

ISSN: (E) 2181-1784
SJIF 2024 = 7.404
ASI-Factor = 1.7

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ORIENTAL RENAISSANCE:

*Innovative, educational,
natural and social sciences*

www.oriens.uz

*Exact sciences
Natural sciences
Engineering sciences
Pedagogical sciences
Social and Human sciences
Philological sciences
Philosophy sciences
Economic sciences*

**VOLUME 4
№2
2024**

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL,
NATURAL AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

VOL. 4 / ISSUE 2

ISSN 2181-1784

Impact Factor: 7.404

ASI Factor = 1.7

February

2024

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL,
NATURAL AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

EDITOR-IN-CHIEF

Dr. KADIROV MUKHAMMADJON

Candidate of philosophical sciences, Associate professor of the department of
“Oriental philosophy and culture” of Tashkent state university of oriental studies

EDITORIAL BOARD

DSc. NODIRAKHON R. NISHONOVA

Doctor of Philosophy,
Head of the Department “Philosophy and
National idea” of Tashkent State Technical
University

PhD. LAZIZ A. TURAEV

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical
Sciences, Head of the Department for the
organization of research activities of students of
TSUOS

**Dr. KHOLMUMINOV JAFAR
MUHAMMADIEVICH**

Doctor of Philosophical Sciences (DSc)
Professor of the department of "Source Studies
and Hermeneutics of Sufism" of Tashkent State
University of Oriental Studies. Professor at the
Antique World International Academy of
Sciences

PhD. FARHOD L. USMONOV

Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophical
Sciences, Senior lecturer of the Department of
Social Humanities of Tashkent State University of
Economics

Dr. AZAMAT B. KHAYRIDDINOV

Candidate of Economic Sciences
Associate professor of Karshi Institute of
Engineering and Economics

Prof. Dr. ULFATKHON MUHIBOVA

Doctor of Philological Sciences
Head of the department of South and Southeast
Asian Languages of Tashkent State University of
Oriental Studies

Prof. Dr. SULTON F. AMIROV

Doctor of technical sciences
Head of the department of Electricity Supply of
Tashkent State University of Transport

Prof. Dr. TULKIN M. TOGAEV

Doctor of Philological Sciences
Head of the Department of Uzbek Linguistics of
Tashkent State University of Uzbek Language and
Literature named after Alisher Navoi

PhD. AZIZA A. SHAYUSUPOVA

Candidate of Pedagogical Sciences Associate
professor of the department of Pedagogy and
Psychology of Tashkent State University of
Oriental Studies

Dr. IMAM K. WAHYUDI

Doctor of Philosophy (PhD)
in Philological Sciences
Head of Office of International Affairs and
Faculty Member, Faculty of Teacher Training and
Education of Universitas Islam Malang, Indonesia

Dr. AZIZ KH. KHUDOYBERDIEV

Candidate of Historical Sciences, Associate professor of the department of Eastern countries and Anthropology of Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. SAYYORA N. KHAMRAEVA

Doctor of Philosophy (PhD) in economics
Head of the department of Innovative Economics of Karshi Institute of Engineering and Economics

Dr. ALISHER N. NAZAROV

Doctor of Philosophy in Political Sciences (PhD), Senior Lecturer of the Department of Oriental Politics and International Relations, Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. ERKIN A. RAKHMATOV

Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Head of the Department of Oil and Gas Processing Technology, Karshi Engineering and Economics Institute

Dr. PHOOL BADAN

Doctor of Philosophy in Political Sciences (PhD), Professor of the School of International Studies, Jawaharlal Nehru University

Dr. SIROJIDDIN S. NURMATOV

Candidate of Philological Sciences
Associate professor of Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. METIN ORBAY

Doctor of physics and mathematical science (DSc), Professor of Faculty of Education of Amasya University

Prof. PhD. SAO FEY

Professor of Hangzhou Normal University, Linguist.

Prof. Dr ASIF MAHBUB KARIM

Doctor of Philosophy in Business administration (PhD), Dean, professor Binary Graduate School, Binary University of Management & Entrepreneurship

Prof. YALCHIN KAYALI

Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography, Department of Eastern Languages and Literatures, Sub-Department of Indology, Faculty Member.

Dr. NIGORA Z. SAYDALIEVA

Candidate of Philosophical Sciences
Senior Lecturer of the department of Oriental Philosophy and Culture of Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. K.K. KHAKBERDIEV

Doctor of Philosophy (PhD) In Economics
Director of the Center for Scientific analysis of the study of the development of Eastern Countries at the Tashkent State University of Oriental Studies

PhD. CHJAN KONG

School of Humanities and Communication, Zhejiang University of Finance and Economics

Dr. NAUMENKO A. OLEG

Candidate of Philosophical Sciences Associate Professor of the Department of Social Sciences and Technologies, National Research Technological University MISIS, Moscow, Russia

CHET TILLARINI (INGLIZ TILI) ZAMONAVIY INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANGAN HOLDA O'QITISHNING AFZALLIGI

Talipova Nilufar Abduvasikovna

O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi milliy
estrada san'ati instituti

O'zbek tili, sport va ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada chet tillarini (ingliz tili) zamonaviy interfaol metodlardan foydalangan holda o'qitishning afzalligi tahlil qilingan. Mamlakatimizda ta'lim muassalari hamda, nodavlat o'quv muassasalarida bugungi kunda chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj tufayli chet tillarini (ingliz tili) o'qitishning zamonaviy interfaol usullar yordamida, yangicha metodologiyalardan foydalanib fundamental, kommunikativ metodlar qiyosiy tahlil etilgan. Ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatilib ilmiy jihatdan yoritilgan. Bugungi kun pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda talabalarni chet tillarini (ingliz tili) zamonaviy yo'llari xorijiy davlatlar ta'lim tizimi orqali o'rgatishning zamonaviy yo'llari haqida fikr yuritilgan.

***Kalit so'zlar:** chet tillari, interfaol metodlar, tilni mustaqil o'rganish, ta'lim texnologiyalari, loyiha, qiziqish, faollik, interaktiv metodlar.*

ABSTRACT

This article analyzes the advantages of teaching foreign languages (English) using modern interactive methods. Due to the need to learn foreign languages today in our country's educational institutions and non-state educational institutions, the fundamental, communicative methods of teaching foreign languages (English) using modern interactive methods and using new methodologies have been comparatively analyzed. Their role and importance in the educational process is scientifically explained. Today, modern ways of teaching foreign languages (English) to students through the educational system of foreign countries were discussed using pedagogical technologies.

***Key words:** foreign languages, interactive methods, independent language learning, educational technologies, project, interest, activity, interactive methods.*

KIRISH

Bugungi kunda talaba-yoshlarni chet tillarini o'rganishga asosiy e'tibor qaratilmoqda va shu bilan birga ularning shaxsiyati va o'ziga xos ichki dunyosiga ham alohida ahamiyat qaratilmoqda. Shuning uchun bugungi kun pedagogining

asosiy maqsadi dars jarayonida talaba-yoshlarda tushunarli va albatta qiziqarli metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. So'nggi yillarda ta'lim muassalarida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish masalasi tobora ko'proq e'tibor berilmoqda. Jahonda jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan integratsiyalashuv jarayoni va xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hamkorligi chet tillarni o'rganishga qiziqish, ehtiyoj va intilishni kuchaytirib yubordi. Rivojlangan mamlakatlar ta'limi amaliyotida xorijiy tillarni o'rganishni kichik yoshdan boshlash lingvopsixologik jihatdan maqsadli hisoblanib, xususan, Koreya, Yaponiya, Xitoy kabi mamlakatlar tajribasida maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga ta'lim va tarbiya berishning eng optimal usullari yo'lga qo'yilgan. Dunyoda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda bolalarni maktabga sifatli tayyorlash uchun ta'lim dasturlari, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash metodikasini takomillashtirish, xorijiy tilni o'rgatish mazmunini modernizatsiyalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Jahon amaliyotida chet tillarini bolalarga ularning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib o'rgatishni rivojlantirishga karatilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, Ispaniyadagi Mursiya universitetida maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tillarini qo'shiqlar va ertaklar asosida o'rgatish, Gretsiyadagi Ayyonina universitetida axborot texnologiyalari vositasidan, Erondagi Islamik Azad universitetlarida raqamli o'yinlardan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari alohida ahamiyatga molik bo'lib, ushbu xorijiy tajribalarni o'rganish va hamkorlik tadqiqotlarini olib borish zaruriyatiga aylanganini izoxdaydi. Bu nafaqat yangi texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakllari va usullari, o'quv jarayoniga yangicha yondoshishdir. Chet tillarni o'qitishning asosiy maqsadi ta'limda kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, chet tilini amaliy o'zlashtirishga o'rgatishdir.

Tadqiqot jarayonida ingliz tilini o'rgatish va o'rganishning mashhur usullaridan, internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillardan foydalanildi. O'qituvchining vazifasi har bir talaba uchun tilni amaliy o'zlashtirish uchun sharoit yaratish, har bir o'quvchiga o'z faolligini, ijodkorligini namoyish etishiga imkon beradigan shunday o'qitish usullarini tanlashdir. O'qituvchining vazifasi chet tillarini o'qitish jarayonida talabaning bilish faoliyatini faollashtirishdir. Hamkorlikda o'rganish, loyiha metodikasi, yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish, Internet-resurslar kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, bolalarning qobiliyatlari, ularning o'rganish darajasini hisobga olgan holda o'qitishning

individualizatsiyasi va farqlanishini ta'minlaydi. Chet tili darslarida kompyuterni o'qitish dasturlari bilan ishlash shakllariga quyidagilar kiradi: so'z boyligini o'rganish; talaffuz qilishni mashq qilish; dialogik va monologik nutqni o'rgatish; yozishni o'rgatish; grammatik hodisalarni ishlab chiqish.

Internet-resurslardan foydalanish imkoniyatlari juda katta. Global Internet dunyoning istalgan nuqtasida joylashgan talabalar va o'qituvchilar uchun zarur bo'lgan har qanday ma'lumotni olish uchun sharoit yaratadi: mintaqaviy geografik materiallar, yoshlar hayotidagi yangiliklar, gazeta va jurnallardan maqolalar va boshqalar.

Darslarda ingliz tilida Internet yordamida bir qator didaktik muammolarni hal qilish mumkin: global tarmoq materiallaridan foydalanib o'qish ko'nikma va malakalarini shakllantirish; maktab o'quvchilarining yozish qobiliyatini oshirish; talabalarning so'z boyligini to'ldirish; talabalarning ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini shakllantirish. Bundan tashqari, bu ish maktab o'quvchilarining ufqini kengaytirish, ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda tengdoshlari bilan ishbilarmonlik munosabatlari va aloqalarini o'rnatish va qo'llab-quvvatlash uchun Internet-texnologiyalar imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Talabalar Internetda o'tkaziladigan testlar, viktorinalar, tanlovlar, olimpiadalarda ishtirok etishlari, boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan yozishmalar, suhbatlar, videokonferensiyalar va h.k.larda qatnashishlari mumkin.

Talabalar hozirda loyihada ishlayotgan muammo haqida ma'lumot olishlari mumkin. Ommaviy kompyuterlashtirishning mazmunli asoslari zamonaviy kompyuter aqliy mehnat sharoitlarini, umuman, uning har qanday ko'rinishini optimallashtirishning samarali vositasi ekanligi bilan bog'liq. Kompyuterning bir o'ziga xos xususiyati bor, uni boshqalarga o'rgatish uchun vosita sifatida va bilimlarni egallashda yordamchi sifatida ishlatishda aniqlanadi, bu uning jonsizligi. Mashina foydalanuvchi bilan "do'stona" aloqada bo'lishi mumkin va ba'zi paytlarda uni "qo'llab-quvvatlaydi", ammo u hech qachon g'azablanish alomatlarini ko'rsatmaydi va sizni zerikkan deb his qilishingizga imkon bermaydi. Shu ma'noda, kompyuterlardan foydalanish, ehtimol o'qitishning ayrim jihatlarini individualizatsiya qilishda eng foydalidir. Maktabda chet tilini o'rganishning asosiy maqsadi kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir, boshqa barcha maqsadlar (tarbiyalash, o'qitish, rivojlantirish) ushbu asosiy maqsadni amalga oshirish jarayonida amalga oshiriladi. Kommunikativ yondashuv muloqotni o'rgatish va Internet faoliyatining asosi bo'lgan madaniyatlararo ta'sir o'tkazish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Aloqa tashqarisida Internetning ma'nosi yo'q - bu xalqaro ko'p millatli, madaniyatlararo jamiyatdir, uning hayoti dunyodagi millionlab

odamlarning elektron aloqasiga asoslangan bo‘lib, bir vaqtning o‘zida gaplashmoqda - bu sodir bo‘lgan ishtirokchilar soni va hajmi bo‘yicha eng katta suhbat. Unga darsda qatnashish xorijiy til, biz haqiqiy aloqa modelini yaratamiz.

Hozirgi vaqtda aloqa, interaktivlik, muloqotning haqiqiyliigi, madaniy sharoitda tilni o‘rganish, ta’limning avtonomligi va insonparvarligi masalalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Ushbu tamoyillar madaniyatlararo kompetensiyani kommunikativ qobiliyatning tarkibiy qismi sifatida rivojlantirishga imkon beradi. Chet tillarni o‘qitishning yakuniy maqsadi chet tilidagi muhitda erkin yo‘nalishni va turli vaziyatlarda etarli darajada javob berish qobiliyatini o‘rgatishdir, ya’ni aloqa. Bugungi kunda Internet resurslaridan foydalangan holda yangi usullar an’anaviy chet tillarini o‘qitishga qarshi. Chet tilida muloqotni o‘rgatish uchun siz materialni o‘rganishni rag‘batlantiradigan va etarli xulq-atvorni rivojlantiradigan haqiqiy, haqiqiy hayotiy vaziyatlarni yaratishingiz kerak (ya’ni aloqa haqiqiyliigi prinsipi deb ataladi). Yangi texnologiyalar, xususan Internet ushbu xatoni tuzatishga harakat qilmoqda. Kommunikativ yondashuv - bu materialni ongli ravishda anglashga va u bilan ishlash usullariga, muloqotga psixologik va lingvistik tayyorgarlikni yaratishga qaratilgan muloqotni simulyatsiya qiluvchi strategiya. Foydalanuvchi uchun Internetda kommunikativ yondashuvni amalga oshirish ayniqsa qiyin emas. Kommunikativ vazifa talabalarga muammo yoki savolni muhokama qilish uchun taklif qilishi kerak, talabalar nafaqat ma’lumot almashadilar, balki ularni baholaydilar. Ushbu yondashuvni o‘quv faoliyatining boshqa turlaridan ajratib olishga imkon beradigan asosiy mezon - talabalar o‘z fikrlarini shakllantirish uchun mustaqil ravishda lisoniy birliklarni tanlashidir. Kommunikativ yondashuvda Internetdan foydalanish juda yaxshi rag‘batlantiriladi: uning maqsadi o‘quvchilarga bilim va tajribalarini to‘plash va kengaytirish orqali chet tilini o‘rganishga qiziqishdir.

Internet-resurslardan foydalangan holda chet tillarini o‘rgatishning asosiy talablaridan biri bu darsda o‘zaro ta’sirni yaratishdir, bu odatda metodikada interaktivlik deb nomlanadi. Interaktivlik - bu "nutq vositalari yordamida kommunikativ maqsad va natijadagi say-harakatlarni birlashtirish, muvofiqlashtirish va to‘ldirish". Haqiqiy tilni o‘rgatish orqali Internet nutq qobiliyatlari va ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, shuningdek lug‘at va grammatikani o‘rgatishda samimiy qiziqish va shuning uchun samaradorlikni ta’minlaydi. Interaktivlik nafaqat hayotdan real vaziyatlarni yaratibgina qolmay, balki talabalarni chet tilida ularga munosib javob berishga majbur qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Axborot texnologiyalarini o‘qitishga joriy etish, axborotni idrok etish va qayta ishlash jarayonini ancha diversifikatsiya qiladi. Kompyuter, Internet va multimediya

tufayli o'quvchilarga keyingi tahlil qilish va saralash bilan katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun noyob imkoniyat yaratildi. Ta'lim faoliyatining motivatsion asoslari ham sezilarli darajada kengaymoqda. Multimediyadan foydalanish sharoitida talabalar gazetalardan, televizordan ma'lumot olishadi, o'zlari intervyular o'tkazadilar va telekonferensiyalar o'tkazadilar. Til portfeli texnologiyasida chet tilini bilish darajasini baholashning asosiy mezonlari sinov hisoblanadi. Ushbu texnologiyaning ustuvor yo'nalishi ta'lim jarayonini o'qituvchidan o'quvchiga yo'naltirishdir. O'quvchi, o'z navbatida, uning bilim faoliyati natijalari uchun ongli ravishda javobgardir. Yuqoridagi texnologiya talabalarning ma'lumotni mustaqil ravishda o'zlashtirish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishga olib keladi. Umuman olganda, til portfeli ko'p funksional bo'lib, ko'p tillilikning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

REFERENCES

1. Xalikova , L. U. (2021). THE THEORETICAL BASES OF FOREIGN LANGUAGE IS TEACHING ENGLISH VOCABULARY. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 25 (том 2) (июнь, 2021). Дата выхода в свет: 30.06. 2021., 109.
2. Халикова, Л. У., & Абдураззаков, Ш. А. У. (2021). ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ У СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. *Academy*, (6 (69)), 43-44. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-motivatsii-u-studentov-neyazykovyh-spetsialnostey-pri-izuchenii-angliyskogo-yazyka>
3. Халикова, Л. У., & Мустафаева, К. Н. К. (2021). РАБОТА С АНГЛИЙСКИМ АЛФАВИТОМ И ИЗУЧЕНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ. *Academy*, (6 (69)), 39-40. <https://cyberleninka.ru/article/n/rabota-s-angliyskim-alfavitom-i-izuchenie-otdelnyh-grammaticeskikh-yavleniy>
4. Uktamovna, X. L. (2021). TEACHING COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN MODERN FOREIGN LANGUAGES. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES*, 2(6), 53-56. <https://cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/1896..>
5. Yuldasheva Ma'Mura Bahtiyarovna (2020). HISTORY OF THE ENGLISH UZBEK TRANSLATION. *Theoretical & Applied Science*, (3), 11-14.
5. Yuldasheva Ma'Mura Bahtiyarovna (2020). The organization of the mental lexicon. *Наука, образование и культура*, (1 (45)), 44-45.

6. Bakhtiyarova, Y. M. (2022). RELATION OF COMPARATIVE STYLISTICS WITH TRANSLATION THEORY.
7. Saydivaliyeva, B. S. (2021). ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL SIGNIFICANT QUALITIES. Экономика и социум, (3-1), 273-277. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45770178>
8. Saydivaliyeva, B. S. (2021). ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL SIGNIFICANT QUALITIES. Экономика и социум, (3-1), 273-277.
9. Mustaeva, G. S., Saidivalieva, B. S., & Ataeva, G. B. (2022, June). Features of professional vocabulary and its difference from terms. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2432, No. 1, p. 060017). AIP Publishing LLC.
10. Mustaeva, G. S., Saidivalieva, B. S., & Ataeva, G. B. (2022, June). Features of professional vocabulary and its difference from terms. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2432, No. 1, p. 060017). AIP Publishing LLC.
11. Abdurashidovna, A. N. (2022). YANGI O 'ZBEKISTONDA CHET TILLARNI OMMALASHTIRISH VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *World scientific research journal*, 9(1), 63-70.

QUR'ONI KARIM, TASSAVVUF TA'LIMOTI VA SEMANTIK-FUNKSIONAL NUTQIY HOSILALAR UYG'UNLIGI

Bobokalonov Ramazon Rajabovich,

Buxoro davlat universiteti, Fransuz filologiyasi kafedrası,
filologiya fanlari doktori, professor

Narzullayeva Dilfuza Bafoyevna,

Buxoro davlat universiteti, Fransuz filologiyasi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Qur'oni Karim, tassavvuf ta'limoti va semantik-funksional shakllangan nutqiy hosilalar uyg'unligi haqida olib borilayotgan tadqiqot yuzasidan ma'lumot berilgan. Mavzuni o'rganish jarayonida bilish nazariyasining mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan foydalanilgan. Zamonaviy tilshunoslikda semantik-funksional nutqiy hosilalarning Qur'oni Karim va tasavvuf ta'limoti bilan uyg'unligi ilk marotaba o'rganilmogda.

Kalit so'zlar: *Qur'oni Karim, tassavvuf, shariat, tariqat, ma'rifat, haqiqat, tasavvuf, zikr, obid, orif, shayx, nutqiy konfiguratsiya, teonimlar, leksik qotishma, leksik-semantik konfiguratsiya.*

ABSTRACT

This article provides information on the ongoing research on the harmony of the Qur'an, the doctrine of Sufism, and semantically-functionally formed speech derivatives. In the process of studying the topic, the methods of logic, historicity, consistency and objectivity of the theory of knowledge were used. In modern linguistics, the compatibility of semantic-functional speech derivatives with the Qur'an and the teachings of Sufism is being studied for the first time.

Key words: *Qur'an, Sufism, Sharia, Tariqat, enlightenment, truth, Sufism, Zikr, Obed, Arif, Shaykh, speech configuration, theonyms, lexical combination, lexical-semantic configuration.*

KIRISH

Qur'oni Karim va tassavvuf tariqatlari o'rtasida uzviy bog'liqlik va ajratib bo'lmaz aloqadorlik – mavjud. Qur'oni Karim bevosita va tassavvuf ta'limoti bilvosita Allohni zikr etish amaliyotiga ta'sir o'tkazib, inson ruhiyatini ijobiy tarafga o'zgartiradi. Inchunin, Qur'oni Karim Allohni zikr etishning birinchi vositasidir. Tassavvuf tariqatlari esa Qur'oni Karim zamirida paydo bo'lgan ilmiy-irfoniy natijalar zaminida shakllangan diniy peshvolarning nazariy natijalari mahsuli bo'lib, ularda ma'naviy yetuklik, ruhiy poklik, nafsni jilolash, ezgulik yo'lini tutish orqali Alloh visoliga erishish tarannum etiladi. Tassavvuf ta'limotida Allohni zikr etish

Qur'oni Karimga nisbatan farqli jihatdan asoslanadi. Zikr – so‘zlash, bayon qilish, xotirlash, yod aylash, xotirdagini unutmash ma’nolarini anglatadigan arabcha kalima. Unda insonning kamolotiga erishish nuqtasi Alloh, Aloh zikrini bir nafas ham unutmash zaruriyati olg‘a suriladi. Tassavvuf Allohga ishonish bilan bir qatorda fikrlashni talab etadi. Chunonchi, Hoja Bahouddin Naqshbandning ta’limotida ham zikr masalasida quyidagi ta’kid-o‘lchamlar uchraydi:

1. Qalblarning buyukligi aslida bir. Lekin ulardagi bilimning kattaligi farqli... (Allohni bilish qudratiga ega bo‘lish) ;
2. Orifning qalbidek keng va katta bo‘lgan boshqa narsa yo‘q. Yer va osmonlar Orifning qalbiga bir nuqta kabidir (Allohni bilish uchun qabrgacha ilm izla) ;
3. Yigirma yildir rangim va sifatim yo‘qdir. Ham birortasi meni bilmoqni istasa, shu unda ham rangim, sifatim ma'lum emas... (Allohni bilmak istagi faqat o‘zing uchundir) ;
4. Biz suyukliga etkarishga vositamiz. Yo‘lga kirganlarga lozimdirki, oqibat bizdan ayrilib, suyukliga yetishsinlar (Alloh bu olamni yaratib amonat qilib bergan, uni o‘z egalariga etkazish burchimizdir) ;
5. Bu yo‘lda menga faqirlik katta yordam qildi. Bizni faqirligimiz tufayli bu eshikdan ichkariga oldilar. Nimaga erishgan bo‘lsam, shu sifatim bilan erishdim... (Alloh yo‘lida faqir bo‘lsang, kabir bo‘lasan).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarixdan ma’lumki, Allohni bilish va zikr qilishga bo‘lgan intilishlar shariat bilimlaridan ustun bo‘lishni talab etgan. Diniy-irfoniy ilmlar qatorida tassavvuf ta’limoti islom dini asoslarini tushunishga yo‘l ochib bergan. Tasavvuf Alloh yo‘lida sobit insonning holidan darak beruvchi ilmiy-irfoniy bilimlar majmuidir. Chunonchi: “Tasavvuf qalbni sof tutish, yomon xulq-atvordan poklash va yaxshi axloq bilan bezatish deganidir. Tasavvuf hol ishi bo‘lgani uchun buni boshidan kechirgan odamlargina biladi” [1, 13]. Taniqli tasavvufshunos olim N.Komilov ta’kidlaganidek: «Tasavvuf, bir tomondan, din va shariat, ikkinchi tomondan, falsafa va hikmat ilmi bilan bog‘liq holda rivojlanib kelgan o‘ziga xos ta’limotdir [2, 45].

“Tasavvuf yo‘lini tutgan kishi barcha xudbinlik va razolat, falokat va ma’naviy xalokatning sababchisi *nafsga qarshi isyon* ko‘taradi. Inson yoxud musulmon o‘zini tubanlik botqog‘idan chiqarib, dunyo muhabbatidan voz kechadi, faqatgina Alloh muhabbatiga ko‘ngil bog‘laydi. Buni so‘fiylikda *insonning o‘zligini anglash yo‘li* deb qaraladi va nafs haqida rang-barang ta’riflar uchraydi »[1, 15].

«Tasavvuf ahli o‘z darajalariga ko‘ra tasavvufni turlicha ta’riflaganlar. Ba’zilarini quyida keltiramiz:

— Tasavvuf dinning amrlariga bo‘ysunib, taqiqlaridan saqlanib qalbini yomon axloqdan poklab, yaxshi axloqqa to‘ldirmoqdir.

— Tasavvuf o‘lmay turib o‘la olish holatidir.

— Tasavvuf taqdiriga rozi bo‘lmoqdir.

— Tasavvuf namoz, ro‘za va kechalari ibodat qilish degani emas. Bularni bajarish har bir musulmonning qullik vazifasidir. Tasavvuf insonlarni ranjitmaslikdir. Buni uddalagan kishi vosil bo‘ladi, ya’ni maqsadiga qovushadi.

— Tasavvuf insonni ibodatlarda kerak bo‘ladigan ixlosga va insonlar bilan munosabatda kerak bo‘ladigan go‘zal axloqqa erishtiruvchi yo‘ldir. Insonlarga bu yo‘lni faqat murshidi komillar o‘rgatadi.

— Tasavvuf Rasulullohning muborak qalbidan chiqib, avliyolarning qalblariga keladigan ilmlardir.

— Tasavvufning yetti yuzdan ortiq ta’rifi bor. Lekin asosi hammani muhimdan avvalroq bajarish demakdir. Ya’ni qilinishi muhim bo‘lgan amal va ishlar ichidan eng muhimini ajrata olish va bajara olish san’atidir» [2, 14]. Bu nazariy tushunchalarni XV asr adabiyoti namoyandalari ijodida uchratish mumkin [5; 7].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tasavvuf ta’limotida Zikr kesimida “*musulmon, obid, orif va shayx*” iyerarxik darajalanish mavjud. Bular *shariat, tariqat, ma’rifat, haqiqat* iyerarxik darajalanish bosqichlari bilan uyg‘undir. «Tasavvuf ta’limotida **Shariat** bosqichida **mo‘min-musulmon** farz amallarini bekamu-ko‘st amalga oshiradi. **Tariqat** bosqichida murid (**obid** – ibodat qiluvchi) lar aqlan o‘z ixtiyorini butunlay pirlari – murshidlar (shayx, ustozlar) ixtiyoriga topshiradi. **Ma’rifat** bosqichida irfon sohibi (so‘fiylar nuqtai nazarida Allohning tuhfasini *irfon* ilmdan ustun turadi), ya’ni **oriflar** borliqning birligi Xudoga singish va birikishni, yaxshilik va yomonlikning nisbiyligini aql bilan emas, qalb bilan anglab etishadi. **Haqiqat** bosqichida *zohid* «shaxs sifatida tugab», Xudoga singib abadiylikka erishadi. »[1, 21]

Professor Najmiddin Komilov tariqatda maqomot va hol tushunchalarini shayx Abunasr Sarroj fikri misolida yaxshi izohlab bergan. Unda maqomot bosqichlari qisqacha shunday:

1. **Tavba** – qaytish demak, ya’ni kamolotga, oliy axloqiy sifatlarga qaytish. Tavbaning haqiqati shuki, solik Xudoga etishish yo‘liga g‘ov bo‘ladigan jamiki narsalardan qaytishga qasamyod etadi, butun intilishi, tavajjuhini Ollohga qaratadi, avvalgi hayot tarzidan butunlay voz kechadi.

2. **Vara’** - so‘zining ma’nosi parhez, taqvo bo‘lib, bulg‘anishlardan, ma’naviy zarar keltiradigan shubhalardan, ko‘ngil man’ etgan jamiki narsalardan parhez qilish, tama’ qilishdan saqlanish.

SHayx Shibliy vara'ning uch ko'rinishi: **“til vara'i**, ya'ni tilni bema'ni gaplar uchun ishlatmaslik, g'iybat-tuhmatga berilmaslik; **ko'z vara'i** – shubhali narsalardan saqlanish, g'aliz shakllarga boqmaslik; **qalb vara'i**, ya'ni past himmatni tark etish va noxush qiliqlarni qilmaslik”ni ko'rsatgan. Abubakr Shibliy (859-946) o'z davrining ko'zga ko'ringan ulamolaridan, Mansur Xalloyning (858-922) shogirdi, so'ng Junayd Bag'dodiy qo'lida ta'lim olgan. SHayx SHibliy ziyoratgohi hozir Qarshi shahrining sharqiy-janubiy qismida SHilvi qishlog'ida joylashgan. Farididdin Attor Nishopuriyning “Ilohiynoma” kitobida, Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat” asarida, Abdurahmon Jomiy “Bahoriston”ida ham “Shibliy — Abubakr Muhammad ibn Xalaf arab tilida ijod qilgan tasavvuf shoiri, o'zi O'rta Osiyo (Buxoro)dan chiqqan. 945 yilda Bag'dodda vafot etgan” degan ma'lumotlar bor [3].

3. **Zuhd** – vara'ning davomi, bu ham parhez qilish. Ammo bunda taom va ichimlikdan saqlanish, halol va haromni ajratish tushuniladi. Zuhd so'fiy uchun dunyo va oxirat tarki – dunyo moliga ega bo'laman deb intilmaslik.

4. **Faqr** ma'nosi – qashshoqlik, benavolik, kamsuqumu kamtarinlik, ulug'vor ilohiy mohiyat kasb etish. Bandalikni sidqidildan oliy darajada bajo keltirish, bandalikdan sharaf topish. Alloh nazdida o'zini zarra, balki zarradan ham kam deb hisoblash.

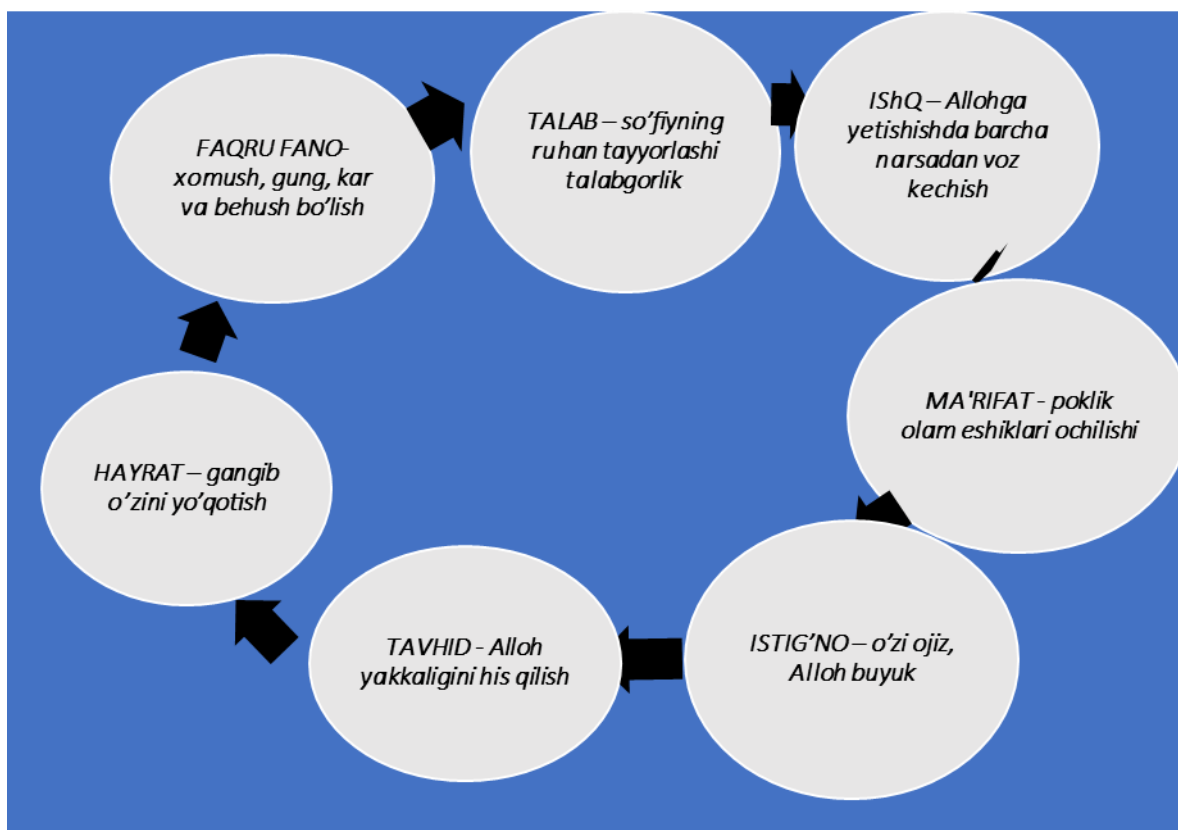
5. **Sabr** – toqat, chidam. So'fiylar tilida qiyinchiliklardan shikoyat qilmaslik, Xudodan boshqaga nola-iltijo qilmaslik. Sobir (sabr etuvchi) o'zini balo girdobiga solib, balolardan qo'rqmaydigan odam. Nafs sabr orqali jilovlanadi, toatdan halovat topish ham sabr bilan amalga oshadi.

6. **Xavf** – qalbning ishonchdan, iymon amnidan chiqishi, ikkilanish, tahlika. Vaqtinchalik shayton nayrangi ham ko'ngilga xavf-qo'rquv soladi. Solik azobdan emas, balki makrdan, nafs makridan qo'rqadi.

7. **Rajo** – umidvorlik. Qalbning kelajakda Mahbub vasliga etishidan umidvorligi, xavfdan qutulish umidi, dil sog'inchi va intiqliklari.

8. **Tavakkul** – barcha yaxshi-yomon hodisalarni Xudo karomatidan deb bilish, kullan Parvardigorga suyanish, undan qo'rqish, ilohiy fayzga umidli kishining ma'rifat kamolidan keladigan oliymaqom iymonidir.

9. **Rizo** – qazo amriga taslim bo'lgan qalbning sururi, qalbdan qabohat-kirlarning ketishi, qazovu qadar hukmiga bo'ysunish, nafs roziligidan chiqib, Haq roziligiga kirish. Rizo – bandaning o'z rizosidan chiqib, Mahbub rizosiga kirishi, ilohiy qismatga zarracha e'tiroz qilmaslik.

Shulardan so‘ng *suluk* tariqat bosqichlarini bosib o‘tib, *Allohni zikr* etayotganda xuddi qalandarlar kabi holatga tushadi. Mavlono Alisher Navoiy «Lison ut-tayr»da «Simurg‘» hikoyasi zaminida tasavvufning yetti maqom-bosqichiga alohida-alohida badiiy sharh berib, qushlarning Hudhud yo‘lboshchiligida Simurg‘ni izlab etti vodiyan (Talab, Ishq, Ma‘rifat, Istig‘no, Tavhid, Hayrat, Faqru Fano) o‘tishlari va Simurg‘ni topolmay, uni izlashga chiqqan “*si+murg*” (o‘ttiz qush)ning o‘zi ekanligini bilishlari ta‘riflanganini eslang.

Tariqatlar ichida Naqshbandiya tariqati o‘ta progressiv, insonparvar va xalqchil hisoblanadi. Uning *progressivligi* – Alloh yo‘lida toat-ibodatni ko‘r-ko‘rona amalga oshirmaslik (“*dil ba yor*”); *insonparvarligi* – bu dunyoda o‘zidan bir bog‘ (yoki bino), solih farzand va shogird qoldirish (“*dast ba kor*”); *xalqparvarligi* – Allohga yaqin bo‘lish uchun «*La ilaha ilolloh*»ni bir nafasda ko‘p marotaba takrorlashga ulgurish kifoya bo‘lib, insonlardan o‘zini olib qochish (zohidlikni kasb etish) nojoizdir, Alloh oldida shohu gado barobar. Allohni qalbiga naqsh solib, faqiru haqirlarga muruvvatli bo‘lish uchun intilish, yaratuvchanlikni oshirish Allohga ko‘rsatilayotgan shifoat bilan barobardir (ya‘ni “*xilvat dar anjuman*”).

Naqshbandiya tariqati sayri suluki (maqomi)ga kirgan har bir kishi o‘n bir asosga ega bo‘lgan dasturni bilishi juda ham zarur sanaladi:

1. *Hush dar dam*. «Hush» so‘zi «aql-hush, «dam» so‘zi «nafas», «hushyorlik» ma‘nosini bildiradi. Har nafasda hushyor bo‘lib, Allohni esdan chiqarmaslik. Allohni yod etib turish.

2. *Nazar bar qadam*. Qadamga nazar solish. So‘fiylikka kirgan suluk doimo oyog‘ining uchiga nazar solib yurishi, turli harom narsalarga nazari tushishining oldini olishi lozim.

3. *Safar dar vatan*. Bunda «Vatanga safar qilish - Haqqa safar qilish» ma‘nosi tushuniladi.

4. *Xilvat dar anjuman* - Anjumanda xilvat qilmoq. So‘fiy xalq ichida bo‘lsa-da, o‘zi Haq bilan xoli bo‘lish malakasiga ham ega.

5. *Yod kard* – Yod et. Nafasni tutib turib, til va dil bilan birdaniga tavhid zikrini qilish nazarga tutilgan.

6. *Boz gasht* – So‘ngra o‘t. Maqsad va matlab Allohning roziligini olish. Solik zikr qilib bo‘lgach: «Ilohim, Sen maqsudimsan va roziliging matlubimdir», deydi va buning ma‘nosini anglashi nazarda tutiladi.

7. *Nigoh dosht* – Nigoh sol. Qalbni xavotirdan saqlash va bu orqali qalbgaga Allohning muhabbatidan boshqa narsa kirmasligi ta‘minlash.

8. *Yod dosht* – Yodga ol. Har lahzada Alloh taoloni yodda tutish.

9. *Vuqufi zamoniy* – Zamon va vaqtdan voqif bo‘lmoq. Solik o‘zi yashayotgan zamoni bilmog‘i va undan unumli foydalanmog‘i ko‘zda tutilgan.

10. *Vuqufi adadiy* – Adaddan voqif bo‘lmoq. Vaqt mobaynida Allohni zikr qilishda so‘fiyning lafzlarni cheksiz talaffuz qilishi.

11. *Vuqufi qalbiy* – Qalbdan voqif bo‘lmoq. Qalbni Allohning zikri, fikri va amri ila mashg‘ul qilmoq haqida so‘z boradi». [1 ; 2]

Bu maqomot quyidagi uch buyuk allomaning ijodiy tafakkur mahsuli hisoblanadi. 1. Yusuf Hamadoniy tayin etgan shiorlar: *Hush dar dam. Nazar bar qadam. Safar dar vatan. Xilvat dar anjuman*. 2. Abdulxoliq G‘ijduvoni tayin etgan shiorlar: *Yot kard. Boz gasht. Nigoh dosht. Yod dosht* va 3. Bahouddin Naqshband tayin etgan shiorlar: *Vuqufi zamoniy. Vuqufi adadiy. Vuqufi qalbiy*.

Ilmiy tahlil

Allohni qalban zikr etishda qo‘llaniladigan semantik-funksiyonal nutqiy konfiguratsiyalar [8] quyidagilarda namoyon bo‘ladi :

1. a) olmosh bilan: U – o‘zbekcha, O‘ –forscha

2. Teonimlar bilan: *Alloh, Rahmatulloh, Janobi Alloh, Haq, Haq taolloh, Haq subhonahu va taollo, Rabbim, Rabbi olamin, Yazdon, Tangri, Tangri taolloh, Parvardigor, Parvardigori olam, Xudo, Xudoyi mehribon, Hazrat podsho, Sultoni Kavnayn, Irshodi olam,* Bu teonimlarning sinonimik qatorida arabcha, qadimiy turkcha, forscha, tojikcha antroponimlar uchrashini ko‘rish mumkin.

3. Leksik qotishmalar bilan: *Azza va jalla, Jalla zikruhu, Alayhi-s-salom, Rahmatullohi alayh, Raziyallohu anhu, Ravvahullohu arvoahum, Vafaqakallohu*

taolo... . Bu qatorda Alloh va uning sahobalari, uni zikran tanigan avliyolar nomlari ortidan hurmat alomatlari sifatida e'tiroflar nutqda ifodalaniladi.

4. Leksik-semantik konfiguratsiyalar bilan: *Bismillohu rahmoniy rahim, Sallallohu alayhi va salam, Raziyallohu ta'olo anhu...* Bularda Haqni haq ila, qalb ko'zi bilan ko'rganlar va Alloh zikri va yo'lida sobitlarga berilgan laqablar, ya'ni sifat olgan noiblar, sohiblar, avliyolar nomlariga orttirilgani taxalluslar sanaladi.

Fikrimizni yanada oydinlashtirish uchun Hazrat Bahouddinning ikkinchi shogirdlari Xoja Muhammad Porsoning «Qudsiya» risolasida zikr parchasini tahlilga tortamiz :

«Hazrat podsho (Alloh)ga, jalla zikruhu, behad va benihoya hamdu sanolar, beandoza va beqiyos shukru siposlar (mininatdorlik), visol talablar va U-ning jamoliga mushtoqlar, U-ning vujudi dalili ham U-ning vujudidir va U-ning shuhudi burhoni (hujjati) ham U-ning shuhudidir.

Bayt:

Tu bad-O' bishnos O'-ro, ne ba x(v)ad,

Roh az O' xezad bad-O', ne az xirad.

Tarjima:

Sen U-nga hamroh bo'l, U-ni taniy bil, shunchakimas,

U-nga yo'l boshlasang, U-ndan keyin hecham sir qolmas » [4].

Bundan anglashiladigan murakkab semantik-funksional konstruksiyada Hazrat podsho (Alloh), U- va O'- olmoshlari, shuningdek, Alloh zikri alomatlari - hamdu sano (cheksiz maqtov), shukru siposlar (minnatdorliklar), visoltalablar va jamoliga mushtoqlar (Qalban zikr etuvchilar), vujudi dalili, shuhudi burhoni (borligi hujjatiga shubha qilmaydiganlar) kabi nutqiy hosilalarda g'ayrioddiy lug'aviy ma'nolar mujassam bo'lgan.

Quyidagi parchaga yana e'tibor qaratamiz: «Bil, *vafaqakallohu taolo*, ba'zilarning ortidan shu tarqaladikim, basirat ahli, *ravvahullohu arvoahum*, aytdilar, bu qilingan ibodatlarining bari Alloh zikri uchundir, *azza va jalla*. Va uzmo saodatiga etishgan kishidakim, unda bu olamda *Haq subhonahu va taolo* unsu muhabbati g'olib chiqsin. Va U-nga (Allohga) unsu muhabbati g'alabasi U-ning zikri, *azza va jalla*, davomida juz bo'lmaydi. «*Lo iloha ilalloh*» kalimasi musulmonlik aslidir va boshqa barcha ibodatlarining ta'kidi shunda zikrdir. Va namoz ruhi *Haq subhonahu va taolo*, zikrini qalbdagi haybatu ta'lim sabilida tozalab olishdir. Va ro'zadan maqsud shahavotning kasri (shahvatni sindirishda)dir, to yurak shahavot muzohimati (shahvat zahmati)dan xalos topsin, (unda) soflik bo'lsin va zikr qarorgohiga aylansin» [4 ; 6].

Mazkur matn tarkibida uchraydigan *vafaqakallohu taolo, ravvahullohu arvoahum, azza va jalla, U-, Haq subhonahu va taolo* nutqiy konstruksiyalari

semantik-funksional jihatdan “Alloh zikri” bilan uyg‘un ruhiy holatga kirishgan taqvodorning xususiyatlarini aks etadi va uni Alloh bilan qalban yaqin bog‘langanligini namoyon qiladi.

XULOSA

Semantik-funksional shakllangan nutqiy hosilalar mantiqan va shaklan isbot talab etmaydigan gaplardir. Ular bir so‘z bilan (*U, Alloh, Rabbim, Rahmatulloh, Yazdon, Tangri, Haq, Parvardigor, Xudo*), ikki so‘z bilan (*Janobi Alloh, Haq taolloh, Rabbi olamin, Tangri taolloh, Parvardigori olam, Xudoyi mehribon, Hazrat podsho, Sultoni Kavnavn, Irshodi olam*), bir necha so‘z bilan (*Haq subhonahu va taollo, Lo iloha ilalloh, Ashhadu anna Muhammadan rasullolah*), leksik qotishmalar bilan (*Azza va jalla, Jalla zikruhu, Alayhi-s-salom, Rahmatullohi alayh, Raziyallohu anhu, Ravvahullohu arvohahum, Vafaqakallohu taolo*), leksik-semantik konfiguratsiyalar bilan (*Bismillohu rahmoniy rahim, Sallallohu alayhi va salam, Raziyallohu ta’olo anhu*) shakllanganligini Qur’oni Karim va uning atrofidagi ilmiy manbalarda uchratish mumkin.

Qur’oni Karim, tassavvuf ta’limoti va semantik-funksional shakllangan nutqiy hosilalar uyg‘unligi bilan aloqador bo‘lib, tadqiqot jarayonida diniy tushunchalarni sintaktik mohiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bobokalonov R. Nafsga qarshi isyon. Ilmiy-ommabop risola, Buxoro, 2022. -13 b.
2. Komilov N. Tasavvuf. 1-kitob. –T.: «Yozuvchi», 1997. 2-kitob. –T.: «O‘zbekiston», 2009, 245-6.
3. Sharopov Sh. Shayx Shibliy kim bo‘lgan? “Hurriyat” gazetasi, 2009. 01.11.2015, ziyouz.uz.
4. Xoja Muhammad Porso. “Qudsiya” risolasi. Buxoro – 2023. - 4 b.
5. Bobokalonov R., Raupova R. Xoja Ismat Buxoriyning falsafiy-tasavvufiy qarashlari, «Adabiyot uchqunlari» nashr. Toshkent, 2017. 3-137 b.
6. Bobokalonov R. Xoja Muhammad Porso “Qudsiya” risolasi va hayotnomasi. Ilmiy risola (tarjima, qayta to‘ldirilgan nashr). GlobEdite. Republic of Moldova, Europe printed, 2023. P. 3-123. ISBN: 978-3-639-73461-4
7. Bobokalonov R. Xarizmalı insonda nutq ko‘rkamligi. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 05 | May - 2023 ISSN: 2181-2608. 556-561 b. www.sciencebox.uz
8. Bobokalonov R., Bobokalonov P. Text linguistics and the problem of the syntax. Scientific reports of Bukhara state university, 5-6/2022 13 b.

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA DEOPOETONIMLAR TUSHUNCHALARI

Hamidova Muborak Hafizovna

Buxoro davlat universiteti

Fransuz filologiyasi kafedrasida dotsenti

m.h.xamidova@buxdu.uz

Narzullaeva Ra'no

Buxoro davlat universiteti

Fransuz filologiyasi kafedrasida magistranti

Тел:+99890 744 03 77

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek va fransuz tillarida deopoetonim tushunchasining mohiyati va tasniflanish asoslari xamda tabiat hodisalari nomlariga e'tibor qaratilgan. Ularning ramziy-timsoliy mohiyati aniqlangan.

Kalit so'zlar: *tabiat hodisalari, deopoetonim, allyuziv nom, tuman, mifodeopoetonimlar, real deopoetonim, urbandeopoetonim.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены сущность и классификационные основы понятия деопэтонимов в узбекском и французском языках, а также названий природных явлений. Определена их символическая природа.

Ключевые слова: *природные явления, деопэтонимы, аллюзионные существительные, туман, мифодеопэтонимы, настоящие деопэтонимы, городские деопэтонимы.*

ABSTRACT

The article discusses the essence and classification foundations of the concept of deopetonims in the Uzbek and French languages, as well as the names of natural phenomena. Their symbolic nature has been determined.

Key words: *natural phenomena, deopetonims, allusion name, fog, mifodeopetonims, real deopetonims, urban deopetonims.*

KIRISH

Deopoetonimlar poetik onomastikaga xos terminlardan biridir. U til va adabiyotintegratsiyasi mahsuli sifatida yuzaga chiqishi tufayli lingvopoetik hodisa sifatida qaralib, onomastika sohasiga tegishli hisoblanadi. Shuning uchun deopoetonimlarni lingvo+poetika birligiga asoslangan tamoyillar asosida o'rganishga to'g'ri keladi. Chunki deopoetonimlar ham boshqa onomastik birliklar qatori lingvopoetik jihatdan muayyan vazifalarni bajarishga xoslangandir.

Agar deopoetonimlar lingvopoetik tamoyillar asosida tahlil va tadqiq qilinsa, ular badiiy matnda:

birinchidan, badiiy-estetik ta'sirchanlikni yuzaga keltirish;

ikkinchidan, salbiy yoki ijobiy ma'noni yuzaga chiqarish;

uchinchidan, allyuziv nom sifatida matnni shakllantirish hamda intertekstuallikni ta'minlash ;

to'rtinchidan, satirik ifodani yaratish;

beshinchidan, inson ruhiy holati yoki vaziyatini, umuman, ifodalanayotgan voqelikni baholash, unga ekspressiv, emotsional hamda intensiv munosabatni ifodalash;

oltinchidan, ijodkor uslubini belgilash,

yettinchidan, asar mohiyatini anglash va anglatish maqsadida ritorik murojaat bilan chiqish maqsadlarida qo'llanishi ayonlashadi.

Deopoetonimlar badiiy matn bilan bog'liq hodisalar sifatida, odatda, ijodkor badiiy maqsadiga muvofiq qo'llanadi va bunda turli ekspressiv, intensiv xususiyatlarini namoyon etadi. Shu bilan o'zining muayyan badiiy yukka, poetik qimmatga ega ekanini ko'rsatadi. Bundan anglashiladiki, badiiy matndagi tabiiy hodisalarni ifodalab kelgan har qanday so'z yoki nom emas, balki ijodkor badiiy niyatini yoritishga xizmat qilgan tabiiy hodisalar nomlarigina **deopoetonim** hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shunday qilib, muayyan tabiiy hodisa ma'nosini anglatib, uni atab keluvchi hamda ijodkor badiiy niyati, sub'ektiv munosabatiga muvofiq poetik vazifaga yo'naltirilgan bunday leksik birliklar "**deopoetonimlar**" deb ataladi. Ular boshqa onomastik birliklar kabi badiiy matnda onomastik metafora, allyuziv nom, "so'zlovchi" nom kabi lingvopoetik vazifalarda keladi.

Deopoetonimlar leksik-semantik va estetik-stilistik jihatdan alohida xususiyatlarga ega. Ijodkorlar ular orqali o'zlarining tabiat olamiga munosabatini ham ifodalaydilar.

Badiiy matnda qo'llanuvchi deopoetonimlarni mohiyatiga ko'ra quyidagi ko'rinishlarga ajratish mumkin:

1. Qo'l bilan tutib, ko'z bilan ko'rish mumkin bo'lgan tabiiy hodisa nomlari. Masalan, *qor, yomg'ir, do'l, qirov, shudring* kabi.

2. Ko'z ko'rib, qo'l bilan tutish imkoni bo'lmagan tabiiy hodisalarning nomi. Masalan, *bulut, tuman, momaqaldiroq, chaqmoq, to'zon, kamalak* kabi.

3. Ko'z ham ko'rmaydi, qo'l ham tutmaydi, faqat his qilish mumkin bo'lgan tabiiy hodisalar. Masalan: *shamol, shabada, garmsel, zilzila* singari.

Badiiy matnda qo‘llanib keladigan bu kabi har uchala tabiiy hodisalarni **“real deopoetonimlar”** deb sanash mumkin. Lekin ular orasida **mifodeopoetonimlar, urbandeopoetonimlar** ham uchraydi.

Mifodeopoetonimlar poetonimlarning, aniqrog‘i, tabiiy hodisalarning nomini ifodalovchi deopoetonimlarning bir ko‘rinishi hisoblanadi. Ular til tizimida o‘ziga xos o‘ringa ega. Mifodeopoetonimlar xuddi deopoetonimlar singari poetik onomastikaga xos atamalardan biridir. Ular mifologik tasavvur-tushunchalarning tilda va badiiy ijodda integratsiyalashuvi natijasida kelib chiqqan. Shuning uchun ular lingvopoetik birlik sifatida lingvopoetika prinsiplariga tayanilgan holda o‘rganiladi. Ular deopoetonimlar hamda boshqa onomastik birliklar singari muayyan lingvopoetik vazifalarni bajarishga xizmat qiladi.

Mifodeopoetonimlar biror-bir tabiiy hodisani anglatib, u haqdagi mifologik, xayoliy uydirmaga asoslangan tasavvur-tushunchani o‘ziga singdirgan, uni atashga xizmat qilgan, shuningdek, o‘sha nomda ijodkor tomonidan uning badiiy niyatiga muvofiq qo‘llanib kelgan lingvopoetik vazifadagi leksik birliklardir.

Urbandeopoetonimlar badiiy asarlarda ichki shahar ob‘ekti, madaniy qimmat kasb etadigan, masalan, istirohat-bog‘i kompleksi kabilardan iborat bo‘ladi. Masalan, bunga Qohirada barpo etilgan va XIX asr oxiri va XX asr boshlarigacha sayyohlar o‘rtasida mashhur bo‘lgan “O‘zbek” istirohat bog‘i majmuasini misol qilish mumkin. Bir vaqtlar Napoleon ham uni o‘ziga qarorgoh qilib olganligi aytiladi. Bog‘ o‘rtasida manzarali ko‘l bo‘lgan. Undan ko‘p uzoq bo‘lmagan masofada opera teatri binosi hamda “Kontinental” mehmonxonasi joy olgan. O‘zbek shu istirohat bog‘idagi haykal bo‘lib, bog‘ shu haykal nomi bilan atalgan. Biroq hozir undan faqat kichik park saqlanib qolgan, xolos. Badiiy nutqdalirik qahramonning hissiyot va ichki kechinmalarini, ruhiy holatini tabiat hodisalariga bog‘lab, ularga o‘xshatib yoki qiyoslab, ba‘zan qarshilantirib berish tajribasi qadimdan hozirgacha davom etib kelayotgan poetik an‘analardan biridir. Ma‘lumki, insonlar o‘zi va tabiat o‘rtasida ruhiy yaqinlik borligini qadimdan his etganlar, ammo jonli (organik) va jonsiz (neorganik) tabiatda yuz beradigan tabiiy hodisa va jarayonlarning sodir bo‘lish sabablarini hali tushunmaganlar. Ko‘proq ularni o‘zlari kabi jonli mavjudot sifatida tasavvur qilganlar. Lekin keyinchalik inson ongi taraqqiy qilishi natijasida odamlarning tabiat hodisalari va ularning yuz berishi haqidagi tasavvur-tushunchalari ham kengaya borgan. Buning oqibatida xalq badiiy tafakkurida ham ularni tasvirlash va talqin etish borasida muayyan o‘zgarishlar paydo bo‘ldi.

She‘riyatda lirik qahramonning his-tuyg‘ulari, ruhiy holati tabiat hodisalari bilan bog‘lab berilishi tasodifiy hol emas. Chunki tabiat hodisalari inson hayotiga,

kayfiyatiga, rizq-ro‘ziga ma’lum ma’noda ta’sir ko‘rsatishi o‘z isbotini namoyon etgan.

Reallikka ega tabiiy hodisalarning nomlari orqali ijodkor badiiy matnda ularning apellyativ ma’nosiga ishora qilish orqali o‘ziga xos obrazli ifodalarni yaratadi. Masalan, qorga xos sovuqlik, oqlik ma’nolari orqali lirik qahramonning xarakter-xususiyatiga, yoshiga ishora qilsa, shamolga xos tezlik ma’nosi asosida inson xatti-harakati baholanadi.

Tabiiy hodisalarning tilda mavjud bo‘lgan nomlari badiiy matnlarda ko‘pincha ko‘chma ma’noda kelib, ekspressivlikni yuzaga keltiradi. Bunday deopoetonimlar, xususan, she’riyatda muhim ekspressiv vazifalarni bajarib keladi. Masalan, Mirtemirning “Shudring” sarlavhali she’rida lirik qahramon boshidan kechirgan ichki holatlar tasviri uchun shudring hodisasi muhim lingvopoetik vosita sifatida tanlangan. Shoir shudringni “go‘zal yaproqlarda, ko‘katlarning bargida, chechaklarning bag‘rida, sho‘x soy qirg‘oqlarida, nihollar kurtagida sal epkinda simobday qaltirab yaltiragan lak-lak injuga; kelinlar taqinchog‘i – ko‘zmunchoqqa; bo‘y-bo‘y dilrabo qizlarning uzugi ko‘zlariga, kechasi bilan tag‘in yig‘lab chiqqan onasi ko‘z yoshlariga o‘xshatgan. Ayniqsa, shoirning shudringni ona ko‘z yoshlariga mengzashi juda ta’sirli chiqqan.

Shoir ona holatini, xarakter-xususiyatini ochib berish uchun asosiy yukni tabiat hodisasi nomi – shudring deopoetonimiga yuklagan. Bu o‘rinda shudring va ko‘z yosh hodisalari ko‘rinishi o‘rtasidagi o‘xshashlik ularni ma’noviy jihatdan ham yaqinlashtirib, biri uchun ikkinchisini tasvir ob’ekti sifatida tanlashga zamin yaratgan.

She’riyatda ko‘pincha insonga xos xususiyatlar tabiat hodisalariga ko‘chiriladi. Masalan, shamolga nisbatan “o‘ynamoq”, “so‘ylamoq”, “chertmoq”, “tiqirlatmoq”, “uyg‘otmoq”, “shivirlamoq”, “aytmoq”, “qaytmoq”, “erkalamoq”, “o‘pmoq”, “quturmoq” singari ish-harakat nomlari qo‘llanishi kuzatiladi. Masalan:

Yaproqlarda shamol o‘ynar.

Suv mavjida o‘ynar shamol.

Sarin shamol nima so‘ylar?

Yuragida qanday xayol?

Derazamni chertadiu

Tiqirlatar eshigimni.

Orom bilmas, bilmas uyqu,

Uyg‘otadi kelib meni.

Sochlarimga qo‘nar shamol.

Shamol qo‘nar ko‘zlarimga

Qo‘shiq, ertak aytib xushhol

Soʻngra qaytar izlariga.

Inson – tabiatning bir boʻlagi, shuning uchun tabiiy hodisalar va odamzod oʻrtasida ruhiy yaqinlik, aloqadorlik mavjudligini inkor qilib boʻlmaydi. Shu sababdan ijodkorlar insoniy kayfiyatlarni koʻp hollarda tabiiy hodisalar bilan tenglashtirib tasvirlab, badiiy taʼsirchanlikka erishadilar.

Fransuz adabiyotini kuzatish shundan dalolat beradiki, farang ijodkorlari ham deopoetonimlardan lingvopoetik vosita sifatida mahorat bilan unumli foydalanishgan. Masalan, shamol xuddi oʻzbek tili badiiy matnlaridagi kabi fransuz tilidagi badiiy matnlarda ham faol qoʻllanuvchi deopoetonimlardan biridir. Masalan:

Ah! Ce grand vent, l'entends-tu pas?

L'entends-tu pas à la fenêtre?

Par la moindre fente il pénètre

Et s'enfle et crache comme un chat.

Ah! Ce grand vent, l'entends-tu pas?

– J'entends les cris des laboureurs.

Tarjimasi:

Qani! Bu ulkan shamol, eshita olmaysizmi?

Oynada eshitmayapsizmi?

Kichikkina tirqish orqali u kirib boradi

Va mushuk kabi pishqiradi va tupuradi.

Qani! Bu ulkan shamol, eshita olmaysizmi?

– Men shularning qichqiriqlarini eshitaman,

Per Menantoning bu misralarida shamolning tashxis (jonlantirish) va tashbeh (oʻxshatish) sanʼatlari asosida badiiy ifoda etilganiga guvoh boʻlish mumkin.

Fransuz va oʻzbek tillaridagi deopoetonimlar leksik-semantik mohiyati, milliy-lisoniy, nominatsion-motivatsion, uslubiy xususiyatlari har ikkala millatning yashash tabiiy-iqlim sharoiti, tili, madaniyati, milliy mentaliteti, dunyoqarashi, ruhiyati, eʼtiqodiy tushunchalari, oʻziga xos urf-odat va marosimlari, poetik tafakkur tarzi bilan chambarchas bogʻliqdir. Ular oʻziga xos milliy belgilar orqali lingvomadaniy hamda lingvopoetik aspektda badiiy anʼanalar qonuniyatlari doirasida obrazlantirilishi kuzatiladi.

Shunisi borki, fransuz sheʼriyatida ham, oʻzbek sheʼriyatida ham *shamol*, *bulut*, *qor*, *yomgʻir*, *tuman*, *momaqaldiroq*, *chaqmoq*, *shudring*, *gʻubor*, *oʻlim* singari qator tabiiy hodisalar nomlari lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini, kayfiyatini, badiiy ifodalash maqsadida keng qoʻllanadi. Ular badiiy matnda uchraganda deopoetonimlar hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyot tilida uchraydigan deopoetonimlar ham poetonimning boshqa turlari singari asarning ma'naviy-uslubiy imkoniyatlarini ta'minlashda muhim vosita sanaladi. Ular paradigmatic xususiyatlarga ega adabiy onimlar sifatida til va nutq xosliklarini anglashda katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khamidova Muborak Khafizovna. SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY, 67.
2. DEOPOETONYMS. Khamidova Muborak Khafizovna. Teacher of department of German and French languages, BSU. SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА.
3. N.B.Kuldashova. (2023). LE TERME ET LA TERMINOLOGIE. Innovative development in educational activities, 2(6), 41-52.
4. Bafoevna, N. D. (2023). Theolinguistics in Modern Religious Discourse. INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS, 2(3), 18-21.
5. Narzullayeva, D. (2023). The Main Directions of Theo linguistic Research In Modern Linguistics. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 32(32).
6. Istamovna, A. O. THE AUTHOR IN REVEALING THE ESSENCE OF THE BIOGRAPHICAL METHOD THE PLACE OF IDENTITY. SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY, 83.
7. Adizova, O. (2023). THE IMPORTANCE OF THE BIOGRAPHICAL METHOD IN REVEALING THE ROOTS OF THE WORK OF ART. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ(buxdu.uz)33(33)
8. Khamidova, M. K. (2020). The importance of terminology in linguistics. Scientific reports of Bukhara state university, 3(3), 106-109
9. Хамидова, М. Х. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИСПОЛЗОВАНИЕ ДЕОПОЭТОНИМОВ В ФРАНЦУЗСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ. Editorial board/Редакционная коллегия Главный редактор, 108.
10. Хамидовна, М. (2023). PROBLEMS OF TRANSLATION OF NATURAL PHENOMENA IN UZBEK LANGUAGE. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 29(29).
11. Хамидова, М. Х., & Шавкатовна, Q. Г. ФРАНЦУЗ ВА О'ЗБЕК ТИЛЛАРИДА ДЕОПОЭТОНИМЛАРНИНГ АЙРИМ ЛИНГВОПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ОСОБЕННОСТИ ОТДЕЛНЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ДЕОПОЭТОНИМОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

FEATURES SEPARATE LINGUISTIC GEOPOETIKA IN. ANIQ VA TABIIY FANLAR, 104.

12. Khamidova, M. K. (2020). Artistic application of deoethonyms in french and uzbek poetry. Scientific reports of Bukhara state university, 4(3), 210-213

13. Хамидова, М. Х. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИСПОЛЗОВАНИЕ ДЕОПОЭТОНИМОВ В ФРАНЦУЗСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ. Editorial board/Редакционная коллегия Главный редактор, 108.

14. Khafizovna, K. M. (2022). Problems of Translation of Natural Phenomena in French and Uzbek. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, 1(4), 172-175.

15. Khamidova, M. K. (2020). Artistic application of deoethonyms in french and uzbek poetry. Scientific reports of Bukhara state university, 4(3), 210-213

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА КОММЕРЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Акромов Бекзод Кахрамонович

Преподаватель французского языка

Кафедры французской филологии

Бухарского государственного университета

b.q.akramov@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-8038-3448>

Абдурахимова Мадинабону Орзикуловна

Студентка Бухарского государственного университета

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена изучению терминологии на международном уровне, она описывает эволюцию структурно-семантическую природу коммерческой терминологии, прогресс, достигнутый к настоящему времени, и была направлена на изучение проблем. Важным аспектом коммерческой терминологии является то, что семантика терминологии часто отражает ее происхождение и традиционные выражения. Коммерческой терминология представляет собой сложный набор терминов и фраз, необходимых для понимания общепринятой практики в различных областях деловых операций и торговли. Специалистам по продажам необходимо глубокое понимание специализированной терминологии, чтобы добиться успеха в своей области. В статье на основе исследований ведущих лингвистов и структурно-семантическая природа особенностей французских коммерческих терминов.

Ключевые слова: *Термин, семантика, структура, терминология, терминологическая система, торговля, коммерция, международная торговля, электронная коммерция, глобализация.*

ВВЕДЕНИЕ

Данная статья посвящена изучению структурно-семантической природы отраслевых терминов на основе традиционного взгляда на коммерческую терминологию во французском языке.

Различные направления исследований в лингвистике в процессе анализа научных работ, связанных с терминологией, можно увидеть что в содержании некоторых диссертаций выражен вопрос разделения терминов на тематические

группы, а в некоторых из них этот вопрос рассматривается в монографическом плане.

Например, Р. Сафарова – “Система лексикологии стадия разработки слова тематический и лексико-семантический в группы объединение смысла структурный части отдельный обучение с характеризуется”.

Во французском языке терминологические системы исследовать делать преданный кандидатура и докторская степень диссертации, монографии почти в целом исследовать объекта тематический группы или отдельно глава как или что-нибудь глава в составе особенный изучал. Ведь наверняка поле терминология при проверке терминов тематический группы определить важный задача считается вот и все в соответствии с этот на поле преданный исследований в большинстве из них терминов тематический группы данный.

О.Ахмедов в своей диссертации об коммерческом терминологии условия для выделения следующее семантико-тематические группы:

- 1) Коммерческая система предметы имена выразительный условия;
- 2) Обязательства на имена объектов, которые нужно собрать выразительный условия;
- 3) Практика коммерческой системы в процессе функциональность выразительный условия;
- 4) Система на практике как результат незаконный поведение может быть применяемый условия.

Было признано целесообразным анализировать путем разделения на группы. Коммерция безграничность сферы употребления терминов создает ряд проблем при их группировке. Тем не менее термины этого поля относятся к одной тематической группе на основании общности компонентов их структурной структуры и наиболее активной целостной семантики в семантической структуре и к разным тематическим группам на основе наиболее активных дифференциальных схем.

Известно, что в условие использовать объем точки зрения и представляющий в понятиях общность на основе объединения в один ряд тематические группы. На наш взгляд, к терминологии преданный в учебе поле условия цельное и по семантике дифференциал функции на основе тематические группы разделенный без классификация их использовать объем границы точнее обозначение дает много возможности. К этому подходу опирался на коммерческо-финансового структурные и семантические

особенности терминов, употребление объем на основе большой и маленький тематические группы отдельной критерии работы:

1. Формирующий принадлежность критерий (Critère d'affiliation): иметь форму к общему, то есть внутри структуры есть общий компонент, условия которого объединить в одну тематическую группу;

2. Семантическая принадлежность критерий (Critère d'affiliation sémantique): не иметь форму к общему, то есть в структуре тот же компонент не задействован смысловое содержание терминов общих символов объединённых на основе единой тематической в группу.

Следует отдельно отметить, что группировка коммерческих и финансовых терминов по первому критерию значительно проще, чем по второму. Потому что компоненты, объединяющие термины в одну группу, хорошо видны в плане выражения термина.

Этот критерий также используется при формировании генеалогии терминов.

Термины дилер и брокер не имеют формальной общности, поэтому их группируют по второму критерию:

Дилер (concessionnaire) – посредник при продаже финансовых активов клиента. Лицо, которое совершает сделки за свой счет и от его имени, а также по собственной инициативе и получает вознаграждение от суммы сделки и прибыль от курсовой разницы при продаже и покупке активов.

Брокер (брокер, комиссионер, курт) (courtier) – посредник при торговле финансовыми активами; осуществляет сделку по поручению клиента и за его счет. На основании заключенного с клиентом договора он получает вознаграждение в размере определенного процента от сделки.

Как видите, сходства в значении этих терминов нет, а есть посредническая схема в торговле финансовыми активами, существующая по их семантике и общая для обоих.

Данная схема обеспечивает принадлежность вышеуказанных терминов к тематической группе финансовой системы, причем они являются взаимно синонимичными. Есть термины, которые не ограничены в своем применении.

Эта особенность обусловлена наличием в их семантике сем, принадлежащих к нескольким группам.

Например: **дефляция (déflation)** – продажа ценных бумаг, ужесточение валютного регулирования, повышение банковской процентной ставки и другие

способы искусственного частичного возврата избыточной денежной массы в обращение.

Если проанализировать семантику этого термина, то наиболее активной темой в его содержании является искусственное частичное изъятие излишков денег в обращение. Как правило, такая схема обеспечивает принадлежность термина дефляция к тематической группе финансовой системы. Однако важным моментом является то, что смысловая структура термина включает схему продажи ценных бумаг, усиления валютного регулирования, что обеспечивает привязку термина к тематической группе ценных бумаг, а схема повышения банковской процентной ставки связана с тематической группой банковское дело.

Кроме того, существование таких терминов объясняется тем, что такие тематические группы, как ценные бумаги и банковское дело, на самом деле являются финансовой деятельностью и эти тематические группы меньше по сравнению с группой финансовой системы.

В проанализированном выше периоде дефляции эта ситуация проявилась более наглядно, поскольку срок, обеспечивающий принадлежность к этой группе, поднялся до доминирующего уровня. Эта ситуация служит оправданием группировки отдельных терминов. Процесс группировки терминов, приведенных в словарях в алфавитном порядке, требует разработки определенных формул. В связи с этим используются следующие формулы:

Имеющие общую форму, то есть общие по строению мы используем формулу 1 О.К (1 общий компонент) для группировки терминов, имеющих компонент (по первому критерию).

В такой формуле общий компонент состоит из одного слова, количество остальных компонентов незначительно: валютный рынок, конвертация валюты, курс валюты, валютная сделка, валютная позиция, валютная система, перевод валюты....

Единый валютный компонент в структуре этих терминов является неотъемлемым символом во всех этих терминах, а используемая в международных расчетах валютная система страны, выраженная в семантике этого слова, обеспечивает принадлежность всех терминов, в которых участвует этот компонент, к группе ценных бумаг.

Таким образом, благодаря тому что структура терминов занимает ведущее положение при разделении на структурно-семантической группы по важным критериям, известно, что группировка зависит от тем, содержащихся в термине. То есть сначала выбираются общие составляющие термины, а затем путем

анализа схемы общих составляющих определяется группа, к которой они принадлежат.

ЛИТЕРАТУРА

1. Qahramonovich, Akramov Bekzod. "FEATURES OF TOURISM TERMINOLOGY IN FRENCH LANGUAGE." *OLIY VA O 'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI FARG 'ONA DAVLAT UNIVERSITETI* (2022): 96.
2. Akramov, Bekzod. "Features of tourism terminology in french language." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 3.3 (2021).
3. Ostonovich, O. B., and B. A. Qahramonovich. "ÉTUDE DE L'ÉVOLUTION DANS LA TERMINOSYSTÈME DU COMMERCE. INTERNATIONAL BULLETIN OF ENGINEERING AND TECHNOLOGY, 3 (4), 204–208." (2023).
4. Qahramonovich, Akramov Bekzod. "Structural-semantic features of commercial terminolexic." *Yangi O'zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi* 1.1 (2023): 32-35.
5. Akramov, Bekzod. "ÉTUDE DE L'ÉVOLUTION DANS LA TERMINOSYSTÈME DU COMMERCE." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 36.36 (2023).
6. Akramov, Bekzod. "Structural-Semantic and Linguo-Cultural Features of Commercial Terminology." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 36.36 (2023).
7. Akramov, Bekzod. "THE BUSINESS TERMINOLOGY SUCH AS SPECIAL TERMS." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 29.29 (2023).
8. Akramov, Bekzod. "EDUCATION OF EVOLUTION AT THE TERMINOLOGY OF COMMERCE." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 36.36 (2023).
9. Akramov, Bekzod. "Osobennosti terminologii turizma vo fransuzkom yazike." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 2.2 (2020).

KOMPETENTLI YONDASHUV TALABALARNING PROFESSIONAL TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILI

Quliyeva Shahnoza Halimovna

Buxoro davlat universiteti dotsenti

Nasriyeva Dilfuza Qodirovna

Romitan tuman 2-son kasb hunar maktabi

ANNOTATSIYA

Maqolada kompetentli yondashuv talabalarning professional tayyorgarligini rivojlantirish omili batafsil berilgan bo'lib, oliy ta'limda talabalarning professional tayyorgarligida kompetentli yondashuv muhimligi keltirilgan.

***Kalit so'zlar:** bilim, ko'nikma, professional ta'lim, tahlil, modul, kompetentlik.*

АННОТАЦИЯ

В статье подробно рассмотрен компетентный подход как фактор развития профессиональной подготовки студентов, а также представлена значимость компетентного подхода в профессиональной подготовке студентов высшей школы.

***Ключевые слова:** знания, навыки, профессиональное образование, анализ, модуль, компетентность.*

ABSTRACT

The article examines in detail the competent approach as a factor in the development of professional training of students, and also presents the importance of the competent approach in the professional training of higher school students.

***Key words:** knowledge, skills, professional education, analysis, module, competence.*

KIRISH

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik jihatlari an'anaviy oliy ta'limda uning maqsadlari bitiruvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi bilan aniqlanadi. Bugungi kunda bunday yondashuv yetarli bo'lmay qoldi. Zamonaviy jamiyatga ya'ni hayotga kirisha oladigan, paydo bo'lgan har qanday hayotiy va kasbiy muammolarni amaliy hal eta oladigan mutaxassislar zarur. Bu esa, o'z navbatida, olingan bilim, ko'nikma va malakalarga hamda «kompetensiya», «kompetentlik» tushunchalari orqali izohlanuvchi, ta'limning zamonaviy maqsadlarini tushunishga ko'proq mos keladigan qandaydir qo'shimcha sifatlarga bog'liq bo'lib, ularni pedagogik amaliyotga kiritish esa, ta'lim mazmuni va usullarini o'zgartirishni, ta'lim oluvchilar ta'lim yakuniga

qadar va alohida predmetlarni o'rganishda egallashi lozim bo'lgan faoliyat turlarini aniqlashni talab etadi.

Jamiyat talablarini qondirish hozirgi zamon o'qituvchisidan yuqori madaniyat, chuqur ma'naviyat, Vatan uchun javobgarlik hissi, mas'uliyatlilik, chuqur bilimga ega bo'lishi, o'z o'quvchilarining ijodiy potensialini rivojlantirishga pedagogik qiziqishi, innovatsion faoliyatga, o'z ustida ishlashga, kasbiy faollikka qobiliyatlilik va shu kabi boshqa bir qator sifatlarni talab etadi. Shu sababli, komil shaxsni tarbiyalash masalasi bilan bir qatorda yana bir asosiy masala, ya'ni mutaxassisning kasbiy kompetentligini shakllantirish masalasi bugungi kunda o'ta muhim hisoblanadi. Mutaxassisning kompetensiyalarga ega, ya'ni faoliyatning qaysi usulini egallashi, nimalarni bajara olishi, nimalarga tayyorligini aniqlash – kompetentli yondashuv deyiladi. Oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilarini tayyorlash sifatini boshqarishning konseptual muhim usullaridan biri kasbiy ta'lim mazmunini modernizatsiyalashda kompetentli yondashuvni amalga oshirishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Erkin va faol fikrlash, ta'lim-tarbiya jarayonini modellashtirish, ta'lim berish va tarbiyalashning yangi g'oya va texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyatlariga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentlik darajasini oshirish muammosi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda dolzarb hisoblanadi.

Kasbiy kompetentli o'qituvchi birinchidan, o'quv-tarbiya jarayonida ijodkor ta'lim oluvchilarni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ikkinchidan, o'z kasbiy faoliyatida ijobiy natijalarga erisha oladi va uchinchidan, shaxsiy kasbiy imkoniyatlarini amalga oshira oladi.

Oliy ta'lim tizimiga kompetentli yondashuvning joriy etilishi ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish shakli, o'qitish usullari, pedagogik texnologiyalari, nazorat usullarini hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi munosabatlarida jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi. Jumladan, «bilimli» yondashuvda ta'lim maqsadi ta'lim oluvchidan har bir fandan alohida bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltiradigan bo'lsa, «kompetentli» yondashuvda ta'lim oluvchida fanlar bo'yicha integrallashgan bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratiladi. Shunga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishning mavjud shakllari bo'lgan ma'ruza, amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlarini mazmun jihatidan o'zgartirish nazarda tutiladi. Ma'ruza darslarining muammoli ta'lim shaklida, seminar darslarni kreativ tafakkurni va amaliy mashg'ulotlarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishligi maqsadga muvofiq. Mustaqil ishlarni tashkil etishda individuallikka ahamiyat qaratish va ular hajmi jihatidan ko'proqni tashkil qilishi kerak.

Kompetentlikka yo'naltirilgan yondashuv ta'limda qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalarning ham o'zgartirilishini taqozo etadi. Bilimlarni berishda kreativ pedagogik texnologiyaga o'tish talab etiladi. Kreativ pedagogik texnologiyada o'qituvchi tomonidan taqdim etilayotgan turli individual topshiriqlar ijodiy faoliyatga qaratilgan bo'lishi va ta'lim oluvchilarda har bir topshiriqni bajarishga ijodiy yondashuvni talab qilsin. Bu texnologiya o'qituvchi o'z o'quv fani yuzasidan doimiy ijodiy izlanishga, ta'lim oluvchini esa, topshiriqlarni bajarishda faqat o'z bilim va ko'nikmalariga tayanish kerakligini o'rgatadi.

Ta'lim mazmuni, shakli, pedagogik texnologiyalarning o'zgarishlari usullarini takomillashtirish kerakligini ham taqozo etadi. Jumladan, «bilimli» yondashuv tizimida ta'lim oluvchini har bir fandan olgan bilim, malaka va ko'nikmalari nazorat qilinib, umumiy reyting bali o'zlashtirish ko'rsatkichi sifatida qo'llaniladi. Ta'lim oluvchining kompetentli darajasini aniqlashga qaratilgan «kompetentli» yondashuvda, eng avvalo kompetentlikni aniqlash talab etilib, bu integrallashgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlash deganidir.

Ta'limda kompetentli yondashuvni amalga oshirishning yetakchi g'oyasi shundan iboratki, bitiruvchilarda kompetensiyalar majmuasini shakllantirish ular egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi bilan aniqlanuvchi oliy ta'lim muassasasiga an'anaviy bo'lgan maqsadga to'laqonli mos kelmaydi. Bu yondashuv L.S. Grebnev, N.M. Rozina, S.A. Smirnova, A. Zimnyaya, N.V. Kuzmina, T.D. Makarova, Dj. Raven, N.A. Selezneva, Yu.G. Tatur, G. Xutmaxer, A.V. Xutorskiy, N.A. Muslimov va boshqalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan .

Oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisi tayyorgarligi sifatini tahlil qilish uchun kompetentlik bilan bog'liq mezonni tanlash shu bilan shartlashilganki, oliy ta'lim muassasasi uzoq mehnat faoliyati jarayonida amalga oshiriladigan kasbiylashtirishni emas, balki bitiruvchining kasbiy tayyorgarligi va kompetentligini ta'minlashi mumkin.

Demak, kompetensiya ta'lim oluvchining ta'limiy (yoki kasbiy) tayyorgarligiga oldindan qo'yilgan talablarga qaysidir darajada uzoqlikni nazarda tutsa, kompetentlik esa, tayyor bo'lgan shaxsiy sifatlarni nazarda tutar ekan.

Ushbu muammoni tadqiq qilishda, birinchi navbatda kasbiy kompetentlik nima ekanligini, uning tuzilmasi va shakllanish sharoitlarini aniqlash zarur.

Psixologik-pedagogik adabiyotlar va boshqa manbalar tahlili "kasbiy kompetentlik" tushunchasi ta'rifiga bir necha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatdi. Masalan, xorijiy tadqiqotchilar tomonidan bu tushuncha ko'pincha "chuqurlashtirilgan bilim", "harakatlarning samaradorligi" kabilar sifatida talqin etilgan. Bizning nuqtai nazarimizcha esa, mutaxassis kompetentligi kasbiy faoliyat

davomida orttirilgan ijtimoiy-ahamiyatli va shaxsiy-ahamiyatli kompetensiyalar tizimidan iborat. Agar, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi haqida so'z yuritilsa, u holda bu tushuncha mazmuniga pedagogik masalalarni mustaqil va yetarlicha samarali hal etish imkonini beruvchi o'qituvchi, tarbiyachi, pedagogning shaxsiy imkoniyatlari kiritiladi. U yoki bu pedagogik masalalarni hal etish uchun pedagogik nazariya va uning qoidalarini amalda qo'llay olish ko'nikmasi va tayyorgarlik zarur. Shu bilan birga yana o'qituvchining kasbiy kompetentligi uning mehnatida pedagogik faoliyat va pedagogik muloqotning turli tomondan shakllanganligidir.

Turli davrlarda va turli mualliflarda turli xil ta'riflar uchraydi va ular quyidagilardan iborat: ma'lum mehnat faoliyati vazifalarini bajarish ko'nikmasi va qobiliyatiga egalik, psixik holat, ta'lim olish va umummadaniyat darajasi, pedagogik faoliyatni amalga oshirishga amaliy tayyorgarlik va nazariyaning birligi. Bular esa, kasbiy kompetentlikni pedagog shaxsining psixologik pedagogik va fan sohasida bilimlarga egaligini, kasbiy ko'nikma va malakalari, shaxsiy tajribasini tavsiflovchi integrallashgan shaxsiy xususiyati sifatida aniqlashga imkon beradi. Shu bilan birga pedagog o'z faoliyati istiqbolini maqsad qilgan, bilimlarini boyitishga intiluvchan, o'ziga ishongan va kasbiy natijalarga erishish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur.

Ba'zi bir tadqiqotchilar pedagogning kompetentligi tashkilotchilik, javobgarlik, mehnatsevarlik, maqsadga erishish, o'ziga ishonish kabi shaxsiy sifatlarini o'z ichiga oladi - deb hisoblasa, boshqa birlari esa, kompetentlik tuzilmasiga motivatsion-qadriyatli sohani ham kiritish zarur, chunki bu soha bilimlarga egalik darajasini aniqlaydi - deb hisoblaydi. Shunday qilib, kompetentlikning qayd etilgan tashkil etuvchilari insonning kasbiy faoliyatida, kasbiy muloqotida, o'z kasbining ustasi sifatida shakllanib yetishganligini anglatadi.

Bo'lajak mutaxassis kasbiy kompetentligining shakllanishi nafaqat o'quv predmetlari ro'yxati, balki, fanni o'zlashtirish jarayonida shakllanadigan kasbiy ko'nikma va bilimlar, shuningdek, talabaning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotdagi faol o'rnidan iborat ta'lim mazmuni orqali amalga oshiriladi. Buning barchasi majmuaviy holda, bo'lajak pedagog shaxsini shunday tarbiyalaydiki, u o'z-o'zini rivojlantirish va o'z komilligi ustida ishlay olish usullariga ega bo'ladi, bu esa, o'z vaqtida pedagogga «inson-inson» tizimida kasb ustasi -sub'yekti sifatida samarali faoliyatni ta'minlaydi. Bugungi kun talablariga javob bera oladigan, zaruriy sifatlar, bilim va ko'nikmalarga ega kompetentli mutaxassisni tayyorlash ilmiy asoslangan mos o'qitish tizimini yaratmasdan mumkin emas. Mutaxassisning kompetentligini ta'riflashga turlicha yondashuvlar mavjud. Masalan, N.F. Talizining nuqtai nazaricha, u uchta asosiy tarkibiy qismlarga (sifatlar, bilimlar, ko'nikmalar) mos kelishi kerak.

Ularga quyidagilar kiradi:

Sifatlar: ishga munosabatni ifodalovchi, mehnatsevarlik, e'tiborlilik, ijodiy yondashuv; hatti-harakat va faoliyatning umumiy maromini tavsiflovchi, ijrochilik, mustaqillik, so'ziga sodiqlik, obro'lilik, faollik va shijoatlilik.

Aqliy qobiliyatlar: egiluvchanlik, zukkolik, uzoqni ko'ra bilishlik;

Ma'muriy-tashkiliy: ish muhitini yaratish ko'nikmasi, insonlarga rahbarlik qilish ko'nikmasi, jamoani himoya qilish, insonlarni farqlay olish, ularni ishontira olish ko'nikmasi.

Insonlarga munosabatni tavsiflovchi: rostgo'ylik, tarbiyalilik;

O'ziga munosabatni tavsiflovchi: talabchanlik, kamtarlik, dadillik, mukammallik.

Bilimlar: o'z mutaxassisligi bo'yicha kasbiy, umummadaniyat, kasbiy faoliyat haqida ma'lumotlilik.

Ko'nikmalar: qo'yilgan masalalarni yechish, adabiyotlar bilan ishlash, faoliyatni rejalashtirish.

Bu ro'yxat faoliyat turiga qarab to'ldirilishi yoki qisqartirilishi mumkin.

Oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining quyidagi asosiy kompetensiyalari ajratiladi: o'quv-bilish, axborotli, kommunikativ; ijtimoiy-foydali, shaxsiy; o'z-o'zini takomillashtirish.

Bularning barchasi bitiruvchiga kasbiy bilim, ko'nikma va keyingi hayotda faoliyat usullari majmuasini ongli ravishda qo'llash imkonini beradi. Kompetentlik - insonning faoliyatli tavsifi, shuning uchun uning tasniflanishi eng avvalo, faoliyat tasnifiga mos bo'lishi kerak. Umumiy holda bular mehnat, o'quv, o'yin va kommunikativ kompetentliklar. Bularga yana quyidagilarni qo'shimcha qilish mumkin:

- kompetentlikni faoliyatning yo'naltirilgan ob'yekti bo'yicha tasniflash, u «inson-inson», «inson-texnika», «inson-badiiy obraz», «inson-tabiat», «inson-belgili tizim» sohalarida kompetentlikni beradi;

- kasblarning alohida sinflari va guruhlari sohasidagi kasbiy kompetentlik;

- aniq faoliyat (mutaxassislik) dagi predmetli kompetentlik.

Jamiyatning turli sohalarida esa quyidagi maxsus kompetentliklar ham talab etiladi: maishiy xizmat sohasida, san'at sohasida, sport sohasida va boshqalar. «Bilimlilik» tavsiflari ham kompetentlikka kiradi va ijtimoiy bilimlar sohasi (matematika, fizika, gumanitar fanlar, biologiya va boshqa fanlar sohasida kompetentlik), ishlab chiqarish sohalar (energetika, transport, aloqa, mudofaa, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalar) bo'yicha tasniflanadi.

Psixologik tavsif sifatida kompetentlik tushunchasi nafaqat kognitiv (bilimlar) va operatsion-texnologik (faoliyatli), balki motivatsion-etnik, ijtimoiy va axloqiy tashkil etuvchilarni ham o'z ichiga oladi. Kompetentlikning asosi qobiliyatlardan iborat bo'lganligi uchun ularning har biri o'z kompetentligiga mos kelishi kerak. Qobiliyatlar eng umumiy ko'rinishlari bilan kompetensiyaning jismoniy madaniyatdagi, aqliy sohadagi, umumo'quv, amaliy, ijrochilik, ijodiylik, badiiy, texnik, shu bilan birga pedagogik-psixologik, ijtimoiy va boshqa ko'nikmalariga mos keladi.

Ijtimoiy rivojlanishi va maqomi pog'onalar bo'yicha kompetentlikni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- bolaning maktabga tayyorgarligi;
- bitiruvchining kompetentligi;
- yosh mutaxassisning kompetentligi;
- ish stajiga ega mutaxassisning kompetentligi.

Mutaxassisning kompetentlik modeli, bitiruvchi modeli emas, chunki kompetentlik, talaba ta'lim muassasasida ta'lim olishi davomida kerakli hajmda egallay olmaydigan muvaffaqiyatli faoliyat tajribasi bilan uzluksiz bog'liq. Darslarda talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarishi, rolli, imitatsion o'yinlarni ijodiy mustaqil ishlarda, rejalarni ishlab chiqishda qo'llashni kengaytirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bo'lajak pedagog kompetentligining muhim qadriyatli-ma'noli komponentini shakllantirish zarur.

Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning asosiy sharoitlari quyidagilardan iborat:

1) tashkiliy-boshqaruvchanlilik (o'quv reja, o'quv jarayoni grafigi, dars jadvalini tuzish, kompetentlik darajasini aniqlash mezonini ishlab chiqish, ta'lim jarayonini moddiy-texnik ta'minlash);

2) o'quv-uslubiy (mashg'ulotlar mazmunini tanlash, turli kurslarning integratsiyasi, yetakchi g'oyalarni ajratish);

3) texnologik (nazorat-baholash, o'qitishning faol shakllarini tashkil etish, kompetentlikka kiruvchi bilimlar guruhlarini aniqlash, innovatsion texnologiyalarni qo'llash);

4) psixologik-pedagogik (talabalarning rivojlanish tashxisini amalga oshirish, o'qitishga motivatsiyani rag'batlantirish, kompetentlikning mezonini aniqlash, talabalarni hamkorlikda ishlashga yo'llash).

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligi tuzilmasi uning pedagogik ko'nikmalari orqali, ko'nikmalar (nazariy bilimlarga asoslangan va pedagogik

masalalarni yechishga yo'naltirilgan bilimlar) esa, bosqichma-bosqich rivojlanuvchi harakatlar majmuasi orqali aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K Shakhnoza, K Makhbuba Interactive technologies as a means to improve the efficiency and quality of the educational process. *International Journal of Human Computing Studies* 3 (2), 182-186.
2. Ш.Х. Кулиева, Х.Ю Хамроева, ЗД Расулова Учебный процесс как педагогическая система в процессе подготовки учителей профессионального обучения. *Молодой ученый*, 383-385.
3. Ш.Х. Кулиева Методологические основы системного подхода при подготовке учителей. *The Way of Science* 5, 39.
4. Ш.Х. Кулиева, МН Каримова, МХ Давлаткулова Организация теоретических и практических занятий в процессе подготовки учителей профессионального образования на основе системного подхода. *Молодой ученый*, 804-807.
5. Ш.Х. Кулиева Подготовка учителей профессионального образования на основе системного подхода *Наука и мир* 2 (5), 70-72.
6. Ш.Х. Кулиева Содержание эффективности и качества подготовки будущих учителей трудового образования *Наука без границ*, 67-69.
7. Ш.Х. Кулиева, М.Н Каримова Использование современных дидактических средств в обучении специальных предметов *Педагогические науки*, 84-88.
8. Ш.Х. Кулиева, К Холматова Бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг касбий-педагогик тайёрларлигини такомиллаштириш *Общество и инновации* 2 (5/S), 49-53.
9. Ш.Х. Кулиева ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДА ТЕХНОЛОГИК МАДАНИЯТНИНГ ЎРНИ *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture* 2 (5), 16-20.
10. Ш.Х. Кулиева Аксиологический подход в профессионально-педагогической подготовке будущего учителя *Казанский педагогический журнал*, 48-52.
11. El papel de las tecnologías pedagogicas modernas en la formacion de la competencia comunicativa de los estudiantes. KS Halimovna, MO Nurilloevna, KD Radzhabovna, RG Shavkatovna *Religación. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades* 4 (15), 261-266.
12. Ш.Х. Кулиева, О Узоев, Д Назарова Техник иждокорлик ва конструсиyalash fanida talabalarning kompetentligini rivojlantirish mazmuni *Общество и инновации* 2 (10/S), 278-285.

13. Ш. Кулиева, О. Узоков, К. Холматова Талабаларнинг креатив қобилиятларини шакллантиришда технологик таълимнинг узвийлигини таъминлаш-педагогик муаммо сифатида *Общество и инновации* 2 (6), 222-229.
14. Ш.Х. Кулиева, Р.Х. Маматова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ *Наука и образование сегодня*, 79-81.
15. SH Kuliyeva IMPROVING TEACHING AIDS IN THE TRAINING OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS. *International Journal of Early Childhood* 14 (03), 2022.
16. The Importance of Professional-Pedagogical Competence in the Training of Future Technology Teachers KS Halimovna *INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS*. 2023. 2(3), 172–174.
17. SPECIFIC CHARACTERISTICS OF METHODOLOGICAL COMPETENCE IN TRAINING FUTURE SPECIALISTS SH Kuliyeva, DK Nasriyeva, ER Usmanova. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4* 2 (1), 34-41.
18. Кулиева, Ш. Х. (2023, January). ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССОМ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА. In *International Conference of Education, Research and Innovation* (Vol. 1, No. 1, pp. 5-10).
19. Quliyeva, S. (2023). TEXNOLOGIYA DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 29(29).
20. Quliyeva, S. (2023). “ТЕХНОЛОГИК ТА” ЛИМ” YO’NALISHI TALABALARIDA KREATIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH MEХANIZMLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 32(32).
21. Кулиева, Ш. (2022). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ ТЕХНОЛОГИК МАДАНИЯТИГА ҚЎЙИЛАДИГАН ШАХСИЙ ВА КАСБИЙ СИФАТЛАР. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, (April 1, 2022; Kraków, Poland), 33-35.

PHYSICAL EDUCATION TEACHER IN TEACHING PRACTICE

Nigmanov Bori Botirovich

Associate professor of the Department of «Physical Education and sports» of
TSPU named after Nizami

ABSTRACT

This article covers the pedagogical culture of the teacher of the science of Physical Culture, the structure and content of the bakalavri culture of Physical Culture, the special abilities and peculiarities of the pedagogical person.

Keywords: *culture of the pedagogue of the sphere, pedagogical Culture, "Sports pedagogue", "sports coach", "physical education teacher of science", observance of the professional ethics of the pedagogue, indicators of pedagogical skills.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается педагогическая культура учителя науки физической культуры, структура и содержание бакалавриата культуры физической культуры, специальные способности и особенности педагогической личности.

Ключевые слова: *культура педагога сферы, педагогическая культура, «Спортивный педагог», «спортивный тренер», «учитель физкультуры», соблюдение профессиональной этики педагога, показатели педагогического мастерства.*

Human society has emerged that physical training began to be done first naturally and then consciously near the wound. As a result, the pedagogical activity has taken the stage, and this profession is constantly reaching its peak. A teacher of physical culture is a professional profession. Respected in all social systems, the ultra-responsible yacht was considered difficult, complex. There are reports that even during the primitive community system, members of the tribe who were unable to "hunt" - the elderly - were used as educators in teaching tribal children to hunt (Ponamaryov, 1982). In this field, especially from ancient times, the teachers of the Eastern school (riders, swordsmen, javelin throwers, wrestlers (wrestlers, stone-lifters, drummers, etc.) were honored, their experiences were studied. It is no coincidence that the great teacher Zamakhshari said, "The wealth of a merchant is the money in his pocket, the wealth of a scientist is the works he writes, the disciples he educates.

When a merchant's wealth ends, his life is ruined.

In fact, the life, works, views, spiritual and moral world, culture of the scholar are reflected in his students. Accordingly, there is a saying among our people, "Teacher does not die." During the development of the society, its educational system

has accumulated a wealth of experience and methods related to the theory and practice of professional educators for the education and training of members of the society, their progressiveness has taken its place, and the profession of physical education pedagogue has matured. . As a result, the culture of the pedagogue of the field emerged and led to the formation of his skills.

The structure and content of the Bachelor of Physical Culture culture. The word culture is derived from Latin and means to produce, cultivate, nurture, educate, develop, value, inform, and is defined as “the sum of all the material and spiritual wealth created by the efforts of members of society”. Each profession has its own proof that it is distinguished by its own culture. Science, technology, art, literature, the structure of society, and many other material and spiritual riches allow an assessment of the general culture of a member of society.

And the carriers of culture have always been people living in this society, and their founders, activists, educators, teachers. Such an environment (condition) imposed on them the responsibility to have a certain level of pedagogical culture, and in the course of their practical activities they were forced to achieve individual maturity, cultural perfection and live, because it was required by professional culture.

Pedagogical culture is a logical information (set of knowledge), a broad and specific category in terms of its content. If we clarify its structure, on the one hand, the scientific pedagogy generates a great interest and achieves a perfect combination of the theoretical worldview, on the other hand, it serves as a solid basis for the formation of the pedagogical profession of future specialists.

From a logical-etymological (word origin) point of view, the concepts of “pedagogical culture”, “pedagogical profession” and “pedagogical skill” have a significantly more fundamental and relatively broader meaning.

On the basis of "pedagogical culture" through traditions, experiences, aspiration for newness, and understanding, pedagogical professionalism is formed, followed by a relatively high level of pedagogical skills.

Through a comprehensive study of the literature, different views on the subject, and the resulting debate, it can be concluded that there are four blocks within the ‘pedagogical culture’. Through these features, it has been observed in practice that all educators, whether they are educators or science teachers, should form the most ancient profession we study - the perfection of the human body, the engineer of harmony - "Sports pedagogue", "Sports coach", "Physical education teacher". The analysis of the literature, the basis of the structure of pedagogical culture is divided into four blocks, they are:

1. Special abilities and peculiarities of the pedagogue:

1.1. Qualities related to business (conscientiousness, activity, ability to communicate, to keep his word).

1.2. Qualities of reflexivity (orderliness, quickness, ability to self-criticism, breadth of worldview, ability).

1.3. Quality of communication (attentiveness, honesty, professionalism, calmness, exactingness, humaneness).

1.4. Empathetic qualities (humanity, mutual understanding, open-heartedness, ability to hunt, perseverance, compassion and mastery of subtleties).

2. Ideological, moral qualities - reliability, principledness, patriotism, love for the team, outspokenness, intelligence.

3. Professional ethics of the teacher to follow.

3.1. The owner's worldview and opinion in the field of individual education and upbringing.

3.2. His personality traits, his focus and aspiration to constantly improve the system of relationships.

3.2. characterized by a distinctive, distinctive lifestyle and so on.

4. Indicators of pedagogical skills.

4.1. Knowledge of the subject (professional suitability, special-tactical readiness, experience in education and upbringing, scientific qualification).

4.2. Pedagogical technologies: speech technique and expressiveness, clarity and logic of thought, reliability of reasoning, facial expressions - expressiveness of facial expressions, actions, exercises at the level of proximity or similarity, the ability to choose the necessary teaching tools, methods and forms of training.

4.3. Pedagogical creativity (creative imagination, ability to imagine, the level of nonstandard thinking, the need to seek new information, the desire to experiment).

4.4. Pedagogical style (pedagogical confidence, ability to accept and evaluate the activities of oneself and others, the direction of pedagogical communication, behavior, pedagogical tactics, ethics, ability to hear, listen, to enter and understand the inner world of students).

REFERENCES

1. Рустамов, Л. Х. (2012). Значение педагогической практики в подготовке квалифицированных специалистов в сфере физической культуры и спорта. *Молодой ученый*, (10), 379-380.
2. Рустамов, Л. Х. (2013). Источники и этапы развития теории и методики физического воспитания. *Педагогика и современность*, (3), 69-76.
3. Рустамов, Л. Х. (2012). Концепция систематизации непрерывной педагогической практики. In *Педагогика: традиции и инновации* (pp. 183-185).

4. Rustamov, L. (2022). IMPLEMENTATION OF A PERSON-ORIENTED APPROACH IN PROFESSIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS. *Science and Innovation*, 1(8), 1259-1262.
5. Абдуллаева, Б. С., & Рустамов, Л. Х. (2013). ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ. *SCIENCE AND WORLD*, 103.
6. Рустамов, Л. Х., & Умматов, Н. Р. (2013). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ. *SCIENCE AND WORLD*, 59.
7. RUSTAMOV, L. PEDAGOGIK AMALIYOTNI AMALGA OSHIRISH JARAYONI MAZMUNI. O 'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2022,[1/11] ISSN 2181-7324.
8. Рустамов, Л. Х. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА СТУДЕНТОВ: ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, 3(1), 34-38

KOMPYUTER TARMOQLARINI SUN'iy INTELLEKT YORDAMIDA NAZORAT QILISHNING AYRIM DOLZARB MASALALARI

Abdulla Abdullayev Fayzulla o'g'li-

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi

abdullajon_uzb@mail.ru

ANNOTATSIYA

Umuman olganda, ushbu maqola sun'iy intellektning kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishga ijobiy ta'siri haqida qimmatli ma'lumotlar va xulosalar qilishga yordam beradi. Bu maqola ushbu sohada keyingi tadqiqotlar va ishlanmalar uchun muhim ma'lumotlar va tegishli manba bo'lib xizmat qiladi. Darvoqe, ushbu maqola sun'iy intellekt va kompyuter tarmoqlarining birga tizimlashtirilishiga qiziqqan har bir kishi uchun dolzarb bo'lib, ushbu kontekstda sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha istiqbolli fikr va mulohazalarni ham taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *kompyuter tarmoqlari, sun'iy intellekt, tarmoq nazorat qilishi, sun'iy intellekt texnikasi, tarmoq xavfsizligi, xatolarga chidamlilik.*

ABSTRACT

This article provides valuable information and conclusions about the positive impact of artificial intelligence on the control of computer networks. This article provides important information and a relevant resource for further research and development in this field. Incidentally, this article is relevant to anyone interested in the co-systemization of artificial intelligence and computer networks, as well as providing forward-looking ideas and considerations for the use of artificial intelligence in this context.

Key words: *computer networks, artificial intelligence, network control, artificial intelligence techniques, network security, fault tolerance.*

KIRISH

"Kompyuter tarmoqlarini sun'iy intellekt orqali nazorat qilish" maqolasida sun'iy intellektdan foydalangan holda kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishning afzalliklari muhokama qilinadi. Ta'kidlash joizki, kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishning an'anaviy usullari, masalan, inson aralashuvi va qoidalarga asoslangan tizimlar, zamonaviy kompyuter tarmoqlarining murakkab va dinamik tabiati tufayli tobora ko'proq etarli emas bo'lib bormoqda. O'z navbatida, bu esa kuchli aniqlik, tezkorlik va mustahkam qoidalarga rioya qiladigan sun'iy intellektlar tomonidan zamonaviy kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishga zamin yaratib bermoqda. Ushbu maqolada kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish uchun sun'iy intellektdan

foydalanishning bir qancha afzalliklari, jumladan tezroq qaror qabul qilish, tarmoq unumdorligi va xavfsizligini yaxshilash hamda inson xatolarini kamaytirish bo'yicha qator firklar keltirib o'tilgan. Shuningdek, maqola yuqori sifatli ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyoj va sun'iy intellekt algoritmlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va cheklovlarni hal etish bo'yicha tizimlashtirilishi xususida ayrim masalalar tahlil qiladi. Biroq, ushbu ilmiy ishda ayrim olimlarning tarmoqni samarali nazorat qilishda sun'iy intellekt va inson tajribasi kombinatsiyasi zarurligini ta'kidlayotganligini e'tibordan chetda qoldirilmagan.

Kompyuter tarmoqlari kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib, butun dunyo bo'ylab jismoniy shaxslar va korxonalarni bog'laydi. Smartfonlar va noutbuklardan tortib aqlli uylar va shaharlargacha ishonchli va samarali tarmoq ulanishiga bo'lgan talab keskin o'sishda davom etmoqda. Kompyuter tarmoqlariga tobora ortib borayotgan ishonch bilan ularni samarali nazorat qilishda katta mas'uliyat yuklanadi. Biroq, tarmoq hajmining tez o'sishi, qurilmalarning xilma-xilligi va doimo rivojlanib borayotgan texnologiyalar kabi turli omillar tufayli ushbu murakkab tarmoqlarni nazorat qilish juda qiyin vazifaga aylanib bormoqda. Shubhasiz, an'anaviy yondashuvda kompyuter tarmoqlari nazorat qilishi nomurakkab operatsiyalarni amalga oshirish uchun inson aralashuvi va qo'lda konfiguratsiyalashga tayangan. Tan olish kerakki, kompyuter tarmoqlarining hajmi va murakkabligi ortib borishi bilan bu an'anaviy yondashuv samarasiz va xatolarga moyil bo'lib qoldi[1]. Haqiqatdan ham kompyuter tarmoqlari nazoratchilari bir nechta qurilmalarni nazorat qilish, xavfsizlikni ta'minlash va monitoring qilishda turli xil muammolarni bartaraf etish kabi katta vazifalarga duch kelishi mumkin. Bu esa kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish jarayonlarini avtomatlashtirish va ularni samaraliroq qilish imkonini beruvchi aqlli yechimlarga talab ortib borishiga olib keldi.

Shu o'rinda, sun'iy intellekt bizga yordamga keladi. Manbalarga ko'ra, sun'iy intellekt - bu elektron mashinalarga odatda inson aql-zakovatidan ham yuksak amallarni bajarishga imkoniyat yaratadigan, qolaversa boshqa murakkab asosida bajarish talab qilinadigan vazifalarni bajarishga imkon beruvchi turli xil texnika va algoritmlarni o'z ichiga olgan keng atama[2]. Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, undan qayta o'rganish va qarorlar qabul qilish qobiliyati bilan sun'iy intellekt kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish usulini o'zgartirish ijobiy tomonga o'zgartirish imkoniyatiga ega.

Haqiqatdan ham so'nggi yillarda sun'iy intellekt sezilarli yutuqlarga erishgan asosiy yo'nalishlardan biri tarmoqlar nazorati sohasidir. Sun'iy intellekt tarmoqni nazorat qilish vazifalarini avtomatlashtirish, tarmoq unumdorligini oshirish va xavfsizlikni oshirishda istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. Sun'iy intellekt

texnologiyalaridan foydalangan holda, kompyuter tarmoq moderatorlari o'z vaqtlarini oddiy vazifalardan ozod qilishlari va tarmoq nazorat qilishining yanada muhim va strategik jihatlariga e'tibor qaratishlari mumkin.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi sun'iy intellektning kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishdagi rolini o'rganishdir. Biz tarmoq moderatorlari duch keladigan dolzarb muammolarni va sun'iy intellekt bu muammolarni qanday hal qilishini muhokama qilamiz. Bundan tashqari, biz tarmoqni nazorat qilishda ishlatiladigan turli xil sun'iy intellekt texnikasi va algoritmlarini, shuningdek ularning potentsial afzalliklarini ko'rib chiqamiz.

Ushbu maqola orqali sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali biz raqamli asrning tobora ortib borayotgan talablariga javob bera oladigan yanada aqlli, samarali va xavfsiz tarmoqlarni yaratishimiz mumkinligiga shubha qilmay qo'yasiz!

ADBIYOTLAR TAHLILI VA USULLARI

Sun'iy intellekt evolyutsiyasi turli sohalarda, jumladan, kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishda samarali usul sifatida ko'rilayotganligi, quvonarli holat albatta. "Sun'iy intellekt yordamida kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish" sarlavhali maqolada adabiyotlar tahlili tarmoqni nazorat qilishni yaxshilash uchun sun'iy intellekt usullaridan foydalanishga qiziqish ortib borayotganini ko'rsatadi. Bunga misol sifatida qator olim va yozuvchilarning ushbu sohada olib borayotgan izlanishlarini keltirish mumkin.

Birinchiidan, ayrim mualliflar mashinani o'rganish algoritmlari tarmoqni nazorat qilishda asosiy vosita sifatida ilgari surishadi. LeKun, Bengio va Xinton kabi mualliflar kompyuterlarga ma'lumotlardan o'rganish va mustaqil ravishda aqlli qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi mashinani o'rganishning bir qismi bo'lgan chuqur o'rganishni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan[3]. Konvolyutsion neyron tarmoqlari (CNN) va takroriy neyron tarmoqlari (RNN) kabi chuqur o'rganish modellari tarmoq trafigini tahlil qilish va tarmoq xatti-harakatlarini bashorat qilishda ajoyib imkoniyatlarni namoyish etadi.

Ikkinchiidan, Sutton va Barto kabi mualliflar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan sun'iy intellekt texnologiyalarini kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish uchun istiqbolli yondashuvni taklif qiladi[4]. Ushbu dinamik uslub tarmoq kontrollerlariga tarmoq muhiti bilan o'zaro aloqada bo'lish orqali optimal strategiyalarni o'rganishga imkon beradi va shu bilan o'zgaruvchan tarmoq sharoitlariga moslashadi va vaqt o'tishi bilan ish faoliyatini optimallashtiradi.

Uchinchiidan, Boyd va Vandenberg tomonidan aniqlangan optimallashtirish usullari tarmoq resurslarini taqsimlash va marshrutni optimallashtirishda hal qiluvchi

rol o'ynaydi[5]. Matematik formulalar va algoritmik ramkalar orqali optimallashtirish usullari tarmoq resurslaridan samarali foydalanishga yordam beradi, bu esa sun'iy intellekt orqali sekinlashib qolishni kamaytiradi va tarmoqning umumiy ish faoliyatini yaxshilaydi.

Sun'iy intellektning tarmoqni nazorat qilish tizimlariga integratsiyalashuvi tizimli metodologiyani talab qiladi. Kephart va Chess kabi mualliflar ma'lumotlarni to'plash, oldindan qayta ishlash, model tanlash, o'qitish va joylashtirishni o'z ichiga olgan yaxlit yondashuv tarafdori[6]. Bundan tashqari, masshtablilik, mustahkamlik va xavfsizlikka oid fikrlar sun'iy intellektga asoslangan tarmoq nazorat qilishi yechimlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili yuzasidan firklarimizni umumlashtiradigan bo'lsak, kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishda sun'iy intellektning ko'p qirrali qo'llanilishini ta'kidlash joiz. Mashinani o'rganish algoritmlari, neyron tarmoqlari va optimallashtirish usullaridan foydalangan holda, tadqiqotchilar va amaliyotchilar dinamik tarmoq muhitlariga moslasha oladigan va ish faoliyatini optimallashtiradigan intellektual tarmoq nazorat qilish tizimlarini ishlab chiqishni maqsad qilganlar. Taniqli mualliflar va metodologiyalardan olingan ma'lumotlar ushbu rivojlanayotgan sohada keyingi tadqiqotlar va ishlanmalar uchun mustahkam poydevor yaratadi, albatta.

NATIJALAR

Kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishda sun'iy intellektni tatbiq etish istiqbolli natijalarni beradi, bu empirik topilmalar va ish faoliyatini baholashdan dalolat beradi. Sun'iy intellektga asoslangan nazorat qilish mexanizmlarining integratsiyasi tarmoqni nazorat qilishning turli jihatlarida, jumladan, unumdorlik, xavfsizlik va xatolarga chidamlilik bo'yicha sezilarli yaxshilanishlarga olib keldi.

Tarmoqni nazorat qilishda sun'iy intellektdan foydalanishning e'tiborga molik natijalaridan biri bu samaradorlik ko'rsatkichlarini yaxshilashdir. Murakkab mashinani o'rganish algoritmlari va neyron tarmoq modellari orqali sun'iy intellektga asoslangan tarmoq nazorat qilish tizimlari o'zgaruvchan tarmoq sharoitlariga dinamik ravishda moslasha oladi, trafik marshrutini optimallashtiradi va resurslarni yanada samaraliroq taqsimlaydi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnikasini qo'llash tarmoq xavfsizligi choralari kuchaytiradi. Sun'iy intellektga asoslangan hujumlarni aniqlash tizimlari (IDS) va anomaliyalarni aniqlash algoritmlari xavfsizlik tahdidlarini, shu jumladan zararli hujumlar va ruxsatsiz kirishga urinishlarni tezda aniqlashi va ularni tezkorlik bilan bartaraf etish choralari ko'rish mumkin. Tarmoq trafigin tahlil qilish va

buzilishlarni aniqlash orqali sun'iy intellektga asoslangan xavfsizlik mexanizmlari sezgir ma'lumotlar va muhim tarmoq infratuzilmasini himoya qilib, kiber tahdidlardan faol himoyalaniishi mumkin[7].

Ishlash va xavfsizlikni yaxshilashga qo'shimcha ravishda, sun'iy intellektni qo'llab-quvvatlaydigan tarmoqni nazorat qilish echimlari nosozliklarga chidamlilik qobiliyatini namoyish etadi. O'rganishni kuchaytirish algoritmlari va moslashuvchan nazorat qilish strategiyalaridan foydalangan holda, sun'iy intellektga asoslangan tarmoqni nazorat qilish tizimlari avtonom ravishda tarmoqdagi nosozliklarni tashxislashi, noto'g'ri komponentlarni chetlab o'tish uchun trafikni qayta yo'naltirishi va uzluksiz xizmat ko'rsatishni ta'minlash uchun tarmoq topologiyasini dinamik ravishda qayta sozlashi mumkin. Bunday nosozliklarga chidamlilik tarmoq xizmatlarining ishonchliligi va mavjudligini oshiradi, ishlaymay qolish va xizmat ko'rsatishdagi uzilishlarni minimallashtiradi.

Bundan tashqari, empirik topilmalar sun'iy intellektga asoslangan tarmoqni nazorat qilish mexanizmlarining miqyosi va moslashuvchanligiga oydinlik kiritadi. Ushbu tizimlar o'sib borayotgan tarmoq infratuzilmalari va rivojlanayotgan trafik naqshlarini moslashtirish uchun muammosiz miqyoslashi mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellekt algoritmlari tarmoq ish faoliyatini optimallashtirish va yuzaga keladigan muammolarni yumshatish uchun ularning xatti-harakatlari va qaror qabul qilish jarayonlarini moslashtirgan holda real vaqt rejimidagi tarmoq ma'lumotlaridan doimiy ravishda o'rganishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, maqola natijalari sun'iy intellektning kompyuter tarmog'ini nazorat qilishining ijobiy tomonlarini qo'llab-quvvatlashi yuzasidan firklarni ilgari suradi. Samaradorlikni oshirish va xavfsizlikni mustahkamlashdan tortib nosozliklarga chidamlilik qobiliyatlari va miqyosigacha, sun'iy intellektga asoslangan tarmoqni nazorat qilish tizimlari raqamli asrda tarmoq operatsiyalarini samarali, xavfsiz va chidamliligini ta'minlashda ajralmas vosita sifatida paydo bo'ladi.

MUHOKAMA

Sun'iy intellektning kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish sohasiga integratsiyalashuvi samaradorlik, moslashuvchanlik va innovatsiyalarning yangi davrini boshlab beradi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Sun'iy intellektga asoslangan algoritmlar va texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, sun'iy intellekt tomonidan nazorat qilinadigan kompyuter tarmoqlarining oqibatlarini keng qamrovli va ko'p qirrali.

Sun'iy intellektga asoslangan kompyuter tarmoqlari nazorat qilinishining asosiy afzalliklaridan biri bu bir vaqtning o'zida keng doirada nazorat qilinishidir. Tarmoqni

nazorat qilishning an'anaviy yondashuvlari ko'pincha tarmoq infratuzilmasining eksponentsial o'sishi va trafik shakllarining ortib borayotgan murakkabligini bartaraf etish uchun kurashadi. Biroq, sun'iy intellektga asoslangan echimlar rivojlanayotgan kompyuter tarmoqlar dinamikasiga avtonom tarzda moslashish uchun mashinani o'rganish algoritmlari va neyron tarmoq arxitekturasidan foydalanish orqali misli ko'rilmagan keng doirada kontrolni taklif etadi. Ushbu masshtablilik sun'iy intellekt yordamida nazorat qilinadigan tarmoqlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni samarali nazorat qilish va zamonaviy raqamli ekotizimlar talablarini qondirish uchun muammosiz keng doirada nazorat qilish imkonini beradi.

Moslashuvchanlik sun'iy intellekt tomonidan nazorat qilinadigan kompyuter tarmoqlarining yana bir asosiy atributidir. Qattiq qoidalarga asoslangan tizimlardan farqli o'laroq, sun'iy intellekt algoritmlari tajribadan o'rganish, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish va real vaqtda tarmoq ish faoliyatini optimallashtirish uchun o'ziga xos qobiliyatga ega. Ushbu moslashuvchanlik sun'iy intellekt tomonidan nazorat qilinadigan tarmoqlarga marshrutlash protokollarini dinamik ravishda sozlash, resurslarni taqsimlash va tarmoq tiqilib qolishini yumshatish imkonini beradi va shu bilan operatsion samaradorlikni va o'zgaruvchan talablarga javob berishni oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun'iy intellektni tarmoq nazorat qilishiga integratsiyalashuvi ham bir qancha qiyinchiliklar va mulohazalarni keltirib chiqaradi. Bunday qiyinchiliklardan biri bu sun'iy intellekt algoritmlari va modellarining o'ziga xos murakkabligi. Sun'iy intellektga asoslangan tarmoqni nazorat qilish tizimlari tobora takomillashib borayotganligi sababli, qarorlar qabul qilish jarayonlarida shaffoflik, izohlanuvchanlik va javobgarlikni ta'minlash zaruratga aylanadi. Bundan tashqari, ma'lumotlarning maxfiyligi, xavfsizlik zaifliklari va algoritmik tarafkashlik bilan bog'liq muammolar potentsial xavflarni kamaytirish va kutilmagan oqibatlardan himoya qilish uchun mustahkam nazorat qilish tizimlari va axloqiy ko'rsatmalarni talab qiladi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt va tarmoq nazorat qilishining yaqinlashishi yangi tadqiqot yo'nalishlari va rivojlanayotgan tendentsiyalarni keltirib chiqaradi. Istiqbolli yo'llardan biri - o'z-o'zini sozlash, o'z-o'zini qayta ishlash va o'z-o'zini optimallashtirishga qodir avtonom tarmoqni nazorat qilish tizimlarini ishlab chiqish. Sun'iy intellektga asoslangan avtomatlashtirish va kognitiv hisoblash kuchidan foydalangan holda, avtonom tarmoqlar tarmoq operatsiyalarini kashf etish, inson aralashuvini kamaytirish va uzilishlar, shuningdek nosozliklar oldida tizim barqarorligini oshirish potentsialiga ega.

Yuqoridagilarni umumlashtirib aytadigan bo'lsak, kompyuter tarmoqlarini sun'iy intellekt yordamida nazorat qilishning paydo bo'lishi tarmoqni nazorat qilish paradigmalarida paradigma o'zgarishini anglatadi. Sun'iy intellektga asoslangan tarmoq nazorat qilishi landshaftini shakllantiruvchi masshtablilik, moslashuvchanlik va rivojlanayotgan tadqiqot yo'nalishlari bilan manfaatdor tomonlar ushbu transformatsion sayohatga xos bo'lgan imkoniyatlar va muammolarni hal qilishlari kerak. Fanlararo hamkorlikni rivojlantirish, axloqiy tamoyillarni qabul qilish va innovatsiya madaniyatini qabul qilish orqali sun'iy intellekt tomonidan nazorat qilinadigan kompyuter tarmoqlarining raqamli ulanishni inqilob qilish va tarmoqqa yo'naltirilgan ilovalarning keyingi avlodini kuchaytirish salohiyati tobora sezilarli va o'zgaruvchan bo'lib bormoqda.

Biroq, shuni ham hisobga olish kerakki, sun'iy intellekt tarmoqni nazorat qilishda sezilarli yutuqlarni taklif qilsa-da, ba'zi ekspertlar sun'iy intellekt va inson tajribasi o'rtasidagi kollaborativ aloqani ilgari suradi. Ularning ta'kidlashicha, murakkab tarmoq muhitida harakat qilishda inson sezgi va kontekstual tushunchasi bebaho hisoblanadi. Ushbu istiqbolni ta'kidlaydigan olimlardan biri "Sun'iy intellekt: zamonaviy yondashuv" kitobining hammuallifi Styuart Rasselldir. Rassell sun'iy intellekt tizimlarini insoniy qadriyatlarga moslashtirish va ular insoniy qarorlar qabul qilish jarayonlarini almashtirish emas, balki ularni to'ldirishni ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi[8]. Uning ishi sun'iy intellekt muntazam vazifalarni avtomatlashtirishi va tarmoq operatsiyalarini optimallashtirishi mumkin bo'lsa-da, inson nazorati va aralashuvi nozik muammolarni hal qilish, axloqiy mulohazalarni ta'minlash va tarmoq nazorat qilishida mas'uliyatni saqlash uchun muhim degan tushunchani ta'kidlaydi. Shunday qilib, ayrim zamonaviy dunyo sektoridagi mualliflar tomonidan kompyuter tarmoqlarini samarali va mas'uliyatli nazorat qilishga erishish uchun sun'iy intellekt imkoniyatlari va inson mehnatidan foydalanadigan hamkorlik yondashuvi qo'llab-quvvatlanadi.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlarimizni umumlashtiradigan bo'lsak, yuqorida sun'iy intellekt texnologiyalarining kompyuter tarmoqlarini nazorat qilishdagi transformativ ta'siri, o'rni, ahamiyati va o'ziga xosliklari, qolaversa ijobiy va muammoli masalalari xususida atroflicha so'z yuritilgan. Jumladan, mashinani o'rganish, neyron tarmoqlar va optimallashtirish usullari kabi sun'iy intellekt metodologiyalari kompyuter tarmoqlarini nazorat qilish va monitoringini qanday katta o'zgarish qilganligi yoritib berilgan.

Mashinani o'rganish algoritmlarini qo'llash orqali kompyuter tarmoqlari moderatorlari anomalialarni aniqlash, nosozliklarni bashorat qilish va resurslarni

taqsimlashni optimallashtirish uchun tarmoq ma'lumotlarining katta hajmlarini tahlil qilishlari mumkin. Neyron tarmoqlar, shu jumladan konvolyutsion va takroriy modellar, tarmoq trafigi naqshlarini nuansli tahlil qilish imkonini beradi, proaktiv qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi va tarmoqning umumiy ishlashini oshiradi

Xulosa qilib aytganda, maqola tarmoqni nazorat qilishda sun'iy intellektdan foydalanish muhimligini ta'kidlaydi. Bu moslashuvchan, tezkorlik va aniqlikdagi samarali kompyuter tarmoqlarining yangi davrini e'lon qiladi, bunda sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy kompyuter tarmoqlarining murakkabligi va muammolarini hal qilish uchun ajralmas vosita bo'lib xizmat qiladi. Raqamli landshaft rivojlanishda davom etar ekan, sun'iy intellektning integratsiyasi kompyuter tarmoqlarini nazorat qilinishini yangi cho'qqilarga ko'tarilishiga za'min yaratadi, bu esa tashkilotlarga raqamli ulanishning nozik tomonlarini ishonch va samaradorlik bilan nazorat qilish imkonini beradi.

REFERENCE

1. Smith, J., & Johnson, R. (2023). Challenges in Effective Management of Modern Computer Networks. *Journal of Network Management*, 15(2), 112-125.
2. Jones, S. B., & Patel, R. K. (2018). Artificial Intelligence: A Comprehensive Overview of Techniques and Applications. *International Journal of Intelligent Systems*, 24(2), 78-91. ISSN: 1234-5678.
3. Yann LeCun, Yoshua Bengio, Geoffrey Hinton. Book: "Deep Learning" – T.: MIT Press, 2016
4. Richard S. Sutton, Andrew G. Barto. Book: "Reinforcement Learning: An Introduction" - T.: The MIT Press, 2018
5. Stephen Boyd, Lieven Vandenberghe. Book: "Convex Optimization" – T.: Cambridge University Press, 2004
6. Jeffrey O. Kephart, David M. Chess. Paper: "The Vision of Autonomic Computing" – T.: IEEE Computer, 2003
7. Using Artificial Intelligence in Cybersecurity, conclusion part, <https://www.balbix.com/insights/artificial-intelligence-in-cybersecurity/#:~:text=In%20security%2C%20AI%20can%20identify,detect%20intrusions%20before%20they%20start.>
8. Russell, S., & Norvig, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. New York, NY: Pearson Education. 2020

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INVESTITSION FAOLIYAT,
UNING KAFOLATLARI VA RISK BOSHQARUVINI HUQUQIY TARTIBGA
SOLISH BO‘YICHA QONUNCHILIK TIZIMI, VAKOLATLI ORGANLAR
HUQUQIY MAQOMI HAMDA ULARNING RIVOJLANISH
TENDENSIYASI**

Nozimbek Dilboboyev

Toshkent davlat universiteti xalqaro xususiy huquq kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Hozirda investitsiya sohasi bilan bog‘liq munosabatlar global miqyosda jadal suratda o‘rib bormoqda. Investitsiyaviy munosabatlar shu darajada murakkablashib bormoqdaki, u huquqning deyarli barcha tarmoqlari bilan bog‘lanib, alohida bir sohaga aylanmoqda. Ayni vaqtda investitsiya iqtisodiy kategoriya ham bo‘lib, bu holat fanlararo tadqiqotlar olib borishni talab qiladi. Mazkur maqolada esa investitsiya qonunchiligining rivojlanish tendensiyasini milliy huquq tizimining rivojlanish tendensiyasi bilan solishtirgan holda mavjud holat va potensial o‘zgarishlar haqida fikrlar tahlil qilinadi.

***Kalit so‘zlar:** Investitsiya, Chet el investitsiyalari, Investor, Rekvizitsiya, Ekspropriatsiya, Investitsiya vizasi, Investitsiya kompaniyasi.*

ABSTRACT

Currently, relations related to the investment sector are growing rapidly on a global scale. Investment relations are becoming so complicated that it is connected with almost all branches of law and is becoming a separate field. At the same time, investment is also an economic category, which requires interdisciplinary research. This article compares the development trend of investment legislation with the development trend of the national legal system and analyzes the current situation and potential changes.

***Key words:** Investment, Foreign investment, Investor, Requisition, Expropriation, Investment visa, Investment company.*

KIRISH

Har qanday investor investitsiya kiritishda muayyan darajada tavakkal qilishiga to‘g‘ri keladi. Shu sababli ham u muayyan investitsiya loyihasini boshlashdan oldin o‘zining huquq va manfaatlari himoya qilish va kelajakda asosiy maqsadlariga erishishi qay darajada amalga oshirishini o‘rganib chiqadi. Bu holatda esa birinchi darajali vazifa investitsiya faoliyatiga doir qonunchilikni o‘rganib chiqishdir. Ayniqsa, chet ellik investorlar malakali yuristlarga ushbu vazifani amalga oshirish

uchun katta miqdorda pul sarflashga ikkilanishmaydi va bu eng samarali vosita ekanligi o'z tasdig'ini topgan. Mana shunday xizmatlardan biri *“due diligence”* hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirishda mamlakatning sohaga doir qonunchilik tizimi kompleks o'rganib chiqiladi, shuningdek, iqtisodiy vaziyatni o'rganib chiqish ham nazarda tutilganligini inobatga olsak, mazkur xizmat natijasida berilgan xulosa ijobiy chiqishi mamlakatdagi huquqiy baza va uning qay darajada ishlashiga bog'liq bo'ladi.

Ko'rib turibdiki, qonunchilik va uning ijrosi qay darajada mukammal ekanligi eng ustuvor masala bo'lib qolmoqda. Mazkur vaziyatda esa qonun ijodkorligini amalga oshirish va qonunchilik tashabbusini amalga oshiruvchi organlar faoliyatiga tanqidiy yondashib chiqish lozim. Biroq hech bir davlat o'z taraqqiyoti cho'qqisiga birdaniga chiqib qolmagan va muayyan taraxiy-evolutsion jarayonlarni bosib o'tgan. Albatta, qonunchilik tizimi ham bundan mustasno emas.

Xususan, O'zbekiston Respublikasida ham investitsiyalar va investitsiya faoliyatiga doir qonunchilik tizimining rivojlanishi va takomillashuvi ma'lum tadrijiy bosqichlarda amalga oshdi. Bu davrni shartli ravishda uch davrga ajratish mumkin:

Birinchisi – 1993-yildan 2001-yilgacha bo'lgan davr. Bu davr investitsiya faoliyatining, shuningdek, shartnoma mexanizmining asosiy sharti bo'lgan majburiyatlar, huquqlar va tarmoq ilmiy qonunchiligini shakllantirish bosqichi bo'ldi. Buni ifodasi sifatida O'zbekiston Respublikasining sohaga doir bir qator qonunlari qabul qilingan edi.

Ikkinchisi – 2002-yildan 2016-yilgacha bo'lgan davr. Bu davr investitsiyaviy faoliyat sohasi va uni tartibga soluvchi qonunchilik tizmining rivojlanishi va takomillashuvi bosqichi bo'ldi. Chunki mazkur davr investorlarning investitsiya loyihalariga bo'lgan qiziqishi bilan xarakterlanadi. Aynan shu narsa sohaga doir qonunchilikni rivojlantirishga turtki berdi.

Uchinchisi – 2017-yildan hozirgacha bo'lgan davr. Mazkur davr O'zbekistonda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, uning jozibadorligini oshirish, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish, investorlarning bu boradagi davlat siyosatining izchilligiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va investorlar bilan ishlashda davlat tuzilmalarining mas'uliyatini oshirish bosqichi bo'lmoqda. Qisqa qilib aytganda, O'zbekiston jahon investitsiya bozorida o'z brendini shakllantirmoqda deyish mumkin. Mamlakatda so'nggi yillarda sohada olib borilayotgan tub islohotlar buning isboti bo'lib turibdi va huquqiy bazaning butkul yangilanishi ham buni tasdiqlamoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF – 4947-sonli “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni bilan

tasdiqlangan 2017 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi bu boradagi dastlabki qadam bo‘lgan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-avgustdagi PF – 5495-sonli “O‘zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 24-noyabrdagi PF – 5583-sonli “Tadbirkorlik va innovatsiyalar sohasidagi loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF – 5635-sonli “2017 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni Harakatlar strategiyasida belgilangan islohotlarning mantiqiy davomi bo‘ldi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi O‘RQ – 598-sonli “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining qabul qilinishi qonunchilik tizimidagi ko‘plab muammolarning amaliy yechimi topilishiga asos bo‘ldi va islohotlarning yangi to‘lqinini boshlab berdi.

Mazkur Qonunning ijrosini ta‘minlashning amaliy ifodasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 9-yanvardagi PF – 4563-sonli “O‘zbekiston Respublikasining 2020 – 2022-yillarga mo‘ljallangan Investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF – 5953-sonli “2017 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmonining qabul qilinishi alohida ahamiyatga ega bo‘ldi.

Xo‘sh, investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy bazaning yuqoridagi rivojlanish tendensiyasi O‘zbekiston Respublikasida chet ellik va mahalliy investorlar faoliyati, uning kafolatlari va risk boshqaruvini huquqiy tartibga solish bo‘yicha qanday masalalarga e‘tibor qaratmoqda?

O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi O‘RQ – 598-sonli “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuniga ilk bor investitsiyalar va investitsiya faoliyatining asosiy prinsiplari haqidagi norma kiritildi. Ular quyidagilardan iborat:

- ❖ qonuniylik;
- ❖ oshkoralik va ochiqlik;
- ❖ investitsiya faoliyatini amalga oshirish erkinligi;

- ❖ adolatlilik va investitsiya faoliyati subyektlarining tengligi;
- ❖ investorlarga nisbatan kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik;
- ❖ investorlarning vijdonliligi prezumpsiyasi¹.

Shuningdek, Qonunning 4-moddasi 2-qismida investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining asosiy prinsiplari investitsiya qilish va investitsiya faoliyatini amalga oshirish jarayonining barcha bosqichlarida qo‘llanilishi belgilab qo‘yildi.

Mazkur Qonunda ham xorijiy, ham mahalliy investorlar faoliyati uchun umumiy bo‘lgan kafolatlar belgilandi. Ular quyidagicha guruhlanadi:

1. Investitsiya faoliyati subyektlari huquqlarining kafolatlari.
2. Mablag‘lardan foydalanish kafolatlari.
3. Mablag‘larni erkin o‘tkazish kafolatlari.
4. Investitsiya faoliyati tugatilishi munosabati bilan chet el investitsiyalarini qaytarish kafolatlari.
5. Qonun hujjatlarining investor uchun noqulay o‘zgarishlariga qarshi kafolatlar.
6. Oshkoralik va ochiqlikni ta‘minlash kafolatlari.
7. Investitsiyalarni himoya qilish kafolatlari.
8. Investitsiyalarni himoya qilishning qo‘shimcha kafolatlari va choralari.
9. Ziddiyatli qoidalar bo‘yicha kafolatlar.

Qonunda belgilangan yuqoridagi kafolatlar investorlar uchun eng e‘tiborli jihat bo‘lgan investitsiya riskini kamaytirish bilan uzviy bog‘liqdir.

Uilyam Sharpe investitsiya xavfini quyidagicha tavsiflaydi: “Investitsiya xavfi – bu foiz stavkalarining oshishi natijasida muayyan foizli qarz vositasining qiymati kamayishi ehtimoli. Investorlar belgilangan daromadlilik darajasi bilan qimmatli qog‘ozlarni sotib olganlarida, ular o‘zlarini foiz stavkasini o‘zgartirish xavfiga duchor qilishadi”².

Shu o‘rinda mazkur kafolatlar xususida qisqacha to‘xtalib o‘tsak.

Xususan, investitsiya faoliyati subyektlari huquqlarining kafolatlari masalasida asosiy e‘tibor davlat organlari va ular mansabdor shaxslari bilan investorlar o‘rtasidagi munosabatlar doirasiga, investorlarning fuqaroligi, yashash joyi, iqtisodiy faoliyat joyi, mamlakati bilan bog‘liq kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik, investorlarning o‘zaro munosabatlarda huquq va majburiyatlari tengligi kabi masalalarga qaratilgan.

Qonundagi yana bir o‘ziga xos yangi o‘zgarishlardan biri – bu mablag‘larni erkin o‘tkazish kafolatidir. Qonunning 17-moddasiga ko‘ra investorlarga soliqlar va to‘lovlarni to‘lash sharti bilan chet el valyutasidagi mablag‘larni O‘zbekiston

¹ O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda O‘RQ – 598-sonli “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 26.12.2019-yil, 03/19/598/4221-son.

² William Sh. Fundamental textbook on investments. Moscow. Infra 2001, pp. 1030.

Respublikasiga va O‘zbekiston Respublikasidan cheklovlarsiz erkin o‘tkazish, shu jumladan valyutani repatriatsiya qilish uchun ayirboshlash kafolatlanadi.

Qonunning investitsiya faoliyati tugatilishi munosabati bilan chet el investitsiyalarini qaytarish kafolatlari haqidagi 18-moddasida esa chet ellik investor O‘zbekiston Respublikasidagi investitsiya faoliyatini tugatish hamda investitsiya faoliyatini tugatish natijasida olingan o‘z aktivlarini naqd pul yoki natural shaklda chet ellik investorning O‘zbekiston Respublikasiga yoxud boshqa kreditorlarga nisbatan majburiyatlarini bajarish uchun zarar yetkazmagan holda erkin repatriatsiya qilish huquqiga ega ekanligi belgilandi.

Yuqoridagi kafolatlar orasida qonun hujjatlarining investor uchun noqulay o‘zgarishlariga qarshi berilgan kafolatlar ham alohida ahamiyatga ega. “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunning 19-moddasida bu borada quyidagilar nazarda tutilgan: “Agar qonun hujjatlarining bajarilishi investorga yoki investitsiyalarga zarar yetkazadigan bo‘lsa, ushbu qonun hujjatlari orqaga qaytish kuchiga ega bo‘lmaydi. Agar O‘zbekiston Respublikasining keyingi qonun hujjatlari investitsiya qilish shart-sharoitlarini yomonlashtirsa, investitsiya qilish sanasida amalda bo‘lgan qonun hujjatlari chet el investorlariga nisbatan investitsiya qilish paytidan e‘tiboran o‘n yil mobaynida qo‘llaniladi. Investor o‘zining investitsiya qilish shart-sharoitlarini yaxshilaydigan yangi qonun hujjatlari qoidalarini o‘z xohishiga ko‘ra qo‘llash huquqiga ega”.

Yangi Qonundagi yana bir investorlarni e‘tiborini tortadigan ahamiyatli jihat Qonunning 21-moddasida belgilangan investitsiyalarni himoya qilish bo‘yicha davlat kafolatlaridir. Unga ko‘ra davlat investitsiyalarning O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga va xalqaro shartnomalariga muvofiq himoya qilinishini kafolatlaydi. Investorlarning investitsiyalari va boshqa aktivlari natsionalizatsiya qilinmaydi. Investorlarning investitsiyalari va boshqa aktivlari rekvizitsiya (ekspropriatsiya) qilinmaydi, bundan tabiiy ofatlar, avariya, epidemiyalar, epizootiyalar va favqulodda xususiyatga ega bo‘lgan boshqa hollar mustasno. Qonunda qanday holatlarda rekvizitsiya yoki ekspropriatsiya qilish ham belgilab berildi.

O‘ziga xos jihatlardan yana biri Qonunda investor sud va arbitraj tartibida nizolashishi mumkin bo‘lgan holatlarning belgilanishidir. Xususan, investor rekvizitsiyani (ekspropriatsiyani) amalga oshirish uchun foydalaniladigan maqsadning qonuniyligi, rekvizitsiyaning (ekspropriatsiyaning) miqdori, rekvizitsiya (ekspropriatsiya) qilinayotgan investitsiyalarni va boshqa aktivlarni baholash, to‘lanishi lozim bo‘lgan kompensatsiya to‘lovining muvofiqligi, davlat boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari rekvizitsiyani (ekspropriatsiyani)

amalga oshirish chog'ida rioya etgan tartib-taomil kabilar yuzasidan nizolashishga haqli ekanligi belgilandi.

Bu holat bir tomondan investorlarning huquqlarini cheklash ham hisoblanishi mumkin. Shu bilan birga Qonunda investorlarning investitsiyalarini va tavakkalchiliklarini sug'urtalashni ixtiyoriy asosda amalga oshirishlari belgilangan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-avgustdagi PF – 5495-sonli “O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmonining 9-bandiga muvofiq investitsiya kiritish vaqtida O'zbekiston Respublikasida o'rnatilgan bazaviy hisoblash miqdorining 8500 baravaridan kam bo'lmagan miqdorda xo'jalik jamiyatlarining aksiyalari va ulushlarini sotib olish, shuningdek, xorijiy korxonalar tashkil etish shaklida O'zbekiston Respublikasiga investitsiya kiritgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga ko'p martalik uch yillik viza olish va uning amal qilish muddatini O'zbekiston Respublikasi hududidan chiqish zaruratisiz cheklanmagan miqdorda uzaytirish huquqi berildi³.

Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF – 5635-sonli “2017 – 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida”gi Farmonining 11-bandiga muvofiq 2019-yil 1-martdan boshlab quyidagicha tartib o'rnatildi:

– xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarining ta'rischilari (ishtirokchilari) va ularning oila a'zolari uchun muddatini mamlakatdan chiqmasdan uzaytirish imkoniyati bo'lgan, amal qilish muddati uch yilni tashkil qiladigan “investitsiya vizasi” joriy etiladi;

– O'zbekiston Respublikasi hududida tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bo'yicha korxonalar tashkil qilish uchun 3 million AQSh dollaridan ortiq miqdorda investitsiya kiritgan xorijiy davlatlar fuqarolariga, shu jumladan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarining ta'rischilari (ishtirokchilari)ga O'zbekiston Respublikasida yashash guvohnomasi 10 yil muddatga soddalashtirilgan tartibda beriladi;

– O'zbekiston Respublikasida yashash guvohnomasi yoki “investitsiya vizasi”ga ega xorijiy investorlar hamda ularning oila a'zolari O'zbekiston Respublikasi fuqarolari uchun nazarda tutilgan shartlarda tibbiy va ta'lim xizmatlaridan foydalanish huquqiga ega bo'ladi;

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-avgustdagi PF – 5495-sonli “O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.12.2019-yil, 06/19/5894/4161-son.

– xorijiy investorlar, ular tomonidan xorijiy davlatlar fuqarolari orasidan jalb etiladigan mutaxassislar va ularning oila aʼzolarini vaqtincha roʻyxatga olish investitsiya loyihasi roʻyobga chiqarilayotgan hududdagi aholi yashash punktida, mamlakatning boshqa hududlarida boʻlganda qayta roʻyxatdan oʻtish majburiyatisiz, vizing amal qilish muddatiga (viza mavjud boʻlmaganda esa 1 yil muddatga) amalga oshiriladi⁴.

Ayni vaqtda amaldagi investitsiya faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar bazasini mazmun-mohiyatiga koʻra 3 guruhga ajratish mumkin. Bular:

1. Mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar. Bunga Oʻzbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, 2012-yil 24-sentabrdagi OʻRQ – 336-sonli “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida”gi, 1990-yil 31-oktabrdagi OʻRQ – 152-XII-sonli “Mulkechilik toʻgʻrisida”gi, 2015-yil 3-iyundagi OʻRQ – 387-sonli “Qimmatli qogʻozlar bozori toʻgʻrisida”gi Qonunlarini misol qilib keltirish mumkin.

2. Tadbirkorlik faoliyatini huquqiy tartibga soluvchi qonunlar. Bunga Oʻzbekiston Respublikasining 2012-yil 2-maydagi OʻRQ – 328-sonli “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari toʻgʻrisida”gi, 2001-yil 6-dekabrdagi OʻRQ – 310-II-sonli “Masʼuliyati cheklangan jamiyat va qoʻshimcha masʼuliyatli jamiyat toʻgʻrisida”gi, 2014-yil 6-maydagi OʻRQ – 370-sonli “Aksiyadorlik jamiyati va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida”gi Qonunlarini keltirish mumkin.

3. Investitsiyaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solishga qaratilgan qonunlar. Mazkur qonunlarga Oʻzbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi OʻRQ – 598-sonli “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati toʻgʻrisida”gi, 1995-yil 30-avgustdagi OʻRQ – 110-II-sonli “Konsessiyalar toʻgʻrisida”gi, 2020-yil 18-fevraldagi OʻRQ – 604-sonli “Maxsus iqtisodiy zonalar toʻgʻrisida”gi, shuningdek, 2001-yil 7-dekabrdagi OʻRQ – 312-II-sonli “Mahsulot taqsimotiga oid bitimlar toʻgʻrisida”gi, 2015-yil 25-avgustdagi OʻRQ – 392-sonli “Investitsiya va pay fondlari toʻgʻrisida”gi, 2019-yil 10-maydagi OʻRQ – 537-sonli “Davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida”gi Qonunlar kiradi.

Umuman olganda, investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar doimiy rivojlanish tendensiyasiga yuqoridagi holatlardan ham amin boʻlish mumkin. Mazkur qonun hujjatlaridagi normalar esa borgan sari liberallashib bormoqda. Ammo ayrim kamchiliklar ham mavjud boʻlib, yuqoridagi islohotlar

⁴ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF – 5635-sonli “2017 – 2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi toʻgʻrisida”gi Farmoni. // Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 11.12.2019-yil, 06/19/5892/4134-son.

doirasida mazkur muammolarga amaliy yechim topish bo'yicha ham muayyan takliflar ilgari surilmoqda.

Albatta, investitsiya faoliyatini amalga oshirishda davlat hokimiyatining maqomi qanday ekanligi har qanday investorni qiziqtirishi tabiiy. Hozirgi kunda mamlakatimizda investitsiya sohasini tartibga soluvchi bir qator davlat organlari mavjud bo'lib, ularning vakolatlari tegishli huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Mazkur organlar orasida ***O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi*** maxsus vakolatli organ bo'lib, u O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-yanvardagi Farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Tashqi savdo vazirligi va Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasi negizida tashkil etildi⁵. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 10-maydagi 390-sonli qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi to'g'risida"gi Nizomning 12-bandiga muvofiq vazirlikning sohaga doir asosiy vazifalari va funksiyalari belgilandi.

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish bo'yicha vakolatli organlar tizimidagi islohotlarga ham bevosita O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF – 5635-sonli "2017 – 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi Farmoni turtki bo'ldi deyish mumkin. Unga ko'ra quyidagi tashkiliy-institutsional tuzilmalar tashkil etilishi belgilandi:

Birinchisi - mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni maslahat va ekspertlik jihatidan ta'minlashni amalga oshirish, shuningdek jamiyat va davlat hayotini isloh qilish, iqtisodiyot va ijtimoiy sohani rivojlantirishning dolzarb masalalari, jumladan mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash yuzasidan takliflar ishlab chiqishga qaratilgan ***O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ekspert kengashi***.

Ikkinchisi – e'lon qilingan kapitali 1 milliard AQSh dollari miqdorida bo'lgan ***O'zbekiston Respublikasining to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar jamg'armasi***.

Uchinchisi – O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari hisobidan shakllantiriladigan 5 million AQSh dollari miqdoridagi ustav kapitaliga ega, aksiyadorlik jamiyati shaklidagi, davlat ulushi 100 foiz bo'lgan ***O'zbekiston Respublikasi to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar jamg'armasining boshqaruv kompaniyasi***.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-yanvardagi PF – 5643-sonli "Investitsiya va tashqi savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.10.2019-yil, 06/19/5848/3901-son.

To‘rtinchisi – Abu Dabi rivojlanish jamg‘armasi (BAA) kompaniyasining 75 foiz miqdordagi hamda O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasining 25 foiz miqdordagi ulushlari hisobiga 10 million AQSh dollari miqdoridagi ustav fondiga va 1 milliard AQSh dollari miqdoridagi e‘lon qilingan kapitaliga ega bo‘lgan, mas’uliyati cheklangan jamiyat shaklidagi ***O‘zbekiston-Amirliklar investitsiya kompaniyasi***.

Yuqoridagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF – 5635-sonli Farmonida belgilangan islohotlarning uzviy davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabdagi O‘RQ – 598-sonli “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish xususidagi ahamiyatini alohida ta’kidlash lozim. Mazkur Qonunning 25-moddasida investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish usullari sifatida quyidagilar keltirib o‘tilgan:

- ★ investitsiya faoliyatining normativ-huquqiy bazasini takomillashtirish;
- ★ investitsiya faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish va O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining kafolatlarini taqdim etish;
- ★ O‘zbekiston Respublikasi hududida maxsus iqtisodiy zonalarni va kichik sanoat zonalarini barpo etish;
- ★ asosiy fondlarni tezlashtirilgan amortizatsiya qilish huquqini berish;
- ★ texnik jihatdan tartibga solish normalari, qoidalari va talablarini belgilash;
- ★ raqobatni qo‘llab-quvvatlash choralarini qo‘llash;
- ★ yer uchastkalariga va boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish hamda ulardan foydalanish shartlarini belgilash.

Qonunda quyidagi davlat organlarining investitsiya faoliyatini tartibga solishdagi huquqiy maqomi belgilangan:

- ✳ O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi
- ✳ Mahalliy davlat hokimiyati organlari;
- ✳ Davlat xizmatlari markazlari;
- ✳ O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining Tadbirkorlar murojaatlarini ko‘rib chiqish qabulxonalari;
- ✳ O‘zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari, xalqaro moliya institutlari huzuridagi O‘zbekiston Respublikasi vakolatxonalari;
- ✳ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakil.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda O‘RQ – 598-sonli “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 26.12.2019-yil, 03/19/598/4221-son.
2. William Sh. Fundamental textbook on investments. Moscow. Infra 2001, pp. 1030.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-avgustdagi PF – 5495-sonli “O‘zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 14.12.2019-yil, 06/19/5894/4161-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF – 5635-sonli “2017 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 11.12.2019-yil, 06/19/5892/4134-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-yanvardagi PF – 5643-sonli “Investitsiya va tashqi savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 11.10.2019-yil, 06/19/5848/3901-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 10-maydagi 390-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.05.2019-yil, 07/19/4332/3174-son.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШНИНГ ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРИ

Маматкулов Хайрулла Абдикаххарович.

“Ўзагролизинг” АЖ Сирдарё вилоят филиали директори

АННОТАЦИЯ

Бугунги кунда халқаро миқёсда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришда тежамкор технологияларни қўллаш, рақамли технологиялар орқали самарали бошқаришни таъмин этиш, тадбиркорлик фаолияти инфратузилмасини комплекс ўрганиш, ходимларни мотивлаштиришнинг афзалликларига қаратилган қатор илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ушбу мақолада мамлакатимизда иқтисодий либераллаштириш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини бошқаришнинг самарали усуллари ва механизмларини такомиллаштириш масаласи ёритилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, банк хизматлари, “Smart control”, хусусий мулк, тежамкор технологиялар, менежмент, инсон капитали.

АННОТАЦИЯ

Сегодня на международном уровне проводится ряд научных исследований, направленных на совершенствование управления деятельностью малого бизнеса и частных предприятий, использование экономически эффективных технологий, организацию эффективного управления посредством цифровых технологий, комплексное изучение инфраструктуры предпринимательской деятельности и преимущества мотивации сотрудников. В данной статье рассмотрен вопрос совершенствования эффективных методов и механизмов управления малым бизнесом и субъектами частного предпринимательства в условиях либерализации экономики в нашей стране.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, банковские услуги, «Умное управление», частная собственность, экономически эффективные технологии, менеджмент, человеческий капитал.

ABSTRACT

Today, at the international level, a number of scientific studies are being conducted aimed at improving the management of the activities of small businesses and private enterprises, the use of cost-effective technologies, the organization of effective management through digital technologies, the comprehensive study of the infrastructure of business activities, and the advantages of motivating employees.

This article describes the issue of improving effective methods and mechanisms of managing small business and private business entities in the conditions of economic liberalization in our country.

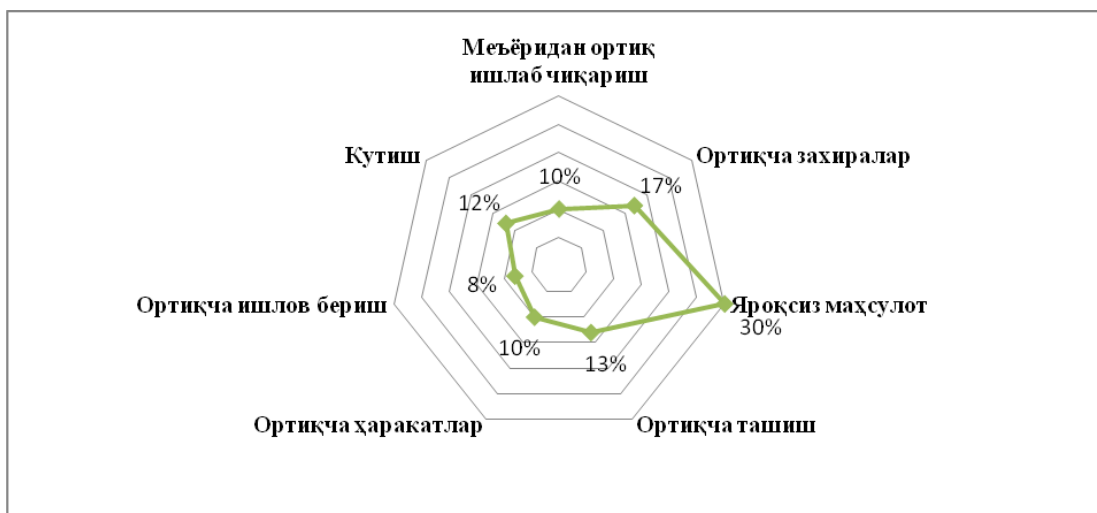
Key words: *small business, private entrepreneurship, banking services, "Smart control", private property, cost-effective technologies, management, human capital.*

КИРИШ

Жаҳон иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ишчанлик фаоллигини ошириш ва маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш учун замонавий бошқарув усуллари такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу мақсадга эришиш ва самарали бошқарув механизмларини амалиётга жорий этиш «Engaging customers», «Optimising processes», «Transforming products and services», «Empowering employees» [1] дастурлари асосида амалга оширилмоқда. Иқтисодиёти тараққий этган мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулотда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг улуши ортиб бормоқда. Жумладан, «Жанубий Кореяда 60 %, Польшада 51 %, Германияда 53 %, Нидерландияда 63 %ни» [2] ташкил этмоқда. Бу шундан далolat берадики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятида ишловчи ходимларнинг меҳнат унумдорлигини ошириш, ақлли бошқарув усуллари жорий этиш, рақамли технологиялардан фойдаланиш, уларнинг шаффофлигини таъминлаш зарурияти, иқтисодий глобаллашув шароитида муаммонинг долзарблигини кўрсатиб беради. Жаҳонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришда тежамкор технологияларни қўллаш, рақамли технологиялар орқали самарали бошқаришни ташкил этиш, тадбиркорлик фаолияти инфратузилмасини комплекс ўрганиш, ходимларни мотивлаштиришнинг афзалликларига қаратилган қатор илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда [3]. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришда рақамли технологияларга асосланган конвейрларни жорий этиш, раҳбар ва ходимлар ўртасидаги муносабатлар бир ёқлама характерга эга эканлигига барҳам беришга, сифат бошқарувига асосланган тизимни жорий этишга, маҳсулот ишлаб чиқишда йўқотишларни камайтиришда юқори ишчанлик фаоллигини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «Тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилиш ва доимий даромад манбаларини шакллантириш учун шароитлар яратиш, хусусий секторнинг Ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80

фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш» асосий мақсад сифатида белгиланган [4].

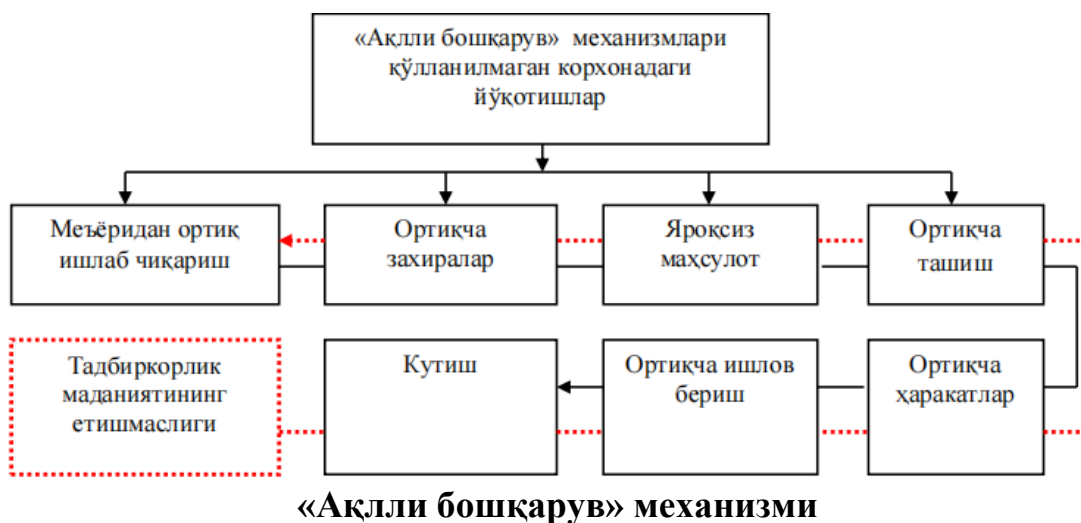
Мазкур вазифаларнинг амалга оширилиши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ишчанлик фаоллигини оширишда «Smart control» механизмдан фойдаланиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишни тақозо этади. Халқаро рейтинг поғонасида юқори турувчи давлатлар сингари Ўзбекистонда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун янада қулай шарт-шароитлар яратиш, тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ тартиб-таомилларнинг барча турларини қисқартириш, соддалаштириш, очиқ-ойдинлик ва ошкоралик сиёсати хусусидаги ислохотларни давом эттириш жуда зарур. Таъкидланганидек, Ўзбекистон МДХ давлатлари орасида тадбиркорлик фаолияти эркинлиги бўйича яхши позицияга эга бўла олмапти. Биламизки, корхона фаолиятининг эртанги ривожланиш босқичларига тайёргарлик даражаси бевосита уларнинг корхонадаги йўқотишларга қай даражада эътибор қаратилаётганлигига боғлиқ бўлади [5]. Шунини инобатга олган ҳолда, ҳозирда республикадаги корхоналар фаолияти «Ақлли бошқарув» механизмлари асосида таҳлил этилганда қуйидаги камчилик ва йўқотишлар аниқланди

(3-расм).

Корхоналар фаолиятидаги мавжуд йўқотишлар ва камчиликларни баҳолаш натижалари[4]

расмга мувофиқ кўрсаткичнинг 30 %и яроқсиз маҳсулотларга, 17 %и эса ортиқча захираларга тўғри келаётганлиги самарали бошқарув тизимининг йўлга қўйилмаганлигини намоён этмоқда. Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун қуйида келтирилган «Ақлли бошқарув» механизми таклиф этилди.

Юқорида таклиф сифатида келтирилган «Ақли бошқарув» механизми кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятида қўлланилмаган ҳолатдаги йўқотишларни ифодалайди. Мазкур механизмни корхоналарда бошқарув самарадорлигини такомиллаштиришга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз. Хусусан, корхона айланма маблағларини кўпайтиришга, харажатларни камайтиришга, қисқа вақт ичида харидорнинг талабига мослашувчан ишлаб чиқариш технологияларини жорий этишга, маҳсулотларни ўз вақтида ва керакли миқдорда етказиб беришга, сифатни оширишга, захираларни қисқартиришга, технологияларни ишламай қолишини олдини олиш ва ишлаб чиқариш майдонини қисқартиришга олиб келади.

Мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф этиш борасида қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

ягона ишлаб чиқариш тизимини яратиш, буюртмаларга қараб маҳсулотларни кичик партияларда ишлаб чиқариш ҳамда усқунани қайта ишга тушириш вақтини қисқартириш;

ишлаб чиқариш режасига мувофиқ, харидлар режасини мувозанатлаштириш, етказиб беришда узилишларни инобатга олган ҳолда ишлаш, барча операцияларни амалга оширишда тизимли ягона ишлаб чиқариш оқимини яратиш ва буюртмаларни эътиборга олган ҳолда маҳсулотларнинг кичик партияларини ишлаб чиқариш;

ишлаб чиқаришнинг ҳар бир босқичида сифат кўрсаткичлари ишловчилар томонидан мунтазам назорат қилиб борилиши, ишлаб чиқаришнинг барча операциялари учун стандарт ишлаб чиқиш, хом-ашё етказиб берувчилар билан иш олиб боришда юқори сифатни таъминлаш ва мавжуд усқуналарга техник хизмат кўрсатишдаги зарурий сифатни таъминлаш;

ускунанинг жойлашиш ҳолатини оптималлаштириш ва оқилона ишлаб чиқариш оқими ва хом ашёни етказиб бериш тизимини яратиш;

барча ишлаб чиқариш операцияларини таҳлил қилиш ва бажариладиган ҳар бир операция учун аниқ стандартлар ишлаб чиқиш, ходимларнинг малакасини ошириш, барча тоифадаги ишловчиларга иш вақтини тўғри ташкил этиш ва иш вақтидан оқилона фойдаланиш бўйича тренинглар ўтказиш;

мижозларнинг ҳақиқий талабларини ўрганиш, ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш, барча ишлаб чиқариш операцияларини ўрганиш ва оптималлаштириш ҳамда маҳсулотга аниқ талаб ва ишлаб чиқариш стандартларини ишлаб чиқиш;

барча операцияларда ўзаро мувозанатлаштирилган ягона ишлаб чиқариш оқимини яратиш, хом-ашё етказиб берувчилар билан боғлиқ узилишларни бартараф этадиган тизим асосида ишлаш, аниқ ички алоқа схемаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ускуналар фаолиятини ўз вақтида текшириб бориш ва ускуналарни тезкор созлаш тизимини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Тадқиқот натижалари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик қатлами вакиллариининг замонавий мотивацион усуллардан фойдаланишда ишчи ходимларни тўғри ва самарали рағбатлантириш орқали корхонанинг юқори фойда олишини таъминлашнинг зарурлигини инobatга олган ҳолда, креатив ва инновацион йўсинда фойдаланишликнинг долзарб эканлигини кўрсатиб ўтади

Тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришда илмий-назарий асосларни ўрганиш асосида хорижий олимларнинг ушбу соҳа фаолиятини самарали ташкил этиш ҳамда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга оид фикрларини миллий иқтисодиётга қўллаш юзасидан ҳар бир мактабнинг қарашларига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ислоҳ қилиш замирида бошқарув жараёнини такомиллаштириш зарурати, яъни ташкилий-иқтисодий мақсадларни кўриб чиқиш ётади. Бу борада, ривожланган мамлакатлар тажрибаси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишда молиявий қўллаб-қувватлаш механизмларининг устунлигини кўрсатмоқда. Бу эса молиявий дастакларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига жорий этиш учун асос бўлади.

3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришда назорат этувчи органларни ноқонуний аралашини корхона фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Яъни, тадбиркорлик фаолиятини ташкил

этишда бошқарув функциялари мувофиқлаштирилмас экан, субъектив ва объектив омиллар фаолиятнинг ривожланишига тўсқинлик қилади. Ривожланган мамлакатлар тажрибасига мувофиқ, кичик ва ўрта бизнес субъектларининг давлат олдидаги қарзларини молиявий ташкилотлар томонидан тўлаб берилиш тизими ҳамда банк томонидан ажратиладиган кредит ажратмаларни йиллик 1-7 фоизгача қилиб белгиланиши кичик бизнес субъектлари учун фаолиятини самарали юритишида асосий бош мезон бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.singtel.com/business/articles/sme/4-benefits-digitalisation-smes>. 4 Benefits of Digitalisation for Small Businesses. 01 Feb. 2023.
2. <https://uza.uz/ru/posts/malyu-biznes-kak-osnovnoy-drayver-ekonomiki-sostoyanie-probl-25-12-2023>.
3. Собиржонов С.С. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларни тартибга солишда рақамли бошқарувдан самарали фойдаланиш йўллари // Молия. №2. Т., 2020. Б. 74-86. (08.00.00 №13).
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли «Ўзбекистон Республикасининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги фармони // <https://lex.uz/docs/5841063?ONDATE2=29.01.2022&action=compare>
5. Собиржонов С.С. Prospects for small business and entrepreneurship development in Uzbekistan // ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492. Vol. 11. Issue 4. April.2021.Б. 562-566.

TA'LIM JARAYONIDA MA'NAVIIY-AXLOQIY VA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Muhammadiyeva Gulnoza Zarif qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy va ekologik madaniyatni shakllantirish bo'yicha asosiy tushunchalar, tabiatni muhofaza qilish, ekologik tamoyillarga amal qilish bo'yicha mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat va estetik tarbiya mohiyati, maqsad va vazifalari haqida ilmiy bilimlarni berish orqali ekologik ta'lim-tarbiyani shakllantirish nazarda tutilgan.

Kalit so'zlar: *ekologiya, ekologik madaniyat, ta'lim-tarbiya, nafasat, san'at, estetik tarbiya, axloq, badiiy ijod, mazmun, mohiyat, samaradorlik.*

АННОТАЦИЯ

В статье представлены основные концепции формирования духовно-нравственной и экологической культуры в образовательном процессе, даны комментарии по природоохранным и экологическим принципам. Также предусматривается формирование экологического образования и воспитания путем предоставления научных знаний о природе, целях и задачах духовно-нравственных качеств, труда и эстетического воспитания учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: *экология, экологическая культура, образование, утонченность, искусство, эстетическое воспитание, нравственность, художественное творчество, содержание, сущность, эффективность.*

ABSTRACT

The article presents the main concepts of formation of spiritual, moral and ecological culture in the educational process, comments on nature protection and ecological principles. Also, it is envisaged to form ecological education and upbringing by providing scientific knowledge about the nature, goals and tasks of spiritual and moral qualities, work and aesthetic education to students of junior school age.

Key words: *ecology, ecological culture, education, sophistication, art, aesthetic education, morality, artistic creativity, content, essence, efficiency.*

KIRISH

O'quvchi yoshlarda ekologik madaniyatini shakllantirish bugungi kunning muhim masalalaridan hisoblanadi. Ekologik madaniyatning asosini, shubhasiz, ekologik ta'lim - tarbiya tashkil etadi. Bugungi ekologik holat ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarini ya'ni maktabgacha ta'lim muassasalaridan tortib oily ta'lim bosqichlarini ham qamrab oladi. Chunki, muayyan aniq maqsadlarga yo'naltirilgan ekologik ta'lim - tarbiya natijasida o'quvchi yoshlarning ekologik madaniyatini bilimlarini oshirish, ularda tabiatga nisbatan ongli munosabatda bo'lish malakalarini tarkib toptirish, ekologik madaniyatni tizimli va izchillikda olib borish dolzarb masalalardan biri sifatida nazarda tutish lozim.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik madaniyatni rshakllantirish vositasi sifatida maydonga chiquvchi yaratuvchilik nimanidir o'zgartirishga, yangilik yaratishga, fikrlashga majbur qiluvchi ehtiyoj hisoblanib, u o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish, ya'ni mustaqil o'rganish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. O'zini - o'zi anglash va o'zligini ifodalashga bo'lgan ehtiyoj o'quvchilarni o'z faoliyatida ma'lum bir ijobiy natijalarga erishish, o'quvchilar jamoasida obro' - e'tibor qozonish, atrof muhit ta'siri va uni inson salomatligidagi roli borasida harakatga keltiruvchi vosita bo'lib, o'quvchilarda o'zini - o'zi hurmat qilish, o'zligini anglash, o'zini - o'zi boshqarish, o'zini - o'zi tarbiyalash, tozalikka rioya qilish, gigiyenik talablarni amalda bajarish kabi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etuvchi vositalardan biri muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj bo'lib, bu ma'lum bir vazifani mas'uliyat bilan bajarish orqali ko'zlangan natijalarga erishishga xizmat qiluvchi, o'quvchilarda mas'uliyat hissini shakllantirish orqali ijodiy faoliyatga etaklovchi ehtiyoj hisoblanadi.

Demak, o'quvchilardagi mavjud va ma'lum bir maqsadda shakllantirilgan ehtiyojlar boshlabg'ich sinflardayoq ma'naviy ma'rifiy ishlar jarayonini ilmiy asosda tashkil etish hamda yuqori natijalarga erishish, o'quvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirish vositalari sifatida xizmat qilishi mumkin.

MATERIAL VA METODLAR.

Tafakkurni rivojlantirish vositalari haqida fikr yuritar ekanmiz, tafakkur qanday va qaysi vositalar va asoslarga ko'ra shakllanadi hamda rivojlanadi. Uning shakllanishiga va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning o'ziga xos xususiyatlari nimadan iborat? degan savollarga javob topish va undan o'quvchilarda mustaqillik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta'lim -

tarbiya va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarida foydalanish muhim ahamiyatga ega, chunki, yuqorida aytib o'tganimizdek, o'quvchilarda tafakkurning shakllanish va rivojlanish jarayoni nimanidir bilib olishga va o'rganishga yo'naltirilgan aqliy - tahliliy xatti -harakatlar jarayoni bo'lib, mazkur jarayonda o'quvchilar o'zlari uchun yangilik bo'lgan qaysidir hodisa va voqealarni vujudga kelish sabablarini o'rganadi va tahlil qiladi.

Mazkur yangilik avvaldan mavjud bo'lishi, ya'ni sub'ektiv bo'lishi mumkin. Lekin bu o'quvchilar uchun yangilik hisoblanadi, chunki, o'quvchilar mazkur yangilikning kelib chiqish sabablari, xususiyatlari, ahamiyatini o'rganish va tahlil qilish asosida qaytadan kashf etadi. Mazkur jarayonni tafakkurning shakllanish va rivojlanish jarayoni deb aytishimiz mumkin. Demak, tafakkurning shakllanish va rivojlanishi jarayonida tasavvur, tushuncha va dunyoqarash asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Mazkur fikrlarga asoslanib aytishimiz mumkinki, o'quvchilarga ekologik tafakkur uning mazmun - mohiyati, ahamiyati va zaruriyati yuzasidan tushunchalar berish, ularda mazkur soha bo'yicha tasavvurni shakllantirish, kelajakka ishonch uyg'otish, dunyoqarashini kengaytirish ularda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy vositalari sifatida xizmat qiladi.

Jumladan, ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni bu - tabiiy resurslardan oqilana foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik tizim barqarorligini ta'minlash, aholi hayoti va salomatligini saqlash, iqlimning o'zgarishi, suv resurslarning kamayib ketishi, atmosferaning ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi, cho'llashuv jarayonlari bioxilma-xillik va o'rmonzorlarning qisqarishi, tabiiy boyliklarning sifat va miqdorini oshirish va tabiatni muhofaza qilish bugungi kunning ustuvor masalalaridan biri hisoblanadi.

Ekologik madaniyat - bu tabiat haqidagi bilim, ong, idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyati, atrof-muhitga nisbatan faoliyatning yuksak ko'rsatkichi, ongli va ma'suliyatli yondashuvdir.

Ekologik bilim va ekologik madaniyatning tayanch fazilatlari:

- axloqiy-ekologik onglilik shaxsning muhim madaniyatlilik sifati bo'lib, uning atrof - muhitni hissiy bilish jarayoni atrof - muhitdagi obyektlar va hodisalarni sezishi, idrok etishi, tasavvur qilishi, ziyraklik va teranlik asosida tabiat muhofazasi bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligini nazarda tutadi;

- ekologik ma'suliyatlilik shaxsda munosabat va ma'sullikni tarbiyalashda namoyon bo'ladi, bunday munosabat shaxsning tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi;

- ekologik irodaviylik shaxsning o'zi va o'zgalarning atrof - muhitdagi hatti-harakatlarini baholashi va nazorat qilishi shaxsdagi qat'iyatlilik, tejamkorlik,

ozodalik va pokizalik bilan bog‘liq jarayon hisoblanadi. Shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirishda ekologik qadriyatlar alohida ahamiyatga ega, ularga tabiatni asrab-avaylashga intilish, tashabbuskorlik, izchillik, mehnatsevarlik va ongli faollik kabilar kiradi. Xususan, bugungi ekologik muammolar, ya’ni global, mintaqaviy va lokal ekologik muammolarni bilish, er, suv, energetik muammolar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni saqlash, cho‘llanish jarayoni, atmosfera havosining ifloslanishi kabi tushunchalar bilan chambarchas bo‘g‘liq. Ekologik ma’naviyatli shaxsni tarbiyalash bog‘cha, umumta’lim maktablari, lisey, kasb hunar ta’limi, oliygohlarda mutaxassislar tomonidan olib borilishi maqsadga muvofiq.

Aholining boshqa tabaqalarida esa O‘zbekiston ekologik partiyasi va boshqa ko‘ngillilar, tashkilotlar tomonidan targ‘ibot ishlari yo‘lga qo‘yilishi mumkin. Ekologik ta’limning nazariy asosi - atrof muhit muhofazasiga oid ta’limni bog‘cha, maktab, oliy o‘quv yurtlarida ma’lum o‘quv reja va dasturlari asosida olib borish hamda malakali mutaxassislar tayyorlashdan iborat. Yig‘ilgan tajribalar umumlashtirilib ma’lim pedagogik shaklga keltirilib o‘quv dasturi darsliklari tuzilishi lozim.

NATIJARLAR

Oliy va o‘rta maxsus ta’limga ega bo‘lgan tarbiyachi, ekologik metodist, ekologik pedagog, ekologik instruktor, injener-ekolog, ekolog-agroximik, ekolog-texnolog kabi mutaxassislar tayyorlanishi lozim. Ekologik ma’naviyatli shaxs tabiatdagi obyekt va hodisalarni qiyoslay olishi, ongli tushunchalar hosil qilishi, tabiatga munosabatni oldindan rejalashtirishi, atrof-muhitdagi o‘zgarishlarga nisbatan ziyrak va tabiatga qiziquvchan bo‘lishi, tabiat go‘zalligini his eta olishi, tabiatni muhofaza qilishda qat’iyatli bo‘lishi, tabiatga zarar etkazmaslik, boshlangan ishni oxirigacha etkazishi, atrof-muhit muhofazasida tashabbus ko‘rsatishi, tabiatni asrash uchun yangi g‘oyalar, ekologik bilimlarni targ‘ib qilishi, ijtimoiy foydali mehnatga havas hissini shakllantirishi, mehnat malakalarini egallashi, o‘z-o‘zini nazorat qila olishi, vatanparvarlik, ona tabiatga mehr-muhabbat hissiyotiga ega bo‘lishi, o‘zi yashab turgan uy, mahalla, shahar tabiatini sevishi, undan g‘ururlanishi, uni ardoqlashi lozimdir.

Bugungi kunda insoniyatni xavf ostida qoldirayotgan hodisalardan biri ekologik vaziyat hisoblanib, jamiyatning katta tashvish uyg‘otmoqda. Insonning tabiiy boyliklardan haddan tashqari tartibsiz foydalanishi oqibatida, o‘rmonlar siyraklashib, o‘simlik va hayvonlar turlari kamayishi, foydali qazilma boyliklari tugab borayotganligi, shuningdek, suv havzalari va atmosfera havosining ifloslanishi natijasida sayyoramizning qiyofasi o‘zgarib bormoqda. Bularning barcha

insonlarning tabiiy boyliklardan oqilona foydalanmasliki oqibati hisoblanadi. Shuning uchun ham ekologik talim-tarbiya berishni maktabgacha yosh davridan boshlash lozim. Ekologik bilim - bu tirik tabiatning tuzilishi, rivojlanishi, o'zgarishi, er yuzidagi tirik jonzotlarning holati, ularning birbirlariva atrof-muhit o'rtasida bo'lib turadigan munosabatlarni, tabiiy boyliklarning son va sifatini, hajmini, xillarini hamda ularni saqlash va tejamkorlik bilan foydalanish yo'llarini o'zlashtirishdan iboratdir.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik ta'lim - tarbiya berish ularni ilk marotaba tabiatga qadam qo'ygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli, oqilona ravishda foydalanishga, xalqimizning tabiatga hurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarni ko'paytirish va ulardan to'g'ri foydalanish, bog'-urog'lar, gulzorlar tashkil qilishga, daraxtlarni, o'simlik va hayvonlarni asrashga, ularga ozor bermaslikka o'rgatish, shuningdek, o'quvchilarning qalbida tabiatga, uni asrashga nisbatan yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir.

Ekologik tarbiyaning bosh maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhit va uning muammolari haqida ongli munosabatni hamda ular bo'yicha optimal echimlar topish to'g'risidagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun bir qator vazifalarni hal qilishga to'g'ri keladi.

1. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik ta'lim - tarbiya berishda ularning yashab turgan joyi (tabiati) va boyliklarini tejab-tergashga, ularni ongli ravishda muhofaza qilishga o'rgatish.

2. Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni, eng avvalo, oiladan boshlanmog'i lozim.

O'quvchi yoshlarga ekologik ta'lim - tarbiya berish, xalqimizning o'ziga xos milliy tarbiyasidan, ya'ni ota-onalar tarbiyasidan boshlanadi. Milliy tarbiyamizda suvni isrof qilmaslik bilan birga, er, havo, tuproq ham muqaddas hisoblanadi. O'quvchilarga ekologik ta'lim berishda har bir bolaga 1 ta gul tuvakni parvarishlash topshirig'ini berish ham eng samarali usullardandir. Bunda parvarishlash usullarini o'rgatib, ularni shu gulni qanday parvarish qilyotganini nazorat qilib boriladi. Natijada o'quvchilarda avvalambor mehr-shafqat tuyg'usi, tabiatga muhabbat shakllanadi. O'quvchilar gullarining qurib qolmasligi uchun qayg'uradilar va parvarish qilishadi.

Demak, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish orqali ularning tabiatga bo'lgan mehrini shakllantirish va kelajakda tabiiy fanlarni o'zlashtirishi uchun poydevor yaratiladi. O'quvchilarga ekologik

ta'lim - tarbiya berishda zamonaviy usullardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bu orqali o'quvchilarning o'zlashtirishini yanada oshirish va qiziqarli, yangicha ta'lim jarayonini tashkil etishdan iborat bo'ladi.

Binobarin, axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, uning mohiyati, shaxs xatti-harakatlari, yurish-turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi. Shu bois, axloq ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat ma'naviy-ruhiy hayotida o'ziga xos muhim ahamiyatga ega. Muayyan millat qiyofasi, uning kishilik taraqqiyotidagi o'rni belgilanayotgan jarayonda mazkur tushuncha asosiy mezonlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Axloq (arabcha xulq-atvor demakdir) - ijtimoiy ong shakllaridan biri, ijtimoiy tartib-qoida bo'lib, bu tartib-qoida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida kishilarning xatti-harakatini tartibga solish vazifasini bajaradi. Axloq omma faoliyatini tartibga solishning boshqa shakllari (o'quv, ishlab chiqarish, xalq an'analari) da o'z talablarining asoslanishi, amalga oshirilishi va omma fikri asosida tartibga solinishi bilan farq qiladi. Axloq talablari barchaga taalluqli, biroq hech kimning ko'rsatmasi, hech qanday maxsus buyruq asosida bajarilmaydigan, ixtiyoriy amalga oshiriladigan burch shakliga kiradi. Axloq talablarining bajarilishi faqat ma'naviy ta'sir ko'rsatish shakllari doirasida yuz beradi.

XULOSA

O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarning qaror topishi tarixiy-obyektiv sharoitda shaxs tomonidan jamiyat taraqqiyoti, insonlarning o'zaro hamkorlik, aloqa doiralarning kengayishi takomillashuviga ko'rsatiladigan ta'sirning ijobiy, mo'tadil holatda bo'lishini ta'minlashda ko'rinadi. Ma'naviy-axloqiy sifatlarning qaror topishi quyidagi umumiy mazmun asosida ro'y beradi:

- o'quvchining ma'naviy-axloqiylik darajasi ijtimoiy munosabatlar jarayonida, uning jamiyat, atrof-muhit va tabiatga bo'lgan yondashuvida namoyon bo'ladi;
- o'quvchining ma'naviy-axloqiylik darajasi jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyoti darajasiga bog'liq;
- o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kamoloti obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarning o'zaro uyg'unlashuvi asosida tashkil etiladigan uzluksiz, tizimli ta'lim-tarbiyaning yo'lga qo'yilishi natijasida vujudga keladi;
- o'quvchining ma'naviy-axloqiy kamoloti ijtimoiy munosabatlarning yo'lga qo'yilishida ijobiy natijalarga olib keladi.mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avezov Sh. Maktabda ekologik tarbiya-Toshkent: O'qituvchi,1992.-62 b.
2. Berdanova P.U. Qoraqalpoq oilalarida bolalarning ekologik madaniyatini

- shakllantirishning pedagogik asoslari (o'smirlar oilasida): ped. f.n. diss. avtoref. Toshkent, 205-19 b.
3. Ismatov I.Sh. O'quvchilarda atrof-muhitga ma'suliyatli munosabatni shakllantirish (anorganik kimyo misolida): p.f.n. diss....avtoref. - Toshkent, 2006. - 21 b.
4. Jumanova F.U. Kasb-hunar kolleji o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish (geografiya ta'limi misolida): ped.fan.nom. diss.... avtoref. Toshkent, 2010.-22 b.
5. Norbo'tayev X.B. Boshlang'ich ta'limda ekologik xafvsizlik madaniyatini takomillashtirish. //Муаллим ҳәм узлуксиз билимлендирийў. Илмий-методикалық журнал №2 ISSN 2181-7138 Некис-2022. -Б. 93-97. Mualliflik ishtiroki 100%.
6. Ismoilov, N. B. (2023). YANGI O 'ZBEKISTONDA TA'LIM VA ILM SOHALARI RIVOJLANISHNING YANGI DAVRIDAGI MUHIM ASOSLARI. *International scientific journal of Biruni*, 2(1), 81-88.
7. Ismoilov, N. B. (2022). O 'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DINIY BAG 'RIKENGLIK VA KONFESSIYALARARO HAMKORLIKNI TA'MINLASH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1116-1121.
8. Najmiddin, I. (2023). THE INTEGRATIVE ROLE OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN INFORMATION SOCIETY.
9. Erkinov, A. S., Haydarov S. (2021). Yunon-baqtrya podsholigining ijtimoyi tuzimi, xo'jaligi va madaniyati. *Scientific progress*, 1(6), 620-622.

KO‘P BOLALI OILALAR SUBMADANIYATIDA OTA-ONA VA BOLA MUNOSABATLARI

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti 1-bosqich tayanch doktoranti (PhD)

Elektron pochta:dildorichkayangiboyeva98@gmail.com

ANNOTATSIYA

Oila hali ham bolani ijtimoiylashtirish, rivojlantirish va tarbiyalashning eng muhim instituti bo‘lib a uzoq vaqt qoladi. Oila bolaga ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan tajribani, birinchi navbatda, odamlar o‘rtasidagi hissiy va ishbilarmonlik munosabatlarini o‘tkazishda manba va bog‘lovchi bo‘g‘indir. Inson oilada dunyoga keladi, oila sharofati bilan inson nasli davom etadi, avlodlar almashadi. Ko‘p bolali oilalar muammolari bugungi kunda ham mahalliy, ham xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilayotgan muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, ko‘p bolali oilalar o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan alohida ijtimoiy guruh ekanligini hisobga olish kerak. Ko‘p bolali oila fenomeni jamiyat insitutsionallashuvida muhim hisoblanib, oiladagi submadaniyatning o‘ziga xos jihatlariga ota-ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarda namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: submadaniyat, ko‘p bolali oila, sibling munosabatlar, ijtimoiy rol, ijtimoiy maqom, individual-psixologik xususiyatlar.

АННОТАЦИЯ

Семья по-прежнему остается важнейшим институтом социализации, развития и воспитания ребенка и останется ею еще долгое время. Семья является источником и связующим звеном в передаче ребенку социально значимого опыта, прежде всего эмоционально-деловых отношений между людьми. Человек рождается в семье, с честью семьи продолжается род человеческий, сменяются поколения. Проблемы многодетных семей являются сегодня одной из важных тем, изучаемых как отечественными, так и зарубежными учеными. При этом следует учитывать, что многодетные семьи представляют собой отдельную социальную группу, имеющую специфические психологические особенности. Феномен многодетной семьи считается важным в институционализации общества и отражается на отношениях между родителями и детьми, в конкретных аспектах субкультуры в семье.

Ключевые слова: субкультура, многодетная семья, сиблинговые отношения, социальная роль, социальный статус, индивидуально-психологические особенности.

ABSTRACT

The family is still the most important institution of socialization, development and upbringing of a child and will remain for a long time. The family is a source and connecting link in the transfer of socially significant experience to the child, first of all, emotional and business relations between people. A person is born in a family, with the honor of the family, the human race continues, generations change. Problems of large families are one of the important topics studied by both local and foreign scientists today. At the same time, it should be taken into account that families with many children are a separate social group with specific psychological characteristics. The phenomenon of a large family is considered important in the institutionalization of society, and it is reflected in the relations between parents and children in the specific aspects of the subculture in the family.

Key words: *subculture, large family, sibling relations, social role, social status, individual-psychological characteristics.*

KIRISH

Zamonaviy oila, birinchi navbatda, odamlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqalar, munosabatlarning hissiy rangi, shaxsiy ko'rishlarning ko'p qirraliligi va ijtimoiy xavfsizlik bilan tavsiflanadi va jamiyat va madaniyatda shaxsiy o'zini o'zi belgilash bilan bog'liq juda muhim funksiyalarni bajaradi. Inson o'zini deb hisoblaydigan shaxsiy-madaniy tipning ta'rifi o'ziga xos guruh qadriyatlari, xatti-harakatlari va o'zaro munosabatlariga asoslanadi. Shunday qilib, bir guruh odamlar o'zlarining madaniy makonini tashkil qiladilar. Ushbu makonning ichki parametrlari guruh ulanishlarining o'ziga xos tuzilishi va mazmuni bilan belgilanadi. Ikkinchidan, o'zini shunday madaniy makonning elementi sifatida anglash odamlarga o'zlarining madaniy o'ziga xosligi asosida o'zlari va boshqa guruhlar vakillari o'rtasida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan farqlarni yaratishga imkon beradi [1].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarni ko'p bolali oilalar fenomeni, uning oilalarning hayot sifatiga ta'siri uzoq vaqtdan beri qiziqtiradi. An'anaviy jamiyat sharoitida bolalar tug'ilishining iqtisodiy motivlari ustunlik qildi, chunki bolalar mehnatkash sifatida oilaga iqtisodiy jihatdan foydali bo'lgan va qariganda ota-onalarning farovonligining kafolati bo'lgan. Bolalar alohida iqtisodiy ne'matdir, chunki ular nafaqat oila ehtiyojlarining manbai, balki uning uzoq muddatli investitsiya obyekti hamdir. Bunday investitsiya jarayonini amalga oshirib, oila kelajakdagi xarajatlarini butun oila uchun yoki bolaning o'zi uchun daromadlar oqimini oshirish orqali qoplashga umid qiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, bolaning inson kapitalini shakllantirish sifati oiladagi bolalar soniga bog'liq bo'ladi va bu jarayonda ota-onalarning hissasi boshqacha tarzda idrok etiladi. 1970-yillarda

oiladagi bolalar soni va sifati o'rtasidagi muhim bog'liqlikni isbotlovchi, ushbu determinantlarga ta'sir qiluvchi individual omillarni o'rganuvchi bir nechta mashhur nashrlar paydo bo'ldi. G.Bekker ota-onalarning moddiy farovonlik darajasini oilada bolalarning ta'lim olish darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omil sifatida ajratib ko'rsatdi. Ushbu talqindan kelib chiqqan holda, oila inson kapitaliga investitsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan moliyaviy resurslarni taqsimlashning asosiy kanali sifatida ishlaydi. Oila a'zolari tomonidan olingan daromadlar inson kapitalini ishlab chiqarish, rivojlantirish va takror ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlarni to'liq shakllantiradi [4].

Ko'p bolali oilalar o'ziga xos submadaniyatni tashkil qiladi. Bu oilaning o'ziga xos funksional-rol strategiyalarini amalga oshiradigan va qardoshlar qatlamining kengaytirilgan tizimiga ega bo'lgan maxsus ijtimoiy-psixologik tizim ekanligi tufayli mumkin bo'ladi. Ko'p bolali oilalar submadaniyati dunyoning o'ziga xos manzarasi, boshqa ijtimoiy jamoalardan farq qiladigan qadriyatlar tizimi, hayotiy munosabatlar va xulq-atvor strategiyalari bilan tavsiflanadi. Uning o'ziga xos turmush tarzi birgalikda oilaning mavjudligining psixologik asosini tashkil qiladi va maxsus madaniy komponent mavjudligi haqida gapirishga imkon beradi [3]. Ko'p bolali oilalar submadaniyatining tarkibiy qismlari - bu ota-onalarning motivatsiyasining xususiyatlari, oilaviy funksiyalarni o'ziga xos tarzda amalga oshirish, oilaviy o'zaro ta'sir va muloqot strategiyalari, psixologik iqlim hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar submadaniyatining xususiyatlari bir qator omillar bilan belgilanadi: oilaning madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy holati, psixologik iqlim, o'zaro ta'sirning kommunikativ strategiyalari, ko'p bolali oilalar uchun psixologik motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim strategiyalari, boshqaruv, vertikal va gorizontal quyi tizimlar darajasidagi ta'sir, sibling munosabatlarda kengaytirilgan operatsiyalar [2].

Oilaning tuzilishi, funkcionalligi va rol tuzilmalarida sezilarli o'zgarishlarga olib keladigan dinamik jarayonlar yashirin, lekin doimiy va barqaror ravishda sodir bo'ladi. Biz zamonaviy jamiyatda qabul qilingan ma'lum me'yoriy model bo'lgan va yangi avlodlar hayotiy strategiyasini amalga oshirishning o'ziga xos ssenariysi sifatida ijtimoiy yo'riqnoma vazifasini o'taydigan yadroli kichik bolalarga asoslangan oila davrining guvohi bo'lamiz. Shu bilan birga, ko'p bolali oilalar mafkurasi davlat, ijtimoiy va iqtisodiy darajalarda joriy etilib, uni rag'batlantirishning maqsadli siyosati o'z ifodasini topmoqda [5].

Jamiyatda ko'p bolali oilalarga munosabat ikki xil. Jamiyat ongida bunday hodisa hozirgi vaqtda yoki an'anaviy ijtimoiy va axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni saqlash, asrash va uzatishning yagona vositasi yoki asossiz ekzotizm va oilaviy hayotni tashkil etishga marginal yondashuvlarning namoyon bo'lishi deb hisoblanadi.

Jamoat va davlat institutlari nazarida ko‘p bolali oila ko‘pincha ijtimoiy va iqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha potensial xavflar guruhiga kiradi. Jamiyat unga nisbatan juda ehtiyotkor munosabatda bo‘lib, ijtimoiy norozilik va hatto rad etish darajasiga yetadi [6]. Bunday munosabat ko‘p bolali oila a‘zolarining ijtimoiy qaramog‘ida yoki noto‘g‘ri adaptatsiya va qashshoqlik mezonlari asosida xavf guruhi sifatida qabul qilinishida namoyon bo‘ladi. Jamiyatdagi katta oilalarning sezilarli qismining potentsiali yoki haqiqiy kamchiliklari ularga nisbatan salbiy munosabatning sababi bo‘ladi. Oldingi davrning nuqtayi nazari, ko‘p bolali oila o‘z a‘zolarini yashash uchun ish haqi bilan ta‘minlay olmaydi, bugungi kunda juda barqaror, ko‘p bolali oila a‘zolarining asosiy va ma‘naviy ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlari kamaygan, bolalar ko‘pincha jismoniy yoki ruhiy kasalliklardan aziyat chekmoqda. Hatto ko‘p bolali oilalar hodisasiga ijobiy munosabat tarafdorlari ham ta‘kidlashicha, “bugungi kunda uchta bolaning ota-onalari, ayniqsa demografik sharoitda, farzand ko‘rish uchun juda shaxsiy motivlarga ega odamlardir. Ularning reproduktiv xulq-atvori kichik bolalarning umumiy qabul qilingan me‘yorlaridan chetga chiqadi va hech qanday ijtimoiy omillarga bog‘liq emas” [7].

Ko‘p bolali oilaga nisbatan keng tarqalgan qarash tarixiy, madaniy qarashlar nuqtayi nazaridan bo‘lib, ular tug‘ilishning yuqori darajasi asosan etnik-madaniy, diniy omillarga, milliy an‘analarga yoki oilalar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq ekanligida ifodalanadi. Ko‘p bolali oilalar hodisasi ko‘pincha fanda ularning lokalizatsiyasining geterogenligi - qishloqdagi ko‘p oilalarning ustunligi, shuningdek, diniy va etnik an‘analarning ularning o‘ziga xos xususiyatlariga ta‘siri bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi.

MUHOKAMA

Oila psixologiyasida ko‘p bolali oilalarga nisbatan quyidagi yondashuvlar ustunlik qiladi: hodisa regressiv hodisa sifatida (I.V.Ravich-Sherbo); yo‘qolib borayotgan hodisa sifatida (S.I.Golod); jamiyatning demografik siyosatini amalga oshirish nuqtayi nazaridan progressiv hodisa sifatida (A.I.Antonov, V.A.Borisov) [8]. Ko‘p bolali oila o‘z a‘zolarining an‘anaviy funksiyalari, rollari, qonunlari, an‘analari, qadriyatlarini bajarishga rioya qilgan holda o‘ziga xos turmush tarzining mavjudligi bilan tavsiflanadi, ular birgalikda oila mavjudligining psixologik asosini tashkil qiladi va maxsus submadaniyatning mavjudligi bu haqda gapirishga imkon beradi. “Submadaniyat” va “qadriyatlar orientatsiyasi” tushunchalari o‘rtasidagi aloqadorlik dialektik va o‘zaro bog‘liqdir. Har qanday ijtimoiy hamjamiyatning o‘ziga xos madaniyatining mazmuni, xarakteri va yo‘nalishi qadriyat komponentining maxsus ierarxiyasi va to‘yinganligi bilan belgilanadi. Shuning uchun, ko‘p bolali oilaning

submadaniyati haqida gapirganda, biz ushbu eng yaqin aloqalarning o'ziga xos xususiyatlarini yodda tutamiz.

Ko'p bolali oila qadriyat yo'nalishlari, ehtiyojlar, qonunlar va faoliyat me'yorlarining o'ziga xos tizimiga ega, u o'zgacha qiyofa va umuman hayot tarzi bilan tavsiflanadi. Submadaniyatning manbai umumiy madaniyat bilan birlashtirilgan har qanday ijtimoiy hamjamiyat bo'lishi mumkinligi sababli, oila turmush tarzi, qadriyatning o'ziga xos xususiyatlarida ifodalangan munosabat, o'zaro ta'sir, munosabatning ma'lum an'alarini shakllantirish manbai va semantik munosabatlar va xulq-atvor strategiyalari sifatida qaralishi mumkin. Oilaning ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-psixologik hayotining o'ziga xos sohasi sifatida submadaniyatning shakllanishining asosiy sababi - umumiy qabul qilingan qadriyatlar tizimidan norozilik va an'anaviy axloqiy qadriyatlar ierarxiyasi bilan nomuvofiqlikdir. Shu munosabat bilan, ko'p bolali oila submadaniyatini alohida hodisa sifatida aniqlash, birinchi navbatda, obyektiv sabablarga ko'ra, ya'ni so'nggi o'n yilliklarda oila instituti bilan sodir bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlar va ko'p bolali oilalarga nisbatan allaqachon o'rnatilgan ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq [9].

Insonning o'z submadaniyatida qolishi yangi ijtimoiy-psixologik xususiyatlar majmuasini tashkil qiladi. Shakllangan dunyo rasmi uni tarbiyalagan submadaniyat dunyosi rasmiga eng yaqin bo'lib, uni yanada yaqinlashtiradi va uni boshqa submadaniyatlardan ajratib turadi. Hayotiy jarayonlar jarayonida bu rasm o'ziga xos qadriyat yo'nalishlarini, axloqni, qiziqishlarni, ideallarni, hayotning ma'nosi haqidagi g'oyalarni keltirib chiqaradi va pirovardida ijtimoiy xulq-atvorda mujassamlanadi. Ota-onalarning motivatsiyasida ustunlik qiluvchi parametr reproduktiv motiv bo'lib, uning mazmuni ota-onalarning o'zlarining qadriyatlari va semantik munosabatlari bilan belgilanadi. Ko'p bolali oilada reproduktiv motivatsiyaning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin: bolalarga bo'lgan muhabbat bolalarning tug'ilishi va tarbiyasiga individual-shaxsiy e'tiborning namoyon bo'lishi sifatida, bolalarga muhabbat (V.V.Boyko); bolalarga bo'lgan ehtiyoj (A.I.Antonov); kattalarning ijtimoiy mavqeini saqlab qolish, ijtimoiy o'ziga xoslikka erishish, bolada o'zini, familiyasi va urug'ini uzaytirish motivlarining jiddiyligi; aka-uka quyi tizimlarida oilaviy qadriyatlarni shakllantirish va amalga oshirish qobiliyati; mavjud bolalarni ularning rivojlanishini rag'batlantiradigan aloqa hamkorlari bilan ta'minlash; bolalar sonini cheklash uchun motivlarning past ifodasi (E.S.Kuzmin, E.S.Semenov; G.E.Tsuladze) [10].

Ko'p bolali oilalarning psixologik tadqiqotlarida shaxslararo munosabatlarning xususiyatlarini o'rganishga e'tibor beriladi. Munosabatlar tuzilishini o'rganishda quyidagi qoidalar hisobga olinadi. Kattaligi jihatidan har xil bo'lgan oilalarda

shaxslararo munosabatlarning tuzilishi ham har xil bo'lib, ularning o'ziga xos xususiyatlari bor. Sibling pozitsiyasi va uning yangi bolaning kelishi bilan bog'liq o'zgarishi aka-uka va opa-singilning boshqa oila a'zolari bilan o'zaro munosabatlarning xususiyatlarini belgilaydi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar bolalarning kognitiv va shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lsa, oila kattaligi ham bu tuzilmalarga ta'sir qiladi. Ko'plab tadqiqotlarda bolalar va ota-ona munosabatlari; ota-onalarning bolalarning individual shaxsiy xususiyatlarini idrok etishining o'ziga xos xususiyatlari; turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar; aka-uka o'rtasidagi munosabatlar; bolalarning oilaviy munosabatlar haqidagi tasavvurlari va boshqalar shu kabi oilaviy xususiyatlar ko'rsatilgan [11].

NATIJALAR

Oilaning kattalashishi bilan uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlar o'zgaradi. Rol tuzilmasi asta-sekin kengayib boradi, bu "bola-bola" tipidagi turli yoshdagi munosabatlar tufayli yuzaga keladi. Ota-onalar bilan muloqotning pasayishi katta oiladagi aka-uka va opa-singillar bilan o'zaro munosabatlarning kuchayishi bilan qoplanadi. Bolaning rivojlanishida bolalar muloqoti alohida rol o'ynaydi, bu bolalarning aqliy rivojlanishiga ta'sir qiladi, ammo, afsuski, oiladagi bolalar o'rtasidagi muloqot ota-onalar bilan yanada boyitilgan (og'zaki va intellektual) muloqotning yetishmasligini to'liq qoplay olmaydi [12]. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, ota-onalar o'zlarining to'ng'ichlarining individual xususiyatlarini ko'proq sezishadi: oiladagi birinchi bola ko'proq g'amxo'rlik, e'tibor va muhabbatga ega bo'ladi, deb ishoniladi. Birinchi bolada uning intellektual xususiyatlariga ta'sir qiluvchi ota-ona xususiyatlarining kengroq tizimi mavjud. Bolaning muhitida u ota-ona rolini o'ynaydi, "kvazi-ota" ga aylanadi, u munosabatlarning yangi turiga ta'sir qiladi. Birinchi bolaning intellektual xususiyatlariga qarab, keyingi bolalarning intellektual xususiyatlari shakllanadi. Kech tug'ilgan bolalarda ota-ona va bola munosabatlarini farqlash imkoniyati cheklangan va rivojlanish uchun zarur bo'lgan individual muloqot yetarli bo'lmaydi. Bolaning aka-uka pozitsiyasi ota-onalar bilan munosabatlarning o'ziga xos xususiyatini belgilaydi [13].

Birinchi marta oilada tug'ilish tartibining harbiy xizmatchilarning psixologik xususiyatlariga ta'sirini aks ettiruvchi statistik ma'lumotlar banki N.I.Konyuxov 1979 yilda to'plagan [14]. Ushbu tadqiqotda asosiy xulosalar ekspert baholashlari yordamida qilingan, chunki ko'rsatilgan muddat davomida test usullari qo'llanilmagan. Shunga qaramay, matematik usullar keng qo'llanilgan va oiladagi yagona bolalarning psixologik xususiyatlari mutaxassislar tomonidan intervalli shkala bo'yicha baholangan, ularning ayrim shaxsiy fazilatlarini taqsimlash jadvallari shaklida taqdim etilgan. Ko'p bolali oilalar bolalarning bir-birlari bilan hissiy

yaqinroq aloqasi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ko‘p bolali oilada har bir bolaning shaxsiy manfaatlari va maqsadlariga erishish aka-uka va opa-singillar manfaatlariga tajovuz qilish orqali butunlay yashiringan. Oiladagi yagona bolalar bu ko‘nikmaga yillar davomida ega bo‘lishadi, shuning uchun ko‘pincha ularning barcha odamlarga xos bo‘lgan “ego”si tabiiy ravishda kamroq yashiringan.

Zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan eng muhim farqlar ko‘p bolali oilalar farzandlari va oiladagi yagona bolalar o‘rtasidagi og‘zaki rivojlanish (og‘zaki intellekt, og‘zaki xotira) sohasidagi farqlardir. Ushbu natija xorijiy psixologlarning ma‘lumotlariga mos keladi va ko‘p bolali oila kattaligi aloqa sifatining pasayishi bilan bog‘liq degan taxminni tasdiqlaydi. Kognitiv ko‘rsatkichlar bo‘yicha ko‘p bolali oiladagi birinchi va ikkinchi tug‘ilgan bolalarni taqqoslashdan R.Zajonc (1979) tomonidan taklif qilingan termoyadroviy modelga ko‘ra, birinchi tug‘ilganlarning faqat yengil ustunligi aniqlandi. Ushbu muallifning fikriga ko‘ra, tug‘ilish tartibi omilining kognitiv rivojlanishga salbiy ta’siri shunchalik katta emaski, hatto birinchi ikki bola o‘rtasida ham aql-idrokda sezilarli farqlarni aniqlash mumkin [15].

XULOSA

Ko‘p bolali oila submadaniyatining moslashuvchan va ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi oilaning tarbiyaviy ta’sirining o‘ziga xos xususiyatlarida, ota-ona va aka-uka tuzilmalarining ma‘lum bir bolaning ijtimoiylashuviga ta’sirida yotadi. Oilaning umumiy strategiyasi hamkorlikka yo‘naltirilganligi, ota-ona quyi tizimi - birgalikda qaror qabul qilish, mas’uliyatni taqsimlash, nikoh va bolalar quyi tizimi - yanada uyg‘unlik, ularning “oilaviy munosabatlarini” amalga oshirish bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Андреева Т. Н. Когнитивные и личностные характеристики членов многодетной семьи / Т.Н. Андреева. – М.: Проспект, 2010. –304 с.
2. Антонов А. И. Многодетная семья в эру депопуляции (результаты всероссийского исследования многодетных матерей) / А. И. Антонов // Демографические исследования. – № 8/9. – 2009. – С. 22–25.
3. Ачильдиева Е. Ф. Многодетная семья в современной России / Е. Ф. Ачильдиева // Вопросы психологии. – 2009. – № 2. – С. 12–14.
4. Бойко В.В. Структура и особенности многодетной семьи / В. В. Бойко. – М.: Класс, 2011. – 118 с.
5. Волкова А.Н. Диагностика супружеских отношений / А. Н. Волкова // Вопросы психологии. – 2009. – №5. – С. 20–21.
6. Гозман Л.Я. Психологические проблемы многодетной семьи / Л. Я. Гозман // Вопросы психологии. – 2011. – №2. – С. 32–33.

7. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н. Ф. Голованова. – СПб.: Питер, 2009. – 272 с.
8. Голод С. И. Семья и брак: историко–социологический анализ / С. И. Голод. – СПб.: Петрополис, 2006. – 218 с.
9. Гребенников И. В. Воспитательный климат семьи / И. В. Гребенников.– М. : Знание, – 1986. – 40 с.
10. Жданова С.Ю. Особенности представлений матери об индивидуальности ребенка в связи с количеством детей в семье / С. Ю. Жданова, Е.Л. Аликина //Вестник Костром. гос. ун-та им. Н. А. Некрасова. – 2010. – Т. 16, №4. – С.140–144.
11. Белорусская ассоциация многодетных родителей. Сайт Минской городской организации Белорусской ассоциации многодетных родителей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bamr.by/>.
12. Картышевская С.В. Педагогические основы воспитания детей в многодетных семьях / С.В. Картышевская // Наука-2008: сборник научных статей. – Гродно, 2008. – С.101–105.
13. Карцева Л. В. Семья в трансформирующемся обществе / Л. В. Карцева // Вестник Моск. гос. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2004. –№1. – С.67–72.
14. Красовский А.С. Ценностные ориентации в многодетной семье/ А. С. Красовский. – М.: Астрель, 2010. – 228 с.
15. Дивицына Н. Ф. Семейведение. Многодетная семья и ее социальная защита : учеб. пособие / Н. Ф. Дивицына. – М.: МГУ, 2006. – 127 с.

ТАДБИРКОР ТАЛАБА- БУГУНГИ КУН ТАЛАБИ

Абдуқодирова Н.А.

Камолиддин Беҳзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн
институти “Либос дизайн” кафедраси ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада талаба кизларни тадбиркорлик билан шугулланишга йўналтириш орқали меҳнат ресурслари самарадорлигини ошириш, жамиятда хотин-қизлар ўз ўринларини топишлари учун уларнинг тадбиркорлик компетенцияларини такомиллаштиришнинг дидактик ва технологик имкониятларини кенгайтириш масалалари апрофлича ёритилган. Шунингдек, бу борада мавжуд муаммолар ҳамда уларнинг ечимига доир муаллифнинг хулоса ва таклифлари келтирилган.

Таняч сўзлар: тадбиркорлик, талаба – қизлар, ҳунармандчилик, ижодкорлик, гендер тенглик.

ABSTRACT

In the article, the issues of increasing the efficiency of labor resources by directing female students to engage in entrepreneurship, expanding the didactic and technological possibilities of improving their entrepreneurial competences, so that women can find their place in society, are covered in detail. Also, the author's conclusions and suggestions regarding existing problems and their solutions are presented.

Key words: *entrepreneurship, female students, crafts, creativity, gender equality.*

КИРИШ

Республикамизда талаба кизларнинг тадбиркорлиги асосан тасвирий санъат, дизайн, халқ амалий санъати ва ҳунармандчилик соҳаларида кенг ривожланган. Ўзбекистонда ижодкорлик, тасвирий санъат, дизайн, халқ амалий санъати ва ҳунармандчилик соҳалари учун кадрлар тайёрлашнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари, моддий-техник базаси яратилди. Талаба кизларни тадбиркорлик билан шугулланишга йўналтириш орқали меҳнат ресурслари самарадорлигини ошириш, жамиятда хотин-қизлар ўз ўринларини топишлари учун уларнинг тадбиркорлик компетенцияларини такомиллаштиришнинг дидактик ва технологик имкониятларини кенгайтиришга имконият яратилди. “Ўзбекистон халқларининг бой маданий мероси ва тарихий анъаналарини тўлиқ сақлаб қолиш ва кўпайтириш, миллий ҳунармандчилик, дизайн, халқ бадиий ва

амалий санъатини янада ривожлантириш, хунармандчилик фаолияти билан шуғулланувчи фуқароларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш” бўйича устувор вазифалар белгиланди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД

Таълим тизимини ривожлантиришнинг янги босқичида талаба кизларнинг ишчанлик фаоллигини ва ташаббускорлигини рағбатлантириш, уларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги 3770-сон Қарори қабул қилинди ва “тадбиркорлик билан шуғулланиш истагида бўлган аҳолининг тадбиркорлик ташаббусларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларга имтиёзли кредитлар ажратиш ҳамда тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишнинг ҳар бир босқичида мутасадди идоралар томонидан тизимли амалий ёрдам кўрсатилишини таъминлаш” муҳим вазифалар сифатида белгиланди. Бу эса, оила ва олий таълим ҳамкорлиги асосида талаба кизларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш ва уни баҳолаш методикасини такомиллаштиришни тақозо этади.

МУҲОКАМА

Талаба кизлар тадбиркорлик кўникмаси – ижтимоий-иқтисодий билимларни амалий фаолиятда қўллаш олиш, оилавий тадбиркорлик, хунармандчилик ва дизайн соҳасида маълум тажрибага эга бўлиш, фаолиятни ташкил этиш жараёнида юзага келадиган муаммоларни кўра билиш ва бартараф этиш, инновацион ғояларни излаш, ўйлаб топиш ва уддабуронлик, шахсий қизиқиш ва эҳтиёжларини жамоа манфаатлари билан уйғунлаштириш лаёқати йиғиндисидир.

Талаба кизларда тадбиркорлик кўникмасини шакллантириш – инновацион ғояларни излаб топиш ва амалга ошириш, ностандарт вазиятларга мослаштириш, ўз-ўзини назорат қилиш, ташқи таъсирларга ўзининг шахсий фикри билан қарши тура олиш, жавобгарлик ва масъулиятни ўз зиммасига олиш, фаолиятга тайёрлик, моддий маҳсулотларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, қўйилган мақсадга эришишдаги қатъийлик, ишга уддабуронлик билан ёндашиш, ташкилотчилик, коммуникативлик, ижодийлик, бошқарувга доир сифат ва хусусиятларни таркиб топтиришга йўналтирилган тизимли жараёндир.

Мазкур санаб ўтилган мезонлар орасида бошқа фаолият турлари сингари тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришда мотивация асосий роль

ўйнайди. Шахсий мотивлар ҳар бир талабага хос бўлиб, ички ва ташқи вазиятлар билан боғлиқликда намоён бўлади. Ана шу сабабли талабаларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришда унинг шахсий мотивларини тушуниш ва онгли равишда ошириб бориш муҳим. Кутилган натижага эришиш мақсаднинг аниқ белгиланишига боғлиқ.

Талаба кизларнинг тадбиркорлик фаолиятига қобилияти инновацион ғояларни ўйлаб топиш ва уни амалга ошириш кўникмалари орқали намоён бўлади. Мазкур мезон кўрсаткичларига ғояларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ностандарт вазиятларга мослаштириш кўникмасини киритиш мумкин.

Юқорида таъкидланган имкониятлардан келиб чиқиб, дизайн соҳасини ёшларга ўргатиш ва уни ўқитиш бўйича Давлат таълим стандарт (ДТС)лари асосида янги дастурлар, методик қўлланмалар ишлаб чиқилди. Сўнгги йилларда янги замонавий таълим муассасалари барпо этилди ва уларни замонавий ўқув анжомлари, техник воситалар билан таъминланди.

НАТИЖАЛАР

Талаба кизларнинг тадбиркорлигини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини тушуниш учун, шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш керак. Тадбиркор талабанинг интеллектуал салоҳияти анча юқори. Улар турли хил билимларни муваффақиятли эгаллашга қодир. Уларнинг фикрлашлари аниқ амалий йўналишга эга. Муаммоларни ҳал қилишда улар, биринчи навбатда, ақл-идрок билан бошқарадилар. Ҳақиқий фактлар устунлик ролини ўйнайди. Тадбиркор-талабалар етакчилик салоҳиятига эга. Раҳбарнинг фазилатлари яхши ўзлаштирилган фаолият турларида катта даражада намоён бўлади.

Юқоридагиларни инобатга олиб, республикада талаба кизлар ўртасида тадбиркорликни ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар мавжуд ва уни амалга оширишнинг таъсирчан педагогик тизими яратилган деган хулосага келиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. Ш.М.Мирзиёев. “Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги 3770-сон Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.06.2018 й., 07/18/3777/1325-сон.
3. Баженова С. Легко ли быть молодым предпринимателем? // Технология дела. 2012. - № 7–8. – С.34-38.

4. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство Т. 2005.
5. Вишнякова И. В. Организационно-педагогические условия становления компетентности инженера в области менеджмента интеллектуальной собственности // Высшее образование сегодня. 2010. №10. С. 27-29.

A'ZAM O'KTAM IJODIDA BADIY SAN'ATLAR

Jo'rayeva Gavhar Eshqobilovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti nodavlat ta'lim muassasasi

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada A'zam O'ktam ijodidagi ilmiy-ma'rifiy she'rlarida hadislar mazmunini tushuntirishda she'riy vositalardan foydalanganligi tahlil qilingan. A'zam O'ktam she'rlarida barcha badiiy san'atlardan keng foydalanilgan.

Kalit so'zlar: *badiiy san'at, hadis ilmi, she'riyat, A'zam O'ktam, munaqqid.*

ABSTRACT

In this article: Azam Oktam used poetic tools to explain the content of hadiths in his religious-educational poems. All artistic arts were widely used in Azam Oktam's poems.

Key words: *fine art, science of hadith, poetry, Azam Uktam, critic*

АННОТАЦИЯ

В этой статье: Азам Октам в своих религиозно-просветительских стихах использовал поэтические средства для освещения содержания хадисов. В стихах Азама Октама широко использовались все художественные искусства.

Ключевые слова: *изобразительное искусство, хадисоведение, поэзия, Азам Октам, критик.*

KIRISH

XX asrning 20-yillarida yangi ovoz, yangi qon bilan adabiyotga kirib kelib, milliy she'riyatimiz osmonida porlagan shoirlar qattol tuzumning 30-yillariga kelib, qatag'on qurboni bo'lishdi. Biroq buyuk xalqimiz yangi iste'dodlarni maydonga keltirdi. Xususan, munaqqidlar 60-yillar avlodi o'laroq e'tirof etadigan Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Rauf Parfi, Omon Matjon kabi shoirlar ijodi sovetcha siyosiy mafkuralar, sinflar, kommunistik partiya ruhi majburan singdirilgan, asl adabiyot va umuminsoniy g'oyalar taqiqqa uchragan murakkab siyosiy davrda o'zbek she'riyatida yangi davrni boshlab berdi. Insonlar tuyg'ularini adabiyotning azaliy va abadiy vazifalari tomon yo'naltirdi. Va ularning ijodi yangi, kurashchan, haqiqatgo'y, millatparvar, erkparast shoirlar avlodi yetishib chiqishini tezlashtirdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Uzoq va boy tarixga ega bo'lgan adabiyotimizda badiiyat masalasiga alohida ahamiyat berilgan. “U yoki bu ijodkor salohiyati haqida so‘z borganda, uning nimalarni tasvirlagani emas, asosan, qanday tasvirlaganiga e’tibor qaratilgan”⁶. Mumtoz adabiyotimizda ilmi qofiya, ilmi bade’, ilmi aruz kabi unsurlar borki, bugun ham she’r badiiyatini ziynatlashga xizmat qilib kelmoqda. Atoulloh Mahmud Husayniyning “Badoyi’u-s-sanoyi” (1981) asari ham bu boradagi muhim manba sanaladi. XX asrda ham bu sohadagi ishlar izchil davom ettirildi. Abdurauf Fitratning “Adabiyot qoidalarini” (1924), Vahob Rahmonovning “She’riy san’atlar” (1962), Alibek Rustamovning “Qofiya nima?” (1976), Anvar Hojiahmedovning “Mumtoz badiiyat malohati” (1998), Yoqubjon Is’hoqovning “So‘z san’ati so‘zligi” (2016) kabi qator ilmiy-nazariy asarlari shular jumlasidandir. She’r badiiyati yetukligini ta’minlab turgan badiiy san’atlarning eng daqiq qirralarini aniqlash uchun ham ushbu asarlarga murojaat qilamiz. Mustaqillik yillarida yaratilgan diniy-ma’rifiy she’rlar ham badiiyatining yuksakligi tufayli alohida ahamiyat kasb etadi.

Keyingi davrlarda o‘zbek she’riyatiga kirib kelgan bir guruh shoirlar avlodining shartli mansublik davri – “Turg‘unlik yillari” va mustaqillik yillari o‘laroq “80-90-yillar avlodi” deya tasniflanadi. Bu davrda ulug‘ salaflariga ergashib, yangicha poetik jilva bilan porlagan Mirzo Kenjabek, Chori Avaz, Sirojiddin Sayyid, Eshqobil Shukur, Abduvali Qutbiddin, Muhammad Yusuf, Aziz Said, Bahrom Ro‘zimuhammad, Nazar Shukur, Tilak Jo‘ra, Karim Bahriyev, A‘zam O‘ktam, Iqbol Mirzo kabi o‘zbekning o‘nlab zabardast shoirlarining chiqishlari o‘zbek matbuotida shov-shuv bo‘ldi. Ular murakkab ijtimoiy-siyosiy davrda she’riyatning asl ohanglari barobarida mustaqillik g‘oyalarini baralla tarannum etdilarkim, ushbu she’rlar baayni g‘oyaviy daldaga ehtiyojmand minglab qalblarga, ta’bir joiz bo‘lsa, mayoq bo‘ldi.

Xususan Fozil Zohidning “Visol manzili” she’ri to‘liq talmehlar⁷ asosiga qurilgan. Ushbu talmehlar vositasida shoir Fariduddin Attorning “Tazkirat ul-avliyo” hamda Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarlarida zikr etilgan Ja’far Sodiq, Sulton Uvays, Boyazid, Xaraqoniy, Formadiy, Yusufi Hamadoniy, Kubro, G‘ijduvoni, Xoja Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Samosiy, Termiziy, Romitoni, Zangi ota, Attor, Rumi, Halloj, Adham, Charxiy kabi bir qancha shayxlar va valiyning, ya’ni tarixiy shaxslarning muborak ismlarini istifoda etadi:

Qosim ibn Muhammad, Ja’far Sodiq,

⁶Хожиахмедов А. Мумтоз бадийят малоҳати. –Тошкент: Шарқ, 1998. – Б.4.

⁷Талмех (ар.- чакмоқ чақиши, кўз кирини ташлаш, назар солмоқ)-мумтоз адабиётдаги шеърин санъат, шеърда машхур тарихий воқеа, шахслар, бадий асарларга ишора қилиш. Адабиётшунослик луғати / Д.Қуроно, З.Мамажонов, М.Шералиева. – Тошкент: Академнашр, 2013.– Б.307.

Erdilar sohibi ganji haqoyiq.

Yoki:

Buxoriy, Termiziylar ustod bo‘lib,

Payg‘ambar so‘zlari qoldi yod bo‘lib.

Bunda valiydan xoli tuproq yo‘qdir,

Ahlulloh barchasi Haqqa yovuqdir.

Romitoniy, Shayx Muxtor, Charxiy, Ahror,

Zangi ota, Sulaymon, Mahmud Piryor...⁸.

Ma‘lumki, Fariduddin Attorning “Tazkirat ul-avliyo” asari Ja‘far Sodiqning, Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asari esa Uvays Qaraniyning muborak ismlari bilan ibtido topadi. “Tazkirat ul-avliyo” da Ja‘far Sodiqning sifatlari batafsil keltiriladi. Keyingi misralardagi Buxoriy, Termiziy talmehleri islom olamida Qur‘oni karimdan keyingi ikkinchi ishonchli manba sanalgan muhaddis olimlarning “Sahihi Buxoriy” va “Sunani Termiziy” asarlariga ishora qiladi. Shoir navbatdagi qo‘sh misrada bu yurt tuprog‘i dunyo tamadduniga ulkan hissa qo‘shgan zakiy zotlarni yetishtirib bergan muqaddas zamin ekanligini ta‘kidlaydi va valiy zotlarning ismlarini sanash orqali go‘zal talmehlar yaratib, mantiqning ta‘sirchanligini oshirishga erishadi. Bundan tashqari, muallifning Abu Bakr, Qosim ibn Muhammad, G‘ijduvoni, Mir Kulol, Shayx Muxtor, Ahror, Sulaymon, Mahmud Piryor, Sulton Uvays, G‘azzoliy kabi tarixiy shaxslarning muborak ismlarini keltirishiga asosiy sabab va uning maqsadi, bu talmehlar orqali islom olamida mashhur bo‘lgan buyuklarning nomlarini shunchaki sanash emas, lirik syujetdagi o‘y-fikr va his kechinma rivojini ta‘sirli ifodalash orqali she‘r g‘oyasini o‘quvchi qalbiga muhrlash, ilmu irfondan xabardor etish, avliyoyu anbiyo zotlarning vorisi ekanligini ta‘kidlash va badiiy adabiyotning asosiy tarbiya vositasi ekanligi vazifasini ham ko‘zlangan maqsadi yo‘lida safarbar etganini bilib olish mumkin. Biroq masalaning ikkinchi bir tomoni borki, shoir qo‘llagan talmehlar orqali badiiy ifodadagi ta‘sirchanlik oshadi, ammo me‘yor buzilishi natijasida she‘r mazmuniga putur yetadi.

Sirri haqiqatga Giloniy mahram,

Haq fazlidir maqomi “g‘avsul a‘zam”.¹⁰

Shoir Giloniy deb e‘tirof etayotgan shaxs aslida mashhur Qodiriya tariqatining asoschisi, xalq orasida “g‘avsul a‘zam” nomi bilan tanilgan karomatgo‘y, valiy inson, ya‘ni tarixiy shaxs Abdulqodir Giloniydir¹¹.

⁸Зоҳидов Ф. Сабр гули. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б.75-77

⁹ У пайғамбар миллати султони, пайғамбарлик нишонининг хужжати, садақатли олим, авлиёлар дилининг меваси, пайғамбарлар саййидининг жигаргўшаси, ҳазрати Алининг невараси, пайғамбар ворисининг аввалгиси, ориф ва ошиқ зот – Абу Муҳаммад Жаъфари Содикдирлар // Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012.– Б.19

¹⁰Зоҳидов Ф. Сабр гули. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б.78

Yoki:

Salmoni Forsiydan angla, uq ma'no,

Oriflarga rahnamo u, muqtado¹².

Salmon Forsiy haqida Abu Iso Termiziyning "Sahihi Termiziy" asarida ma'lumotlar keltirilgan¹³.

Islom dini tarixida Salmon Forsiy (roziyallohu anhu) haqida "Fotiha" surasini fors tiliga tarjima qilgani va undan Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallam xabardor bo'lib, bunga ijozat berganlari ma'lum. Shoirning she'rdagi Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning muborak nomlari va sifatleri hamda ul zotning ilmidan, ibratli hayotidan, yo'l yo'riqlaridan voqif bo'lgan Abu Bakr (roziyallohu anhu) va undan so'ng Salmon Forsiy (roziyallohu anhu)larni e'tirof etishi lirik qahramonning shoir shaxsiyati bilan bir butunlik kasb etishini izohlaydi, ya'ni shoirning ma'naviy olami betakror islomiy g'oyalar ruhi bilan sug'orilganiga guvoh bo'lamiz.

Shundan anglashiladiki, she'rdagi ifodalalanayotgan lirik qahramon tabiati botinida muqaddas dinimiz tarixini, uning arkonlarini puxta o'zlashtirgan, mustahkam ilohiy bilimlarga ega shoir shaxsiyati turadi.

Akademik Izzat Sulton lirik qahramonga shunday ta'rif beradi: "Lirik qahramon – lirik asarda kechinmalari tasvirlanayotgan kishi shoirning umumjamiyat uchun qimmatli his va fikrlarini tashuvchi shaxsdir. U shoir shaxsi bilan estetik idealning quymasidir"¹⁴.

Darhaqiqat, lirik qahramon tabiati botinida eng avvalo shoir ruhiyati aks etadi. Shoirning lirik "men"i, eng avvalo, tasavvuf nima ekanligini, haqiqiy oriflik maqomiga yetish uchun barcha bosqichlardan o'tish yo'llarini yaxshi bilgan, avliyoyu anbiyolar ibratidan namuna olgan pokdomon shaxs sifatida harakatlanadi.

Ma'lumki, "Tasavvuf, eng avvalo, nafs lazzatlaridan kechib, qalb va ruh sevinchlariga erishmoq yo'lidir"¹⁵. Lirik qahramon Ollohning vasliga faqat qalb va ruh pokligi bilangina yetishish mumkinligini chuqur anglaydi, shu bois uning tilidan

¹¹ Қодирия тариқати. Ислому оламида кенг тарқалган тариқатлардан бири. Асосчиси ва пири Абдулқодир Гилоний (1160м.й.в.э.) бўлиб, "ғавсул аъзам", "ғавсул сақалайн" каби сифатлар билан танилган. Унинг қуниясини Муҳйиддин Абу Муҳаммад ибн Аби Солих бўлиб, насаби ҳазрати Алига бориб тақалади. Эроннинг Гийлон шаҳрида дунёга келган // Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. –Тошкент: Истиқлол, 1999. – Б.104

¹²Зоҳидов Ф. Сабр гули. – Тошкент: Муҳаррир, 2013. – Б.75

¹³Абу Абдулло Салмон ал Форисий саҳобалардан. Расулulloх (саллаллоху алайҳи ва саллам) мавлолари. Асли исфаҳонлик. Дин қидириб сафарга чиққан. Мажусий динидаги отасидан қочган. Аввал насроний динига кириб, бир неча вақтдан кейин Мадинага бориб, ислому динини қабул этган. Хандақ жангида қатнашди. Мадоин шаҳрига (Ироқда) ҳоким бўлганда, бўйра тўқиб сотиб, ўз меҳнати эвазига тирикчилик ўтказган; маошини муҳтожларга садақа қилган. 36 ҳижрий (658 мелодий) йилда вафот этди. Бир қанча ҳадислар ривоят қилди // Термизий, Абу Исо. Саҳиҳи Термизий. –Тошкент: Ғ.Фулум номидаги адабиёт ва санъат, 1993. – Б.86

¹⁴Султон И. Адабиёт назарияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1986. – Б. 262.

¹⁵Ҳаққул, Иброҳим. Ирфон ва идрок. –Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.116

aytilayotgan“ ilmi dildan sir bildir” degan murojaatlar endi uning butkul nafs lazzatlaridan forig‘ bo‘lganligini ifodalaydi, qolaversa, lirik “men”ning haqiqiy qalb sohibi ekanligi quyidagi misralarda, ya’ni lirik syujetning boshlanmasida aks etadi:

Tasavvuf ilmi dindir, ilmi dildir,
Mavlom, manga ilmi dildan sir bildir¹⁶.

Haqiqiy musulmonning iymon kalimasi bo‘lgan “La ilaha illalloh” Fozil Zohidning bir necha she’rlarida iqtibos¹⁷ sifatida qo‘llangan:

La ilaha illalloh, la ilaha illalloh!
Qavmim! Men musulmonman, barchalaring bo‘l ogoh!¹⁸.

yoki
“La ilaha illalloh” deganni g‘olib ayla,
Toatga rog‘ib ayla, vaslingga tolib ayla¹⁹.

Yuqorida keltirilgan misralar “Sabr guli” manzumasidan olingan bo‘lib, shoir saodat asrida Muhammad (sallallohu alayhi vasallam)ning kuyovlari, Zaynab (roziyallohu anho)ning jufti haloli, mushriklardan bo‘lgan Abul-Osning musulmon bo‘lganligini she’riy yo‘lda bayon etadi.

Dedim, iblis sharridan asra, Oллоh,
Tilga keldi “La ilaha illalloh”²⁰.

Ushbu misralar ham “Robitai mavt” she’ridan olingan bo‘lib, insonning bu dunyodan rihlati tasviri aks ettirilgan. Lirik qahramon o‘lim haq ekanligini ta’kidlash bilan birga “O‘lgan tirilmas”, — deb ketma kufrga” deb uqtiradi. Shuningdek, she’rda “Oллоhu akbar” takbiri ham iqtibos sifatida keltiriladi. Bu dunyodan rihlat qilgan lirik subyektning har galgidek jamoat namozga saflangan paytda safda bo‘lmaganligi tasvirlari beriladi:

Keldi takbir sasi “Oллоhu akbar!”
Barcha toatda qoyim, men yakka kar²¹.

“La ilaha illalloh” kalimasini o‘zbek adabiyoti namunalarida ko‘plab uchratishimiz mumkin. Xususan, Yassaviy maktabining davomchilaridan biri, Shayboniylar sulolasiga mansub hukmdor Mahmud Sultonning o‘g‘li Ubaydulloxon ijodida hikmat janri asosiy o‘rin tutgan. Bu muqaddas kalom uning go‘zal hikmatlaridan birining badiiyatini ham bezab turibdi:

Mo‘min aytur. Ey valiy, laa iloha illalloh,

¹⁶Зоҳидов Ф. Сабр гули. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б.74

¹⁷Иқтибос машхур қавлга кўра қуръон ё ҳадисдин бир нимани анинг қуръон ёки ҳадисдин олинганига ишора бўлмаган тарзда каломга киритмактин ибораттур. // Атоуллоҳ Хусайний. Бадойиъу-с-санойиъ. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат,1981. – Б.242-243

¹⁸Ўша манба. –Б. 70.

¹⁹Зоҳидов Ф. Сабр гули. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б.71.

²⁰Ўша манба.– Б.115

²¹ Ўша манба.–Б.117

Ham valiy, ham nabiy, laa iloha illalloh.

Yoki:

Hardam qolmang hayratda, biling kirar jannatda,

Kim desa so‘z so‘ngida: laa iloha illalloh²².

O‘n baytdan iborat 151- hikmatning juft misralarida shu qutlug‘ kalom radif vazifasini o‘tagan. Ushbu kalomning fazilati har bir misrada o‘z ifodasini topib boravergan.

Shuningdek, Fozil Zohidning ko‘plab she‘rlarida hadislar mazmuni aqd²³ sifatida keltirilganligining guvohi bo‘lamiz. “G‘azablanma”, “Nahiy munkar”, “Hikmat” kabi bir qancha she‘rlari shular jumlasidandir. “G‘azablanma” she‘ri “G‘azab qilmaslik” haqidagi ushbu “Abu Hurayra (roziallohu anhu)”dan rivoyat qilinadi: “Bir kishi Nabiy (sallallohu alayhi vasallam)ning huzuriga kelib: “Menga biror narsa o‘rgating, lekin ko‘paytirib yubormang. Toki, anglab olay”, dedi. U zot: “G‘azab qilma”, dedilar. U savolini bir necha marta takrorladi. U zot har gal: “G‘azab qilma”, deb javob berdilar”²⁴ hadisi asosiga qurilganligini quyida ko‘rib o‘tamiz:

“Musulmonni qay xulq qilur mukammal?

Nasihati aylangki, to qilay amal”.

Rasululloh dedilar: “G‘azablanma!”

Shu xitob ila so‘zga chekdi tamma.

“Yana aylang nasihat”, — dedi ul kas,

“G‘azablanma”,- qildi Nabiy so‘zni bas.

Uchinchi bor tilaganda nasihat,

“G‘azablanma”, — payg‘ambar etdi da‘vat²⁵.

Ushbu voqeaband lirika tematik kompozitsiyasining tuzilishi: lirik subyektning hadisdan ibrat keltirishi — boshlanma, uning to yakunga qadar aytilgan nasihatlarini kechinma rivoji va yakundan iborat.

Ushbu hadisning boshqa bir talqinini Nodira Afoqova ijodidagi mazmunan pishiq, tagdor ma‘noli to‘rtlikda ko‘rishimiz mumkin:

So‘rdilar: “Muhammad, nasihat ayting”.

²²Убайдий. Ҳикматлар.—Тошкент: Movarounnahr, 2020.— Б.121.

²³Ақд санъати (ар.-иккита нарсани бир-бирига мустақкам боғламок, туғиш) . Куръон оятлари ва ҳадислар матнини шеърӣ асарларда вазн ва қофия талабига мувофиқ жузъӣ ўзгартиришлар билан келтиришга асосланади. Ақдга мумтоз адабиётшунослик манбаларида турлича таъриф берилган.Жумладан, Атоуллоҳ Хусайний оят, ҳадис ё бирор машхур манбадан бирор гапни жузъӣ ўзгартишлар билан шеърда жойлаштиришни ақд санъати деб билган. Хусайн Воиз Кошифӣ эса фақат оят ва ҳадис матнини вазн ва қофия талабларига мослаштириш учун жузъӣ ўзгартишлар билан келтиришни ақд ҳодисаси деб ҳисоблайди // Сироҷиддинов Ш, Юсупова Д, Давлатов О. Навоӣшунослик. —Тошкент: Тамаддун, 2018. — Б.428-429.

²⁴Имом Термизийдан қирқ ҳадис.—Тошкент: Мовороуннахр, 2018.—Б.31,32.

²⁵Зоҳидов Ф. Сабр гули. — Тошкент: Муҳаррир, 2013. — Б.30

“G‘azablanma”- javob muxtasar bo‘ldi.

“Nasihath, nasihat” so‘rdilar, tag‘in

“G‘azablanma” takror-muqarrar bo‘ldi²⁶.

Shoir Abdulla Oripov ham o‘z she‘rlarida yaxshilik, insof, diyonat, rostgo‘ylik kabi haqiqiy insoniy xislatlarni ming yillar mobaynida mumtoz she‘riyatimizga zeb berib kelgan badiiy san‘atlar vositasida tarannum etdi. Shoir o‘z she‘rlarida Qur‘oni karim oyatlarini iqtibos sifatida olgan bo‘lsa, hadislar mazmunini esa aqd sifatida qo‘llaydi. ”Mumtoz adabiyotshunosligimizga oid manbalarning qiyosiy tahlili oyat va hadislarining asl matni she‘rda tazmin va mulamma‘ san‘ati vositasida emas, balki mustaqil ma‘naviy san‘atlar – iqtibos va aqd san‘ati vositasida qo‘llanilganligini isbotlaydi”²⁷. Shoir Abdulla Oripov “Haj daftari” turkumiga kiruvchi ushbu “Qum fa anzir!” she‘rida “Qur‘oni karim”ning Makkada nozil bo‘lgan 56 oyatdan iborat “Muddassir” surasining 2-oyatidan iqtibos sifatida foydalanadi:

Qum fa anzir! – Tur va ogoh et,

Oldindadir hali mashaqqat.

Qum fa anzir! – Tur va ogoh et,

O‘tda yongay mushriklar albat²⁸.

Ma‘lumki, “Muddassir” surasi “Ey burkanib yotgan! Qum fa anzir!- Tur va ogohlantir! Va Robbingni ulug‘la! Va kiyimingni pokla!”²⁹ kabi 56 oyati karimadan iboratdir. Shoirning badiiy inkishofdagi mahorati shundaki, poetik g‘oya ifodasida “Qum fa anzir!- Tur va ogohlantir!” oyati lirik “men”tabiatini ifodalashdagi, ya‘ni saodat asrida aytilgan bu fikrlar dinimiz tarixidan xabar beruvchi ifoda yo‘sini bo‘lsa, shoir nazdida “Oldindadir hali mashaqqat”, ”O‘tda yongay mushriklar albat” xitobi ramziy ma‘noda milliy o‘zlikni anglashga chaqiriqning aks-sadosi emasmikin? ”Mushriklar” qo‘lida o‘zligidan ayrilgan xalqning kurashni zimmasiga olishini istagan shoir Robbisini ulug‘lagan xalqni adolat, erkka chorlaydi. She‘rning so‘nggi misralarida “Muddassir” surasining 3-oyati “Va Robbingni ulug‘la” oyati karimasi she‘r vazniga uyg‘unlashtirilib, “Ulug‘lagin Rabbingni doim” shaklida keltiriladi va ushbu aqd orqali lirik “men”ning tabiati, uning maqsadi yorqinroq izohlanadi.

Bundan tashqari “Qum fa anzir” iqtibosi Abdul Jalilning Muhammad (sallallohu alayhi vasallam) va Jabroil (alayhisalom)ning Hiro g‘oridagi uchrashuvi voqealari tasvirlangan “Mo‘jizalar onasi” she‘rida ham quyidagicha ifodalangan:

Arshdan aziz boshingga indi

²⁶Афокова Н. Бизнинг эра. –Тошкент: IJOD-PRESS, 2019. – Б.245.

²⁷ Давлатов О. Алишер Навоий шеърларида Куръон оятлари ва хадисларнинг бадий талкини. Филол.фан.б.фалс.док.дисс... автореф. – Самарканд,2017. – Б.19.

²⁸Орипов А. Танланган асарлар. 2-жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги адабиёт ва санъат,2001. –Б.198.

²⁹Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Куръони карим. –Тошкент: Ҷилол нашр, 2017. – Б.575.

Muqaddas ishq – muborak davlat.

To qiyomat zimmangda endi

“Qum fa anzir” – imonga da’vat³⁰.

Abdulla Oripovning “Haj daftari” turkumiga kiruvchi diniy-ma’rifiy she’rlarida joy nomlari va tarixiy shaxslar bilan bog‘liq badiiy san’atlarni ham ko‘plab uchratish mumkin va tadqiqotda ularning necha marotaba qo‘llangani yuzasidan ham quyidagicha mulohaza yuritildi: Ka’batulloh (14), Madina (4), Ka’ba (11), Arofat (3), Makka (5), Mino (2), Muhammad (27), Ahmad (14), Abdulloh, Mahmud, Rasul (48), Hojar, Jabroil, Oyisha (6), Odam (3), Bilol (3), Iso (2), Azroil (2), Muso, Islom, “Qur’on”, Payg‘ambar (10), Buroq, Jannat (5), Do‘zax (4), Qiyomat, Mahshar (3). Ushbu san’atlarning qo‘llanilishi, avvalo, irfoniy g‘oyalarning inson ongiga ta’siri kuchini ta’minlagan bo‘lsa, badiylik qonuniyatlari nuqtai nazaridan she’rning badiiy qiymatini oshirishga ham xizmat qilgan.

Mirza Kenjabekning “Rasululloh (sallallohu alayhi va sallam)” she’rida ham payg‘ambarlar nomi bilan bog‘liq talmehlni ko‘rishimiz mumkin:

Odam Ato, Nuh, Ibrohim zamonida,

Muso, Iso Kitobida – Haq yonida,

O‘tgan barcha payg‘ambarlar lisonida

Vasfi oliy xislat bo‘lgan Rasululloh!

Islom nuri – haybat, shukuh, mahobatdur,

Birga bo‘lmoq sharti faqat – muhabbatdur,

Qur’on ichra aziz nomi Muhammaddur,

Injil ichra Ahmad bo‘lgan Rasullulloh[26]

Shoir Rasululloh (sallallohu alayhi va sallam) vasfida oxir zamon payg‘ambarigacha o‘tgan bir yuz yigirma to‘rt ming payg‘ambarlar orasidan Odam Ato, Nuh, Ibrohim (alayhissalomlar)larning ismlarini keltirish orqali Sarvari koinot(s.a.v)ning olam yaralgan zamonlardan buyon bu muborak nom mavjud ekanligini, Muso, Iso (alayhissalomlar)ga tushirilgan muqaddas kitoblarda nomlari zikr etilganligini va alalxusus, barcha payg‘ambarlar tilida oliyxislat, eng akmal deya e’tirof etilganini uqtiradi. Nabiy (sallallohu alayhi va sallam)ning Qur’oni karim va Injildagi muborak ismlarini istifoda etish orqali ham badiiy ifodada go‘zal talmehlar yaratishga erishadi.

REFERENCES

1. Орипов А. Танланган асарлар. 2-жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 2001. – Б.198.

³⁰Абдул Жалил. Муборак муждалар. – Тошкент: Мовороуннахр, 2004. – Б.17.

2. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Қуръони карим. –Тошкент: Ҳилол нашр, 2017. – Б.575.
3. Убайдий. Ҳикматлар.–Тошкент: Movarounnahr, 2020.– Б.121.

SHIMOLIY AFRIKA ARAB DAVLATLARIDAN YEVROPAGA MIGRATSIYANING BIRINCHI TO‘LQINI

Axmadov Nozimjon

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XX asrning ikkinchi yarmida Yevropa mamlakatlariga ular mustamlaka qilgan Shimoliy Afrika hududidan ishchi kuchining kelish sabablari va natijalari bayon etilgan. Xususan, Jazoir, Tunis va Marokash kabi arab davlatlaridan ularni mustamlaka qilgan Fransiyaga arzon ishchi kuchining oqib kelishi va uning hukumat tomonidan rag‘batlantirish masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

***Kalit so‘zlar:** migratsiya, fransuz tili va madaniyati, arab davlatlari, arzon ishchi kuchi, muhojirlar.*

ABSTRACT

This article describes the reasons and results of labor force coming to European countries in the second half of the 20th century from North Africa, which they colonized. In particular, the flow of cheap labor from Arab countries such as Algeria, Tunisia and Morocco to France, which colonized them, and the issues of its encouragement by the government were also considered.

***Key words:** migration, French language and culture, Arab countries, cheap labor, immigrants.*

KIRISH

Ma‘lumki, Buyuk Britaniya, Fransiya, Portugaliya, Belgiya, keyinchalik Germaniya va Italiya davlatlari Afrika qit‘asining deyarli barcha qismini o‘z mustamlakalariga aylantirganlar. Jumladan, XIX asr boshlaridan to XX asr boshlarigacha Misr, Sudan, Keniya, Uganda, Tanzaniya, Janubiy Afrika, Nigeriya kabi mamlakatlar Buyuk Britaniyaga, G‘arbiy Afrika va Sahroi Kabir mintaqasida joylashgan hududlar (hozirgi Mali, Mavritaniya, Niger, Gvineya, Gabon, Togo, Benin, Kot-d’Ivuar), Madagaskar oroli hamda Jazoir, Tunis, Marokash kabi arab davlatlari Fransiyaga, Angola va Mozambik Portugaliyaga, Kongo hududlari esa Belgiyaga qaram bo‘lib qoladi. Bu hududlarda mahalliy urug‘-qabilachilik tizimi va mustamlakachilik ma‘muriyati o‘rtasida aralashuv yuz berib, ingliz, fransuz va portugal tillari mahalliy tillar va shevalarni surib chiqardi. Yevropa madaniyati esa Afrika xalqlarining milliy urf-odatlarini egallay boshladi. Xususan, Fransiya bosib olgan Jazoir, Tunis va Marokash kabi Shimoliy Afrikadagi arab davlatlarida

fransuz tili va madaniyatini targ‘ib etish vositasi orqali mahalliy arab madaniyati va islom dini qonun-qoidalarini surib chiqarishga urindi. Bu siyosatni amalga oshirish uchun ushbu mamlakatlarda aholida bolalikda fransuz tili, adabiyoti va tarixini o‘rgatuvchi maktablar tashkil etildi, ularga mahalliy aholini jalb etish uchun maktablarda bepul kiyim-kechak va oziq-ovqat berish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Bu siyosat aholining katta qismi kambag‘allikda yashayotgan arab davlatlarida qo‘l keldi hamda fransuz tili va madaniyatining xalq ongiga singishiga yo‘l ochdi. Jazoirda fransuz tilida so‘zlashuvchi arablar toifasi shakllandi va ular arab tili, islom madaniyatiga xos urf-odatlardan voz kechib, fransuz madaniyati tomonga o‘tdilar. Ularning aksariyati Shimoliy Afrikaning issiq iqlimi hamda yomon mehnat sharoitlaridan voz kechib Fransiyaning Parij, Lion, Marsel, Tuluza, Nant va Bordo kabi shaharlariga kelib yashay boshladilar. Bu yerlarda arab aholisi uchun maxsus kvartallar bunyod etildi, shaharlarning aholisi esa shiddat bilan ko‘paya boshladi. Fransiya sanoati uchun Afrikadan xomashyo va arzon ishchi kuchining tinimsiz oqib kelishi davlat iqtisodiyotining yuqori darajada o‘shishiga xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shimoliy Afrikadan Yevropaga aholi migratsiyasi mustamlakachilik davridan ham oldin mavjud bo‘lgan. Faqat bu migratsiya quldorlik ko‘rinishida bo‘lib, Rim va Karfagen o‘rtasidagi “Puni urushlari” davrida shakllangan. Miloddan avvalgi III-II asrlarda Rim respublikasi Karfagen quldorlik davlatini tor-mor etgach, uning hududlaridan minglab qullarni bepul ishchi kuchi sifatida Rim va Italiyaning boshqa shaharlariga olib ketishadi. Qadimgi Rim imperatori Septimiy Sever ham Shimoliy Afrikadagi Leptis Magna shahrida (hozirgi Liviyaning Tripolitaniya hududlariga to‘g‘ri keladi) dunyoga kelgan.³¹

1940-yilda Fransiya nemis-fashist qo‘shinlari tomonidan okkupatsiya qilingach, uning Shimoliy va G‘arbiy Afrikadagi mustamlakalari natsistlar manfaati uchun ishlay boshladi. Bu voqea fransuz mustamlakachiligi ildizlarini yemirdi, natijada urushdan so‘ng hududlarda Fransiya qarshi norozilik kayfiyati avj olib ketdi. 1960-yillarga kelib, Fransiya mustamlakachilik imperiyasi batamom yemirildi. Fransiya Afrika hududlaridagi barcha mustamlakalariga erkinlik bera boshladi. Ozodlik uchun kurash ba‘zi mamlakatlarda qonli urushga ham aylanib ketdi. Xususan, 1954-1962-yillarda Jazoirda mustaqillik uchun shiddatli urush harakatlari olib borildi, urush Jazoirning mustaqil respublika deb e‘lon qilinishi hamda Fransiya uning suverenitetini e‘tirof etishi bilan yakunlandi. Fransiya mustamlakalari garchi mustaqillikka erishgan bo‘lsa-da, bu hududlarda mahalliy aholini yetarlicha ish bilan

³¹ Kennedy, Maev (26 February 2010). “African origin of Roman York’s rich lady with the ivory bangle”.

ta'minlaydigan infratuzilma obyektlarining yetishmasligi yoki mahalliy mehnat sharoitlarining yomonligi va maoshning pastligi tufayli aholining katta qismi Fransiyaning o'ziga ish izlab kela boshladi. Migratsiya oqimidan Fransiya hukumati o'z foydasini ko'zlab foydalanishga qaror qildi, chunki Afrikada keladigan arzon ishchi Fransiyaning urushdan keyingi zaiflashgan sanoatini qayta oyoqqa turg'azishga hamda uni rivojlantirishga yordam berishi mumkin edi. Qolaversa, Fransiya sobiq mustamlakalarini siyosiy emas, iqtisodiy va ijtimoiy tomondan iskanjaga olib turishiga imkon berardi. Fransiya bu hududlardagi xomashyoni ham o'z sanoat korxonalarini foydasiga arzon holda sotib ola boshlaydi va katta valyuta zaxirasini ham tiklab oladi.³²

1960-yillardan boshlab Afrikadan Yevropaga migratsiyaning asosiy manbalari Marokash, Jazoir, Tunis va Misr edi. Bu narsa XX asrning oxiriga kelib Yevropa mamlakatlarida asli ushbu arab mamlakatlaridan kelib chiqqan yirik diasporalarning paydo bo'lishiga olib keldi. 1973-yilgi neft inqirozidan keyingi davrda Yevropa davlatlarida immigratsiya nazorati kuchaytirildi. Bu siyosatning maqsadi Shimoliy Afrikadan keladigan migratsiya oqimini kamaytirish emas, balki ilgari kelgan muhojirlarni shaharlarga joylashtirish va ular bilan bog'liq oilaviy migratsiyani rag'batlantirish edi.³³ Bu migratsiyaning katta qismi Mag'rib hududidan Fransiya, Niderlandiya, Belgiya va Germaniya hissasiga to'g'ri keldi. 1980-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab, ushbu mamlakatlarda oddiy ishchi kuchiga talabning ortishi natijasida Mag'ribdan kelgan muhojirlar uchun mo'ljallangan mamlakatlar safiga Ispaniya va Italiya ham qo'shildi.³⁴

Ispaniya va Italiya 1990-yillar boshida Mag'ribdan kelgan muhojirlarga viza talablarini qo'ygan. Buning natijasida O'rta dengiz bo'ylab noqonuniy migratsiya kuchaygan. 2000-yildan boshlab bu noqonuniy migratsiyaning manbalari Sahroi Kabirdan janubdagi Afrika davlatlarini o'z ichiga olgan. 2000-2005-yillar davomida Afrikadan yiliga 440 000 kishi ko'chib ketgan,³⁵ ularning aksariyati Yevropa mamlakatlariga borib joylashgan. Oksford universiteti qoshidagi Xalqaro migratsiya instituti direktori Xayn de Xaasning so'zlariga ko'ra, afrikaliklarning Yevropaga ko'chishi haqidagi ommaviy nutqlar bu hodisani, asosan, noqonuniy muhojirlardan tashkil topgan ko'chish sifatida tasvirlaydi. U bu narsani tanqid qilib, noqonuniy

³² Deventer, Allison Crumly, and Dominic Thomas. Afro-European Studies: Emerging Fields and New Directions. in A companion to comparative literature (2011): 333-356.

³³ de Haas, Hein (2008). "The Myth of Invasion: the inconvenient realities of African migration to Europe".

³⁴ Borst, Julia, and Danae Gallo Gonzalez. Narrative Constructions of Online Imagined Afro-diasporic Communities in Spain and Portugal. Open Cultural Studies 3.1 (2019).

³⁵ World migration 2008: Managing labour mobility in the evolving global economy Volume 4 of IOM world migration report series, International Organization for Migration, Hammersmith Press, 2008.

muhojirlar ko‘pincha yaxshi ma’lumotga ega va Yevropaga sayohat qilish uchun katta xarajatlarni ko‘tarishga qodir ekanligini ta’kidlaydi. Uning ta’kidlashicha, Afrikadan Yevropaga migratsiya norasmiy sektorlarda arzon ishchi kuchiga bo‘lgan tarkibiy talabdan kelib chiqadi. Aksariyat afrikaliklar odam savdosi qurboni bo‘lishdan ko‘ra, o‘z tashabbusi bilan migratsiya qilishni afzal ko‘radi. Bundan tashqari, uning ta’kidlashicha, ommaviy axborot vositalari va ommabop qarashlar noqonuniy muhojirlarni asosan dengiz orqali kelgan deb hisoblasa-da, aksariyati turistik vizalar yoki soxta hujjatlar bilan kelishadi yoki Ispaniya anklavlari bo‘lgan Seuta va Melilla orqali kiradilar. Migratsiya bo‘yicha xalqaro ekspert Stiven Kastlz afrikaliklarning ommaviy migratsiya hisobi rasmiy statistik ma’lumotlardan ko‘ra ancha ko‘pligini ta’kidlaydi.³⁶

Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) ma’lumotlariga ko‘ra, Afrika davlatlaridan rivojlangan davlatlarga migratsiya butun dunyo bo‘ylab umumiy migratsiyaga nisbatan kichikdir. BBC 2007-yilda Xalqaro Migratsiya Tashkilotining hisob-kitoblariga ko‘ra, Yevropada 4,6 millionga yaqin afrikalik muhojirlar yashashi, ammo Migratsiya siyosati instituti hisob-kitoblariga ko‘ra, Afrikadan kelgan 7-8 million noqonuniy muhojir Yevropa Ittifoqi hududida yashashini ta’kidlagan.³⁷

Yevropa davlatlarida bugungi kunda afrikalik migrantlarning ulushlari quyidagi jadvalda berilgan:

Davlat nomi	Afrikalik migrantlar soni	Migrantlarning qayerlarda yashashi	Migrantlarning qayerdan kelganligi
Fransiya	3,115,500 (2019)	Parij, Lion, Marsel, Tuluza, Nant, Bordo, Lill, Montpelye	Jazoir, Marokash, Tunis, Senegal, Mali, Kot-d’Ivuar, Kamerun, Kongo Respublikasi, KDR
Buyuk Britaniya	1,656,000 (2021)	London, Birmingem, Manchester, Lids, Sheffield, Bristol, Nottingem, Nyukasl	JAR, Nigeriya, Keniya, Zimbabve, Somali, Gana, Uganda, Gambiya, Syerra-Leone, Liviya

³⁶ Ugarte, Michael. Africans in Europe: The culture of exile and emigration from Equatorial Guinea to Spain (University of Illinois Press, 2010).

³⁷ Ugarte, Michael. Africans in Europe: The culture of exile and emigration from Equatorial Guinea to Spain (University of Illinois Press, 2010).

Ispaniya	1,322,625 (2021)	Barselona, Madrid, Malaga, Mursiya, Palma, Sevilya, Valensiya	Marokash, Jazoir, Senegal, Nigeriya, Kabo-Verde, Ekvatorial Gvineya
Italiya	1,150,627 (2021)	Rim, Milan, Turin, Palermo, Breshiya, Bolonya, Florensiya	Marokash, Jazoir, Tunis, Liviya, Misr, Eritreya, Somali
Germaniya	1,000,000 (2020)	Berlin, Gamburg, Frankfurt, Kyoln, Myunxen	Jazoir, Misr, Marokash, Gana, Somali, Nigeriya, Efiopiya, Kamerun
Niderlandiya	714,732 (2020)	Randstad, Arnxen-Nijmegen	Marokash, Somali, Misr, JAR, Eritreya
Portugaliya	700,000 (2020)	Lissabon	Kabo-Verde, Angola, Ekvatorial Gvineya, San-Tome, Gvineya-Bisau
Belgiya	550,000-600,000 (2018)	Bryussel, Antwerpen, Sharlerua	Marokash, Ruanda, Jazoir, JAR, KDR, Senegal, Gana, Gvineya, Burundi, Kamerun, Nigeriya
Shveysariya	93,800 (2015)	Jeneva, Bazel, Bern, Lozanna, Friburg	Jazoir, Eritreya, KDR, Kamerun, Angola

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Borst, Julia, and Danae Gallo Gonzalez. Narrative Constructions of Online Imagined Afro-diasporic Communities in Spain and Portugal. *Open Cultural Studies* 3.1 (2019).
2. de Haas, Hein (2008). “The Myth of Invasion: the inconvenient realities of African migration to Europe”.
3. Deventer, Allison Crumly, and Dominic Thomas. Afro-European Studies: Emerging Fields and New Directions. in *A companion to comparative literature* (2011): 333-356.
4. Ugarte, Michael. *Africans in Europe: The culture of exile and emigration from Equatorial Guinea to Spain* (University of Illinois Press, 2010).

5. World migration 2008: Managing labour mobility in the evolving global economy Volume 4 of IOM world migration report series, International Organization for Migration, Hammersmith Press, 2008.
6. Kennedy, Maev (26 February 2010). “African origin of Roman York’s rich lady with the ivory bangle”.

ARTISTIC AND STYLISH ASPECTS OF GOLDSMITHING AND ITS SCIENTIFIC ANALYSIS

Shukurova Lobar Sherbayevna

Teacher of the “Fine Arts” Department at Fergana state university,

Doctor of philosophy in Arts (PhD)

E-mail: lobar.shukurova.87@mail.ru

ANNOTATION

Uzbek folk art has been Recognized since ancient times, and in the historical conditions of cultural development it is given special importance. Throughout the centuries-old history of the Uzbek people, types of folk decorative art have been the most amazing and popular part of our rich and colorful cultural heritage. The art forms that flourished in the Uzbek land are world famous for their incomparability and uniqueness. In particular, the examples of folk decorative art in the cities of Bukhara and Samarkand are examples of perfect, unrepeatable and historically priceless works of art created by our past generations, and at the same time, they constitute the artistic and cultural heritage of our nation, which is one of the masterpieces of world culture. Folk decorative art enriches the spiritual world of people, shapes their artistic taste, and nurtures their spirit. All art forms teach by imparting knowledge through the artistic, emotional and spiritual impact they convey to the viewer. The fact that such works of art can serve both artistic and practical purposes in their time is the reason for their widespread popularity among the people. This article presents samples of Bukhara goldsmith's art, their pattern types, embroidery styles, and historical items created in the 18th-20th centuries.

Key words: *Zardozlik, zamindozi-guldozi, zar ip, mato, zarbof ton, orange, nightingale, bushador, kandaharcha, almond, chorgul, ka'bagul.*

INTRODUCTION

The art of goldsmithing has a long history, and its introduction into the Roman Empire from the Middle East (now the western coast of Turkey) is described by the ancient Greek historian Dionysius of Halicarnassus, who lived in the 1st century BC, in his work “Ancient Rome” (Roman Antiquities) by Lucius, the fifth king of Ancient Rome from 616 to 579. Taquinius wrote that Priscus (or Taquinius the Ancient) wore clothes polished with gold thread. According to the encyclopedic works of the ancient Roman historian Pliny the Elder, who lived in the 1st century AD, it is known that gold clothing came to the Roman Empire from the Middle East. According to Strabo, the historian of antiquity, the troops of Alexander the Great first became acquainted

with the luxury of Asian peoples. The Greeks were amazed when they first saw gilded clothing, jewelry and embroidered silk fabrics.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODS

The existence of goldsmithing in Central Asia since ancient times was discovered in 1947 in the village of Vrevsky of Tashkent region (now Almazor town of Chinoz district) in the grave of a woman buried with goldsmith clothes belonging to the 1st-2nd centuries³⁸.

Art historian L.I. Rempel notes that the art of goldsmithing arose and developed in Bukhara in the 14th-15th centuries during the heyday of architecture, painting and other types of artistic crafts³⁹. In particular, Boris Andreyevich and Semyon Ivanovich Pazukhin, ambassadors of Tsar Alexei Mikhailovich sent to Bukhara and Khiva khanates in 1669 in order to free Russian captives and gather other information, stayed in Bukhara for a year and a half in the palace of Abdulaziz Khan and wrote a detailed report about their trip. According to it, Abdulaziz Khan met them in the viewing room, seated on a throne with a height of 6 steps, 4 x 4 arshin (2.84 x 2.84 meters), and sitting on a golden cushion. At the end of the trip, the khan presented them with embroidered robes and other gold-plated clothes⁴⁰.

Unfortunately, goldsmithing, like architecture, fell into decline due to socio-political instability in Bukhara in the late 17th and early 18th centuries. Moreover, when the Mangit dynasty came to the throne, its first representatives - Amir Shahmurad (1785-1800) and Amir Haydar (1800-1826) were supporters of a luxurious, modest life⁴¹, so palace officials and nobles could not wear gold clothes. As a result, goldsmithing was not in good demand for more than a century and the art form was on the brink of collapse. For this reason, there is not a single gold dress belonging to emir Shahmurad in the museums.

However, after the middle of the 19th century, the amir, his family members and officials put on gold-plated clothes, the festive dress in the palace was widely decorated with gold-plated items, the tradition of making gold-colored robes, the export of gold-plated items to European markets, the gold-plated items of Russian,

³⁸ Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. Текстиль. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1954. – С. 179.

³⁹ Ремпель Л.И. Далекое и близкое (страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства старой Бухары). –Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1982. - С. 244.

⁴⁰ Русский биографический словарь: Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А.А.Половцова. - Санкт-Петербург: тип. И.Н.Скороходова, 1902. - Т.13. С.112-113.

⁴¹ Қиличев Р.Э. XIX асрнинг иккинчи ями -XX аср бошида Бухоро шахрида хунармандчилик: Тарих фанлари номзоди дисс. ... Тошкент, 1997. – Б. 52.

English and other trading companies became popular and caused, goldsmithing's revival and development on a wider scale⁴².

RESULTS

For the above reasons, the main part of goldsmithing exhibits of our country's museums is made up of goldsmith clothes from the period of the Mangit dynasty, made in the middle of the XIX century and the beginning of the XX century.

Goldsmith's patterns have their own names in the language of goldsmiths. For example, “guli chorbarg” (four-petaled flower), “guli shishbarg” (six-petaled flower), “guli ashtbarg” (eight-petaled flower), “lulagul” and so on. Flowers with more than eight petals were called “guli sadbarg” - hundred-petaled flower or “guli koshgari” - khaskargul. Large flowers are called “guli kosagul” or “guli kalaghi”. Depending on the type and number of leaves: “yakkabarg” - individual leaves, “dubarg” - double leaf, “sebarg” - triple leaf, “bargi majnunbed” - willow leaf, “bargi shulluki” - leech-like leaf, etc. The “tagalak” method, reminiscent of the “ram's horn” shape, was also widely used, and it was used to fill the empty space between the embroidery.

Many geometric patterns also had an early Islamic basis. In particular, the pattern of four-leaved petals is “chor madokhil” (four gates, “madokhil” means entrance in Arabic), which is reminiscent of a sun-kissed gate, one petal pattern is superimposed on the other, it is called “chor madohili durun ba berun”⁴³.

The art of Bukhara goldsmithing was revived in the middle of the 19th century and significantly improved at the end of this century. In particular, in the middle of the 19th century, the masters paid attention to the relationship between the gold motifs and the background, and by the end of the century, the luxury of decoration began to take precedence⁴⁴.

DISCUSSION

In particular, the Durham tunic, now stored in the Bukhara State Museum-Reserve, made at the end of the 19th century, was sewn using the “zamindozi-budozi” method. The base fabric of the “Almond”

ЗАРДУЗ ТҶҲ. БУХОРО. XIX АСР ОХИРИ. БДМҚ, КП-1789/9

⁴² Ремпель Л.И. Далекое и близкое (страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства старой Бухары). –Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1982. - С. 244.

⁴³ Гончарова П.А. Золотошвейное искусство Бухары. - Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1986.- С. 38.

⁴⁴ Ахмедов Э.Я. XIX аср иккинчи ярми – XX аср Бухоро тасвирий санъати шаклланиши ва ривожда анъанавий маданиятнинг аҳамияти: санъатшунослик фанлари номзоди дисс. ... –Тошкент, 1993. – Б. 64.

embroidery is red, green and blue velvet, in the center of which an “Islamic” pattern in the “Budozi” style is embroidered and filled with “tagalak”. “Mavji Yakroya” is embroidered on the base of the main fabric, and silk stripes are sewn on the belt. Although P. A. Goncharova did not fully illuminate this coat in her research: “The coat was sewn in 1893 in the private workshop of Mirza Haydar according to a sketch by master Amonjon as a gift to the emir. Later, the emir gave it to Kazikalon Badriddin,” he says⁴⁵.

ЗАРДУЗ ТУН. БУХОРО. XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ.
СДМҚ, КП – 2306

The “Davkur” cloak of the second half of the 19th century is sewn on green velvet in the the style of “bouquet of flowers”. Turunji Zaminbardari has four “altar” forms alternating with a “bush”, the central “nishan” is enclosed in a bordered circle with a multi-leaf pattern. At the ends of the “mehrab” there is a “madokhil” pattern, and the lower (vase) part is connected with “ka’bagul”. Patterns like "orange" are repeated on the border⁴⁶.

Among these tunics, the darham cloak definitely stood out with its most carefully thought out design and complexity of tailoring. In particular, P. A. Goncharova “... 4 people work on the manufacture of a coat of average complexity for one month, and 12 goldsmiths work on the manufacture of a Durham cloak for three months. According to documents from the treasury, 3,233 coins were spent per ton,” he noted⁴⁷.

A copy of “butagul” was sewn in the “guldozi” method on a purple and red velvet ear belonging to the end of the 19th century, kept in the fund of the Bukhara State Museum-Reserve. The areas free of patterns are filled with “tagalak”. In the center of the pattern “Butagul” is written in Arabic “Allah, I ask You to forgive my sins and give me good health!”⁴⁸

БОШ КИЙИМ. БУХОРО. XIX АСР ОХИРИ.
БДМҚ, КП-1762/9

⁴⁵ БДМҚ, КП- 1789/9. Узунлиги 151см., кулочи 222см.

⁴⁶ СДМҚ, КП - 2306. Узунлиги: 140 см., эни 86 см.

⁴⁷ Гончарова П.А. Золотошвейное искусство Бухары. - Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1986.- С. 40.

⁴⁸ БДМҚ, КП-1762/9. Баландлиги 16 см., диаметри 20 см.

CONCLUSION

Goldsmithing was officially considered a court art in Bukhara from about the middle of the 19th century until 1920, when Bukhara was occupied by the Red Army led by M. V. Frunze. After the disappearance of the emirate palace, which was the customer of almost all goldsmiths made in the city, the establishment of the Soviet government and the repression of the wealthy population, the sharp decrease in demand for goldsmiths led to the closure of goldsmiths' workshops. In turn, the goldsmiths joined craft artels in order to make a living and began to make mostly small items (mainly hats and some women's clothes).

Despite the difficult times for the owners of this “royal” profession of Bukhara, some goldsmiths remained faithful to their profession and taught their children their knowledge and experience as a father-inherited craftsman. However, in a short period of time, the art of goldsmithing also came to the attention of the Soviet government, and the demand for skilled masters of this craft increased again.

Thanks to the attention paid by our state, today goldsmithing is becoming one of the most flourishing branches of art. While the styles of goldsmithing of the Emirate period have been preserved, they continue to develop in harmony with the demands of the times.

REFERENCES

1. Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. Текстиль. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1954. –179 с.
2. Ремпель Л.И. Далекое и близкое (страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства старой Бухары). –Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1982. - С. 244.
3. Русский биографический словарь: Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А.А.Половцова. - Санкт-Петербург: тип. И.Н.Скорородова, 1902. - Т.13. С.112-113.
4. Қиличев Р.Э. XIX асрнинг иккинчи ярми -XX аср бошида Бухоро шаҳрида хунармандчилик: Тарих фанлари номзоди дисс. ... Тошкент, 1997. – 185 б.
5. Гончарова П.А. Золотошвейное искусство Бухары. – Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1986. – 112 с.
6. Аҳмедов Э.Я. XIX аср иккинчи ярми – XX аср Бухоро тасвирий санъати шаклланиши ва ривожига анъанавий маданиятнинг аҳамияти: санъатшунослик фанлари номзоди дисс. ... – Тошкент, 1993. – 225 б
7. Бўроновнинг Б.О. XIX асрнинг охири - XX асрнинг бошларида Бухоро тураржой меъморлигида нақш санъати: Санъатшунослик фанлари номзоди дисс. ... – Тошкент, 2007. – 141 б.

8. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. – Ташкент: Государственное издательство художественной литературы Узбекистана, 1958. – 292 с.
9. Содикова Н. Ўзбек миллий кийимлари XIX- XX асрлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом нашриёти, 2006. – 192 б.
10. Турсунов С.Н. Ўзбекистон жанубий худудларида маданият ва амалий санъат ёдгорликлари тарихи. – Термиз: Сурхон-нашр, 2017. – 288 б.

TECHNOLOGY OF MANUFACTURING OF SOLAR ELEMENTS

Irisboyev Farkhod Boymirzayevich

Teacher of Jizzakh Polytechnic Institute.

Mukhtorov Doston Naim ugli

Assistant, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

ABSTRACT

The method of photolithography has already been given with great accuracy in the structures of $Y\alpha O'$ a shape with topology is drawn and then it is technologically processed. A special photographic process in photoresist (light-sensitive polymer layers). Photoresists. FRs are light-sensitive materials that dissolve under the influence of light form is processed based on the change event. In the spraying method, FR is compressed air is scattered on the surface of the sample. This method makes it possible to obtain thick FR.

Key words: *Photolithography method, light exposure, Photoresists, photoresist strengthening, drawing using a photo template, shape beam, eroding unnecessary areas, removing excess FR.*

INTRODUCTION

Photolithography method and its essence. Modern microelectronics achievements largely depend on the use of the photolithography method. By this method in structures, a form with a previously given topology is drawn with great accuracy and then it is processed technologically. With the help of this method, various materials, including projection images on dielectrics, semiconductor materials, and metals can be downloaded.

MATERIALS AND METHODS

Processing of materials (IaO, metal, dielectric) by photolithographic method (FLU). when given, first the necessary forms are made in a special light-sensitive material – photoresist is taken. Photoresist (FR) is imaged using special devices. 1-3 using the FLU method With a micron size, shapes can be drawn with an accuracy of 0.2-0.6 μm . With the FLU method The main processes of obtaining a form are technological, which are carried out in the following order consists of actions.

- transfer FR to the material,
- photoresist strengthening,
- drawing a picture using a photo template,
- light the shape,
- erosion of unnecessary areas,

- remove excess FR.

Photoresists. FRs are light-sensitive materials that are exposed to light based on the phenomenon of change in solubility, the form is worked out. FRs are mostly UV activated by light. Photoresist is made of polymer materials and is positive and will be negative. If its solubility increases under the influence of light, it is called positive, if it decreases - is called negative. Materials used in the photolithography method. Preparation of the material during the photolithography process is important technologically is a process. When applying FLU, the following requirements are imposed on the sample.

1) The absence of defects on the surface of the sample (dirt, mechanical lines, etc.).

2) Absence of various physical or chemical conditions on the sample surface (sample atoms other than the atom).

3) Selection of FR with the required adhesion. Sufficient thickness of the dielectric layers previously placed on the surface of the sample needed 499

RESULT AND DISCUSSION

The process of getting the FR layer on the surface of the sample. There are several ways to get the FR layer there is. One of these is to extract the FR layer using a centrifuge. At a certain speed FR in the form of a droplet is placed on the surface of the sample attached to the rotating centrifuge. FR is observed to flow and form a thin layer during the process and from it evaporation of the solvent is observed until its viscosity reaches a certain level is used. The process continues until the FR flow stops. Usually the thickness for the formation of a uniform thin layer, the spin speed of the centrifuge is 1500-6000 rpm is desirable. The advantages of this method are the simplicity of the device, thinness it is possible to get layers. In the spraying method, FR is sprayed onto the surface of the sample using compressed air. This method is FR gives the opportunity to get thick. One of the simplest methods is to immerse the sample in FR method. FR drying process. Drying FR in a thermal chamber or by means of infrared rays there are methods. Drying is carried out at 80-100°C, and in some cases at 120-140°C. Take a photo using a photo template. A photo template is a sample that you need to download the shape on it is in the form of a reflection (for negative FR) or itself (for positive FR). Overlaying and irradiating the photo-template with the sample is usually done on the same machine will be held. Superimposing a photo template with a sample is a privileged, responsible process, it is the action that determines the accuracy of the FLU. The overlap process is under the microscope will be held. After this process, this pair is illuminated, mainly by contact method is used. The light passing through the FR layer is partially absorbed

and the photosensitive part of the FR activates. After the photoresist is activated by illumination, it is activated (i.e. light falling places) are absorbed by chemical method. As a result, the desired shape is formed. This the process is called "opening". "Opening" is done by immersion or pulverization method. This control in the process is carried out under a microscope and the accuracy of the given form importance is given. The accuracy of the "opening" process depends on the temperature of the "opening reagent". depends on concentration and lighting time. Forming in metal and dielectric layers. Forming in a thin layer first, a mask is created using FR, then a shape is created using FLU. One of the main steps in this process is chemical etching to form the shape. During chemical etching, only areas not protected by FR should be etched. But in some cases, erosion can go not only inside, but also to the side. And this can cause partial distortion of the shape and decrease in accuracy. This is the process mainly depends on the adhesion properties of the selected photoresist. Forming a silicon oxide (SiO₂) layer. For the absorption of FR obtained on SiO₂ mainly chemical solutions are used. For example, 88-91% of 40% ammonium fluoride (NH₄F) 9-12% volume solution / is prepared from volume and concentrated 48% HF. Erosion speed can be 0.04-0.5 μm/minute depending on the conditions of the process. For controlled absorption of very thin layers, 15 ml of 48% HF, 10 ml of 70% HNO₃, 300 ml of H₂O is taken and the absorption rate is 0.012 μm/min. Erosion of aluminum-based layers. Decomposing derived layers based on Al acidic and alkaline solutions are used for Orthophosphorus as the main absorber acid is obtained. As an example, we give the following composition, 80-95 ml H₃PO₄ Q 5 ml When using HNO₃ Q (1-20 ml) H₂O at 40 oC, the rate of aluminum dissolution is 0.2 will be μm/minute.

- 1) the child's desire for knowledge increases;
- 2) he is jealous of his partner's knowledge;
- 3) is proud of his knowledge;
- 4) strives not to lag behind others;
- 5) when reading together, the child's speech grows, memory is strengthened;
- 6) flirt with each other;
- 7) learn to respect each other;
- 8) learns to debate;
- 9) compete with each other;
- 10) discuss their rights and duties.

CONCLUSION

Education in this way organization to improve the behavior of children, taking moral standards It helps them to get as a result of teaching their experiences and

traditions to young people, intellectual, moral, resulted from the teaching of divine knowledge. Because when writing was invented, writing, reading in early schools established to learn to read, write a teacher was needed. The creator of education and upbringing, to their perfection the first teacher who leads and teaches morals is also a teacher.

REFERENCES

1. Naim o'g'li, M. D., & Abdishukur o'g'li, S. A. (2022). THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 195-197.
2. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 207-210.
3. Naim o'g'li, M. D., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 211-216.
4. Ирисбоев, Ф. Б., Эшонкулов, А. А. У., & Исломов, М. Х. У. (2022). ПОКАЗАТЕЛИ МНОГОКАСКАДНЫХ УСИЛИТЕЛЕЙ. *Universum: технические науки*, (11-3 (104)), 5-8.
5. Islomov, M., & Irisboyev, F. (2023). IOT (INTERNET OF THINGS) TECHNOLOGIES OF INTERNET DEVICES. *Modern Science and Research*, 2(9), 220-223.
6. Irisboyev, F. (2022). ELEKTR SIGNALLAR KUCHAYTIRGICHLARI VA ULARNING ASOSIY PARAMETRLARI VA TAVSIFLARI. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 190-193.
7. Irisboyev, F. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI MODDALARDAN TAYYORLANADIGAN KUCHAYTIRGICHLARNING PARAMETRLARI VA XARAKTERISTIKALARI. *Science and innovation*, 1(A6), 374-377.
8. Irisboyev, F. B. (2022). ELEKTRON ZANJIRLAR VA MIKROSXEMOTEXNIKA QURILMALARINING ASOSLARI. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 15-19.
9. Irisboyev, F. (2024). CLUSTERS OF SELENIUM ATOMS IN THE SILICON LATTICE. *Ilm-fan va ta'lim*, 2(1 (16)).

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ СПОРТИВНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Турдиалиев Мухаммадали Пўлатжон ўгли

ст. преп. кафедры “Международное частное право”

Ташкентского государственного юридического университета,

E-mail: turdialiyev95@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данная статья рассматривает процесс коммерциализации некоммерческих спортивных организаций и его влияние на развитие спорта. Авторы обсуждают причины, проблемы и перспективы коммерциализации, а также предлагают ключевые стратегии для успешной реализации данного процесса.

Ключевых слов: *Финансовая устойчивость, Баланс интересов, Развитие успешного бизнес-плана, Профессиональное развитие.*

ABSTRACT

This article examines the process of commercialization of non-profit sports organizations and its impact on the development of sports. The authors discuss the reasons, problems and prospects for commercialization, and also propose key strategies for the successful implementation of this process.

Keywords: *Financial stability, Balance of interests, Development of a successful business plan, Professional development.*

Коммерциализация некоммерческих спортивных организаций - это процесс превращения спортивных организаций, которые не имеют прибыли в своей цели, в коммерчески успешные предприятия. Этот процесс включает в себя различные стратегии и подходы, которые позволяют некоммерческим спортивным организациям привлекать больше спонсоров, увеличивать доходы и улучшать свою финансовую устойчивость.

В соответствии с литературой по некоммерческим организациям, исследования национальных спортивных организаций отмечают, что коммерциализация связана с дефицитом ресурсов (государственного) финансирования в масштабах всего сектора (Nagel et al., 2015; O'Brien & Slack, 2004) и стратегиями диверсификации ресурсов. используется в ответ на финансовую неопределенность (Wicker, Feiler, & Breuer, 2013). Рассматривая последствия как финансовой неопределенности, так и новых управленческих подходов, Робинсон (2003) описал спорт как «бизнес, который борется за

ограниченные ресурсы потребителя, требующий делового подхода к управлению с использованием профессиональных методов управления» (стр. 308).

Робинсон выделяет четыре фактора, которые привели к коммерциализации спорта: тенденция к просмотру спортивных состязаний, изменение технологий, усиление конкуренции и профессионализация спортивного менеджмента. Исследование Amis, Slack и Hinings (2004) предоставило доказательства того, что спортивные организации вынуждены профессионализировать и коммерциализировать, чтобы адаптироваться к все более сложной и конкурентной среде. Профессионализация привела к повышению уровня специализации и найму оплачиваемого персонала (Kikulis, 2000; Thibault, Slack, & Hinings, 1991). Предполагается, что спортивные организации с более оплачиваемым персоналом, большим функциональным разделением труда и формализованными процедурами могут легче коммерциализироваться, поскольку экспертные знания оплачиваемого персонала позволяют им легче адаптироваться к изменениям окружающей среды.⁴⁹

Анализируя деятельность французских национальных спортивных организаций, Байль и Робинсон (2007) соотносят численность персонала с четырьмя этапами профессионализации: первая реструктуризация (5-10 сотрудников), функциональная специализация (15-40 сотрудников), координация (> 40 сотрудников) и профессионализация сети (> 100 сотрудников). В то время как НКО и национальные / государственные спортивные организации были вынуждены отреагировать на экологическую финансовую неопределенность и, в частности, на сокращение государственных взносов, МФ не испытали значительного разрыва в доходах. Напротив, модель финансирования, основанная на первоначальных членских взносах, была дополнена коммерческой деятельностью. Концепция коммерциализации МФ может быть связана с их профессионализацией и интернационализацией (Forster & Pope, 2004), тогда как доходы от коммерческой деятельности в основном связаны со спортивными мероприятиями, включая права на трансляцию и спонсорство (Li, MacIntosh, & Bravo, 2012; Slack, 2004). Спортивное мероприятие стало обменной валютой, которая предлагает предприятиям «повышенную осведомленность, улучшение имиджа, пробную версию продукта или возможности продаж» (Crompton, 2004, p. 268). Бейл (2015) описывает события IF как «сердце их экономической модели» (стр. 109).

⁴⁹ Беликова, Е. В., Зубарев, Ю. А., & Перфильева, И. В. (2020). Влияние коммерциализации спорта на проблемы управления спортивной организацией. Бизнес. Образование. Право, (1), 54-59.

Доходы от платы за хостинг, вещания и спонсорских прав позволяют МФ финансировать свою операционную деятельность (например, администрирование), накапливать резервы и повышать свою самодостаточность. В то время как первоначальные аргументы в пользу коммерциализации мероприятий международных федераций заключались в том, чтобы обеспечить экономическую стабильность федерации и активизировать ее деятельность по развитию, Кригер (2016) утверждает, что в случае Международной ассоциации легкоатлетической федерации (ИААФ) еще в 1977 году « инициативы по техническому развитию послужили инструментом для оправдания коммерциализации ИААФ и атлетического спорта »(стр. 1345).⁵⁰ Сорок лет спустя аргумент развития все еще используется для оправдания коммерциализации, особенно богатыми ИФ. Хотя FIFA подчеркивает, что ее цель - «поделиться успехом чемпионата мира FIFA с нашими ассоциациями-членами» (FIFA, 2016), коммерциализация международных федераций была связана с чрезмерными и негативными последствиями, такими как коррупция, мошенничество и взяточничество (Geeraert, 2015; Пильке, 2013). Отсутствие механизмов подотчетности особенно характерно для коммерчески успешных спортивных организаций (Forster, 2006; Pielke, 2013), таких как МОК (Tomlinson, 2005) и FIFA (Cornelissen, 2010).

После определения результата нам необходимо определить и оценить причинные условия потенциального эмпирического и теоретического значения для коммерциализации ИФ. Следует отметить, что сроки исследования результатов и условий не полностью совпадают. Хотя результат является историческим (2010–2013 и 2012–2015 годы), условия основаны на последних данных (2015–2017 годы). Большинство международных федераций публикуют свои финансовые отчеты только через один-два года после окончания финансового года, поскольку они утверждаются конгрессом ИФ, который в некоторых случаях собирается только раз в два года (например, ФИН - Международная федерация хоккея, FIS - Международная федерация лыжного спорта. Федерация). Уровни коммерциализации, которые мы могли рассчитать для 22 международных финансовых организаций, публикующих финансовую отчетность, представляют собой средние значения. Мы выбрали период, когда данные были доступны по максимально возможному количеству 35 олимпийских МФ, получая доступ к информации на веб-сайтах МФ и в открытых документах.

⁵⁰ Заиченко, Лилия. “Коммерциализация спортивных отношений: проблема правового статуса спортивного клуба.” *Legea și Viața* 279, no. 3/3 (2015): 24-28.

(STRAT) Стратегическое планирование считается инструментом для прогнозирования, реализации и достижения будущих целей и предназначено для обеспечения структурированных процессов, которые способствуют принятию важных решений и действий (Bryson, 1988). Эффективная формулировка стратегии зависит от «последовательности риторики (что люди говорят), выбора (что люди решают и за что готовы платить) и действий (что люди делают)» (Bryson, 1988, p. 77). Ключевой целью стратегического плана НКО является приобретение ресурсов (Stone & Brush, 1996). Деловые партнеры могут иметь различные мотивы для связи с ИФ (например, известность, имидж, культура). Однако все они, по-видимому, стремятся к возврату инвестиций. Поэтому мы предполагаем, что ИФ составляют четкий стратегический план, с помощью которого могут идентифицировать заинтересованные стороны, ориентированные на прибыль, и к которому они хотят присоединиться. Стратегический план рассматривается здесь как инструмент МФ как для привлечения и поддержки деловых партнеров и управления их ожиданиями, так и для продвижения и развития спорта.

(SOCM) Спортивные организации, способные создавать высокий уровень социального взаимодействия (Smith & Stewart, 2010), уделяют все больше внимания маркетингу взаимоотношений (Abeza et al., 2013) для привлечения и удержания болельщиков, деловых партнеров, средств массовой информации и клиентов / потребителей. Социальные сети представляют собой рентабельный инструмент взаимоотношений для привлечения болельщиков спорта и деловых партнеров (Abeza et al., 2013; Belot et al., 2016). Взаимодействие ИФ в социальных сетях оценивается на основе отчета Sport on Social 2017, опубликованного REDTORCH (2017), коммуникационным агентством на основе данных. В отчете представлен анализ подписчиков официальных аккаунтов олимпийской МФ и количества взаимодействий с каждой учетной записью (т. Е. Facebook, Twitter, Instagram и YouTube) с февраля 2016 года по февраль 2017 года. Мы разделили МФ на тех, у кого более высокая активность в социальных сетях ([1]) попадают в верхние 50%, а те, у кого меньше активность в социальных сетях ([0]), - в нижние 50%. Международный союз триатлона (ITU) был 18/35 и мог быть отнесен к 50% лучших или 50% ниже. Поскольку МСЭ не занял первое место ни в одном из четырех каналов социальных сетей, он относится к нижним 50%. Также были проверены другие пороговые значения, такие как минимум две первые десятки. Однако они были отклонены, так как приводили к противоречивым конфигурациям.

Одной из основных причин коммерциализации некоммерческих спортивных организаций является желание увеличить финансовые возможности и ресурсы для развития спорта. Организации стремятся увеличить свои доходы, чтобы улучшить условия для спортсменов, развивать инфраструктуру и обеспечивать доступ к спорту для широкой аудитории. Кроме того, коммерциализация может помочь улучшить уровень профессионализма в организации⁵¹, привлечь квалифицированных специалистов и обеспечить больше возможностей для развития спортивных программ. Однако, коммерциализация некоммерческих спортивных организаций может столкнуться с определенными проблемами и вызвать контroversии. Одной из основных опасностей является возможное искажение целей и задач спортивной организации в погоне за прибылью. Коммерческая направленность может привести к утрате общественной значимости, ценностей и принципов спорта. Более того, коммерциализация может создать неравенство в доступе к спорту, поскольку уделение приоритета тем спортсменам, которые приносят наибольшую прибыль, может отрицательно сказаться на развитии спорта в целом. Тем не менее, коммерциализация некоммерческих спортивных организаций может быть успешной, если будет придан должный баланс между коммерческими интересами и социальной миссией организации. Важно разрабатывать стратегии, которые позволят сохранить ценности и принципы спорта, а также обеспечить равные возможности для всех участников. Для успешной коммерциализации некоммерческих спортивных организаций необходимо разработать четкий бизнес-план, включающий в себя маркетинговые стратегии, партнерство с коммерческими организациями, разработку новых источников доходов, а также оценку рисков и возможностей. Также важно уделить внимание развитию профессиональных навыков управления и маркетинга в спортивном бизнесе.

В заключение, коммерциализация некоммерческих спортивных организаций представляет собой сложный и многогранный процесс, который требует грамотного подхода и балансирования интересов. Правильно осуществленная коммерциализация может помочь повысить финансовую устойчивость и развитие спортивных организаций, одновременно сохраняя ценности и цели спорта.

⁵¹ Йович, С., 2020. Актуальные вопросы управления некоммерческими спортивными организациями. Креативная экономика, 14(8), pp.1887-1899.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Беликова, Е. В., Зубарев, Ю. А., & Перфильева, И. В. (2020). Влияние коммерциализации спорта на проблемы управления спортивной организацией. *Бизнес. Образование. Право*, (1), 54-59.
2. Заиченко, Лилия. "Коммерциализация спортивных отношений: проблема правового статуса спортивного клуба." *Legea și Viața* 279, no. 3/3 (2015): 24-28.
3. Йович, С., 2020. Актуальные вопросы управления некоммерческими спортивными организациями. *Креативная экономика*, 14(8), pp.1887-1899.
4. Fayzullayeva, S. (2023). ISLOMDA SHARTNOMAVIY MASALALAR. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(12), 28-31.
5. Fayzullayeva, S. (2023). ISLOM HUQUQIDA SUD TIZIMI. *Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук*, 3(10), 68-73.
6. Raximova, F., Yoqubov, S., Xabibullayeva, S., Fayzullayeva, S., & Irgasheva, D. (2023). FUNKSIYALARNI LAGRANJ INTERPOLYATSION FORMULASI YORDAMIDA APPROKSIMATSIYALASH MASALASINI DASTURLASH NAQIDA. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(5 Part 3), 177-182.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ КОММЕРЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Акромов Бекзод Кахрамонович

Преподаватель французского языка, независимый исследователь

Кафедра французской филологии

Бухарский государственный университет

b.q.akramov@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-8038-3448>

Абдурахимова Мадинабону Орзикуловна

Студент Бухарского государственного университета

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена изучению терминологии на международном уровне, она описывает эволюцию структурно-семантическую природу коммерческой терминологии, прогресс, достигнутый к настоящему времени, и была направлена на изучение проблем. Важным аспектом коммерческой терминологии является то, что семантика терминологии часто отражает ее происхождение и традиционные выражения. Коммерческой терминология представляет собой сложный набор терминов и фраз, необходимых для понимания общепринятой практики в различных областях деловых операций и торговли. Специалистам по продажам необходимо глубокое понимание специализированной терминологии, чтобы добиться успеха в своей области. В статье на основе исследований ведущих лингвистов и структурно-семантическая природа особенностей французских коммерческих терминов.

Ключевые слова: Термин, семантика, структура, терминология, терминологическая система, торговля, коммерция, международная торговля, электронная коммерция, глобализация.

Во французском языке формулы классификации по двум критериям более многочисленны и разнообразны:

1. О.Б.С (общая базовая сема), Ч.Д.С (частная дополнительная сема). Будет одна общая схема терминов и несколько конкретных дополнительных схем. На основе этой формулы объединяются очень небольшое количество терминов,

которые объединяются в одну тематическую группу по критерию семантической принадлежности.

2. О.О.С (общая основная схема), О.Д.С (общая дополнительная схема):

Аудитор (Auditeur) - финансовое состояние выпусков ценных бумаг специалист по инспекции;

Аукцион (Enchères) – организация продажи ценных бумаг или товаров посредством аукциона.

В приведенных примерах выражены общая основная схема (а) и общая дополнительная схема (а), а группировка осуществляется на основе общей основной схемы. При группировке этого примера некоторые трудности создает безопасность - дополнительная приватная семантика, присутствующая в их семантической структуре. Несмотря на наличие этого термина в обоих терминах, мы не можем включить эти термины в подгруппу ценных бумаг. Потому что эта семантика не выполняет доминантной функции, то есть не является наиболее активной составляющей семантики термина. Поэтому, хотя и существует схема, приближающая ее к группе ценных бумаг, в первый термин в качестве ее общей основной схемы входит специалист по проверке финансового состояния, а во второй термин - такие схемы, как организация аукционных продаж, условия указывает на принадлежность к группе финансовой системы, которая считается более широкой, чем тематическая группа ценных бумаг.

Во французском языке термины как категория слов, помимо принадлежности к определенной тематической группе, она может вступать в смысловые отношения (синонимия, антонимия, омонимия, паронимия) с другими тематическими группами, даже с единицами терминологических систем и общепотребительными словами.

Семалты в отряде с другими своими отрядами обеспечивает связь, и доказательство этого мы можем увидеть на примере анализа рассмотренных примеров.

Например, семантика ценных бумаг в терминах означает, что аудитор - специалист по проверке финансового положения, выраженного в содержании термина, работает непосредственно с ценными бумагами. Термин «**аукцион (enchères)**» означает, что продажа с аукциона может осуществляться и по ценным бумагам. Однако тот факт, что оба термина не относятся к группе ценных бумаг, объясняется тем, что значения терминов не означают именно один вид ценных бумаг. Поэтому важнейшим требованием принадлежности к группе ценных бумаг является то, что этот термин означает вид ценной бумаги.

Это строгое ограничение гарантирует, что количество терминов в этой тематической группе будет небольшим, в результате чего группа будет относительно небольшой.

Отдельно следует отметить, что количество терминов в тематических группах, сфера их употребления, их активность в процессах полевой деятельности, а также общий или специфический характер понятий, которые обозначают термины, отличаются друг от друга. Среди таких тематических групп, как финансовая система, банковское дело, ценные бумаги, налоговая система, бухгалтерский учет, страхование и др., существует иерархия и взаимозависимость, что также является предметом особого внимания. Подобные классификации актуальны не только для науки языкознания, но и для деятельности специалистов в этой области также важно.

Модель семантической деривация может быть представлена как *frais - revenu - dépositaire - déposant*.

На основе разработанных критериев разработаны термины коммерческой и финансовой системы «Коммерческие условия», «Термины финансовой системы», «Банковские условия», «Драгоценные условия», «Бумажные условия», «Термины налоговой системы», «Бухгалтерский учет термины», тематические группы, такие как «Условия страхования» разделены.

1. Терминология коммерческого сектора - торговля и торгово-посредническая деятельность, участие в продаже товаров и услуг или помощь в продаже, предпринимательская деятельность в широком смысле, а также любая коммерческая деятельность, направленная на получение прибыли, включает термины, имеющие содержание.

2. Основная тема терминологии банковско-финансовой системы.

одной из групп является финансовая система. К нему относятся термины с финансовым компонентом по критерию формальной принадлежности и термины, расширенное объяснение которых содержит содержание деятельности, направленной на выполнение финансовых функций, по критерию смысловой принадлежности.

1. Банковские условия – следующая тематическая группа. По критериям формальной принадлежности к ней относятся термины, включающие банковский компонент, а по критерию смысловой принадлежности - термины, расширенное объяснение которых содержит содержание банковских операций и деятельности банкиров.

4. По условиям тематической группы ценных бумаг можно отметить слово валюта как общий компонент, являющийся основой классификации по критерию формальной принадлежности. По критерию смысловой принадлежности в расширенное определение входят термины, имеющие содержание денег, ценных бумаг.

5. Термины налоговой системы являются одной из тематических групп терминологии коммерческой и финансовой систем. Налоговая система представляет собой совокупность однородных элементов, образующих единое целое, выполняющих задачу по сбору налогов и сборов с субъектов в бюджет и внебюджетные фонды региональных объединений. Термины этой группы также основаны на определенных выше принципах формальной общности и семантической общности; оно было выделено по строгому пределу, согласно которому необходимо участие налоговой системы как доминанты в ее структуре или семантике.

6. Условия бухгалтерского учета также являются одной из групп торгово-финансовой системы, и сегодня во всех организациях и учреждениях имеется бухгалтерия (бухгалтерия, отдел финансового планирования в некоторых организациях), осуществляющая финансовые расчеты. Эта тематическая группа также разделена по правилу, которому подчиняются термины вышеперечисленных групп.

7. Термины страхования также являются одной из специфических тематических групп терминологического пласта торговли и финансов. Поскольку страхование также реализуется как часть финансовых отношений, мы разделили его на тематическую группу.

Кроме того, еще одной важной основой такого разделения является юридические документы, созданные в нашем законодательстве принимается на основе классификации.

Таким образом, благодаря когнитивному и лингвистическому подходу к рассмотрению моделей семантической деривации мы исследовали, как коммерческие термины активно используются в общении, как слова, благодаря своей наглядности оно занимает место в резерве универсального литературного языка. Однако, в отличие от слов, термины обладают полевой семантикой, спецификой. Поэтому изучение, анализ и лингвистическое регулирование их употребления имеет научное и практическое значение.

REFERENCES

1. Qahramonovich, Akramov Bekzod. "FEATURES OF TOURISM TERMINOLOGY IN FRENCH LANGUAGE." *OLIIY VA O 'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI FARG 'ONA DAVLAT UNIVERSITETI* (2022): 96.
2. Akramov, Bekzod. "Features of tourism terminology in french language." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 3.3 (2021).
3. Ostonovich, O. B., and B. A. Qahramonovich. "ÉTUDE DE L'ÉVOLUTION DANS LA TERMINOSYSTÈME DU COMMERCE. INTERNATIONAL BULLETIN OF ENGINEERING AND TECHNOLOGY, 3 (4), 204–208." (2023).
4. Qahramonovich, Akramov Bekzod. "Structural-semantic features of commercial terminologic." *Yangi O'zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi* 1.1 (2023): 32-35.
5. Akramov, Bekzod. "ÉTUDE DE L'ÉVOLUTION DANS LA TERMINOSYSTÈME DU COMMERCE." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 36.36 (2023).
6. Akramov, Bekzod. "Structural-Semantic and Linguo-Cultural Features of Commercial Terminology." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 36.36 (2023).
7. Akramov, Bekzod. "THE BUSINESS TERMINOLOGY SUCH AS SPECIAL TERMS." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 29.29 (2023).
8. Akramov, Bekzod. "EDUCATION OF EVOLUTION AT THE TERMINOLOGY OF COMMERCE." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 36.36 (2023).
9. Akramov, Bekzod. "Osobennosti terminologii turizma vo fransuzkom yazike." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 2.2 (2020).

POSSIBILITIES OF LOW-ENERGY ION IMPLANTATION IN OBTAINING NANOMATERIALS

Irisboyev Farkhod Boymirzayevich

Teacher of Jizzakh Polytechnic Institute.

Mukhtorov Doston Naim ugli

Assistant, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

ABSTRACT

The implantation of medium and high energy beams is used for the formation of p- or n-type compounds in semiconductors. In recent years, they have also been used to obtain nanodots in deep layers. Low-energy ion implantation is mainly used to modify the surface layers of solids, and to obtain nanophases, nanoclusters, nanocrystals, and nanofilms.

***Key words:** Low energy ion implantation, modification process, diffusion arrangement, ion-doped layer, ion-deformed layer, single crystal nanomaterials, nanopleons, laser technologies, emission properties.*

INTRODUCTION

Possibilities of low-energy ion implantation in obtaining nanomaterials. Depending on the energy, the ion implantation method can be conditionally divided into 3 types:

- 1 - low energy $E_i \approx 0.2-10\text{keV}$
- 2 - medium energy $E_i \approx 10-50\text{keV}$
- 3 - high energy $E_i > 50\text{keV}$

MATERIALS AND METHODS

The implantation of medium and high energy beams is used for the formation of p- or n-type compounds in semiconductors. In recent years, they have also been used to obtain nanodots in deep layers. Implantation of low-energy ions is mainly used to modify the surface layers of a solid body, and to obtain nanophases, nanoclusters, nanocrystals, and nanofilms. The modification process can be carried out without a reaction on the surface, as a result of which the physical properties of the surface change and the secondary emission property increases. Ion bombardment - the ions hitting the target may or may not remain in the sample. In ion implantation, the ions remain inside the target. In low-energy ion implantation, the ions are mainly deposited in the surface and subsurface layers of the solid. When ions hit the surface of a single crystal, some of them can continue their movement through the channels, and this can continue for long distances.

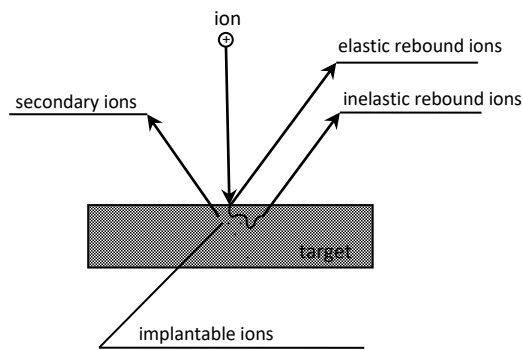

Figure 1. Phenomena occurring at the surface during ion implantation

There are two types of channeling: axial and horizontal. The main part of the ions starts to disperse randomly and settle in the subsurface layers, such a settlement is called diffusion settlement. They are located at a certain depth depending on the energy. Layers containing ions are called ion-doped layers. The ion doped layer and the layers below this layer, which are 2-3 times larger than the doped layer, break the crystal lattice and start to become amorphous.

After ion implantation, heat or laser treatment is used to crystallize the amorphous layers to form the desired briquette.

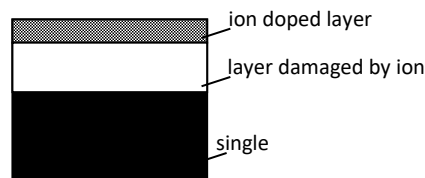
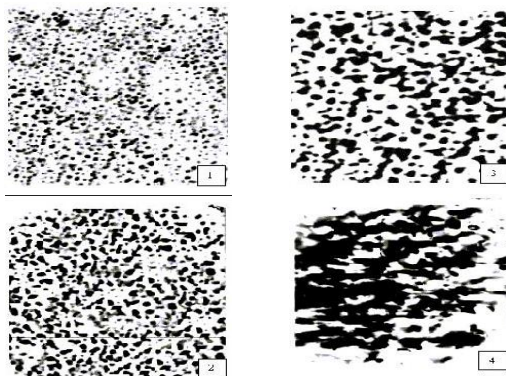

Figure 2. Appearance of ion-doped layer

RESULT AND DISCUSSION

Experiments show that in small doses $D < 10^{15} \text{ cm}^{-2}$ ions fall on separate areas of the surface, these areas can be called nanoclusters in a conventional way, and islands in larger ones. These samples can be heated to form single crystals. By this method, BaSi_2 , CoSi_2 on Si surface; Nanoclusters of $\text{GaxBa}_{1-x}\text{As}$ and $\text{GaxNa}_{1-x}\text{As}$ were obtained on the surface of GaAs.

3 – picture. Appearance of Si(111) surface doped with Ba⁺ ions, E_i=1keV

When the dose of ions increases, the clusters expand and islands are formed, at large doses $D > 10^{16} \text{ cm}^{-2}$ a single alloyed layer is formed, and a new type of nanomaterial can be obtained by heating this layer. It is possible to obtain nanomaterials or nanofilms on the surface and subsurface layers of this material by using the ion implantation method to obtain films with the same atoms, mainly by introducing other atoms of a certain dose to the surface and subsurface parts.

CONCLUSION

Materials of this type are widely used in various amplifiers and transistors in laser technologies. If the concentration of ions falling on a unit surface is 10^{14} - 10^{15} cm^{-2} , then nanomaterials are formed at different points of the surface, and with increasing dose, nanofilms are formed on the surface.

REFERENCES

1. Анарова, Ш., & Мухторов, Д. (2023). ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 196-200.
2. Doston, M., & Abdulatif, S. (2022). SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO 'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 144-147.
3. Amanbayevna, A. S., & Naim o'g'li, M. D. (2022). GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 187-188.
4. Irisboyev, F. (2022). ELEKTR SIGNALLAR KUCHAYTIRGICHLARI VA ULARNING ASOSIY PARAMETRLARI VA TAVSIFLARI. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 190-193.
5. Irisboyev, F. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI MODDALARDAN TAYYORLANADIGAN KUCHAYTIRGICHLARNING PARAMETRLARI VA XARAKTERISTIKALARI. *Science and innovation*, 1(A6), 374-377.

6. Irisboyev, F. B. (2022). ELEKTRON ZANJIRLAR VA MIKROXEMOTEXNIKA QURILMALARINING ASOSLARI. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 15-19.
7. Irisboyev, F. (2024). CLUSTERS OF SELENIUM ATOMS IN THE SILICON LATTICE. *Ilm-fan va ta'lim*, 2(1 (16)).
8. Irisboyev, F. (2024). ASYNCHRONOUS MACHINE TYPES, STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION. *Ilm-fan va ta'lim*, 2(1 (16)).
9. Irisboyev, F. (2023). THE INPUTS ARE ON INSERTED SILICON NON-BALANCED PROCESSES. *Modern Science and Research*, 2(10), 120-122.
10. Boymirzayevich, I. F. (2023). THE INPUTS ARE ON INSERTED SILICON NON-BALANCED PROCESSES.

ISLOM DINIDA SO'ZLASHUV ODOBIGA DOIR AYRIM DOLZARB MASALALAR

Yusupov Xikmatulloh Abdulxadovich

Osiyo xalqaro universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Islom dinida so'zlashuv odobiga oid dolzarb masalalarni muhokama qiladi. Islom dinida suhbat va muloqot madaniyati muhim o'rin tutadi, chunki bu, nafaqat insonlar o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydi, balki ularning diniy e'tiqod va amaliyotlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Maqolada Qur'on va Hadislardan olingan misollar orqali Islomda so'zlashuvning asosiy prinsiplari va odoblari, jumladan, rostgo'ylik, hurmat, g'iybat qilmaslik, yolg'on so'zlamaslik va boshqalar haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda musulmonlar uchun so'zlashuv odobining ahamiyati va uni saqlashning zarurati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *Islom, so'zlashuv odobi, suhbat madaniyati, Qur'on, Hadislar, rostgo'ylik, hurmat, g'iybat, yolg'on, zamonaviy jamiyat.*

ABSTRACT

This article discusses current issues of speech etiquette in Islam. In Islam, the culture of conversation and communication is important, because it not only defines the relationship between people, but also affects their religious beliefs and practices. The article provides detailed information about the main principles and manners of speech in Islam, including honesty, respect, not gossiping, not lying, etc., through examples taken from the Qur'an and Hadith. It also emphasizes the importance of speech etiquette for Muslims in modern society and the need to maintain it.

Key words: *Islam, speech etiquette, conversational culture, Koran, Hadiths, honesty, respect, gossip, lies, modern society.*

KIRISH

Islomda muloqot ijtimoiy munosabatlarning asosini tashkil etuvchi va shaxslar o'rtasida o'zaro tushunish, tinchlik va hamjihatlikka yordam beruvchi muhim element hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, muloqot islom ta'limotidagi vosita bo'lib qolmay, balki shaxslar bir-birlari va jamiyat bilan munosabatlarida amal qilishi lozim bo'lgan axloqiy tamoyildir. Muqaddas Qur'oni Karim va Hadis adabiyotlarida aloqani qanday amalga oshirish kerakligi haqida batafsil ko'rsatmalar berilgan; Ushbu ko'rsatmalar adolat, hurmat, halollik va ochiqlik kabi qadriyatlarga asoslanadi.

Muloqotning ahamiyati, Allohning Qur'onda va payg'ambarimiz Muhammad payg'ambarda odamlarga murojaat qilish usulida, hamda Muhammad (s.a.v.)ning

odamlar bilan muloqotida yaqqol ko‘rinadi. Qur‘on ilohiy xabar bo‘lib, u orqali Alloh insoniyat bilan muloqot qiladi va bu muloqotning ahamiyati va muqaddasligini ta‘kidlaydi. Payg‘ambarimiz so‘zlari va harakatlari bilan muloqot qanday bo‘lishi kerakligini aniq misollar bilan ko‘rsatib, musulmonlar uchun ideal muloqot modelini ochib berdi. Islomdagi muloqot nafaqat rostgo‘ylik va rostgo‘ylikni ta‘kidlaydi, balki qachon gapirish va sukut saqlash maqsadga muvofiqligini ham ko‘rsatadi. To‘g‘ri ma‘lumot yetkazish, g‘iybat va g‘iybatdan saqlanish, kechirim so‘rash va kechirish, hamdardlik va tushunish kabi masalalar islomiy muloqot odobining asosidir. Bu tamoyillar shaxslar o‘rtasida ishonch va hurmatni mustahkamlash orqali ijtimoiy totuvlik va tinchlikka yordam beradi. Islomiy muloqot axloqi insonning ham Alloh, ham boshqa odamlar bilan munosabatlarida muhim rol o‘ynaydi. Muloqot insonning niyati va ichki holatini aks ettirgani uchun har bir musulmon o‘z so‘zi va xatti-harakatiga e‘tibor berishi kerakligini ta‘kidlaydi. Bu shaxsning ma‘naviy rivojlanishiga hissa qo‘shadi, shu bilan birga ijtimoiy munosabatlarda uyg‘unlik va tushunishga yordam beradi.

Umuman olganda, islomda muloqotning ahamiyati shaxs va ijtimoiy miqyosda tinchlik, totuvlik va adolatni ta‘minlashda inkor etib bo‘lmaydigan o‘rin tutadi. Muloqot islom ta‘limotlarida chuqur yoritilgan mavzu bo‘lib, har bir musulmon bu tamoyillarga amal qilgan holda dunyoviy va dunyoviy vazifalarni bajarishi kutiladi. Bu shuni ko‘rsatadiki, islom dini faqat shaxsiy e‘tiqod va amallar bilan chegaralanib qolmay, balki odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, ijtimoiy tinchlikni ta‘minlovchi keng turmush tarzidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Islomning muqaddas kitobi bo‘lgan Qur‘on hayotning barcha sohalarida bo‘lgani kabi muloqotda ham keng ko‘lamli yo‘l-yo‘riq va maslahatlar beradi. Muloqot shaxslararo munosabatlarning asosini tashkil qiladi va Qur‘onda bu o‘zaro munosabatlarda qabul qilinishi kerak bo‘lgan axloqiy qadriyatlar va xulq-atvor namunalari haqida ta‘limot mavjud. Qur‘ondagi muloqot haqidagi oyatlarda ham individual, ham ijtimoiy darajadagi sog‘lom, hurmatli va samarali muloqot tamoyiliga urg‘u berilgan.

Muloqotdagi bu muqaddas yo‘l-yo‘riq odamlar va jamiyatlarga yanada uyg‘unlik, tushunish va tinchlikda birga yashashga yordam beradi. Qur‘onning muloqotga oid nasihatlarini zamon va makon chegarasidan tashqarida bo‘lgan umuminsoniy tamoyillarni taklif qiladi va har bir davrda odamlarning bir-birlari bilan munosabatlarini yaxshilash uchun manba bo‘ladi. Binobarin, Qur‘ondagi muloqotga oid oyatlarni o‘rganish bugungi kundagi muloqot amaliyotlari haqida fikr yuritish va takomillashtirish uchun qimmatli asos bo‘lib xizmat qiladi.

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) o'ziga xos muloqot uslubiga ega bo'lib, bu o'z xabarlarini odamlar qalbiga yetkazishdagi muvaffaqiyatlarining asoslaridan biri sanaladi. Uning muloqot uslubi Qur'onning yo'l-yo'riqlari va axloqiy tamoyillari bilan shakllangan bo'lib, bu unga payg'ambar va rahbar sifatida odamlar bilan o'zaro munosabatlariga chuqur ta'sir ko'rsatishga imkon berdi. Shu nuqtai nazardan, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning muloqot uslublarini tahlil qilish, Islomiy aloqa tushunchasini va samarali muloqot usullarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Payg'ambarimiz muloqotni ochiqlik va halollikka asoslagan. U har doim so'z va xatti-harakatlarida halollik va samimiyligni birinchi o'ringa qo'ygan, bu uning so'zlariga ishonch va ishonchni oshirgan. Uning xabarlarini hamisha tushunarli, tushunarli va lo'nda bo'lib, qarshisidagi kishining tushunish darajasi va ehtiyojlariga mos ravishda ifodalangan. Bu uning muloqotdagi samaradorligining asosiy elementlaridan biri edi.

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) odamlar bilan muloqot qilishda doimo yumshoq va kamtarona munosabatda bo'lgan. U boshqa odamga ularni qadrlashini va ularga g'amxo'rlik qilishini his qildi, uning so'zlari va harakatlarida bag'rikenglik va sabr-toqatni ta'kidladi. Ushbu yondashuv o'zaro hurmat va sevgiga asoslangan muloqot muhitini yaratishga yordam beradi.

Bundan tashqari payg'ambarimiz muloqotda hamdardlik va tushunishni birinchi o'ringa qo'ygan. U boshqa odamning his-tuyg'ularini va fikrlarini tushunishga harakat qildi va ularga sezgir va ehtiyotkorlik bilan yondashdi. Bu uning xabarlarini yanada samarali qabul qilish va odamlar o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatish imkonini beradi.

Payg'ambarimizning muloqot uslublari ham ibratli va daldali edi. Odamlarni to'g'ri yo'lga chorlar ekan, ularga xabar berar, xatolarini muloyimlik bilan tuzatar, yaxshilikka chorlar edi. Bunday yondashuv odamlarga o'z ichida yaxshi tomonga burilishga va shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shishga imkon beradi.

Natijada Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning muloqot uslubi islomiy muloqot tushunchasining mukammal namunasi. Uning uslubi bugungi kunda ham samarali muloqot usullari uchun qimmatli qo'llanma hisoblanadi va ko'plab sohalarda - akademik tadqiqotlardan kundalik hayotga qadar odamlarni ilhomlantirishda davom etmoqda. Shu sababli, uning muloqot uslubini o'rganish nafaqat tarixiy shaxs haqida tushuncha beradi, balki bugungi dunyoda shaxslararo munosabatlarni yaxshilash uchun amaliy ma'lumotlarni ham beradi.

To'g'ri ma'lumotni yetkazishning islomiy ahamiyati islom diniga chuqur singib ketgan mavzu bo'lib, islom ta'limotlarining asosiy elementi hisoblanadi. Islom

insonning jamiyatdagi vazifalari orasida ilm va uning haqiqatini yuksak o‘rinda tutadi. Bu Qur’oni Karim nozil bo‘lganidan boshlangan va Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) umrlari davomida davom etgan tamoyildir. Qur'on odamlarni to'g'ri ma'lumot izlash va tarqatishga undasa-da, yolg'on ma'lumot yoki tuhmat tarqatishning jiddiy oqibatlari borligini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, to'g'ri ma'lumotni etkazishning islomiy ahamiyati shaxsiy va ijtimoiy darajada muvozanat va adolatni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Islomda to‘g‘ri bilimlarni yetkazish adolat, tinchlik va jamiyat totuvligini ta‘minlashning asosiy talabidir. Aniq ma'lumotni uzatish o'zaro tushunish va hurmatni yaxshilash, noto'g'ri tushunchalar va noto'g'ri qarashlarni yo'q qilishning muhim omilidir. Bu, ayniqsa, globallashib borayotgan bugungi dunyoda turli madaniyatlar va e'tiqodlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Islom ta'limoti ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirish va uning manbasini tekshirish majburiyatini shaxs zimmasiga yuklaydi, bu bilan g'iybat, tushunmovchilik va nifoqning oldini oladi.

XULOSA

Islom dinida so'zlashuv odobi insonlar o'rtasidagi muloqotning asosiy qoidalaridan biri hisoblanadi. Maqola Qur'on va Hadislarga tayanib, Islomda so'zlashuvning muhim prinsiplarini va odoblarni ta'riflaydi. Rostgo'ylik, hurmat, g'iybatdan qochish va yolg'on so'zlamalik kabi tamoyillar Islomda suhbat va muloqotning asosiy ustunlaridir. Zamonaviy jamiyat sharoitida musulmonlar uchun ushbu qadriyatlarni saqlab qolish va amal qilish ayniqsa muhimdir, chunki bu, nafaqat diniy e'tiqodni namoyon etadi, balki insonlar o'rtasidagi o'zaro hurmat va tushunishni mustahkamlashga xizmat qiladi. Islomda so'zlashuv odobiga rioya qilish, shuningdek, jamoat va shaxsiy hayotda muvaffaqiyatli muloqot qurishning kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hoshimjon o'g'li, Q. N. (2022). XUSHMUOMALALIK—MULOQOT MADANIYATINING ASOSI. *World of Science*, 5(6), 4-7.
2. Sagindikovna, B. G. (2023). NUTQ MADANIYATI VA MULOQOT ODOBIGA OID QARASHLARNING ISLOMIY TALQINLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(18), 1322-1324.
3. Abdurasulova, S. (2023). SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIMIY-AXLOQIY QARASHLARI. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(9), 82-86.

BO'LAJAK PSIXOLOGIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY ETIKASI: ASOSIY QADRIYATLAR VA ME'YORLAR

Sultanov Muhammad Erkin o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola bo'lajak psixologiya o'qituvchilari uchun kasbiy etikaning ahamiyati, asosiy qadriyatlari va me'yorlarini chuqur tahlil qiladi. Ta'lim muassasalari va o'qituvchilarning kasbiy etika me'yorlariga rioya qilishda duch keladigan asosiy qiyinchiliklar va bu qiyinchiliklarni engish yo'llari ko'rib chiqiladi. Maqola, shuningdek, psixologiya o'qituvchilarini kasbiy etika me'yorlariga amal qilishga tayyorlashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali pedagogik yondashuvlar va metodlarni taqdim etadi. Ta'lim jarayonida etikaning muhimligi, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi etik munosabatlarni rivojlantirish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning kasbiy etikaga ta'siri kabi muhim masalalar muhokama qilinadi. Maqola, bo'lajak o'qituvchilarni etik qaror qabul qilish, etik muammolarni tahlil qilish va hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali kasbiy hayotga tayyorlashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *psixologiya o'qituvchilari kasbiy etika etik qadriyatlar pedagogik yondashuvlar etik me'yorlar ta'lim jarayonida etika etik qaror qabul qilish kasbiy rivojlanish etik muammolar zamonaviy texnologiyalar va etika.*

ABSTRACT

This article provides an in-depth analysis of the importance, core values and norms of professional ethics for future psychology teachers. The main difficulties faced by educational institutions and teachers in complying with the norms of professional ethics and ways to overcome these difficulties are considered. The article also presents effective pedagogical approaches and methods that can be used to prepare psychology teachers to adhere to professional ethical standards. Important issues such as the importance of ethics in the educational process, the development of ethical relationships between teachers and students, and the impact of modern technologies on professional ethics are discussed. The article emphasizes the importance of preparing future teachers for professional life by developing skills in ethical decision-making, ethical problem-solving and analysis.

Key words: *psychology teachers, professional ethics, ethical values, pedagogical approaches, ethical standards, ethics in the educational process, ethical decision-making, professional development, ethical problems, modern technologies and ethics.*

KIRISH

Psixologiya o'qituvchilari uchun kasbiy etika, ularning pedagogik faoliyati, o'quvchilar bilan munosabatlari, hamkasblar va kengroq jamoatchilik oldida tutgan mavqeini belgilovchi asosiy qadriyatlar, me'yorlar va professional standartlarni o'z ichiga oladi. Bu etik qoidalar, psixologiya sohasida ilmiy tadqiqotlar, nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar asosida shakllantirilgan bo'lib, o'qituvchilarni o'quvchilarning rivojlanishi va ta'lim sifatiga mas'ul hisoblaydi.

O'zbekistonda pedagog faoliyati xususiyatlarini har tomonlama o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar juda ko'p. Bo'lajak psixologlar kasbiy faoliyatining turli masalari yuzasidan mamlakatimiz olimlari M.G.Davletshin, E.G'.G'oziev, V.A.Tokareva, R.Gaynutdinov, A.M.Jabborov, Z.T.Nishonova, D.G.Muxamedova, Y.Asadov, A.I.Rasulov, S.N.Sirliev va boshqalar tadqiqotlar olib borishgan.

Psixologiya o'qituvchilari uchun kasbiy etika muhimdir, chunki u ularning kasbiy faoliyatini yo'naltiradi, o'qitish jarayonida etik me'yorlarga amal qilish orqali talabalarining shaxsiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Etikaning muhimligi psixologiya sohasining o'ziga xos xususiyatlarida, jumladan, shaxsiy ma'lumotlarni ishlov berish, o'quvchilarning ruhiy holatiga ta'sir etish va etik dilemmalar bilan ishlash qobiliyatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, kasbiy etika, o'qituvchilarni o'zlarining kasbiy faoliyati davomida duch kelishi mumkin bo'lgan turli xil etik muammolar va konfliktlarni hal qilishda yo'llanma beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Olimlar kasbiy etikaning ahamiyatini turli aspektlarda tadqiq etganlar. Masalan, Rogers[1] o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarning samaradorligida shaffoflik va haqiqatga sodiqlikning muhimligini ta'kidlagan. Shu bilan birga, Kitchener[2] kasbiy etik qaror qabul qilish jarayonida o'qituvchilar uchun etik kodekslarning rolini urg'u olgan. Bu ikki tadqiqot, psixologiya o'qituvchilari uchun etik me'yorlarning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham qanchalik zarur ekanligini ko'rsatadi.

Psixologiya o'qituvchilari uchun kasbiy etika, shuningdek, o'quvchilarga nisbatan adolatli va hurmatli munosabatda bo'lishni, shaxsiy ma'lumotlar maxfiylikni saqlashni va kasbiy rivojlanishni davom ettirishni o'z ichiga oladi. Etik me'yorlarni rioya qilish, nafaqat o'qituvchining shaxsiy obro'sini oshiradi, balki ta'lim muassasasining sifat va ishonchliligini ham yaxshilaydi.

Psixologiya o'qituvchilari uchun kasbiy etika, ularning pedagogik faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki bu etika o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, ilmiy hamjamiyat bilan aloqalarni tartibga soladi. Psixologiya sohasida

kasbiy etikaning asosiy qadriyatlari va me'yorlari o'qituvchining professional faoliyati, axloqiy mas'uliyati, adolat, hurmat, ishonch va maxfiylik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu qadriyatlar va me'yorlar psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasining poydevorini tashkil etadi va ularning professional faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Etik me'yorlarga rioya qilish, o'qituvchilarning o'z kasblarida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi va talabalar uchun ijobiy ta'lim muhitini ta'minlaydi.

Psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasi, ularning amaliyotini boshqaruvchi asosiy qadriyatlar va me'yorlar majmuasi, turli tarixiy va madaniy omillar ta'sirida shakllangan murakkab tizimdir. Bu tizim, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida qaror qabul qilish jarayonlarini, ularning o'quvchilarga munosabatini hamda kasbiy hamjamiyatdagi o'zaro munosabatlarni belgilab beradi. Tarixiy jihatdan qaraganda, psixologiya sohasining rivojlanishi bilan birga, etik me'yorlar ham o'zgarib, takomillashib borgan. Masalan, 20-asrning boshlarida psixologiya fanining institutsionalizatsiyasi va professionalizatsiyasi jarayonida, etik qoidalar va standartlar aniq shakllantirila boshlagan. Bu jarayonlarda, jumladan, Amerika Psixologlar Assotsiatsiyasi (APA) kabi tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan etik kodekslar muhim rol o'ynagan.

Madaniy omillar ham psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Turli madaniyatlarda inson qadr-qimmati, shaxsiy chegaralar va jamoat orasidagi munosabatlarga oid turli tushunchalar mavjud. Masalan, G'arb madaniyatida individualizm va shaxsiy chegaralarning hurmat qilinishi, Sharq madaniyatida esa jamoatchilik manfaatlari va uyushqoqlikning ustuvorligi kabi qadriyatlarni kuzatish mumkin. Shu sababli, psixologiya o'qituvchilari o'zlarining kasbiy etikasini shakllantirishda bu kabi madaniy farqlarni hisobga olishlari zarur.

Olimlar, jumladan, John Deweyning[3] ta'limdagi demokratik qadriyatlari va Carl Rogersning shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlari, psixologiya o'qituvchilarining etik qarashlarini shakllantirishda muhim hissa qo'shgan. Deweyning fikrlarida ta'lim jarayonida o'quvchining fikr va tuyg'ularini hurmat qilish, Rogersning ishlarida esa shaxsning o'zini-o'zi anglash va o'zini rivojlantirish jarayonlarida ko'maklashish g'oyalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tarixiy voqealar va jamiyatdagi o'zgarishlar, masalan, inson huquqlari harakatlari va globalizatsiya jarayonlari, psixologiya o'qituvchilarining etik qarashlariga ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonlar, o'qituvchilarni o'z amaliyotlarida inson huquqlarini asosiy qadriyat sifatida qabul qilishga va turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda samarali ishlashga undaydi.

Natijada, psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasi, turli tarixiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanadi va bu omillar, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida qanday qarorlar qabul qilinishi, o'quvchilarga qanday munosabatda bo'lish va kasbiy hamjamiyatda qanday munosabatlarni rivojlantirish zarurati haqida chuqur tushunchalar beradi. Bu jarayon, o'qituvchilarni o'z kasbiy faoliyatlari davomida doimo rivojlanib, o'zgarib borishga undaydi, chunki etik me'yorlar va qadriyatlar ham jamiyat rivojlanishi bilan birga o'zgarib turadi.

Kasbiy etika qoidalarini buzish, ta'lim muassasalarida ishlaydigan o'qituvchi va talabalar uchun salbiy oqibatlariga olib keladi, bu holatlar o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi ishonchni susaytiradi, ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va nihoyatda, ta'lim muassasasining obro'siga ziyon yetkazishi mumkin. Psixologiya o'qituvchilari uchun etik qoidalar, ularning kasbiy faoliyatida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularning buzilishi psixologik muhitni buzadi va ta'lim jarayonidagi samaradorlikni pasaytiradi. Etik me'yorlarni buzish, o'qituvchilarga nisbatan ishonchni yo'qotishga olib keladi, bu esa talabalar orasida o'rganishga bo'lgan motivatsiyani kamaytiradi va ularning akademik natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, etik bo'lmagan xatti-harakatlar, ta'lim muassasasining tashqi dunyodagi obro'sini ham pasaytiradi, bu esa kelajakda talabalar sonining kamayishiga va moliyaviy qiyinchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

O'qituvchilarning etik qoidalarini buzishi, masalan, adolatsiz baholash, konfidentsiallikni buzish, yoki noto'g'ri munosabatlar o'rnatish kabi holatlar, ta'lim muassasasi ichida va tashqarisida huquqiy choralarni ko'rishni talab qilishi mumkin, bu esa o'qituvchining kasbiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi. Talabalar tomonidan etik me'yorlarning buzilishi, masalan, plagiat qilish yoki imtihonlarda qalloblik qilish, ularning akademik natijalariga va kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga putur yetkazadi.

Kasbiy etika qoidalarining muhimligi va ularning buzilishining salbiy oqibatlari, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlarda ochiqlik va adolatni ta'minlash, shuningdek, ta'lim muassasasining umumiy muhitini yaxshilash uchun zarurdir. Etik standartlarni o'rganish va ularni saqlash, har bir o'qituvchi va talabaning mas'uliyatidir, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali va adolatli qiladi. Shu sababli, ta'lim muassasalari etik ta'lim va o'qitishni kuchaytirish, shuningdek, etik me'yorlarni buzgan holatlarni oldini olish va ular bilan samarali kurashish bo'yicha aniq siyosat va protseduralarni ishlab chiqishlari kerak.

Psixologiya o'qituvchilari o'z kasbiy amaliyotida etik me'yorlarni qo'llash va saqlash jarayonida murakkab va ko'p qirrali yondashuvlarni talab qiladilar, bu esa ularning ta'lim berish uslublarini, o'quvchilar bilan munosabatlarini va kasbiy qarorlarini chuqur tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Etika, psixologiya o'qituvchilari

uchun faqat qoidalarni yoki ko'rsatmalarni emas, balki o'qitish amaliyotida duch keladigan murakkab vaziyatlarda to'g'ri yo'lni tanlashda yordam beradigan asosiy tamoyilni anglatadi. O'qituvchilar, etik me'yorlarni amaliyotga tatbiq etishda, shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy javobgarliklar o'rtasidagi muvozanatni topishlari kerak bo'ladi.

Etik me'yorlarni qo'llash va saqlashda, psixologiya o'qituvchilari etik kodekslarni, masalan, Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi (APA) tomonidan ishlab chiqilgan etik standartlarni puxta o'rganishlari va ularni o'z kasbiy amaliyotlariga integratsiyalashlari talab etiladi. Bu, ularning har bir qarori va harakati o'qituvchilarning farovonligini asosiy ustuvorlik sifatida qo'yishini ta'minlaydi. Shuningdek, ular o'zlarining kasbiy malakalarini doimiy ravishda oshirib borishlari, etik masalalarda o'zaro maslahatlashishlari va murakkab etik vaziyatlarda o'z kasbiy hamjamiyatlari bilan hamkorlik qilishlari muhimdir.

Etik me'yorlarni amaliyotda qo'llash va saqlash, shuningdek, o'qituvchilarning o'zlarining shaxsiy qadriyatlarini va kasbiy faoliyat o'rtasidagi potentsial ziddiyatlarni tan olish va ularni hal qilish qobiliyatini talab qiladi. Bu jarayon, o'qituvchilarning o'z-o'zini tahlil qilish, o'z fikrlarini va harakatlarini muntazam ravishda nazorat qilish qobiliyatlari orqali amalga oshiriladi. Ular shuningdek, o'zlarining kasbiy amaliyotlarida adolatli, halol va hurmatli bo'lish orqali o'rnak bo'lishlari kerak.

Ta'lim muassasalarida etik qoidalarni amalga oshirish va kuzatib borish uchun etik komitetlar va maslahat organlarini tashkil etish ham muhimdir. Bu organlar, N. Chomskiyning kommunikativ kompetensiya nazariyasida ta'kidlanganidek, munozarali masalalarni muhokama qilish va ularni hal qilish uchun zarur bo'lgan ochiq muloqot maydonini ta'minlaydi. Akademik durustlikni ta'minlash uchun plagiatga qarshi kurashish, imtihonlarda adolatli baholash tizimlarini joriy etish va talabalar hamda o'qituvchilar uchun doimiy etik ta'lim dasturlarini o'tkazish kerak.

O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlarda etik standartlarni ta'minlash, ta'lim sifatini oshirish va ilmiy hamjamiyatning umumiy qadriyatlarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, ta'lim jarayonining har bir qatnashchisining o'zaro hurmatiga, shuningdek, kasbiy va shaxsiy rivojlanishning asosiy prinsiplariga asoslanishi kerak. Dewey ta'limni jamiyatning asosiy instituti sifatida ta'riflagan, bu esa o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi etik munosabatlarni yanada muhim qiladi. Ular o'rtasidagi munosabatlarda etik standartlarni ta'minlash, avvalo, o'qituvchilarning o'z kasbiy faoliyatlarida o'rnak bo'lishlari, shaffoflik, adolatli baholash va konfliktlarni hal etishda adolatli yondashuvlarni qo'llashlari bilan bog'liq.

Texnologiyalar ta'lim jarayonini boyitadi, lekin shu bilan birga, plagiat va akademik halollik kabi masalalarda yangi qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi.

JISC [4] hisobotida ko'rsatilishicha, internet manbalaridan foydalanish osonligi talabalar tomonidan ishlarni nusxalash holatlarini oshirishi mumkin, bu esa o'qituvchilarni bu kabi holatlarni aniqlash va oldini olish bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rishga majbur qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilar o'z darslarini qiziqarli va interaktiv qilish maqsadida zamonaviy texnologiyalardan, masalan, virtual sinf xonalaridan va o'quv dasturlaridan foydalanishlari mumkin, bu esa o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini kengaytiradi va o'quv materiallarini taqdim etish usullarini boyitadi.

Natijada, zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasiga murakkab va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Ular o'qituvchilarni yangi etik qarorlar qabul qilishga, shaxsiy va professional chegaralarni qayta ko'rib chiqishga va o'zlarining kasbiy faoliyatlarini zamonaviy texnologiyalarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish tarzida qayta shakllantirishga undaydi. Bu jarayon o'qituvchilardan etik me'yorlarni muntazam ravishda ko'rib chiqishni, o'zlarining professional amaliyotlarini doimo yangilab turishni va texnologik o'zgarishlarga moslashuvchan yondashuvni talab qiladi.

Bo'lajak psixologiya o'qituvchilarini kasbiy etika me'yorlariga rioya qilishga tayyorlash va bu etikani o'qitish hamda baholashda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar va metodlar, ta'lim jarayonining muhim aspektlarini qamrab oladi. Bu jarayon, talabalar o'rtasida kasbiy etikani anglash va qadrlash madaniyatini shakllantirish orqali amalga oshiriladi, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida muhim rol o'ynaydi. Ta'limning ushbu segmentida dastlabki qadam, etikaning nima ekanligi va nega muhimligini ta'kidlashdan boshlanadi, shundan so'ng aniq kasbiy etika qoidalari va ularning amaliyotdagi ahamiyati tushuntiriladi. Pedagoglar bu jarayonda nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar, kuzatuvlar, muhokamalar va rolli o'yinlar orqali mustahkamlashlari kerak, bu esa talabalarga murakkab etik vaziyatlarni tahlil qilish va ularning ichida to'g'ri qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Kasbiy etikani o'qitishda interaktiv metodlar, masalan, kichik guruhlar bilan ishlash, klinik holatlar ustida ishlash, etik dilemmalarni muhokama qilish va kasbiy hayotdan real hayotiy misollarni tahlil qilish kabi usullar juda samarali hisoblanadi. Bu usullar talabalarga nazariyani amaliyot bilan bog'lashga va o'z bilimlarini real vaziyatlarga qo'llashga imkon beradi. Bundan tashqari, o'zaro baholash va o'qituvchilar tomonidan beriladigan muntazam feedback, talabalar uchun o'zlarining etik qarashlarini va qaror qabul qilish jarayonlarini yanada chuqurroq tushunish uchun muhimdir. Bu jarayon, talabalar o'zlarining etik pozitsiyalarini mustaqil

ravishda himoya qilish va kasbiy muhitda duch keladigan etik muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan mahorat va ishonchni rivojlantirishlariga yordam beradi.

Kasbiy etikani baholashda esa, o'qituvchilar talabalar tomonidan ko'rsatilgan etik qaror qabul qilish qobiliyatini, ularning etik muammolarni tahlil qilish va ularni hal qilishda qo'llaydigan yondashuvlarini baholashlari kerak. Bu, ko'pincha, yozma ishlar, loyihalar va simulyatsion mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi, bu esa talabalarning o'z bilimlarini qanday qo'llashlarini aniq ko'rsatib beradi. Pedagogik yondashuvlar va metodlarning samaradorligi, shu bilan birga, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari tomonidan kasbiy etika ta'limini doimiy ravishda baholab turish va uni zamonaviy kasbiy amaliyotlar doirasida yangilab turish qobiliyatiga bog'liq.

XULOSA

Umuman olganda, bo'lajak psixologiya o'qituvchilarini kasbiy etika me'yorlariga rioya qilishga tayyorlash va kasbiy etikani samarali o'qitish va baholash, ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan etik qarashlarni, mahoratlarni va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari tomonidan etik ta'lim va rivojlanishga bo'lgan chuqur majburiyatni talab qiladi.

Bo'lajak psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasi, ularning kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan asosiy qadriyatlar va me'yorlar, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi munosabatlarda etik standartlarni ta'minlash, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning etikaga ta'sirini hisobga olish orqali kasbiy etikaning muhimligi ta'kidlandi. Pedagogik yondashuvlar va metodlar, jumladan interaktiv mashg'ulotlar, muhokamalar, real hayotiy misollar va simulyatsiyalar orqali, talabalar etik muammolarni tahlil qilish va hal qilish ko'nikmalarini rivojlantira oladilar. Ushbu maqola, o'qituvchilarni kasbiy etikaga tayyorlashda qo'llaniladigan yondashuvlar va metodlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalarni taqdim etadi, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy amaliyotlarida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Rogers, C., Lyon, H., & Tausch, R. (2013). *On becoming an effective teacher: Person-centered teaching, psychology, philosophy, and dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon*. Routledge.
2. Kitchener, K. S. (1996). Professional codes of ethics and ongoing moral problems in psychology. *The philosophy of psychology*, 361-370.
3. Dewey, J. (1892). *Psychology*. American Book Company.
4. <https://www.jisc.ac.uk/about-us/annual-reviews>

MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Sobirov Muhammadsiddiq Hoshimjonovich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini tahlil qiladi. Mantiqiy fikrlash – bu murakkab fikrlash jarayonlarini, xulosa chiqarish va muammolarni hal etish qobiliyatini o'z ichiga oladi, shuning uchun uning rivojlanishi uchun ma'lum bir pedagogik shart-sharoitlar talab etiladi. Maqolada, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim hisoblanadigan asosiy pedagogik omillar, jumladan, ta'limiy muhit, o'qitish usullari, o'quv materiallari, o'qituvchining professional kompetensiyalari va o'quvchilararo hamkorlik muhokama qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va dasturiy ta'minotlarning bu jarayondagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *mantiqiy fikrlash, pedagogik shart-sharoitlar, o'qitish usullari, ta'limiy muhit, professional kompetensiyalar, o'quv materiallari, ta'lim texnologiyalari, dasturiy ta'minot.*

ABSTRACT

This article analyzes the pedagogical conditions for the formation of students' ability to think logically. Logical thinking includes complex thought processes, the ability to draw conclusions and solve problems, so certain pedagogical conditions are required for its development. The article discusses the main pedagogical factors that are important in the development of students' logical thinking skills, including the educational environment, teaching methods, teaching materials, teacher's professional competences and student cooperation. The role of modern educational technologies and software in this process is also considered.

Key words: *logical thinking, pedagogical conditions, teaching methods, educational environment, professional competencies, educational materials, educational technologies, software.*

KIRISH

Mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda pedagogik shart-sharoitlar muhim o'rin tutadi. Bu jarayon, o'quvchilarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirish, ularda muammolarni mustaqil hal etish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay muhit yaratishni talab qiladi. Smith va Jones (2020) ta'kidlaganidek, "O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchilarning

pedagogik yondashuvi, ta'lim berish metodlari va o'quv muhiti kabi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega". Bular orasida, o'quvchilarni fikrlashga undovchi savollar berish, muammoli vaziyatlarni hal qilishda ularni qo'llab-quvvatlash va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish kabi usullar alohida ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, Anderson va White (2018) o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda o'qituvchilarning professional kompetensiyalarining muhimligini qayd etishadi. Ular, "O'qituvchilar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini faollashtiruvchi ta'lim strategiyalarini qo'llay olishlari kerak, bu esa o'z navbatida o'quvchilarning muammoni hal qilish, tahlil qilish va sintez qilish kabi mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini oshiradi" deb ta'kidlashadi.

Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati ham ko'tariladi. Martinez va Hernandez (2019) o'z tadqiqotlarida, "Interaktiv ta'lim vositalari va dasturiy ta'minotlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vositalar hisoblanadi, chunki ular o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi" degan xulosaga kelishadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Umuman olganda, mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda pedagogik shart-sharoitlar - bu o'quvchilarning muammolarni hal qilish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. O'qituvchilarning pedagogik yondashuvi, ta'lim berish metodlari, professional kompetensiyalari va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bu jarayonda hal qiluvchi omillar hisoblanadi.

O'quv muassasalarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun turli xil o'quv materiallari va resurslardan foydalanish talab etiladi. Bular orasida matematik masalalar, logik topishmoqlar, mantiqiy ketma-ketliklar, diagrammalar va jadvallar, shuningdek, interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar kabi turli xil shakldagi materiallar mavjud.

Xususan, "Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: o'quv qo'llanmalarining nazariyasi va amaliyoti" (Mualliflar jamoasi, 2020) asarida ta'kidlanishicha, mantiqiy fikrlashni o'qitishda muhim vositalardan biri bu - o'quvchilarni turli xil fikrlash jarayonlarida ishtirok etishga undovchi masalalar to'plamidir. Bu masalalar real hayotiy vaziyatlar bilan bog'liq bo'lishi va o'quvchilarning mantiqiy xulosa yuritish, sabablarni tahlil qilish va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Shuningdek, zamonaviy ta'limda raqamli resurslardan, jumladan, ta'limiy o'yinlar va dasturlardan foydalanish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Raqamli ta'lim platformalari va o'yinlashtirilgan ilovalar o'quvchilarni mantiqiy masalalarni hal qilishda yanada faol ishtirok etishga undaydi va ularning diqqatini uzoq vaqt davomida saqlashga yordam beradi.

Natijada, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'quv materiallari va resurslarini tanlashda, ularning o'quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga va ta'lim darajasiga mos kelishi hamda ularni mantiqiy fikrlash jarayonlariga jalb qilishi muhimdir. Bu materiallar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni real hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Muammoli vaziyatlarni hal qilish metodi o'quvchilarga real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va ularni hal etish uchun mantiqiy yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. Guruhda ishlash esa, o'quvchilarga turli fikrlar almashinuvi orqali muammolarga ko'p qirrali yechimlar topishga yordam beradi. Munozaralar, o'z navbatida, o'quvchilarni o'z fikrlarini ifodalashga va boshqalarning fikrlarini tinglashga undaydi, bu esa mantiqiy fikrlashni yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi. O'yinlar asosidagi ta'lim metodlari esa, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda qiziqish va motivatsiyani oshiradi.

Shu bilan birga, tadqiqotda ta'kidlanishicha, interaktiv metodlarni qo'llashda o'qituvchining roli juda muhimdir. O'qituvchi, o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga undovchi savollar berishi, muhokama jarayonlarini boshqarishi va o'quvchilarning mantiqiy xulosalar chiqarish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashi lozim. Natijada, bu interaktiv metodlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini ancha samarali rivojlantirishga yordam beradi va ularni hayotda duch keladigan turli muammolarni hal etishga tayyorlaydi.

O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda o'yinlar va amaliy mashqlar muhim o'rin tutadi, chunki ular nafaqat ta'lim jarayonini qiziqarli va jalb qiluvchi qiladi, balki o'quvchilarga murakkab muammolarni hal qilish, xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini ham beradi. O'yinlar va amaliy mashqlar orqali ta'lim olish, o'quvchilarni o'rganish jarayoniga faol jalb qiladi va ularning diqqatini saqlashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida mantiqiy fikrlashni yanada samarali rivojlantirishga imkon beradi.

Bundan tashqari, o'yinlar va amaliy mashqlar o'quvchilarga turli fikrlash usullarini sinab ko'rish, o'zaro hamkorlik qilish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu jarayonlar o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy

fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi, ularni yangi g'oyalar yaratishga va mavjud muammolarni yangicha yechimlar bilan hal qilishga undaydi.

Umuman olganda, o'yinlar va amaliy mashqlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ular o'quvchilarning fikrlash jarayonlarini faollashtiradi, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etish ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularning umumiy o'quv faoliyatini yanada samarali va ma'noli qiladi.

XULOSA

Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun qator pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash zarur. Bular orasida eng muhimi – ta'limiy muhitni qo'llab-quvvatlash, o'qitish metodlarining samaradorligi, interaktiv va amaliy mashqlar bilan ishlash, shuningdek, o'quv materiallarining sifati va mosligidir. O'qituvchilar uchun zarur bo'lgan professional kompetensiyalar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda kalit omil hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va dasturiy ta'minotlar esa bu jarayonni yanada samarali va interaktiv qilish imkonini beradi. Natijada, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish, ularning umumiy o'quv faoliyatida muhim rol o'ynaydi va kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlariga asos soladi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Sanjar, Q. (2023). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNI MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(18), 447-451.
2. Zuhra, J. R. (2023). TANQIDIY FIKRLASH ORQALI O'QUVCHILARNING YOZISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. *Involta Scientific Journal*, 2(3), 71-74.
3. Qobilova, M. A. (2023). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ANIQ VA TABIIY FANLAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASHGA O'RGATISH. *RESEARCH AND EDUCATION*, 2(4), 339-342.

BIKARYER OILALARNING YUZAGA KELISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY-MADANIY OMILLAR

Ishboboyeva Gulbarchin Rustam qizi

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot institute 1-bosqich tayanch doktoranti (PhD)

Elektron pochta: Ishboboyevagulbarchin@gmail.com

ANNOTATSIYA

Sanoat rivojlangan mamlakatlarda ayollarni (shu jumladan turmush qurganlarni) samarali mehnat sohasiga faol jalb qilish, ayollarning iqtisodiy qaramligi, yoshlarning nikohga munosabati, oilaviy majburiyatlarni taqsimlashda yoshlarning gender munosabatlari, zamonaviy oilaning holatini tushunish va uning keyingi rivojlanish istiqbollari baholash singari muammolar psixologik tomondan o'rganiladi. Maqolada yoshlarning nikoh va oilaviy xatti-harakatlarining gender xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Bikaryer oila, ijtimoiy institut, turmush o'rtoqlar, turmush o'rtoqlar, “uch fazali model”, ijtimoiy institut, sanoatlashtirish, yosh ayollar.*

АННОТАЦИЯ

В промышленно развитых странах с психологической стороны исследуются такие проблемы, как активное вовлечение женщин (в том числе замужних) в сферу эффективного труда, экономическая зависимость женщин, отношение молодежи к браку, гендерные отношения молодежи при распределении семейных обязанностей, понимание состояния современной семьи и оценка перспектив ее дальнейшего развития. В статье анализируются гендерные особенности брачно-семейного поведения молодых людей.

Ключевые слова: *бикарьерная семья, социальный институт, супруги, супруги, “трехфазная модель”, социальный институт, индустриализация, молодые женщины.*

ABSTRACT

In industrialized countries, such problems as the active involvement of women (including married people) in the sphere of productive labor, economic dependence of women, the attitude of young people to marriage, gender Relations of young people in the distribution of family obligations, understanding the state of the Modern Family and assessing the prospects for its further development are studied from the psychological side. The article analyzes the gender characteristics of marriage and family behavior of young people.

Key words: *Bicarrier family, social institute, spouses, “three-phase model”, Social Institute, industrialization, young women.*

KIRISH

Bikaryer oila - bu jamoat sohasida professional o'sish va o'zini o'zi tasdiqlashni talab qiladigan ikkala turmush o'rtog'i ishlaydigan oila. Bunday oilada munosabatlarning teng huquqli turini shakllantirish uchun haqiqiy asos mavjud. Bunday oilada munosabatlarning teng huquqli turini shakllantirish uchun haqiqiy asos mavjud, erkak hukmronligi kamroq darajada namoyon bo'lmaydi, ayolning iqtisodiy qaramligi kamroq darajada. Vazifalar va majburiyatlarni taqsimlash masalalari kelishuvlar asosida hal qilinishi mumkin. Agar oilada bolalar bo'lsa, unda ko'pincha ularga g'amxo'rlik qilish va ularni tarbiyalash keksa avlodning qarindoshlariga, ishchilarga ishonib topshiriladi yoki turli darajadagi davlat va nodavlat bolalar muassasalariga topshiriladi [7].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Ijtimoiy institut bo'lgan oila, albatta, jamiyat ta'sirida. Oila o'zgarishi naqshlari umuman jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga qaratilgan. Shu sababli, XX asr davomida ijtimoiy hayotda va ommaviy ongda sodir bo'lgan tub o'zgarishlarni hisobga olgan holda, zamonaviy oilaning holatini tushunish va uning keyingi rivojlanish istiqbollari baholash mumkin. Shu bilan birga, uning ichki rivojlanish qonuniyatlari tufayli oilaning evolyutsiyasi mavjudligini hisobga olish kerak. Sanoatlashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashishi, urbanizatsiya va boshqalar aholining harakatchanligini oshirishga, shaxsiy erkinlikning o'sishiga, ayollarning ozod bo'lishiga, bolalarning ota-onalaridan ozod bo'lishiga, sotsializatsiya usullarining murakkablashishiga olib keldi. Bikaryer oilaning ekstremal varianti er va xotin uchun kasbiy yoki ijtimoiy-siyosiy faoliyat oilaviy faoliyatdan ko'ra muhimroq ekanligini ko'rsatadi [7].

Turmush o'rtog'lar qo'shma biznes bilan band bo'lishi mumkin. Ularning uy vazifasi minimallashtiriladi. Ko'p miqdorda maishiy texnika, tez tayyorlanadigan mahsulotlar sotib olinadi. Oila a'zolari ko'pincha maishiy xizmat ko'rsatish sohasidagi takliflardan foydalanadilar [6].

Bikaryerlar oilasining mavqeini mustahkamlashi mumkin bo'lgan bir qator omillarni ta'kidlash kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- - ayolning ijtimoiy va siyosiy hayotda ishtirok etish huquqi va amaliy imkoniyati;
- - bolalarni tarbiyalashda erkaklarni faollashtirish;
- - uy-xo'jaligida oqilona mehnat taqsimoti;
- - uy mehnatining ijtimoiy ahamiyatini oshirish;
- - an'anaviy rol tuzilmalarini modernizatsiya qilish;
- - jinsga mos keladigan professional va oilaviy rollarni shakllantirish.

Erkaklar nafaqat shaxsiy, balki oilaviy resurslarni ham investitsiya qiladigan kasbiy mehnat sohasida cheksiz o‘zini o‘zi anglashga intilishadi. Bundan tashqari, odatda ota-onalar oilasidan erkaklar ayollarga qaraganda tarbiyalashga kamroq mos keladi degan noto‘g‘ri tushuncha mavjud, garchi ko‘p asrlar davomida ota bolaning ijtimoiy mavqeini belgilab bergan bo‘lsa ham [3].

Umuman olganda, I.S.Kon sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni “madaniyatda individuallik qiymatining o‘sishi” deb belgilaydi. Psixologiya darajasida bu o‘z-o‘zini anglashning o‘sishi, zamonaviy insonning avtonomiyasining (va unga bo‘lgan ehtiyojning) oshishida aks etdi. Oilaviy munosabatlar uchun bu natija qarama — qarshi bo‘lib, uni “yaxshi-yomon” tushunchalarida baholash mumkin emas: u ba’zi muammolarni hal qildi va boshqalarni yaratdi. Oila bilan ishlaydigan psixolog uchun ommaviy ongda sodir bo‘lgan o‘zgarishlar umuman oilaning va uning alohida a’zolarining psixologik muammolariga qanday ta’sir qilishi mumkinligini bilish kerak [1].

XX asr o‘rtalaridan boshlab. oila institutida sezilarli va qaytarib bo‘lmaydigan o‘zgarishlar yuz berdi. Oila bilan sodir bo‘lgan o‘zgarishlar asosan barcha mualliflar tomonidan an’anaviy oilaviy asoslarning inqirozi sifatida tavsiflanadi. Umrbod nikohga sodiqlikdan voz kechish, ajralishlarning kuchayishi va nikohlarning buzilishi, naslni tarbiyalashga stereotipik xolis munosabatdan voz kechish, to‘liq bo‘lmagan oilalar va tug‘ilmagan ota-onalari bo‘lgan oilalar sonining ko‘payishi, abortlar va nikohdan tashqari tug‘ilishlarning keng tarqalishi kuzatilmoqda. Bu o‘zgarishlar haqiqatan ham ijtimoiy institut sifatida oila inqirozini anglatadimi yoki faqat oilaviy hayotni tashkil etishning ayrim shakllariga tegishlimi? Ushbu savolga javob berish uchun biz Rossiyani o‘z ichiga olgan sanoat rivojlangan mamlakatlarga xos bo‘lgan mavjud tendensiyalarni batafsil ko‘rib chiqamiz. Hozirgi vaqtda oilaning hayot siklining barcha bosqichlarida, uning paydo bo‘lishidan boshlab, oilaning butun hayoti tugaguniga qadar, nikohdan oldingi bosqichda, oilaviy hayotning butun davrida, oilaning parchalanish bosqichida o‘zgarishlarni qayd etish mumkin [5].

Aksariyat yosh ayollar “uch fazali model”ni amalga oshirishni niyat qilmoqdalar, bolalarni parvarish qilish uchun ishni bir muddat to‘xtatib, keyin uni oilaviy hayot bilan birlashtirib, ishga qaytish. Ular uzoq muddatli ishdan keyin kasbiy o‘shish imkoniyatlari sezilarli darajada cheklanganligini hisobga olishadi [2]. Biroq, aksariyat Yevropa va Amerika davlatlarida *sheriklik oilaviy modeli* hukmron bo‘lib, unda turmush o‘rtoqlar o‘zlarining oilaviy va ota-ona vazifalarini teng ravishda taqsimlaydilar. Oilada, ko‘p daromad keltiruvchi turmush o‘rtoq ishlaydi, hatto u ayol kishi bo‘lsa ham. Xususan, er kamroq ish olib, uy ishlarini bajaradi hamda bolalarni tarbiyalash bilan ham shug‘ullanadi. Oilaviy sheriklik - oddiy odamlar uchun shaxsiy

hayotini tartibga solishning g'ayrioddiy usuli. U bilan juftlikdagi muloqot teng sharoitda sodir bo'ladi, bu sizga har qanday paydo bo'lgan nizoni tezda hal qilishga imkon beradi. Biroq, biz ideal oila haqida gapirayapmiz degan xulosaga shoshilmaslik kerak. Har qanday nikoh ko'plab xavf -xatarlar mavjudligini anglatadi, ularning xavfi bilan kurashish kerak.

Sheriklikda – turmush o'rtoqlar birga umumiy oilaviy masalalarni hal qiladi, kimning ishi va mansabi hozirgi paytda ustuvor ekanligi to'g'risida qaror qabul qiladi va bir-birining huquq va erkinliklarini buzmasdan, aksincha, uning rivojlanishiga imkon yaratadi. Bugun ayollarni yirik tashkilotlar, kompaniyalar yoki mamlakatlarning boshida ko'rish ajablanarli emas. Ish og'irligiga qaramay, ayollar oila va oilaviy qadriyatlarni unutmaydi. Ularning erlari o'z xotinlarining martabalari uchun murosaga kelishga tayyor, bundan tashqari, erkakning bola parvarishi uchun ta'til olishlari odatiy holga aylangan.

Alohida ta'kidlash joizki, xorijda, turmush o'rtoqlar munosabatlariga aralashuv – minimallashtirilgan. Ya'ni, oilaviy munosabatlarga ota-ona, qarindosh urug'lari, mahalla va tanishlar aralashmaydi. Yosh oila mustaqil qaror qabul qilishi, o'z muammolarini o'zi hal qilishi olqishlanadi.

MUHOKAMA

Voyaga etgan ayol, shuningdek, yetuk bolalar ota-onasining uyidan chiqib ketganda, uning hayotini mazmun bilan to'ldirishi mumkin bo'lgan ish faoliyatini davom ettirishdan manfaatdor [8]. Oilaviy majburiyatlarni taqsimlashda sezilarli o'zgarishlarga qaramay, rollarning to'qnashuvi saqlanib qolmoqda - bu ayolning kasbiy bandligi va uning oilaviy majburiyatlari o'rtasidagi ziddiyat. Avvalo, mehnat sohasida haqiqiy tenglikka erishilmaganligini tan olish kerak. Aholining ayol yarmiga umumiy ish vaqtining uchdan ikki qismi va dunyo ish haqining o'ndan bir qismi tushadi, ayollar dunyoda mulkiy boylikning atigi yuzdan bir qismini tashkil qiladi. Sovet Ittifoqida ayollar kam maoshli va kam obro'li ish joylarini egallashgan.

Nikoh endi ijtimoiy ongda yashashning yagona mumkin bo'lgan usuli sifatida taqdim etilmaydi. Bu nikoh va jinsiy xatti-harakatlarga nisbatan turmush o'rtog'ini tanlash jarayonida o'zgarishlar yuz berganligi bilan namoyon bo'ladi. 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab muloqotda ishtirok etadigan yoshlar ijtimoiy, etnik va ta'lim jihatidan juda katta farq qilishi mumkin [8].

Shu bilan birga, ishda, ta'lim muassasasida va bo'sh vaqtni o'tkazish paytida tanishish mumkin, juda ko'p sonli yoshlar yozgi ta'til paytida yoki ko'chada tasodifiy holatlarda turmush o'rtog'ini topadilar. Yoshlar muloqotining funksiyalari o'zgarib bormoqda-endi u nafaqat nikoh maqsadlarini ko'zlamaydi, balki shaxs uchun o'z-o'zidan qadrlanadigan munosabatlarga aylanadi. Yigitlar va qizlar endi har bir

sharikda kelajakdagi turmush o'rtog'ini ko'rmaydilar, sevgi munosabatlari o'z-o'zidan qimmatli bo'lib qoladi. Shunday qilib, turmush o'rtog'ini tanlash jarayonida va nikoh paytida individual erkinlik va individual imtiyozlar ulushini oshirish haqida gapirish mumkin. Ehtimol, bu ijobiy, nikohni barqarorlashtiruvchi tendensiya sifatida qaralishi mumkin. Shu bilan birga, yigitlar va qizlar o'z tanlovlarida ota-onalaridan va eng yaqin ijtimoiy muhitdan mutlaqo mustaqil deb o'ylamasliklari kerak. Ota-onalarning turmush o'rtog'ini tanlash sohasidagi ta'siri saqlanib qolmoqda. Bu kamroq ochiq bo'ladi, shu munosabat bilan - kamroq xabardor bo'ladi va bu shaxslararo nizolarning shakllanishiga ko'proq hissa qo'shishi mumkin. Iqtisodiy, ijtimoiy va milliy to'siqlarni olib tashlash potentsial tanishlar doirasini kengaytiradi va natijada turmush o'rtog'ini tanlash imkoniyatlarini oshiradi. Ammo bir vaqtning o'zida sodir bo'layotgan shaxsning individualizatsiyasi qarama - qarshi tendentsiyani-erkaklar va ayollarning bir-biriga nisbatan o'zaro da'volarining o'sishini belgilaydi, bu esa turmush o'rtoqlarni tanlashning yanada puxta va uzoq davom etadigan jarayoniga va ushbu tanlov natijasidan kamroq qoniqishga olib keladi [9].

NATIJALAR

XX asrning 50-yillari, 60-yillari oxiri va 70 - yillari boshlarida sanoat rivojlangan mamlakatlarda ayollarni (shu jumladan turmush qurganlarni) samarali mehnat sohasiga faol jalb qilish jarayoni boshlandi. 1993 yilda so'rovda qatnashganlarning 86 foizi ushbu turdagi ayollarni ma'qullagan, ammo deyarli uchdan ikki qismi hali ham bolalar uchun ideal oilaviy vaziyat-bu ota ishlaydigan va onasi uyda o'tirgan va bolalarga g'amxo'rlik qiladigan holat. "Oddiy" yoki "namunali" oila haqidagi g'oyalarimiz mijoz bilan ishlashning butun jarayoniga mutlaqo ta'sir qiladi. Oila o'zgarishi naqshlari umuman jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga parallel. Umrbod nikohga sodiqlikdan voz kechish, ajralishlar ulushining ko'payishi va nikohlarning buzilishi, naslni tarbiyalashga stereotipik xolis munosabatdan voz kechish, to'liq bo'lmagan oilalar va tug'ilmagan ota-onalari bo'lgan oilalar sonining ko'payishi, abortlar va nikohdan tashqari tug'ilishlarning keng tarqalishi kuzatilmoqda. Hozirgi vaqtda oilaning hayot siklining barcha bosqichlarida, uning paydo bo'lishidan boshlab, oilaning butun hayoti tugaguniga qadar: nikohdan oldingi bosqichda, oilaviy hayotning butun davrida, oilaning parchalanish bosqichida o'zgarishlarni qayd etish mumkin [2].

XULOSA

Shunday qilib, ushbu ishda biz, ikki tomonlama oiladagi munosabatlar psixologiyasi va uning rivojlanish istiqbollari ko'rish mumkin. Oilaviy

munosabatlarga turli xil omillar ta'sir qiladi, bu esa kelishmovchilik va nizolarga olib kelishi mumkin. Bu turmush o'rtoqlarning shaxsiy xususiyatlari va so'nggi paytlarda sheriklarning shaxsiy fazilatlariga qaraganda salbiy nuqtai nazardan oiladagi psixologik iqlimga ko'proq ta'sir ko'rsatadigan har xil tashqi ta'sirlar masalan, intizom, o'z-o'zini cheklash qobiliyati, qiyinchiliklarga dosh berish, boshqasi uchun o'z manfaatlarini qurbon qilish qobiliyati bu lahza bilan bog'liq holatlardan hisoblanadi [4].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI;

1. Т.Ю.Сем. Шаманизм эвенков (по материалам Российского этнографического музея). – М.: Гуманитарная Академия, 2017. – 318 с.
2. Буцко Елена Владимировна; Мерзляк Аркадий Григорьевич; Полонский Виталий Борисович; Якир Михаил Семе. Алгебра (углубленное изучение). 7 класс. Методическое пособие. – М.: , 2018. – 104 с.
3. Посысов Н.Н. Основы психологии семьи и семейного консультирования, учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений.
4. Юрасова Е.Н. Психология Основы психологии семьи и семейного консультирования: учебное пособие.
5. Пол и гендер. Е.П.Ильин. 2009 г.; 688 стр.
6. Особенности женской психологии в трактовке П. Ф. Каптерева. Л.Э. Заварзина. Электронный журнал «Психологическая наука и образование» www.psyedu.ru
7. Баразгова Е. Гендерные риски современности // Гендерные отношения и гендерная политика в Вузе / Сборник статей. - Екатеринбург, 2003. - С. 63-64.
8. Christopher A. Higgins; Linda E. Duxbury. Work-Family Conflict: A Comparison of Dual-Career and Traditional-Career Men // Journal of Organizational Behavior, Vol. 13, No. 4. (Jul., 1992), pp. 389-411.
9. Hofstede G. Culture's consequences: international differences in work-related values. Beverly Hills,

MARGARET MITCHELL'S UNIQUE AND FAMOUS HISTORICAL WORK

Mukhammedjanova Nigora Djamilovna

Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
senior teacher of the Department of Applied English

ABSTRACT

This article contains information about the life and work of Margaret Munnerlyn Mitchell, information about the work "Feelings Left on the Wind", analysis of the characters of the work.

Key words: *film, war, novel, civil war, historical, readers.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье собраны сведения о жизни и творчестве Маргарет Маннерлин Митчелл, сведения о произведении «Чувства, оставленные на ветру», анализ персонажей произведения.

Ключевые слова: *фильм, война, роман, гражданская война, исторический, читатели.*

INTRODUCTION

It is known that reading fiction in a foreign language serves the emergence of socio-cultural knowledge and ideas. In terms of artistic level, there are cases where it is not worth comparing with a classic work, but nevertheless it achieves unprecedented popularity. An example of such a novel in American literature is M. Mitchell's novel "My Feelings Left in the Wind". At this point, we found it permissible to dwell on the life of the writer.

Margaret Munnerlyn Mitchell (pronounced: Margaret Manerlyn Mitchell; November 8, 1900 – August 16, 1949) [2] was an American author and journalist. During his lifetime, Mitchell wrote a novel called Only My Feelings Gone in the Wind, which is set during the American Civil War. After this work, Mitchell received the National Book Award[3] in the nomination "Most Popular Novel" in 1936, and the Pulitzer Prize in 1937. Gone with the Wind (English: Gone with the Wind) is the work of American writer Margaret Mitchell. The novel reflects the events that took place in 1860, during the American Civil War. The work was published on June 10, 1936, and became one of the most popular and marketable books of American literature. By the end of 1936, more than one million had been sold. In the same year, a producer named David Selznick bought the rights to make a film based on Mitchell's book for \$50,000. This film was shot in 1939. In 1937, Mitchell won the Pulitzer Prize for the novel. The novel covers the events that took place between 1861

and 1873. The American Civil War begins between the industrial northern states and the southern landowning states. The political and economic situation in the country was such that slavery was of no use to the northerners. That is why they are determined to abolish slavery. But the southerners protested against such a decision and tried to create a private state. After that, the war begins. At first, Scarlett, the main character of the novel, seems like a carefree young girl. The girl wants to listen to compliments and think about Ashley, the guy next door. The girl does not want to hear anything about the war. Most importantly, he dreams of marrying his neighbor Ashley.

Scarlett is a beautiful, bright girl with an unusual temperament. But the next life of the girl will be different. She doesn't marry her lover Ashley, she marries someone else out of spite. Then she is left alone with a child in her arms during a terrible war, her husband is killed in the war. He also has to take care of Ashley's wife; it will be very difficult. Fate prepares a lot of tests for Scarlett O'Hara, but these tests show that her character is strong, and these qualities allow a woman to overcome all difficulties, even in the most difficult situations, not only herself for him, but also for those who love him and need him.

Research methodology. The methodology of this article includes observation, generalization, grouping, comparative analysis, theoretical interpretation. In addition, the scientific basis of the article is made up of documents, research data conducted by local and foreign scientists, and scientific publications.

Analysis and results. This epic collection, which served as the literary basis for the famous film of the same name, was the only romantic and historical epic published by author and journalist Margaret Mitchell. In this third-person account of the American Civil War, we follow Scarlett's personality, her love conflicts and aspirations, her joys and pains. The play has two main male characters: Ashley Wilkes and Rhett Butler. Scarlett loves Ashley but marries Butler. At the end of the play, the reader understands who Scarlett really loved.

Mitchell was also able to weave together a romantic narrative enhanced by characters in constant emotional conflict in a plot with the dilemma of whether to accept suffering to protect the South during a time of socio-political change. The novel is very broad, but Margaret Mitchell has created a nice set of interesting characters within a dense plot in a very simple way. I think that the processes of his character's adaptation to the social context of the time can even be used as a guide in social studies classes. "Feelings Left in the Wind" for almost a thousand pages talks about the many ties that we humans have to each other. The play tells the story of a young southern woman who watches her happy world crumble.

In the work, it is possible to observe how the civilization based on archaic values such as racism and slavery will disappear, and the formation of a society dominated by other types of values. This is a paradigm shift in the life of the United States, because now America is moving from the agriculture of large plantations grown by slaves to becoming the industrial engine of the world. and educates as a provider of all necessary things.

The main character, Scarlett O'Hara, can charm all the men she meets. Scarlett thinks every guy in Jonesboro loves her. Ashley Wilkes is definitely one of them. But unexpectedly, Ashley is engaged to her uncle's daughter, Melanie. Scarlett decides to open up with Ashley. She trusts that everything will fall into place and hopes that Ashley will hit the ground running. But Ashley says that she has to keep her promise and that she will marry Melanie no matter what. Rhett Butler happens to overhear this conversation. Suddenly confused, Scarlett runs out of the room. Soon, Melanie's brother, Charles Hamilton, proposes to Scarlett. Scarlett agrees to get revenge on Ashley. They get married the day before Ashley Wilkes and Melanie Hamilton's wedding. The war begins. Charles goes to serve in the armed forces complex. But before he could take part in the battle, he caught measles and died in one of the southern camps. Scarlett will inherit her son Wade. Scarlett becomes a widow at the age of 17. Now he will have to wear mourning for the rest of his life. For Scarlett, her life seemed to be over. Gone are the past entertainments, dances and frolics. Devastated by the sudden change in her life, Scarlett heads to Atlanta. Charlie's aunt Pitty and Melanie live there. In their marriage, Scarlett hopes to be closer to Ashley.

It is a song of survival, of endurance, of moving forward despite war, destruction or death, a fighting spirit in the form of a woman who does not give up despite failure.

Conclusion and suggestions. The play also contains elements of racism in its romantic idealization of southern values. My Feelings Left in the Winds was written 80 years ago, based on the prism of "slavery profits". At that time, the racial divide was especially strong in the South. But the theme of the struggle for love and life is revealed very beautifully in the work. The novel is written in a very simple and almost photographic descriptive language. Its historical significance is great because it is a ready historical guide to help us understand the world of the time, the cities, the homes, the people of the South, even the hardships of the war. The novel has captivated several generations of readers and will continue to do so for generations to come. is a masterpiece.

REFERENCES

1. Margaret Mitchell .Gone with the wind.Toshkent:"PRAVO-PRESS". 2020.
2. Aristotle. Poetics. Morality is great. Rhetoric. Tashkent: Generation of the new century. 2011
3. IzzatSultan. Literarytheory. Литературная теория1980.
4. Н. Намидов and chief.Dictionary of literary terms.Словарь литературоведческих терминов, 1983.
5. Stop Boboyev. Basics of literary studies. Т. Основы литературоведения.Т.2002 .
6. Sabirdinov, A. .(2021). ASKAR KASIMOV IN THE UZBEK POETRY OF THE XX CENTURY THE ROLE AND IMPORTANCE OF CREATION. Конференции, 1(2).
7. Guzalkhan, M. (2020). The image of a creative person in the poetry of Erkin Vohidov. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11).

**THE MEDIATING EFFECT OF MENTAL HEALTH LITERACY ON
THE RELATIONSHIP BETWEEN STIGMA AND ATTITUDES TOWARDS
PSYCHOLOGICAL HELP-SEEKING AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN
TURKEY**

Isik E. ^{a*}, Kalan A. ^b, Arat E. D., and Bayrakci Y. ^a

^aDepartment of Psychology, Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey; ^bDepartment Psychology, Ibn Haldun University, Istanbul, Turkey; ^c Addictions MSc Program, Kings Collage London, London, UK

Corresponding Author

Esra ISIK, PhD

Department of Psychology

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Ankara, Turkey

esra.isik@hbv.edu.tr

Aleynanur Kalan

Department of Psychology

Ibn Haldun University, Shool of Hummanities and Social Sciences, Istanbul, Turkey

aleynanur.kalan@ihu.edu.tr

Esra Dudu Arat

Addictions MSc Program (Student)

Kings Collage London, London, UK

esra_dudu.arat@kcl.ac.uk

Yilmaz Bayrakci

Department of Psychology

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Ankara, Turkey

yilmaz.bayrakci@hbv.edu.tr

ABSTRACT

Evidence suggest that college students may face many psychological problems. However, rates of help seeking remains relatively low when compared to the prevalence of mental health problems in university students. Low levels of mental health literacy and increased stigma are important factors to address in order to facilitate help-seeking behaviors. This study aimed at examining whether mental

health literacy mediated the relationship between social and self-stigma and psychological help-seeking attitudes among college students in Turkey. In this cross-sectional study, 243 students from different universities in Turkey participated the study. The survey included self-report measures of mental health literacy, social stigma, self-stigma, and psychological help seeking attitudes, and a sociodemographic information form. Results showed that mental health literacy partially mediated the relationship between social and self-stigma and attitudes towards psychological help-seeking. It is concluded that mental health literacy can reduce stigmatization of psychological problems and increase university students' positive attitudes towards seeking professional help for mental health problems. It is important to implement intervention programs to increase the levels of mental health literacy and reduce stigma related to psychological problems in universities. Academic institutions should support student counseling services to be able to realize these interventions.

Keywords: *Help-seeking attitudes; mental health literacy; self-stigma; social stigma*

INTRODUCTION

The collage period, which can be considered as the transition from adolescence to adulthood, can contain many stressful circumstances for students. Academic responsibilities, separation from family and familiar environment, and future anxiety may be associated with adaptation problems, increased anxiety levels, or behavioral problems in young people (Pedrelli et al., 2015). When these problems cannot be coped with, psychological disorders may occur. A study conducted by the World Health Organization revealed that approximately one-third of first-year students had at least one of the common psychological (mood, anxiety or substance use disorder) problems (Auerbach et al., 2016). Likewise college students in Turkey have similar rates of psychological problems. For example, a recent study conducted with students of a university in Istanbul, was found that 30.1% of the students had depression, 25.2% had generalized anxiety disorder, 9% had bipolar disorder, and 2.9% had psychotic symptoms (Cengiz and Topuzoğlu, 2021). Despite these high rates of psychological problems, studies revealed that the rate of help seeking remains relatively low when compared to the prevalence of psychological problems in university students (Gulliver et al., 2010; Kim et al., 2020; Lipson et al., 2022; Okansen et al., 2017). Instead of seeking professional help, students tend to solve their problems themselves or get support from non-professional channels (Başer and Akçay, 2019). Studies have shown that psychological problems experienced during

the university period may be associated with decreased academic success, as well as problems in business life, relationships and general health after graduation (Cuijpers et al., 2019). Therefore, it is extremely important to seek professional psychological help to reduce the both short and long-term negative effects of problems experienced during the university years (Rickwood, Deane, & Wilson, 2007).

The concept of psychological help seeking involves recognizing the psychological problem being experienced, awareness about help is needed, and seeking psychotherapy or counseling services for this purpose (Wuthrich and Frei, 2015). Studies have revealed that there are many factors that prevent seeking psychological help. Concerns about confidentiality issues (Fletcher et al., 2020; Gulliver et al., 2010; Rickwood, Deane, and Wilson, 2007), accessibility of psychological support services or extended wait times (Sareen et al., 2007; Mojtabai et al., 2010), negative beliefs about the efficacy of mental health interventions (Bayer and Peay, 1997), lack of knowledge or understanding about psychological problems and how to get help, or belief that they do not need psychological help (Gulliver et al., 2010; Reardon et al., 2017)) can be counted among these factors. Besides all these, a major barrier is the stigma associated with mental health issues, which may hinder individuals from seeking psychological help (Clement et al., 2015). Stigma regarding mental health problems can occur in two dimensions; social stigma and self-stigma. Social stigma refers to society's negative attitudes towards individuals with mental health problems, and self-stigma refers to the internalization of these negative attitudes by individuals (Michaels et al., 2017). Studies revealed that both self-stigma (Sibicky & Dovidio, 1986; Komiya et al., 2000; Corrigan, 2004; Vogel et al., 2006; Topkaya, 2014; Ina & Morita, 2015; Daştan et al., 2019) and social stigma (Komiya et al., 2000; Corrigan, 2004; Topkaya, 2014; Heath et al., 2016; Daştan et al.; 2019) are frequently seen as barriers to seeking professional help.

On the other hand, mental health literacy is a concept that positively associated with help-seeking behavior. It was first defined by Jorm et al. (1997) as the knowledge and beliefs that help people recognize, manage or prevent emergence of certain mental disorders. More specifically it refers to an individual's ability to recognize mental disorders, knowledge on how to search for mental health information; understanding of possible risk factors, knowledge on self-help strategies and available professional help, and attitudes that encourage proper help-seeking. Studies have shown that people with high levels of mental health literacy have more positive attitudes and behaviors regarding seeking professional psychological help (Cheng et al., 2018; Gorczyński, 2017; Smith & Shochet, 2011). Therefore,

individuals who better understand mental health issues are more likely to access mental health services and less likely to have stigmatizing attitudes.

The evidence from various studies consistently highlights stigmatization may hinder help-seeking behavior and there is a positive correlation between mental health literacy and help-seeking behavior. Based on this, the objectives of this research is to examine (i) the relationship between psychological help seeking attitudes and self-stigma and social stigma in university students and (ii) the role of mental health literacy level in these relationships.

METHOD

Procedure

Data were obtained via a cross-sectional study by using convenience sampling method. Convenience sampling is a method that provides ease of access to participants and time flexibility to researchers (Kılıç, 2013). Inclusion criteria included the following; (a) ≥ 18 years of age; (b) enrolled in college by the time of data collection; and (c) enrolled in a college located in Turkey. A total of 243 university students participated in the research. 210 of the participants were women (86.4%) and 33 were men (13.6%). There were 231 participants (95.1%) between the ages of 18-25, and 12 participants (4.9%) aged 26 and over. Ethical approval from the Usküdar University Ethics Committee was obtained prior to the commencement of the study. Information about the research was provided to students and informed consent was obtained. The research instruments were transferred to into an online survey and data was collected via the internet.

Instruments

Sociodemographic Information Form: It is developed by researchers and includes information about age, gender, marital status, socio-economic status and the department studied.

Attitudes Toward Seeking Professional Psychological Help Scale-Short Form (ATSPPH-SF): ATSPPH-SF, developed by Fischer & Farina (1995), is a 10-item questionnaire that assesses beliefs and attitudes on seeking professional psychological help with personal or emotional problems. Respondents indicate their level of agreement with items on a 4-point Likert scale (1-disagree to 4-agree). The obtained score could range from 10 to 40. Higher scores indicate more positive attitudes toward seeking psychological help. The internal reliability was reported as .84. The test-retest reliability for the short form was reported as .80. In the current study, Turkish version of the scale, adapted by Topkaya (2011) was used. In the Turkish adaptation study, the correlation coefficient of the 4th item was below .30 and removed from the Turkish version. The validity and reliability analysis of the scale

was conducted with the other 9 items. The internal consistency for the Turkish version of the ATSPPHS-SF was .76.

Stigma Scale for Receiving Psychological Help (SSRPH): This 5-item scale, originally developed by Komiya et al. (2000) was used to measure participants' perceptions of social stigma due to receiving psychological help. The 4-point Likert rating scale responses range from strongly disagree (1) to strongly agree (4). The highest score could be obtained is 20 and the lowest score is 5. Higher scores indicate a greater perception of social stigma associated with receiving professional psychological help. The internal consistency is reported as .72. In this study, Turkish version of the scale, adapted by Topkaya (2011) was used. The internal consistency for the Turkish version of the SSRPH was .80.

Self-Stigma of Seeking Help Scale (SSOSH): It is a 10-item scale developed to measure individuals' tendency to stigmatize themselves due to seeking psychological help (Vogel et al., 2006). Items are rated on a 5-point scale ranging from strongly disagree (1) to strongly agree (5). Scores obtained from the scale could range from 10 to 50. Higher scores indicate greater self-stigma. The SSOSH has produced an internal consistency range from .86 to .90. In this study, Turkish version of the scale, adapted by Kapıkıran & Kapıkıran (2013) was used. The internal consistency for the Turkish version of the SSOSH was .71. In the Turkish adaptation study, the 10th item produced low correlation coefficient value and removed from the scale. The validity and reliability analysis of the scale was conducted with the other 9 items.

Mental Health Literacy Scale (MHLS): Mental Health literacy was measured using a 26-item scale developed by Jung et al. (2016). The items are rated on 6 point Likert scale (strongly disagree, disagree, neutral, agree, strongly agree, and I don't know). The obtained scores could range from 0 to 26, with higher scores indicating higher mental health literacy level. The MHLS has produced an internal consistency of 0.83. The Turkish adaptation were carried out by Goktas et al. (2019). It consists of three sub-scales and 22 items. There are 11 items in the Knowledge-Oriented MHL sub-scale, 8 items in the Beliefs-Oriented MHL sub-scale, and 4 items in the Resource-Oriented RSOY sub-scale. The score that can be obtained from the scale varies between 0-22. The 18 questions in the first two sub-scales of the scale are of six-point Likert type. The answers to the 4 questions in the resource-oriented MHL sub-scale are "yes" and "no". The internal consistency for the Turkish version of the MHLS was .71.

Data Analysis

The analysis of the data collected was performed using SPSS version 25.0 for Windows. Descriptive statistics were used to summarize the characteristics of the

participants and run on all sum scores to ascertain mean, standard deviation, and range. Kurtosis and skewness scores and cut-off values of these scores were used for the assumption of normality (Tabachnick and Fidell, 2007). Pearson correlation analysis was used to determine the relationship between variables. To test the mediating effect, Model 4 analysis was carried out using the bootstrap technique included in the PROCESS macro modeling tool (Preacher and Hayes, 2004).

RESULTS

Data analysis started with missing value, outlier and normal distribution analysis. No missing value or outlier data were found. Kurtosis and skewness analysis showed that the scores obtained from the scales were within the range of ± 1.5 and that the data met the normality assumption. Pearson Correlation Analysis was performed to examine the relationship between the variables of the study, namely psychological help seeking attitude, self-stigmatization, social stigmatization and mental health literacy. All variables were significantly related to each other. There is a negative and significant relationship between the attitude of seeking psychological help, which is the dependent variable of the study, and self-stigmatization and social stigmatization ($p < .01$). When the relationship between psychological help-seeking attitude and mental health literacy were positively correlated with each other ($p < .01$). The results of the analysis are presented in detail in Table 1.

Table 1. Pearson's correlation coefficients between all study variables and descriptive statistics

	1	2	3	4
1. Attitudes towards psychological help seeking	1	-.326**	-.619**	.574**
2. Self-stigma		1	.362**	-.572**
3. Social stigma			1	-.183**
4. Mental Health Literacy				1
\bar{x}	18.436	19.531	9.625	74.457
SS	4.055	5.990	2.942	10.090
Min.	2.00	9.00	5.00	48.00
Max.	27.00	41.00	20.00	100.00
Skewness	-.393	.326	.332	-.008
Kurtosis	.424	-.139	-.081	-.147

* $p < .05$

** $p < .01$

In order to determine the mediating role of mental health literacy in the relationship between self and social stigma and psychological help-seeking attitude, Model 4 analysis was performed using the bootstrap technique in the PROCESS Macro. In Model A, a negative association detected between self-stigma and mental health literacy ($B = -.964, p < .01$) and a positive association was found between self-stigma and psychological help-seeking attitude ($B = .132, p < .01$). Mental health literacy had a partial mediating effect on the relationship between self-stigmatization and psychological help-seeking attitude ($B = -.127, 95\% \text{ CI } [-.178, -.078]$). The model is presented in Figure 2.

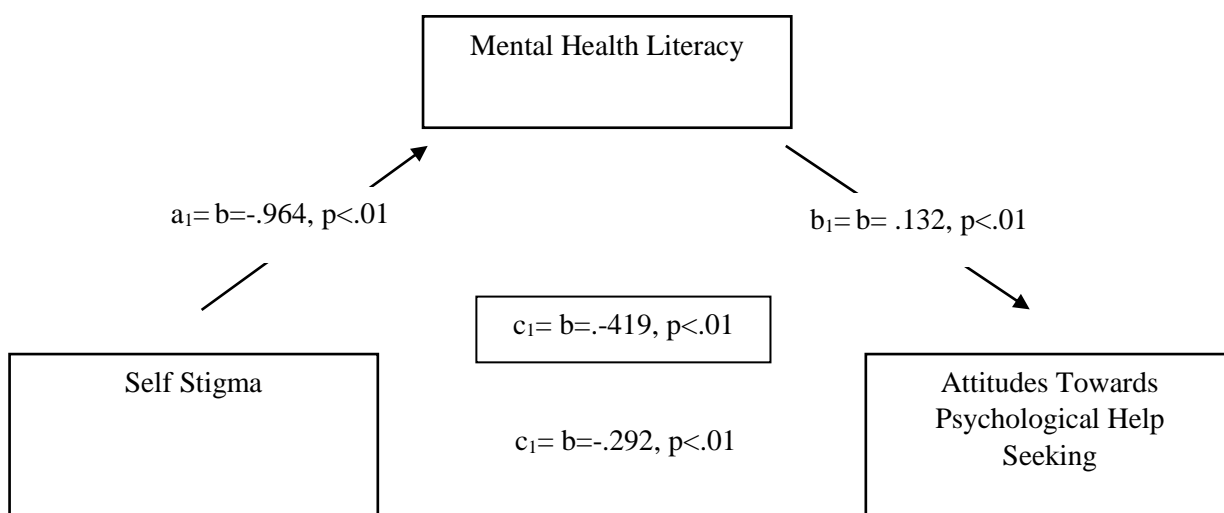

Figure 1. Model A: The mediating role of mental health literacy in the relationship between self-stigmatization and psychological help-seeking attitude

In Model B, a negative association detected between social stigmatization and mental health literacy ($B = -.628, p < .01$) and a positive association found between social stigmatization and psychological help-seeking attitude ($B = .214, p < .01$). As in Model A, mental health literacy had a partial mediating effect on the relationship between social stigmatization and psychological help-seeking attitude ($B = -.134, 95\% \text{ CI } [-.230, -.040]$). The model is presented in Figure 2.

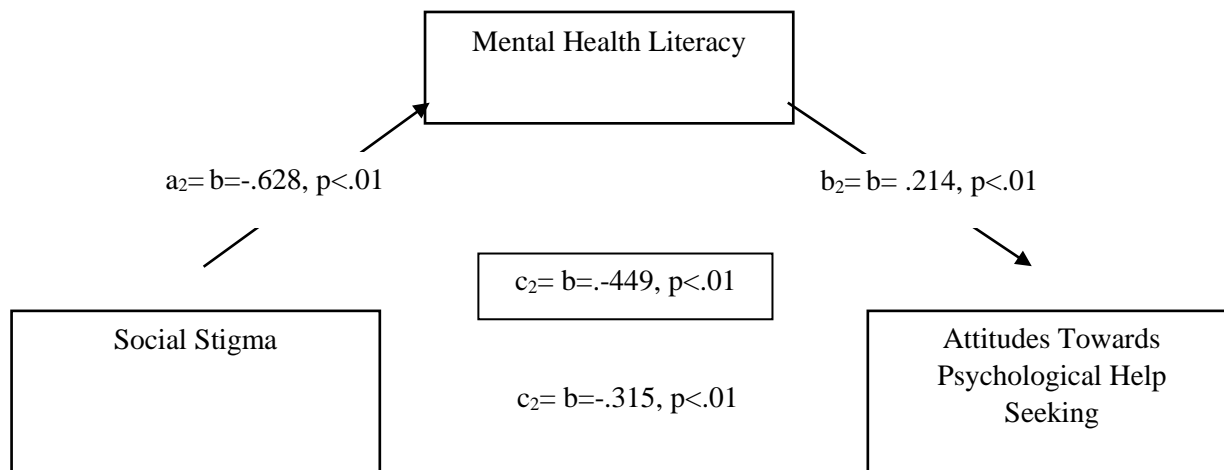

Figure 2. Model B: The mediating role of mental health literacy in the relationship between social stigmatization and psychological help-seeking attitude

Discussion

This study investigated the relationships between mental health literacy, social and self-stigma, and attitudes towards psychological help seeking in sample consisting of college students in Turkey. Results showed that higher levels of social and self-stigma is associated with more negative attitudes towards seeking psychological help. This finding supports the results of many studies in the literature (Sibicky & Dovidio, 1986; Komiya et al., 2000; Corrigan, 2004; Vogel et al., 2006; Ina & Morita, 2015; Daştan et al.; 2019; Topkaya, 2014; Heath et al., 2016). Individuals with higher levels of self-stigma might label themselves as socially unacceptable when they experience psychological distress, think that seeking professional psychological help may lead to discrimination, and their self-esteem and self-worth are decreased (Chen et al, 2022). Considering social stigma, anxiety about being stigmatized in the community in relation to counseling and therapy might be manifested as decreased willingness to seek professional help (Choi & Miller, 2014). These findings suggest that stigmatization, whether self-imposed or influenced by cultural and social factors, significantly prevents individuals from seeking psychological help.

It was found that more positive attitudes towards seeking psychological help is associated with higher levels of mental health literacy. This finding reconfirms existing literature (Cheng et al., 2018; Doğan et al., 2021; Gorczynski, 2017; Iswanto & Ayubi, 2023; Sari & Asiyah, 2022; Smith & Shochet, 2011). In addition, similar to the findings of other studies, it was observed that people with higher mental health literacy levels had low levels of social and self-stigmatization (Cheng et al., 2018 Fleary et al., 2022; Lopez et al., 2018). This might indicate that individuals with high level of mental health literacy have an understanding of psychological distress,

recognize it when they experience it, and are more knowledgeable about where they can get help. This may increase the likelihood of seeking professional help for psychological problems.

Mental health literacy was found to have a partial mediating effect for both models. It was observed that higher levels of mental health literacy were associated with lower levels of stigmatization, which in turn may lead to more positive attitudes towards seeking psychological help. This finding supports the results of previous studies (Millin et al., 2016; Lopez et al., 2018; Whitley, Smith, & Vaillancourt, 2013). This finding might suggest that mental health literacy can affect individuals' attitudes, beliefs, and self-stigmatization about seeking psychological help, and plays an important role in shaping help-seeking behaviors and alleviates the impact of stigma in psychological support. Individuals' high levels of knowledge and awareness about psychological problems, knowing where and how they can get help are likely to prevent the effects of negative attitudes of the society towards seeking help and the internalization of these attitudes.

The results of study show that mental health literacy can reduce stigmatization of psychological problems and increase university students' positive attitudes towards seeking professional help for mental health problems. It may be useful to implement intervention programs to increase mental health literacy and reduce stigma related to mental health problems in universities. In order to increase the mental health literacy levels of students, trainings and awareness-raising activities should be carried out. These activities should be provided to the students starting from their first year in university, encouraged by faculty staff and be supported by various in or out campus activities. Studies revealed that such intervention practices for university students result in higher levels of mental health literacy and more positive attitudes towards getting psychological help (Chow et al., 2020; Wei et al., 2013). Many colleges have student counselling services. They should be supported and integrated into these activities. Colleges missing counselling services should be supported to establish professional help centers. Universities should provide financial, physical and human resources for these centers and services.

Although there are some studies on psychological help-seeking attitudes, mental health literacy and stigmatization among university students, this study aimed to identify the pathways and relationships between these variables. To our knowledge, it was the first study to address help-seeking attitude together with two dimensions of stigmatization related to psychological problems and to reveal the role of mental health literacy in this relationship. However, the study has some limitations. First of all, since the study is cross-sectional and descriptive, no cause and effect relationship

can be identified. In addition, convenience sampling method was used instead of random sampling methods. Therefore, it is not possible to generalize the findings to all university students. Future research should work with a larger sample, address help-seeking behavior along with help-seeking attitudes, and consider issues such as cultural differences.

REFERENCES

1. Altundağ, Y., Kılıç, Z. H., & Biçer, O. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumun ve Psikolojik Yardım Alma Niyetinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1933-1950. <https://doi.org/10.17755/esosder.887942>
2. Auerbach, R. P., Alonso, J., Axinn, W. G., Cuijpers, P., Ebert, D. D., Green, J. G., & Nock, M. K. (2016). Mental disorders among college students in the World Health Organization world mental health surveys. *Psychological Medicine*, 46(14), 2955–2970. <https://doi.org/10.1017/S0033291716001665>
3. Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
4. Başer, D., & Akçay, S. (2019). Sosyal hizmet öğrencilerinin sorun yaşadıkları alanların ve yardım arama davranışlarının incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 14(20), 421-440. <https://doi.org/10.26466/opus.595087>
5. Bayer, J. K., & Peay, M. Y. (1997). Predicting intentions to seek help from professional mental health services. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 31(4), 504-513. <https://doi.org/10.3109/00048679709065072>
6. Bostancı Daştan, N. , Kaya, F. & Şık, T. (2019). Hemşirelik Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Almaya Yönelik Tutumları: Kendini Damgalama ve Sosyal Damgalanmanın Rolü. *Hemşirelik Bilimi Dergisi* , 2 (2) , 24-30.
7. Cengiz, C. E., & Topuzoğlu, A. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Yaygın Gözlenen Ruhsal Bozuklukların ve Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 29(3). <https://doi.org/10.4274/tjcamh.galenos.2021.78941>
8. Chen, X., Du, A., & Qi, R. (2022). Factors affecting willingness to receive online counseling: the mediating role of ethical concerns. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(24), 16462. <https://doi.org/10.3390/ijerph192416462>

9. Cheng, H. L., Wang, C., McDermott, R. C., Kridel, M., & Rislin, J. L. (2018). Self-stigma, mental health literacy, and attitudes toward seeking psychological help. *Journal of Counseling & Development*, 96(1), 64-74. <https://doi.org/10.1002/jcad.12178>
10. Choi, N.-Y., & Miller, M. J. (2014). AAPI college students' willingness to seek counseling: The role of culture, stigma, and attitudes. *Journal of Counseling Psychology*, 61(3), 340–351. <https://doi.org/10.1037/cou0000027>
11. Chow, G. M., Bird, M. D., Gabana, N. T., Cooper, B. T., & Becker, M. A. S. (2020). A program to reduce stigma toward mental illness and promote mental health literacy and help-seeking in National Collegiate Athletic Association Division I student-athletes. *Journal of Clinical Sport Psychology*, 15(3), 185-205. <https://doi.org/10.1123/jcsp.2019-0104>
12. Clement, S., Schauman, O., Graham, T., Maggioni, F., Evans-Lacko, S., Bezborodovs, N., & Thornicroft, G. (2015). What is the impact of mental health-related stigma on help-seeking? A systematic review of quantitative and qualitative studies. *Psychological Medicine*, 45(1), 11–27. <https://doi.org/10.1017/s0033291714000129>
13. Corrigan, P. (2004). How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist*, 59(7), 614–625. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.614>
14. Cuijpers, P., Auerbach, R. P., Benjet, C., Bruffaerts, R., Ebert, D., Karyotaki, E., & Kessler, R. C. (2019). The world health organization world mental health international college student initiative: an overview. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 28(2), e1761. <https://doi.org/10.1002/mpr.1761>
15. Deane, F. P., & Todd, D. M. (1996). Attitudes and intentions to seek professional psychological help for personal problems or suicidal thinking. *Journal of college student psychotherapy*, 10(4), 45-59. https://doi.org/10.1300/J035v10n04_06
16. Doğan, R., Mercan, N., & Coşkun, S. (2021). Investigation of the relationship between mental health literacy of adults and attitude towards seeking psychological help and stigma by the immediate environment. *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(4), 1865-1872. <https://doi.org/10.1111/ppc.13000>
17. Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, Z. C., & Terzi, Ş. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları problemler ve psikolojik yardım arama gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164). <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/402/366>
18. Erkoç, B., & DANIŞ, M. Z. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlık Düzeylerinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 34-42.

19. Fisher, E. H., & Farina, A. (1995). Attitudes Toward Seeking Professional Psychological Help: a shortened form and considerations of research. *Journal of College Student Development*, 36, 368–373.
20. Fleary, S., Joseph, P., Gonçalves, C., Somogie, J., & Angeles, J. (2022). The relationship between health literacy and mental health attitudes and beliefs. *HLRP Health Literacy Research and Practice*, 6(4), e270-e279. <https://doi.org/10.3928/24748307-20221018-01>
21. Fletcher, I., Castle, M., Scarpa, A., Myers, O., & Lawrence, E. (2020). An exploration of medical student attitudes towards disclosure of mental illness. *Medical Education Online*, 25(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1727713>
22. Gorczynski, P., Sims-schouten, W., Hill, D. and Wilson, J.C. (2017), Examining mental health literacy, help seeking behaviours, and mental health outcomes in UK university students. *The Journal of Mental Health Training, Education and Practice*. 12(2), 111- 120. <https://doi.org/10.1108/JMHTEP-05-2016-0027>
23. Gulliver, A., Griffiths, K. M., & Christensen, H. (2010). Perceived barriers and facilitators to mental health help-seeking in young people: a systematic review. *BMC psychiatry*, 10(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-10-113>
24. Göktaş, S., Işıklı, B., Önsüz, M., Yenilmez, Ç., Metintaş, S. (2019). Ruh Sağlığı Okuryazarlığı
25. Ölçeği'nin (Rsoy Ölçeği) Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi. *Konuralp Medical Journal*, 11(3), 424-431. <https://doi.org/10.18521/ktd.453411>
26. Güngörmüş, K., Okanlı, A., & Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6(1), 9-14.
27. Gürsoy, O., & Gizir, C. A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya yönelik tutumları: Sosyal damgalanma, kendini damgalama, öznel sıkıntıları açma, benlik saygısı ve cinsiyetin rolü. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 8(49), 137- 155.
28. Heath, P. J., Vogel, D. L., & Al-Darmaki, F. R. (2016). Help-Seeking Attitudes of United Arab Emirates Students: Examining Loss of Face, Stigma, and Self-Disclosure ψ . *The Counseling Psychologist*, 44(3), 331-352. <https://doi.org/10.1177/0011000015621149>
29. Ina, M., & Morita, M. (2015). Japanese university students' stigma and attitudes toward seeking professional psychological help. *Online Journal of Japanese Clinical Psychology*, 2(1), 10-18.

30. Iswanto, E. D. and Ayubi, D. (2023). The relationship of mental health literacy to help-seeking behavior: systematic review. *Journal of Social Research*, 2(3), 755-764. <https://doi.org/10.55324/josr.v2i3.726>
31. Jorm, A. F., Korten, A. E., Jacomb, P. A., Christensen, H., Rodgers, B., & Pollitt, P. (1997). "Mental health literacy": a survey of the public's ability to recognise mental disorders and their beliefs about the effectiveness of treatment. *Medical journal of Australia*, 166(4), 182-186. <https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.1997.tb140071.x>
32. Kapıkıran, A. A. ve Kapıkıran, Ş. (2013). Psikolojik yardım aramada kendini damgalama ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(40), 131-141.
33. Kılıç, S. (2013). Örneklem Yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46. <https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011730>.
34. Kim EJ, Yu JH, Kim EY (2020). Pathways linking mental health literacy to professional help-seeking intentions in Korean college students. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 27(4), 393-405. <https://doi.org/10.1111/jpm.12593>
35. Komiya, N., Good, G. E., & Sherrod, N. B. (2000). Emotional openness as a predictor of college students' attitudes toward seeking psychological help. *Journal of Counseling Psychology*, 47(1), 138–143. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.47.1.138>
36. Kutcher, S., Wei, Y., Gilberds, H., Ubuguyu, O., Njau, T., Brown, A., ... & Perkins, K. (2016). A school mental health literacy curriculum resource training approach: effects on Tanzanian teachers' mental health knowledge, stigma and help-seeking efficacy. *International journal of mental health systems*, 10, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s13033-016-0082-6>
37. Lipson, S. K., Zhou, S., Abelson, S., Heinze, J., Jirsa, M., Morigney, J., ... & Eisenberg, D. (2022). Trends in college student mental health and help-seeking by race/ethnicity: Findings from the national healthy minds study, 2013–2021. *Journal of Affective Disorders*, 306, 138-147. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.03.038>
38. Lopez, V., Sanchez, K., Killian, M. O., & Eghaneyan, B. H. (2018). Depression screening and education: an examination of mental health literacy and stigma in a sample of Hispanic women. *BMC public health*, 18, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5516-4>
39. Loreto, Nicole, "Reducing Stigma and Encouraging Help Seeking Intentions Through a Mental Health Literacy Program" (2017). *Walden Dissertations and Doctoral Studies*. 4306. <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/4306>

40. Michaels, P. J., López, M., Rüsçh, N., & Corrigan, P. W. (2017). Constructs and concepts comprising the stigma of mental illness. *Psychology, Society, & Education*, 4(2), 183–194. <https://doi.org/10.25115/psye.v4i2.490>
41. Millin, R., Kutcher, S., Lewis, S., Walker, S., Yifeng, W., Ferrill, N., & Armstrong, M. (2016). Impact of a mental health curriculum for high school students on knowledge and stigma: A randomized controlled trial. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 55(5), 383-391. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2016.02.018>
42. Mojtabai, R., Olfson, M., Sampson, N. A., Jin, R., Druss, B. G., Wang, P. S., ... & Kessler, R. C. (2010). Barriers to mental health treatment: results from the national comorbidity survey replication. *Psychological Medicine*, 41(8), 1751-1761. <https://doi.org/10.1017/s0033291710002291>
43. Nagai, S. (2015). Predictors of help-seeking behavior: Distinction between help-seeking intentions and help-seeking behavior. *Japanese Psychological Research*, 57(4), 313-322. <https://doi.org/10.1111/jpr.12091>
44. Oksanen, A., Laimi, K., Bjorklund, K., Löyttyniemi, E., Kunttu, K. (2017). A 12-year trend of psychological distress: national study of Finnish University students. *Cent Eur J Public Health*, 25(2):113–9. <https://doi.org/10.21101/cejph.a4438>.
45. Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods, instruments, & computers*. 36, 717-731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
46. Pedrelli, P., Nyer, M., Yeung, A., Zulauf, C., & Wilens, T. (2015). College students: mental health problems and treatment considerations. *Academic psychiatry*, 39, 503-511. <https://doi.org/10.1007/s40596-014-0205-9>
47. Rafal, G., Gatto, A., & DeBate, R. (2018). Mental health literacy, stigma, and help-seeking behaviors among male college students. *Journal of American college health*, 66(4), 284-291. DOI: 10.1080/07448481.2018.1434780
48. Reardon, T., Harvey, K., Baranowska, M., O'Brien, D., Smith, L., & Creswell, C. (2017). What do parents perceive are the barriers and facilitators to accessing psychological treatment for mental health problems in children and adolescents? a systematic review of qualitative and quantitative studies. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 26(6), 623-647. <https://doi.org/10.1007/s00787-016-0930-6>
49. Reynders, A., Kerkhof, A. J., Molenberghs, G., & Van Audenhove, C. (2014). Attitudes and stigma in relation to help-seeking intentions for psychological problems in low and high suicide rate regions. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 49(2), 231-239. <https://doi.org/10.1007/s00127-013-0745-4>

50. Rickwood, D. J., Deane, F. P., & Wilson, C. J. (2007). When and how do young people seek professional help for mental health problems. *The Medical Journal of Australia*, 187(7), 35-39. <https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.2007.tb01334.x>
51. Sareen, J., Jagdeo, A., Cox, B. J., Clara, I., ten Have, M., Belik, S. L., ... & Stein, M. B. (2007). Perceived barriers to mental health service utilization in the United States, Ontario, and the Netherlands. *Psychiatric services*, 58(3), 357-364. <https://doi.org/10.1176/ps.2007.58.3.357>
52. Sari, D. and Asiyah, S. (2022). Mental health literacy and self-stigma on intention to seek professional psychological help. *Journal of Health Science and Prevention*, 6(2). <https://doi.org/10.29080/jhsp.v6i2.746>
53. Sezer, S., & Gülleroğlu, D. (2016). Psikolojik Yardım Arama Tutumlarını Yordayan Değişkenler: Kendini Damgalama, Özsaygı, Psikolojik Yardım Almış Olma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 75-93. <https://doi.org/10.19171/uuefd.52149>
54. Sibicky, M., & Dovidio, J. F. (1986). Stigma of psychological therapy: Stereotypes, interpersonal reactions, and the self-fulfilling prophecy. *Journal of Counseling Psychology*, 33(2), 148–154. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.33.2.148>
55. Sharp, J., & Theiler, S. (2018). A review of psychological distress among university students: Pervasiveness, implications and potential points of intervention. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 40, 193-212. <https://doi.org/10.1007/s10447-018-9321-7>
56. Smith, C. L., & Shochet, I. M. (2011). The impact of mental health literacy on help-seeking intentions: Results of a pilot study with first year psychology students. *International Journal of Mental Health Promotion*, 13(2), 14-20. DOI: 10.1080/14623730.2011.9715652
57. Verger, P., Combes, J. B., Kovess-Masfety, V., Choquet, M., Guagliardo, V., Rouillon, F., & Peretti-Wattel, P. (2009). Psychological distress in first year university students: socioeconomic and academic stressors, mastery and social support in young men and women. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 44, 643-650. <https://doi.org/10.1007/s00127-008-0486-y>
58. Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics . Allyn & Bacon/Pearson Education.
59. Topkaya, N. (2011). Psikolojik yardım alma niyetinin sosyal damgalanma, tedavi korkusu, beklenen yarar, beklenen risk ve tutum faktörleriyle modellenmesi [Doctoral Dissertation, Ege University]. Ege Üniversitesi; GCRIS. <https://gcris.ege.edu.tr/handle/11454/81874>

60. Topkaya, N. (2014). Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumu Yordamada Cinsiyet, Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Kendini Damgalama ve Sosyal Damgalanma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(2), 471 - 488.
61. Vogel, D. L., Wade, N. G., & Haake, S. (2006). Measuring the self-stigma associated with seeking psychological help. *Journal of Counseling Psychology*, 53(3), 325–337. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.325>
62. Wei, Y., Hayden, J. A., Kutcher, S., Zygmont, A., & McGrath, P. (2013). The effectiveness of school mental health literacy programs to address knowledge, attitudes and help seeking among youth. *Early intervention in psychiatry*, 7(2), 109-121. <https://doi.org/10.1111/eip.12010>
63. Whitley, J., Smith, J. D., & Vaillancourt, T. (2013). Promoting mental health literacy among educators: Critical in school-based prevention and intervention. *Canadian Journal of School Psychology*, 28(1), 56-70. <https://doi.org/10.1177/0829573512468852>
64. Wright, A., Jorm, A. F., Harris, M. G., & McGorry, P. D. (2007). What's in a name? Is accurate recognition and labelling of mental disorders by young people associated with better help-seeking and treatment preferences?. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 42, 244-250. <https://doi.org/10.1007/s00127-006-0156-x>
65. Wuthrich, V. and Frei, J. (2015). Barriers to treatment for older adults seeking psychological therapy. *International Psychogeriatrics*, 27(7), 1227-1236. <https://doi.org/10.1017/s1041610215000241>

GLOBAL TAHDIDLARNING O‘ZBEKISTONDA QULAY INVESTITSIYA MUHITINI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIRI

Salayev Dilshodbek Sofarbayevich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, siyosati va iqtisodiyoti” kafedrası mudiri, i.f.f.d. PhD.

dilshodbek_mf@mail.ru

ANNATATSIYA

Maqolada bir nechta global tahdidlarning dunyo mamlakatlari iqtisodiyotga hamda O‘zbekiston iqtisodiyotiga salbiy ta’sirlari, jahonda kuzatilayotgan iqtisodiy va siyosiy noaniqlik davrida O‘zbekiston barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash, iqtisodiyotiga katta miqdorda milliy va xorijiy investitsiyalar kiritish masalalari, mamalakatda investitsiya muhiti jozibadorligini oshirishga ta’sir etuvchi tashqi va ichki omillar tahlil etilgan va ularni bartaraf etish bo‘yicha amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *global tahdid, global iqtisodiy o‘shish, global qo‘shilgan qiymat zanjiri, investitsiya muhiti, xorijiy investitsiya, transchegaraviy investitsiyalar, investitsion risk.*

ANNOTATION

The article considers the negative impact of a number of global threats on the world economy and the economy of Uzbekistan, ensuring stable economic growth of Uzbekistan in the period of economic and political uncertainty observed in the world, as well as issues of decision-making. Large volumes of national and foreign investments in the economy, investment environment in our country, external and internal factors affecting the increase of attractiveness have been analysed, and the tasks to be performed to eliminate them have been determined.

Keywords: *global threat, global economic growth, global value chain, investment climate, foreign investment, cross-border investment, investment risk.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается негативное влияние ряда глобальных угроз на мировую экономику и экономику Узбекистана, обеспечение стабильного экономического роста Узбекистана в период экономической и политической неопределенности, наблюдаемой в мире, а также вопросы принятия решений. Проанализированы большие объемы национальных и иностранных инвестиций в экономику, инвестиционная среда в нашей стране, внешние и внутренние

факторы, влияющие на повышение привлекательности, и определены задачи, которые необходимо выполнить для их устранения.

***Ключевые слова:** глобальная угроза, глобальный экономический рост, глобальная цепочка создания стоимости, инвестиционный климат, иностранные инвестиции, трансграничные инвестиции, инвестиционный риск.*

KIRISH

So'nggi yillarda geosiyosiy ziddiyatlar tufayli global qo'shilgan qiymat zanjirining uzilishi xalqaro investitsiyalar oqimiga ham sezilarli darajada o'z salbiy ta'sirini ko'rsatdi. O'z navbatida investitsiyalar oqimining pasayishi ularni moliyalashtirish manbalarining qisqarishi bilan birga jahon iqtisodiyotida beqarorlik va investitsion risklarning birmuncha oshishiga olib keldi. Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan e'lon qilingan hisobotlarga ko'ra 2022-yilda dunyo mamlakatlari iqtisodiyotlarida ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan bo'lsada, yuqoridagi omil tufayli yuzaga kelgan inqirozli vaziyat global iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xalqaro biznes va transchegaraviy investitsiyalar uchun xalqaro muhit murakkabligicha saqlanib qolishiga qaramay, Markaziy Osiyo va Kavkaz mintaqasida, jumladan, O'zbekiston, Qirg'iziston va Ozarbayjon davlatlarida iqtisodiy o'sish tendesiyasi saqlanib qolmoqda, biroq mintaqadagi boshqa davlatlar va asosiy savdo hamkor mamlakatlarning aksariyatida iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashishi kutilmoqda.

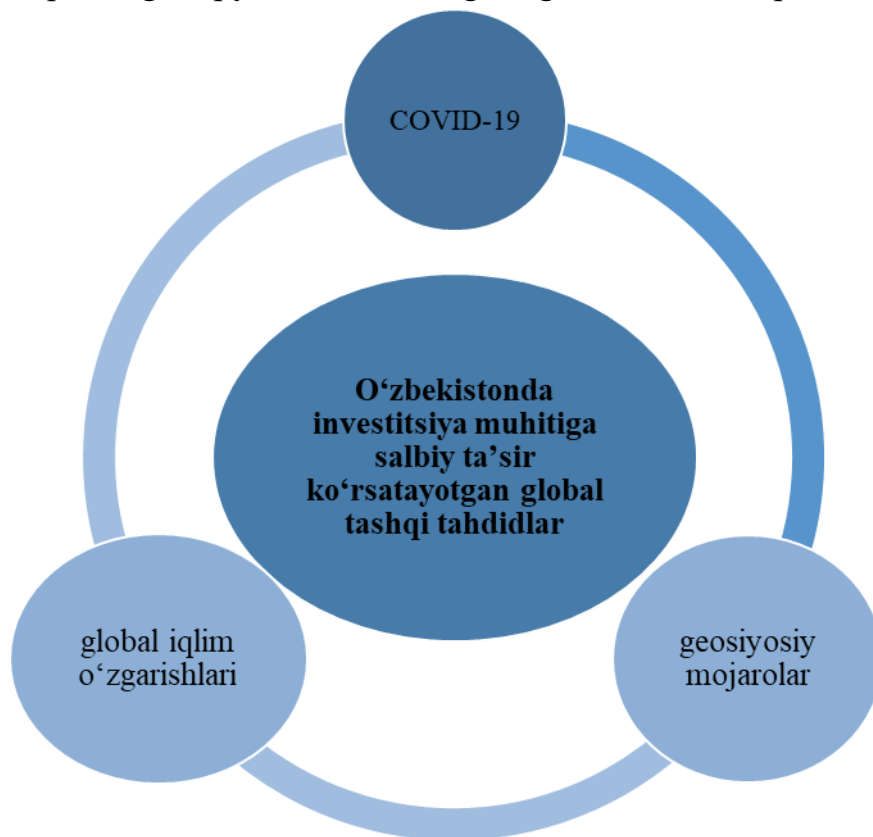
Jahonda kuzatilayotgan iqtisodiy va siyosiy noaniqliklarga qaramasdan O'zbekiston barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida inson kapitalini rivojlantirish, energiya resurslari bozorini isloh qilish, korxonalarni xususiylashtirish va transformatsiya qilishni jadallashtirish, tabiiy resurslardan, xususan suv resurslaridan oqilona foydalanish yuzasidan chora-tadbirlarni amalga oshirish, ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishda davlat-xususiy sherikligi asosidagi loyihalaridan foydalanishni kengaytirish kabi masalalarni hal qilish vazifasini qo'ygan. Bu esa o'z navbatida mamlakat iqtisodiyotiga yirik miqdorda milliy va xorijiy investitsiyalar kiritishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Ma'lumki, investitsiya muhitining shakllanishiga tashqi va ichki omillar ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda O'zbekistonda shakllanayotgan investitsiya muhiti ham bundan mustasno emas. Shu nuqtai nazardan investitsiya muhiti jozibadorligini oshirishning tashqi va ichki omillarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha

tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqish bugungi kundagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, bugungi kunda investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan global tashqi tahdidlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin (1-rasm): COVID-19, global iqlim o'zgarishlari va shundan kelib chiqqan holda barqaror rivojlanishga e'tiborning kuchayotganligi, geosiyosiy mojarolar va buning natijasida global qo'shilgan qiymat tarkibining o'zgarishi va boshqalar.

1-rasm. O'zbekistonda investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan global tahdidlar

Asosiy ilmiy-nazariy qoidalarni ishlab chiqishda ilmiy abstraktsiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, statistik guruhlash, monografik tadqiqot, taqqoslash kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

MUHOKAMA

COVID-19 jahon iqtisodiyotida misli ko'rilmagan tanazzulni keltirib chiqarish bilan birga global investitsiya oqimiga juda katta salbiy ta'sir ko'rsatdi. U, eng avvalo, investorlarda ishonchsizlikni kuchaytirdi hamda 2020- va 2021-yillarda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining uzilishiga olib keldi. Xususan, 2020-yilda global to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi 35 foizga, jumladan, rivojlangan mamlakatlarda 58 foizga qisqardi [4].

Pandemiya global qiymat yaratish zanjiri uchun zarur bo‘lgan yetkazib berish zanjirida jiddiy uzilishlarni keltirib chiqardi. Albatta, bu uzilishlar turli tarmoqlar uchun turlicha oqibatlarga olib keldi. Pandemiyaning dastlabki bosqichlarida qayta ishlash sanoatining resurсталab va mehnat sig‘imi yuqori tarmoqlari (masalan, aerokosmik va avtomobil sanoati, mashina va asbob uskunalari, kimyoviy mahsulotlar va plastmassa sanoati) zarar ko‘rdi. Ayni vaqtda farmasevtika, axborot xizmatlari, elektronika va kommunal xizmatlar barqarorligini saqlab turdi. Ammo 2021-yilning 1-kvartaliga kelib koronavirusning to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimiga salbiy ta‘sirini axborot xizmatlari (bu yerda pasayish 2020-yilga nisbatan 39 foizni tashkil etdi), kommunal xizmatlar (pasayish 38 foiz)da ham namoyon bo‘la boshladi[5].

Koronavirus pandemiyasi sababli rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti juda katta pasayishni boshdan kechirdi. 2020-yilning ikkinchi choragida Iqtisodiy rivojlanish va hamkorlik tashkilotiga kiruvchi 37 ta davlatning real YAIM o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 9,8 foiz yo‘qotishga yuz tutdi.

“Katta yettilik” mamlakatlari o‘rtasida YAIMning eng ahamiyatli 20,4 foizli qisqarishi Buyuk Britaniyada ro‘y berdi. Keyingi o‘rinlarda Fransiya – 13,8 foiz, Italiya – 12,4 foiz, Germaniyada – 9,7 foizga qisqardi. Yevropa Ittifoqi iqtisodiyoti umumiy holda 11,7 foizga, AQSH iqtisodiyoti 9,5 foizga pasaydi. 2020-yil yakuniga ko‘ra, Yaponiya YAIM hajmi 4,8 foizga qisqardi. Bu 2009-yildagi global moliyaviy inqiroz davridagi qisqarish (5,7%)dan keyingi dastlabki pasayish hisoblanadi[6].

AQSHda ko‘plab korxonalarining yopilishi, shuningdek, xodimlarning ommaviy ravishda ishdan bo‘shatilishi pandemiya ta‘sirida kelib chiquvchi dastlabki salbiy oqibatlardan hisoblanadi. 2020-yilning birinchi choragida AQSHda ishsizlik bo‘yicha nafaqa olish uchun bir necha milliondan ortiq ariza tushgan bo‘lib, natijada ishsizlik darajasi 2020-yilning martida 15,7%ga, may oyida esa 16,3%ga yetdi[7].

Ayni vaqtda koronavirus pandemiyasi ko‘plab mamlakatlarda (asosan rivojlangan mamlakatlarda) muhofazakorlik (proteksionistik) choralarning kuchayishiga olib keldi. Bu esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimiga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. Ba‘zi mamlakatlarning potensial investorlar uchun ochiqlik darajasi sezilarli darajada pasaydi.

COVID-19 pandemiyasi O‘zbekiston iqtisodiyotiga ham jiddiy salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. 2020-yilning birinchi yarmida O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasi 15,8 mlrd dollarga teng bo‘ldi, bu 2019-yilning shu davriga nisbatan 18,2 foizga kam. Tashqi savdo faolligining pasayishi 2020-yilning birinchi olti oyida Xitoy (20,3 foizga), Koreya Respublikasi (16 foizga), MDH mamlakatlari (20,1 foizga), shu

jumladan, Qozog‘iston (20,4 foizga) va Rossiya (13,2 foizga) bilan savdo aloqalarining qisqarishi evaziga yuz berdi[2].

Tashqi talab va jahon bozorlarida xomashyo narxlarining pasayishi eksport operatsiyalarining kamayishida o‘z aksini topdi. Eksportning kamayishi asosan energiya tashuvchilar, rangli metallar, shuningdek turistik xizmatlar sohasida yuz berdi. Natijada tovarlar eksporti 22,6 foizga qisqardi. 2020-yilning yanvar-iyunida investitsion faollikning keskin pasayishi kuzatildi, 2019-yilning mos davriga nisbatan asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalarning o‘sish sur‘ati 87,2 % ni tashkil etdi[3].

Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Koronavirus pandemiyasi va global inqirozli hodisalarning iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta’sirini yumshatish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni bilan pandemiyaning iqtisodiyotga salbiy ta’sirini yumshatish maqsadida qiymati 10 trln. so‘mni tashkil etgan Inqirozga qarshi kurashish jamg‘armasi tashkil etildi.

Xalqaro moliya institutlarining mablag‘larini jalb qilish hisobiga Inqirozga qarshi kurashish jamg‘armasini tashkil etish, mablag‘larni karantin davrida aholining daromadlardan mahrum bo‘lgan qismiga yordam ko‘rsatish uchun maxsus jamg‘armalarga jamlash pandemiyaning salbiy oqibatlarini yumshatishga yordam berdi. Bu chora-tadbirlar 2020-yilning ikkinchi yarmida faollikning tez tiklanishiga yo‘l ochdi. Natijada O‘zbekiston 2020-yilda umumiy o‘sish sur‘ati 1,6 foizni tashkil etgan kam sonli davlatlar qatoriga kirdi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, garchi koronavirus pandemiyasining ta’siri salmoqli darajada pasaygan bo‘lsa-da, ko‘plab korxonalar o‘rtasida buzilgan aloqalar to‘lig‘icha tiklanmadi. Ayni vaqtda ushbu pandemiyaning takrorlanish xavfi investorlar qarorlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Global investitsiyalar oqimi va milliy iqtisodiyotda investitsiya muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan omillardan yana biri global iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq. Antropogen ta’sir natijasida global darajada iqlim sharoitining o‘zgarishi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar hukumatlari oldiga yangi vazifalar qo‘ydi. Shu munosabat bilan so‘nggi yillarda yirik mamlakatlar rahbarlari iqlim o‘zgarishlari oqibatlari bilan kurashishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish majburiyatlarini o‘z bo‘ynilariga oldilar. 2015-yilda iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq o‘sib borayotgan global tahdidlarga kompleks javob qaytarish maqsadida Parij Bitimi qabul qilindi[8]. Yangi kelishuvning asosiy qirralaridan biri rivojlangan davlatlar bilan bir qatorda rivojlanayotgan davlatlar ham tashlanmalar miqdorini kamaytirish majburiyatini olishi belgilab qo‘yildi.

Kelishuvning asosiy maqsadi issiqxona gazlari tashlanmalarini sezilarni darajada kamaytirib, sayyoramizda global isishni industrial rivojlanish davridagi oʻrtacha haroratga nisbatan Selsiy shkalasi boʻyicha 1,5-2 gradus chegarasida ushlab turishga erishishdan iborat. Mutaxassislarining fikrlariga koʻra, agar bu amalga oshirilmasa, sayyoramiz yildan yilga koʻproq keskin iqlim oʻzgarishlariga duchor boʻladi.

2017-yil 19-aprelida BMTning Nyu-Yorkdagi Bosh qarorgohida Oʻzbekiston Parij Bitimini imzoladi. Bitimni imzolash uchun BMT Iqlim oʻzgarishlari toʻgʻrisidagi Hadli Konvensiyasi kotibiyatiga issiqxona gazlar tashlanmalaridagi milliy miqyosda belgilanadigan hissasini kamaytirish toʻgʻrisida hujjat taqdim etildi. Mazkur bitim 2018-yili 3-oktabrda ratifikatsiya qilindi.

Jahon miqyosda barcha davlat hukumatlari iqtisodiyotning barqarorligini taʼminlash uchun, ayniqsa, investitsiya bitimlari va investorlar majburiyatlari sohasida qoʻshimcha chora-tadbirlar qabul qilmoqdalar. Xalqaro investitsiya bitimlari va savdo bitimlariga tobora rivojlanishning barqarorligi, yashil investitsiyalar va ekologik majburiyatlarga tegishli qoidalar kiritilmoqda[9].

Barqarorlik va dekarbonizatsiyaga intilish tanlash mezonlariga oʻz taʼsirini koʻrsatar ekan toʻgʻridan-toʻgʻri investitsiyalar uchun ham imkoniyat, ham qiyinchiliklar yaratadi. Investor manfaati nuqtai nazardan qaraganda yashil iqtisodiyot va ekologiyaga oid qoida va majburiyatlar ularga qoʻshimcha xarajatlar hisoblanib, ishlab chiqarilayotgan tovar va xizmatlar tannarxi va raqobatbardoshligiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Ammo investitsiyalarni qabul qilayotgan mamlakat manfaati nuqtai nazaridan ular amalga oshirilishi lozim boʻlgan obyektiv zaruriyatdir.

Taʼkidlash lozimki, soʻnggi yillarda “yashil” tarmoqlarga investitsiyalar hajmi oʻsib bormoqda. Qayta tiklanadigan energiya manbalari kapital qoʻyilmalar boʻyicha asosiy sektor sifatida neft va gaz oʻrnini egallamoqda. Bu holat Oʻzbekiston uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Yaqin istiqbolda iqtisodiy rivojlanishning keng dasturlarini qoʻllab-quvvatlash va iqlim oʻzgarishlari oqibatlarini bilan kurashish uchun ekologik sof energiya infratuzilmasiga investitsiyalarni salmoqli tarzda oshirish zarurati yuzaga keladi. Mamlakatda keng koʻlamli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan sharoitda davlat moliyasiga bosim hajmini hisobga oladigan boʻlsak, xususiy sektor, shu jumladan, xorijiy investitsiyalarni jalb etish oʻta muhim ahamiyatga ega boʻladi.

Oʻzbekiston ekologik toza energetikaga investitsiyalar oqimini oshirishi uchun ushbu investitsiyalarni qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan ichki siyosat mexanizmini ishlab chiqishi va amalga oshirishi taqozo etiladi.

Ta'kidlash lozimki, respublikamiz hukumati tomonidan bu yo'nalishda qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2019-yil 5-oktyabrda "Iqtisodiyot energiya samaradorligining past darajasi, tabiiy resurslardan nooqilona foydalanish, texnologiyalar yangilanishining sustligi, "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish uchun innovatsion yechimlarni joriy etishda kichik biznes ishtirokining yetarli emasligi mamlakatni barqaror rivojlantirish sohasidagi ustuvor milliy maqsadlar va vazifalarga erishishga to'sqinlik qilayotgani", "uzoq muddatli strategiyaning mavjud emasligi "yashil" texnologiyalarni joriy etish va "yashil" iqtisodiyotga o'tish bo'yicha tizimli choralar ko'rishni ta'minlashga imkon bermayotganligi"[1]ni hisobga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son qarori qabul qilindi.

Keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-dekabrda "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-436-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 30-sentyabrdagi "Yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 510-son qarori qabul qilindi. Prezident qarorida 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida "yashil" iqtisodiyotga o'tish va "yashil" o'sishni ta'minlash bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan bo'lsa, Vazirlar Mahkamasi qarorida uni amalga oshirishning yo'l xaritasi tasdiqlangan.

Shuni ham qayd etish lozimki, O'zbekistonda fotoelektr stansiyasi kabi tiklanadigan energiya manbalarining bazaviy salohiyati yuqori bo'lib, uzluksiz energiyaga bo'lgan ichki ehtiyoj doimiy xarakterga ega. Shu paytgacha tiklanadigan energiya manbalarini ishlab chiqarish va uzatishga investitsiyalarni rag'batlantirishga yo'naltirilgan siyosatning samarali bo'lmaganini ta'kidlash lozim.

NATIJARLAR

Ishlab chiqarish sohasida barqaror rivojlanishga qaratilgan qarorlarning asosiy tendensiyalari iqtisodiyoti kuchli tarzda tabiiy resurslarga bog'liq bo'lgan mamlakatlar (O'zbekiston ham shunday mamlakatlar jumlasiga kiradi) uchun tahdid hisoblanadi. Bunday mamlakatlarning iqtisodiyoti tarkibi mohiyatan barqarorlik bilan bog'lanmagan, yangi jarayonlarni joriy etish imkoniyati esa cheklangan. O'zbekistonda amaldagi rag'batlantirish tizimi resurslarni tejoychi va qayta ishlashning yuqori texnologiyalaridan foydalanishni rag'batlantirmaydi. Bu tahdid hozirgi kunda O'zbekistonda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning murakkab emasligi tufayli yanada chuqurlashadi.

Shunga qaramasdan, O‘zbekistonda xorijiy investitsiyalarni barqaror rivojlanish yo‘nalishlari – muqobil energiya manbalari, dekarbonizatsiya, “yashil iqtisodiyot” va ekologiya talablari hamda majburiyatlariga yo‘naltirish tizimini yaratish chora-tadbirlari mavjud bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- energiya ishlab chiqarishni tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy bazani qayta qo‘rib chiqish va takomillashtirish;

- elektr energiyasini sotib olish to‘g‘risidagi kafolatlangan bitim yoki yuqori samarali ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanganlik uchun imtiyozlar joriy etish kabi bozor tarkibini belgilab beruvchi maxsus dastaklarni joriy qilish.

O‘zbekistonda investitsiya muhitiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan global tahdidlardan yana biri – geosiyosiy, xususan, Rossiya va Ukraina o‘rtasidagi mojarolar hisoblanadi. Bu mojarolar O‘zbekiston investitsiya muhitiga ikki jihatdan ta‘sir ko‘rsatadi. Birinchidan, ushbu mojarolar tufayli oziq-ovqat va yoqilg‘iga bo‘lgan narxning oshishi inflyatsiyaning jadallashuviga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida global noaniqlik sharoitida global investitsiyalar uchun keng miqyosli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Yuqori noaniqlik va beqarorlik sharoitida odatda boyliklarning xavfsiz hududlarga ko‘chishi yuz beradi va bu holat investitsiyalarning mintaqa mamlakatlar bo‘yicha qayta taqsimlanishiga olib keladi. Shuningdek, UNCTAD ta‘kidlaganidek, yoqilg‘i resurslariga bo‘lgan narxning oshishi investitsiyalarning qazib olish sanoatiga qaytishiga olib kelishi mumkin. Bu esa nafaqat mojarolar ishtirokchilari bo‘lgan mamlakatlarda, balki boshqa mamlakatlarda ham yangi loyihalarga investitsiyalardan voz kechish xatarini keltirib chiqaradi[10].

Ikkinchidan, mojarolar ishtirokchisi hisoblangan Rossiya Federatsiyasi O‘zbekistonning eng yirik savdo va investitsiya hamkorlaridan hisoblanadi. Shu sababli bu mamlakatda yuz berayotgan o‘zgarishlar O‘zbekistonga ham ta‘sir ko‘rsatishi tabiiy. Mutaxassislar fikricha, yaqin kelajakda O‘zbekistonda investitsiyalarning o‘sishi uning Rossiya kapitali importi hamda davlat va xususiy investitsiya loyihalarining Rossiya banklari tomonidan moliyalashtirilishiga kuchli bog‘liqligi tufayli sekinlashadi. Garchi mojarolar davrida Rossiya investitsiyalarining o‘sishi kutilayotgan bo‘lsa-da, mojarodan so‘ng Rossiyadan O‘zbekistonga investitsiyalar hajmi qisqaradi[11].

1-jadval

2023-2024-yillarda Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon bankining mintaqadagi va asosiy savdo hamkor davlatlar uchun iqtisodiy o'sish prognozlari, foizda[12]

	Xalqaro valyuta jamg'armasi		Jahon banki	
	2023	2024	2023	2024
Jahon iqtisodiyoti	3,0	2,9	2,5	2,1
Rossiya	2,2	1,1	1,6	1,3
Xitoy	5,0	4,2	5,1	4,6
Turkiya	4,0	3,0	4,2	3,1
Qozog'iston	4,6	4,2	4,5	4,3
Qirg'iziston	3,4	4,3	3,5	4,0
Tojikiston	6,5	5,0	6,5	5,0
Ozarbayjon	2,5	2,5	1,5	2,4
Gruziya	6,2	4,8	5,9	4,8

Yana shuni qayd etish lozimki, geosiyosiy mojarolar natijasida jahon iqtisodiyotida yuzaga kelgan yuqori global inflyatsiya sharoitida Xalqaro valyuta jamg'armasining 2023-yil oktyabr oyi hisobotiga ko'ra, qat'iy monetar siyosatning davom ettirilishi, shuningdek, bir qator mamlakatlarda davlat qarzi yukini qisqartirish maqsadida fiskal konsolidatsiyalashuvni amalga oshirishi natijasida keyingi yilda iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashishi kutilmoqda. Xususan, mazkur hisobotga ko'ra 2023-yilda jahon iqtisodiyoti 3,0 foizdan, 2024-yilda 2,9 foizga, rivojlangan davlatlar iqtisodiyoti esa mos ravishda 1,5 foizdan, 1,4 foizga sekinlashadi.

XULOSA

Rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotida joriy yildagi 4 foizlik iqtisodiy o'sish sura'ti saqlanib qolinayotgan bo'lsada, mamlakatimizning asosiy savdo hamkorlari jumladan, Rossiya iqtisodiyoti 2023-yilda 2,2 foizdan 2024-yilda 1,1 foizga, Xitoy 5,0 foizdan 4,2 foizga, Turkiya iqtisodiyoti 4,0 foizdan 3,0 foizga hamda Qozog'iston 4,6 foizdan 4,2 foizga sekinlashishi prognoz qilinmoqda. Bunday pasayish mamlakatimiz investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shunday qilib, mamlakatlarning bir-biriga bog'liqligi yuqori bo'lgan globallasuv sharoitida global tendensiyalar O'zbekistonning investitsiya muhitiga u yoki bu yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'zgarishlarga imkon qadar samarali moslashish mamlakat hukumati tomonidan puxta ishlab chiqilgan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishni talab etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-oktabrdagi “2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son qarori /<https://lex.uz/docs/4539502>
2. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati 2020 yil yanvar-iyun.T.: 2020. – B.188-190.
3. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati 2020 yil yanvar-iyun.T.: 2020. – B.192.: B.110
4. World Investment Report 2021. Investing in sustainable recovery. United Nations Geneva, 2021. – P.12.
5. «Рекомендации для национальной стратегии по прямым иностранным инвестициям с дорожной картой для Узбекистана: новые источники роста». Всемирный банк, Округ Колумбия, 2022. – С.29-30.
6. Японская экономика в 2020 году испытала сильнейший с 2009 года спад. - <https://www.kommersant.ru/doc/4692192>
7. Дробот Е.В. Влияние пандемии COVID-19 на рынок труда США // Экономика труда. – 2020. – Том 7. – № 7. – С. 577-588.
8. https://unfccc.int/sites/default/files/russian_paris_agreement.pdf
9. ОЭСР (2021). Будущее инвестиционных договоров - потенциальные направления. 6-я ежегодная конференция по инвестиционным договорам, март 2021 г
10. ЮНКТАД. 2022. Влияние войны в Украине на торговлю и развитие. экспресс-оценка ЮНКТАД. 16 марта 2022 г. https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d1_en.pdf
11. Экономический бюллетень Всемирного банка по региону Европы и Центральной Азии, весна 2022.
12. Перспективы развития мировой экономики Международный Валютный Фонд / Адаптация к расхождениям в мировой экономике. Международный валютный фонд Октябрь 2023. – С.25. (<https://www.imf.org/ru/Publications/WEO/Issues/2023/10/10/world-economic-outlook-october-2023>) ва <https://www.worldbank.org/ru/about/annual-report> ma’lumotlari asosida tuzilgan

ASSESSMENT OF THE RELIABILITY OF THE TRANSMISSION OF LINGUISTIC FEATURES IN THE TRANSLATION OF A WORK OF ART

Nuridinov Zukhriddin Shukhratovich

Lecture, Fergana State University

Ynwazur97@gmail.com

ABSTRACT

This research focuses on evaluating the reliability of transmitting linguistic features during the translation of a work of art. Translation, particularly in the realm of artistic expression, involves intricate nuances that extend beyond literal word-for-word conversion. The study employs a multidimensional approach, considering linguistic elements such as syntax, semantics, and cultural context. By analyzing translations of select works of art, the research aims to identify patterns, challenges, and potential improvements in the transmission of linguistic features. Additionally, the study explores the impact of cultural nuances on the faithful representation of linguistic aspects in the translated work. The findings contribute to the understanding of the complexities involved in translating artistic expressions and provide insights for enhancing the reliability of such transmissions.

Keywords: Translation, Linguistic Features, Art, Reliability, Cultural Nuances, Syntax, Semantics, Translatability, Literary Translation.

АННОТАЦИЯ

Данное исследование посвящено оценке надежности передачи лингвистических характеристик в процессе перевода произведения искусства. Перевод, особенно в области художественного выражения, включает в себя сложные нюансы, выходящие за пределы буквального словесного преобразования. В исследовании используется многомерный подход, рассматривая лингвистические элементы, такие как синтаксис, семантика и культурный контекст. Анализируя переводы выбранных произведений искусства, исследование стремится выявить закономерности, проблемы и потенциальные улучшения в передаче лингвистических характеристик. Кроме того, исследование изучает влияние культурных нюансов на верную репрезентацию лингвистических аспектов в переведенном произведении. Полученные результаты способствуют пониманию сложностей, сопряженных с переводом художественных выражений, и предоставляют инсайты для улучшения надежности таких передач.

Ключевые слова: Перевод, Лингвистические Характеристики, Искусство, Надежность, Культурные Оттенки, Синтаксис, Семантика, Переводческая Возможность, Литературный Перевод.

Assessing the reliability of the transmission of linguistic and cultural characteristics in translation is one of the important aspects of research. When translating a work of art, attention should be paid to how correctly and fully the features inherent in the language and culture of the author are conveyed. The first criterion for assessing reliability is the accuracy of the transmission of the lexical-semantic properties and stylistic features of the original. The translator must take into account the subtleties and subtleties of the language and convey them in the most appropriate way to another language.

It is also necessary to take into account the context in which certain words and phrases are used to maintain the integrity and emotional strength of the original. The second criterion is associated with the transmission of cultural features and images of the novel. The translator must be attentive to the traditions, customs and values that are reflected in the text and strive to preserve them in translation. This may involve the use of equivalent phrases, symbols and images that are understandable and meaningful to the Uzbek reader. It is also important to take into account changes in culture over time and adapt the text accordingly. The third criterion is to maintain the style and overall tone of the work. The artistic translation should not only convey the main content and meaning of the original, but also preserve its unique atmosphere and style. It may be necessary to use literary or poetic means to create such an environment in the Uzbek language. In addition, it is necessary to take into account the requirements and expectations of the Uzbek reader. The translator should strive to make the text understandable and accessible to the audience, while retaining the author's basic ideas and intentions. This may require certain compromises and adaptations to ensure that the translation is unique and attractive to the Uzbek reader.

Sometimes the assessment of the reliability of the transmission of linguistic features in translation can be subjective and depends on the interpretation of the translator. However, regular verification of the compliance of the translation with the original, discussion with other specialists, and advanced translation practice will help to increase the accuracy and reliability of the transmission of linguocultural features in the translation. These are just some aspects of assessing the reliability of the transmission of linguistic features in the translation of a work of art. To achieve maximum accuracy and completeness, the translator must be literate and competent in the fields of language, culture and literature, as well as attentive to the smallest details and features of the text.

Assessing the reliability of the transmission of linguistic and cultural characteristics in translation is one of the important aspects of research. When translating a work of art, attention should be paid to how correctly and fully the

features inherent in the language and culture of the author are conveyed. The first criterion for assessing reliability is the accuracy of the transmission of the lexical-semantic properties and stylistic features of the original. The translator must take into account the subtleties and subtleties of the language and convey them in the most appropriate way to another language. It is also necessary to take into account the context in which certain words and phrases are used to maintain the integrity and emotional strength of the original. The second criterion is associated with the transmission of cultural features and images of the novel. The translator must be attentive to the traditions, customs and values that are reflected in the text and strive to preserve them in translation. This may involve the use of equivalent phrases, symbols and images that are understandable and meaningful to the Uzbek reader. It is also important to take into account changes in culture over time and adapt the text accordingly. The third criterion is to maintain the style and overall tone of the work. The artistic translation should not only convey the main content and meaning of the original, but also preserve its unique atmosphere and style.

It may be necessary to use literary or poetic means to create such an environment in the Uzbek language. In addition, it is necessary to take into account the requirements and expectations of the Uzbek reader. The translator should strive to make the text understandable and accessible to the audience, while retaining the author's basic ideas and intentions. This may require certain compromises and adaptations to ensure that the translation is unique and attractive to the Uzbek reader. Sometimes the assessment of the reliability of the transmission of linguistic features in translation can be subjective and depends on the interpretation of the translator. However, regular verification of the compliance of the translation with the original, discussion with other specialists, and advanced translation practice will help to increase the accuracy and reliability of the transmission of linguocultural features in the translation. These are just some aspects of assessing the reliability of the transmission of linguistic features in the translation of a work of art. To achieve maximum accuracy and completeness, the translator must be literate and competent in the fields of language, culture and literature, as well as attentive to the smallest details and features of the text.

REFERENCES

1. Fatikhovich, G. E., & Shukhratovich, N. Z. (2023). Professional Orientation in the Teaching of Foreign Language at Non-Filological Faculties. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, 1(4), 31-
2. Gizdulin, E. F. (2022, November). FEATURES OF THE POST-APOCALYPTIC NOVEL IN THE MODERN LITERATURE. In

INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY (Vol. 1, No. 8, pp. 121-124).

3. Nuridinov, Z. S. (2022). THE TRAGEDY OF KOVRIN'S DELUSIONAL IDEAS IN THE STORY "THE BLACK MONK" BY AP CHEKHOV. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 356-360.

4. Nuridinov, Z. S. (2022). INTERMEDIALITY AND EKPHRASIS IN MODERN LITERARY STUDIES. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5), 726-730.

5. Sobirov N. S. WAR AND PRISONERS OF WAR // *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*. – 2022. – T. 13. – C. 80-87.

6. Sobirov N., Gizdulin E. TRACES OF PRISONERS OF THE FIRST WORLD WAR IN KYZYL-KIYA (KYRGIZSTAN) // *Конференции*. – 2021.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ У СТУДЕНТОВ

Корёгдиев Шерзод Шухрат угли

Университет общественной безопасности Республики Узбекистан
Магистрант по специальности Психология (по видам деятельности)

АННОТАЦИЯ

Немаловажным является и соответствие черт характера личности тому виду деятельности, интерес к которой в силу влияния различных социальных и культурных факторов, проявляет молодой человек. Современному молодому выпускнику вуза необходимо не только осваивать рынок труда, закрепляться в нем, но и быть мобильным, конкурентоспособным, готовым к профессиональной деятельности и ответственным за ее результаты. Ему также необходимо четкое представление своего профессионального пути. В этой связи перед образованием стоит задача подготовить не просто грамотного исполнителя, но и личность, стремящуюся к профессиональному росту и развитию. Актуальным становится изучение, формирование и развитие профессиональной направленности студентов.

Ключевые слова: профессиональная направленность, навыки, социальные факторы, познавательные процессы, профессиональный успех, возрастные особенности, профессиональный прогноз.

ABSTRACT

It is also important that the personality traits correspond to the type of activity in which the young person is interested due to the influence of various social and cultural factors. A modern young university graduate needs not only to master the labor market, gain a foothold in it, but also to be mobile, competitive, ready for professional activity and responsible for its results. He also needs a clear understanding of his professional path. In this regard, education is faced with the task of preparing not only a competent performer, but also a person striving for professional growth and development. The study, formation and development of students' professional orientation is becoming relevant.

Key words: professional orientation, skills, social factors, cognitive processes, professional success, age characteristics, professional prognosis.

ВВЕДЕНИЕ

Профессиональная ориентация находится на стыке педагогики, психологии и социологии. В разных странах существуют свои традиции и научные школы в этих науках, а также в их онтогенезе, поэтому существуют различия в классификации направлений деятельности по профессиональной ориентации, по-разному расставляются акценты при использовании психологических приемов и при их гносеологических обоснованиях и т. д. Все это может привести к неоднозначности перевода на русский язык специальных терминов, используемых в литературе по профессиональной ориентации. Более того, даже в английском языке, используемом в США и Великобритании, имеются разночтения в терминологии. Например, в США используется словосочетание «career counseling», а в Великобритании — «careers advice», или «careers guidance» для обозначения карьерного консультирования, а в работах на французском языке зачастую термин «career counseling» используется без перевода. В психолого-педагогических исследованиях профессиональная направленность личности рассматривается как важнейшее условие профессионального самоопределения, как критерий овладения профессией и закрепления в ней, в роли ведущего фактора повышения эффективности учебно-воспитательного процесса, как основа профессиональной адаптации.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОД

Понятие направленности как стержневого свойства личности по разному трактуется в ряде концепций, разрабатываемых в отечественной психологии (Б.Г.Ананьев, Л.И.Божович, В.Н.Мясищев, С.Л. Рубинштейн, К.К. Платонов, А.Г.Ковалев, А.В.Петровский, В.Д.Шадриков и др.). Ряд авторов раскрывает направленность личности через отношения, которые складываются в процессе деятельности и поведения (Б.Г.Ананьев, В.С.Мерлин, С.Л.Рубинштейн). В отечественной психологии утвердилось мнение о том, что направленность является одним из структурных образований личности (Л.И. Божович, А.Н.Леонтьев). Так, в частности, К.К.Платонов, А.Г.Ковалев полагают, что направленность является основополагающим личностным компонентом и рассматривают ее в функциональной структуре личности [1].

В свою очередь, профессиональная направленность определяется через отношения (Т.П.Маралова), интересы (С.П.Крягжде, М.И.Дьяченко), интересы и склонности (М.И. Кузьмина), мотивы (Е.М.Никиреев, Н.Ю.Ткачева), установку (А.С.Ткаченко, С.Е.Залесская), потребности, установки, интересы, цели, склонности, убеждения (А.П. Сейтешев), мотивы, ценностные

ориентации, профессиональную позицию, социально-профессиональный статус (Э.Ф.Зеер) [3].

Профессиональная направленность выступает как относительно устойчивое образование личности, входящее в структуру общей направленности и выражает собой систему профессиональных потребностей и преобладающих мотивов, ценностных ориентаций и воплощается в профессиональных целях, установках и активности учащихся по их достижению [4].

Принято считать, что промышленная революция XIX века, высвободившая большое количество рабочих рук в сельском хозяйстве и промышленности развитых стран, привела к возникновению служб занятости для решения возникших в то время социально-экономических задач. Изменение жизненного уклада в этот период породило также психологическую проблему «свободы выбора» у значительного количества людей. Для решения этой проблемы на рубеже XIX и XX веков потребовалось не только создание служб занятости, но и развитие психологических исследований в области профессиональной ориентации. Первые соответствующие лаборатории появились во Франции (Страсбург, 1903 г.) и в США (Бостон, 1908 г.), а затем и в других странах.

ОБСУЖДЕНИЕ

Широкое ретроспективное исследование теоретических разработок и практических действий по профессиональной ориентации дано в работе [1]. В ней И.Г.Шамсутдинова указывает: «В теоретическом плане профессиональной ориентации во Франции свойственна смена трех исторических моделей: идеалистической механистической, технократической и воспитательной». Первая из них опиралась на концепцию «установления наилучшего соответствия между требованиями профессии и личностными характеристиками учащегося, определяемыми с помощью тестовой диагностики». Вторая (сложившаяся в 60-е годы XX века) считает, что «профессиональная ориентация учащихся направлена не на выбор конкретной профессии, а в первую очередь на подготовку к этому выбору». Переход от индустриального общества к обществу, основанному на знаниях, происходил во Франции на рубеже 80-х и 90-х годов XX века. Важной характеристикой этого нового общества (к которому постепенно переходят все страны) является быстрая смена потребностей рынка высококвалифицированного труда, требующая не только большой мобильности кадров, но и их инициативности, готовности приобретать новые знания (LLL). В соответствии с этим третья, воспитательная модель профессиональной ориентации, декларирует

необходимость «непрерывного сопровождения учащегося в его самостоятельном личностном становлении, в определении своего будущего, в том числе профессионального». Таким образом, «профессиональная ориентация учащихся во Франции интегрируется в систему образования и переориентируется с удовлетворения кадровых нужд государства на удовлетворение профессиональных интересов, потребностей самих учащихся» [2].

А. Бандура дал развитие теориям своих предшественников в этом направлении: Г. Тарда, Дж. Рот-тера, Миллера, Долларда, Л.С. Выготского, Лэй-ва. Его теория объединяет аспекты поведенческого и познавательного обучения. Поведенческое обучение означает, что человеческое окружение направляет поведение личности в определенное русло. Познавательное обучение предполагает важность влияния психологических факторов на поведение личности. Теория социального обучения предлагает учитывать комбинацию влияния внешних и психологических факторов. SLT предполагает при моделировании поведения принимать во внимание три фактора: запоминание своих наблюдений, умение воспроизвести наблюденное и мотивация (положительное отношение) к восприятию этого поведения.

Вторая теория А. Бандуры «A Social Cognitive Theory» — социально-когнитивная теория — отводит центральную роль в построении человеческой личности процессам познания, саморегуляции, рефлексии для адаптации и самосовершенствования, опубликована в 1986 году [6]. Она особо подчеркивает совместное взаимодействие и взаимовлияние среды, поведения и личностных факторов, в которых особое место отводится когнитивным процессам, обеспечивающим ментальный самоконтроль и самоэффективность личности. Среда или окружение в социально-когнитивной теории оказывают влияние на личность в той же мере, в какой личность влияет на среду и формирует среду, а среда формирует личность. Это непрерывное взаимодействие сил создает некое равновесие между свободой и детерминизмом в социально-когнитивной теории.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Наконец, в 1997 году А. Бандура выдвинул гипотезу, что когнитивная по природе самоэффективность (т. е. ожидания в отношении собственной эффективности) влияет на моторное поведение, на то, например, будет ли стрессовая ситуация стимулировать попытки овладения ею, насколько это будут интенсивные попытки и как долго они будут продолжаться. Осознание собственной «эффективности» может влиять и на характеристики среды,

которые изменяются вследствие определенного поведения личности. Свои теоретические положения А. Бандура подтверждал клиническими испытаниями при излечении различного рода фобий. Его последователи успешно доказали, что эта теория может быть также применена для регуляции социального поведения.

Профессиональная направленность выступает показателем зрелости личности, особое значение приобретает необходимость изучения и формирования ее именно на этапе начальной профессионализации – обучения в вузе. Поскольку профессиональный выбор уже сделан, необходимо помочь студенту закрепиться в профессии, развить психологическую готовность к будущей деятельности в роли специалиста.

В свою очередь, профессиональная направленность определяется через отношения (Т.П.Маралова), интересы (С.П.Крягжде, М.И.Дьяченко), интересы и склонности (М.И.Кузьмина), мотивы (Е.М.Никиреев, Н.Ю.Ткачева), установку (А.С.Ткаченко, С.Е.Залесская), потребности, установки, интересы, цели, склонности, убеждения (А.П.Сейтешев). На основе анализа и обобщения различных подходов в изучении направленности, и в частности, профессиональной, мы выделяем три составляющие профнаправленности, которые в своем содержательном аспекте включают [7]:

1. систему отношений личности к профессиональной деятельности;
2. систему мотивации предпочтения конкретной деятельности;
3. систему регуляции поведения личности, детерминированную ее профессиональными потребностями, интересами и ценностями.

Профессиональная направленность выступает как относительно устойчивое образование личности, входящее в структуру общей направленности и выражает собой систему потребностей и преобладающих мотивов, ценностных ориентаций и воплощается в профессиональных целях, установках и активности учащихся по их достижению.

В отечественной психологии утвердилось мнение о том, что профессиональную направленность следует рассматривать в динамике, развитии, которое представляет собой длительный, многоступенчатый процесс. При этом выделяют этапы, стадии, периоды ее развития. В целом, формирование профессиональной направленности осуществляется в процессе:

- 1) первичного профессионального самоопределения;
- 2) профессионализации;
- 3) профессиональной деятельности.

Личностная направленность является одной из подструктур личности и служит для выражения высшего уровня личности. Ориентация личности рассматривается как совокупность устойчивых мотивов, направляющих деятельность человека, и характеризуется следующим: уровнем развития, широтой развития, интенсивностью и эффективностью. У каждого человека, у каждого человека есть уровень становления своего направления. Эти уровни различаются не только по содержанию, но и по группировке и подчинению отдельных характеристик, выполняемых функций, свойств и компонентов. Это определяет личностное многообразие разных людей, уникальность каждого человека.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направленность – сложное образование личности, определяющее поведение человека, его отношение к себе и окружающим людям. Направленность личности меняется и развивается на протяжении всей жизни, поэтому многие характеристики, связанные с формированием личности, также находятся в состоянии изменения. Своевременная психологическая диагностика профессиональной направленности студентов, индивидуальное консультирование, направленное на разъяснение механизмов социальной адаптации, условий реализации личностных способностей, проведение групповых тренингов, помогут наладить межличностные отношения и профессиональную зрелость, профессиональный выбор [8].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бордовская Н.В. Педагогика. Учебник для вузов / Н.В. Бордовская, А.А. Реан. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 304 с.
2. Шамсутдинова И.Г. Профессиональная ориентация учащихся во Франции / И.Г. Шамсутдинова, О.И. Павлова // Педагогика. — 2007. — № 4. — С. 101-111.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования / Э.Ф. Зеер. – М.: МПСИ; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 480 с.
4. Клименко В.А. Образование в современном обществе: проблемы и перспективы развития: монография / В.А.Клименко. – Минск: БНТУ, 2007. – 296 с.
5. Курбацкая Т.Б. Мотивационная структура профессиональных намерений в процессе оптации и профессиональной подготовки в ВУЗе: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Т.Б. Курбацкая. – Казань, 1997. – 175 с.
6. Образование: сокрытое сокровище. Доклад Международной комиссии по

образованию для XXI века, представленной ЮНЕСКО. – 1996. – С. 37.

7. Полещук Ю.А. Профессиональная направленность личности: теория и практика: пособие / Ю.А. Полещук. – Минск: БГПУ, 2006. – 92 с.

8. Qoryogdiyev Sherzod Shukhrat Ogli. (2024). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE PHENOMENON OF PROFESSIONAL ORIENTATION IN THE SYSTEM OF PERSONAL NEEDS. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(01), 40–45. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume04Issue01-06>

ПРАВИЛА СБОРА И СУШКИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ

Султанова Гулбахор Абдижалоловна

Ташкентский государственный аграрный университет

Бобоева Зухра Одиловна

Институт фармацевтического образования и исследований

АННОТАЦИЯ

Самыми распространенными лекарственными растениями в Узбекистане являются райхон (базилик), кинза (кориандр), фенхель, мята, клевер (себерга). Дикорастущие растения можно найти на равнинах и в горах, а также приобрести на базарах и в аптеках. Местные жители не понаслышке знают о чудотворных действиях таких растений.

В этой статье публикуются правила сбора и сушки лекарственных растений, произрастающих или интродуцированных на территории республики, большинство из которых востребованы фармацевтической отраслью Узбекистана.

Ключевые слова: *Виды лекарственных растений, хранение, экономия в хозяйстве.*

ABSTRACT

The most common medicinal plants in Uzbekistan are raikhon (basil), cilantro (coriander), fennel, mint, clover (seberg). Wild plants can be found on the plains and in the mountains, and can also be purchased at bazaars and pharmacies. Local residents know firsthand about the miraculous effects of such plants. This article publishes the rules for collecting and drying medicinal plants growing or introduced on the territory of the republic, most of which are in demand by the pharmaceutical industry of Uzbekistan.

Key words: *Types of medicinal plants, storage, savings on the farm.*

ВВЕДЕНИЕ

На сегодняшний день в Узбекистане разрешено использовать в медицине 112 видов лекарственных растений. Около 80% из них являются естественно растущими растениями, однако в последние годы все чаще появляются большие площади искусственных плантаций. По данным Всемирной организации здравоохранения, 60% лекарственных средств, используемых в современной медицине, готовятся и производятся на основании лекарственного растительного сырья.

Правила сбора лекарственного растительного сырья

- **сбор** идет в сухую солнечную погоду после высохшей росы погоду;
- сочные и осыпающиеся плоды собирают в утреннее время;
- аллергенные и ядовитые **растения** нужно собирать в перчатках;
- для хранения нужна просторная тара с вентилируемыми стенками или корзинка

Лекарственное сырье – основной источник для создания медицинских препаратов. Для дальнейшей переработки нужно не только грамотно собрать и высушить материал, но и обработать, чтобы лекарственное сырье не утратило своих свойств. Поэтому правила сушки и приема растительного сырья достаточно строгие.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТ

Основными принципами рационального сбора лекарственного растительного сырья являются соблюдение сроков и выбор районов проведения. Важно, чтобы растения произрастали в экологически чистой местности.

Существуют 3 основных периода для сбора сырья:

- весна, с марта по май. В это время начинается движение соков в растении;
- летний период с июня по июль. Основной упор делается на сбор цветов, листьев и трав;
- осенью собирают семена, плоды и подземные части растений.

Среди правил сбора лекарственного растительного сырья можно выделить основные:

- для сырья выбираются растения и плоды отличного качества непыльные, не пораженные болезнями;
- сбор идет в сухую солнечную погоду после высохшей росы погоду;
- сочные и осыпающиеся плоды собирают в утреннее время;
- аллергенные и ядовитые растения нужно собирать в перчатках;
- для хранения нужна просторная тара с вентилируемыми стенками или корзинка.

Кроме того, срок между сбором растений и сушкой не должен превышать двух часов.

Правила заготовки и обработки лекарственного растительного сырья

При сборе лекарственных растений существуют правила заготовки и обработки сырья, а также специальные требования к персоналу и месту хранения трав. Каждый сборщик проходит обязательный инструктаж.

Специалисты должны знать наименования, различать растения по виду и иметь опыт работы с лекарственным сырьем. Работники отбирают только лучшие растения и плоды, не зараженные заболеваниями.

Помещения, где размещается сырье, должны быть чистыми, вентилируемыми. Сырье хранится в поддонах на расстоянии от стен. Некоторые растения согласно инструкции помещаются в разных комнатах.

При заготовке лекарственного растительного сырья вред, нанесенный окружающей среде, должен быть минимальным.

Сушка лекарственного растительного сырья

Если растения неправильно высушены, то происходит потеря определенного количества лекарственных веществ, и сырье теряет часть важных характеристик.

Сушка лекарственных растений осуществляется при 40-60 градусов. Эта температура необходима для остановки действия плесени и грибков.

Различают два вида сушки: искусственный и естественный.

Сушка естественным путем происходит как на солнце, так и в тени. На солнце располагают корневища, которые не имеют окраски, а также ягоды и плоды, все остальные растения помещаются в тень.

Цветы и травы сушить на солнце нельзя, так как в процессе разрушается хлорофилл. Растения выкладывают тонким слоем на чердаке, на ночь. Можно сушить под навесом или на веранде вдали от прямых солнечных лучей, а в дождливую погоду прикрывают брезентом.

Сушка искусственным путем проводится в специальных сушильных шкафах. Использование сушильных шкафов позволяет проводить этот процесс в любое время года, сырье высыхает быстро. При сушке нельзя располагать рядом ядовитые и неядовитые растения, а также имеющие запах с не имеющими.

Ассортимент лекарственного растительного сырья

Ассортимент лекарственного растительного сырья достаточно обширен, к нему относят:

- цветки (соцветия);
- листья;
- плоды;
- семена;
- почки;
- кора;
- стебли растений;

- трава (стебли трав с листьями и цветами);
- корни;
- корневища.

Стебли заготавливают режущими инструментами, корни и корневища выкапывают при помощи лопаты. Остальные растения собирают вручную.

Правила приемки лекарственного растительного сырья

При хранении сырья есть специальные правила, которых нужно придерживаться, например:

- эфиромасличные хранятся отдельно от ядовитых и сильнодействующих растений;
- сырье общего хранения отделяют от других видов и плодов;
- отдельное помещение необходимо для плодов и семян.

ВЫВОД

Если цветы и листья можно смешать, то плоды и корни, а также траву смешивать нельзя. Трава хранится в мешочках из бумаги или ткани. Срок хранения трав, цветков, почек, листьев 1-2 года, плодов 2-3 года, корней и коры не больше трех лет. При более длительном хранении данное сырье утрачивают лекарственные свойства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Қайимов А.Қ., Бердиев Э.Т. Дендрология (дарслик) Тошкент Фан ва технология.
2. Холматов Х.Х., Косимов А.И. Доривор усимликлар. Тошкент, Ибн Сино (на узб. языке).
3. Турова А.Д. и др. Лекарственные растения (сборник лекций по курсу “Рациональное использование лекарственных растений леса”. - Москва, Лесная промышленность.

KURSANTLARNING AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALAR BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI BAHOLASH ME'ZONLARI

Jarilkasinova Gulnaz Xojabayevna

Tashkent amaliy fanlar universiteti, Chet tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

gulnozajarilkasinova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kursantlarning ingliz tilida axborot-kommunikatsiya texnologiyalar bo'yicha kasbiy kompetentligini baholash mezonlari masalasiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya, texnologiya, kompetentsiya, metodika, дидактик восита, motivatsiya, protsessor, grafika, kompyuter.

АННОТАЦИЯ

В данной статье основное внимание уделяется критериям оценки профессиональной компетентности курсантов в области информационно-коммуникационных технологий на английском языке.

Ключевые слова: коммуникация, технология, компетенция, методика, дидактический инструмент, мотивация, процессор, графика, компьютер.

ABSTRACT

This article focuses on the criteria for evaluating the professional competence of cadets in information and also communication technologies in English language.

Key words: communication, technologies, competence, methods, didactic tool, motivation, processor, graphics, computer.

KIRISH

Respublikamizda so'nggi yillar ichida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida chet tillarini o'qitishga e'tibor qaratilib, bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. «Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va chet tillarini chuqur o'zlashtirgan kadrlarni tayyorlashning yuqori darajasi va sifatini ta'minlash» kabi muhim vazifalar belgilandi. Xorijiy tajribalar asosida chet til o'qitishni tashkil qilish, o'quvchilarda lingvistik va sotsiolingvistik kompetentsiyalarni rivojlantirishning me'yoriy asoslari va moddiy texnik bazasi yaratildi. Ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda harbiy pedagoglarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasi, tizimi, lingvodidaktik ta'minoti asoslarini aniqlashtirish, reproduktiv va retseptiv malakalarni mustahkamlovchi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish kabi muhim vazifalar belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi, 2019 yil 27 avgustdagi PF-5789-son «Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida»gi Farmonlari, 2012 yil 10 dekabrda PQ-1875-son «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2019 yil 28 iyundagi PQ-4375-son «O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorlarida shuningdek, mazkur sohaga tegishli bo'lgan boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ta'lim sifatini ta'minlashga doir belgilangan me'yorlar xisobga olingan. Axborot-metodik ta'minot sohasida kursantlarning kompetentligini rivojlantirish bo'yicha baholash mezonlari ishlab chiqildi. Ular: kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar darajasi, kursantlarning motivatsiyasi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Bo'lajak kursantlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi kompetentligi deganda, S.Konyushenkoning [52] fikricha, shaxsning o'quv faniga oid maxsus bilim, malaka va ko'nikmalari asosida shakllantirilgan, talabning samarali qarorlarni qabul qilish, kasbiy faoliyatning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda samarali usullarni qo'llash qobiliyati va tayyorligining integrativ tavsifi tushuniladi. O'qituvchi o'quv jarayonida ularni qo'llashdan yetarlicha manfaatdorlik, keng dunyoqarash, ham umumiy, ham o'quv-dasturiy vositalarga egalik, fanni o'qitishning metodik tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rnini aniq belgilay olishiga ishonch hosil qilgandagina o'quv fanlarini o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi haqida gapirish mumkin. [103; 104]. M.Lebedeva va O.Shilova [56] axborot-kommunikatsiya kompetentligini shakllantirishning bazaviy, umumiy va kasbiy bosqichlarini ajratib ko'rsatishgan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'quv faoliyatida foydalanish hamda kasbiy masalalarni hal qilishda ushbu texnologiyalardan foydalanishni aniq ajratib berishgan. Birinchi mezon bo'yicha kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha kompetentligini rivojlantirishning 4 ta dajarasini tavsiflash mumkin. Kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha kompetentligining rivojlanganlik darajalari haqida aytib utilgan.

Darajalar tavsifi

Yuqori Axborot-metodik ta'minot bo'yicha amal qiluvchi qonuniyatlar va tamoyillarni aniq tushunishni namoyish qiladi. Qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun axborot-metodik ta'minot tamoyillari va vositalari asosida usullar tanlanadi; ularni bo'lajak kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan tushuntiradi.

O'rta Axborot-metodik ta'minot bo'yicha amal qiluvchi qonuniyatlar va tamoyillarni tushunishni har doim ham namoyish qilmaydi. Qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun axborot-metodik ta'minot tamoyillari va vositalari asosida usullar tanlanadi, biroq ularni asoslashda qiyinchiliklar kuzatiladi; ularni bo'lajak kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan batafsil tushuntira olmaydi.

Quyi Axborot-metodik ta'minot bo'yicha amal qiluvchi qonuniyatlar va tamoyillarni tushunishni namoyish qilishda xatoga yo'l qo'yganda tahlil qilmaydi; qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun axborot-metodik ta'minot tamoyillari va vositalari asosida usullar tanlashda mavjud bilimlarga tayanadi.

Quyidan past Axborot-metodik ta'minot bo'yicha amal qiluvchi qonuniyatlar va tamoyillarni tushunishni namoyish qila olmaydi; qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun axborot-metodik ta'minot tamoyillari va vositalari asosida usullar tanlashda muammolar mavjud.

Kursantlarning axborot-metodik ta'minotga motivatsiyasini baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

1. Kursantlarlar o'qish-bilish faoliyatida tashabbuskorlik va faollik darajasi.

2. Berilgan topshiriq va vazifalarni bajarishda natijalari uchun mas'ullik darajasi. Kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha kompetentligini rivojlantirishning motivatsiyasini baholashda quyidagi darajalarni keltirish mumkin.

Kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha kompetentligini rivojlantirishning motivatsiyasini baholash mezonlarini darajalari

Darajalar tavsifi

Yuqori Berilgan vazifalarni o'z xohishi, mas'uliyatli yondashuv bilan bajarish; imkon qadar samaraliroq harakat qilishga sifatli natijalarga erishishga intilish; hatto qo'yilayotgan bahoga ta'sir qilmaydigan hollarda ham berilgan vazifalarni bajarishga intilish.

O'rta Berilgan vazifalarni mas'ulyatsiz yondashuv bilan bajarish; imkon qadar samaraliroq harakat qilish; hatto qo'yilayotgan bahoga ta'sir qilmaydigan xollarda ham berilgan vazifalarni bajarishda vaziyatdan kelib chiqib tashabbuskorlikni namoyon qilish.

Quyi Berilgan vazifalarni majburiy faoliyat bilan bajarish; o'quv jarayonida faqatgina pedagoglar tomonidan baholanadigan vazifalarning bajarilishi; berilgan

vazifalarni bajarishda bahoning pasayishiga ta'sir ko'rsatadigan xatolarning tuzatilishi.

Quyidan past Faoliyatda ishtirok etishdan qochish, hatto majburiy vazifalarni bajarishda faol emaslik, tashabbuskorlikning mavjud emasligi; faoliyat natijalariga loqaydlik, xatolar hatto bahoning pasayishiga ta'sir ko'rsatsa ham tuzatilmaydi.

«Xorijiy til» fanini o'qitish jarayonida kursantlarning bilim va ko'nikmalarini nazorat qilish usullarini samarali qo'llash muammosi o'quv vazifalarning tizimini yaratishni talab qiladi. Kursantlarning bilim va ko'nikmalarini nazorat qilishga bag'ishlangan o'quv vazifalar kursantlarda mustaqillik, tadbirkorlik, faollik, ularning fikrlash faoliyatini shakllantirishga qaratilgan yetakchi didaktik vosita ekanligi ma'lum. O'quv vazifalarining doimiy bajarilishi natijasida kursantlarning mustaqil fikrlash faoliyati rivojlanadi, o'quv materialini o'zlashtirishda shakllantirilgan aqliy faoliyat tafakkurning doimiy rivojlanishiga qaratiladi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun dars jarayonida turli usullardan foydalanish bilan bir qatorda turli mazmundagi vazifalarni bajarib borish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Vazifalar tizimidagi turli xil o'zlashtirish darajasiga mo'ljallangan nazorat topshiriqlari kursantlarning o'quv materialini o'zlarining imkoniyatlariga mos darajada o'zlashtirishiga imkon beradi.

MUHOKAMA

Misol sifatida, KorelDrav dasturi bo'yicha kursantlarning bilim va ko'nikmalarini nazorat qilishga qaratilgan test vazifalari va turli xil o'quv vazifalarini keltiramiz.

1. Nuqtalar majmuasi ko'rinishida tasvirlanadigan grafika qanday ataladi?
a) rastrli; b) fraktal; s) to'g'ri chiziqli; d) vektorli.
2. Ekran displeyining nuqtali elementi, deb nimaga aytiladi?
a) piksel; b) nuqta; s) vektor; d) lyuminofor donasi.
3. Videoadapter – bu... ?
a) grafik displey ishini boshqaruvchi vosita;
b) grafik muharrirning maxsus instrumentlari yordamida chiziladigan oddiy figuralar;
s) grafik tasvirlar haqida axborotlarni saqlovchi elektron vosita;
d) protsessorning tarkibiy qismi.
4. Veb sahifada qaysi grafik fayl formatlari ishlatiladi?
a) GIF; b) DRP; s) PSD; d) PDF.
5. Vektorli grafikaning muharrirlari.
a) KorelDrav;
b) Adobe PhotoShop;

s) 3DStudioMax;

d) Adobe Illustrator.

Test vazifalaridan tashqari biz turli o'quv vazifalarini keltiramiz.

O'quv vazifalarining birinchi turi berilgan o'quv materiali bo'yicha barcha tushunchalarni kursantlar tomonidan eslab qolish va esga tushirishga qaratilgan [100].

Misol sifatida quyidagi vazifa berilgan.

O'quv vazifalarining ikkinchi turi o'rganilgan o'quv materialining ahamiyatini tushuna olish qobiliyatining ko'rsatkichi bo'lib, tushunchalarni bir shakldan boshqa shaklga o'tkazish uchun xizmat qiladi. O'qitishning bunday natijalari o'quv materialini oddiy eslab qolishdan ustun turadi.

1- vazifa. KorelDraw dasturi bo'yicha matn berilgan. Ushbu matnning bo'sh joylarini uning uskunolari atamallari bilan to'ldiring.

Ranglar palitrasi

Asosiy oynaning o'ng qismida vertikal yo'nalishda _____ joylashgan bo'lib,

_____shaklidagi figuralar to'plamidan tashkil topgan. Palitrada illyustratsiya uchun mo'ljallangan _____ saqlash mumkin. Bu esa o'z navbatida ranglar kamalagi minimumini saqlash va ulardan o'z o'rnida foydalanish imkonini beradi. KorelDraw ranglar palitrasini o'zgartirish imkoniyatiga _____, ammo foydalanuvchi palitrani aniq bir qismlarini o'zgartirish imkoniyatiga _____. Palitradagi barcha ranglarni ko'rish uchun palitra panelining _____ qismida joylashgan _____ belgisini tanlash lozim.

Ushbu vazifa esa tushunchalar, qoidalar, uslublar, tamoyillar, nazariyalardan foydalanishga qaratilgan. O'qitish natijalari tushunishga nisbatan chuqurroq bilishni talab qiladi.

2- vazifa. KorelDraw dasturidagi ob'ektga oid bajarilgan amal yoki olingan natijalarni toping.

3-vazifa. KorelDraw dasturida quyidagi simmetrik shaklni yaratish usulini qo'llash uchun amallar ketma-ketligini toping.

1. Sichqonchanning chap tugmasi bosilib, muqobil tomonga harakatlantiriladi.

2. O'ziga nisbatan simmetrik akslanishi lozim bo'lgan shakl belgilanadi.

3. Simmetrik shakl hosil bo'lishi bilan tugma qo'yib yuboriladi.

4. Kursorni biror tomonning yon manipulyatoriga keltiring.

5. <KTRL> tugmasi bosiladi.

Ushbu vazifa bo'laklarga ajratilgan narsalardan butun narsani tuzishga qaratilgan. Bunda o'qitish natijalari kursantlardan ijodiy faoliyatni talab qiladi.

XULOSA

Shuningdek yuqoridagi keltirilgan misollardan kurishimiz mumkin barcha harbiy oliy ta'lim muassasalarida «Informatika va AT» o'quv fanini o'qitishda kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha kompetentligini rivojlantirish bosqichlari aniqlandi. Ular:

1-bosqich: kursantlarda axborot-metodik ta'minot bo'yicha bilimlarni rivojlantirish va yagona tizimga olib kelish;

2-bosqich: axborot-metodik ta'minot dasturlarida ishlash ko'nikma va malakalarini rivojlantirish;

3-bosqich: axborot-metodik ta'minotdan o'z kasbiy faoliyatida foydalana olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

4. Axborot-metodik ta'minotni o'qitish metodikasi zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqildi.

5. «Xorijiy til» o'quv fanini o'qitish jarayonida axborot-metodik ta'minotda 4 soat nazariy mashg'ulotlarni o'tkazish bo'yicha metodik ishlanmalar yaratildi.

4. Kursantlarning axborot-metodik ta'minotda ishlash ko'nikma va malakalarini

rivojlantirish bo'yicha 2 ta amaliy va 4 ta laboratoriya ishlari ishlab chiqildi.

5. Harbiy oliy ta'lim muassasalarida «Xorijiy til» o'quv fanini o'qitishda kursantlarning axborot-metodik ta'minot bo'yicha kompetentligini baholash mezonlari ishlab chiqildi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947- sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabrdagi "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli Farmoni.
4. Андреев А.А. Дидактические возможности средств информатики телекоммуникаций и их технологий в системе дистанционного обучения // <http://vww.ito.su/1998-99/h/andreev-t.html>.

5. Aripov.M. Aripov M., Muhammadiev Informatika, informatsion texnologiyalar. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent, TDYUI, 2004. – 275 b.
6. Асекретов О.К. Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др.. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство СРНС, 2015. – 318 с.
<http://ssiense.vvsu.ru/files/5040BK65-273B-44BB-98K4-KB5092BE4460.pdf>.
7. Багаева И.Д. Профессионализм педагогической деятельности: сущность и структура // Профессионализм педагога: Тезисы докладов и сообщений. – Ижевск, – СПб, 2000.
8. Бакиева Г.Х. Семантика: содержание и выражение // Филология масалалари. – № 2. – Т.: УзГУМЯ, 2003. – С. 5-8.
9. Begimkulov U.SH. Malaka oshirish tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2004. – № 6. – В. 132-137.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ОММАВИЙ-МАДАНИЙ ТАДБИРЛАР ВА УЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ АҲАМИЯТИ

Мавлудахон Нажметдинова

Санъатшунослик факультети “Муסיқа таълими ва маданият”

кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада оммавий-маданий тадбирлар тушунчаси ва унинг жамият маънавий янгиланиш жараёни ҳамда оммавий-маданий тадбирларнинг жамият тараққиётидаги аҳамияти фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилинади. Шунингдек, мақолада оммавий-маданий байрам тадбирлари кишиларнинг ижтимоий маданий имкониятларини тўла намоён қилиши ҳамда жамиятда маънавий соғлом муҳитни яратилишида асосий омили эканлиги ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: оммавий-маданий тадбирлар, маънавият, муסיқа, халқ сайиллари, сўз санъати, янгиланиш, юксалиш, ватанпарварлик, маънавий-маданий байрамлар.

АННОТАЦИЯ

В данной статье с философской точки зрения анализируется понятие масс-культурных мероприятий и его процесс духовного обновления общества, а также значение масс-культурных мероприятий в развитии общества. Также в статье представлена информация о том, что массово-культурные праздничные мероприятия являются основным фактором создания нравственно здоровой среды в обществе, а также полного проявления социального и культурного потенциала людей.

Ключевые слова: общественно-культурные мероприятия, духовность, музыка, народные песни, речевое искусство, обновление, подъем, патриотизм, духовно-культурные праздники.

ABSTRACT

This article reveals in detail mass cultural holidays as the main factor in the spiritual health of a person and society, as well as the creation of the necessary conditions for the full manifestation of a person's sociocultural potential. From a philosophical point of view, the concept of mass cultural events and its process of spiritual renewal of society is analyzed, as well as the importance of mass cultural events in the development of society.

Key words: mass-cultural events, spirituality, music, folk songs, speech art, renewal, rise, patriotism, spiritual-cultural holidays

КИРИШ

Жаҳоннинг энг илғор мамлакатлари сафидан муносиб ўрин эгаллаётган янги Ўзбекистонда тинч ва фаровон келажак пойдеворини мустаҳкамлаш мақсадида жадал ислохотларни амалга ошираётган, янгиланиш-юксалишлар давом этаётган юртимизда инсонга эҳтиром, ватанпарварлик ғоялари атрофида бирлашишни тақазо этмоқда. Бу эса мазкур жараёнларни ёшлар онгига сингдириш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, сиёсий-ҳуқуқий тафаккурини ўстириш, маънавий-маърифий ва мафкуравий дунёқарашини юксалтиришга қаратилган тарғибот-ташвиқот ишларини кенгайтириш, такомиллаштириш заруратини юзага келтиради.

Дунёнинг айрим ҳудудларида тараққиётлар натижасида катта маънавий йўқотишлар юз бераётгани, миллатнинг асрий қадриятлари, миллий тафаккури ва тумуш тарзи издан чиқаётгани, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти онгли яшаш тарзи жиддий хавф остида қолаётганини кузатиш мумкин. Энг ёмони, бундай хуружларнинг пировард оқибати одамни ўзи туғилиб ўсган юрти ва халқидан тонишга, ватанпарварлик туйғуларидан маҳрум этишга ва ҳамма нарсага лоқайд бўлган шахсга айлантиришга қаратилгани намоён бўлмоқда⁵².

Ана шундай салбий ҳолатларни бартараф этиш, олдини олиш, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, мафкуравий профилактика ишларининг самарадорлигини ошириш, миллий ғояларни ёшлар онгига сингдириш масалаларида оммавий-маданий тадбирларга эҳтиёж сезилади.

Оммавий-маданий тадбирлар шахснинг ижодий имкониятларини эркин намоён қилишда сезиларли даражада муҳим роль ўйнайди. Мазкур байрамлар, ўзининг умумий тузилиши ва ижодий ўзгарувчанлик хусусиятига асосланган ҳолда шахснинг ижодий маънавий имкониятларини жамулжам қилиб тўплаш имкониятини берадиган маданий дам олиш тадбирларидир⁵³.

Байрам – халқнинг шодлик ва хурсандчилик кунидир, - деган эди Шарқнинг буюк олими Маҳмуд Қошғарий. Ҳақиқатан ҳам байрамлар туфайли шодиёналар, тантанали воқеалар, муҳим саналар, улкан ютуқлар нишонланади⁵⁴. Байрам – бу маълум вақтдаги идеал ҳаётдир⁵⁵. Шунингдек, оммавий-маданий байрам тадбирларининг бадиий мазмуни ва талқиний даражаси шу даражада юксакки, оммавий халқ байрамларини ташкил қиладиган масъуллар зиммасига катта вазифалар юкланади. Демак, оммавий-маданий байрамлар шахснинг ижтимоий маданий имкониятларини тўла намоён

⁵² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008. –Б. 12-13

⁵³ Қаранг: Носирова А. Жонли сўз санъати асослари. –Т.: Ўқув қўлланма. 2003. –Б. 182

⁵⁴ Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Т.: Шарқ нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2002. –Б. 3

⁵⁵ Мазаев А.И. Праздник как социально-художественное явление. –М.: Наука. 1978. С. 172

қилиши учун зарур шарт-шароитлар яратади. Шунингдек, мазкур дам олиш оммавий байрам тадбирларидан самарали фойдаланиш шахс ва жамият маънавий соғломлигининг асосий омили ҳисобланади. Инсоният яралибдики, унинг турмуш тарзида байрамлар алоҳида аҳамиятга эга бўлиб келмоқда. Инсоният ҳаётини байрамсиз, анъана, маросим, урф-одатларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Байрамлар жамиятнинг маънавий гўзаллигини, халқнинг яшаш тарзи, турмуш шароитини дунёга кўз-кўз қилувчи асосий воситадир. Бирор давлатда нишонланаётган миллий байрамлар ёки жаҳон миқёсидаги тадбирларни кузатар эканмиз, ўша давлатнинг миллийлиги, ўзига хос урф-одатларини ўрганамиз. Демак, байрам ҳаётнинг энг нафис ва нафосатли хислатларини намойиш этувчи кўзгудир. Байрам жамиятнинг кечаси, бугуни, эртаси ҳақида далолат берувчи жонли манбадир.

Оммавий-маданий байрам тадбирлари инсоният моддий ва маънавий маданиятининг энг яхши томонларини кўрсатувчи омилардан биридир. Оммавий байрамларда халқнинг энг диққатга сазовор урф-одатлари, удумлари, қўлга киритилган ютуқлари намойиш қилинади. Чунки кишилар, айниқса, ёшларга байрам кўтаринки кайфият бағишлайди, ўзларининг қобилиятларини, ижодкорликларини намойиш қиладилар. Демак, байрам – ижтимоий, маданий ва маънавий ютуқларни намойиш этувчи, шу ютуқлар асосида тарбияловчи муҳим воситадир. Шу боисдан байрамлар ёшлар тарбиясига ижобий таъсир қилувчи ўзига хос сеҳрли кучга эгадир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ:

Оммавий-маданий байрам тадбирларининг мезонлари ва меъёрлари, даражаларини таҳлил қилишга бир қанча мусиқашунос, адабиётшунос ва файласуф олимлар алоҳида эътибор қаратишган. Жумладан, К.Б.Соколов (Социальная эффективность художественной культуры), У.Қорабоев (Ўзбек халқи байрамлари), Ф.Асқар (Мусиқа ва инсон маънавияти), Ш.Юсупов (Санъат ва ҳайрат), М.Нурмухаммедова, (Ўзбекистонда маданий-маърифий ишлар) Ф.Е.Ахмедов (Оммавий тадбир ва байрамлар режиссураси ва актёрлик маҳорати), И.Жабборов (Юксак маданият ва ноёб маънавият маскани) каби олимлар ўз асарларида оммавий-маданий тадбирларнинг моҳияти ва улар жамиятнинг ижтимоий жараёндаги тарбиявий аҳамияти тўғрисида маълумот берганлар⁵⁶.

Профессор Усмон Қорабоев таъкидлашича, “Таълим муассасасида ўтказиладиган мавзули кечалар ўз шакл ва мазмуни жихатидан кўп жанрли ҳисобланади. Унинг асосий жанрлари эса қуйидагилардан иборат: хроника

⁵⁶ Қаранг: Мазкур олимларнинг асарлари диссертациянинг фойдаланилган адабиётлар рўйхатида берилган.

кечалари; хикоя кечалари; портрет кечалари; анъанавий кечалар ва хоказо”. Усмон Қорабоевнинг фикрларига яна шуни қўшимча қилишимиз мумкинки, мавзули кечанинг битта жанри бўйича ўтказилаётган тадбирнинг таркибига яна бошқа бир неча жанрлар ҳам киритилган бўлиши мумкин. Масалан, портрет кечалари жанри бўйича ўтказилаётган мавзули кечанинг таркиби бадиий ўқиш (монолог, шеърни ифодали ўқиш), сахна асарларидан парчалар, қўшиқлар, рақслар ва хоказолардан иборат бўлиши мумкин.

МУХОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Оммавий-маданий байрамларнинг турлари кўп, асосан ёшлар билан ўтказиладиган байрамлар ҳақида фикр юритамиз. Маълумки, йил давомида қатор оммавий байрамлар ўтказилади, улар ёшлар тарбиясида катта ўрин тутди.

Булар: “Салом мактаб” (“Биринчи кўнғироқ”), “Мустақиллик байрами”, “Ўқитувчилар ва мураббийлар куни” (“Ўқитувчилар куни”), “Хотира ва Қадрлаш куни”, онажонлар байрами “8 Март куни”, табиатнинг илк уйғониш даври – “Наврўз” байрами, “Миллий армиямизнинг ташкил топган куни”, “Сўнгги кўнғироқ”, “Битирув кечаси” куни каби оммавий байрамлар шулар жумласидандир. Бу оммавий байрамлар турли вақтларда ўзига хос тантаналар билан ўтади. Чунки бу байрамлар заминда ўз мактабига ва устозларига меҳр-муҳаббат, ватанига садоқат, онажонлар олдидаги фарзандлик бурчини ўташ, она табиатни асраб-авайлаш, тинч-тотув ҳаётимиз кўриқчиси бўлган армиямизга, уруш фахрийларига миннатдорчилик туйғуси каби инсоний ҳис-туйғулар мужассамланган.

Бизнинг назаримизда, оммавий-маданий байрам тадбирларининг миллат маънавий дунёқарашини ва миллат миллий ғурурини шакллантиришдаги тутган ўрнини белгилаш, кўп жиҳатлардан, унинг “ғоявий-мафкуравий табиатини” англаш билан боғлиқ. Аммо, оммавий-маданий тадбирларнинг маънавий маданиятни шакллантиришдаги “мафкуравий функцияси” миллат миллий ғурурини шакллантиришга йўналтирилган институционал тизимнинг ташкилий жиҳатларини ифодалайди. Зеро, оммавий-маданий тадбирлар мафкура воситаси сифатида жамиятни ташкил қилган ижтимоий бирликларнинг (шу жумладан, шахснинг ҳам) маънавий фаолиятининг мақсад йўналишларини бадиий образларда ифодалаб, уларни амалга ошириш йўллари белгилаб беради. У ижтимоий гуруҳларнинг маънавий ҳатти-ҳаракатлари ва хулқ-атворлари дастурини ёки идеалларини ишлаб чиқишда ғоявий-назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, оммавий-маданий тадбирлар ёшларнинг миллий ғурурини шакллантиришда энг асосий омиллардан биридир. Оммавий-маданий байрам тадбирлари умуминсоний манфаатлар ва интилишларнинг тўғридан-тўғри ифодасидир. Иккинчидан, мамлакатдаги ижтимоий жараёнларнинг оммавий-маданий тадбирлар таркибига сингиб бориши, уларнинг ватанпарварлик ва инсонпарварлик хусусиятларида намоён қилади. Учинчидан, оммавий-маданий тадбирлар ёшларнинг маънавий-маданий қарашлари тизимида маълум идеалларни бадиий образларда рўёбга чиқаради. Тўртинчидан, шахснинг маънавий воқелик моҳиятига бадиий образлар ёрдамида кириб бориши, маънавий эстетик идеал табиатининг шу воқеликка адекватлигини билишига боғлиқдир.

Маданиятимизга яқин бўлган давлатлардан бири, Хитойда оммавий байрамлар бугунги кунда жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, мафкуравий жараёнларини кўрсатиб беради. Шунингдек, Хитойда байрамларнинг юздан ортиқ кўриниши мавжуд бўлиб, асосан, Баҳор байрамининг мазмуни таҳлил қилинади. Байрамлар Хитой номоддий маданий меросининг муҳим таркибий қисми сифатида қаралади. Анъанавий байрамлар ва урф-одатларни тиклаш лойиҳаси замонавий даврда Хитой миллатининг маданий қурилиши билан кўтарилган янги мавзу бўлиб дунёда амалга оширилаётган глобаллашув жараёнлари контекстида ажралмас аҳамиятга эга⁵⁷.

Ижрочи ва томошабин ўртасида вужудга келадиган ўзига хос ва жуда яқин хиссий-эмоционал муносабатлар ўтказиладиган мавзули кечаларнинг тарбиявий аҳамияти юқори бўлиши учун имконият яратади. Шу имкониятдан амалда қандай фойдаланилаётганлигини ўрганиш мақсадида бир неча мактаблар ва олий ўқув юртларида ўтказиладиган мавзули кечаларни кузатдик ва таҳлил қилдик. Кузатган байрам-кечаларининг аксарияти юқори ғоявий-бадиий савияда ўтди. Айниқса, оммавий-маданий тадбир сифатида ривожланиб бораётган “Тил байрами”, “Китоб байрами”, “Алифбе байрами”, “Хеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!” мавзусидаги кечалар ёшларда жуда катта таассурот қолдирди.

“Тил байрами”да йиғилган ёшлар Тил инсонларнинг ўзаро алоқа воситаси бўлиб, яратувчининг инсонга берган бебаҳо неъматни эканлиги ҳамда миллатларнинг миллатдан ажратиб турувчи белгилардан бири эканлиги ҳақида шеърлар айтиб, кўшиқлар куйладилар. Шунингдек, “Китоб байрами”да ўқувчи-ёшлар китоб кишиларнинг билим олиши ва дунёқарашининг кенгайиши, касб

⁵⁷ Ли Чан. Традиционные китайские праздники: происхождение и современное состояние. –Минск: Белорусский государственный университет искусств. –С.180.

сирларини эгаллаши учун хизмат қилиши ҳақида байрам иштирокчилари ўз фикрларини билдириб ўтдилар. Анъанавий байрам тусини олиб бораётган “Алифбе байрами”нинг тарбиявий аҳамияти шундан иборатки, унда ҳар бир ўқувчи ўзининг олган билими натижаларини намоён қилади. Бу байрам тадбирлари ўқувчиларнинг китоб ўқишга бўлган қизиқишларини янада оширади⁵⁸.

“Хеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!” мавзусидаги кечада ёшлар терроризмга қарши уларнинг ёвуз башарасини фош этадиган сахна кўринишларидан парчалар тақдим этдилар, ватанпарварлик мавзусида шеърлар ўқидилар ҳамда рақс ва кўшиқлар ижро қилдилар.

“Маданий ҳаётимиз равнақи йўлида ҳоят муҳим аҳамиятга эга бўлган бу ишларни амалга ошириш, рўёбга чиқаришда...”⁵⁹ соҳага тегишли бўлган муассаса ходимлари ўзларининг муносиб ҳиссаларини кўшишлари лозим.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, таълим муассасаларида таҳсил олаётган ёшларимизнинг ахлоқий маданиятини юксалтиришда оммавий-маданий тадбирлар жуда муҳим ўрин тутлади. Чунки ҳар бир ўтказиладиган оммавий-маданий тадбир асосида, юқорида таъкидлаганимиздек, Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби ғоялар ётади. Шунингдек, оммавий-маданий тадбирларни ўтказишда таълим ҳамда маданий-маърифий муассасалар имкониятларини бирлаштириш янада юқори самара беради.

Бугунги кунда оммавий-маданий тадбирлар кўламининг кенгайиб бориши ва маълум даражада мураккаблашуви ундан турли соҳаларнинг ўзаро алоқасини, илмий асосда марказлашган, режали бошқарувни талаб этмоқда. Бу эса оммавий-маданий тадбирларнинг илмий жиҳатларини ўрганишни тақозо этмоқда.

Ўзбекистоннинг қўлга киритган энг катта бойликларидан бири шуки, шахс тафаккурида сифат ўзгаришлар юзага келди. Бугунги ёшларнинг ижтимоий фаоллиги, сиёсий-ҳуқуқий маданияти, маънавий қиёфаси билан мамлакатимизда олиб борилаётган бунёдкорлик ишларига ўзларининг салмоқли ҳиссаларини қўшмоқдалар.

⁵⁸ Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Тошкент. Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2002. –Б. 199-200

⁵⁹ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Тошкент: Ўзбекистон. НМИУ. 2018. 2-том. –Б. 221

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008. –Б. 12-13
2. Носирова А. Жонли сўз санъати асослари. –Т.: Ўқув қўлланма. 2003. –Б. 182
3. Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Т.: Шарқ нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2002. –Б. 3
4. Мазаев А.И. Праздник как социально-художественное явление. –М.: Наука. 1978. С. 172
5. Ли Чан. Традиционные китайские праздники: происхождение и современное состояние. –Минск: Белорусский государственный университет искусств. –С.180.
6. Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Тошкент. Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2002. –Б. 199-200
7. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Тошкент: Ўзбекистон. НМИУ. 2018. 2-том. –Б. 221.
8. Нажметдинова М.М Оммавий-маданий тадбирларни ташкил қилишда спорт ўйинларининг ўзига хос хусусиятлари. “Improving the professional theoretical and Practical training of physical culture Specialists in the higher education system of Our country”International scientific and practical Conference 4 mart 2023. 82-85
9. Нажметдинова М.М Ёшлар ахлоқий тарбиясини юксалтиришда оммавий-маданий тадбирларнинг фалсафий таҳлили. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture Innovative Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051 Received:27th May 2023. Volume 3 Issue 6, June 2023 ISSN 2181-2888 Page 17-24
10. Нажметдинова М.М. Ёшларнинг эстетик шакллантиришда аждодлар меросининг тутган ўрни. FARS International journal of Education Social Science Humanities. Finland Academic Research Science Publishers Volume-11 Issue-5. 22-05-2023 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7964710>. 1185-1191

ISHONCH HISSINI TARBIYALASH ORQALI KURSANTLARDA OFITSERLIK SHAXSINI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Alisher Musinovich Muinov

Chirchiq oliy tak qo‘mondonlik muhandislik bilim yurti Gumanitar fanlar
kafedrası katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kursantlarda ishonch hissini tarbiyalash orqali ofitserlik shaxsini shakllantirish, bu faoliyatda ularning kasbiy, aqliy jismoniy va ruhiy tayyorgarligini takomillashtirish haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *ishonch hissi, kursant, ofitser shaxsi, mustaqil fikr, psixologik tayyorgarlik, jangovar ruh.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье излагаются вопросы о путях формирования личности офицера посредством воспитания чувство уверенности у курсантов, а также совершенствования у них профессиональной, умственной, физической и психологической деятельности.

Ключевые слова: *чувство уверенности, курсант, личность офицера, независимая мысль, психологическая подготовка, боевой дух.*

KIRISH

Hozirgi kunlarda bizlar Yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lida jadal qadamlar bilan oldinga harakatlanib, jamiyatda tub islohotlarni amalga tatbiq etmoqdamiz. Ana shu islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri – jamiyatimizdagi ma’naviy-ma’rifiy islohotlar bo‘lib, ularning asosiy maqsadi yoshlarning dunyoqarashini hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib, milliy an’analar va qadriyatlarimiz asosida shakllantirishdir. Shundan kelib chiqib, davlatimizning yoshlar borasidagi siyosatining asosini ham ularda yangicha fikrlash bilan yangicha dunyoqarashni shakllantirish tashkil etadi. Yangi O‘zbekistonda shakllanayotgan yangicha dunyoqarash yoshlarda Vatanga sadoqatni, milliy qadriyatlar, an’analarni e‘zozlashni va tanlagan yo‘liga – kasbi, maslagi va e‘tiqodiga sodiqlikni nazarda tutadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan harbiy islohotlar tufayli Qurolli Kuchlarimiz uchun yuqori malakali mutaxassislarni, yuksak intellektual, ma’naviy-axloqiy salohiyatga ega bo‘lgan ofitser kadrlarni tayyorlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz – Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Sh.M.Mirziyoyev o‘z ma’ruzalarida “Keyingi yillarda **“Xalq va armiya – bir tanu bir jondir”** degan ezgu g‘oya asosida Qurolli Kuchlarimizning jangovar salohiyatini oshirish, harbiy qurilish sohasini tubdan modernizatsiya qilish bo‘yicha olib borayotgan islohotlarimiz

natijasida milliy armiyamizda chuqur sifat o'zgarishlari yuz bermoqda, uning saflarida xizmat qilish tom ma'noda shon-sharaf ishiga aylanib bormoqda.

Bu borada, ayniqsa, yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan ishlarimiz muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda harbiy xizmatchilarimizning professional mahorati va obro'e'tibori jahon miqyosida ham yuksalib bormoqda. Buni mamlakatimiz Qurolli Kuchlari vakillarining nufuzli xalqaro harbiy musobaqalarda faol ishtirok etib, faxrli o'rinlarni egallab kelayotgani misolida yaqqol ko'rish mumkin" [1], - deb harbiy kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratdilar.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham "zamonaviy jang va harbiy mojarolar hamda xorijiy armiyalarning ilg'or tajribasini o'rganish asosida qo'shinlar jangovar shayligi va tayyorgarligini rivojlantirish, qo'shinlar tayyorgarligi intensivligi va sifat darajasini oshirish, mashq va mashg'ulotlarni tungi sharoitlarda o'tkazishni bosqichma-bosqich ko'paytirib borish, qo'shinlarning rahbar lavozimlarida xizmat qiladigan harbiy xizmatchilar uchun malaka talablarini zamon talablariga mos ravishda ishlab chiqish, qo'shinlarning rahbar lavozimlariga nomzodlarni tanlash, kadrlar zaxirasini yaratish, ularni maqsadli ravishda tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish" kabi muhim vazifalar belgilangan [2].

Shu bilan bir qatorda oliy harbiy ta'lim tizimini samaradorligini oshirishga 2018 yil 4 avgustdagi PQ-3898-son "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Qaror, Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 23 fevraldagi 140-son "Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori qator muhim vazifalar ijrosini belgilab berdi [3].

Mazkur huquqiy hujjatlar bo'lg'usi ofitserlarning eng ilg'or ilm-fan yutuqlaridan boxabar qilish, buyuk sarkardalar va allomalarning merosini chuqur va teran o'rganish, zamonaviy texnologiyalar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, ma'naviy ma'rifatli qilishning barcha shart-sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi.

Jamiyatdagi shiddatli islohotlardan ruhlangan, uning moddiy va ma'naviy ne'matlaridan bahramand bo'layotgan harbiy xizmatchilar o'tgan qisqa vaqt mobaynida uning qadriyatlarini, har bir shaxsga yaratilayotgan cheksiz imkoniyatlari, ilm va bilim borasidagi shart-sharoitlarni anglab, o'zlari ongli ravishda ana shu tuzumga sadoqat va uni sevish, ardoqlash va himoya qilishga tayyorlik falsafasini shakllantirmoqdalar. Yangi mafkura milliy qadriyatlar g'oyasi ta'sirida

shakllanmoqda va bu tabiiy, birinchi navbatda yoshlar dunyoqarashini o'zgartiruvchi muhim shartdir.

Shaxsga taalluqli bo'lgan fazilatlardan eng muhimi shuki, u shu tashqi, ijtimoiy ta'sirlarni o'z ongi va idroki bilan qabul qilib, so'ngra shu ta'sirlarning subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi. Oddiy qilib aytganda, inson bolasi ilk yoshlikdanoq "mening hayotim", "bizning dunyo" degan ijtimoiy muhitga tushadi. Bu muhit o'sha biz bilgan va har kuni his qiladigan siyosat, huquq, axloq olamidir. Bu muhit – kelishuvlar, tortishuvlar, hamkorliklar, an'analar, udumlar, turli xil tillar olami bo'lib, undagi ko'plab qoidalarga ko'pchilik mutloq qo'shiladi, ba'zilar qisman qo'shiladi. Bu shunday qoidalar va normalar olamiki, ularga bo'ysunmaslik jamiyat tomonidan qoralanadi, ta'qiqlanadi. Shulardan kelib chiqadigan xulosa shuki, shaxs jamiyatga nisbatan barcha tartib-qoidalarni qabul qiluvchi subyekt bo'lsa, jamiyat – ijtimoiy intizom va tartibning, madaniyatning mufassal ko'rinishidir.

Shaxs ijtimoiy xulqiga turli tashqi kuchlar ta'sir qiladi: siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma'naviy, axloqiy va boshqalar. Bu ta'sirotlar mohiyatan aslida jamiyat a'zolari bo'lmish shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ayrim alohida yo'nalishlarini belgilab beradi.

Shunday qilib, shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta'sirida bo'ladi va ko'plab ijtimoiy institutlar (oila, mahalla, o'quv maskanlari, mehnat jamoalari, norasmiy tashkilotlar, din, san'at, madaniyat va boshqa) bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, shaxsdagi turli g'oyalar fikrlar va mafkura mafkuraviy munosabatlar tizimi ta'sirida shakllanib, ular bevosita oila, bog'cha, maktab va boshqa o'quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta'sirining e'tiqodi darajasida ko'tarilsa, va unda yana yangidan-yangi fikrlar va g'oyalarning paydo bo'lishi va o'sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, u o'z qobiliyatlari, malaka va ko'nikmalarini rivojlantira borib, malakali mutaxassis sifatida elu-yurtiga xizmat qiladi.

Mustaqil fikr – insonning narsa va hodisalar, jamiyatda ro'y berayotgan hodisalarning mohiyati xususida o'z qarashlari bo'lishini taqozo etadi, uning bilish va anglash imkoniyatlari chegarasini kengaytiradi. Bo'lg'usi ofitserlarda qat'iy hayotiy pozitsiya va Vatanimiz taqdiri uchun yuksak mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish alohida muhim ahamiyatga ega.

Kursant shaxsini shakllanishida, undagi o'z-o'ziga, sharaflari faoliyatiga bo'lgan ishonch hissini tarbiyalashning bir qator jismoniy, aqliy, harbiy-kasbiy va psixologik omillari mavjud bo'lib, psixologiya va pedagogika sohasidagi mavjud bilimlarni amaliy qo'llagan holda ta'limni, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkillashtirishni taqozo etadi.

Kursantlarda ishonch hissini tarbiyalash orqali ofitser shaxsini tarbiyalash avvalambor harbiy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi. Bu uchun ular bilan ta'lim jarayonida nazariy va amaliy mashg'ulotlarni zamonaviy innovatsion usullaridan foydalangan holda yuqori saviyada tashkillashtirib o'tkazish nazarda tutiladi. Kursantlar ta'lim jarayonida bosqichma-bosqich zamonaviy ofitserga xos bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab kelishadi. Mashg'ulotlarda dunyoda sodir bo'layotgan harbiy mojarolarni chuqur o'rganib ular to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lishadi. Bularning hammasi birgalikda kursantlarda Vatan himoyachisiga xos bo'lgan fazilatlarining shakllanishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, kursantlarning ofitser bo'lib shakllanishiga ularning ruhiy tayyorgarligiga alohida e'tibor berilishini ta'kidlash joizdir. Chunki, harbiy xizmatchilar o'zlarining kasbiy majburiyatlarini bajarishlariga tayyorgarligi ularning ruhiy ishonchi va qat'iyligi shakllangandagina natija beradi. Harbiy xizmatchilardagi ta'limni tashkil etish jarayonida axloqiy-ruhiy tayyorgarlikni kuchaytirishga qaratilgan mashg'ulotlarni amaliy tarzda tashkillashtirishga e'tiborni kuchaytirish malakali mutaxassislar bo'lib yetishishlarini ta'minlaydi. Harbiy xizmatchilarning jangovar ruhini yuksaltirish masalalari dolzarbligini Prezidentimiz Buyuk Amir Temur bobomizning aytgan so'zlariga murojaat qilib, **“G'alaba taqdirini avvalo qo'shinning jangovar ruhi va tayyorgarligi, ma'naviy qudrati va mustahkam irodasi hal qiladi”**, deb ta'kidladilar. Shu bois, milliy armiyamizning chinakam kuch-qudratini belgilab beradigan qo'rqmas va dovyurak harbiylarimiz qalbida jangovar ruhni oshirish, ularni har qanday qiyinchilik va sinovga chidamli va matonatli etib tarbiyalash bundan buyon ham e'tiborimiz markazida bo'ladi, dedilar [1].

Bundan tashqari, bu masalani naqadar muhimligini Prezidentimiz quyidagi fikrlarida keltirib o'tadilar: “men harbiy xizmatchilarimizning jismoniy va ruhiy tayyorgarligi bilan bog'liq bir qator muammolarga e'tibor qaratmoqchiman. Nega deganda, jismoniy tayyorgarlik harbiy xizmatchilar uchun xizmat faoliyatida, harbiy karyerasida va umuman, turmush tarzida hal qiluvchi omillardan biri bo'lishi zarur. Harbiy xizmatchilarning ruhiy jihatdan chidamli bo'lishi haqida gapirganda, keyingi paytda dunyoning turli mintaqalarida sodir bo'layotgan qurolli to'qnashuvlarda ko'zga tashlanayotgan bir holatga e'tiboringizni qaratmoqchiman. Ya'ni, jangovar harakatlar davomida shaxsiy tarkib o'rtasidagi yo'qotishlarning asosiy qismi kuchli ruhiy ta'sir va zarbalar bilan bog'liq ekani ma'lum bo'lmoqda. Bunday ruhiy jarohatlarni hatto tinch hayot sharoitida ham davolash juda murakkab masaladir”.

Shu bois harbiy ta'lim muassasalarida kursantlar shaxsidagi ishonch hissini tarbiyalashda, o'zini ongli ravishda har qanday ekstremal vaziyatlarda ham boshqara

oladigan, har qanday qarorni mantiqiylik bilan bog‘lay oladigan va o‘z aqlini to‘g‘ri yo‘naltira oladigan qat‘iy irodani shakllantirishga qaratilgan amaliy psixologik maxsus treninglarni tashkil etish juda muhim ahamiyatga ega. Bunday psixologik treninglarni kichik guruhlarda va individual tarzda bajartirish orqali o‘zini o‘rganish va harbiy jamoani to‘la his qilish, o‘z o‘rnini, vazifasini jamoada aniq idrok qilish imkonini shakllantiradi. Bajariladigan vazifani oldindan his qilish, o‘z mas‘uliyatini shakllangan tajriba va bilimlarga bog‘lay olishi kursant shaxsida ishonch hissi bilan harakatlanishini ta‘minlaydi. Bildirilgan sharaflı mas‘uliyat, burch qachonki shaxsdagi qat‘iy ishonch shakllangandagina to‘la ado etiladi. Buning uchun ta‘lim jarayoniga malakali, amaliy psixologik bilimlarini harbiy soha faoliyati bilan integratsiya qila oladigan tajribali harbiy psixolog va o‘qituvchilarni jalb qilish taqozo etiladi [4]. Zero, ertangi kun, Vatan osoyishtaligi, sarhadlarini daxlsizligi bugungi kunda harbiy ta‘lim muassasalarida ta‘lim olayotgan kursantlarga ham bog‘liqdir.

XULOSA

Shunday qilib, shuni ta‘kidlash kerakki, kursantlarda ishonch hissini tarbiyalash orqali ofitser shaxsini tarbiyalash bu ko‘pqirrali va murakkab jarayondir. Shuning bilan birga, mazkur jarayon ularning harbiy-kasbiy faoliyatlariga yanada qiziqish uyg‘otadi hamda o‘qishiga, ilm-fan cho‘qqilarini mukammal darajada egallashlariga harbiy va kasbiy qobiliyatlarini shakllantirishlariga va jamiyat taraqqiyotining rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi muqarrar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti – Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondonining “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 32 yilligi va Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi”. - 2024 yil 12 yanvar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // www.lex.uz.
3. “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining ma‘naviy-ma‘rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida” № PQ 3898-sonli O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. - 2018 yil 4 avgust.
4. N.N.Shomuratova, ps.f.n, dotsent, “Bo‘lg‘usi ofitser shaxsida ishonch hissini tarbiyalashning psixologik omillari”, maqola - 2020 y.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISI KREATIV KOMPETENTLIGINI OSHIRISH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK TALABLARI

Dilorom Namozova Tursunovna
Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchisini kreativ kompetentligini takomillashtirish bo‘yicha pedagogik talablar hozirgi kunda dolzarbligini yo‘qotmadi. Zamonaviy pedagogik ta‘lim tizimining maqsadi, yangi toifaga mansub bo‘lgan musiqa o‘qituvchisining umumiy va kasb kamolotiga erishish, kasbiy bilimlarini takomillashtirib borishi ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentsiya, kreativ, izchil, samaralilik, loqaydlik, mehnatsevarlik, mas‘uliyatlilik, faollik, loyihalashtirish.

АННОТАЦИЯ

В статье педагогические требования к совершенствованию творческой компетентности будущего учителя музыки не потеряли своей актуальности и сегодня. Целью современной системы педагогического образования является достижение общей и профессиональной зрелости новой категории учителя музыки, совершенствование его профессиональных знаний.

Ключевые слова: компетентность, креативность, последовательность, работоспособность, равнодушие, исполнительность, ответственность, активность, планирование.

ABSTRACT

In the article, the pedagogical requirements for improving the creative competence of the future music teacher have not lost their relevance today. The goal of the modern pedagogical education system is to achieve the general and professional maturity of a new category of music teacher, to improve his professional knowledge.

Keywords: competence, creative, consistent, efficiency, indifference, diligence, responsibility, activity, planning.

KIRISH

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 02.02.2022 yildagi PQ-112-son qarorida belgilangan 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab ta‘lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ularning qalbida

milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi" va shunga o'xshash musiqa san'atini rivojlantirish maqsadida bir qator qarorlar qabul qilingani buning yaqqol tasdig'idir[1]. Aynan ana shu qaror va murojatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativ kompetentligini takomillashtirishdagi ilmiy izlanishlar samarasi kadrlar tayyorlash masalasi e'tiboriga molikdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT USLUBLARI

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil etar ekanmiz, pedagog olim N.A. Muslimov boshchiligidagi tadqiqotchilar pedagogik kompetentlik va pedagogik kreativlik asoslari, hamda bo'lajak professional o'qituvchilarning kasbiy professionalligini shakllantirish va oshirish bo'yicha qator izlanishlar olib borganlar[2]. N.A. Muslimov o'z tadqiqotlarida pedagogik kompetentlik va pedagogik kreativlikning tuzilishi va mazmuni, uning o'ziga xos jixatlari, pedagogik kreativlik potentsiali va uning darajasini aniqlash mezonlari masalalarini yoritib bergan.

Tadqiqotlarda alohida e'tibor pedagog va talabalarda kompetentlik va kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan hamda talabalarda tanqidiy, o'zini-o'zi (motivatsion, intellektual, amaliy – faoliyatli, faol kommunikativ va jamoaviy ish) kompetentsiyalarini rivojlantirish yo'llari hamda kreativ fikrlashni shakllantirish usullarini ko'rsagan [3].

Pedagog olim O. Musurmonova ta'lim-tarbiya nazariyasiga bog'liq o'z darsligida[4] pedagogik kompetentlik masalalari, ayniqsa o'qituvchilarning fanlar bo'yicha kompetentlikka ega bo'lishligini alohida ko'rsatib o'tgan. Darslikda kasbiy kompetentsiyalar, pedagogning kasbiy kompetentsiyalari, fanlar bo'yicha ayniqsa umumiy fanlar bo'yicha maxsus kompetentsiyalar, ularning tasnif va ta'riflari, ularni ta'lim ishtirokchilarida shakllantirish bosqichlari va pedagog kasbiy kompetentligi yo'nalishlarini asoslab berilgan.

Pedagog tadqiqotchi A.I. Avazboev o'z tadqiqotida [6] talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo'llari, kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari uchun o'quv va tarbiya jarayonida yangi g'oyalarini yaratish haqidagi fikrlarini keltirgan. Muallif kreativlik bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik nazariyachilarining, ayniqsa Pedagog olim G.N. Ibragimova talabalarda kreativ kompetentsiyalarni rivojlantirishda interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalarini qo'llashga doir ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqqan[7].

Tadqiqotchi S.Sh. Akbarova ilmiy maqolasida globallashtirish jarayonida kreativ kompetentsiyalar va ularni mustaqil ta'limga qo'llash yo'llari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek talabalar kreativ kompetentsiyalarga ega bo'lishlari uchun

ulardan ta'lim – tarbiya jarayonida an'anaviy yondashuvlardan farqli yangi g'oyalar haqida fikrlash, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik talab etilishi haqida fikr yuritgan. Ta'lim oluvchilardagi kreativlik qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasini aniqlash mezonlarini ko'rsatib o'tgan[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ishda bo'lajak musiqa o'qituvchisini kreativ kompetentligini takomillashtirish modellari ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida bo'lajak musiqa o'qituvchisi kasbiy bilimlarini oshirish o'z ustida ishlash va o'z-o'zini baholash hamda kasbiy bilimlarini takomillashtirib borish usul va vositalaridan foydalanildi.

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI

Bo'lajak musiqa madaniyati o'qituvchisining kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayoni mazmunida pedagogik mahorat o'ta muhim bo'lib u o'z ichiga musiqiy pedagogik ijodkorlikni, o'quv tarbiyaviy vaziyatlar va muammolarni yechishga qobiliyatli bo'lishi, pedagogik texnologiya hamda innovatsion ta'limda kasbiy kompetentlik va kreativlik haqida tushunchaga ega bo'lishi kabi sifatkarni shakllantirishni qamrab oladi.

Talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish zarur:

- 1) talabalar tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;
- 2) talabalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
- 3) talabalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
- 4) talabalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

- 1) o'zini tavakkalchilikdan olib qochish;
- 2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo'polikka yo'l qo'yish;
- 3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- 4) boshqalarga tobe bo'lish;
- 5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash.

Mutahassislik darslar orqali bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan birga ixtisoslik fanlarini o'rganishda o'quvchilar psixofiziologiyasini anglash xissini tarbiyalash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish

usullari va vositalariga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri o'qituvchi-talabalar hamkorligi ekanligiga alohida e'tibor qaratish mutahassislik va ixtisoslik fanlarining dolzarb masalalaridan biri. Ma'lumki, ta'lim jarayoni ikki yoqlama xarakterga ega bo'lib, o'qituvchi va talabalarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o'qituvchi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etish kerak va bu muhim pedagogik jarayonni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimining maqsadi, yangi toifaga mansub bo'lgan musiqa o'qituvchisining umumiy va kasb kamolotiga erishishdan iborat. Chunki, bilim dargohi musiqa rahbari oldiga uning kasb malakasiga va shaxsiy hislatlariga nisbatan yuqori talablar qo'ymoqda. Har qanday pedagogik kasbi murakkab va serqirra jarayondir, Shuning uchun bu kasb qaysi sohaga tegishli bo'lmasin, bo'lajak musiqa o'qituvchisi oldiga ko'pgina talablarni qo'yadi. Ta'lim – tarbiyaning barcha sohalarining maqsadi barkamol shaxs tarbiyalashdir. Lekin bu borada ta'lim muassasalarida estetik turkumga kiruvchi fanlar – musiqa, tasviriy va amaliy san'at, adabiyot va ularning o'zaro aloqadorligi asosiy rolni o'ynaydi. Jumladan, ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlari, musiqa o'qituvchilari ham maxsus bilimlar, ko'nikma va malakalar, pedagogik qobiliyat hamda pedagogik mahoratga ega bo'lishlari lozim. Ma'lumki, musiqa mashg'ulotlari to'rtta musiqiy jarayonni o'z ichiga oladi:

O'qituvchi dars jarayonida faol ishtirok etadi. Talabalarga ta'lim va tarbiya berish, o'quv-metodik ishlarni olib borish, tashkiliy ishlarda ishtirok etish, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish o'qituvchi faoliyatining asosiy tomonlari hisoblanadi. Talabalarga bilim berish pedagog faoliyatida muhim o'rinni egallaydi. Zamon talabiga mos keladigan bilim tizimini talabaga yetkazish, bilim olishga ularni qiziqtirish, bilimlarni o'zlashtirishda talabaning faolligiga erishish hozirgi kundagi mutahassislik va xttisoslik fanlarining pedagogik jarayonida talab etilmoqda.

Musiqiy uquv jarayoni juda murakkabdir. Musiqiy bilimlarning cheki yo'q. Mutahassislik fanlarida talaba va o'qituvchining pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega hisoblanib, ularga quyidagilarni o'z ichiga qamrab oladi:

- bo'lajak musiqa o'qituvchilarining dars davomida befarq bo'lmaslikka, ijodiy faoliyat orqali ixtisoslik fanini puxta o'zlashturushiga, ijod etish va izlanishga, mustaqil fikrlashga majbur etishi;

- talabalarni mutahassislik fanlari o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;

- talabaning ixtisoslik fanlarida bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishi;

- ustoz va talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Mutaxassislik hamda ixtisoslik darslarida talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda o'qituvchi va talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishi uchun balkim film, taraqqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular pedagogik jarayonni tashkil etishga bog'liq.

O'qituvchi bilan bir qatorda o'qitish jarayoni oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonida o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitini, talabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoldiyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina, kerakli kafotlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda, talabani ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

O'qituvchi tomonidan har bir mutahassislik darsni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo'lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda o'qituvchiga u tomonidan bo'lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Bunday texnologik xaritani tuzish oson emas, chunki buning uchun o'qituvchi mutahassislik fanlari qatori pedagogika, psixologiya, xususiy metodika va axborot texnologiyalardan xabardor bo'lishi zarur hisoblanadi. Har bir darsni rang-barang, qiziqarli bo'lishi avvaldan puxta o'ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog'liq.

Darsning texnologik xaritasini qay ko'rinishda yoki shaklda tuzish, bu o'qituvchining tajribasi, qo'ygan maqsadi va ixtiyoriga bog'liq. Texnologik karta qanday tuzilgan bo'lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo'lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafotlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to'liq o'z ifodasini topgan bo'lishi kerak. Texnologik kartani tuzilishi o'qituvchini darsni kengaytirilgan konspektini yozishdan xalos etadi, chunki bunday kartada dars jarayonining barcha qirralari o'z aksini topadi.

O'qituvchi tomonidan o'zi o'qitayotgan fanning har bir mavzusi, har bir dars mashg'uloti bo'yicha tuzilgan yuqoridagi kabi texnologik karta unga fanni, predmetini yaxlit holda tasavvur etib yondoshishga, tushunishiga (bir semestr, bir o'quv yili bo'yicha), yaxlit o'quv jarayonining boshlanishi, maqsadidan tortib, erishiladigan natijasiga ko'ra olishiga yordam beradi. Ayniqsa, texnologik kartani talabaning imkoniyati, ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzilishi uni shaxs sifatida

ta'limning markaziga olib chiqishiga o'qitishning samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

O'qitish jarayonida talabalarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarni qo'llanilishi ularni ijrochilik mahoratlarini oshirishga, mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondoshish, ma'suliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, mutahassislik fanlari va ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga; eng asosiysi, o'qishga, fanga, pedagogika va o'zi tanlagan kasbiga bo'lgan qiziqishlarni kuchaytiradi.

Kasbiy faoliyatda bunday natijaga erishish amaliyotda o'quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarni qo'llashni ham taqazo etadi. Biz ulardan ba'zilari haqida to'xtalib o'tamiz. "Musika o'qitish texnologiyalari va loyihalash" o'quv qo'llanmamisda atroflicha tushuncha beramiz. Ushbu o'quv qo'llanmada keltirilgan zamonaviy metodlar, yoki o'qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar talabalarda ixtisoslik, ijro mahoratini rivojlantirish, mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, kognitiv, kommunikativ mustaqil fikrlashni shakllantirishga, qobiliyatlarini rivojlantirishga, raqobatbardosh, yetuk mutaxassis bo'lishlariga hamda mutaxassisga kerakli bo'lgan kasbiy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Bu jarayonga talabaning hayotiy tajribasi, mavjud bilimlari, bayon etilayotgan bilimlar tizimiga, fanga o'qishga munosabati ta'sir etadi. Bu sohada talabalarining imkoniyati bir xil bo'lmaydi. Keng bilimga, boy hayotiy tajribaga ega, o'qish ko'nikmalarini o'zlashtirgan talabalar o'qishda muvaffaqiyat bilan ishlaydi. Bilimlarni o'zlashtirishga talabaning avval o'zlashtirgan ta'limiy ko'nikma va malakalari ta'sir etadi. Psixologlarning ko'rsatishicha bilimlarni o'zlashtirish, bu yangi qabul etilayotgan informatsiyani talabada avval mavjud bo'lgan informatsiyalar tizimiga kiritishdir. Talabada bilimlar qanchalik keng bo'lsa, yangi informatsiyani qabul etishi oson bo'ladi.

Yana shunga e'tibor berish kerakki, o'qituvchi talabadagi yangi o'rganilayotgan mavzuga oid ma'lumotlarni tiklashi, mavzuni o'zlashtirishi uchun asos hosil qilishi zarur. Ayniqsa, yangi mavzuni boshlaganda talabalarni qiziqtiradigan savol qo'yilishi, muammoli vaziyatlar yaratilishi qiziqishni kuchaytiradi. O'qituvchi talabaga ta'lim berishda maksimal foyda keltiradigan ish usullarini qo'llashi kerak.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda talabaning bilish jarayoni sezish, idrok, xotira, tafakkur va hayolni o'z ichiga oladi. Sezish va idrok bilimning dastlabki, eng oddiy bosqichi hisoblanadi. Sezishda tashqi dunyo ta'surotlarining xususiyatlari bosh miyada alohida, alohida aks ettiriladi. Idrokda shu taassurotning yaxlit obrazi bosh miyada hosil bo'ladi.

Idrok sezgiga nisbatan murakkab aks ettirish bosqichi bo‘lib, unda odamning yoshi, bilimi, hayotiy tajribasi, nutqi, idrok ob‘ektiga munosabati, ruhiy holati va boshqalar ta’sir etadi. Sezgi va idrok asosida odamning ichki dunyosi shakllanib boradi.

Xotira shu sezilgan va idrok etilgan ta’surotlarni bosh miyada saqlab qolishini ta’minlaydi. Tashqi dunyo ta’surotlarini inson ongiga o‘rnashishi, saqlanishi va keyinchalik qayta tiklanishi xotira hisoblanadi. Xotiraning har bir bosqichiga ta’lim jarayonida katta e’tibor berish kerak. Asosiy e’tiborni esda olib qolish bosqichiga qaratish foydalidir. Chunki , yaxshi esda olib qolingani ta’surot esda uzoq vaqt saqlanib qoladi. Masalan: har bir shaxs hayotida muhim sanalarni-tug‘ilgan kunlar, maktabga birinchi borilgan kun, farzand tug‘ilishi, mukofot olish va boshqalar doimo aniq eslanadi. Chunki , bunday tantanali (ayrim qayg‘uli kunlar) inson shaxsiga kuchli ta’sir etadi va xotiraga qattiq o‘rnashib qoladi.

Xotiraning bu xususiyatidan ta’lim jarayonida foydalanish kerak. O‘quvchiga yetkazilayotgan materialning hayotiy, ilmiy ahamiyati tushuntirilishi, muammoli vaziyatlar yaratilishi, materialni ta’sirchan usullaridan foydalanib o‘tilishiga e’tibor berish zarur.

Uzoq vaqt ta’lim jarayonida xotiraga asoslanib bilim berib kelindi. Bunday o‘qitishni an’anaviy o‘qitish deyilmoqda.

Xulosa

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kreativ kompetentligini oshirish texnologiyalarini didaktik maqsadlar bo‘yicha takomillashtirishda dialogik, polidogik va boshqa samarali pedagogik metodlarni texnologik ta’lim jarayonida qo‘llash orqali o‘qitish metodikasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quv dasturlari mazmunini boyitishga xizmat qiladigan namunaviy mavzular ro‘yxati 1-jadvalda keltirib o‘tilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kreativ kompetentligini oshirish texnologiyalarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan fanlar dasturining taqvim-mavzu rejasiga taklif etilayotgan mavzular

№	Fan nomi	Taklif etilgan mavzular nomi	Qisqacha tavsifi
1.	Kreativ musiqiy pedagogika	Mustaqil ta’limda badiiy-estetik bilim va kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish	Ana’ana va marosimlar, urf-odat va ma’naviy qadriyatlar ularning badiiy-estetik ongi va tafakkuriga ta’sir etib, qaysi sohada bo‘lmasin ijodiy

			faoliyatga chorlab, voqelikka zavqiy munosabatni shakllantiradi va rivojlantiradi
2.	Musiqqa ta'limida san'atning nazariy asoslari	Musiqqa ta'limida san'atning kreativ, noan'anaviy va uning zamonaviy konsepsiyasi	Milliy-madaniy qadriyatlar negizida muayyan hududda yashayotgan bir qator millat va elatlar jamiyat va mamlakatning umumiy badiiy-estetik qarashlarini, milliy va umumbashariy ma'naviy-estetik qadriyatlarni yaratishda birlashadilar
3.	Musiqiy madaniyatni rivojlantirish asoslari	Musiqiy madaniyatini rivojlantirish tizimini takomillashtirish asosida bo'lajak o'qituvchilarni kreativ kompetentligini shakllantirish	Musiqiy madaniyatini rivojlantirish tizimini takomillashtirish asosida shaxs va jamiyat estetik munosabatlarini yuksaltirishga qaratilgan barcha chora-tadbirlar, yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishga qodir ijodkor insonni tarbiyalash
4.	Milliy-madaniy qadriyatlar asoslari	Umumiy badiiy-estetik qarashlarini, milliy va umumbashariy ma'naviy-estetik qadriyatlarni yaratish	Ma'naviy qadriyatlar ularning badiiy-estetik ongi va tafakkuriga ta'sir etib, qaysi sohada bo'lmasin ijodiy faoliyatga chorlab, rivojlantirish

Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimining maqsadi, yangi toifaga mansub bo'lgan musiqa o'qituvchisining umumiy va kasb kamolotiga erishishdan iborat. Chunki, bilim dargohi musiqa rahbari oldiga uning kasb malakasiga va shaxsiy hislatlariga nisbatan yuqori talablar qo'yimoqda. Har qanday pedagogik kasbi murakkab va serqirra jarayondir, Shuning uchun bu kasb qaysi sohaga tegishli bo'lmasin, bo'lajak musiqa o'qituvchisi oldiga ko'pgina talablarni qo'yadi. Ta'lim – tarbiyaning barcha sohalarining maqsadi barkamol shaxs tarbiyalashdir. Lekin bu borada ta'lim muassasalarida estetik turkumga kirvchi fanlar – musiqa, tasviriy va amaliy san'at, adabiyot va ularning o'zaro aloqadorligi asosiy rolni o'ynaydi. Jumladan, ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlari, musiqa o'qituvchilari ham maxsus bilimlar, ko'nikma va malakalar, pedagogik qobiliyat hamda pedagogik mahoratga ega bo'lishlari lozim. Ma'lumki, musiqa mashg'ulotlari to'rtta musiqiy jarayonni o'z ichiga oladi:

Musiqqa ta'limida san'atning nazariy asoslarini chuqur o'rgatish va bu orqali san'atning ijtimoiy ahamiyati va u bilan bog'liq jarayonlarni tushuntirish, badiiy-estetik ta'sir samaradorligini, ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatib berish va ilmiy asosda aniqlab olish zarur. Bularga, birinchidan, mavjud voqelikning badiiy in'ikos obyektiga va predmetiga aylangan narsa-hodisalari; ikkinchidan, bevosita badiiy ijodkor kishilar guruhi, shuningdek, san'at qadriyatlarini yaratadigan va tarqatadigan muassasa va birlashmalar taalluqlidir. Uchinchi komponentni yaratilgan va ijtimoiy-estetik

munosabatlar tizimidan o‘rin olgan qadriyatlar majmui, to‘rtinchisini esa san‘at, adabiyot, badiiy va adabiy tanqid ta‘sirida shakllangan san‘at ixlosmandlari tashkil etadi. Bu qatlamlarning istaklari, san‘atni qabul qilish dunyoqarashi, ular talab qilayotgan asarlar xususiyati, umuman olganda ular orqali ijtimoiy muhitning talab va ehtiyojlarini anglashi va buni o‘z o‘quvchilariga tushuntirib bera olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 02.02.2022 yildagi PQ-112-son qarori.
2. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013.
3. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. O‘quv metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 120 – .2015 b.
4. Umumiy pedagogika. Qism 1: darslik / O.Musurmonova [va boshq.]. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
5. Avazboev A. I., Pardaboev J. E. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo‘llari //Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 8 .№ – .2018.
6. Ibragimova G. N. Oliy ta‘lim tizimida interfaol texnologiyalar vositasida talabalardagi ijodiy fikrlashni rivojlantirish //Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 4 .№ – .2017.
7. Акбарова, С. (2022). Основы развития креативных компетентсий студентов в процессе самостоятельного обучения. Экономика и образование, 23(2), 311–316. извлечено от [хттпс://седр.тсуге.уз/индекс.пхп/жоурнал/артислс/виенв/473](https://седр.тсуге.уз/индекс.пхп/жоурнал/артислс/виенв/473)
8. Кадырова, М. Т. Компетентлик ёндашуви назарияси ва унинг педагогик мазмунига доир қарашлар // Молодой ученый. — 2020. — № 43 (333). — С. 343-345. — УРЛ: [хттпс://moluch.ru/archive/333/74450/](https://moluch.ru/archive/333/74450/) (дата обращения: 18.11.2021).
9. O‘zbekiston respublikasi musiqa madaniyati milliy o‘quv dasturi. T. 2022 yil.
10. Abduvali o‘g‘li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN‘ATI RIVOJINING VA‘ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
11. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.

12. Бурҳонов, Р. М., Алиев, С., Габриэлян, С., & Гиенко, Б. ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли.
13. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация, 1(9)*, 8-12.
14. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация, 1(9)*, 4-7.
15. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2)*, 602-605.
16. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development, 2(11)*, 28-30.
17. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdujalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 9092-9100*.

ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБА ЁШЛАР ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШДА МУСИҚИЙ ТАФАККУРНИНГ АНАЛИТИК ТАҲЛИЛИ

Турсунова Лайло

Фарғона давлат университети

Муסיқа таълими ва маданият кафедраси ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада жамиятнинг янги тараққиёти босқичида ёшлар муסיқа маданиятини юксалтириши, такомиллаштириши юзасидан бир қатор тизимли ишлар амалга оширилаётганлиги, муסיқа маданияти оламни билиши, ҳис қилиши, идрок этиши ва унинг гўзалликларидан лаззатланишнинг алоҳида бир шакли эканлиги ва ёшларнинг муסיқий маданиятини юксалтиришнинг объектив ва субъектив омиллари фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинади.

***Калит сўзлар:** муסיқа, муסיқа маданияти, муסיқий мерос, санъат, объектив ва субъектив омиллар, ижрочилик санъати, баркамол авлод, баркамол шахс, маданий қадриятлар, мақом, дostonчилик, фольклор.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье на этапе нового развития общества проводится ряд систематических работ по поднятию и совершенствованию музыкальной культуры молодежи, что это особая форма восприятия и наслаждения ее красотами, а также философски анализируются объективные и субъективные факторы поднятия музыкальной культуры молодежи.

***Ключевые слова:** музыка, музыкальная культура, музыкальное наследие, искусство, объективные и субъективные факторы, исполнительское искусство, зрелое поколение, зрелая личность, культурные ценности, статус, эпос, фольклор.*

ABSTRACT

In this article, at the stage of the new development of the society, a number of systematic works are being carried out in order to raise and improve the music culture of young people, that it is a special form of perception and enjoyment of its beauties, and the objective and subjective factors of improving the musical culture of young people are philosophically analyzed.

***Key words:** music, music culture, musical heritage, art, objective and subjective factors, performance art, mature generation, mature personality, cultural values, status, epic, folklore.*

КИРИШ

Тафаккур инсон онгида борлиқни унинг таҳлили ва синтези билан акс этиш жараёнидир. Тафаккур хиссий билиш (хис этиш, идрок этиш) воситасида ва унинг чегараларидан чиққан холда амалий фаолият асосида юзага келади. Тафаккур аниқ билимлар, далилларга суянади, таҳлил қилади, қиёслайди, умумлаштиради, хулосалар чиқаради. Тафаккур муаммоларни илмий, фалсафий ўрганиш билан билиш назарияси – гносеология шуғулланади.

Муסיқий тафаккур оламни билиш, ҳис қилиш, идрок этиш ва унинг гўзалликларидан лаззатланишнинг алоҳида бир шаклидир. У ҳам гўзаллик ва мукамаллик қонунлари асосида яшйди ва ривожланади. У шу маънода дин, фан ва фалсафа билан бир қаторда туради, инсондаги инсонийликни камол топтиради, олам сирларини кашф этади.

Замонавий талаба ёшларда эстетик маданиятни юксалтиришда, ахлоқий фазилатларни шакллантиришда, уларнинг маънавий дунёқарашини ўстиришда муסיқий тафаккурнинг аналитик таҳлили муҳим аҳамият касб этади. Муסיқий тафаккур муסיқий хис, муסיқий идрок асосида пайдо бўлади ва овозли, муסיқий, бадий образларга таянади. Муסיқий тафаккур миллий муסיқа маданиятининг ўзига хослиги, қонуниятларини билишнинг специфик, интеллектуал жараёни ва муסיқий санъат асарини тушунишдир. Миллий муסיқий тафаккур муайян бир миллатнинг ҳис-туйғу ва кечинмаларини ифода этади, шунинг учун ҳам унга миллийлик хосдир. Унда миллатнинг бутун кечмиши, тарихи, фантазияси, миллий руҳи, эстетик диди, орзу ва армонлари, қувонч ва ташвишлари, дард ва аламлари мужассамлашган бўлади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Миллий муסיқа бошқа халқлар санъати билан узвий боғлиқликда ривожланади, бироқ ҳеч қачон у миллий заминдан ажраб, узилиб қолмайди. Ўзбек миллий муסיқа санъати маҳаллий халқларнинг миллий оҳанглари заминиде шаклланиб келган. Ҳар бир миллий маданият учун айна вақтда умуминсонийликка хосдир, умуминсонийлик миллийлик орқали намоён бўлади. Муסיқанинг миллийлиги мазкур халқнинг узоқ тарихий кечмиши, турмуш ва ҳаёт тарзи, меҳнат маданияти ва миллий анъаналар билан узвий боғлангандир. Ўзбек миллий муסיқа санъати халқимиз ҳаётининг бадий акс-садоси сифатида вужудга келар экан, унда кишиларнинг кайфияти ва меҳнат фаолиятига, шунингдек, уларнинг миллий тафаккурига жуда кучли таъсир кўрсатади.

Жамиятнинг янги ривожланиш босқичида маънавиятга бўлган юксак эътиборнинг натижаси ўлароқ, замонавий талаба ёшларда эстетик маданиятни юксалтиришда муסיқий тафаккурни шакллантириш, муסיқа маданиятини

ривожлантиришга қаратилган таълим-тарбия жараёнини замонавийлаштириш, уни замон талабларига мос тарзда юксалтириш ҳамда ёшларнинг бадиий-муסיқий дунёқарашини кенгайтириш билан боғлиқ муаммолар жамият ижтимоий ҳаётининг долзарб масалаларига айланган. Шу нуқтаи назардан бугунги кунда замонавий талаба ёшлар эстетик маданиятини юксалтиришда муסיқий тафаккурни шакллантиришнинг долзарблигини қуйидагича асослаш мумкин:

Биринчидан, Ўзбекистоннинг янги тараққиёти босқичида маънавиятнинг устуворлигига таянувчи фалсафий концепция замонавий талаба ёшлар эстетик маданиятини юксалтиришда муסיқий тафаккур ва дунёқарашнинг ўзига хос ўрнини белгилаб беради.

Иккинчидан, муסיқий маданият шахс камолотининг барча босқичларида унга фалсафий, ахлоқий ғояларни сингдиришда, юксак инсонпарварлик туйғуларини шакллантиришда, шу билан бирга, эстетик маданиятини юксалтиришда муҳим руҳий-эмоционал омил бўлиб хизмат қилади.

Учинчидан, замонавий талаба ёшлар эстетик маданиятини юксалтиришда ўз қобилияти, иқтидори, истеъдоди ва умуман эркин ижодий фаолиятини ривожлантириш учун етарли объектив, субектив шароитларни юзага келтиради. Шу боис замонавий талаба ёшлар эстетик маданиятини юксалтириш жараёнида, жамият маънавий янгиланишида ва тараққиётининг барча соҳаларида юз бераётган ислоҳотларни уйғун ҳолда таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир. Бу ўз навбатида, замонавий талаба ёшлар эстетик маданиятини юксалтириш масаласини маънавий тараққиётнинг таркибий қисми сифатида махсус тадқиқ этиш заруриятини келтириб чиқаради.

Муסיқий тафаккур – муסיқий маданият ўзига хослиги, қонуниятларини билишнинг специфик, интеллектуал жараёни ва муסיқий санъат асарини тушунишдир. Муסיқий тафаккурнинг ўзига хослиги муסיқий қобилиятнинг ривожланганлигига, шунингдек, инсон яшаб тарбияланаётган муסיқий муҳит шарт-шароитига боғлиқ. Шарқ ва Ғарб муסיқий маданиятлари орасидаги тафовутларни алоҳида таъкидлаш жоиз. Шарқ муסיқаси учун монодияга асосланган тафаккур: кўплаб лад кўринишлари, чорак тонли, нимчорак тонли, глиссандо усулларининг қўлланилиши, ритм тузилишининг бойлиги, товушларнинг нотемперациявий муносабати, тембр ва куй хилма-хиллигидан фойдаланиш билан муסיқий тафаккурни горизонтал ривожлантириш, хосдир. Европа мусиқа маданияти учун эса гомофон-гармоник тафаккур: гармоник кетма-кетлик ҳаракати мантиқи билан боғлиқ муסיқий тафаккурни вертикал ривожлантириш хосдир.

Муסיкий тафаккур идрок этиш асосида шаклланади. Нима учун муסיқани ҳамма эшитадию, лекин ҳамма ҳам идрок эта олмайди? Нима учун европалик тингловчи Шарқ муסיқасини, шарқ тинловчиси Европа муסיқасини ҳар доим тўла тушунавермайди? Чунки, муסיкий идрокнинг тўлақонлилиги, муסיкий ифода воситаларини тушуниш имконияти, интенсивлик ва муסיкий кечинма турлари ҳар бир одамда ҳар хил бўлиб, ўз хусусиятлари, сабабига эга.

Бугунги замонда барча эзгу ниятли инсонларни бирлаштириш, ёшларни юксак гуманистик идеаллар руҳида тарбиялашда муסיқа санъатининг ўрни ва аҳамиятини ҳеч нарса билан ўлчаб, баҳолаб бўлмайди.

Муסיкий мазмун – идрок этилиши натижасида тафаккур даражасида англанади, бунда оҳанглар образларининг ифодавий ва тасвирий имкониятлари муҳим роль ўйнайди. Муסיкий тафаккур қадим замонлардан буён ўрганиб келинади. Пифагорнинг монохорд устида олиб борган тажрибалари жараёнида кашф этган муסיкий овозларнинг ўзаро муносабатлари тизими, айтиш мумкинки, муסיкий тафаккур фанининг ривожини бошлаб берди. Муסיкий тафаккурнинг барча турлари ижтимоий тарихий хусусиятга эга, яъни маълум бир тарихий даврга тегишли.

“Муסיкий тафаккур тушунчаси муסיкий тажрибанинг оқилона томони сифатида биринчи бўлиб Б.В.Асафьев томонидан таклиф этилган. Бошқа бир олим А.Ф.Лосев диалектик ўлчовда муסיкий тафаккур категориясини ривожлантиради. Муסיкий тафаккур иборасини ишлатишнинг талқинлари замонавий Америка муסיқа феноменологиясида ҳам учрайди”. В.Б.Сокол ўз докторлик тадқиқотида муסיкий-эстетик тафаккурни нафас ва овоз йўналганлиги бирлиги сифатида таърифлаб, қиёсий таҳлил қилади.

“Замонавий муסיқа педагогикасида муסיқани жанр таҳлили асосида ўқитишда катта тажриба тўпланган. Муסיқашуносликда ўрганилган жанр таснифи деярли барча ўқув дастурларида муסיқа материални танлаш ва тартибга солиш учун асос бўлиб хизмат қилади”. “Муסיқа оддий ёки мураккаб тузилган бўлиши, дағалроқ ёки нозик, оммавийлашган ёки ўзига хос бўлиши мумкин”. Буларнинг барчаси ёшларда шаклланадиган муסיкий дид даражасига сезиларли таъсир кўрсатади ва тингланадиган муסיқа асарларига билдириладиган муносабат ўсмирлар томонидан ушбу асарларга бериладиган баҳо тарзида қабул қилиниши мақсадга мувофиқ. Муסיкий тафаккурнинг ривожланиши илм-фаннинг гуллаб-яшнаши ҳамда бадий маданиятнинг гуркираб ривожланиши билан бир вақтда рўй берган. Илм-фан ва санъатни бир биридан ажратиш асло мумкин эмас. Илмий кашфиётларнинг дояси, илҳомчиси доимо муסיкий тафаккур бўлган, муסיкий тафаккур натижасида инсон

сезгилари ижтимоийлашади, фикр тиниклашади, бутун борликни идрок этиш фаоллашади. Инсондаги меҳр-шафқатлилиқ ва ҳамдардлик сингари инсоний фазилятлар миллий муסיқий тафаккур орқали шаклланади ва камол топади.

Муסיқий тафаккурни инсон онги ва хиссиётларига таъсир этишнинг ажойиб кучи унинг руҳий жараёнларига ҳамоҳанг бўлган процессуал – муайян жараёнли табиати билан боғлиқдир. Мумтоз муסיқа маданиятига оид асарлар мазмунига бадиий ғоялар умумлашган ҳолда берилиб, муסיқали образларнинг ўзаро муносабатлари яъни таққослаш, тўқнашув, ривожланиш жараёнида шаклланади. Мазкур жараённинг хусусиятларига кўра муסיқа мазмуни ҳам турли эпик, драматик, лирик белгиларга эга бўлади.

ХУЛОСА

Муסיқа шахсий, миллий ва умумбашарий бадиий қадриятларнинг бирлигидан иборат бўлиб, бунда мазлум халқ, жамият ва тарихий даврга хос руҳий тароват, суръат, ижтимоий фикр ва кечинмалари тўғрисидаги умумлашмалар ифода этилади. Муסיқий маданият ҳар бир даврнинг маънавий-маърифий талабларига жавоб берган ҳолда, айти вақтда инсон фаолиятининг кўпгина жабҳалари билан муштаракдир. Муסיқий тафаккурнинг инсон ахлоқий ва эстетик дидини шакллантириш, ҳиссий туйғуларини ривожлантириш воситаси сифатидаги роли жуда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Фармони.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан курамыш. –Тошкент: Ўзбекистон. 2017
3. Арзиматова И.М. Эстетик маданият. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти. 2007. –Б. 23
4. Арзиматова И.М. Эстетик маданият ва маънавий камолот. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ. 2009. –Б. 61, 102
5. Абдулла Шер, Баҳодир Хусанов. Эстетика. Услубий қўлланма. 2-нашр. – Тошкент: ЎзМУ. 2008. – Б. 34.
6. Умаров Э, Шеров.А, Хусанов Б. Эстетика. Услубий қўлланма. –Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2010. –Б. 92, 102.
7. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари (монография). – Тошкент: Фан. 1974. –Б. 221

8. Abduvali o'g'li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN'ATI RIVOJINING VA'ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
9. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.
10. Бурхонов, Р. М., Алиев, С., Габриэлян, С., & Гиенко, Б. ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли.
11. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.
12. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.
13. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
14. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.
15. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdusalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.
16. Баймухамедова Н. Алишер Навои о музыке. История и современность. Проблемы музыкальной культуры народов Узбекистана, Туркмении и Таджикистана. –Москва: Музыка. 1972.

TA'LIM OLUVCHILARNI KOMPETENTLIK YONDASHUVINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Sadixanov Akmaljon Arapovich

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Misterbehruz20@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada o'qituvchilarni o'rganayotgan fanlariga nisbatan kompetentligini shakllashtirish bo'yicha pedagogik talablar haqida va omillar haqida so'z yuritilgan. Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimining maqsadi, yoshlarimizni bilimlarini takomillashtirib borishi ko'zda tutilgan.

Kalit so'zlar: kompetentsiya, izchil, samaralilik, loqaydlik, mehnatsevarlik, mas'uliyatlik, faollik, xulq-atvor, bilim, ma'rifat.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА СТУДЕНТОВ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о педагогических требованиях и факторах формирования компетентности учителей по изучаемым предметам. Целью современной системы педагогического образования является повышение уровня знаний нашей молодежи.

Ключевые слова: компетентность, последовательность, работоспособность, равнодушие, трудолюбие, ответственность, активность, поведение, знания, просвещенность.

FACTORS OF FORMING STUDENTS' COMPETENCE APPROACH

ABSTRACT

The article talks about the pedagogical requirements and factors for the formation of competence of teachers in the subjects they study. The purpose of the modern pedagogical education system is to improve the knowledge of our youth.

Keywords: competence, consistency, efficiency, indifference, diligence, responsibility, activity, behavior, knowledge, enlightenment.

KIRISH

“Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi” va “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunda ta'lim mazmunini yangi shakl va ko'rinishlarini joriy etish, o'quvchi faoliyatini

rivojlantirishga, bolaning saxsiy fikrini kamol toptirishga xizmat qiladigan, ijodkorlikka yo'naltiruvchi natijali ta'limni tashkil etishga qaratilgan faoliyatni amalga oshirishga erishish muhim vazifa ekanligi uqtirilgan.

Malaka — shaxsning kasbiy faoliyatning muayyan turini bajarishga tayyorgarligini ifodalaydigan, ma'lumot to'g'risidagi tegishli hujjat bilan tasdiqlanadigan bilim, qobiliyat, mahorat va ko'nikmalar darajasi;

davlat ta'lim talablari — ta'limning tuzilmasiga, mazmuniga va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga, shuningdek ta'lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy hamda kasbiy sifatlariga qo'yiladigan majburiy talablar⁶⁰dir.

Aynan ana shu dastur va Qonunlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda o'quvchilarni kompetentligini shakllashtirishdagi ilmiy izlanishlar samarasi kadrlar tayyorlash masalasi e'tiboriga molikdir⁶¹.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT USLUBLARI

O'zbekiston respublikasining qonuni. Ta'lim to'g'risida. Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan. 11 bob, 75 modadan iborat. Ushbu Qonunning maqsadi ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Pedagog olimi O. Musurmonova ta'lim-tarbiya nazariyasiga bog'liq o'z darsligida[4] pedagogik kompetentlik masalalari, ayniqsa o'qituvchilarning fanlar bo'yicha kompetentlikka ega bo'lishligini aloxida ko'rsatib o'tgan. Darslikda kasbiy kompetentsiyalar, pedagogning kasbiy kompetentsiyalari, fanlar bo'yicha ayniqsa umumiy fanlar bo'yicha maxsus kompetentsiyalar, ularning tasnif va ta'riflari, ularni ta'lim ishtirokchilarida shakllantirish bosqichlari va pedagog kasbiy kompetentligi yo'nalishlarini asoslab berilgan.

Tadqiqotchi S.Sh. Akbarova ilmiy maqolasida globallashtirish jarayonida kreativ kompetentsiyalar va ularni mustaqil ta'limga qo'llash yo'llari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek talabalar kreativ kompetentsiyalarga ega bo'lishlari uchun ulardan ta'lim – tarbiya jarayonida an'anaviy yondashuvlardan farqli yangi g'oyalar haqida fikrlash, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik talab etilishi haqida fikr yuritgan. Ta'lim oluvchilardagi kreativlik qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasini aniqlash mezonlarini ko'rsatib o'tgan[8].

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI

Mamlakatimizda ma'nan yetuk , ruhan sog'lom, uyg'un kamol topgan avlodni tarbiyalash uchun zarur imkoniyatlar bazasini yaratishga erishildi. "Maktab ta'limini

⁶⁰ O'RQ-637-coH 23.09.2020. Ta'lim to'g'risida.

⁶¹ O'RQ-637-coH 23.09.2020. Ta'lim to'g'risida.

rivojlantirish Davlat dasturi”ning samarali amalga oshirilganligi buning yo’rqin dalilidir. Ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda asosiy omil sifatiga qaralayotgan ta’lim texnologiyalarni ayniqsa, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga joriy etishdan, multimediya resurslaridan oqilona foydalanishdan, buning mevasi bo’lgan o’quvchi bilish qobiliyatini o’stirishdan iborat. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarning afzallik tomoni shundaki, o’quvchini mustaqil fikrlashga, dunyoqarashini kengaytirishga, tinglashga va mushohada etishga, intilish va izlanishga, tafakkurni rivojlantirishga, o’z ustida mustaqil ishlashga o’rgatadi. O’qituvchi va o’quvchi birgalikda faoliyat yuritadi. O’qituvchi boshqaruvchi sifatida o’quvchiga turli yo’nalishlarni ko’rsatadi. O’quvchi dars jarayonida faol harakat qilib, o’zi mustaqil fikr yuritadi. Darsda malakalarini samarali ravishda qo’llashga o’rgatish dars samaradorligini oshiradi.

Ta’limning barcha bosqichlarida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ayniqsa, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali va oqilona foydalanish va yuqori samaradorlikka erishishga alohida ahamiyat berish darkor. Jahon talablariga mos keluvchi raqobatbardosh, malakali kadrlar tayyorlashga, kelajak avlodni yuksak ma’naviyatga, ijtimoiy hayotda ro’y berayotgan o’zgarishlarga to’g’ri munosabatda bo’lishga, milliy qadriyatlarimizning mohiyatini chuqur anglab yetadigan barkamol shaxslarni tarbiyalash yo’lida faoliyat olib boruvchi o’qituvchi ijodkorlik, izlanuvchanlik, fidoiylik naminalarini ko’rsatishi lozim. Shuningdek o’qituvchida ham mahorat va san’at bo’lishi kerakki, u o’quvchilarni o’ziga jalb eta olishi, darsini qiziqarli qilib o’tishi va o’quvchiga bilim va tarbiya bera olishi kerak.

Hozirgi kundagi asosiy vazifalarimizdan biri o’quvchilarni shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallab turgan turli tipdagi malakalarini samarali ravishda qo’llashga o’rgatish, mustaqil o’rgatish, mustaqil ravishda fanga oid zaruriy axborotlarni izlab topish, tahlil qilish natijasida zaruriy bilimlarni oshirishga oid materiallarni ajrata olish, ko’zda tutilmagan noaniq, ya’ni, muammoli vaziyatlar vujudga kelganda ish beradigan malakalarga alohida ahamiyat berish hamda egallagan bilimlarni kundalik turmushi jarayonida qo’llay oladigan xususiyatlarni egallashni tarbiyalashdan iboratdir.

Ta’lim oluvchilar quyidagi huquqlarga ega:

bepul asosda umumiy o’rta, o’rta maxsus ta’lim va boshlang’ich professional ta’lim olish⁶²;

yashash joyidagi (mikrohududdagi) davlat umumiy o’rta ta’lim muassasasiga qabul qilinish;

ta’lim olish shakllarini erkin tanlash;

⁶² 47-modda. Ta’lim oluvchilarning huquqlari

davlat ta'lim standartlari, davlat ta'lim talablari va o'quv dasturlariga muvofiq sifatli ta'lim olish;

ta'lim olish uchun o'zining ruhiy xususiyatlari va fiziologik rivojlanishi inobatga olingan holda zarur shart-sharoitlarga ega bo'lish, shuningdek bepul psixologik-tibbiy xizmatlardan foydalanish;

davlat ta'lim muassasasi tomonidan belgilangan tartibga muvofiq, professional ta'lim va oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari talablariga binoan ishlab chiqilgan, o'zi oladigan ta'limning mazmunini shakllantirishda ishtirok etish;

pedagog xodimlar va ta'lim-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilari tomonidan hayoti va sog'lig'iga qilinadigan har qanday jismoniy hamda ruhiy zo'ravonlikdan, shaxsi haqoratlanishidan himoyalani;

ta'lim olish davrida dam olish va boshqa ijtimoiy ehtiyojlar uchun ta'tillar olish; akademik ta'tillar va stipendiyalar olish, o'qishni tiklash va o'qishini boshqa ta'lim tashkilotlariga, bir ta'lim shaklidan, kasbdan, ta'lim yo'nalishidan, mutaxassisligidan boshqasiga ko'chirish;

ta'lim tashkilotini boshqarishga doir masalalarni muhokama qilishda ishtirok etish;

ta'lim olish jarayonida ta'lim tashkilotining o'quv, uslubiy, ilmiy-ishlab chiqarish, madaniy, sport va maishiy obyektlari xizmatlaridan bepul foydalanish;

ta'lim tashkilotining ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, ilmiy-texnikaviy, eksperimental va innovatsion faoliyatida ishtirok etish⁶³.

O'quvchilarda bu xususiyatlarni tarbiyalashda, ayniqsa, ona tili va adabiyat faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarning dars jarayonida singdirish bilan birgalikda ularda kompetensiyalarni ham shakllantirilishi lozim.

Kompetensiya –muayyan fan bo'yicha o'quvchi egallagan nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni echishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir.

Inson qaysi kasb sohibi bo'lishidan qat'iy nazar o'z ishiga, mashg'ulotiga qunt bilan, mehr bilan yondashsa, uning sir asrorini mukammal egallaydi, shu bilan birga o'z-o'zini anglaydi, shu sohada kamol topadi. O'qituvchi ham bolalarni sevsal, tarbiyalasa, o'zi ham ulg'ayadi, donishmandlik kasb etib boradi. O'qituvchi kelajak farzandini tarbiyalab bilim beradi. Zero kelajak yoshlar qolida, ular bizning ertangi kunimiz. Ularda kompetensiyalarni shakllantirilishi, dars davomida o'quvchining faqat tinglovchi yoki eshitganini takrorlovchi "to'ti"ga emas, balki chuqur mushohada yurituvchi, mustaqil fikrini bayon etuvchi, boshqalar bilan o'zaro hamkorlikda ishlovchi, o'z g'alar fikrini hurmat qiluvchi, keng dunyoqarashli shaxsga

⁶³ O'RQ-637-coH 23.09.2020. Ta'lim to'g'risida.

aylantitishda ilg'or pedagogik texnologiyalarning o'рни beqiyosdir. Interfaol metodlarni qo'llab dars o'tish o'quvchilarda har tamonlama ilmiy-nazariy bilimlarni mustaqil egallash, bilim va ko'nikma, malakalarini shakllantirish va shu asosida o'quvchilarning ilmiy dunyo-qarashlarini tarkib toptirish hamda faolligini oshirish, erkin fikr yurita olishga o'rgatish, ijodiy qobiliyalarini aniqlash va ro'yobga chiqarish, o'qituvchi – o'quvchi hamkorligini shakllantirish va nihoyat kafolatlangan yakuniy natijaga erishishni ta'minlaydi. Interfaol usullarda o'qituvchi o'quvchining mustaqil va mukammal bilim olishi uchun muhit yaratmog'i, fan asoslarini egallashga yo'naltirmog'i, qiziqish, mehr uyg'otish bilan shug'ullanadi. Yangi pedagogik texnologiya dars o'tish usullari va shakllarini o'zgartirib, ularni xilma-xil qilib, o'quvchini o'quv jarayonining faol qatnashchisiga aylantiradi. O'qitishning innovasion, nostandart (interfaol) shakllari kompyuterli o'yinlar, internetdan foydalanish, elektron darsliklar bilan turli usullarda yangi mavzuga ko'proq e'tibor qaratish, o'qitishni suhbat, o'yin, musobaqa, sahna ko'rinishli, musiqali, savol-javob, aqliy hujm, mushoira sayyohat, intervyu, tijorat, bahs-munozara kabi usullarda dars o'tishni talab qiladi. Darsning borish jarayonida ta'limiy metodlar va usullar almashina boradi. Noan'anaviy darsda o'quvchi shaxsi birinchi o'rinda turadi. O'qituvchi o'quvchi bilan yakkama-yakka, interfaol usulida harakat qiladi.

Adabiyot boshqa fanlardan farq qilib, san'at sifatida inson ruhiyati, his-tuyg'ulari, tafakkurini, ma'naviy dunyosini boyitishda, eng kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Interfaol darslarda ijodiyot, his-tuyg'u, sezgi, idrok faollashadi. O'qituvchi obrazlar va tasvirlar, qiziqarli ko'rgazmalar orqali o'quvchini bilishga, tafakkur qilishga, go'zallikni ko'ra olishga, dunyoga bo'lgan munosabatini shakllantirishga imkoniyat yaratadi.

Musiqqa fani ham o'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatib, ularning ma'naviy dunyosini boyitishga xizmat qiladi. Avvalo o'qituvchining nutqi sof va chiroyli bo'lmog'i, u ishoralar, qochiriqlar, isteora va xalq maqollari, afarizmlardan o'rinli foydalana olishi, nutq ohangiga, so'z jozibasiga e'tibor berishi kerakligi talab etiladi.

Interfaol darslarni tashkil etishda o'qituvchining notiqlik san'ati, chiroyli so'zlash mahorati o'quvchining diqqatini jalb etadi. O'qituvchi – o'quvchi ruhini, psixologiyasini yaxshi bilishi har bir o'quvchi bilan individual ishlashni, unga nima topshiriq berishni yaxshi bilishi kerak. O'qituvchidan dars o'tishda ta'lim va tarbiyaning uygunligiga, fanlararo bog'liklik, davr yangiliklari, fan yangiliklaridan boxabar bo'lmoqlik, pedagogik ko'nikma va yuksak saviya, ijodkorlik talab etiladi.

Shuning ushun han o'qituvchilik nihoyatda mas'uliyatli va sharaflı kasb deb ulug'lanadi. "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktab bo'lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi o'qituvchilik va murabbiylikdir. O'qituvchi ming-minglab murg'ak

qalblarga ezgulik yog'dusini baxsh etadigan, o'z o'quvchilariga haqiqatan ham hayot maktabini beradigan mo'tabar zotdir", - deydi I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" asarida.

Darhaqiqat, mustaqil O'zbekistonimizning porloq istiqboli barcha fuqarolarning, shuningdek, umumxalq, umummilliy faoliyatiga aylandi, **"Betakrorimsan, yagonasan, ona vatanim –go'zal O'zbekistonim** "g'oyasini har bir dars va tarbiya bog'iniga' singdirish muhim omillardan biriga aylandi.

XULOSA

Ta'lim olish huquqi: oilada yoki mustaqil o'qish orqali ta'lim olgan fuqarolarga, shuningdek umumiy o'rta ta'lim olmagan shaxslarga akkreditatsiyadan o'tgan davlat ta'lim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan o'tish huquqini berish orqali ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://lex.uz/docs/-5013007>. O'RQ-637-сон 23.09.2020. Ta'lim to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi 02.02.2022 yildagi PQ-112-son qarori.
3. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
4. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. O'quv metodik qo'llanma. – T.: "Sano-standart", 120 – .2015 b.
5. Umumiy pedagogika. Qism 1: darslik / O.Musurmonova [va boshq.]. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
6. Avazboev A. I., Pardaboev J. E. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo'llari //Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 8 .№ – .2018.
7. Ibragimova G. N. Oliy ta'lim tizimida interfaol texnologiyalar vositasida talabalardagi ijodiy fikrlashni rivojlantirish //Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 4 .№ – .2017.
8. Акбарова, С. (2022). Основы развития креативных компетентсий студентов в протессе самостоятельного обучения. Экономика и образование, 23(2), 311–316. извлечено от <https://cedr.tseu.uz/индекс.пхп/жоурнал/артисле/виев/473>
9. Qodirova M.T. Kompetentlik yondashuvi nazariyasi va uning pedagogic mazmuniga doir qarashlar. Molodoy uchyonniy. 2020.

10. Abduvali o'g'li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN'ATI RIVOJINING VA'ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
11. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.
12. Бурҳонов, Р. М., Алиев, С., Габриэлян, С., & Гиенко, Б. ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли.
13. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.
14. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.
15. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
16. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.
17. Ismoilov, N. B. (2023). YANGI O 'ZBEKISTONDA TA'LIM VA ILM SOHALARI RIVOJLANISHNING YANGI DAVRIDAGI MUHIM ASOSLARI. *International scientific journal of Biruni*, 2(1), 81-88.
18. Najmiddin, I. (2023). THE INTEGRATIVE ROLE OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN INFORMATION SOCIETY.
19. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdusalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.

YOSHLARNING ESTETIK TAFAKKURINI YUKSALISHIDA MUSIQA MADANIYATIDAGI KONSEPSIYALAR

Djalalova Nigora Xusanovna

Farg'ova davlat universiteti tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Estetika - badiiy ijoddagi, tabiat va hayotdagi go'zallikning mohiyati va shakllari haqidagi ijtimoiy ongning alohida shakli sifatidagi falsafiy ta'limotdir. San'at turlari, shuningdek, musiqiy madaniyat ham uning uning bir jabhasidir. Shaxsning estetik tafakkurini shakllantirishda va yuksaltirishda musiqiy madaniyatning o'rni beqiyosdir. Falsafa va estetikada musiqiy madaniyatning ulkan tarbiyaviy salohiyati: insonning g'oyaviy, axloqiy fazilatlarini shakllantirishga faol ta'sir ko'rsatish qobiliyati, uning ijodkorligi, intizomi, yuksaklikka intilishi ta'kidlanadi. Ko'plab mutafakkirlar musiqa madaniyatining shaxs estetik tafakkurini yuksaltirishdagi ahamiyati haqida gapirib o'tganlar.

Ushbu maqolada yoshlar estetik tafakkurini yuksaltirishda musiqa madaniyati konsepsiyalarining ahamiyati, bu boradagi muammolar va ularning yechimlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: falsafa, estetika, musiqa madaniyati, falsafa madaniyati, estetik tafakkur, yoshlar, konsepsiya.

АННОТАЦИЯ

Эстетика-философское учение как особая форма общественного сознания о сущности и формах красоты в художественном творчестве, природе и жизни. Виды искусства, а также музыкальная культура являются ее аспектами. Роль музыкальной культуры в формировании и совершенствовании эстетического мышления человека несравненна. В философии и эстетике подчёркивается огромный воспитательный потенциал музыкальной культуры: способность активно влиять на формирование идейно-нравственных качеств человека, его творческие способности, дисциплинированность, стремление к совершенству. Многие мыслители говорили о значении музыкальной культуры в совершенствовании эстетического мышления человека.

В данной статье говорится о значении концепций музыкальной культуры в совершенствовании эстетического мышления молодежи, проблемах в этом плане и их решениях.

Ключевые слова: философия, эстетика, музыкальная культура, философская культура, эстетическое мышление, молодежь, концепция.

ABSTRACT

Aesthetics is a philosophical doctrine as a special form of social consciousness about the essence and forms of beauty in artistic creativity, nature and life. Art forms as well as musical culture are its aspects. The role of musical culture in the formation and improvement of human aesthetic thinking is incomparable. Philosophy and aesthetics emphasize the enormous educational potential of musical culture: the ability to actively influence the formation of a person's ideological and moral qualities, his creative abilities, discipline, and the desire for perfection. Many thinkers have spoken about the importance of musical culture in improving a person's aesthetic thinking.

This article talks about the importance of the concepts of musical culture in improving the aesthetic thinking of young people, problems in this regard and their solutions.

Key words: *philosophy, aesthetics, musical culture, philosophical culture, aesthetic thinking, youth, concept.*

KIRISH

Yoshlarning estetik tafakkurini yuksalishida musiqiy madaniyat katta rol o'ynaydi. Musiqiy madaniyat estetik, psixologik, ijtimoiy va boshqa sohalar o'zaro bog'liq bo'lgan juda murakkab ta'limlardan biridir. Bu murakkab ta'limning asosi esa musiqa bilan bog'liqdir. Musiqaning qadr-qimmatini odob-axloq bilan tanilgan bo'lib, komil va go'zallikka ko'tariladi. Platon va Aristotel musiqaning jamoat ishlarida tarbiyaviy, o'zgartiruvchi va tartibga soluvchi rolini tasdiqlash uchun juda ko'plab tadqiqotlar o'tkazishgan. Antik davridayoq musiqaning munosabat, shakllanish, jarayon, harakat kabi ma'naviy kategoriyalari tasdiqlangan. Musiqa umuminsoniy qadriyatlarini shakllantirishda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu o'ziga xoslik nafaqat shaxsning estetik-axloqiy ehtiyojlarini rivojlantirishda, balki yuksak axloqiy mazmunga ega musiqa qudrati doirasidagi ma'naviy madaniyatning yuksalishida ham katta ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT USLUBLARI

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil etar ekanmiz, Abu Nasr Forobiyning musiqaga oid qarashlari ayniqsa diqqatga sazovordir. Forobiy musiqani tarbiyaviy ilm deb ataydi va uning ahamiyati haqida shunday deydi: "Ushbu fan xulq-atvori mutanosib yoshlarni muvozanatlashtirish uchun foydalidir, mukammal bo'lmaganlarni mukammal qiladi va muvozanati buzganlarning muvozanatini saqlaydi. Tananing sog'lig'i uchun ham foydalidir, chunki tana kasal bo'lganda, ruh o'ladi va tanada

muammo bo'lganda ruh azoblanadi. Shuning uchun, tananing shifo topishi uchun ruh musiqa sadolari ostida davolanadi". Xususan, u musiqaning ajoyib sehrli kuchi, mo'jizakor ta'siri haqida «Ilmlarning kelib chiqishi to'g'risida» asarida shunday deydi: «Bu ilm shu ma'noda foydaliki, u o'z muvozanatini yo'qotgan odamni tartibga keltiradi, mukammallikka yetmagan xalqni mukammal qiladi va muvozanatini saqlab turadi».[1]

Musiqiy estetika muammosi musiqa san'ati rivojlanishining barcha bosqichlarida ko'rib chiqilgan, chunki musiqiy estetikaning chuqur ildizlari qadimgi antik davrlarga borib taqaladi. Bunda esa buyuk faylasuflar: Pifagor, Platon va Aristotel tomonidan taklif qilingan musiqaning estetik va qadriyat mezonlari bilan bog'liq bo'lgan insonning eng muhim axloqiy fazilatlarini o'z aksini topadi.

Ushbu muammoni faylasuf olimlar qadim zamonlardan beri o'rganishga harakat qilganlar. "Buyuk va go'zallik g'oyalarimizning kelib chiqishiga falsafiy tadqiqot"- Edmund Burk tomonidan 1757 yilda yozilgan estetikaga oid falsafiy risoladir.

Buyuk musiqa faylasufi, sovet olimi A.F.Losev bo'lib, uning ijodiy merosi musiqa falsafasi muammolari bilan bevosita bog'liq bo'lgan estetika sohasidagi ko'plab tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. A.F.Losev butun ilmiy faoliyati davomida musiqa hodisasining har qanday jismoniy va psixofiziologik hodisalardan mustaqilligi tamoyilini qat'iy himoya qilib, musiqa insonlarda go'zlikni his etishni, ahloqiy normativlarni rivojlantirib, estetik tafakkurni yuksaltirishda katta ahamiyat kasb etishini aytib o'tgan.[2]

Ish jarayonida mahalliy va xorijiy olimlarning (Gerasimova I.A., Goldin L.I., Davidov Yu.N., Rodnyanskaya I.B., Larmin O.V., Varadi L., Molnar E.) asarlari ko'rib chiqildi, unga ko'ra zamonaviy badiiy jarayonning bir qator dolzarb muammolari ko'rsatilgan. Musiqa madaniyati vositasida shaxsiyatni estetik tafakkurlarini yuksaltirish ko'rsatadigan oz sonli asarlar (V. Korrell, D. Kuznetsova, G. G. Lekveishvili, N. Moreva, I. P. Ruppert) ishlatilgan.

Madaniyat va san'at sohasidagi islohotlarni jadal davom ettirish, madaniyat organlari va muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish, shuningdek, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining ijrosini ta'minlash maqsadida chora tadbirlar belgilandi. Jumladan, sohani yanada rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 26-avgustda "O'zbekiston Respublikasi madaniyat va san'at sohasini innovatsion rivojlantirish to'g'risida"gi PQ-3920-sonli qarori, 2018-yil 28-noyabrda "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4038-

sonli qarori, 2020-yil 26-mayda “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o’rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-6000-sonli farmonlari qabul qilindi.[3]

Shu bilan birgalikda 2021-yil 9-dekabrda “Madaniyat va san’atni rivojlantirishni qo’llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi PQ-36-sonli hamda 2022-yil 2- fevralda “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi PQ-112-sonli qarorlarida ham sohaga oid dolzarb masalalar belgilangan bo’lib, ularni amalga oshirishda soha mutasaddilariga juda katta vazifalar yuklatilgan. Madaniyat va san’at sohasida juda ko’p yillar davomida mehnat qilgan fidoyi insonlardan biri bo’lgan siyosiy fanlar nomzodi, professor Azamat Haydarov “Har bir vazifada juda katta ezgulik va ulug’ maqsadlar mujassam” ligini alohida ta’kidlagan.[4]

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI

Musiqqa- bu insonning hissiy holatiga ta’sir qiladigan tovush tarkibiy qismlarining birlashtirilgan kombinatsiyasi san’ati bo’lib, bu tasvirlar, fikrlar va his-tuyg’ularni yetkazishga qaratilgan qat’iy chastota va vaqtni tashkil etadigan intonatsion xarakterdagi tovush faoliyatining o’ziga xos turidir.

Madaniyat - bu inson tomonidan yaratilgan va shu bilan birga insonni yaratadigan, insoniyat hodisasini keltirib chiqaradigan hamma narsadir. Adabiyot, san’at, falsafa- madaniyatning eng shubhasiz tarkibiy qismlaridir, chunki ular insoniyat tomonidan o’z-o’zini anglash va insoniyatni o’zgartirish uchun xizmat qiladi.

Bundan ko’rinib turibdiki, musiqa va madaniyat bir biri bilan bog’liq. Musiqiy madaniyat misolida yoshlarning estetik tafakkurini yuksaltirishdagi ahamiyatini ijtimoiy –falsafiy jihatdan tadqiq qilish uchun konsepsiyalarni ko’rib chiqdik. Avvalo shuni ta’kidlash kerakki Konsepsiya o’zi nima?

Konsepsiya (lot. conceptio — majmua, tizim) — biror sohaga oid qarashlar, tamoyillar tizimi, fakt va hodisalarni tushunish, anglash va izohlashning muayyan usuli, asosiy nuqtai nazar degan ma’nolarni anglatadi.

Ushbu tadqiqotimizda biz musiqiy madaniyatga oid kosepsiyalarni aniqlab, quyidagi natijalarga erishish zarurligini aniqladik.

Shaxsning estetik tafakkurini (musiqiy madaniyat orqali) bolalikdan shakllantirish lozim. Buning uchun bolani kichik yoshidan bog’chaga berish tavsiya etiladi. Bola bog’chada har tomonlama shakllanadi, shu jumladan estetik tomondan ham. Estetik tafakkurini shakllanishida ayniqsa bog’cha musiqa rahbarining o’rni kattadir. Musiqa mashg’ulotlari, to’garaklar, turli xil bayram ertaliklari orqali yosh shaxsda estetik tafakkur shakllana boshlaydi. Bola estetik tomondan ushbu tadbirlarni

kuzatib, bevosita ishtirok etib emotsional zavq oladi, shakllanadi. Buning uchun esa musiqa rahbari izlanuvchan, qobiliyatli, fantaziyaga boy kadr bo'lishi shart. U mashg'ulotlarini, bayram ssenariylarini, to'garak rejalalrini o'ylab, fikrlab, qiziqarli qilib tashkilashi kerak. Har bir tadbirlarida estetika, go'zallik, ahloq-odob namunalari berilib borilishi kerak. Shundagina yosh shaxsning estetik tafakkuri shakllana boshlaydi. Lekin xozirgi paytda bunday musiq rahbarlarimiz kamayib bormoqda nazarimizda. Bog'chalardagi musiqa mashg'ulotlari, bayram ertaliklari xo'jako'rsinga o'tkazilmoqda. Biron bir qiziqarli reja yo'q! Bu esa albatta achinarli holat. Bola kichik yoshidan shunday tarbiyalansa u yosh avlodga aylansa tafakkuri, dunyoqarashi tor bo'lib qolmaydimi? Buning yechimi va yangiligi quyidagicha deb o'ylaymiz:

1. Musiqa rahbari oliy ma'lumotli kadr bo'lishi shart;
2. Musiqa rahbarining rejalalri o'ylangan, puxta bo'lishi kerak;
3. Musiqa rahbari tanlov asosida olinib, u rus va biron bir chet tilini bilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.
4. Bayram ertaliklari ssenariylari har bir bayram tadbirlariga muvofiq ma'noli, ta'lim-tarbiyaga boy bo'lishi lozim.

O'rta maktablarga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat bo'lishi kerakligini tadqiq qildik:

- Musiqa fanini soatini ko'paytirish zarurdir. Musiqa fanini haftada ikki marta o'tish kerak. Chunki hamma bola ham musiqa maktabida o'qimaydi. Musiqa maktabiga bormaydigan bolaning estetik tafakkuri musiqa maktabiga boradigan bolaga qaraganda sustroq, dunyoqarashi torroq bo'ladi.

-Musiqa fani darsligini qayta ko'rib chiqish zarurdir.

-Maktablarda musiqa to'garaklarini san'at kollejarini, madaniyat vazirligiga qarashli oliy ta'limni bitirgan mutaxassislar olb borishsa maqsadga muvofiq bolar edi. Chunki musiqa to'garaklarini o'lib borish juda nozik masaladir. Bunga chuqur, individual bilim, qobiliyat kerakdir. Musiqa darsi bir tizimda o'tilsa, to'garaklar ma'lum bir yo'nalish uchun o'tiladi. Masalan: orkestr to'garagi, xor to'garagi, vokal solisti to'garagi, raqs to'garagi va h.z.o. Ushbu to'garaklarni o'z mutaxssisi o'tsa yoshlarning estetik tafakkuri yanada yuksaladi.

O'quvchilar tafakkurini musiqa orqali shakllantirish va yuksaltirish muammosi quyidagilarni muhim vazifa sifatida belgilaydi:

-o'quvchi-yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni kasb-hunarga yo'naltirish, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish, o'rganish, tahlil qilish va tarbiyaviy ishlarni olib borish;

-o'quvchi-yoshlar estetik tafakkurini shakllantirish yuzasidan musiqa to'garaklari faoliyatini o'rganish;

-musiqa to'garaklari asosida o'quvchi-yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish va boshqalar.

- har bir umumta'lim maktabida sinfdan tashqari musiqa to'garaklarini amalga oshirishda mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, uning yo'nalishi, rivojlanish istiqbollari, ijtimoiy normalar, qoidalar va an'analari, moddiy-texnik holati, tadbirlar dasturi, sinfdan tashqari mashg'ulotlarning maqsadi va asosiy vazifalarini belgilash maqsadga muvofiqdir.

Musiqa madaniyati mustaqil Respublikamiz yoshlarini ma'naviy dunyosini boyitish, ularni go'zal narsalarning hammasidan bahramand qilish kabi ijobiy xususiyatlarga ega. Ma'naviy g'oyasi yuksak, badiiy jozibali musiqa asarlari kishilar qalbiga tezroq yo'l topish, estetik hissiyotiga kuchli ta'sir qilish, hayotiy voqea - hodisalarni chuqur mushohada qilishga da'vat etishi kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganlaridek: "Musiqa-hech narsa bilan o'lchab, solishtirib bo'lmaydigan beqiyos ilohiy ta'sir kuchiga ega!"

San'at sohasidagi Oliy ta'lim muassasalarida ham mutaxassislik fanlarini ko'paytirish,yakka tartib darslarini yo'lga qo'yish,yosh ijodkorlarni izlab topish va qo'llab quvvatlash,ta'lim muassasalarini musiqiy cholg'ular,musiqa darsliklari, notalar to'plamlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratish,talaba-yoshlarning darsdan tashqari vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning qiziqishlariga ko'ra musiqa cholg'ularida kuy ijro etish mahorati to'garaklari tashkil etilish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda inson hayotidagi estetik tamoyil katta ahamiyat kasb etadi. Jamiyatning jadal rivojlanishi, ijtimoiy-madaniy modernizatsiya dinamikasini saqlab qolish uchun milliy madaniyatning yuksak badiiy estetik qadriyatlari ustunlik qilishi kerak. Jamiyat doimo go'zallikni anglay oladigan, qadrlay oladigan va yarata oladigan estetik jihatdan rivojlangan shaxsga muhtoj bo'ladi. Bunda esa musiqiy madaniyat katta rol o'ynaydi. Hozirgi sharoitda madaniyat olamida estetik his-tuyg'ularni boshdan kechirishga va estetik salohiyatni ro'yobga chiqarishga qodir yoshlarning estetik tafakkurini yuksaltirish muammosi dolzarb bo'lib bormoqda.

Hozirgi Yangi O'zbekiston bosqichida, ijtimoiy rivojlanishning o'zgargan sharoitida uning roli va funksiyasini tushunish, ta'limga yangi yondashuvlarni izlash

davom etmoqda. Jamiyatning yangicha, zamonaviy taraqqiyoti sharoitida yoshlarni ijtimoiy tarbiyalash va har tomonlama izchil yuksaltirish dolzarb bo'lib qoldi. Ijtimoiy tarbiya jarayonida esa musiqa madaniyati katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa yoshlarning estetik tafakkurini yuksaltirishda muhim omildir. An'anaviy va jahon ma'naviy asoslaridan chekinish, maqsadli pedagogik yo'riqning yo'qligi, ommaviy axborot vositalari orqali musiqani passiv idrok etis, bularning barchasi musiqiy madaniyat orqali yoshlarni estetik tafakkurlarini yuksaltirish muammosini qo'yish hamda uni falsafa, estetika, pedagogika, musiqa madaniyati fanlari orqali hal etishga urinishni dolzarb etadi. Yoshlarga e'tibor qaratilishi- bu ijtimoiy kamolotning faol shakllanish davri ekanligi bilan izohlanadi. Yoshlar hozirda sezilarli va tez rivojlanayotgan ijtimoiy guruh bo'lib, ular kelajakda jamiyat muammolarini hal qilishda ishtirok etadigan shaxslar hisoblanadi. Bu esa ularning qay darajada tarbiyalanganliklari bilan bog'liq bo'ladi. Bu holatlar musiqa madaniyati vositalarining yoshlarning ijtimoiy- estetik tafakkurlariga ta'siri muammosini ijtimoiy-falsafiy jihatdan ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Musiqiy madaniyat yordamida yoshlarning estetik tafakkurini yuksaltirish shaxs faoliyatining turli tomonlarini va ijtimoiy yo'nalishini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan o'zaro bog'liq chora-tadbirlar majmuini talab qiladi. Bunun uchun esa musiqa madaniyati ta'limini izchillik bilan, istiqbolli zamonaviy dasturlar va yuqori salohiyatli kadrlar bilan amalga oshirish zarur bo'ladi. Shundagina biz dunyoqarashi keng, estetik tafakkuri yuksalgan yoshlarni tarbiyalashimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – c.222.
2. Лосев А. Ф., Диалектика художественной формы. 1-е изд.: М., 1927.
3. Haydarov A. Madaniyat - milliy yuksalish poydevori. - Toshkent: Oltin meros press. 2021. - B. 478.)
4. Haydarov A. Milliy madaniyat Renessans poydevori // Yangi O'zbekiston gazetasi. - Toshkent: 2020. - B. 8.
5. Каримов И.А. 1-24 тўла асарлар жилди. –Тошкент: Ўзбекистон. 1996-2014; Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият. 2008; Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент: Ўзбекистон. 2011.
6. Шавкат Мирзиёевнинг 4 томлик асарлари, Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. –Тошкент: Ўзбекистон. 2020; Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. –Тошкент: Ўзбекистон. 2021.

7. Xusanovna, D. N. (2023, April). BOLALAR FALSAFASI VA UNING SHAXS RIVOJIDAGI O'RNI. In *E Conference Zone* (pp. 73-78).
8. Djalalova, N. (2023). YOSHARNING ESTETIK TAFAKKURINI TARBIYALASH VA YUKSAKTIRISHDA MUSIQIY MADANIYATNING O'RNI. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, 2(4), 7-10.
9. Djalalova, N. (2023). PIANO PERFORMANCE AS A FACTOR THAT ACTIVATES STUDENTS' MUSICAL AND AESTHETIC WORLD VIEWS AND DEVELOPS MUSICAL CULTURE. *Science and innovation*, 2(B4), 339-342.
10. Djalalova, N. (2022). МУСИҚИЙ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B8), 478-481.
11. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 353-359.
12. Abduvali o'g'li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN'ATI RIVOJINING VA'ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
13. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.
14. Бурҳонов, Р. М., Алиев, С., Габриэлян, С., & Гиенко, Б. ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли.
15. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.
16. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.
17. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
18. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.
19. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdujalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.

TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI ISHLASH JARAYONIDA KOMPOZITSIYANING XUSUSIYATLARI

Karimov Oybek Mo'minjon o'g'li
FarDU Tasviriy san'at kafedrası oqituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada oliy ta'lim tizimida tasviriy san'atni o'qitishda kompozitsiya asoslari, qonunlari va vositalaridan foydalangan holda, yaratilajak badiiy asarlarning shaklini va mazmunini topa bilish haqida fikr yuritilgan.

***Kalit so'zlar:** Yaxlitlik, uyg'unlik, asimmetriya, simmetriya, muvozanat, umumiyluk, plastik, ritmik, element.*

ОСОБЕННОСТИ КОМПОЗИЦИИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ НАД ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается умение находить форму и содержание создаваемых художественных произведений с использованием принципов, законов и средств композиции при обучении изобразительному искусству в системе высшего образования.

***Ключевые слова:** Целостность, гармония, асимметрия, симметрия, равновесие, общность, пластика, ритмика, стихия.*

FEATURES OF COMPOSITION IN THE PROCESS OF WORKING ON WORKS OF FINE ART

ABSTRACT

The article discusses the ability to find the form and content of artistic works to be created using the principles, laws and tools of composition in the teaching of visual arts in the higher education system.

***Keywords:** Integrity, harmony, asymmetry, symmetry, balance, generality, plastic, rhythmic, element.*

KIRISH

Kompozitsiya (lat. compositio, qo'shilish, kombinatsiya) - badiiy ijodning asosiy toifalaridan biri. Eng umumiy ma'noda – "eng murakkab va mukammal tuzilish turi: badiiy-majoziy". Rasm, rang, chiziq, hajm, bo'shliqdan farqli o'laroq, bu badiiy shaklning tarkibiy qismlaridan biri emas, balki barcha elementlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan badiiy-majoziy, mazmunli va rasmiy yaxlitlikdir. Ba'zan badiiy kompozitsiya ruh va tanani organik ravishda birlashtirgan tirik organizm bilan

taqqoslanadi. Soddalashtirilgan ta'rifda: “san'at turining o'ziga xos xususiyatlari, asarning mazmuni, maqsadi va rassomning niyati tufayli badiiy asarning qurilishi”. Biroq, oxirgi ta'rifda, birinchidan, san'atning barcha turlari uchun umumiy bo'lgan kompozitsion qonuniyatlarning ahamiyati va nafaqat tasviriy, xususan musiqa, she'riyatda, ikkinchidan, "qurilish" tushunchasi, aksincha, ma'nosi kompozitsiyadan farq qiladigan tuzilishga, masalan, arxitekturada. Shunday qilib, me'moriy kompozitsiya-bu qurilish konstruktsiyasini badiiy-majoziy qayta ko'rib chiqish natijasida yuzaga keladigan elementlarning mazmunli va rasmiy yaxlitligi. Rassomchilikda “kompozitsiya bu rasmning mavjudligi shakli-organik yaxlitlik, semantik birlik sifatida” tushuniladi[1].

Kompozitsiya inson ijodining barcha turlarida, hususan rassomchilik, grafika, haykaltaroshlik, adabiyot yo'nalishi, kino, teatr, musiqa, me'morchilik, dizayn va dizaynerlik san'atiga xos sanoat buyumlarini yaratishda keng qo'llaniladi. Ijodkor yaratgan asarining muvaffaqiyati uning kompozitsiyasi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham o'z asarlarida kompozitsiya jihatidan yaxshi natijalarga erishgan ijodkorni, hoh u rassom, hoh me'mor bo'lsin, o'z sohasining kompozitori deb atashgan. Ushbu fan ijodiy yo'nalishdagi barcha mutaxassislar uchun juda muhim o'rin tutadi. Bunga turli misollarni keltirib o'tish mumkin.

Badiiy kompozitsiya bu ajralmas va ifodali asar yaratish uchun san'atdagi turli elementlarni (masalan, rasm, musiqa, adabiyot, fotografiya) tashkil etish. Kompozitsiya san'at asari qanday qabul qilinishi va tushunilishida muhim rol o'ynaydi. Turli xil san'at turlarida kompozitsiyaning ba'zi asosiy jihatlari:

Rasm: Muvozanat va muvozanat: vizual elementlarni (ranglar, shakllar, chiziqlar) qiyshiq bo'lmagan tarzda taqsimlash.

Asosiy diqqat: Kontrast va o'lcham kabi kompozitsion texnikalar yordamida asosiy ob'ekt yoki Markaziy g'oyani ta'kidlash.

Musiqa: Tuzilishi: musiqiy elementlarni (ohang, ritm, uyg'unlik) ma'lum bir ketma-ketlikda, odatda kirish, rivojlanish va tugatish bilan tashkil etish.

Dinamika: Tuyg'ularni etkazish va tinglovchining e'tiborini boshqarish uchun ovoz balandligi va intonatsiyadan foydalanish.

Adabiyot: Tuzilishi va syujeti: syujet elementlarini taqsimlash va muallifning maqsadlariga erishish uchun adabiy elementlarni (belgilar, sahnalar, dialoglar) tashkil etish.

Ritm va temp: Asarning ma'lum bir ritmi va tempini yaratish uchun turli xil yozish uslublaridan foydalanish.

Fotosurat: Kesish: kerakli vizual effekt yaratish uchun rasm maydonini tanlash.

Chiziqlar va shakllar: tomoshabin nigohini yo'naltirish va qiziqarli kompozitsiyalar yaratish uchun chiziqlar va shakllardan foydalanish.

Sahna san'ati (teatr, kino): Kosmosni taqsimlash: muhim elementlarni ta'kidlash uchun sahnada yoki ramkada bo'sh joyni tashkil qilish.

Yorug'lik va soyadan foydalanish: atmosferani yaratish va yorug'lik yordamida tafsilotlarni ta'kidlash.

Badiiy kompozitsiya-bu rassomlar tomoshabin e'tiborini yo'naltirish va o'z g'oyalari va his-tuyg'ularini samarali etkazish uchun foydalanadigan vositadir.

- Metr-ritm;
- Simmetriya-assimetriya;
- Kontrast-Nuance;
- Konsonans-dissonans;
- Kattalikk-masshtablash;
- Miqdorlarning nisbati-nisbatlar;
- O'xshashlik-farq

IJODIY ISHLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Kompozitsiya maqsadlar rang-barangligi, ko'p qirraliligi, shahsiy xis-tuyg'ularning tug'yonini anglatganligi uchun ham yagona yo'riqqa bo'y-sunmaydi va shu tomoni bilan boshqa fanlar uslubiyatidan mutloq farq qiladi. Kompozitsiya yaratish jarayoni ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib,shahsiy ish usuli, musavvir hissiyoti, tafakkuri olamiga kirishi dastlab bir qadar qiyin bo'lsada, bu boradagi tajribalarga suyangan holda kompozitsiya sirlarini ochish imkonini beradigan muammolarni birma-bir ko'rib chiqish, tasvirlangan har qanday murakkab munosabatlarga aql ko'zi bilan qarab yondashish, ta'surotlarni va suratda aks etgan timsollarga bog'liq fikrlarni mustaxkamlab, ularni tartibga solishga, sirli qirralarini ochishga yordam beradi. Kompozitsiyaning yo'nalishlarda turlicha yondoshiladi.

Masalan rangtasvirda kompozitsiya bu uyg'un va ifodali tasvirni yaratish uchun matodagi turli xil vizual elementlarni tashkil etish demakdir. Rassomlar tomoshabin e'tiborini jalb qilish, muvozanatni yaratish va o'z g'oyalarni etkazish uchun turli xil kompozitsion usullardan foydalanadilar. Rasmda kompozitsiyaning bir nechta asosiy jihatlari mavjud:

Balans: tuvaldagi elementlar vizual buzilish bo'lmasligi uchun taqsimlanishi kerak. Rassom ob'ektlar, ranglar va shakllarni qanday joylashtirganiga qarab muvozanat nosimmetrik yoki assimetrik bo'lishi mumkin.

Asosiy diqqat (urg'u): tomoshabinning e'tiborini tortadigan ma'lum bir element yoki maydon. Bu fonda ajralib turadigan asosiy ob'ekt, maxsus rang yoki tafsilot bo'lishi mumkin.

Ritm va takrorlash: ishda ritm va birlikni yaratish uchun takrorlanadigan elementlardan (ranglar, shakllar, chiziqlar) foydalanish. Bunga takrorlanadigan motivlar yoki naqshlar ham kirishi mumkin.

Masshtab va nisbatlar: tuvaldagi ob'ektlarning o'lchamlari va nisbatlarini aniqlash. Bu chuqurlik va istiqbolni yaratish uchun muhimdir.

Chiziqlar va yo'nalish: tomoshabinning nigohini yo'naltirish uchun chiziqlardan foydalanish. Gorizontaal chiziqlar xotirjamlik, vertikal chiziqlar kuch va diagonal chiziqlar dinamikani yaratishi mumkin.

Rang uyg'unligi: uyg'unlik va hissiy ta'sirga erishish uchun ranglarning kombinatsiyasi. Masalan, qarama-qarshi ranglar diqqatni jalb qilishi mumkin, o'xshash ranglar esa xotirjamlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Nuqtai nazar: ob'ektlarning rassomning nuqtai nazariga nisbatan qanday joylashtirilishini aniqlash. Bu tomoshabinning asar bilan qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qiladi.

Rassomlar ma'lum bir effektga erishish yoki o'z asarlarida ma'lum bir kayfiyatni etkazish uchun ushbu kompozitsion texnikadan turli xil kombinatsiyalarda foydalanishlari mumkin.

Kompozitsiyani ta'riflashda yani bir ajoyib ibora bor. Bu ham bo'lsa, umumiylik, yaxlitlik, asosni tanlab olish, markazni aniqlashdir. Shuning o'zi ham kompozitsiya azaldan san'at asarining asosiy siri ekanini ko'rsatib beradi. Kompozitsiya tuzilishiga ko'ra obyektiv qonunlarga asoslangandir. Badiiy asar kompozitsiyasi o'z ichiga asar mazmunini, ijodiy jarayon mashaqqatini qamrab oladi, badiiy obrazni yuzaga chiqaradi va uni boshqa vositalar yordamida yaqqol ko'rsatib beradi. Bu obraz orqali asarning yaxlit ko'rinishiga obyektiv qonunlar asosida estetik va badiiy baho beradi[2]. Shuning uchun ham bu jarayon, ya'ni kompozitsiya tuzilishi yangi shakllar majmuasi bo'lib, bizga ko'plab tafakkur qirralarini havola etgan holda namoyon bo'laveradi. Ijodkor uslubi, uning ichki dunyosi, shaxsiy kechinmalari, estetik talab, badiiy ifoda, milliylik zamirida kompozitsiya orqali o'z talqinini topadi, hamda fikrlarning isboti sifatida namoyon bo'ladi va uning baholanishi bilan yakun topadi.

MUHOKAMA

San'atning har qanday sohasida kompozitsion tuzilishsiz, uning barcha qism va komponentlarini uyg'unlashtirmasdan turib, badiiy asar yaratish mumkin

bo'lmaydi. Kompozitsiya forma va mazmuni yaxlitlikda ifodalashning muhim vositasidir.

Kompozitsiya deganda biz ma'lum bir ifodaga ega tuzilmasini yaxlitlikda, maqsadli qurish, qaysiki qismlari joylashuvi va o'zaro mutanosiblikda, bog'liqlikda bo'lishini va umumlashtirilgan fikr va mazmunga ega ekanligini tushunamiz. Shuningdek tugallangan badiiy asarni, masalan, rangtasvir asarini kartina deb, musiqa asari, yaxlit g'oya atrofida o'zaro bog'langan balet spektaklining nomerlarini, metal eritmalari tarkibini, duxilar va hokazolarni kompozitsiya deyishadi. Shuningdek badiiy asarni tuzish qonuniyatlarini o'qitadigan fanni ham kompozitsiya fani deyiladi. Jismlarning tartibsiz, uyib tashlangan holatdagi ko'rinishini kompozitsiya deb bo'lmaydi. Shuningdek mazmunida bir xillik, bir ma'noli, elementarlikning mavjudligini ham kompozitsiya deb bo'lmaydi[2]. Kompozitsiya har qanday yaxlitlikdagi tuzilmada (struktura), yohud sanat asari bo'lsin, ilmiy ish, information habar yoki tabiat yaratgan organizmda ham mavjud bo'lishi kerak. Kompozitsiya buyumlar dunyosi formalarini, ijtimoiy mahsulotlar, mashinalar, me'moriy va dizayn ob'yektlarni yaratishda ham zarur vositadir.

Kompozitsion yondashuv qismlarning mantiqiy va chiroyli joylashuvini ta'minlaydi hamda formaga yaqqollik, chiroy baxsh etuvchi va mazmunini ravshanlashtiruvchi yaxlitlik yuzaga keladi.

Tuzilish va go'zallik mantiqi, qismlarning yaxlitlik va mutanosiblikdagi uyg'unligi, yuqorida qayd qilinganidek insonning yaratuvchanligiga bog'liq. Kompozitsiya alomatlarini biz tabiat formalarida, o'simliklarning tuzilishlarida, mavjudodlar organizmlarida, koinotning tuzilishida va hokazolarda ko'rishimiz mumkin. San'at asarini, demak, uyg'unlikni yarata turib, uning ikki zaruriy shar- tini bajarish kerak: birinchisi – muvozanat, ikkinchisi- umumiylik va bir-biriga bo'ysunishlik. Kompozitsiyaning asosiy qonunlari shundan iborat.

Kompozitsion muvozanatga to'xtaladigan bo'lsak, bu kompozitsiyaning shunday xolatiki, unda uning hamma elementlari o'zaro muvozanatlashtiriladi. Lekin bu tushunchani o'lchovlarning oddiy tengligi bilan adashtirmaslik kerak. Muvozanat kompozitsiya asosiy massasi joylashuviga, kompozitsion markazni tashkil qilishiga, kompozitsiyaning plastic va ritmik qurilishiga, uning proporsional bo'linishiga, alohida bo'laklarning o'zaro va umumiy rang, tonal va faktura munosabatlariga bog'liq.

Muvozanat simmetrik va asimmetrik kompozitsiyalarda turlicha namoyon bo'ladi. Simmetriya o'zicha muvozanatlashtirish kafolati bo'la olmaydi. Simmetrik element va tekslikning miqdoriy nomuvofiqligi (yoki qismlar va bir butunning disproporsiyasi) ko'rinishdan muvozanatlashmagan bo'lib ko'rinadi. Simmetrik

kompozitsiyani muvozanatlashtirish asimmetrik kompozitsiyani muvozanatlashtirishdan birmuncha oson va bunda ancha oddiy vositalar bilan erishiladi, chunki simmetriya kompozitsion muvozanat uchun zamin yaratadi.

Yaxshi topilgan sim- metric kompozitsiya, uning tuzilish murakkabligiga bog'liq bo'lmay, oson va tez idrok qilinadi. Asimmetrik kompozitsiya ko'pincha uzoq vaqt o'ylashni talab qiladi va asta sekin namoyon bo'ladi. Lekin simmetrik kompozitsiyani ifodalibroq deb tasdiqlash noto'g'ri. San'at tarixi tasdiqlaydiki, garmoniya qonunlari bo'yicha asimmetrik qurilgan kompozitsiyalar, simmetrik kompozitsiyalardan badiiy qiymati jihatidan qolishmaydi. Ikkinchi shartga, yani umumiylik va bir biriga bo'ysunishlik, bu kompozitsiyada turli qisimlarning bitta yaxlitlikka birlashishidir.

XULOSA

Kompozitsion markazni tashkil qilishda tekislikni vizual idrok qilish qonunlarini inobatga olish kerak. Odatda u tekislikning faol, markaziy qismida joylashadi. Geometrik markazga nisbatan surish, ko'pincha asarda badii o'braz va mavzuni ochishda katta ichki keskinlik va plastik ifodaviylikni beradi. Tekislik chetlari, biz buni istaymizmi yoki yo'qmi, hoshiya, markazda chuqurlik, fazoni hosil qiladi va butun tekislik qizg'ish ritmik bo'lib qurilishi kerak.

Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, kompozitsiyaning vosita va qonunlardan birortasi ham alohida holda uyg'unlashgan asarni yaratmaydi. Chunki ularning hammasi o'zaro bir biriga bog'liq, bo'ysunuvchan va muvofiqlashgan bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Abduraxmonov G'.M. Kompozitsiya asoslari. Toshkent, 2018.
3. E.Jabborov. Kompozitsiya. Qarshi, 2019.
4. Muhammadiyev. E. Rangshunoslik – Samarqand 2002.
5. Юнусалиев, М., Мадаминов, Н., & Мамуров, А. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РИСОВАНИЕМ НАТЮРМОРТА. *Research Focus*, 1(2), 326-332.
6. Yuldashev, I. (2023). INTERACTION OF MINIATURE ART WITH THE COMBINATION OF THE LITERATURE AND IDEOLOGICAL, AESTHETIC, AND MORAL IMAGINATION OF THE COMMUNITY. *Science and innovation*, 2(C7), 21-28.
7. Sohibov, R. (2023). RANGLARNING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING AMALIY SAN'ATDA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(7), 74-80.

8. Yunusaliyev, M. T., & Sulaymonova, S. B. (2022). AKVAREL TEXNIKASIDA YORUG'LIK VA RANG MUNOSABATLARIDA RANGLAR GAMMASINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 850-857.
9. Курбанова, Б. М., Юнусалиев, М., & Арзиева, Н. (2022). ОСОБЕННОСТИ ТЕХНИКИ: АКВАРЕЛЬ, МАСЛО И ГУАШЬ. *Research Focus*, 1(2), 319-325.
10. Madaminov, N. M. (2023). DIZAYN TUSHUNCHASINING ETIKA, ESTETIKA BILAN HAMOHANGLIGI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(7), 47-54.
11. Ma'Murov, A. A. (2022). TARBIYA JARAYONIDA AMALIY SAN'ATDAGI USTOZ VA SHOGIRD ODOBI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 138-142.
12. Madaminov, N. M., Yunusaliyev, M. T., & Mamurov, A. A. (2022). TASVIRIY SAN'ATDA RANGLAR GARMONIYASI (ЦВЕТОТЕРАПИЯ) ORQALI INSONLARNI DAVOLASHNING O 'ZIGA XOSLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1265-1272.

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘U SOZLARINING TARAQQIYOTI VA TURLARI

Muydinov Jamoldin

Farg‘ona davlat universiteti San‘atshunoslik fakulteti musiq ta‘lim va
madaniyat kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

O‘zbek musiqasida milliy cholg‘u sozlari ijrosining o‘rni beqiyos. Ulardan samarali foydalanish esa bizga ko‘plab imkoniyatlarni beradi. Biz ularda sifatli, mukammal darajadagi ijroni yaxshilashimiz, ularda mukammal darajada ijro qilishimiz uchun esa ularni sifatiga ham alohida ahamiyat qaratishimiz lozim. Ularni ko‘plab mutaxassislar qayta ishlab, taraqqiylashib, uni yanada ham ijro imkoniyatlarini kengaytirdi. Bu – milliy sozlarimizning ijrosini yanada mukammallashishiga olib keldi.

Kalit so‘zlar: *An‘anaviy cholg‘u, nay, surnay, sibizg‘a, karnay, chang, rubob, qashqar rubob.*

РАЗВИТИЕ И ВИДЫ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

АННОТАЦИЯ

роль исполнения национальных инструментальных слов в Узбекской музыке неопределима. И их эффективное использование дает нам много возможностей. Мы должны улучшить качество, отличный уровень исполнения в них, а для того, чтобы мы могли работать в них на безупречном уровне, мы должны уделять особое внимание их качеству. Они были переработаны и усовершенствованы многими специалистами, что еще больше расширило возможности его исполнения. Это привело к дальнейшему совершенствованию исполнения наших национальных слов.

Ключевые слова: *традиционный инструмент, флейта, труба, сибизга, труба, чанг, ремень, кашкарский ремень.*

DEVELOPMENT AND TYPES OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS

ABSTRACT

The role of the performance of National Instruments in Uzbek music is incomparable. And their effective use gives us many possibilities. We need to improve quality, excellent performance in them, and in order for us to perform perfectly in them, we should also pay special attention to their quality. They were reproduced and

developed by many experts, which further expanded the possibilities of execution. This led to a further perfection of the performance of our national tunes.

Keywords: *traditional instrument, flute, surnay, sibizga, trumpet, dust, rhubarb, Kashgar rhubarb.*

KIRISH

O'zbek madaniy merosi musiqiy cholg'ularga boy va ularning har biri uzoq o'tmish, tarkibiy rivojlanish va texnikaviy takomillashish jarayonidan o'tganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ijro mezonlariga ko'ra o'zbek xalq cholg'ulari ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga barcha an'anaviy xalq cholg'ulari kiradi. Ikkinchi guruh XX asr madaniy rivoji bilan bog'liq bo'lib takomillashgan, ya'ni qayta ishlangan (rekonstruksiya qilingan) cholg'ular kiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil etar ekanmiz, A.Lutfullyev va T.Solomonovlar tomonidan yaratilgan "O'zbek xalq musiqa cholg'ular" nomli qo'llanmasida va "Xalq cholg'ularida o'qitish uslubiyoti" uslubiy qo'llanmalarida milliy cholg'ular to'g'risida va ularning turlari haqida, o'quvchi yoshlarga milliy xalq cholg'ularini qanday o'rgatish metodlari yoritib berilgan.

K.Olimboyeva, T.Yo'ldoshboyeva, M.Ahmedov, T.Mirzayevlarning "O'zbekiston xalq sozandalari" nomli to'plamida elimizga mashxur va ma'lum bo'lgan taniqli mohir sozandalar to'g'risida ma'lumotlar berib o'tilgan.

A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamovalarning hammuallifligidagi "O'zbek musiqasi tarixi" deb nomlanuvchi adabiyotda o'zbek milliy musiqasining tarixi, uning mazmun va mohiyati to'g'risida ko'plab ma'lumotlar yoritib berilgan bo'lib ushbu adabiyot ustida va o'zbek milliy musiqasi tarixi ustida qator izlanishlar olib borganlar. A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamovalar o'z tadqiqotlarida o'zbek milliy musiqasi tarixini yoritibgina qolmay uning qay tarzda rivojlanib bizgacha yetib kelishi to'g'risidagi ma'lumotlarni va mazmun mohiyatini to'laqonli ravishda yoritib berganlar.

Oydin Abdullayeva "CHOLG'USHUNOSLIK" nomli kitobida cholg'u sozlari to'g'risida ko'plab ma'lumotlar va ushbu sozlarni qay tarzda ijro etish kabi ko'plab cholg'u ijrochilari uchun ko'rsatmalar berib o'tilgan. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da ko'plab musiqashunos olimlar va yana turli cholg'ular, o'zbek milliy musiqasi to'g'risida keng ma'lumotlar yoritib berilgan.

NATIJAR VA MUHOKAMA

O'zbekistonda ijrochilik amaliyotida foydalanib kelinayotgan milliy musiqa cholg'ularining 30 tadan ortiq turlari mavjud. Shulardan 18 nomdagi musiqiy cholg'ular XX asrning 40-yillaridan keyin professor A.I.Petrosyans boshchiligidagi bir guruh mutaxassislar va soz ustalari bilan hamkorlikda takomillashtirilgan musiqiy cholg'ular bo'lib, konsert sahnalarida yakkanavozlik sifatida, shu bilan birga, asosan orkestr va ko'p ovozli ansambllarda foydalanish uchun mo'ljallangandir. Bu muqaddam mavjud bo'lgan milliy musiqiy cholg'ularning shaklini yiriklashtirish yoki kichikroq ko'rinishga keltirish asosida yaratilgan bo'lib, o'sha cholg'u oilasini yaratish ustida olib borilgan tajribalar edi, natijada nay, chang, rubob, dutor, g'ijjak cholg'ularining oilasi dunyoga keldi. An'anaviy xalq cholg'ulari tarkibidan joy olgan cholg'u sozlar: tanbur, dutor, sato, rubob, ud, nay, surnay, qo'shnay, karnay, g'ijjak, chang, qonun, doira, nog'ora. Xalq ijodiyotida qo'llaniladigan sozlarga changqo'biz, sibizg'i, safoil kiradi. Qayta ishlangan cholg'ular asboblari –rubob, g'ijjak, dutor va chang sozlarinig musiqaning soprano, alt, tenor, bas ovozlar mezonlariga ko'ra qayta ishlangan namunalari kiradi.⁶⁴

An'anaviy cholg'u ijrochiligi azaldan xalq ijro amaliyotida shakllanib, turli ko'rinish va tarkiblar asosida foydalanish an'ana bo'lib kelgan. Avvalo an'anaviy cholg'ularning har biri yuqori professional darajadagi individuallik xususiyatiga ega. Xalq ijrochilik amaliyotida shunga mos ijro imkoniyatlar, sharoitlar va ijro uslublari yuzaga kelgan.

Karnay, surnay, nog'ora va doira tarkibidagi damli va urma cholg'ular guruhi qadimdan ijro amaliyotida shakllanib, xalqimizning barcha ommaviy tadbirlarining faol ishtirokchisiga aylangan. An'anaviy cholg'u sozlar ansambllari esa o'z xususiyatlaridan kelib chiqib qo'llanilgan. Ijroda keng ko'lamliligi va katta ovoz imkoniyatiga ega bo'lish maqsadida barcha cholg'ular yig'indisidan katta cholg'ular ansambli tashkil etilgan.

Hozirgi davrga kelib o'zbek musiqa ijrochiligini uchta yirik yo'nalishga ajratish mumkin. Xalq folklor musiqa yo'nalishi, xalq mumtoz musiqa yo'nalishi va kompozitorlik musiqa ijodiyoti yo'nalishi. Xalq folklor yo'nalishida ommaviylik xususiyatiga ega bo'lgan, ovoz va texnik jihatlari mos bo'lgan cholg'ulardan ko'proq foydalaniladi. Masalan: rubob, nay, g'ijjak, chang va doira cholg'u asboblari. Qayd etish joizki xalq folklor musiqa ijrochiligida ijro sharoiti, joyi ham o'ziga xos bo'ladi.

⁶⁴ Atlas «Muzikalniye instrumentov narodov Sredney Azii» kitobida har bir oilaviy cholg'ular alohida-alohida ko'rsatib berilgan.

Shuning uchun cholg'ular ham tez moslasha oladigan va har qanday sharoitda ijro eta oladiganlik xususiyat kasb etishlari taqozo etiladi. Kompozitorlik ijodiyoti ijrochiligi yo'nalishi ham zamonaviy uslublar asosida bir qator cholg'ular guruhini o'z ichiga oladi. Musiqa ijodiyotidan o'rin olgan janrlar negizida cholg'ularning tarkibiy guruhlari tashkil etilib, ijro etiladi. Unga ko'ra cholg'u duetidan toki xalq cholg'u-asboblari orkestri bo'lgan cholg'u asboblari tarkibi tuzilgan va ijrochilik amaliyotida keng qo'llanilib kelinadi. Qayd etish lozimki orkestrning to'laqonli ovoz imkoniyatlariga ega bo'lish yo'lida Yevropa cholg'ularidan ham keng foydalaniladi. Ijrochilik amaliyotida shakllangan barcha cholg'u asboblari o'z xususiyatlari doirasida uch turga bo'linadi. Torli, puflama va zarbli cholg'ular.

Nay-qadimiy o'zbek xalq puflama musiqa asbobi. Nay O'zbekistonda keng tarqalgan bo'lib, ansamblda, o'zbek xalq asboblari orkestrida muhim o'rin tutadi, yakka holda ham chalinadi.⁶⁵

Ovoz hajmi kengligidan xalq kuylarida, maqomlarda qo'llaniladi. Tovushi baland bo'lganidan ansamblda ko'proq boshlovchilik vazifasini ham bajara oladi. Barmoqlar bilan berkitiladigan olti teshikchadan iborat diatonik tovushqatoriga ega. Umumiy ovoz hajmi birinchi oktavadagi lya dan to'rtinchi oktavadagi re ga qadar. Notalar skripka kalitida eshitilganicha yoziladi. Barmoqlar bilan teshikchalarni to'la yo yarim berkitish va turlicha puflash yo'li bilan baland, past tovushlar chiqaziladi. Nayni puflaydigan va barmoqlar bilan bosiladigan birinchi teshikcha o'rtasida yana bir teshikcha bo'lib, bunga yupqa qog'oz yopishtiriladi, buni asosan xitoylik ijrochilar qo'llashadi. Xitoyda nay g'arovdan yasali, o'sha teshikchani g'arovdan chiqadigan yupqa parda bilan yopishadi. Bu tovushni to'lqinlatib chiqazishga yordam beradi. Nayning ikkinchi uchida doimiy ochiq turadigan to'rtta teshikcha (ikkisi ikki yonda, qolgan ikkisi ost tomonda) ayrim pardalardagi tovushlarni yumshatib berish uchun xizmat qiladi. Nayning umumiy uzunligi 500-600 mm. Nay yog'ochdan, g'arovdan va misdan yasali. Shunga ko'ra "yog'och nay", "g'arov nay", "mis nay" deb ataladi. Ko'hna rivoyatlarning birida aytilishicha, Cho'pon bobo ichi bo'sh qamishni kesib olib, unda barmoq bilan berkitib-ochadigan teshikchalar o'yibdi. Unga «Nay» deb nom qo'yibdi. Farzandlariga cho'ponlik tayog'ini topshirar ekan, nayni ham qo'shib beribdi. Ular cho'lu biyobonlarda, yam-yashil yaylovlarda qo'y boqib, bobosi yasab bergan nayni chalinib yurishibdi. Nay ohangiga «asir» bo'lgan qo'ylar podadan aslo ajralmas ekan. Yillar o'tib, bu soz shaharlik mashoyixlar qo'lga tegibdi. Ular ham nayning sehrli tovushidan lol qolishibdi. Uni yanada takomillashtirib, zeb berishibdi. Nayni qamishdangina emas, balki

⁶⁵Kayumov Ibragim Fayzullayevich OILADOSH CHOLG'ULARNI O'RGANISH O'QUV QO'LLANMA BUXORO - 2020

yog‘ochdan, misdan va boshqa turdagi metallardan ham yasab ko‘rishibdi. Usta naychilardan Abduqodir Ismoilov, Saidjon Kalonov va hozirgi kunda Mirza Toirov, Abdulahat Abdurashidovlar nomi barchaga ma‘lum. Bu ustozlarning «Cho‘li iroq», «Chorgoh», «Bir kelsin» va shu kabi ajoyib asarlarni ijro etishganda kishining ko‘ngli yoziladi va ruhi ko‘tariladi va a‘lo kayfiyatni his etamiz.

Surnay cholg‘usi ham qadimiy tarixga ega. Bu cholg‘u, asosan, tantanalari, bayramlar, sayillar, to‘ylarda doira, nog‘ora, karnay cholg‘ulari bilan birgalikda ishlatiladi. Surnayning tovushi juda kuchli bo‘lganligidan ochiq joylarda foydalaniladi.⁶⁶

Surnay o‘rik, yong‘oq kabi qattiq daraxtlar yog‘ochidan tayyorlanadi. Uning ustki tomonidan oltita va pastki tomonidan bitta teshik ochilgan bo‘lib, ana shu teshiklarni ochish yoki yopish orqali kerakli tovushlar hosil qilinadi. Surnayda tovush hosil qilinadigan qism alohida tayyorlanib, «nay pachoq» deyiladi va har safar ijro etishdan oldin surnayga o‘rnatiladi.

Sibizg‘a yoki sibiziq juda qadimiy musiqiy cholg‘ulardan biri ekanligi ma‘lum bo‘lib, u chorvachilik rivojlangan hududlarda paydo bo‘lgan, deb taxmin qilinadi. Sibizg‘a g‘arov qamish bo‘lagidan tayyorlanadi va qat‘iy o‘lchamlari belgilanmagan bo‘ladi. Har bir ijrochi o‘z ixtiyoriga ko‘ra xohlagan hajmda tayyorlab, 5 tagacha teshiklar ochishi mumkin. Keyingi paytlarda unutila boshlagan bu cholg‘uning qayta jonlantirilishi Surxondaryolik Nodir bobo va uning farzandlari Abdurashid bobolarning ijrochilik an‘analarini davom ettirishga katta yordam berdi. Bugungi kunda katta bayram tantanalari va folklor jamoalari chiqishlarining sibizg‘a tovushini yangrashi bilan boshlanishi odat tusiga aylanib bormoqda.

Sibizg‘a cholg‘usining takomillashtirilgan va ikki donasini birgalikda qo‘shib chalinishidan hosil bo‘lgan musiqiy cholg‘u - qo‘shnaydir. Qo‘shnay tayyorlanadigan qamishlar bir oz yo‘g‘onroq va qalinroq bo‘ladi. Har ikkala qamish bo‘laklari xuddi sibizg‘adagi singari til ochiladi va har bir bo‘lakning uzunligi va yo‘g‘onligi bir xil bo‘lishi talab qilinadi. Kerakli tovushlarni hosil qilish uchun esa har ikkala bo‘lakda ham bir xil masofada 7 donadan teshiklar ochiladi. Qo‘shnay cholg‘usi Xorazmda kengroq qo‘llaniladi. Uning sadolanishida «g‘izillashga» o‘xshagan tebranish seziladi.

Bulaman (balabon) surnaydan ko‘ra birmuncha kichikroq, qattiq yog‘och tanasidan ishlangan cholg‘u bo‘lib, tovush hosil qilinadigan qismi surnaynikidan farq qiladi.⁶⁷ Bulamanda «nay pachoq» o‘rnida sibizg‘asimon til ochilgan qamish

⁶⁶Surnay – nay oilasiga kiruvchi o‘zbek milliy cholg‘u sozi.

⁶⁷Bulamoni – ham nay oilaiga kiruvchi o‘zbek milliy sozi

bo'lagidan foydalaniladi. Bulamanda ham kerakli tovushlarni hosil qilish uchun teshiklar ochilib, ularning yettitasi ustki tomonda va bittasi pastki tomonda bo'ladi. Bulamanning tovush tembri (kuchi) surnaynikidan pastroq bo'ladi. Karnay - o'zbek damli musiqiy cholg'ularining eng kattasi va eng kuchli tovush tembriga ega desak, xato bo'lmaydi. Uning hajmi kattaligini inobatga olgan holda, og'ir bo'lmasligi uchun, yupqa mis tunukadan tayyorlanadi va alohida 3 ta bo'lakni bir-biriga qo'shib kiydirish orqali yig'iladigan ko'rinishda tayyorlanadi. Bu cholg'udan surnay, doira, nog'ora bilan birgalikda ochiq joylarda ijro etish mumkin bo'lgan ansambllarda foydalaniladi. Qadimda karnaylardan harbiy yurishlarda ham keng foydalanilgan. Karnay bayramlarda, tantanali marosimlarda, surnay, nog'ora va doiraga qo'shib chalinadi. Karnay ijrosida asosiy tovushdan sof kvinta yoki kichik septima intervali eshitiladi. Chang-qadimiy musiqiy cholg'u hisoblansa-da, bizning hududimizga XX asrning boshlarida kirib kelgani haqida ma'lumotlar bor. Chang- O'rta Osiyo xalqlarining urma-torli cholg'usidir. Changda unisonga sozlangan uchtadan tor bo'lib, ovoz hajmi kichik oktava sol dan uchinchi oktavada sol diyeg ga qadar. Ilgari ijrochilik amaliyotida qo'llanilgan changning tovushqatori diatonik ladda bo'lgan. Notalar skripka kalitida yoziladi. Changning ustki qismi rezinka bilan qoplangan to'qmoqcha kabi maxsus ingichka ikkita cho'plar bilan urib chalinadi. XVII asrda yashagan musiqqa olimi Darvishali Changiy changning juda qadimiy asbobligi va undan kasalliklarni davolashda foydalanilganini yozgan. Hozir chang qayta ishlanib, tovushqatori xromatik, ya'ni yarim tonlik qilingan. Ijrochining o'tirib ijro etishiga qulay bo'lishi uchun vintlarga o'rnatilgan uchta oyoqlari bor. Davomli sadoni yo'qotish uchun pedal ishlangan. Orkestrda ijro etish uchun changning katta-kichik turlari ishlab chiqilgan.

Rubob - o'zbek an'anaviy chertib chalinadigan cholg'u sozlaridan. O'zbek ijrochilik amaliyotida ru-bobning ikki turi mavjud - afg'on rubobi va qashqar rubobi. Afg'on rubobi ko'proq akademik ijro-chilik amaliyotida qo'llaniladi. An'anaviy rubob esa qashqarrubobi nomi bilan mashhur cholg'udir. XX asrning boshlarida Qashqardan keltirilgan rubobning takomillashgan varianti sifatida ijro amaliyotida ommalashgan.

XULOSA

Hozirda ham shu kabi va boshqa ko'plab o'zbek milliy sozlarimizning takomillashuvi ko'plab kompozitorlarning asalarlarini ijro qilishda, ularni turli ansambl, orkestrlarda ijro qilish imkonini berdi. Hozirgi kundagi yoshlarimiz ham o'zbek milliy sozlarimizning keng imkoniyatlaridan foydalanib, turli asarlarni cholishda hamda o'zbek musiqamizni dunyoga tanitishda o'z xissalarini qo'shmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Zoirov Zarif Rashitovich “O‘zbek xalq milliy-an‘anaviy cholg‘ularida o‘qitish metodikasi” –Termiz – 2019.
 - a. Bahrom Madrimov “O‘zbek musiqa tarixi” – Toshkent 2015
2. A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova “O‘zbek musiqasi tarixi” – Toshkent, “Fan va texnologiya” 2018.
3. N.Yuldasheva, N.Raxmatova “O‘zbek musiqa adabiyoti” – Toshkent «Iqtisod-moliya» - 2016
4. Oydin Abdullayeva “Cholg‘ushunoslik” «Musiqqa» nashriyoti Toshkent – 2018.
5. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” – Davlat milliy nashriyoti – Toshkent – 2003.
6. Abduvali o‘g‘li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN‘ATI RIVOJINING VA‘ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
7. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.
8. Бурхонов, Р. М., Алиев, С., Габриэлян, С., & Гиенко, Б. ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли.
9. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.
10. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.
11. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
12. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.
13. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdujalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.

ONALAR ALLASI- INSON KAMOLOTI OMILI SIFATIDA

Imyamin Qirg'izov

Farg'ona davlat universiteti san'ashunoslik fakulteti musiqiy ta'lim va madaniyat kafedrasasi dotsenti, p.f.n.
kyrgizovimyamin@gmail.com, 90 230 70 98

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada – “Alla” beshik qo‘shig‘i, u xalq og‘zaki ijodi namunalarida kuylanganligi, o‘zbek xalq ijodiyotida, ko‘plab allomalar, olimlarning asarlarining bosh mavzusi o‘laroq bola ko‘nglining ma‘naviy sog‘lom va pokiza bo‘lib shakllanishida beshikdalik paytida eshitgan allasining mazmun mohiyati, kelb chiqishi shu bilan br qatorda tarixiy taraqqiyoti o‘rganilgan.

Kalit so‘z: o‘zbek xalq ijodiyoti, beshik, ona allasi, ma‘naviyat, barkamol, jamiyat, yo‘rgak, go‘dak, maqol, qo‘shiq, ertak.

БОГИНЯ-МАТ -КАК ФАКТОР ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОВЕРШЕНСТВА

Имямин Киргизов

Дотсент факультета музыкального образования и культуры Ферганского государственного университета, к.п.н.

АННОТАЦИЯ

В данной статье-колыбельная песня” Алла”, исполняемая на образцах устного народного творчества, в узбекском народном творчестве, как главная тема произведений многих ученых и ученых, в становлении души ребенка духовно здоровой и чистой исследуется содержание услышанной во время колыбели Аллы, ее истоки, а также ее историческое развитие.

Ключевое слово: узбекское народное творчество, колыбель, Бог матери, духовность, гармония, общество, подгузник, младенец, пословица, песня, сказка

MOTHER GODDESS AS A FACTOR OF HUMAN PERFECTION

Iyamin Kirgizov

Associate Professor, Ph.D. Faculty of Music Education and Culture, Fergana State University,

ABSTRACT

In this article – The Cradle Song “Alla”, which is sung in samples of folk oral creativity, in Uzbek folk creativity, many allomas, the essence of the meaning of the

allase heard during the cradle in the formation of the child's soul as spiritually healthy and neat, as opposed to the main theme of the works of scientists, kelb output,

Keyword: *Uzbek folk art, cradle, mother Alla, spirituality, perfection, society, diaper, baby, proverb, song, fairy tale*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 02.02.2022 yildagi PQ-112-son qarori ⁶⁸ da belgilangan 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab ta’lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste’dodlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi⁶⁹.

Ma’lumki, inson qadimdan atrof muhitda ro‘y berayotgan voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildirgan. Bu munosabat, avvalo, turli xatti-harakatlar, ovozlari, ehtiroslar vositasida amalga oshgan. Keyinchalik his-tuyg‘ularni so‘zlar, ohanglar, allalar, raqslarda ifodalagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sh.Rahmatullaevning "O‘zbek tilining etimologik lug‘ati"da "alla"ga shunday izoh berilgan: "Bu ot qadimgi turkiy tildagi "tinchlanish" ma’nosini bildirgan ala (ala-ala) undov so‘zidan o‘sib chiqqan (Devon I, 118); o‘zbek tilida "a" unlilari "ä" unlilariga almashgan, "l" undoshi qatlangan: ala-ala > alla > ällä"⁷⁰.

Abu Ali ibn Sino o‘zining mashhur «Tib qonunlari» kitobida bola tarbiyasida allaning ahamiyati to‘g‘risida shunday yozadi: «Bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun, unga ikki narsani qo‘llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi uni uxlatish uchun odat bo‘lib qolgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo‘lgan iste’dodi hosil bo‘ladi»⁷¹. Alla — beshik qo‘shig‘i, u xalq og‘zaki ijodi namunalarida ham keng kuylangan. Bolani yo‘rgaklash, beshikka solish, uxlatish, uyg‘ongan bolani yo‘rgakdan yechib olish singari mashg‘ulotlar kuylar, chiroyli ohangdor so‘zlar bilan bezalgan bo‘ladi... Bunday dilni erkalovchi qo‘shiqlar bolaga ham xush yoqqan — ana shu she’riy to‘qimalar turli voqealarga, ayrim marosimlarga bog‘lab aytilgan bu qo‘shiqni alla qo‘shiqlari deyishgan.

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги 02.02.2022 йилдаги ПҚ-112-сон қарори.

² Shavkat Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. 3-jild.11.12.2013. Zivouz.uz

⁷¹ Абдували Бўриев, ЎзА. Алла миллий тикланиш. <https://uza.uz/posts/283668>

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Alla – go‘dak (bola)ni uxlatishda yakka usulda, mayin ohang va past ovoz bilan aytiladigan qo‘shiq. Dunyodagi har bir xalqning o‘z allasi bor. Turkiy xalqlar, xususan o‘zbeklar ham qadim-qadimdan bolaning nafaqat tanasi, balki ruhiy olami – ma’naviyati ham sog‘lom bo‘lishiga alohida e’tibor qaratishgan. Ajdodlar bola ko‘nglining sog‘lom va toza bo‘lib shakllanishida beshikdalik paytida eshitgan allasi muhim o‘rin tutishini juda yaxshi bilishgan. O‘zbek allasida ona qalbining harorati, tilaklarining samimiyati va bolasiga chin insoniy sifatlar yor bo‘lishini istashidagi haqqoniyat mavjudligini teran anglashgan. Aytish mumkinki, o‘zbek onalari tilidan aytilgan allalarda uning orzusi, to‘kis odam haqidagi ideali aks etgan.

Alla matnini chaqaloq (bola) tushunmasligi mumkin, lekin alla mohiyatiga singdirilgan ona muhabbatini, undagi shukronalik tuyg‘usini ko‘ngli bilan his qiladi. Allada onaning mehr-muhabbati bilan birga uning quvonchi, g‘ururi, ayni chog‘da dardi, alami, o‘kinchi, orzu-armonlari ham o‘z ifodasini topishi mumkin.

Ota-bobolarimizning aytmoqchi bo‘lgan pand-nasihatlari, el e‘zozlagan odam bo‘lishning talab-qoidalari, Alp Erto‘nga, To‘maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik kabi ajoyib yurt farzandlarining botirliklari, xalqimizning urf-odatlarini, milliy fazilatlarimiz san‘at darajasiga ko‘tarilgan so‘z tizimlaridan iborat maqol, qo‘shiq, ertak, alla va bolalarga bag‘ishlangan asarlarda o‘z ifodasini topdi

«Bola – ota-ona qo‘lidagi omonat. Uning qalbi turli naqsh va rasmlardan holi. Qanday naqsh solinsa, qabul qiladi, nimaga moyil qilinsa, moyil bo‘laveradi. Agar yaxshilikka undalsa va o‘rgatilsa, saodatli bo‘ladi. Ota-onasi hamda odob, ta’lim-tarbiya bergan ustozlar uning savobiga sherik bo‘ldi. Agar yomonlikka undalsa, halok bo‘ladi»⁷².

Alla — beshik qo‘shig‘i, u xalq og‘zaki ijodi namunalarida ham keng kuylangan. Bolani yo‘rgaklash, beshikka solish, uxlatish, uyg‘ongan bolani yo‘rgakdan yechib olish singari mashg‘ulotlar kuylar, chiroyli ohangdor so‘zlar bilan bezalgan bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi xalq artisti *Habiba Ohunova* ijrosidagi “Alla ” qo‘shig‘i yurtimiz onalarining betakror madhiyasiga aylangan.

Alla aytay, jonim bolam, quloq solgin, alla
Shirin allam tinglab asta, uxlab qolgin, alla
Ko‘zlaringa tomgan suvga hayron bo‘lma, alla-ya
Baxtinga sen katta bo‘lgin, hazon bo‘lma, alla
Istiqboling porloq seni, jajjiginam, alla-ya

⁷² Самиев Абдумуталлаб Шахрисабз шаҳар “Оиша она” жоме масжид имом-хатиби
[DataLife Engine / Ёшларнинг таълим-тарбияси ҳаётини долзарб вазифа](#)

Baxtinga sen katta bo‘lgin, hazon bo‘lma, alla
Sevganimdan yodgorimsan, oltin qo‘zim, alla-yo
Men sho‘rlikday to‘kilmagin, ko‘rar ko‘zim, alla
Alla, alla, alla-yo

Alla – go‘dak (bola)ni uxlatishda yakka usulda, mayin ohang va past ovoz bilan aytiladigan qo‘shiq. Dunyodagi har bir xalqning o‘z allasi bor. Turkiy xalqlar, xususan o‘zbeklar ham qadim-qadimdan bolaning nafaqat tanasi, balki ruhiy olami – ma’naviyati ham sog‘lom bo‘lishiga alohida e’tibor qaratishgan. Ajdodlar bola ko‘nglining sog‘lom va toza bo‘lib shakllanishida beshikdalik paytida eshitgan allasi muhim o‘rin tutishini juda yaxshi bilishgan. O‘zbek onalari tilidan aytilgan allalarda uning orzusi, to‘kis odam haqidagi ideali aks etgan deyish mumkin. O‘zbek allasida ona qalbining harorati, tilaklarining samimiyati va bolasiga chin insoniy sifatlar yor bo‘lishini istashidagi haqqoniyat mavjud.

Ota-ona borki, farzandining tinch va osuda Vatanda sog‘lom o‘sib-ulg‘ayishi, zamonaviy ilm-fan va kasb-hunarlarni egallab, oilasiga, yurtiga tayanch bo‘lishini istaydi.

XULOSA

Zero, davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, *“Har qanday jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi rol ni ushbu jamiyatning kelajagi bo‘lgan yosh avlodning sog‘lom va barkamol rivojlanishi o‘ynaydi. Shuning uchun islohotlarimizni kengaytirish va samaradorligini yanada oshirish masalalarida biz zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan g‘ayratli, tashabbuskor, har tomonlama rivojlangan yoshlarimizni o‘zimizga tayanch deb bilamiz”*⁷³.

*Zotan, yosh avlod ta’lim-tarbiyasi va sihat-salomatligiga ustuvor ahamiyat qaratilishi bugun xalqimiz intilayotgan Uchinchi Renessans*⁷⁴ – yangi Uyg‘onish davriga qo‘yilajak poydevorning mustahkam bo‘lishi garovidir.

Xulosa tarzida aytish mumkinki, **onalar allasi** yoshlarimizning ilmu fanga, ijodu mehnatga rag‘batini oshirishga, yuksak ma’naviyatli shaxs sifatida shakllanishiga, imon-e’tiqodi, milliy g‘ururi hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiq bo‘lib, yangi hayot bunyod etishga ko‘maklashadi.

⁷³ Абдулазиз Бобамирзаев, “Хидоя” ўрта махсус ислом билим юртим удири. Ёшларга эътибор келажакка эътибор. muslim.uz декабрь. 31, 2020.

⁷⁴ Музаффар КОМИЛОВ, Дин ишлари бўйича кўмита раисининг биринчи ўринбосари, Ўзбекистон халқаро ислом академияси ректори. Манба: “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021-йил 7-ноябр, 223-сон

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.Rahmatullayev.O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. 3-jild.11.12.2013.Ziyouz.uz
2. A.Bo‘riev, O‘zA. Alla milliy tiklanish. <https://uza.uz/posts/283668>
3. Abdulaziz Bobamirzaev, “Hidoya” o‘rta maxsus islom bilim yurtim mudiri. Yoshlarga e’tibor kelajakka e’tibor. muslim.uz dekabr. 31, 2020.
4. Muzaffar KOMILOV, Din ishlari bo‘yicha qo‘mita raisining birinchi o‘rinbosari, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi rektori. Manba: “Yangi O‘zbekiston” gazetasi 2021-yil 7-noyabr, 223-son
5. Xusanovna, D. N. (2023, April). BOLALAR FALSAFASI VA UNING SHAXS RIVOJIDAGI O‘RNI. In *E Conference Zone* (pp. 73-78).
6. Djalalova, N. (2023). YOSHARNING ESTETIK TAFAKKURINI TARBIYALASH VA YUKSAKTIRISHDA MUSIQIY MADANIYATNING O‘RNI. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, 2(4), 7-10.
7. Djalalova, N. (2023). PIANO PERFORMANCE AS A FACTOR THAT ACTIVATES STUDENTS’MUSICAL AND AESTHETIC WORLD VIEWS AND DEVELOPS MUSICAL CULTURE. *Science and innovation*, 2(B4), 339-342.
8. Djalalova, N. (2022). МУСИҚИЙ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B8), 478-481.
9. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 353-359.
10. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. *Scientific progress*, 2(2), 1313-1315.
11. Namozova, D. (2022). BO ‘LAJAK MUSIQA O ‘QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O ‘QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 1(B6), 942-950.
12. Sulstonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 314-323.
13. Murodova, D. (2021). Scientific And Theoretical Aspects of Musical Thinking. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(1), 196-199.
14. Murodova, D. (2021). THE CONCEPT OF MUSICAL THINKING AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(05), 245-250.

15. Рахмонов У Наджметдинова М, Эргашев А Роль и значение музыкальных клубов в досуге молодежи *Журнал педагогических изобретений и практик* 2021 , 2 (2) 47-49
16. Рахмонов У Наджметдинова М, Эргашев В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНОГО МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В МУЗЫКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ ВЕЛИКИЕ УЧЕНЫЕ ВОСТОЧНОГО РЕНЕССАНСА ЗАНИМАЛИ ПОЛОЖЕНИЕ., Архив конференций: 2021: ГУМАНИТНЫЙ КОНГРЕСС
<https://www.conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/1638>.
17. Улугбек Рахмонов, Алиджон Эргашев, Шохидахон Атабаева, Студентка Юсупжонова Дильфузахон, РОЛЬ ДУХОВНОЙ СРЕДЫ В ПРОНИКНОВЕНИИ Эстрадной музыки в Узбекистане., Архив конференций: 2021: ГУМАНИТНЫЙ КОНГРЕСС
18. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., &Atabayeva, S. (2022, February). *THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In Archive of Conferences* (pp. 57-60).
19. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., &Juraevna, A. S. (2021). *The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.
20. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙИ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 442-446
21. Султонали Маннопов, Мавлюда Наджметдинова, Шохида Атабоева, Ирода Назарова, Джамолдин Мойдинов Анализ исследований эстетических особенностей узбекской народной музыки. *Турецкий онлайн-журнал качественных исследований*. 2021, Том. 12 Выпуск 10, стр.3528-3533.
22. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. “*JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN*”. *JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE* 249-253 bet.
23. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOYIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 254-266.

24. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG ‘U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. *DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY"*, 14(1).
25. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O ‘ZBEK SAN’ATINING ZABARDAST HOFIZI JO ‘RAXON SULTONOV. *DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY"*, 14(1).
26. Maxfuzakhon Karimova, Muyassarkhon Achildiyeva, Farangiz Ikromova (2021) USE FROM PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS EUROPEAN SCHOLAR JOURNAL “*An open access, peer reviewed multidisciplinary journal*” 2 (4) 460-463 bet.
27. Achildiyeva M, Ikromova F Choir Art in Uzbekistan Botir Umidjonov *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences (Brussel, Belgium 2022)* ISSN 2795-7683 54-56 be
28. Achildiyeva M, Ikromova F (2021) ABOUT MAHMUDJON TOJIBOYEVS PEDAGOGICAL ACTIVITY *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)* 9(5) 240-244
29. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. XX-ASNING «XAMNAFAS» XOFIZLARI " *ENGLAND" MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTION* Vol. 10 No. 1 (2023)
30. Jamoldin Muydinov ЎРТА ОСИЁДА МУСИҚА ИЛМИ РИВОЖЛАНИШИДА БАХШИЧИЛИК САЎБАТИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ - “*JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN*” JURNALI VOLUME 1, ISSUE 7, 2023. OCTOBER ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 ISSN 2992-8869
31. Muydinov, J. S. (2022). XALQ QO ‘SHIQLARI–USTOZLAR SAYQALIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 606-610.
32. Akmal Arabovich Saddixonov MUSIQIY TA’LIMDA KOMPETATSION YONDASHUV 2022 *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 10-2 572-577
33. Sadixanov Akmaljon Arapovic TALABALAR KREATIVLIK JIHATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO’LLARI 2023 *Science and innovation 2 Special Issue 5* 633-637
34. Акмаль Алдиёров Садиханов ПОНЯТИЕ ЛИЧНОСТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И КРЕАТИВНОСТИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ В СИСТЕМЕ

ОБРАЗОВАНИЯ 2023/6/4 " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE 8 1

35. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.

36. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.

37. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.

38. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.

39. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.

QADIMIY SHARQ MUSIQA SAN'ATI RIVOJIDA AYOL XONANDALIGINING NAZARIY ASOSLARI

Imyaminjon Qirg'izov

FarDU san'atshunoslik fakulteti

Musiqiy ta'lim va madaniyat kafedrası dotsenti, p.f.n.

kyrgizovimyamin@gmail.com,

90 230 70 98

Mamajonova Dildoraxon Abduraxmonovna

Q.D.P.I. 13.00.02 - Ta'lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi ixtisosligi

bo'yicha tayanch doktoranti.

mamajonovadildoraxon5@gmail.com

90 026 26 78

ANNOTATSIYA

Maqolada qadimiy sharq musiqa san'ati rivojida hamda o'zbek milliy musiqa san'ati rivojida ayol xonandaligining tarbiyashunoslik nuqtai nazardan tahlili bayon etiladi. Qadimdan donishmandlar oilada o'g'illar bilan birgalikda qizlarni ham ilmi qilish eng dolzarb va ahamiyatli vazifalardan biri ekanligi haqida uqtirib kelishgan. Boisi, oqila, ziyoli ayol kelajakda barpo bo'ladigan butun boshli oilaning ilmi bo'lib ulg'ayishiga zamin yaratadi. Jamiyatda gender munosabatlar asoslarini o'zlashtirish orqali uning mazmunida yotgan g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini, iymon-e'tiqodlarini shakllantirish, mazkur ta'lim jarayoni ta'sirida shaxsning aqliy kamolotini bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirish maqsadlari dolzarblik kasb etadi. Bu zaruratdan kelib chiqib, qadimiy Sharq musiqa san'ati rivojida ayol xonandaligi faoliyatining nazariy asoslarini tadqiq etish vazifalari belgilandi.

Qadimiy Sharq musiqa san'ati rivojidagi ta'lim-tarbiya tizimi va bunda ayol xonandaligi maktablari faoliyatining o'rni beqiyos. Qadimiy Sharq musiqa san'ati maktablari mohiyatida bo'lgani kabi ayol xonandaligi maktablari faoliyatida ham musiqaning inson organizmiga tibbiy va ta'limiy ta'siri haqidagi falsafiy qarashlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, san'at, ashula, tarbiyashunoslik, an'ana, milliy, maqom, Buzruk, Rost, Navo, Iroq, Ushshoq.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЖЕНСКОГО ПЕНИЯ В РАЗВИТИИ ДРЕВНЕВОСТОЧНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

АННОТАЦИЯ

В статье представлен анализ женского пения в развитии древневосточного музыкального искусства и развития узбекского национального музыкального искусства с образовательной точки зрения. В древности мудрецы говорили, что воспитание девочек наряду с сыновьями в семье является одной из самых насущных и важных задач. Потому что умная и интеллигентная женщина создает фундамент для того, чтобы вся семья в будущем построилась и выросла знающей. Путём овладения основами гендерных отношений в обществе, идей, содержащихся в его содержании, формирования своих личных качеств, веры и убеждений под влиянием мирового зрений, целей развития способности познавать психическую зрелость человека, находящегося под влиянием. В этом образовательном процессе становятся актуальными цели формирования отношения к труду и учёбе. Исходя из этой необходимости, были определены задачи исследования теоретических основ женского пения в развитии древневосточного музыкального искусства.

Образовательная система в развитии древнего восточного музыкального искусства и роль женских певческих школ в нем бесподобны. Философские взгляды на лечебное и воспитательное воздействие музыки на организм человека представлены в деятельности женских певческих школ, а также в сущности древних восточных музыкальных школ.

Ключевые слова: музыка, искусство, пение, образование, традиция, национальный, маком, Бузрук, Рост, Наво, Ирак, Ушишок.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FEMALE SINGING IN THE DEVELOPMENT OF ANCIENT EASTERN MUSICAL ART

ABSTRACT

The article presents an analysis of female singing in the development of ancient Eastern musical art and the development of the Uzbek national musical art from an educational point of view. In ancient times, the sages said that raising girls, along with sons in the family, is one of the most pressing and important tasks. Because a smart and intelligent woman creates the foundation for the whole family to build and grow in the future. By mastering the basics of gender relations in society, the ideas contained in its content, the formation of one's personal qualities of faith and beliefs under the influence of a world view, the goals of developing the ability to cognize the

mental maturity of a person under the influence. In this educational process, the formation of attitudes towards work and study becomes relevant goals. Based on this need, the tasks and implications of the theoretical foundations of female singing in the development of ancient Eastern musical art were determined.

The educational system in the development of ancient Eastern musical art and the role of women's singing schools in it are incomparable. Philosophical views on the healing and educational effects of music on the human body are presented in the activities of women's singing schools as well as in the essence of ancient oriental music schools.

Key words: music, art, singing, education, tradition, national, makom, Buzruk, Rost, Navo, Irak, Ushshok.

KIRISH

Ayol ertangi kun davomchilari bo'lmish kelajak avlodlarni ham jisman, ham ma'nan kamolga yetkazuvchi ulug' zotdir. Shu bois ularga qancha ehtirom ko'rsatsak, shuncha oz. Bugungi kunda davlatimiz rahbari boshchiligida Yangi O'zbekistonning yangicha tamoyillari asosida xotin-qizlar masalalariga yanada ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ularning o'qishi, ishlashi, salomatligini asrash, oilasi uchun sharoitlar yaxshilanmoqda.

“Xotin-qizlar va oila masalasi – bu nafaqat bugungi kunimiz, balki ertangi kelajagimizni ham belgilab beradigan hal qiluvchi omildir. Agar biz mehr-oqibat va sadoqat timsoli, xonadonlarimiz farishtasi bo'lgan ayollarga bitta yaxshilik qilsak, hech shubhasiz, bu o'nta yaxshilik bo'lib qaytadi”⁷⁵, deya ta'kidladi davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida.

Azal-azaldan donishmandlar oilada o'g'illar bilan birgalikda qizlarni ham ilmi qilish eng maqbul ish bo'lishini uqtirib kelishgan. Boisi, oqila, ziyoli ayol kelajakda barpo bo'ladigan butun boshli oilaning ilmi bo'lib ulg'ayishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan davlatimiz Prezidenti “Biz mamlakatimizni har tomonlama yuksaltirish uchun yangi tarixiy davrga qadam qo'ydik. Farzandlarimiz qalbiga ulug' maqsadlar, olijanob g'oyalarni singdirish – barcha O'zbekiston onalarining sharaflari burchidir. Yuksak fazilatli, mard va jasur, vatanparvar yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazish, albatta, sizlarga bog'liq. Bu – yorug' kelajakka yo'naltirilgan eng katta investitsiya va bitmas-tuganmas boylikdir”⁷⁶ deya barchani ayollarni nafaqat

⁷⁵ Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://adolat24.uz/>

⁷⁶ Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://adolat24.uz/>

bugungi kun, balki davlatimizning nurli kelajagi yaratuvchilari sifatida ardoqlashga, e'zozlashga, hurmat-ehtirom ko'rsatishga chorlamoqda.

Zamonaviy jamiyatda "erkaklarga oid" va "ayollarga oid" bo'lgan xususiyatlar borasida qat'iy qaror topgan tasavvurlar shu jamiyatdagi umum insoniy madaniyat darajasi kam o'rganilgan masala bo'lib, tadqiqotning maqsadi hozir biz yashayotgan davr yangilanayotgan O'zbekistonning islohotlarida inson manfaatlarining ustunligiga qaratilgan bir paytda, hali ham oilaviy nizolarning juda katta qismi erkaklar tomonidan ayol huquqlarining tan olinmasligi shuningdek, ayrim holatlarda jamiyatda ham xotin-qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga yetarlicha ahamiyat berilmayotgani haqiqatdir. Bu holat ta'lim tizimida tegishli ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotga tadbiiq qila olish kompetenligining pastligidan dalolatdir. Zero, jamiyatda gender munosabatlar asoslarini o'zlashtirish orqali uning mazmunida yotgan g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini, iymon-e'tiqodlarini shakllantirish, mazkur ta'lim jarayoni ta'sirida shaxsning aqliy kamolotini bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirish maqsadlari dolzarblik kasb etadi. Bu zaruratdan kelib chiqib, qadimiy Sharq musiqa san'ati rivojida ayol xonandaligi faoliyatining nazariy asoslarini tadqiq etish vazifalari belgilandi.

Bu dozarb masalaning nazariy asoslarini Qadimiy Sharq musiqa san'ati rivojidadagi ta'lim-tarbiya tizimi va bunda ayol xonandaligi maktablari faoliyatidan qidiramiz. Avvalo, barcha Qadimiy Sharq musiqa san'ati maktablari mohiyatida bo'lgani kabi ayol xonandaligi maktablari faoliyatida ham musiqaning inson organizmiga tibbiy va ta'limiy ta'siri haqidagi buyuk allomalarimiz asarlaridagi nazariy ko'rsatmalarga tayanilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Alloh taolo barcha mavjudotlar qatori insonni ham juft ya'ni erkak va ayol qilib yaratgandir. Ayol hayotda onamiz, juftu halolimiz, opa-singlimiz, qizimiz bo'lib yashaydi. Ayol kishi avvalo ona sifatida qadrlanadi. Qu'roni Karimning bir necha suralarida onani e'zozlashga, uning xaqqini ado etishga buyurilgan.

Payg'ambarimiz (s.a.v.) hadislarining birida "Jannat – onalar oyog'i ostida" deb marhamat qilganlar. Yana bir hadis sharifda: Bir kishi Rasululloh(s.a.v.)dan: "Insonlar ichida yaxshilik qilishga kim haqliroq?"- deb so'ragan edi, Rasululloh (s.a.v.): "Onang, keyin onang, keyin yana onang", deb javob berganlar. Onaning bu tarzda otadan ko'ra uch barobar haqliroq bo'lishi bolaning dunyoga kelishi va voyaga etishi yo'lida u tortgan qiyinchiliklar, tutgan o'rni va qilgan xizmatlari hisobigadir.

Imom G'azzoliy (r.h.) "Ihyoi ulumid-din" kitobida quyidagi hadisni rivoyat qilib keltiradilar:

Rasululloh (s.a.v) aytadilar: “Onaning duosi tezroq ijobat bo‘ladi”: “Yo Rasululloh (s.a.v) nima uchun?” – deb so‘radilar. Javob berdilarki: “Ona otadan ko‘ra farzandiga mehribonroqdir. Shafqat bilan qilingan duo zoe ketmaydi”⁷⁷.

Islom olamida IX-XII asrlarni ilm-faning oltin davri deb e‘tirof etilgan bo‘lsa, bu davrda bizning diyordlardan chiqqan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Dorimiy, Imom Motrudiy, Imom Zamaxshariy, Ibn Sino, Ahmad Farg‘oniy, Mirzo Ulug‘bek, Abu Muso Xorazmiy kabi yuzlab allomalar dunyo ilm-fani rivojida o‘zlarining ulkan va betakror hissalarin qo‘shgan.

Jumladan, Islom olamida Qur‘oni karimdan keyingi ikkinchi manba deb e‘tirof etilgan Imom Buxoriyning “Al-Jome‘ as-Sahih” asari dunyo ilm ahli nazdida hozirgacha ilmiy va amaliy ahamiyatini yo‘qotgan emas. Bu asar o‘z yo‘nalishida takrorlanmas yagona yo‘nalishga ega durdona asar bo‘lib, 97 kitob, 3881ta bob va takrorlari bilan qo‘shib hisoblaganda 7563 ta hadisdan tarkib topgan.

Imom Buxoriy “Al-Jome‘ as-Sahih”da birinchi “Vahiy” kitobini, ikkinchi “Iymon kitobi”ni va uchinchi “Ilm kitobi”ni keltirgan. “Ilm kitobi” 53 ta bob bo‘lib, bu boblar ilm va unga bog‘liq holatlarga oid 76 ta hadisni o‘z ichiga olgan. “Al-Jomi‘ as-sahih” asarining “Ilm kitobi”da “Ilm” so‘zi lug‘atda bir narsani voqe‘likdagidek idrok etishni bildiradi. Qur‘oni karim ilk oyati ilm olishga bo‘lgan buyruq bilan nozil bo‘lishi inson hayotida ilmning juda katta ahamiyat kasb etishiga dalil bo‘ladi⁷⁸.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Rasululloh sollallohu alayhi vasallam”:

“Kimning uchta qizi bo‘lsa, ularning xarxashalari, og‘irliklari va yengilliklariga sabr qilsa, Alloh ularga ko‘rsatgan rahmati tufayli uni jannatga kiritur”, – dedilar. Bir kishi:

“Ikkita bo‘lsa-chi, yo Rasulalloh?” – dedi.

“Ikkita bo‘lsa ham”, – dedilar. Bir kishi:

“Bitta bo‘lsa-chi, yo Rasulalloh?” – dedi.

“Bitta bo‘lsa ham”, – dedilar⁷⁹.

Qizlarning tarbiyasi, ta‘limi va madaniyati hamda, yashab, o‘sishi uchun zarur bo‘lgan har bir narsa otaning zimmasidagi farzdir. Ota bu farzdan faqat qiz turmushga chiqqanidan keyingina ozod bo‘ladi, chunki endi bu farz erning zimmasiga o‘tgan bo‘ladi. Otasi yoki eri yo‘q ayolning nafaqasi akasi yoki uning o‘rnini bosuvchi boshqa shaxslarga vojib bo‘ladi. Umuman, Islomda ayol kishi

⁷⁷ Alisher xoji Naimov, Quvasoy shahar bosh imom-xatibi

⁷⁸ “A-jome‘ as-sahih”da ilm olishga munosabat muslim.uz - Iyul 03, 2018

⁷⁹“Baxtiyor oil” kitobidan Manba

nafaqasiz qolishi mumkin emas. Qizning nafaqasi otaga, xotinniki erga, singilniki aka-ukaga, onaniki o'g'ilga vojib bo'ladi.

Islom ayol kishiga ta'lim olish va madaniy saviyasini oshirish haqqini berdi va erkaklarni bu ishga mas'ul qildi. Ilm talabi erkak-ayolga barobar farzligini, qizlariga va singillariga ta'lim-tarbiya bergan kishi jannatga haqlidir.

Bu borada hadisshunos olimlar ichida eng nufuzli hisoblangan Imom al-Buxoriyning 20 dan ortiq katta va kichik kitoblari mavjud bo'lib, ular orasida "Al-jome' as-sahih" asari alohida o'rin turadi. Bu shoh asar ahamiyati jihatidan Qur'ondan keyingi o'rinda turuvchi muqaddas manbaa hisoblanadi. Imom al-Buxoriy o'z asarlarida axloq-odob, tarbiya haqida fikr yuritar ekan, odamlarni ota-onani e'zozlashga, ular oldidagi o'z burchlarini mukammal ado etishga da'vat etadi.

Inson sifatlari haqidagi ta'limiy qarashlarida jaholat kishiga o'lim keltiruvchi fojea deb qaraladi. Jaholat insoniyatni falokat sari yetaklovchi qusur sifatida ko'rsatilsa, to'g'ri so'zli bo'lish esa insonning go'zal fazilatlaridan hisoblanadi. Buxoriy o'z asarlarida odamlarni to'g'ri so'zli bo'lishga, vadaga vafo qilishga chorlaydi. Munofiq kishining uchta belgisini ko'rsatadi, ular: yolg'on gapirish, va'daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U insonning kuch-qudratini jismonan pahlavonlikda emas, balki jahil chiqqanda o'zini tuta olishda, deb hisoblaydi.

Sharqona ta'lim rivojlantiruvchi ta'lim sifatida bo'lajak musiqa o'quvchilarning ichki imkoniyatlarini oshirish va ularni ro'yobga chiqarishga yo'naltiriladi. Rivojlantiruvchi ta'limda, ko'proq, sanoiy nafis suhbatlaridadan foydalanilgan. Sanoiy nafis suhbatlarida ta'lim oluvchilarda muayyan bilimlarni puxta o'zlashtirish, ularni amaliyotda samarali qo'llay olishga doir ko'nikma-malakalarni shakllantirishga, bu jarayonda ularning mavjud imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarishga yordam bergan.

Jumladan, hadisshunos alloma at-Termiziy hadislarida odamlarni ahl bo'lishga, jamoaga foyda keltirishga, do'stlik va birodarlikka da'vat etuvchi hadislar ko'p uchraydi. "Barcha musulmonlar o'zaro birodardurlar. Ular hech qachon bir-birlariga yomonlikni ravo ko'rmasliklari kerak. Kimda-kim o'zining musulmon birodariga yordam qilsa, oxiratda Olloh unga yordam qiladi. Kimda-kim o'z birodari hojatini yengillatsa, Olloh ham uning oxiratinini yengil qiladi". Alloma sog'lom tanda sog' fikr bo'ladi, degan xalq maqoliga amal qilib, vaqtni bekor o'tkazmaslikka da'vat etadi.

Imom at-Termiziyning "Sunan" kitobida keltirilgan kishi ta'limning na'riy sifatlariga oid fikrlar ko'p uchraydi. Chunonchi: "Xayrli va yaxshi ishlar qilishga da'vat etishing va zulmdan qaytarishing-sening sadaqang"⁸⁰, "Adashgan kishilarga

⁸⁰ Norpo'lat AHMEDJONOV, JDPIHXTXQTMOM katta o'qituvchisi. <https://www.bukhari.uz/?p=12682>

to'g'ri yo'l ko'rsatish ham-sening sadaqang", "O'z idishindan boshqalarning idishiga suv solib berish ham-sening sadaqang hisoblanadi".

"Qobusnoma"da barkamol inson, yuksak ma'naviyatli shaxs masalalariga alohida ahamiyat berilgan. Kitob insondagi bir qator kerakli bo'lgan xususiyatlar va sifatlarni ochib berishga, ularni tuzatishga qaratilgandir. Shuning uchun ham ushbu asar fors-tojik pedagogikasining qomusi sifatida ulug'lansa, qariyb to'qqiz asrdan buyon jahon xalqlari e'tiborini qozonib kelmoqda.

Alisher Navoiyning "Mahbub ul qulub" asarining yigirma ikkinchi fasli mutrib va mug'anniylar zikrida:

Aytquvchi va cholg'uvchi zorlig' va iynamak bila olg'uvchi. To buyurg'uvchida sila va in'om bor, alar mulozimdurlar va xizmatgor. To suhbatda ne'mat ko'p, alarga barcha amru nahying jo'b. Chun bazmda tana'um oz bo'ldi, alar ishi istig'nou noz bo'ldi. Ne'mat degan nimaki tamom yo'q bo'ldi, alarning ko'ngli sendin tamom to'q bo'ldi. Agar yillar bahra olibdurlar ehsoningdin, oshnolig' bermay o'tarlar yoningdin. Oz olsalar nosipos, ko'p olsalar haqshunos. Aksari fosiq va badxo'y va qolg'oni kajtab'u durushtgo'y. Harakatlari tuzuksiz so'zlaridek va kalimotlari hashv va mahalsiz nozlaridek. Vafo alar tab'idin maslub, vafo ahli olida mardud va manqub"-deya ayrim sozanda va xonandalarning fe'li-atvoridagi kamchiliklar, noxush ta'lim ko'rinishlarini tanqid qiladi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Abdurahmon Jomiy (XV-asr) "Risolai musiqiy" asarida o'n ikki maqom to'g'risida fikr yuritib, deydi: "Bilki, har bir maqomning ovozlar va sho'balarning tinglovchiga ma'naviy ta'sir ko'rsatish kuchi bor, ular umumiy ma'noda huzur bag'ishlaydi"⁸¹. Bunga maqom kuylari va ashulalaridagi g'oyaviy ruh sababchidir. Shu jihatdan bu o'rinda ikki masala idrok etilishi kerak:

- 1) maqom kuylarining tinglovchiga ruhiy ta'sir etish xususiyatiga egaligi;
- 2) maqom ashulalarining ruhga ta'sir qiladigan lirik tuyg'ularga boyligi.

Ko'p hollarda texnologik rivojlanish jarayonida yoshlar engilroq va oddiyroq musiqani tinglashadi, - degan umumiy qarash mavjud edi. Biroq, 2017 yilda Davlatimiz rahbarining milliy maqom san'atimizni rivojlantirish to'g'risidagi Qarori qabul qilingach, ahvol yanada oydinlashdi. Abdurahmon Jomiyning (XV-asr) keyinchalik Shashmaqomda saqlanib qolgan o'n ikki maqomlardan ayrimlari to'g'risidagi fikrlariga e'tibor bering: "Bilki, Ushshoq va Navo maqomlari tinglovchida kuch va mardlik uyg'otadi. Rost va Iroq esa quvonch va shodlik uyg'otadi. Buzruk esa g'am va anduh uyg'otadi"⁸². U holda Shashmaqomning

⁸¹ Abdurahmon Jomiy (1414-1492) Opublikovano **10.06.2019** Avtor Ziyouz.uz

⁸² Abdurahmon Jomiy (1414-1492) Opublikovano **10.06.2019** Avtor Ziyouz.uz

Rost(Ushshoq), Navo, Buzruk va Iroq maqomlari inson ruhiyatida ushbu tuyg‘u va taassurotlarini uyg‘otishini tasavvur qilish qiyin emas: kuchlilik, mardlik, quvonch, shodlik, g‘am va anduh. Bu tuyg‘ular inson ruhiyati uchun o‘ziga xos ozuqalardir. Inson ruhiyati hamisha quvonchni xush ko‘rmaganidek, doimiy g‘amginlikda ham bo‘lolmaydi. Ular o‘rtasidagi muvozanatni kuchlilik va mardlik saqlab turadi. Demak, bugungi kunda ayol xonandalar ijrosida Shashmaqom namunalarini o‘rganish va targ‘ib qilish ayni muddaodir.

Chunki, cholg‘ulardan taralayotgan yorqin, yoqimli va jarangdor sadolar kishi ruhiyatida uyg‘onish ezaga keltirsa, ashulalardagi ruh, g‘oya va ohang ruhiyatni yo‘naltiradi. Shu sababli qadimda maqomlarni tinglash ham belgilangan, chunki inson ruhiyati zamon (vaqt) va makonga mos ravishda o‘zgarishi ma‘lum. Shu ma‘noda Mavlono Najmiddin Kavkabiy (XVI) o‘zining musiqa ilmiga bag‘ishlangan “Risolai musiqiy” asarida quyidagi tavsifni beradi: “Bilki maqomlarni ijro etish vaqti bor, jumladan:

1) Rost - choshgoh vaqtida;

2) Iroq - kun o‘rtasida;

3) Buzruk - Quyosh botishi oldidan ijro etiladi”⁸³. Shashmaqomda ham kelgan bu maqomlarning ruhiy ta’sir kuchi idroklanadi. Unga ko‘ra Shashmaqom tarkibidagi Rost Iroq va Buzruk maqomlarining inson ruhiyatiga ta’sir kuchini vaqtga bog‘liq holda anglash mumkin. Negaki bu maqomlarning tovushqatorida lad tizimida o‘n ikki maqomdagi tovushqatorlar saqlanib qolgani sir emas. Shu jihatdan Mavlono Najmiddin Kavkabiyning (XVI-asr) yana ushbu tavsiyasi diqqatni tortadi: Ijrochi tinglovchining xohish-istagi va ta’bini qoniqtirishi kerak. Biror musiqa asarini ijro etishdan avval vaqt va tinglovchilar tarkibi hisobga olinishi kerak. Shundagina musiqiy asarning tinglovchiga ta’siriga erishish mumkin.

Bu fikrlar albatta, amaliy tajribaning hosilasidir va u maqom san’atining eng kuchli bilimdonlaridan bir tomondan aytilayotgani bilan e’tiborga loyiqdir.

Mazkur muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, musiqa va ruhiyat masalasi juda keng ko‘lamli bo‘lib u izchil tadqiq etib borilishi maqsadga muvofiqdir. Hozirgi texnologik rivojlanish jarayonida inson ruhiyatini pok saqlash, uni turli salbiy ta’sirlardan asrash va insonga ruhiy ko‘tarinkilik bag‘ishlash muhim vazifalardan hisoblanadi. Chunki texnik taraqqiyot bir jixatdan inson ruhiyatiga salbiy ta’sir qilish, uning tuyg‘ularini texnologiyalashtirish va asosiysi insonning zavq tuyg‘usini qotirishga xizmat qilmoqda. Buning natijasida inson ruhiyatida turli illatlar, ruhiy tushkunliklar va umidsizliklar paydo bo‘layotganligi sir emas. Shu ma‘noda musiqa inson ruhini muolaja qiluvchi asosiy omillardan biridir.

⁸³ Najmiddin Kavkabiy (XVI) o‘zining musiqa ilmiga bag‘ishlangan “Risolai musiqiy” asari

Xulosa sifatida faxr va iftixor bilan ayta olamizki, jonajon zaminimizdan jahon tsivilizatsiyasi rivojiga hissa qo‘shgan allomalar, faylasuf olimlarning merosidan foydalanib, milliy mentalitetimizni, qadriyat-u an‘analarimizni, ma‘naviyatimizni, insoniy go‘zal hislatlarimizni, tafakkurimizni, samimiy dunyoqarashimizni yanada boyitish, hamda o‘zlashtirish mumkin. Bu har bir qalb uchun fahrga aylanishi lozim. Sharq ayol xonandaligi faoliyatida o‘zbekona qadriyatlarimiz, madaniy-ma‘naviy meroslarimiz, urf-odatlarimizga tayangan holda tashkillash va ulardan namuna, ibrat sifatida foydalanish ta‘lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://adolat24.uz/>
2. O‘sha manbaa
3. Alisher xoji Naimov, Quvasoy shahar bosh imom-xatibi
4. “A-jome’ as-sahih”da ilm olishga munosabat muslim.uz - Iyul 03, 2018
5. “Baxtiyor oila” kitobidan Manba islom.uz
6. Norpo‘lat AHMEDJONOV, JDPIHXTXQTMOM katta o‘qituvchisi. <https://www.bukhari.uz/?p=12682>
7. Abdurahmon Jomiy (1414-1492) Opublikovano10.06.2019AvtorZiyouz.uz
8. Abdurahmon Jomiy (1414-1492) Opublikovano10.06.2019AvtorZiyouz.uz
9. Najmiddin Kavkabi (XVI) o‘zining musiqa ilmiga bag‘ishlangan “Risolai musiqiy” asari
10. Xusanovna, D. N. (2023, April). BOLALAR FALSAFASI VA UNING SHAXS RIVOJIDAGI O‘RNI. In *E Conference Zone* (pp. 73-78).
11. Djalalova, N. (2023). YOSHARNING ESTETIK TAFAKKURINI TARBIYALASH VA YUKSAKTIRISHDA MUSIQIY MADANIYATNING O‘RNI. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, 2(4), 7-10.
12. Djalalova, N. (2023). PIANO PERFORMANCE AS A FACTOR THAT ACTIVATES STUDENTS’MUSICAL AND AESTHETIC WORLD VIEWS AND DEVELOPS MUSICAL CULTURE. *Science and innovation*, 2(B4), 339-342.
13. Djalalova, N. (2022). МУСИҚИЙ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B8), 478-481.
14. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 353-359.
15. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. *Scientific progress*, 2(2), 1313-1315.

16. Namozova, D. (2022). BO 'LAJAK MUSIQA O 'QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O 'QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 1(B6), 942-950.
17. Sulstonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA'SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 314-323.
18. Murodova, D. (2021). Scientific And Theoretical Aspects of Musical Thinking. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(1), 196-199.
19. Murodova, D. (2021). THE CONCEPT OF MUSICAL THINKING AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(05), 245-250.
20. Рахмонов У Наджметдинова М, Эргашев А Роль и значение музыкальных клубов в досуге молодежи *Журнал педагогических изобретений и практик 2021* , 2 (2) 47-49
21. Рахмонов У Наджметдинова М, Эргашев В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНОГО МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В МУЗЫКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ ВЕЛИКИЕ УЧЕНЫЕ ВОСТОЧНОГО РЕНЕССАНСА ЗАНИМАЛИ ПОЛОЖЕНИЕ., Архив конференций: 2021: ГУМАНИТНЫЙ КОНГРЕСС
<https://www.conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/1638>.
22. Улугбек Рахмонов, Алиджон Эргашев, Шохидахон Атабаева, Студентка Юсупжонова Дильфузахон, РОЛЬ ДУХОВНОЙ СРЕДЫ В ПРОНИКНОВЕНИИ Эстрадной музыки в Узбекистане., Архив конференций: 2021: ГУМАНИТНЫЙ КОНГРЕСС
23. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., &Atabayeva, S. (2022, February). *THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In Archive of Conferences* (pp. 57-60).
24. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., &Juraevna, A. S. (2021). *The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.
25. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙИ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 442-446
26. Султонали Маннопов, Мавлюда Наджметдинова, Шохида Атабоева, Ирода Назарова, Джамолдин Мойдинов Анализ исследований эстетических

особенностей узбекской народной музыки. *Турецкий онлайн-журнал качественных исследований*. 2021, Том. 12 Выпуск 10, стр.3528-3533.

27. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. "JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN". JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE 249-253 bet.

28. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOIIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 254-266.

29. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG 'U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

30. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O 'ZBEK SAN'ATINING ZABARDAST HOFIZI JO 'RAXON SULTONOV. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

31. Maxfuzakhon Karimova, Muyassarkhon Achildiyeva, Farangiz Ikromova (2021) USE FROM REDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS EUROPEAN SCHOLAR JOURNAL "An open accyess, peyer reviyewyed multidisciplinary journal" 2 (4) 460-463 bet.

32. Achildiyeva M, Ikromova F Choir Art in Uzbekistan Botir Umidjonov *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences (Brussel, Belgium 2022)* ISSN 2795-7683 54-56 be

33. Achildiyeva M, Ikromova F (2021) ABOUT MAHMUDJON TOJIBOYEVS PEDAGOGICAL ACTIVITY GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) 9(5) 240-244

34. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. XX-ACHINING «ХАМНАФАС» ХОФИЗЛАРИ " ENGLAND" MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTION Vol. 10 No. 1 (2023)

35. . Jamoldin Muydinov ЎРТА ОСИЁДА МУСИҚА ИЛМИ РИВОЖЛАНИШИДА БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ - "JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI VOLUME 1, ISSUE 7, 2023. OCTOBER ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 ISSN 2992-8869

36. 23. Muydinov, J. S. (2022). XALQ QO ‘SHIQLARI–USTOZLAR SAYQALIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 606-610.
37. Akmal Arabovich Saddixonov MUSIQIY TA’LIMDA KOMPETATSION YONDASHUV 2022 *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 10-2 572-577
38. Sadixanov Akmaljon Arapovic TALABALAR KREATIVLIK JIHATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO’LLARI 2023 *Science and innovation 2 Special Issue 5* 633-637
39. Акмаль Алдиёров Садиханов ПОНЯТИЕ ЛИЧНОСТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И КРЕАТИВНОСТИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ 2023/6/4 " USA" *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE* 8 1
40. Abduvali o‘g‘li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN’ATI RIVOJINING VA’ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
41. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.
42. Бурҳонов, Р. М., Алиев, С., Габриэлян, С., & Гиенко, Б. ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли.
43. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.
44. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.
45. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
46. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.

YOSHLAR MA'NAVIY DUNYOQARASHINI YUKSALISHIDA BESHIK, NIKOH, LAPARLAR VA YAKKA FOLKLOR QO'SHIQLARINING AHAMIYATI

B.Sobirov

San'atshunoslik fakulteti Musiqiy ta'lim va madaniyat kafedrası
katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada xalq milliy san'atining xalq folkloridan boshlanishi, insonning dunyoga kelib ilk eshitgan qo'shig'i ona allasidan boshlanishi, onaning beshik yonida o'tirib kuylayotgan ohangdor, yoqimli, muloyim, orombaxsh qo'shig'i bolaning kamolotiga, sog'lom, aqli raso bo'lib o'sishiga katta ta'sir ko'rsatishi, beshik to'yi qo'shiqlarining mazmuni asosida davr, sharoit, shaxs taqdiri yotganligi bois, o'zgaruvchan bo'lganligi, shu bilan birgalikda inson hayotidagi o'zbek nikoh to'ylarida yangraydigan o'lan va laparlar, o'lan ijrosida erkak va ayollarning yuzma-yuz turishi va so'z vositasida mulohaza yuritishlari, ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan xalq ogzaki ijodidan yakka folklor ijrochiligi qo'shiqlari turkumlaridan "kelin va kuyov" salomlari, o'zbek milliy an'anaviy folklor san'ati namunalaridan unitilib ketgan "to'y olqishlari" kabi qo'shiqlar yoshlar ma'naviy dunyoqarashlarini yanada kengaytirishga qaratilgan masalalar haqida ma'lumotlar batafsil yoritiladi.

Kalit so'zlar: Folklor, alla, o'lan, lapar, nikoh, kelin, kuyov, to'y olqishlari, qizlar bazmi, termalar, vazn, qofiya

KIRISH

Eng qadimgi zamonlarda yaratilib, bizning kunlarimizgacha saqlanib kelingan an'anaviy folklor qo'shiqchilik san'atining namunalari jamiyatimizning yosh avlodlariga singdirilib borilishi yoshlarning o'zligini anglashi, milliy qadriyatlar rukni ostida Yangi O'zbekiston yoshlarini har tomonlama sog'lom barkamol inson bo'lib yetishishlarida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalanib borishida katta ahamiyat kasb etadi. Tarixiy ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, o'lanlar asosan o'tmishda ko'chmanchilik va yarim kamanchilik hayot tarzini kechirgan o'zbek urug'lari orasida keng tarqalgan bo'lib, u asosan qiz uzatar kechasidan bir yoki bir necha kun ilgari qiz uyida o'tkazilgan. Ayrim hollarda qiz uzatar kechasi kuyovning uyida o'tkaziladigan bazmlarda ham ijro etilgan. O'lan ijrosida erkak va ayollarning yuzma-yuz turishi va so'z vositasida mulohaza yuritishlari bilan boshlanadi. Odatda o'lanni professional o'lanchilar ijro etganlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Barcha xalqlarning milliy san'ati o'sha xalqlarning folkloridan boshlanadi deydi donishmandlar. Shundan kelib chiqilsa, folklor ijodiyoti allalardan boshlanadi deyish mumkin. Onaning beshik yonida aytayotgan, kuylayotgan ohangdor, yoqimli, muloyim, orombaxsh qo'shig'i bolaning, kamolotiga, sog'lom, aqli raso bo'lib o'sishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Beshik qo'shiqlari deb nomlangan qo'shiqlarning ushbu janri lirik qo'shiqlar turkumiga taalluqli bo'lib, uni o'zbeklarda ko'pincha alla qo'shiqlari deb ham aytadi. Allalar avloddan-avlodga o'tib sayqallanib, saralanib boradi, asta-sekin turg'un qo'shiqlar holatiga keladi.

Qadimgi zamonlardan alla asosan ona tomonidan ijro etilib kelinsada, biroq maxsus alla aytuvchilar bo'lgan. Bunday kasb egalari asosan boy-badavlat kishilar uyida, shoxlar saroyida xizmat qilganlar.

Beshik qo'shiqlari mazmuni asosida davr, sharoit, shaxs taqdiri yotganligi bois, o'zgaruvchan bo'lgan. Alla qo'shiqlari asosan refren asosida ko'rilgan. Undagi cho'zik ohanglar, naqorat so'zlari refrenlar goh ikki, gohida to'rt yo'l bo'lib, matn bilan uyg'unlashib, olti yo'lni tashkil etadi. Onaning o'zi tomonidan aytiladigan so'zlari refren jumlar ichida bo'ladi:

Alla bolam, alla
Jonim bolam, alla
Ikki ko'zim, alla
Shirin so'zim, alla.

Ona qo'yidagi jumalarni qo'shib qo'yadi. "Qani uxlay qol", "Ko'zingni yumaqol". Onalar iztiroblari, his-tuyg'ulari, orzu armonlarini o'z ichiga olgan allalar qadimiy an'anaviy folklor yakka qo'shiqchilik ijodi namunalaridan sanaladi. U axloqiy, tarbiyaviy, didaktik harakatga ega.

Eng qadimgi zamonlarda yaratilib bizning kunlarimizgacha saqlanib kelingan an'anaviy folklor yakka qo'shiqchilik san'atining namunalaridan yana biri o'zbek nikoh to'ylarida yangraydigan o'lan va laparlardir. Tarixiy ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, o'lan asosan o'tmishda ko'chmanchilik va yarim kamanchilik hayot tarzini kechirgan o'zbek urug'lari orasida keng tarqalgan. U asosan qiz uzatar kechasidan bir yoki bir necha kun ilgari qiz uyida o'tkazilgan.

Ayrim xollarda qiz uzatar kechasi kuyovning uyida o'tkaziladigan bazmlarda ham ijro etilgan.

O‘lan ijrosida erkak va ayollarning yuzma-yuz turishi va so‘z vositasida muloxaza yuritishlari bilan boshlanadi. Odatda o‘lanni professional o‘lanchilar ijro etganlar.

Yigit: Qarg‘a deyman, ko‘zingdan, qarg‘a deyman,
Qarg‘a uya soladi jarga, deyman.
Ko‘rmaganga ko‘p vaqt, oylar o‘tdi,
O‘lan bilan so‘rashay – “xorma” deyman.

Qiz: O‘lanlarim, ko‘zingdan, o‘lanlarim,
Sen bo‘lding shu dunyoda gumondorim,
Sen xalqning shu dunyoda gumondorim.
Kuya-kuya kul bo‘ldi suyaklarim.

O‘lan poetik jihatdan o‘ziga xos o‘zgachaliklarga ega. Ulardan biri matnning izchil to‘rtlik shaklidagi band tuzilishligidir. Har bir band tarzida qofiyalanadi. Ularning aksariyati ritmik jihatdan o‘n bir hijoli vaznga ega. Qadimgi folklor ijrochiligi namunalaridan yana biri lapardir. U asosan kelinning xonadonida o‘tkaziladigan “qizlar bazmi”da ijro etiladi. Ishtirokchilar tarkibi, ijro usuli jihatidan o‘lanlarga yaqin turadi.

“Qizlar bazmi”da lapar kechasiga yigitlar ham taklif qilinadi. Bazmni keksaroq, tajribali, so‘zamol ayollardan biri olib boradi. Qoida va tamoilga binoan katta gulxan yoqiladi. Dastlab biroz o‘yinga tushuladi. Shundan so‘ng bazmni boshqaruvchi ayol lapar aytishuvini boshlab beradi.

Laparlarning avval boshi marmar toshi,
Chit ro‘molni ho‘l qilgan ko‘zning yoshi,
Chit ro‘moli xosa-yo, ko‘nglim chini kosa-yo,
Qizlar lapar aytganda yigitlar quloq solsa-yo.

Ana shu boshlang‘ich laparlardan so‘ng yigitlar dastlab bir laparni aytadilar, qizlar javob to‘g‘risida ikkinchi laparni aytadilar. Odatda yigit tomonidan aytilgan lapar qay vaznda bo‘lsa, qiz tomondan aytiladigan lapar ham shu vaznda bo‘ladi.

Milliy an‘anaviy folklor qo‘shiqchiligi tarkibiga “yor-yor”lar ham kiradi. U qadimdan turkiy xalqlarning to‘y marosimlarida ijro etib kelingan. Yor-yorning mavzulari talaygina. Ularda kelin va kuyovni ta‘rif-tavsiflash, ularni shirin turmush

qurishga undash, turmushda sodir bo‘ladigan achchiq-chuchuklarga sabr-qanoat qilish va shunga o‘xshash ilg‘or g‘oyalarni o‘z ichiga oladi.

Yor-yor ijrosi o‘ta murakkab bo‘lganligi tufayli yakka ijrodan katta mahorat talab etadi. Murakkabligi shundaki, yor-yor aytuvchi holis shaxs sifatida qizning o‘zi yoki dugonasining tilidan aytadi.

Yig‘lama qiz, yig‘lama,
To‘y seniki, yor-yor,
Ostonasi tillodan,
Uy seniki yor-yor.

Ko‘rpachasi shoxidan,
To‘r seniki, yor-yor,
Mo‘ylablari qilichdek,
Yor seniki, yor-yor.

Bundan tashqari, xalq ijodiyotining ushbu turi aytuvchidan katta bilim, qo‘shiq, musiqa mahoratlarni talab qiladi. Voqealar tasviri, nozik inson xarakterlari aniq va ravon kuylanayotgan yor-yorlar ayrim holatlarda ota-ona yoxud opa-singillar tilidan ham aytiladi.

Yor-yorlarning poetikasi nihoyatda boy, qamrov doirasi keng. U aksar hollarda aruz vaznida ijro etiladi. Goh o‘ynoqi, goh g‘amgin, nozik qochirimlarga to‘laligi bilan ajralib turadi.

Ajdodlardan meros bo‘lib kelayotgan xalq og‘zaki ijodi yakka folklor ijrochiligi qo‘shiqlari turkumiga “kelin va kuyov” salomlar ham kiradi. Kelin salom odatda qiz uzatar kechasi kuyovning hovlisida yoqilgan gulxan atrofida aytiladi. Hozirgi davrga kelib esa, nikoh ertasi o‘tkaziladigan “bet ochar”, “yuz ochar” kabi tantanalar paytida aytiladi.

Kelin salom ham yakka ijrochidan o‘ta bilimdonlik, keng fikr doiralikni, tajribali bo‘lishlikni taqozo etadi. Chunki, salomga ota-ona, opa-singil, (oila a‘zolari), qarindosh urug‘lar, qo‘ni-qo‘shnilar ham qo‘shib aytiladi. Bu esa aytuvchidan maxsus mahorat talab etadi.

O‘xo‘ - o‘xo‘ yo‘talgan,
Obdastani ko‘targan,
Qaynotasiga salom,
Yor-yor-chor yor

Qaynotasiga salom
Va xokazo.

Naqorat o‘rnida kelayotgan “yor-yor” “chor yor” misrasi o‘rniga ba’zi joylarda “salom-salom”, “Yana salom” so‘zlari qo‘llaniladi. Kuyov salom mamlakatimizning ko‘p joylarida unutilib borilayotgan xalq, o‘tmishda u nikoh to‘ylarining zaruriy artibut (bezaklari)dan sanalgan. U kuyov qaynotasining uyiga to‘ydan so‘ng o‘n, o‘n besh kun o‘tgach qaynotasi uyida o‘tkazilgan. Kuyov jo‘ralari bilan qaynotasining uyiga kirgach, kuyovning so‘zga chechan, sho‘h jo‘rasi “kuyov salom”ni boshlaydi.

Ko‘yov keldi kiringiz,
Ko‘rgilining beringiz.
O‘lay-bo‘lay demayin,
Otin aytib beringiz.

Poda bersang, ola ber,
Yilqi bersang, qora ber.
Mo‘nda turgan yigitning
Har biriga tovoq ber.

Misralar so‘ngida kelin tomon kuyovga birorta sigir, qo‘y yoki ot atalganini aytadi. Bordiyu kelin tomon ximmatsizlik qilsa, u tomondagilar qattiq hajv ostiga olinadi.

O‘zbek milliy an’anaviy folklor san’ati namunalaridan galdagisi “to‘y olqishlari”dir. Hozirgi kunlarimizga kelib, u ko‘p joylarda o‘zining qadimgi ko‘rinishini yo‘qotgan, u oddiy nasriy olqishlar bilan almashilmoqda. “To‘y olqishlari” nikoh marosimining yakuniy qismida ijro etiladi. Aytuvchidan alohida badihago‘ylik va so‘zamollik talab etadi.

Olqish qoidaga ko‘ra an’anaviy boshlanma bilan boshlanadi:

Oq bug‘doyning patiri,
O‘rgimchakning cho‘tiri.
Bir-ikki og‘iz aytayin,
Qaro ko‘zlar xotiri.

Eshik oldi majnuntol,
Majnuntolga qo‘ling sol.
Men fotiha aytayin,

Katta kichik quloq sol.

So'ngra kelin bilan kuyovga yaxshi istak-tilaklar yangraydi. "To'y olqishlari" odatda 7-8 bo'g'inli barmoq usulida bo'ladi. Unda yetakchilik qilgan epik xalq she'riyati vazniga e'tibor qilinsa, ushbu xalq ijodi namunasining qadimiyligi ko'zga tashlanadi.

Eng qadimgi davrlarda vujudga kelgan milliy an'anaviy xalq ijodiyoti yakka qo'shiqchilik ijrochiligidan biri "terma"lardir. U xalqimizning mashhur dostonchilari va termachilari tomonidan yaratilgan bo'lib, badiha tarzda ijro etilgan.

Termalar tarkibi, mavzularning rang-barangligi, ijro jihatidan folklorning boshqa janrlaridan farqlanadi. Ular xalq milliy va ma'naviy hayotining barcha sohalarini qamrab olgan bo'lib, kishilarning hayotiy tajribalari, axloq-odob haqidagi tushunchalari, estetik qarashlari, orzu umidlarini ifodalaydi.

Xalq og'zaki ijodiyoti yakka ijrochiligi turkumiga mansub termalar ijrochilarining jinslari, ijro usullari hamma yerda ham bir xil deb bo'lmaydi. Masalan, Qashqadaryo, Surxondaryo, Samarqand, Jizzax viloyatlarida termalarni asosan baxshilar ijro etsalar, Xorazmda qadimgi an'anaga binoan xalifalar ijro etadilar. Xorazmlik xalifalar doston, qo'shiq, termalarni odatda so'zsiz qiroat usulida ijro etadilar.

Xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va keng tarqalgan yakkaxon ijrochilik namunalari qatorida qo'shiqlarning o'z o'rnini bor. Ular xalq orasida keng tarqalgan bo'lib, mazmun va shakl jihatidan xilma-xildir. Ularda insonning ruhiy olami, ichki kechinmalari, his tuyg'ulari yetakchilik qiladi.

Qo'shiq bo'ladigan she'rdagi latofat uning tabiiyligidan kelib chiqadi. Musiqaga mosligi bilan ajralib turadi. Qo'shiq uchun vazn, qofiya talabiga mos so'zlar ishlatiladi.

Mazmun bilan shakl mustahkam bog'langanligi bois kishiga zavq-shavq bag'ishlaydi. Qo'shiqchilikdagi sodda va ravon til, o'tkir iboralar, yorqin obraz hamda mantiqiylik kishi tabiatiga musiqiy ohang baxsh etadi.

Qo'shiqlarda ortiqcha pardozi bo'lmaydi. Turmushning barcha qirralarini qamrab olganligi, shakliy ixchamligi, ommaviyligi qo'shiqlarning jozibasini yanada oshiradi. Qo'shiq so'zlarining ta'sirchanligi uning ayrim hollarda qayta takrorlanishiga imkon yaratadi.

Lirik qo'shiqlarda sevgi bu chuqur kechinmalar olib keladigan, qiyinchiliklar tug'diradigan davosiz, biroq shirin va qutlug' dard sifatida ifodalanadi. Haqiqiy ishqda vafo bo'lishligi, qalb tozaligi, ishq o'tining shavqi va bunday muhabbatni

baxtsizlikka olib keluvchi omillardan norozilik, mushtoqlik kabi iztiroblar lirik qo‘shiqning ta‘sirchanligini oshiruvchi vositalardir.

Ishq onlarida hayratdan lol bo‘lib qolish, visol chog‘larida ayriliqdan, oshkoralikdan qo‘rqish lirik qo‘shiq qahramonlariga xosdir. Ikki sevishganning qovushishi baxt bo‘lishi bilan birga bu yo‘lda ko‘p to‘siqlar, qiyinchiliklar mavjud bo‘ladi. Ya‘ni tom boshida, devor orqasida, bog‘-chorbog‘larda, gullar ichida kutish va bunday hollarda ma‘shuq yoki g‘ayritabiiy harakatlari, qoshlar, ko‘zlar, yuzlar ta‘rifi lirik qo‘shiqlarga xosdir.

Lirik qo‘shiqlarda qahramonning lirik kechinmalari turmush, tabiat va tabiat manzaralari, hodisalari bir-birlari bilan birlashadi. Shu sabab qo‘shiq ta‘sirli, hayajonli bo‘ladi. Lirik qo‘shiqlarda qahramon holatlarning ramziy tasvirlari ham alohida diqqatga sazovor. Tutqunlik, g‘ariblik, yolg‘izlik kabi holatlar, kishan, zindon, qafas, qanoti singan qush, qorong‘u vayron kabi ramzlarda ifodalansa, ko‘tarinki ruhiy, ko‘rinish tasviri, qo‘yosh, oy, bahor, gul yuz, nargis ko‘z, binafsha hollar kabilarga bezaladi.

Qo‘shiqlarning boshlanish qismi va o‘rtasida bir qator so‘z va iboralar bo‘ladiki, ular takrorlanib turadi: Qizil gul, ro‘mol, dunyo, olma, tog‘, osmon va xokazo so‘zlar. Bu odatiy oddiy so‘zlar ajoyib ijrolarning paydo bo‘lishiga xizmat qiladi.

“Gullar ochilgan chog‘da”, “Gul qistirib chiqmaysan”, “Daryolarning ul yuzida”, “Bu ko‘ringan tog‘lar” va ko‘p purmano so‘zlar ana shular jumlasidandir. Mazkur misralar qo‘shiqdagi tabiat va hayot manzaralarini yanada teranlashtiradi, jonlantiradi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, folklor qo‘shiq ijrochiligidagi alla, beshik, nikoh, laparlar va yakka folklor qo‘shiqlari yoshlarni ma‘naviy dunyoqarashini yuksalishida muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M.Jo‘raev. Folklorshunoslikka kirish. Toshkent. Barkamol avlod. 2017y.
2. X.Lutfullaev. Folklor yakka qoshiqchilik ijrosi. Toshkent. 2008y.
3. Achildieva, M., Ikromova, F., Abutolipova, M., & Khaydarova, O. (2021). The third renaissance towards ascending. *European Scholar Journal*, 2(9), 17-20.
4. Achildiyeva, M., Axmedova, N., Ikromova, F., Haydarova, O., Ibrahimova, G., & Abdurahmonov, A. (2021). TANBUR: ONE OF ANCIENT INSTRUMENTS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(6), 302-308.
5. Achildieva, M., & Ikromova, F. (2020, December). THE PLACE OF UZBEK

MUSIC IN THE ART. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 90-93).

6. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO‘LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.
7. Achildiyeva M. Ikromova F. THE BALLET “TOMARIS” IN THE CULTURE OF UZBEK BALLET PLASE AND SIGNIFICANCE SPECTRUM *Journal of Innovation, Reforms and Development* (2022) ISSN (E):2751-1731 15-19
8. Achildieva M, Butabayeva N, Nosirova M. A GLANCE AT THE SCIENTIFIC AND CREATIVE HERITAGE OF BORBAD MARVAZI *European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE)* Vol. 4 No. 05, May 2023 ISSN: 2660-5643 1-6
9. Achildiyeva M. The Role of Music in Forming the Artistic-Aesthetic Taste of Youth *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT* ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:7|2023 173-179
10. Xojimamatov A Evolution of Philosophical Views on Music and National Musical Heritage *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT* ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:7|2023 162-166
11. Achildiyeva M. Atkiyoeva R. O‘ZBEK VA JAHON SAHNALARIDA KATTA ASHULANING O‘RNI VA AHAMIYATI *Journal of Engineering, Mechanics and Modern Architecture* Vol. 2, No. 7, 2023 ISSN:2181-4384 11-14
12. Xojimamatov A. Atkiyoeva R.“VODIY BULBULI” TAVAKKAL QODIROVNING IJODIY MEROSI BUGUNGI KUN NIGOHIDA *Journal of Innovation, Creativity and Art* Vol. 2, No. 7, 2023ISSN:2181-4287 4-7
13. Achildiyeva M. Ikromova F. THE BALLET “TOMARIS” IN THE CULTURE OF UZBEK BALLET PLASE AND SIGNIFICANCE *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development* ISSN (E):2751-1731 15-19 bet (Berlin Germany 2022)
14. Maxfuzakhon Karimova, Muyassarkhon Achildiyeva, Farangiz Ikromova (2021) USE FROM REDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS EUROPEAN SCHOLAR JOURNAL “An open accyess, peyer reviyewyed multidisciplinary journal” 2 (4) 460-463 bet.Achildiyeva M, Ikromova F Choir Art in Uzbekistan Botir Umidjonov *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences (Brussel, Belgium 2022)* ISSN 2795-7683 54-56 bet
15. Achildiyeva M,Ikromova F (2021) ABOUT MAHMUDJON TOJIBOYEVS PEDAGOGICAL ACTIVITY *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)* 9(5) 240-244
16. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. XX-АШИИГ «ХАМНАФАС»

ХОФИЗЛАРИ " ENGLAND" MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY:
PROBLEMS AND SOLUTION Vol. 10 No. 1 (2023)

17. Jalilova, R. (2023). HISTORY OF LANDSCAPE IN MIDDLE ASIAN WORKS OF ART, PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC METHODOLOGY OF EDUCATIONAL PROBLEMS AND SOLUTIONS. *Science and innovation*, 2(C7), 71-75.

18. 10.Jalilova, R. (2023). User experience and user interface design. *Scientific Collection «InterConf»*, (158), 237-242.

19. 11.Djalilova, R. (2023). THE DIFFERENCE OF CREATIVE AND EDUCATIONAL TEACHING OF STILL LIFE IN PAINTING, PROBLEMS IN THE EDUCATION OF YOUNG EDUCATORS. *Science and Innovation*, 2(6), 29-33.

20. Djalilova, R. Q. (2023). Methodology, History, Pedagogical Methodology of Fine Arts. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 18, 72-76.

21. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. "JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN". JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE 249-253 bet.

22. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOYIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 254-266.

23. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG 'U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

24. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O 'ZBEK SAN'ATINING ZABARDAST HOFIZI JO 'RAXON SULTONOV. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

25. Achildiyeva, M., & Sabina, B. (2023). ALISHER NAVOIY ASARLARIDA MUSIQIY ATAMALAR. *Gospodarka i Innowacje.*, 34, 494-498.

26. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. (2023). O 'ZBEK MILLIY BALETLARINING PSIXO-ESTETIK AHAMIYATI. *Gospodarka i Innowacje.*, 34, 485-489.

27. Ikromova, F. Y. Q., & Achildiyeva, M. (2023). XOR SAN'ATINING KELIB CHIQISH TARIXI, UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O 'RNI VA AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social*

sciences, 3(5), 320-325.

28. Achildieva, M., & Ikromova, F. (2022). THE USE OF MAQOM METHODS IN THE OPERA " LEYLI AND MAJNUN" BY REINGOLD GLIER AND TOLIBJON SODIKOV. *Science and Innovation*, 1(4), 23-28.

29. Xojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). PROBLEMS OF PERFORMING MUSICAL STAGE WORKS (ON THE EXAMPLE OF THE OEUVRE OF UZBEK COMPOSERS). *Science and Innovation*, 1(4), 29-33 24.

30. Khojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). Look at the Polyphony and Theoretical Heritage of SI Taneev. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 8, 87-89.

31. Hojimamatov, A. (2022). CHANG CHOLG ‘USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 265-275.

32. Xojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). МУСИҚИЙ САҲНАВИЙ АСАРЛАРНИНГ ИЖРОЧИЛИК МУАММОЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН КОМПОЗИТОРЛАРИ ИЖОДИ МИСОЛИДА). *Science and innovation*, 1(C4), 29-33.

33. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.

34. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.

35. Абдисатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.

36. Abdusattorov, A. (2020). About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.

37. Abduvali o‘g‘li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN’ATI RIVOJINING BA’ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.

38. Abdumalikovna, Y. D. (2021). The Role and Importance of Culture and Art in The Development of Society. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 1-3.

39. Yuldasheva, D. (2022). YANGI O ‘ZBEKISTON RIVOJIDA MADANIYAT VA SAN’AT SOHASIGA KREATIV YONDASHUV. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 293-297.

40. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdujalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.
41. Juraevna, A. S., Abdumalikovna, Y. D., & Xusanovna, D. N. (2021). MODERN SOCIAL AND PEDAGOGICAL FUNCTIONS OF MUSIC ART AND EDUCATION. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 1(1), 57-59.
42. Тешабаева, О. Н., & Юлдашева, Д. А. (2022). Ўзбекистонда банк хизматлари бозори бошқаруви ва ривожланишининг хусусиятлари. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(3), 91-97.
43. Sobirov, B., Yuldasheva, D., Iroda, N., & Laylo, T. (2022, February). MUSICAL WORKS AND THEIR PLACE IN HUMAN LIFE. In *Archive of Conferences* (pp. 53-56).

ЮРИДИЧЕСКИЕ СЛОЖНОСТИ, СВЯЗАННЫЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ БОЛЬШИХ МЕДИЦИНСКИХ ДАННЫХ

Имамалиева Диёра Имамали кизи

Преподаватель кафедры Международного частного права
Ташкентского государственного юридического университета

d.imamaliyeva@tsul.uz

АННОТАЦИЯ

В настоящее время глобальные системы здравоохранения претерпевают фундаментальные изменения. Мы достигли стадии серьезного перехода к способам улучшения генерации и доступа к невообразимым объемам информации. С появлением и развитием больших данных в результате информационной революции мы теперь можем управлять и трансформировать подходы, с помощью которых мы контролируем эту информацию и, в здравоохранении, как следствие, способность контролировать и лечить болезни. С другой стороны, появление больших данных в здравоохранении создает дополнительные проблемы, особенно в отношении конфиденциальности личных данных, безопасности, владения, управления и контроля. В настоящей статье раскрываются основы понимания правового статуса больших медицинских данных в подробной призма стандартов согласия, анонимизации, владения и передачи данных.

Ключевые слова: *большие данные, конфиденциальность, анонимизация данных, этические нормы, персональные данные, трансграничная передача.*

LEGAL CHALLENGES ASSOCIATED WITH THE APPLICATION OF BIG MEDICAL DATA

Imamaliyeva Diyora Imamali kizi

Lecturer at the Department of International Private Law

Tashkent State University of Law

d.imamaliyeva@tsul.uz

ABSTRACT

Global health systems are currently undergoing fundamental changes. We have reached a major transition in ways to improve the generation and access to unimaginable amounts of information. With the advent and development of big data as a result of the information revolution, we can now manage and transform the way

we control this information and, in healthcare, the resulting ability to monitor and treat disease. On the other hand, the emergence of big data in healthcare poses additional challenges, especially regarding personal data privacy, security, ownership, governance and control. This article provides a framework for understanding the legal status of big health data through a detailed lens on standards for consent, anonymization, ownership, and transfer of data.

Keywords: *big data, privacy, data anonymization, ethical standards, personal data, cross-border transfer.*

KATTA TIBBIY MA'LUMOTLARNI QO'LLANISH BILAN BO'LGAN HUQUQIY MUAMMOLAR

Imamalieva Diyora Imamali qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Xalqaro xususiy huquq kafedrası o'qituvchisi

ORCID ID: 0000-0003-2217-6413

d.imamaliyeva@tsul.uz

ANNOTATSIYA

Global sog'liqni saqlash tizimlari hozirda tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Biz tasavvur qilib bo'lmaydigan hajmdagi ma'lumotlarni yaratish va ulardan foydalanish imkoniyatini yaxshilash yo'lida katta o'tish davriga erishdik. Axborot inqilobi natijasida katta ma'lumotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan biz endi ushbu ma'lumotni nazorat qilish usulini va sog'liqni saqlash sohasida kasalliklarni kuzatish va davolash qobiliyatini boshqarishimiz va o'zgartirishimiz mumkin. Boshqa tomondan, sog'liqni saqlash sohasida katta ma'lumotlarning paydo bo'lishi, ayniqsa shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi, xavfsizligi, egalik qilish, boshqaruv va nazorat qilish bilan bog'liq qo'shimcha muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola rozilik, anonimlashtirish, egalik qilish va ma'lumotlarni uzatish standartlari bo'yicha batafsil ob'ektiv orqali katta sog'liqni saqlash ma'lumotlarining huquqiy holatini tushunish uchun asos yaratadi.

Kalit so'zlar: *katta ma'lumotlar, maxfiylik, ma'lumotlarni anonimlashtirish, axloqiy standartlar, shaxsiy ma'lumotlar, transchegaraviy uzatish.*

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время глобальные системы здравоохранения претерпевают фундаментальные изменения. Мы достигли стадии серьезного перехода к

способам улучшения генерации и доступа к невообразимым объемам информации. С появлением и развитием больших данных в результате информационной революции мы теперь можем управлять и трансформировать подходы, с помощью которых мы контролируем эту информацию и, в здравоохранении, как следствие, способность контролировать и лечить болезни. С другой стороны, появление больших данных в здравоохранении создает дополнительные проблемы, особенно в отношении конфиденциальности личных данных, безопасности, владения, управления и контроля.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Юридические аспекты владения и контроля данных представляют собой сложный и непрерывно развивающийся алгоритм действий на сегодняшний день. В Республике Узбекистан существует единый законодательный акт, который регулирует конкретные аспекты защиты данных, например, Закон Республики Узбекистан «О персональных данных» 2019 года и Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 05.10.2022 г. № 570 «Об утверждении некоторых нормативно-правовых актов в области обработки персональных данных». Указанный закон, соответствующие постановления и приложения к ним предлагают комплексные правила в отношении данных, включающий обработку, согласие и трансграничную передачу данных. Кроме того, в качестве источника для изучения был взят Общий регламент по защите данных (GDPR) в Европейском Союзе, который имеет последствия для организаций, обрабатывающих данные граждан ЕС по всему миру. Поскольку Республика Узбекистан находится на этапе цифровой трансформации и выходит на глобальный рынок данных [1], понимание правовых аспектов, связанных с владением и контролем данных, становится решающим для обеспечения ответственного управления данными и защиты прав личности.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Правовой статус данных, связанных со здоровьем, является важнейшим компонентом более широкой правовой дискуссии о больших данных в здравоохранении. Обработка таких данных требует тщательного понимания их правового статуса, особенно в отношении согласия, анонимизации, владения данными и передачи данных.

Согласие

Данные, связанные со здоровьем, обычно относятся к категории конфиденциальных персональных данных, для сбора и использования которых

требуется явно выраженное согласие. Однако распространение больших данных усложняет процесс получения согласия из-за огромного масштаба и разнообразия обрабатываемых данных, что ставит под сомнение общепринятое понимание информированного согласия. Вопрос о том, достаточно ли существующих моделей согласия или следует разработать новые модели, адаптированные к большим данным, является активной областью юридических дискуссий.

Основным подходом, применяемым в исследованиях для уважения автономии людей, является получение информированного согласия. Основная цель процесса получения согласия в исследовании — обеспечить, чтобы пациенты поняли цель, риски и методологию проводимого исследования [2]. Процесс получения согласия поддерживает этические принципы автономии и свободы выбора, позволяя пациентам сделать вполне обоснованное решение по выбору. Хотя процесс получения согласия, возможно, несовершенен и ограничен, он является лучшим доступным инструментом для соблюдения вышеупомянутых этических принципов [3]. Однако, учитывая, что исследования больших данных радикально отличаются от традиционных исследований с точки зрения участия субъектов, одна из самых больших проблем заключается в том, представляют ли текущие требования к исследованиям в отношении согласия по-прежнему адекватную защиту автономии пациентов. Новые стандарты подчеркивают важность надлежащего согласия, требуя от исследователей кратко изложить пациентам то, что им нужно знать относительно того, почему они хотят или не хотят участвовать в протоколе, что является самым началом каждого документа об информированном согласии [4].

Однако, использование больших данных не во всех обстоятельствах предусматривает наличие согласия на широкий круг данных, и впоследствии, отсутствие согласия означает, что участникам не предоставляется полное понимание использования их данных. Проблема согласия с широким спектром заключается в том, что в отличие от документов об информированном согласии, которые предназначены для конкретного проекта или исследовательского использования, документы о широком согласии носят более общий характер и относятся к неопределенному диапазону будущих научных исследований. Данная неопределенность относительно того, как будет использоваться информация значительно усложняет принятие обоснованного решения об участии в исследовании. Помимо опасений по поводу широкого согласия, существуют также опасения по поводу отсутствия согласия. Когда

исследователи больших данных используют обезличенную общедоступную информацию, для которых согласие участников исследования не требуется. Беря во внимание, что информация, используемая в исследованиях больших данных, часто создается отдельными лицами для целей, отличных от исследований, люди, вероятно, могут не быть осведомлены о потенциальном использовании их персональной информации [5]. Существующие на сегодняшний день модели согласия не рассматривают в полной мере условия, в которых создается информация, используемая в исследованиях больших данных.

Отсутствие более строгих требований к согласию на общедоступную информацию порождает опасения по поводу автономии, поскольку лица, генерирующие эти данные, часто не осознают, в какой степени их информация является общедоступной. Более того, люди могут не осознавать, в какой степени их информация может быть использована другими без их разрешения или какие выводы можно сделать на основе анализа их данных. Это может легко произойти, когда исследователи получают свои наборы данных непосредственно из Интернета через такие платформы, как, например, социальные сети. Веб-сайты, которые исследователи больших данных используют в качестве источников информации, часто служат неотъемлемой частью повседневной жизни людей, и значительная часть людей могут считать свою информацию конфиденциальной, несмотря на ее доступность [6]. Например, когда кто-то публикует в Facebook информацию о болезни, даже если он решил сделать свой профиль доступным для просмотра другими, он может ожидать, что его конфиденциальную публикацию увидят только те, кто связан с его кругом общения. Мало того, что они могут ожидать, что публикацию увидит только их круг общения, они также могут ожидать, что никто не будет использовать эту публикацию. Действующие правила проведения исследований определяют общественную и частную информацию на основе доступности. Это не обязательно соответствует тому, как участники определяют общественную и частную информацию.

Анонимизация

Методы анонимизации играют ключевую роль в защите конфиденциальности при использовании больших данных в здравоохранении. К примеру, GDPR способствует псевдонимизации и анонимизации персональных данных [7]. Однако сохраняются опасения по поводу потенциальной повторной идентификации лиц по предположительно

анонимным данным, проблема усугубляется в контексте больших данных из-за повышенной вероятности непредвиденных связей данных [8].

Анонимизация — это средство предотвращения нарушения конфиденциальности и сохранения конфиденциальности. Анонимизированные данные не защищены законом о защите данных. Конфиденциальность и неприкосновенность частной жизни — взаимосвязанные понятия: конфиденциальность — это обязанность, которую часто несет профессионал перед лицом в определенных обстоятельствах; неприкосновенность частной жизни — это право, которым пользуется человек. Человек раскрывает множество конфиденциальных фактов профессионалам, особенно в области права и медицины [9], понимая, что у профессионала есть профессиональная, юридическая и этическая обязанность сохранять конфиденциальность информации и данных, иначе он столкнется с серьезными санкциями за нарушение этих обязанностей [10]. Обязанность конфиденциальности не применяется, если данные были анонимизированы. Обязанность конфиденциальности включена в Клятву Гиппократата и Женевскую декларацию, однако в Женевской декларации есть дополнительная обязанность: «делиться своими медицинскими знаниями на благо пациента и для улучшения здоровья пациентов».

Этот запрет можно интерпретировать как возложение на врачей обязанности делиться данными для целей медицинских исследований, проводимых ради общего блага. В Великобритании Управление комиссара по информации (ICO) и Caldicott Review прокомментировали проблему неиспользования данных [11]. Калдикотт сделал это дополнительным седьмым принципом: «Обязанность делиться информацией может быть столь же важной, как и обязанность защищать конфиденциальность пациентов». Хотя этот дополнительный принцип относится к конкретным обязанностям человека, а не к исследованиям как таковым, его можно интерпретировать как включающий обязанность использовать данные для улучшения медицинского обслуживания.

Различие между неприкосновенностью частной жизни и конфиденциальностью признается в законе о защите данных, в котором особые меры защиты применяются к тем, «кто в данных обстоятельствах несет обязанность соблюдать конфиденциальность, эквивалентную той, которая возникла бы, если бы это лицо было медицинским работником» (Закон Великобритании о защите данных). 1998 г.; аналогичные положения применяются и в других транспозициях Директивы о защите данных. Безопасные убежища для данных требуют от исследователей контрактной

обязанности сохранять конфиденциальность и не предпринимать попыток повторной идентификации. Серьезные санкции следует применять только к тем, кто намеренно нарушает руководящие принципы; в противном случае возникнет тенденция излишне ограничивать обмен данными [12].

Владение данными и их передача

Вопрос о праве собственности на данные остается юридически спорным. Отсутствие универсальной правовой базы, которая четко определяет право собственности на данные, оставляет этот вопрос предметом регулирования различных национальных законодательств, договорных соглашений и этических соображений. В контексте здравоохранения юридическое определение права собственности на данные (будь то субъект данных, поставщик медицинских услуг или третья сторона) существенно влияет на управление данными и распределение прав и обязанностей в отношении использования данных.

Передача данных, особенно международная, является еще одним важным юридическим аспектом. Трансграничная передача персональных данных строго регулируется международными законами, такими как GDPR, в первую очередь из-за соображений конфиденциальности [7]. В контексте здравоохранения эти правила имеют серьезные последствия для глобального сотрудничества в области исследований в области здравоохранения, многонациональных поставщиков медицинских услуг и компаний цифрового здравоохранения, работающих в нескольких юрисдикциях.

Сложный правовой статус данных, связанных со здоровьем, подчеркивает необходимость всестороннего правового понимания и надежной нормативно-правовой базы, обеспечивающей защиту конфиденциальности и этическое обращение с данными при реализации огромного потенциала больших данных в здравоохранении. Подробный юридический анализ должен быть сосредоточен на таких ключевых областях, как защита данных, правила конфиденциальности, права интеллектуальной собственности, рамки ответственности и этические соображения. Изучение правовых подходов других стран позволит Узбекистану выявить пробелы в существующей законодательной базе и принять меры по развитию ответственного использования технологий при защите прав и интересов физических и юридических лиц, участвующих в сфере здравоохранения. Проведя всесторонний и углубленный правовой анализ, Узбекистан сможет разработать надежную правовую основу, которая позволит решить проблемы и возможности, связанные с интеграцией технологий в здравоохранение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации» от 05.10.2020 г. № УП-6079 // Национальная база данных законодательства, 11.11.2023 г., № 06/23/193/0844
2. Paterick TJ, Carson GV, Allen MC, Paterick TE. Medical informed consent: General considerations for physicians. *Mayo Clin Proc.* 2008;83(3):313–319.
3. Abujarad F, Alfano S, Bright TJ et al. Building an informed consent tool starting with the patient: The patient-centered virtual multimedia interactive informed consent (VIC). *AMIA Annu Symp Proc.* 2017;2017:374–383.
4. Menikoff J, Kaneshiro J, Pritchard I. The common rule, updated. *N Engl J Med.* 2017;376(7):613–615.
5. Vayena E, Mastroianni A, Kahn J. Caught in the web: Informed consent for online health research. *Sci Transl Med.* 2013.
6. Mittelstadt BD, Floridi L. The ethics of Big Data: current and foreseeable issues in biomedical contexts. *Sci Eng Ethics.* 2016;22(2):303–341.
7. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) [2016] OJ L 119/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
8. Rocher, L., Hendrickx, J.M. & de Montjoye, YA. Estimating the success of re-identifications in incomplete datasets using generative models. *Nat Commun* 10, 3069 (2019)
9. Carman D, Britten N. Confidentiality of medical records: the patient's perspective. *Br J Gen Pract.* 1995 Sep;45(398):485–8.
10. Sankar P, Mora S, Merz J, Jones N. Patient perspectives of medical confidentiality: a review of the literature. *J Gen Intern Med.* 2003 Aug;18(8):659–69.
11. Information Commissioner's Office . Anonymisation Code. London: Information Commissioner's Office; 2018-09-05. Anonymisation: managing data protection risk code of practice Internet <https://ico.org.uk/media/for-organisations/documents/1061/anonymisation-code.pdf>.
12. Laurie G, Jones K, Stevens L, Dobbs C. Report. London: Nuffield Council on Bioethics/Wellcome Trust; 2014. A Review of Evidence Relating to Harm Resulting from Uses of Health and Biomedical Data.

THE FEATURES OF BUSINESS DISCOURSE

Dobilova Zulayho Abdullayevna

Master of Termiz University of Economics and Service

ANNOTATION

The provided search results contain diverse information, including research studies and scholarly articles related to language, discourse, and communication. The content covers topics such as translation studies, reading comprehension abilities of language learners, management texts in healthcare organizations, the influence of full text vs. abstracts in scientific literature retrieval, and the effects of English verbal songs on speech production. Additionally, the search results touch on the application of mixed methods in linguistic research, the role of user-friendly texts in language learning, and the study of speech acts in business discourse.

Key words: *Translation Studies, Reading Comprehension, Management Texts, Full Text vs. Abstracts, English Verbal Songs, Mixed Methods, User-Friendly Texts, Speech Production, Language Learning, Speech Acts.*

АННОТАЦИЯ

Предоставленные результаты поиска содержат разнообразную информацию, включая исследования и научные статьи, связанные с языком, дискурсом и коммуникацией. Содержание охватывает такие темы, как исследования перевода, способности к пониманию прочитанного у изучающих язык, управленческие тексты в медицинских организациях, влияние полного текста по сравнению с рефератами при поиске научной литературы, а также влияние английских устных песен на производство речи. Кроме того, результаты поиска затрагивают применение смешанных методов в лингвистических исследованиях, роль удобных для пользователя текстов в изучении языка и изучение речевых актов в деловом дискурсе.

Ключевые слова: *переводоведение, понимание прочитанного, управленческие тексты, полный текст по сравнению с рефератами, английские устные песни, смешанные методы, удобные для пользователя тексты, речевое производство, изучение языка, речевые действия.*

ANNOTATSIYA

Taqdim etilgan qidiruv natijalari turli xil ma'lumotlarni, jumladan, tadqiqot tadqiqotlari va til, nutq va muloqotga oid ilmiy maqolalarni o'z ichiga oladi. Tarkib tarjimashunoslik, til o'rganuvchilarning o'qishni tushunish qobiliyatlari, sog'liqni saqlash tashkilotlaridagi boshqaruv matnlari, ilmiy adabiyotlarni izlashda to'liq matn va tezislarning ta'siri va ingliz og'zaki qo'shiqlarining nutq ishlab chiqarishga ta'siri kabi mavzularni qamrab oladi. Bundan tashqari, qidiruv natijalari lingvistik

tadqiqotlarda aralash usullarni qo'llash, til o'rganishda foydalanuvchi uchun qulay matnlarning roli va biznes nutqida nutq aktlarini o'rganishga taalluqlidir.

Kalit so'zlar: *Tarjimashunoslik, O'qishni tushunish, Boshqaruv matnlari, To'liq matn va tezislar, Ingliz tilidagi og'zaki qo'shiqlar, Aralash usullar, Foydalanuvchilar uchun qulay matnlar, Nutq ishlab chiqarish, Til o'rganish, Nutq aktlari.*

INTRODUCTION

Business discourse encompasses a specialized form of communication utilized in professional settings. It involves the use of language tailored to the needs of business interactions, often characterized by formality, precision, and professionalism. Within business discourse, the language used is crucial for conveying information accurately and maintaining a professional image. For example, in the financial sector, professionals often utilize industry-specific terminology such as "liquidity ratio", "dividend yield", and "capital gains" to communicate financial concepts effectively. This specialized language facilitates clear and efficient communication among professionals within the same industry, ensuring that ideas are conveyed accurately and comprehensively. Moreover, the formality and professionalism of business discourse are evident in the use of formal language in business documents, such as reports, proposals, and official correspondence. This formality sets the tone for professional interactions and reflects the seriousness and respect with which business matters are addressed. Understanding and employing the nuances of business discourse are essential for fostering successful professional relationships and facilitating effective communication within the business environment.

LITERATURE REVIEW

Effective business discourse often involves the use of industry-specific terminology and jargon. This specialized language, as seen in translation studies⁸⁴, facilitates clear and efficient communication among professionals within the same industry. For instance, in the healthcare sector, terms such as "electronic health record (EHR)", "patient-centered care", and "healthcare analytics" are commonly used to convey specific concepts related to healthcare management and patient care⁸⁵. Moreover, studies on translation and language usage have emphasized the importance of industry-specific terminology in ensuring accurate and precise communication within specialized domains. By utilizing precise terminology, professionals can convey complex ideas and information with clarity, contributing to effective decision-making and collaboration within their respective fields. Understanding and employing industry-specific terminology is crucial for professionals to engage in

⁸⁴Gotti, M., & Ventola, E. (2002). *Studies in specialized discourse*. Peter Lang.

⁸⁵Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The translator as communicator*. Routledge.

meaningful discourse and demonstrate expertise within their specific industry, ultimately contributing to successful communication and organizational effectiveness.

Clarity and precision are fundamental features of business discourse. Clear and concise communication, as studied in reading comprehension, is crucial for conveying accurate information and minimizing misunderstandings. The use of technical language, as found in management texts, is common in certain business sectors and is essential for conveying precise information and promoting understanding among professionals. For example, in the field of project management, terms such as "critical path method (CPM)", "earned value analysis (EVA)", and "resource leveling" are utilized to communicate project scheduling and performance measurement techniques⁸⁶. These technical terms are crucial for professionals in the field to effectively plan, monitor, and control project schedules and costs.

DISCUSSION AND RESULT

In the context of business discourse, precision in language is also essential in legal and contractual communication. Legal documents, such as contracts and agreements, require precise language to outline terms and conditions, rights and obligations, and potential consequences in a clear and unambiguous manner. The use of specific legal terminology and phrasing is critical to ensure that all parties involved have a mutual understanding of the legal implications of the agreement. This precision in legal language not only minimizes the risk of misinterpretation but also serves to protect the interests of the parties involved. Research in legal communication and contract law emphasizes the importance of linguistic precision in drafting legally binding documents to avoid potential disputes and ensure the enforceability of the agreements⁸⁷.

Furthermore, in the realm of international business, language precision becomes paramount in cross-cultural communication. When engaging with international partners, clients, or stakeholders, the use of clear and precise language is crucial to bridge potential language and cultural barriers. Misinterpretations arising from language ambiguity or lack of precision can lead to misunderstandings and impact business relationships. Therefore, studies in cross-cultural communication and international business underscore the significance of using precise language to convey messages accurately and respectfully across diverse cultural contexts, ultimately fostering successful global business interactions.

In business discourse, the utilization of formal structure and logical organization in written communication, such as reports and emails, holds paramount importance.

⁸⁶Alred, G. J., Brusaw, C. T., & Oliu, W. E. (2011). *Handbook of technical writing*. Bedford/St. Martin's.

⁸⁷Folsom, R. H., Gordon, M. H., & Spanogle, J. (2013). *International business transactions: A problem-oriented coursebook*. WestAcademic.

This formal structure ensures that information is presented in a clear, cohesive manner, facilitating comprehension and decision-making. For instance, reports often follow a standardized structure comprising sections like executive summary, introduction, methodology, findings, and recommendations. Similarly, emails in a business context frequently adhere to a structured format, including a concise subject line, a greeting, a body containing the main message, and a courteous sign-off. This adherence to standardized formats enhances professionalism and readability, ultimately contributing to effective communication.

Furthermore, maintaining a structured manner of communication is essential for conveying information efficiently and effectively. By organizing thoughts and ideas logically, business professionals can ensure that their messages are coherent and impactful. This structured approach aids in conveying complex information in a comprehensible manner, thereby minimizing the potential for misunderstandings and confusion among recipients.

The findings related to full text versus abstracts in scientific literature retrieval support the use of formal structure and logical organization in business discourse. Research indicates that full-text articles provide a comprehensive understanding of a topic, enabling readers to grasp the complete context and details, whereas abstracts offer only a condensed overview. Similarly, in business communication, employing a formal structure and logical organization allows for the comprehensive transmission of information, ensuring that all relevant details are presented in a coherent and accessible manner.

Moreover, in business discourse, politeness and diplomacy play a crucial role, particularly in negotiations and conflict resolution. Professionals often utilize politeness strategies, such as using courteous language, expressing empathy, and showing respect, to foster positive relationships and navigate potential conflicts with tact and grace. These strategies are vital for maintaining harmonious interactions, building rapport, and achieving mutually beneficial outcomes in various business scenarios.

Studies on user-friendly texts in language learning underline the significance of politeness strategies in business discourse. By incorporating politeness strategies into business communication, professionals can create a conducive and respectful environment, thereby enhancing the overall effectiveness of their interactions and negotiations. This emphasis on politeness and diplomacy aligns with the broader objective of promoting constructive and amicable relations in the business sphere.

CONCLUSION

In conclusion, the significance of clear and precise language in business discourse cannot be overstated. The formal structure and logical organization employed in written communication, such as reports and emails, contribute to effective business communication by enhancing readability and comprehension. Standard formats and structured communication aid in conveying information efficiently and minimizing the potential for misunderstanding. Additionally, the findings related to full text versus abstracts in scientific literature retrieval underscore the value of formal structure and logical organization in business discourse. Furthermore, the integral role of politeness and diplomacy in negotiations and conflict resolution highlights the importance of employing politeness strategies to maintain positive relationships and mitigate potential conflicts. Incorporating these strategies into business communication fosters an environment of respect and cooperation, ultimately contributing to successful interactions and outcomes in the business realm.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. John Wiley & Sons.
3. Guffey, M. E., & Loewy, D. (2012). *Essentials of business communication*. Cengage Learning.
4. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
5. O'Hair, D., Friedrich, G. W., & Dixon, L. (2010). *Strategic communication in business and the professions*. Pearson.
6. Pinker, S. (2015). *The sense of style: The thinking person's guide to writing in the 21st century*. Penguin.

ОДАМ ЎҒРИЛАШНИНГ ОБЪЕКТИВ БЕЛГИЛАРИ

Акбаралиева Мухайё Караматулло кизи

Тошкент давлат юридик университетининг Жиноят ҳуқуқи, криминология
ва коррупцияга қарши курариш кафедраси ўқитувчиси

Email: muhayyoakbaralieva@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада инсон ўғирланишининг объектив белгилари очилмоқда. Объектнинг турлари тик ва горизонтал бўйича сараланади. Инсон ўғирланишининг уруғлик, турли, бевосита объектлари белгиланади. Асосий, қўшимча, факультатив объектлар белгиланади. Инсон ўғирланишининг ҳолатли томони очилмоқда. Одамни ўғирлаш турлари очилмоқда.

Калит сўзлар: одам ўғирлаш, объект, умумий объект, уруш объект, турли объект, бевосита объект, асосий объект, қўшимча объект, факультатив объект, жисмоний эркинлик, объектив тараф.

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ПОХИЩЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Акбаралиева Мухайё Караматулло кизи

Преподаватель Ташкентского государственного юридического университета, кафедры уголовного права, криминологии и противодействия коррупции.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрываются объективные признаки похищения человека. Разбираются виды объекта по вертикали и горизонтали. Определяются родовая, видовой, непосредственный объекты похищения человека. Определяются основной, дополнительный, факультативный объекты. Раскрывается объективная сторона похищения человека. Раскрываются виды похищения человека.

Ключевые слова: похищение человека, объект, общий объект, родовая объект, видовой объект, непосредственный объект, основной объект, дополнительный объект, непосредственный объект, физическая свобода, объективная сторона.

OBJECTIVE SIGNS OF KIDNAPPING

Akbaralieva Mukhayo Karamatullo kizi,

Lecturer at Tashkent State Law University, Department of Criminal Law,
Criminology and Anti-Corruption

ABSTRACT

The article reveals the objective signs of kidnapping. Views of the object are analyzed vertically and horizontally. The generic, specific, and direct objects of kidnapping are determined. The main, additional, and optional objects are determined. The objective side of kidnapping is revealed. The types of kidnapping are revealed.

Key words: *kidnapping, object, general object, generic object, specific object, direct object, main object, additional object, direct object, physical freedom, objective side.*

Существует более тридцати международных актов, закрепляющих основные права человека. Среди них более известные: Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года; Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года; Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года; Римская конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года; Европейская Конвенция по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания от 26 ноября 1987 года.

При изучении каждого преступления следует раскрыть его уголовно-правовую характеристику. Уголовно-правовая характеристика – это совокупность объективных и субъективных признаков преступления. В свою очередь, в объективные признаки входят объект и объективная сторона. В субъективные признаки субъект и субъективная сторона.

Под похищением человека следует понимать его захват и перемещение в другое место, совершённые против или помимо воли потерпевшего и направленные на его последующее незаконное удержание.

Раскрытие объективных признаков начнём с объекта преступления. Под объектом в уголовном праве понимаются общественные отношения, которым причиняется вред в результате совершения преступления. В уголовном праве существует дифференциация объектов по вертикали и горизонтали. По вертикали объекты делятся на общий, родовой, видовой и непосредственный.

Общий объект – это совокупность всех общественных отношений, охраняемых уголовным законодательством. Данная совокупность приведена в статье второй Уголовного кодекса Республики Узбекистан: личность, ее права

и свободы, интересы общества и государства, собственность, природная среда, мир, безопасность человечества.

Родовой объект – это общественные отношения, объединённые в однородные группы и являющиеся частью общего объекта. Родовой объект является условием деления Особенной части Уголовного кодекса на разделы. Похищение человека входит в первый Раздел Особенной части Уголовного кодекса, который называется «Преступления против личности». Родовым объектом похищения человека является личность. Тем самым, уголовное законодательство Республики Узбекистан ставит личность на первое место в системе уголовно-правовой охраны.

Видовой объект – это часть родового объекта, общественные отношения, объединённые в определённую группу по особым характерным признакам. Видовой объект является критерием деления разделов Особенной части Уголовного кодекса на *главы*. Глава шестая, в которую входит похищение человека называется «Преступления против свободы, чести и достоинства». Видовым объектом данного преступления являются свобода, честь и достоинство. Кроме похищения человека, в данную главу входят следующие преступления: торговля людьми; принуждение женщины к вступлению в брак или воспрепятствование к вступлению в брак; насильственное незаконное лишение свободы; клевета и оскорбление.

Непосредственным объектом признаются конкретные общественные отношения, которым причиняется вред при совершении преступления. Непосредственный объект похищения человека – общественные отношения, обеспечивающие физическую свободу лица. Свобода определяется рядом прав, которыми обладает человек: право на личную неприкосновенность, право свободного передвижения, свобода выбора, свобода воли.

«Признание непосредственным объектом анализируемого состава преступления наряду со свободой человека и его личную неприкосновенность излишне и искусственно расширяет его рамки. Аргументом данного тезиса является то, что понятие «неприкосновенность личности» изначально принадлежит конституционно-правовой теории и предполагает в первую очередь обязанность государства обеспечить осуществление законных прав и свобод личности. Указание на человеческое достоинство как на непосредственный объект похищения человека также необоснованно, поскольку человеческое достоинство является факультативным объектом этого преступления. В случае применения при похищении человека насилия, не опасного для жизни и здоровья, основным непосредственным объектом

остается физическая свобода человека, дополнительный объект отсутствует, а факультативным объектом будет телесная неприкосновенность личности»⁸⁸.

По горизонтали выделяют основной, дополнительный и факультативный объекты. Если основной (обязательный) объект присутствует в каждом деянии, то дополнительный или факультативный объекты в деяниях, которые одновременно посягают на два или более объекта.

Дополнительный объект присутствует, когда он указан в статье наряду с основным объектом. Так, в похищении человека с квалифицирующим признаком в пункте «б» части 3 статьи 137: похищение человека, повлёкшее тяжкие последствия, дополнительным объектом могут выступать жизнь или здоровье.

Факультативный объект – это общественные отношения, которым причиняется вред при совершении конкретного преступления, но, в отличие от основного и дополнительного объекта, факультативный объект не указан в статье и на квалификацию не влияет. При совершении похищения человека факультативным объектом могут выступить честь и достоинство личности.

Диспозиция статьи 137 Уголовного кодекса является отсылочной: «Похищение человека при отсутствии признаков, предусмотренных статьей 245 настоящего Кодекса». Отсылочная диспозиция – это диспозиция, в которой указывается преступное деяние, в нашем случае – похищение человека, и есть ссылка на другую норму Уголовного кодекса, в нашем случае – на статью 245 Уголовного кодекса».

Похищение считается оконченным с момента захвата и начала перемещения потерпевшего.

Возможно похищение человека путём обмана или злоупотребления доверием.

Объективная сторона выражается в открытом или тайном завладении человеком, перемещении человека из одного места в другое с последующим его удержанием. Кроме открытого и тайного похищения, существует также третья форма – путём обмана.

Завладение может происходить: тайно, когда похищение происходит в отсутствии посторонних либо в их присутствии, когда они не подозревают о похищении; открыто, когда посторонние видят и осознают характер похищения, также виновный должен осознавать, что посторонние понимают про характер похищения; с помощью обмана либо злоупотребления доверием.

⁸⁸ Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. — СПб., 2001. — С. 50-51.

Объективная сторона должна раскрывать четыре признака: 1) завладение человеком любым способом; 2) изъятие человека из его среды обитания; 3) перемещение лица из одного места в другое; 4) последующее его удержание в другом месте.

Все виды похищения человека делятся на две группы: открытые и скрытые (латентные).

Открытые делятся на два вида: 1) похищение человека без совокупности с другими преступлениями; 2) похищение человека с совокупностью с другими преступлениями. В данном случае похищение человека является основным деянием, все другие преступления разворачиваются вокруг похищения.

Вторая группа (скрытые) отличается тем, что похищение человека выступает вспомогательным средством для совершения других преступлений.

Статья 137 Уголовного кодекса состоит из трёх частей. За первую часть статьи 137 Уголовного кодекса, то есть за похищение человека предусмотрены следующие санкции: ограничение свободы от трех до пяти лет либо лишение свободы от трех до пяти лет. Тем самым, первая часть является менее тяжким преступлением, согласно статье 15 Уголовного кодекса.

Вторая и третья части являются квалифицированными составами, то есть, это то же самое деяние (похищение человека), но с отягчающими обстоятельствами.

Вторая часть статьи 137 Уголовного кодекса предусматривает ответственность за то же действие, совершённое: в отношении несовершеннолетнего; из корыстных или иных низменных побуждений; по предварительному сговору группой лиц; повторно или опасным рецидивистом. Санкция за вторую часть статьи предусматривает наказание в виде лишения свободы от пяти до десяти лет. Тем самым, данная часть является тяжким преступлением.

Вообще, преступления против несовершеннолетних занимают особое место среди общественно опасных деяний против личности, так как представляет повышенную опасность для общества. Поэтому данное обстоятельство является квалифицирующим признаком почти во всех преступлениях против личности.

Корыстные или иные низменные побуждения относятся к мотиву, то есть субъективной стороне. Мотив в данном случае переходит из факультативного признака в обязательный, так как указан в статье. Корыстными считаются побуждения, направленные на получение материальной выгоды. Низменными побуждениями считаются, например, месть, зависть и другие обстоятельства.

Чтобы определить такое обстоятельство, как по предварительномуговору группой лиц, нужны два признака: 1) участие двух или более в совершении преступления; 2) сговор между виновными заведомо или непосредственно перед началом преступления.

Согласно статье 32 Уголовного кодекса Республики Узбекистан, повторностью признаётся одновременное совершение двух или более преступлений, предусмотренных одной и той же частью, статьей, а в случаях, специально указанных в Уголовном кодексе, и разными статьями Особенной части, ни за одно из которых лицо не было осуждено. Повторными признаются как оконченные преступления, так и наказуемые приготовления или покушения на преступления, а также преступления, совершенные в соучастии.

Опасным рецидивом признается совершение лицом нового умышленного преступления, тождественного тому, за которое оно ранее осуждалось, а в случаях, специально указанных в Уголовном кодексе, и по другим статьям Особенной части.

Под тождественностью преступлений необходимо понимать совершение нового преступления, предусмотренного:

одной и той же статьей Особенной части Уголовного кодекса, по которой лицо ранее осуждено (если статья предусматривает ответственность за одинаковые составы преступлений);

одной и той же частью статьи Особенной части Уголовного кодекса, по которой лицо ранее осуждено (если статья предусматривает ответственность за разные составы преступлений).

Вышеперечисленные обстоятельства входят в часть вторую статьи 137 Уголовного кодекса.

Часть третья статьи 137 Уголовного кодекса предусматривает ответственность за то же действие: совершенное особо опасным рецидивистом; повлекшее тяжкие последствия; совершенное с целью изъятия органов и (или) тканей человека.

Особо опасным рецидивом признается совершение лицом нового умышленного преступления, за которое оно осуждается к лишению свободы на срок не менее пяти лет:

а) за особо тяжкое преступление, если оно ранее осуждалось за особо тяжкое или дважды за тяжкие преступления и за каждое из них было назначено наказание в виде лишения свободы на срок не менее пяти лет;

б) за тяжкое преступление, если оно ранее дважды осуждалось за тяжкие преступления или в любой последовательности за тяжкое и особо тяжкое

преступление и за каждое из них было назначено наказание в виде лишения свободы на срок не менее пяти лет.

Следует отметить, что лицо может быть признано особо опасным рецидивистом по приговору суда.

Под тяжкими последствиями следует понимать, например, причинение смерти по неосторожности, самоубийство или покушение на самоубийство потерпевшего, причинение значительного вреда здоровью потерпевшего и другие обстоятельства.

Похищение человека подразумевает всегда активные действия. Эти действия могут быть тайными, открытыми, совершённые в результате обмана или злоупотребления доверием. Также эти действия могут сопровождаться угрозами, психическим либо физическим насилием.

Физическая свобода является одним из прав человека, данное с рождения. Согласно Международному пакту о гражданских и политических правах: Никто не должен содержаться в подневольном состоянии; Каждый человек имеет право на свободу и личную неприкосновенность. Никто не может быть подвергнут произвольному аресту или содержанию под стражей. Никто не должен быть лишен свободы иначе, как на таких основаниях и в соответствии с такой процедурой, которые установлены законом; Никто не может быть лишен свободы на том только основании, что он не в состоянии выполнить какое-либо договорное обязательство.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Республики Узбекистан // <https://lex.uz/docs/6445147>
2. Уголовный кодекс Республики Узбекистан // Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1995 г., № 1; Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1996 г., № 9, ст. 144; Ведомости палат Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2007 г., № 6, ст. 248; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2004 г., № 37, ст. 408; Национальная база данных законодательства, 19.01.2024 г., № 03/24/899/0048
3. Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. — СПб., 2001. — 298 с.

MAKTABLARDA NIZOLARNI OLDINI OLISH VA HAL ETISHDA DUCH KELINADIGAN QIYINCHILIKLAR VA YECHIMLARINI TOPISHNING AYRIM DOLZARB MASALALARI

Habibullayev Shixnazar Abduvohid o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola maktab muhitida yuzaga keladigan nizolarni oldini olish va ularni hal qilishda duch kelinadigan qiyinchiliklarni va ularning echimlarini tahlil qiladi. Nizolar o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasida turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, shu jumladan kommunikatsiya etishmovchiligi, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va ta'lim muassasasining ichki siyosati. Maqola, shuningdek, bu muammolarni hal qilish uchun samarali usullar va strategiyalarni taklif qiladi. Ushbu tadqiqot metodologiyasi adabiyotlar sharhini, so'rov va kuzatuvlarni o'z ichiga oladi, bu esa maktabdagi nizolarni tushunish va ularni hal etish bo'yicha chuqur tahlilni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: maktabdagi nizolar, nizolarni oldini olish, nizolarni hal etish, o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, kommunikatsiya, ta'lim muassasasi siyosati.

ABSTRACT

This article analyzes the difficulties encountered in preventing and resolving conflicts in the school environment and their solutions. Conflicts can arise between teachers, students, and parents for a variety of reasons, including communication gaps, student personalities, and internal school policies. The article also suggests effective methods and strategies for solving these problems. This research methodology includes literature review, survey, and observation, which provides an in-depth analysis of understanding and resolving school conflicts.

Key words: school conflicts, conflict prevention, conflict resolution, teachers, students, parents, communication, educational institution policy.

KIRISH

Maktab muhitidagi nizolar, o'zining ko'p qirraliligi bilan, ta'lim jarayonining sifatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Bu nizolar o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. Eng ko'p uchraydigan nizolar o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy moslashuv muammolari, o'qituvchilar bilan kelib chiqadigan ziddiyatlar va akademik bosim kabi omillarga bog'liq holda yuzaga keladi. Ushbu nizolarning asosiy sabablari esa ijtimoiy-psixologik, pedagogik va tashkiliy jihatlarni o'z ichiga oladi.

Birinchi navbatda, ijtimoiy-psixologik sabablar, o'quvchilarning yoshiga xos xususiyatlari, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan bog'liq. O'smirlik davridagi o'zgaruvchan psixologik holatlar, o'zini-o'zi anglash jarayonidagi qiyinchiliklar, ijtimoiy qabul qilinishga bo'lgan ehtiyoj kabi omillar nizolarning yuzaga kelishida muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik sabablar esa, o'qituvchilar va o'quv dasturlarining o'quvchilarning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos kelmasligidan kelib chiqadi. Bu vaziyatda, o'qituvchining pedagogik mahorati, ta'lim metodlari va yondashuvlari, shuningdek, dars jarayonini tashkil etish uslubi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi kommunikatsiya muammolari, o'qitish uslubidagi mos kelmasliklar va o'quv materiallarining qiyinligi pedagogik ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tashkiliy sabablar, maktabning ichki qoidalari, ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi, sinflararo va sinf ichidagi munosabatlar, shuningdek, o'quvchilarga qo'yiladigan talablar bilan bog'liq. Maktab muhitining o'quvchilar o'rtasida hamkorlik va o'zaro hurmatni rag'batlantirmasligi, maktabdagi ijtimoiy faolliklarning yetarli darajada tashkil etilmaganligi kabi omillar ham nizolarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktab muhitidagi nizolar murakkab va ko'p o'lchovli holatlar bo'lib, ularning yuzaga kelish sabablari o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari va maktabning tashkiliy muhitiga chuqur bog'liqdir. Shu sababli, ushbu muammolarni hal etish va oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur, bu esa nafaqat ta'limiy, balki ijtimoiy-psixologik va tashkiliy choralarni ham o'z ichiga oladi. Bu borada, maktab muassasalarida nizolarni samarali boshqarish va oldini olish strategiyalari ishlab chiqish, o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida o'zaro tushunish va hamkorlikni mustahkamlash orqali amalga oshirilishi mumkin[1].

O'qituvchilar va maktab ma'muriyati, o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni oldini olish va hal etishda bir qator strategiyalardan foydalanadilar. Bu strategiyalar, muloqot va tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilishda o'quvchilarni o'qitish, shuningdek, ijobiy munosabat va hamkorlik madaniyatini qo'llab-quvvatlash kabi omillarni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar, shuningdek, o'quvchilarni turli xil ijtimoiy va hissiy ko'nikmalar, jumladan, o'zaro hurmat, sabr-toqat va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga undaydilar.

Birinchi strategiya sifatida, o'qituvchilar va ma'muriyat muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashga katta e'tibor beradilar. Bu, o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va

hurmat bilan ifodalash, boshqalarning fikrlarini tinglash va tushunish ko'nikmalarini o'rgatish orqali amalga oshiriladi. Muloqot - bu har qanday nizoni hal etishning asosi hisoblanadi, shuning uchun bu ko'nikmalar nafaqat maktabda, balki ularning kelajakdagi hayotlarida ham muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish, o'quvchilarni nizolarni o'zlari hal qilishga tayyorlaydi. Bu strategiya, o'quvchilarga nizolarni qanday aniqlash, ularning sabablarini tushunish va konstruktiv yechimlar topish bo'yicha ko'nikmalar beradi. Bu jarayon, o'quvchilarni o'zaro muloqot orqali kelishmovchiliklarni hal qilishga undaydi, bu esa ularning muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi.

Uchinchi strategiya sifatida, ijobiy munosabat va hamkorlik madaniyatini qo'llab-quvvatlash amalga oshiriladi. Maktab ma'muriyati va o'qituvchilar, o'quvchilarni boshqalar bilan hamkorlik qilishga va jamoa sifatida ishlashga undash orqali, o'zaro hurmat va tushunish muhitini yaratishga harakat qiladilar. Bu, o'quvchilarga bir-birlarini qo'llab-quvvatlash, turli fikrlarni qabul qilish va birgalikda maqsadlarga erishish zarurligini o'rgatadi.

Bu strategiyalar, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar va kuzatuvlar asosida, o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni sezilarli darajada kamaytirishga yordam bergan. O'qituvchilar va ma'muriyatning bu boradagi sa'y-harakatlari, o'quvchilarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan, shuningdek, o'quv muhiti sifatini yaxshilashga hissa qo'shgan. Biroq, ushbu strategiyalar samaradorligini yanada oshirish uchun, doimiy baholash va takomillashtirish zarur. Bu, maktab muhitida nizolarni oldini olish va hal etishda yanada samarali yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi[2].

O'quvchilar o'rtasidagi nizolarni hal etishda turli yondashuvlar qo'llaniladi, har birining o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Ushbu tahlil qismida, asosiy yondashuvlar - tengdoshlar orasida vositachilik, o'quvchilarni nizolarni hal etish ko'nikmalarini o'rgatish, va restorativ amaliyotlar - ko'rib chiqiladi.

Tengdoshlar orasida vositachilik yondashuvi, o'quvchilarni nizolarni o'zaro hal etishda o'z tengdoshlarini vositachilar sifatida jalb etishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuvning afzalliklari orasida o'quvchilarning o'zaro munosabatlarni qurish qobiliyatini rivojlantirishi, ularning muammolarni hal etishda mustaqilligini oshirishi va maktab muhitida o'zaro hurmat va tushunishni kuchaytirishi sanaladi. Kamchiliklari esa, ba'zi hollarda, tengdoshlar orasida yetarli tajriba va ko'nikmalarning yo'qligi tufayli nizolar noto'g'ri hal etilishi yoki yanada chuqurlashishi mumkin.

Bu yondashuv o'quvchilarga muammolarni hal qilish, muzokaralar olib borish va kelishuvlarga erishish kabi asosiy ko'nikmalarini o'rgatishni ta'kidlaydi. Uning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchilarni kelajakdagi nizolarni oldini olish va ularga samarali yechim topish uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar bilan ta'minlaydi. Biroq, bu yondashuvning kamchiligi shundaki, u darhol natijalar bermaydi va o'quvchilarning yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishida vaqt va sabr-toqat talab etiladi.

Restorativ amaliyotlar, nizolarni hal etishda jabrlanuvchi va jabrdiydaning o'zaro muloqotini qo'llab-quvvatlaydi, ularning o'zaro tushunishini va kelishuvga erishishini ta'minlaydi. Bu yondashuvning afzalligi, nizolarni hal etish jarayonida jamoatchilikni qayta tiklashga qaratilgan bo'lib, bu o'quvchilarga o'z harakatlarining oqibatlarini haqida chuqurroq tushuncha beradi. Kamchiliklari esa, restorativ amaliyotlar ko'pincha vaqt talab etadi va bu jarayonni samarali olib borish uchun tajribali moderatorlar talab qilinadi.

Umuman olganda, o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni hal etishda turli yondashuvlarning qo'llanilishi, har bir holatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Samarali nizolarni hal etish strategiyasi, shuningdek, maktabning madaniyati, resurslari va o'quvchilarning ehtiyojlariga mos kelishi kerak. Har bir yondashuvning o'z afzalliklari va kamchiliklari mavjud bo'lib, ularni to'g'ri birlashtirish orqali maktab muhitida ijobiy o'zgarishlar yuzaga keltirish mumkin.

Maktabdagi nizolarni oldini olish va hal etishda ota-onalar va mahalla jamoatchiligi bilan hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, o'quvchilarning ta'limiy va ijtimoiy muhitini yaxshilashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ota-onalar va mahalla jamoatchiligi bilan ishlash, maktabning ochiqligi va jamoatchilik ishtirokini ta'minlash orqali amalga oshiriladi, bu esa o'z navbatida, maktab muhitida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan nizolar sonini kamaytirishga yordam beradi[3].

Birinchi qadam sifatida, ota-onalar va mahalla vakillarini maktab hayotiga faol jalb qilish orqali ularning maktabdagi voqealar va muammolar yuzasidan xabardorligini oshirish zarur. Bu, ota-onalar yig'ilishlari, maktab kengashlari va jamoatchilik eshituvlarini o'tkazish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu tadbirlar, ota-onalarning maktabdagi nizolarni oldini olish va hal etish bo'yicha taklif va fikrlarini bildirishlari uchun platforma yaratadi.

Shuningdek, mahalla jamoatchiligi bilan hamkorlikda o'quvchilarga mo'ljallangan ijtimoiy va ma'naviy tarbiya dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish muhimdir. Bunday dasturlar, o'quvchilarning jamoatchilik bilan aloqalarini mustahkamlashga, ularning ijtimoiy mas'uliyat hissini oshirishga va turli ijtimoiy muhitlarda o'zaro samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam

beradi. Ota-onalar va mahalla jamoatchiligi bilan muntazam aloqada bo'lish, ularni maktab hayotining barcha jihatlariga jalb qilish, maktab va jamoatchilik o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, maktab muhitida nizolarning oldini olish va hal etishda muhim omil hisoblanadi.

Nihoyat, maktablar ota-onalar va mahalla jamoatchiligi bilan hamkorlikda nizolarni hal etish bo'yicha treninglar va seminarlar tashkil etishlari mumkin. Bu, ularning nizolarni aniqlash, ularga munosabat bildirish va ularni samarali hal etish bo'yicha ko'nikmalarini oshiradi. Ushbu yondashuv, maktab muhitida nizolarni oldini olish va ularni hal etishda keng jamoatchilikning faol ishtirokini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida, maktabdagi ta'limiy va ijtimoiy muhitning yaxshilanishiga hissa qo'shadi.

XULOSA

Maktablarda nizolarni oldini olish va hal etish, ta'lim muassasalarining muhitini yaxshilash hamda o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola, maktablarda duch kelinadigan nizolarning turli sabablari va ularni samarali hal qilish yo'llarini tahlil qiladi. Xususan, nizolarni oldini olish va hal etishda o'qituvchilar, ota-onalar hamda mahalla jamoatchiligi bilan hamkorlikning ahamiyati, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik farovonligini ta'minlashda tarbiyaviy dasturlar va kommunikatsiya ko'nikmalarining roli ta'kidlanadi. Maqolada, madaniy xilma-xillikni hisobga olgan holda nizolarni boshqarish, shuningdek, muammolarni hal etishda innovatsion yechimlarni qo'llashning dolzarb masalalari ko'rib chiqiladi. Natijada, maktablarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni samarali oldini olish va hal etish uchun ko'p qirrali yondashuvlar zarurligi ko'rsatib o'tiladi. Ushbu yondashuvlar, maktab muhitini yanada qulay va xavfsiz qilishga, shuningdek, o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro tushunish va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nizomiddin o'g'li, Z. J. (2023). OTA-ONA VA MAKTAB O'QITUVCHISI O'RTASIDAGI ZIDDIYATLI VAZIYATLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI. *World scientific research journal*, 14(1), 71-74.
2. Yaxshiyev, D. (2023). "UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASI" ASOSIDA MAXSUS MAKTAB-INTERNAT OQUVCHILARINI MA'NAVIY TARBIYALASH. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(4 Part 2), 14-19.

3. Muhammadnayimovich, Y. D. (2023). UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASI" ASOSIDA MAXSUS MAKTAB-INTERNAT O'QUVCHILARINI MA'NAVIY TARBIYALASH. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 4(3), 1-10.

JINOYAT PROTSESSI ISHTIROKCHILARI XAVFSIZLIGI TUSHUNCHASI

Sh.X.Mamataliyeva

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual
huquqi kafedrasida o'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston Respublikasi
Telefon raqam: +99 890 985 89 80

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xavfsizlik tushunchasi, xususan, jinoyat protsessida xavfsizlik tushunchasi haqida gap boradi. Shuningdek, "xavfsizlik" tushunchasi to'g'risida olimlar fikri o'rganilib, mualliflik ta'rifi ham beriladi.

***Kalit so'zlar:** xavfsizlik, jinoyat protsessida xavfsizlik, jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligi, himoya qilish, davlat himoyasi, himoya shakllari.*

THE CONCEPT OF SECURITY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Sh.Kh.Mamatalieva,

Lecturer of the Department of
Criminal Procedural Law of Tashkent State University of Law,
Tashkent, Republic of Uzbekistan
Phone number: +99 890 985 89 80

ABSTRACT

This article will focus on the concept of security, in particular the concept of security in criminal proceedings. The opinion of scientists on the concept of "security" is also studied and the author's definition is given.

***Key words:** security, security in criminal proceedings, security of participants in criminal proceedings, protection, state protection, forms of protection.*

ПОНЯТИЕ БЕЗОПАСНОСТИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Ш.Х. Маматалиева,

Преподаватель кафедры
уголовного и процессуального права
Ташкентского государственного юридического университета
Ташкент, Республика Узбекистан
Тел.номер: +99 890 985 89 80

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь пойдет о понятии безопасности, в частности о понятии безопасности в уголовном процессе. Также изучается мнение ученых о понятии “безопасность” и дается авторское определение.

Ключевые слова: безопасность, безопасность в уголовном процессе, безопасность участников уголовного процесса, защита, государственная защита, формы защиты.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligi muammosi juda dolzarbdir, chunki jinoiy protsessual faoliyat vazifalarini amalga oshirish to‘g‘ridan-to‘g‘ri, shu jumladan jinoiy ishlar bo‘yicha odil sudlovni amalga oshirishga yordam beradigan shaxslarning ishtiroki uchun qonuniy tartibga solish va xavfsiz sharoitlarni amaliy ta‘minlashga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 18-moddasida, jinoyat ishini yuritish uchun mas‘uliyatli barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar jinoyat protsessida qatnashayotgan fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishlari shart prinsipi sifatida belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasida birinchi marta jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta‘minlash masalalari O‘zbekiston Respublikasining 14.01.2019-yildagi “jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to‘g‘risida”⁸⁹ gi qonuni qabul qilingan. Ushbu normativ hujjatda jinoyat protsessida shaxs xavfsizligi asoslarini tartibga soluvchi xalqaro normalar bilan O‘zbekiston Respublikasi huquqiy musobotlariga moslashtirildi. Shunday qilib, jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan qo‘llaniladigan, xavfsizlik choralari odatda protsessual (O‘zbekiston Respublikasining jinoyat-protsessual qonunchiligida mustahkamlangan) va protsessual bo‘lmagan “jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish” qonunida belgilangan.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta‘minlash institutini o‘rganish muayyan umumiy prinsplarni (uni qo‘llash, rivojlantirish, shakllantirish va takomillashtirish uchun asos va shart-sharoitlarni), shuningdek xavfsizlik choralari qo‘llashning aniq mezonlarini aniqlashini nazarda tutadi. Buning uchun avvalo, “xavfsizlik” tushunchasiga aniqlik kiritishimiz zarur.

Xavfsizlik – murakkab tizimning turli elementlarini o‘z ichiga oladigan kompleks tushuncha. “Xavfsizlik” tushunchasining qiyosiy izohi ushbu atamani “jazolash”, “qo‘riqlash” va “himoya qilish” kabi so‘zlar bilan taqqoslanishini nazarda

⁸⁹ O‘zbekiston Respublikasining 14.01.2019-yildagi "jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to‘g‘risida" gi qonun.

tutadi. Xavfsizlik choralarining qo'llash uchun asos shaxsga qaratilgan xavf hisoblanadi va jazoni qo'llash uchun asos – bu jinoiy harakatdir.

Shu ma'noda, "xavfsizlik" va "qo'riqlash" terminologiyasi o'rtasidagi munosabatlar, birinchi navbatda, xavfli tahdid qilish yoki yo'q qilishdan o'z vaqtida va yetarli darajada aks etilishini ta'minlash uchun ularning muayyan yo'nalishini belgilashdan iborat. Shundan bo'lsa kerak, A.Yu. Epixin "bu atamalar...sinonimlar sifatida ishlatilishi mumkin"⁹⁰ deb hisoblaydi. "Xavfsizlik" va "himoya qilish" tushunchalari, bir qarashda, ma'no jihatdan juda yaqin ko'rinadi. Ammo mazmun jihatdan muhim farqlar mavjud. Xavfsizlik – holat, vaziyat, xavfsiz joyda, ayrim holarda kimningdir himoyasida bo'lish.

Yuqorida keltirilganlar shuni anglatadiki, xavfsizlik yakuniy holat sifatida maqsad hamda himoya qilish natijasi bo'lishi kerak. Himoya qilish esa, o'z navbatida, xavfsizlikni ta'minlash va ta'minlash vositasi bo'lishi maqsadga muvofiq. Shunday qilib, "xavfsizlik" tushunchasi "himoya" tushunchasini o'z ichiga oladi. Himoya xavfsizlikka erishish yo'llaridan biri sifatida e'tirof etilishi mumkin. "Xavfsizlik" tushunchasining nazariy va huquqiy tahlili shuni anglatadiki, xavfsizlik bu — holat, ya'ni tashqi va ichki tahdidan xavf tug'ilmasdan oldin hayotiy muhim qiziiishlarini himoyalashni anglatadi. Xavfsizlikning doktrinal talqini ilmiy adabiyotlarda kam yoritilgan. Xavfsizlik muammosi yo'nalishida tadqiqot olib boruvchi ayrim mualliflar "xavfsizlik" tushunchasining ma'no-mazmuniga to'g'ridan-to'g'ri aniqlik kiritishdan chetlab, ko'proq "xavfsizlik choralarini qo'llash" tushunchasini talqin qilishadi⁹¹.

A.Yu.Yepixining fikricha "xavfsizlik" toifasini xavfsizlik ob'ektini (himoyalangan shaxsni) hujum tahdididan yoki unga to'g'ridan-to'g'ri kimdir tomonidan hujum qilishdan himoya qilish holatini ta'minlaydigan shartlar to'plami nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi⁹². Shunday qilib, "xavfsizlik" tushunchasini o'rganadigan protsessualistlar deyarli aksariyat hollarda xavfsizlik keng qamrovli va samarali himoya tizimining mavjudligini nazarda tutadi degan xulosaga kelishadi.

"Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligi" bu umumiy toifaga nisbatan ixtisoslashgan tor kategoriya "xavfsizlik" tushunchasi jinoiy sub'ektlarni himoya qilishni o'z ichiga oladi-shaxslarning noqonuniy ta'siridan protsessual faoliyat, emas jinoyat protsessining vazifalarini amalga oshirishdan manfaatdor.

V.Ya.Shapakidze jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligi, birinchi navbatda, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni o'z ichiga

⁹⁰ Епихин А.Ю.Обеспечение безопасности личности в уголовном судопроизводстве. – М., 2004. – С.12–22.

⁹¹ Антонова Л.Г.Цели и задачи уголовного судопроизводства с позиций обеспечения безопасности личности, общества и государства / Л.Г. Антонова, А.Г. оглы Гурбанов, И.Н. Кондрат // Юридический мир. 2008. – № 10. – С. 34.

⁹²Епихин А.Ю. Обеспечение безопасности личности в уголовном судопроизводстве. СПб., 2004. С. 53.

oladi, chunki ular xavfsizlik ob'ekti hisoblanadi⁹³. Subyektiv huquq deganda shaxsning mumkin bo'lgan xatti-harakatlarining ijtimoiy shartli va kafolatlangan o'Ichovi tushuniladi, u ob'ektiv huquq normalari (Konstitutsiya, qonunlar) bilan belgilanadi, o'z ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish uchun moddiy, ma'naviy va shaxsiy tovarlar va qadriyatlardan foydalanish maqsadida⁹⁴. Bunday qonuniy manfaatlar sifatida "shaxsiy manfaatlarni davlat tomonidan himoya qilish faktidan kelib chiqadigan" hayot, sog'liq, qadr-qimmat, shuningdek mulkiy manfaatlarni ko'rib chiqish odatiy holdir⁹⁵.

Shunday qilib, jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash ularning hayoti, sog'lig'i va hayotida ifodalangan huquq va qonuniy manfaatlarni himoya qilishni o'z ichiga oladi, jinoyat protsessida ishtirok etishi munosabati bilan noqonuniy ta'sir ko'rsatadigan mulkiy manfaatlar.

"Xavfsizlik choralari shaxsning konstitutsiyaviy va boshqa qonuniy huquqlari va erkinliklarini himoya qilish vositasi sifatida, jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan boshqa himoya vositalari bilan birgalikda xavfsizlik vositalarining umumiy tizimini tashkil etadi. Shunday qilib, subyektiv huquqlarni himoya qilish jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqiy maqomining ajralmas qismi sifatida ularning huquqlari va majburiyatlari buzilishi bilan bog'liq bo'lishi kerak, shuning uchun vakolatli organlar va mansabdor shaxslar o'zlarining qonuniy vakolatlari doirasida buzilgan huquqlarni tiklaydilar. Jinoyat protsessi ishtirokchilarining bunday himoyasi ularning huquq va majburiyatlarini bajarilishini kafolatlaydi, ularning huquqiy maqomini himoya qiladi va shu bilan jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlaydi⁹⁶.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligiga tahdidlar shundan iboratki, jinoyat protsessida ishtirok etuvchi shaxslarning huquqlari va belgilangan majburiyatlarini bajarish hamma tomonidan ta'minlanmaydi, qonunda belgilangan mumkin bo'lgan usullar bilan, bu ularning buzilishiga olib keladi.

"Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligi" tushunchasining asosiy elementlari:

- 1) jinoyat protsessida ishtirok etadigan shaxslarning xavfsizligi xavfning yo'qligi emas, balki xavfsizlik holati sifatida ko'rib chiqilishi kerak;
- 2) protsessual faoliyat ishtirokchilarining xavfsizligiga erishish vositasi ularning huquqiy, protsessual, ijtimoiy va jismoniy himoyasidir;

⁹³ Шапокидзе В.Я. Обеспечение процессуальной безопасности частных лиц в досудебном уголовном производстве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2002. С. 41.

⁹⁴ Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. М., 2008. С. 233.

⁹⁵ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1974. С. 123—126.

⁹⁶ Макеева, Н. В. Понятие безопасности участников уголовного судопроизводства // Вестник Московского университета МВД России. 2011. № 3. С. 148.

3) ishtirokchilar xavfsizligini ta'minlashning asosiy ob'ekti jinoyat protsesslari-bu shaxslarning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkini, jinoyat protsessining ishtirokchilarini himoya qilishda ifodalangan subyektiv (protsessual) huquqlari va qonuniy manfaatlari;

4) protsessual ishtirokchilarning xavfsizlik holati faoliyat jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilish kafolatlari tizimi, ishtirokchilarning har birining huquqlari belgilanadigan jinoyat-protsessual normalarini amalga oshirish mexanizmlari mavjudligini nazarda tutadi;

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligi vakolatli organlar va mansabdor shaxslar tomonidan jinoyat protsessida ishtirok etishi munosabati bilan noqonuniy tajovuzlardan huquqiy va boshqa himoya vositalari tizimidan foydalanish natijasida ularning xavfsizligi tahdidiga sabab bo'lgan huquqlarni, shuningdek hayotda, sog'liqda va mulkiy manfaatlarda ifodalangan qonuniy manfaatlarni himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar majmui.

Jinoyat protsessida shaxsiy xavfsizlik institutining samaradorligini oshirish shartlari mohiyatan ikki guruhga bo'linadi:

1) qonunchilik bilan bog'liq shartlar (ya'ni, shaxsning xavfsizligini ta'minlashning huquqiy asoslari) jinoyat protsessida shaxsning xavfsizligini ta'minlash uchun huquqiy asos yaratishga qaratilgan umumiy talablar (mavjud qonunchilikni takomillashtirish va yangisini qabul qilish);

2) ushbu institut huquqiy normalarining ishlashi (amal qilish amaliyoti) bilan bog'liq shartlar.

Bularga quyidagi talablar kiradi: xavfsizlik choralari qo'llashning murakkabligi; amaldagi qonunchilikni takomillashtirish va yangidan qabul qilish; jinoyat protsessida shaxsning xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq xarakterlarning qonuniyligi; gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlari va qonuniy manfaatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, shuningdek, ayblanuvchi va himoyachi tomonlar o'rtasida muvozanatni saqlash; homiylik ostidagi shaxslarga noqonuniy ta'sir qilish tahdidiga qarshi xavfsizlik choralari; jinoyat protsessi va boshqa qarama-qarshiliklar.

Jinoyat protsessida ishtirok etgan shaxslar uchun xavfsizlik choralari tizimi jinoyat protsessida ishtirok etish va adolatni targ'ib qilish bilan bog'liq bo'lgan shaxslarning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga real tahdid mavjudligini ko'rsatadigan ma'lumot mavjud bo'lsa, homiylik ostidagi shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan choralari to'plami sifatida qaraladi.

Xavfsizlikni ta'minlash maqsadida, davlat organlari jabrlanuvchilar, guvohlar va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilariga nisbatan protsessual va noprotsessual himoya choralarini qo'llaydi.

Protsessual chora-tadbirlar O'zbekiston Respublikasining jinoyat-protsessual qonunchiligida mustahkamlab qo'yilgan. Noprotsessual choralar (masalan, shaxsiy himoyani ta'minlash, o'zini o'zi himoya qilishining maxsus vositalari, yashash joyini o'zgartirish va boshqalar) jinoyat protsessi ishtirokchilarini davlat tomonidan himoya qilishga oid turli idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Jinoyat protsessida xavfsizlikni ta'minlash institutining muhim elementi ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarga noqonuniy ta'sirlarning oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlardir. Himoya ostiga olingan shaxslarning xavfsizlik choralarini ta'minlash tizimi faqat protsessual vositalar va jinoyat ishini yuritish davomida yoki jinoyat protsessual faoliyati bilan cheklanishi mumkin emas. U har qanday shaxsning jinoyat protsessida qatnashishi va unga yordam berish uchun xavfsiz sharoitlarni ta'minlashning umumiy yagona maqsadi bo'lib, turli xavfsizlik choralarini majmuini o'z ichiga olgan murakkab xarakterga ega. Xavfsizlik choralarini tabiati jihatdan faqat mudofaa (himoya) qilish bo'lib qolmasdan, ayrim hollarda ular ham tajovuzkor xususiyatga ega bo'lishi kerak (ya'ni, har xil kutilmagan noqonuniy ta'sirlarning oldini oladi).

Xavfsizlikni ta'minlash choralarini qachon samarali bo'ladi, qachonki xavfsizlik choralarini, ehtiyot choralarini qo'llash jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini buzishi kutilgan shaxslarga nisbatan ta'sir choralarini qo'llanilganda. Ilmiy adabiyotlarida ta'kidlanganidek, "davlatning, insoning huquqi va erkinliklarini himoya qilish vazifasi bajarilishi o'ta murakkab masala. U davlat, jamiyat va shaxsning barcha ijtimoiy-iitiosodiy, huquqiy va ma'naviy ruhiy kuchlarini o'z ichiga oladi"⁹⁷.

XULOSA

I. Jinoyat protsessi nazariyasini boyitishga qaratilgan ilmiy to'xtam va xulosalar

1. ***Jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlash*** - jabrlanuvchilarning, guvohlarning va jinoyat protsessi boshqa ishtirokchilarining hayoti, sog'lig'i mol-mulki hamda sha'n va qadr-qimmatini, ishchanlik obro'siga tajovuz tahdidi mavjud bo'lganda qo'llaniladigan, jinoyatlarning oldini olishga yoki ularni fosh etishga ko'maklashadigan, xavfsizlik va ijtimoiy himoya qilish choralarini o'z ichiga oladigan chora-tadbirlar tizimidir.

⁹⁷ Володина Л.М. Уголовное судопроизводство: право на справедливую и гласную судебную защиту / Л.М. Володина, А.Н. Володина. – М., 2010. – С. 23.

2. **Himoya qilish usullari** – protsessual va boshqa xavfsizlik choralaridan iborat bo‘lgan jinoyat protsessining barcha bosqichlarida qo‘llaniladigan harakat va vositalar yig‘indisi

Protsessual xavfsizlik choralari:

1) shaxsiy ma‘lumotlarni oshkor qilmaslik va himoya qilinayotgan shaxs to‘g‘risidagi ma‘lumotlarga ega bo‘lish imkoniyatini cheklash;

2) sud majlisiga kelishdan ozod etish.

Boshqa xavfsizlik choralariga quyidagilar kiradi:

1) himoya qilinuvchi shaxs to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning maxfiyligini ta‘minlash;

2) shaxsni, uy-joyini va boshqa mol-mulkni qo‘riqlash;

3) himoya qilinuvchi shaxsga maxsus individual himoya vositalarini va texnik vositalarni berish;

4) vaqtinchalik xavfsiz joyga joylashtirish;

5) boshqa yashash joyiga ko‘chirish, ish (xizmat) yoki o‘qish joyini o‘zgartirish;

6) hujjatlarni almashtirish;

7) himoya qilinuvchi shaxs to‘g‘risidagi ma‘lumotlardan foydalanilishini cheklash;

8) qamoqda yoki jazoni o‘tash joylarida saqlanayotgan himoya qilinuvchi shaxsga nisbatan qo‘shimcha xavfsizlik choralarini ta‘minlash.

Jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta‘minlash maqsadi quyidagilardan iborat:

- protsess ishtirokchilari xavfsizligini ta‘minlash;
- jinoyatlarni tez va to‘la ochish;
- latent jinoyatlar soni oshishining oldini olish;
- yangi bir jinoyat sodir etilishiga yo‘l qo‘ymaslik;
- hukm qonuniy, asosli va adolatli bo‘lishini ta‘minlash.

REFERENCES

1. Шинкеич Н.Е. О праве потерпевшего на доступ к правосудию. //Администратор суда. 2009. № 1. С. 38–41.
2. Новикова М.В. Институт безопасности в уголовном судопроизводстве и пути его совершенствования // Российский судья. 2007. № 7.
3. Бородкина Т.Н. Проблемы и перспективы развития института государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства // Мировой судья. 2010. № 4. С. 18–22.

4. Матвиенко И.В. Классификация субъектов государственной защиты и обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства и их полномочия // Актуальные проблемы государства и общества в области обеспечения прав и свобод человека и гражданина : материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 64-й годовщине со дня принятия Всеобщей декларации прав человека. Уфа : УЮИ МВД России, 2012. С. 84–87.
5. Звечаровский И.Э. Оптимизация уголовно-правовой охраны личности в аспекте общих начал современного уголовного законодательства России // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация : сборник научных статей. Саратов, 2003. С. 30–34.
6. Николаев Е. М. Потерпевший как объект государственной защиты в уголовном процессе // Актуальные проблемы государства и общества в области обеспечения прав и свобод человека и гражданина : материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 64-й годовщине со дня принятия Всеобщей декларации прав человека. Уфа : УЮИ МВД России, 2012. С. 74–78.
7. Kudratillaev K. SPECIFIC FEATURES OF THE USE OF PRECAUTIONARY MEASURES //СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ. – 2022. – С. 215-218.
8. МАХМУДОВ С. АЙБЛИЛИК ТЎҒРИСИДАГИ МАСАЛАНИ ҲАЛ ҚИЛМАЙ ТУРИБ ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ //ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ. – 2020. – Т. 1. – №. 6. – С. 110-115.
9. Махмудов С. А. TERMINATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEDURE //Conferences. – 2021. – Т. 1. – №. 1.
10. Алишаев С. Т. СУДЕБНОЕ РЕШЕНИЕ: ЗАКОННОСТЬ, СПРАВЕДЛИВОСТЬ И БЕСПРИСТРАСТНОСТЬ //Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. – 2022. – Т. 2. – №. 2.
11. Mamatalieva S. K. SOME PROBLEMS OF THE PROSECUTOR'S PARTICIPATION IN CIVIL COURTS //Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
12. Mamatalieva S. K. SOME PROBLEMS IN THE APPLICATION OF THE PROSECUTOR'S OPINION ON CIVIL PROCEDURE //Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. – 2021. – Т. 1. – №. 2.

NOFILOLOGIK OLIY O'QUV YURTLARI TALABALARIDA ILMIY NUTQNING SHAKLLANTIRISHNING AYRIM JIHATLARIGA DOIR

Begimov Odil To'xtamishovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida mudiri, filologiya fanlari doktori

begimovodil@mail.ru

ANNOTATSIYA

Tajribalarning ko'rsatishicha, nofilologik oliy o'quv yurti talabalarida olgan bilimlari va hayotiy tajribalariga tayangan holda ma'lum bir mavzuda o'z fikrlarini tegishli dalillar asosida tushunarli va ixcham bayon qilish ko'nikmalari yetishmaydi. Maqolada talabalarda uchraydigan shunday muammolar va ularni bartaraf etish usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *nutq, dalil, dalillash, ilmiy nutq, ilmiy matn, madaniy nutq, ilmiy terminologiya.*

АННОТАЦИЯ

Эксперименты показывают, что у студентов нефилологического вуза отсутствуют навыки четко и лаконично выразить свое мнение по определенной теме на основе соответствующих фактов, исходя из своих знаний и жизненного опыта. В статье рассматриваются такие проблемы, с которыми сталкиваются студенты, и пути их преодоления.

Ключевые слова: *речь, аргумент, аргументация, научная речь, научный текст, культурная речь, научная терминология.*

ABSTRACT

Experiments show that students at a non-philological university do not have the skills to clearly and concisely express their opinions on a certain topic based on relevant facts, based on their knowledge and life experience. The article discusses the problems that students face and ways to overcome them.

Key words: *speech, argument, argumentation, scientific speech, scientific text, cultural speech, scientific terminology.*

KIRISH

Ko'pgina holda oliy ta'limda tahsil olayotgan talabalarda ham hayotdan yoki tajribadan olgan o'z bilimlariga tayangan holda ma'lum bir mavzuda o'z fikrini bayon qilish, uni dalillash qiyinchilik tug'diradi. Amaliy tajribalarning ko'rsatishicha,

o'z fikrini to'g'ri va aniq shakllantirish, keyin uni savodli va ishonchli dalillash shaxsning kasbiy va martaba jihatidan o'sishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Nutqning inson hayoti, kasbiy va ilmiy faoliyatida qanchalik muhim ahamiyatga egaligini mashhur faylasuf olim Abu Nasr al-Farobiy o'zining "Ilmlarning kelib chiqishi" asarida keltirilgan fikrlarni aniq dalil sifatida keltirish mumkin. U mazkur asarida falasafiy ilmlarni keltirib chiqargan sabablar, bu ilmlarning tartibi va ularni o'rganish to'g'risida bahs yiritib, nutq va mantiq ilmining ahamiyati haqida shunday deydi: "Qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish (masalasi)ga kelganimizda, bu haqdagi ilmlarning eng birinchisi, jismlarga, ya'ni substansiya va aksidensyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir deb tasdiqlayman.

Ikkinchi ilm grammatikadir: u jismlarga berilgan ism (nom)larni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishini va bundan chiqadigan natijalarni ifodalovchi hikmatli so'zlarni va nutqni qanday tuzishni o'rgatadi[4, 179]

TADQIQOTNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USULLARI

Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslikda kuzatilgan tarixiy tendentsiyaga asoslanadi, ya'ni ma'lum bir tarixiy jarayondagi barcha hodisalar tarixiy shartlar va hodisalardan ajratmasdan talqin qilishga asoslanadi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy bazasini zamonaviy tilshunoslik sohasida qo'llaniladigan ilmiy fikrlarni tahlil qilish usullari tashkil etadi.

Shuningdek, til, lison, nutqiy jarayonlarning lingvistik tadqiqida jamoa va xususiylik, mohiyat va hodisa, shakl va mazmun bilan uyg'unlashgan dialektik qonuniyatlarga asoslanadi.

Asosiy tadqiqot usuli sifatida tasniflash, tahlil etish, tuzilish va shakllanishiga ko'ra tahlil qilish, til faktlarini solishtirishdan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

"Dalillash nafaqat to'g'ri mulohaza yuritish(mantiqiy to'g'ri ifodalash)ni, balki mulohazani yetkazish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan dalil va isbotlarning haqiqiy ekanligini ham asoslashdir"[3, 58]. Dalillash – har qanday suhbatning, fikr almashishning eng qiyin bosqichidir. U umumiy aqliy salohiyati, diqqatni bir nuqtaga jamlash, chidamlilik, topqirlik va to'g'rilikni talab etadi. Fikr-mulohazani savodli dalillash – har bir kishining aqliy va madaniy yetukligining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Talabalar ko'pincha so'z boyligini kamligi, nutqiy madaniyatning yetishmasligidan bu masalada qiyinchilikka duch kelishadi.

Dalillashning maqsadi “ auditoriya tomonidan o’rta qo’yilgan vaziyatni qabul qilish” [3, 68] bo’lar ekan, o’qituvchining vazifasi – talabalarning o’z nuqtai nazarini savodli ifodlay olishga yordam berish, real hayotda o’z fikrlarini isbotlash talab qilingan vaziyatlarda o’zlarini yuqotib qo’ymaslikka o’rgatishdan iborat.

“Dalillashning asosi haqiqiy va soxta, to’g’ri va noto’g’ri, izchil va noizchil, aniq va mavhum bilimlarni o’zaro qarama-qarshi qo’yish hisoblanadi” [3,17]. Dalillash ko’nikmalarini shakllantirish ilmiy matnlar ustida ishlash orqali amalga oshirilishi mumkin. Talabalar ilmiy matn bilan tanishish, uni tahlil qilish, matn oldi va matndan keyin beriladigan topshiriqlarni bajarish, matnda uchraydigan yangi terminlar va barcha tushunarsiz so’zlar ustida ishlash kabi o’rganish bilan bog’liq vazifalarni bajarganlaridan so’ng, o’qituvchi talabalar oldiga matn orqali olingan axborotga tegishli qandaydir bir muammoli savol qo’yishi va talabalardan berilgan mavzuni muhokama qilishni taklif qilishi lozim. Birinchi mashg’ulotda o’qituvchi bu diskussiyada asosiy rolni bajarishiga to’g’ri keladi, chunki dastlab o’qituvchi ularni yo’naltirib turishi, talabalar qo’llashlari zarur bo’lgan nutqiy modellar va iboralarni ularga namuna sifatida ko’rsatib turishi lozim.

Materiallarni bosqichma-bosqich kiritib borish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqich “Argument”, “Argumentatsiya”, “Argumentatsiya turlari” kabi tushunchalar bilan tanishishni o’z ichiga oladi.

Dastlab, ilmiy terminalogiyada ko’p qo’llanadigan “argument” va “argumentatsiya” so’zlarining ma’no xususiyatlari to’g’risida izoh beriladi. O’zbek tilining izohli lug’atida bu tushunchalar quyidagicha izohlangan:

Argument[lot. Argumentum – yaqqol isbot, aniq dalil] 1. Fikr, da’vo va sh.k. ni isbotlash uchun asos, dalil. Argumentatsiya[lot. argumentatio – dalilash, dalil keltirish] Kerakli fikr yoki qoidani isbotlash uchun dalilarni tashkil etish, muhokama qilish[5, I, 95].

So’ng o’zbek tilida qo’llanadigan “dalil” va “dalillamoq, dalillash” so’zlarining ma’no xususiyatlariga tegishli izohlar to’g’risida ma’lumot berish maqsadga muvofiq. Bu tushunchalar o’zbek tilining izohli lug’atida quyidagicha izohlangan:

Dalil [arabcha – belgi, iz; isbot; sabab] 1. Fikr, mulohaza va sh.k.ni tasdiqlovchi, ular haqida dalolat beruvchi narsa; isbot, fakt. 2. huq. Jinoyatni tasdiqlovchi narsa, fakt yoki holat (ashiyoviy dalil, moddiy dalil).

Dalillamoq. Fikr, mulohaza, da’vo va sh.k.ning to’g’riligini fakt, isbot va sh.k. bilan asoslamoq, tasdiqlamoq [5, 549].

Dalillarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Mantiqiy dalil(argument)lar: takliflar, fan hulosalari (nazariyalar, gipotezalar, aksiomalar va b.)da namoyon bo’ladigan faktlar; statistika (ishlab chiqarish va

jamiyat rivojlanishining miqdoriy ko'rsatkichlari; ob'ektiv, real faktlar (masalan, olimlarga moddaning to'rtta agregat holati ma'lum: qattiq, suyuq, gazsimon va o'ziga xos to'rtinchi holati – plazma holati; olmos – tabiatdagi eng qattiq tosh va b.); tabiat qonunlari; olimlarning eksperimentlarining ma'lumotlari, isbotlari va shahodatlari.

2. Illyustrativ argument-misollar: aniq misollar (hayotdan olingan, kasbiy tajribalar, voqealarning haqiqiy sodir bo'lganligi to'g'risida hikoya qiluvchi faktlar); ilmiy misollar (ilmiy maqola yoki matndan misol keltirish); tahminiy misol (ma'lum bir sharoitda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqea to'g'risida hikoya qilish).

3. Avtoritetlarga tegishli ssilkalar: ma'lum va mashhur kishilar – olimlar, faylasuflar, professorlar, o'qituvchilar, murabbiylar va b. fikrlariga murojaat qilish; mashhur manbalardan sitata keltirish; mutaxassis, ekspert fikr-mulohazalari; auditoriya tajribasiga murojaat qilish.

Ikkinchi bosqich harakatning algoritmi bilan tanishishni o'z ichiga oladi. U quyidagicha bo'lishi mumkin: 1) qo'yilgan muammoni shakllantirish va uning qisqacha bayoni (masalan, “Matning mohiyati quyidagicha...” yoki “ Tajribalar o'tkazish natijasida olimlar shunday xulosaga keldilarki, ...” yoki “XIX asrlarda olimlar tushunishga harakat qildilarki, nima uchun...”) va h.k.; 2) matndagi axborotning to'g'riligiga ishonishi yoki ishonmasligini ifodalash (masalan, “Men shunga ishonaman, chunki...”, “Bu narsaga ishonmaslik qiyin, chunki...”). Tegishli xulosalarning mavjudligi bayon etilgan fikrlarning yakunlanganligi va mantiqiyiligini ifodalaydi. Shuningdek, o'qituvchi talabalarga ishning yoki fikrning yakunida nafaqat xulosa va umumlashtirishlar keltirilishi, balki muammolarni hal qilishga tegishli ko'rsatmalar, keyingi harakatlarga chaqiriqlar, istaklar, maslahatlar va takliflar keltirilishi mumkinligi to'g'risida ham aytib o'tishi lozim.

Uchinchi bosqich dalillashning usullarini aniqlab olishdan iborat. Matnlar o'qituvchi tomonidan tanlab olinadi. Bu misollar, illyustratsiya, namunalar(ijobiy yoki salbiy) yordamida dalillashdan iborat bo'lishi ham mumkin.

To'rtinchi bosqich dalillash ko'nikmalarini chuqurlashtirish va mustahkamlashdan iborat bo'ladi.

Misol tariqasida quyidagi ilmiy matnni keltirish mumkin. “...Galiley jismlarni tushushini kuzatish va xulosa chiqarishni taklif qildi, Uning fikricha, bir xil og'irlikka, ammo turli hajm kengligiga ega bo'lgan jismlar turli tezlikda tushadi. Hajm kengligi katta bo'lgan jismlar sekin tushadi, bunga sabab havo oqimining qarshiligi bo'lsa kerak deb, taxmin qildi. Lekin o'zining gipotezasini tajriba orqali sinab ko'rishga olimning imkoniyati bo'lmadi, chunki u davrda havo qarshiligini qanday bartaraf qilishni bilishmas edi. Keyinchalik bu gipotezani ingliz olimi Isak Nbyuton tekshirib ko'rishga muvofiq bo'ldi. Bu vaqtda maxsus asbob – idishdan havoni so'rib oladigan

havo nasosi yasashdi. Nyuton shisha trubkani oldi, nasos yordamida undan havoni tortib chiqardi, ya'ni unda vakuum hosil qildi va bu sharoitda idish tubiga pat va qo'rg'oshin parchasi qanday tushishini kuzatdi. Olim ular bir xil tezlikda tushishini aniqladi. Shu tarzda Nyuton Galileyning gipotezasini tajriba orqali ko'rsatdi. U vakuum (havosizlik) sharoitida turli og'irlikka ega bo'lgan jism, hajm kengligiga bog'liq bo'lmagan holda, tushish davrida bir xil tezlikka ega bo'lishini isbotlab berdi[3, 124].

O'qituvchi talabalarga quyidagicha savol bilan murojaat qilishi mumkin: "Siz qanday o'ylaysiz, nima uchun Galiley o'zining gipotezasini tekshirib ko'rolmadi?" So'ng javobni isbotlash uchun matndan misollar keltirishni taklif qiladi.

Masalan, talabalar matn mazmuniga tayangan holda bunga quyidagicha javob berishlari mumkin: "Galiley yashagan davrlarda, ya'ni XYI-XYII asrlarda havoning qarshiligini qanday bartarf etish yo'lini bilishmagan", "Tajriba o'tkazish uchun kerakli asboblari bo'lmagan".

Matn mazmunidan kelib chiqib, talabalar quyidagi xulosalar chiqarishlari mumkin: "Ilm-fan va texnikaning rivojlanishi natijasida olimlar yanada aniqroq ma'lumotlar olishga erishmoqdalar, ilgari surilgan gipotezalarni tajriba asosida isbotlab berish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar. Bu, o'z navbatida, dunyo manzarasini yanada aniqroq ko'rish va bilish hamda muammolarni amaliy jihatdan hal qilish imkoniyatini bermoqda".

Shu tarzda yana bir dalilni tekshirib ko'rishimiz mumkin: "Nikelning titan bilan qotishmasi "mexanik" xotira xossasiga ega bo'ladi, ya'ni mahsulotning shakli va aniq o'lchamini eslab qolish va deformatsiya holatida ularni qayta tiklash qobiliyatiga ega bo'ladi"[2,157].

O'qituvchi talabalardan "shakl va o'lchamni qayta tiklash" so'z birikmasining ma'nosini tushuntirib berishni taklif qilishi mumkin. Bunda savollarni quyidagi tarzda tuzishi maqsadga muvofiq:

1. Siz bu so'z birikmasining ma'nosini qanday tushinasiz?

Bunga quyidagicha javob berish mumkin: "Qayta tiklash – bu demak, dastlabgi shakl va o'lchamga qaytish, ega bo'lish, ya'ni deformatsiyagacha ega bo'lgan shakl va o'lchamga qaytish".

2. Siz "mexanik" xotiraga ega bo'lgan yana qanday qotishmalarni bilasiz?

Talabalar o'zlarining o'rgangan tajribalariga asoslanib, oldin o'qigan matnlarini eslaydilar va quyidagi qotishmalar to'g'risida ma'lumot beradilar: nikelning kobal't va titan bilan qotishmasi, oltinning kadmi bilan, misning margants va alyumin bilan, misning alyumin va mis bilan qotishmalari va b.

3. Bunday g'ayrioddiy qotishmalarning sanoatda qanday ahamiyati bor?

Taxminiy javob quyidagicha: “Bunday qotishmalar sonoat uchun juda katta ahamiyatga ega. Masalan, kosmik texnikasi uchun: ulardan sun’iy Yer yo’ldoshlari uchun antennalar tayyorlanadi, nazariy jihatdan bu kabi qotishmalardan orbita radioteleskoplari yasash mumkin”.

Talabalar bilan dalillashning yana bir usuli – ilyustratsiya(tasvir), ya’ni mavhum tushunchalarni ko’rgazmali shaklda ko’rsatish orqali isbotlashni keltirish mumkin. Faktlar tasvir orqali aks ettiriladi, mazmun jihatidan mos keladigan, bayon qilinayotgan holatni tushunishga yordam beradigan obrazli manzaralar hosil qilinadi. Bu yerda o’qituvchi topshiriqlarni o’yin shaklida bajarishni taklif etishi ham mumkin, chunki o’yin so’zlarni mexanik tarzda yod olmasdan beixtiyor eslab qolish qobiliyatini shakllantiradi, materiallarni yorqin va qiziqarli tarzda o’zlashishiga imkoniyat yaratadi. Demak, bu holda quyidagicha topshiriqlar berish maqsadga muvofiq:

1. Quyidagi tushunchaga grafik jihatdan mosliklarni toping: kristal panjara, erish, qaynash, olmos, ko’mir, to’g’richiziqli harakat, egrichiziqli harakat va b.

2. Quyidagi grafik tasvirga tegishli so’zlar tanlang: shisha, havo nasosi, o’lchov, plastik, prujina, Yerning Quyosh atrofida aylanishi va b.

Tushunchalarga tegishli sinonimlar tanlashga oid topshiriqlar ham yaxshi natija beradi, chunki u talabalarning so’z boyligini oshiradi va nutqda so’z qo’llash ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Topshiriq quyidagicha bo’lishi mumkin: ajratib ko’rsatilgan so’z va so’z birikmalariga mos keladigan sinonimlar tanlang: suvning suyuq holatdan qattiq holatga o’tishi, haroratning ko’tarilishi, jismning shaklini o’zgartirishi, molekulalarning tartibsiz harakat qila boshlashi va b.

O’qituvchi tomonidan tanlangan va tavsiya etilgan turli xil ilmiy matnlarni tahlil qilish ham yaxshi samara beradi. Talabalar bulardan mualliflarning fikr-mulohazalari asosida misollar topadilar.

Dalillash ko’nikmalarini singdirishda diskussiya metodidan foydalanish ham katta samara beradi, chunki nutqiy faoliyatning bu turi qo’yilgan muammoga tegishli so’zlar va nutqiy model (dalil)larni tezkor usulda izlash, tanlash ko’nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, talabalarni haqiqatni jamoa bo’lib izlashga faol ishtirok etish hisobiga o’quv jarayonini jadallashtirishga xizmat qiladi. Diskussiya – bu o’ziga xos bilim va fikr almashish usuli. Bu o’rinda ham o’yinli topshiriqlardan foydalanish mumkin, chunki “o’yinli topshiriq – o’quvchilar o’zlarini qulay va erkin, ta’lim oluvchining qiziqishlarini qo’zg’atuvchi, unda chet tilida gapirish xohishini yuzaga chiqaradigan muhitni yaratadi”[1,4].

Bunga quyidagi mashg’ulotni misol qilib keltirish mumkin. O’qituvchi uy topshirig’i sifatida biron bir ilmiy matnni, masalan, neft mahsulotlarini qazib olish va

uni qayta ishlashga bag'ishlangan matn ustida ishlashni taklif qiladi. Matnni o'qish, yangi so'z va iboralarni o'rganish, shuningdek, ularning nazarlarida xarakterli bo'lgan fikrlarni topishni yuklaydi. So'ng mashg'ulot davomida guruh ikkita kichik guruhga bo'linadi. Ularga quyidagi savollar beriladi:

1. Neft sanoatining atrof muhitga qanday ta'siri bor?

2. Neft mahsulotlarini qazib olish insoniyatni global halokatlarga olib kelishi mumkinmi?

3. Quyidagi gaplarning mazmunini qanday izohlaysiz: Neft – qora oltin. Neft – bizning halokatimiz. Neft – bu yerning qoni, biz esa undan o'z boyligimizni yaratamiz.

4. Neft zahiralari bitmas-tuganmasmi?

Har ikki guruh diskussiyaga kirishib, o'rta qo'yilgan savollarga nisbatan o'z fikrlarini bildirishadi, asoslash uchun ilmiy faktlarga tayangan holda matndan misollar keltirishadi. Bunda qaysi guruhning javoblari asosli, dalillari ishonchli bo'lsa, o'sh guruh g'olib bo'ladi.

Diskussiya jarayonida talabalar mantiqiy dalillash va o'rta qo'yilgan muammoga nisbatan o'z shaxsiy nuqtai nazarlarini bayon qilish malakalarini hosil qiladilar. Bunda talabalar o'z fikrlarini madaniy nutq nuqtai nazaridan bayon qilish malakalariga ega bo'lishlari lozim. Ular nutqning ilmiy uslubi uchun xarakterli "birinchidan", "ikkinchidan", "shubhasiz" kabi kirish so'zlardan keng foydalanishlari maqsadga muvofiq, chunki bunday so'zlar axborotlarni yetkazishda fikrning mantiqiylikini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, talabalarga fikrini o'z suhbatdoshiga yetkazishda etika me'yorlariga rioya qilish malakalarini ham singdirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki o'z fikrini isbotlash uchun dallillar keltirishda suhbatdoshiga nisbatan bosiqlik, xotirjamlik va muomalilik bilan yondashsa, fikrning aniqligi va ta'sirchanligini yetarli darajada ta'minlagan bo'ladi. Bunda quyidagi nutqiy modellardan foydalanish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz: "Sizning fikringizga qo'shilishim mumkin, ammo shunday faktlar borki...", "Fikringizning ko'p jihatlariga qo'shilaman, ammo yana shuni ta'kidlaymanki, ..." , yoki "Afsuski, e'tiroz bildirishga majburman, chunki ..." "Siz ... jihatlarini nazardan chetda qoldiriyapsiz" va b. Suhbatdoshining fikriga nisbatan o'z munosabatini bayon qilishda shaxsiy baho berish bilan bog'liq quyidagi iboralarni ishlatmagan ma'qul deb o'ylaymiz: "Menga ... haqidagi fikrlaringiz juda yoqdi", "Menga ... haqidagi fikrlaringiz umuman yoqmadi". Talabalar suhbatdoshiga nisbatan o'z fikrini ifodalashda quyidagi kirish so'z va birikmalardan foydalanishlari maqsadga muvofiq: bizning nazarimizda, bizning o'ylashimizcha, ehtimoldan holi emas, lozim topamiz.

Nutqni aniq, ishonchli, ta'sirchan bo'lishi faqatgina dalilashni qanday bo'lishiga bog'liq emas, balki nutqning ritmi, chastotasi, talaffuz xususiyatlariga ham bog'liq bo'ladi. Nutqni irod etishda aniq, hotirjam, tovushni zo'riqtirmasdan bir maromda va mazmunan boy qilib gapirishga harakat qilish lozim. Nutqni to'g'ri shakllantirish uchun har bir nutq tovushi, bo'g'in va so'z yetarli darajada aniq eshitalishi lozim.

Demak, dalillash – bir kishining asoslangan nuqtai nazarini boshqa bir kishi tomonidan yetarli darajada tushunishi va qabul qilish(yoki qabul qilmaslik)ga yo'naltirilgan mantiqiy-kommunikativ jarayon. Dalil esa – so'zlovchining o'z nuqtayi nazarini asoslash uchun keltiradigan isbot, holat, ma'lumot, misol.

XULOSA

Yuqorida aytilgan fikrlarni umumlashtirgan holda quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Talabalarda ilmiy nutq malakalarini hosil qilish uchun ularni asosiy umumilmiy va kasbiy tushunchalarni o'rganishga, ularning dunyoqarashlarini kengaytirish uchun maxsus ilmiy adabiyotlar ustida ishlashga yo'naltirish maqsadga muvofiq.

2. Mashg'ulotlarda talabalar ilmiy-pedagogik faoliyatlariga tegishli dalil va isbotlarni bayon qilishlari uchun kerakli bo'lgan nutqiy modellar ustida muntazam ravishda ishlash va qo'llash ko'nikmalarini shakllantirib borishlari lozim.

3. Talabalarda tegishli dalillarni tanlash va qo'llashda nafaqat ilmiy, balki ijodiy yondashuv malakalarini ham hosil qilish, bunda ularning nutqiy imkoniyatlarini obrazli sinonimlarni qo'llashga o'rgatish orqali kengaytirish maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Аросева Т.Е. и др. Научный стиль речи: технический профиль. — М.: Русский язык. Курсий, 2010.
2. Гильмутдинова Н.А. Логика и теория аргументации: Учеб. пособие. — Ульяновск: Изд-во УЛГТУ, 2006.
3. Дубинская Ю.В. и др. Русский язык будущему инженеру. — М.: Флинта; Наука, 2007.
4. Abu Nasr Farobiy. Fozil kishilar shahri. –Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashryoti, 1993. -224 b.
5. O'zbek tilining izohli lugati. A. Madvaliyev tahriri ostida. 1-tom, T. 2008.

ADOLATLI IJTIMOYIY SIYOSAT YANGI O‘ZBEKISTON RIVOJLANISHINING MUHIM ISTIQBOLI SIFATIDA

Mustafoyeva Feruza Xurshid qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti 2-kurs talabasi

+998 90 829 07 08

mustafayevaferuza07@gmail.com

ANNOTATSIYA

Davlat va jamiyat hayotida har bir sohaning o‘z o‘rni va ahamiyati bor. Har bir mamlakat o‘z fuqarolari uchun munosib turmush sharoitlarini yaratish maqsadida islohotlar va yangilanishlarni amalga oshiradi. Ushbu islohotlar qatorida ijtimoiy soha va u bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy siyosat ham asosiy o‘rin egallaydi. Mazkur maqolada bugungi kunda Yangi O‘zbekistonimiz rivoji va istiqbolida muhim hisoblangan ijtimoiy siyosat, uni adolatli va oqilona yuritish hamda ushbu siyosatning mamlakatimiz taraqqiyotidagi ahamiyati haqida fikr-mulohazalar va xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlangan mamlakatlar, ijtimoiy siyosat, kategoriya, ijtimoiy makon, inson kapitali, pedagog, rehabilitatsiya, mexanizm.

СПРАВЕДЛИВАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА – ВАЖНАЯ ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

Каждая сфера имеет свое место и значение в жизни государства и общества. Каждая страна реализует реформы и обновления, чтобы создать достойные условия жизни для своих граждан. Среди этих реформ главное место занимает социальная сфера и непосредственно связанная с ней социальная политика. В данной статье представлены мнения и выводы о социальной политике, которая сегодня считается важной в развитии и перспективах нашего Нового Узбекистана, его справедливом и рациональном управлении, а также о значении этой политики в развитии нашей страны.

Ключевые слова: развитые страны, социальная политика, категория, социальное пространство, человеческий капитал, педагог, реабилитация, механизм.

FAIR SOCIAL POLICY IS AN IMPORTANT PERSPECTIVE FOR THE DEVELOPMENT OF THE NEW UZBEKISTAN

ABSTRACT

Each sphere has its place and significance in the life of the state and society. Every country implements reforms and renovations to create decent living conditions for its citizens. Among these reforms, the main place is occupied by the social sphere and social policy directly related to it. This article presents opinions and conclusions about social policies that are today considered important in the development and prospects of our New Uzbekistan, its fair and rational governance, as well as the significance of these policies in the development of our country.

Key words: *developed countries, social policy, category, social space, human capital, teacher, rehabilitation, mechanism.*

KIRISH

Dunyodagi har bir davlat yuksak taraqqiyotga erishish, jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoriga kirish, fuqarolari uchun munosib turmush shart-sharoitlarini yaratib berishni xohlaydi. Buning uchun keng miqyosli islohot va bunyodkorlik ishlarini amalga oshiriladi.

Bizning mamlakatimizda ham ushbu maqsad ustuvor mavqe kasb etib, davlatimizda amalga oshirilayotgan har bir islohot shunga qaratilgan. Bugun oldimizga katta maqsadlar qo'yib, shunga tomon harakatlanayotgan ekanmiz, bunda jamiyatda mavjud bo'lgan barcha sohaga e'tibor qaratishimiz lozim.

Mamlakat taraqqiyotida muhim rol o'ynovchi sohalardan biri bu ijtimoiy soha va u bilan bog'liq ijtimoiy siyosatdir. Ijtimoiy soha ijtimoiy hayotning barcha muhim qismlarini o'z ichiga olgani bois davlat siyosatida unga katta e'tibor qaratiladi.

Muhtaram yurtboshimizning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarlarining "Kuchli ijtimoiy siyosat: mohiyat va imkoniyatlar" nomli qismida quyidagi fikr keltirilgan: "Yangi O'zbekistonni o'z hayotidan rozi, baxtli insonlar mamlakatiga, har tomonlama rivojlangan ijtimoiy makonga aylantirish ushbu yo'nalishdagi islohotlarimizning asosiy maqsadidir"⁹⁸. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish uchun bugun qamrovi keng yangiliklar qilinmoqda.

Ijtimoiy siyosat aholining turmush farovonligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar tizimidan iboratdir.

⁹⁸ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent. O'zbekiston, 2021. – B. 199.

Ijtimoiy siyosatning tor ma'nodagi ta'rifi davlatning ma'lum sababga ko'ra ijtimoiy jihatdan nochor bo'lgan va o'zining moddiy holatini o'z kuchlari orqali yaxshilay olmaydigan aholi guruhlari yoki qatlamlarini (pensioner, yetim bolalar, talabalar, mehnat nogironlari hamda kam ish haqi oluvchi ishlovchilar kategoriyalari)ni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidan iborat.

Ijtimoiy siyosatning keng ma'nodagi ta'rifi jamiyatning barcha a'zolarining ijtimoiy rivojlanishi uchun normal yashash va qulay imkoniyatlar yaratishga qaratilgan davlat chora-tadbirlari yig'indisidir.

Adolatli ijtimoiy siyosat aholining turmush farovonligini oshirishga qaratilgan har bir islohotga adolat nuqtayi nazaridan yondashish, jamiyat qatlamlarining hech qaysisini e'tibordan chetda qoldirmaslik, ularga bir xilda va teng imkoniyat hamda sharoitlarni yaratib berish, jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish va boshqalardan iboratdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yurtimizni rivojlantirish maqsadida qabul qilingan ko'pgina dasturlarda adolatli ijtimoiy siyosat yuritish bo'yicha rejalar va vazifalar kiritilgan. Masalan, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida to'rtinchi ustuvor yo'nalish "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish" deb nomlangan. Mazkur yo'nalishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish;
- Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish;
- Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash;
- Malakali o'qituvchilarning oylik maoshlarini bosqichma-bosqich 1 000 AQSh dollari ekvivalentiga yetkazish;
- Maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish;
- Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish;
- 2026-yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash;
- Aholi uchun majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash, ehtiyojmand qatlamlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish;
- Aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatini oshirish, budjet mablag'laridan samarali foydalanish, tibbiy xizmatlarni markazlashtirish va aholini tibbiy sug'urtalash amaliyotini joriy qilish;

– Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish va boshqalar.

Yuqoridagi maqsadlarda ham ta‘lim, ham sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va boshqalarga asosiy e‘tibor qaratilgan. Chunki mazkur sohalar ijtimoiy hayotning eng muhim elementlari hisoblanadi. O‘z-o‘zidan ta‘lim har bir davlat taraqqiyoti va kelajagining poydevoridir. Rivojlangan davlatlar tajribasiga qaraydigan bo‘lsak, ta‘lim sohasiga katta ahamiyat berilganiga guvoh bo‘lamiz. Singapur, Yaponiya, Janubiy Koreya, Finlandiya kabi dunyoning yetakchi va rivojlangan mamlakatlarining shu darajada rivojlanishida ta‘lim tizimini katta ahamiyat kasb etgan.

Mustaqil diyorumizda 2024-yil 1-fevraldan kuchga kirgan “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonun jamiyatimiz hayotida muhim voqea sifatida qayd etildi. Chunki bu ilgari mavjud bo‘lmagan va uzoq kutilgan normativ hujjat hisoblanadi. Ushbu qonunning kuchga kirishi adolatli ijtimoiy siyosat sohasida amalga oshirilgan ulkan jarayon bo‘ldi.

Mamlakatimizni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan muhim dasturlardan yana biri bo‘lgan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ham ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha islohotlar mavjud bo‘lib, bular ham yurtimiz rivojiga katta hissa qo‘shishda muhimdir. Jumladan, mazkur strategiyada quyidagi vazifalar belgilab qo‘yilgan:

– Professional ijtimoiy xizmatlarni ko‘rsatish tizimini tubdan takomillashtirish: bunda ijtimoiy himoyaga muhtojlarning barchasi to‘liq qamrab olinishi ko‘zda tutilgan.

– Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha yangi tizimni yaratish hamda ular uchun qulay va maqbul muhitni yaratish: bunda nogironligi bo‘lgan shaxslarni rehabilitatsiya xizmatlari bilan to‘liq qamrab olish ko‘zda tutilgan.

– Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish. Bolalarni himoya qilish – kelajakni himoya qilish demakdir.

– Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faolligini oshirish va gender tenglikni ta‘minlash.

– Nuroniylarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash. Bu mustaqillikdan buyon amalga oshirilib kelinayotgan islohotlarning mantiqiy davomidir.

– Mamlakatda kambag‘allik darajasini qisqartirish: bunda 2026-yilga qadar kambag‘allikni 2022-yilga nisbatan 2 barobarga, 2030-yilga qadar esa keskin qisqartirish ko‘zda tutilgan. Bu ham ijtimoiy siyosatda muhim islohot hisoblanadi.

Chunki yurtimizning asosiy maqsadlaridan biri fuqarolar va aholi turmush farovonligini oshirishdan iborat.

– Aholini daromadli mehnat bilan band qilish, ijtimoiy sug‘urta tizimini takomillashtirish.

– Fuqarolarni davlat hisobidan kasb-hunarga o‘qitish, ularning zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha kasbiy ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, davlatimizda amalga oshirilayotgan adolatli ijtimoiy siyosatning asosiy vazifalari quyidagilar: har bir shaxsning mehnat qilishi, bilim olishi huquqlarini amalga oshirishni iqtisodiy va huquqiy jihatdan kafolatlash; aholining barcha qatlamlarini, birinchi navbatda, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarining ijtimoiy himoya mexanizmini ishlab chiqish; ishsizlikning oldini olish; ijtimoiy sug‘urta tizimini yaratish; aholi turmush darajasining keskin pasayishiga yo‘l qo‘ymaslik; aholi farovonligini ta‘minlashning chora-tadbirlarini yaratish va boshqalar. Bu vazifalarning amalga oshirilishi kelgusi taraqqiyotning yuksak rivojlanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Mirziyoyev Sh.M.. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent. O‘zbekiston. 2021.
2. Vaxabov A.V., Zaxidova Sh.Sh., Xajibakiyev Sh.X., Raxmanov Sh.I., Odinayev D.Sh., Fayzullayev J.N., Baxtiyorov B.B., Abdulxakimov S.N.. Ijtimoiy siyosat. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent. “Mumtoz so‘z”. 2019.
3. Abduraxmanova G.Q., Abduramanov X.X. Ijtimoiy sohalar va inson taraqqiyoti. – Toshkent, 2018.
4. To‘ychiyeva S., Norbekov A. Ijtimoiy siyosat. – Toshkent, 2010.
5. Shayusupova N.T., Arabov N.U., Nasimov D.A. Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy himoya. - Toshkent. “Iqtisodiyot”. 2014.
6. “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son. www.lex.uz.
7. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. 11.09.2023. www.lex.uz.
8. “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-901-son 01.02.2024. www.lex.uz.

ABU RAYHON BERUNIY TABIIY-TARIXIY VA GEOGRAFIK OMILLARNING HIND JAMIYATINING IJTIMOYIY TUZILISHIGA TA'SIRI HAQIDA

Umarov Botir Ibodulla o'g'li

TDSHU, "Sharq falsafasi va madaniyati" yo'nalishi 2-kurs magistranti

Izzetova E.M.

Falsafa fanlari doktori, professor,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning "Kitob al-Hind" asarida Hindiston yarimorolining tabiiy-tarixiy va geografik o'lchamlarini chuqur o'rganishi va inson borlig'i asoslarini tahlil qilishi ko'rib chiqiladi. Beruniyning Hindistonning iqlim, geografiyasi va ekologik xususiyatlari hamda insoniy madaniyat va jamiyatning shakllanishiga ta'sirini o'rganishi, uning zamonidan oldingi ilmiy va antropologik kashfiyotlari haqida fikr yuritiladi. Bu tadqiqot orqali Beruniyning Hindistonning madaniy va diniy xilma-xilligi, tabiiy muhit va inson faoliyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqligi haqida qilgan kuzatishlari va ulkan hissasi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Abu Rayhon Beruniy, Kitob al-Hind, Hindiston yarimoroli, antropologiya, geografik determinizm, iqlim xilma-xilligi, musson, kasta tizimi, madaniy plyuralizm, dinlararo muloqot, Hinduizm, Brahmanik matnlar, sinkretik tabiat.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются углубленное исследование Абу Райханом Беруни естественно-исторических и географических измерений Индийского субконтинента и его анализ основ человеческого существования в «Китаб-эль-Хинде». Обсуждаются исследования Беруни о климате, географии и экологических особенностях Индии, а также влияние этих факторов на формирование культуры общества и личности.

Ключевые слова: Абу Райхан Беруни, Китаб аль-Хинд, Индийский субконтинент, антропология, географический детерминизм, климатическое разнообразие, муссоны, кастовая система, культурный плюрализм, межконфессиональный диалог, индуизм, брахманские тексты, синкретическая природа.

ABSTRACT

This article examines Abu Rayhan Beruni's in-depth study of the natural-historical and geographical dimensions of the Indian subcontinent and his analysis of the foundations of human existence in Kitab al-Hind. Beruni's study of India's

climate, geography, and ecological features, as well as the impact on the formation of human culture and society, and scientific and anthropological discoveries before his time are discussed. Through this study, Beruni's observations and contributions on India's cultural and religious diversity, the interrelationship between the natural environment and human activities are highlighted.

Keywords: *Abu Rayhan Beruni, Kitab al-Hind, Indian subcontinent, anthropology, geographical determinism, climatic diversity, monsoon, caste system, cultural pluralism, interfaith dialogue, Hinduism, Brahmanical texts, syncretic nature.*

KIRISH

Islom oltin asrining yorqin namoyandasi Abu Rayhon Beruniy ilm-fan, falsafa va madaniy izlanishlar sohasida yuksak arbob sifatida tanilganligi hammaga ma'lum. Milodiy 973-yilda Xorazm viloyatida (hozirgi O'zbekiston) tavallud topgan al-Beruniyning cheksiz qiziquvchanligi va teran aql-zakovati uni o'z davrining eng serqirra va bilimdon allomalaridan biri sifatida tarix yilnomalariga kiritdi⁹⁹.

Abu Rayhon Beruniyning misli ko'rilmagan ko'lamli polimatik hissasi astronomiya, matematika, fizika va tilshunoslik kabi ko'plab fanlarni qamrab olgan. Biroq, aynan uning antropologiya sohasidagi ulkan ishi, xususan, "Kitob al-Hind" ("Hindiston kitobi") nomli asari yaqqol namoyon bo'lib, uning intellektual qobiliyatining doimiy dalili bo'lib qolmoqda deyish mumkin.

Abu Rayhon Beruniy o'zining chuqur kuzatishlari va ilmiy izlanishlari orqali "Kitob al-Hind" asarida Hindiston yarimorolining tabiiy-tarixiy va geografik o'lchamlarini sinchkovlik bilan o'rganib, inson borlig'i asoslarini chuqur anglashni ochib beradi¹⁰⁰. Uning puxta hujjatlari va tahlillari geografiya va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqida bebaho tushunchalarni taqdim etadi va kelajakda antropologiya, geografiya va madaniyatshunoslik bo'yicha tadqiqotlar uchun shablonni taqdim etadi.

Beruniyning Hindiston geomadaniy dinamikasiga qarashlari. Hindistonning xilma-xil geografiyasi va uning jamiyatlarining murakkab tuzilishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, tarixiy davrlarni bosib o'tuvchi va Hindiston yarimorolida atrof-muhit va inson hayotining paydo bo'lishi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlaydigan yangi istiqbolni taqdim etadi.

Abu Rayhon Beruniyning "Kitob al-Hind" ("Hindiston kitobi") asaridagi kashshof yondashuvi haqiqatan ham empirik tadqiqot va turli bilim manbalarini har tomonlama sintez qilish tamoyillarini o'zida mujassam etgan ajoyib zamonaviy

⁹⁹ Пўлатова Д., Қодиров М., Аҳмедова М., Абдуҳалимов А., Шозамонов Ш. Фалсафа тарихи (Шарқ фалсафаси) Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – В. 137.

¹⁰⁰ Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 2-jild (Hindiston). Arabchadan A.Rasulov, Y.Hakimjonov, G'.Jalilov tarjimasini. So'zboshi va izohlar A.Irisovniki. Mas'ul muharrir G'.Jalolov va A.Irisov. – T.: "Fan", 1965. – B.198.

metodologiyani aks ettiradi. Uning to'g'ridan-to'g'ri kuzatish, tanqidiy tahlil va taqqoslashga sodiqligi bo'lajak antropologiya, madaniyatshunoslik va ijtimoiy fanlar olimlari uchun yuksak talablar qo'ydi.

Beruniy asarini muhokama qilishda geografik determinizm kontseptsiyasini birlashtirish uning jismoniy muhit va geografiyani Hindiston jamiyatining ijtimoiy tuzilmalari, madaniy amaliyotlari va tarixiy rivojlanishini shakllantirgani sifatida qanday qabul qilganligini tekshirishni o'z ichiga oladi. Bu yerda e'tiborga olinadigan ba'zi fikrlar:

Empirik kuzatish va tahlil: Al-Beruniyning empirik yondashuvi u Hindistonning jismoniy va madaniy landshaftlarini sinchkovlik bilan hujjatlashtirib, atrof-muhit va jamiyat me'yorlari o'rtasidagi munosabatni qayd etganini anglatadi. Uning musson iqlimi, daryo tizimlari va Hindistonning turli mintaqalarida mavjud tabiiy resurslar bo'yicha kuzatishlari bu omillar qishloq xo'jaligi amaliyotiga, aholi punktlariga va iqtisodiy faoliyatga qanday ta'sir qilgani haqida tushuncha beradi.

Ijtimoiy tuzilmalarda geografik determinizm: Beruniy Hindistonning turli xil geografiyasi, Himoloy tizmalaridan qirg'oq tekisliklarigacha, turli xil ijtimoiy tuzilmalar va mintaqalardagi madaniy amaliyotlarga qanday ta'sir qilganini kuzatgan bo'lishi mumkin. Masalan, Gang tekisligining unumdorligi zich aholi va murakkab ijtimoiy tuzilmalarni qo'llab-quvvatlagan, qurg'oqchil hududlar esa turli xil ijtimoiy moslashuvlarni keltirib chiqargan¹⁰¹.

Madaniy va tarixiy o'zaro ta'sirlar: Beruniyning asarida geografiya tarixiy o'zaro munosabatlarga, masalan, savdo yo'llari va bosqinlarga qanday ta'sir qilgani, bu esa o'z navbatida hind jamiyatining madaniy va ijtimoiy tuzilishini shakllantirgani haqidagi tushunchani aks ettiradi¹⁰². Hindistonning qirg'oqbo'yi mintaqalari va Xaybar dovonining boshqa sivilizatsiyalar bilan savdo va madaniy almashinuvni rivojlantirishdagi strategik ahamiyati shu nuqtai nazardan o'rganilishi mumkin.¹⁰³

Bilimlar sintezi: Beruniyning turli manbalar, jumladan, sanskrit tilidagi matnlar, mahalliy ma'lumot beruvchilar va o'z kuzatuvlaridan olingan ma'lumotlarni sintez qilish qobiliyati unga geografik omillarning hind jamiyatini shakllantirishda tarixiy va madaniy unsurlar bilan qanday o'zaro bog'langanligi haqida nozik tasavvur yaratish imkonini berdi.

Antropologiya va madaniyatshunoslikdagi meros: Beruniyning metodologiyasi va topilmalarini atrof-muhit kuchlari va insonning ushbu kuchlarga bo'lgan munosabati madaniy amaliyotlarni qanday shakllantirishini o'rganadigan madaniy

¹⁰¹ Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 2-jild (Hindiston). Arabchadan A.Rasulov, Y.Hakimjonov, G'.Jalilov tarjimasida. So'zboshi va izohlar A.Irisovniki. Mas'ul muharrir G'.Jalolov va A.Irisov. – T.: "Fan", 1965. – B.158.

¹⁰² Дьяконов М. Рецензия на книгу: Райнов Т. Великие учёные Узбекистана (IX–XI вв.). – Т.: УЗФАН, 1943// Вопросы истории. 1946. № 2–3. – С. 145.

¹⁰³ Ирисов А. Беруний ва Ҳиндистон. – Т.: ЎзФА нашриёти, 1963. – Б.7.

ekologiyaning antropologik kontsepsiyasining oldingi qismi sifatida ko'rish mumkin.¹⁰⁴ Uning ishi geografiya, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni tushunish uchun dastlabki asoslarni yaratdi, bu zamonaviy antropologiya va madaniyatshunoslikning markaziy mavzusi bo'lib qolmoqda.

Beruniy Hindistonni tushunishda to'siq bo'lgan bir qancha "to'siqlarni" muhokama qildi. Ulardan birinchisi til edi. Uning fikricha, Sanskrit tili arab va fors tillaridan shunchalik farq qilganki, g'oya va tushunchalarni bir tildan boshqa tilga osonlikcha o'girib bo'lmaydi. U aniqlagan ikkinchi to'siq diniy e'tiqod va urf-odatlardagi farq edi. Mahalliy aholining o'z-o'zini singdirishi va natijada izolyatsiyasi uchinchi to'siq bo'ldi. U bu muammolardan xabardor edi, shuning uchun Beruniy deyarli faqat Brahmanlik asarlariga bog'liq bo'lib, ko'pincha Vedalar, Puranalar, Bhagavad Gita, Patanjali, Manusmriti va boshqalardan parchalarni keltirib, hind jamiyati haqida tushuncha beradi¹⁰⁵.

Hindistondagi tabaqalanish va ularning tasnifi. Beruniyning Hindistondagi tabaqalar tizimi haqidagi ma'lumotlari "Kitob al-hind" nomli asosiy asarida batafsil bayon qilinganidek, hind jamiyati ichidagi va undan tashqaridagi ijtimoiy tabaqalanishni har tomonlama va qiyosiy tahlil qiladi. Uning kuzatishlari Hindistonning asosiy ijtimoiy tuzilishini tavsiflovchi murakkab ijtimoiy ierarxiyani yoritib beradi, u ijtimoiy bo'linishning universal jihatlarini ta'kidlash uchun uni boshqa jamiyatlar bilan sinchkovlik bilan taqqoslagan. Beruniy tavsifi qadimgi hind yozuvlarida ildiz otgan kasta tizimining ierarxik tabiatini ta'kidlaydi. Ushbu tizim an'anaviy ravishda to'rtta asosiy toifaga yoki "varnalarga" bo'linadi: 1) brahminlar: eng yuqori kasta deb hisoblangan ruhoniylar sinfi Purusha yoki Brahmanning boshidan kelib chiqqan deb ishoniladi, bu ularning intellektual va ruhiy yetakchilar rolini ramziy qiladi; 2) kshatriyalar: Purushaning qo'llaridan kelgan jangchi va hukmron sinf ularning himoya va boshqaruvdagi rolini bildiradi; 3) vaishyalar: Purushaning sonlari bilan bog'liq bo'lgan savdogar va qishloq xo'jaligi sinfi, ularning savdo va qishloq xo'jaligidagi rolini aks ettiradi; 4) shudralar: Purushaning oyoqlari bilan bog'liq bo'lgan eng past kasta, ularning jamiyatdagi xizmatga yo'naltirilgan rolini ifodalaydi.

Qattiq ierarxik bo'linishlarga qaramay, Beruniy turli kastalar a'zolari bir xil jamoalarda birga yashashlarini ta'kidlaydi, bu hind jamiyati ichidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va o'zaro bog'liqliklarning murakkab tarmog'ini ko'rsatadi¹⁰⁶. Beruniyning hind kasta tizimini boshqa madaniyatlardagi ijtimoiy tuzilmalar bilan, masalan,

¹⁰⁴ Носирходжаева Г.А. Проблемы историко-философской мысли в трудах Беруни. Дисс. канд. филос. наук. - Ташкент, 1999. - 156 с.

¹⁰⁵ Khan M.S. "Al-Biruni and the Political History of India". Oriens. 25/26. – В. 86–115.

¹⁰⁶ Машарипова Г.К. Беруни об измерении размера Земли //Современные гуманитарные исследования. 2011. №. 4. - С. 29.

qadimgi fors sinf tizimi bilan solishtirish usuli, uning ijtimoiy bo'linishning kengroq, universal doirasi doirasida hind ijtimoiy tabaqalanishini kontekstualashtirishga qaratilgan ilmiy urinishini ta'kidlaydi. Bu taqqoslash, kasta tizimi o'zining tafsilotlari va diniy asoslari bilan noyob bo'lsa-da, ijtimoiy tabaqalanish tushunchasi Hindistonga xos emas degan tushunchani ta'kidlaydi¹⁰⁷.

Beruniyning Hindiston kasta tizimi haqidagi kuzatishlari va tahlillarini umumlashtirganda, u mavzuga empirik qiziqish, qiyosiy tadqiqot va ijtimoiy tengsizliklarga tanqidiy qarash bilan yondashgani ko'rinadi. Uning ishi ijtimoiy hayotning har bir jabhasiga ta'sir ko'rsatgan qat'iy, irsiy ierarxiya bilan ajralib turadigan asosiy hind ijtimoiy tuzilishi haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi, shu bilan birga uni umuminsoniy ijtimoiy hodisalarning kengroq kontekstiga joylashtiradi va shu bilan insoniyat jamiyatlari haqidagi tushunchamizni boyitadi.

Beruniyning “Kitob al-Hind” asarida Hindistonning geografik va madaniy tushunchalari. Hindiston yarimorolining iqlim xilma-xilligi Beruniyning ilmiy qiziqishini o'ziga tortadi. U mavsumiy o'zgarishlarni, yog'ingarchilik shakllarini va musson shamollarining ta'sirini o'rganadi. Beruniy iqlimning qishloq xo'jaligi, savdo va odamlarning kundalik hayotiga chuqur ta'sirini tan oladi. Uning kuzatishlari oddiy meteorologik hisobdan tashqarida, iqlim madaniy amaliyotlar va ijtimoiy tuzilmalarni qanday shakllantirishini o'rganadi. Musson¹⁰⁸, ayniqsa, uning muhokamalarida asosiy element bo'lib, uning qishloq xo'jaligi kalendarlari va jamoalarning turmush tarzidagi rolini ta'kidlaydi¹⁰⁹.

Beruniyning “Kitob al-Hind” doirasida Hindiston yarimorolidagi ko'zga ko'ringan tog'lar, daryolar va iqlimni o'rganishi mintaqani belgilaydigan geografik xususiyatlarni yaxlit tushunish imkonini beradi. Uning diqqatli kuzatishlari nafaqat o'sha davrning ilmiy bilimlariga hissa qo'shadi, balki ushbu tabiiy elementlarning Hindiston yarimorolining madaniy va ijtimoiy tuzilishi bilan o'zaro bog'liqligini tushunish uchun asos yaratadi.

Aslini olganda, Beruniyning “Kitob al-Hind”da Hindistondagi turli madaniyatlar, tillar va dinlarni tan olishi uning keskin kuzatish qobiliyati va madaniyatlararo sezgirligidan dalolat beradi. Uning ishi kelajakdagi olimlar uchun Hindiston yarimorolidagi madaniy va diniy plyuralizmning murakkab dinamikasini

¹⁰⁷ Кочкорова Д.А. Научная деятельность Беруни как момент преемственной связи в развитии науки// Вестник Омского государственного университета. 2016. №. 1. - С. 287.

¹⁰⁸ Izoh - Janubiy va G'arbiy Osiyo mintaqasida may-sentyabr oylarida janubi-g'arbdan esayotgan va yomg'ir (ho'l musson) yoki shimoli-sharqdan oktyabr va aprel oylari orasida (quruq musson) olib keladigan mavsumiy shamol.

¹⁰⁹ Bachmann-Medic D. Cultural twists. New landmarks in the sciences of culture. Moscow, New literary review, 2017. - 502 p. (In Russian)

o'rganish uchun poydevor qo'yadi va bu jonli mintaqani tavsiflovchi murakkab mozaikani kengroq tushunishga hissa qo'shadi.

Beruniy Hindistonni tushunishda til farqlari va madaniy farqlar kabi ma'lum to'siqlarga duch kelgan bo'lsa-da, u mahalliy urf-odatlar, muqaddas bitiklar va urf-odatlarga singib, bu qiyinchiliklarni yengib chiqdi. Uning kasta tizimi bo'yicha kuzatishlari, garchi me'yoriy sanskrit matnlari ta'sirida bo'lsa ham, uning davrida Hindistonning murakkab ijtimoiy tuzilishi haqida tasavvur beradi.¹¹⁰ Hindistonni tushunishga qo'shgan hissasidan tashqari, Beruniyning kengroq ta'siri uning madaniyatlararo muloqot va bilim almashishga qaratilgan sa'y-harakatlaridadir. Uning turli jamiyatlar, jumladan, fors, yunon va hind jamiyatlari bilan uchrashuvlari uning intellektual izlanishlarini boyitdi va o'rta asrlar ilmining kengroq gobeleniga hissa qo'shdi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Abu Rayhon Beruniyning "Kitob al-hind" nomli monumental asari uning Hindiston yarimorolidagi insoniyat mavjudligining tabiiy-tarixiy va geografik asoslari va jamiyat dinamikasiga bo'lgan cheksiz qiziquvchanligi, chuqur aqliy qobiliyatidan dalolat beradi.

Beruniy Hindistonni tushunishda duch kelgan til farqlari, diniy xilma-xillik va mahalliy aholining o'zini o'ziga singdirishi kabi muammolar madaniyatlararo izlanishlar murakkabligini ta'kidlaydi. Uning Brahmanik matnlarga tayanishi, to'siqlarni tan olishiga qaramay, Hindiston jamiyati sirlarini ochishga bo'lgan fidoyiligini ko'rsatadi. Beruniyning tabaqa tizimini nozik talqin qilishi, uning mavjudligini e'tirof etishi, ifloslanishni ma'qullamasligi, uning ijtimoiy tuzilish va uning xilma-xilligi haqidagi murakkab tushunchasini aks ettiradi.

Beruniyning Hindistondagi brahmanlar jamiyati haqidagi taassurotlari bilan tanishar ekanmiz, biz uning hind diniy, falsafiy va astronomik matnlarni keng mutolaa qilishiga duch kelamiz. Uning hind va yunon tafakkuri, shuningdek, so'fiylik ta'limotlari o'rtasidagi taqqoslashlari uning intellektual ishtirokining chuqurligini ko'rsatadi. Beruniyning hindlarning son jihatdan ustunligini tan olishi va uning hind matnlarini arab tiliga tarjima qilishga qo'shgan hissasi uning madaniyatlararo bilim almashinuvini rivojlantirishga sodiqligini ta'kidlaydi.

Islom va hinduizm o'rtasidagi keskin tafovutlar oldida Beruniyning kamtarona yondashuvi va o'z bilimlarini baham ko'rishga tayyorligi ko'prik quruvchi munosabatni ochib beradi. Hindlarning tor fikrliligi boshqa madaniyatlarga ta'sir

¹¹⁰ Машарипова Г. К. Беруни об измерении размера Земли. Современные гуманитарные исследования. 2011. №. 4.- С. 29.

qilmaslikdan kelib chiqqanligini anglash ilohiy bahslardan tashqari kengroq istiqbolni ko'rsatadi.

Mohiyatan, Abu Rayhon Beruniy merosi zamondan oshib, Hindiston yarimorolida inson va jamiyat mavjudligining tabiiy-tarixiy va geografik asoslarini chuqur anglash imkonini beradi. Beruniyning "Kitob al-hind" asari bo'lajak olimlarni Hindistonning boy merosining ko'p qirrali gobelenlarini o'rganishga chorlovchi hamda bu jo'shqin va rang-barang mintaqada insoniyat sivilizatsiyasi genezisi haqida kengroq ma'lumot olishga hissa qo'shadigan abadiy manba bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 2-jild (Hindiston). Arabchadan A.Rasulov, Y.Hakimjonov, G'.Jalilov tarjimasida. So'zboshi va izohlar A.Irisovniki. Mas'ul muharrir G'.Jalilov va A.Irisov. – T.: "Fan", 1965. – 158b.
2. Пўлатова Д., Қодиров М., Аҳмедова М., Абдуҳалимов А., Шозамонов М. Фалсафа тарихи (Шарқ фалсафаси) Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – В. 137-146.
3. Bachmann-Medic D. Cultural twists. New landmarks in the sciences of culture. - Moscow, New literary review, 2017. - 502 p. (In Russian)
4. Куранбаева У.С. Абу Райхан Беруни и его средневековая "Индия"// Alato Academic Studies, 2019, №. 4. - С. 214- 221.
5. Кочкорова Д.А. Научная деятельность Беруни как момент преемственной связи в развитии науки// Вестник Ошского государственного университета, 2016, №. 1. - С. 287 – 291.
6. Elliot, Henry Miers, Dowson, John. "1. Tārīkhu-l Hind of Bīrūnī". The History of India, as told by Its own Historians. Vol. 2. - London: Trübner, 1871. & Co. OCLC 76070790 <https://www.wikiwand.com/vi/Al-Biruni>
7. Ахмедов Т.Н. Беруний асарларида дин муаммолари. Дисс. канд. филос. наук. - Тошкент, 1994.- 122б.
8. Жўрақулов Ф.Н. Абу Райхон Беруний табиий - илмий ва ижтимоий - фалсафий меросининг ғарб олимлари томонидан тадқиқ этилиши. Дисс. канд. филос. наук. - Ташкент, 2008. – 160с.
9. Машарипова Г.К. Беруни об измерении размера Земли// Современные гуманитарные исследования, 2011, № 4. - С. 29 - 31.
10. Verdon Noémie. "Cartography and Cultural Identity: Conceptualisation of al-Hind by Arabic and Persian writers". In Ray, Himanshu Prabha (ed.). Negotiating Cultural Identity: Landscapes in Early Medieval South Asian History// Archaeology and Religion in South Asia. Routledge., 2015. ISBN 978-1-317-34130-7.

11. Дьяконов М. Рецензия на книгу: Райнов Т. Великие учёные Узбекистана (IX–XI вв.). Т.: УзФАН, 1943// Вопросы истории. 1946. № 2–3. - С. 144 - 145.
12. Носирходжаева Г.А. Проблемы историко-философской мысли в трудах Беруни. Дисс. канд. филос. наук. - Ташкент, 1999. - 156 с.
13. Strohmaier G. The Picture of the World in al-Bīrūnī's Pharmacognosy'European Review, 2008. Vol. 16. No. 2. - P. 242.

ABDULHAMID CHO‘LPON HIKOYALARINING BADIYYATI

Umarov Davron Odiljon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti Adabiyotshunoslik kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning XX asr birinchi yarmida ijod qilgan bir qator nasriy asarlarining o‘ziga xos jihatlari haqida fikr yuritildi. XX asr 20-30-yillar adabiyotidagi bir qator masalalar yoritildi.

Kalit so‘zlar: hikoya, qahramon, personaj, obraz, estetik kategoriya, janrlar sistemasi, sotsialistik metod.

ИСКУССТВО РАССКАЗОВ АБДУЛХАМИДА ЧОЛПАНА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрены особенности ряда прозаических произведений, созданных сыном Абдулхамидом Сулейманом Чолпаном в первой половине XX века. Освещен ряд проблем литературы 20-х и 30-х годов XX века.

Ключевые слова: рассказ, герой, персонаж, образ, эстетическая категория, жанровая система, социалистический метод.

THE ART OF ABDULHAMID CHOLPAN'S STORIES

ABSTRACT

In this article, the specific aspects of a number of prose works created by Abdulhamid Suleiman's son Cholpan in the first half of the 20th century were discussed. A number of issues in the literature of the 20s and 30s of the 20th century were covered.

Key words: story, hero, character, image, aesthetic category, system of genres, socialist method.

KIRISH

Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon XX asr o‘zbek adabiyotining eng mashhur namoyandalaridan biri hisoblanadi. Uning hayoti va ijodiy faoliyati adabiyotimizning eng yorqin sahifalaridan birini tashkil qiladi. U badiiy ijodning deyarli hamma turi bilan faol shug‘ullandi. Jumladan, she‘r, hikoya, roman, drama, tanqid, tarjima — hammasida ijod etdi. Lekin, birinchi navbatda, yangi o‘zbek she‘riyatining asoschisi bo‘lib tarixga kirdi.

Ijodkorning hayot yo‘liga nazar soladigan bo‘lsak, «Cho‘lpon» taxallusi bilan shuhrat qozongan Abdulhamid Sulaymon 1897-yilda Andijon shahrining Qatorterak mahallasida dunyoga keldi. Otasi Sulaymon Mulla Muhammadyunus o‘g‘li bazzoz

edi. Bazzoz — gazlamafurush degani. Taxmin qilish mumkinki, oila o‘ziga to‘q bo‘lgan. Ma’lumotlarga qaraganda, Sulaymon bazzoz zamonasining ko‘zi ochiq ziyolilaridan bo‘lib, «Rasvo» taxallusi bilan she’rlar yozgan, hatto devon tartib qilgan. O‘g‘li Cho‘lpon bilan she’riy yozishmalari bo‘lganini naql qiladilar. Bundan tashqari bo‘lajak adib xonadonida zamonning olim-u fozillari tez-tez bo‘lib turganlar.

Keyinchalik *bo‘lajak adibning shakllanishida ayricha rol o‘ynagan hodisalardan biri uning Zaki Validiy (1890-1970) bilan tanishuvi bo‘ldi. 1912-yilda Zaki Validiyning «Turk va tatar tarixi» degan kitobi bosiladi. Kitob qisqa muddatda katta shuhrat topadi. «Turk yurdu» (Turkiya), «Tarjimon» (Qrim), «Vaqt» (Orenburg) maqolalar beradi. Mashhur Bartold esa muallifni Peterburgga taklif etadi. Qozon universiteti tarix va arxeologiya jamiyatiga a‘zo qilib oladi. Turkistondan taniqli ma’rifatchi Ashurali Zohiriy va Qo‘qon xoni og‘aliqzodasi Yunus Hoji Og‘aliqov Zaki Validiy bilan yaqindan tanishish va suhbatlashish uchun Boshqirdistonga boradilar. Behbudiy Turkiston tarixini yozishni birgina unga ishonib topshirish mumkinligini matbuotda yozib chiqadi va yosh olimni Samarqand madrasalariga taklif etadi.*¹¹¹ 15 yashar Abdulhamid ham bu kitobni o‘qib, ta’sirlanib, muallifiga minnatdorchilik maktubi yozadi va Andijonga taklif etadi. Bu voqealardan keyin taqdir taqozosi bilan Qozon universiteti Zaki Validiyi 1913-yilning oxirlarida Farg‘ona vodiysiga ilmiy safarga yuboradi. Olim Andijonda ekan, Nazir To‘raqul bilan birga Abdulhamidlar uyida bo‘ladi va bu aloqa Zaki Validiy yashirin faoliyatga o‘tgan 1920-yilga qadar davom etadi. Ijodkor ijodining ilk kurtaklari haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, Cho‘lponning matbuotdagi dastlabki she’r va maqolalari 1914-yildan boshlab ko‘rinish beradi. O‘sha davrdagi mashhur «Sadoyi Turkiston» gazetasi 1914-yil 14-aprel sonida «15 yashar Abdulhamid afandi»ning «Turkistonli qardoshlarimizga» she’rini mushtariylariga havola etar ekan, o‘quvchilarni «yoshgina qalbi ila yorug‘lik va ilm-maorif yo‘liga boshlagan»idan mamnunligini yashirmagan va uning kelajagiga katta umid bildirgan edi. Mutaxassislarining aniqlashlaricha, «Sadoyi Turkiston»ning 1914-yil 29-aprel sonida chop etilgan «Qurboni jaholat» hikoyasi Cho‘lponning birinchi nasriy asaridir. Dastlabki asarlari «Abdulhamid Sulaymon», «Abdulhamid Sulaymoniy» imzolari bilan bosildi. Keyinchalik, «Qalandar», «Mirzaqalandar» va nihoyat, «Cho‘lpon» taxalluslari ostida ijod qildi. Va adabiyotimiz tarixiga Cho‘lpon nomi bilan kirdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Professor Ozod Sharafiddinov Cho‘lponning 1924-yilda Moskvada Maorif uyi qoshidagi yosh o‘zbek artistlarining mahoratini oshirish uchun tashkil qilingan

¹¹¹Қосимов Б ва б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Т.: Маънавият, 2004. – Б. 274

dramatik studiyaning adabiy yetakchisi va rahbarlaridan biri bo'lganini ma'lum qiladi. Zaki Validiy: «...so'ng zamonlarda Moskvada adabiyot va san'at instituti yoxud akademiyasida ham tahsil olgan», deb aytib o'tganki, har ikki ma'lumot mazmuna bir-biriga yaqinligiga guvoh bo'lamiz. Bu yillar, darhaqiqat, Cho'lpon uchun tahsil yillari bo'ldi. Moskva adabiy-madaniy muhiti bilan yaqindan tanishdi. Bundan tashqari teatr va teatrchilik sirlarini o'rgandi. 1926-yilda uchinchi she'riy to'plami «Tong sirlari» va «Yorqinoy» pyesasi chop etildi. Bu davrga kelib u zamonasining eng mashhur shoiri bo'lib tanildi.

Abdulhamid Cho'lpon adabiy merosining umumiy ko'lami haqida ma'lumotlar bo'lsa-da, ularning barchasi hali bir joyga to'planishi u yoqda tursin, ayrimlari aniqlanish bosqichida turibdi. Shunday bo'lsa-da, ijodkor asarlari uch tomligining nashr qilinishi va bulardan ikkitasining o'quvchilar qo'liga tekkanligi muhim hodisa bo'lib, muallif ijodi haqida fikr yuritishga bemaolol imkoniyat beradi. Jumladan, 1-jildidan shoirning «O'zbek yosh shoirlari» (1922) to'plamiga kirgan 14 ta she'ri va «Uyg'onish» (1922), «Buloqlar» (1923), «Tong sirlari» (1926), «Soz» (1935) va turli davr matbuotida e'lon qilingan she'rlar, jami — 252 she'r o'rin olgan. Shunga qaramasdan, bu adib she'rlarining tugal nashri emas, albatta. Goh-goh matbuotda yangi topilgan she'rlari e'lon qilinib turibdi.

Cho'lponning adabiyotimiz tarixidagi yana bir katta xizmati an'anaviy mumtoz she'riyatimizni isloh qilganidir. Undagi sirlilik, qo'lyetmaslik, tantanavorlik, nuqtapardozlik o'rniga samimiy, tabiiy, jonli ifoda usulini olib kirdi. Ma'shuqa tavsifi va hol sharhini yangi asoslarga ko'chirdi. Voqelik uning uchun ham asosiy tasvir obyekt, ham uni baholaydigan mezon edi. She'riyat hech qachon kundalik xalq hayotiga bu qadar yaqin kirib bormagan edi. Xalq hayotida yuz bergan har bir hodisa unda o'sha zahotiy o'q aks sado topdi. Har bir hodisa Vatan va Millatning manfaati nuqtayi nazaridan yoritildi. Zamon qorishi edi. Bir tomondan, mustabid chor hukumati qulab, tarix mustamlaka zulmini tortib kelgan millatlarga o'z mustaqilliklarini o'rnatish uchun buyuk bir imkon berdi. Ayni paytda, sho'rolar ijtimoiy ozodlikni, yo'qsulparvarlikni bayroq qilib, mehnatkash Turkiston qalbini zabt etmoq uchun kurashni kuchaytirdilar. Va bunga erishdilar. Hokimiyat garchi bolsheviklarga 1917-yilning noyabrida o'tgan bo'lsa-da, uning o'rnatilishi, tabiiyki, uzoq va shiddatli qurashlar ostida kechdi. Sho'rolar bu sanani, ya'ni «sotsializm tomon buyuk burilish»ni 1929-yil deb belgilaydilar. Shungacha bo'lgan davr o'tish davridir. O'tish davrining o'z xususiyatlari bor, albatta. Masalan, o'zbek milliy she'riyati ifoda va timsollar tizimida oshkoralikdan pinhoniylikka, ohangda esa, keskinlikdan murosaga tomon borgani ko'riladi. Shunga ko'ra, she'riyatimizda 10-

yillarda xitob va chaqiriqlar kuchli bo'lsa, 20-yillarda ramziy timsollar, imo-ishoralalar ko'p degan xulosa chiqadi.

Ma'lumki Cho'lpon nosir sifatida ham adabiyotimiz tarixida alohida o'rin tutadi. Adibning uch jildlik to'plamining 2-jildiga uning mashhur «Kecha va kunduz» romani bilan birgalikda turli davrlarda yozilib chop etilgan 13 ta hikoyasi ham kiritilgan. Ular orasida 1914-yilda e'lon qilingan ilk hikoyalari «Qurboni jaholat» va «Do'xtur Muhammadyor» hikoyalardan sovet davrida bosilgan «Kileo'patra» asarigacha bor.

Tadqiq etmoqchi bo'lganimiz, Cho'lpon nasriy asarlarining badiiyati, janr xususiyatlari haqida so'z borarkan, avvalo, bu boradagi adibning o'z fikrlariga to'xtalish maqsadga muvofiqdir. Adabiyotshunosligimizda «Qurboni jaholat»ning janrini Cho'lponning o'zi «felyeton» deb belgilaganiligini ko'rishimiz mumkin. Bu haqida adabiyotshunos S.Mamajonov: «*Garchand «Qurboni jaholat»ni yozuvchining o'zi felyeton desa-da, asl mohiyatiga ko'ra hikoyadir. Cho'lpon uning tanqidiy ruhidan kelib chiqib felyeton belgilagan bo'lishi mumkin*»¹¹², – degan fikrlarni bildirgan. Bu fikrlarga qo'shilganimiz holda «felyeton» masalasiga aniqlik kiritib o'tsak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Hikoya e'lon qilingan «Sadoi Turkiston» gazetasining 1914-yil 6-soniga nazar soladigan bo'lsak, katta harflar bilan «felyeton» deb yozilganligi va ikki tarafidan naqsh bilan bezatilganligi; ostida kichikroq harflar bilan hikoya nomi — «Qurboni jaholat» yozilganligiga guvoh bo'lamiz. *Odatda janr belgilanganda sarlavha ostiga yozilar edi. Ehtimol, u paytlar bu narsa rasm bo'lib ulgurmagandir? Gazetalar taxlamini varaqlashda davom qilsak, 24-sonda yana yuqoridagicha tartibda yozilgan «felyeton» so'ziga duch kelamiz. Uning ostida hikoya nomi — «Do'xtur Muhammadiyor», sarlavha ostida esa yana ham kichikroq harflar bilan «xayoliy hikoya» deb yozilgan.*¹¹³ Bu kuzatishlardan so'ng, tabiiy savol tug'ildi: agar Cho'lpon «Qurboni jaholat»ni tanqidiy ruhidan kelib chiqib «felyeton» desa, unda nega keyingi hikoyasining janrini ham shunday belgilaydi? Bundan shunday xulosa chiqarishimiz mumkinki, «Do'xtur Muhammadiyor» sarlavhasi tepasidagi «felyeton» so'zi uning janriga ishora qilmaganidek, avvalgi hikoya e'lon qilingan sondagi «felyeton» so'zi ham Cho'lponga aloqador emas degan fikrga borish mumkin. Jumladan, «felyeton» so'zi o'zining dastlabki paydo bo'lgan vaqtdagi ma'nosidan hozirgi kundagi ma'nosi farqli ekanligida ko'rinadi. Fransuz matbuotda ilk bor 1800-yil 28-yanvarda paydo bo'lgan bu atama frantsuzcha «vara» so'zidan kelib chiqqan edi. . O'shanda «Jurnal de deba» nomli Parij gazetasi birinchi marta gazetada

¹¹² Мамажонов С. "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали. // 1991. N 6.- Б.5

¹¹³ Куронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Т.: «Шарқ», 2004. – Б. 40.

qo‘shimcha varaq ilova qildiki, shundan so‘ng, bu gazetaning «felyeton» nomli yangi rukniga asos solindi. Asos solinishi bilan *Yevropa matbuotida tez ommalashib ketgan bu rukn ostida odatda, nosiyosiy, norasmiy materiallar: e‘lonlar, moda yangiliklari, teatr taqrizlari, hikoya va hatto romanlar e‘lon qilina boshlandi. Atamaning hozirgi ma‘noda qo‘llanishi, publitsistikaning ijtimoiy-siyosiy tanqid ruhidagi alohida janrini anglata boshlashi esa XIX asr adog‘iga to‘g‘ri keladi.*¹¹⁴

Dilmurod Quronovning «Cho‘lpon nasri poetikasi» kitobidagi fikrlarga qo‘shilgan holda, yuqorida tilga olingan har ikki hikoya e‘lon qilinganida uchratganimiz «felyeton» so‘zi Cho‘lponga taalluqli bo‘lmay, balki gazeta tahririyatiga tegishli degan xulosaga kelish mumkin. Tahmin qilish mumkinki, jadid namoyondalari o‘z gazetalari orqali shu nom ostida rukn tashkil qilganlar-da, atamaning har ikki ma‘nosini nazarda tutishgan.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa chiqadi, janrini bevosita Cho‘lponning o‘zi belgilagan ilk asar «qurboni jaholat» emas, balki «Doktor Muhammadiyor» bo‘lib chiqadi. Yuqorida ta’kidlangandek *Cho‘lpon asar janrini «xayoliy hikoya» deb belgilaganida unda yaratilgan badiiy voqelik bilan real voqelik munosabatidan kelib chiqadi.*¹¹⁵ Shuni ta’kidlash kerakki, Cho‘lpon adabiyot maydoniga madrasa tahsilini, rus-tuzem maktabi saboqlarini olib kirib kelgandi. Adibni yaqindan bilgan zamondoshlari uning yoshlik yillari o‘z ustida qattiq ishlagani, juda ko‘p mutolaa qilganini eslashadi. Fikrimizcha, Cho‘lpon faqat ijtimoiy-siyosiy yoxud badiiy asarlar o‘qish bilangina cheklanmasdan, adabiyotshunoslikka oid asarlar bilan ham tanishganini anglash qiyin emas. Bunday fikrga kelish uchun, adibning ayrim asarlari janrini belgilashdagi aniqlik asos bo‘ladi. Bunga yana bir misol qilib, «Turkiston» gazetasining 1922-yil 23-sonida e‘lon qilingan «Oktyabr qizi» nomli nasriy asari janrini Cho‘lpon «doston» deb belgilaganini keltirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Мамажонов С. "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали. // 1991. N 6.
2. Қосимов Б ва б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Т.: Маънавият, 2004.
3. Қуроноф Д. Чўлпон насри поетикаси. – Т.: «Шарқ», 2004.
4. Umarov, D., & Tojimatova, Z. (2023). INTERPRETATION OF THE HERO OF A LITERARY WORK. *Modern Science and Research*, 2(6), 1104-1106.

¹¹⁴ Yuqoridagi manba. – B. 41-42

¹¹⁵ Yuqoridagi manba. – B. 42-43

5. Umarov, D. (2023). THE IMPORTANCE OF LITERARY CRITICISM ARTICLES IN LITERARY STUDIES. *Modern Science and Research*, 2(6), 848-853.
6. Tojimatova, Z., & Umarov, D. (2023). THE HISTORY AND DEVELOPMENT OF "WOMEN'S LITERATURE" IN LITERARY STUDIES. *Modern Science and Research*, 2(6), 1099–1103. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/scienceresearch/article/view/21485>.
7. Umarov, D. (2023). BRIGHT MANIFESTATIONS OF UZBEK PROSE OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY. *Modern Science and Research*, 2(6), 842– 847. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/21238>
8. Umarov, D. (2023). THE FIRST STAGES OF UZBEK STORYTELLING. *Modern Science and Research*, 2(6), 854–859. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/21240>
9. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO*, 2(2), 777-785.
10. Baxtiyorjon o'g'li, S. J. (2023). SHARQ AGIOGRAFIYASI RIVOJIDA SIYRA JANRINING AHAMIYATI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 2(14), 38-41.

IBN SINA'S TEACHINGS ON SUFISM

Buriev Israil Ismailovich

Karshi Engineering and Economic Institute

Assistant at the Department of Social Sciences

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the scientific work of Ibn Sina, one of the great thinkers from. Based on the analysis of the perfect human being, who has taken his rightful place in the history of Sufism, the scientist's Sufi views were illuminated.

Keywords: *Perfect Man, Spirit, Matter and Form, Metaphysics, Korben, Primordial Consciousness, Holy Spirit, "Healing" and "Salvation", Man.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению научного творчества Ибн Сины, одного из великих мыслителей. На основе анализа совершенного человека, занявшего достойное место в истории суфизма, были освещены суфийские взгляды учёного.

Ключевые слова: *Совершенный Человек, Дух, Материя и Форма, Метафизика, Корбен, Изначальное Сознание, Святой Дух, «Исцеление» и «Спасение», Человек.*

INTRODUCTION

Researchers interpret Ibn Sina's appeal to Sufi topics in the last period of his life in different ways. At the same time, the Sufi hobby was not something unusual and accidental for the scientist. Historical facts and writings of Ibn Sina testify that he was interested in Sufi teachings, he was personally acquainted with many of them, and even made friends with some of them. The teachings of Aristotle had a great influence on the mystical worldview of Ibn Sina. Because of its versatility and scope, it became a model for later scientists and philosophers. According to the teachings of Aristotle and his supporters, the ideologically created current led to the formation of a philosophical school - the school of peripatetism. The influence, importance and glory of this school were equal to Plato's academy. The sphere of influence of the teachings of Aristotle found its supporters in the intellectual environment of the medieval Islamic civilization, the ideas of the Thinker were revived in another socio-cultural environment, called "Eastern peripatetism".

During this period, the scientific legacy left by the great sages was a huge scientific treasure for their followers and an important fundamental basis for the development of their views, schools and heritage. The legacy of Al-Kindi, Ibn Maji,

Farabi, Ibn Rushd and other thinkers has become the property of human culture. One of the most prominent representatives of this school is Abu Ali ibn Sina. He not only mastered, restored and spread the teachings of Aristotle, but also managed to stand next to his great predecessors in the critical perception and development of this teaching. Along with the study of the heritage of Arsat, the thinker absorbed into the formation of his philosophical outlook all the achievements of ancient culture and science, famous Greek philosophers, various schools and branches of knowledge, including physics, mathematics, and medicine. No wonder Ibn Sina often refers to them in his works. Ibn Sina's theory of knowledge analyzes his metaphysics. "In his metaphysics, Ibn Sina shows the highest level of knowledge that humanity has ever achieved. The ontology of the thinker also considers cognition because it studies the human mind. - an intellectual who sees the ideal of human perfection in correct, impartial knowledge, and such thinking is also present in Farabi. "says J. Verbeck. Metaphysics of Ibn Sina draws final conclusions in comparison with other sciences and represents an active mind and thinking and is in constant contact with the world. Metaphysics not only studies the material existence that we perceive through our senses, but also looks for the reasons for the existence of the Universe, because of which everything ending with the existence of an existing root cause. According to Ibn Sina, metaphysics has two aspects: first, it studies existence and the first cause; secondly, he studies knowledge because he tries to discover the end point of all human knowledge.

You can understand the essence of the theory of knowledge on the basis of Ibn Sina's treatise "Soul". The scientist examines in detail the different levels of cognition, paying special attention to external sensations and rational cognition. Perceived forms are the object of rational cognition, but are not the simple result of the process of abstracting sensory information, and this is called a separate active consciousness, or the Latin term "dator formarum" is used, which means "former" or "former". It is from this higher principle that the substantial forms participate in the creation of the subconscious world, and from it the visible forms arise. Verbeck asks about the place of man in this process of cognition. Everyone has the ability to perceive tangible forms through active consciousness, but to varying degrees. Most importantly, according to Ibn Sina, this ability was possessed by the prophets and Gnostics, who possessed holy power or heavenly (divine) consciousness.

DISCUSSION AND RESULTS

They differ from others in their talents, which are associated with the root cause. Others display this ability in an imperfect form. To some extent, they achieve this by

studying the material world. An active consciousness illumines tangible forms by means of soul forces which serve to comprehend tangible forms. Perception or thought process is one of the activities of the individual, but the tangible form is one of the activities perceived by the transcendental consciousness. Emotional cognition plays only the role of propaedeutics for the realization of the ability of cognition. It prepares the soul for the perception and mastery of material forms associated with material things. In the teachings of Ibn Sina, the universal refers to tangible objects from the data cannot be isolated, it is not the result of a complete processing of the subject of knowledge. Its importance is provided by the highly sensitive source from which it originates. Based on this teaching, the question of Ibn Sina about empiricism and nominalism is removed. Thanks to active consciousness, human knowledge is not limited to the influence of the senses. The universal is not limited to general concepts, because it arises from the root cause from which substantial forms arise in the existence of the subconscious world. Therefore, conceptualism has no basis. J. Verbeck, analyzing the ideas of Ibn Sina, writes that he (Ibn Sina) is not, first of all, an empiricist: he does not connect human perception with emotional actions, and for him the role of emotion is seen only in the preparation for the perception of material forms by the soul, arising from active consciousness. According to Verbeck, Ibn Sina is also not a nominalist: general terminology is not just general names that allow us to group and classify particular things. Verbeck explains that Ibn Sina was not a conceptualist either. It is known that universals are not derived from the meaning of tangible things, but it cannot be denied that the correspondences between logic and reality are determined by active consciousness. Hence, in turn, there are substantial forms and objects of sensory perception.

REFERENCES:

1. Shodiev R. Sufism in the spiritual life of the peoples of Central Asia (IX-XIII centuries). - Tashkent, 1993. -S. 41
2. Aristotle. About the soul. Op. In 4 vols. T.1. M.: Thought, 1975.- S. 448.
3. Aristotle. Metaphysics. Op. In 4 vols. T. 1. M. : Thought, 1975.- P.367
4. Aristotle. Nicomachean ethics. Op. In 4 volumes. V.4. M.: Thought, 1983.- S. 430
5. Anthology of world philosophy. In four volumes. - T.1. — Philosophy of antiquity and
6. Ibn Sina. (Avicenna) Favorites. M.: Book, 1980. - 332 p.
7. Ibn Sina. "Treatise on definitions / Translated from Arabic by S. Sulaimonov. - Dushanbe: Donish, 1991 - 83 p.

8. Ibn Sina. Biography. // Abu Aln ibn Sina. Selected works. T. 1. - Dushanbe: Irfon, 1980.- S. 55-66 p.
9. Ibn Sina. Danish-name // Abu Ali ibn Sina. Selected works. -T. 1.- Dushanbe: Irfon, 1980.-p.202.
10. Ibn Sina. Instructions and instructions // Abu Ali ibn Sina. Selected works. T. - Dushanbe: Irfon, 1980.- S. 202 - 255.
11. Ibn Sina. Lighting. // Abu Ali ibn Sina. Selected works. -T. 1.- Dushanbe: Irfon, 1980.- From 327 364 p.
12. Ibn Sina. About the Soul // Ibn Sina Avicenna. Selected Philosophical Works. - M.: Nauka, 1980. S. 383 - 521.
13. Ibn Sina. Treatise on birds // Ibn Sina. Selected. - M .: Book, 1980.138 p.
14. Ibn Sina. Canon of medical science, vol. 1 - 5. Per. M. A. Salie and others. Tashkent, 1954-1961.
15. Ochilova N.R. How to influence your attitude towards a person. Academy.Scientific methodical magazine. № 11 (50), 2019 18-21 Russian impact factor: 0.19 ISSN 2412-8236 (Print) ISSN 2542-0755 (Online)
16. Ochilova N. R. The main features of western europe medieval, modern philosophy and philosophical views in the 9th-12th centuries in central asia. Journal of Critical Reviews . ISSN-2394-5125. Vol 7, Issue 14, 2020. 193-199. DOI:<http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.14.34>
17. Ochilova N. R.. East And West: Integration And Cooperation In The Process Of Globalization. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2020.2(11),543-546.
18. Ochilova N. R. The role of aesthetics in shapingthe yogeneration. Multidisciplinary ResearchSJIF Impact Factor :5.614ISI I.F. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal March 2020. 123-125
19. Ochilova N. R. The importance of understanding national identity in Education of the young neighboring. «scientific progress» Journal ISSN: 2181-601/////Volume:1,ISSUE:6 APRIL 2021. 209-214.www.scientificprogress.uz
20. Ochilova N. R. Problems of science № 3 (62), 2021 Russian impact factor: 0.17 Scientific methodical magazine. ISSN 2413-2101 (Print) ISSN 2542-078X Online) Moscow 2021. 37-41
21. Ochilova N. R. The Role of Aesthetics in Shaping the Younger Generation . International Journal of Academic Management Science Research (IJAMSR) ISSN: 2643-900X Vol. 5 Issue 2, February - 2021, Pages: 102-103. The Research Paper is Original and Innovative. It is Peer-Reviewed.Washington DC, USA <http://www.ijeais.org/ijamsr> ijamsreditor@gmail.com

22. Ochilova N. R.. The importance of spiritual education of young people with intellectual potential «scientific progress» Journal ISSN: 2181-1601 // Volume: 1, ISSUE: 5 march 2021. 251-254. www.scientificprogress.uz
23. Ochilova N. R. Journal [Book Reading-Young People as a Factor of Spiritual and Moral Growth](#). central asian journal of social sciences and history. 2022/11/17.T3,№11, p-116-118
24. Ochilova N. Yukh Manzarov. The development of aesthetic perception - Problems of Science, 2019, Publisher LLC "Olimp", No. 10 (46), 38-40
25. Ochilova N. R. Modern civilization: similarities and differences. Journal of the International Scientific-Practical Distance Conference. Publisher Scientific progress 2021. V.15, No. 15, pp. 24-26
26. Ochilova N. R. National problems in the light of modern trends in the process of globalization. - International Scientific and Practical Conference World science. ROST publisher. 2017, V.5, No. 4, r-11-13

O‘QUVCHILARNI TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA KOMPOZITSIYA TUZISHGA O‘RGATISH JARAYONLARI

B.M.Qurbonova

Farg‘ona davlat universiteti

Tasviriy san‘at kafedrası mudiri, p.f.b.f.d (PhD)

e-mail: barchinoy1802@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolaning mavzusi asosan, o‘quvchilarni tasviriy san‘at darslarida kompozitsiya tuzishga o‘rgatish jarayonlari, badiiy obrazdagi estetik sifatlari, kompozitsiyaning qoida, usullari, kompozitsiyaning ijodiy jarayonlari, estetik va badiiy did kabi jarayonlar haqida fikr yuritiladi

Kalit so‘zlar: kompozitsiya, estetik did, ijodiy jarayon, iste‘dod, qobiliyat, yaxlitlik, kontrast.

АННОТАЦИЯ

Тема статьи в основном касается процессов обучения студентов композиции на занятиях изобразительным искусством, эстетических качеств художественного образа, правил и методов композиции, эстетического и художественного вкуса

Ключевые слова: композиция, эстетический вкус, творческий процесс, талант, способности, целостность, контраст.

ABSTRACT

The subject of the article mainly concerns the processes of teaching composition to students in fine arts classes, the aesthetic qualities of the artistic image, the rules and methods of composition, the creative processes of composition, aesthetic and artistic taste.

Key words: composition, aesthetic taste, creative process, talent, abilities, integrity, contrast.

KIRISH

Kompozitsiya lotincha-tuzmoq ijod qilmoq degan ma‘nolarni anglatib, u ijod sohasining asosiy mantig‘i demakdir. Amaliyotda kompozitsiyaning zarur unsurlari mavjud. Yaxlitlik qonuni, o‘xshatish, kontrast qonun vositalari mazmuni va g‘oyaga bo‘ysinish kompozitsiyaning asosiy qonunlari hisoblanadi. Bu qonunning belgilari E. Kibrikning kitobida to‘la va chuqur tahlil qilib berilgan. Kompozitsiyada yaxlitlik belgisi qonuniga rioya qilinganligi sababli, san‘at asari bo‘linmas bir butun bo‘lib ko‘rinadi. Kompozitsiya yaxlitligida kompozitsiya elementlari shakl, hajm, «dog‘», oraliq harakter nusxa, imo - ishora bilan ifodalanadi.

Badiiy obrazdagi estetik sifatlar, kompozitsiya yechimidagi yangiliklar rassom tomonidan kashf etiladi.

Estetik kashfiyotlarni Mikelanjelo, Titsian, Rembrantning o‘lmas asarlarida, A. Deyneka, A. Plastov, K. Yuon asarlarida kompozitsiya tuzilishining badiiy vositalaridan mavzuda yangilik tushunchasini ko‘ramiz. «Novizna» yangilik oqimini biz A. Kuindjining - «Qayinzorlar» manzarasida ko‘ramiz.

Kompozitsiyaning asosiy qonunlaridan biri kontrastlik qonunidir. Leonardo da Vinchi «Rangtasvir qonunlari» ilmiy asarida o‘lcham qarama - qarshiligi haqida, katta - kichik, past - baland, yupqa - qalin, harakter, faktura, materiallar kontrasti to‘g‘risida yozadi. Mikelanjelo tekislikdagi hajm kontrastlarga ko‘p ahamiyat beradi. Inson predmetlar shaklini faqat soya va yorug‘ kontrastlik orqali sezadi va o‘z ongiga singdiradi.

Portret janrida rassomlar qadimdan «ton kontrasti»dan foydalanib, yorug‘ figurani tasvirlashda to‘q fondan foydalanganlar. XIX asarda san‘at ustalari portretni yorug‘ fonda tasvirlay boshladilar B. Serovning «Qiz va shaftolilar» portretida, yuzi to‘q tUSDagi qiz, yengil yorug‘ deraza fonida tasvirlangan kompozitsiyasi bunga misol bo‘ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Rangtasvirda kontrast qarama - qarshi issiq va sovuq ranglar mavjud, qarama - qarshi ranglar bir - biriga yonma - yon tursa, ranglar kuchi ko‘payadi: qizil - yashil, ko‘k - zarg‘aldoq, oq - qora va hakoza ranglar shular jumlasidan.

Kompozitsiyaning qoida, usullari. San‘at asarlarini tahlil qilganimizda, kompozitsiya qoida va usullari o‘z mohiyatini asta - sekin yo‘qotib, yangi kompozitsiya qoidalari paydo bo‘la boshladi. Badiiy asar yaratishda rassomlar tabiiy va ongli ravishda kompozitsiya qonunlariga rioya qilishadi. Har bir ijtimoiy - jamiyat san‘at oldida yangi zamonaviy vazifalarni ko‘ndalang qo‘yadi.

Hozirgi vaqtda biz kompozitsiyani nazariy asoslarini ikki guruhga ajratamiz. 1. Kompozitsiya qonunlari. 2. Kompozitsiya qoida va usullari.

Kompozitsiyaning asosiy usullaridan biri ritmni ifodalash, kompozitsiya mavzusi markazini aniqlash, simmetrik yoki assimetrik holati, massani ikkinchi plandagi kenglikdagi asosiy qurilmasini joylashtirish. Ritm hayotda va san‘atda mavjudligi rassom uchun yaxshi belgi, vositadir. U bir elementni oraliqda galma-gal qaytarilishidir. Asar g‘oyasini kompozitsiya tuzilishini idrok etishda ritm estetik obrazli tasavvur rolini o‘ynaydi va kontrast rang, ton qonunlariga suyanadi.

Kompozitsiyaning ijodiy jarayonlari. Tasviriy san‘at kompozitsiyasining qonun – qoidalaridan foydalanish ibtidoiy davrdan shakllangan. Tabiatga sergaklik bilan e‘tibor berib, barglar, shoxlar gullarni tuzilishini kuzatganlar, yil fasllarini takrorlanib

kelishi, kun va tunni farqlarini anglab tabiatdagi ritm va simmetriyani tuShunib etganlar. Masalan qadimgi greklarni releflarida ritm aniq sezilib turadi. «Kompozitsiya» ustida ishlash va barcha tayyorlov bosqichlari ijodiy jarayon hisoblanadi.

Ijod – bu inson ongining yuqori va murakkab darajasidir. Insonni bilim, malaka, xayotiy tajribalari natijasida tug‘iluvchi mo‘jizadir. Tasviriy san’atda ijodning natijasi badiiy asar yaratilishidan iborat.

Badiiy ijodning mohiyati, ijod faoliyatining tuzulmaviy faktorlarga bo‘linishi masalasida qiziqarli g‘oyalar L.G.Ermashning o‘tkazgan «San’atning ijodiy tabiati» tadqiqotida berilgan. Ijodning kuchi «Ruhiy va amaliy qobiliyatlar» - bu mehnat, ilxom, xotira, tafakkur, badiiy iste’dod, xayol, xissiyot kabilar yordamida amalga oshib boradi.

Tafakkur – ijod kuchlaridan biri bo‘lib, borliq haqida fikrlashda, tahlil qilishda idrok, sezgi, hissiyotni badiiy asar yaratish maqsadida yo‘naltirish. Badiiy asar inson faoliyatining boshqa soxalaridagi kabi tafakkurning mahsuli hisoblanadi. San’at asari faqat tasviriy vositalarni o‘z ichiga olibgina qolmay, balki g‘oyaviy – estetik mazmun, dunyoqarash, falsafiy tushinishni ham qamrab oladi.

Rassomning tafakkuri ijodiy karakteri bilan ajralib turadi, ijodiy hayol bilan birga harakatlanadi.

Insonning mehnat jarayonidagi eng ko‘tarinki ruhiy holatdir. Rassomning ijodiy mehnatida ilxomlanish, aktiv ijod kuchlaridan biri sifatida ahamiyatli rol o‘ynaydi. Ilxomlanish – ijodiy, ma’naviy, jismoniy jixatdan rassom uchun ijodiy vaziyat juda tez yechilgan bo‘ladi. Bunda rassomning ijodiy hayoli, tafakkuri faol ishlagan bo‘ladi.

Bilim, dunyo qarash, badiiy uslub, estetik va badiiy did, mahorat kiritiladi. Bilim ijodning asosiy bosh komponenti hisoblanib, uni egallash orqali sezgi, estetik his qilish, idrok, tafakkur, xotira, dunyo qarash, malaka, ijodiy uslubi, maxorat rivojlanib boradi. Rassom uchun bilim – bu hayotiy material, hayotni chuqur har tomonlama o‘rganish bo‘lib, usiz san’at asari yaratib bo‘lmaydi. Rassom har tomonlama hayotni yaxshi bilgan, bilimli, ziyoli inson bo‘lmog‘i lozim. Undan tashqari, u bilimni o‘zining hissiyotlari orqali umumlashgan shaklda badiiy obraz aks etdirmog‘i lozim. Bularning barchasi ijod komponentlari sirasiga kiradi.

Estetik va badiiy did ham dunyoqarash ham badiiy uslub bo‘lib, rassomning ma’lum alohida g‘oyaviy estetik ijodiy yo‘nalishini ko‘rsatadi. Estetik va badiiy did insonga tug‘ilganda berilmaydi, xuddi qobiliyattga o‘xshash, u insonning o‘sishi bilan rivojlanib boradi.

Mahorat – tasviriy san’atning zaruriy sharoitida namoyon bo‘luvchi shaxsning badiiy qobiliyati, ruxiy xususiyati va sifatlaridir. Mahorat Yuqori darajadagi bilim, tasviriy texnika, ko‘nikma, malakani mukammal egallamoqdir.

Quyidagilar kompozitsiya vositalari sifatida qo‘llaniladi. Chiziq, shtrix, rangli va tusli dog‘ (surtma) soya - yorut, rang, chiziqli, havo va rang prespektivalari kompozitsiyaning vositalaridir. Chiziqni esa tasviriy san’atning asosiy vositalaridan biri deyish mumkin. Undan uzoq muddatli, qisqa muddatli kompozitsiya eskizlarida foydalaniladi. Rassom qog‘oz yuzasida predmet shaklini ochroq, to‘qroq chiziqlar orqali ifodalashi mumkin. Kompozitsiya amalda dastlab qalamtasvirda bajariladi. Keyingi bosqichda shtrix chiziqlarni qalinligi orqali predmetlarni soya, yorug‘ joylariga shakl berib, chuqurlik, masofani ifodalashga beradi. Rang va tus kompozitsiya tuzishda muhim rol uynaydi. Asarda plastik hajm, chiziqli, havoyi, rangli perspektivalarni roli kattadir. Yuqorida biz kompozitsiyaning asosiy vositalarni qayd qilib o‘tdik.

Kompozitsiya kursining asosiy vazifasi talabalarda ijodiy fikrlashni, san’atni idrok etishni va tahlil qilishni, hayotni kuzatish va obrazli tasavvur etish, badiiy estetik did va madaniyatni shakllantirish, ularni badiiy - pedagogik faoliyatiga tadbiiq qilishdir. Kompozitsiya amaliy hamda nazariy qismdan iborat.

Nazariy ma’ruzalar auditoriyadagi amaliy mashg‘ulotlarni, uy vazifalarini ongli ravishda bajarishni talab etadi. Kirish qismida kompozitsiyaning asosiy qonun - qoidalari, usul va vositalarini o‘z ichiga oladi. Tasviriy san’atni janr turlaridagi kompozitsiyani o‘ziga xos muammolarini, san’at asarida mavjud qonun talablarini ifodalaydi.

Kompozitsiya nazariyasidagi bilimlarni chuqur o‘zlashtirishda, maxsus seminarlarni ahamiyati katga. Bulardan tashqari talabalarni mavzular asosida referat yozib ma’ruzalar bilan chiqishlari, ularni muhokama qilish yaxshi natija beradi. Amaliy qismida asosiy maqsad talabalarada ijodiy qobiliyattni shakllanishiga, hayotni kuzatish, uni tasviriy vositalar bilan aks ettirish, bosqichma - bosqich eksizini oxirigacha etkazishdan iboratdir. Amaliy mashg‘ulotlarda kompozitsiya eskizini mazmun g‘oyasini maqsad va vazifalarini ongli ravishda idrok etish muhimdir. Bajarilgan amaliy vazifalarni kamchilik va sabablarini muhokama qilib tuShuntirib ijodiy fikrlashni shakllantirish lozim.

XULOSA

San’at muzeylari, badiiy ko‘rgazma zallariga, ekskursiya, yetuk rassomlar bilan uchrashuvlar tashkil etish, ular bilan suhbatlar o‘tkazish, talabalarda badiiy didni boyitadi. Berilgan mavzu bo‘yicha eng «yaxshi kompozitsiya eskizi uchun» talabalar o‘rtasida konkurs e‘lon qilib yaxshi eskizlardan ko‘rgazmalar tashkil qilish,

g'oliblarni ragbatlantirish ijodiy samara beradi. Bu, yuqorida sanab o'tilgan tasviriy san'at turlarining har biri ijodkor tanlagan voqeylikni, mavzuni o'ziga xos vositalarda, badiiy tilda tasvirlaydi. Bu san'at turlari ichida eng keng tarqalgani nafis tasvir san'atidir.

Nafis tasviriy san'at - tasviriy san'atning bir turidir. Rassom bo'yoqlar va maxsus usullar yordamida jism hajmini tasvirlaydi. Nafis tasviriy san'at beshta elementlardan iboratdir. Bu elementlar buyum shaklini, rangini tushayotgan yorug'ni, yasalgan materialini, tasvirlanayotgan predmetni qanday sharoitda va muhitda ekanini tasvirlashda nomoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Siddiqov I.M., Igamberdiyev U.R. (2021). Pedagogika oliygohlarida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish. *Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 1146-1163.
2. Muydinovich R.I. (2022). Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tufayli paydo bo'lgan kasblar va ularni o'rganish. *Pedagogs jurnali*, 13(1), 117-122.
3. Kurbonova, B. (2020). THEORETICAL BASES OF THE ORGANIZATION OF DRAWING LESSONS IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 254-257).
4. Курбонова, Б. (2020). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКА РИСУНКА В ВЫСШЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ. *ББК Ю953*, 254.
5. Kurbonova, B. M. (2023). OPPORTUNITIES AND TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR THE FORMATION OF ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Academia Science Repository*, 4(04), 709-715.
6. Kurbonova, B. M. (2023). AESTHETIC PERCEPTION IS A PRODUCT OF ARTISTIC THINKING. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 3(26), 97-101.
7. Qurbonova, B., & Yo'ldasheva, G. (2023). TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA RANGLARNING 9. ILMIY-NAZARIY AHAMIYATINI O'RGANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 183-187.
8. Qurbonova, B., & G'ulomova, O. (2023). BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA BADIY MATNNI TAHLIL QILISH METODIKASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4), 750-752.

9. Mirzakhdamovna, Q. B. (2023). TECHNOLOGIES FOR TRAINING FUTURE VISUAL ARTS TEACHERS TO FORM ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Science and innovation*, 21.
10. Курбанова, Б. М. (2018). РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 65-66).
11. Kurbonova, B. M. (2023). OPPORTUNITIES AND TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR THE FORMATION OF ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Academia Science Repository*, 4(04), 709-715.
12. Qurbonova, B., & Djuhanova, N. (2020). PSYCHOPHYSIOLOGICAL BASIS OF COLOR SELECTION IN YOUNG PEOPLE. *Theoretical & Applied Science*, (1), 27-37.
13. Мирзахамдамовна, Қ. Б. (2022). БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САЊАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА БАДИИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЙЁРЛАШ ШАКЛ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(5), 185-198.
14. Qurbonova, B. (2020). ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА. *Theoretical & Applied Science*, (1), 608-614.
15. Qurbonova, B. M. (2022). ВО‘ЛАЖАК ТАСВИРИЙ САЊАТ О‘ҚИТУВЧИЛАРИ О‘ҚУВЧИЛАРНИНГ БАДИИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЙЙОРЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ. *International scientific journal of Biruni*, 1(2), 194-198.
16. Qurbonova, B. M. (2022). NAQSH KOMPOZITSIYASIDA RANG UYG‘UNLIGI. *International scientific journal of Biruni*, 1(2), 189-193.
17. Мирзахамдамовна, Қ. Б. (2022). БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САЊАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА БАДИИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЙЁРЛАШ ШАКЛ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(5), 185-198.

TABAQALASHTIRILGAN TA'LIM ORQALI O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

B.M.Qurbonova

Farg'ona davlat universiteti Tasviriy san'at kafedrasini mudiri,

p.f.b.f.d (PhD)

e-mail: barchinoy1802@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tabaqalashtirilgan ta'lim orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, darajali tabaqalashtirish, ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish, tabaqalashtirilgan guruhlar ta'limi, individuallashtirilgan ta'lim kabi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda fanga bo'lgan ko'nikma va malakalarini mustahkamlash haqida bayon qilinadi.

***Kalit so'zlar:** texnologiya, individual, tabaqalashtirish, ixtisoslashtirilgan, fakul'tativ, demokratiyalashtirilgan, malaka, fiziologik*

АННОТАЦИЯ

В данной статье описано развитие навыков логического мышления учащихся посредством дифференцированного обучения, закрепления их навыков и научно-научных компетенций с использованием таких педагогических технологий, ступенчатая дифференциация, специализированная дифференциация, дифференцированное групповое обучение, индивидуализированное обучение.

***Ключевые слова:** технология, личность, дифференциация, специализированная, факультативная, демократизированная, компетентность, физиологическая.*

ABSTRACT

This article describes the development of students' logical thinking skills through differentiated instruction, consolidation of their skills and scientific competencies using such pedagogical technologies as graded differentiation, specialized differentiation, differentiated group learning, individualized learning.

***Key words:** technology, individual, differentiation, specialized, facultative, democratized, competence, physiological.*

KIRISH

Umum ta'lim maktablarida tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali turlaridan biri hisoblangan tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyasi muhim ahamiyatga ega.

Tabaqashtirilgan ta'lim o'quvchilarning individual tarzda, shuningdek, guruhlariga ajratib o'qitish, ularning mustaqil ishlarini to'g'ri va maqsadga muvofiq tashkil etish orqali barcha bilim va malakalarini dinamik rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunda o'qituvchi har bir o'quvchining qiziqishi, qobiliyati, layoqatini hisobga olib, mashg'ulotlarni tashkil etish orqali dars samaradorligini oshirishiga erishadi.

Ma'lumki, barcha o'quvchilarda qobiliyatlar, fan qiziqishlari, psixologik va estetik xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli berilayotgan bilimlar va shu asosida tashkil etilayotgan metodika barcha o'quvchilarga bir xil ta'sir ko'rsatmaydi. Natijada, ular o'quv materiallarini bir xil o'zlashtirmaydilar. Bunda o'quvchilarga qanday pedagogik ta'sir ko'rsatilganda kuzlangan maqsadga erishish mumkinligi muammosi paydo yuzaga keladi.

Ayrim pedagog olimlarning asarlarida tabaqalashtirilgan ta'limning mohiyati, uning ilmiy asoslari chuqur tahlil qilib berilgan, ayrim ijodkor o'qituvchilar bo'sh o'zlashtiruvchi yoki qoloq o'quvchilar bilan individual ishlar bo'yicha tajriba to'plaganlar.

Pedagogika nazariyasi pedagog olimlar tomonidan tabaqalashtirilgan ta'limning ikki xil turini qayd etadi:

1. Darajali tabaqalashtirish.
2. Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish.

Darajali tabaqalashtirish ikki turga bo'linadi:

1. Individual ta'lim. Bunda o'quvchilarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab ularning har biri bilan alohida-alohida ish olib boriladi.
2. Guruhli ta'lim. Bunda o'quvchilarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab ularni ikki va undan ortiq guruhlariga ajratib o'qitiladi.

Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish esa u yoki bu fanni chuqur o'rgatish, o'zlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Bular qatoriga tasviriy san'atni chuqur o'rgatadigan fakultativlar, to'garaklar kiradi.

Ta'lim nazariyasi va amaliyotida tasviriy san'at fanida tabaqalashtirilgan ta'limning quyidagi turlari mavjud:

- Tabaqalashtirilgan guruhlar ta'limi;
- individuallashtirilgan ta'lim.

Bu yo'nalishlar ham darajali, ham ixtisoslashtirilgan bo'lishi mumkin. Ko'p yillardan buyon pedagogik amaliyotda boshqa fanlar qatori tasviriy san'at bo'yicha ixtisoslashtirilgan maktablar va sinflar, fakultativ kurslar faoliyat ko'rsatmoqda.

Tabaqalashtirilgan ta'lim haqida fikr yuritganda avvalo uning ham ijobiy va salbiy jihatlari haqida yetarli tasavvurga ega bo'lish muhim ahamiyatga ega. Darajali

tabaqalashtirib o'qitishning ijobiy jihatlari haqida to'xtalganda quyidagilarni qayd qilish lozim. Bunda:

1. Sinfdagi barcha o'quvchilar dastur materiallarini o'zlashtirishga erishadilar.

2. Sinfdagi barcha o'quvchilardang bilim va malakalarida, ijodiy ishlarida o'sish kuzatiladi va u ularda fanga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

3. Sinfdagi barcha o'quvchilarning faolligi oshadi. Chunki, past o'zlashtiruvchilar guruhidagi har bir o'quvchi yuqori o'zlashtiruvchilar guruhiga o'tishga harakat qiladi. Yuqori o'zlashtiruvchilar guruhidagi o'quvchilar esa past o'zlashtiruvchilar guruhiga tushib qolmaslikka harakat qiladilar.

4. O'quvchilarda qobiliyat va imkoniyatiga qarab bilimlar berilayotganligi sababli, ular tomonidan o'quv yuklamalarini o'zlashtirishda zo'riqish hollari ro'y bermaydi.

5. Sinfdagi iqtidorli o'quvchilarning chuqur va atroflicha bilim olishga bo'lgan ehtiyojlari ham qondiriladi.

6. Tabaqalashtirilgan ta'lim o'quvchini demokratiyalashtirish va insonparvarlashtirishga yordam beradi.

Ko'pchilik mutaxassislar o'quvchilarda (past, o'rta, yuqori) o'zlashtiruvchi guruhlariga ajratib o'qitishning ma'qullagan holda, uni yuqori, shuningdek, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar faoliyatida salbiy oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkinligini ham qayd qilindi. Xususan, ular yuqori o'zlashtiruvchi o'quvchilarda manmanlik, boshqalardan o'zlarini ustun qo'yish yoki ularni mensimaslik, o'ziga ortiqcha baho berish, boshqalar bilan qo'pol muomalada bo'lish kabi xislatlarda kuzatilishini qayd qilishadi. Shu bilan birga bu toifadagi o'quvchilarda qo'rquv xissi ham paydo bo'ladi. Chunki ular topshiriqlarni yuqori darajada bajarmaganliklari oqibatida yuqori guruhdan quyi guruhga tushib qolishlari ham mumkin.

Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar esa tabaqalashgan guruhlarda o'zlarini kamsitilgan, o'quvi yo'q deb hisoblaydilar. Ko'pincha tengdoshlari, aka-uka, otalari orasida o'zlarini aqli kalta odamlardek his etadilar. Natijada, ular tushkunlikka tushib, o'qishga havaslari qaytadi. Sinfdoshlariga qo'shilmay, ular tengdoshlariga aralashmaydigan odamovi bo'lib qoladilar. Bora-bora bu toifadagi o'quvchilarga o'qituvchi, ota-onalar, sinfdoshlari tomonidan bildiriladigan turli tanbeh va dashnomlari ularning ruhiyatiga yomon ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada bu hol ularni hamma narsaga, har qanday gaplarga befarq bo'lib qolishlari va rivojlanishdan to'xtab qolishlariga olib keladi. O'qituvchi tabaqalashtirilgan ta'limni amalga oshirishga kirishar ekan, uning yuqorida qayd qilingan ham ijobiy, ham salbiy jihatlari to'g'ri yondoshib ish olib borishi kerak bo'ladi.

Masalaning ana shu nozik jihatlarini hisobga olib, o'quvchilarda guruhga ajratganda sinfadagi qobiliyatli, qobiliyatsiz, o'zlashtiruvchi, o'zlashtirmovchi, yuqori, quyi so'zlarning o'rniga oddiygina qilib birinchi, ikkinchi, uchinchi guruhlar deb qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Tabaqalashtirish o'qitishning samarsi benihoya ekanligi bilan bir qatorda uning murakkab jihatlarini ham mavjudligini alohida qayd qilish lozim. Uning murakkabligi o'qituvchining uch xil darajadagi dasturlar asosida mashg'ulot olib borishi bilan bog'liq. Buning uchun har bir guruh uchun tasviriy san'atdan alohida darsliklar, metodika, didaktik va tarqatma materiallar, texnika vositalari kerak bo'ladikim, ularsiz mashg'ulotlarni talablar darajasida tashkil etib bo'lmaydi. Bu esa quyidagi yo'nalishlarda ifodalanadi:

1. Tabaqalashtirilgan tasviriy san'at ta'limini ilmiy asoslarini puxta egallagan bo'lishlik.

2. Mashg'ulotlar uchun zarur bo'lgan o'quv-metodik majmualar bilan qurollangan bo'lishlik.

3. Mashg'ulotlar uchun zarur bo'lgan maxsus xona va moddiy texnikaviy bazaga ega bo'lishlik.

4. O'qituvchi o'z fanidan o'quvchilarda bilim va malakalari saviyasi haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishligi va boshqalar bunga misol bo'la oladi.

Muammoning qiyin va murakkab jihatlaridan biri bu o'qituvchining o'quvchilar haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishligidir. Ma'lumki, har bir shaxs, o'zicha bir dunyo, shu qatori tasviriy san'atdan bilim malakalari ham bir-biridan farq qiladi. Buning uchun ustiga o'quvchilardagi o'ziga xoslik shunchalik turli-tumanki, ularni aniqlash nihoyatda mushkul.

O'quvchilarni har jihatdan bilish uchun o'qituvchi tomonidan o'quvchilar orasida pedagogik va psixologik tashxis o'tkazishi zarur bo'ladi. Bu ish bevosita quyidagilar bilan bog'liq: o'quvchining umumiy qobiliyati, uning harakteri, qaysi fanga qiziqishi, tasavvur, tafakkur va ijodiy fikrlash darajasi, faolligi va fantaziyasi, xotira va kuzatuvchanligi, diqqati, tashabbuskorligi, mustaqilligi, uyda mashg'ulotlar uchun bo'lgan shart-sharoitlari va boshqalar. Tashxisda o'quvchilar sog'ligi va fiziologik o'sishini bilish ham foydadan holi emas.

Shuningdek, o'quvchilarda qush va hayvonlarga, kasb-hunarlariga, san'at turlariga, sportga qiziqishlarini bilish ham muhim. Chunki, o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishda ularni ana shunday qiziqishlariga qarab ta'lim berishning samarali ekanligi fanimizda anchadan buyon ma'lum.

Yuqorida qayd qilingan sifatlar bilan bir qatorda o'qituvchi o'z fanidan o'quvchining tasviriy san'atga doir xususiyatlarini ham bilishi kerak bo'ladi. Bu

borada o'qituvchi dars jarayonida har bir o'quvchining bilim va malakalaridagi o'sishni ham bilib turishi zarur.

O'qituvchini bilim va malakasidagi rivojlanish darajasiga qarab bilim berish shuning uchun muhimki, bunda zaruriyat tug'ilganda o'quvchilarda u guruhdan bu guruhga o'tkazish imkonini beradi.

Darajali tabaqalashtirib o'qitishning yagona bir ko'rinishi mavjud bo'lib, unda o'quvchilarda fanlar bo'yicha bilim va malakalarining darajasiga qarab emas, balki umumiy tarzda tabaqalashtirishidir. Bunda o'quvchilar temperamenti asosiy rol o'ynaydi. Bunday sifatlar bo'yicha tabaqalashtirilganda o'quvchilar xolerik, sangvinik, flegmatik va melonxoliklar guruhlaridan tashkil topadi.

Chunki, o'qituvchi jarayonida o'quvchilarga topshiriqlar berganda biron narsani talab qilganda, ularni psixologik xususiyatlariga tayanish samarali kechadi. Ishning saviyasi ko'p jihatdan o'quvchilarda ana shu sifatlarini bilib, to'g'ri munosabatda bo'lishlikka bog'liqdir.

O'qituvchi o'quvchilardang diqqati, idroki, xotirasi, tafakkuri, nutqi, his-tuyg'ulari, harakteri haqida ham tasuvvurga ega bo'lishi talab etiladi.

O'quvchilardang bilim va malakalari, ijodiy qobiliyatlari, qiziqishlari, idroklarini hisobga olib o'tkaziladigan pedagogik tashxis ishlari quyidagi tashkiliy ishlar bilan boliq:

- o'quvchilar bilimlarini aniqlash uchun test materiallarini tayyorlash;
- o'quvchilardang bilim va malakalarini aniqlash uchun anketa savolnomalar tayyorlash;
- o'quvchilardang bilim va malakalarini baholash mezonlarini ishlab chiqish;
- o'quvchilardang bilim va malakalarini aniqlashga doir didaktik materiallar tayyorlash;

O'quvchilardang bilim va malakalarini tashhis etish bilan masalaning yechimi tugamaydi. Yangi materialni bayon etish va uni o'quvchilar tomonidan to'liq o'zlashtirilishi uchun tegishli metodika zarur bo'ladi. Bu bosqichning muhim jihatlaridan biri tashhisdan o'tgan guruhlarda o'quvchilardang tasviriy san'atdan bilimlar xajmi va darajasini aniqlashdir. Bir guruhdagi bir o'quvchi ikkinchisiga qaraganda ozmi, ko'pmi kengroq va chuqurroq bilimga ega. Shunday ekan, guruhdagi barcha o'quvchilarda o'qituvchi yangi materialni idrok etishi va o'zlashtirishi uchun tayyorlash lozim bo'ladi.

Tabaqalashtirish faqat guruhlar bo'yicha emas, har bir o'quvchi bilan ham yakkama-yakka ish olib borishni ham nazarda tutadi. U dars jarayonida, uyga topshiriqlar berganda amalga oshiriladi. Shuningdek, individual ta'lim faqat bo'sh

o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashni emas, bir yo'la iqtidorli, qobiliyatli o'quvchilar bilan ishlashni ham nazarda tutadi.

Maktabda tasviriy san'atdan darajali tabaqalashtirishning ikki yo'nalishi tavsiya etiladi:

1. O'quvchilarning idroki va qobiliyatini hisobga olib tabaqalashtirish. Bu yo'nalishga o'quvchilarda o'qituvchi tavsiya etadi.

2. O'quvchilarda qiziqishiga qarab tabaqalashtirish. Bunda guruhlarni o'quvchilardang o'zlari tanlaydilar.

Oliy o'quv yurtida o'quvchilardang tasviriy san'atga qiziqishi, idroki, qobiliyatlarini hisobga olib, ularni bir necha guruhga bo'lish mumkin:

1. Idroki past, bilim va tushunchalarni sekin va qiyin o'zgartiruvchi o'quvchilar, ularni o'qishga havasi yo'q va qobiliyati qoniqarldi emas, ijodkorlik hislatlari sezilmaydi.

2. O'qishga havasi va qobiliyati o'rtacha, nazariy bilimlarni o'zlashtirishi va ijodkorligi o'rtacha.

3. O'qishga havasi, ijodiy qobiliyati va fantaziyasi kuchli, berilayotgan bilimlarni tez va puxta idrok eta oladilar.

Mana shu xususiyatlar asosida tasviriy san'atdan ta'lim mazmunini tabaqalashtiriladi. Tabaqalashtirilgan ta'lim mazmunini, o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, u uch toifaga bo'linadi:

1. Dasturning past darajasi. U tasviriy san'at o'quv predmetidan ta'limning davlat standartlarida belgilangan bilimlarni nazarda tutadi. Ta'lim mazmunining bu toifasida o'quvchilarning bilim va malakalari, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish past darajada bo'ladi.

2. Dasturning o'rtacha darajasi. Tasviriy san'atdan beriladigan bilimlar va malakalar ta'limning davlat standartlarida ko'rsatilgan past darajadan yuqoriroq bo'ladi. O'quvchilarda ijodiy fikrlash va fantaziyani talab etadigan topshiriqlar past darajada qoladi.

3. Dasturning yuqori darajasi. Tasviriy san'atdan o'quvchilarning idroki, qobiliyatini hisobga olgan holda ularga keng bilim va chuqur malakalar beradigan, ularning ijodkorligini, iste'dodini ro'yobga chiqaradigan mashg'ulotlardan tashkil topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Siddiqov, I. M., & Igamberdiyev, U. R. (2021). PEDAGOGIKA OLIYGOHLARIDA TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKILLANTIRISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN

FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 1146-1163.

2. Muydinovich, R. I. (2022). RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING RIVOJLANISHI TUFAYLI PAYDO BO'LGAN KASBLAR VA ULARNI O'RGANISH. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 117-122.

3. Sulaymanova, S. B. Q. (2022). BADIY OLIY TA'LIM MUASSASALARDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHGA BO'LGAN EHTIYOJNING OSHISHI VA UNING BUGUNGI HOLATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 89-96.

4. Sadikovna, S. G., Kurbonova, B., Akhmedova, N., & Sulaymanova, S. (2020). FUNDAMENTALS OF PROFESSIONALISM DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF PRACTICAL EXERCISES ON FORMING THE SKILLS AND.

5. Sulaymanova, S. B. Q. (2023). MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASINING TAVSIFI VA UNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(12), 144-149.

6. Курбонова, Б. М. (2022). ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО СОЗДАНИЮ ПОРТРЕТА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1051-1057.

7. Kurbonova, B. (2020). THEORETICAL BASES OF THE ORGANIZATION OF DRAWING LESSONS IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 254-257).

8. Курбонова, Б. (2020). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКА РИСУНКА В ВЫСШЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ. *БК Ю953*, 254.

9. Kurbonova, B. M. (2023). AESTHETIC PERCEPTION IS A PRODUCT OF ARTISTIC THINKING. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 3(26), 97-101.

10. Kurbonova, B. M. (2023). OPPORTUNITIES AND TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR THE FORMATION OF ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Academia Science Repository*, 4(04), 709-715.

11. Qurbonova, B., & Yo'ldasheva, G. (2023). TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA RANGLARNING 9. ILMIY-NAZARIY AHAMIYATINI O'RGANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 183-187.

12. Qurbonova, B., & G'ulomova, O. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QISH DARSLARIDA BADIY MATNNI TAHLIL QILISH METODIKASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4), 750-752.
13. Mirzakhamdamovna, Q. B. (2023). TECHNOLOGIES FOR TRAINING FUTURE VISUAL ARTS TEACHERS TO FORM ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Science and innovation*, 21.
14. Курбанова, Б. М. (2018). РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 65-66).
15. Kurbonova, B. M. (2023). OPPORTUNITIES AND TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR THE FORMATION OF ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Academia Science Repository*, 4(04), 709-715.
16. Qurbonova, B., & Djuhanova, N. (2020). PSYCHOPHYSIOLOGICAL BASIS OF COLOR SELECTION IN YOUNG PEOPLE. *Theoretical & Applied Science*, (1), 27-37.
17. Мирзахамдамовна, Қ. Б. (2022). БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА БАДИИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЙЁРЛАШ ШАКЛИ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(5), 185-198.
18. Qurbonova, B. (2020). ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА. *Theoretical & Applied Science*, (1), 608-614.
19. Qurbonova, B. M. (2022). BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARI O'QUVCHILARNING BADIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI. *International scientific journal of Biruni*, 1(2), 194-198.

YOSHLARNING MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA PEDAGOGLARNING O'RNI

Xusanova Dilnoza Alimqul qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti 2-bosqich talabasi

dilnozaxusanova092@gmail.com

+998940613414

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonni bunyod etishda ma'naviyat va ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor qaratish, xususan bu yo'lda pedagoglarning amaliy ahamiyatini kuchaytirishni keng miqyosda yo'lga qo'yish lozimligi haqida batafsil yoritilgan. Ta'lim tizimining sifati va samaradorligini oshirishda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish hamda pedagoglar tomonidan tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'rni va ahamiyati haqida fikr-mulohazalar, amaliy taklif va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Yangi O'zbekiston, ma'naviyat, ma'rifat, ta'lim tizimi, innovatsiya, pedagog, kasbiy mahorat, rivojlanish.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно описывается необходимость уделять особое внимание духовности и образованию в создании Нового Узбекистана, и в частности, масштабно усиливать практическое значение педагогов. Приводятся мнения, практические предложения и выводы о роли и значении духовно-просветительской работы, организуемой педагогами и поднятия духовности молодежи в повышении качества и эффективности системы образования.

Ключевые слова: *Новый Узбекистан, духовность, просвещение, система образования, инновации, педагог, профессиональное мастерство, развитие.*

ABSTRACT

This article describes in detail the need to pay special attention to spirituality and education in the creation of New Uzbekistan, and in particular, to strengthen the practical importance of pedagogues on a large scale. Opinions, practical proposals and conclusions are given about the role and importance of spiritual and educational work organized by pedagogues and raising the spirituality of young people in improving the quality and efficiency of the education system.

Key words: *New Uzbekistan, spirituality, enlightenment, education system, innovation, pedagogue, professional skills, development.*

KIRISH

Bugungi kunda yoshlar ma'naviyatiga e'tibor qaratish mamlakatimiz taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ma'naviyat – tushunchasi har bir insonning, xalqning, jamiyatning asosiy kuch-qudrati bo'lib, uning ruhiy dunyosini mukammallashtirishga bog'liq bo'lgan sifatlarning ko'rinishi. Bugungi tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan zamonda har qanday xalqning ma'naviyatga bo'lgan e'tibori baxtli kelajagiga berilgan e'tibori sanaladi. Ta'lim va tarbiya jarayonlarida ma'naviyatli yosh avlodni tarbiyalashda ma'naviy-axloqiy fazilatlariga, kasbiy bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lgan pedagoglarning o'rni katta.

Davlat ta'lim standartlariga, davlat ta'lim talablariga javob beradigan, yuqori malaka va toifaga ega, ma'naviyatli pedagog kadrlarni tayyorlash bugungi kunda xalqaro darajada muhim va zarur hisoblanadi. Shu jumladan, Pedagoglar yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda asosiy poydevor sanaladi. Prezident Shavkat Mirziyoyev “Yangi O'zbekiston strategiyasi” kitobida ma'naviyatga alohida urg'u berib: “Mening nazarimda, insoniyat dunyosining buyuk bir yoritqichi – ma'naviyat chirog'i bor. Bu chiroqning boshqalardan farqi shuki, u insonning ongi va tafakkurini yoritadi, qalbi, vijdonini uyg'otadi, odamiylik hissini kuchaytiradi. O'zbekistonning yangi uyg'onish davrini yaratishga kirishgan ekanmiz, har bir yurtdoshimizning qalbi va ongida ana shunday ma'naviyat shu'lasini porlashi va u bizlarni ezgu ishlarga undab, yuksak mas'uliyat tuyg'usi bilan yashashga da'vat etib turishi kerak”[2] – deya ta'kidlaganlari ham bejiz emas, albatta. Shunday ekan birinchi navbatda pedagog-kadrlarining ham ma'naviyatini yuksaltirish, ularga kasbiy mahorat va malakasini oshirishlari yuzasidan qulay shart-sharoit yaratish, ularning faoliyatlarida barcha to'siqlarni bartaraf etish, qolaversa ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samarasi va ta'sirchanligini yanada oshirish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jamiyatdagi har bir insonning yuksak ma'naviyatli, ma'rifatli bo'lishi uchun ko'plab tadbir-u tashviqot ishlari tashkil etilmoqda. Yurtimiz bo'ylab har bir sohada islohotlar amalga oshirilgani singari ma'naviyat sohasiga ham yetarlicha e'tibor berilmoqda. Bu borada esa, avvalo, ma'naviyatni oshirishda asosiy o'ringa ega bo'lgan pedagoglarning huquqlari va majburiyatlarini belgilash, ularning qonun himoyasida bo'lishini ta'minlash dolzarb hisoblanadi.

2023-yil 1-maydan kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ilk bora o'qituvchilarning huquqlari mustahkamlab qo'yildi[1]. Shu nuqtayi nazardan, pedagog-kadrlarining kasbiy mahoratini shakllantirish, ularning sha'ni qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini himoya qilish, ma'naviy-axloqiy madaniyatini yuksaltirish

zarur hisoblanadi. Xususan, 2024-yil 1-fevraldan kuchga kirgan ko'pchilik pedagoglarimiz intiqib kutgan "Pedagogning maqomi to'g'risidagi" O'RQ-901-sonli 21 moddadan iborat Qonun qabul qilindi. Ushbu Qonunda "Ta'lim tashkilotida qonunchilik hujjatlariga muvofiq tuzilgan mehnat shartnomasi asosida ta'lim va tarbiya sohasida kasbiy faoliyatni amalga oshiruvchi hamda tegishli ma'lumotga, kasbiy tayyorgarlikka va ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan jismoniy shaxs pedagogdir"[5] deya pedagoglarning maqomi belgilab qo'yildi. Zero, pedagoglarning samarali faoliyati yoshlarni yangicha tafakkurga ega bo'lishida, ma'naviyatini bevosita yuksaltirishda muhim o'ringa ega. Insonlarni yangicha yashash, yangicha dunyoqarashga undayotgan kuch ham, avvalo, ma'naviyat va ma'rifatdir. Kuchli ma'naviyatni ta'minlashda nafaqat pedagoglar balki ota-ona va mahallaning ham integratsiyalashgan tizimini amalga qo'llash lozim.

NATIJA VA MUHOKAMA

Yurtimizda iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy soha singari ma'naviyat sohasi ham davlat siyosatining muhim yo'nalishidan biridir. Shu sababli qabul qilinayotgan strategik dasturlar, yo'l xaritalarida ma'naviyat ham munosib o'rin egallagan. Masalan, "O'zbekiston-2030" strategiyasida "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish"[4] bo'yicha bir qancha islohotlarni amalga oshirish lozimligi belgilangan. Mazkur strategiyadagi maqsad va vazifalar ma'naviyatimizning yuqori pog'onaga ko'tarilishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, mamlakatimizda 2023-yilning 22-dekabrida Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan majlisi bo'lib o'tdi. Mazkur majlisda yurtboshimiz tomonidan, avvalo, ma'naviyat va madaniyat sohasidagi ishlarimiz uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladigan milliy g'oyamizni rivojlantirish bo'yicha alohida dasturiy hujjat ishlab chiqishimiz lozimligi va bu jarayonda yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz talablari hisobga olinishi zarurligi qat'iy ta'kidlandi. Prezidentimizning "Bugun ma'naviyat boshqa sohalardan o'n qadam oldinda yurishi, ma'naviyat yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak" [2] degan fikrlari hayotiy ehtiyojimizga aylanmoqda. Shuning uchun ham ilk navbatda ma'naviyatimizni yuqori o'ringa chiqarishimiz va rivojlantirishimiz kerak.

Pedagoglar yoshlarning ma'naviyatini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ular yoshlarning ma'naviyatini oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajarishlari lozim:

1. Ma'naviy-ma'rifiy tarbiya berish. Bu jarayonda pedagoglar ta'lim oluvchilar uchun kitobxonlikni keng miqyosda targ'ib qilishlari, o'zbek milliy san'ati haqida tashviqot ishlarini olib borishlari, ularning madaniyat tashkilotlari faoliyati bilan yaqindan tanishishlari uchun turli xil ekskursiyalarni amalga oshirishlari lozim sanaladi.

2. Ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning integratsiyasi. Ushbu jarayonda pedagoglar tomonidan ma'naviy-ma'rifiy tarbiyani boshqarishda boshqa fanlarni integrallashtirish uchun o'quv jarayonlarini tashkil etishadi. Bu ma'naviy-ma'rifiy tarbiya bilan matematika, adabiyot, tarix, musiqa, san'atshunoslik va boshqa sohalardagi bilimlar o'rtasida bog'lanish yaratishga yordam beradi.

5. Ma'naviy qadriyatlarni hurmat qilish. Pedagoglar yoshlarning ma'naviy qadriyatlarni hurmat qilishi va chetdan kirib kelayotgan milliy ma'naviyatimizga yot bo'lgan g'oyalarning yoshlar ongiga zarar yetkazishiga yo'l qo'ymasligini ta'minlaydi. Bu jarayon orqali yoshlarning qadriyatlarga hurmatni, sodiqlikni, ularni asrash lozimligini, rivojlanish darajasini, qadr-qimmatini tahlil qilish uchun kerakli maqsad va vazifalarni aniqlashga yordam beradi.

XULOSA

Pedagoglar yoshlarning ma'naviyatini oshirishda muhim o'rin egallaydi, chunki ma'naviyat yoshlarning shaxsiy rivojlanishi, insonparvarlik, etik-estetik qadriyatlari va jamiyat bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Yoshlar ma'naviyatini oshirishda pedagog-kadrlar tomonidan tashkil qilinadigan tadbir va tanlovlar ham muhim ahamiyatga ega. Ular quyidagi samarali va ta'sirchan natijalarni yuzaga keltiradi:

1. Ta'lim oluvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi. Tadbir va tanlovlar ta'lim oluvchilarga turli muammolarni o'z qarashlari va fikrlari orqali hal qilish imkonini beradi. Bu ularga o'zlarining shaxsiy qadriyatlarini ro'yobga chiqarishda, o'z-o'zini takomillashtirishga imkon beradi.

2. Tadbirlar va tanlovlar pedagoglar tomonidan qo'shimcha ta'lim mashg'ulotlari sifatida amalga oshirilib, o'quvchilarga ma'naviy qadriyatlar va ulardagi insonparvarlik, ezgulik, mehr-oqibat kabi fazilatlarini targ'ib qilish hamda necha ming yillar davomida rivojlangan qadriyatlar yemirilishining oldini olishda ham muhim ahamiyatga ega.

3. Pedagoglar tomonidan tashkil etilgan tadbir va tanlovlar ta'lim oluvchi har bir o'g'il-qizda berilgan topshiriq va vazifalarni katta mas'uliyat va javobgarlik hissini tuygan holda amalga oshirishni ta'minlaydi. Muvaffaqiyatga va yuqori natijani qo'lga kiritishda asos vazifasini o'taydi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarda ma'naviyatni shakllantirishda, milliy qadriyatlarimizni asrashda, milliy axloqimizni yuksaltirishda, ijtimoiy faollikka chorlashda pedagoglarning ahamiyati beqiyos.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston. 01.05.2023y.

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. – B. 263.
3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan majlisidagi nutqi. 2023-yil 22-dekabr. www.prezident.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.www.lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi O‘RQ-901-sonli Qonuni. www.lex.uz.
6. www.prezident.uz.
7. www.lex.uz.

ARXITEKTURA YODGORLIKLARINING BIR QISMI ISHTIROKIDA TUZILGAN NATYURMORT (KAPITEL)NI QALAMTASVIRDA ISHLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Qurbonova Barchinoy Mirzahamdammovna

P.f.b.f.d (PhD) Farg‘ona davlat universiteti, O‘zbekiston.

Raxmonjonov Xusan Akbarovich

Farg‘ona davlat universiteti, O‘zbekiston.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada talabalarning tasviriy san‘atda arxitektura yodgorliklarining bir qismi ishtirokida tuzilgan natyurmortni ishlash bosqichlarini takomillashtirishda qo‘llaniladigan metodlar va ularning samarasi, tasviriy san‘at fanlarini o‘qitishda yangicha yondashuv, hamda qalamtasvir qonun-qoidalari asosida tasvir yaratishda foydalaniladigan usullar va ularni takomillashtirish haqida yoritilgan. Talabalarda tasviriy san‘at fanlarida ko‘nikma va malakalarini oshirishni, natyurmort asarlarini ishlashda qonun-qoidalardan foydalanishni, mustaqil fikrlarini rivojlantirish jarayonida rangtasvirga oid ijodiy ishlarni tahlil qilish, rassomlarning asarlarini bosqichma-bosqich tahlil qilish va fikrlash jarayoni bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: arxitektura yodgorliklari, qalamtasvir, tasviriy san‘at, natyurmort, bosqichma-bosqich tahlil, qonuniyat, fazoviy tasavvur.

АННОТАЦИЯ

В данной статье использованы методы и их эффективность совершенствования этапов натюрмортной работы учащихся изобразительного искусства с участием части памятников архитектуры, новый подход к обучению изобразительному искусству, а также методы, используемые для создания образов на основе правил карандашный рисунок их совершенствования. Студентам необходимо совершенствовать свои навыки и умения в изобразительном искусстве, использовать правила и нормы в работе с произведениями натюрморта, анализировать творческие произведения, связанные с живописью, в процессе развития самостоятельного мышления, поэтапный анализ произведений художников, и описан процесс мышления.

Ключевые слова: памятники архитектуры, изобразительное искусство, натюрморт, поэтапный анализ, закономерность, пространственное воображение.

ABSTRACT

In this article, the methods and their effectiveness are used to improve the stages of still-life work of students in fine arts with the participation of a part of architectural monuments, a new approach to the teaching of fine arts, and the

methods used to create images based on the rules of pencil drawing and their improvement. illuminated. Students need to improve their skills and abilities in fine arts, use rules and regulations in working with still-life works, analyze creative works related to painting in the process of developing their independent thoughts, step-by-step analysis of artists' works, and the process of thinking is described.

Key words: *architectural monuments, fine art, still life, step-by-step analysis, regularity, spatial imagination.*

KIRISH

Respublikamiz tomonidan qabul qilingan Farmonlar, milliy g'oya tamoyillariga muvofiq tasviriy san'atni yoshlarga o'rgatish eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Tasviriy san'at eng ommaviy, eng xalqchil, eng hayotiy ijod ifodasidir. Tasviriy san'at asrlar mobaynida xalq ijodi sifatida shakllanib, taraqqiy etib kelgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, yangi O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartlaridan biri xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirishdir. Chunki har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiyki bilimlarni o'rganish va o'zlashtirish vazifasi turadi. Ilm bobidagi izlanish insonni ma'naviy, ahloqiy-estetik kamolot sari yetaklaydi. Respublikamizda tasviriy san'at ta'limida qalamtasvir qonun-qoidalarida rioya qilish metodikasini takomillashtirish bo'yicha T.Maxmudov, M.Nabiyev, B.Jabborov, J.Majidov, X.Egamov, M.Shahodatov, K.Oqilova, A.Egamberdiyev, N.Oydinov B.Azimova, A.Eshonqulov, N.Norqulov, B.Hamdamiy, A.Sulaymonov, E.Umarov va boshqalar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan. Tasviriy san'atda badiiy asar yaratishga xos bo'lgan xususiyatlarni ta'lim mobaynida egallashi talab etiladi. Tasviriy asardan nusxa ko'chirish bilan aks ettirib bo'lmasligini tushuntirib muhim hisoblanadi. Uni tasvirlashda hayotni to'laligicha idrok etishda tus va yaxlitligini anglagan holda uning tarkibini tashkil etuvchi obyekt hajmi, shakli, yorug'ligi, o'ziga xosligi, xususiy tavsifi qismlarini tushuntirish, tafakkur qilish, mazmunini talqin etish zarurdir. [1; 4-bet]

TADQIQOTNING OBYEKTI VA QO'LLANILGAN METODLAR.

Tadqiqotning obyekt sifatida Tasviriy san'atda qalamtasvir topshiriqlarini bajarishda arxitektura yodgorliklarining bir qismini tasvirlash qoidalariga rioya qilish metodikasini takomillashtirish jarayoni etib belgilandi

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining tasviriy san'atda arxitektura yodgorliklarining bir qismi ishtirokida tuzilgan natyurmortni ishlash bosqichlarini takomillashtirishda qo'llaniladigan metodlar va ularning samarasini oshirish va

dunyoqarashini o‘stirish, keng fikrlay olish, borliqni fazoviy tasavvur eta olishda har tomonlama komil bo‘luishni

Tasvirni formatga to‘g‘ri joylashtirish, bu komponovka qilish jarayoni bo‘lib, rangtasvir asosi bo‘lmish format o‘lchamiga nisbatan, tasvir yaxlitligini munosib o‘lchamda topish va uni formatga to‘g‘ri joylashtirish komponovkaning asosiy vazifasidir. (1-rasm)

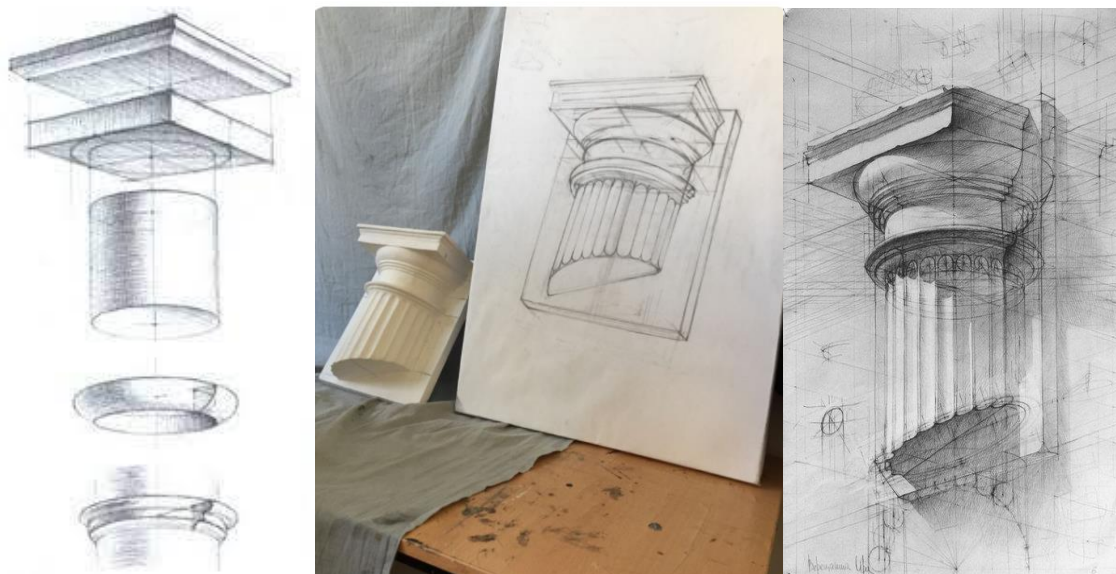
1-rasm

Bunda kapitel tasviri formatning pasti yoki yuqorisiga, o‘ngi yoki chapiga siljigan holda emas, balki o‘zining munosib joyiga to‘g‘ri chizilishi shart, hamda chiziluvchi tasvir formatga nisbatan katta ham, kichik ham bo‘lmay, bu ham formatga mos o‘lchamda chizilishi talab qilinadi. Ushbu shartga ko‘ra kapitelni umumiy joylashuvi tahminiy belgilab olinadi va kapitelni tekislikka nisbatan necha gradus burchak ostida turganligi aniqlanib o‘q chizig‘ini ko‘rinarli darajada qoraytirmasdan yengil chiziladi.

Qismlar konstruksiyasini aniqlash va qurish jarayonida kapitelni qismlarga bo‘linadi. Ma‘lum burchak ostida aniqlangan o‘q chiziqqa nisbatan kapitelning bo‘yini eniga nisbatan solishtirib taqqoslanib, ularning o‘lchamlari orasidagi farqi aniqlanadi va uni belgilab chiqiladi. So‘ng belgilangan burchak ostida suyanib turgan kapitel asosining sathi konturini yengil qoraytirmagan holda chiziladi. So‘ng kapitelning hajmini asosdan qanchalik balandlikda ekanligi qalam bilan o‘lchab, ko‘z bilan chamalab belgilanadi va qarash nuqtasiga nisbatan balandlikning qanday burchak ostida ko‘rinishi aniqlanadi. Shunga asoslanib kapitel hajmining balandligin markaziy o‘q chizig‘ini bosmasdan yengil chiziladi. (1-rasm) Mana shu o‘q chiziqlar asosida kapitel qismlari chamalash usulida aniqlab, belgilanadi va xar bir qismlarni bir-biriga solishtirib, ularning o‘z aro bir-biriga nisbatan holatini hamda o‘lchamidagi farqlarini qalam yordamida chamalash usuli orqali bosmasdan yengil chiziladi.

Qismlar orasidagi bo‘laklarning tuzilishidagi nisbatlarni aniqlash uchun avval har bir bo‘lingan qismlardagi bo‘laklarni umumiy massaga nisbatan hamda

alohida qismlarning tuzilishi va o'lchamiga ham solishtirib, bir-biriga nisbatan holatini taqqoslab, chamalash usulida aniqlab chiziladi.

2-rasm

Qo'yilmadagi nur va soyalarni aniqlash. Tasvirda kapitelning chap yon tomonidan taxminan 45 gradusga yaqin burchak ostida yuqoridan tabiiy yorug'lik tushayotganligi sababli, kapitelning tushuvchi soyasi ham 45 gradusga yaqin burchak ostida bo'ladi. Agar yorug'lik sun'iy bo'lsa tushuvchi soyaning umumiy ko'rinishi, konus singari kengaygan tus oladi. Xususiy yarim soyalar esa kapitel hajmining 70 foizini o'z ichiga olishini taqqoslash orqali chamalab chiziladi. So'ng qismlar, keyin bo'laklar va nihoyat detallardagi soyalarni bir-biriga taqqoslab ularning vaziyatdagi o'lchamlarini chamalash usuli orqali aniqlab chiziladi. (2-rasm)

Qo'yilmadagi iliq va sovuq ranglarni aniqlash. Avval qo'yilma o'rganilib tahlil qilinadi. Qo'yilmadagi fon og'ir faqat yorug' qismi soyaga nisbatan yengil va och siyohrangga yaqin jigarrangga xos, pastlagan sari og'irlashib to'qargan holda siyohrang ko'karib bormoqda. Kapitelning yorug' qismlari fonga nisbatan toni och bo'lib, yengil issiq zarg'aldoqsimon, soyalar ko'kimtir siyohrangga yaqin tusda. Soyadagi siyohrang sifat qoramtir joylari to'q sovuq tusda bo'lib, oldingi plandagi pastki qismi esa binafsha sifat qoramtir issiq rang tussidadir.

Qo'yilmadagi umumiy tusini haroratini aniqlash. Natyurmortni e'tibor bilan kuzatilsa, uning umumiy tussi iliq yoki sovuqligi ko'rinadi. Umumiy fon aniqlangandan so'ng, kapitel va uning soyasi fonga nisbatan issiq yoki sovuqlik darajasi aniqlanadi. Natyurmortning umumiy tussi issiq bo'lib, chekka qismlari markazga nisbatan sovib bormoqda. Faqat o'ng tomonining chekka qismigina iliq tusda bo'lib, qismlardagi rang tuslariga nisbatan olinadi. Budan tashqari kapitelni fonga nisbatan og'ir yoki yengillik ya'ni och yoki to'qlik darajalari ham bir vaqtning o'zida aniqlab boriladi.

Qo'yilmadagi nur va soyalar tussini haroratini aniqlash. Tabiiy yorug'lik ostidagi kapitelning nur tushayotgan qismi sovuq, tushuvchi soysi ham sovuq bo'lib, xususiy soyasi esa qaytgan nur(refleks)lar sababli issiq rang tuslarida bo'ladi. Agar sun'iy nur bilan yoritilsa, unda gipsning yorug'langan qismi issiq bo'lib, soyasi esa umumiy sovuq bo'ladi. Lekin xususiy soya nim rang reflekslar sa-babli issiq rang tussida bo'lishi mumkin, albatta bu holat nisbiy bo'lib, atrofidagi qurshab turgan buyumlar rangiga bog'liqdir

3-rasm

Tasvirdagi kontrast va nyuanslarni aniqlash. Tasvirdagi qismlar, bo'laklar va detallarning yorug'-soyalaridagi kontrast va nyuans rang tuslari perspektiva qoidalari asosida bir-biriga solishtirib, taqqoslab ishlab chiqiladi. 68 Qo'yilmadagi ton nisbatlarini aniqlash. Bu jarayonni boshlashdan avval ton so'zining ma'nosini tushunib olishimiz talab qilinadi. Ton – (yunoncha tonos-zo'r berish, kuchlanish, ta'kidlash ma'nosini anglatadi.) Rang tusi dog'larining og'ir yoki yengilligi, ocharishi yoki to'qarishidagi ma'lum bir me'yorda kuchlanishini ton yoki tonallik darajasi deb aytiladi. Endi qo'yilmani tonallik jihatlarini tahlil qilamiz. Qo'yilmaning umumiy tonallik darajasi og'irroq bo'lib, asosan fon tuslari to'qargan, kapitel esa oq gipsdan iborat soyasi fon darajasigacha to'qarishini lessirovka orqali amalga oshiriladi. Tushuvchi soyalar pastdan yuqoriga to'qarib, hususiy soyalardagi reflekslar umumiy soyaning tusiga nisbatan ochroq tonda yorug'lanishini nyuans rang tuslarida bajariladi. (3-rasm) Tasvirdagi ton va rang tuslarini yaxlitlash. Tasvirni umumiy yaxlitlikdan qismlarga, qismlardan bo'laklarga, keyin bo'laklardan mayda detallarga tomon rang tuslari shuningdek tonal jihatlari ishlab chiqiladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytilish mumkinki, oliy ta'limda talabalar tasviriy san'atda qalamtasvir fanida bajariladigan ishlarning qonun qoidalariga rioya qilishning

mazmunini bilish hamda taʼsir kuchining yuqoriligini oshirishda turli-tuman (taqdimotlar, mahoratli darslar, malakaliy rassomlarning ijodlari amaliyotlarga chiqish tadbirlar, elektron qoʻllanmalar, animatsiyalar, masofaviy onlayn darslar va h.k.) manbalardan foydalanish, ishning bajarilish vaqtining koʻpligi boshqa fanlarning oʻziga xos jihatlari bilan tasviriy sanʼat alohida eʼtiborni talab etadi, yaʼni qalamtasvir qonun-qoidalarni tatbiqini tanlab olishda qatʼiy pedagogik talablarga rioya qilish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatova A-X. Rangtasvir va chizmatasvir fanlaridan oʻquv-uslubiy koʻrsatmalar. – T.: Fan va texnologiya. 2017. 4-bet.
2. Azizxoʻjayeva N.N.. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Oʻzbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti. 2006. 71-bet.
3. Abdirasilov S.F. Tasviriy sanʼat oʻqitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya. 2012. 177-bet.
4. Жуликов А.В. Теоретические и методические основы преподавания изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях. Учебное пособие. – Ростов н/Д. 2016. 259-с.
5. Sulaymanova, S. B. Q. (2023). MUAMMOLI TAʼLIM TEXNOLOGIYASINING TAVSIFI VA UNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(12), 144-149.
6. Курбонова, Б. М. (2022). ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО СОЗДАНИЮ ПОРТРЕТА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1051-1057.
7. Kurbonova, B. (2020). THEORETICAL BASES OF THE ORGANIZATION OF DRAWING LESSONS IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 254-257).
8. Курбонова, Б. (2020). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКА РИСУНКА В ВЫСШЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ. *ББК Ю953*, 254.
9. Kurbonova, B. M. (2023). AESTHETIC PERCEPTION IS A PRODUCT OF ARTISTIC THINKING. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 3(26), 97-101.
10. Kurbonova, B. M. (2023). OPPORTUNITIES AND TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR THE FORMATION OF ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Academia Science Repository*, 4(04), 709-715.

11. Qurbonova, B., & Yo‘Ldasheva, G. (2023). TASVIRIY SAN’AT MASHG‘ULOTLARIDA RANGLARNING 9. ILMIY-NAZARIY AHAMIYATINI O‘RGANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 183-187.
12. Qurbonova, B., & G‘ulomova, O. (2023). BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH DARSLARIDA BADIY MATNNI TAHLIL QILISH METODIKASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4), 750-752.
13. Mirzakhamdamovna, Q. B. (2023). TECHNOLOGIES FOR TRAINING FUTURE VISUAL ARTS TEACHERS TO FORM ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Science and innovation*, 21.
14. Курбанова, Б. М. (2018). РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 65-66).
15. Kurbonova, B. M. (2023). OPPORTUNITIES AND TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR THE FORMATION OF ELEMENTS OF ARTISTIC THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *Academia Science Repository*, 4(04), 709-715.
16. Yunusaliyev, M. T. (2023). REALISTIK RANGTASVIRNING MAQSAD VA VAZIFALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(12), 181-189.
17. Yunusaliyev, M. T. (2022). DEKORATIV KOMPOZITSIYALARDA KONTRAST VA NYUANS‘LARNING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 5-8.
18. Yunusaliyev, M. T., & Sulaymonova, S. B. (2022). QALAMTASVIRDA PERSPEKTIVANING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1039-1044.
19. Yuldashev, I. (2023). FACTORS OF CENTRAL ASIAN PEOPLES CONTRIBUTING TO THE DEVELOPMENT OF WORLD CULTURE. MOVAROUNNAHR ART OF LITERATURE IN THE XV TH CENTURY. *Science and innovation*, 2(C9), 11-16.
20. Yunusaliev, M. (2023). THE IMPORTANCE OF THE SCALE OF THE VIEWING ANGLE IN PERSPECTIVE. *Science and innovation*, 2(A4), 15-20.

ПОДХОДЫ ПАКИСТАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ В ЮЖНОЙ АЗИИ

Рустам Галимов

Исследователь

Ташкентский государственный университет востоковедения,

Rrgemianopsiya@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-5934-2644>

Tel:+998977655916

Научный консультант: Заведующий кафедры
истории, культуры, политики и экономики Кореи

PhD доц. Ниязова Н.М.

АННОТАЦИЯ

Основа государственности на момент провозглашения независимости Пакистана не этническая, возможно, культурные и религиозные факторы, которые уже включают потенциал сепаратизма получил. В настоящее время этнический сепаратизм практически распространен на всех континентах. и международных, таких как религиозный экстремизм, наркомания это представляет серьезную угрозу для стабильности, а также безопасности. Статья этническая принадлежность в Пакистане анализирует происхождение и причины сепаратизма, а также этническую принадлежность в Пакистане. раскрывает современный взгляд на сепаратизм.

Ключевые слова: Южная Азия, международная безопасность, Пакистан, ничья, этнический сепаратизм, белуджский сепаратизм, пуштунизм, Синд-сепаратизм.

ABSTRACT

At the time of Pakistan's declaration of independence, the basis of statehood was not ethnic but cultural and religious factors, which already contained the potential for separatism. Today, ethnic separatism is manifesting in virtually every region of the continent and poses a serious threat to international stability and security, such as religious extremism and drug addiction. The article analyzes the origins and causes of ethnic separatism in Pakistan and reveals the current state of ethnic separatism in Pakistan.

Keywords: South Asia, international security, Pakistan, "Durang Line", ethnic separatism, Baloch separatism, Pashtunistan, Sindhi separatism.

ANNOTATSIYA

Pokiston mustaqilligini e'lon qilgan paytdagi davlatchilikning asosi etnik emas, ehtimol madaniy va diniy omillar allaqachon o'z ichiga olgan separatizm salohiyati

olingan. Hozirgi vaqtda etnik separatizm deyarli barcha qit'alarda keng tarqalgan. va diniy ekstremizm kabi xalqaro, giyohvandlik bu barqarorlik va xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi. Maqola Pokistondagi etnik kelib chiqishi separatizmning kelib chiqishi va sabablarini hamda Pokistondagi etnik kelib chiqishini tahlil qiladi. separatizmga zamonaviy qarashni ochib beradi.

Kalit so'zlar: *Janubiy Osiyo, xalqaro xavfsizlik, Pokiston, durang, etnik separatizm, baluj separatizmi, pashtunizm, Sind separatizmi.*

ВВЕДЕНИЕ

Этнический сепаратизм также проявляется в Южной Азии, в частности, в Индии, Пакистане, Шри –Ланке, что приводит к террористическим атакам и гибели большого количества людей. В настоящее время проблемы этнического сепаратизма наряду с проблемами терроризма и религиозного экстремизма являются одной из основных угроз международной безопасности. Сепаратистские движения существуют практически во всех регионах мира. Этнически разнообразный Пакистан также является одним из основных центров этнического сепаратизма в Южной Азии. Известно, что Пакистан как государство возник в 1947-году в результате раздела Британской Индии на два Доминиона-Индию и Пакистан, причем разделение было основано не на этническом, а на религиозном факторе. Возникнув на религиозной почве, Пакистан в определенной степени отверг теорию этно-национальной основы современных государств. Пакистан состоит из пяти провинций, населенных разными народами, но исповедующих одну религию- Ислам. Как один из влиятельных иностранных экспертов по изучению внешней политики Пакистана в одном из старейших аналитических центров в Вашингтоне, профессор Стивен Филип Коэн из Института Брукингса отметил, что каждая из пяти провинций, входящих в состав Пакистана, связана с определенной этнолингвистической группой. Эти группы неравноправно участвовали в создании Пакистана, имели очень сложные отношения друг с другом и разные представления о будущем мусульманского государства, что предопределило быстрый рост межэтнической напряженности после создания Пакистана.

Среди разнообразия народов, проживающих в Пакистане, можно выделить шесть основных групп: пенджабцы (45%), пуштуны (15%), Синдхи (14%), сарьяки (8,4%), мигранты (7,6%), лужи (3, 6) %). Многие из них с самого начала государственного устройства стали требовать отдельных прав и привилегий вплоть до разделения. Среди белуджей, пуштунов и Синдхи преобладают сепаратистские настроения. Белуджский сепаратизм представляет особую угрозу целостности Пакистана как государства. Белуджистан-самая большая, но

наименее густонаселенная провинция страны. Когда был создан Пакистан, он включал белуджские народы была включена только часть их земли. Остальные его земли оказались на территории Ирана и Афганистана¹¹⁶.

В настоящее время 4,5 миллиона белуджей проживают в Пакистане , 700 тысяч-в Иране , 150 тысяч-в Афганистане. Белуджи традиционно бедны и занимают нижние ступени социальной лестницы пакистанского общества. Большинство белуджей служат мелкими чиновниками и местными полицейскими. Оказывается, Белуджистан богат природными ресурсами, в частности, запасами природного газа, запасы которого могут составить конкуренцию запасам Алжира. Кроме того, на его территории обнаружены крупнейшие в Южной Азии месторождения золота и меди, хромита, угля, серы, нефти. К 1960-70-м годам внимание к этим землям возросло, и с тех пор начался более активный процесс переселения пуштунов. Говоря о положении белуджей, которые позже осознали себя отдельной группой, один из современных лидеров движения За создание независимого Белуджистана говорит: "в будущем белуджи почувствовали интерес к одному человеку. государство пренебрегало их правами, язык и культура не развивались, лучшие земли были захвачены колонистами Пенджаба, а коренное население было вытеснено в пустыню". Федеральные власти не уделяли должного внимания социально-экономическим проблемам белуджей. С момента провозглашения независимости Пакистана белуджи дважды – в 1963 и 1973-годах-поднимали массовые восстания, требуя своих прав.

В 1973-году 50.000 белуджей восстали против сил центрального правительства. С 1973 по 1976-год белуджи, борющиеся с правительственными войсками, возглавляла организация Белуджский фронт народного освобождения (bnof). После начала гражданской войны в Афганистане в 1979-году социально-экономическое положение провинции еще больше ухудшилось, в результате чего в Пакистан прибыли миллионы афганских беженцев, а лагеря беженцев в Белуджистане начали строить под эгидой Организации Объединенных Наций¹¹⁷. Среди беженцев процветали грабежи и торговля наркотиками. Столкновения между местными жителями и пришельцами происходили постоянно. Эта ситуация продолжалась в Белуджистане десять лет, что серьезно дестабилизировало ситуацию не только в Пакистане, Афганистане, но и во всем регионе. После вывода советских войск из Афганистана в 1989-

¹¹⁶ Сагайдак Е.А. Кашмирский кризис как отражение проблемы замораживания конфликтов в Южной Азии. Армия и общество. 2014.

¹¹⁷ Спейт О. Х. К. Индия и Пакистан: Общая и региональная география с главой о Цейлоне, написанной Б. Х. Фармером / Под общ. ред. А. М. Рябчикова- М, 1957

году и возвращения части афганских беженцев на родину по возвращении ситуация в Белуджистане начала успокаиваться.

В начале 2000-х годов сепаратистское восстание в Белуджистане снова вспыхнуло с новой силой. Причиной этого стало усиление экономической активности центральной власти на территории Белуджистана. Примерно в это же время к власти пришла группировка под названием освободительная армия Белуджистана (АОБ). Точная дата его создания, количество, источники финансирования остаются неизвестными, но исследователи считают, что он появился в 80 - х годах¹¹⁸.

АОБ возьмет на себя ответственность за большинство террористических актов в Белуджистане в ближайшие годы. По неподтвержденным данным, численность АОБ составляет от 5 до 10 тысяч боевиков. В апреле 2006 года центральные власти объявили эту организацию террористической и боролись за ее ликвидацию.

Один из лидеров повстанцев в Белуджистане, Наваб Акбар Хан, был убит, но его смерть привела к радикализации не только повстанческих группировок (включая освободительную армию Белуджистана), но и политических партий Белуджистана. В связи с этим в 2006-году в Кветте, главном городе Белуджистана, произошла серия взрывов без жертв. После ряда репрессивных мер правительства от АОБ откололись разрозненные группы, среди которых были объединенный фронт освобождения Белуджистана (UFOB или объединенный фронт освобождения Белуджистана, Bluf), молодежный фронт и суннитская повстанческая группа Jundallah.

Однако тактикой повстанцев по-прежнему остаются террористические атаки, похищения людей и убийства. К концу двадцатого века в Белуджистане начали появляться политические партии, а в 2004-году они объединились в единую партию под названием Иттихад. Партии не поддерживали создание государства Белуджистан, их основными требованиями были расширение автономии провинции Белуджистан, равное распределение ресурсов, а также включение в Конституцию Пакистана.

Тем не менее, сепаратистские настроения сохранялись, и стало наблюдаться сочетание сепаратизма с исламским радикализмом, что в нынешней ситуации на Ближнем Востоке вызывает большую озабоченность не только руководства Пакистана, но и соседних стран. Пуштунский сепаратизм также представляет большую угрозу для пакистанской государственности. Как отмечалось выше, пуштуны являются второй национальной этнической

¹¹⁸ **Malik Irfan.** LJ Leader Malik Ishak Detained in Rahim Yar Khan..2013.

группой Пакистана после пенджабцев. Пуштуны исторически жили на территории провинции Хайбер-Пахтунхва северо-западный пограничный регион до 10 апреля 2010 года), а также проживают в северо-западном Белуджистане и провинции Синд. Пуштуны занимают важное место в пакистанском обществе, они традиционно составляют средний и высший командный уровень пакистанской армии. История пуштунов такова, что в 1893 году по предложению министра иностранных дел правительства Британской Индии Мортимера Дюрана их земли были разделены по “линии Дюрана” между Афганистаном и Британской Индией¹¹⁹.

До сих пор это вызывает множество споров как условная и практически не определенная граница между Пакистаном и Афганистаном. Пуштуны, как известно, не признают эту границу и в течение многих лет защищали так называемый “Великий Пуштунистан” на пуштунских территориях Афганистана и Пакистана¹²⁰.

Начиная с конца 1940-х годов, после распада Британской Индии и основания Пакистана, пуштунские националисты время от времени предлагали концепцию создания независимого пуштунистического государства. Выражение интересов пуштунских националистов - народная национальная партия, лидером которой является А.Вали Хан. В феврале 1992-года партия объявила, что не признает “линию Дюрана”, нынешнюю государственную границу между Пакистаном и Афганистаном. Вооруженный конфликт, начавшийся в Афганистане в 1979-году, способствовал росту пуштунского национализма. Массовый приток беженцев из юго-восточных провинций Афганистана в Северо-Западную пограничную провинцию Пакистана, во-первых, увеличил пуштунское население, а во-вторых, способствовал его радикализации. В результате в 1980-х годах на территории Пакистана возникло движение радикальной исламской молодежи "Талибан". Как отмечают исследователи, с середины 90-х годов политика Талибана продвигала идею пуштунского национализма, а не идею исламского единства. Опасность талибанизации Пакистана во многом обусловлена пуштунским фактором. Потому что не все пуштуны, конечно, талибы, но почти все талибы-пуштуны. Вскоре по обе стороны афгано-пакистанской границы, на линии шириной 150 км, спонтанно возник пуштунский "эмират", который практически не находился под контролем ни Исламабада, ни Кабула. Как известно, это военно-политический структура дестабилизировала ситуацию не только в Афганистане

¹¹⁹ Дюшебаев А. Конфликты и соперничество между Китаем и Индией. 2013

¹²⁰ Цит. по: Haqqani H. Pakistan: Between Mosque and Military. - Washington, 2005.

и Пакистане, но и в Южной и Центральной Азии. Объединение пакистанских талибов в единую организацию "Техрик-э Талибан Пакистан" произошло в декабре 2007 года. Их численность, по разным данным, колеблется от 4 до 7 тысяч, они расположены на северо-западе Пакистана. Правительство опасается объединения пакистанских и афганских талибов. Пока этого не произошло, но группировки Талибана двух стран в первую очередь тесно сотрудничают в борьбе с НАТО¹²¹.

Поскольку национально-государственное определение пуштунов в настоящее время является неполным, ситуация в регионе остается нестабильной, и других вариантов ее решения пока нет. Кроме того, среди синдхов, традиционно проживающих в одной из богатых провинций, существуют сепаратистские настроения.

Синдхи в значительной степени проявляются в административном и бюрократическом аппарате, особенно на его верхних ступенях. Известно, что на высших ступенях власти наблюдается господство пенджабцев, которым активно противостоят Синд-националистические организации. Националистические Синдхи настаивали на широкой автономии провинции, пока не образовали независимое государство Синдху Деш. Итак, подводя итог рассматриваемым вопросам, следует отметить, что проблема сепаратизма уже давно мучает правительство Пакистана. Что касается позиции правительства в отношении требований сепаратистов, то оно всегда отвергает все требования об общенациональной автономии и создании отдельного государства, игнорируя сложившуюся традицию власти вождей племен на определенных территориях. В то время как соседние Индия и Иран поддерживают тенденции разделения, Китай и США поддерживают позицию правительства, в основном оказывая материально-техническую помощь. Между тем этнический сепаратизм в Пакистане продолжает существовать, постоянно угрожая социальной и политической стабильности в обществе и время от времени проявляясь в кровавых террористических актах, потрясающих пакистанское общество. В заключение стоит отметить, что, хотя падение Пакистана неоднократно предсказывалось, несмотря на многочисленные внутренние социально-политические потрясения, государство существует, разработало ядерные программы, имеет одну из самых мощных армий в регионе, его экономика развивается, а население неуклонно растет.

¹²¹ Спейт О. Х. К. Индия и Пакистан: Общая и региональная география с главой о Цейлоне, написанной Б. Х. Фармером / Под общ. ред. А. М. Рябчикова - М, 1957.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С появлением Южной Азии как геополитического региона она стала спорной территорией с многочисленными региональными и трансграничными проблемами, возникшими в результате давней колониальной политики. Проблема Кашмира и дилемма линии Дюранда в регионе демонстрируют заметные параллели и тесно переплетены с этнополитическими ситуациями, которые способствовали этническому расколу. Несмотря на наличие потенциальных решений затянувшегося конфликта, национально-этнический фактор и влияние внешних сил играют значительную роль в регионе. Кроме того, перспективы стабильного развития в Центральной и Южной Азии неразрывно связаны с установлением мира в соседнем Афганистане.

Тем не менее, создание такого государства представляет значительную угрозу для Исламабада, поскольку это подорвало бы территориальную целостность Пакистана.

Следовательно, предотвращение движения за независимое пуштунское государство стало центральным направлением не только в политическом ландшафте Афганистана, но и в политике Пакистана. Крайне важно признать, что основной рассматриваемый вопрос вращается вокруг признания права пуштунов на самоопределение при одновременном соблюдении Исламабадом принципа сохранения территориальной целостности. Становление Центральной и Южной Азии как геополитического региона превратило интересы ведущих стран в поле битвы конфликтов и геополитического соперничества. "Афганская проблема" на стыке этих двух регионов стала серьезной угрозой существующей системе региональной безопасности. Сохранение таких глобальных проблем и угроз в Южной Азии, наряду с ее границей с Центральной Азией, усиливает конкуренцию между центрами силы и вынуждает страны обоих регионов реформировать свою политику безопасности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Rashid A. Op. cit.2001.
2. Musharraf P. Op. cit.2000
3. Population of Pakistan's Major Cities, Urbanization Rate, 1998, Pakistan. Population. Association of Pakistan.
4. Спейт О. Х. К. Индия и Пакистан: Общая и региональная география с главой о Цейлоне, написанной Б. Х. Фармером / Под общ. ред. А. М. Рябчикова-М, 1957.
5. Цит. по: Haqqani H. Pakistan: Between Mosque and Military. - Washington, 2005.

6. Khan A. M. Persecution of the Ahmadiyya Community in Pakistan: An Analysis Under International Law and International Relations // Harvard Human Rights J. - 2003.
7. Malik Irfan. LJ Leader Malik Ishak Detained in Rahim Yar Khan..2013.
8. Сагайдак Е.А. Кашмирский кризис как отражение проблемы замораживания конфликтов в Южной Азии. Армия и общество, 2014.
9. Шаумян Т. Индийско-китайская граница: перспективы урегулирования проблемы. Азия и Африка сегодня.2001.
10. Дюшебаев А. Конфликты и соперничество между Китаем и Индией. 2013.
11. Hussain Nadim, reasons why Kashmir matters.2022.

XVIII-XX АСРЛАР БУХОРО ЗАРДЎЗЛИК САНЪАТИНИ БАДИИЙ АҲАМИЯТИ ВА УНИНГ ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИ

Шукурова Лобар Шербаевна,

Фарғона давлат университети

“Тасвирий санъат” Кафедрасининг ўқитувчиси,
санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (phd)

E-mail: lobar.shukurova.87@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ўлкамиз заминидаги тарихий қатламларни қозишлар натижасида топилган ёдгорликларнинг гувоҳлик беришича, инсоннинг жисмга бадиий ишлов бериши усулида буюм яратиш фаолияти тош асридаёқ бошланган бўлиб, асрлар оша ҳозиргача узлуксиз давом этиб келмоқда. Бундай фаолият натижасида келиб чиқадиган эстетик-бадиий идрок қобилияти кишиларда оламни, нарса ва ҳодисаларни, атроф-муҳитдаги шакллар ва рангларни турфа шакл-шамолда қайтадан акс эттиришига ҳавас уйғотади. Шакл ва рангларнинг стиллаштирилган тасвирларини яратиш шу тариқа келиб чиқиб, ўз навбатида одамларнинг кундалик турмушларидан ўрин ола бошлади. Натижада бадиий безакларнинг хилма-хил шакллари ва турлари пайдо бўлди. Ўзбекистон ва умуман Марказий Осиё халқларининг бизга етиб келган санъат асарлари орасида нақиллар асосида яратилган бадиий асарлар алоҳида кўп сонни ташкил этади. Амалий санъатга чуқур, фалсафий ёндошиш натижасида шартлилик, стиллаштириш, рамзийликка асосланган бадиий безак асарлари яратиш кучайган. Ушбу тарихий омил ўзбек миллий безак санъатининг гуркираб ривожланишига туртки бўлганки, ҳозирда жаҳонга машҳур меъморчилик ёдгорликларимиз улардаги ганчкорлик, наққошлик, каштачилик, ёғоч ўймакорлиги, зардўзлик ва бошқа турдаги санъатларнинг ажойиб даражада уйғунлашган мажмуасидан иборатдир.

Калит сўзлар: Зардўзлик, амалий санъат, зар ип, мато, зарбоф кийимлар, тагалак, чор мадохил, гулдўзи-заминдўзи, дарҳам, қўшбодом, зардўзи-гулдўзи, гули қалъаги, қўчқор шохи.

КИРИШ

Зардўзлик санъати узоқ тарихга эга бўлиб, унинг Кичик Шарқдан Рим империясига кириб келгани ҳақида милоддан аввалги I асрда яшаб ўтган қадимги грек тарихчиси Галикарнаслик Дионисийнинг “Қадимий Рим”

(Римские древности) асарида Қадимги Римнинг 616-579 йиллардаги бешинчи қироли Луций Таквиний Приск (ёки Қадимги Таквиний) тилла ип билан жилоланган кийим кийгани ҳақида ёзган. Милодий I асрда яшаган қадимги Рим тарихчиси Катта Плинийнинг энциклопедик асарлари орқали ҳам зардўз кийимлар Кичик Шарқдан Рим империясига кириб келгани маълум. Антик давр тарихчиси Страбоннинг ёзишича, Осиё халқлари хашамати билан дастлаб Александр Македонский қўшинлари танишганлар. Греklar зардўз кийимлар, уларга қадалган дуру-жавоҳирлар ва кашта билан безатилган ҳарир матоларни илк бор кўриб хайратда қолганлар.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Марказий Осиёда ҳам зардўзликнинг ўша даврларда мавжудлиги 1947 йилда Тошкент вилояти Вревский посёлкаси (ҳозирда Чиноз туманидаги Олмазор шаҳарчаси) ҳудудида I-II асрларга мансуб археологик топилма – зарбоф кийим билан дафн этилган аёл қабри топилгани билан тасдиқланган¹²².

Абдураззоқ Самарқандий Ҳиндистон сафарномаси асарида 1442 йили Шохруҳ замонида Шимолий Ҳиндистон билан Ҳирот ўртасида турган элчиларнинг совғалари орасида зарбоф кийимлар борлигини айтиб ўтган. 1465 йили Ашратхона мақбараси ҳақидаги ҳужжатларда зарбоф кийимлар ҳақида баён этиб ўтган. Ҳиротда яшаб ижод этган Васфий ўзининг рисолаларида зарбоф кийимлар ва зардўзлик касби тўғрисида баён этган.

Хусусан, Бизни қизиқтираётган давр Бухоро зардўзлигига тўхталсак, тадқиқотчилар “XIX асрда шаҳар Бухоро амирлигининг пойтахти эди. Бухоро амирлиги даврида ажойиб шаҳарда минглаб қўли гул усталар ишлаганлар. Бухоро шаҳрида икки юздан ортиқ маҳалла ва гузарлар бўлиб, уларнинг ҳар бирида турли касб намоёндалари истиқомат қилишган. Шаҳар аҳолисининг 25 фоизини ҳунармандлар ташкил қилган. Амир саройида 400 га яқин моҳир усталар, халқ амалий санъати намоёндалари: ажойиб тўқувчилар, зардўзлар, мисгарлар, кандакорлар, кулоллар, заргарлар, хаттотлар, гиламбофлар, ўймакорлар, наққошлар ва каштадўзлар ишлаганлар. Бу борада Бухоро асрлар бўйи ҳунармандларнинг машаққатли меҳнати натижасида, халқ санъатининг ҳар бир тури юксак профессионаликка эришган” дея таъкидлайдилар¹²³.

Ҳозирда зардўзлик анъанавий тарзда аёлларга хос санъат эканлиги ҳақида тушунча мавжуд. Аммо, амирлик даврида моҳир зардўзлар асосан айнан эркак

¹²²Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. Текстиль. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1954. – С. 179.

¹²³ Жумаев Қ.Ж. XIX аср охири - XX аср ошларида Бухоронинг анъанавий каштадўзлик санъати: санъатшунослик фан. ном. ... дисс. - Тошкент. 2003. - Б.4.

кишилар бўлган. Хусусан, уста зардўз Н.Аминов отаси амир Абдулахадхон саройида зардўзлик қилган Аминжон Мажидовнинг хотираларига асосланиб ёзишча, амир саройида ушбу касбни мукамал эгаллаган 300 нафар зардўз фаолият юритган¹²⁴. Ушбу амир устахонаси Бухоро зардўзлигининг умумий маркази бўлиб, албатта, биринчи галда амир ва унинг оиласи эҳтиёжи, амир томонидан тортиқ қилинувчи совғалар ҳамда оз миқдорда бўлсада бозорга ҳам чиқарилган¹²⁵.

НАТИЖАЛАР

Юқорида қайд қилинган сабабларга кўра, ҳозирда юртимизнинг музейларининг зардўзликка оид эспонатларининг асосий қисмини XIX аср ўрталари ва XX аср бошларида тикилган манғитлар сулоласи даврига оид зардўзи кийимлар ташкил қилади.

Зардўзлик нақшлари зардўзлар тилида гул ва барг нақшлари ўзининг алоҳида номларига эга. Масалан, “гули чорбарг” (тўрт япроқли гул), “гули шишбарг” (олти япроқли гул), “гули ҳаштбарг” (саккиз япроқли гул), “лолагул” ва ҳоказолар. Япроғи саккизтадан ортиқ бўлган гуллар “гули садбарг” - юз япроқли гул ёки “гули кошғарий” - қашқаргул деб аталган. Кенг ҳажмдаги гуллар “гули косагул” ёки “гули қалъаги” дейилган. Барг тури ва сонига қараб: “яккабарг” - дона-дона япроқлар, “дубарг” - жуфт япроқ, “себарг” - учталиқ япроқлар, “барги мажнунбед” - мажнунтол япроғи, “барги шуллукий” – зулуксимон япроқ ва ҳоказолар. “Кўчқор шохи” шаклини эслатувчи “тагалак” усули ҳам кенг қўлланилиб, ундан кашталарнинг орасидаги бўш қолган тагзаминни тўлдиришда фойдаланилган.

Кўплаб геометрик кўринишдаги нақшлар ҳам даставвал ислимий асосга эга бўлган. Хусусан, тўрт баргли япроқгул нақши кунгирадор пештоқни эслатувчи “чор мадохил” (тўрт дарвоза, “мадохил” арабча - кириш дегани), бир япроқгул нақши иккинчисига устма-уст туширилгани “чор мадохили дурун ба берун” дейилган¹²⁶.

Бухоро зардўзлик санъати XIX аср ўрталаридан қайта такланиб, ушбу аср охирларида анча юксалган. Хусусан, XIX аср ўрталарида усталар заррин нақшлар билан фон орасидаги мутаносибликка эътибор беришган бўлишса, аср охирларига келиб безак хашамлиги устивор бўла бошлаган¹²⁷.

¹²⁴Аминов Н. Биз зардўзлармиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 1981.– Б. 6.

¹²⁵Аминов Н. Биз зардўзлармиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 1981.– Б. 7.

¹²⁶Гончарова П.А. Золотошвейное искусство Бухары. - Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1986.- С. 38.

¹²⁷Ахмедов Э.Я. XIX аср иккинчи ярми – XX аср Бухоро тасвирий санъати шаклланиши ва ривожиди анъанавий маданиятнинг аҳамияти: санъатшунослик фанлари номзоди дисс. ... –Тошкент, 1993. – Б. 64.

МУҲОКАМА

Хусусан, ҳозирда Бухоро Давлат Музей Қўриқхонасида сақланаётган, XIX аср ўрталарида тикилган бинафшаранг духобали этикнинг юқори қисми оқ бахмал, астари адрасдан бўлиб, “гулдўзи-заминдўзи” усуллар қўлланилган. “Гулдондан ўсиб чиққан” мураккаб ислимий композицияга “дарҳам” ва “бодоми шохнок” нақши туширилган. Замини “тагалак” усулида, бодом нақшлар эса “мавжи чашми булбули шиштаи” ва “шош холи якмавжа”

кашта турлари билан бежирим тўлдирилган.

Кулутапўшак – соч ўримларини қоплаб турадиган узун думга ўхшаш ғилофли бош кийими бўлиб, уни ёши катта аёллар кийганлар. Ғилофнинг тагидаги икки-уч жойига қадалган тугмалар сочларни ёйилиб кетишидан сақлаб турган. Бухоро Давлат Музей Қўриқхонаси фондидаги XIX аср охирига мансуб яшил духобали кулутапўшак “зардўзи-гулдўзи” усулида кашталаниб, чўққисида “чоргул” нақши, ғилофдаги “бутагул” каштасида “қўшбодом” нақшлари бор. Чеккаларидаги хошия йўли “кандори чор бахягий” каштасида, “гулдон” ва “бодом” нақшлари эса “мавжичашми булбул шиштаи”, “мавжи чор дар чор” кашта усулларида тўлдирилган. Гардиш чеккаларига ипак ипдан жияк тикилган.

ХУЛОСА

Зардўзлик Бухорода тахминан XIX аср ўрталаридан 1920 йилгача расмий жиҳатдан сарой санъати ҳисобланган. Шаҳарда тайёрланадиган зардўз буюмларнинг деярли аксариятига буюртмачи бўлган амирлик саройи йўқолгач, Совет ҳукумати ўрнатилиши ҳамда аҳолининг бадавлат қатлами қатағон қилиниши оқибатида зардўз буюмларга талаб кескин пасайиши зардўзлик устахоналари ёпилишига сабаб бўлган. Ўз навбатида, зардўз усталар тирикчилик қилиш мақсадида хунармандчилик артелларига бирлашиб, асосан майда буюмлар тайёрлашга киришишган.

Бухоронинг ушбу “шоҳона” касб эгалари учун қийин давр юзага келишига қарамасдан, баъзи зардўз усталар касбига содиқ қолган ҳолда ўз билим ва тажрибаларини ота-мерос хунар сифатида фарзандларига ўргатиб келишган. Аммо, қисқа вақт ичида зардўзлик санъати ҳам Совет ҳукумати назарига тушиб, ушбу хунарнинг моҳир усталарига яна талаб кучайган.

Давлатимиз томонидан берилаётган эътибор сабаб, ҳозирги кунда зардўзлик янада гуллаб яшнаган санъат соҳаларидан бирига айланмоқда. Амирлик даври зардўзлиги услублари сақланиб қолган ҳолда, замон талаби билан уйғунлашиб, ўз ривожланишида давом этмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. Текстиль. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1954. –179 с.
2. Жумаев Қ.Ж. XIX аср охири - XX аср оошларида Бухоронинг анъанавий каштадўзлик санъатн: санъатшунослик фан. ном. ... дисс. - Тошкент. 2003. – 155 б.
3. Аминов Н. Биз зардўзлармиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 1981.– 55 б.
4. Русский биографический словарь: Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А.А.Половцова. - Санкт-Петербург: тип. И.Н.Скорородова, 1902. - Т.13. С.112-113.
5. Қиличев Р.Э. XIX асрнинг иккинчи ярми -XX аср бошида Бухоро шаҳрида хунармандчилик: Тарих фанлари номзоди дисс. ... Тошкент, 1997. – 185 б.
6. Гончарова П.А. Золотошвейное искусство Бухары. – Ташкент: Издательство литературы и искусство имени Гафур Гуляма, 1986. – 112 с.
7. Аҳмедов Э.Я. XIX аср иккинчи ярми – XX аср Бухоро тасвирий санъати шаклланиши ва ривожиди анъанавий маданиятнинг аҳамияти: санъатшунослик фанлари номзоди дисс. ... – Тошкент, 1993. – 225 б
8. Бўроновнинг Б.О. XIX асрнинг охири - XX асрнинг бошларида Бухоро тураржой меъморлигида нақш санъати: Санъатшунослик фанлари номзоди дисс. ... – Тошкент, 2007. – 141 б.
9. Содикова Н. Ўзбек миллий кийимлари XIX- XX асрлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом нашриёти, 2006. – 192 б.
10. Турсунов С.Н. Ўзбекистон жанубий худудларида маданий ва амалий санъат ёдгорликлари тарихи. – Термиз: Сурхон-нашр, 2017. – 288 б.
11. Shukurova, L. (2023). SPECIAL ASPECTS OF APPLIED ART IN THE ARCHITECTURE OF THE BUKHARA EMIRATE OF THE XVIII-XIX CENTURIES. *Science and innovation*, 2(C12), 19-23.
12. Sherbayevna, S. L. (2020). Bukhara Applied Art In Middle Of XVIII-Early XX Century, During The Mangit Dynasty. *The American Journal of Applied sciences*, 2(12), 156-159.
13. Sulaymanova, S. (2023). IMPORTANCE OF THE PATCHWORK NEEDLEWORK IN STUDY WHICH HAS GIVEN A BIRTH TO APPLIED ARTS, BASED MUCH ON ANCIENT OLD-TIME TRADITION. *Science and innovation*, 2(C4), 9-12.
14. Ozodbek, S., Muhammadjon, O. R., & Sevaraxon, S. (2022). MARKAZIY OSIYO XALQLARI TASVIRIY SAN'AT TARIXINING FANDAGI O'RNINI. *Research Focus*, 1(2), 259-263.

15. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOIIY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus, 1(2)*, 296-300.
16. Sohibov, R. (2022). KOMPOZITSIYANING NAZARIY ASOSLARI. KOMPOZITSIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2)*, 256-259.
17. Nazokat, A., & Abdusalom, M. (2022). THE NATIONAL HANDICRAFTS OF BUKHARA. *Research Focus, 1(2)*, 307-312.
18. Yunusaliyev, M. (2023). GOALS AND OBJECTIVES OF REALISTIC PAINTING. *Science and innovation, 2(C12)*, 31-36.
19. Mamurov, A. (2023). CREATIVE TRADITIONS OF UZBEK NATIONAL POTTERY. *Science and innovation, 2(C4)*, 5-8.
20. Yuldashev, I. (2023). DEVELOPMENT OF PICTORIAL ART AND MINIATURE ART IN CENTRAL ASIA AND THEIR ROLE IN SOCIAL LIFE. *Science and innovation, 2(C4)*, 13-18.

УРОКИ СТРАН-УЧАСТНИКОВ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОТ ПРОЦЕССА ПРИСОЕДИНЕНИЯ К ВТО: ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ ДЛЯ РАЗВИВАЮЩИХСЯ ЭКОНОМИК-НЕУЧАСТНИКОВ

Сайидкомил Бекпулат угли Ибодуллаев

Преподаватель кафедры «Международное частное право»
Ташкентского государственного юридического университета

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются ключевые уроки, которые могут быть извлечены из опыта стран, прошедших процесс присоединения к Всемирной торговой организации (ВТО). Особое внимание уделяется трудностям и угрозам, с которыми сталкиваются развивающиеся экономики, остающиеся за рамками торговой системы ВТО. Анализ показывает, что присоединяющиеся страны сталкиваются с многочисленными сложностями в приведении внутренней политики и законодательства в соответствие с обязательствами ВТО, а также в преодолении экономических издержек либерализации. Вместе с тем, членство в ВТО также предлагает выгоды, такие как улучшенный доступ на рынки и институциональные реформы. Для не-членов продолжающееся исключение из глобальной основанной на правилах торговой системы грозит подрывом конкурентоспособности и торможением экономического роста. В статье утверждается, что при надлежащем планировании реформ и использовании технической помощи развивающиеся страны могут в долгосрочной перспективе получить выгоду от присоединения к ВТО, несмотря на неизбежные трудности этого процесса.

Ключевые слова: *Всемирная торговая организация (ВТО); присоединение; развивающиеся страны; торговая либерализация; реформы*

Всемирная торговая организация (ВТО) является основным глобальным органом, регулирующим международную торговлю между странами. По состоянию на 2023 год, в ВТО входит 164 члена, на долю которых приходится более 97% мировой торговли.¹²⁸ Тем не менее, даже спустя почти три десятилетия после ее создания, десятки стран остаются за пределами системы ВТО, в основном развивающиеся и наименее развитые экономики.¹²⁹ Для аутсайдеров, рассматривающих возможность вступления, процесс

¹²⁸ World Trade Organization, “Members and Observers”.
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

¹²⁹ Taubman, A. (2015). The WTO accessions' lesson for the TPP and the WTO.

присоединения представляет собой ряд препятствий для преодоления. Ученые охарактеризовали процесс присоединения к ВТО как «длительный, сложный и часто изнурительный», требующий значительного времени, кадровых и ресурсных вложений от стран-кандидатов.¹³⁰

В этой статье рассматриваются ключевые уроки из завершившихся за последнее десятилетие процессов присоединения, проводится анализ основных проблем и угроз, с которыми сталкиваются не входящие в ВТО государства, особенно страны с низким уровнем дохода, стремящиеся к более тесной интеграции в глобальную экономику. В частности, внимание уделяется сложному взаимодействию между реформами внутренней политики, внешним давлением при ведении переговоров и влиянием на уязвимые сектора в ходе процесса присоединения.¹³¹

Ряд примечательных аспектов делают процедуру присоединения особенно трудной для менее развитых стран-кандидатов. Во-первых, широкий охват и техническая сложность в ряде областей – от доступа на рынки товаров и услуг до защиты интеллектуальной собственности – требуют значительных инвестиций в юридическую экспертизу и нормативно-правовую гармонизацию.¹³² Во-вторых, дисбаланс сил между действующими членами и странами-кандидатами благоприятствует требованиям нынешних членов в поисках больших преимуществ.¹³³ Как следствие, уступки, извлеченные в ходе двусторонних переговоров, могут напрямую подрывать чувствительные отрасли внутренней промышленности, которым трудно адаптироваться к иностранной конкуренции. Наконец, отвлечение ресурсов на финансирование бюрократического аппарата присоединения и реализацию крупных реформ, как правило, вытесняет приоритеты развития для присоединяющихся государств.¹³⁴

В этой статье обобщаются мнения официальных лиц ВТО, переговорщиков и экспертов из присоединяющихся стран, чтобы выделить решающие уроки для потенциальных развивающихся стран-членов. Предлагаются политические рекомендации по снижению рисков в ходе присоединения, не подрывая при этом более широкие цели развития. В целом анализ нацелен на изучение как прогресса, так и ловушек на примере

¹³⁰ Kelechukwu, I. (2021). Negotiating WTO accession: assessing bottlenecks in the WTO accession negotiations of Ethiopia. *Journal of International Trade Law and Policy*.

¹³¹ Grey, R. (2018). Trade policy reform in transition economies: Six dilemmas facing developing and transition economies.

¹³² Du, M.M. (2016). China's accession to the World Trade Organization: achievements and challenges.

¹³³ Narlikar, A. (2003). International trade and developing countries: bargaining coalitions in the GATT and WTO.

¹³⁴ Sheppard, A. The negotiated accession to the WTO: Lessons from Ecuador's experience. *The Journal of World Investment & Trade*.

предыдущих случаев присоединения, чтобы подготовить страны-кандидаты, рассматривающие этот сложный, но потенциально выгодный путь экономической интеграции.

2. Глобальные тенденции в процессах присоединения к ВТО

Процесс присоединения к ВТО предусматривает, что страна-кандидат ведет переговоры об условиях членства с действующими членами, которые пристально изучают торговый режим кандидата и требуют реформ для приведения правил и политики в соответствие с соглашениями ВТО. Этот процесс сложен, поскольку требует существенных изменений внутреннего законодательства и сложных уступок. В среднем на завершение присоединения уходит около 9 лет, что подчеркивает сложность этого процесса. В рамках обязательств по присоединению страны принимают обязательства по тарифам, обеспечивают недискриминационный режим в отношении импорта и соглашаются на открытие рынков услуг.

В период с 1995 по 2016 год переговоры о присоединении завершили 36 стран [3], что свидетельствует о готовности принять на себя обязательства ради возможности воспользоваться преимуществами системы. Средняя продолжительность присоединения увеличилась с течением времени, поднявшись с чуть более 5 лет в конце 1990-х годов до 12,3 года для стран, присоединившихся после 2010 года. Это отражает более тщательную проверку, которой подвергаются страны-кандидаты в таких областях, как услуги, права интеллектуальной собственности и нормативное регулирование. Кроме того, действующие члены все чаще выдвигают в ходе переговоров с кандидатами требования, превышающие базовые положения ВТО.

Трудности усугубляются для наименее развитых стран (НРС), на долю которых приходится более трети ожидающих решения заявок. Ученые указывают, что присоединяющиеся НРС сталкиваются с серьезными ограничениями потенциала в управлении чрезмерными требованиями, выдвигаемыми в ходе присоединения. В то же время экономические дивиденды от завершения присоединения остаются неопределенными для уязвимых развивающихся стран. Оценки ЮНКТАД предполагают, что статичный доход от присоединившихся новых членов в среднем составлял скромные 0,5% ВВП в период 1995-2011 гг.¹³⁵

Также наблюдаются заметные различия по географическим регионам. На европейские и центральноазиатские страны пришлось почти половина всех

¹³⁵ UNCTAD (2020). The Least Developed Countries Report 2020: Productive Capacities for the New Decade. United Nations publication.

присоединений с 1995 по 2016 год по сравнению лишь с 27% из стран Африки к югу от Сахары и Ближнего Востока/Северной Африки. Ученые утверждают, что требования к нормативному регулированию в настоящее время откалиброваны на страны с высоким уровнем дохода, что ставит развивающиеся государства в невыгодное положение в ходе переговоров.¹³⁶ Поэтому, несмотря на валовое число присоединений, наблюдается разделение, при котором бедные страны непропорционально остаются за рамками главной международной торговой организации.

3. Ключевые проблемы и издержки адаптации

Присоединение к ВТО обязывает к фундаментальным изменениям в экономическом управлении присоединяющейся страны. Правительства стран-кандидатов сталкиваются с правовыми и институциональными трудностями в реформировании внутреннего законодательства, политики, систем и процессов в соответствии с обязательствами ВТО. Для развивающихся государств с ограниченным административным потенциалом эти правовые переходы налагают высокие издержки адаптации.

Более того, меньшие и слабые экономики идут на непропорционально большие сокращения тарифов в ходе присоединения, сталкиваясь с большим давлением конкуренции. Отрасли, конкурирующие с импортом, могут сократиться из-за иностранной конкуренции, что приводит к чистым потерям рабочих мест или более низкой заработной плате в затронутых отраслях. Такие экономические издержки адаптации неизбежно острее ощущаются в странах с более низким уровнем развития, где уязвимое население зависит от традиционного сельского хозяйства и промышленности. Исследования недавних присоединений показывают, что 15-25% существующих рабочих мест в чувствительных обрабатывающих и сельскохозяйственных секторах находились под прямой угрозой из-за возросшего конкурентного давления.

Эти издержки торговой адаптации взаимодействуют с серьезными трудностями в реализации далеко идущих законодательных реформ, предписанных протоколами о присоединении. Члены ВТО вынудили присоединяющиеся страны принять более строгие законы о защите прав интеллектуальной собственности и об открытии доступа к сектору услуг в 1995-2011 годах.¹³⁷ Однако более бедные страны не располагали техническим потенциалом для создания регуляторных институтов, обеспечивающих соблюдение новых международных обязательств.

¹³⁶ Wolfe, R. (2015). First diagnose, then treat: what ails the Doha Round?. *World Trade Review*, 14(1), 7-28.

¹³⁷ Taubman, A. (2015). The WTO accessions' lesson for the TPP and the WTO. *Journal of International Economic Law*, 18(2), 383-390

Например, Камбоджа боролась с преобразованием правовых основ торговли услугами спустя десятилетие после присоединения, поскольку чиновники в течение длительного времени разбирали руководящие принципы ВТО.¹³⁸ Без достаточной гибкости переходных механизмов, обеспечивающих постепенное принятие реформ, сам масштаб необходимых изменений чрезмерно загружает ограниченные государственные возможности в странах с низкими доходами, присоединяющихся к ВТО. Таким образом, присоединение предполагает крутые кривые обучения как для отечественных лиц, определяющих политику, так и для производителей в развивающихся государствах.

В целом сочетание внешнего конкурентного давления и обременительных регуляторных переходов вносит вклад в более высокие издержки адаптации для более бедных присоединяющихся стран.¹³⁹ Эти эффекты усиления требуют адресной политики для облегчения вступления в ВТО уязвимых стран-кандидатов при поддержке их долгосрочных экономических приоритетов.

4. Системные угрозы интересам аутсайдеров

Между тем продолжающееся исключение развивающихся стран из ВТО также угрожает их перспективам роста и политическим интересам. У не-членов нет гарантий, что крупные торговые партнеры не будут дискриминировать их экспорт. При отсутствии членства в ВТО у них нет доступа к механизму урегулирования споров ВТО для оспаривания несправедливых торговых действий.

Кроме того, неучастие не позволяет развивающимся государствам влиять на правила и решения, затрагивающие архитектуру глобальной торговли. Продолжающиеся переговоры в ВТО и пересмотр политики по таким вопросам, как электронная коммерция, упрощение инвестиций и субсидии в сфере рыболовства, могут оказать глубокое воздействие на аутсайдеров, не обеспечивая им места за столом переговоров. Аналитики утверждают, что сдвиги в политике ВТО во всё большей степени проявляют себя в более высоких регулятивных стандартах, которые избирательно ставят в невыгодное положение более бедные страны за пределами этого объединения.

Например, Соглашение ВТО по сельскому хозяйству подверглось критике за дисбалансы, допускающие протекционизм на сельскохозяйственных рынках развитых стран при одновременном навязывании развивающимся странам

¹³⁸ Keo, P. (2017). Cambodia's WTO Accession Revisited: Great Expectations and Reality Check. Waseda Global Forum No. 14, 195-210.

¹³⁹ Draper, P. (2011). Accession to the WTO: Current Issues in the South African Debate. tralac Working Paper No D11WP01/2011.

масштабного открытия. По мере того, как более богатые члены формируют торговые правила в соответствии со своими интересами, не входящие в ВТО страны упускают возможности повлиять на реформы с учетом целей развития. Поэтому сохранение в стороне от ключевой международной торговой организации представляет опасность для долгосрочного экономического благосостояния и политического представительства развивающихся стран.

В ответ некоторые аналитики призывают к упрощенной процедуре присоединения для наименее развитых стран с целью стимулирования участия. Другие подчеркивают преимущества коалиций в ходе переговоров, когда потенциальные присоединяющиеся страны совместно обсуждают условия, чтобы противостоять требованиям влиятельных членов ВТО. Используя региональные связи и общие политические приоритеты, такие альянсы по присоединению могли бы усилить позиции развивающихся государств, добивающихся членства на справедливых условиях.

В заключение отметим, что, хотя процесс сопряжен со значительными трудностями, членство в ВТО со временем приносит чистую выгоду развивающимся странам. При правильном планировании внутренних реформ и использовании технической помощи для наращивания потенциала присоединяющиеся государства могут получить положительные результаты. Расширение доступа на рынки, институциональные улучшения и участие в выработке глобальных торговых правил перевешивают переходные трудности, присущие открытию экономик с внутренней ориентацией.

Однако этот процесс мог бы быть скорректирован для облегчения бремени ресурсно-ограниченных развивающихся стран. Продление сроков выполнения, расширение торговой технической помощи и введение гибких механизмов специального и дифференцированного режимов облегчили бы присоединения [3]. Разрешение присоединяющимся НРС первоначально освобождать чувствительные сектора от снижения тарифов и других обязательств ВТО могло бы смягчить экономическую адаптацию.

Напротив, воздерживающиеся от вступления страны рискуют упустить возможности от эффектов либерализации торговли, стимулирующих рост, и от интеграции в глобальные производственно-сбытовые цепочки. А без эвентуального присоединения не входящие в ВТО государства теряют политические инструменты влияния на будущие торговые правила, которые глубоко затрагивают их развивающиеся перспективы. Присоединение - это в конечном счете инвестиция в будущее, несмотря на краткосрочные затраты. С проведением обдуманных реформ для снижения барьеров перед бедными

странами входные ворота для присоединения к ВТО могут способствовать равноправному доступу к многочисленным преимуществам глобальной торговой системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Keo, P. (2017). Cambodia's WTO Accession Revisited: Great Expectations and Reality Check. Waseda Global Forum No. 14, 195-210.
2. Draper, P. (2011). Accession to the WTO: Current Issues in the South African Debate. tralac Working Paper No D11WP01/2011.
3. Wolfe, R. (2015). First diagnose, then treat: what ails the Doha Round?. World Trade Review, 14(1), 7-28.
4. Taubman, A. (2015). The WTO accessions' lesson for the TPP and the WTO. Journal of International Economic Law, 18(2), 383-390

ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ЛИЦ, РАБОТАЮЩИХ ПО СОВМЕСТИТЕЛЬСТВУ

Хожабеков Муфтулла Жолмурза улы,
старший преподаватель кафедры Трудового права
Ташкентского государственного юридического университета

Muftulla_khojabekov@mail.ru

+998907275767

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается законодательное регулирование и правоприменительной практики совместительства в Узбекистане. Огромное внимание в настоящей статье уделяется на правовые особенности работы по совместительству, в частности понятия совместительства, определение правового статуса работников-совместителей, особенности их приема на работу, нормирования и оплаты труда, предоставления гарантий и компенсаций, а также прекращения трудовых отношений с указанной категорией лиц. Авторы анализируют различные подходы к совместительству в науке трудового права и на практике. В ходе изучения работы по совместительству автором были применены ряд методов, а также практический опыт из трудовых отношений между работником и работодателем.

Ключевые слова: *работа по совместительству, максимальная продолжительность рабочего времени совместителей, особенности оплаты труда совместителей, выплата пособий по временной нетрудоспособности.*

O'RINDOSHLIK ASOSIDA ISHLAYDIGAN XODIMLARNING MEHNATINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING MUHOKAMALI MASALALARI

Xojabekov Muftulla Jolmurza uli,
Mehnat huquqi kafedrasida katta o'qituvchisi
Toshkent davlat yuridik universiteti

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekistonda o'rindoshlik asosida ishni mehnat qonunchiligi bilan tartibga solish va huquqni qo'llash amaliyoti ko'rib chiqiladi. Ushbu maqolada o'rindoshlarning huquqiy xususiyatlariga, xususan, o'rindoshlik asosidagi mehnat tushunchasi, o'rindosh xodimlarning huquqiy maqomini aniqlash, ularni ishga qabul qilish, mehnatga haq to'lashning o'ziga xos xususiyatlari, kafolatli va kompensatsion

to'lovlarga, shuningdek ushbu toifadagi shaxslar bilan mehnat munosabatlarini tugatish masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Muallif o'rindoshlik asosidagi ishga mehnat huquqi fanida va amaliyotda turli xil yondashuvlarni tahlil qiladi. Ularning mehnatini o'rganish jarayonida muallif bir qator usullardan, shuningdek, xodim va ish beruvchi o'rtasidagi mehnat munosabatlaridan kelib chiqadigan amaliy tajribadan foydalangan.

Kalit so'zlar: *o'rindoshlik asosidagi ish, o'rindoshlik asosidagi ishning maksimal ish vaqti, o'rindoshlarning mehnatga haq to'lashning o'ziga xos xususiyatlari, o'rindoshlarning vaqtinchalik mehnatga qobiliyatsizlik davrida nafaqalarni to'lash.*

DISCUSSION ISSUES OF LEGAL REGULATION OF LABOR OF PERSONS WORKING PART-TIME

Khojabekov Muftulla Jolmurza uly,

Senior lecturer at the Department of Labor Law

Tashkent State University of Law

ABSTRACT

The article examines the legislative regulation and law enforcement practice of part-time work in Uzbekistan. This article pays great attention to the legal features of part-time work, in particular the concept of part-time work, the definition of the legal status of part-time workers, the specifics of their hiring, rationing and remuneration, provision of guarantees and compensation, as well as termination of employment relations with this category of persons. The author analyzes various approaches to part-time work in the science of labor law and in practice. In the course of studying part-time work, the author used a number of methods, as well as practical experience from labor relations between employee and employer.

Key words: *part-time work, maximum working hours for part-time workers, features of remuneration for part-time workers, payment of temporary disability benefits.*

ВВЕДЕНИЕ

Трудовое законодательство Республики Узбекистан преследует выполнение таких задачи, как создание необходимых правовых условий для достижения оптимального согласования интересов сторон трудовых отношений, интересов государства, а также правовое регулирование трудовых отношений и иных, непосредственно связанных с ними отношений.

В настоящее время большая часть населения заинтересованы в трудоустройстве на другой дополнительной работе. Такая работа на нескольких предприятиях является работой по совместительству.

В соответствии с п.2 постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении положения о порядке работы по совместительству и совмещения профессий и должностей» (далее – Положение о совместительстве) под работой по совместительству следует понимать выполняемую работником, помимо своей основной работы, другую оплачиваемую работу на условиях трудового договора, в свободное от основной работы время. Таким образом, у лица, работавшего по совместительству, как минимум два трудовых договора: один по основной работе, другой по совместительству.

Стоит отметить, что до принятия Положения о порядке работы по совместительству и совмещения профессий и должностей (далее – Положение) условия работы по совместительству и совмещения регулировались (в части, не противоречащей Конституции Республики Узбекистан и ее законодательству) постановлением Совета Министров СССР от 22.09.1988 г. N 1111, Положением об условиях работы по совместительству (от 9.03.1989 г.) и Инструкцией по применению постановления Совета Министров СССР от 4 декабря 1981 г. N 1145 «О порядке и условиях совмещения профессий (должностей)» (Госкомтруда СССР от 14.05.1982 г. N 53-ВЛ) [1. С.20].

С принятием настоящего Положения установлен порядок регулирования трудовых отношений между работодателем и совместителем в соответствии с трудовым договором на предприятиях, в учреждениях, организациях всех форм собственности (далее — организация).

Предусмотренная в трудовом законодательстве возможность работы по совместительству - реализация закрепленного в статье 42 Конституции Республики Узбекистан права каждого на достойный труд, на свободный выбор профессии и рода деятельности, благоприятные условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены, на справедливое вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации и не ниже установленного минимального размера оплаты труда, а также на защиту от безработицы в порядке, установленном законом [2. С.11].

Трудовой договор о работе по совместительству может быть заключен работником с тем же или другим работодателем, но в нем должно быть указано, что выполняемая работником работа является совместительством. Следовательно, условие о совместительстве является дополнительным

положением трудового договора, заключаемого с работником для выполнения другой работы. [3. С.311].

Различают внутреннее и внешнее совместительство. В п.5 Положения определено, что работа по совместительству допускается по основному месту работы (внутреннее совместительство) либо в другой организации (внешнее совместительство), если иное не предусмотрено настоящим Положением. [4. С.3].

При внутреннем совместительстве необходимо заключение другого трудового договора и выполнение работы только по иной специальности, профессии или должности, чем основная работа, за исключением случаев, когда законом предусмотрена возможность совместительства по той же профессии, должности, специальности — медицинским и педагогическим работникам.

Внешнее совместительство — это работа по трудовому договору у другого нанимателя. Работа может выполняться по любой специальности или должности, в том числе и по той, по которой работник работает на основной работе, в свободное от основной работы время с обязательным заключением трудового договора. При приеме на работу по внешнему совместительству и заключении трудового договора наниматель обязан потребовать, а работник обязан предъявить нанимателю ряд документов, которые перечислены в ст. 124 Трудового кодекса.

Пункт 4 Положения содержит запрет для некоторых категорий граждан на работу по совместительству. Однако, в ст. 433 ТК предусмотрен запрет на работу по совместительству лиц в возрасте до восемнадцати лет на работах с неблагоприятными условиями труда, если основная работа совместителя связана с такими же условиями. Анализ данной нормы показывает о ее противоречии с пунктом 4 Положения о совместительстве. Безусловно, для разрешения данной правовой коллизии следует обратиться в ЗРУ «О нормативно-правовых актах». Настоящий Закон содержит список нормативно-правовых актов, которые установлены по иерархии, и определяет превосходство законов (и приравненные к ним кодексов) над Постановлениями Кабинета министров Республики Узбекистан [5. С.8]. В связи с этим возникает вопрос «Почему с тех пор как был принят новый Трудовой кодекс, все ранее принятые НПА не были приведены в соответствие с ним?». Справедливости ради, стоит отметить, что в Положении о совместительстве перечень лиц, в отношении которых законодательством установлен запрет на работу по совместительству был составлен значительно лучше, чем в кодексе.

1. Еще одним упущением в приведение в соответствие нормативно-правовых актов, можно заметить в пункте 7 Положения о совместительстве, которая позволяет работникам только системы здравоохранения работать на двух ставках. Однако, в соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию сферы культуры и искусства» от 02.02.2022 г. № ПП-112, учителя по предмету «Музыка», владеющими навыками играть как минимум на трех национальных музыкальных инструментах, допускается работать также на двух ставках [6. С.4].

Во избежание споров между работником и работодателем по вопросу о предоставлении документов, обязательные при трудоустройстве на работу по совместительству, представляется необходимым привести в соответствие пункта 6 Положения статье 434 ТК РУз, поскольку в последнем содержатся дополнительные документы.

2. Часть первая статьи 437 ТК допускает двойного толкования и способен вести граждан в заблуждение. Тем не менее в кругу «специалистов-трудоустроенных» данная норма понимается как право работника заключать несколько трудовых договоров по совместительству (в том числе с одним и тем же работодателем) при условии, что общая продолжительность не может быть более половины нормы рабочего времени.

Однако, для соблюдения принципа максимальной четкости и лаконичности формулировки норм законодательства, часть первой статьи 437 ТК предлагается изложить в следующей редакции:

«Продолжительность рабочего времени при работе по совместительству не должна превышать четырех часов в день, за исключением случаев, предусмотренных законодательством».

3. Как мы ранее уже отмечали, работа на основе совместительства позволяет гражданам повысить их уровень материального положения. В связи с этим возникает вопрос, возможно ли и какие негативные последствия может иметь предоставление гражданам, находящегося в отпуске без сохранения заработной платы право на работу по совместительству на полную ставку.

Необходимо отметить, что под совместительством понимается выполняемая работником, помимо своей основной работы, другая оплачиваемая работа на условиях трудового договора, в свободное от основной работы время. Детальный анализ определения работы по совместительству позволяет полагать, что такая работа может выполняться в свободное от основной работы время. В теории, учитывая, что работник находится в отпуске

без сохранения заработной платы означает, что он на протяжении всего этого периода является свободным от основной работы. Следовательно, допускается позволить работнику трудиться по совместительству на полной ставке на протяжении всего периода отпуска без сохранения заработной платы. Однако, практическое осуществление данного права порождает ряд трудностей в оформлении, в частности при регистрации таких договоров в ЕНСТ. В связи с этим, полагаем, пока данный вопрос не будет разрешен на законодательном уровне, позволять работникам работать на полной ставке в период нахождения в отпуске без сохранения заработной платы представляется противоправным.

4. Преобразование совместительства в основную работу.

Не редко на практике с совместителями прекращается трудовой договор, после которого актуальным становится дальнейшая судьба договора по второму месту работы [7. С.82]. Ошибочно думать, что при прекращении трудового договора по основному месту совместителя, договор по второму месту работы автоматически станет основным. Как известно, при заключении трудового договора сторонам необходимо уточнить вид занятости (основная работа либо работа по совместительству). Иными словами, все условия и основные моменты договора должны быть согласованы сторонами [8. С.554]. Следовательно, ни о какой автоматической трансформации договора совместительства речи быть не может. Преобразование трудового договора по совместительству в основное место работы должен осуществляться в строгом соответствии со ст. 136 Трудового кодекса Республики Узбекистан.

5. Очередное отличие встречается так же при направлении работника на командировку в пределах и за пределами Узбекистана.

При внутреннем командировке, лицам, совмещающие профессий и внутренним совместителям гарантировано сохранение среднего месячного заработной платы, в то время как внешние совместители такая командировка может навредить его доходу.

Известно, что в августе 2022 года было принято новое Положение о служебных командировках в пределах Республики Узбекистан. В соответствии с пунктом 12 данного Положения командировка работника осуществляется путем достижения согласия между работодателями. Однако, среднемесячная заработная плата за работником сохраняется лишь по основному месту работы [9. С.57].

Основным регулятором командировки работников за пределами Узбекистана является Положение о порядке выдачи средств на командировочные расходы при командировках работников министерств,

ведомств, предприятий и организаций за пределы Республики Узбекистан. Однако, данное Положение хоть и не содержит специальной нормы, касательно сохранения заработной платы совместителя при направлении его на командировку за пределы Узбекистана, можно сделать вывод, что состояние совместителя никак не изменится по сравнению с внутренней командировкой.

Текущее состояние внешних совместителей по сравнению с внутренними довольно не простое, учитывая, что лишь внутренние совместители могут не беспокоиться по поводу сохранения заработной платы при направлении на командировку. Иными словами, при направляясь на командировку, единственное на что может рассчитывать внешний совместитель - сохранение среднемесячной заработной платы в организации, направившая его. В связи с этим стоит внимательно изучить данный вопрос с точки зрения, как работника, так и работодателя.

Если исходить с позиции внешнего совместителя, то надо учитывать, что он заключил отдельный трудовой договор, следовательно, по идее должен он владеть всеми правами, что и основные работники. Тем самым, представляется уместным внести в трудовое законодательство норму, которая гарантирует внешним совместителям сохранения среднемесячной заработной платы и по основному месту работы, и по месту совместительства при направлении на командировку. Однако, это всего лишь предположение.

Но с другой стороны надо принять во внимание положение работодателя тоже. Поскольку, сохранить среднемесячную заработную плату за работником, который был направлен на командировку в интересах работодателя по основному месту работы выглядит несправедливо в отношении работодателя по месту совместительства.

6. Трудовым законодательством совместителям предоставлено право на получение пособий по безработице, а женщины, кроме того, пособия по беременности и родам [10. С.1].

Рассматривая вопрос о выплате пособий совместителям необходимо изучить как внутреннее, так и внешнее совместительство. При внутреннем совместительстве работнику достаточно получить один лист о нетрудоспособности и предоставить его работодателю. В ситуации со внешним совместителем выглядит несколько иначе. При идентичном порядке ему необходимо получить лист и предоставить заверенную копию листка нетрудоспособности, выданного учреждением здравоохранения. Работодатель обязан оплачивать больничный лист совместителю. Поэтому сотрудники,

работающие по совместительству в организации, имеют полное право на получение пособия по временной нетрудоспособности.

Как мы уже ранее отметили, женщинам, работающим по совместительству предоставляется право на получение не только пособий по нетрудоспособности, но и пособие по беременности и родам. Данное пособие выплачивается при получении совместителем отпуска по беременности и родам. Следовательно, для начала необходимо уточнить порядок предоставления этих отпусков.

Ежегодный основной отпуск как отмечено в ст. 227 ТК РУз за первый рабочий год предоставляется по истечении шести месяцев работы. Однако, имеются категория лиц, которым отпуска предоставляются до истечения шести месяцев. В число этих работников относятся и совместители, которым отпуска предоставляются одновременно с отпуском по основному месту работы с оплатой пропорционально времени работы по совместительству. Данная статья, обязывает работодателей предоставить совместителям отпуска по их письменной просьбе.

Для получения женщинами-совместителями отпуска по беременности и родам необходимо предъявить копию листка о нетрудоспособности. Лишь данный документ является основанием для предоставления отпуска по беременности и родам. Принимая подобные затраты, работодатели возможно предпочитают держаться от них подальше. Однако, трудовым законодательством эти вопросы уже довольно подробно рассмотрены. Например, если работодатель откажет работникам в приеме на работу, то в соответствии со ст. 119 ТК РУз, его действия будут признаны неправомерными, а это в свою очередь грозит привлечением к административной ответственности по ст. 49 Кодекса об административной ответственности (далее КоАО). Но если работодатель принял на работу беременную женщину, которая по истечении определенного времени вышла в отпуск по беременности и родам, и отказывается платить пособие по уходу за ребенком, то в соответствии со ст. 49³ КоАО в отношении него будет применено наложение штрафа от десяти до пятнадцати базовых расчетных величин. То же правонарушение, совершенное повторно в течение года после применения административного взыскания, влечет наложение штрафа от пятнадцати до тридцати базовых расчетных величин [11. С.17].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог рассмотрению правового регулирования работы по совместительству, сформулируем следующие предложения, направленные на

устранение существующих недостатков трудового законодательства и повышение эффективности правового регулирования совместительства.

Во-первых, во исполнении требований ЗРУ «О нормативно-правовых актах», представляется необходимым привести в соответствие пункта 4 Положения о совместительстве со ст. 433 ТК РУз;

Во-вторых, пункт 6 Положения, предусматривающая обязанность работников, желающие работать на основе совместительства предоставить необходимые при приеме на работу документы, привести в соответствие со ст. 434 ТК РУз;

В-третьих, во избежание двойного толкования, а также соблюдения принципа максимальной четкости и лаконичности формулировки норм законодательства, часть первой статьи 437 ТК предлагается изложить в следующей редакции:

«Продолжительность рабочего времени при работе по совместительству не должна превышать четырех часов в день, за исключением случаев, предусмотренные законодательством».

В-четвертых, трудовое законодательство Республики Узбекистан не содержит конкретную норму касательно прав совместителей работать на полную ставку в период отпуска без сохранения заработной платы. Основываясь на терминологическое определение «совместительства» можно ухватиться на право совместителей осуществлять дополнительную работу в свободное от основного рабочее время. Однако, для более конкретного законодательного регулирования данного вопроса представляется вполне разумным внести в трудовое законодательство норму, позволяющая совместителям работать на полную ставку в обозначенный период. Но если работник находится в оплачиваемом отпуске, то действия пункта 7 Положения о совместительстве будет распространяться, как и прежде;

В-пятых, преобразования трудового договора по месту совместительства в основную должно осуществляться в строгом соблюдении условий статьи 136 ТК РУз;

В-шестых, совместители имеют равные права, как и основные работники. Однако, при направлении на командировку совместителей, особенно внешних совместителей часть гарантии представляется невозможным для предоставления. А именно, сохранение заработной платы по основному месту и по месту совместительства. В связи с этим стоит внимательно изучить данный вопрос.

Касательно, прав совместителей на выплату пособий по нетрудоспособности нет никаких претензий. Законодательством данный вопрос очень конкретно и справедливо предусмотрено.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хожабеков М. Правовое регулирование труда лиц, работающих по совместительству //Отечественная юриспруденция. – 2019. – №. 7 (39). – С. 19-24.
2. Конституция Республики Узбекистан Национальная база данных законодательства Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241
3. Хожабеков М. Анализ теории дополнительной работы по трудовому законодательству западных стран //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 7/S. – С. 310-318.
4. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении положения о порядке работы по совместительству и совмещения профессий и должностей» от 18.10.2012 г. № 297.
5. Закон Республики Узбекистан «О нормативно-правовых актах» от 20.04.2021 г. № ЗРУ-682
6. Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию сферы культуры и искусства» от 02.02.2022 г. № ПП-112
7. Муродуллаев Д. ЗНАЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ СТАНДАРТОВ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ТРУДА //Review of law sciences. – 2020. – Т. 4. – №. Спецвыпуск. С. 82-87
8. Aktamovich R. M. Protection Of Labor Rights Of Employees By The State Labor Inspection In Uzbekistan //JournalNX. – С. 553-558.
9. Ismailov, Sh.A. (2018) "Problems of legal regulation of differentiation in the labor sphere," Review of law sciences: Vol. 2 : Iss. 1, Article 14.
10. Каримов Алишер. Платить ли пособие по беременности и родам совместителю в 2022 году <https://www.bss.uz/article/122-platit-li-posobie-po-beremennosti-i-rodam-sovmestitelyu>
11. Кодекс Республики Узбекистан Об административной ответственности. Национальная база данных законодательства.
12. Формы и системы оплаты труда работников <https://nurutszn.ru/blog/sovety/formy-i-sistemy-oplaty-truda-rabotnikov>

СУДДА ИШ ҚЎЗГАТИШ ВА ТАЙЁРЛАШ БОСҚИЧИДАГИ МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР

Нурназаров Султон Эркинович

Фуқаролик ишлари бўйича Мирзо Улуғбек туманлараро судининг
девонхона мудири

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада судда иш қўзғатиш ва тайёрлаш босқичидаги асосий муаммолар, уларни бартараф этиш билан боғлиқ асосий тавсиялар берилган. Шунингдек, ушбу мақолада асосий муаммо билан боғлиқ илмий қарашлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар муҳокама қилинган. Барча процессал масалалар мавзу доирасида олимларнинг фикрларини ўрганган ҳолда таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *Иш қўзғатиш, муҳокамага тайёрлаш, суд ҳокимияти, рақамлаштириш, Е-суд, онлайн тартибда кўриш, “СМС” хабар.*

ABSTRACT

This article presents the main problems at the stage of filing and preparation of a case in court, as well as the main recommendations related to their elimination. Also, in this article, scientific views and normative legal documents related to the main problem were discussed. All procedural issues were analyzed by studying the opinions of scientists within the topic.

Key words: *Initiating a case, preparation for the hearing, judicial authority, digitalization, E-court, viewing online, "SMS" message.*

КИРИШ

Ишни суд муҳокамасига тайёрланиш баъзида шундай ҳолатга олиб келадики, суд кўп вақт сарфлаб, тарафларни ва бошқа шахсларни одатдаги иш фаолиятидан чалғитади. Ишни кўришни кейинга қолдирганда процессуал муддатларнинг чўзилишига олиб келади ва фуқароларнинг асосли норозилигига сабаб бўлади. Бунга асосий сабаби шуки, кўпинча ишни тайёрлаш босқичида судларнинг етарли тайёргарлик кўрмаслиги, керакли процессуал ҳаракатларни амалга оширмаслиги ва муддатларга жиддий эътибор бермаслик оқибатида, суд процессининг кейинги босқичларида кўплаб муаммоларни келтириб чиқаради, суд мажлисининг кейинг қолдириш ҳолатлари кўпаяди ва процессуал муддатлар чўзилиб кетади, шунингдек, ишни кўриш давомида ҳали ўрганилмаган ҳолатлар юзага чиқиши натижасида судларнинг ишни ҳал қилиши қийинлашади ва баъзида нотўғри қаророр қабул қилиши натижасида, кейинги инстансияда суд қарорининг бекор бўлишига олиб келади. Бу эса судларга бўлган фуқароларнинг ишончига салбий таъсир кўрсатади. Бироқ

шундай бўлса ҳам айрим судлар жараённинг ушбу босқичига тегишли аҳамият бермаяпти, кўплаб тайёргарлик масалаларини ҳал этишга жиддий ёндашилмаяпти ёки уларни тезликда содда тартибда ҳал қилмоқда, натижада эса юқорида айтиб ўтган ҳолатлар юзага келмоқда.¹⁴⁰

Бундан ташқари, ишни суд муҳокамасига тайёрлашнинг ўзига хос хусусияти шундаки, унда суднинг процессуал фаолияти ташкилий ишлар билан боғланганлигидир. Шунингдек, бу босқичнинг мақсади фуқаролик процессининг умумий вазифаларига эришишга қаратилган бўлади ва батафсил ҳуқуқий тартибга солиш тартиби мавжуд эмас. Фуқаролик ишларини тайёрлашни ҳар бир ишнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тўғри ва аниқ ташкил этиш суднинг процессуал фаолиятини тайёргарлик босқичида ҳам, суд муҳокамаси босқичида ҳам такомиллаштиришга кўмаклашади.

Юқорида иш кўзғатиш ва тайёрлаш босқичлари тартибларини Россия қонунчилиги билан қиёсий таққослаган ҳолда, фуқаролик процессуал қонунчилигимизга аниқ илмий қарашлар билан ҳуқуқий таклифларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчи навбатда шу масалага эътибор бериш лозимки, аввало, фуқаролик судларида ишни суд муҳомакасига тайёрлаш босқичида судгача мажлис тартибини жорий қилиш керак, бу тартибни биз юқорида Россия қонунчилигида ҳам кўриб чиқдик, шунингдек, судгача мажлис тартиби бизнинг иқтисодий процессуал кодексимизда ҳам ўз ифодасини топган. Бу тартиб судда иш кўришда судьяларга тарафлар ўртасидаги низони аниқроқ билиб олиш тарафлар ўртасидаги келишмовчиликларни имкони борича тезроқ ҳал қилишга анча ёрдам беради. Бу тартибнинг ижобий таъсирини биз аллақачон иқтисодий судларда кўриб турибмиз¹⁴¹. Амалиётда кўплаб иқтисодий низолар тадбиркорлар ўртасида юзага келган арзимас тушунмовчиликлар натижасида келиб чиқмоқда, баъзан тарафлар ўртасида шартнома шартларини бажаришда кичик хатоларга йўл қўйиш оқибатида ҳам иқтисодий судга мурожаат қилишга сабаб бўлмоқда. Бундай ҳолатларда судьялар судгача мажлис ўтказган ҳолда тарафлар ўртасидаги низони янада аниқроқ тушуниб тарафларни шу мажлиснинг ўзида келишувга эришишга ҳаракат қилади. Иқтисодий судларда бошқа судларга қараганда ишлар биров бошқача тарзда кечади, бу судларда кўп низолар узоққа чўзиладиган ёки мураккаб бўлмайди, чунки, асосий низолар тадбиркорлар ўртасидаги шартномавий муносабатлардан келиб чиққанлиги

¹⁴⁰ Муаллифлар жамоаси. Фуқаролик ишларини судда кўришда исботлаш ва далиллар. Монография. Тошкент: 2015. 71 б.

¹⁴¹ Калашникова В.Б. Электронная демократия в России: утопия или прогрессивная реальность // Проблемы организации органов государственной власти и местного самоуправления: история, теория, практика и перспективы: сборник научных трудов. Иркутск, 2014. С. 150-157.

сабабли шартнома бўйича кимнинг қандай мажбурият ва ҳуқуқларга эга эканлиги аниқ бўлади ҳамда судьялар ҳам бундай ишларда қийинчиликсиз жавобгарни аниқлайдилар. Бироқ амалиётда бу каби ишларнинг кўплиги иш юкламаси оширади. Шундай вазиятда судгача мажлис тартиби судьяларга ишларни қисқа муддат ҳал қилишга ёрдам беради. Кўп ҳолларда тарафлар шартномадаги кичик тушунмовчилик сабабли судда низолашишни истамайди, судгача мажлиснинг ўзида жавобгар айбини тан олиб ўзаро келишув битими тузиб ишни тезроқ ёпишга ҳаракат қилади бу эса ортиқча вақт, пул сарфлашни олдини олади. Бу судьялар учун ҳам фойдали бўлиб ишларни судгача мажлис босқичидаёқ тугатиш имконини беради, натижада суд ишларининг ортиқча вақт талаб қилиши олди олинади.¹⁴²

Агар бу тартиб фуқаролик судларида ҳам жорий қилинса, бу судларда анча енгиллик яратади чунки биламизки, амалиётда фуқаролик судларида иш юкламаси доимий тарзда кўп бўлган, фуқаролар ўзаро муносабатда жиддий бўлмаган низолар сабаб ҳам судга мурожаат қилиш ҳолатлари кўп учрайди бу каби ҳолатларда судьялар ҳам ортиқча вақт ва куч сарфлашга мажбур бўлишади ваҳоланки бундай низоларнинг биринчи суд мажлисидаёқ озаро келиш тузиш билан ҳал қилинади. Бироқ, бу каби ишлар судда қабул қилишдан то тугатишгача бўлган кўп вақт ва меҳнатни талаб қилади ва бу судьялардан ўртача бир ой вақт олади. Агарда фуқаролик судларида судгача мажлис жорий қилинса судьялар судгача мажлисда низони чуқурроқ ўрганиш ва вазиятга тўғри ва қисқа вақтда ечим топиш имкониятига эга бўлади натижада кўп низолар суд мажлисигача етиб бормасдан тугатилади. Бу судларга иш унумдорлигини оширишга ҳам ёрдам беради.

Судгача мажлис тарафлар учун ҳам фойдали ҳисобланади, тарафлар судгача мажлисда ўзаро юзма-юз кўришиш орқали низони асл сабаби билиб олишларига имкон бўлади. Шунингдек, судгача мажлисда даъвогар қандай ҳужжатларда камчиликларга йўл қўйганини, қандай важлар билан даъвосини асослантириши мумкинлигини билиб олади, ҳамда суд мажлисигача қандай керакли далилларни топиш кераклигини билиб олади. Ўз навбатида жавобгар тараф ҳам судгача мажлисда даъвогар айнан қандай талаб қўяётгани, қандай мажбуриятга эгаллигини ҳамда суд мажлисигача қандай тайёргарлик кўриш кераклигини билиб олади. Бу ўз навбатида суд мажлисига пухта тайёргарлик кўриб, етарли даражада муҳим далилларни тўплашга ёрдам беради.

¹⁴² Мамасиддиқов М. Фуқаролик процесси. Фуқаролик ишлари бўйича судьяликка захирага олинган номзодлар учун қўлланма.--Тошкент: Бактрия пресс, 2014. 138 б.

Иккинчи таклифимиз шуки, судга ёзма тарзда мурожаат этишда юзага келаётган муаммоли вазиятларни ечишда судга мурожаат этишни тўлиқ рақамлаштиришдир. Биламизки ҳозирги йигирма биринчи арсада кўплаб янгилик ва инноватсиялар суд тизимига ҳам кириб келмоқда. Бу масалада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори муҳим аҳамият касб этади ушбу қарорда суд органларини рақамлаштириш чора-тадбирлари ҳамда судга масофадан туриб мурожаат қилишни жорий қилиш масалалари белгилаб берилган. Ушбу қарорга кўра қуйидаги суд органларини рақамлаштириш доираси қуйидаги ишларни амалга ошириш белгилаб берилди:

2021-йил 1-январдан бошлаб барча судларда суд мажлисларини тарафларнинг илтимосномаси ва раислик қилувчининг розилиги билан аудиоёзудан фойдаланган ҳолда қайд этиб бориш ҳамда суд мажлислари баённомаларини ушбу тизимдан фойдаланган ҳолда шакллантириш;¹⁴³

2021-йил 1-июлдан бошлаб:

- апелляция ва кассация инстансияси судларида ишларни судьялар ўртасида автоматик равишда тақсимлаш;

- барча иштирокчиларни суд мажлисларининг вақти ва жойи ҳақида “СМС” хабар орқали бепул асосда хабардор қилиш;

- суд қарорларини тарафларга онлайн тарзда, агар уларнинг илтимосномаси бўлса қоғоз шаклида тақдим этиш;

- суд ҳокимияти органлари фаолиятида, шу жумладан фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларига одил судловга эришишда қулайлик яратиш мақсадида 10 га яқин интерактив хизматлар кўрсатишни йўлга қўйиш тартиблари белгилаб берилди.¹⁴⁴

Шунингдек, 2023 йил 1 январдан бошлаб суд ҳужжатларини давлат архивига электрон шаклда топшириш тартиби ҳам жорий қилинди

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Олий Суди раёсатининг “Республика фуқаролик ишлари бўйича судларига мурожаатларни “Е-суд” ахборот тизими орқали тақдим қилиш тартибини тасдиқлаш тўғрисида” қарори ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу қарорда суд органларида Е-СУД тизми жорий қилиш тартиб таомиллари келтирилиб ўтилган. Ушбу ҳужжатларнинг қабул қилиш натижасида ҳозирги кунда фуқаролар судларга суд идорасига

¹⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4818-сон Қарори

Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базасининг расмий веб-сайти www.lex.uz

¹⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4818-сон Қарори

Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базасининг расмий веб-сайти www.lex.uz

бормасдан туриб, уйдан чиқмаган ҳолда электрон суд тизими орқали судга мурожаат этиш ва суд ҳужжатлари ҳақида маълумот олиш имкониятига эга бўлишди.¹⁴⁵

Ҳозирги кунда кўплаб фуқаролар судга ёзма мурожаат этишга одатланган, бироқ бу шаклда мурожаат этишда кўплаб муаммоларга дуч келишмоқда. Одатда судга кўп мурожаат қилмайдиган фуқаролар қандай тартибда даъво киритишни билмайди натижада даъво аризасида кўплаб муаммолар юзага келади масалан даъвогарнинг маълумотларида камчиликлар бўлиши, илова қилиниши лозим бўлган ҳужжатларнинг йўқлиги каби. Бундан ташқари судга ёзма равишда келиб тушган аризаларни судда текшириш ҳам судья ва суйда ёрдамчиларидан малум бир вақтни ўз ичига олади. Амалиётда бу каби ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида судга мурожаат қилишни тўлиқ электрон тазрга ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлади. Судга электрон мурожаат қилишда электрон тизим орқали ариза киритилаётганда барча малумотлар тўғри ва тўлиқ ҳолда бўлиши, шунингдек, илова қилиниши керак бўлган ҳужжатлар ҳақида ҳам маълумот ҳам бўлишини жорий қилиш натижасида аризалар оддий камчиликлар билан қайтарилиб юборилишининг олди олинади. Бундан ташқари суд харажатларини тўлаш масаласида судга электрон мурожаат қилишда тизимга давлат божи ва почта харажатлари тўланганлиги ҳақида квитанция киритиш тартиби амалда мавжуд бўлиб буни амалга оширмасдан туриб судга ариза киритиб бўлмайди, шу сабабли электрон тарзда мурожаат қилинганда суд харажатлари билан боғлиқ муаммолар ўз-ўзидан бўлмайди бўлмайди. Бундан ташқари электрон йўл билан киритилган аризаларни такшириш ёзма равишда қилинган аризаларни текширишдан анча осон ва кам вақт талаб қилади, бу эса ўз навбатида судьяларга иш унумдорлигини оширишга ёрдам беради. Шуларни ҳисобга олган ҳолда биз судга мурожаат қилишда электрон усулда мурожаат қилишни тўлиқ жорий қилишни таклиф берамиз.¹⁴⁶

Шунингдек, иқтисодий судларда қатнашувчи тарафлар фуқаролик судларида қатнашувчи тарафлардан фарқ қилади. Фуқаролик судларида ариза қилувчи шахслар асосан оддий фуқаролар бўлади ва улар ҳар доим ҳам судга мурожаат қилмаслиги сабабли судга қандай тартибда мурожаат қилиш кераклиги билмайди, натижада эса судга даъво киритишда камчиликларга йўл қўйиши мумкин. Бироқ, иқтисодий судларда асосан қатнашувчилар юридик шахсларнинг юрист ва адвокатлари ташкил этади, улар эса ўз навбатида суд қонунчилигидан яхши хабардор бўлган бир қанча суд ишларида қатнашган

¹⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Суди раёсатининг қарори, 30.01.2020 йилдаги РС-02-20-сон

¹⁴⁶ Россия Федерацияси фуқаролик процессуал кодекси

бўлади, шунинг учун улар судга мурожаат қилишда оддий фуқаролардан фарқли равишда керакли хужжатлари қандай топширишни яхши билади ва судда ишни қабул қилишда деярли камчиликларга йўл қўймайдилар. Биламизки, иқтисодий судда аризани кўриб чиқиб уни қабул қилиш, қайтариш ёки рад қилиш масаласини беш кунлик муддатда ҳал қилиши керак, бу муддат судга аризани кўриб чиқиш, хусусан ариза судга тааллуқлилиқ ва тегишлилик бўйича судга алоқадорми ёки йўқлигини, аризада камчиликларга йўл қўйилган ёки йўқлигини аниқлаш учун берилган. Юқорида айтганимиздек, иқтисодий судга мурожаат қилаётган юрист адвокатлар оддий фуқаролардан фарқли бундай тартибга қатъий риоя қилишади ва аризани камчиликларсиз ёзиб, тегишли судга топширадилар, суд камчиликларсиз ёзилган бундай аризаларни ортиқча вақт ўтказмасдан дарҳол қабул қилиб, иш қўзғатиши мақсадга мувофиқ бўлади. Шуларга асосланиб бизнинг таклифимиз шу бўладики, иқтисодий судларга мурожаат қилишни тўлиқ рақамлаштириш билан бирга тизимга ариза юкланган пайтдан бошлаб дарҳол иш қўзғатиш тартибини жорий қилиш керак.

Бундан ташқари, судя томонидан судга келиб тушган аризани кўриб чиқиб уни қабул қилиш, қабул қилишни рад этиш ва қайтариш масаласини ҳал қилиш учун белгиланган ўн кунлик муддатни керакли даражада қисқартириш мақсадга мувофиқ бўлади бизнинг назаримизда. Бу масалада хорижий давлат тажрибасини кўрадиган бўлсак, юқорида кўриб ўтилган Россия Федерацияси фуқаролик процессуал кодекси 133-моддасига кўра судя судга келиб аризани беш кунлик муддатда қабул қилиш, қайтариш, қабул қилишни рад этиш масаласини кўриб чиқиши кераклиги белгилаб қўйилган. Аризани кўриш давомида судя биринчи навбатда аризининг ушбу судга тааллуқлилиги ва тегишлилигини, кейин эса аризининг ФПК талабларига жавоб берадиган ҳолда топширилганлигини текширади ҳолос, агар ариза ФПК талабларига мос бўлмаса ё қайтаради ёки рад этади, шундай экан буларни амалга ошириш учун нега ўн кунлик муддат берилиши керак? Ваҳоланки Россия қонунчилида бу муддатнинг етарли даражада қисқалиги ишни судда қабул қилиш масаласини қисқа муддатда ҳал қилиш имконини бермоқда натижада мураккаб ишларни ортиқча вақт сарфламасдан кўриб чиқиб ҳал қилиш имкони юзага келмоқда бу муддатнинг қисқалиги тарафлар учун ҳам манфаатли бўлиб, баъзида аризани қабул қилиш давомида низоли ҳолатнинг вақт ўтиши билан ўз аҳамиятини йўқотиш хавфинининг вужудга келишини олдини олишга ёрдам бермоқда.¹⁴⁷

Бундан ташқари, фуқаролик судларидан фарқли равишда иқтисодий судларда судя аризани кўриб чиқиб, уни қабул қилиши, ёки қилмаслик

¹⁴⁷ Россия Федерацияси фуқаролик процессуал кодекси

масаласини беш кунлик муддатда ичида ҳал қилади. Бу муддатнинг қисқалиги иқтисодий судларда ҳам низони ҳал қилишга кўп вақт ва маҳнат сарфламасдан, қисқа муддат ичида ҳал қилиш имконини бермоқда, натижада эса иқтисодий судларда ортиқча иш юкламасига камайиб судьяларнинг иши енгиллашмоқда, шунингдек, тарафлар ҳам низоларни судда қисқа муддат ичи ҳал қилиниши натижасида вақтдан ютмоқдалар.

ХУЛОСА

Шунинг учун, юқорида Россия қонунчилигини ўрганган ҳолда, ва иқтисодий процессуал кодексда белгиланган нормаларга асосланиб, фуқаролик судларда аризани кўриб чиқиш учун минимал тарзда беш кунлик муддат берилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Аризани кўриб чиқиш муддатини қисқартириш тарафлар учун ҳам манфаатли бўлади, чунки низоларнинг қисқа муддат ичида судга қабул қилиб иш кўришни бошлаши тарафларнинг низони ҳал қилиш учун кўп вақт сарфлашдан озод қилади, биламизки, суд муҳокамасининг чўзилиши тарафларни уларнинг доимий ишларидан чалғишига ҳам сабаб бўлади, бундан ташқари вақт ўтиши натижасида эса баъзи низоли ҳолатларнинг ўз аҳамиятини йўқотиш хавфи юзага келиши мумкин, шу сабабли бу масала тарафлар учун ҳам муҳим ҳисобланади.

Судларда ҳам аризани кўриб чиқиш муддатини қисқартириш орқали даъво аризаларини тезроқ кўриб чиқиб иш юритувига қабул қилиш масаласини ҳал қилишга туртки беради ҳамда ишни судда кўриш жараёни сезиларли даражада қисқаради, бу эса судьялар учун ҳам ишни қисқа фурсатда кўриб, ҳал қилишга имконият беради, натижада судларда ортиқча иш юкламаси ҳам камаяди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4818-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базасининг расмий веб-сайти www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди раёсатининг қарори, 30.01.2020 йилдаги РС-02-20-сон
3. Морхат, П. М. Возможности, особенности и условия применения искусственного интеллекта в юридической практике /Администратор суда. – 2018. – № 2. – С. 8–12
4. Муаллифлар жамоаси. Фуқаролик ишларини судда кўришда исботлаш ва далиллар. Монография. Тошкент: 2015. 71 б.

5. Мамасиддиқов М. Фуқаролик процесси. Фуқаролик ишлари бўйича судьяликка захирага олинган номзодлар учун қўлланма.--Тошкент: Бактрия пресс, 2014. 138 б.
6. Россия Федерацияси фуқаролик процессуал кодекси
7. Saferstein, Richard. A Simplified Guide To Digital Evidence. National Forensic Science Technology Center@NFSTC Largo, Florida 2015.
8. Угрюмова, К. И. (2014). Электронное правосудие в гражданском и арбитражном процессах. In *Право в условиях глобализации: материалы всероссийской научной конференции (Архангельск, 10 апреля 2013 г.)*.— Архангельск (pp. 93-96).

FEATURES OF CIVIL LAW REGULATION OF INSURANCE INVESTMENT ACTIVITIES

Dauletbike Ametbekovna Eshchanova

Senior Lecturer at the Department of Civil Law of TSUL

ABSTRACT

This article, based on an analysis of civil legislation governing relations in the field of investment insurance, describes the features of civil regulation of investment insurance. The role of the state in the process of legal regulation of investment activities in the Republic of Uzbekistan, attention is paid to the peculiarities of the legal status of foreign investments. The article provides definitions of basic concepts in the field of insurance of investment activities. A comparative analysis of the civil legislation of the Republic of Uzbekistan in force in the field of regulation of insurance of foreign investments and the investment legislation of the Russian Federation was carried out. Also, the views of legal scholars on the problems of legal regulation in the field of investment activity are presented.

Key words: *investments, investment activities, insurance, investment insurance, insurance market, insurance classification.*

INVESTITSYAVIY FAOLIYATNI SUG`URTALASHNI FUQAROLIK- HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING XUSUSIYATLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada investitsiyalarni sug'urtalash sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi fuqarolik qonunchiligi tahlili asosida investitsiyalarni sug'urtalashni fuqarolik jihatdan tartibga solishning xususiyatlari yoritilgan. O'zbekiston Respublikasida investitsiyaviy faoliyatini huquqiy tartibga solish jarayonida davlatning o'rni, xorijiy investitsiyalarning huquqiy holatining o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratilgan. Maqolada investitsiyaviy faoliyatni sug'urtalash sohasidagi asosiy tushunchalarning ta'riflari keltirilgan. Xorijiy investitsiyalarni sug'urtalashni tartibga solish sohasidagi O'zbekiston Respublikasining amaldagi fuqarolik qonunchiligi va Rossiya Federatsiyasining investitsiya qonunchiligining qiyosiy tahlili o'tkazildi. Shuningdek, investitsiyaviy faoliyat sohasidagi huquqiy tartibga solish muammolari yuzasidan huquqshunos olimlarning fikrlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *investitsiyalar, investitsiyaviy faoliyat, sug'urta, investitsiya sug'urtasi, sug'urta bozori, sug'urta tasnifi.*

Global experience of legal regulation in this area indicates that, as a rule, the state assumes guarantees to the investor. Investment legislation of the Republic of Uzbekistan is also formed on the basis of generally recognized legal standards. In particular, civil legal regulation of investment relations is carried out through such legislative acts as the Civil Code of the Republic of Uzbekistan and the Law of the Republic of Uzbekistan “On Investments and Investment Activities” and other regulations, the legal norms of which provide appropriate guarantees to investors. At the same time, legal scholars are of the opinion that despite the legislative enshrinement of guarantees, the recipient state in practice cannot always ensure their exact and strict compliance due to the political instability inherent in developing countries and countries of the so-called transition economy [1]. That is why insurance of investment activities against various risks is a necessary element of the legal protection of investments.

Traditionally, civil scientists include insurance of investment activities in the property insurance system. They define investment insurance as one of the types of property insurance [2]. At the same time, according to some experts in the field of insurance law, there is a need to modernize investment insurance as combined insurance - a combination of personal and property insurance to protect the interests of individuals and legal entities when carrying out investment activities [3].

In our opinion, it is impossible to agree with this point of view, because legal relations in the field of insurance of investment activities are of a property nature. From the point of view of specialists, property insurance is relevant in property relations. Property relations should be understood as relations that, in content and objects, express material goods, values, which, in accordance with this, can have a monetary value [4].

The property nature of relations in this area is also reflected in the current investment legislation of our country. Thus, in accordance with Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan “On Investments and Investment Activities,” investments are tangible and intangible benefits and rights to them, including rights to intellectual property. According to the provisions of this law, investments may include: cash, movable and immovable property, intellectual property rights, as well as other valuables not prohibited by the legislation of the Republic of Uzbekistan. Consequently, from the legally established definition it follows that investments include objects of a property nature and monetary value. Investment activity itself is defined by domestic legislation as a set of actions of subjects of investment activity related to the implementation of investments (Article 2 of the Law of the Republic of

Uzbekistan “On Investments and Investment Activities”), from which it follows that this activity is also aimed at the implementation of property relations.

The analysis of the provisions of national legislation allows us to conclude that investment activity insurance is one of the types of property insurance.

To determine the prospects for the development of investment insurance in the insurance market of Uzbekistan, the experience of selling insurance products in the markets of the CIS countries is certainly interesting. This is due to the fact that it is in the CIS countries that economic transformations are actively being carried out, requiring the attraction of additional investments. In this aspect, in the scientific works of modern Russian scientists, investment insurance is characterized as a young direction operating in the insurance market. They emphasize that in the Russian insurance market there are certain stand-alone insurance products that can provide protection for investments from the possible influence of risks, but their coverage is limited and, as a rule, affects any specific aspect of the investment. Such products include insurance of construction and installation risks, insurance of unfinished construction, insurance of financial or business risks. But there are no products on the market that can provide complete insurance protection at all stages of the investment project [5].

In the matter of correct definition of an insurance product, the classification of insurance, its types and forms plays an important role. In the educational literature on civil law, in the sections relating to insurance, its types are traditionally considered and various classifications are proposed. However, a detailed study of the mechanism of legal regulation in this area allows us to identify some controversial issues, which, it seems, will find their justification in the future, both in scientific research and within the framework of lawmaking in the field of insurance activities. In particular, it should be mentioned that, according to the norms of the current civil legislation of the Republic of Uzbekistan, in accordance with the general characteristics of insurance risks or their groups and associated obligations, the insurance industry is divided into types (classes) of insurance. Types (classes) of insurance are determined by the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan (Article 4 of the Law of the Republic of Uzbekistan “On Insurance Activities”). At the same time, a comprehensive analysis of the civil legislation of the Republic of Uzbekistan showed that currently the investment and insurance legislation of our country does not contain a list of investment risks, and also does not define specific forms and types of insurance for investment activities.

At the same time, in the legal literature devoted to the problems of insurance of investment activities, researchers often pay attention to controversial issues of

classification of various types of investment insurance. Thus, some experts in the field of international private law divide investment insurance according to the nature of the insurance risks into insurance against commercial and non-commercial (political) risks. Insurance contracts against political risks are concluded when making investments in foreign countries. They draw attention to the fact that the peculiarity of foreign investment insurance is the likelihood of insured events and extremely high levels of damage. They believe that the onset of such a political risk as a change in the political regime or the regime for converting domestic currency and exporting profits will have an impact on all production investments and, from the point of view of the insurer, will be catastrophic. In most cases, an entrepreneur is unable to predict political risks, much less prevent them [6].

For the purposes of investment insurance, political risks are understood as the risks of damage to the insured investments as a result of events of a political nature, nationalization, war, etc., which are usually qualified as force majeure circumstances that relieve the insurer from liability, and only insurers specializing in these risks consider them as insurance risks [7]. Of course, an important legal guarantee for attracting foreign investment is that in the process of improving national legislation regulating relations in the field of investment activity, measures were enshrined in it to protect investment activity from political risks. Today, the current investment legislation of the Republic of Uzbekistan provides for specific measures to protect investments from political risks. In particular, the state guarantees the protection of investments in accordance with the legislation and international treaties of the Republic of Uzbekistan. The legislation establishes that investments and other assets of investors are not subject to nationalization. In addition, investments and other assets of investors are not subject to requisition (expropriation), except in cases of natural disasters, accidents, epidemics, epizootics and other circumstances of an emergency nature (Article 21 of the Law of the Republic of Uzbekistan “On Investments and Investment Activities”).

As for commercial risks, depending on the risk associated with the implementation of the investment project, one or another type of insurance is used. In particular, credit insurance is used to protect against the risk of direct financial losses and to overcome the policyholder's vulnerability to failure to fulfill counter obligations under commercial transactions. To protect against insurance risks, especially in the production phase of the project, they resort to insurance against interruptions in production due to breakdowns of machinery and equipment, insurance against environmental risks, insurance against production interruption due to fire, etc.

In the process of insuring investment activities against commercial risks, it is also important to take into account that the use of a certain type of insurance for the purpose of comprehensive protection depends not only on the specifics of the investment project, but also on the phase of its implementation: investment, production or final.

Insurance at the investment phase of the project includes, first of all, credit insurance, as well as professional liability insurance for developers of design and estimate documentation, cargo insurance and construction and installation risks [9].

In the early stages of an investment project, an investor can resort to credit insurance, for example, when purchasing equipment from a foreign partner. In this case, the object of insurance is a commercial loan, which, when exporting, can be considered the supply of goods, performing work and providing services on a deferred payment basis (the risk of non-payment is insured), and when importing - an advance payment (the risk of non-return of payment in case of non-delivery of goods is insured).

In order to protect property during transportation, investors insure vehicles and cargo. In the specialized literature, the following definition of vehicle and cargo insurance is presented - this is a set of types of insurance against dangers arising on various types of transport. Cargo insurance aims to protect cargo from various types of risks during their transportation from the shipper to the consignee.

If an investment project is related to construction, investors, as a rule, choose this type of insurance as construction and installation risks insurance. Experts in the field of insurance activities characterize this type of insurance as comprehensive, providing protection for construction participants from the risks of accidental death or damage to construction projects, construction equipment, materials, other property, as well as civil liability for causing harm to third parties. They also draw attention to the fact that currently two types of insurance for construction and construction-related objects are widely used in international practice: insurance of the construction entrepreneur against all risks and insurance of all installation risks [10].

As a promising type of insurance for investment activities, attention should be paid to such type of insurance as professional liability insurance for developers of design and estimate documentation. This type of insurance is still extremely rare in international practice, but its development would make it possible to more actively resolve property disputes that arise between organizations developing design estimates for an investment project and the investor himself. In this case, the insured is not the investor, but the developer of the design and estimate documentation, who protects his liability in case of damage to the property, life or health of third parties,

or the property interests of the organization's client as a result of negligence, error or omission of the company's employees.

Thus, based on a scientific analysis of the civil legislation of the Republic of Uzbekistan and scientific works in the field under study, it can be concluded that in recent years, in the process of legal reform in the country, a block of investment legislation has been formed that corresponds to generally recognized legal standards and sufficiently guarantees the rights of domestic and foreign investors.

However, there are still some issues in this area that require timely resolution. In particular, the author's analysis of the civil legislation regulating legal relations in the field of investment activity insurance showed that in this segment of national legislation there are no legal provisions establishing investment activity insurance as a separate type of property insurance, as well as regulating the classification of investment activity insurance [11-16].

Therefore, we believe it is advisable to supplement the Law of the Republic of Uzbekistan "On Investments and Investment Activities" with relevant articles establishing investment activity insurance as a separate type of property insurance and as an additional guarantee of the rights of investors, as well as containing a classification of types of investment activity insurance.

REFERENCES

1. Машканцева Ю.С. Международные способы правовой защиты иностранных инвестиций // вестник ОГУ №3 (122) март 2011 с.78
2. Скаридов А.С. Международное частное право – СПб.: Издательство Михайлова, 2000 – С.126.
3. Кричевский Н.А. Страхование инвестиций –М.: 2005. – С. 71.
4. Балашенцев Б.О. Балашенцева Л.П. Гражданско-правовые особенности имущественного страхования//Теория науки №3 2018 С.128-129
5. Бородавко Л.С. К вопросу об экономической сущности страхования инвестиций//Известия ИГЭА, 2012 №1 (81) -С.42
6. Каюмов Р.И. Международное частно-правовое страхование иностранных инвестиций: Автореф. канд. юрид. наук. – Казань 2009. – с. 13-14.
7. Колесникова О.В. Международно-правовой механизм страхования иностранных инвестиций от политических рисков: Автореф. канд. юрид. наук- М.: 2010, С. 15
8. Бондарь Ю.В. Страхование инвестиций. – Иркутск, 2010. – с.26.
9. Страхование: Учебно-методическое пособие. Составитель: Марчева И.А.– Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – с. 45.

10. Страхование: Учебно-методическое пособие. Составитель: Марчева И.А.– Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – с. 46.
11. Eshchanova, D. (2020). Actual problems of legislation of the development of internet insurance in Uzbekistan. *TSUL Legal Report International electronic scientific journal*, 1(1).
12. Eshchanova, D. A. (2022). Improving civil law in investment activity insurance in the republic of uzbekistan. *World Bulletin of Social Sciences*, 13, 16-21.
13. Eshchanova, D. . (2021). Innovative Implementation Of Investment Insurance In The Republic Of Uzbekistan. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 3(06), 109–115. <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume03Issue06-16>.
14. Ametbekovna E. D. ACTUAL PROBLEMS OF LEGISLATION OF THE DEVELOPMENT OF INTERNET INSURANCE IN UZBEKISTAN //TSUL Legal Report. – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 69-72.
15. Dauletbike Ametbekovna Eshchanova. THE MAIN ISSUES OF THE APPLICATION OF LEGISLATIVE NORMS IN THE FIELD OF INSURANCE IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Eurasian Scientific Herald*. 2023/4/26. 150-159.
16. Д.Ещанова. Проблемы совершенствования гражданского законодательства в сфере страхования инвестиционной деятельности в Республике Узбекистан. *Правосудие*. 2022/8. №8. с.116-119.

ОБЫЧАИ В РОЛИ ПРОБЕЛОВ В ЗАКОНЕ

Каюмова Асаля Султонмуродовна

преподаватель кафедры «Гражданское право» в Ташкентском
государственном юридическом университете

ORCID: 0009-0006-7609-6223

e-mail: asalyakyumova@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрываются истоки признания обычаев как источников права, их правовой статус и применение в Республике Узбекистан как на законодательном уровне, так и дан анализ с теоретической точки зрения.

Ключевые слова: обычаи, право, закон, предпринимательство, обычаи делового оборота, местные обычаи и традиции, обыкновения.

CUSTOMS IN THE ROLE OF GAPS IN THE LAW

Kayumova Asalya Sultonmurodovna,

Teacher of the Department of Civil Law at Tashkent State University of Law

ORCID: 0009-0006-7609-6223

e-mail: asalyakyumova@gmail.com

ABSTRACT

This article devotes the origins of the recognition of customs as sources of law, their legal status and application in the Republic of Uzbekistan both at the legislative level, and provides an analysis from a theoretical point of view.

Key words: customs, law, entrepreneurship, business customs, local customs and traditions.

ВВЕДЕНИЕ

Еще со времен институции Юстиниана обычаи входили в право выраженной в устной форме, которые применялись, когда не было ни единого закона, ни определённого права. Когда существовали только обычаи и религиозные предписания. Свое первое отражение обычаи устанавливают в законах XII таблиц (V в. до н.э.), до этого момента обычае представляли собой неизвестность права. Опубликование XII таблиц государственной властью превратили сборник обычаев и новых распоряжений в свод законов гражданского права (норм, укрепивших и охватывающих полностью отцовской власти, регулировавшей отношения между супругами, порядок опеки и наследования и

т.д.), который в дальнейшем стал исходным пунктом дальнейшего развития римского права.

В последующем наряду с прежними обычаями наблюдается внедрение новых судебных, и судебных практик.

Значение обычая в эпоху принципата, как подлинный источник права, признано Юлианом (римский император в течение двух месяцев 193 года), таким же обладающим силу и основание, как и законы. Он выражал это следующим образом: «Установившийся издревле обычай заслуженно соблюдается, как закон, и это есть право, о котором говорится, что оно установлено нравами. Ведь самые законы, связывают нас не по какой-либо другой причине, как по той, что они приняты по решению народа. Заслуженно соблюдается и то, что народ без всякой записи выражает свою волю на самом деле и фактами. Поэтому совершенно правильно принято даже такое правило, что законы отменяются не только по решению законодателя, но также и в силу молчаливого согласия всех путем неприменения.» - по сказанным словам, можем сделать вывод, что обычаи обладают такими признаками как давнее применение и молчаливое согласие народа¹⁴⁸. В традициях римских юристов было признание обычаев источниками права в случаях, не урегулированных законом. Также имело место и специальное право, которое гласило: «В тех делах, в которых мы не пользуемся писанными законами, нужно соблюдать то, что указано нравами и обычаями».

На ранних этапах развития государственности правовые обычаи занимали господствующее значение в системе нормативного регулирования. Они же и явились прообразом писаного права. Все без исключения древнейшие памятники права представляли собой своды правовых обычаев. По мере развития государства оно переходит к систематической нормотворческой деятельности. Обычное право уступает дорогу закону и иным актам, т. е. «продукту» этой деятельности.

Обычаи это один из источников права, который совершил значительную эволюцию с древнейших времен, и который сохранился в правовой системе и на сегодняшний день. Обычаи в свою очередь могут делиться на упорядоченные и неупорядоченные, местные (на уровне отдельных общин/сообществ) и региональные, общие (на уровне нации и народа) и локальные и т.д.

Изначально, в праве внедрялось то, что приемлемо для всех членов общества – общесоциальная справедливость, т.к. именно данный пункт

¹⁴⁸ В.А. Рыбаков «Правовой обычай как исторически устойчивый источник права». Вестник Омского университета. Серия «Право». 2007. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-obyчай-kak-istoricheski-ustoychivyy-istochnik-prava>

проверен временем и обоснован нормами поведения. Естественно, законодатель делает это с целью придать устойчивость своим решениям.

Также следует отметить, что обычай сохраняет свое значение в качестве источника права прежде всего в областях, которых нет достаточного материала для законодательных обобщений. Правила обычая представляются как «предвосхищение установленного законом права»¹⁴⁹. Преимущество правового обычая отражает его свойства как формы права. Он возникает снизу, постепенно и поэтому способен полнее выражать волю народа, его воззрения, потребности нежели другие формы права. Также следует отметить, что по своему характеру обычай консервативен, и соотносится не с перспективой развития общества, а с его прошлым.

Республика Узбекистан делит обычаи на обычаи делового оборота и местные обычаи (и традиции). Правовой статус обычаев делового оборота и местных обычаев и традиций закрепляется далее соответственно:

Первые – признаются сложившимися и широко применимыми в какой-либо области предпринимательской деятельности правила поведения, не предусмотренные законодательством, независимо от того, зафиксированы ли оно в каком-либо документе.

Вторые – применяются к отношениям, регулируемым гражданским законодательством при отсутствии в нем соответствующих норм.

Из этого следует, что обычаям придают значение как источников права, из сложившихся в сфере обязательственных отношений и в области предпринимательской деятельности – например, на биржевых торгах.

Однако, если рассуждать с теоретической точки зрения, можно задаться вопросом относительно местных обычаев и традиций, их уместность на закреплении в законодательстве, т.к. они как чаще всего применяются в бытовом уровне, или же порой при оказании услуг, выступающих с религиозной, морально-нравственной и др. точек зрения, нежели правовой¹⁵⁰.

Если исходить из правовой точки зрения, обычаи можно охарактеризовать как сложившиеся в имущественном обороте в связи с неоднократным и единообразным их применением, действующие при отсутствии прямых предписаний в нормативном акте или в договоре, не противоречащие при этом законодательству, санкционированные государством и закрепленные им – правовые нормы.

¹⁴⁹ М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада. - М., 1992. - С. 29.

¹⁵⁰ Х.Р. Рахманкулов Гражданское право. (Общая часть). Учебник. – Т.: Издательство ТГЮИ, 2010. 899 стр.

Е.А. Суханов в своих работах утверждает, что необходимо отличать обычаи (за исключением бытовых) от обыкновения, интерпретируя последнее следующим образом: сложившееся правило, приобретающее обязательное значение только для сторон конкретного договора в силу их прямого или подразумеваемого согласия руководствоваться им в своих отношениях, тогда как обычай применяется субсидиарно независимо от воли сторон. Тем самым, обыкновение восполняет пробел в договоре, будучи его условием, а обычай – пробел в законе¹⁵¹.

Резюмируя все вышесказанное, мы можем отметить, что в научной литературе даются обоснованные основания, того почему обычаи относят к источникам гражданского права, ввиду недостаточности правового регулирования гражданских отношений закрепленных в законе правовыми нормами, их регулирование относят к обычаям делового оборота, и несмотря на вид обычая, применение их (обычаи делового оборота, местные обычаи, деловые обыкновения, в различных отраслях хозяйства), и форму выражения, последними будут восполнять пробелы в законе и носить правовой характер.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. В.А. Рыбаков «Правовой обычай как исторически устойчивый источник права». Вестник Омского университета. Серия «Право». 2007. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-obyчай-kak-istoricheski-ustoychivyy-istochnik-prava>
2. М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада. - М., 1992. - С. 29.
3. Х.Р. Рахманкулов Гражданское право. (Общая часть). Учебник. – Т.: Издательство ТГЮИ, 2010. 899 стр.
4. А.С. Kayumova. Copyright protection on the Internet. 2024
5. Е.А. Суханов. Гражданское право: учебник; в 4 т. 2-е изд., перераб. И доп. – Москва: Статут, 2019.

¹⁵¹ Е.А. Суханов. Гражданское право: учебник; в 4 т. 2-е изд., перераб. И доп. – Москва: Статут, 2019.

КОНСАЛТИНГОВЫЕ УСЛУГИ КАК ИНФОРМАЦИОННЫЕ УСЛУГИ

Асадов Шахриддин Факриддин угли

Преподаватель частного права Ташкентского государственного
юридического университета

электронная почта: shahriddinasadov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Эта научная статья исследует сложную сферу информации и информационных услуг, представляя всесторонний анализ, охватывающий философские, технологические и юридические аспекты. Исследование раскрывает универсальные характеристики, присущие когнитивному процессу формирования научных концепций, подчеркивая динамическое взаимодействие между исследованием реальности свойств и отношений и развивающимися потребностями, связанными с изучением материальных систем. Анализируется термин «информационная услуга», выявляется отсутствие общепринятого определения, что побуждает к тонкому пониманию фундаментального понятия «информация». Многогранная природа информации объясняется с помощью различных точек зрения, охватывающих философские, технократические и прагматические измерения. Такие свойства, как физическая неотчуждаемость, воспроизводимость и актуальность, рассматриваются в юридическом контексте, подчеркивая экономическую ценность и юридическое значение информации. Несмотря на отсутствие законодательно закрепленного определения «информационной услуги», ученые-цивилисты занялись определением этого термина, выделяя его разнообразные проявления от базового предоставления до сложных процессов. В заключение статья выступает за единую терминологию в консалтинговой деятельности, чтобы уменьшить двусмысленность и повысить юридическую ясность.

Ключевые слова: *Информация, Информационный сервис, Познавательный процесс, Правовое определение, Философский анализ, Технологические парадигмы, Гражданское право, Экономическая ценность, Консалтинговая деятельность, Единая терминология.*

ВВЕДЕНИЕ

Сложный процесс формирования и развития научных концепций, отмеченный исследованием свойств и отношений внутри сложной ткани реальности посредством философского анализа, разворачивается как универсальные характеристики, присущие познавательному процессу. Этот

сложный процесс воспринимается как сложное выражение логических форм деятельности, неразрывно связанных с императивными потребностями, связанными с изучением материальных систем в природе. Эти потребности находят полную реализацию посредством динамичного создания новых концептуальных рамок и тонкой модификации уже существующих.

Термин «информационная услуга», широко распространенный в научном дискурсе, подвергается более глубокому анализу, который обнаруживает явное отсутствие достаточно убедительного и общепринятого определения этого понятия. Следовательно, возникает острая необходимость вникнуть в самую суть термина «информация» с целью обеспечить более четкое понимание и, как следствие, облегчить всестороннее понимание сложной концепции «информационной услуги».

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В своей самой элементарной повседневной интерпретации «информация» обычно связана с данными, знаниями или глубоким пониманием конкретной проблемы. Центральным становится определение С.И. Ожегова информации как нашего понимания окружающего мира и происходящих в нем сложных процессов, воспринимаемых как пронизательным человеческим интеллектом, так и специализированным устройством. Разнообразные взгляды на многогранное понятие «информация» охватывают диапазон от широких, всеобъемлющих философских интерпретаций до явно узких, технократических и прагматических значений. Эти точки зрения пересекают спектр повседневных определений, технологических парадигм передачи сообщений, адаптивных процессов в ответ на внешние стимулы и интригующего раскрытия неопределенностей, присущих нашим знаниям. Следовательно, информацию можно объяснить тремя основными параметрами: количественным измерением, заключенным в ее синтаксической природе, качественным аспектом, характеризующим логической семантикой, и прагматическим аспектом, присущим ее ценности, и все это в более широком контексте передачи информации.

Некоторые определения утверждают, что сама сущность информации неразрывно связана с формой, которую она принимает во время своего представления. Таким образом, становится настоятельной необходимостью рассматривать информацию не просто как абстрактную сущность, а как материальную гражданско-правовую категорию, выделяя свойства, четко отражающие ее нюансированную содержательную сторону. Лабиринтный ландшафт юридической литературы оставляет за собой множество подходов к

описанию свойств информации, которые выходят за несколько ограниченные границы предоставленного юридического определения. Такие свойства, как физическая неотчуждаемость, изоляция, воспроизводимость и организационная форма, занимают видное место в юридическом дискурсе.

Понятие физической неотчуждаемости подчеркивает неделимость информации от ее материального носителя, бросая вызов ее традиционной классификации как собственности. Воспроизводимость занимает центральное место, показывая скрытый потенциал информации, которая может быть точно воспроизведена без какого-либо вмешательства. умаление его внутренней сущности. Релевантность, ключевое свойство, подчеркивает полезность и экономическую ценность информации, постулируя, что только полезная информация способна удовлетворить разнообразные потребности, тем самым придавая ей определенную экономическую ценность и присущую ей способность участвовать в эквивалентном обмене.

Несмотря на явное отсутствие законодательно закрепленного определения понятия «информационная услуга», этот термин по-прежнему широко используется в юридической сфере. Ученые в области гражданского права предприняли разнообразные попытки выработать тонкие определения, охватывающие спектр от элементарных действий, включающих предоставление документированной информации, до более сложных процессов, охватывающих целостный спектр сбора, обработки, хранения и передачи информации. все тщательно откалибровано для удовлетворения взыскательных потребностей клиентов. Отсутствие стандартизированной и общепринятой терминологии в обширной сфере консалтинговой деятельности становится мощным источником двусмысленности, побуждающей вновь обратить внимание на настоятельную необходимость в единой, точной и всеобъемлющей терминологии как основе эффективности правовых механизмов. . Сложный и динамичный процесс формирования и развития научных концепций — это глубокое путешествие, которое включает в себя тщательное исследование сложных свойств и отношений внутри многогранной ткани реальности через призму философского анализа. Этот сложный процесс раскрывает универсальные характеристики, присущие познавательному процессу, служащие выразительным проявлением логических форм деятельности, неразрывно связанных с императивными потребностями, связанными с изучением материальных систем на бескрайних просторах природы. По мере развития этого интеллектуального усилия динамическое взаимодействие этих потребностей находит завершённую реализацию через постоянное создание

новых концептуальных рамок и тонкую модификацию ранее существовавших, формируя сам ландшафт человеческого понимания.

В этом интеллектуальном ландшафте термин «информационная служба» становится важным маяком в научном дискурсе. Однако более глубокий и критический анализ обнаруживает заметное отсутствие достаточно убедительного и общепринятого определения этого сложного и многогранного понятия. Следовательно, это осознание подталкивает дискурс к интригующему исследованию самой сути термина «информация», что требует более глубокого и детального понимания. Это стремление направлено не только на то, чтобы прояснить тонкости самого термина, но и заложить прочную основу для понимания более широкой и сложной концепции «информационной услуги» во всех ее измерениях.

В своей самой элементарной повседневной интерпретации «информация» обычно связана с данными, знаниями или глубоким пониманием конкретной проблемы. Понимание С.И. Ожегова, который определяет информацию как наше понимание окружающего мира и сложных процессов, происходящих в нем, становятся ключевыми в навигации по сложному ландшафту этого понятия. Это понимание, организованное ли пронизательным человеческим интеллектом или облегченное специальным устройством, формирует основу нашего понимания. Однако это понимание многогранно, и, углубляясь в сферы философии, технологии и прагматизма, мы сталкиваемся со спектром точек зрения, которые формируют и переопределяют контуры информации.

От широких, всеобъемлющих философских интерпретаций до отчетливо узких, технократических и прагматических значений, многогранное понятие «информация» раскрывает себя как хамелеон, адаптирующийся к нюансам различных контекстов. Эти разнообразные точки зрения охватывают спектр повседневных определений, технологических парадигм передачи сообщений, адаптивных процессов в ответ на внешние стимулы и интригующего раскрытия неопределенностей, присущих нашим знаниям. Следовательно, информацию можно объяснить тремя основными параметрами: количественным измерением, заключенным в ее синтаксической природе, качественным аспектом, характеризующим логической семантикой, и прагматическим аспектом, присущим ее ценности. Все эти измерения объединяются в тонком танце в более широком контексте передачи информации, рисуя богатую картину смысла и значения.

Однако сложность концепции не ограничивается простым определением; скорее, оно распространяется на самую суть информации, в зависимости от

формы, которую она принимает во время своего представления. Осознание этого подталкивает нас к настоящему стремлению рассматривать информацию не просто как абстрактную сущность, но как материальную категорию гражданского права. Это соображение подчеркивает свойства, которые отчетливо отражают его тонкую содержательную сторону, бросая вызов традиционным представлениям и открывая путь к более полному и юридически значимому пониманию.

В юридической литературе мы встречаем множество подходов, описывающих свойства информации, которые выходят за несколько ограниченные границы данного юридического определения. Физическая неотчуждаемость, изоляция, воспроизводимость и организационная форма занимают видное место в этом дискурсе, каждый из которых играет уникальную роль в формировании нашего юридического понимания информации. Например, понятие физической неотчуждаемости подчеркивает неделимость информации от ее материального носителя, бросая вызов ее традиционной классификации как собственности. Воспроизводимость занимает центральное место, означая скрытый потенциал информации быть точно воспроизведенной без какого-либо умаления ее внутренней сущности.

Релевантность, важнейшее свойство, подчеркивает полезность и экономическую ценность информации, постулируя, что только полезная информация способна удовлетворить разнообразные потребности. Это свойство, наряду с тиражируемостью и неисчерпаемостью информации, прославляет ее экономическую ценность. Экономическая ценность, в свою очередь, состоит из определенной внутренней ценности и неотъемлемой способности участвовать в эквивалентном обмене. Это сложное взаимодействие свойств рисует яркую картину информации не просто как абстрактного понятия, но и как осязаемого и ценного актива в правовом ландшафте.

Несмотря на явное отсутствие законодательно закрепленного определения понятия «информационная услуга», этот термин по-прежнему широко используется в юридической сфере. Ученые в области гражданского права предприняли разнообразные попытки выработать тонкие определения, охватывающие спектр от элементарных действий, включающих предоставление документированной информации, до более сложных процессов, охватывающих целостный спектр сбора, обработки, хранения и передачи информации. Эта сложная калибровка тщательно проводится для удовлетворения взыскательных потребностей клиентов, что еще больше подчеркивает многогранный характер информационных услуг.

Отсутствие стандартизированной и общепринятой терминологии в обширной сфере консалтинговой деятельности становится мощным источником двусмысленности, побуждающей вновь обратить внимание на настоятельную потребность в единой, точной и всеобъемлющей терминологии. Такая терминология служит основой эффективности правовых механизмов, обеспечивая ясность и последовательность в сфере, где двусмысленность может привести к юридическим нарушениям.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Зокиров И.Б. Гражданское право: Учебник. – Ташкент: ТДЙИ Нашитиоти, 2006. 384 с.
2. Рахмонкулов Х. Субъекты права гражданства, учебник – Ташкент: Узбекистан, 2008. 170 с.
3. Измайлова Е.В. Информация в коммерческих отношениях // Вестник Московского университета. Серия 11. Закон – 2005. – № 1. – С. 72.
4. Асадов, Ш. Ф. У. (2022). КОНСУЛЬТАЦИОННЫЕ УСЛУГИ: КАК УСЛУГИ ОКАЗЫВАЕМЫЕ НА ВОЗМЕЗДНОМ ОСНОВЕ. Восточный ренессанс: Инновационные, образовательные, естественные и социальные науки, 2 (7), 716-723.
5. Асадов С. (2023). КОНСАЛТИНГОВЫЕ УСЛУГИ: ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ СТОРОН. Международный бюллетень прикладной науки и технологий, 3 (1), 142–145.
6. Тулонов Н.К. Формирование конкурентных преимуществ организации в условиях информационной экономики: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Улан-Удэ, 2006. – С. 14.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND FOREIGN INVESTMENT IN DEVELOPING COUNTRIES

Ergashev Azamat Ergashevich,

PHD, Senior lecturer of the Department of International Private Law

ABSTRACT

This article explores the complex relationship between sustainable development and foreign investment in developing countries. It examines the challenges and opportunities that arise when attracting foreign investment while also ensuring that economic growth is environmentally and socially sustainable. The article discusses the role of international investment law in promoting sustainable development goals and analyzes current trends and best practices in this area.

Keywords: *Sustainable development; Foreign investment; Developing countries; International investment law; Environmental sustainability; Social development; Economic growth; Sustainable investment practices; Investment regulations; Global development goals.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуются сложные отношения между устойчивым развитием и иностранными инвестициями в развивающихся странах. В нем рассматриваются проблемы и возможности, возникающие при привлечении иностранных инвестиций, а также обеспечение экологической и социальной устойчивости экономического роста. В статье рассматривается роль международного инвестиционного права в продвижении целей устойчивого развития, а также анализируются современные тенденции и передовой опыт в этой области.

Ключевые слова: *Устойчивое развитие; Иностранные инвестиции; Развивающиеся страны; Международное инвестиционное право; Экологическая устойчивость; Социальное развитие; Экономический рост; Устойчивые инвестиционные практики; Инвестиционное регулирование; Глобальные цели развития.*

INTRODUCTION

Foreign investment plays a crucial role in driving economic development in developing countries, offering the potential for job creation, infrastructure development, and technology transfer. However, the pursuit of economic growth must be balanced with considerations for environmental sustainability and social development to ensure that the benefits of investment are shared equitably across society. Sustainable development has emerged as a critical framework for guiding

investment practices and policies in developing countries, emphasizing the need to address the social, economic, and environmental dimensions of development in a holistic manner. This article delves into the intricate interplay between sustainable development and foreign investment in developing countries, examining the challenges and opportunities inherent in navigating these complex issues. It explores the role of international investment law in promoting sustainable investment practices and highlights the importance of aligning investment strategies with global development goals to create a more inclusive and resilient economy.

DISCUSSION AND RESULTS

Foreign investment has long been recognized as a key driver of economic growth and development in developing countries. It has the potential to create employment opportunities, boost infrastructure development, and facilitate technology transfer. However, the pursuit of economic prosperity through foreign investment must be balanced with considerations for sustainable development, which encompasses environmental conservation, social inclusivity, and economic resilience. In recent years, the concept of sustainable development has gained prominence as a guiding framework for ensuring that the benefits of foreign investment are not only maximized but also shared equitably among all segments of society. This article explores the intricate relationship between sustainable development and foreign investment in developing countries, examining the challenges, opportunities, and best practices in achieving a harmonious balance between economic growth and sustainability.

The Role of Foreign Investment in Developing Countries

Foreign direct investment (FDI) has become a crucial source of capital for developing countries, enabling them to bridge the gap in domestic investment funding and stimulate economic growth. By attracting FDI, developing countries can access cutting-edge technologies, managerial expertise, and global markets, which can significantly enhance their competitiveness in the global economy. Foreign investors bring with them not only financial resources but also know-how, which can catalyze industrialization, diversification, and innovation in host countries. Moreover, FDI has the potential to create jobs, improve infrastructure, and contribute to human capital development, ultimately lifting communities out of poverty and fostering sustainable economic progress.

Challenges of Unsustainable Foreign Investment

Despite its benefits, foreign investment in developing countries has often been associated with negative externalities that undermine sustainable development goals. One of the primary challenges is the potential for environmental degradation

stemming from resource extraction, industrial pollution, and deforestation linked to investment projects. In the absence of stringent regulations and enforcement mechanisms, foreign investors may prioritize short-term profits over long-term sustainability, leading to irreversible environmental damage and biodiversity loss. Additionally, unsustainable investment practices can exacerbate social inequalities, displace indigenous communities, and exploit labor, posing ethical dilemmas and social unrest in host countries. Furthermore, the overreliance on foreign capital can create vulnerabilities in local economies, increasing their exposure to global market fluctuations and financial crises.

Addressing Sustainability in Foreign Investment

Recognizing the need to reconcile economic growth with environmental and social considerations, there has been a growing emphasis on integrating sustainability principles into foreign investment practices in developing countries. Sustainable investment frameworks encompass a range of strategies, including environmental impact assessments, social feasibility studies, stakeholder engagement, and corporate social responsibility initiatives, aimed at minimizing adverse effects and maximizing positive outcomes. Governments play a crucial role in promoting sustainable investment by establishing clear regulatory frameworks, enforcement mechanisms, and incentives that incentivize responsible business conduct. International cooperation and partnerships between governments, businesses, civil society, and multilateral organizations are also pivotal in advancing sustainable development objectives and building resilience to external shocks.

The Role of International Investment Law

International investment law plays a significant role in shaping the relationship between sustainable development and foreign investment in developing countries. Bilateral investment treaties (BITs), free trade agreements, and international investment agreements (IIAs) provide a legal framework that governs the rights and obligations of investors and host states, offering protections against expropriation, discrimination, and other risks. Increasingly, IIAs are incorporating provisions that reflect sustainable development objectives, such as environmental standards, labor rights, and human rights safeguards, which seek to balance investors' interests with the broader societal concerns. Investor-state dispute settlement mechanisms have also evolved to address sustainability-related disputes, enabling parties to seek redress for violations of sustainable development commitments and environmental obligations.

Best Practices and Case Studies

Several developing countries have successfully leveraged foreign investment to advance sustainable development goals, demonstrating that economic growth and

sustainability are not mutually exclusive. For example, Costa Rica has attracted eco-tourism investments that promote conservation and support local communities while generating economic benefits. Similarly, renewable energy projects in countries like Kenya and Uruguay have attracted FDI that contributes to clean energy transition, reduces carbon emissions, and promotes energy access for underserved populations. By adopting innovative financing models, sustainable practices, and stakeholder partnerships, these countries have shown that foreign investment can be a catalyst for sustainable development when guided by clear policy frameworks and shared goals.

CONCLUSION

In conclusion, achieving sustainable development in developing countries requires a nuanced approach that harnesses the potential of foreign investment while safeguarding environmental integrity, social cohesion, and economic stability. By incorporating sustainability principles into investment policies, regulations, and practices, governments can steer foreign capital towards projects that contribute to long-term development objectives and enhance the well-being of their populations. International cooperation, transparency, and accountability are essential in fostering a conducive environment for sustainable investment, where the interests of investors, host states, and local communities are aligned towards a common vision of shared prosperity and sustainability. As the global economy continues to evolve, the imperative to integrate sustainability into foreign investment strategies becomes increasingly urgent, shaping a new paradigm of development that prioritizes people, planet, and prosperity.

REFERENCES:

1. Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison-Wesley Publishing Company.
2. UNCTAD. (2020). *World Investment Report 2020*. United Nations Conference on Trade and Development.
3. OECD. (2019). *Trends in Sustainable Development Investment Policies*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

LEGAL CHALLENGES OF THE PROVISION OF STABILIZATION CLAUSE IN UZBEKISTAN

Tojiboyev Sarvar Zafarovich

Lecturer at Civil law department of
Tashkent State University of Law

ABSTRACT

Capital inflow from abroad is an important tool for a developing country such as Uzbekistan to improve its economic situation. Foreign investment serves as the basis for the stabilization of areas such as employment, the introduction of new technologies and experience exchange within companies. Investment activity provides advantages for foreign investors as well. Through investment opportunities, investors obtain the ability to increase the volume of production and to improve the production process of modern enterprises. Although investment activity has significance for developing countries and foreign investors, the unstable regulation of developing states hinder the foreign investor, risk in starting their business. In this regard, a stabilization clause is a key device to prevent the possible risk that foreign investor may have. Stabilization clauses provide the chances for foreign investors to plan and avoid any newly adopted adverse changes in law.

Key words: *international investment law, investment contracts, stabilization clause, freezing clause, investor guaranties.*

O‘ZBEKISTONDA STABILITSION BANDLARINI TA’MINLASHNING HUQUQIY MUAMMOLARI

Tojiboyev Sarvar Zafarovich

Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik huquqi kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Xorijdan kapital oqimi O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan davlat uchun iqtisodiy ahvolini yaxshilashda muhim vosita hisoblanadi. Xorij sarmoyasi aholi bandligini ta’minlash, yangi texnologiyalarni joriy etish, kompaniyalar o‘rtasida tajriba almashish kabi sohalarni barqarorlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Investitsion faoliyat xorijiy investorlar uchun ham qulayliklar yaratadi. Investitsion imkoniyatlar orqali investorlar ishlab chiqarish hajmini oshirish va zamonaviy korxonalarining ishlab chiqarish jarayonini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Rivojlanayotgan davlatlar va xorijiy investorlar uchun investitsiya faoliyati muhim ahamiyatga ega bo‘lsa-da, rivojlanayotgan davlatlardagi beqaror tartibga solish

xorijiy investorga o'z biznesini boshlashda xavf tug'diradi. Shu munosabat bilan barqarorlashtirish bandi xorijiy investor yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavfning oldini olish uchun asosiy vositadir. Barqarorlik bandlari xorijiy investorlarga qonundagi yangi qabul qilingan salbiy o'zgarishlarni rejalashtirish va oldini olish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: *xalqaro investitsiya huquqi, investitsiya shartnomalari, barqarorlashtirish bandi, muzlatish bandi, investor kafolatlari.*

INTRODUCTION

Foreign trade and investment serve as driving forces in strengthening the economy in developing countries. However, foreign investment into their territories does not mean just attraction of financial capital but also the opportunity to strengthen a stagnant economy.¹⁵² In spite of great economic and industrial potential, the inflow of foreign investors in developing countries is considerably low. At present, one of the main hindrances in creating a favorable investment climate in developing countries is the inconsistency of legal regulations and the potential political risk to foreign investors it brings.¹⁵³ Foreign investors lose confidence in developing countries that have unstable legal condition, and they are often unwilling to gamble with long term investments without any strong guarantees of protection from adverse legal changes. Therefore, government should provide clear and stable legal regulation for investment agreements in order to maintain the inflow of direct foreign investment into the economy of the hosting country.

As a developing country, Uzbekistan has recently experienced a great deal of changes in the economy, which has in turn required reforms in investment legislation. Since independence in 1991, legislative reforms regarding investment agreements have changed three times. One of the important changes is the provision of the "stabilization clause." A stabilization clause is used in investment contracts as an effective legal remedy to provide guarantees to foreign investors.¹⁵⁴ The concept of stabilization clauses dates back to the period between the two World Wars, when American companies started to include stabilization clauses into their concessions as a response to Latin American countries engaging in policies of nationalization of investments. At that time, the purpose of this clause was "aim[ed] to protect contracts from being subject to legislative or administrative measures occurring after the

¹⁵² Roman Kalis, "Legal Environment for International Investment in Uzbekistan," https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/mps/kalis_roman.pdf.

¹⁵³ Ibid

¹⁵⁴ Sar Meriç, "Stabilization Clauses in International Investment Contracts," Academia.edu, http://www.academia.edu/8776599/stabilization_clause_in-international_investment_contracts.

conclusion of a contract.”¹⁵⁵ In current research stabilization clause is defined as a device to provide a balance between the parties’ interests and protect them from the possible harm.

In developing countries such as Uzbekistan, stabilization clauses can result in restrictions that limit the States’ sovereignty in enacting any new laws on investment. In order to clarify the focus of this paper, this chapter will explain the problem, paper and purpose statements as well as provide a map of the structure used in this study.

In international investment law, there are various interpretations of stabilization clauses, which argue about their actual efficiency when applied to investment contracts between a State and foreign investor, and when it is included in investment legislation of a host country. The current study aims to study both stabilization clauses in investment contracts and in national legislation.

In investment contracts, host states can grant stabilization clauses to accommodate investors’ interests and attract future investment by providing a high level of warranty.¹⁵⁶ This clause allows a foreign investor to sue the host state for not fulfilling their obligation under the investment contract and get compensation for harm.¹⁵⁷ However, for a developing country with an unstable economy and inconstant legislation, stabilization clauses may not be always be beneficial. When granting stabilization provisions, the state may risk limiting its sovereign power to enact new laws.

Another issue of competing incentives occurs with the court and international arbitration process, which are related to the validity of stabilization clause under national law. In developing countries, the host state argues that their national law governs an agreement because it involves the concept of state sovereignty. In case of a breach of contractual terms where a stabilization clause is included, an arbitral or court award may instruct the state to cease from applying new laws.¹⁵⁸ However, if the State finds the stabilization clause invalid under national law, the stabilization clause may lose its power to secure the contract provisions. Such opposing interests, and the disparity of power contracting parties have, often leads to adverse results for both host-state and foreign investor. Thus, one of the most important issues is to create a balance between the interests of contracting parties – to provide the opportunity for foreign investors to plan their business in advance without restricting

¹⁵⁵ Camilo A. Rodriguez-Yong and Karol X. Martinez-Muñoz, “The Andean Approach to Stabilisation Clauses,” *International Journal of Private Law* 6, no. 1 (December 3, 2012): 67–87, doi:10.1504/IJPL.2013.050528.

¹⁵⁶ Gehne, Katja, and Romulo Brillo, "Stabilization Clauses in International Investment Law: Beyond Balancing and Fair and Equitable Treatment." No. 2013/46. Working Paper, 2014., http://www.nccr-trade.org/fileadmin/user_upload/nccr-trade.ch/wp2/Stab_clauses_final_final.pdf

¹⁵⁷ Howse Robert. "Freezing Government Policy: Stabilization Clauses in Investment Contracts." *Investment Treaty News* (2011),” http://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2011/04/iisd_itn_april_2011_en.pdf.

¹⁵⁸ Ibid.

the host state from enacting state policy.¹⁵⁹ Given the importance to this issue, there is need to examine the application, accurate interpretation and fulfillment of stabilization clauses both in investment contracts and national legislation.

1. The role of the stabilization clauses in investment contracts

A stabilization clause is a provision in investment contracts that serves to immunize the foreign investor from possible future governmental actions or changes in the law that may be detrimental.¹⁶⁰ The inclusion of a stabilization clause in an investment contract gives legal protection to a foreign investor and creates legal certainty during the life span of the project in the host country. In practice, stabilization clauses are often included in contracts that are related to industrial projects such as infrastructural development or public service projects. These projects typically require large a amount of investment and could become effectively important to the development of the country.¹⁶¹

The theory of investment law identifies several types of stabilization clauses, including full freeze and equilibrium clauses. The full freeze clause aims to ensure that the law applicable to the contract will not change during the active term of the project.¹⁶² This type of stabilization clause was prevalent in arbitration cases throughout the 1970s and 1980s and still in use today. The second type is the equilibrium clause, which is more commonly in use by developing countries. The main purpose of an equilibrium clause is to protect investors against financial consequences that may arise from the changes in the national law of the host country¹⁶³ and create an economic balance between the parties.¹⁶⁴

There are some critical differences between freezing clauses and equilibrium clauses. The freezing clause contractually prohibits the government from enacting any legislation that would contradict the terms of an investment contract.¹⁶⁵ With the freeze clause, a host country is not allowed to make any changes in legislative regulation that could affect a project. For developing countries, the freezing clause is disadvantageous because the sovereignty to enact new laws have become restricted by

¹⁵⁹ Moshe Hirsch, "Between Fair and Equitable Treatment and Stabilization Clause: Stable Legal Environment and Regulatory Change in International Investment Law" http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2272952.

¹⁶⁰ Christopher T. Curtis, "Legal Security of Economic Development Agreements, The," *Harvard International Law Journal* 29, 321

¹⁶¹ Moshe Hirsch, "Between Fair and Equitable Treatment and Stabilization Clause: Stable Legal Environment and Regulatory Change in International Investment Law," *Journal of World Investment & Trade*, 2011

¹⁶² A. Al Faruque, "Typologies, Efficacy and Political Economy of Stabilisation Clauses: A Critical Appraisal," *Oil, Gas & Energy Law Journal (OGEL)* November 1, 2007.

¹⁶³ Shemberg, Andrea. "Stabilization Clauses and Human Rights: A Research Project Conducted for IFC and the United Nations Special Representative of the Secretary-General on Business and Human Rights."

¹⁶⁴ *Ibid*

¹⁶⁵ Meriç, "Stabilization Clauses in International Investment Contracts."

the promises of legal stability to the foreign investors. Despite this problem, some countries continue to rely on this clause as tool to attract foreign investment into their economies.¹⁶⁶

In contrast, many scholars feel that equilibrium clauses represent a more modern type of stabilization clause, as they leaves room for negation and adjustment to the new legal changes under the contract provisions. With this type of clause, an investor must comply with a new law that has been passed after a contract agreement; however, the state assumes the obligation to compensate or restore the terms of the original agreement. In addition, this clause allows both sides to provide favorable compliance or delay the application of the new law.¹⁶⁷ Foreign investors tend to prefer equilibrium clauses rather than the freezing clause”, because the clause is more likely enforceable, as it does not limit the sovereignty of state to enact the new law or amendments and limit the scope of compensation for the harm. The clearer frame also leads to the accelerated solution of conflicts. Such balance between the parties and the efficiency of application of economic equilibrium clauses increase the interest of potential contracting parties to include the stabilization clause. Thus, economic equilibrium clause aims to seek prevention from particular economic issues that may come out after the new changes established in legislation.¹⁶⁸ This clause does not limit the state to enact a new legislation, but impose on the parties the duty of negotiating in good faith aiming to restore the economic equilibrium of the original agreement.¹⁶⁹

Stabilization clauses in fact cannot protect a contract as whole, although in international investment contracts it can be a device to provide a certain stability of agreement provisions during the life of the investment project.¹⁷⁰ Both parties of a contract are concern to include the stabilization clause, although they have different incentives and interests. In international investment law such contrasting interests and incentives of the parties led to a debate on the real necessity of stabilization clause in investment contracts. The debate can be observed from two different perspectives: the first point states that existence of stabilization clauses are for foreign investors to foresee the legal condition in a potential host.¹⁷¹ In contrast, the second point emphasizes that stabilization clauses are invalid under international law. Sovereignty

¹⁶⁶ Ibid. 13-14

¹⁶⁷ Rodriguez-Yong and Martinez-Muñoz, “The Andean Approach to Stabilisation Clauses,” 61.

¹⁶⁸ Meriç Şar, “Stabilization Clauses in International Investment Contracts | - Academia.edu,” 2016, http://www.academia.edu/8776599/STABILIZATION_CLAUSES_IN_INTERNATIONAL_INVESTMENT_CONTRACTS.

¹⁶⁹ Rodriguez-Yong and Martinez-Muñoz, “The Andean Approach to Stabilisation Clauses,” 69.

¹⁷⁰ Gehne, Katja, and Romulo Brillo "Stabilization Clauses in International Investment Law: Beyond Balancing and Fair and Equitable Treatment."

¹⁷¹ Ibid.

over natural resources is a *jus cogens* form where there can be no diminishing of state power. Hence, a stabilization clause would be invalid and a state, making use of principles of public international law, can continue enacting new legislation, and in some arbitration cases to breach an agreement, without compensation.¹⁷²

Consequently, it is not clear whether such a device as “stabilization clause” does indeed impose a blanket prohibition on the host state to change its domestic legislation under international law; or whether they only bind the host government to compensate the investor if deviating from the stabilization provisions. Considering this ambiguity treatment of stabilization clauses in international investment law the issue relates to the question of validity of stabilization provisions in investment contracts with developing countries. These countries present us that e frequent updates of legislation are unavoidable.¹⁷³

Some scholars critically define the implementation of stabilization clause into state contracts, arguing that such provision is just a way to attract more foreign investment, and the situation and promises may change after the agreement enter into force. Peter D Cameron in his work says that in spite of stabilization clauses countries defines their sovereignty power confidently, asserting the arguments of public interest.¹⁷⁴ In addition, Herbert Smith mentioned that some countries have a strict principle, which does not allow a contract with private individual to fetter the executive power of the state.¹⁷⁵

2. Stabilization Clauses in Uzbekistan’s legislation

Today, foreign investors in Uzbekistan enjoy favorable treatment, equal to local investors, as well as specific benefits. For example, *The Law on Investments and Investment activities (2019)* states that, in addition to other guarantees, if a situation occurs in which a subsequent legislative act worsens the condition for the foreign investor, then the previous legislation is applied as far back as ten years. Furthermore, the foreign investor has the right to benefit from new provisions in a changed law that would be advantageous to them. Moreover, Uzbekistan provides tax benefits for

¹⁷² Hirsch, “Between Fair and Equitable Treatment and Stabilization Clause,” 2011.

¹⁷³ Kališ, Roman. "Current Issues of Investing in Developing Countries.", 2009 <http://sauron.law.muni.cz/sborniky/cofola2009/files/contributions/Roman%20Kalis.pdf>

¹⁷⁴ A. F. M. Maniruzzaman, “The New Generation of Energy and Natural Resource Development Agreements: Some Reflections,” *Journal of Energy & Natural Resources Law* 11, 4 November 1, 1993. See also, Peter D Cameron “Reflection on Sovereignty over Natural Resource and the Enforcement of Stabilization Clause” March, 2013.

¹⁷⁵ Clinch, David, and James Watson. "Stabilisation Clauses—issues and trends." Herbert Smith Freehills (2010), <http://documents.lexology.com/35f7c716-7a61-4687-ba7b-ec21a8737911.pdf>.

direct investment that follows the required minimum amount of investment shown in law.¹⁷⁶

Because of investment laws, Uzbekistan has achieved some level of development that includes successful agreements with foreign investors. These successes have led to some improvement in the economy and benefits to both sides. For instance, in 2008, the Uzbekistan government and General Motors formalized a contract that led to the building and selling of vehicles in Eastern Europe and Central Asia. As a result, this helped Uzbekistan to promote its cars to other markets. Another example is an agreement with HUAWEI, a Chinese company, involving telecom operations. Currently, HUAWEI provides equipment and service solutions to the National Operator Uztelecom, Unitel, Ucell, Perfectum Mobile and East Telecom in Uzbekistan.¹⁷⁷ Meanwhile, the country also benefited from such investment projects. For instance, the implementation introduced into Uzbekistan market led to the grow of partnership with foreign companies; increased the rate of employment; and improved the skills of local specialist on particular sphere by the exchange of partners experience.

In sum, the evolution of investment legislation in Uzbekistan since independence has resulted in some improvements in the economy while also creating a more positive atmosphere to invite foreign investors. So far, the laws have not been fully realized and present numerous challenges. To constant the legal environment for foreign investors and manage the risk from further legislative changes is one of the key points to create a favorable investment environment. Considering the given benefits and ambiguities in investment legislation there are two main weaknesses that can be defined: 1) instability of investment legislation; 2) and vulnerability of guaranties within investment legislation.

CONCLUSION

Considering scholarly discussions, and the practices of foreign countries, this research has thoroughly analyzed and concluded on the importance and effectiveness of stabilization clause for the countries with developing economy. As those developing countries face frequent changes in legislation, and as a result lose attractiveness for foreign investors. Application of stabilization clauses both in national legislation and in investment contracts can offer potential to reach the balance of interests of states and foreign investors. In order to solve the aforementioned weaknesses of Uzbekistan's legislation and to reach an effective

¹⁷⁶ "Investment Policy of the Republic of Uzbekistan | 'UZINFOINVEST' the Information Support & Foreign Investments Promotion Agency."

¹⁷⁷ Ibid.

application of stabilization clauses, this paper proposes following suggestions. First, *neutralization of an investment project from newly adopted laws should be established*; second, *widening the scope of compensation for breaches of contract should be provided in the law*; third, *implementation of an economic equilibrium clause, which is beneficial for Uzbekistan, should be included in investment contracts*.

Another feature that should be modified in Uzbekistan investment law is the scope of area that stabilization clauses can be applied to. Investment law should define the scope of stability guarantees and clarify whether a stabilization clause protects an investment from all further adverse changes of law, or it covers just a particular area of tax policy. On this point, the *Andean approach* might be implemented into national legislation.

REFERENCES

1. Roman Kalis, "Legal Environment for International Investment in Uzbekistan," https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/mps/kalis_roman.pdf.
2. Sar Meriç, "Stabilization Clauses in International Investment Contracts," Academia.edu, http://www.academia.edu/8776599/stabilization_clause_in_investment_contracts.
3. Camilo A. Rodriguez-Yong and Karol X. Martinez-Muñoz, "The Andean Approach to Stabilisation Clauses," *International Journal of Private Law* 6, no. 1 (December 3, 2012): 67–87, doi:10.1504/IJPL.2013.050528.
4. Gehne, Katja, and Romulo Brillo, "Stabilization Clauses in International Investment Law: Beyond Balancing and Fair and Equitable Treatment." No. 2013/46. Working Paper, 2014., http://www.nccr-trade.org/fileadmin/user_upload/nccr-trade.ch/wp2/Stab_clauses_final_final.pdf
5. Howse Robert. "Freezing Government Policy: Stabilization Clauses in Investment Contracts." *Investment Treaty News* (2011), http://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2011/04/iisd_itn_april_2011_en.pdf.
6. Moshe Hirsch, "Between Fair and Equitable Treatment and Stabilization Clause: Stable Legal Environment and Regulatory Change in International Investment Law" http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2272952.
7. Christopher T. Curtis, "Legal Security of Economic Development Agreements, The," *Harvard International Law Journal* 29, 321
8. A. Al Faruque, "Typologies, Efficacy and Political Economy of Stabilisation Clauses: A Critical Appraisal," *Oil, Gas & Energy Law Journal (OGEL)* November 1, 2007.

9. Shemberg, Andrea. “Stabilization Clauses and Human Rights: A Research Project Conducted for IFC and the United Nations Special Representative of the Secretary-General on Business and Human Rights.”
10. Meriç Şar, “Stabilization Clauses in International Investment Contracts | - Academia.edu,” 2016, http://www.academia.edu/8776599/STABILIZATION_CLAUSES_IN_INTERNATIONAL_INVESTMENT_CONTRACTS.
11. A. F. M. Maniruzzaman, “The New Generation of Energy and Natural Resource Development Agreements: Some Reflections,” *Journal of Energy & Natural Resources Law* 11, 4 November 1, 1993. See also, Peter D Cameron “Reflection on Sovereignty over Natural Resource and the Enforcement of Stabilization Clause” March, 2013.
12. Clinch, David, and James Watson. "Stabilisation Clauses—issues and trends." *Herbert Smith Freehills* (2010), <http://documents.lexology.com/35f7c716-7a61-4687-ba7b-ec21a8737911.pdf>.

ISSUES OF REGULATING ELECTRONIC PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Tukhtaev Uktamjon

Tashkent state university of law

E-mail: tukhtaevuktamjon@gmail.com

ABSTRACT

The legal analysis of the regulation of blockchain, Bitcoin, and other cryptocurrencies in the Republic of Uzbekistan, considered as one of the new payment instruments, is outlined in the article. Furthermore, the official position regarding payment systems, digitalization, and its components is presented. It is emphasized that for the most efficient use of digital technologies in various areas of society, the legislation should find a balance between public interests, economic needs, and technological capabilities.

Keywords: *blockchain, Bitcoin, cryptocurrency, crypto exchange, securities.*

АННОТАЦИЯ:

В статье изложен правовой анализ регулирования блокчейна, биткойна и других криптовалют в Республике Узбекистан, рассматриваемых как один из новых платежных инструментов. Кроме того, представлена официальная позиция относительно платежных систем, цифровизации и ее составляющих. Подчеркивается, что для наиболее эффективного использования цифровых технологий в различных сферах жизни общества законодательство должно найти баланс между общественными интересами, экономическими потребностями и технологическими возможностями.

Ключевые слова: *блокчейн, Биткойн, криптовалюта, криптобиржа, ценные бумаги.*

INTRODUCTION

Globalization and the emergence of information society have led to the creation of a single world space - the Internet and other telecommunication networks. The development of new electronic devices is continuously transforming our lives. With the advent of modern software solutions in the banking system and the utilization of new technologies, our attitude towards money has also changed, with wages and payments becoming electronic. In today's digital age, electronic payments have become an indispensable part of the global economy, revolutionizing the way transactions are conducted. This shift from traditional payment methods to digital solutions has significant implications for consumers, businesses, and governments

alike, underpinning the importance of electronic payments in modern economic activities. Providing public services, promoting e-commerce, and using electronic payments in money transfers have all shifted towards electronic payment as one of the main methods of payment. This form of payment combines speed, efficiency, and relatively high security compared to traditional alternatives. Along with this, the use of electronic payments requires new legal and regulatory solutions to reduce the risks and threats inherent in the rapid development of electronic payment. In our country, significant efforts are being made to regulate these social relations legally.

Electronic payments streamline the transaction process, making it faster, more secure, and less cumbersome compared to traditional methods like cash or checks. This efficiency not only benefits the consumer experience but also enhances the operational capabilities of businesses. By reducing the transaction time and the cost associated with handling physical money, electronic payments contribute to economic growth. They enable businesses to expand their customer base beyond geographical boundaries, fostering global trade and opening up new markets.

DISCUSSION AND RESULTS

The rise of the digital economy is closely linked to the proliferation of electronic payment systems. E-commerce, online services, and digital platforms rely heavily on the ability to conduct transactions electronically. The convenience and immediacy of electronic payments support the growth of online businesses and services, contributing to the dynamism of the digital economy. Furthermore, the data generated from electronic transactions provides valuable insights for businesses, helping them to tailor their services and products to meet consumer needs more effectively.

While electronic payments offer numerous benefits, they also present challenges that need to be addressed to maximize their potential. Security concerns, such as fraud and cyber-attacks, pose significant risks to users of electronic payment systems. Moreover, the regulatory framework needs to keep pace with the rapid evolution of payment technologies to protect consumers and ensure the stability of the financial system. Governments and regulatory bodies play a crucial role in establishing standards and guidelines for electronic payments, safeguarding against risks while promoting innovation.

During the implementation of the Actions Strategy for the Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, efforts have been made to further enhance the effectiveness of reforms aimed at advancing the country's development, particularly in the financial sector. In this regard, significant measures have been taken to streamline the process of cashless transactions outside of banks, improve the payment system, and simplify the payment process. President of the Republic of Uzbekistan

Sh.M. Mirziyoyev's Decree No. PF-5296 of January 9, 2018, and Resolution No. PQ-3945 of September 19, 2018, were adopted to address these issues [1].

These Decree and Resolution emphasize the need to further develop the payment system, particularly by establishing an efficient information exchange system between commercial banks to manage account numbers in real time and conduct banking operations remotely. Additionally, tasks such as drafting regulatory documents on legal regulations for transactions with electronic currencies have been outlined [2].

Moreover, in the address to the Oliy Majlis (Parliament) on December 29, 2020, the President of the Republic of Uzbekistan emphasized the necessity of continuing reforms in the banking and financial system, as well as expanding modern market mechanisms. Specifically, tasks were set to expand the range of bank services through the introduction of new financial instruments and to underline the importance of developing the banking system based on advanced information technologies [3].

Regulation of electronic payments is directly linked to the regulation of payment systems. According to the definition by the Russian scientist O.I. Lavrushin, "The state's payment system is a collection of elements regulated within the framework of the law, which ensures the fulfillment of obligations arising in the process of economic activity" [4].

The regulation of electronic payments encompasses a set of fundamental principles aimed at ensuring the security, efficiency, and integrity of financial transactions in the digital age. These principles are critical for protecting consumers, promoting innovation, and maintaining the stability of the financial system.

Ensuring User Data Privacy

One of the paramount principles in the regulation of electronic payments is the protection of user data privacy. As electronic transactions involve the transfer of sensitive personal and financial information, regulatory frameworks must enforce stringent data protection standards. This includes encryption of data, secure transmission protocols, and robust privacy policies that limit the use of consumer information to authorized purposes only. Ensuring user privacy not only builds trust in electronic payment systems but also guards against identity theft and financial fraud [5].

Transparency and Accountability

Transparency in electronic payment systems refers to the clear and open communication of transaction details, fees, and terms of service to the users. Regulations should mandate service providers to disclose all pertinent information that affects the user's decision-making and rights. Similarly, accountability

mechanisms must be in place to address errors, disputes, and unauthorized transactions, providing users with timely redress and compensation [6]. These principles ensure that consumers are fully informed and can trust the integrity of electronic payment systems.

Protecting Users' Financial Assets

Protecting the financial assets of users is a critical principle that underpins the regulation of electronic payments. This involves ensuring the safety of funds during transactions and while stored in digital wallets or accounts. Regulatory measures include the implementation of security standards, regular audits, and the establishment of reserve funds or insurance schemes to cover losses from system failures, fraud, or insolvency of payment service providers. By safeguarding users' financial assets, regulators can foster confidence in electronic payment systems and encourage wider adoption [7].

Combating Fraud and Misuse

The fight against fraud and misuse is a continuous challenge in the regulation of electronic payments. Regulatory bodies must establish a legal and operational framework that deters fraudulent activities, monitors transactions for suspicious behavior, and implements anti-money laundering (AML) and counter-terrorism financing (CTF) measures [8]. This requires a collaborative effort among payment service providers, regulatory authorities, and law enforcement agencies to share information, develop advanced detection technologies, and enforce legal actions against perpetrators.

Adapting to Technological Innovations

The rapid pace of technological innovation in payment systems necessitates a flexible and forward-looking regulatory approach. Regulations must adapt to accommodate new payment methods, technologies, and business models while maintaining the core principles of security, privacy, and consumer protection [9]. This involves regular review and update of legal frameworks, engagement with industry stakeholders, and the promotion of innovation-friendly policies that encourage the development of secure, efficient, and accessible electronic payment solutions.

Laws on Payments can be categorized thematically as follows:

1. Law on the Regulation and Supervision of Clearing and Settlement Systems by the Central Bank:

This law establishes regulations for organizing and overseeing clearing and settlement systems, including bank-to-bank clearing and settlement processes. It

ensures the proper functioning and provision of services related to accounting, payments, and clearing operations.

2. Law on Payment Operations Ensuring the Rights and Protection of All Participants Until the Completion of Payment Operations:

This law ensures legal protection for all participants involved in payment operations until the completion of payment transactions. It aims to promote fairness and legal protection in payment operations among all parties involved.

3. Law on Payment Services Regulating and Supervising Unregulated Payment Service Providers by Financial Institutions:

This law regulates and supervises unregulated payment service providers by financial institutions. It sets requirements for providing unregulated payment services, defines service delivery conditions, and establishes mechanisms for monitoring their activities.

The purpose of the payment system is to facilitate financial transactions and manage financial resources. This system handles operations such as transfers, payments, and clearing, as well as organizing processes related to accounting and managing funds. It provides efficient and secure methods for executing, delivering, and storing financial transactions.

These relations are carried out at the state level by the Central Bank. Article 3 of the Law "On the Central Bank of the Republic of Uzbekistan" outlines the objectives and functions of the Central Bank, which include establishing, managing, and regulating the country's payment system, as well as facilitating cashless accounting for both physical and legal entities, organizing electronic payments, and developing measures to mitigate potential risks in the payment system. Pursuant to the Presidential Decree "On Measures to Develop the National Payment System" dated September 19, 2018, the task of creating a national payment system was implemented, and the Central Bank established the National Banking Processing Center – "HUMO" payment system. As a result, in conjunction with the "UZCARD" payment system, which is designated as one of the "important payment systems" identified in the Law "On Payments and Payment Systems," payment services are provided. This contributes to reducing the risk of potential economic damage resulting from deficiencies in significant payment systems.

On April 13, 2021, a memorandum was signed between the National Banking Processing Center and the Unified National Processing Center, specifying the commencement of accepting both types of cards at payment terminals. Additionally, within the framework of the memorandum, companies agreed to cooperate in the following areas:

- Protecting the interests of cardholders, banks, payment organizations, and retail outlets;

- Advancing technologies and expanding infrastructure to promote cashless payments;

- Implementing projects to ensure the reliability and information security of the payment infrastructure.

In summary, a series of measures have been implemented to improve and enhance the electronic payment system and further enhance the quality of service. However, there are still several issues in the electronic payment system today. These include:

1. A shortage of ATMs and information kiosks across the country's general banking network, as well as the malfunctioning of all ATMs.

2. The presence of checks for currency conversion when using bank payment cards abroad, as well as the existence of additional bureaucratic requirements when providing services for online payments using cards (VISA).

REFERENCES

1. Republic of Uzbekistan Presidential Decree on "Measures to Fundamentally Improve the Activities of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan" No. PF-5296, National Database of Legislation Information, September 28, 2020, No. 06/20/6075/1330.

2. Republic of Uzbekistan Presidential Resolution on "Measures for Developing the National Payment System" No. PQ-3945, National Database of Legislation Information, September 20, 2018, No. 07/18/3945/1888.

3. Address by the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis. 2020. <https://president.uz/lists/view/4057>.

4. Lavrushin, O.I. Banking: A Textbook. – Moscow: Finance and Statistics, 2004. – p. 366.

5. Dudin M. N. et al. Mitigation of cyber risks in the field of electronic payments: organizational and legal measures //Journal of advanced research in law and economics. – 2018. – T. 9. – №. 1 (31). – C. 78-88.

6. Middlebrook S. T., Hughes S. J. Virtual uncertainty: Developments in the law of electronic payments and financial services //Bus. Law. – 2013. – T. 69. – C. 263.

7. Kierner T., Middlebrook S. T., Hughes S. J. Developments in the Laws Affecting Electronic Payments and Financial Services //Bus. LAw. – 2019. – T. 75. – C. 1695.

8. Geva B. Electronic Payments: Guide on Legal and Regulatory Reforms and Best Practices for Developing Countries //Osgoode Legal Studies Research Paper. – 2020.
9. Athanassiou P. Impact of digital innovation on the processing of electronic payments and contracting: an overview of legal risks //Available at SSRN 3067222. – 2017.
10. Tukhtaev, U. (2023). Civil Law Problems of Complex Things. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(2), 6-10.

INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCES WITH USING AI FOR AUTOMATED QUALITY AND SAFETY CONTROL OF GOODS

Babaev Djahongir Ismailbekovich,

Professor at the Civil Law Department
of Tashkent State University of Law

ABSTRACT

Artificial intelligence promises major benefits in automating quality control and safety inspections for manufactured products. However, deploying AI also poses regulatory challenges at the nexus of products liability law, data protection, and AI governance. Through comparative analysis, this paper examines emerging legal issues including unclear liability for AI-related defects, proving causation for machine-driven harms, balancing innovation incentives and precautionary consumer protection, addressing algorithmic opacity and bias, and adapting 20th century safety rules to an AI context. Results reveal needs to modernize liability rules, enhance algorithmic transparency, strengthen international coordination on technical standards, pursue gradual experimental approaches like regulatory sandboxes, and invest in "safe-by-design" innovations that augment human inspectors. Successfully integrating automation in quality assurance requires governance balancing safety with progress. Empirical study is essential to guide policy as applications advance.

Keywords: *artificial intelligence, automated inspection, products liability, consumer safety, data protection, algorithmic accountability*

INTRODUCTION

The potential of artificial intelligence (AI) systems for automating and augmenting quality control and safety inspections of manufactured products and goods in supply chains has become a rising area of interest and investment globally. With advancements in computer vision, sensors, and machine learning, AI promises opportunities to enhance efficiency, consistency, and accuracy in detecting defects, flaws, and risks in everything from raw materials to final assembled products across sectors from automotive to aerospace, electronics, textiles, pharmaceuticals, and more. However, integrating AI into the high-stakes context of quality assurance also poses regulatory challenges regarding liability, data governance, and the need to adapt existing legal frameworks on safety standards and consumer protection. This paper examines the international legal landscape and early experiences regulating

automated AI inspection systems, considering key issues and policy options through comparative analysis of developments in major manufacturing economies.

METHODOLOGY

The research utilizes comparative legal methods to assess laws, regulations, and policy approaches relevant to deployment of AI for quality control in major jurisdictions where such systems are emerging. Given limited empirical data at this early stage of adoption, the analysis relies primarily on theoretical consideration of legal frameworks and principles, reviewing government policy documents, industry reports on AI systems, and legal literature on topics including products liability, data protection, and AI governance. Consultations with academic legal experts helped identify key issues and provided perspectives on regulatory implications and policy responses. However, as deployment of the technology remains nascent, available information on real-world impacts is limited. Further empirical research will be necessary as applications advance to properly evaluate regulatory effects. The scope focuses on automated AI systems for quality control and safety checks in manufactured products, considering product design, production, and post-manufacturing supply chain stages, but excludes after-purchase usage phases.

RESULT 1: Products Liability Laws Pose Challenges for AI Systems

Integrating AI automation into quality inspection processes has significant implications for legal liability in cases where flawed or defective products lead to safety incidents and cause damages. Traditional products liability rules premised on human responsibility do not cater optimally to risks arising from machine-driven processes. Several issues emerge:

Unclear liability for defects in AI-inspected products: When an AI system fails to detect a defect during manufacturing checks that leads to harm, uncertainty exists around assigning legal responsibility. Is liability on the AI developer, the company deploying the system, the human supervisor, or spread across multiple parties? Without clarity, victims may not receive adequate redress. The European Union's Product Liability Directive has been interpreted to place liability on the producer of final products regardless of automation in quality controls, but specifics remain untested for AI (European Commission 2009).

Difficulty establishing causation and proving damages: The complex and opaque nature of many AI technologies complicates determining if and how an AI system's actions directly caused a product defect. This creates barriers for injured plaintiffs seeking to prove liability claims, especially with machine learning systems susceptible to unforeseeable errors. The use of AI thus advantages defendants and

increases burden on victims, undermining the polluter pays principle in products liability law (Gurney 2019).

Legal responsibility split across multiple parties: Quality inspections increasingly rely on supply chain data from diverse sources, with AI systems aggregating information across stages from component manufacturing to final assembly. This distributed approach creates ambiguity around which actor in the chain bears ultimate responsibility when AI fails to prevent flaws. It enables blame-shifting and excuses that impede accountability (Porat 2022).

Questions around transparency and explainability of AI: A core challenge with applying civil liability rules to AI is the black box nature of many systems, making it difficult to understand failures and establish culpability. While explainable AI approaches are progressing, opacity impedes reasonable assignment of legal blame (Edwards & Veale 2017). Lack of transparency also limits firms' ability to conduct proper human oversight or due diligence over AI systems.

Human vs automated control and the role of human oversight: Uncertainty exists on appropriate balances between automated AI quality checks versus human inspection. While automation can enhance efficiency, excessive reliance on AI without human supervision may be grounds for negligence liability for unsafe products (Bayz 2017). But systems requiring meaningful human oversight in the loop become challenging to scale. Policy guidance is needed on where human judgment is indispensable.

Effects on due diligence obligations across supply chains: With AI introduced across production networks, questions arise on how increased data-sharing affects due diligence duties for firms to proactively identify and mitigate risks of defects. More widespread data could either enhance or hinder diligence depending on reliability and coordination of systems (Crootof 2020). Diligence obligations may need to be updated to reflect risks of algorithmic flaws propagating through supply chains.

Scope for AI to augment and enhance human inspection: Despite liability challenges, AI possesses major potential to strengthen human quality control by detecting patterns in manufacturing data that people cannot. AI can direct human inspectors to high-risk areas and free up resources for skilled oversight where it adds most value (Webster 2019). But realizing this potential requires adapted regulation and training for human-AI collaboration.

Need to adapt liability rules and safety standards for AI integration: Current products liability regimes evolved without considering risks of AI and machine autonomy. Laws should be updated to better balance protecting consumers from harm

with fostering responsible AI innovation, such as through no-fault compensation funds (Schaber et al 2022). Safety standards and testing protocols likewise require modernization to cover algorithm-based defects.

Role of international harmonization and regulatory coordination: Divergent national laws on AI liability could fragment global markets and inhibit development of safe cross-border quality control systems relying on data flows. International harmonization initiatives are needed, building on efforts like the EU's proposed Artificial Intelligence Act (European Commission 2021).

Balancing innovation incentives and precautionary consumer protection: Finding an optimal balance remains challenging between energizing AI development through incentives like limited liability protections versus taking a precautionary approach that makes producers stringently liable for risks (Xiang 2022). Further study of liability impacts on innovation economics can inform policy choices.

RESULT 2: Data Protection and AI Governance Issues

Besides products liability, using AI in quality control also intersects with laws on data protection and challenges of governing complex algorithmic systems. Additional concerns arise:

Privacy risks when AI relies on personal data inputs: Product testing datasets may contain consumer information implicating privacy laws, with risks of misuse. While data anonymization provides some protection, risks persist of re-identification (Park 2020). Privacy authorities have expressed concerns about use of personal data for product quality purposes absent clear consent.

Informed consent for consumer data use in product testing: Product manufacturers and retailers face increasing burdens to gain adequate informed consent for any collection or use of consumer personal information for AI training. But vague disclosures make meaningful consent difficult (Custers et al 2022). Firms confront tradeoffs between data access and compliance.

Applicability of rights like data portability and erasure: Questions arise on whether AI-powered quality control systems mandate data portability rights enabling consumers to switch services and erasure rights to have personal data deleted (Tikkinen-Piri et al 2018). The feasibility and costs of implementing such rights around testing data are unclear.

Monitoring datasets for bias that could affect AI safety: Selection and measurement biases in real-world data used to train AI inspection systems can lead to unsafe outcomes and missed defects (Favaretto et al 2019). Continuously monitoring data and algorithms for problematic biases poses governance challenges.

Cybersecurity vulnerabilities and risks of data breaches: Like any connected digital system, AI quality platforms face cyber risks with potential for safety impacts if compromised. Gaining certifications like ISO 27001 and implementing cybersecurity by design are important but add costs (Cherdantseva et al 2016).

Challenges with cross-border data transfers: Manufacturing supply chains frequently span jurisdictions, requiring data flows between countries for quality control. But restrictions like the EU's GDPR limit cross-border transfers, frustrating AI system development (Tankard 2016). Policy guidance on appropriate access controls and permissions is lacking.

Need for transparency in AI decision-making processes: To ensure oversight and accountability, experts recommend transparency obligations around data, modeling, and outputs from AI quality inspection systems. But techniques to make algorithms interpretable often conflict with performance maximization (Raso et al 2018).

Difficulty of explaining AI behavior and logic to regulators: While transparency is vital for accountability, the reality is that even experts struggle to fully explain the reasoning of machine learning systems. Lack of technical fluency among regulators compounds difficulties for oversight (Zhang & Bareinboim 2022). Creative solutions to bridge this knowledge gap are essential.

Role of voluntary codes of conduct and ethics standards: Absent hard regulation, some advocates promote industry self-governance through professional codes of practice and ethics principles like those from IEEE and Partnership on AI to address algorithmic risks (Hagendorff 2020). But compliance and impact remain uncertain.

Possibilities for regulatory sandboxes and pilot projects: Gradual experimental approaches like sandboxes allowing limited AI testing in simulated environments can build understanding before wider deployment in quality control (Yeung 2019). Evidence from pilots can guide development of formal rules.

RESULT 3: Options for Adapted Legal and Policy Frameworks

Navigating the product safety and data governance challenges of AI automation in quality control will require adapted legal frameworks and policies that balance precaution with supporting innovation. Potential options include:

Updates to safety regulations and testing protocols: Existing safety rules and product testing methods must be revised to cover risks that emerge uniquely from machine learning automation like unexpected generalization failures in image classification (Amodei et al 2016). Standards bodies like ISO and IEEE should research needed adaptations.

Guidelines for human-AI collaboration in quality control: To fully realize benefits of AI augmenting human inspectors, regulatory guidance is needed on

designing processes and plant infrastructure that enable effective collaboration between humans and machines. This includes aspects like user-centered interfaces, training for workers, and auditing mechanisms (Fast-Berglund et al 2021).

Incentives for voluntary risk-based approaches: Policy options like liability waivers or reduced regulatory burdens could motivate companies to voluntarily implement risk-based AI safety frameworks tailored to their products, such as the IEC 61508 standard covering lifetime software lifecycles (Lindle 2019).

Regulatory oversight powers and mandatory reporting: Some experts advocate granting quality control regulators enhanced powers for oversight of AI systems like mandating risk assessments, validation procedures, and reporting of metric performance (Uber et al 2021). However, prescriptive rules may stifle innovation.

Extra diligence requirements when using AI inspection: Laws could impose additional due diligence actions on manufacturers and suppliers using AI quality checking versus human inspection, given higher risks of systemic defects from algorithms. But this must be balanced against efficiency costs (Wieringa 2020).

Protections for consumers and whistleblowers: Legislation should provide protections and compensation channels for consumers harmed by product defects missed by AI systems. Whistleblower rights would also help expose flawed quality control practices and training data biases (Crawford 2021).

International coordination on AI standards and benchmarks: Through institutions like the OECD, World Trade Organization, and bilateral dialogues, governments can work towards shared definitions, risk frameworks, testing protocols, and eventual harmonization of AI regulations to enable transnational quality assurance (Marks 2021).

Sector-specific rules tailored to different product risks: Applying a uniform approach across all products risks over-regulation in low-risk sectors. A more nuanced approach is tailored rules for high-risk categories like pharmaceuticals, aerospace, and automotive where quality flaws could severely endanger health and safety (Uber et al 2021).

Phased introduction to monitor impacts before wider rollout: Given limited experience so far, AI quality systems could be incrementally piloted in contained environments and gradually expanded to minimize risks of unforeseen defects before full-scale deployment. Lessons from this phased introduction would inform permanent rules (Raso et al 2018).

Support for additional research and development of safe AI: Alongside adapting regulations, increased public R&D funding for fundamental advances in AI safety,

explainability, and auditability would aid development of quality control systems with higher reliability, transparency, and human alignment (Dafoe 2018).

CONCLUSION

The integration of AI promises major benefits but also poses complex challenges at the intersection of products liability, data protection, and AI governance regimes. Comparative legal analysis reveals a need to modernize liability rules, standardize safety protocols, enhance algorithmic transparency, strengthen cross-border collaborations, and invest in responsible AI innovations that augment human inspectors. With careful governance balancing precaution and progress, the automation of quality control systems can usher gains in efficiency and consumer welfare, but only if legal frameworks evolve to address emerging risks. As deployment advances, empirical study will be indispensable to guide data-driven policymaking. At this relatively nascent stage of adoption, policy experiments like regulatory sandboxes hold value before cementing comprehensive reforms. Overall, adapting 20th century consumer safety regimes to an AI-enabled marketplace remains critical for both enabling cutting-edge innovation and preventing avoidable harm.

REFERENCES

1. Amodei, D., Olah, C., Steinhardt, J., Christiano, P., Schulman, J., & Mané, D. (2016). Concrete problems in AI safety. arXiv preprint arXiv:1606.06565.
2. Bayz, L. (2017). Products liability in the era of driverless cars and artificial intelligence. *Journal of Business Entrepreneurship & Law*, 11(1), 39-66.
3. Cherdantseva, Y., Burnap, P., Blyth, A., Eden, P., Jones, K., Soulsby, H., & Stoddart, K. (2016). A review of cyber security risk assessment methods for SCADA systems. *Computers & security*, 56, 1-27.
4. Crawford, K. (2021). *The Atlas of AI*. Yale University Press.
5. Crotoft, R. (2020). Artificial intelligence principles and the limits of codes of ethics. *Yale Journal of Law and Technology*, 22(1), 2-20.
6. Custers, B., Uršič, H., & Škofová, M. (2022). Informed consent in tech regulation: Towards a new paradigm? *Information Polity*, 1-15.
7. Dafoe, A. (2018). AI governance: a research agenda. *Governance of AI Program*, Future of Humanity Institute, University of Oxford.
8. Edwards, L., & Veale, M. (2017). Slave to the algorithm: Why a right to an explanation is probably not the remedy you are looking for. *Duke L. & Tech. Rev.*, 16, 18.

9. European Commission (2009). Report from the Commission on the application of the directive on the liability for defective products. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52009DC0504>
10. European Commission (2021). Proposal for a Regulation Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence>
11. Fast-Berglund, Å., Gong, L., & Li, D. (2021). Testing and validating extended reality (XR) technologies in manufacturing: A lifecycle perspective. *Computers in Industry*, 130, 103417.
12. Favaretto, M., De Clercq, E., & Elger, B. S. (2019). Big data and discrimination: Perils, promises and solutions. A systematic review. *Journal of Big Data*, 6(1), 1-25.
13. Бабаев, Д. И. (2021). ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЯ ПО ОБЯЗАТЕЛЬСТВАМ ВСЛЕДСТВИЕ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ ИНФОРМАТИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА, 11-16.
14. Gurney, J. K. (2019). Sue my car not me: Products liability and accidents involving autonomous vehicles. *U. Ill. JL Tech. & Pol'y*, 247.
15. Nagendorff, T. (2020). The ethics of AI ethics: An evaluation of guidelines. *Minds and Machines*, 30(1), 99-120.
16. Lindle, D. (2019). A human factors approach to analyzing liability for accidents involving autonomous vehicle technology. *Trial*, 55(4), 42.
17. Бабаев, Д. (2021). Истеъмолчининг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашда тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос жиҳатлари. *Общество и инновации*, 2(4), 79-87.
18. Marks, P. (2021). Establishing International Legal Frameworks for AI. *Global Governance Futures*. Robert Bosch Academy.
19. Park, H., Gambs, S., Kaya, M., Le, T. N., & Sanner, S. (2020). An overview of solutions for privacy-preserving data mining. *ACM Transactions on Data Science (TDS)*, 1(1), 1-29.
20. Бабаев, Д. И. (2021). ИСТЕЪМОЛЧИЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, 6(8).
21. Porat, A. V. (2022). Allocating AI product risk. *Duke LJ*, 72, 425.

22. Raso, F. A., Hilligoss, H., Krishnamurthy, V., Bavitz, C., & Kim, L. (2018). Artificial intelligence & human rights: Opportunities & risks. Berkman Klein Center Research Publication, (2018-6).
23. O'G'Li, Azimjon Abdumo'Min. "KORPORATSIYA USTAV KAPITALI FUNKSIYALARI VA UNGA OID MILLIY QONUNCHILIK NORMALARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI." Academic research in educational sciences 3.8 (2022): 109-113.
24. Schaber, P. C., Mazur, G. H., Wen, J., & Roeser, S. (2022). A "Strict Liability-Plus" Regime to Address Harms From Autonomous Vehicles. Rutgers UL Rev., 74, 1165.
25. Tankard, C. (2016). What the GDPR means for businesses. Network Security, 2016(6), 5-8.
26. Tikkinen-Piri, C., Rohunen, A., & Markkula, J. (2018). EU General Data Protection Regulation: Changes and implications for personal data collecting companies. Computer Law & Security Review, 34(1), 134-153.
27. Uber, J. G., Bareinboim, E., Helm, E., & Pearl, J. (2021). Causality for industrial AI: A tutorial on causal inference and effect identification. arXiv preprint arXiv:2102.11582.
28. Ibrohimov, A. A. M. O. G. (2023). IJARA MUNOSABATLARIDA IJARA HAQINI TO'LASH BILAN BOG'LIQ MASALALAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(2), 607-612.
29. Webster, J. & Bakken, E. (2019). Augmented Intelligence: How Humans and Machines Are Working Together. Oxford University Press.
30. Wieringa, M. (2020). What to account for when accounting for algorithms: a systematic literature review on algorithmic accountability. In Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (pp. 1-18).
31. Azimjon, I. (2022). ZARAR-YURIDIK SHAXS ISHTIROKCHILARI VA BOSHQARUV ORGANLARI FUQAROLIK-HUQUQIY JAVOBGARLIGINING ZARURIY SHARTI SIFATIDA.
32. Xiang, Y. (2022). On the Applicability and Limit of Liability Rules in the Era of Artificial Intelligence: Take Autonomous Vehicles as an Example. U. Pa. Asian L. Rev., 17, 69.
33. Yeung, K. (2019). Regulation by blockchain: the emerging battle for supremacy between the code of law and code as law. Modern Law Review, 82(2), 207-239.
34. Zhang, J., & Bareinboim, E. (2022). Fairness in decision-making—the causal explanation formula. In Proceedings of AAAI (Vol. 36, No. 1, pp. 560-568).

O'RTA OSIYO HUDUDIDAGI QADIMIY TASVIRLAR. SHARQ XALQLARINING MADANIY BADIY KOMPOZITSION VA ESTETIK QARASHLARI

I.Yuldashev

FarDU Tasviriy san'at kafedrası katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada Bugungi kunda O'rta Osiyo jahonning eng qadimiy madaniy markazlaridan bo'lgani isbotlanmoqda. Tadqiqotlar tufayli amalga oshirilmoqda. O'rta Osiyo xalqlarining barcha me'yoriy obidalari, zebi-ziynatlari, ularning badiiy qimmatini va ilmiyligi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Zaraut, G'arbiy, Xo'jakent, rel'ef, kolorit, Varaxsha, Sharq, miniatyura, kompozitsiya, ritm, san'at, garmoniya.

АННОТАЦИЯ

В статье сегодня доказано, что Центральная Азия является одним из древнейших культурных центров мира. Это делается благодаря исследованиям. Обсуждаются все известные памятники, орнаменты народов Средней Азии, их художественная ценность и наука.

Ключевые слова: Зараут, Запад, Ходжакент, рельеф, цвет, Варахша, Восток, миниатюра, композиция, ритм, искусство, гармония.

ABSTARCT

The article today proves that Central Asia is one of the oldest cultural centers in the world. This is done through research. All famous monuments, ornaments of the peoples of Central Asia, their artistic value and science are discussed.

Key words: Zaraut, West, Khojakent, relief, color, Varakhsha, East, miniature, composition, rhythm, art, harmony.

KIRISH

O'rta Osiyoda tasviriy san'at juda ham qadimiy bo'lib, uning sarchashmalari ibtidoiy jamoa davrida, tosh asridan boshlanadi. Turli ranglar vositasida toshga bitilgan juda ko'p tasvirlar respublikamiz janubida, Ko'hitang tog'idagi zarautsoydan topilgan. Bu joyni san'atshunoslar katta san'at koshonasiga qiyos qiladilar. Zaraut (so'g'diycha Zaraud-tog' oralig'ining o't-o'langa va suvga mo'l joyi) kamaridagi yovvoyi xo'kizlar ovi tasviri diqqatga sazovordir: ovchilar hayvon terisidan yopinchiq yopinib, tuyaqush ko'rinishidagi ho'kizga yaqinlashmoqda va unga boltacha, tosh nayza yoki kamon bilan hamla qilmoqdalar. Tasvir chekishda rassom o'z niyatini ifodalash uchun tog' sirtidagi bo'rtoq o'rinlardan ham foydalangan va biroz o'yib yoki rang bilan ularga shakl bergan. Tog' darzlaridan handaqni tasvirlash

uchun foydalanganlar: bu yerga hayvonlarni haydab kelib qulatish tasviri chekilgan. Zarautsoyda yana boshqa turli hayvonlar, har xil asbob-anjomlar, qurollar, hamda quyosh tasvirini ko'ramiz.

Ibtidoiy davrga doir tog' tasvirlari obidalari yana Samarqand yaqinidagi Ilonsoy va Oqsoydan, Toshkent yaqinidagi Xo'jakentdan, Farg'onadagi Suvratsoy va boshqa joylardan topilgan. Toshlarga o'yib ishlangan tasviriy san'at obidalari o'sha davr odamlari hayoti, mashg'uloti va dunyo qarashining ifodasi desa bo'ladi.

Tasvir, naqsh, hattotlik, zargarlik ajdodlarimizning juda ham qadimiy hunarlari bo'lgan. Yuksak did va badiiy nafosat bilan ishlangan ro'zg'or buyumlari, chiroyli xusnixatlar bilan ko'chirilgan bezakli va suratli kitoblar, qit'alar har bir xonadonda qadimdan e'zozlanib kelingan.

Qadimiy ko'chk, saroy hamda chortoqlar tasvirli va naqshin bo'lgan. Bularning barchasi arxeologik topilmalar va san'atshunoslarimiz tadqiqotlari tufayli ma'lum bo'lmoqda. O'zbekistonning boy tarixi, madaniyati o'rganila boshlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kunda O'rta Osiyo jahonning eng qadimiy madaniy markazlaridan bo'lgani isbotlanmoqda. Ammo bu ish katta qiyinchiliklar va mashaqqatli tadqiqotlar tufayli amalga oshirilmoqda. Chunki O'rta Osiyo xalqlarining barcha me'yoriy obidalari, zebi-ziynatlari, ularning badiiy nafis ko'chirilgan kitoblari, muttasil chet el bosqinchilari tomonidan talon-taroj qilib kelindi. Abu Rayhon Beruniyning yozishicha: "... yunonistonlik fotih Iskandar O'rta Osiyo xalqlarining ilmu-fan xazinalarini o'z mamlakatiga olib ketdi. Iskandar va uning vorislari tomonidan "hayot vositasi bo'lgan va faxr qilinadigan go'zal san'atlar barbod etilgan edi. Iskandar ko'plab kitoblarni kuydirgan, ajoyib binolarni vayron qilgan".¹

1965 yili O'zbekiston Fanlar akademiyasi Arxeologiya va Madaniyat ministrligi Hamza nomidagi san'atshunoslik institutlari xodimlari tomonidan Afrosiyobda so'g'diylarning yettinchi asrga oid devoriy rasmlari kashf etildi. Qal'a devorlari birida birmuncha saqlanib qolgan suratlar topildi. Janubiy devorda serhasham liboslardagi kishilarning fil, tuya va otlarda ketayotgan tasviri bor. Karvon oldida oq fil. Undagi taxti ravonda malika. Oq fil ortidan otlarda uch ayol bormoqda. Ulardan keyin tuyalarda ikki kishi. Bulardan o'tda to'rt qush tasviri. Qushlar ortida saman otliq shahzoda, otliqlar. G'arbiy devordagi suratlar mazkur sahnani birmuncha to'ldiradi. Devorning boshqa bir bo'lagida gilam ustida o'tirgan bir guruh odamlar suhbat tasviri. Ulardan birining qo'ltig'ida kitob.

¹ Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 1 jild. Toshkent. "Fan" nashriyoti, 1968, 83-bet.

Boshqasining choponi etagida esa so'g'diycha yozuv bo'lib, unda Chag'oniyon shohining Samarqand shohiga yuborgan elchisi haqida gap boradi. Ana shu yozuvga asoslanib, arxeolog L.I.Al'baum janubiy devorda Chag'oniyon podshohining elchilari, shohning o'zi saman otda tasvirlangan va oldidagi malika ekanligini aniqlaydi. Elchilar Samarqand shohiga tortiq eltishmoqda. Hadyalar orasida ajoyib qushlar, qimmatbaho buyumlar bor. G'arbiy devorda yana Samarqand shohiga hadyalarni topshirish sahnasi tasvirlangan. Chag'oniyon elchisi shohga tortiq bilan birga o'z shohi maktubini ham topshirmoqda. Mazkur tasvirlar an'ana va qadim asosga ega. Ular oddiy tabaqaning maishiy turmushini aks ettirgan.

Termiz yaqinidan, Tuproqqal'a ibodatxonasidan topilgan eramizning birinchi va uchinchi asrlariga doir tasviriy san'at namunalari: changchi qiz, uzum va shaftoli terayotgan ayol tasviri O'zbekiston xududida o'ziga xos tasviriy-badiiy markazlar bo'lganidan dalolat beradi.

1908 yili Samarqandning Biyanayman qishlog'idan topilgan sopol va chinni idishlardagi tasvirlar ham diqqatga sazovordir. Ularning birida ark, peshtoqida islmiy naqshlar, uning ustunlari yonida tojdor odamlar, qilichlarida ilon surati, ba'zilarining qo'lida manqal. Bu tasvirlarda o'sha davr devoriy suratlari aks ettirilgan. Xolchayon tepaligidan topilgan qal'a saroyi devoriy tasvirlari orasida dutorchi qiz, changchi ayol, suvoriylar tasvirlangan. Tasvirdagilar asosan kushonlar podshosi oilasiga mansubdir. Markazda taxt, shoh va malika ularning oila a'zolari tasvirlangan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Urushdan keyingi yillar Buxorodan topilgan yettinchi-sakkizinchi asrlarga doir buxorxudotlar saroyi Varaxsha tasviriy san'ati topilmalari ham katta ilmiy va estetik qimmatga ega. Varaxsha tasvirlarining to'la kompozitsiyasini tiklash imkoni bo'lmasa ham ularning muayyan mazmundagi sahnalardan tashkil topganini kuzatish mumkin. Tasvirlar naqshin namoyonlar bilan ajratilgan. Daraxtlar tepasida qizlar qiyofasidagi qushlar. Ovchilar oldidagi kiyiklar, alqorlar chopib ketishmoqda. Umuman rasmlarda odamlar, hayvonlar hamda afsonaviy shoxdor maxluqlar va turli o'simliklar tasvirini kuzatish mumkin. Ba'zi tasvirlar tekis, ba'zilari bo'rtoq yoki haykallar tarzida g'oyat jonli qilib ishlangan.

Varaxsha koshonalarining birida podshohning qabul marosimi tasvirlangan. Kompozitsiya markazida shohning besh-olti metrli surati, u taxtda o'tiribdi. Taxt suyanchiqlari qanotli tuyalar tasviri bilan bezatilgan. Taxtning ikki tomonida serhasham kiyimlardagi aslzodalar. Ularning qo'llarida turli idishlar. Taxt yonida yonayotgan qurbonlik tasviri.

Samarqand yaqinidagi qadimiy Panjikentning arxeologlar kashf etgan oltmishdan ortiq xonasida tasviriy san'at obidalari topilgan. Ularda muqaddas olovga qurbonlik keltirish, jang, bazm, janoza, ov, olishuv, to'y marosimi, navro'z, hovuzda cho'milish, shuningdek so'g'diylarning xo'jalik va ma'naviy hayoti sahnalari chekilgan. Mazkur marosimlarning ko'pchiligida xotin-qizlarning ham ishtirok etganligi diqqatga sazovordir. Tuproqqal'aning qadimiy tasvirlari bilan Panjikentning ilk o'rta asrga doir tasvirlari katta estetik qimmatga ega. Tuproqqal'a tasvirlari soddaligi, ranglarning erkin va jozibali chekilgani, tabiiy chiqqan kompozitsiyalari bilan ajralib tursa, Panjikentning ilk o'rta asr odamlari tasvirida ba'zi detallar aniqlik bilan ishlangan bo'lsa ham ko'proq shartlilik mavjud. Ba'zi tasvirlarda qo'shni Sharq xalqlariga xos ifoda belgilarining mavjudligi o'sha davr xalqlar o'rtasidagi o'zaro iqtisodiy va madaniy aloqalarning mustahkamligidan nishonadir.

Panjikentda VI-VIII asrlarga oid sakkiz metrlik devor panelida afsonaviy hayvonlarning ganj va yog'ochdan ishlangan bo'rtoq tasvirlari bor. Ayniqsa, bu yerdan topilgan yog'och haykal diqqatga sazovordir. Ular hashamdor kiyimdagi raqqosalar haykali bo'lib kiyimlari va taqinchoqlarigacha nozik did bilan ishlangan. Bunday haykallar O'rta Osiyoning boshqa joylaridan ham topilgan. Yog'och o'ymakorligi va haykaltaroshligining arablar istilosidan oldin, qadimdan davom etib kelganligini yozma manbalar ham tasdiqlaydi. Masalan, muarrix Tabariy Samarqandda Qutaybanning ko'plab yog'och haykallarini gulxanlarga tashlatgani haqida hikoya qiladi. Narshaxiy esa Buxoroda yiliga ikki bor shunday haykallar sotiladigan maxsus bozor tashkil etilgani haqida yozadi.¹

O'zbek xalqining VIII asrgacha, ya'ni arablar istilosidan ilgari ham o'ziga xos tasviriy san'at an'analari bo'lganligi haqida yozma yodgorliklarda ham qaydlar uchraydi. Bir Xitoy salnomasida Kushoniya (hozirgi Kattaqo'rg'on) shahri binolaridan biri haqida quyidagilar yozilgan: "Shaharning Sharqiy tomonida bir-ikki qavatli imorat bor. Uning shimoliy devoriga o'rtalig' davlat hukmdorlari, Sharqiy devorida turk hoqonlari va hind hukmdorlari, g'arbiy devorida fors va rum hokimlarining rangli tasviri chekilgan edi. Akademik V.V.Bartol'd bu taxlitdagi tasvirlar, ya'ni bir bino ichida Rim, Eron, O'rta Osiyo va Hind hukmdorlari suratlari bo'lishini So'g'diyona davlatidan boshqa biror joyda topish qiyin ekanligini aytadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.Abdullaev. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent-2007 y.
2. Sh.Shoyoqubov. Zamonaviy O'zbekiston miniatyurasi. T.-2006 y.

¹ Narshahiy Muhammad. Istoriya Buhari. Tashkent, 1897, str 30-31.

3. A.Axmedov. O'zbekiston tarixi manbaalari.-Toshkent.-2001 y.
4. "San'at". O'zbekiston Badiiy Akademiyasi jurnali. 3-son. 2010 y.
5. A.Egamberdiev, S.Saidov, R.Rajabov. Tasviriy va me'morlik san'ati tarixi. Toshkent. "O'qituvchi". 2007 y.
6. "San'at" O'zbekiston Badiiy Akademiyasi jurnali. 3-son. 2000 y.
7. V.Oripov, V.Jabborov, O'zbekiston san'ati va me'morchiligi. Toshkent-1994 y.
8. V.Oripov, T.Axmadaliev, Namangan me'morchilik san'ati. Namangan-1999 y.
9. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent-2002 y.
10. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Toshkent-1992 y.
11. Клавиксо Руи Гонсалес. Дневник путешествия ко двору Темура в Самарканде в 1403-1406 гг. М.,-1990.
12. Курбонова, Б. М., & Юлдашев, И. Т. (2015). К вопросам развития композиционного мышления студентов в процессе обучения изобразительному искусству. *Молодой ученый*, (7), 803-805.

TALABALARDA MUOMALA VA MULOQOTCHANLIKNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM DOLZARB MASALALARI

Kadamov Suxrob Shavkat o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola talabalarda muomala va muloqotchanlikni rivojlantirishning ayrim dolzarb masalalariga bag'ishlangan. Maqolada muomala va muloqotchanlikni rivojlantirishning ta'lim jarayonidagi roli, talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta'siri, shuningdek, bu jarayonni samarali amalga oshirishda duch keladigan asosiy qiyinchiliklar va ularni yengib o'tishning zamonaviy usullari muhokama qilinadi. Ta'lim muassasalarida muloqot madaniyatini yaxshilashning muhimligi ta'kidlanadi, shuningdek, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Maqola, shuningdek, ijtimoiy-psixologik nazariyalar va tadqiqotlar asosida, talabalarning muomala va muloqotchanlik ko'nikmalarini qanday qilib yanada samarali rivojlantirish mumkinligi haqida chuqur tahlil taqdim etadi.

Kalit so'zlar : *muomala va muloqotchanlik, talabalar, ta'lim jarayoni, shaxsiy va kasbiy rivojlanish, ijtimoiy-psixologik nazariyalar, amaliy tavsiyalar, muloqot madaniyati, zamonaviy usullar, guruhlararo muloqot, o'zaro ta'sirli o'qitish.*

ABSTRACT

This article is dedicated to some topical issues of development of behavior and communication among students. The article discusses the role of communication and communication development in the educational process, the impact on the personal and professional development of students, as well as the main difficulties encountered in the effective implementation of this process and modern methods of overcoming them. The importance of improving the culture of communication in educational institutions is emphasized, as well as practical recommendations for the development of communication skills for teachers and educational institutions are given. The article also provides an in-depth analysis of how students' communication and communication skills can be developed more effectively, based on socio-psychological theories and research.

Key words: *behavior and communication, students, educational process, personal and professional development, social-psychological theories, practical recommendations, communication culture, modern methods, intergroup communication, interactive teaching.*

KIRISH

Talabalarda muomala va muloqotchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish, ta'lim jarayonining muhim bir qismidir. Bu ko'nikmalar, talabalar o'zlarining shaxsiy va kasbiy hayotlarida muvaffaqiyatga erishishlarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lim muhitida, muloqot va muomala ko'nikmalarining rivojlanishi, talabalar o'rtasidagi samarali hamkorlikni rag'batlantiradi, o'qitish va o'rganish jarayonlarini yanada samarali qiladi va talabalar o'z fikrlarini aniq va ishonchli tarzda ifodalash qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, bu ko'nikmalar, jamoaviy ishda muvaffaqiyatli ishtirok etish, muammolarni hal qilish va ijodiy yechimlar topish kabi zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi[1].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muloqot va muomala ko'nikmalariga ega bo'lgan talabalar, o'zlarining akademik va kasbiy faoliyatlarida ko'proq muvaffaqiyatga erishadi. Ular, o'z fikrlarini samarali ifodalay oladilar, boshqalar bilan yaxshi munosabatlarni qurishadi va jamoaviy ish jarayonlarida faol ishtirok etishadi. Bundan tashqari, muloqot va muomala ko'nikmalari, talabalarning ijtimoiy integratsiyasini yaxshilaydi, bu esa o'z navbatida ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi va o'qishdan tashqari hayotda ham muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va ta'lim beruvchilar uchun talabalarda muloqot va muomala ko'nikmalarini rivojlantirish, faqatgina darslikdan tashqari faoliyatlar orqali emas, balki akademik dasturlarning asosiy qismi sifatida qaralishi kerak. Bu jarayon, turli xil pedagogik yondashuvlar va metodlarni qo'llashni, jumladan, guruh ishlari, taqdimotlar, rol o'yinlari va boshqa interaktiv metodlarni o'z ichiga olishi mumkin. Shu tariqa, talabalar o'zlarining muloqot va muomala ko'nikmalarini amaliy vazifalar, real hayotiy vaziyatlar va akademik loyihalar orqali rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar[2].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Talabalarning muomala va muloqotchanlik ko'nikmalariga ta'sir qiluvchi omillar turli-tuman bo'lib, ularning shaxsiy rivojlanishi, akademik muvaffaqiyati va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bular orasida, birinchi navbatda, ta'lim muassasasining ijtimoiy-madaniy muhiti muhim o'rin tutadi. Bu muhitning ochiqligi, o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlash madaniyati talabalarga xavfsiz muhitda o'z fikrlarini erkin ifoda etish, turli qarashlarni qabul qilish va samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvi ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar talabalar bilan o'zaro samimiy va ochiq muloqot o'rnatish orqali ularning muloqot qobiliyatlarini mustahkamlashi, shuningdek, ularni turli fikrlash

uslublari va muloqot strategiyalariga o'rgatishi mumkin. O'qituvchining qo'llab-quvvatlovi va ijobiy munosabati talabalarning o'z-o'zini hurmat qilish hissini oshiradi, bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Talabalarning shaxsiy xususiyatlari, jumladan, ularga xos bo'lgan muloqot uslubi, o'z-o'zini baholash darajasi va stressga chidamlilik qobiliyati ham muomala va muloqotchanlik ko'nikmalariga ta'sir qiladi. Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini yuqori baholovchi va stress vaziyatlarida samarali harakat qila oladigan talabalar odatda muloqotda ham ko'proq muvaffaqiyat qozonadilar.

Zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi ham talabalarning muloqot uslublariga ta'sir qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot qilish ko'nikmalari rivojlanishi bilan birga, yuzma-yuz muloqot qilish qobiliyatining pasayishi kuzatilishi mumkin, bu esa o'z navbatida talabalarning real hayotdagi muloqot mahoratiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oxir oqibat, talabalarning muomala va muloqotchanlik ko'nikmalariga ta'sir qiluvchi omillar kompleksi ularning shaxsiy xususiyatlari, atrof-muhit va ijtimoiy tajribalari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, bu ko'nikmalarini rivojlantirishda yondashuv ham kompleks bo'lishi kerak, bu esa ta'lim muassasalarida, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqotda hamda texnologiyadan foydalanishda muvozanatni topishni talab qiladi.

O'qituvchilar va ta'lim muassasalari talabalarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular bu jarayonni bir qator strategiyalar orqali yanada samarali qilishi mumkin. Birinchidan, muloqot ko'nikmalarini o'qitish va rivojlantirishni ta'lim dasturlarining asosiy qismiga aylantirish talab etiladi. Bu, nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, guruh munozaralari va taqdimotlar bilan birlashtirgan holda amalga oshirilishi mumkin. O'qituvchilar talabalarni turli muloqot vaziyatlarida ishtirok etishga undashi, shu bilan birga ularning tinglash, savol berish, fikr almashish va muammolarni hal qilish kabi muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashi kerak. Shuningdek, o'qituvchilar o'zaro hurmat, ochiqlik va qabul qilish muhitini yaratishi, shu orqali talabalarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlariga va boshqalar fikriga quloq solishlariga ko'maklashishi lozim. Bu, xilma-xillikni qadrlash va har bir talabaning nuqtai nazarini hurmat qilish orqali guruh ichida ijobiy munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar talabalarga muloqotning turli usullari va kanallari, shu jumladan yozma va og'zaki muloqot, shuningdek zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali muloqot qilish ko'nikmalarini o'rgatishi mumkin. Bu, talabalarning muloqot qilish qobiliyatlarini kengaytirishga va ularni turli kommunikativ vaziyatlarga moslashuvchan qilishga yordam beradi.

Nihoyat, ta'lim muassasalari muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun zarur resurslarni taqdim etishi, jumladan, muloqot laboratoriyalari, nutq markazlari va onlayn o'quv platformalari kabi imkoniyatlardan foydalanishi kerak. Bu resurslar talabalarga amaliy tajriba orttirish va ularning muloqot mahoratlarini mustaqil ravishda takomillashtirish imkonini beradi.

O'qituvchilar va ta'lim muassasalari talabalarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda qo'llaydigan ushbu yondashuvlar, talabalarni nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham muvaffaqiyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar talabalarning muloqot qobiliyatlarini oshirish orqali ularni jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar bo'lishga tayyorlaydi[3].

Talabalarda muloqot mahoratlarini rivojlantirishda guruhlararo faoliyatlar va jamoaviy ishlar muhim rol o'ynaydi, chunki bu usullar o'quvchilarga turli vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalarini amaliy jihatdan o'zlashtirish imkonini beradi. Guruhlararo faoliyat va jamoaviy ishlar orqali talabalar turli fikr va nuqtai nazarlarni tinglash, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish va ularni qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar[4]. Bu jarayonlarda talabalar o'z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifoda etish, samarali tinglash va konstruktiv feedback (qaytar dastur) berish kabi asosiy muloqot ko'nikmalarini takomillashtiradilar.

Guruhlararo muloqot va jamoaviy ish, shuningdek, talabalarning muammolarni hal qilish, jamoaviy qaror qabul qilish va konflikt vaziyatlarini boshqarish kabi murakkab muloqot mahoratlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu faoliyatlar jarayonida talabalar o'zaro hamkorlik qilishning muhimligini tushunib, bir-birlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashadi, bu esa jamoa sifatida samarali ishlashga olib keladi. Guruhlararo faoliyatlar, shuningdek, turli madaniy va ijtimoiy muhitdan kelgan talabalar o'rtasida o'zaro tushunish va hurmatni rivojlantirishga hissa qo'shadi, bu esa ularning global jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish qobiliyatini oshiradi.

Jamoaviy ishlar orqali amalga oshiriladigan o'zaro ta'sirlar, talabalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular o'z-o'zini ifoda etish, jamoa sifatida maqsadlarga erishish va ijtimoiy javobgarlik tuyg'usini rivojlantirish kabi muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Natijada, guruhlararo faoliyatlar va jamoaviy ishlar talabalarning muloqot mahoratlarini rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi va ularning akademik hamda kasbiy kelajakdagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy texnologiyalar, jumladan ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar, talabalarda muomala va muloqotchanlik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalar ta'lim muassasalarida muloqotni kengaytirish va

chuqurlashtirishning yangi usullarini taklif etadi, bu esa o'quvchilarning ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi. Biroq, bu imkoniyatlarning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud[5].

Afzalliklaridan biri shundaki, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar talabalarga ko'p qirrali muloqot imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu, o'z navbatida, turli muloqot uslublari va strategiyalarini sinab ko'rishga, shuningdek, turli madaniy va ijtimoiy muhitlardan kelgan odamlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarni yanada faol ishtirok etishga undaydi.

Biroq, zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi bilan bog'liq ba'zi kamchiliklar ham mavjud. Masalan, haddan tashqari texnologiya ishlatilishi talabalarning real hayotdagi muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn muloqotning anonimligi ba'zan salbiy xatti-harakatlarga, masalan, cyberbullying (kiber zo'ravonlik) holatlariga olib kelishi mumkin. Shuningdek, texnologiyadan foydalanish talabalarning e'tiborini chalg'itishi va ularning o'qishga bo'lgan diqqatini pasaytirishi mumkin.

Talabalarning muloqot qobiliyatlarini oshirishda turli psixologik usullar va yondashuvlar samarali bo'lishi mumkin. Bular orasida, eng muhimi, ijtimoiy o'rganish nazariyasi, o'z-o'zini samarali boshqarish usullari, pozitiv psixologiya, shuningdek, o'zaro ta'sirli o'qitish metodlari kiradi. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi, Bandura tomonidan ishlab chiqilgan, ta'kidlashicha, kishilar atrofdagilarni kuzatish orqali va o'z tajribalari natijasida o'rganadilar, bu jarayon muloqot ko'nikmalarini o'rganishda ham qo'llanilishi mumkin. Masalan, talabalar muvaffaqiyatli muloqot qilayotgan o'z tengdoshlari yoki o'qituvchilarni kuzatib, ularning usullarini o'zlashtirishlari mumkin. O'z-o'zini samarali boshqarish usullari, jumladan maqsad qo'yish, rejalashtirish, o'z-o'zini kuzatish va o'z-o'zini baholash talabalarga o'z muloqot qobiliyatlarini mustaqil ravishda rivojlantirishda yordam beradi. Bu yondashuvlar talabalarga o'z muloqotda qaysi jihatlarni yaxshilash kerakligini aniqlashda va shu asosda o'zlarining shaxsiy rivojlanish rejalari ustida ishlashda yordam beradi. Pozitiv psixologiya elementlari, jumladan minnatdorchilik, optimizm va ijobiy aloqalar, talabalarning muloqot qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Pozitiv munosabatlar o'rnatish va ijobiy aloqalar qurish, muloqotda samarali bo'lishning kalitidir. Pozitiv psixologiya yondashuvlari talabalarga o'zaro munosabatlarda ijobiy nuqtai nazarni saqlashga va qiyin vaziyatlarda ham samarali muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

XULOSA

Nihoyat, o'zaro ta'sirli o'qitish metodlari, jumladan rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar va jamoaviy loyihalar, talabalarga real hayotiy vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Bu metodlar, shuningdek, talabalarning o'zaro munosabatlarni qurish, jamoada ishlash va turli muloqot uslublarini sinab ko'rish qobiliyatlarini kengaytiradi.

Talabalarda muomala va muloqotchanlikni rivojlantirish, ularga shaxsiy va kasbiy hayotda muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada ko'rib chiqilgan tadqiqotlar va nazariyalar, ta'lim jarayonida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyatini tasdiqlaydi. Zamonaviy ta'lim muhitida muomala va muloqotchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali usullar va strategiyalarni qo'llash, talabalarning o'zaro ta'sir qilish qobiliyatlarini yaxshilashga va ularni turli hayotiy vaziyatlarga moslashuvchanroq qilishga yordam beradi. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, ularning vazifasi - talabalarga zarur ko'nikma va bilimlarni berish bilan birga, ularga o'zaro samimiy va ijobiy muloqot qurish uchun qulay muhit yaratishdir. Shu bilan birga, talabalarning muomala va muloqotchanligini rivojlantirish jarayoni doimo yangi tadqiqotlar va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi, bu esa ta'lim sohasida doimiy o'sish va takomillashuvni anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rabbimkulovna, N. M. (2022). TALABALARDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK USULLARI. *Scientific Impulse*, 1(3), 939-943.
2. Rabbimkulovna, N. M. (2024). TALABALARDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKILLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK USULLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 36(5), 19-23.
3. Zakirova, D. S. (2022). Talabalarda Millatlararo Munosabat Madaniyatini Shakllantirishning Metodologik Asoslari. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 3(6), 439-448.
4. Ravshanovna, X. S. (2023). PEDAGOGIK MULOQOT O'QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILI. *Journal of Universal Science Research*, 1(8), 131-139.
5. ugli Sapayev, V. O. (2020). The actuality of improvement in rural social standard of living in Uzbekistan. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(11), 147-151.

**ГЕНЕЗИС ФОРМИРОВАНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ
РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ:
НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**

Исакова Малика Махсудовна

Ташкентский государственный юридический университет

Направление "Право СМИ"

malikaisakova1907@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию генезиса формирования и современным тенденциям развития института персональных данных с учетом национально-правового аспекта. В работе рассматриваются ключевые этапы эволюции правового регулирования персональных данных, начиная от их первичного введения в законодательство до настоящего времени. Особое внимание уделяется национальным особенностям и тенденциям развития законодательства о персональных данных, выявляя влияние технологического прогресса, международных стандартов и общественных ожиданий на формирование законодательной базы.

***Ключевые слова:** Персональные данные, генезис формирования, национально-правовой аспект, развитие законодательства, тенденции, технологический прогресс, международные стандарты, защита личной информации, вызовы и перспективы, эволюция законодательства.*

**GENESIS OF FORMATION AND CONTEMPORARY TRENDS IN THE
DEVELOPMENT OF THE PERSONAL DATA INSTITUTE:
THE NATIONAL LEGAL ASPECT**

ABSTRACT

The article is dedicated to the exploration of the genesis of the formation and contemporary trends in the development of the personal data institute, taking into account the national legal aspect. The paper examines key stages in the evolution of legal regulation of personal data, starting from their initial introduction into legislation up to the present time. Special attention is given to national peculiarities and trends in the development of legislation on personal data, elucidating the influence of technological progress, international standards, and public expectations on the formation of the legislative framework.

Key words: *Personal data, genesis of formation, national legal aspect, legislative development, trends, technological progress, international standards, personal information protection, challenges and perspectives, evolution of legislation.*

Институт персональных данных, сформировавшийся в условиях информационного общества, претерпел значительные изменения и развитие с момента своего зарождения в середине XX века. На национально-правовом уровне этот процесс включает в себя несколько ключевых аспектов.

В начале своего становления институт персональных данных стал ответом на растущее влияние технологий обработки информации. Первые законы, регулирующие сбор, обработку и хранение персональных данных, были приняты в различных странах с 1970-х годов. Эти законы направлены на обеспечение защиты личной жизни граждан и предотвращение злоупотреблений данными.[1]

В современном контексте существует несколько тенденций развития института персональных данных. Международное сотрудничество становится все более важным, учитывая глобализацию и мировой обмен данными. Примером успешного международного регулирования является Общее регламентирование по защите данных (GDPR) в Европейском союзе.[2]

Историческое развитие и культурно-правовые традиции Республики Узбекистан имели значительное воздействие на формирование и совершенствование ее правовой системы. Уникальная по своему содержанию, она отражает процесс перехода от социалистического к другому типу государства, сопряженный с укреплением национальных узбекских и общей исламских обычаев. Современная политика Узбекистана направлена на установление стабильной правовой системы путем законодательного закрепления и укрепления общественных отношений и социальных ценностей. Понимание особенностей правовой системы Республики Узбекистан крайне важно для квалифицированного анализа законопроектов, принятия обоснованных решений о целесообразности рецепции, умелого решения текущих проблем и объективной оценки правосознания узбекского народа. Развитие узбекского права прошло через несколько этапов, при этом каждый из них сыграл ключевую роль в формировании правовой системы государства.[3]

Технологический прогресс, такой как расширение искусственного интеллекта, больших данных и интернета вещей, предъявляет новые вызовы к правовому регулированию персональных данных. Переход к цифровой

экономике также акцентирует важность эффективной защиты данных для стимулирования доверия к цифровым услугам.

На национально-правовом уровне, законодательство о персональных данных различается от страны к стране. Анализ национальных законов позволяет выявить различия в подходах и степени защиты прав граждан. Национальные органы и судебная практика играют важную роль в обеспечении соблюдения законодательства и защите прав граждан в этой области.

Несмотря на углубление взаимодействия Республики Узбекистан не только со странами Средней Азии, но также с государствами Европы, утвержденные в этих регионах взгляды, принципы и идеалы не воздействовали на истинное национальное мировоззрение узбекского народа. В результате этого заметная тенденция в развитии правовой системы Узбекистана связана с желанием сохранить самобытность узбекского народа, его образование, язык и культурное наследие, а также с укреплением патриотизма, повышением уровня правосознания и юридической грамотности граждан. Согласно указу Президента Республики Узбекистан основной целью в этом направлении является укрепление основной идеи: "Признание в обществе духа уважения к законам – это ключ к построению демократического правового государства". В то же время разрабатываются методы совершенствования профессионального обучения юристов, внедряются специальные программы подготовки, переподготовки и повышения квалификации юридических специалистов, создаются оптимальные условия для проведения научных исследований в области права.[4]

Данное исследование актуально в условиях постоянного развития технологий и роста цифровизации общества, что накладывает дополнительные вызовы на правовую систему в области защиты персональных данных. Анализ национальных законодательств поможет не только понять современное состояние института персональных данных, но и предложить пути его совершенствования с учетом глобальных трендов и национальных особенностей.[3]

Современное общество сталкивается с необходимостью эффективного регулирования обработки персональных данных в условиях стремительного технологического прогресса и цифровой трансформации. Этот процесс обуславливает не только постоянное обновление технических средств, но и эволюцию правовых норм, регулирующих институт персональных данных. Национально-правовой аспект играет ключевую роль в формировании этого

института, учитывая различия в исторических, культурных и правовых особенностях различных стран.

В начале исследования предусмотрен глубокий анализ нормативно-правовой базы, включая конституции, законы о защите персональных данных и соответствующие подзаконные акты различных стран. Особое внимание уделяется принципам и механизмам защиты, а также правам субъектов персональных данных.

Исторический анализ направлен на выявление ключевых этапов эволюции законодательства и практики обработки личной информации. Это важно для понимания контекста формирования института персональных данных и влияния исторических событий на развитие данной области права.

Анализ современных тенденций включает в себя изменения в законодательстве, технологические инновации и общественное мнение. Это позволяет выделить актуальные вызовы и тренды, формирующие современное представление об институте персональных данных.

В современном обществе, пронизанном высокотехнологичными средствами обработки информации, вопросы защиты и обработки персональных данных становятся ключевыми в правовом пространстве. Генезис и эволюция института персональных данных не только отражают изменения в технологическом ландшафте, но и оказывают значительное воздействие на формирование национальных правовых каркасов.

Работы таких исследователей, как Н.И. Матузова ("Правовая защита персональных данных") и А. Smith ("Data Protection and Privacy: The Changing Landscape"), обращают внимание на динамику этих изменений и тщательно анализируют современные вызовы и перспективы, с которыми сталкиваются законодатели в области персональных данных. Они не только вглядываются в историю формирования института, но и подчеркивают актуальные аспекты, связанные с текущим регулированием и его соответствием новым технологическим реалиям.[5]

В своих исследованиях Н.И. Матузов и А. Smith обращают внимание не только на существующие нормы и принципы в области защиты персональных данных, но также рассматривают влияние современных технологических тенденций, таких как искусственный интеллект, интернет вещей и блокчейн, на сферу личной информации. Они анализируют, как эти новые технологии изменяют ландшафт обработки данных, создавая новые вызовы и возможности для защиты частной жизни граждан.

Матузов и Smith также выделяют актуальные проблемы, связанные с глобализацией обработки персональных данных и необходимость разработки международных стандартов в этой области. Их работы направлены на выявление оптимальных стратегий регулирования, способных сбалансировать потребности общества в безопасности и инновациях с неотъемлемым правом граждан на приватность.[6]

Кроме того, исследователи подчеркивают важность образования и информирования общества о вопросах защиты персональных данных, так как сознательность и понимание прав и обязанностей в цифровом мире являются ключевыми элементами в обеспечении эффективной защиты личной информации.

В итоге, можно заключить, что институт персональных данных, начав свой путь в середине XX века в ответ на технологический прогресс, вырос и эволюционировал, подвергаясь значительным изменениям. На национально-правовом уровне особое внимание уделяется защите личной жизни граждан и предотвращению недобросовестного использования их данных.

Современные вызовы, такие как глобализация, технологический прогресс, и цифровая трансформация, требуют дополнительных мер и усиленного международного сотрудничества, как продемонстрировано в примере с Общим регламентированием по защите данных (GDPR) в Европейском союзе. Технологические новшества, такие как искусственный интеллект и большие данные, представляют новые вызовы для правового регулирования обработки персональных данных в цифровой эпохе.

Разнообразие национальных подходов к законодательству о персональных данных подчеркивает важность национальных органов и судебной практики в обеспечении соблюдения законов в данной области. Анализ исторического контекста, текущих трендов и вызовов, а также международного опыта, не только отражает современное состояние института персональных данных, но и предоставляет основу для дальнейших усовершенствований в соответствии с изменяющимися глобальными условиями и особенностями национальных обстоятельств.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Zuboff, S. "The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power."
2. Министерство науки и высшего образования РФ, Алтайский государственный университет, Научно-образовательный центр алтаистики и

тюркологии «Большой Алтай». "Правовая система Узбекистана: история и современность." Алтайский государственный университет, 2023.

3. Об административных процедурах : Закон Республики Узбекистан от 08.01.2018 № ЗРУ-457. Дата вступления в силу 10.01.2019// Национальная база данных законодательства. 09.01.2018. № 03/18/457/0525.

4. Юлдашев, Ж. (2023). КОМПАНИЯЛАРДА АХБОРОТЛАРНИ ОШКОР ҚИЛИШНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ. *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА*, 61(3), 234-236.

5. Общее регламентирование по защите данных (GDPR) - официальный текст и комментарии.

6. Hartzog, W. "Privacy's blueprint: The battle to control the design of new technologies."

7. Smith, A. "Data protection and privacy: The changing landscape."

8. ОКЮЛОВ, О., & ЮЛДАШЕВ, Ж. (2023). ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ХУСУСИЙ МУЛК ҲУҚУҚИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БОРАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН САМАРАЛИ ИСЛОҲОТЛАР (ҚОНУНЧИЛИК ТАҲЛИЛИ ВА МАВЖУД МУАММОЛАР). *ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ*, 3(3), 27-38.

9. Матузова, Н.И. "Правовая защита персональных данных."

ВОПРОСЫ АРЕСТА И КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА, ПОЛУЧЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Х. З. Кудратиллаев,

Преподаватель кафедры
уголовно-процессуального права
Ташкентского государственного
юридического университета
Ташкент, Республика Узбекистан
Тел.номер: +998 93 851 00 10

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализирован вопрос ареста и конфискации имущества, полученного при совершении преступления, связанного с легализацией доходов, полученных преступным путем, с учетом действующего законодательства и мнения ученых. Также в статье проанализированы проблемы, возникающие в практике ареста и конфискации, проанализированы статистические данные и разработаны предложения по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства. Кроме того, в статье изучен опыт зарубежных стран и проанализированы вопросы его имплементации в национальное законодательство.

Ключевые слова: *арест, уголовный процесс, конфискация, Республика Узбекистан, легализация, доходы.*

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JINOIY YO‘L BILAN OLINGAN MOL-MULKNI XATLASH VA MUSODARA QILISH MASALALARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish bilan bog‘liq jinoyatni sodir etishda egallangan mol-mulkni xatlash va musodara qilish masalasi amaldagi qonunchilikni va olimlarlar fikrini inobatga olgan holda tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada ayni paytda amaliyotda xatlash va musodara qilishda vujudga kelayotgan muammolar, statistik ma‘lumotlar tahlil qilinib, jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqildi. Bundan tashqari, maqolada xorijiy davlat tajribalari o‘rganilib, ularni milliy qonunchilikga implementatsiya qilish masalalari tahlil qilindi.

Kalit soʻzlar: xatlash, jinoyat-protsessi, musodara, Oʻzbekiston Respublikasi, legalizatsiya, daromadlar

ISSUES OF ARREST AND CONFISCATION OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL MEANS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article analyzes the issue of arrest and confiscation of property obtained during the commission of a crime related to the laundering of proceeds from crime, taking into account the current legislation and the opinions of scientists. The article also analyzes the problems arising in the practice of arrest and confiscation, analyzes statistical data and develops proposals for improving criminal procedural legislation. In addition, the article examines the experience of foreign countries and analyzes the issues of its implementation in national legislation.

Key words: *arrest, criminal process, confiscation, Republic of Uzbekistan, legalization, income.*

На сегодняшний день борьба с преступностью, в том числе против легализации преступных доходов, является одним из самых важных задач для стран всего мира, так как преступность, которое может возрасти до мировых масштабов, представляет с собой большую угрозу не только отдельным странам, но и всем странам мира в целом. С этой точки зрения, мировое сообщество активно принимает соответствующие меры для борьбы с этой угрозой путем создание эффективных международных инструментов в виде международных конвенций, в которых находят свое отражение различные механизмы борьбы с преступностью.

Одним из таких инструментов, нацеленных на борьбу с преступностью, является институт ареста и конфискации имущества, полученных преступным путем. Данный инструмент является очень важным звеном в борьбе с преступностью. Необходимость конфискации и ее социальная роль в обществе проявляется в том, что данный институт дает возможность восстановить социальную справедливость в обществе тем, что она лишает преступных лиц и сообществ от финансовой основы. А это в свою очередь предотвращает развитие и процветание преступности в целом, ограничивая их финансовые возможности и лишая их главной цели – незаконного обогащения¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Анникова Н.Н. «Правовое регулирование конфискации имущества». Научная статья. Территория науки, 2013, № 2. стр.218.

Учитывая важность этого института в борьбе против преступления отмывания денег и преступности в целом были приняты ряд международных конвенций, которые олицетворяли цель лишиться финансовой основы преступной деятельности, а именно доходов полученных от преступной деятельности. Это стало новой целью зарубежных стран в политике борьбы против преступности¹⁷⁹. Такое развитие уголовного законодательства зарубежных стран стало толчком принятию соответствующих международных актов¹⁸⁰, наиболее важными из которых являются:

- Конвенция ООН против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 г.;
- Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации преступных доходов 1990 и 2005 гг.;
- Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма 1999 г.;
- Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 г.;
- Конвенция ООН против коррупции 2003 г.

К этому списку также следует включить Стандарты ФАТФ, как один из главных международных нормативно-правовых актов, в области регулирования вопросов ареста и конфискации имущества, полученных преступным путем.

Вышеперечисленные международные акты, как уже были обозначены выше, дают определения терминам арест и конфискация, а также устанавливают нормы, обязывающие стран принимать законодательные акты, которые предусматривают нормы ареста и конфискации активов, добытых преступным путем. Эти обязывающие нормы заставляют стран имплементировать в свои законодательства институты ареста и конфискации, что стало причиной его развития во многих зарубежных странах мира.

Конфискация имущества как мера государственного принуждения широко используется как в уголовно-правовом, так и в административном и в таможенном регулировании в зарубежных юрисдикциях. Ее существование, по мнению большинства специалистов, оправдано как с социальной, так и с

¹⁷⁹ См.: Ильина Л.М. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в решении вопросов, связанных с конфискацией доходов, полученных преступным путем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2010. С. 3.

¹⁸⁰ См.: В. И. Лафитский и др.; отв. ред. В. И. Лафитский. Перспективы применения механизмов замораживания, ареста и конфискации преступных активов, механизмов управления конфискованными активами. Монография. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: МУМЦФМ, 2014. стр. 77.

правовой точки зрения, что подтверждается многолетним положительным опытом разных стран¹⁸¹.

Республика Узбекистан также, как другие страны имеет законодательные нормы в области ареста конфискации. Если изучить история данного института В Узбекистане, то можно заметить, что конфискация в законодательстве страны существовала как отдельный вид уголовного наказания с начальных этапов развития уголовного законодательства, то есть с принятия Уголовного кодекса в 1994 году.

В новопринятом Уголовном кодексе, конфискация была предусмотрена в числе уголовных наказаний, предусмотренных в статье 43 Уголовного кодекса Республики Узбекистан в редакции от 22.09.1994¹⁸². Согласно статье 53 Уголовного Кодекса этой редакции, под конфискацией имущества понималась принудительное безвозмездное изъятие в собственность государства всего или части имущества, являющегося собственностью осужденного. Согласно данной статье, исключительным полномочием назначения данного вида наказание осуществлялось только судом, при условии что если данный вид наказания предусмотрена в санкции статьей особенной части этого кодекса. При этом, данная статья исключала конфискацию таких объектов, как квартира, жилые дома, предметы домашней утвар, одежды и других предметов, которые обеспечивают минимальную жизнедеятельность для семьи преступника.

В последующем, в данную норму было внесено изменение в соответствии с Законом Республики Узбекистан от 15 апреля 1999 года № 772-I¹⁸³, согласно которому все предметы, которые не подлежали конфискации предусмотренной в статье 53 УК РУз. (жилой дом, предметы домашней утвари, одежды и др.), должны были изъяты и обращены в доход государства в случае если данные имущества были использованы в совершении преступления против основ государства, то есть при совершении государственной измены, посягательства на конституционный строй страны, покушения на Президента, терроризм, диверсия и др. или же были использованы в совершении тяжких преступлений, сопряженных с умышленным убийством, разбоем, грабежом и др.

Но в 2001 году, в уголовном законодательстве страны произошли большие изменения по инициативе первого Президента Республики Узбекистан. Наряду

¹⁸¹ См.: Зацепин М.Н. Конфискация имущества как мера противодействия коррупции // Российский юридический журнал. 2012. № 5. С. 106.

¹⁸² Уголовный Кодекс Республики Узбекистан в редакции от 22.09.1994/<https://www.lex.uz/docs/111457?ONDATE=01.04.1995%2000#217237>

¹⁸³ Закон Республики Узбекистан «о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан от 15 апреля 1999 г., № 772-I. Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1999 г., № 5, ст. 124/<https://www.lex.uz/docs/37370>

с другими изменениями в соответствии с Законом Республики Узбекистан от 29 августа 2001 года № 254-II¹⁸⁴, несмотря на присоединения Узбекистана к ряду международных конвенций, которые предусматривали в обязательном порядке внедрить конфискацию в нормах законодательства, конфискация как вид уголовного наказания была исключена из Уголовного Кодекса. На сегодняшний день в Уголовном кодексе отсутствует какая-либо норма, связанной с конфискацией. Хотя в национальном уголовном праве среди ученых теоретиков нет определенны обоснований об исключении конфискации из системы уголовных наказаний. Но российские ученые-правоведы приводили различные мнения об исключении данного института из Уголовного Кодекса, обосновывая свои позиции¹⁸⁵.

Параллельно, до исключения с уголовного кодекса, вопросы конфискации регулировались уголовно-процессуальным законодательством. Такой механизм конфискации сохранился и по сей день.

Согласно статье 211 Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан¹⁸⁶ вещественные доказательства принадлежащие преступнику, признанным таким судом или следственными органами, подлежат обращению в доход государства или подлежат уничтожению в соответствующем порядке.

А что касается имущества, не принадлежавшие преступнику, то они должны быть возвращены законным владельцам или их законным представителям или наследникам. А в случае не обнаружения таких лиц такое имущество подлежит конфискацию в доход государства. А что касается денежных средств или предметов, представляющие определенную ценность, которые являются результатом преступной деятельности, то они в первую очередь направляются на возмещения причиненного ущерба потерпевшим или другим лицам, а оставшиеся часть конфискуется в пользу государства.

Важно отметить, что в статье 203 УПК дается определения понятию вещественные доказательства, где под этим понятием понимается предмет, у которого имеются определенные знаки, по которым можно опознать происхождение данного предмета, а также можно узнать кому оно принадлежит, в каких целях оно применяется и другие возможные признаки, которые указывают на обстоятельства дела. Хотя данный термин

¹⁸⁴ Закон Республики Узбекистан «о внесении изменений и дополнений в уголовный, уголовно-процессуальный кодексы и кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности в связи с либерализацией уголовных наказаний» от 29 августа 2001 г., № 254-II. Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2001 г., № 9-10, ст. 165 // <https://www.lex.uz/docs/59921>

¹⁸⁵ См., например, Лопашенко Н.А. Уголовная политика. Монография. М., 2009; Непомнящая Т.В. Назначение наказания: теория, практика, перспективы. СПб., 2006; и др.

¹⁸⁶ Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Узбекистан. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1995 г., № 2. // <https://lex.uz/docs/111463>.

непосредственно не указывает на доходы полученные преступным путем, в постановлении Пленума Верховного суда Республики Узбекистан «о некоторых вопросах применения законодательства о вещественных доказательствах по уголовным делам» от 13 декабря 2012 г.¹⁸⁷., дается пояснение, что вещественными доказательствами, в частности, признаются наряду с другими предметами имущество, денежные средства и иные ценности, купленные после совершения преступления на средства, полученные преступным путем (например, дорогие предметы, купленные на похищенные деньги, сырье и изделия из драгоценных металлов, наличные средства, иные ценные вещи, купленные на деньги полученные в результате преступной деятельности).

В уголовно-процессуальном законодательстве Узбекистана также существует понятие предмет преступления, которое подлежит обращению в доход государство согласно статье 284 УПК, если оно по приговору суда не подлежит возврату прежнему собственнику. Если это имущество не обнаружено, то по приговору суда, а в случае прекращения уголовного дела — по решению суда, вынесенному в порядке гражданского судопроизводства, в доход государства взыскивается его стоимость. В данном случае под предметом преступления понимается овеществленный элемент материального мира, одушевленный или неодушевленный, в связи с которым или по поводу которого совершается преступление, на который непосредственно воздействует виновный, осуществляя посягательство на объект преступления¹⁸⁸. То есть те предметы на которые непосредственно направлен умысел преступника завладеть этим предметом.

Кроме этого, в статье 289 УПК в некотором смысле также приводится порядок конфискации, где говорится, что вещественное доказательство является имуществом, которое в силу закона не подлежит свободному обращению, и в отношении которого, нельзя иметь право собственности. Такой предмет, согласно данному порядку, реквизируется либо конфискуется в пользу государства на основании приговора суда, либо возмездно или безвозмездно передается соответствующему государственному органу или государственной организации, имеющее право распоряжаться таким имуществом.

Отдельно от нормы конфискации вещественных доказательств и предмета преступления выделяется норма в статье 285 УПК. Данная статья посвящена для определения дальнейшей судьбы преступного имущества. Согласно данной

¹⁸⁷ Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан «о некоторых вопросах применения законодательства о вещественных доказательствах по уголовным делам» от 13 декабря 2012 г. № 17// <https://lex.uz/docs/2414515#3773299>

¹⁸⁸ Рустамбаев М.Х. Курс уголовного права Республики Узбекистан. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для ВУЗов. – Т.: Издательство «ТГЮИ», 2008. Стр. 195.

статье, такие имущества или доходы от них сперва расходуются для возмещения вреда нанесенной от преступления, в том числе возмещения ущерба потерпевшим и иным лицам и только оставшиеся часть от этих мероприятий конфискуется в доход государства.

А в случае, если такое имущество было обнаружено у третьих лиц, которые не имеют отношения к преступлению, то они также подлежат изъятию и конфискации в доход государства. При этом им объясняется право обратиться в гражданский суд с иском о возмещении причиненного ущерба.

Такой порядок также закрепляется в постановлении Пленума Верховного Суда Республики Узбекистан «о судебной практике по делам о незаконном приобретении или сбыте валютных ценностей», где говорится, что вопрос об обращении в собственность государства валютных ценностей, принадлежащих подозреваемому, обвиняемому, подсудимому и признанных предметами преступления, должен разрешаться в порядке статей 211, 284, 285 Уголовно-процессуального кодекса¹⁸⁹.

Вопросы ареста имущества также регламентируется уголовно-процессуальным законодательством. Статья 290 УПК непосредственно нацелена на урегулирование вопросов арест. В данной статье говорится, что для обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска, других имущественных взысканий, дознаватель, следователь или суд обязаны наложить арест на имущество подозреваемого, обвиняемого, подсудимого и гражданского ответчика. Арест также налагается на имущество, признанное вещественным доказательством, в целях предотвращения его присвоения, растраты, сокрытия, уничтожения или повреждения.

Согласно данной норме, арест состоит в объявлении собственнику или владельцу имущества запрета на распоряжение, а в необходимых случаях — и пользовании этим имуществом либо в изъятии имущества и сдаче его на хранение другим лицам.

Но также следует отметить, что есть перечень объектов первой необходимости, который утвержден постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан «об утверждении перечня предметов домашней обстановки и обихода, одежды и других предметов, необходимых для нормальной жизнеобеспеченности должника и его семьи, на которые не может

¹⁸⁹ Постановление Пленума Верховного Суда Республики Узбекистан «о судебной практике по делам о незаконном приобретении или сбыте валютных ценностей» от 28 апреля 2000 г., № 8// <https://lex.uz/docs/1449615#1449656>

быть обращено взыскание по исполнительным документам»¹⁹⁰, и на которых нельзя налагать арест.

В данном случае следует отметить, что согласно статье 290 УПК, также нельзя налагать арест на жилой дом, предметы домашней утвари, одежду или на других предметов, которые должны обеспечить семью обвиняемого или гражданского ответчика минимальными условиями для ведения жизнедеятельности. Но если, эти имущества были использованы в преступлениях против основ государства, или же в тяжких и особо тяжких преступлениях, связанных с умышленным убийством, грабежом, или разбоем, то такие имущества подлежат аресту независимо от форм собственности.

Согласно УПК Республики Узбекистан, основанием наложения ареста на преступное имущество является определение суда, который имеет право поручить арест следственному органу, либо постановления дознавателя или следователя, либо санкция прокурора. А также, случаях, когда незамедлительно следует арестовать имущество, в целях предотвращения его утраты или обеспечения его сохранности, уполномоченный орган может осуществить арест без санкции прокурора, с последующим его уведомлением.

Постановление или определение о наложении ареста должны содержать всю информацию об имуществе и о процессе, в том числе время, место, информацию об уполномоченном лице, производивший арест, название дело, цель наложения ареста и объем арестованного имущества.

В случае, если дознаватель или следователь не примет обеспечительные меры в отношении имущества, который подлежит обращению в доход государства либо предназначено для имущественных взысканий, то суд имеет право обязать их на осуществление таких действий.

После оформления постановления об аресте, информация об имуществе, на которое наложен арест, в течении 1 дня данное имущество вносится в залоговый реестр. А после вынесения постановления суда вносится в залоговый реестр в течении 3 дней.

При удовлетворении гражданского иска или применении других имущественных взысканий суд вправе до вступления приговора в законную силу вынести определение о принятии мер, обеспечивающих исполнение приговора в этой части, если они не были приняты ранее.

¹⁹⁰ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «об утверждении перечня предметов домашней обстановки и обихода, одежды и других предметов, необходимых для нормальной жизнеобеспеченности должника и его семьи, на которые не может быть обращено взыскание по исполнительным документам» от 14 апреля 2009 г., № 110. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2009 г., № 16, ст. 203// <https://lex.uz/docs/1470265#1470913>

При наложении ареста на имущества дипломатических сотрудников другой страны, арест должен производиться в специальном порядке с учетом правил, предусмотренные в статье 165 УПК РУз., который предназначен для урегулирования вопросов обыска и выемки в зданиях дипломатических представительств.

УПК Республики Узбекистан также предусматривает документирование процесса ареста. Согласно статье 291 УПК, ответственное уполномоченное лицо в обязательном порядке составляет протокол об о аресте имущества с участием не менее двух понятых после завершения других обязательных процедур, описанных выше. Данный протокол должен содержать всю информацию об арестованном имуществе, в том числе его наименование, вес, мера, пригодность, и другие подобные признаки имущества, а также принадлежность имущества, то есть информация о том, кому принадлежит данное имущество, а также дата и время ареста.

После оформления протокола, ответственное уполномоченное лицо должен вручить его копию лицу, у которого изъято имущество, или же одному из членов его семьи, либо законному представителю. Уполномоченное лицо при отсутствии таких лиц имеет право представлять копию протокола председателю органа самоуправления граждан. А в случае ареста имущество в зданиях дипломатических представительств копия протокола вручается руководителю данного представительства.

Кроме этого, при аресте имущества в обязательном порядке должны быть соблюдены правила об оценке имущества, подлежащей конфискации или имущества, который может быть подвергнут имущественным взысканиям. Оценка осуществляется уполномоченным лицом, осуществляющее арест по рыночным ценам на момент производства ареста. Также со стороны уполномоченного лица к оценке могут быть привлечены специалисты оценочных организаций для обеспечения достоверности процесса оценка. А, деньги, облигации, чеки, акции и другие ценные бумаги, в свою очередь, учитываются по номинальному курсу на тот момент.

УПК Республики Узбекистан предусматривает также обстоятельства, по наступлении которых, арестованное имущество подлежит снятию. Такими обстоятельствами считаются вступление в законную силу оправдательного приговора, отказ гражданского истца от своих притязаний на имущество, или же прекращение уголовного дела. После наступления вышеперечисленных обстоятельств запись из залогового реестра подлежит исключению.

СПИСОК-ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. Рекомендации ФАТФ. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения / пер. с англ. — М., 2012/<https://www.mumcfm.ru/biblioteka>;
2. Конвенция Организации Объединенных Наций о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 года//https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_ru.pdf»;
3. Уголовный Кодекс Республики Узбекистан в редакции от 22.09.1994//<https://www.lex.uz/docs/111457?ONDATE=01.04.1995%2000#217237>;
4. Закон Республики Узбекистан «о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан от 15 апреля 1999 г., № 772-I. Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1999 г., № 5, ст. 124//<https://www.lex.uz/docs/37370>;
5. Закон Республики Узбекистан «о внесении изменений и дополнений в уголовный, уголовно-процессуальный кодексы и кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности в связи с либерализацией уголовных наказаний» от 29 августа 2001 г., № 254-II. Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2001 г., № 9-10, ст. 165 // <https://www.lex.uz/docs/59921>;
6. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Узбекистан. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1995 г., № 2.// <https://lex.uz/docs/111463.>;
7. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан «о некоторых вопросах применения законодательства о вещественных доказательствах по уголовным делам» от 13 декабря 2012 г. № 17// <https://lex.uz/docs/2414515#3773299> Постановление Пленума Верховного Суда Республики Узбекистан «о судебной практике по делам о незаконном приобретении или сбыте валютных ценностей» от 28 апреля 2000 г., № 8// <https://lex.uz/docs/1449615#1449656>;
8. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «об утверждении перечня предметов домашней обстановки и обихода, одежды и других предметов, необходимых для нормальной жизнеобеспеченности должника и его семьи, на которые не может быть обращено взыскание по исполнительным документам» от 14 апреля 2009 г., № 110. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2009 г., № 16, ст. 203// <https://lex.uz/docs/1470265#1470913>;

9. Kudratillaev K. SPECIFIC FEATURES OF THE USE OF PRECAUTIONARY MEASURES //СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ. – 2022. – С. 215-218.
10. Khazratoli K. THE CONCEPT OF LEGALIZATION OF INCOME, CRIMINALLY OBTAINED //World Bulletin of Management and Law. – 2023. – Т. 18. – С. 46-50.
11. Kudratillaev X. Z. Evaluation of evidence in criminal proceedings (international experience) //Herald pedagogiki. Nauka i Praktika. – 2022. – Т. 2. – №. 2.
12. Кудратиллаев Х. З. ВОПРОСЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ НОРМ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНВЕНЦИЙ ПО РЕГУЛИРОВАНИЮ АРЕСТА И КОНФИСКАЦИИ. – 2022.
13. Кудратиллаев Х. Foreign and national experience in a predicate crime setting //Общество и инновации. – 2023. – Т. 4. – №. 2/S. – С. 293-296.
14. Қудратиллаев Х. Правила подследственности при выявлении и расследовании преступлений, связанных с отмыванием денег //Современные проблемы развития уголовно-процессуального права. – 2022. – Т. 1. – №. 1.

**BELGILARNI XALQARO RO‘YXATGA OLISH TO‘G‘RISIDAGI
MADRID KELISHUVI BAYONNOMASI QOIDALARI VA SANOAT
MULKINI HIMOYA QILISH BO‘YICHA PARIJ KONVENSIYASINING
BELGILARNI XALQARO RO‘YXATGA OLISH TO‘G‘RISIDAGI
QOIDALARINING QIYOSIY TAHLILI**

Umarova Xolisxon Nomoz qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Xususiy huquq fakulteti talabasi

e-mail: xolisxonumarova2310@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tovar belgilari (trademarks) mahsulotlarni yagona nom ostida iste'molchilarga tanitish, bozorda shu kabi raqobatdoshlar orasida ajralib turish hamda ular orasida o'z o'rniga ega bo'lishda alohida ahamiyat kasb etadi. Boshqa intellektual mulk obyektlaridan farqli ravishda tovar belgilarining muhofazasi bir hudud doirasida bo'lgani bois, ishlab chiqarish kengayishi va yangi bozorlarga kirib borish qo'shimcha muhofaza bo'yicha ham choralar ko'rishni taqozo etadi. Quyidagi maqola orqali biz Belgilarni xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi Madrid kelishuvi bayonnomasi qoidalarini va sanoat mulkini himoya qilish bo'yicha Parij konvensiyasining belgilarini xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi qoidalarini qiyosiy tahlilini o'tkazish orqali belgilarini xalqaro miqiyosda ro'yxatdan o'tkazishning o'ziga xos jihatlari haqida so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar: tovar belgilari, xalqaro ro'yxatga olish tizimlari, yagona ariza va yagona to'lov, kelib chiqqan mamlakat, milliy rejim.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PROVISIONS OF THE
PROTOCOL OF THE MADRID AGREEMENT AND THE PROVISIONS OF
THE PARIS CONVENTION ON THE PROTECTION OF INDUSTRIAL
PROPERTY ON THE INTERNATIONAL REGISTRATION OF MARKS**

Umarova Kholiskhon Nomoz kizi

Student of Tashkent State University of Law

Private law faculty

e-mail: xolisxonumarova2310@gmail.com

ABSTRACT

Trademarks have a particular importance in introducing products to consumers under a single name, distinguishing themselves among similar competitors in the market and gaining a place among them. Unlike other intellectual property objects,

the protection of trademarks is limited to one territory, so the expansion of production and penetration into new markets require taking measures for additional protection. Through the following article, we will conduct a comparative analysis of the provisions of the Protocol of the Madrid Agreement on the International Registration of Marks and the provisions of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property on the international registration of marks.

Key words: *trademarks, international registration systems, single application and payment, country of origin, national treatment.*

KIRISH

Tovar belgilarining muhofazasi shu bilan ajralib turadiki, ular faqat ma'lum bir hudud doirasida muhofazaga olinadi. Shuning uchun tovar belgilarining muhofaza chegaralarini kengaytirish uchun ularni boshqa davlatlar hududida ham ro'yxatdan o'tkazish muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda tovar belgilarini muhofaza qilish uchun ro'yxatdan o'tkazishning uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) milliy tizim orqali ro'yxatdan o'tkazish:

Milliy tizim orqali tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazish vakolatli organga ariza berish va belgilangan to'lovlarni to'lash orqali amalga oshiriladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasida tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazish uchun Vazirlar Mahkamasining 480-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Tovar belgilari va xizmat ko'rsatish belgilarini ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha davlat xizmatini ko'rsatishning Ma'muriy reglamenti"ga ko'ra O'zbekiston Respublikasi rezidentlari maxsus axborot tizimi orqali yoxud YIDXP orqali, norezidentlar esa axborot tizimi orqali talabnoma yo'llashi mumkin hisoblanadi.

Ba'zi mamlakatlarda vakilga, (masalan, O'zbekistonda norezidentlar uchun patent vakiliga) murojaat qilish talabi bo'lishi yoki ba'zida milliy tizimning umuman bo'lmasligi ham mumkin. Masalan, Sharqiy Timor, Maldiv orollari va Tinch Okeanining ayrim orollari kabi hududlarda tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazuvchi milliy agentliklar yaratilmagan yoxud sanoat mulki to'g'risidagi qonunlar hali tasdiqlanmagan¹⁹¹. Bunday vaziyatda mintaqaviy ro'yxatdan o'tkazish tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2) mintaqaviy tizim orqali ro'yxatdan o'tish:

Tovar belgilarini mintaqaviy ro'yxatdan o'tkazish uchun tegishli hududiy idoraga(vakolatli organga) ariza bilan murojaat etiladi. Bunda ro'yxatdan o'tkazish amalga oshirilgandan keyin mintaqaviy idoraga a'zo davlatlarning hammasida

¹⁹¹ [Initial guide for registering trademarks internationally. João Francisco Sá . September14, 2021](https://inventia.com/en/news/article/678/initial-guide-for-registering-trademarks-internationally)
<https://inventia.com/en/news/article/678/initial-guide-for-registering-trademarks-internationally>

muhofazaga olingan hisoblanadi. Bugungi kunda bunday idoralar sifatida quyidagilar faoliyat yuritadi:

- * Afrika mintaqaviy intellektual mulk tashkiloti (ARIPO)
- * Benilyuks Intellektual Mulk idorasi (BOIP)
- * Yevropa Ittifoqi Intellektual mulk idorasi (EUIPO)
- * Afrika Intellektual Mulk Tashkiloti (OAPI)

Masalan, 2016-yilda Tunisda ro‘yxatdan o‘tkazilgan “Habiba Jewellery” 2022-yilda Afrika Intellektual Mulk Tashkiloti (OAPI)dan ro‘yxatdan o‘tish orqali fransuz tilida so‘zlashuvchi 16ta davlatda o‘z brendining muhofazasiga erishgan¹⁹².

3) xalqaro tizim orqali ro‘yxatdan o‘tish:

I.B.Yakubovning “Xalqaro intellektual mulk huquqi” o‘quv qo‘llanmasida xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazish tizimlarining uch xil turi alohida ta’kidlanadi¹⁹³:

- 1) belgilarni xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazish uchun Madrid tizimi;
- 2) sanoat namunalari ro‘yxatdan o‘tkazish uchun Gaaga tizimi;
- 3) tovar kelib chiqqan joy nomlarini xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazish uchun Lissabon tizimi.

Bizning tahlilimizga aloqadori belgilarni xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazish bo‘yicha Madrid tizimi bo‘lib, BIMT (Butunjahon intellektual mulk tashkiloti) tomonidan tashkil etilgan bu tizim yagona ariza va to‘lov tizimi orqali tovar belgilarini BIMTga a‘zo 130 ta davlat hududida himoya qilish imkonini taqdim etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sanoat mulkini muhofaza qilishga qaratilgan 1887-yilda qabul qilingan Parij konvensiyasi intellektual mulk huquqi uchun eng muhim ko‘p tomonlama shartnomalardan biri hisoblanadi. Konvensiyaning 1-moddasida sanoat mulkini muhofaza qilish obyektida ixtiro, foydali model, sanoat namunalari, geografik ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda tovar kelib chiqqan joy nomlari, tovar va xizmat ko‘rsatish belgilari ham nazarda tutilgan. 1891-yildagi Madrid kelishuvi esa ushbu Bitim qo‘llaniladigan mamlakatlarda belgilarni xalqaro ro‘yxatga olish uchun maxsus ittifoqni tashkil qilish maqsadida imzolangan kelishuv hisoblanadi. (Madrid kelishuvi 1-moddasi). Madrid tizimi 1891-yilda Belgilarni xalqaro ro‘yxatga olish bo‘yicha Madrid kelishuvi asosida vujudga kelgan. Kelishuv imzolanganidan keyin o‘tgan dastlabki yillarda ro‘yxatga olish salmog‘i nisbatan kamroq bo‘lgan. Ammo deyarli 1 asrdan so‘ng Madrid bayonnomasi (protokoli) qabul qilingandan keyin belgilarni xalqaro ro‘yxatga olishlar soni shu davrgacha ro‘yxatga olishlar sonidan ham

¹⁹²“HABIBA Jewellery”: Timeless Tunisian Jewelry Takes the International Stage by storm
<https://www.wipo.int/ipadvantage/en/details.jsp?id=12875>

¹⁹³ I.B.Yakubova “Xalqaro intellektual mulk huquqi”. O‘quv qo‘llanmasi. 135-bet

ko'proqqa oshgan, ya'ni 1998-yilda 20 000 tagacha yetgan. 2022-yilda kelib esa jami 69 mingga yaqin belgilar Madrid tizimi orqali turli davlatlarda ro'yxatga olingan¹⁹⁴.

Ko'pchilik mutaxassislar Madrid kelishuvini "ishlamaydi" deb baholaydilar va Madrid protokolining ijobiy tomonlarini qo'llab-quvvatlaydilar. Izlanishlarimiz davomida Madrid kelishuvi va protokoli deyarli bir xil ekanligiga guvoh bo'lsak-da, ba'zi yirik davlatlar, jumladan, AQSH, Yaponiya, Buyuk Britaniya kabi sanoat mamlakatlarining kelishuvga qo'shilishdan bosh tortishi, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun Madrid kelishuvi qoidalarini qabul qilishdagi ma'muriy qiyinchiliklar uning o'rniga u asosda qabul qilingan bayonnoma (protokol)ning ommalashuviga olib kelgan bo'lishi mumkin, degan fikrga kelmoqdamiz.

Belgilarni xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi Madrid kelishuvi protokoli va Sanoat mulkini himoya qilish to'g'risidagi Parij konvensiyasining har ikkisida ham belgilarni xalqaro ro'yxatga olish bilan bog'liq qoidalar mavjud. Ammo ular quyidagi jihatlari bilan bir-biridan farqlanadi, bir-birini to'ldiradi va(yoki) bir-birini taqozo etadi:

Birinchidan, Madrid kelishuvi protokoli bir ariza va bir to'lov tizimi orqali Madrid kelishuvi va protokoliga a'zo davlatlarda ro'yxatdan o'tish imkonini taqdim etadi. Bugungi kunda Madrid kelishuvi va protokoliga 130 mamlakat a'zo bo'ladigan bo'lsa, ariza topshiruvchi mana shu davlatlar doirasida istalgancha miqdordagi davlatlardan ro'yxatdan o'tishi mumkin hisoblanadi. Parij konvensiyasi esa ro'yxatdan o'tishning yagona markazlashgan tizimini belgilamaydi. Parij konvensiyasiga a'zo mamlakatlar hududidan ro'yxatdan o'tish uchun ularning har biriga alohida ariza topshirishga to'g'ri keladi.

Ikkinchidan, Madrid kelishuvi bayonnomasida "country of origin" – kelib chiqqan mamlakat huquqiga alohida e'tibor qaratiladi. Arizachi Madrid kelishuvi orqali ro'yxatdan o'tishi uchun avval u o'zining mamlakatida ro'yxatdan o'tgan bo'lishi kerak. Shuningdek, protokolda "basic mark"- "asosiy belgi" tushunchasi ham mavjud bo'lib, Madrid tizimidan foydalanish niyatidagi Ahdlashuvchi davlat fuqarosi xuddi shu belgini avvalo milliy yoki mintaqaviy idoradan ro'yxatdan o'tkazishi va asosiy belgiga ega bo'lishi zarur. Asosiy belgi olingandan so'ng, milliy yoki vakolatli idora xalqaro byuroga arizani yuboradi. Parij konvensiyasida esa bunday tizim mavjud emas. Shuning uchun talabgor har bir mamlakat idorasiga talabnomani shaxsan yoki vakil(ishonchli yoki patent vakili) orqali topshirishi kerak bo'ladi.

Uchinchidan, Protokol bo'yicha xalqaro ro'yxatga olish arizachi tomonidan belgilangan barcha a'zo mamlakatlarda amal qiladi. Har bir tayinlangan davlat o'z

¹⁹⁴ World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). Madrid Yearly Review 2023: International Registration of Marks. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48060

milliy qonunchiligi asosida arizani ko‘rib chiqadi va ro‘yxatga olish to‘g‘risida mustaqil qaror qabul qiladi.

To‘rtinchidan, Madrid protokoli bo‘yicha himoya muddati 10 yilni tashkil etadi va qo‘shimcha to‘lovlarni amalga oshirish orqali bu muddatni 10 yilga uzaytirib borishi mumkin. Parij konvensiyasi esa muhofaza muddati uchun umumiy asoslar belgilab bermaydi, buni milliy idoralarning ixtiyoriga qoldiradi.

Beshinchidan, Madrid protokoli markaziy boshqaruvni amalga oshirish uchun markaziy organ sifatida BIMT Xalqaro byurosini tashkil qiladi. U Xalqaro reyestrni yuritadi va xalqaro ro‘yxatga olishlarni BIMT rasmiy gazetasida e‘lon qiladi. Parij konvensiyasida esa bunday markaziy boshqaruv organi mavjud emasligi bilan undan farq qiladi.

Aslida, Madrid kelishuvi bayonnomasi ham Parij konvensiyasining ham o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, birini ikkinchidan ustun qo‘yish noo‘rin bo‘lgan bo‘lar edi. Masalan, Parij konvensiyasini oladigan bo‘lsak, bu konvensiyaning o‘ziga xos jihatlardan biri bu “konvension ustuvorlik”ning aynan Parij konvensiyasi bilan belgilanishini aytish mumkin. Ustuvorlik huquqining kelib chiqish asosi Parij konvensiyasining 11-moddasi bo‘lib, unda belgilanishicha, Ahdlashuvchi davlatlar hududidagi ko‘rgazmalarda taqdim etilgan ishlar vaqtinchalik muhofazaga olinadi va agar ushbu ustuvorlikdan foydalanilmoqchi bo‘lsa, demak, har qanday davlat vakolatli idorasi ustuvorlikni shu sanadan boshlab hisoblashi kerak bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonunning 12-moddasiga ko‘ra, talabnoma berilgan sanadan boshlab 6 oy ichida konvension ustuvorlik bo‘yicha ustuvorlik belgilanishi mumkin¹⁹⁵.

Madrid tizimining yana bir shunday jihati borki, undan foydalanish hamma uchun ochiq bo‘lavermasligi mumkin. Negaki, Madrid protokolining 2-modda 1-qism (i) bandi talabiga ko‘ra, talabnoma egasi quyidagi talablardan biriga javob berishi kerak:

- 1) Protokolga a‘zo davlat fuqarosi bo‘lishi;
- 2) Protokolga a‘zo davlatda yashashi yoki
- 3) Protokolga a‘zo davlatda haqiqiy va samarali sanoat yoki tijorat muassasasiga ega bo‘lishi.

Parij konvensiyasining 3-moddasi esa ittifoqdan tashqarida bo‘lgan yoki Ittifoq davlatlaridan birining hududida haqiqiy va samarali sanoat yoki tijoriy muassasalariga ega bo‘lgan Ittifoqdan tashqarida bo‘lgan mamlakatlar fuqarolariga

¹⁹⁵ O‘zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonun. 30.08.2001 yildagi 267-II-son

Ittifoq mamlakatlari fuqarolari bilan bir xil munosabatda bo‘linishini talab qiladi. Xalqaro huquqda “national treatment” – milliy rejim nomi bilan ataluvchi bu qoida Ahdlashuvchi tomonlarni tovar belgilarining muhofazasiga doir choralar ko‘rishga undaydi. Shuningdek, Parij konvensiyasining 9-moddasiga ko‘ra, tovar belgisi yoki savdo nomiga qonunga xilof ravishda ega bo‘lgan barcha tovarlar Ittifoqning o‘sha mamlakatlariga olib kirilishida olib qo‘yilishi kerak. Qonunga xilof harakat sodir bo‘lgan yoki tovar import qilingan mamlakatda musodara ham amalga oshiriladi. Bu esa o‘z navbatida Ahdlashuvchi davlatlarga muhofazaga doira alohida choralarni ko‘rishni taqozo etadi.

Madrid tizimi ko‘p jihatdan talabgorlarga qaysidir ma’noda “bir darcha” tizimini taklif etsada, uni butkul kamchiliklardan holi tizim deb bo‘lmaydi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, bu tizimni tadqiq qilish bo‘yicha ishlar hali oxiriga yetmagan. Masalan, Agnieszka Przygodaning “Tovar belgilarini xalqaro ro‘yxatga olishning Madrid tizimi: yutuq va kamchiliklari” nomli maqolasida tovar belgilarini xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazish yagona talabnoma, maqbul to‘lov va markaziy boshqaruv kabi ijobiy jihatlarga ega bo‘lsada, uning “markaziy hujum”, biz yuqorida aytib o‘tgan talabnoma beruvchining shaxsiga doir talablarning bo‘lishi kabilarni tizimning kamchiliklari sifatida keltirib o‘tiladi¹⁹⁶.

Shuningdek, Madrid kelishuvi bayonnomasi qoidalariga ko‘ra, belgi ro‘yxatdan o‘tkazilgandan so‘ng 5 yil ichida manfaatdor shaxslar tomonidan ro‘yxatdan o‘tkazishni bekor qilish yoki haqiqiy emas deb topish uchun shikoyat qilish mumkin. Aytaylik, A yuridik shaxs o‘z tovar belgisini Madrid tizimi orqali 12 ta davlatda ro‘yxatdan o‘tkazdi. Ammo asosiy faoliyati C davlatda bo‘lib, qolgan 11ta davlatda faoliyat yuritmaydi. Mana shunday vaziyatda 11ta davlatdagi manfaatdor shaxslar tovar belgisidan muntazam ravishda 5 yil foydalanilmaganiga e’tiroz bildirib, tovar belgisini amal qilishini bekor qilishni so‘rab vakolatli organga murojaat etishi mumkin. Bu muddat qat’iy bo‘lmay, turli davlatlarda turlicha muddatni qamrab olishi ham mumkin. Masalan, O‘zbekistonda bu muddat “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonunning 25-moddasiga ko‘ra 3 yilni tashkil etadi va sud qaroriga asosan tugatiladi. Shuning uchun ro‘yxatdan o‘tkazilgan mamlakatlarda tovar belgisidan foydalanish ham ahamiyatga molik jarayon hisoblanar ekan. Xuddi shunga o‘xshash talab Parij konvensiyasida ham belgilangan bo‘lib, uning 6-moddasi qoidalaridan kelib chiqib aytish mumkinki,

¹⁹⁶ Agnieszka Przygoda. The International Registration of Trade Marks under the Madrid System: Advantages and Disadvantages. EASTERN EUROPEAN JOURNAL OF TRANSNATIONAL RELATIONS 2019 Vol. 3 No. 1 DOI: 10.15290/eejtr.2019.03.01.05

<file:///C:/Users/Alpha/Downloads/The International Registration of Trade Marks unde.pdf>

tovar belgisi ro'yxatdan o'tkazilgandan so'ng 5 yil ichida ro'yxatdan o'tkazishga qarshi e'tiroz bildirish mumkin.

Osiyo-tinch okeani mintaqasida intellektual mulk huquqi bo'yicha yetakchi firma Bross&Partners ham Madrid tizimining kamchiliklarini keltirib o'tadi. "Masalan, - deyiladi maqolada¹⁹⁷, - Madrid tizimi jamoaviy savdo belgilari yoki sertifikatlash tovar belgilari uchun mos emas. Sababi, MM2 shakli bo'yicha xalqaro ro'yxatdan o'tish uchun ariza topshirayotganda talabnoma beruvchi uchta belgidan biri o'rniga barcha uch turdagi belgilarni: jamoaviy belgi, sertifikatlash belgisi va kafolat belgisini tanlashga majbur bo'ladi. Natijada, belgilangan davlatlar bunday ro'yxatdan o'tkazishni vaqtinchalik rad etishadi. Chunki aynan qaysi tovar belgisi uchun ariza berilganligi aniq emasdek ko'rinadi. Madrid tizimida talabnoma beruvchiga boshqa majburiy hujjatlarni, masalan, talabnoma beruvchining huquqini tasdiqlovchi hujjatlar, sertifikatlash belgisi yoki jamoaviy belgidan foydalanish qoidalarini taqdim etish imkonini beruvchi mexanizm ham mavjud emas. Binobarin, arizachi ushbu belgilangan mamlakatlar tomonidan berilgan turli rad javoblarini hal qilish uchun mahalliy advokatni yollashga ko'proq xarajat va vaqt sarflashi kerak bo'ladi"¹⁹⁸.

Jumladan, ushbu rasmda keltirilgan 31-klassga mansub meva uchun tovar belgisi ro'yxatga o'tkazilayotganda Buyuk Britaniya, Germaniya, Xitoy, Benilyuks va Singapur davlatlari tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazishni rad etgan. Sabab sifatida esa yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek uchta belgidan aniq bittasini ajratib ko'rsatmaganligi qayd etilgan. Bundan tashqari, ma'lumki, belgilar boshqa shaxsga o'tkazilganda ham ro'yxatdan o'tkazish amalga oshiriladi. Madrid tizimida esa garchi mulkdorni o'zgartirish imkoniyati taqdim etilsada, bunday huquqning yangi egasi ham biz yuqorida huquq egasi uchun qanday talablar qo'yilganligi haqida aytgan bo'lsak, xuddi shunday talablarga javob berishi, Ahdlashuvchi davlatlardan birining fuqarosi bo'lishi yoxud u yerda yashashi yoxud ishlab chiqarishga ega bo'lishi darkor (Madrid bayonnomasi 9-moddasi). Bu esa huquq egasining o'z huquqlarini istalgancha begonlashtirish imkoniyatini cheklaydi.

Umuman olganda, belgilarni ro'yxatdan o'tkazish faqat Madrid kelishuvi va protokoli va/yoki Parij konvensiyasi bilan tartibga solinmaydi. Bundan tashqari, ushbu jarayonlarni tartibga solishga qaratilgan bir qancha xalqaro hujjatlar, jumladan, "Tovarlar va xizmatlarning xalqaro tasnifi to'g'risida" Nitsa shartnomasi, "Tovar belgilarining tasviriy elementlarining xalqaro tasnifi to'g'risida" Vena shartnomasi,

¹⁹⁷ Minde Glemn Browning. International Trademark Law: A pathfinder and Selected bibliography.

<https://mckinneylaw.iu.edu/iiclr/pdf/vol4p339.pdf>

¹⁹⁸ 9 disadvantages of the Madrid System for International Trademark Registration.

<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=29342dbe-af55-465a-9dfa-1bafbb7ffecf>

“Tovar belgilari qonuni to‘g‘risida” Singapur kelishuvi, “Tovar belgilariga oid qonunchilik shartnomasi”, “Olimpiya belgisini himoya qilish to‘g‘risida”gi Nairobi kelishuvi ham bunga misol bo‘laoladi. Ya’ni birgina Madrid bayonnomasi va Parij konvensiyasining o‘zi butunboshli ro‘yxatdan o‘tish tizimini qamrab ololmaydi. Masalan, Nitsa shartnomasida tovarlarning klassifikatsiyasiga oid talablar mavjud bo‘lib, Madrid Protokolining 3-moddasi 2-qismiga ko‘ra, arizachi, ya’ni talabnoma egasi tegishli belgining klassini ham ko‘rsatib o‘tishi darkor. Agar buni ko‘rsatib o‘tmasa, Xalqaro byuro tovarlar va xizmatlarni ko‘rsatilgan tasnifning tegishli sinflariga tegishli o‘zi tasniflaydi. “Tovar belgilariga oid qonunchilik shartnomasi”ning 15-moddasi esa har qanday Ahdlashuvchi Tomonning Parij konvensiyasining belgilarga tegishli qoidalariga rioya qilishi majburiyatini yuklaydi¹⁹⁹. Ushbu shartnoma shuningdek, agar davlatlarning milliy qonunchiligida shunday talab bo‘lsa, ro‘yxatdan o‘tkazish shunga vakolatli bo‘lgan vakil orqali amalga oshirilishi mumkinligini ta’kidlaydi. Masalan, patent vakili orqali. O‘zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonunining 34-moddasida O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida doimiy yashovchi jismoniy shaxslar yoki chet ellik yuridik shaxslar tovar belgilarini va tovar kelib chiqqan joy nomlarini ro‘yxatdan o‘tkazish ishlarini yuritishni hamda bu ishlar bilan bog‘liq yuridik ahamiyatga molik harakatlarni Departamentda ro‘yxatdan o‘tgan patent vakillari orqali amalga oshirishlari belgilab o‘tilgan.

Shuningdek, nizo tomoni Madrid tizimi orqali ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lsa, BIMTning mediatsiya, arbitraj va ekspert xizmatlari bo‘yicha ma’muriy to‘lovlarga 25 foiz chegirmalar taqdim etiladi. Shu munosabat bilan tovar belgisi bilan bog‘liq nizolar BIMT mediatsiya va arbitraj ishlarining qariyb 20 foizini tashkil etmoqda²⁰⁰. Bu ham Madrid tizimining yanada ommalashuviga xizmat qilayotgan bo‘lishi mumkin.

Madrid kelishuvi va protokoli bo‘yicha va alohida tartib bo‘yicha belgilarni xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazishni yanada yaxshiroq anglash uchun quyidagi misoldan foydalanishni maqsadga muvofiq deb topdik²⁰¹:

Tasavvur qilaylik, Selly Kanadaning Vonderland vodiysida istiqomat qiladi. U asalning noyob turi savdosi bilan shug‘ullanadi va o‘z brendini Xitoy, Germaniya, Norvegiya va AQShda ro‘yxatdan o‘tkazishni istadi. Uning oldida ikki yo‘l bor edi. Birinchisi, har bir davlatga alohida talabnoma topshirish, ikkinchisi esa Madrid tizimi

¹⁹⁹ Trademark Law Treaty. Done at Geneva on October 27, 1994. <https://mckinneylaw.iu.edu/iiclr/pdf/vol4p339.pdf>

²⁰⁰ Time and cost-efficient alternative dispute resolution services for users of the MADRID system <https://www.wipo.int/amc/en/center/madrid/>

²⁰¹ Guide to the Madrid system . International Registration of Marks under the Madrid Protocol. World Intellectual Property Organization (WIPO) Geneva WIPO Publication No. 455E/22 WIPO 2022

yordamida bir talabnoma orqali bir qancha davlatdan tovar belgisini bir vaqtda ro'yxatdan o'tkazish.

Agar Selly "to'g'ridan-to'g'ri yo'l"ni tanlasa, u:

Birinchidan, har bir davlatning milliy idorasiga alohida talabnoma yuborishi kerak;

Ikkinchidan, vakil xizmatidan foydalanishga ehtiyoj seziladi;

Uchinchidan, talabnomani 4 tilga tarjima qildirishiga to'g'ri keladi;

To'rtinchidan, har bir talabnoma uchun alohida belgilangan to'lovlarni amalga oshirishi kerak bo'ladi. Aksiga olib ko'p davlatlarda, jumladan O'zbekistonda ham tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazish uchun rezidentlarga nisbatan norezidentlarga yuqoriroq to'lov stavkalari belgilangan.

Agar Selly "Madrid tizimi" yo'lini tanlanasa, u:

Birinchidan, yagona to'lovni amalga oshiradi;

Ikkinchidan, patent vakili xizmatidan foydalanish majburiy bo'lmaydi;

Uchinchidan, yagona talabnoma va yagona tilda (protocol bo'yicha ingliz, ispan va fransuz tillarning birida) Xalqaro byuroga murojaat etiladi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, Belgilarni xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi Madrid kelishuvi bayonnomasi ham sanoat mulkini himoya qilish bo'yicha Parij konvensiyasi ham belgilarni xalqaro miqiyosda ro'yxatdan o'tkazish qoidalarini nazarda tutadi. Ularda mavjud qoida va shartlar garchi bir-birga o'xshasada, ba'zi bir jihatlari bilan bir-biridan farq qilishini ko'rib o'tdik:

Birinchidan, Madrid protokoli BIMTga qarashli Xalqaro byuroga yagona ariza berish orqali belgilarni kelishuvga a'zo bir qancha davlatda bir vaqtning o'zida ro'yxatdan o'tkazish imkonini beradi, Parij konvensiyasi esa garchi Ahdlashuvchi davlatlar hududida himoyalani huquqini taqdim etsada, ro'yxatdan o'tkazishning yagona markazlashgan mexanizmini taklif etmaydi;

Ikkinchidan, Madrid protokoli xalqaro ro'yxatga olishni boshqarish va yangilash bo'yicha markazlashtirilgan tizimni yaratadi, Parij konvensiyasi esa tovar belgilarini ro'yxatga olishni boshqarishni a'zo davlatlarning alohida milliy idoralari ixtiyoriga qoldiradi;

Uchinchidan, garchi Madrid tizimi vaqt va sarf-xarajatlar tejash uchun samarali usul bo'lib ko'rinsada, uni yuqorida biz sanab o'tgan ba'zi noqulayliklari tufayli to'liq mukammal va barcha uchun qulay rejim deb bo'lmaydi;

To'rtinchidan, belgilarni ro'yxatdan o'tkazish o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, chet el elementi bilan murakkablashgan ushbu jarayonni tartibga solishga

qaratilgan mahalliy, mintaqaviy va xalqaro hujjatlarning o‘rni va ahamiyati ushbu jarayonda muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonun. 30.08.2001 yildagi 267-II-son
2. Vazirlar Mahkamasining 480-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Tovar belgilari va xizmat ko‘rsatish belgilarini ro‘yxatdan o‘tkazish bo‘yicha davlat xizmatini ko‘rsatishning Ma‘muriy reglamenti” 19.09.2023
3. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). Madrid Yearly Review 2023: International Registration of Marks. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48060
4. “HABIBA Jewellery”:Timeless Tunisian Jewelry Takes the International Stage by storm <https://www.wipo.int/ipadvantage/en/details.jsp?id=12875>
5. I.B.Yakubova “Xalqaro intellektual mulk huquqi”. O‘quv qo‘llanmasi.
6. Agnieszka Przygoda. The International Registration of Trade Marks under the Madrid System: Advantages and Disadvantages. EASTERN EUROPEAN JOURNAL OF TRANSNATIONAL RELATIONS 2019 Vol. 3 No. 1 DOI: 10.15290/ejtr.2019.03.01.05
7. Minde Glenn Browing. International Trademark Law: A pathfinder and Selected bibliography. <https://mckinneylaw.iu.edu/iiclr/pdf/vol4p339.pdf>
8. disadvantages of the Madrid System for International Trademark Registration. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=29342dbe-af55-465a-9dfa-1bafbb7ffecf>
9. Trademark Law Treaty. Done at Geneva on October 27, 1994. <https://mckinneylaw.iu.edu/iiclr/pdf/vol4p339.pdf>
10. Time and cost-efficient alternative dispute resolution services for users of the MADRID system <https://www.wipo.int/amc/en/center/madrid/>
11. Guide to the Madrid system . International Registration of Marks under the Madrid Protocol. World Intellectual Property Organization (WIPO) Geneva WIPO Publication No. 455E/22 WIPO 2022 p.19

JINOYAT ISHLARI BO‘YICHA DALILLAR VA ISBOTLASH INSTITUTI DOIRASIDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

A.A. Abdurashidov

Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası o‘qituvchisi
Toshkent, O‘zbekiston
abdurashidovabdurauf1991@gmail.com
+99890 959 52 11

ANNOTATSIYA

Barchamizga ma’lumki, har bir sohada ilg‘or xorijiy davlatlar tajribasini o‘rganish soha bo‘yicha ko‘plab yangi bilimlarning egallanishiga, qolaversa, har bir islohotning ishlash mexanizmi qanday, u o‘ylangan natijalarga erishish imkoniyatini bera oladimi, uning samaradorligi qanday kabi savollarga javob topishimizda muhim ro‘l o‘ynaydi. Shundan kelib chiqib, biz ham dalillar va isbotlash doirasida bir qator xorijiy mamlakatlarning tajribasini o‘rganishga qaror qildik. Maqolada Germaniya hamda Fransiya jinoyat-protsessual qonunchiligi o‘rganilgan.

***Kalit so‘zlar:** “ex officio”, “passiv himoya”, “isbotlashda taqiqlash”, “dalil to‘plashni taqiqlash” va “dalillardan foydalanishni taqiqlash”.*

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В РАМКАХ ИНСТИТУТА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ДОКАЗЫВАНИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Абдурашидов А.А.

Преподаватель кафедры
уголовно-процессуального права
Ташкентского государственного юридического университета,
Ташкент, Узбекистан
E-mail: abdurashidovabdurauf1991@gmail.com
Телефон: +99890 959 52 11

АННОТАЦИЯ

Как мы все знаем, изучение опыта передовых зарубежных приглашений в каждой сфере приводит к приобретению множества новых знаний в этой области, кроме того, каков механизм работы каждой реформы, может ли она дать возможность достичь намеченного? результаты, насколько ее эффективность и т. д. играет важную роль в поиске нами ответов на вопросы. Исходя из этого, мы решили изучить опыт ряда зарубежных стран в

качестве доказательства и доказательств. В статье исследуется уголовно-процессуальное право Германии и Франции.

Ключевые слова: «*ex officio*», «пассивная защита», «запрет на доказывание», «запрет на сбор доказательств» и «запрет на использование доказательств».

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES WITHIN THE INSTITUTE OF EVIDENCE AND PROOF IN CRIMINAL CASES

A.A. Abdurashidov

Lecturer of the Department of Criminal and Procedural
Law of Tashkent State Law University,

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: abdurashidovabdurauf1991@gmail.com

Phone: +99890 959 52 11

ABSTRACT

As we all know, studying the experience of advanced foreign invitations in each field leads to the acquisition of a lot of new knowledge in the field, in addition, what is the working mechanism of each reform, can it give the opportunity to achieve the intended results, how is its effectiveness, etc. plays an important role in our finding answers to questions. Based on this, we decided to study the experience of a number of foreign countries as evidence and proof. The criminal procedural law of Germany and France is studied in the article.

Key words: "*ex officio*", "*passive protection*", "*prohibition on proof*", "*prohibition of collection of evidence*" and "*prohibition of use of evidence*".

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, har bir sohada ilg'or xorijiy davatlar tajribasini o'rganish soha bo'yicha ko'plab yangi bilimlarning egallanishiga, qolaversa, har bir islohotning ishlash mexanizmi qanday, u o'ylangan natijalarga erishish imkoniyatini bera oladimi, uning samaradorligi qanday kabi savollarga javob topishimizda muhim ro'l o'ynaydi. Shundan kelib chiqib, biz ham dalillar va isbotlash doirasida bir qator xorijiy mamlakatlarning tajribasini o'rganishga qaror qildik. Avvalo, Germaniya jinoyat-protsessual qonunchiligini tahlil qilib chiqsak.

Nemis qonunchiligi jinoyat protsessida isbotlashdan maqsad haqiqatni aniqlash ekanligini va bu vazifani amalga oshirish birinchi navbatda sud zimmasiga yuklanishini aniq belgilab beradi. Germaniya Federativ Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 244- moddasiga muvofiq, sud haqiqatni aniqlash uchun "ex

officio” hukm chiqarish uchun ahamiyatli bo'lgan barcha faktlar va dalillarni tekshirishi shart. Nemis qonunchiligida ham milliy qonunchiligimizdagi kabi dalillarni baholashdan maqsad haqiqatni aniqlashdir.

Shu bilan birga, sud xolislikni ta'minlash uchun o'zi jinoiy ish qo'zg'atishi yoki ayblov qo'zg'atishi mumkin emas. Ish sudga topshirilgunga qadar isbotlash yuki prokuratura organi zimmasiga tushadi. Shu bilan birga, “prokuratura shaxsni nafaqat ayblash, balki uning aybini rad etish uchun ham xizmat qiladigan holatlarni aniqlashi kerak, unga yo'qolib ketishi xavfi mumkin bo'lgan dalillarni to'plash vazifasi yuklangan”²⁰².

Isbotlash jarayonida ayblanuvchi o'zining aybsizligini isbotlashga harakat qilmaydi va u jim turish huquqiga ega, bunga “passiv himoya” shakli sifatida qaraladi. Ushbu qoida O'zbekiston Respublikasi JPKning 23-moddasida ham o'z ifodasini topgan. Bundan tashqari, “gumon qilinuvchi, ayblanuvchi zimmasiga ko'rsatuv berish majburiyati yuklanishi mumkin emas, o'z aybsizligini yoki ish bo'yicha biror-bir holatni isbotlash mas'uliyatini yuklashga ham yo'l qo'yilmaydi. Qonunga asosan bunday majburiyat jinoyat ishini yuritishga mas'ul davlat organlari mansabdor shaxslarining zimmasiga yuklatilgan”²⁰³ ligi qoidasi mustahkamlangan. Xuddi shuningdek, aybsizlik prezumpsiyasi bilan bog'langan mazkur qoida mamlakatimizning yangi tahrirdagi qabul qilingan Konstitutsiyasiga (28-modda) kiritilganligi uning ahamiyatini yana bir ko'rsatib beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shunday qilib, sud jarayoni davomida haqiqatni aniqlash maqsadi quyidagicha: ushbu maqsadga erishish bevosita sudga va (sudgacha bo'lgan ish yuritishda) prokuraturaga yuklanadi va uni ayblanuvchiga o'tkazish mumkin emas.

Prokuraturaning umumiy funksiyalariga quyidagilar kiradi: surishtiruv shaklida tergov olib borish; sudda ayblovlarni saqlash; ijro etuvchi boshqaruvni ishlab chiqarish. Birinchi funksiyada, boshqa narsalar qatori, ishning holatlarini o'rganish, har ikki tomonning – jabrlanuvchi va ayblanuvchining manfaatlarini ko'zlab dalillar to'plash amalga oshiriladi. Bu har xil turdagi tergov va protsessual harakatlarni, xususan, so'roq qilish, tintuv qilish, olib qo'yish, ko'zdan kechirish, tashkilot va muassasalardan ma'lumot so'rash, hibsga olish va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, GFR Jinoyat-protsessual kodeksining 68-moddasida odil sudlovni targ'ib qiluvchi kvazi sud organi sifatida prokuratura so'roq paytida guvohlarning manfaatlarini himoya qilishi mumkinligi belgilangan.

²⁰² Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии.

²⁰³ “Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta'minlashga oid qonunlarni qo'llash bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. <https://lex.uz/docs/-1453755#-1453953>

Ikkinchi funksiya, xususan, ishni sud muhokamasiga tayyorlash jarayonida ashyolar va yozma materiallarni olish choralarini ko'rish orqali amalga oshiriladi. Sud muhokamasida dalillarni o'rganishda ishtirok etish, savollar qo'yish, iltimosnomalar berish, sud muhokamalarida so'zlash, ayblanuvchiga aybiga iqrор bo'lish to'g'risida sudlanuvchi bilan "kelishuv" tuzish, hukmlarga nisbatan apellatsiya va kassatsiya shikoyati berish kabilar orqali amalga oshiriladi. Germaniyada politsiya jinoyat protsessining ishtirokchisi sifatida rasman prokuratura yordamchisi hisoblanadi. Aslida, bu GFR Jinoyat-protsessual kodeksining 161-moddasiga muvofiq, prokuraturaning tezkor bo'linmasi bo'lib, uning ko'rsatmalari bo'yicha harakat qiladi. Uning vakolatiga kiritilgan harakatlarning aksariyati huquq va erkinliklarni sezilarli darajada cheklash bilan bog'liq va shuning uchun faqat sudning ruxsati yoki prokuratura buyrug'i bilan amalga oshirilishi mumkinligi mustahkamlangan.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, Germaniya federal qonunchiligida himoyachiga keng vakolalar berilgan. U rasmiy ravishda ayblanuvchining "yordamchisi" hisoblanadi. Shu bilan birga, u bir qator mustaqil vakolatlarga ega, jumladan, ayblanuvchida mavjud bo'lmagan yoki himoyachi ayblanuvchidan mustaqil ravishda amalga oshirishi mumkin bo'lgan vakolatlarga ham ega.

Masalan, ayblanuvchining ish materiallari bilan tanishish huquqi cheklangan. Bu huquq uning himoyachisiga to'liq beriladi²⁰⁴. Shunday qilib, ayblanuvchi ish materiallari bilan tanishish uchun birinchi navbatda o'zi uchun advokat tanlashi kerak. Germaniyada himoyachining huquqlari ayblanuvchining huquqlaridan kengroqdir. Bu sudda taraflarning tengligi va tortishuvchanligi prinsipini amalda ta'minlanishida hamda tergov (dastlabki tergov va sud tergov)ning o'z maqsadiga erishishida muhim sanadi.

Shu bilan birga, himoyachi ishning sudga taqdim etilgan yoki ayblov e'lon qilingan taqdirda sudga taqdim etilishi kerak bo'lgan materiallar bilan tanishish, shuningdek, ayblovni tasdiqlovchi dalillarni tekshirish huquqiga ega. Ushbu jihat Germaniya jinoiy-protsessual qonunchiligining alohida o'ziga xos jihati hisoblanadi.

Germaniya federal qonunchiligi ayblanuvchining aybini aniqlash va qilmishning huquqiy oqibatlarini aniqlash uchun ahamiyatli bo'lgan barcha faktlar faqat qonunda nazarda tutilgan isbotlash vositalaridan foydalangan holda aniqlanishi kerak, deb hisoblaydi. Sudda isbotlash vositalarining qat'iy cheklangan ro'yxati mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: sudlanuvchining, guvohlarning, ekspertning ko'rsatmalari, ashyoviy dalillar va hujjatlarni tekshirish. Ushbu vositalar sud majlisida Germaniya Federativ Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 244-

²⁰⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии.

256-bandlarida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq oshkoralik, bevositalik va og‘zakilik sharoitida ko‘rib chiqilishi kerak.

GFR Jinoyat-protsessual kodeksining 261-moddasida dalillarni baholash erkinligi nazarda tutilgan umumiy qoidada shunday deyiladi: “Sud dalillarni tekshirish natijalarini o‘zining erkin fikriga ko‘ra, sud jarayonida dalillarni umumiy baholash asosida hal qiladi”.

Germaniyada jinoyat protsessining sudgacha bo‘lgan bosqichida isbotlashning ma‘lum erkinligi mavjudligi sababli, dalillar agar ular keyinchalik sudda qo‘llanilishi mumkin bo‘lsa, erkin shaklda to‘planishi mumkin. Sudda dalillarni tekshirish jarayonida muayyan taqiqlarni aniqlashga katta e‘tibor qaratiladi, ularga rioya qilmaslik bunday dalildan foydalanishning mumkin emasligiga olib keladi. Mazkur taqiqlar Germaniya Federativ Respublikasining jinoyat-protsessual doktrinasida “isbotlashda taqiqlash” deb yuritiladi. Germaniya Oliy sudi ta‘kidlaganidek, jinoyat-protsessual qonunchiligida haqiqatga har qanday tarzda erishish kerakligi tamoyili ko‘zda tutilmagan, chunki bu holda u mutlaq to‘g‘ri bo‘lishi mumkin emas. “Isbotlashda taqiqlash – bu jarayon ishtirokchilarining huquqlarini ta‘minlash manfaatlarini ko‘zlab isbotlash jarayonida ma‘lum chegaralarni belgilovchi jinoyat-protsessual qonun normalari yig‘indisidir”²⁰⁵.

Qoidaga ko‘ra, jinoyat-protsessual doktrinada “isbotlashda taqiqlash” umumiy tushuncha sifatida qaraladi. Uning doirasida “dalil to‘plashni taqiqlash” va “dalillardan foydalanishni taqiqlash”ni ajratib ko‘rsatish mumkin. Birinchi guruhga, dalil to‘plashni taqiqlashga quyidagilar kiradi.

Jumladan:

a) ishning ayrim faktik holatlarini aniqlashni taqiqlash (isbot predmeti bo‘yicha taqiqlar). Masalan, ayblov hukmi yoki oqlov hukmi chiqarilgandan so‘ng, jinoyat faktiga oid dalillarni to‘plashning iloji yo‘q (Germaniya Jinoyat kodeksining 190-moddasi);

b) dalilning ayrim manbalaridan foydalanishni taqiqlash (isbotlash vositalarini taqiqlash). Masalan, Germaniya Federativ Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining

52-moddasi asosida guvohlik berishdan bosh tortish huquqidan foydalangan guvohlarni so‘roq qilish taqiqlanadi;

d) so‘roq qilishning noqonuniy usullarini qo‘llashni taqiqlash (isbotlash usulini taqiqlash). Bu yerda asosiy misol - Germaniya Federativ Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 136 a-moddasida taqiqlangan so‘roq qilish usullaridir. Ikkinchi guruhga noqonuniy ravishda olingan natijalardan foydalanishni taqiqlash

²⁰⁵ Фридрих-Кристиан Шредер, Торстен Феррел. Уголовно-процессуальное право Германии, с. 88.

kiradi. GFR Jinoyat-protsessual kodeksi 136 a-moddasi 3-qismida, ayblanuvchining so‘roq qilishning taqiqlangan usullarini qo‘llash orqali olingan ko‘rsatuvlaridan, hatto ayblanuvchining o‘zi roziligi bo‘lsa ham, protsessda foydalanish mumkin emas.

Germaniya federal qonunchiligida dalillarga bo‘lgan taqiqlar, cheklovlar ular himoya qilishga intilayotgan obyektlarga ko‘ra tasniflanishi mumkin. Nemis mualliflari, xususan, himoya qilishga qaratilgan taqiqlarni ajratib ko‘rsatishadi:

- yozishmalar, pochta, telegraf va telefon xabarlarini sirlari;
- uy-joy daxlsizligi;
- shaxsiy erkinliklar;
- axborotni aniqlash huquqlari (barcha maxfiy va kompyuterlashtirilgan tergov faoliyati);
- oilaviy aloqalar;
- salomatlik;
- ayrim professional guruhlar a‘zolarining o‘z mijozlari bilan maxfiy munosabatlari (advokat siri, tibbiyot siri, jurnalist siri);
- davlat sirlari;
- san‘atda mustahkamlangan shaxsning huquqlari.

Shuni ta’kidlash kerakki, Germaniya Federativ Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksida sud amaliyoti tomonidan yanada aniqlangan juda batafsil va aniq belgilangan taqiqlar mavjud. Masalan, Germaniya Federativ Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 136 a “So‘roq qilishning taqiqlangan usullari” bandiga ko‘ra, ayblanuvchining qaror qabul qilish erkinligi va irodasi qiynoqqa solish, ortiqcha mehnat qilish, jismoniy ta’sir ko‘rsatish, moddalarni tanaga kiritish, jismoniy va ruhiy azob-uqubatlarni, aldash yoki gipnozni keltirib chiqaruvchi huquqbuzarliklarni qo‘llash orqali buzilmasligi kerak.

Majburlash jinoyat-protsessual asosda yo‘l qo‘yilgan taqdirdagina qo‘llanilishi mumkin Ushbu qoidalarga ko‘ra joiz bo‘lmagan chora ko‘rish bilan tahdid qilish va qonunda nazarda tutilmagan imtiyoz va‘da qilish taqiqlanadi hamda xotira yoki ongga ta’sir qiluvchi chora-tadbirlarga yo‘l qo‘yilmaydi”.

Germaniya qonunchiligidagi biz olishimiz mumkin bo‘lgan eng muhim jihatlar bu jinoyat protsessida himoyachiga keng huquqlarning berilishi hamda ayblov asosiga qo‘yilgan dalillarni tekshirishi mumkinligi to‘g‘risidagi qoidalardir.

Endi Fransiya qonunchiligini ko‘rib chiqsak. Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksining 171-moddasiga ko‘ra, agar dalillar jiddiy qonunbuzarlik bilan olingan bo‘lsa va u tegishli bo‘lgan tomonning manfaatlariga zarar yetkazgan bo‘lsa, qabul qilinishi mumkin emas²⁰⁶. Xuddi shu qoida Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksining

²⁰⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Франции.

802-moddasi, agar qonun bilan belgilangan qoidalar “yaroqsiz bo‘lish tahdidi ostida” olingan bo‘lsa normasiga ham qo‘llaniladi. Mazkur holatda har qanday sud bunday dalillarni istisno qilish to‘g‘risidagi arizani ko‘rib chiqqanda yoki avtomatik ravishda o‘z tashabbusi bilan bunday dalillarni tekshirishga kirishganda, agar u tegishli tomonning manfaatlariga zarar yetkazgan bo‘lsa, dalillarni haqiqiy emas deb e‘lon qilishi mumkin.

Tomonlar tegishli huquqdan foydalangan holda dalillarni chiqarib tashlash to‘g‘risida, barcha yoki muayyan harakatlar natijasida, shuningdek, qonunni buzgan holda olingan ma‘lumotlarga asoslangan dalillarni istisno qilishi to‘g‘risida murojaat qilishi mumkin. Nomaqbul deb topilgan dalillardan yoki ularning bir qismidan ishda ishtirok etayotgan tomonlarga nisbatan biron bir ma‘lumot olish taqiqlanadi.

Fransiyaning jinoyat-protsessual huquqida isbotlashning maqsadi belgilanmagan, biroq jinoyat-protsessual doktrinasini bir ma‘nodagi maqsaddan kelib chiqadi. Bu – dalilning ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashidan iborat bo‘lib, tergov sudyasi va sud bu maqsadga erishish uchun harakat qilishlari kerak.

Fransiyada ayblanuvchining huquqiy pozitsiyasi advokatning huquqiy pozitsiyasi bilan bir xil emas. Advokatga ayblanuvchining vakili sifatida emas, balki o‘z kasbining axloqiy qoidalariga ko‘ra o‘z mijoziga nisbatan ma‘lum darajadagi avtonomiya

va mustaqillik bilan ta‘minlangan mustaqil subyekt sifatida qaraladi. Advokat o‘z mijozida mavjud bo‘lmagan bir qator vakolatlariga ega. Xususan, Germaniyadagi kabi ish materiallari bilan tanishish uchun u ko‘proq imkoniyatlarga ega.

Umuman olganda, Fransiyada isbotlash yuki prokuratura zimmasiga tushadi, ya‘ni prokuratura ayblanuvchiga qarshi jinoyat ishini qo‘zg‘atadi. Ammo ayblovlarning barcha holatlarini isbotlash yukini o‘z zimmasiga olmaydi – ba‘zi holatlarning mavjudligi himoya tomonidan isbotlanishi kerak bo‘ladi.

Masalan, qilmishning jinoiylikni istisno qiladigan holatlar mavjudligi, ayblanuvchining ruhiy nosog‘lomligi, jinoiy javobgarlik tortishda immunitetning mavjudligi, xuddi shu jinoyat uchun xorijiy davlatda sudlanganlik fakti va boshqalar.

Fransiyaning dalillar to‘g‘risidagi qonuni dalillar erkinligi prinsipining moslashuvchan birikmasiga asoslanadi. Unga ko‘ra, har qanday dalil qonunda ko‘rsatilganmi yoki yo‘qmi, dalil olishning qonuniy asoslariga hamda isbotlash jarayonida taqiqlangan qoidalariga amal qilganda qabul qilinishi mumkin.

Yana bir jihati shundaki, dalillarni to‘plashda davlat organi tomonidan sodir etilgan har bir qonun buzilishi natijasida olingan dalillarni isbotlashdan chetlatish kerakligini anglatmaydi. Qonunni buzgan holda olingan dalillar, agar ular tarafning huquqlarini buzmasa, dalillardan chiqarib tashlanishi mumkin emas.

Jismoniy shaxslarga sud tomonidan tekshirilishi kerak bo'lgan har qanday dalillarni to'plash va taqdim etishga ruxsat beriladi. Jinoiy sudyalarga xususiy shaxslar tomonidan taqdim etilgan dalillarni istisno qilishiga to'sqinlik qiluvchi qoida mavjud.

Fransuz jinoiy protsessual qonunchiligida "dalillarning maqbulligiga qo'yiladigan talablarning assimetriyasi" qoidalari qo'llaniladi. Bu protsessning xususiy ishtirokchilari va prokuror, politsiya organlari va tergov sudyasi o'rtasidagi tengsizlikning o'rnini qoplash imkonini beradi, sud muhokamasida prokuror va xususiy ishtirokchilarning huquq va imkoniyatlari o'rtasidagi "muvozanat" ni tenglashtirish uchun sharoit yaratadi.

Ichki ishonchga asoslangan dalillarni erkin baholash mutlaq bo'lmagan umumiy qoidadir. Shu bilan birga, ayrim hollarda politsiya protokollari va hisobotlariga alohida kuch beradigan qoidalar mavjud. Shuningdek, qonunda ayblanuvchining faqat advokat bilan uchrashishi va uning yordamini olmasdan turib bergan bayonotlari asosida ayblov hukmi chiqarish mumkin emasligi ham belgilab qo'yilgan.

XULOSA

Shunday qilib, har ikkala davlatning jinoyat-protsessual qonunchiligi bilan tanishib chiqib, shuni xulosa sifatida aytish mumkinki, jinoyat protsessida dalillar muhim o'rin egallaydi. Sud dalillarga yakuniy bahoni beradi. Dalillarni baholashda sudyalalar o'z ichki ishonchlaridan kelib chiqadilar. Isbotlashning maqsadi ish bo'yicha haqiqatni aniqlashdir. Shuningdek, insonning hayoti, sha'ni, qadr-qimmati, huquqlari va erkinliklarini har qanday buzish natijasida olingan dalillar nomaqbul dalil sifatida tan olinadi va ishdan chiqarib tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии;
2. "Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta'minlashga oid qonunlarni qo'llash bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. <https://lex.uz/docs/-1453755#-1453953>;
3. Фридрих-Кристиан Шредер, Торстен Феррел. Уголовно-процессуальное право Германии, с. 88.;
4. Уголовно-процессуальный кодекс Франции.
5. А.А.Абдурашидов «Кредит қарзларини ундириш билан боғлиқ муаммоларнинг айрим масалалари» Thematic Journal of Applied Sciences. – 2023. -Т.3.-№.6.

FUQAROLARNING KONSTITUTSIYAVIY BURCHLARI

Po‘latov Jahongirmirzo Mansurbek o‘g‘li

Buxoro Davlat Universiteti Yurisprudensiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada huquq va burchlar tushunchasi, ularning mohiyati va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining alohida bobida fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlarining belgilanishi, ularni bajarish bilan bog‘liq holatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlariga oid ayrim tushunchalar va ular haqida olimlarning ta‘riflari, konstitutsiyaviy burchlarni amalga oshirish borasida davlatimizning boshqa davlatlar bilan har tomonlama aloqalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Davlat, jamiyat, konstitutsiya, fuqaro, huquq, burch, majburiyat, harbiy xizmat, muqobil xizmat, soliq, mahalliy yig‘im, tarixiy-madaniy meros, atrof tabiiy muhit, yashil iqtisodiyot.

CONSTITUTIONAL DUTIES OF CITIZENS

Pulatov Jakhongirmirza Mansurbek ugli

First year student of Jurisprudence of Bukhara State University

ABSTRACT

This article analyzes the concept of rights and duties, their essence, and the determination of the constitutional duties of citizens in a separate chapter of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, and the circumstances related to their fulfillment. Also, some concepts of the constitutional duties of citizens and the definitions of scientists about them, comprehensive relations of our state with other countries regarding the implementation of constitutional duties are analyzed.

Key words: State, society, constitution, citizen, right, duty, obligation, military service, alternative service, tax, local levy, historical and cultural heritage, natural environment, green economy.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОБЯЗАННОСТИ ГРАЖДАН

Полотов Жахонгирмирзо Мансурбек угли

Студент 1 курса факультет юриспруденции Бухарского Государственного
Университета

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются понятие прав и обязанностей, их сущность, определение конституционных обязанностей граждан в отдельной

главе Конституции Республики Узбекистан, а также обстоятельства, связанные с их исполнением. Также анализируются некоторые понятия конституционных обязанностей граждан и определения ученых о них, комплексные отношения нашего государства с другими странами по вопросам реализации конституционных обязанностей.

Ключевые слова: Государство, общество, конституция, гражданин, право, обязанность, обязанность, военная служба, альтернативная служба, налог, местные сборы, историко-культурное наследие, природная среда, зеленая экономика.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning huquqlari belgilangani kabi ularning burchlari ham belgilangan. Hamma davrlarda ham odamlar huquqlardan foydalanar ekan ular uchun muayyan burchlar ham yuzaga keladi. Huquq bu davlat tomonidan o'rnatilgan, u tomonidan himoya qilinadigan barcha uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalari tizimi [1]. Ma'lumki, huquq shaxsga tabiat, jamiyat, davlat tomonidan beriladigan o'z harakatining turi va me'yorini tanlab olish imkoniyati bo'lsa, burch jamiyat va davlat tomonidan berilgan va huquqiy normalarda o'z aksini topgan talablarini bajarish zaruratidir. Burch - kishining biror bir shaxs, oila, jamoa, el-yurt, vatan oldidagi majburiyatini anglatuvchi axloqiy tushuncha [2]. Bundan tashqari, burchning o'ziga xos jihatlari bo'lib, ular quyidagilarda namoyon bo'ladi. Burch, asosan, qoidalardan, axloqiy normalardan kelib chiqadi, majburiyat esa aksar hollarda shartnoma va bitimlardan kelib chiqadi; burch shaxs tug'ilganidan to umrining oxiriga qadar davom etadi, majburiyat esa shartnomaning amal qilish davrigacha bo'ladi; shuningdek, burch davlat va jamiyat tomonidan belgilanib, uning bajarilishini talab etadi. Burch bajarilmaganda huquqiy ta'sir choralari qo'llaniladi[3]. Davlatda fuqarolarning huquqiy holati faqat ularning huquqlari mavjudligi bilan aniqlanmasdan, ularning aniq belgilangan burchlari mavjudligi bilan ham aniqlanadi.

Burch ijtimoiy hayotda muhim zarur kategoriyadir. Ayniqsa, fuqaro va davlat munosabatini to'g'ri tashkil etishda, manfaatlar mushtarakligini ta'minlashda burch zarur bo'lib, u davlatda ham, fuqarolarda ham bo'ladi [4].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-bobi [5] 6 moddani o'z ichiga oladi bular 59-64- moddalar bo'lib "Fuqarolarning burchlari" deb nomlanadi. Bundagi burchlar siyosiy, iqtisodiy, shaxsiy masalalarga taalluqli bajarilishi majburiy xatti-harakatlar hisoblanadi. Konstitutsiyada faqat nimalar burch ekanligi ko'rsatilib, ularni bajarmaslik uchun jazolar ko'rsatilmagan. Chunki O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasining asosiy normalari gipoteza va dispazitsiyadan iborat va sanksiyani nazarda tutmaydi. Belgilangan burchlarni bajarmaganlik uchun jinoyat kodeksi va ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarda jazolar belgilangan. Burchlarni bajarmaganlik uchun jazo turlari va miqdori qonunlarda belgilangan doirada sud tomonidan belgilanadi. Burchlarni bajarish barcha uchun majburiydir, ayrim burchlar esa alohida fuqarolarga taalluqlidir. Masalan, harbiy xizmatni yoki muqobil xizmatni o'tash burchi hammaga ham taalluqli emas. Xuddi shuningdek, qonunda belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni hech qanday daromadga ega bo'lmaganlar to'lamaydi. Fuqarolarga yashash, mehnat qilish, bilim olish va boshqa faoliyatlari bo'yicha ko'plab burchlar belgilangan. Konstitutsiyada esa jamiyat va davlat hayoti uchun umumiy va eng zarur, qilinishi majburiy yoki qilinishi mumkin bo'lmagan xatti-harakatlar burch sifatida belgilangan. Shuning uchun ular mazmuni, amal qilish doirasi, ahamiyati nuqtai nazaridan *asosiy burchlar*, deb ataladi. Fuqarolarning "Konstitutsiyaviy burchi" yoki "asosiy burchi" bir manoda ishlatiladi va tushuniladi. Asosiy burchlarning bajarilishidan jamiyat a'zolari, davlat birdek manfaatdordir. Yana burchlarning ixtiyoriy va to'la bajarilishi jamiyat rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Vaholanki, konstitutsiyada belgilangan har qanday burch fuqarolar uchun bajarilishi shart hisoblanadi. Xuddi huquqlarsiz burchlar bo'lmagani kabi, burchlarsiz huquqlar ham bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 11-bobi "Fuqarolarning burchlari" 59-moddadan boshlanadi "Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan burchlarni bajaradilar", deb belgilangan qoida konstitutsiyaviy burchlarni bajarilishi shart ekanligini ko'rsatib, barcha konstitutsiyaviy burchlarni bajarilishini ta'minlashga qaratilgan umumiy va rahbariy qoida hisoblanadi. Chunki konstitutsiyamizda belgilanganidek, konstitutsiya mamlakatning butun hududida oliy yuridik kuchga ega, to'g'ridan-to'g'ri amal qiladi va yagona huquqiy makonning asosini tashkil qiladi. Ushbu norma konstitutsiya normalarining bajarilishi majburiy hisoblangani kabi konstitutsiyada belgilangan burchlarning bajarilishi ham majburiylikni ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 60-moddasida esa bu burch yanada aniqlashtirilgan va doirasi kengaytirilgan. Unga asosan, "Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar".

Demak, *birinchidan*, har bir fuqaro, nafaqat, konstitutsiyaga, balki barcha qonunlarga bo'ysunishga majbur. Bu qonuniylik prinsipining mazmun va mohiyatiga mos kelib, ana shu prinsipning amalga oshirishini ta'minlashni nazarda tutadi. *Ikkinchidan*, har bir kishi - fuqaro boshqa kishilarning huquqlarini, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdir, ushbu 60-modda va

konstitutsiyamizning 5-bobi 21-moddalarida mazmun jihatdan o‘xshashliklar mavjud ammo bu o‘xshashlik faqat tashqi tomondan, ma’nosi esa boshqa boshqa [6].

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 60-moddasida “Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa insonlarning huquqlari erkinliklari, sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdir” degan norma belgilangan va 21-moddada “Inson o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, jamiyat hamda davlatning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasliklari shart” degan bir biriga o‘xshab ketdigan qoidalarni quyidagicha farqlash mumkin. 60-modda konstitutsiya va qonunlarga rioya etishda deyotgan bo‘lsa 21-moddada esa insonlar o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda deyilgan, 60-moddada hurmat qilish deyilgan bo‘lsa, 21-moddada putur yetkazmaslik deyilgan, shuning uchun ham yuqorida bu o‘xshashlik faqat tashqi korinishda deb ta’kidlab o‘tdik.

Bu konstitutsiyaviy burch fuqarolarga, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga va ajnabiy fuqarolarga ham birdek bajarilishi shart bo‘lgan burch hisoblanadi. Chunki O‘zbekiston hududida yashayotgan fuqarolardan tortib fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar va ajnabiy fuqarolar ham konstitutsiya va qonunlarni ustunligini anglagan holda ularga birdek bo‘ysunishi majburiy hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 61-moddasida “Fuqarolar o‘zbek xalqining tarixiy, ma’naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini asrab avaylashi shart ekanligi belgilab o‘tilgan. Tarixiy, manaviy, madaniy ilmiy va tabiiy meros davlat tomonidan himoya qilinadi”.

O‘zbekiston xalqining tarixiy yodgorliklari, madaniy va ma’naviy merosi butun xalqining milliy boyligidir. Bu milliy boylig asrlar davomida yaratildi va har birimiz ajdodlarimizning tarixiy va madaniy merosini saqlab qolishimiz lozim. Bu sohada qator qonunlar qabul qilingan bo‘lib, shular jumlasiga **“Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va va ulardan foydalanish to‘g‘risida”**gi qonun ham kiradi.

Tarixiy-madaniy joylar quyidagilarga bo‘linadi:

Ansambllar — tarixan tarkib topgan hududda aniq ko‘zga tashlanadigan, atrof manzarasi bilan umumiyliyi yoki aloqadorligi tarixiy, arxeologik, me’moriy, estetik yoki ijtimoiy-madaniy qimmatga ega bo‘lgan, ijtimoiy, ma’muriy, diniy, ilmiy, o‘quv-ta’lim, istehkom, saroy, turar-joy, savdo, ishlab chiqarish va boshqa ahamiyatga molik hamda rassomlik, haykaltaroshlik, amaliy bezak san’ati, me’morchilik asarlari bilan bog‘liqlikda alohida yoki o‘zaro birgalikda turgan yodgorliklar, imoratlar va inshootlar guruhlari, shuningdek tarixiy tarhlarning hamda

manzilgohlar imoratlarining qoldiqlari, landshaft arxitekturasi va bog‘-rog‘ san‘ati asarlari (bog‘lar, istirohat bog‘lari, xiyobonlar, sayilgohlar);

Diqqatga sazovor joylar — inson va tabiat ijodining mushtarak mahsuli, shuningdek, tarixiy, arxeologik, shaharsozlik, estetik, etnologik yoki antropologik qimmatga ega bo‘lgan hududlar, shu jumladan xalq hunarmandchiligi maskanlari, tarixiy manzilgohlar yoki shaharsozlik tarhi markazlari va tarixiy (shu jumladan harbiy) voqealar, yodgorliklar, atoqli tarixiy shaxslarning hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan imoratlar, xotira joylari, tabiiy landshaftlar, shuningdek, ko‘hna shaharlar, shahristonlar, manzilgohlar, qarorgohlar imoratlarining madaniy qatlamlari, qoldiqlari, marosimlar bajo etiladigan joylar;

Yodgorliklar — tarixiy, ilmiy, badiiy yoki o‘zgacha madaniy qimmatga ega bo‘lgan ayrim imoratlar, binolar va inshootlar, ular bilan bog‘liq bo‘lgan rassomlik, haykaltaroshlik, amaliy bezak san‘ati asarlari hamda shu imoratlar, binolar va inshootlarning tarixan tarkib topgan hududlari, shuningdek, memorial uylar, kvartiralar, qabristonlar, maqbaralar va ayrim qabrlar, monumental san‘at asarlari, fan va texnika (shu jumladan harbiy texnika) obyektlari, antropologiya, etnografiya, numizmatika, epigrafika, kartografiya, fotografiya materiallari, kinofilmlar, audio-, video yozuvlar hamda boshqa jismlardagi yozuvlar, adabiyot va san‘at asarlari, arxiv, qo‘lyozma va chizma hujjatlar, qadimgi qo‘lyozma kitoblar, harf terish usulida chiqarilgan dastlabki kitoblar, nodir va noyob nashrlar, notalar, muqaddas buyumlar va memorial xususiyatga ega bo‘lgan ashyolar, tosh haykallar, qoyaga o‘yib solingan tasvirlar, arxeologiya yodgorliklari hisoblanadi.

Madaniy meros obyektlari ikki turga bo‘linadi. Bular **moddiy** va **nomoddiy** madaniy meros obyektlaridir.

moddiy madaniy meros obyektlari — tarixiy, ilmiy, badiiy yoki o‘zgacha madaniy qimmatga ega bo‘lgan ansambllar, diqqatga sazovor joylar va yodgorliklar;

nomoddiy madaniy meros obyektlari — tarixiy, ilmiy, badiiy yoki o‘zgacha madaniy qimmatga ega bo‘lgan urf-odatlar, xalq ijodiyoti (so‘z, raqs, musiqa, tomosha san‘ati), shuningdek, ular hamda xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san‘ati bilan bog‘liq bilimlar, ko‘nikmalar, asbob-anjomlar, artefaktlar, madaniy makonlar [7].

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati Abdullayeva Oydin Utamuradovna “Madaniy merosni asrab-avaylash umumxalq ishi” nomli maqolasida bir qancha ahamiyatli ma’lumotlarni keltirib o‘tgan. Shuningdek, o‘z ma’lumotlarida “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonunida madaniy meros obyektlarining davlat tomonidan muhofaza qilinishi qat’iy belgilab

qo'yilganligini ta'kidlagan. Ushbu qonunda madaniy meros obyektlarini asrash chora-tadbirlari ham nazarda tutilgan bo'lib, moddiy madaniy meros obyektlarini konservatsiyalash, ta'mirlash, hozirgi zamonda foydalanishga moslashtirishni, shuningdek, ular bilan bog'liq ilmiy va ilmiy-texnik tadqiqotlar, loyihalash hamda ishlab chiqarish ishlarini o'tkazish tartibi aniq va qat'iy belgilab qo'yilgan. Ma'lumki, bugungi kunda mamlakatimizda 8210 ta moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyekti davlat muhofazasiga olingan bo'lib, shundan 4788 tasi arxeologiya, 2265 tasi arxitektura obyektlari, 625 tasi monumental san'at asarlari, 530 tasi diqqatga sazovor joylar hisoblanadi. Huquqni muhofaza qiluvchi idoralar tomonidan so'nggi vaqtlarda madaniy meros obyektlariga zarar etkazilgan holatlar yuzasidan o'tkazilayotgan taftish va tergov harakatlaridan ma'lum bo'lishicha, respublika bo'yicha 14 ta moddiy madaniy meros obyektlarini ta'mirlash-tiklash loyiha hujjatlari O'zbekiston Respublikasining Turizm va mdaniy meros vazirligi huzuridagi Madaniy meros agentligi Ilmiy-ekspert kengashi bilan kelishilmasdan, jami 12 454,9 mln. so'mlik ta'mirlash-tiklash ishlari bajarilgan. Vaholanki, amaldagi qonunchilikka asosan Madaniy meros agentligi Ilmiy-ekspert kengashining ruxsatisiz madaniy meros obyektlarida biron-bir restavratsiya yoki ta'mirlash ishlarini amalga oshirish ta'qiqlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorida madaniyat va san'at muassasalarining to'laqonli faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, ularning moddiy resurs bazasini yanada mustahkamlash, obyektlarni saqlash hamda muhofaza qilishda jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yish vazifasi qo'yilgan. Shuningdek, bir qator obidalar qoshida jamoatchilik inspektorini birlashtirish vazifasi ham alohida belgilab qo'yilganligini ta'kidlab o'tgan.

Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "O'zarxiv" agentligi va mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi [8].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 62-moddasida "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburlar" degan norma belgilab qo'yilgan. Shuningdek, fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish "O'zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonunida o'z aksini topgan bo'lib, ular fuqarolar zimmasiga quyidagi burchlarni yuklaydi.

- Tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish;
- Tabiiy boyliklarni asrab avaylash;

- Tabiiy obyektlari bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy merosini saqlab qolish.

Bugungi kunda inson hayoti uchun tabiatni yo‘q qilish, havo, yer va suvni ifloslantirishdek katta xavf-xatar yo‘q. Tabiatni qutqarar ekanmiz, biz o‘z-o‘zimizni halokatdan halos etamiz.

Atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish va tabiiy muhitni saqlash bo‘yicha olib borilayotgan oqilona ishlarga misol sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyayevni, Birlashgan Arab Amirliklari Prezidenti Muhammad bin Zoid Ol Naxayonning taklifiga binoan Dubay shahrida bo‘lib o‘tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha” konferensiyasining (COP 28) asosiy yalpi sessiyasida o‘z nutqi va takliflari bilan ishtirok etganini keltirish mumkin. Prezidentimiz o‘z nutqida quyidagilarni keltirib o‘tgan: ”Iqlim muammolari barqaror rivojlanish yo‘lida eng asosiy tahdidga aylanib ulgurdi. Bu xavf-xatarlar hatto dunyo geosiyosiy arxitekturasiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlari Orol fojiasi tufayli Markaziy Osiyoda ayniqsa jiddiy sezilmoqda. Mintaqamizda havo haroratining oshishi jahondagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan ikki baravar ko‘pdir. Favqulodda issiq kunlar soni 2 marta ortdi, muzliklar maydonining uchdan bir qismi yo‘qoldi. Tuproq yemirilishi jarayonlari 30 million aholi turmush tarziga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Kuchli chang va qum bo‘ronlari odatiy holga aylandi. Ichimlik suvi taqchilligi, havo ifloslanishi, bioxilma-xillik yo‘qolishi, qishloq xo‘jaligi hosildorligi pasayishi kabi muammolar tobora avj olmoqda. Bu global xavflar keng mintaqamizda xatarli nuqtaga yetib kelmoqda. “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish va uglerod neytralligiga erishish Yangi O‘zbekistonning ustuvor strategik vazifasidir. So‘nggi yillarda yurtimizda muqobil energiya ulushi ikki baravarga ko‘paydi. Biz 2030-yilga borib 25 gigavatt qayta tiklanuvchi energiya quvvatlarini barpo etamiz. “Yashil” vodorod ishlab chiqarish bo‘yicha ilk amaliy qadamlarni tashladik. “Yashil makon” tashabbusi doirasida mamlakatimizda 1 milliard tup ko‘chat ekilmoqda. Orol dengizining qurigan tubida 2 million gektar maydonda o‘rmonlar barpo etdik. Biz Iqlim o‘zgarishiga qarshi faqat birdamlik va keng xalqaro hamkorlik orqali samarali kurashishimiz mumkin. Bu borada quyidagi takliflarni ilgari surmoqchiman. **Birinchidan**, Parij shartnomasi doirasida Iqlim o‘zgarishiga moslashish sohasidagi Global hadli mexanizmni tezroq kelishish tarafdorimiz. Biz Markaziy Osiyo iqlim muloqoti platformasida Adaptatsiya strategiyasini ishlab chiqmoqdamiz. Kecha “Yo‘qotish va zararlar” jamg‘armasini tashkil etish bo‘yicha qabul qilingan muhim qarorni yuksak baholaymiz. **Ikkinchidan**, global miqyosda kam uglerodli iqtisodiyotga o‘tish adolatli, shaffof va inklyuziv bo‘lishi zarur. Bunda rivojlanayotgan davlatlarning manfaatlari albatta inobatga olinishi shart. Bu muammoni “Katta yettilik va yigirmalik” formatlarida

doimiy ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiq. **Uchinchi**dan, biz Birlashgan Millatlar Tashkilotining rezolyutsiyasi asosida Orolbo‘yi hududini ekologik ofat zonasidan “innovatsiyalar, texnologiyalar va yangi imkoniyatlar mintaqasi”ga aylantirmoqchimiz. Bu yerda Iqlim texnologiyalari xalqaro ekspo-xabini yaratishda yaqin hamkorlikka taklif etaman. **To‘rtinchi**dan, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda ilm-fan yutuqlaridan keng foydalanish lozim. Toshkentdagi “Yashil universitet” negizidagi “Iqlim ilmiy forumi”da davlatlaringiz yetakchi olim va ekspertlarini ishtirok etishga chaqiraman. Yer degradatsiyasi, suvdan foydalanish, oziq-ovqat xavfsizligi muammolari Forum kun tartibidan joy oladi, deb ishonaman. **Beshinchi**dan, BMT bilan 2024-yili O‘zbekistonda “Iqlim migratsiyasi” konferensiyasini o‘tkazish niyatidamiz. Xalqaro mehnat tashkiloti bilan “Yashil bandlik” dastur”ni ishlab chiqish va Modellashtirish markazini tashkil etishni taklif qilaman [8]. Shu va shu kabi chora tadbirlar bugungi kunda atrof muhitni asrab avaylash va biz insoniyat uchun sog‘lom yashash muhitini yaratish uchun olib borilayotgani hech kimga sir emas.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasida “Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig‘imlarni to‘lashi shart degan norma belgilangan. Ushbu norma barcha fuqarolarga soliq va boshqa yig‘imlarni o‘z vaqtida to‘lash majburiyatini yuklaydi.

Soliq va yig‘im tushunchalariga soliq kodeksining 16-moddasida [10] ta‘rif berilgan. Soliq bu O‘zbekiston Respublikasining davlat budjetiga yoki davlat maqsadli jamg‘armalariga (bundan buyon matnda budjet tizimi deb yuritiladi) to‘lanadigan majburiy beg‘araz to‘lov tushuniladi.

Yig‘im deganda budjet tizimiga soliq kodeksida yoki boshqa qonunchalik hujjatlarida belgilangan majburiy to‘lov tushuniladi, bu yig‘imning to‘lanishi uni to‘lovchi shaxsga nisbatan vakolatli organ yoki uning mansabdor shaxsi tomonidan yuridik ahamiyatga ega harakatlarni amalga oshirish, shu jumladan unga muayyan huquqlarni yoxud ruxsat etuvchi hujjatlarni berish shartlaridan biri bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida soliq kodeksida va nazarda tutilgan soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar amal qiladi. Soliq kodeksining 17-moddasida soliqlarning turlari sifatida quyidagilar belgilab o‘tilgan:

- Qo‘shilgan qiymat solig‘i
- Aksiz solig‘i
- Foyda solig‘i
- Jismoniy shaxslardan olinadigan daromat solig‘i
- Yer qaridan foydalanganlik uchuun soliq
- Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq

- Mol-mulk solig‘i
- Yer solig‘i
- Ijtimoiy soliq

O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 149-moddasida belgilanganidek, O‘zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlarni joriy qilish huquqi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga tegishlidir. Shuningdek, ushbu norma konstitutsiyamizning 93-moddasida yanada aniqlashtirilib soliqlarni joriy qilish O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolati ekanligi belgilab o‘tilgan.

O‘zbekiston Respublikasi hududida yig‘imlar belgilanishi mumkin. Yig‘imlarni joriy etish, hisoblab chiqarish va to‘lash tartibi Soliq kodeksida hamda boshqa qonunchilik hujjatlarida belgilanadi. Yig‘imning asosiy xususiyati shundaki, uni to‘laganlik uchun davlatning qaysidir organlari fuqarolarning manfaatlarini uchun harakat qiladi. Yig‘imlarga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: fuqarolik pasportini olish uchun to‘lov, chet davlatlar avtotransport vositalarining O‘zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit uchun yig‘im, yuk ko‘tarish qiymati 10 tonnadan yuqori bo‘lgan yuk avtotransporti vositalari va tirkamalarining avtomobil yo‘llari bo‘ylab harakatlanishi huquqi uchun yig‘im hamda alkagol mahsulotlarini realizatsiya qilish huquqi uchun yig‘imlarni keltirish mumkin.

Davlatning eng muhim belgilaridan biri unda soliqning joriy qilinganligidir. Bu belgi davlatning soliq orqali o‘z byudjeti va maqsadli jamg‘armalarini shakllantirishini ham anglatadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida soliq tizimining yagonaligi prinsipi mavjud. Mamlakatni butun hududida yagona soliq amal qiladi lekin ayrim hududlarda rivojlanish surati va iqtisodi nisbatan pastroq joylarda soliq uchun ayrim yengilliklar berilishi, soliqning stavkalari pasaytirilishi mumkin. Bu aholining yashash sharoiti va potensialidan kelib chiqib belgilanadi. Boshqa davlatlar bilan taqqoslab qaraydigan bo‘lsak, federativ davlatlarda jumladan **AQSH** da har bir shtatda har xil soliq olinadi va soliqning turlari farq qiladi. Lekin ahamiyatli jihati shundaki, oshkorlik prinsipi to‘liq amal qilinadi. *Masalan, K ismli fuqaro soliq to‘lagan bo‘lsa o‘sha soliqni nimaga sarflanganligi fuqaroning telefoniga sms bo‘lib keladi va unda to‘lagan soliqni aynan qaysi sohaga ishlatilganligi izohlab beriladi.*

Soliq huquqi moliya huquqining institutlaridan biri bo‘lib, u soliq to‘lovlari joriy etishdir va undirib olish vaqtida yuzaga keladi. Soliq va yig‘imlar adolatli bo‘lishi xamda fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarni amalga oshirishga to‘sqinlik qilmasligi kerak” ligi belgilangan. Bu nima degani? Bu - soliq fuqarolarning konstitutsiyada belgilangan huquqlari, xususan, saylash va saylanish,

mulkdor bo‘lishi va mulk daxlsizligi, uy-joyli bo‘lish, mehnat qilish, dam olish, ta‘lim olish, davolanish va tibbiy xizmatdan foydalanish kabi huquqlaridan foydalanishiga to‘sqinlik qilmasligi kerak. Chunki davlat konstitutsiyada inson hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlamog‘da. Masalan, oddiy qilib tushuntirganda, agar fuqarolarni soliqdan qarzi bo‘lsa yoki uni tol‘ay olmasa majburiy undiruv uning mol-mulkiga qaratilmaydi, mol-mulki yoki uy-joyi musodara qilinmaydi. Xorijiy davlatlar tajribasidan misol qiladigan bo‘lsak, **AQSH** ning **Kaliforniya shtatida** [11] *fuqarolarning soliqdan qarzi bo‘lib, uni vaqtida to‘lay olmasa o‘sha shtatdagi saylov jarayonlarida qatnashish va saylash huquqidan mahrum etilar ekan.*

Soliq solish nazariyasining asoschisi **A.Smit** soliqlar tushunchasiga quyidagicha ta‘rif bergan. Soliqlar-ularni to‘lovchi shaxslar uchun qullik emas balki ozodlik alomatidir [12].

Shu bilan birga qadimgi davrlarda soliq va uning yig‘ilishiga nazar soladigan bo‘lsak, davlat aholining ehtiyojmand toifalarini ijtimoiy himoya qilishi kafolatlangan. *Soliq solishda ijtimoiy davlatning belgilari “Temur tuzuklari” da ham yozilgan bo‘lib, “Kimki biron sahroni obod qilsa yoki poliz qilsa yoki biron bog‘ ko‘kartirsa yoxud biron xarob bo‘lib yotgan yerni obod qilsa, birinchi yili undan hech narsa olmasinlar, ikkinchi yili raiyat o‘z roziligi bilan berganini olsinlar, uchinchi yili (esa oliq-soliq) qonun-qoidasiga muvofiq xiroj yig‘ilsin», deb ta‘kidlangan. Soliqlar davlat daromadlari tarkibida eng salmoqli o‘rinni egallaydi. Soliqlar va yig‘imlarni joriy etishda yoki ularni oshirishda soliq to‘lovchilarning iqtisodiy ahvoli va mulkiy manfaatlari adolatli tarzda e‘tiborga olinishi, muhofaza etilishi zarur* [13].

Qo‘shimcha sifatida shuni aytish joizki, soliq va yig‘imlarni o‘z vaqtida to‘lamaslik yoki to‘lashdan bo‘yin tovlash uchun qonunchiligimizda jinoiy va ma‘muriy javobgarliklar mavjud. Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 174-moddasiga [14] ko‘ra soliq olinadigan foydani (daromadni) yoki boshqa obyektlarni qasddan yashirish (kamaytirib ko‘rsatish) yoxud soliqlar va yig‘imlarni to‘lashdan qasddan bo‘yin tovlash - fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining o‘n baravari, mansabdor shaxslarga esa - o‘n besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ancha miqdorda sodir etilgan bo‘lsa, - fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravari miqdorida, mansabdor shaxslarga esa - o‘ttiz baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi.

Shuningdek, jinoyat kodeksining 184-moddasiga [15] ko‘ra, foyda (daromad) yoki boshqa obyektlarni qasddan yashirishni, kamaytirib ko‘rsatishni, shuningdek davlat tomonidan belgilangan soliqlarni yoki yig‘imlarni to‘lashdan qasddan bo‘yin

tovlashni ancha miqdorda sodir etish, shunday qilmish uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin ro'y bergan bo'lsa - bazaviy hisoblash miqdorining bir yuz ellik baravarigacha miqdorida jarima yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. Soliqlar yoki yig'implarni to'lashdan bo'yin tovlash, takroran yoki ko'p miqdorda sodir etilgan bo'lsa, - bazaviy hisoblash miqdorining bir yuz ellik baravaridan uch yuz baravarigacha miqdorida jarima yoki ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Ushbu jinoyatni juda ko'p miqdorda sodir etish bazaviy hisoblash miqdorining uch yuz baravaridan olti yuz baravarigacha jarima yoki uch yildan besh yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Fuqarolarning konstitutsiyada belgilangan burchlaridan yana biri bu harbiy xizmatni o'tash va vatanni himoya qilish majburiyatidir. Ushbu normaga ko'ra, konstitutsiyamizning 64-moddasida belgilanganidek, O'zbekiston Respublikasini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tashga majburdirlar. O'zbekiston Respublikasini o'zining vatani deb hisoblagan har bir inson uni himoya qilishi nihoyatda zarur va tabiiy talabdir. Mazkur burchning mazmuni:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini himoya qilish;

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi hududiy yaxlitligini himoya qilish;

Uchinchidan, respublikaning barcha sohalari bo'yicha manfaatlarini himoya qilishni;

To'rtinchidan, O'zbekiston aholisining tinch va osoyishta, xavfsiz va faravon hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, madaniy, harbiy tadbirlarda faol qatnashish kabi talablarni o'z ichiga oladi [16].

Fuqarolarning bu asosiy burchi boshqa davlatlarning doimiy yoki vaqtincha O'zbekistonda yashab turgan fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan insonlarga taalluqli emas. Chunki ular O'zbekiston Respublikasida harbiy xizmatga yoki harbiy tayyorgarlikka jalb qilinmaydi.

Harbiy xizmat O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining Qurolli Kuchlar safida umumiy harbiy majburiyatni bajarish borasidagi davlat xizmatining alohida turidir.

Harbiy xizmatning quyidagi turlari joriy etiladi:

•Muddatli harbiy xizmat;

•Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi harbiy xizmat;

•Kontrakt bo'yicha harbiy xizmat;

•O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida harbiy xizmatni o'tagan rezervchilar xizmati.

Tinchlik davrida oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida muddatli harbiy xizmatga, shuningdek, safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatga o‘n sakkiz yoshdan yigirma yetti yoshgacha bo‘lgan, salomatligiga ko‘ra Qurolli Kuchlar safida harbiy xizmatni o‘tashga yaroqli erkak fuqarolar chaqiriladilar [17].

Harbiy xizmatni o‘tash har bir O‘zbekiston fuqarosining muqaddas burchidir. Bu burchlarning mazmuni “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida” gi, hamda “Muqobil xizmat to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida aniq belgilangan. Umumiy harbiy xizmatni o‘tash burchi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Birinchidan, o‘z vatanini qurolli himoya qilish uchun majburiy harbiy tayyorgarlikdan o‘tish;

Ikkinchidan, O‘zbekiston qurolli kuchlarini harbiy xizmatchilar bilan ta‘minlash va harbiy xizmatchilar zahirasi yaratish;

Uchinchidan, fuqarolarni harbiy xizmatga tayyorlash;

To‘rtinchidan, chaqiruv uchastkalarida qayd etilish, zahirada xizmat qilish;

Beshinchidan, harbiy xizmatdan o‘tish qoidalariga rioya qilish;

Oltinchidan, umumiy harbiy ta‘limni olish.

Muqobil xizmat O‘zbekiston Respublikasining “Muqobil xizmat to‘g‘risida” gi Qonuni [18] bilan tartibga solinadi. Muqobil xizmat O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari o‘taydigan davlat xizmatining alohida turidir. Bu xizmat fuqaroning korxonalaridagi, muassasalardagi, xalq xo‘jaligi tashkilotlaridagi, yuqori malaka talab qilinmaydigan ishlarni yoki o‘z malakasiga mos ishlarni, shu jumladan, falokat, fojia, tabiiy ofat va boshqa favqulodda holatlarning oqibatlarini bartaraf etishga oid ishlarni bajarish bilan bog‘liqdir. Muqobil xizmat fuqarolarni harbiy ishga o‘rgatishni hamda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari uchun zahiradagi jangchilar tayyorlashni ko‘zda tutadi. O‘zbekiston Respublikasining 18 yoshdan 27 yoshgacha bo‘lgan, harbiy hisobda turadigan, muddatli harbiy xizmatga chaqirilishi lozim bo‘lgan fuqarolari, basharti ular xizmatga chaqirilayotgan shaxslardan tashqari 16 yoshga to‘lmagan to‘rt va undan ortiq bolali oiladan bo‘lsalar, harbiy xizmatni o‘tash davrida nogiron bo‘lib qolgan ota-onasi yoki aka-ukalari bo‘lsa, diniy e‘tiqodi qurol ushlashga yoki Qurolli Kuchlarda xizmat qilishga yo‘l qo‘ymaydigan ro‘yxatdan o‘tgan diniy tashkilotning a‘zosi bo‘lsalar muqobil xizmatni o‘tash huquqiga ega bo‘ladilar. Muqobil xizmatning muddati yigirma to‘rt oyni, oliy ma‘lumotli fuqarolar uchun esa o‘n sakkiz oyni tashkil qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi muqobil xizmatni o‘tash huquqiga ega bo‘lgan fuqarolarning o‘zga toifalarini ham belgilashi mumkin. Muqobil xizmatni o‘tayotgan shaxslar muqobil xizmat xizmatchilari deb ataladilar.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, fuqarolarning burchlari konstitutsiya miqyosida belgilanishi uni fuqarolar uchun bajarilishi majburiy hisoblangan majburiyati ekanligini anglash mumkin. Chunki konstitutsiya mamlakatning butun hududida oliy yuridik kuchga ega, to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qiladi va yagona huquqiy makonning asosini tashkil qiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan burchlarini bajaradilar. Burchlarni bajarish barcha fuqarolar uchun majburiy hisoblanmaydi, misol uchun soliqlarni to‘lash majburiyati bu mol-mulkka ega fuqarolar uchun va harbiy va muqobil xizmatni o‘tash majburiyati faqat O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari uchun taalluqli bo‘lib, O‘zbekiston hududida yashab kelayotgan fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, xorijiy davlat fuqarolari uchun tegishli emas. Barcha fuqarolar o‘zlarining konstitutsiyaviy burchlarini bajarish majburiyati borligini his qilgan holda o‘z vaqtida bajarsalar bu nafaqat o‘zlari uchun balki davlatimiz uchun ham foydalidir. Chunki soliqlarni o‘z vaqtida to‘lasalar ushbu mablag‘lar orqali davlat ta‘lim, ijtimoiy sohani, iqtisodiy soha va boshqalarni rivojlantirish ish haqi, nafaqalarni o‘z vaqtida to‘lashi mumkin. Atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish orqali o‘zimiz uchun, yaxshi yashashimiz uchun, qulay va sog‘lom muhitni yaratishimiz mumkin. Tarixiy, madaniy, ma‘naviy va ilmiy merosimizni asrab avaylash orqali nafaqat ularni balki o‘zligimizni asrab qolishimiz va ushbu merosni kelajak avlodga yetkazishimiz mumkin.

REFERENCES

1. O‘zbekiston davlati va huquqi asoslari: Darslik/Mualliflar guruhi; Huquq va jamiyat nashriyoti; - Toshkent:, 2019 - 192b.
2. B.T.Musayev, K.R.Aliyeva, B.Narimonov. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi.// Darslik. - Toshkent: TDYU,2019. - b.
3. Узбекистон Республикасининг Конституциясига шарх / А.А.Азизхужаев [ва бошк.], Узбекистон Республикаси адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик ин-ти. - Кайта ишланган ва толдирилган 2-нашр. - Тошкент: Узбекистон, 2013. - 544б.
4. Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik. - Toshkent: Adolat.2013. - 552 b.
5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda yangi tahrirda qabul qilingan)
6. Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik. - Toshkent: Adolat.2013. - 552 b.

7. O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 30-avgustda qabul qilingan “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida” gi O‘RQ-269-II-son Qonuni
8. <https://parliament.gov.uz/articles/372>
9. <https://yuz.uz/uz/news/vstuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyoeva-na-konferentsii-organizatsii-obedinyonnx-natsiy-po-izmeneniyu-klimata-cop28>
10. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi / Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 30.12.2019.,
11. https://uza.uz/oz/posts/ozbekistonda-soliq-va-yigimlar-adolatli-bolishi-konstitutsiyada-huquqiy-mustahkamlanmoqda_465809
12. Davlat va huquq asoslari: O‘rta ta’lim muassasalarining 11-sinfi va o‘rta maxsus, kasb-hunar muassasalari uchun darslik / N.Ismatova, O.Karimova. - Birinchi nashr. - Toshkent.: Yangiyul Poligraph Service, 2018. - 144 b.
13. https://uza.uz/oz/posts/ozbekistonda-soliq-va-yigimlar-adolatli-bolishi-konstitutsiyada-huquqiy-mustahkamlanmoqda_465809
14. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 17.09.2021й.,
15. 03/21/716/0877-сон Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 05.10.2021 й., 03/21/719/0929-сон
16. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/huquqshunoslik/vatanni-himoya-qilish-va-harbiy-xizmatni-o-tash-burchlar>
17. O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida” gi O‘RQ-436-II-son Qonuni
18. O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-martda qabul qilingan “Muqobil xizmatni tashkil etish va O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining uni o‘tashi tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” gi O‘RQ-128-son Qonuni

IJTIMOIIY JARAYONLARNI DASTURLASHDAGI MURAKKABLIKLAR

Boboqulov Abror Abdug'ani o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrasitayanch doktoranti

E-mail: abrorboboqulov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tizimlarning murakkabligi doimiy ravishda oshib borayotgan zamonaviy dunyoda dunyoni tahlil qilish va tushunishning an'anaviy yondashuvlari ko'pincha kam samara beradi. Asosiy kamchiliklardan biri bu hamma narsani ikkilik toifalarga bo'lish tendentsiyasidir: yaxshi va yomon, tartib va tartibsizlik, oqilona va irratsional. Biroq, bu yondashuv o'tish holatlarining boyligini e'tiborsiz qoldirib, tizimlarning murakkabligi va dinamikligini to'liq baholamaydi. Ushbu maqola murakkab tizimlar tuzilishini tushunishga muqobil yondashuv sifatida "o'rta tartib" tushunchasini taklif qiladi. Ushbu kontseptsiya an'anaviy ikkilik fikrlashdan tashqariga chiqadi, ularning munosabatlari va o'zaro ta'sirini yaxshiroq tushunish uchun tizimning turli jihatlarini chuqur tahlil qilish va integratsiyalashni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: *Murakkab tizimlar, o'rta tartib, mutlaq tartib, mutlaq tartibsizlik, ikkilik qarama-qarshiliklar, axloq va axloq, hissiylik va ratsionallik, dinamik jarayonlar, sabab va ta'sir tamoyillari, ikkilikdan tashqari fikrlash, tanlash erkinligi, integratsiya va murosaga kelish.*

СЛОЖНОСТИ ПРОГРАММИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

Бобокулов Аброр Абдугани угли

Ташкентский государственный экономический университет

Докторант кафедры «Социально-гуманитарные науки»

Электронная почта: abrorboboqulov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В современном мире, где сложность систем постоянно увеличивается, традиционные подходы к анализу и пониманию мира часто оказываются неэффективными. Одним из ключевых недостатков является тенденция мышления разделять все на бинарные категории: хорошее против плохого, порядок против хаоса, рациональное против иррационального. Однако такой подход игнорирует богатство переходных состояний и не позволяет полностью оценить сложность и динамизм систем. В данной статье

предлагается концепция "среднего порядка" как альтернативного подхода к пониманию структуры сложных систем. Эта концепция выходит за рамки привычного двоичного мышления, предлагая глубокий анализ и интеграцию различных аспектов системы, что позволяет лучше понять их взаимосвязи и взаимодействия.

Ключевые слова: Сложные системы, промежуточный порядок, абсолютный порядок, абсолютный хаос, бинарные оппозиции, мораль и этика, эмоциональность и рациональность, динамические процессы, принципы причины и следствия, небинарное мышление, свобода выбора, интеграция и компромисс.

DIFFICULTIES IN PROGRAMMING SOCIAL PROCESSES

Bobokulov Abror Abdugani oqli

Tashkent State Economic University

Doctoral student of the Department of Social Sciences and Humanities

Email: abrorboboqulov@gmail.com

ABSTRACT

In the modern world, where the complexity of systems is constantly increasing, traditional approaches to analyzing and understanding the world often turn out to be ineffective. One of the key flaws is the tendency of thinking to divide everything into binary categories: good versus bad, order versus chaos, rational versus irrational. However, this approach ignores the richness of transition states and does not fully appreciate the complexity and dynamism of systems. This article proposes the concept of "middle order" as an alternative approach to understanding the structure of complex systems. This concept goes beyond conventional binary thinking by offering in-depth analysis and integration of different aspects of a system to better understand their relationships and interactions.

Key words: *Complex systems, intermediate order, absolute order, absolute chaos, binary oppositions, morality and ethics, emotionality and rationality, dynamic processes, principles of cause and effect, non-binary thinking, freedom of choice, integration and compromise.*

Dasturlash texnologiyasi informatsion texnologiyalarda ishlatilgani kabi ijtimoiy jarayonlarni tushunish uchun ham ishlatiladi. Ijtimoiy jarayonlarni dasturlash bu, mal'lum jamiyatni tashkil etuvchi elementlarning o'zaro ta'sirini aniqlash, ularni tizim holatiga keltirish, tizimli loyiha orqali ularni bashorat qilishni o'z ichiga oladi. Elementlarning o'zaro ta'siri sifatida biz ijtimoiy tizimlar, odamlar, tashkilot va

guruhlarning birgalikdagi ijtimoiylashuvini tushunishimiz mumkin. Ularni dasturlash, tahlil qilish, bashorat qilish, optimal boshqarish va ijtimoiy muammolarga yechim berish xisoblanadi.

Barcha jarayonlarda bo'lgani kabi ijtimoiy jarayonlarda ham chiziqli va nochiziqlik, tartib va tartibsizlik mavjud. "Ijtimoiy jarayonlardagi chiziqli modellar sabab va oqibat o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri proporsionallikni nazarda tutadi, bu esa ijtimoiy jarayonlardagi o'zgarishlarning doimiyligini anglatadi. Biroq, ko'plab asarlarda ta'kidlanganidek, haqiqiy ijtimoiy jarayonlar ko'pincha chiziqli bo'lmaganligi bilan ajralib turadi, bu yerda kichik o'zgarishlar sezilarli va oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlarga olib kelishi mumkin"[1].

"Ijtimoiy tizimlar tartib va tartibsizlikni namoyon qilishi mumkin, bu ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va jarayonlarda tashkiliylik va bashorat qilish darajasini aks ettiradi. Tartib barqarorlik va bashorat qilish bilan bog'liq, tartibsizlik esa tartibsizlik va noaniqlikni ko'rsatadi. Dinamik tizimlardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tizimlar tartibdan tartibsizlikka va yana orqaga o'tishi mumkin, bu ijtimoiy jarayonlarning murakkabligi va dinamikligini ta'kidlaydi"[2].

Dasturlash odatda ijtimoiy jarayonlarni nazorat qilish va ularga ta'sir qilish uchun asosiy vosita xisoblanadi.

Ijtimoiy jarayonlarning nazorati haqida gapiradigan bo'lsak, bu holat to'liq faoliyatni tushunish, unga ta'sir va natijalarni oldindan belgilash imkoniyati xisoblanadi. Ya'ni aniq ta'sir va aniq natija. Bu yerda tasodifiylik bo'lmaydi. Bu qat'iy determenizmni ifodalab, ta'sirlar chiziqli va natijalar ham ishonchli va chiziqli ekanligini anglatadi. Real jamiyatdagi ijtimoiylashuvning ko'pincha nochiziqli ekanligini xisobga olsak, "ijtimoiy jarayonlarning to'liq nazorati" kabi ibora shubha ostida qoladi.

Ijtimoiy jarayonlarga ta'sir qilish esa uni tasarruf etish yoki nazorat qilish bilan amalga oshmasada, ijtimoiy jarayonlarning tarkibi yoki xususiyatlarini ma'lum miqdorda o'zgartirishga qodir. Ijtimoiy jarayonlarni to'liq nazorat qilmasdan, ularga ta'sir qilish ba'zida murakkab dinamik xususiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Lekin ushbu ta'sirlar ma'lum natijalarga xissa qo'shishi mumkin. Bu yerda natija ta'sirga proporsional, lekin ta'sir har doim ham to'liq nazorat bilan kechmaydi yoki natija ham to'liq jarayonni tavsiflamaydi. Ijtimoiy jarayonlarning murakkab dinamik va noaniqlik xususiyatlariga ega ekanligiga qaramay, xavflarni minimallashtirish va ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun ehtimoliy strategiyalar ishlab chiqiladi, ular odatda ijtimoiy dasturlar deb nomalanadi.

Murakkabliklarning makrobosiqichida ham (ya'ni jamiyatda), mikrodarajada ham (individual) jarayonlarni nazorat qila olmasakda biz undagi ma'lum narsalarga ta'sir ko'rsata olamiz.

Masalan inson salomatligi uchun jiddiy xafv keltiradigan spirtli ichimliklar yoki tamaki mahsulotlari savdosini to'liq ta'qiqlash yoki ularning noqonuniy aylanmasiga chek qo'yish murakkab jarayon xisoblangani uchun, ularni nazorat qilish qiyin, lekin tovarlarga soliq solish, ushbu tovarlar reklamasini qisqartirish, chekish yoki ichishni tashlaganlarga yoki ushbu mahsulotlarni sotmaslik uchun kafe va restorablarga imtiyoz berish orqali, ularning savdosiga jiddiy ta'sir o'tqazish mumkin. Xulosaga ko'ra ta'sir qilish uchun total nazorat shart emas. Shuni unutmashlik ham kerakki ta'sir qila olishimiz ham, to'liq nazorat qila olishimizni anglatmaydi.

Ijtimoiy jarayonlarni tizimlashtirishdagi noxiziqli faoliyat va tartibsizliklarning odatda o'rganuvchi subyekt tomonidan belgilanganligi ta'sir ko'rinishdagi konsepsiya xisoblanadi, uning to'liq nazoratigina bizga tartib va tartibsizliklar to'g'risidagi universal kategoriyalar va ulardagi tamoillar haqida ma'lumot bera oladi. Masalan tartibsizlikning mavjudligini odatda biz tartib deb xisoblagan tamoillarning buzilishiga nisbatan belgilaymiz. Bu aniq va qat'iy tartib to'g'risida tamoillarga ega bo'lmay turib tartibsizlikni belgilash xisoblanadi. Analogiya sifatida nazorat bo'lmasada, ta'sir qilish mumkinligini anglatadi. Total nazorat uchun bizga umumiy tizimlar nazariyasi zarur va undan keyin bizda ta'sir qilish ham shunga proporsional amalga oshadi. Bularning barchasi, tartib va tartibsizlik konspeziyalari universal ahamiyat kasb etish borasida subyektiv ekanligini belgilaydi.

Mutlaq tartib konsepsiyasi yo'qligi yoki ijtimoiy jarayonlarning to'liq nazorat qila olmasligimiz ularga ta'sir qilishimiz mumkin emasligini anglatmaydi. Ba'zan universallik, totallik, binar qutblarni izlash, ularni bir biriga qarama – qarshi qo'yish, yoki mutaq nazoratni o'rniga muayyan o'zgaruvchilar tabiati, ularni yo'naltiruvchi, rag'batlantiruvchi yoki so'ndiruvchi tamoillar orqali strategiyalar ishlab chiqish samaraliroqdir.

Albatta tartib, barqarorlik, metafizika va tartibsizlik, beqarorlik, diallektika konsepsiyalari dualizm va binarlik tamoillarisiz amalga oshmagan bo'lar edi. Ularsiz ikki bir – birini istisno qiluvchi yoki qara – ma qarshi tamoillar haqida gap ham bo'lishi mumkin emas edi. Aynan barqarorlik orqali beqarorlik, o'zgarishlardagi turg'unlik orqali qonunlar, bashoratlar paydo bo'ldi. Doimiy qaytarilish, hodisalarning barqarorligi undan kelib chiqadigan natijalarning takrorlanishi ushbu voqea va hodisalarni bashorat qilishga va shu asosida bilim, fan va sohalarning paydo bo'lishiga xizmat qildi. Aynan fan sababiy aloqadorlik, barqarorlik va takrorlanishlar

tamoiliga asoslanardi. O'zgarishlarda umumiy qonuniyatlar va takrorlanishlar bo'lmasa biz, ularni umuman bir biriga nisbatan miqyosini, ko'lamini va belgilarini anglamagan bo'lar edik.

Barcha jarayonlarni tashkil qiluvchi elementlarga nisbatan ikkilik sifatida qarash, ushbu tamoilga ko'ra tizimlarni reduksionistik tavsiflash, murakkab tizimlarning tabiatini to'laqonli izohlash uchun yetarli xisoblanmaydi.

“Chiziqli bo'lmagan va ko'p o'lchovli dinamik o'zaro ta'sirlarning qaytarilmas tabiati an'anaviy reduksionistik yondashuvlarni qiyinlashtiradi”[3].

Xuddi shu kabi tartib va tartibsizlik tushunchalariga stereotipik binar tizim sifatida emas balki integral tizim sifatida qarash murakkab tizimlarning tabiatini tushunishga yordam beradi. Shuningdek ikki qarama qarshi qutblarning murosaa nuqtalarini topishga va ularga ta'sir qiluvchi yoki ulardan yuqori turuvchi tizimlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Ushbu integratsiyani biz shartli ravishda o'rta tartib deb nomlaymiz. Chunki yuqorida keltirilganidek bizda to'liq nazorat mavjud emas. Shunga ko'ra bizda noma'lum absolyut tartib, o'rta tartib va nol qiymatda tartibning mavjud emasligi kabi konsepsiyalar mavjud. Ular ko'lam va foiz jihatdan quyidagicha ko'rinishga ega: Absolyut tartib=100, tartibsizlik=0 va o'rta tartib yuz va nollar orasida yotadi. Spektrning bir uchida absolyut tartib mavjud va boshqa uchida to'laqonli tartibsizlik hukm suradi. Absolyut tartib fanga noma'lum konseptual qurilma bo'lsa, absolyut tartibsizlik ham belgisiz, tamoilsiz tuzilma. Bizda faqat o'rta tartiblar haqida ma'lumotlar bor xolos. Faraz qilaylik, o'rta tartiblar, odatda 80 foiz tartib va 20 foiz tartibsizlikdan iborat. Ba'zan esa teskarisi. O'rta tartiblardagi absolyut tartibning yuqorilashuvi ya'ni foiz ko'rsatkichining oshishiga ko'ra, uni aniqlash oson kechadi, aksincha tartibsizlik miqdori ko'paysa, ushbu jarayon tamoilllarini aniqlash murakkabligi oshadi.

Mutlaq tartib (100%) - bu tizimning barcha elementlari to'liq va ideal tartibda bo'lgan ideallashtirilgan holat. Biroq, tizimga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillar tufayli bunday holatga haqiqatda erishib bo'lmaydi.

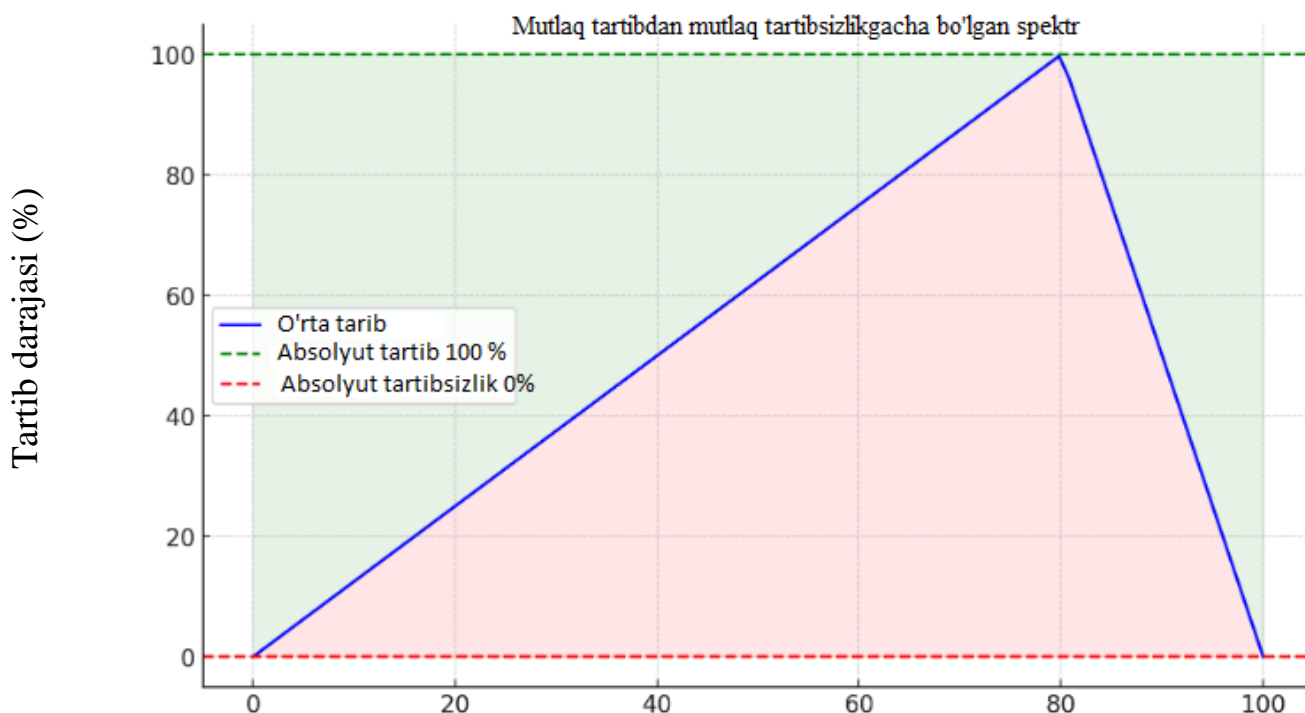
Mutlaq tartibsizlik (0%) - bu to'liq tartibsizlik holati, hech qanday tuzilma yoki tamoillarning yo'qligi. Mutlaq tartib kabi, mutlaq tartibsizlik kamdan-kam hollarda uning sof shaklida topiladi, chunki hatto eng tartibsiz tizimlar tuzilish elementlarini o'z ichiga olsa tartibga aylanadi.

O'rta tartib - bu tizimlar odatda ishlaydigan real holat. Bu tartib va tartibsizlikning aralashmasi bo'lib, unda tartib va tartibsizlik elementlari dinamik va moslashuvchan tizimni yaratish uchun birga yashaydi.

O'рта tartib kontekstida turli tushuncha, konsepsiya yoki tamoillar, binar oppozitsiyasiz tahlil qilinishi bilan ahamiyatlidir. Ya'ni bir tizimdagi xususiyatlarni yaxshi va yomonga, xavfli va xavfsizga ajratish, ulardan birining tizimdagi ta'siri boshqasini yo'qolishiga olib kelishidan boshqa omillarni ko'rmaslik, yoki ularning zaruriy bir – birini tashkil etishi kabi xususiyatlarni xisobga olmaslik kabi xatolardan qutqaradi.

Gap shundaki dunyodagi barcha jarayonlar ham qat'iy ravishda ikki maydonga ajralmaydi va murakkab jarayonlarni faqat ikki qutb bilangina tushuntirib bo'lmaydi.

Ushbu yondashuv stereotiplarda, spektrlarda va mantiqan ham birga uchrashi mumkin bo'lmagan turli yondashuvlar va g'oyalarni birgalikda ko'rib chiqishga yordam beradi. Shuningdek dinamik jarayonlarni tugashi deb qaraladigan lekin aslida bir holatdan ikkinchi holatda o'tishdek tizimlarning turli darajalardagi murakkab aloqa va munosabatlarni yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Taqdim etilgan grafik mutlaq tartibdan mutlaq tartibsizlikgacha bo'lgan spektrni, asosiy tushuncha sifatida o'рта tartib tushunchasini aks ettiradi. Yashil nuqta chiziq mutlaq tartibni (100%), qizil nuqta esa mutlaq tartibsizlikni (0%) ifodalaydi. Ko'k chiziq o'rtacha tartibni ko'rsatadi, bu asosan 80% tartib va 20% tartibsizlik deb taxmin qilinadi, lekin spektr bo'ylab farq qilishi mumkin.

Grafik shuni ko'rsatadiki, biz yashil maydonga qanchalik yaqin bo'lsak, tartib darajasi shunchalik yuqori bo'ladi, qizil maydonga yaqinroq harakat qilish tartibsizlikning kuchayishini ko'rsatadi. O'rtacha tartib egri chizig'i ostidagi yoritilgan

maydonlar tartibdan tartibsizlikka o'tishning o'zgaruvchanligi va gradientini ko'rsatadi va bu holatlar o'rtasida aniq chegara yo'qligini ta'kidlaydi. Ushbu vizualizatsiya ijtimoiy va boshqa murakkab tizimlar kamdan-kam hollarda to'liq tartibli yoki butunlay tartibsiz ekanligini ta'kidlaydi. Aksariyat tizimlar ushbu ekstremallar orasida joylashgan bo'lib, ularni tushunish va boshqarish uchun moslashuvchan va nozik yondashuvni talab qiladi.

Inson tafakkuri ham ko'pincha axloq, emotsionallik va ratsionallik matritsalarida haqiqiy o'zgarishlarga baxo berolmaydi. Shu sababli ham qat'iy qutblarda fikrlash har doim ham yaxshi natijaga olib kelmaydi. Ba'zan muammolar ham bir axloq va axloqsizlik kabi binar tizimda kechgani kabi boshqa tizimga o'tish yoki rivojlanishni kuzatmasligimiz mumkin. Mantiqan agar tanlovda axloq, emotsionallik va ratsionallikdan boshqa tizim bo'lmasa bu tanlovni erkin deb bo'lmaydi, ya'ni u faqat uch doirada erkin xolos. Agar insonda haqiqatda ham boshqa muqobil bo'lmasa demak u mavjud doiralar ichida erkin xolos, shuning uchun inson ba'zida jarayonlarga ta'sir etmaydi balki jarayonlarning o'zini tashkil etadi. Yana bir muammo shundaki, ya'ni tanlov erkinligi, agar tanlov determin(sababiy aloqalarga bo'ysungan) bo'lsa ushbu tanlovni kim amalga oshirdi inson ongimi yoki uning tanasi, bu yerda insonning ishtiroki qanday? Agar tanlov sabab oqibat tamoillariga asoslanmasa, unda ham insonni ishtiroki qaysi tamoillarga asoslanadi.

Tizimlarga o'rta tartib sifatida yondashish ba'zida, mavjud axloqiy, hissiy va ratsionallik orasidagi kompromiss nuqtalarni topishga. Bir mohiyatni tashkil qiluvchi tizimlarni alohida qarama-qarshi qutblarga(ratsional- irratsional, chiziqli – nochiziqli, diniy va dunyoviy) ajratmasdan uchinchi yo'l orqali tahlil qilishga yordam berishi mumkin. Qutbli fikrlash - insonning hodisa va tushunchalarni qora va oq toifalarga aniq bo'lish tendensiyasidir. Ushbu soddalashtirish kundalik hayotda yordam berishi mumkin, lekin ko'pincha dunyoning haqiqiy murakkabligini aks ettirmaydi. Masalan, axloqda ko'pincha yaxshilik va yomonlikning chegaralari o'rtasida juda ko'p soyalar mavjud va ko'plab vaziyatlar kontekstni chuqur tahlil qilish va tushunishni talab qiladi.

Insoniy tafakkuri, tanlash erkinligi va murakkab tizimlarni tahlil qilish haqidagi munozaralar haqiqatni tushunishga yondashuvlarimizni qayta ko'rib chiqish muhimligini ta'kidlaydi. Qanday qaror qabul qilishimiz va bu qarorlarga qanday omillar ta'sir qilishi haqida o'ylash o'zimizni va atrofimizdagi dunyoni yaxshiroq tushunishimizga yordam beradi. Shuningdek, u psixologiya, falsafa, nevrologiya va boshqa sohalar bizning umumiy tushunchamizga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan inson xatti-harakati va ijtimoiy tizimlarni o'rganishga fanlararo yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Forrester, J. (1987). Nonlinearity in high-order models of social systems. *European Journal of Operational Research*, 30, 104-109. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(87\)90086-5](https://doi.org/10.1016/0377-2217(87)90086-5). Andersson, K., & Zhang, W. (1997). Nonlinearity in social dynamics – order versus chaos. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 1, 111-126. <https://doi.org/10.1155/S1026022697000125>.)
2. Schiepek, G., Kowalik, Z., Schutz, A., Köhler, M., Richter, K., Strunk, G., Mühlnickel, W., & Elbert, T. 1997. Psychotherapy as A Chaotic Process I. Coding the Client-Therapist Interaction by Means of Sequential Plan Analysis and the Search for Chaos: A Stationary Approach. *Psychotherapy Research*, 7, 173-194. <https://doi.org/10.1080/10503309712331331953>. Warren, K., Franklin, C., & Streeter, C. (1998). New Directions in Systems Theory: Chaos and Complexity. *Social Work*, 43, 357-372. <https://doi.org/10.1093/SW/43.4.357>.)
3. Tajima S, Yanagawa T, Fujii N, Toyozumi T (2015) Untangling Brain-Wide Dynamics in Consciousness by Cross-Embedding. *PLoS Comput Biol* 11(11): e1004537. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1004537>

DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATI ORGANLARI VA ICHKI AUDIT XIZMATLARI FAOLIYATINI MUVOFIQLASHTIRISH MASALALARI

Mustafayeva Kamola Rixsivayevna

O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi

1-kurs magistranti

kamus131213@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o'rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish davlat mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlash, moliyaviy qonunbuzarliklarning oldini olish va aniqlash tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Davlat moliyaviy nazorat organlari, cheklangan resurslar, aloqa va hamkorlik, ichki audit xizmatlar, qo'shma auditlar, hisobotlarni almashish, cheklangan resurslar.*

ISSUES OF COORDINATING THE ACTIVITIES OF STATE FINANCIAL CONTROL BODIES AND INTERNAL AUDIT SERVICES

ABSTRACT

This article analyzes the coordination of activities between state financial control bodies and internal audit services, ensuring effective use of state funds, prevention and detection of financial violations.

Key words: *State financial control bodies, limited resources, communication and cooperation, internal audit services, joint audits, exchange of reports, limited resources.*

ВОПРОСЫ КООРДИНАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ И СЛУЖБ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется координация деятельности органов государственного финансового контроля и служб внутреннего аудита, обеспечивающая эффективное использование государственных средств, предупреждение и выявление финансовых нарушений.

Ключевые слова: органы государственного финансового контроля, ограниченные ресурсы, коммуникация и сотрудничество, службы внутреннего аудита, совместные проверки, обмен отчётами, ограниченные ресурсы.

METODLAR

Maqolada tarixiylik hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Ma'lumotlar izlashda O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksi, maqolalar va turli xil internet saytlaridan xususan, <http://Bard.google.com> saytidan foydalanildi.

KIRISH

Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o'rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish davlat mablag'laridan samarali va samarali foydalanishni ta'minlash, moliyaviy qonunbuzarliklarning oldini olish va aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Biroq, ushbu muvofiqlashtirishga erishishda bir qator muammolar paydo bo'lishi mumkin, jumladan:

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Turli xil vakolatlar va maqsadlar: Davlat moliyaviy nazorati organlari odatda davlat tashkilotlarining moliyaviy boshqaruvini nazorat qilish bo'yicha keng vakolatlarga ega, ichki audit xizmatlari esa ularning tegishli sub'ektlari rahbariyatiga ishonchni ta'minlashga qaratilgan. Mandatlardagi bu tafovut samarali moliyaviy nazoratni tashkil etuvchi turli ustuvorliklar va istiqbollarga olib kelishi mumkin.

Muloqot va hamkorlikning yo'qligi: davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o'rtasida aloqa va hamkorlikning etishmasligi bo'lishi mumkin. Bu sa'y-harakatlarning takrorlanishiga, hamkorlik uchun o'tkazib yuborilgan imkoniyatlarga va davlat tuzilmalari duch keladigan xavf va muammolarni umumiy tushunmaslikka olib kelishi mumkin²⁰⁷.

Cheklangan resurslar: Davlat moliyaviy nazorati organlari ham, ichki audit xizmatlari ham resurslar cheklovlariga duch kelishi mumkin. Bu ularning faoliyatini samarali muvofiqlashtirishni qiyinlashtirishi mumkin.

Muvofiqlashtirishning aniq asoslari mavjud emas: ayrim hollarda davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari faoliyatini muvofiqlashtirishning aniq asoslari mavjud emas. Bu bir-biriga zid bo'lgan joylarni aniqlash va hal qilishni va ularning harakatlari bir-birini to'ldirishini ta'minlashni qiyinlashtirishi mumkin.

Bunday qiyinchiliklarga qaramay, davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o'rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishni takomillashtirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

²⁰⁷ <http://Bard.google.com>

Aniq rol va majburiyatlarni belgilash: Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari uchun aniq rol va majburiyatlarni belgilash muhim ahamiyatga ega. Bu harakatlarning takrorlanishini oldini olishga yordam beradi va ikkala tashkilot ham o'zlarining kuchli tomonlariga e'tibor qaratishlarini ta'minlaydi.

Aloqa va hamkorlikni rivojlantirish: Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlarini muntazam ravishda muloqot qilish va hamkorlik qilishga undash kerak. Bu muntazam uchrashuvlar, qo'shma auditlar va axborot almashish kabi rasmiy va norasmiy kanallar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Muvofiqlashtirish asoslarini ishlab chiqish: Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari faoliyatini muvofiqlashtirish asoslari ularning sa'y-harakatlari bir-birini to'ldiruvchi bo'lishini va davlat tuzilmalari oldida turgan eng muhim risklarni bartaraf etishini ta'minlashga yordam beradi. Ushbu tizim ikkala tashkilot bilan maslahatlashgan holda ishlab chiqilishi va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish uchun etarlicha moslashuvchan bo'lishi kerak²⁰⁸.

Yuqoridagilardan tashqari, davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o'rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi chora-tadbirlar ham amalga oshirilishi mumkin:

Audit rejalarini birgalikda ishlab chiqish va amalga oshirish: Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari birgalikda audit rejalarini ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari mumkin. Bu ularning auditorlik harakatlari muvofiqlashtirilganligini ta'minlashga va ular bir-birini takrorlashning oldini olishga yordam beradi.

Audit natijalari va hisobotlarini almashish: Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari audit natijalari va hisobotlarini bir-birlari bilan bo'lishishlari kerak. Bu har ikkala sub'ektning davlat tuzilmalari oldida turgan xavf va muammolardan xabardor bo'lishiga va ularni bartaraf etish choralari ko'rishiga yordam beradi.

Bir-birlari bilan muntazam ravishda fikr-mulohaza yuritish: Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari tegishli auditorlik faoliyati yuzasidan bir-birlari bilan muntazam ravishda fikr-mulohaza yuritib turishlari kerak. Bu yaxshilanishi lozim bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash va ularning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishga yordam beradi.

XULOSA

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o'z faoliyatini muvofiqlashtirish va samaradorligini oshirishi mumkin, bu esa pirovardida davlat sektorida moliyaviy

²⁰⁸ <http://Bard.google.com>

boshqaruv va javobgarlikni yaxshilashga olib keladi. Shu bilan bir qatorda, bunday qiyinchiliklarga qaramay, davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari o‘rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishni takomillashtirish bo‘yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. 01.01.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida Prezident Farmoni. 29.06.2018. <https://xs.uz/uz/post/>
3. <https://lex.uz/docs/-4674902>
4. <https://soliq.uz/page/>
5. <http://Bard.google.com>

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE WTO: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Fayzullaeva Shakhlo Jumaniyoz kizi

Lecturer of the Department of International Law and Human Rights of Tashkent
State Law University

ABSTRACT

The World Trade Organization (WTO) plays a significant role in shaping global intellectual property rights (IPR) standards. This article examines the challenges and opportunities presented by the regulation of intellectual property rights within the WTO framework. By analyzing the impact of TRIPS Agreement (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) on member countries, this study highlights the complexities of balancing innovation incentives and access to essential goods and services. Furthermore, the article explores the evolving landscape of IPR issues in the context of technological advancements and discusses potential solutions to address the concerns of developing countries in the WTO.

Keywords: *WTO, Intellectual Property Rights, TRIPS Agreement, Global Trade, Innovation, Developing Countries, Technology, Access to Medicines, Innovation Incentives, Technology Transfer.*

Intellectual Property Rights (IPRs) have become a critical component of global trade, shaping economic growth, innovation, and access to knowledge. The World Trade Organization (WTO) plays a central role in establishing international norms and regulations governing IPRs. However, navigating the complex landscape of IPRs within the WTO framework poses various challenges and opportunities for member states, particularly concerning balancing interests in innovation, public health, and equitable access to knowledge. This article delves into the challenges and opportunities surrounding intellectual property rights within the WTO, exploring key issues and potential avenues for addressing them.

The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) is the primary international agreement governing IPRs within the WTO framework. Enforced in 1995, the TRIPS Agreement establishes minimum standards for the protection of intellectual property, including patents, copyrights, trademarks, and trade secrets. These standards aim to promote innovation, technological transfer, and the dissemination of knowledge while ensuring a balance between the interests of right holders and the broader public.

Challenges:

Access to Medicines: One of the most pressing challenges within the realm of IPRs in the WTO is balancing the need for innovation with ensuring access to essential medicines, particularly in developing countries. The TRIPS Agreement has been criticized for potentially limiting access to affordable generic medicines due to stringent patent protections, particularly for life-saving drugs such as antiretrovirals for HIV/AIDS treatment.²⁰⁹

Technology Transfer and Capacity Building: Developing countries often face challenges in effectively utilizing intellectual property systems to foster innovation and technology transfer. The TRIPS Agreement mandates the provision of technical assistance and capacity building for developing countries to enhance their IP infrastructure. However, disparities in resources and expertise pose significant barriers to leveraging intellectual property for economic development. **Flexibilities and Public Interest:** The TRIPS Agreement includes flexibilities such as compulsory licensing and parallel importing, which allow member states to safeguard public health and promote access to essential goods. However, the interpretation and implementation of these flexibilities vary, leading to disputes and tensions between member states, particularly concerning issues like access to medicines and agricultural products.

Opportunities:

Public Health and Access to Medicines: Despite challenges, the TRIPS Agreement provides avenues for addressing public health concerns through flexibilities such as compulsory licensing and the Doha Declaration on TRIPS and Public Health. Continued dialogue and collaboration within the WTO can facilitate the implementation of these flexibilities to ensure access to affordable medicines while incentivizing innovation.

Technology Transfer and Innovation: The WTO can serve as a platform for promoting technology transfer and capacity building initiatives, particularly for developing countries. Enhanced technical assistance programs, technology sharing mechanisms, and knowledge exchange platforms can facilitate the transfer of technology and expertise, fostering innovation and sustainable development.

Balancing Interests: The WTO provides a forum for member states to negotiate and strike a balance between competing interests in intellectual property, public health, and access to knowledge. Continued engagement and dialogue are essential

²⁰⁹ Gurry, Francis, and Debora Halbert. "Globalization, development, and intellectual property: New challenges and new opportunities." In *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, pp. 291-300. The American Society of International Law, 2005.

for addressing emerging challenges and evolving global priorities, including those related to climate change, digital technologies, and genetic resources.²¹⁰

Intellectual Property Rights (IPR) have emerged as a critical component of global trade and economic development, with the World Trade Organization (WTO) playing a central role in shaping international standards and regulations in this domain. The Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) Agreement, which came into effect in 1995, marked a significant milestone in the multilateral governance of IPR, by harmonizing and strengthening protections for patents, trademarks, copyrights, and other forms of intellectual property across member countries. While TRIPS has undeniably contributed to the promotion of innovation and creativity worldwide, it has also sparked debates and controversies over the balance between protecting intellectual property and ensuring access to essential goods and services, particularly in developing countries.

One of the key challenges facing the WTO in the realm of intellectual property rights is striking a delicate balance between the interests of rights holders, such as pharmaceutical companies and technology firms, and the broader public interest in accessing affordable medicines, essential technologies, and knowledge goods. The TRIPS Agreement, for instance, has faced criticism for potentially stifling competition, limiting technology transfer, and posing barriers to access to medicines in low- and middle-income countries. The debate over the scope and enforcement of patents, particularly in the pharmaceutical sector, has been a contentious issue within the WTO, with concerns raised over the implications of stringent intellectual property protections on public health outcomes and technological innovation.

Moreover, the rapid pace of technological advancement and digital innovation has posed new challenges for the regulation of intellectual property rights in the WTO. The rise of digital technologies, e-commerce platforms, and intellectual property-intensive industries has raised questions about the adequacy of existing IPR frameworks to address emerging issues such as data privacy, online piracy, and cross-border enforcement of intellectual property rights. The need for updated and flexible mechanisms to address these challenges has become increasingly pressing, as the global economy becomes more interconnected and reliant on digital technologies for growth and development.

In response to these challenges, the WTO has an opportunity to enhance its role as a forum for multilateral cooperation and dialogue on intellectual property rights. By promoting a more inclusive and transparent process for the negotiation of

²¹⁰ Bird, R., Bird, R. and Jain, S.C. eds., 2009. *The Global challenge of intellectual property rights*. Edward Elgar Publishing.

intellectual property standards, the WTO can foster a conducive environment for addressing the concerns of all stakeholders, including developing countries, small and medium enterprises, and civil society organizations. Furthermore, the WTO can play a crucial role in facilitating technology transfer, capacity-building, and technical assistance to support developing countries in harnessing the benefits of intellectual property rights for sustainable development and economic growth.

In conclusion, the regulation of intellectual property rights in the WTO presents a complex set of challenges and opportunities for global governance. By addressing the concerns of developing countries, promoting innovation, and ensuring access to essential goods and services, the WTO can play a pivotal role in advancing a more balanced and equitable international intellectual property regime. Through collaborative efforts and constructive dialogue, the WTO has the potential to shape a future where intellectual property rights are harnessed for the collective benefit of all nations and peoples. Intellectual Property Rights in the WTO present both challenges and opportunities for member states seeking to promote innovation, economic development, and access to essential goods and services. While the TRIPS Agreement establishes minimum standards for intellectual property protection, ongoing efforts are needed to address disparities in implementation, enhance technology transfer, and safeguard public health interests. By leveraging the platform of the WTO, member states can work collaboratively to navigate the complex terrain of intellectual property rights, advancing shared goals of innovation, sustainability, and equitable access to knowledge.

REFERENCES

1. Gurry, Francis, and Debora Halbert. "Globalization, development, and intellectual property: New challenges and new opportunities." In *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, pp. 291-300. The American Society of International Law, 2005.
2. Anderson, Robert D., and Hannu Wager. "Human rights, development, and the WTO: The cases of intellectual property and competition policy." *Journal of International Economic Law* 9, no. 3 (2006): 707-747.
3. Bird, R., Bird, R. and Jain, S.C. eds., 2009. *The Global challenge of intellectual property rights*. Edward Elgar Publishing.

NORMUROD NORQOBILOVNING “CHANGALZOR ITI” QISSASIDAGI QORAVOY OBRAZINING DINAMIK TALQINI

Ashurov Bekzod Shavkatjon o‘g‘li

NamDU O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: bekozod.ashurov.1994@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yozuvchi Normurod Norqobilovning “Changalzor iti” qissasidagi qahramonlar, ularning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, yozuvchi badiiy maqsadini ochishga qay darajada xizmat qilishi haqida fikr yuritiladi. “Changalzor iti” qissasidagi Qoravoy obraziga xos xarakterli xususiyatlarni yoritilgan. It obrazi Tolmas obrazi bilan yonma-yon tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Normurod Norqobilov, hikoya, obraz, kompozitsiya, personaj, “Changalzor iti”, it, Qoravoy, Olapar, Tolmas.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются персонажи рассказа «Чангалзор Ити» писателя Нормурода Норгабилова, их идейно-художественные особенности, а также в какой степени они служат раскрытию художественной цели писателя. Автором выделены особенности черт характера Каравой в повести «Чангалзор Ити». Образ собаки был проанализирован параллельно с образом Толмаса.

Ключевые слова: Нормурод Норкабилов, сюжет, образ, композиция, персонаж, «Чангалзор Ити», собака, Каравой, Олапар, Толмас.

ABSTRACT

This article discusses the characters in the short story "The Dog of the jungle" by the writer Normurod Norqabilov, their ideological and artistic characteristics, and to what extent they serve to reveal the writer's artistic goal. Characteristic features of the character of Karavoy in the story "The Dog of the jungle" are highlighted. The image of the dog was analyzed side by side with the image of Tolmas.

Keywords: Normurod Norqabilov, story, image, composition, character, "The Dog of the jungle", dog, Karavoy, Olapar, Tolmas.

KIRISH

Ma'lumki, har qanday san'atkor o'zining badiiy-ijodiy konsepsiyasini badiiy obraz yordamida namoyon etadi. Obraz orqali yozuvchida yuz berayotgan borliqni anglash jarayoni, yaratilayotgan badiiy borliqqa ijodkorning hissiy-falsafiy, badiiy-estetik munosabati yuzaga chiqadi. “Badiiy obraz estetika va adabiyotshunoslikning asosiy kategoriyalaridan biri. Inson faoliyatining alohida sohasi bo‘lgan badiiy ijodiy

jarayon va uning mahsuli bo‘lib, badiiyatga bog‘liq bo‘lmagan borliq va san‘atga spetsifik munosabatda bo‘lishi bilan ajralib turadi”²¹¹. Shu ma’noda yaratilayotgan, badiiy obraz ham anglayotgan hodisa mazmuni, ham san‘atkor shaxsiga nisbatan teran kirib borish vositasi sifatida yaratilayotgan individual to‘qima hodisada umumiy hayot qonuniyatini ifoda etadi. Shu ma’noda Normurod Norqobilovning “Changalzor iti” nomli qissasidagi bosh qahramon tug‘ilishi, olamni anglay boshlashi, ov qilishni o‘rganishi, boshqa hayvonlar bilan tanishuvi, insonga nisbatan turli munosabatida obrazning spetsifik jihatlarini yaxshiroq ochilganini kuzatish mumkin²¹².

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Qoravoyning ko‘z ochib, ilk ko‘rgan novdalari bir-biriga chirmashgan devorday qalin butalar bo‘ldi. Butalar tagidan o‘tgan yilgi xas-hashaklar mo‘ralab turar, muzdek namxush havoda shuvoq isiga qorishiq zax hidi anqir, o‘lik oftob nuriga ko‘milgan chakalazor o‘ta adoqsizdek taassurot uyg‘otardi. Aslida ham changalzor kichkina emas, otda tevaraklaganda, yarim soatlik maydonda yastanib yotardi. Qoravoy uchbu changalzorning qoq o‘rtasidagi sayhonliklarning birida” dunyoga kelgandi. Mo‘jaz bu maydon dastlab unga keng olam tuyulgandi [2, 234-bet].

Mazkur parcha qissa ekspozitsiyasida keltirilgan bo‘lib, yozuvchi bosh qahramon Qoravoy obrazining dunyoga kelishi va olamni anglashi bilan bog‘liq voqeani bayon qiladi. Tavsifiy-rivoya usulidagi bayonda roviy-muallif har qanday obrazning tug‘ilishi bilan bog‘liq oddiylikdan murakkablikka yo‘nalgan dialektik fikrlash tarzini tanlagan. Bunda Qoravoy tug‘ilgan makon va uning badiiy tasviri beriladi. E’tibor qilinsa, ilk ko‘rgani qalin novdali butalar Qoravoyni tashqi olamdan asrovchi vosita sifatida ham olinishi mumkin. Buta tasviridan keyin sekin astalik bilan uning ostidagi xas-hashak tasviri berilishi bilan aniq vaqtga ham ishora qilinadi: *“Butalar tagidan o‘tgan yilgi xas-hashaklar mo‘ralab turar”*. Yozuvchi badiiy makon tasvirini berib, keyin aniq maqsadni tavsiflaydi. Lekin bu vaqt qish oxiri, bahor kelish arafasi ekanligini tahmin qilish mumkin. Chunki o‘tgan yilgi o‘tlar jonlantirilib, Qoravoyga qarab mo‘ralagandek berilishi ortidan obrazning rivoya markaziga chiqishi ham seziladi. Qoravoy tug‘ilgan joy changalzor o‘rtasidagi sayhonlik ekanligi esa bu joyni tabiiy qo‘rg‘onligini bildiradi. Changalzorning kengligi va yovvoyi tabiat ekanligi esa itning ham shu tabiat bilan uyg‘unligini anglatadi.

²¹¹ Коллектив. Образ художественный. Поэтика: слов, актуал. терминов и нятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М.: Издательство Кулагинной; Intrada, 2008. – С.149-151 (358 с)

²¹² Норқобилов Н. Бекатдаги оқ уйча. Хикоялар ва қиссалар. – Тошкент: Шарқ. – Б. 234-297. Fasldagi havolalar shu manbadan olindi. Keyin katta qavsda kitob sahifasi ko‘rsatiladi.

To'g'ri, badiiy obrazdagi hayotiy mohiyatni oldindan tayyor obyekt sifatida ko'rsatib bo'lmaydi. Uni faqat tasavvur qilish mumkin, xolos. Masalan, Normurod Norqobilovning "Changalzor iti" qissasidagi Olapar, Qoravoy, Bo'ribosar, Qora it, Ola it kabi itlar zimmasidagi badiiy mazmun majoziy ma'noda inson erki, ruhiy olami haqidagi g'oyani ham bildiradi. Buni quyidagi tasvirda aniq kuzatish mumkin: "Ona it – Olapar kunduzlari qorasini kam ko'rsatadi... Aslida u yovvoyiy it emasdi. Yovvoyilikni o'g'ri fe'li tufayli bir yil burun kasb etgandi. Ungacha yakkatomik Haydar ko'saning eshigini qo'riqlardi. Haydar ko'sa tabitan badfe'l odam edi. Olaparning o'g'riligini kechira olmadi" [2, 234-235-betlar].

Mazkur parchada Olaparning zimmasidagi yetakchi vazifalardan biri, avvalo, itning shaxs sifatida voqelikni anglashi, idrok etishi, ikkinchidan esa Qoravoyning onasi sifatida o'z kuchugiga nimalarni meros qoldigani, uchinchi, majoziy ma'noda, daydi, muqum turmush tarziga ega bo'lmagan kishi sifatida ham berilganini e'tirof etish kerak. Keltirilgan parcha yozuvchi Olapar va Qoravoy obrazlarining o'zaro munosabati, asar syujetidagi o'rni, mazmun kompozitsiyasidagi vazifasini aniqlash maqsadida keltirgan. Olaparni Qoravoyni solishtiradi: "Olaparda yovvoyilik bilan xonakilik qorishiq – arosatdagi it edi u. Shuning-chun ham changalzorni noilojlikdan tanlab, keyinchalik bazo'r ko'nikkan bo'lsa, Qoravoy esa onasidan faqli o'laroq, changalzorni butunlay o'ziniki, deb bildi. Esini tanimayoq unda yovvoyilik mayillari paydo bo'la boshlagandi. Odatda, insonga qaram bo'lmagan itlarda yovvoyilik tez shakllanadi. Nega deganda, uning tomirlarida ajdodlarining yovvoyi qoni yashaydi" [2, 236-bet].

Ko'rinadiki, Olapar dastlab odamlar bilan yashagani uchun, odamga nisbatan hurmat, ba'zi madaniy munosabatlar shakllangan. Ammo fe'lidagi o'g'rilik sabab yovvoyilikka ko'nikishga majbur bo'lgan. Shu yerda inson va hayvonot munosabati hamda bu aloqada obrazning xarakteridagi qusurning Olapar taqdiriga ta'siri beriladi. Bu esa keyinchalik Qoravoyning dunyoga kelishi, yovvoyilikni yetakchi xususiyat sifatida anglashiga asos bo'lishi xizmat qiladi. Olapar va Qoravoy farqlari shu yerda ochiladi. Lekin taqdirida o'xshashlik ham talaygina. Bu birinchidan ularning qondoshligi bilan belgilansa, ikkinchisi, har ikkala itning odamga bo'lgan munosabatida ko'rinadi. Buni quyiroqda keltrilgan misollar orqali ko'rish mumkin.

Yozuvchi umuminsoniy taraqqiyot natijasida xonakilashgan it va uning Olapar timsoli orqali it obrazining xususiyatlarini ko'rsatar ekan uzoq asrlik yutuq biz zumda yo'q bo'lishini, xususan, Olaparning yovvoyilashishida insonning ham qaysidir ma'noda o'rni borligini ta'kidlaydi. Odam Haydar ko'sa timsolida yovvoyilikda Olapardan qolishmasligini namoyon etadi. Buni quyidagi parchada kuzatish mumkin:

“Haydar ko‘sa tabiatan o‘ta badfe‘l odam edi. Olaparning o‘g‘riligini kechira olmadi. Chala g‘ajilgan tovuqni uning tumshug‘iga nuqib, boshda rosa kaltakladi. Sho‘rlik Olapar hafta deganda zo‘rg‘a o‘ziga keldi. Yana hafta, o‘n kun yuvundi ichib, darmonga kirdi. Darmonga kirgach, tag‘in nafsi hakalak otib, qonli, issiq go‘sht istab qoldi-da ko‘p o‘ylab turmay hovlidagi tovuqlardan birini tinchitdi. Bu voqeadan keyin Haydar ko‘sa uni o‘limga mahkum etdi. Avval boshda Nodir mergannikiga miltiq so‘rab bordi. Nodir mergan irimchi edi, qush otadigan yaroqda it otib bo‘lmaydi, ovdan Baraka ketadi, deya qurolini bermadi. Shundan keyin Haydar ko‘sa itni osib o‘ldirishga qaror qildi” [2, 235-bet].

Mazkur parchada ko‘rinadiki, Olapar tabiatida qonxo‘rlik hissiyoti mavjud va bu xonakilashgan itlarda ham uchraydi. Ammo odamda, aniqrog‘i Haydar ko‘sada ham yovvoyilik, ya‘ni itni otib tashlamoqchi bo‘lishi, miltiq so‘rashi, keyin esa Olaparning bo‘yniga arqon solib, achchiq danak o‘rik shoxiga osishida ham yovvoyilikdan qolishmaydigan jihat ham borligi tasvirlangan. To‘g‘ri, it dastlab bir marta tovuqni g‘ajib o‘ldiradi, kaltaklanadi, tuzalgach, ikkinchi marta shu ishini qiladi. Bu bir qarashda har qanday odamga yoqmaydi. Biroq itning bo‘yniga arqon solib osishi, arqon Olapar o‘lim hidini tuyishi, arqon uzilib ketib, Olapar bo‘shalib ketishi va uni yana urmoqchi va o‘ldirmoqchi bo‘lgan Haydar ko‘saning qo‘lini “g‘arch tishlab” qochishi ortida inson va it tabiatida ham o‘xshashlik majvudligi ko‘ringan. Faqat odam o‘zini tabiat ustidan hukmdordek tutishi, itning taqdirini o‘zicha hal qilishi, Olaparni o‘ldirishga urinishi, Olapar esa nafsi va ajdodlaridan qolgan tabiati hamda o‘z-o‘zini himoya qilishi bilan bir voqeaning ikki xil pozitsiyadagi ishtirokchisiga aylanadi.

Bir qarashda bu voqea hammaga tanish, oddiy hodisadek tuyuladi. Biroq inson va tabiat yaxlit sistema sifatida yashashi kerakligi anglangan vaqtda, tabiatning ikki vakili bir-biriga bu qadar zulm qilishi ortida yetuk insoniy qadriyatlar, borliqni badiiy-estetik anglash kabi muammolarda nuqson borligi ko‘zga tashlanadi.

Olapar va Qoravoy obrazlarining kishilar bilan munosabatida ba‘zi yaqinlik ham kuzatiladi. Xususan, Haydar ko‘sa tomonidan Olaparning kaltaklanishi, osib o‘ldirmoqchi bo‘lgani va uning Haydar ko‘saga hujum qilishiga o‘xshash voqea Qoravoy bilan ham yuz beradi: “Qoravoy bo‘yiniga kelib tushgan sirtmoqdan dastlab shoshib qoldi. So‘ng cho‘chib o‘zini chetga otdi. Sirtmoq siqilib tomog‘ini bo‘g‘di. Boshini bir yonga burib, arqonga og‘iz solarkan, ko‘zi o‘rnidan ro‘yi rost turganicha, arqonni totmoqqa boshlagan tog‘aga tushdi. U tog‘ani darhol tanidi. Undan yegan kaltaklarini esladi. Natijada qo‘rquv g‘azabga, g‘azabi nafratga aylandi. Dahshatli irillaganicha, to‘g‘ri tog‘aga sapchidi.

Ulfatlar buni sira kutmagan edilar. Hujumdan dovdirab qolishdi. Tog‘a sho‘rlikning umri shu dovdirash og‘ushida poyoniga etdi” [2, 296-bet].

Mazkur parchada Qoravoyning o‘z ozodligi, erkiga dahl qilgan odamga nisbatan nafrati aks etgan. Ular Orif tirriq ikkalasi qabristonda itni poylashadi. Qoravoy ko‘kka qarab uvlayotgandan bo‘yniga arqon tashlab, ushlamoqchi bo‘lishadi. Natijada esa Orif tirriq qochib qoladi, Uzunqul qora tog‘aning umri tugaydi. Shu yerda Olapar va Qoravoyning odamga tashlanishini yozuvchi birinchi galda Haydar ko‘sa, Uzunqul qora (tog‘a) ni aybdor deb ko‘rsatadi. Bu to‘g‘ri, lekin itga mehr ko‘rsatgan, unga yashirib non bergan va Qoravoy kabi qalbi armonga to‘la, hech kimi yo‘q Tolmas, Qoravoyning chiroyli qaddi-qomati, yoli bo‘lsa, sher deyish mumkinligi haqidagi fikrlari hamda asar o‘rtalarida Qoravoyni kaltaklayotgan Uzunqul qora (tog‘a)ni olib ketganligi uchunmi Orif tirriqqa tegmaydi. Bunda Qoravoyning Tolmasga bo‘lmas munosabati, Orif tirriqning esa qo‘rqoqligini sabab qilib ko‘rsatish mumkin. Chunki asar “strukturasidagi har bir belgi, so‘z, timsol badiiylik kod hisoblanib, qahramon mohiyati yoki badiiy voqelik zamiridagi estetik va ma‘rifiy informatsiyalarni yuzaga chiqaradi”²¹³. Shu fikrdan kelib chiqilsa, qissada tog‘aning “Uzunqul qora” degan ismidagi “qul” va “qora” so‘zlari ma‘nosi zamirida yozuvchining aniq maqsadi yotganini tushunish mumkin. U qullardek fikrlaydi, ozodlik mohiyatini anglamaydi, shuning uchun Qoravoy istagan erkinlikka qarshi kurashadi. Itni tutqunlikda saqlab, uni sotib yubormoqchi bo‘ladi. Bolaga Tolmas ismi qo‘yilgan. Bunda uning teran va sog‘lom fikrlashi, yetimlik g‘amini yelkasiga osib turli kamsitish va qiyinchiliklarga qaramasdan ruhan, qalban charchamasdan yashayotganiga ishora bor. Qissadagi bosh qahramonni Qoravoy deb atalishida ham itning xarakteridagi yetuklik, jismonan kattalik, qudratini ko‘rsatishga harakat qilingan, deyish to‘g‘ri bo‘ladi.

Haydar ko‘sa va Uzunqul qora (tog‘a)ning itlarga bo‘lgan munosabati natijasida Olapar hamda Qoravoyning ularga qilgan hujumida Olaparning nisbatan insonga yaxshilik qilishga ko‘nikkani, Qoravoy esa yovvoyilashgan it bo‘lgani uchun tog‘aning bo‘ynini g‘ajib tashlaydi. Aslida har ikkala it ham o‘z erki uchun kurashgan edi. Lekin Olapar nisbatan madaniylashganroq bo‘lgani uchun Haydar ko‘saning qo‘lini tishlaydi, xolos.

Olaparning changalzorga kelib qolishi ortida bir tomondan itning xarakteriga xos qonga intilish, xomgo‘sh tashnalik yotgan bo‘lsa, ikkinchi tomonda inson omili ham borligi ko‘rinadi. Keyinchalik Olapar fermadan tovuq o‘g‘rilashga o‘tadi va Bo‘ribosar bilan ilakishib qoladi, Qoravoy tug‘iladi. Demak, qissada Qoravoy

²¹³Юлчиев К. Семиотическая характеристика в лирике Анвара Обиджана. // Farg‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali. 2023. №1. – С.387 (383-387) <https://scholar.google.com/citations?view>

obrazning kelib paydo bo'lishi, uning ijtimoiy va tabiiy asoslarini ham qisman yoritilgan.

Qoravoy obrazini yoritar ekan, yozuvchi mazkur obraz zimmasidagi badiiy funksiyani yoritishda Olaparning ahamiyatini ham keltiradi. Natijada Olapar, Bo'ribosar, Haydar ko'sa, Uzunqul qora, Tolmas, Ola it, Qashqa, Bo'ynoq, ona mushuk, yumronqoziq kabi obrazlar tizimi asar kompozitsiyadagi yetakchi Qoravoy obrazining mohiyati, shu obraz orqali yozuvchi o'quvchiga aytmoqchi bo'lgan asosiy maqsadi ifodalanadi. Zero, "Har qanday asarning g'oyaviy-estetik ta'siri – undagi shaklning (obraz, syujet, til kabi) mazmun (g'oya) bilan uyg'unlashuviga, bu hodisaning betakrorligiga bog'liqlik, bu vazifani asar kompozitsiyasi voqe qiladi"²¹⁴.

Yuqoridagi mulohazada ilgari surilgan tamoyildan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, muallif qator obraz, voqealarni yaxlit tizimga soladi hamda Qoravoy obrazining dinamik talqinini yaratadi. To'g'ri, bu yerda itning qissa oxirida odamni g'ajib, keyin bo'rilarga qo'shilishini dinamik deb atash xato deb munosabat bildirguchilar ham topilishini nazarda tutish lozim. Agar badiiy asar insonshunoslik ekanligidan kelib chiqsak, bu e'tirozda jon bor. Ammo muallif asarning boshidan oxirigacha dastlab Olaparning, so'ngra Qoravoyning qonida yovvoyilik, ozodlikka tashnalik borligiga e'tibor berganiga diqqat qilinsa, asarda it ham mehrga, erkka tashnaligi tasvirlanganini anglash mumkin. Ikkinchidan itlar hujum qilgan odamlarning o'zlari zulm qiluvchi, Olapar, Qoravoylar taqdiri ustidan "o'ldiraman" deb hukm chiqaruvchilar bo'lgan. Tabiatga esa har qanday zulm javobsiz qolmasligi yetakchi tamoyil sanaladi.

Qoravoyning tug'ilishidan boshlab, uning bo'ri to'dasiga qo'shilganigacha bo'lgan jarayonda kuchukning olamini anglashi, dastlab tipratikan, toshbaqa kabilarni tishlab ko'rishi, keyinchalik mushukka hujum qilib, u tutgan sichqonni olib qo'yishi, qon ta'mini his etgach esa ilon, qushlarni tutib, tanovul qilishi batafsilroq beriladi. Qoravoyning olamni tushunishi, tirik qolishi, ochlikni yengishi uchun kurashi, boshqa hayvonlardan ov qilish mashqlarini o'rganishi kabilar uning obraz sifatida o'sib borishini ko'rsatadi. Masalan, "Esini tanigach, bunday qarasaki, poyonsiz tuyulgan sayhonlik juda tor u yog'i o'n, bu yog'i o'n besh odim, o'rtada chog'roqqina kamar. Kamarga u biror xavf sezisagina biqinadi. Boshqa payt kunini yalanglikda o'tkazadi. Orada daydush istagi jo'sh urib, butalar oralab ham qoladi. Kalta va nimjon oyoqchalari ildizu xas-hashaklarga ilinib, "dod"lab dunyoni buzadi. O'shanday tentirashlarning birida chuqurga tushib qolib rosa ta'zirini ham yegan. Onasi kelib qutqarmaguncha yomg'ir suvi to'la chuqurda angillab yotgan" [2, 234-bet].

²¹⁴ Умуров Х. Адабиёт назарияси: – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б.137.

Mazkur tasvirda hali kichik va atrofni endigina anglay boshlayotgan Qoravoyning ko‘ramiz. Yozuvchi, kuchuk obrazning olamni anglash jarayoni, bunda, asosan, uning yolg‘z harakat qilishi, faqat favqulodda vaziyatdagina Olapar yordamga kelganiga urg‘u beradi. Bu esa Qoravoyning boshqa itlardan deyarli mehr ko‘rmasdan, nisbatan erkin, shuning bilan birga yovvoyi tarzda o‘sganini anglatadi. Bundan tashqari, roviy nutqida obraz va uning dunyo bilan munosabatga kirishish jarayoni obrazli tarzda ifodalangan. Chunki “obraz va obrazlilik deganda badiiy asardagi poetik masalalarning yaxlit tizimi va ularning o‘zaro munosabatini tushunish kerak bo‘ladi, degan fikrni qayd etish lozim. Chunki poetik obraz har qanday badiiy asarda asosiy vazifani bajaradi”²¹⁵. Shu ma‘noda Qoravoyning obraz va u bilan bog‘liq ilk sarguzashtlarning ta‘sirchanligini ta‘minlashda yozuvchi badiiy tasviriy vositalarni mohirlik bilan qo‘llagan. “*daydish istagi jo‘sh urib*” (metafora), “*kalta va nimjon oyoqchalari* (portret), “*dod‘lab dunyoni buzadi*” (o‘xshatish), “*rosa ta‘zirini ham yegan*” (ibora) kabi jumla va iboralar shular jumlasidandir. Demak, yozuvchi Qoravoy obrazning olamni anglash, yashash qonuniyatlarini bilish jarayonini badiiy tasviriy ifodalash orqali obrazning o‘zaro takomillashib borishini ham aks ettirgan. Itda ham o‘zi tug‘ilgan joyga ham botiniy (ichki-hissiy) bog‘lanish, ham tashqi ko‘nikish borligini ta‘kidlaydi. Bu fikrlash shunchaki, jo‘n, yuzaki fikr emas.

Professor Ibrohim Haqqul badiiy asardagi obraz va uning ifodasiga yondashuvda ehtiyotkorlik lozimligini ta‘kidlab, quyidagilarni yozgan: “Badiiy ijodda haqiqat qancha yorqin rang va ohangda tasvirlanib, mohiyat nechog‘lik go‘zal manzaralarda aks ettirilgan bo‘lsa, unga shuncha ehtiyot va mas‘uliyat bilan qarash kerak. Aks holda, eng oliy haqiqat yoki favqulodda teran mohiyat ham jo‘n va umumiy bir narsaga aylanishi muqarrar”²¹⁶. Mazkur mulohazaga amal qilinsa, tadqiqot obyekti bo‘lgan ushbu qissa va undagi Qoravoy obrazi ham katta ishtiyoq, zavq, shavq bilan yozilganini tasvirlar orqali anglash mumkin. Lekin ular tahlilida tiriklik mohiyati, mavjudlikning azaliy haqiqati teran aks etganki, bu Qoravoy laqabli it obrazining shunchaki tasviri emas, balki mazkur obraz zamirida, birinchi galda, muallifning borliqni anglashi, badiiy idrok etishida barcha yaratilarning ham tengligini tushunishi yotadi. Bu avvalo obrazdagi vatanni anglash, vatan tuyg‘usi it yashaydigan makon kengayishi bilan birga kuchayib borishida ko‘rinadi. Yozuvchi Qoravoyni dastlab sayhonlik, keyin changalzor vatan ekanligini anglashini berar ekan, vatan tuyg‘usi tabiiy ekanligini to‘g‘ri ko‘rsatadi. “U changalzorni hamisha vatan deb bildi. Keyinchalik uni bir necha bor qattiq turib himoya qildi. Ammo hozircha

²¹⁵ Келдиёрова Н.Н. Замоनावий ўзбек шеърлятида поэтик образ ва унинг бадий талкини (Азим Суюн ижоди мисолида). фалсафа доктори (PhD) диссертацияси 21 бет (129 б)

²¹⁶ Иброхим Ҳаққул ҳақиқати: адабий ўйлар, ҳикматлар, лутфлар / Нашрга тайёрловчи: Зулайхо Раҳмонова. – Тошкент: Trust and support, 2023. – Б.27 (296).

uning vatani – sarhadi gilam kengligidagi sayhonlik cheklanar, ilk qizg‘onish unda to‘satdan sodir bo‘ldi” [2, 236-237-betlar].

Eng muhimi, changalzordan chiqib kenglikni ko‘rganda bir zum garangsib turganini tasvirlash ostida it ham olamni faqat shu changalzordan iborat ekanligini anglashi, dunyoda mana bunday kengliklar ham borligi va uni tushunishi uchun Qoravoyga vaqt kerakligi haqidagi tasvir ostida borliqni tushunish qiyin va mas‘uliyatli ekanligi haqidagi fikri ifodalangan. Demak, Qoravoyda vatan tuyg‘usi asta-sekinlik bilan shakllanadi. Lekin tabiiy bo‘lgan bu tuyg‘u Qoravoyni anchayin yovvoyi, ba‘zan vahshiylikkagacha borib yetadigan harakatlarga ham undaydi. Masalan, jarlikdan o‘lik molni topishi va ertasiga boshqa itlar bilan dastlab, o‘lja uchun kurashi, ammo chagalzorga yaqinlashganda shart ortiga burilib dushmanga tik qarashi it ruhiyatida ham vatan tushunchasi borligi, changalzor oldida u o‘zini qudratli his etishi ostida vatan tuyg‘usi Qoravoyni dushmandan ustunligini ta‘minlaganini anglash mumkin. Qoravoy xarakteri voqealar rivoji davomida takomillashib borar ekan, yozuvchi it obrazi orqali inson psixologiyasiga xos jihatlar, ijtimoiy muammolarni tabiiy ravishda berishga intiladi. Bunda yozuvchi voqelikni batafsil, aniq doirada tasvirlaydi.

“Batafsil tasvir doirasining ortida, nafaqat yuzaki va umumiy tavsif, balki ko‘p imkoniyatlarga ega sukunat mavjudki, ular matnni nisbatan ixcham, muxtasar qiladi. Natijada o‘quvchining tasvirga bo‘lgan qiziqishi kuchayadi, tasavvurini faollashtiradi, shu yo‘l bilan uning diqqatini jalb etadi, shuning uchun asarga ahamiyatlilik kasb etadi”²¹⁷. Demak muallif Qoravoyni shunchaki tasvirlamaydi, balki, kuchukning qanday qilib yirik itga aylanish jarayonini batafsil tasvirlash orqali biz o‘quvchilarga olamni anglashning nozik jihatlarini, bunda tabiatning o‘zi eng katta ustoz bo‘lishini ta‘kidlaydi. Xususan, Qoravoydagi ilk bor ov qilishni mushukdan o‘rganishi, sichqonni tutib, yutishi, so‘ngra shu paytgacha tuymagan allaqanday bir qoniqishni his etishi, issiq qonga bo‘lgan intilish, xom go‘sht ta‘mini sezish ham birdaniga yuzaga chiqmagan. Buni quyidagi parchadan bilish mumkin: “Kunlarning birida butazor oralab yurib, g‘alati bir manzaraning ustidan chiqdi. Kichikroq mushukvachcha yerga qapishganicha nimanidir poylamoqda edi. Ana, u yer bag‘irlab olg‘a siljidi-da, tag‘in toshdek qotdi. Bu holat bir necha marta takrorlandi. Qoravoy qiziqsinib, uning harakatlarini diqqat bilan kuzatarkan, hozir nimadir yuz berishini idrok etdi. O‘sha nimadir qiziqtirib, sabr etmoqqa qaror qildi” [2, 239-bet].

Yozuvchi Qoravoyning mushuk bolasi ov qilayotgan jarayonni kuzatish orqali tasvirlaydi. Bundan asosiy maqsad tirikchilik uchun ozuqa topish bo‘lib, mushshukvachchaga bu hislat onasi tomonidan ko‘rsatib, o‘rgatilgan. Chunki

²¹⁷ Хализев, В. Е. Теория литературы: Учебник. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – С.284 (405)

yuqoridagi tasvirdan keyin uzoqdan malla, ona mushuk turganini it sezmagani qayd etilgan. Demak, mushukka uning onasi o'rgatmoqda, it esa mushukdan o'rganmoqda. Yozuvchi Qoravoyni "*qiziqsinib qarashi*", "*diqqat bilan kuzatishi*", "*sabr qilishga qaror qilishi*" kabi tavsiflarda aks ettirar ekan, uning psixologik holatini ham ochib beradi. Chunki qiziqish, kuzatish, sabr qilish aynan obraz ichki olamini ochishga xizmat qiladigan vositalar hisoblanadi. Qoravoy obrazining ruhiy holati batafsil, aniq holatlarda tasvirlanar ekan, yozuvchi qissa mazmuni va obraz xarakterini ochishga xizmat qiladigan muhim belgilarga diqqat qiladi. Natijada aynan shu satrlarda uning iste'dodi yuzaga chiqadi. Chunki yuqoridagi kabi tasvir orqali u o'quvchiga hayotning qiziq, tabiatning ulug' bir voqeasini yetkazgan. Bu esa o'quvchida asar va uning tag zamiridagi badiiy-estetik fikrga qiziqish ortadi.

Yuqoridagi parchaning mantiqiy davomida Qoravoy mushukvachchadan sichqonni olib qo'yishi, malla, ona mushuk esa itga hujum qilishi ish bermagach, birinchi marta qonning ta'mini biladi. Bu yovvoyilikning birinchi muhim belgilaridan sanaladi. Aynan ana shu qon ta'mini sezishi uni yangi va yangi qurbonlar izlashga undaydi.

Aslida Qoravoy malla mushukni sal oldinroq ko'rgan. Bu uchrashuv haqida kuchukda o'z uyi, vatani deb bilgan makon – sayhonlik, changalzorni boshqa jonzotlardan qizg'onish hissi yuzaga kelganda so'z boradi: "Yalanglikka ola hakka kelib qo'ngan kuni u kamar chekkasidagi ildiz bilan ovvora edi. Ildizni yulqilarkan, bu safar qushga ayricha nazar bilan ramz soldi. Uning bamaylixotir dumini likkillatib yurishi negadir g'ashini keltirdi. O'zini yer egasi, qushni begona his etdi. Bamisoli qora koptokday dumalab unga sari tashlandi. Shundan keyin u yalanlikka parranda zotini doritmay qo'ydi, ba'zan ermakka, ba'zan esa chin ma'noda ularni quvib soladigan bo'ldi" [2, 237-bet].

Ko'rinadiki, Qoravoy botiniy olamida shu makonga darxldorlik, uni o'ziniki, deb bilish tuyg'usi shakllanmoqda. Tug'ilib, o'z uyi deb bilgan yalanglikka nisbatan iliq mehr va uni boshqalardan qizg'onish bor. Bu bir tomondan vatan tuyg'usining tabiiy tarzda namoyon bo'lishi bo'lsa, ikkinchi tomondan Qoravoy ham atrofni anglab, undagi o'z o'rnini topib bormoqda. Lekin, hali bu tuyg'u kuchsiz, aniq maqsad yoki qat'iyat shaklidagi amallarni bajarishga yetarli emas. Lekin shularning o'zidanoq yozuvchi itga xos ba'zi qiliqlarni insoniy psixologik anglash asosida beradi. Bu garchi bosh qahramon it obrazi bo'lsa-da, qissa mohiyatan insoniy muammolarga bag'ishlanganiga dalil bo'ladi. Xususan, insonga xos dunyoni anglab borish, atrofni his etish, boshqa hayvon va tabiat hodisalarini kuzatish orqali nimadir o'rganish kabilar yuqoridagi fikrimizga asos bo'ladi.

Syujetning keyingi epizodlarida Qoravoy ona mushuk bilan yana to‘qnash keladi [2, 259-262-betlar]. Bu galgi kurashga, mushukning daraxt ustida uzoq o‘tirishiga sabab Qoravoy ko‘z ostiga olib qo‘ygan yumronqoziq edi. Mushuk uni ushlab olganini ko‘rgan Qoravoy mushukni quvlay ketdi. U esa daraxtga chiqib oldi. Shu yerda ikki o‘rta dialoglar ham beriladi, bu it va mushuk o‘rtasidagi kurashning badiiy nutqdagi ta’sirli ifodasi sanaladi. Ikki tomon ham hushyor bir-birini uzoq kuzatadi. Nihoyat o‘lja yerga tushib ketadi. Qoravoy uni paqqos tushiradi. Lekin mushuk bilan boshlangan mojaroni tugatish lozimligini anglagan it uni daraxtdan tushishini tongacha poylaydi. Bu kurash oxir-oqibat ona mushuk bolalarini ergashtirib changalzordan mozortepaga qarab, bosh olib ketish bilan tugaydi. Ungacha ikki o‘rtada ancha dahanaki jang uzoq davom etadi. Bu bir tomondan Qoravoyni changalzorning haqiqiy egasiga aylantiradi. Ikkinchi tomondan ikkinchi tomondan Qoravoyni mayda narsalarga qaramaslikka, tovuq va qo‘y kabi nisbatan yirikroq o‘lja payida bo‘lishga yo‘l ochdi.

Muallif Qoravoyning turli holatini tasvirlar ekan, badiiy mazmuni aniq shaklda aks ettirishga harakat qiladi. Shuning barobarida qissa ruhiyatini ham yangilab boradi. Tasvir mazmunida ko‘zga tashlangan epik kechinma Qoravoy obrazining takomillashib borishi asnosida ko‘p bosqichli badiiy makon maydonini ham shakllantiradi. Masalan, dastlab aniq bitta sayhonlik Qoravoy uchun aziz makon bo‘lib, syujet liniyasida faqat cheklangan detallar yordamida aks ettirilgan bo‘lsa, keyinroq boshqa sayhonlik, butun boshli changalzor, yana changalzor tashqarisidagi kenglik, jarlik, tepaliklar syujet dinamikasida obrazning turli makon va vaqt yaxlitligidagi ifodasini falsafiy-estetik tabiatini ham belgilaydi. Bu esa Qoravoy uchun olamdagi boshqa jonzotlar, jumladan boshqa itlar, Tolmas ismli bola, uning tog‘asi, kennoyi, Orif tirriqlar bilan munosabatni badiiy idrok qilishda muhim ahamiyatga ega. Qoravoy ruhiyatidagi voqelikni his etishning teranligi uni boshqa itlar ustidan g‘olibligini ta’minlasa, Tolmasning yig‘isi bilan o‘zining uvlashi o‘rtasidagi o‘xshashlikni, demakki, bola bilan ruhan yaqinlikni his etishi, tog‘aning noto‘g‘ri fikrlashini obraz sifatida anglashi voqealarning badiiy tahlili orqali ifodalanadi. Shu yerda obraz va uning shartlanganlik xususiyati, keltirilgan voqealarning mantiqiy asoslanganligi qissadagi ijtimoiy taassurot va umuminsoniy qadriyatlar salmog‘ini kuchaytirgan. Obraz sifatida Qoravoy ruhiyatidagi evrilishlar amaliy jihatdan uning dinamikasi tempini ham ko‘rsatadi. Masalan, “Ilk bor uchratgani qo‘shni sayhonlikdagi yovvoyi malla mushuk bo‘ldi. Mushuk yerbag‘irlab o‘sgan yulg‘un yonida cho‘nqayib, o‘ziga oro berib o‘tirardi. Qoravoyni ko‘rib u pinagini buzmadi. Qoravoy boshini bir zum u yon bu yon burib unga tikilib turdi-da, so‘ng old panjalarini yerga botirib, ketini esa kulgili tarzda do‘ng qilib, hayrat aralash

sho‘xchan akilladi. Ammo mushuk qilt etmadi. Targ‘il ko‘zlari olovlanib, bez bo‘lib turaverdi. Tahdid kor qilmagach, Qoravoy u bilan yaqindan tanishmoq istadi. Biroq mushuk tanishuvni xush ko‘rmadi” [2, 237-bet]. Keltirilgan parchada Qoravoyning harakatdagi portreti berilgan. Qoravoyning qo‘shni sayhonlikdagi yaqinda ko‘rgani, albatta o‘z sayhonligidagi ola hakkadan keyin, mana shu malla mushuk edi. Ammo u ham yovvoyi tabiatli, buning ustiga o‘zini yaqin olib, sho‘xchan akillagan kuchukning tilini tushunmaydi. Shu yerda Qoravoyning maqsadi aslida xayrli ekanligi, mushuk bilan o‘ynashmoqchi, uni yaqindan bilmoqchi bo‘lib, boshini u yon bu yonga burishida hayvonlar o‘rtasidagi o‘zaro anglash belgi ham bor edi. Ammo muallif bu yerda it va mushuk yaqin aloqaga kirisholmasligi haqidagi tabiiy haqiqatdan kelib chiqib, mushukning ham Qoravoy kabi tana harakatlarini amalga oshirganini keltiradi. Ammo mushuk avval gajak bo‘lgani, keyin huzur qilib kerishgani ortida mushuk tabiatidagi erinchoqlik, boshqa hayvonlar bilan aloqaga kirishni istamaslikka o‘xshash narsa bor edi.

Qissada dastlab Qoravoy har narsaga samimiy munosabat bo‘ladigan, hali yomonlik, qon ta‘min, go‘sht hidini bilmaydigan holda tasvirlansa, keyinchalik u qon hidini, go‘sht ta‘mini tuyadi. Natijada unda yovvoyilik kuchayadi. Bu uning vataniga, qadrdon sayhonligi, chagalzorga bo‘lgan munosabatida ham ko‘rinadi. Begonalardan hamma narsasini qizg‘onadi. Hatto onasidan suyak tortib oladi, sekin astalik bilan Olaparni ham unutadi. Dastlab atrofni kezish, yemish izlash, onasining kam kelishi sabab onasini astalik bilan esdan chiqara boshlagan. Keyinchalik esa butunlay unutadi. Buni yozuvchi quyidagi e‘tirof etadi: “Bu orada Qoravoy onasini butunlay unutdi. Uni tushida ko‘rganday elas-elas xotirlaydigan bo‘ldi. Onasi uni tug‘di, boqdi, lekin tarbiyalay olmadi. Qoravoy sharoit taqazosiga ko‘ra mustaqil ravishda hayot sabog‘ini oldi” [2, 245-bet].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ko‘rinadiki, yozuvchi asar mazmunidagi problematika (boshqa tomonda qaralsa, ijodiy konsetsiyalaridan biri) – tarbiya muammosini ham olib chiqqan. Kishilarda bo‘lgani kabi hayvonlar orasida ham ona parvarishi, mehri, uning tarbiya berishi farzandi uchun muhimligini ta‘kidlaydi.

Normurod Norqobilovning “Chagalzor iti” qissadidagi Qoravoy obrazi sekin-astalik bilan, lekin izchil ravishda takomillashib boruvchi obraz sanaladi. U roviy nutqida tabiiylik, samimiylik xislatlarini saqlagan holda, tirik qolishi uchun tabiatdan, atrofidagi boshqa jonzotlardan tiriklik sir-asrorlarini o‘rganishi bilan ibratli deyishga loyiq obrazdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Коллектив. Образ художественный. Поэтика: слов, актуал. терминов и нятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – С.149-151 (358 с)
2. Норқобилов Н. Бекатдаги оқ уйча. Ҳикоялар ва қиссалар. – Тошкент: Шарқ. – Б. 234-297. Tadqiqotdagi havolalar shu manbadan olindi.
3. Юлчиев К. Семиотическая характеристика в лирике Анвара Обиджана. // Farg‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali. 2023. №1. – С.387 (383-387) <https://scholar.google.com/citations?view>
4. Умуров Ҳ. Адабиёт назарияси: – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б.137.
5. Келдиёрова Н.Н. Замонавий ўзбек шеърлятида поэтик образ ва унинг бадий талқини (Азим Суюн ижоди мисолида). фалсафа доктори (PhD) диссертацияси 21 бет (129 б)
6. Иброҳим Ҳаққул ҳақиқати: адабий ўйлар, ҳикматлар, лутфлар / Нашрга тайёрловчи: Зулайҳо Раҳмонова. – Тошкент: Trust and support, 2023. – Б.27 (296).
7. Хализев, В. Е. Теория литературы: Учебник. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – С.284 (405)
8. Файзуллаев Х. “Бўталок” ҳикоясида инсон ва табиат фалсафаси // Sharq Yulduzi. 2021, № 1. – Б. 154 (153-157)
9. Норматов Умарали. Бадий сўз кудрати (Ёзувчи Ўткир Ҳошимов билан суҳбат) // Норматов У. Қодирий мўъжизаси: Тадқиқот. Қайд, суҳбат ва мулоҳазалар. – Тошкент: O‘zbekiston, 2010. – Б. 240 (272 б.)
10. Баходир Карим. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.82 (232)
11. Qaralsin: The Call of the Wild by Jack London. www.freeclassicebooks.com.

**O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR SIYOSIY FAOLLIGINI
TA’MINLASHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI:
JORIY HOLAT VA ISTIQBOLLAR**

Normayeva Mashhura G‘ulomovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

e-mail: mashkhura.normaeva.tsuos@gmail.com

Ilmiy rahbar: D. Sayfullaev

tarix fanlari doktori, professor

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada davlat siyosatida gender muvozanatini ta’minlovchi mexanizmlar va xalqaro hujjatlar, shuningdek, O‘zbekistonda ayollarning davlat va jamiyat hayotidagi ishtiroki evolyutsiyasi, ushbu yo‘nalishda amaldagi qonunchilik va davlat institutlari faoliyatining samaradorligi tadqiq qilingan. Shuningdek, Xotin-qizlarning parlamentda vakillik va boshqa rahbarlik lavozimlarini egallashlaridagi imkoniyatlar va mavjud muammolar o‘rganilib, ayollarning davlat siyosiy hayotidagi faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha xulosa va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Gender tenglik, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya, BRM, siyosiy faollik, siyosiy ishtirok, ayollar siyosiy faolligi, ijobiy diskriminatsiya.

**ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ЖЕНЩИН В УЗБЕКИСТАНЕ:
СОВРЕМЕННАЯ СИТУАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются механизмы и международные документы, обеспечивающие гендерный баланс в политической сфере, а также изучаются эволюция участия женщин Узбекистана в жизни общества и государства, эффективность действующих законодательств и государственных институтов в этом направлении. Исследуются возможности и проблемы представления женщин в парламенте и на других руководящих должностях и даются выводы и рекомендации для обеспечения активного участия женщин в политической жизни страны.

Ключевые слова: Гендерное равенство, Всеобщая декларация прав человека, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении

женщин, ЦУР, политическая активность, политическое участие, политическая активность женщин, «позитивная дискриминация».

PRIORITY DIRECTIONS OF ENSURING WOMEN'S POLITICAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN: CURRENT STATE AND PROSPECTS

ABSTRACT

This article discusses the mechanisms and international documents that ensure gender balance in the political sphere, as well as the evolution of the participation of women in the social and political life of Uzbekistan in, the effectiveness of existing legislation and state institutions in this direction. The possibilities and problems of women's representation in parliament and other leadership positions are explored and conclusions and recommendations are given to ensure the active participation of women in the political life of the country.

Key words: *Gender equality, Universal Declaration of Human Rights, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, SDGs, political activism, political participation, women's political activism, positive discrimination.*

*“...ayollarning ovozi istisno qiladigan har qanday tizim adolatsiz,
uni vakillik hokimiyati deb nomlash mumkin emas”*

*Siyosiy fanlar va gender nazariyasi professori **Enn Fillips**:*

KIRISH

Yangi davrdagi shiddatli jarayonlar jahon hamjamiyati oldida o'z yechimini topishi lozim bo'lgan yangi vazifalarni qo'ydi. Fuqarolarning jamiyatdagi faol ishtiroki orqali o'z manfaatlari, orzu-maqсадlarini ro'yobga chiqara oladigan demokratik jamiyat barpo etish ana shunday vazifalardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, xotin-qizlarning siyosiy hayotda to'liq ishtirokisiz ijtimoiy taraqqiyotni demokratlashtirishning imkoni yo'q. Xotin-qizlarning siyosat va saylov jarayonlaridagi ishtirokiga oid me'yoriy baza, birinchi navbatda, xalqaro huquqiy hujjatlarda belgilab qo'yilgan. Masalan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida ayollarning siyosiy va saylov jarayonlarida teng ishtirok etishi kamsitilmaslik va siyosiy huquqlardan teng foydalanish tamoyillari asosida belgilab qo'yilgan bo'lsa, Ayollarning siyosiy huquqlari to'g'risidagi konvensiya va boshqa bir qator Mintaqaviy konvensiyalarda bunday huquqlarning amalga oshirilishi jinsga qarab bo'linmasdan ta'minlanishi kerakligi ta'kidlab o'tilgan.

Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya ayollarning “davlat mansablarini egallash va hukumatning barcha darajalarida barcha davlat funksiyalarini bajarish” huquqini yana bir bor tasdiqlaydi. Bundan tashqari, ushbu konvensiyaning 7-moddasida ishtirokchi davlatlar mamlakatning siyosiy va ijtimoiy hayotida ayollarga nisbatan kamsitishlarni bartaraf etish, xususan, xotin-qizlarning erkaklar bilan teng sharoitlarda barcha saylovlarda va umumxalq referendumlarida ovoz berish, davlat tomonidan saylanadigan barcha organlarga saylanish, davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etish huquqini ta‘minlash uchun zarur barcha chora-tadbirlarni amalga oshirishlari lozimligi qayd etilgan[1].

Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2015-yil sentabrida Barqaror rivojlanish bo‘yicha o‘tkazilgan sammitida qabul qilingan 70-son rezolyutsiyasiga muvofiq, shuningdek, 2030-yilgacha bo‘lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori qabul qildi.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Barqaror rivojlanishning Beshinchi maqsadini amalga oshirish doirasida “Gender tenglikni ta‘minlash hamda barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish”ga oid to‘qqizta vazifani ishlab chiqdi.

Beshinchi maqsadning vazifalariga (Gender tenglik) muvofiq 2030-yilga kelib barcha xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to‘liq va samarali ishtirokini hamda yetakchilik qilish uchun teng imkoniyatlarni ta‘minlash zarur. Bundan tashqari, ushbu maqsad davlatning turli darajalarida Davlat dasturlarini qabul qilish jarayonida gender tenglik tamoyillarini joriy qilishni o‘z ichiga oladi[2].

Ushbu maqsadni amalga oshirishda xotin-qizlarning siyosiy faolligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o‘rinda tabiiy savol tug‘iladi: Siyosiy faollikning o‘zi nima?

Siyosatshunoslikka oid terminlar ensiklopedik lug‘atida “Siyosiy faollik – jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy ahvolini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy guruh yoki alohida shaxslar faoliyati” sifatida ta‘riflanadi[3]. Zamonaviy siyosatshunoslikda siyosiy faollik “siyosiy ishtirok” kategoriyasi bilan ifodalanadi. Bir qator siyosatshunoslar, siyosiy ishtirokni shaxslar va ijtimoiy jamoalarning siyosat sohasidagi har qanday faoliyati sifatida tavsiflash mumkinligini

ta'kidlaydilar[4]. Xususan, D.V.Konichev siyosiy ishtirokni siyosiy tizimning turli darajalarida qaror qabul qilish jarayonlariga fuqarolarning erkin tarzda bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatishdagi faolligi sifatida qayd etsa [5], M.M. Nazarova shaxs yoki guruhlarining davlat hokimiyatining turli darajalaridagi qarorlar qabul qilinishiga ta'sirini siyosiy ishtirok sifatida baholaydi [6].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, ayollar siyosiy faolligi – bu davlat hokimiyatining barcha darajalari va jabhalaridagi qaror qabul qilish jarayonlarida xotin-qizlarning bevosita yoki bilvosita ishtiroki deya ta'rif berilishi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekistonda ayollarning siyosatdagi ishtiroki haqida so'z yuritilganda, uning boshlang'ich nuqtasi sifatida ayollarga saylov huquqini taqdim etgan Sovet davlatining o'zlarini "ozod qilish" siyosati tilga olinadi. Ammo, jahon hamjamiyatining "ayollar siyosiy faolligi" yoki "gender tengligi" shiori ostida intilayotgan maqsadlari O'zbekiston tarixida kecha paydo bo'lgan yangilik emas, balki bundan ming yillar oldin ham malakatimiz hududida mavjud bo'lgan voqelik aslida.

Masalan, qadimgi rim tarixchisi Pompeya Troga fors shohi Kir II Sharqda o'z hokimiyatini o'rnatgandan so'ng, skiflarga qarshi yurish boshlagani, bu vaqtda ushbu qabila boshlig'i To'maris ismli malika bo'lgani va uning Kir II ustidan g'alabasi haqida yozadi[7]. Xuddi shu ma'lumotlaryunon tarixchisi Gerodot asarlarida ham uchraydi, faqatgina skiflar o'rniga massagetlar nomi ishlatiladi[8]. Demakki, bu shunchaki afsonalar emas, tarixiy haqiqatdir.

Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixida muhim rol o'ynagan VI-VIII asrlardagi yirik saltanat Turk hoqonligi haqida yozar ekan, turk arab tarixchisi Ibn Battutaxabar beradi: **"Turk xoqonlari imzo chekayotganda "sulton va uning xotiningamri bilan", - deb yozganlar"**[9].

O'rta asrlar tarixiga nazar tashlasak, ulkan saltanatga hukmronlik qilayotgan Temuriy sulton Umarshayx Mirzoning 1494-yilda baxtsiz hodisa tufayli halok bo'lgach, Farg'ona taxtiga 12 yoshli Bobur Mirzo o'tqazilganligi va Bobur yosh bo'lganligi uchun davlat ishlarini ishonchli beklardan Hojiqozi va o'qimishli, oqila onasi Qutlug' Nigorxonim yordamida boshqarganligi haqidagi tarixiy haqiqatlarni inkor etib bo'lmaydi [10].

Keyingi davrda ya'ni 1917- yildan boshlab Sovet Ittifoqidagi voqealar o'z-o'zidan uning tarkibida bo'lgan O'zbekistondagi ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotiga ham ta'sir qildi. Sotsialistlar, bolsheviklar ayollar bo'yicha o'z qarashlarini olg'a sura boshladi. 1917-yildan boshlab ayol siymosi va shaxsi siyosiylashadi, har bir siyosatchi ayollar masalasida o'z fikrini bildira boshlaydi[11]. Va nihoyat, 1918-yil

iyulda qabul qilingan Konstitutsiyaning 64-moddasida saylash va saylanish huquqi erkaklar va ayollar uchun birdek belgilab qo'yildi.

Mustaqillik davrida O'zbekistonda qonunchilik va davlat siyosati darajasida ayollarning haq-huquqlari, jumladan, siyosiy huquqlarini ta'minlash va himoya qilishning aniq mexanizmlari yaratildi.

So'nggi yillarda ayollarning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi rolini oshirish bo'yicha ishlar bir necha yo'nalishlarda olib borilmoqda.

Birinchidan, ayollar huquqlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish borasida. O'zbekiston ayollarni har qanday kamsitish va ta'qiblardan huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy himoya qilishni nazarda tutuvchi barcha asosiy xalqaro shartnomalarga qo'shilgan. Bundan tashqari, xotin-qizlar huquq va erkinliklarini ta'minlashga yo'naltirilgan "Ayollar va erkaklarning teng huquq va imkoniyatlarining kafolatlari to'g'risida", "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida", "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish to'g'risida", "Oila Kodeksining 15-moddasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonunlar, ayollar mehnat faoliyatida ilgari taqiqlangan mehnat faoliyati turlarini tanlash bilan bog'liq cheklovlarni va mehnat qonunchiligining boshqa gender-assimetrik holatlarini bekor qilishni nazarda tutuvchi – "O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi qonun hujjatlari qabul qilindi[12].

Ikkinchidan, ayollarni himoya qilishning institutsional asoslarini takomillashtirish borasida. Bugungi kunda O'zbekistonda xotin-qizlar masalalari bilan shug'ullanuvchi quyidagi tuzilmalar faoliyat yuritmoqda:

❖ Oliy Majlis Senati Raisi rahbarligida Gender tengligini ta'minlash komissiyasi;

❖ Parlament yuqori palatasida Xotin-qizlar va gender tengligi masalalari qo'mitasi tuzilib, uning asosiy vazifasi gender tengligini ta'minlashga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish, qonunchilikni takomillashtirish va bu boradagi parlament nazoratini amalga oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat;

❖ 2030-yilgacha bo'lgan davrga mo'ljallangan Barqaror rivojlanish milliy maqsad va vazifalari ijrosini monitoring qilish bo'yicha Parlament komissiyasining tizimli ishi tashkil etildi, bunda beshinchi maqsad gender tengligiga erishish vazifalariga bag'ishlanadi;

❖ Oliy Majlis Senati Raisi boshchiligida Xotin-qizlar Respublika jamoat kengashi tuzilib, uning asosiy vazifalaridan biri sifatida xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bilan bir qatorda, ayollarga nisbatan kamsitishning barcha

shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya hamda Pekin Harakatlar platformasi va Milliy Harakat rejasini amalga oshirilishini ta'minlashdan iborat;

- ❖ Xotin-qizlar va oilalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi tashkil etildi;

- ❖ O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi tomonidan barcha hududlarda xotin-qizlarning hayotiy muammolarini o'rganish, qashshoqlikni kamaytirish va aholi farovonligini oshirish bo'yicha maxsus Respublika ishchi guruhi tuzildi va mavjud muammolarni hal etish bo'yicha aniq maqsadli ishlarni amalga oshirish uchun mutlaqo yangi tizim – "ayollar daftari" joriy etildi. Hozirda mas'ul idora va tashkilotlar, banklar va hokimliklar, Kasaba uyushmalari federatsiyasi rahbarligida mahallalarda yangi tashkil etilgan xotin-qizlar maslahat kengashlari uyma-uy yurib, olti milliondan ortiq xotin-qizlarning muammolarini atroflicha o'rganmoqda[13].

Uchinchidan, aholining gender tenglik va ayollar huquqlari to'g'risida xabardorligini oshirish va huquqni qo'llash amaliyotida ularga rioya etilishini ta'minlash uchun mas'ulmansabdor shaxslarni tegishli huquqiy me'yorlar asosida o'qitish borasida keng qamrovli ishlar olib borilmoqda.

Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, saylov jarayonida teng ishtirok etishda, shuningdek, davlat va jamiyat hayotining boshqa jabhalarida teng huquq hamda imkoniyatlar ta'minlanishini kafolatlaydi. Xususan, Xotin-qizlar siyosiy jarayonlarda ishtirok etish huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan bo'lib, unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega. Bunday ishtirok etish o'zini-o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik shakllantirish, shuningdek, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish orqali amalga oshiriladi.

Konstitutsiya qoidalarining mantiqiy davomi saylov qonunchiligida o'z ifodasini topgan. Xususan, Saylov kodeksi, "O'zbekiston Respublikasining Referendumi to'g'risida"gi qonunda ovoz berish kuni 18 yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan saylov harakatlarida ishtirok etish huquqiga ega ekanligi belgilab qo'yilgan. Bunda, u kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy holati, irqi va millati, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulot turi va xususiyatidan qat'i nazar, saylash, referendumda qatnashish huquqiga ega[14].

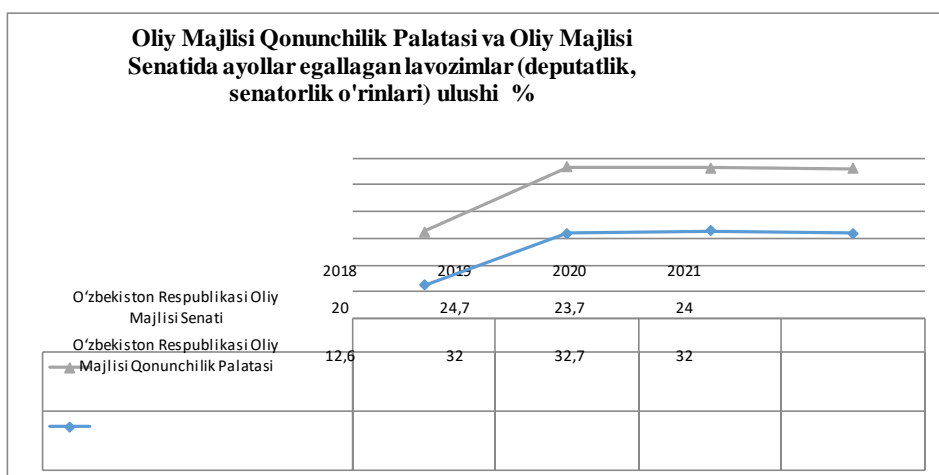
Quvonarlisi, BMT va Parlamentlararo ittifoq (PAI) ekspertlari O'zbekistonda kuzatilayotgan tendensiyalar xotin-qizlarning davlat hokimiyatining yuqori pog'onalarida vakilligini kengaytirish, gender tengsizligiga barham berish, parlament,

hukumat va sud tizimida ularning sonini oshirish kabi global jarayonlarga hamohang tarzda kechayotganini alohida ta’kidlamoqda.

Parlamentlararo ittifoqning “Ayollar Parlamentda” yillik hisoboti va “BMT-Ayollar” tuzilmasi 2021-yil yanvar holati ma’lumotlariga ko’ra, milliy parlamentlarda ayollarning global ulushi tarixda birinchi marta chorak foizdan oshib, 25,5% ga yetdi.

O‘zbekistonda 2019-yilgi parlament saylovi natijalariga ko’ra, ayollar Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlarining 32 foizini, Senatda esa 25 foizini tashkil etdi va ushbu ko‘rsatkich bilan 190 davlat orasida kuchli 50 talikdan joy oldi[15].

Ushbu ko‘rsatkichlarga asoslanib, postsovet davlatlari orasida O‘zbekiston

parlamentdagi ayollar ulushi bo‘yicha yetakchilik qilayotganini ko‘rishimiz mumkin. Shu bilan birga, mamlakatimizda ayollar siyosiy faolligini oshirish maqsadida olib borilgan davlat siyosati natijasida xotin-qizlarning faolligi sezilarli darajada oshganligini va qo‘shni mamlakatlar ichida ham ilgarilab ketganligini kuzatamiz. Quyida keltirilgan grafikda 2018-2021-yillarda Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi va Oliy Majlisi Senatida ayollar egallagan deputatlik va senatorlik o‘rinlarining o‘zgarish dinamikasi tasvirlangan.

Ushbu grafikdan ko‘rishimiz mumkinki, O‘zbekistonda kuzatilayotgan tendensiyalar global jarayonlarga hamohang barqaror tarzda kechmoqda.

Respublikamizda davlat boshqaruvi tizimida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlarning yillar bo‘yicha ulushini kuzatadigan bo‘lsak, 2018–2022-yil holatiga ko‘ra, Davlat boshqaruv organlarida, rahbarlik lavozimlarida ayollar egallab turgan o‘rinlar nisbati quyidagi jadvalda keltirilgan.

Davlat boshqaruv organlarida va rahbarlik lavozimida faoliyat yuritayotgan ayollarning 2018–2022-yil holatiga ko‘ra nisbati:

Muassasa	2018-yil (%)	2019-yil (%)	2020-yil (%)	2021-yil (%)	2022-yil (%)
Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi	12,6	32,0	32,7	32,0	
Oliy Majlis Senati	20,0	20,0	23,7	24,0	
Ma'muriy boshqaruv organlari	27,0	26,6	26,5	27,7	
Vazirlik va Davlat qo'mitalarida vazir lavozimida	2,9	2,9	3,03	3,0	5,7
Ichki ishlar xodimlari	8,7	3,2	11,0		
Korxonalar va tashkilotlardagi rahbarlik	11,0	11,1	10,7		
Ayollar egalik qilayotgan firmalar ulushi	21,9	14,9	24,1		
Sudyalar orasida ayollar ulushi	11,9	12,4	12,8	13,3	

Jadvalda keltirilgan xotin-qizlarning boshqaruv apparatidagi ulushini tahlil qiladigan bo'lsak, umumiy hisobda O'zbekiston Respublikasida ayollarning boshqaruv tizimidagi faollik darajasi o'rtacha 27%ni tashkil etishining guvohi bo'lamiz[17]. Gender statistikasi umuman ayollarning davlat boshqaruviga jalb etilishi barqaror o'sayotganini ko'rsatmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa sifatida quyidagilarni taklif etmoqchimiz:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va erkinliklarini kengaytirish, ularning davlat boshqaruvi, qarorlar qabul qilinish jarayonlaridagi faolligini ta'minlash borasida aniq mexanizmlar ishlab chiqildi va bugungi kunda ushbu qonun hujjatlari va institutsional tuzilmalarning amalda samarali faoliyatini ta'minlash lozim;

Ikkinchidan, ayollar siyosiy faolligini oshirishda "ijobiy diskriminatsiya" choralari muhim rol o'ynaydi. Bunday choralardan biri sifatida partiyalarni ayollarni parlament saylovlari ro'yxatiga kiritilishini nazarda tutuvchi qonunlarni ko'rsatish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 70-moddasida: "Ayollarning soni siyosiy partiyadan ko'rsatilgan deputatlikka nomzodlar umumiy sonining kamida o'ttiz foizini tashkil etishi kerak", deb belgilab qo'yilgan[18]. Ayollar siyosiy faolligini oshirish uchun qonunchilik kvotalarining joriy etilishi ularning vakolatlari o'sishiga olib keladi, biroq bunga xotin-qizlar ishtirokini oshirishni ta'minlashga xizmat qiladigan vaqtinchalik, qisqa muddatli chora sifatida qarash kerak;

Uchinchidan, ushbu “ijobiy diskriminatsiya” nafaqat ayollarni siyosatga jalb qilish uchun qonuniy asos yaratadi, balki namuna modellarini yaratishga ham hissa qo‘shadi. Natijada, jamiyat ongida ushbu sohalarda ham ayollar uchun imkoniyat mavjud ekanligi haqida tasavvur va intilish paydo bo‘ladi. Ammo masalaning boshqa tomonini ham e’tiborga olish zarur. Boshqaruv va ijtimoiy-siyosiy sohalarda shundayin ham kam sonli bo‘lgan xotin-qizlarning professional bilim va tajribalarini hisobga olmay, ularning malakasini oshirmay lavozimga tayinlash kabi salbiy holatlar yuz berishining oldini olish, avvalo, ziyoli va olim xotin-qizlarning har bir soha bo‘yicha kadrlar zaxirasini shakllantirish hamda tizimli tartibda tayyorlab borish institutini tashkil qilish lozim;

To‘rtinchidan, ayollar siyosiy faolligi jamiyatimiz uchun yangi tushuncha emasligi, O‘zbekiston xotin-qizlari tarixdan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishganini inobatga olgan holda, “gender tengligi”ga oid xalqaro standartlarni milliy qonunchiligimizga joriy etishda milliy va tarixiy qadriyatlarimiz ustuvorligini ta’minlanishiga alohida e’tibor qaratish lozim. Bir so‘z bilan aytganda, O‘zbekistonda ayollar siyosiy faolligi, liderligi, o‘zbek gender tengligi qanday bo‘lishi kerakligi borasida ilmiy asoslangan va zamonaviy model yaratish va natijada jahonda kuzatilayotgan siyosiy, ijtimoiy, madaniy jarayonlarni qabul qilish bilan birga, ularga o‘z so‘zimizni ham aytishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года. - https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
2. Ўзбекистон Республикаси Сайлов Кодекси (25.06.2019й) [Электрон манба] <https://www.lex.uz/docs/4386848>.
3. Goal 5: Achieve gender equality and empower all women and girls. – <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality>
4. Голубев А.А. Энциклопедический словарь политологических терминов. – СПб. Издательство: Петрополис. 2013.
5. О.Г.Щенина Формы участия молодёжи в политическом процессе современной России: Дис. ... канд. полит.наук. М., 2005.
6. Д.В.Конычев Политическое участие (на примере российского регионального процесса): Дис. ... канд. полит.наук. Саратов, 2000.
7. М.М.Назаров Политический протест: опыт эмпирического анализа // Социс. 1995. № 1.

8. Юстин, Марк Юниан (I-III вв.). Эпитома сочинения Помпея Трога “HistoriaePhillipicae” = EpitomaHistoriarumPhillipicarumPompeiTrogi. СПб.: Изд-во: С.-Петерб. ун-та, 2005. С.388.
9. Геродот. История в девяти книгах. Л.: Наука. 1972. Книга 1. С. 205-214.
10. Ibn Battuta, Travels in Asia and Africa 1325—1354 / tr. and ed. H. A. R. Gibb. — London: Broadway House, 1929. — P. 43.
11. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
12. В.Алимjonov Imperiya nazaridan chetda, “Hujum” markazida va siyosiy eksprement o‘chog‘ida qolgan o‘zbek ayoli. —<https://oyina.uz/uz/article/1356>
13. A.Saidov Policies for gender equality in modern Uzbekistan.<https://pravacheloveka.uz/en/news/academician-akmal-saidov-on-the-gender-policy-of-the-new-uzbekistan-in-the-context-of-international-trends-in-parliamentarism>
14. A.Saidov Policies for gender equality in modern Uzbekistan.<https://pravacheloveka.uz/en/news/academician-akmal-saidov-on-the-gender-policy-of-the-new-uzbekistan-in-the-context-of-international-trends-in-parliamentarism>
15. Г.Рахимова Гендерный аспект: участие женщин Узбекистана в политической жизни и избирательных процессах. <https://yuz.uz/ru/news/genderny-aspekt-uchastie-jenin-uzbekistana-v-politicheskoy-jizni-i-izbiratelnx-protsessax>
16. Markaziy saylov komissiyasi ma'lumotlari. <https://gender.stat.uz/uz/qo-shimcha-ko-rsatkichlar/ijtimoiy>
17. Ф.Давронова Ўзбекистонда хотин-қизларнинг сиёсий партия фаолиятидаги иштироки: миллий ва хорижий тажриба. Жамият ва инновациялар — Общество и инновации – Society and innovations Special Issue –11(2021).

IBN RUSHD FALSAFASIDA ZARURIYAT VA ERKINLIKNI ZAMONDOSHLARI FIKRLARI INKORI ASOSIDAGI O‘ZIGA XOS TALQINI

Raximdjanova Dilnavoz Sunnat qizi

“ALFRAGANUS UNIVERSITY” nodavlat oliy ta’lim tashkiloti

katta o‘qituvchisi, PhD

ruzmatova.dilnavoz@gmail.com

+998 90 805 71 80

ANNOTATSIYA

Maqolada sharq perepatetizm yo‘nalishi vakillaridan biri Ibn Rushdning erkinlik va zaruriyat tushunchalari haqidagi tasavvurlari o‘rganilgan. Uning nuqtayi nazari mutafakkir zamondoshlarining fikrlarini inkori asosida yoritilib berilgan. O‘rta asr falsafasida davrdagi erkinlik va zaruriyat atamalari diniy-falsafiy qarashlar uyg‘unligi asnosida ko‘rib chiqilgan. Taqdir va erk masalalariga e’tibor qaratilgan.

***Kalit so‘zlar:** erkinlik, zaruriyat, taqdir, tobelik, axloq, fatalizm, sabizm, axloqiy ezgulik, iroda, tanlov.*

ABSTRACT

The article examines the ideas of Ibn Rushd, one of the representatives of the Eastern Perepatetism direction, about the concepts of freedom and necessity. His point of view is explained based on the denial of the opinions of his contemporaries. In the philosophy of the Middle Ages, the terms of freedom and necessity were considered in the context of the harmony of religious and philosophical views. Attention is focused on issues of fate and will.

***Key words:** freedom, necessity, fate, dependence, morality, fatalism, greed, moral goodness, will, choice.*

KIRISH

Erkinlikdagi eng murakkab narsa bu uning mas’uliyat bilan bog‘liqligidir. Erkin bo‘lmagan inson yo‘l tanlab o‘tirmaydi hamda o‘z qilmishlariga javob bermaydi. Erkin inson –faqat o‘zi uchun ham boshqalar uchun ham o‘z yaqinlari uchun va o‘z vatani uchun ham o‘z tanlovi va o‘z qadriyati uchun javob beradi. Oldindan belgilanish va erkinlik borasidagi mangu ziddiyatlar o‘tgan asrda o‘ta aniq va yovuz qiyofaga kirdi. E.Fromm totalitarizmning kirib kelishini o‘zini yo‘qotib qo‘ygan inson ishlar va g‘oyalar uchun to‘la mas’uliyat borasidagi g‘oyalarga ega bo‘lgan fyurerlarga quloq solgan holda “erkinlikdan qochishi” bilan izohlagan.

Bugungi kunda dunyoda yuz berayotgan hodisa - tanlash yoki belgilash (dastlab mahalliy rahbariyatni undan keyin esa boshqa lavozimlar to'g'risida ham muqarrar so'z ketishi aniqligini anglash qiyin emas) tarix va ijtimoiy saboqlarga o'rganmaganlikning o'ziga xos misolidir. Hozircha o'zining saylov huquqidan – va saylaganlik uchun o'z mas'uliyatidan kechishga fuqarolarning yarmiga yaqini tayyor turipti. Kelgusida bo'ladigan “texnologik” bosim sharoitida ularning soni yanada ko'proq bo'lishi mumkin. Erkinlik va mas'uliyatdan o'zini qiynagan holda voz kechishga qiziqish ancha kuchli va hokimiyat qudrati bilan mustahkamlanmoqda.

Shunday ekan erkinlikni o'rganish dolzarb masalalar qatorida turar ekan, uning boshqa davrlardagi tushunchasini tadqiq qilish zaruriyati uyg'onadi. Aynan sharq perepatetizm vakili Ibn Rushdning qarashlari tahlilida erkinlik obrazini ajratib olish qiyinchilik tug'dirmaydi. Zaruriyat va erkinlik atamalari birgalikda kelganida mutafakkirning qarashlari uning zamondoshlarining fikrlarini tanqid yoki inkor etish ko'rinishida sahna yuzini ko'radi.

MAVZU BO'YICHA ADABIYOTLAR SHARHI

Sharq perepatetizmi falsafasining yirik namoyandasi, Aflotun asarlarining tahlilchisi Ibn Rushd ijodi falsafiy, ijtimoiy, tarixiy adabiyotlarda, jumladan, falsafa tarixida ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan o'ziga xos uslubda, o'z zamonasiga mos ravishda atroflicha tahlil qilib berilgan. Bunga ko'plab misollarni keltirishimiz mumkin va ularning durdona fikrlaridan bugungi kun talabiga to'liq javob bera oladigan yechimlarni ham topishimiz mumkin. Shuningdek, Ibn Rushdning ijodini har tomonlama yorituvchi A.V.Sagadeyev [4], M.Fakhry [6], E.Renan [3], F.Woerther [8], M.A.Mensia [7], M.Di Giovanni [5] va boshqa tadqiqotchilar ishlarini, risolalarini, maqolalarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil kabi ilmiy-falsafiy tamoyillardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Arab-musulmon falsafasining o'ziga xos xususiyati uning juda yaqqol namoyon bo'luvchi bir tomonlamaliligi (monotonligi) sanaladi. Aytish mumkinki, shu guruhga tegishli deyarli barcha faylasuflar (G'azzoliydan tashqari) bir xil usulda fikr yuritib kelganlar, bir xil avtoritetlarga murojaat qilganlar; ularning ta'limotlari bir-biridan faqat erishilgan katta yoki kichik rivojlanish darajasi bilan farq qiladi. Faqat Islomning diniy mazhablarida faoliyat olib borganlarning ijodida xilma-xillik,

individuallikni topish mumkin. Payg‘ambar vafotidan bir asr o‘tishi bilanoq u asos solgan aqidani buzishga qaratilgan tortishuvlar boshlangan edi. Teologik faollikda erkinlik va taqdir masalasiga birinchilardan bo‘lib ehtiyoj paydo bo‘ldi. Qadariylar (erkinlik tarafdorlari) va jabariylar (taqdir tarafdorlari) bu cheksiz maydonda matnlar va aql-idrok dalillari yordamida uzoq bahs olib borishgan. Bahsning boshqa bir mavzusi Xudoning atributlari bo‘lgan. Islomdagi hukmronlik qiluvchi eng qat‘iy monoteizm doimiy ravishda, uchlilik va mujassamlanish haqidagi xristian aqidalari bilan quyidagi dalillar orqali bahslashishga intilgan: “Xudoning o‘g‘li yo‘q, Xudoning onasi yo‘q, Xudo ishlab chiqarmaydi, Xudo tug‘ilmagan” — bularning barchasi inson ongini bu yo‘nalishda qattiq ishlashga majbur qildi. Ba‘zilar, Xudoga har qanday ijobiylikni va odamlar tomonidan atribut sifatida qabul qilinishi mumkinligini etgan tarzda, undan mavhum mavjudotni keltirib chiqardilar, unga nisbatan esa ijobiylik borligini aytishni lozim topmaganlar. Umuman olganda, ayrim faylasuflar va falsafiy guruhlar, xristian xudosining xususiyatlariga oppozitsiyada bo‘lgan holda, bu qarashga qo‘shilgan va ilohiy mohiyatning qanday bo‘lishidan qat‘iy nazar xususiyatlarini inkor etgan. Boshqalar esa, masalan, sifatiylar (atributlar tarafdorlari) va teshbigiylar (taqqoslovchilar, o‘xshatuvchilar) Xudoga inson qiyofasini berishgan va antropomorfizmning turli bosqichlarida mavjud bo‘lishgan. Ashariylar mutlaq fatalizm va materialistik antropomorfizmga tushib qolmaslik uchun jabariy va sifatiylar ta‘limotlarini murosaga keltirish orqali ba‘zi cheklovlarni qo‘ygan holda o‘z qarashlarini yarashtirishga intildilar. Gashaviylar uchun, aksincha, Xudo ma‘lum bir joyda yashaydigan jismi bor mavjudotdir. U taxtda o‘tiradi, oyoqlari, qo‘llari va boshqa qismlarga ega.

Ushbu haddan tashqari dogmatizm bilan bir qatorda, skeptitsizm cheksiz guruhlar bilan ifodalangan. Somoniylar mushohada orqali bilim olish imkoniyatini rad etishgan; ular faqat teginish yoki ko‘rish mumkin bo‘lgan narsalarnigina qabul qilganlar: ular iymonsizlar sifatida tanilgan. Talimiylar, boshqa turdagi skeptitsizm asosida, ongning ishonchliligini xatoga yo‘l qo‘ymaydigan shaxs imomning avtoriteti orqali asoslaganlar. Ular haqiqatni harflar va raqamlarda izlagan musulmon kabbaliylari, bateriychilar bilan deyarli birlashganlar.

Hech narsa bilan yashirilmagan iymonsizlik Islomiylik bag‘rida bir qator guruhlarini ham shakllantirdi: karmatlar, fotimiylar, ismoiliylar, druzlar, assasinlar — fanatizmni (mutaassiblik) ishonchsizlik, diniy ishtiyoqni beadablik, erkin fikrlovchining jasoratini muqaddas marosimlarga bag‘ishlangan xurofot va kvietistning ²¹⁸ sovuqqonligi bilan aralashtirgan ikki tomonlamali tabiatga ega

²¹⁸ Kvietizm (lat. quietismus by quies “tinchlik”) XVI — XVIII asrlarda katolitsizmdagi mistik-asketik harakat. Kvietizmning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bu Xudo bilan mistik birlikda ruhning faol bo‘lmagan, “qabul qiluvchi” holatiga urg‘u berishdir.

guruhlardir. Bu haqiqatan ham musulmonlarning ishonchsizligining o‘ziga xos xususiyati. Diniy guruh va maxfiy jamiyat ko‘rinishining o‘rtacha holini o‘zida namoyon etib, u muqaddaslik etagi ostida eng dahshatli axloqsizlikni, eng shafqatsiz insofsizlikni yashiradi. Hech narsaga ishonmaslik va hamma narsaga ruxsat berish — bu uning formulasi. Biroq, musulmonlar iymonsizlarni anglatadigan turli xil nomlarning noaniq tabiati bid‘at deb hisoblangan qarashlarning belgisini ilg‘ashga har doim ham imkon beravermaydi. Misol uchun, “zindiki” nomi ostida bardezan va mazdakiylardan kelib chiqqan, moniylik xarakteriga va faqat isbotlanadigan narsalarni tan oladigan erkin fikrlovchilarga (ahl-el-tahqiq, aniq-ravshanlikni talab etuvchilar) ega kommunistik guruhlar qo‘shilib ketgan. Xalq o‘zi kabi ishongan va ishonmaganlarni qat‘iy farqlamagan. Ba‘zan “zindiki” nomi sabizm²¹⁹ va butparastlik bilan ifodalangan.

Bular hijriy II asrdan V asrgacha bo‘lgan davrda Islomiylikning barcha elementlarini qamrab olgan ushbu buyuk harakatning o‘ziga xos mahsulotlari edi. Liberal va ratsionalistik teologiya, aynan mutaziliylar (dissidentlar) teologiyasi bir muncha vaqt mo‘tadil ong egalarini o‘ziga jalb qildi. Islomdagi mutaziliychilik - protestantizmni Shleyermaxer ifodasi kabidir. Vahiy inson qobiliyatining tabiiy natijasidir; najotga olib keladigan ta‘limotlar aql nazoratida joylashgan: bu ta‘limotlarni bilish uchun birgina aql kifoya qiladi; va har doim, hatto vahiydan oldin ham, ularni bilish mumkin bo‘lgan. Abbosiylar homiyligi ostida bo‘lgan bassor maktabi o‘sha buyuk islohiy harakatining markazi bo‘lib, uning eng to‘liq ifodasi ulkan “Pokdomonlik birodarlari entsiklopediyasi”da aks topgan. Unda falsafa va Islomiylikni mujassamlashtirishga urinish mavjud bo‘lib, ko‘rinishidan faylasuflarni ham, dindorlarni ham qoniqtirmagan.

Shunday qilib, yunon falsafasidan tashqari, Islomchilikning o‘zi faol aqllar uchun “kalom” deb nomlangan ratsional tadqiqotlar uchun keng maydon yaratdi, bu sxolastika so‘zining deyarli sinonimidir. Al-Mamun davrida musulmonlar orasida yunon falsafasi paydo bo‘lishidan oldin yuzaga kelgan kalom dastlab alohida tizimga ega emas edi. Bu so‘z ostida ko‘p hollarda juda erkin tadqiqotlar yashiringan bo‘lgan. Ammo falsafaga nisbatan munosabat xavf ostida qolgan vaqtda, kalomning roli o‘zgargan; o‘sha paytdan boshlab u dialektika orqali aqidalarni tashqi hujumlardan himoya qilishga kirishgan; u oldin aqidaviy ko‘rinishga ega bo‘lgan, keyinchalik esa, asosan, apologetik yondashuvga tayangan ko‘rinishdagi xuddi xristian teologiyasi bilan bir xil qiyofaga kelgan. Mutakallimlarning asosiy maqsadi – ayrim faylasuflarga qarshi materiyani yaratish, dunyoni yangilash va olam bilan bog‘liq

²¹⁹ Sabeizm - astrolatriya oqimlaridan biri - yulduzlarga sig‘inish; yulduzlarga sig‘inish, samoviy jismlarni ilohiylashtirish. Sabeizm nomi ilm-fan tomonidan Sabiy dinini Sabey dini bilan aralashmasiga asoslangan holda qoldirilgan.

bo'lmagan va unga ta'sir qiladigan erkin Xudoning mavjudligini asoslashdir. Atomistik nazariya ularga polemik maqsadlari uchun mos keladigandek tuyulgan; ular aynan shu joyda to'xtashgan. Atomlar, deyishgan ular, Xudo tomonidan yaratiladi; Xudo ularni yo'q qilishi mumkin edi va u doimo to'xtamasdan yangilarini yaratadi. Xudo hamma narsalarda erkin va to'g'ridan-to'g'ri harakat qiladi; jamiki mavjud bo'lgan narsa to'g'ridan-to'g'ri u tomonidan yaratilgan. Judolik yoki salbiy aksidentsiyalar (zulmat, jaholat va boshqalar), jumladan, ularning tashkil etiluvchilari (substantsiya) ham Xudo tomonidan berilgan, shu bilan birga ijobiy aksidentsiyalar ham uning himmatidir. Shunday qilib, Xudo hayot va harakatni yaratganidek, o'lim va hotirjamlikni ham paydo qiladi. Qalbning o'zi Xudo doimo yangilab turadigan aksidentsiyadan boshqa narsa emas. Sababiyat tabiat qonunlarida yotmaydi; faqat Xudoning o'zi yagona sababdir. Ikki hodisa hech qachon bir-biri bilan zaruriy bog'lanmagan hamda koinotning tuzilmasi butunlay boshqacha bo'lishi mumkin edi. Mutakallimlarning peripatetizm faylasuflariga qarshi ilgari surgan tizimi shunday edi – tizim, albatta, faqat siyosat maqsadlari uchun yaratilgan boshqa tizimlar kabi nimjonroq bo'lsa ham, tashqi soddaligi bilan olomoni o'ziga jalb qiladigan bo'lgan. Tez orada Ibn Rushd, Maymonid va Arab falsafasining so'nggi vakillari ushbu tizimga qarshi barcha sa'y-harakatlarini kuchaytirayotganini ko'rish mumkin; bu yana bir bor xalq e'tiqodi bilan qanoatlanadigan formulalar bilan mustaqil fan erishgan formulalar o'rtasida qanday tubsizlik mavjudligini ko'rsatdi [1].

Ibn Rushd falsafasida axloq juda kam o'rinni egallaydi. Umuman olganda, ellinizm muhriga ega Aristotelning etikasi, shubhasiz, arablarda uning mantiq, fizika va metafizikadagi asarlari kabi muvaffaqiyatga erishmagan. Bu masalada faqat Ibn Rushdning mutakallimlar bilan axloq printsipi haqidagi bahsi bizning e'tiborimizni tortadi. Mutakallimlar yaxshilik Xudo istagan narsadir va Xudo uni xohlashi o'z irodasidan oldingi ichki asos tufayli emas, balki faqat uni xohlaganligi sababli ekanligini ta'kidlaganlar. Ma'lumki, ular o'z-o'ziga zid keluvchi narsalarni mavjud qilish va koinotning barcha boshqaruviga o'z erkin irodasini yetkazish qobiliyatini Xudoga yuklab qo'yishgan. Bularning barchasi tuzib chiqilgan va kelishilgan tizimning o'z qismlarini tashkil etgan, unga esa Ibn Rushd har qanday qulay imkoniyatda to'xtamay hujumga o'tavergan. Bu safar u bunday axloqiy ta'limot adolatli va adolatsiz degan har qanday tushunchani yo'q qilishini va ular mustahkamlamoqchi bo'lgan dinni yemirishini isbotlashda qiynalmagan. Ibn-Rushd mutakallimlarga qarshi erkinlik haqidagi haqiqiy falsafiy nazariyalarni ham himoya qilgan. Insonga nisbatan mutlaqo erkin yoki mutlaqo tobe deb aytish mumkin emas. Qalbdagi ko'rib chiqilgan erkinlik hech qanday cheklovlarni bilmaydi; lekin u tashqi sharoitlarning fatalligi bilan cheklangan. Harakatlarimizning asosiy sababi –

ichimizda; lekin u bizdan tashqarida joylashgan tasodif bilan to‘qnashadi; ushbu bizni o‘ziga tortadigan tashqi narsa bizga bog‘liq emas va faqat tabiat qonunlarigagina, ya’ni ilohiy ta’minotga bo‘ysunadi. Shuning uchun Qur’on odamni taqdir qo‘lidagi mavjudot yoki o‘z harakatlarida erkinlikka ega zot sifatida tasvirlaydi. Bu kabi nuqtayi nazar jabariylar qarashlari bilan kadariylar ta’limotlarining o‘zaro o‘rtacha qismi olingan bo‘lib, Ibn Rushd namuna sifatida o‘zining “Diniy aqidalarni isbotlash usullari” risolasida diniy ta’limotlarga berilishi mumkin bo‘lgan falsafiy va eklektik talqinni keltirib o‘tgan. Xuddi shu tarzda, u boshqa joyda, birinchi materiya bir xil darajada qarama-qarshi modifikatsiyani boshdan kechirishga qodir, xuddi shu tarzda qalb ikkita qarama-qarshi harakatlar o‘rtasida tanlov qilish imkoniyatiga ega, deb aytadi. Biroq bu erkinlik na injiqlik, na tasodif sanalmaydi. Faol qobiliyatlar befarqlik holatini bilmaydi; faqat passivlik dunyosida befarq tasodifni uchratish mumkin.

Ibn Rushdning siyosati, kutilganidek, o‘ziga xos orginallikdan mahrum. Bunda to‘lig‘icha Platonning “Davlat” asarini qayta sharhlashida uning fikrlari mujassamlashadi. Yunon ruhining bu hayoliy qiziq tasavvuriga jiddiy tahlil bilan, chuqur risola sifatida murojaat qilish birmuncha g‘alati. Boshqaruv oqsoqollarga topshirilishi kerak. Fuqarolarga ritorika, she’riyat va topikani o‘qitish orqali ezgulikni singdirish kerak. She’riyat, ayniqsa, arab tilidagisi xavfli. Davlatning ideali – bu na qozi, na tabibga ehtiyoj sezmaslikdir. Qo‘shinlarning vazifalari faqat odamlarning tinchligini himoya qilish bilan belgilanadi. Agar cho‘ponchilik kuchuklari qo‘ylarni yeyishsa nima bo‘ladi? Erkaklar va ayollar o‘rtasida tabiiy emas, faqat miqdoriy farq mavjud. Ayollar erkaklar qiladigan barcha narsalarga, faqat kamroq darajada — urushga, falsafaga va boshqalarga qodir. Ba’zan ular erkaklardan ham ustun bo‘lishadi, masalan, musiqa sohalarida, garchi bu san’atdagi mukammallik erkaklar bastakor, ayollar esa ijrochi bo‘lganlarida ko‘rinadi. Ba’zi Afrika davlatlarining misoli, ular urushga to‘laqonli qodir ekanliklarini va agar ular davlat boshqaruvida ishtirok etsalar, bu g‘ayrioddiy holat bo‘lmasligini isbotlaydi. Darhaqiqat, urg‘ochi cho‘ponchilik kuchuklari podani erkaklari kabi yaxshi qo‘riqlashini ko‘rmaganmizmi? “Bizning ijtimoiy tizimimiz, — deya qo‘shimcha qiladi Ibn Rushd, — ayolning o‘z qobiliyatlarini namoyon etishiga yo‘l qo‘ymaydi; biz uchun u farzandlarni dunyoga keltirish va ovqatlantirish uchun yaratilganga o‘xshaydi va bu tobelik holati undagi yuqoriroq darajadagi narsalarga bo‘lgan qobiliyatini yo‘q qildi. Shuning uchun bizning oramizda axloqiy ezgulik qobiliyatiga ega ayollar yo‘q; ular o‘simliklar kabi tirmashib o‘sadi va hatto, erlari uchun ham yuk sanaladilar. Bu bizning shaharlarimizni yutib yuboradigan qashshoqlikni tushuntiradi; chunki shaharlarda erkaklar sonidan ikki baravar ko‘proq ayollar bor va ular o‘z mehnatlari bilan yashash uchun mablag‘ topa olmaydilar”. Tiran (zolim) – bu xalqning manfaati

uchun emas, balki shaxsiy manfaatlari yo'lida davlatni boshqaruvchi shaxsdir. Eng yomon zulm (tiraniya), bu din peshvolarining zulmidir. Qadimgi Arablar davlati Platon davlatini mukammal tasvirlaydi. Mo'abiya Umayyadlar avtokratiyasiga asos solgan holda, bu betakror idealni buzdi va bizning orolimiz (Andalusiya) hali ham ozod bo'lmagan g'alayonlar davrini ochdi, deya qo'shimcha qiladi Ibn Rushd [1].

Ibn-Rushd tomonidan ilgari surilgan tabiatdagi ezgulik va yovuzlik tushunchasi uning panteistik dunyoqarashiga, ya'ni Xudoni tabiiy determinatsiyalar tizimini anglatuvchi belgisi sifatida talqin qilishga to'liq mos keladi, bundan, shubhasiz anglash mumkinki, undagi mavjud qonunlarni buzolmaydi. Shu tariqa ish insonlarning harakatlari bilan birga keluvchi ezgulik va yovuzlikni talqin qilish bilan bog'liq bo'ladi: uning davrida bu muammo ilohiy inoyat va narigi dunyoda inson mana shu yer yuzidagi hayotida qilgan qilmishlari uchun javobgar bo'lishi kerak bo'lgan mas'uliyat masalasi bilan chambarchas bog'liq edi, ammo Kordova mutafakkiri uchun uning muhokamasi mohiyatan erkinlik va zaruriyat o'rtasidagi munosabatlar masalasini faqat falsafiy shakllantirish uchun xizmat qildi [4].

Islomda bu masala asrlar davomida keskin bahs-munozaralarga sabab bo'lgan, chunki Qur'onning o'zida unga diametral qarama-qarshi talqinlarni beradigan bayonotlar mavjud. Uning oyatlariga ko'ra, dunyoda Allohning irodasi bilan aniqlanmaydigan hech narsa bo'lmagan va yo'q; boshqa bir oyatlarga ko'ra esa, inson iroda erkinligiga ega va shuning uchun o'z harakatlarida to'laqonli avtonom mavjudot sifatida harakat qiladi. Oyatlarning birinchi guruhi yaratuvchining qudratliligini tasdiqlaydi, lekin shu bilan birga uning adolatini inkor etadi, chunki narigi dunyoda odamlar qiyomat kuni Rabbiysi tomonidan bitilgan qilmishlar uchun noloyiq jazoga tortilishini anglatadi; Qur'on oyatlarining ikkinchi guruhi bu mazmunda Xudoning adolatini tasdiqlaydi, lekin boshqa tomondan uning qudratliligini inkor etadi. "Jamo'a aqidalarini argumentlash yo'llarini ochish to'g'risidagi kitob"da Kordova mutafakkiri ushbu musulmon teologlaridagi (ilohiyotchilari), ya'ni inson irodasi erkinligini tan olgan mutaziliylardagi (Ibn Rushd, garchi u ularning ta'limoti tafsilotlari bilan tanish emasligini ta'kidlagan bo'lsa ham), odamlarning qilmishlarining mutlaq oldindan belgilanishi haqida fikr yuritgan jabariylardagi hamda murosali xulosa tarafdorlari bo'lsada, lekin Ibn Rushd aytganidek, jabrariylarning fatalistik nuqtai nazarini qo'llab-quvvatlovchi ashariylardagi dilemmani hal qilishning asosiy usullarini ko'rib chiqadi. Kordova mutafakkiri inson irodasining mutlaq erkinligini ham, inson qilmishlarining absolyut qismatini ham rad etadi [4].

Ibn Rushdning fikriga ko'ra, odamlarning xatti-harakatlari mutlaqo oldindan belgilab qo'yilgan bo'lishi mumkin emas, chunki bu holda odamlar jonsiz

mavjudotlardan farq qilmay qoladi. Jonsiz jismlar odatda iroda va tanlov deb ataladigan talablarga ehtiyoj sezmaydilar, ular uchun dehqonchilik, harbiy san'at, kemasozlik, tibbiyot bilan, muxtasar qilib aytganda, ular yordamida maqsadga muvofiq ravishda qo'lga kiritiluvchi ezgulik va yo'q qilinuvchi yovuzlik kelib chiquvchi barcha hunarmandchilik sohalari bilan shug'ullanish zarurati mavjud emas. Ammo boshqa tomondan, ularning harakatlarini mutlaqo erkin deb hisoblab bo'lmaydi. Birinchidan, biz bu dunyoda o'zboshimchalik bilan shug'ullana olmaymiz, chunki bizning harakatlarimiz tashqi determinatsiyalarga bo'ysunadi. Ikkinchidan, ma'lum bir harakatni amalga oshirish istagimizning o'zi deterministik xususiyatga ega: tashqi sabablar "nafaqat biz amalga oshirmoqchi bo'lgan harakatlarning bajarilishiga hissa qo'shadi yoki to'sqinlik qiladi, balki biz ikkita qarama-qarshilikdan birini xohlashimizning sabablari sifatida harakat qiladi, chunki Iroda biror narsani tasavvur qilish yoki biror narsani hukm qilish ishtiyoqini paydo qiluvchidan boshqa narsa emas, shu bilan birga, bu hukm bizning tanlovimizga bog'liq bo'lmagan tashqi sharoitlardan kelib chiqadi" [2]. Va nihoyat, uchinchidan, bizning istaklarimiz tanamizdagi elementlarning u yoki bu kombinatsiyasi tufayli yuzaga keladigan o'ziga xos temperament bilan belgilanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ibn Rushdning erkinlik va zaruriyat o'rtasidagi munosabatni tushunishi uning ushbu ikki tushunchaning ikkinchisini tasniflovchi tarifni talqin qilishida ochib berilgan. "Zaruriyat" atamasi, deb yozadi u, uch ma'noda qo'llaniladi: "*materiya tufayli*" boshqa biror narsasiz mavjud bo'lolmaslik ma'nosida, masalan, qon bilan ta'minlangan hayvon nafas olmasdan mavjud bo'lolmaydi; *majburiyat ma'nosida*, bu tanlov tushunchasiga qarama-qarshi qo'llaniladi, shuning uchun qadimgi yunon shoirlari bu zaruriyat turini qandaydir qiynoqqa soluvchi va og'riqli holat deb ta'riflaganlar; ma'lum bir sifatga ega bo'lgan narsaning majburiy xususiyati ma'nosida, masalan, osmon zaruriyat tufayli abadiydir, deymiz. Erkinlik ("tanlov") shu bois Ibn Rushdning fikriga ko'ra, umuman zaruriyat emas, balki uning faqat bitta shakli — majburiyat, ya'ni Jabroiylar va ular bilan birga Ashariylar, Ibn Rushd ta'kidlaganidek, ular ruhiy impulslar orqali vositachilik qilishi yoki qilmasligidan qat'iy nazar dunyodagi barcha harakatlarni belgilaydigan yagona printsip deb hisoblangan. Ibn-Rushd har bir shaxsning alohida qabul qilingan barcha harakatlarining fatal qismati haqidagi ashariylar ta'limotini rad etadi. Xudo orqali (tabiat tizimi), uning so'zlariga ko'ra, faqat bir odamlar ezgulikka, boshqalari yovuzlikka moyil ekanligi aniqlanib qo'yilgan (bu holatga faqat odamlarning umuman yo'qligi alternativa bo'lishi mumkin). Muayyan shaxsning u yoki bu toifaga aloqadorligi uning temperamenti, irodasi va tafakkurini belgilaydigan ko'plab

“oraliq” sabablar bilan aniqlanadi, natijada bu shaxs shunday bo‘lib qolishi yoki bo‘lmasligi mumkin [4].

Garchi insonning irodasi va ongi zaruriyat qonuniga bo‘ysunsa-da, bu zaruriyat bir vaqtning o‘zida uning ezgulikka intilishini anglatadi. Asl ezgulik yoki baxtga inson amaliy aql lozim topgan darajada va vaqtda nimaga intilishi joiz bo‘lsa, shunga intilishi uchun ratsional qalb hayvoniy potentsial harakatlarni nazorat qilganidagina erishish imkoni mavjud. Ammo tabiat odamlarga turli xil moyilliklarni berganligi sababli, to‘laqonli baxtga faqat ozchilikka tegishli spekulativ (hayoliy) fazilatlar hamma uchun mavjud bo‘lgan amaliy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beruvchi ideal davlatda erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Аверроэс (Ибн Рушд). Опровержение опровержения. – Киев: «УЦИММ - Пресс», 1999. – 687 с.
2. Ибн-Рушд. Рассуждение, выносящее решение относительно связи между религией и философией. Дополнение. Книга об открытии путей аргументирования догм общины. Каир, 1902 (на араб. яз.). – С. 85.
3. Ренан Э. Аверроэс и аверроизм. – М., 2010. – 248 с.
4. Сагадеев А.В. Ибн-Рушд (Аверроэс). - М.: «Мысль», 1973. – 207 с.
5. Di Giovanni M. Averroes, Philosopher of Islam. (Interpreting Averroes) – United Kingdom: Cambridge University Press, 2019. – Pg. 9-27.
6. Fakhry M. Averroes. His life, Wprks and influence. – England, Oxford: Oneworld publication, 2001. – 188 pg.
7. Mensia M.A. Dogmatics, Theology, and Philosophy in Averroes. (Interpreting Averroes) – United Kingdom: Cambridge University Press, 2019. – Pg. 27-45.
8. Woerther F. Averroes’ Goals in the Paraphrase (Middle Commentary) of Aristotle’s Nicomachean Ethics. (Interpreting Averroes) – United Kingdom: Cambridge University Press, 2019. – Pg. 218-237.

XX ASR ARAB-MUSULMON TAFAKKURINING YARATUVCHISI SHAYX MUHAMMAD ABDO HAYOTI VA FAOLIYATI

Sharafutdinova Ruxsora Baxrom qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d., professor Izzetova E. M.

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolani yozishdan maqsad islom islohotchisi va modernist Shayx Muhammad Abdo hayoti va ilmiy faoliyatini har tomonlama o'rganishdir. M. Abdo modernizmi islom va zamonaviy tafakkur sintezi degan tezisni asoslash. Mutafakkirning ijtimoiy-falsafiy asarlari sivilizatsiyalarni birlashtirish, qarama-qarshilik va ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan edi. M. Abdo faoliyati serqirra ekanligini ko'rsatish uchun, ayniqsa, ta'lim-tarbiya sohasida, oliy diniy ta'lim va jurnalistika tizimini isloh qilishda o'z iste'dodini yaqqol namoyon etdi.

Kalit so'zlar: *Islom islohotchiligi, Islom modernizmi, "Al-Ahram", "Risalat at-tavhid", "Al-Urva al-vusqa", "al-Manar", Bayrut, Ibn Xaldun, shayx Shauqi Darwish, al-Waqasi al-Misriya, Dar ul-ulum, "al-Ustad al-Imom" va "ash-Shayx al-Muftiy", al-Afg'oniy, al-Azhar, musulmonlar va nasroniylar, Qur'on, mantiq, ritorika, tavhid, pedagogika.*

ABSTRACT

The purpose of writing this article is a holistic study of the life and scientific work of the Islamic reformer and modernist Sheikh Muhammad Abdo. To substantiate the thesis that M. Abdo's modernism is a synthesis of Islam and modern thought. The socio-philosophical works of the thinker were aimed at uniting civilizations and overcoming contradictions and conflicts. To show that M. Abdo's activities were multifaceted, he especially clearly showed his talent in the educational sphere, in reforming the system of higher religious education and journalism.

Keywords: *Islamic reformism, Islamic modernism, "Al-Ahram", "Risalat at-tawhid", "Al-Urwa al-wusqa", "al-Manar", Beirut, Ibn Khaldun, Sheikh Shawqi Darwish, al-Waqasi al-Misriya, Dar ul-Ulum, "al-Ustad al-Imam" and "al-Shaykh al-Mufti", al-Afghani, al-Azhar, Muslims and Christians, the Qur'an, logic, rhetoric, monotheism, pedagogy.*

АННОТАЦИЯ

Целью написания данной статьи является целостное изучение жизни и научной деятельности исламского реформатора и модерниста шейха Мухаммада Абдо. Обосновать тезис, что модернизм М. Абдо представляет собой синтез ислама и современной мысли. Социально-философские труды

мыслителя были направлены на объединение цивилизаций и преодоление противоречий и конфликтов. Показать что деятельность М. Абдо была многосторонней, особенно ярко он проявил свой талант в просветительской сфере, в реформировании системы высшего духовного образования и журналистике.

Ключевые слова: исламский реформизм, исламский модернизм, «Аль-Ахрам», «Рисалат ат-Таухид», «Аль-Урва аль-Вуска», «Аль-Манар», Ибн Халдун, Шейх Шавки Дарвиш, аль-Афгани, мусульмане, христиане, Коран, логика, риторика, монотеизм, педагогика.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgach, jahondagi barcha mamlakatlar qatori, xorijiy Sharq, Hindiston, Pokiston, Misr, arab mamlakatlari, Eron, Turkiya hamda boshqa davlatlar bilan o'zaro do'stlik va manfaatli hamkorlik asosida iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatdi va bu aloqalar tobora rivojlanmoqda. Sharq xalqlari madaniyati, ma'naviyati, shuningdek, ijtimoi-falsafiy tafakkuriga bo'lgan qiziqish, shubhasiz, kuchayib bormoqda. Buning boisi Arab Sharqi va Markaziy Osiyo xalqlari tarixi umumiyliги tufayli ularning falsafiy, diniy-axloqiy, ma'naviy merosida o'zaro yaqinlik va hamohanglik borligidir. Sh. M. Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 32-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqida shunday ta'kidladi: "Biz yaqin va uzoq xorij davlatlari, ayniqsa, qo'shni davlatlar va hududiy tashkilotlar bilan do'stlik va o'zaro manfaatli hamkorlik munosabatlarini yangi bosqichga ko'taramiz"²²⁰.

Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida arab xalqlarining ijtimoi-falsafiy tafakkuridan keng o'rin olgan arab ma'rifatchiligi oqimi va ma'rifatparvar namoyanda Muhammad Abdoning ijodi va hayot faoliyati keng yoritib berilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

G'arb va Sharq faylasuflari, tarixchilari, sharqshunoslarining ko'plab asarlari M. Abdo hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan. Ulardan eng mashhurlari Zugfrid Hunc, Charlz Adams, Mahmud Abbos al-Akkad, Rashid Rido, Shavki Zaif, Muhammad Ammar, Ahmad Amin, Mustafo Labib va boshqalarning tadqiqotlaridir. Xususan, Mahmud Abbos al-Akkad M. Abdo hayoti va faoliyatini tahlil qilgan bo'lsa-da, uning ijodida mutafakkirning islohotchilik g'oyalariga juda kam e'tibor berilgan. Mashhur tadqiqotchi Rashid Rido o'zining "Ta'rix al-ustad al-imom ash-shayx Muhammad Abdo" ("Muhammad Abdo tarjimai holi") nomli uch jildlik asarida shunday

²²⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 32 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi
https://cis.minsk.by/news/25966/vystuplenie_prezidenta_respubliki_uzbekistan_shavkata_mirzijojevana_torzhestvenno

ta'kidlagan edi: "Abdo Misrda falsafiy tafakkur manbai sanaladi."²²¹ Belgilangan mavzu doirasida ushbu asarning Muhammad Abdo va Jamoliddin Afg'oniylar hayotining mufassal tarixini bayon etgan birinchi jildi alohida qiziqish uyg'otadi. Muhammad Abdo haqidagi eng yirik tadqiqot asarini "al-Amal-ul-komilati li-l-imom Muhammad Abdo" ("Muhammad Abdoning to'liq tarjimai holi") deb hisoblash mumkin, bu asar M. Ammar qalamiga mansub. Usmon Amin o'zining "Misrda Uyg'onish davri" nomli tadqiqotini M.Abdo o'z maktabining asoschisi sifatidagi hayotiga bag'ishlagan. Muhammad Abdo va uning maktabi, musulmon falsafasi tarixi". M. T. Stepanyants va L. R. bu islohotchiga kichik nashrlar bag'ishladilar. Polonskaya. B.S. Omondulloyev M.Abdo hayoti va ijodiy faoliyatining asosiy bosqichlarini tizimli o'rganishga harakat qildi. Bu muammoning ayrim jihatlari E.J.Babayeva tomonidan ko'rib chiqildi.

Yuqoridagi tadqiqotlar M.Abdo hayotining asosiy bosqichlarini, diniy-falsafiy qarashlarining shakllanishini aniqlashda uslubiy asos bo'lib xizmat qildi. Muhammad Abdoning hayotiy faoliyati va uning diniy-falsafiy merosi haqida tahlil olib borildi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik, falsafiy germevtik usullaridan keng foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XIX asrning 60-70-yillarida arab ma'rifatchiligi zaminida musulmon islohcilik harakati yuzaga keldi. Islom islohcilari ta'limotining asosiy mazmuni islomni asrlar bo'yi hukm surib kelga, qotib qolgan sxolastik aqidaviy tushunchalardan va bid'atlardan xalos etishdir. Ular Qur'oni Karimni erkin talqin qilish, uning aqidalarini ratsionalistik ruhda qabul etish tarafdori bo'lib chiqdilar. Islomning ijtimoiy-falsafiy tizimini, ilm-fan, ta'lim-tarbiya va madaniy taraqqiyot, hayotdagi o'zgarishlar, mustamlakachilikka qarshi kurash talablarinuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish lozim, deb topdilar. Boshqacha aytganda, islohcilar diniy tushunchalarni yangicha talqin etish, ularni zamon ruhiga moslashtirish zarurligini bildirdilar.

Islom islohcilari e'tiqodni poklash va tiklash, xalqni din ko'rsatgan haq yo'liga undash, ya'ni avvalo, odamlar ongini o'zgartirish lozim, deb hisobladilar. Islom islohcilik ta'limotiga asos solgan shaxs Sharqning yirik jamoat arbobi Jamol ad-Din al-Afg'oniydur. U ko'tarib chiqqan g'oyalarni shogirdi, safdoshi va izdoshi shayx Muhammad Abdo davom ettirib, bir butun tadrijiy tizim shakliga keltirdi va ularni hayotga tatbiq etishga urindi.

Muhammad Abdo ibn Hasan Xayrulloh 1849-yilda Misrdagi Buxayra viloyati Damanxur shahri yaqinidagi Mahalla Nasr qishlog'ida tug'ilgan. U Misrlik islom

²²¹ Rashid Rido. Ta'rix al-ustad al-imom ash-shayx Muhammad Abdo - T. 1. Qohira, 1931. - 67 b.

huquqshunosi, dinshunos olim va liberal islohotchi, islom modernizmining asosiy asoschilaridan biri hamda Misr Bosh Muftiysi²²² sifatida mashhurdir. Ba'zan neo-mutazilizm oqimi namoyondasi sifatida qaralgan o'rta asr islomiy mutaziliy²²³ olimlaridan biri. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, Abdo mason²²⁴ bo'lgan va bahoyilik e'tiqodi²²⁵ bilan yaqin munosabatlarga ega bo'lgan. Onasi Bonu Uday qabilasidan, otasi esa Saloh ad-Din Ayyubiy davrida (XII asr) xizmat qilgan turkman harbiylar²²⁶ zotidan kelib chiqqan. Shuning uchun Abdoni gohida "at-Turkamoniyy" deb ham atashadi. Ota-onasi o'ziga to'q dehqonlardan edi. U boshlang'ich maktabga qatnamay, xat-savodini uyda chiqardi. So'ng otasi uni Ahmadiy masjidida qoshidagi sufiy Said Badaviy kollejiga o'qishga berdi. Bungacha Abdo Qur'on karimni to'liq xatm qilgandi. Kollejda o'quv dasturi faqat Qur'on matnini va uning tafsirini yodlashdan iborat bo'lgani uchun, Abdo bir yil o'tar-o'tmas o'qishni tashlaydi. Otasining qat'iy noroziligi ham uni to'xtata olmaydi.

Sufiy shayx Shauqi Darvish Xidr Muhammad Abdo hayotidan alohida o'rin olgan. Shauqi Darvish yoshligida tijorat ishlari bilan Tripolitaniyaga borganda ash-Shaziliya tariqatiga qo'l beradi. Tasavvufga mukkasidan berilgan Shauqi Darvishning din haqidagi suhbatlari yosh Muhammadning qalbidan joy oladi va u ruhiy jazavaga tushadi, tasavvufga berilib, sufiyona libosda darvishlikda yashaydi. Uni hayotga qaytarishda aqidaparastlikdan yiroq bo'lgan shayx Darvishning o'zi yordam beradi, o'qish muhimligini isbotlab, islom fiqhi rivojlanishidagi kamchiliklarni bilganicha tushuntiradi. Keyinchalik Muhammad Abdo bunday deb eslaydi: "Aynan shayx timsolida ustozni topdim, qalbim istayotgan narsalarga yetishishim uchun u meni boshqarardi va nasihatlar qilardi... U meni johillik iskanjasidan xalos etib, ochiq bilim maydoniga yo'naltirdi, xudo bilan ruhiy birikish yo'lini ko'rsatib, ko'r-ko'rona taqliddan ozod etdi".²²⁷ Ruhiy inqirozdan chiqqan Muhammad Abdo shayx maslahati bilan yana kollejga qaytib, islomiy ilmlarni qunt bilan o'rganishni davom ettirdi. Oradan ko'p o'tmay, o'zi ham do'stlari va talabalarga shayxlik qildi.

1865-yilda u Ahmadiy kollejini bitirib, mashhur al-Azhar universitetiga kirdi.²²⁸ Al-Azhar mashhur bo'lsa-da, o'quv dasturlari faqat fiqh, hadis, tafsir, arab tili, notiqlik mahorati fanlari bilan cheklangan edi. Matematika, geografiya, biologiya,

²²² Zimney, Michelle (2009). "Abduh, Muhammad (1849–1905)". In Campo, Juan E. (ed.). *Encyclopedia of Islam. Encyclopedia of World Religions* - . New York: Facts On File. - Pp. 5–6.

²²³ Ahmed H. Al-Rahim (2006 yil yanvar). "Islom va Ozodlik"// Demokratiya jurnali, 17 (1). - Pp. 166-169.

²²⁴ Karim Vissa, "1798-1921 yillarda Misrda masonlik. Yaqin Sharq tadqiqotlari bo'yicha Britaniya jamiyati byulleteni, 16-jild, № 2, 1989.

²²⁵ Xuan R.I.Koul. "Muhammad` Abduh va Rashid Rida: Bahoiy e'tiqodi bo'yicha suhbat." Jahon buyurtmasi jildi. 15,3-4, 1981.- Pp. 7-16.

²²⁶ Arthur Goldschmidt, *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers (2000), p. 10.

²²⁷ Adams Charls. *Islam and Modernism in Egypt*. - London, 1933. - P.30.

²²⁸ Hourani, Albert (1962). *Arabic Thought in the Liberal Age*. Great Britain: Oxford University Press.

kimyo va boshqa fanlar kiritilmagani tufayli, ta'lim zamon talablariga to'la javob bermaydigan darajada edi. Al-Azhardagi diniy ta'lim tizimi Muhammad Abdoni qoniqtirmasdi. Keyinchalik u: "Al-Azhar uslubi bilan arab kitoblarini o'rganish aqlimga zarar yetkazdi, bir necha yil kallamni tozalashga harakat qildim, lekin bunga hech qachon erisha olmadim"²²⁹, - deb yozgan edi.

Abdo Al-Azharda 12 yil o'qib, 1877-yilda islom ilohiyoti va huquqi bo'yicha doktorlik darajasini oldi. Lekin dunyoviy bilimlarsiz u o'zini chalasavod his etardi. U Darvishning haqiqiy olim har taraflama savodli bo'lishi kerak, degan so'zlarini doimo eslardi. 1877-yildan Abdo Al-Azharda mantiq va aqoiddan, "Tillar maktabi"da arab tili va adabiyoti tarixidan, Ali Muborak ochgan yangi o'quv yurti "Dar ul-ulumda" tarixdan dars beradi. "Dar ul-ulumda" zamonaviy talablar asosida ta'lim berishga harakat qilinardi.

Ibn Xaldunning "Muqaddima" asari bo'yicha ma'ruza o'qiganda u mutafakkirning falsafiy va sotsiologik qarashlarini zamon bilan bog'lashga intiladi. Shu paytlar Abdo matematik, faylasuf va ilohiyotchi, siyosatni ham yaxshi tushunadigan Hasan Tavitil bilan tanishadi. Shijoatli, hukmdorning yuziga haqiqatni qo'rqmay aytadigan shayx Tavitilning musulmon madaniyatini qayta tiklash g'oyalari bilan sug'orilgan ma'ruzalari tafakkur teranligi bilan ajralib turardi. Bular Abdo qalbiga, ongiga singib, uning jo'shqin tabiatini intellectual izlanishga chorlardi. Aynan shu kayfiyatda yurganida u Jamol ad-Din al-Afg'oniy bilan uchrashib qoladi.

Al-Afg'oniy musulmon ma'rifatchilaridan biri bo'lib, butun g'ayratini va bor intellektual kuchini musulmon ummatini g'aflat uyqusidan uyg'otishga sarflar, ijtimoiy-siyosiy tanazzulni yengib, muqim rivojlanish yo'lidan borishga undardi. U musulmon xalqlarning ko'zini ochishga, ularning haq-huquqlarini tushuntirishga, siyosiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishga intilardi. Birinchi uchrashuvdayoq Muhammad Abdo unga kelajagi bor yigitdek tuyuldi. Al-Afg'oniy uning g'ayratli, aqlli, insofliligini ko'rib, g'oya uchun fido bo'lishga tayyorligini sezdi. O'z navbatida, Muhammad o'quv davrida ustoz al-Afg'oniy²³⁰ ko'magida haqiqatning uning uchun mavhum bo'lgan boshqa jihatlari borligini angladi. Maqsad va fikr birligi ikki olim nafaqat maslakdosh, hatto, yaqin do'st bo'lishiga ham sabab bo'ldi.

Abdo al-Azharda dars berayotgan vaqtda Misr davriy matbuoti, ko'proq "al-Ahrom" uchun maqolalar yozardi. Misrda Taufiq hadiv bo'lganida hukumatni Riyad posho boshqardi. U islohotni amalga oshirish niyatlarining jarchisi bo'lgan "Al-vaqai

²²⁹ Adams Charls. Islam and Modernism in Egypt. – London, 1933. - P.25.

²³⁰ Kedourie E. Afghani and 'Abduh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam. - London: Frank Cass, 1997.

al-misriy”²³¹ (“Misr voqealari”) ro’znomasini tashkil etdi. Bosh muharrirlik lavozimini Muhammad Abdoga topshirdi va u oddiy ro’znomani haqiqatan ham ijtimoiy islohot va islom da’vati jarchisiga aylantirdi.

Muhammad Abdo inglizlarga qarshi chiqqan Urobiy posho qo’zg’olonida²³² (1879-1882) qatnashgani uchun Misrdan badarg’a qilindi. 1883-yilda, Bayrutda yashab turgan paytida, al-Afg’oniy uni Parijda birga ishlashga taklif etdi. Ular Fransiyada “Al-urvat al-vusqa” (“Mustahkam rishtalar”) nomli ro’znoma nashr qila boshlashdi.²³³ Lekin inglizlar siyosatiga qarshi yo’naltirilgan, mustamlakachilarga qarshi kurashga da’vat etadigan maqolalar fransuz hokimiyatiga yoqmad, o’n sakkizinchi jildi chiqqanidan keyin ro’znoma inglizlar tazyiqi ostida yopildi. Hafsalasi pir bo’lgan Abdo 1885-yilda Bayrutga qaytdi.²³⁴ Umid bog’langan qo’zg’olon daf etildi, ancha kuch sarflangan ro’znoma yopildi, qadr don do’sti al-Afg’oniy yiroqda – Eronga ketgan edi.

Abdo ilmiy va pedagogik ijodga sho’ng’iydi. U Bayrutdagi bir necha masjidida, keyin “as-Sultoniya” maktabida tavhid, mantiq, ritorika, tarix va huquqdan dars beradi, o’quv dasturlarini isloh qiladi. Uning maqolalari Bayrut ro’znomasi “Samarat al-funun” (“Fan mevalari”) da chop etila boradi.

1889-yilda Abdo inglizlar nazorati ostiga tushib qolgan Misrga qaytadi. Olim al-Azhar universiteti, vaqflar vazirligi, shariat mahkamalari kabi islomiy muassasalarni isloh qilish muhimligiga yanada iqror bo’ladi. O’zining islohlari loyihasini Misrning haqiqiy boshqaruvchisi bo’lgan general-gubernator, Misr rezidenti lord Kromerga yuboradi. Shayx Muhammad Abdo Dar ul-ulumning rektori lavozimini mo’ljall qilgandi. Lekin inglizlar va hadivning rejaları boshqacha edi. U Banxda, az-Zakazikda, keyin Abidinda xalq mahkamasining qozisi etib tayinlandi. 1895-yili appelyatsiya maahkamasi maslahatchisi bo’ldi. U al-Azharda islohot o’tkazilishiga, talabalar stipendiyasi oshirilishiga, ularning hayoti yaxshilanishiga, zamonaviy o’qitish usullari qo’llanilishiga, dunyoviy fanlar ta’lim dasturiga kiritilishiga alohida e’tibor qaratdi.

Muhammad Abdo o’z maqolalari bilan “al-Ahram”, “al-Muqtataf” va boshqa ro’znomalarda faol qatnashdi. Islom islohciligi ruhidagi g’oyalarni tarqatish niyatida 1898-yilda “al-Manar” (“Mayoq”) jurnalini ta’sis etdi. Yaqin shogirdi livanlik huquqshunos Rashid Rida (1865-1935) muharrirlikka tayinlandi. “Al-Manar”

²³¹ von Kügelgen, Anke. “‘Abduh, Muhammad”. In Fleet, Kate; Krämer, Gudrun; Matringe, Denis; Nawas, John; Rowson, Everett K. (eds.). *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Vol. 3. - Leiden and Boston: Brill Publishers, 2007.

²³² Malyukovskiy M.V. Misrdagi musulmon islohotining dastlabki bosqichi // Sharqshunoslik institutining ilmiy yozuvlari. T. XVII. - M., 1959.

²³³ Sedgwick Mark. Muhammad Abduh: Makers of the Muslim World. One World, 2013. - P p. 56.

²³⁴ Kerr, Malcolm H. (2010). “‘Abduh Muhammad”. In Hoiberg, Dale H. (ed.). *Encyclopædia Britannica*. Vol. I: A-ak Bayes (15th ed.). - Chicago, IL: Encyclopædia Britannica Inc, 2010. - Pp. 20–21.

sahifalarida ilohiyot, shariat masalalari islom islohchiligi ruhida yoritilardi, arablar tarixi, arab tili va adabiyotiga oid maqolalar, adabiy asarlardan parchalar nashr etilardi. Jurnalning vazifasi asl islom g'oyalari tarqatish, uning hozirgi zamon ilmiy va ijtimoiy tafakkuriga mosligini isbotlash hamda musulmonlarni diniy bag'rikenglik ruhida tarbiyalash, keng omma orasida ma`rifat tarqatishdan iborat edi.

1889-yilda Muhammad Abdo Misr muftiysi lavozimiga tayinlandi, o'sha yili u Misr Qonun chiqaruvchi Kengashiga a'zo bo'ldi va umrining oxirigacha ushbu lavozimlarda turdi. Muhammad Abdo inglizlar bilan kelishib, siyosiy kurashdan voz kechib, o'z islohlarni hayotga tatbiq etishni ma`qul deb topdi.

Muhammad Abdo tasavvufga qiziqib yurgan davrida (1874) "Risalat al-Varidat" ("Mistik ilhomlanish haqida risola") asarini yozgan, unda taniqli tasavvuf nazariyotchisi Muhiddin al-Arabiyning ta`limotini bayon qilgandi. O'shanda tasavvuf ta`limoti o'zining ma`naviy jihati, ma`naviy barkamollikka yetishish, botiniy imonga ega bo'lish talablari, rasmiy aqidaparastlikka tanqidiy nazari bilan Muhammad Abdoni o'ziga rom etgandi. U keyinchalik bu ta`limotdan voz kechdi. Uning Qur`onni ratsionalistik ruhda talqin etishga intilishi besh tomlik nufuzli "Tafsir ul-Qur`on al-Hakim"da ifoda etildi. Muallif bu tafsirni oxiriga yetkaza olmadi, uni shogirdi Rashid Rida davom ettirdi.

Abdoning boshqa yirik asari "Risalat at-tavhid" ("Yakkaxudolik haqida risola") 1897-yilda chiqqan.²³⁵ Unda mutafakkirning diniy-falsafiy qarashlari bayon etiladi. Bu asar "as-Sultoniya" madrasasida 1885-yilda o'qilgan ma`ruzalardan tuzilgan. Uning matnini ukasi Hammuda Bey Abdo yozib olgan. 1908-yilda Rashid Rida ilovalari va tuzatishlari bilan "Risalat at-tavhid"ning ikkinchi nashri chiqdi. Asar 1925-yilda fransuz va 1966-yilda ingliz tillarida chop etildi. Inglizcha nashri "The Theology of Unite"²³⁶ ("Birlik ilohiyoti") deb nomlangan.

Ilmiy va pedagogik faoliyat bilan shug'ullangan paytlarida "Ritorika kursiga tafsirlar", "Badi az-Zamon al-Hamadoni" asarlari nashr etildi. Maqolalari "Al-urva al-vusqa", "Al-Ahram", "Al-Muqtataf" ro'znomalarida va "al-Manar" jurnalida hamda boshqa nashrlarda chop etildi. Bu asarlarning ko'pchiligi diniy islohchilik, ijtimoi-siyosiy va falsafiy masalalarga bag'ishlangan edi. Abdoning merosi taxminan 30 asardan iborat bo'lib, ularning ko'plari yo'qolgan.²³⁷

Abduh avliyolarni haddan tashqari hurmat qilishni qattiq qoralaganiga qaramay, tasavvuf va g'azzoliy kosmologiyaga xayrixoh edi. U o'zining ustozini Jamolning falsafiy va tasavvufiy ta`limotlarini ifoda etgan "Risalat al-voridat fi Sirr at-

²³⁵ Büssow Johann. "Muhammad 'Abduh: The Theology of Unity (Egypt, 1898)", 2016. - Pp. 141–159.

²³⁶ Kerr Malcolm H. "'Abduh Muhammad". In Hoiberg, Dale H. (ed.)//Encyclopædia Britannica. Vol. I: A-ak Bayes (15th ed.), 2010. - Chicago, IL: Encyclopædia Britannica Inc. pp. 20–21

²³⁷ Babayeva E. Ma`rifat yo'lida. -T.: "Fan va texnologiya", 2012. - 45.

Tajalliyat” (“Vahiylar sirlaridan tasavvufiy ilhomlar haqida risola”) risolasida islomning falsafiy va ezoterik soʻfiylik anʼanalarini izohlar edi. Din al-Afgʻoniy, Ibn Arabiy va Ibn Sino kabi oʻrta asr soʻfiy avliyolari va faylasuflarining maʼnaviy gʻoyalarini oʻzida mujassam etgan. Abdulloh al-Afgʻoniyning koʻrsatmalarini tasvirlash uchun ishlatadigan til Ishroqiy falsafani ifodalovchi aniq soʻfiylik doirasiga asoslangan edi. Risolada xudoning borligi va uning tabiatining falsafiy dalillarini asoslash, soʻfiylik kosmologiyasini ishlab chiqish va bashorat haqida ratsionalistik tushunchalar ishlab chiqish masalalari koʻrib chiqildi. ‘Abduh tasavvufiy islom faylasuflari tomonidan ishlab chiqilgan «Vahdat ul-vujud» kosmologik taʼlimotiga amal qilgan boʻlib, bu taʼlimotga koʻra, Alloh va uning ijodi birga mavjud va birga abadiydir.²³⁸ ‘Abduh soʻfiy faylasuf va avliyo Ibn Arabiy, Suhravardiy va boshqalarning “Vahdat ul-vujud” taʼlimotini himoya qilib, shunday yozgan edi:

... iymon keltiramiz: Uning borligidan boshqa borliq va sifatidan boshqa hech qanday sifat (vasf) yoʻqdir. U mavjud va boshqa hech narsa mavjud emas. Moʻminlarning birinchi qoʻmondonlari (al-umaroʻul-avvalun), Alloh ulardan rozi boʻlsin, Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali roziyallohu anhu aytdilar: "Sizlar Allohni oldida, orqasida va ichida koʻrmay turib, hech narsani sezmaydilar. u yoki u bilan". ... Bu mujassamlik (hulul) ga eʼtiqod degan xayolga tushmang. Inkarnasyonizm ikki mavjudot oʻrtasida, biri ikkinchisiga aylanganda sodir boʻladi. Lekin biz ishonamiz: Uning borligidan boshqa mavjudot yoʻq.²³⁹

Muhammad Abdo merosi tadqiqotchilaridan biri, yirik olim Usmon Amin “Misr tafakkurining yaratuvchisi imom Muhammad Abdo” (“Raid al-misriy al-imam Muhammad Abdo”) asarini Qohirada 1955-yilda nashr ettirgan. Unda muallif Abdoning diniy-falsafiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlarini tahlil etgan, uning asarlaridan parchalar keltirgan. Muhammad Abdoning nomi butun musulmon olamida tanishdir. Uni “buyuk islohchi”, “Misr va islom kelajagining paygʻambari”, “XX asr arab-musulmon tafakkurining yaratuvchisi”, deb hisoblashadi.

U juda koʻp sayohat qildi, Kembrij va Oksfordda yevropalik olimlar bilan uchrashdi. U fransuz huquqini oʻrgangan, Vena va Berlin kutubxonalarida koʻplab yirik Yevropa va arab adabiy asarlarini oʻqigan. Uning sayohatlaridan kelib chiqqan xulosalar shundan iboratki, musulmonlar oʻz dinlarini bilmaslik va nohaq

²³⁸ Scharbrodt Oliver. *"The Salafiyya and Sufism: Muhammad 'Abduh and his Risalat al-Waridat (Treatise on Mystical Inspirations)"*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. Cambridge University Press. 70 (1), 2007. – Pp. 89–115.

²³⁹ Scharbrodt Oliver. *"The Salafiyya and Sufism: Muhammad 'Abduh and His Risalat al-Waridat (Treatise on Mystical Inspirations)"*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 2007.

hukmdorlarning mustabidligidan aziyat chekmoqda.²⁴⁰ Abdo 1905-yil 11-iyulda Iskandariyada buyrak hujayrali karsinomasi tufayli vafot etdi.

XULOSA

Bugungi kunda Sharq faylasuflarining falsafiy qarashlarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Shu bilan birga Muhammad Abdoning falsafiy qarashlarini tahlil qilib, yosh avlodga yetkazib berishning ahamiyati cheksizdir.

Men ushbu maqolaga xulosa sifatida shuni aytamanki, islom reformatori va arab modernisti bo'lgan Muhammad Abdo nafaqat XX asrda balki hozirgi XIX asrda ham jamiyatimizga, madaniyatimizga, dinimizga va umuman hayotimizga muhim ta'sir ko'rsatuvchi inson hisoblangan. Muhammad Abdoning diniy-falsafiy g'oyalarini bugungi kunimizga ham o'zimizga asos qilib olsak noto'g'ri emas, deb o'ylayman. Ushbu maqolada keltirilganidek mutafakkirning g'oyalarida ratsionalizm, modernizm, islohchilik, ma'rifatparvarlik qarashlari asosiy o'rin egallagan. Shu jihatdan Muhammad Abdo haqida keltirilgan barcha fikrlar aniq va to'g'ri berilgan, deb hisoblayman. Ushbu islom olimi va uning yetuk asarlari orqali xalqimiz o'z hayotida mustaqillikka, ma'rifatparvarlikka jalb qilinganining guvohi bo'lamiz. Shuni tan olish kerakki, bu inson shunchaki o'qituvchi emas, haqiqiy arab-musulmon tafakkurining yaratuvchisi bo'lgan.

REFERENCES

1. Babayeva E. Ma'rifat yo'lida. -T.: "Fan va texnologiya", 2012. - 124 b.
2. Zimney, Michelle. "Abduh, Muhammad (1849–1905)". In Campo, Juan E. (ed.). *Encyclopedia of Islam. Encyclopedia of World Religions.* - New York: Facts On File, 2009. - Pp. 5–6.
3. Karim Vissa. 1798-1921 yillarda Misrda masonlik// Yaqin Sharq tadqiqotlari bo'yicha Britaniya jamiyati byulleteni, 16-jild, № 2, 1989.
4. Xuan R.I.Koul. Muhammad` Abduh va Rashid Rida: Bahoiy e'tiqodi bo'yicha suhbat// Jahon buyurtmasi jildi. 15,3-4 (bahor / yoz 1981). Pp.7-16.
5. Arthur Goldschmidt. *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers, 2000. - P. 10.
6. Kedourie, E. Afghani and 'Abduh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam. - London: Frank Cass, 1997.
7. von Kügelgen, Anke. Abduh, Muhammad. In Fleet, Kate; Krämer, Gudrun; Matringe, Denis; Nawas, John; Rowson, Everett K. (eds.). *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Vol. 3. - Leiden and Boston: Brill Publishers, 2007.

²⁴⁰ von Kügelgen, Anke (2007). "'Abduh, Muhammad". In Fleet, Kate; Krämer, Gudrun; Matringe, Denis; Nawas, John; Rowson, Everett K. (eds.). *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Vol. 3. Leiden and Boston: Brill Publishers.

8. Sedgwick Mark. Muhammad Abduh: Makers of the Muslim World. One World, 2013. - P. 56.
9. Kerr, Malcolm H. "Abduh Muhammad". In Hoiberg, Dale H. (ed.). Encyclopædia Britannica. Vol. I: A-ak Bayes (15th ed.). - Chicago, IL: Encyclopædia Britannica Inc, 2010. - Pp. 20–21
10. Ahmed H. Al-Rahim. Islom va Ozodlik// Demokratiya jurnali 17 (1), 2006. - Pp. 166-169.
11. Scharbrodt Oliver. "The Salafiyya and Sufism: Muhammad 'Abduh and his Risalat al-Waridat (Treatise on Mystical Inspirations)". Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Cambridge University Press. 70 (1), 2007. – Pp. 89–115.
12. Malyukovskiy M.V. Misrdagi musulmon islohotining dastlabki bosqichi // Sharqshunoslik institutining ilmiy yozuvlari. T. XVII. - M., 1959.
13. Xurani Albert. Liberal davrda arabcha tafakkur. 1798-1939 yillar. - L.-N.Y.-Toronto, 1962.
14. Rida Rashid. Tarix al-ustoz al-imom ash-shayx Muhammad Abdo (Ustozimom shayx Muhammad Abdo hayoti haqida hikoya). T. 1. Qohira, 1931: T. 2, Qohira, 1939.
15. Abdo Muhammad. Risolat at-tavhid (Tavhid haqida risola). Qohira, hijriy 1346/
16. Abdo Muhammad. Al-islom va an-nasroniyya m 'a al-ilm va al-madaniyya (Islom va nasroniylik fan va sivilizatsiyaga qarshi). 3-nashr. Qohira, 1923. AlMisak. Qohira, 1962/
17. Adams Charls. Islam and Modernism in Egypt. – London, 1933.
18. Büssow Johann. "Muhammad 'Abduh: The Theology of Unity (Egypt, 1898)". In Bentlage, Björn; Eggert, Marion; Krämer, Hans-Martin; Reichmuth, Stefan (eds.). Religious Dynamics under the Impact of Imperialism and Colonialism. Numen Book Series. Vol. 154. - Leiden and Boston: Brill Publishers. 2016.

PROBLEM OF MAN IN WRITINGS OF ALBERT CAMUS

Ruzmatova Gulnoz Mirakhrarovna

Professor at the Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences,
“ALFRAGANUS UNIVERSITY” non-government higher education institution

Doctor of Philosophical Sciences

gulnoz68@mail.ru

ruzmatovagulnoz1968@gmail.com

+998 90 345 71 80

ORCID ID: 0000-0001-7046-1732

ABSTRACT

Philosophical thought in contemporary Western Europe have their own way of development. Both philosophical problems and the importance of man in it have their own solution in the thinking of Western thinkers. Among them, human philosophy of Albert Camus, his existentialism is one of the important topics. The work "The Rebel", which is considered to be the pinnacle of Camus's work, is analyzed. The problem of the absurdity of human life, which occupies the central place of the thinker's philosophical outlook, is analyzed in it. This problem is very complex. When a philosopher thinks about this and philosophizes, his worldview undergoes evolutionary changes. Philosophers solve this problem in different ways in different eras.

Key words: *philosophy of alienation, the Absurd, philosophy of man, existentialism, the rebel, meaning of life, meaninglessness.*

INTRODUCTION

The rise of Uzbekistan's independence to a new stage created great opportunities to study the philosophical heritage, to express an objective opinion on it, to restore universal values, to clear our ancient rich history from one-sided coverage, demarcation, from the wrong ideas and methods, such as denying the activity and service of certain process and scientists, to free-thinking. created the conditions. A wide and comprehensive study of the philosophical heritage, values of the past is necessary to reveal the stages and characteristics of the formation of the deep historical roots of the current spirituality, as it was repeatedly stated in the lectures of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev [1,23]. This, in turn, serves to form national consciousness, national pride, history, respect for the service of past generations, people's work, love for the homeland, the correct development of our new society, rational determination of the future, building a high democratic state.

It is no secret that the West has produced hundreds and thousands of philosophers, poets and writers, which has made a unique contribution to the development of world civilization and the development of philosophical thought. One such great thinker is Albert Camus. Albert Camus, the author of lifelong works, has become the soul mate of the world reader who considers himself cultured. In particular, many representatives of existentialism actively served in the path of spiritual purification and development of society, communicating with well-known figures and influencing them, along with creating a series of treatises on the inner world of man, which were widespread in Western Europe during this period. In this regard, Albert Camus' work and creativity are especially important.

LITERATURE REVIEW ON THE TOPIC

Russian researchers S.I. Velikovskiy [2], E.P. Kushkin [3], A.F. Zotov [4], S. Semenova [5], Y.K. Melville [6], etc. we can cite his works, researches, pamphlets, articles as an example. These studies reflect the great thinker's worldview, his teachings about man, and his social and moral legacy.

RESEARCH METHODOLOGY

Methods such as systems approach, theoretical-deductive conclusion, analysis and synthesis, historicity and logic, comparative analysis were used during the research.

ANALYSIS AND RESULTS

Albert Camus is a great writer and philosopher who is famous not only in his native France, but all over the world. His novels, short stories, short stories, fiction and even his diaries are a constant soul companion for art, thought, thinking, and people in general. Philosophical evolution of Camus' views is connected with historical conditions. Camus's philosophical-existential thoughts were formed during the period when religious belief in society was weakened. The life of a person separated from God loses its meaning. In such a situation, an idea arises that human life is meaningless.

Camus inherits his thought structures from earlier French ethicists: the concept of "human destiny" put forward by Pascal in the 17th century, and later in the 20th century, it was widely used in the psycho-historical and cultural fields. Andre Malraux, one of Camus' mentors, was very helpful in this.

Reflections on human personality in "The Myth of Sisyphus" correspond to Camus's period of mental suffering. As a result of the impact of some event, a person deviates from the usual, life direction he is used to. Until then, he doesn't even think

about it, but then he asks himself: in particular, what compels him to walk such a path from the cradle to the grave, to work with the skin of his forehead, to earn his bread, to live like this until the end of his life, suddenly a question arises in him? Isn't it easier to wave at everything and bring the inevitable death closer? Is it necessary to fulfill the daily task - duties and responsibilities until the end of life?

According to the arguments presented in *The Myth of Sisyphus*, the "eternal question" of the meaning of life is answered, and this answer is decided in relation to the benefit of life. A mind bent on finding the truth turns to the wisdom accumulated over the centuries to solve this problem. But soon the sense of wonder at the abundance of such a legacy gives way to disappointment. After all, no matter how highly precise scientific truths are, they require further clarification, they have a partial and relative character, sooner or later they become obsolete, give way to others, more comprehensive and more accurate, they are also not final: "there are many truths, but no *TRUTH*" [7, 111].

That's why whoever puts the "eternal question" in front of himself, tries to finish it, but in the end he faces depression because he doesn't reach it. Being helpless, he is forced to open the imaginary veils: "Nothing is clear, everything is chaos, man is limited only by the clear knowledge that surrounds him" [7, 117].

To say that he cannot even emphasize the absurdity of the world, reminds Camus, was a sign of his overconfidence. "The world by itself has no thought, that is all there is to say about the world. The desire to find certainty when faced with this irrationality is a call that comes from the heart of human existence - therefore it is an absurdity" [7, 113].

If you think about this point, you will be faced with this: what is intended here is whether we like it or not absurd, the desire for certainty is satisfied by the desire for the truth that is known from the beginning. The reality of controlling everything, being aware, is an unrealizable phenomenon. There cannot be a perfectly aggregated reality of cosmic existence. If science takes a serious look at itself, if it does not turn to the worship of myth-making, scientific science, it will not dream of achieving such unnatural goals. Relying on such a single metaphysical source of light, the orderly appearance of the world down to the smallest particles in its bright radiance, has become a philosophical substitute for the god that reveals faith in human history, or the Hegelian self-forming soul.

Searching for meaning, like searching for God, and compensating for the fact that it is not justified, the disappointment of expectations through intellectual knowledge, has its place in natural and historical life, that is, that he did not come into the world in vain, life and death, and also finding earthly pleasures - these are the

criteria of Camus's philosophy of knowledge. The thinking that Camus proposed in *The Legend of Sisyphus* is ontological in a metaphorical sense, a belief in blue. It is the thought of a gracious creation toward us. His pledge will be foresight cloaked in rationality. In essence, Camus' motto is to replace the phrase "I know that I know almost nothing" with an illegitimate epistemology wrapped in the spirit of epistemological skepticism. It is that he has revised his distrust of knowledge. He feels that he has lost the heavenly *Truth - Content*, depressed by its absence, more precisely, he cannot enter the sanctity.

In the history of thought that arose in the 20th century, godlessness – the cornerstone of the religious worldview – has been preserved. This person is compared to metaphysical sanctity. But this time, even if it has become a void, that is, here the signs of life will be outside the human mind. It always indicates the absence of God, and the mind does not even think about it. To define one's identity in the face of the infinite abyss, everyone understands that one must focus on "Losing of God."

The separation from Christianity is evident in Camus and the likes of "atheists" - more specifically, not atheists, but religious agnostics - but also a connection to it. Already, believers believe that the only meaning of human life is in theology. The existence of theology is relatively impossible. Because in the civilization of the 20th century, understanding of the other world as a source of life will end. After there is no other place to find the content, after the "death of God", the void becomes a "black hole", an abyss, "nothing", the cause of chaos, accidents, nonsense.

It is here, according to Camus, that the renunciation of suicide makes sense, that human life is justified, even the happiness of living. Because "absurdity" is the ultimate truth, the meeting of questioning thinking with the universe in silence is a turning away from reality - it opens a person and elevates him to the heights: he is preserved, because he does not ease into absurdity" [7, 122]. May "the pressure of sheer impossibility... not calm down", may it "rebel against the heavenly darkness, assert the rule of fate and force submission to it" [7, 138], Camus believes that this is a duty: with eternal, ever-renewing resistance to the artifice of a helpless being. to answer It is the effort to find a solution over and over again, even if it is believed that these efforts will end in failure, without making a single step forward. Calm is an alienated existence, one cannot hide from its silence, one cannot run away from it, one cannot escape from it, the honor of firm responsibility firmly calls out its dissatisfaction with the fate of existence, in spite of all obstacles, in spite of despair, it shows stubborn defiance: "the only truth is the call." [7, 139].

This call for ever-renewing personal behavior resembles the tragic ethics of the Stoics. In Camus, this kind of morality does not have the characteristics of loving life

with its vital strength, because it frees us from dreams in cases of despair; the pain of being overwhelmed by unfulfilled dreams can be avoided simply by consciously letting go of events while they are in our favor. Sisyphus, sentenced to eternal labor, draws such a conclusion from ancient legends. The vengeful gods condemn him to such a severe punishment. He has to carry a piece of broken stone to the top of a steep cliff, when Sisyphus reaches the top of the mountain, this piece of stone falls back down, and he has to start all over again. The downtrodden "worker of the gods feels displeased and powerless with such a sentence", laughs at the injustice of the fate that has befallen him, but clearly and clearly understanding and accepting this fate was his victory.

Sisyphus doesn't ask for mercy, he doesn't indulge in lust, he hates his executioners. He does not want to cancel the sentence, he puts his meaningless, hard work against their injustice, he considers them guilty of injustice. Shows the incomparable power of the invincible spirit. Like a blind man who knows that his darkness is eternal, but longs to see, Sisyphus moves through the ages... He teaches the highest wisdom, denies the gods, and repeatedly lifts the rock to the rock... From then on, this universe does not have a master, it does not seem to him barren and ineffective... Climbing the rock He himself reaches to fill the human heart. Sisyphus can be considered completely happy" [7, 177-78].

But Sisyphean labor deprives a short breath of satisfaction, living as if happy, the feeling of having found the meaning of life, therefore it is not full, it is incomplete. He forces himself to convince himself over and over that it is real, not artificial or imaginary. The reason for the transitory subtlety and mirage is that it has to be satisfied with a half-sufficient content in advance, there is no need to show in vain that there is no real, worthwhile content from the structure of the world.

Worse than that, such a fantasy - "Sisyphus" - content of human action, makes it unreliable and testy, loses its criteria of value. For thinking, if the "Losing God" is equated with the "Losing meaning" and if no other meaning can be found, then everything remains equal, and nothing is bitter: the clear conviction that "human destiny" will not be fulfilled, "makes the hierarchy of values unnecessary" [7, 144].

Because the point of movement disappears in it, there is no initial support - what is possible, what is not possible. Any behavior, behavior, choice is justified, only if it is conscious. A qualitative approach to behavior is mixed with a quantitative approach. The most important thing is to enjoy every passing moment and be satisfied with it. "The present moment, the moment and the change of these moments - this will be the ideal of this absurd person, the word "ideal" here seems like a lie" [7, 145] - because the value judgments are unnatural, not real, because there is no

criterion for them. There is no measure of what is good, what is bad, what is reasonable, what is foolish. Momentary desire, in such a case, becomes an unlimited ruler, which must be satisfied no matter what.

Thus, apart from morality, vice - the rule of one's own will - forms the weakest link in the chain of Camus's philosophy of man. Its source begins with the meaninglessness after "god is dead". "The sense of absurdity" - although it derives from it a rule of action - Camus later makes a strict judgment on moral consequences, which goes back to Nietzsche's everyday nihilism - "brings indifference to murder and opens the way to its commission. If there is no belief in anything, if there is no substance in anything, then nothing can be claimed to have value. Then everything is possible, nothing matters. There are no "pros" and "cons", the killer is both right and wrong. It is possible to light crematoriums, and to cure the condemned. A doer of evil and a doer of good is pure coincidence and entertainment" [7, 145].

By the time *The Legend of Sisyphus* was published, Camus was out of date. He joined the French Resistance during this period. He used the weapon of thought for his own defense of the homeland against invaders, that is, he began to support certain values. He questioned his previous ideas about the possibility of everything and the carelessness. The work "Letter to a German Friend" (1943-1944) made a decisive turn in his philosophical work. In this, he turned to his yesterday's friend, Nietzschean sympathizer, and now he had become his enemy, they were standing on two opposite banks of the river. Camus renounced immoral institutions, but they soon satisfied him.

"We thought together for a long time, we assumed that there is no higher consciousness in the world, that we are deceived by horrors here. But I have drawn other conclusions for myself - but at some point you tried to instill in me History for several years... You never believe that existence has a meaning, and as a result you conclude that everything is equal, the manifestation of goodness and evil happens freely... From here you concluded that a person is nobody, you can take away his heart... What is our difference? So you were easily discouraged, and I gave them a warning. You accepted the injustice of our earthly lot as a sufficient basis, you deepened it, but in my imagination, on the contrary, man must establish justice himself, must fight eternal injustice and create happiness, this is a sign shown against universal unhappiness. You have drunk your depression, you have turned it into a principle, wanting to get rid of it, you have gone against man-made things, you have fought against man, you have carried his initial concerns to their last point.

As for me, I accepted the suffering world without despair, I just wanted people to unite, I wanted them to fight against their miserable fate... I continued to think that there is no higher meaning in this world. But I know that some things have meaning

in them, and this is man, because he himself is a seeker of meaning. There is only one truth in the world - the truth of man, our task is to strengthen his meaningful solution against fate. Man, only he himself - all meaning and all justification is in him, he must be saved, because if you want to preserve a certain view of life, you must protect him. You can smile bitterly, sarcastically: what does it mean to save a person? But I am rebuking him with all my voice: this means that he should not be deceived, this means relying on justice, which is understandable only to him" [7, 178-179].

Thus, due to his direct participation in the militant Resistance, Camus, as a thinker, caused a separation from himself, initially leading to necessary retreats from his earlier ontological views, from the nihilistic ethics of "human destiny". He regretted the absence of the holy being, which was "the death of God", and from morality, everything was possible. It was the introduction of these essential certainties that led to the subsequent radical reconstruction, which formed the foundation of the edifice of the new Camusian philosophy of man.

At the heart of Camus' later reconstructed philosophical work is a speculative theorem-narrative from the first page of "The Rebel" - a narrative about a slave's rebellion against his master.

A slave rebelling against his master does not represent the eternal conflict between two minds. They do not mean hostile domination over each other. This is described in detail in Hegel's "Phenomenology of Spirit", and a hundred years later in Sartre's "Being and Nothingness". A slave who revolts against his oppressor, according to Camus, crosses the line, where he no longer tolerates oppression and discrimination. In doing so, he declares that there is a part of him that is revealed, that part of him is rebellious, and that he cannot be completely tamed. And that's something, not only his achievement, but his goodness above the person, outside of his individuality, even willing to sacrifice himself to protect it, it transcends his personal life. It is a virtue, elevated to an unalienated right in the process of rebellion, which belongs directly to the rebel and to others like him, including the master.

It is the "common achievement of all", the "metaphysical unification" of the human race that embraces all, regardless of differences, rivalries and disagreements. According to Camus, its basis should be determined through the philosophical concept of "human essence" or "human nature". Already, it is accepted as the first pillar, and the branches that spread from it are called values, they "precede action", implying the right to choose, to perform any action. "The analysis of rebellion shows that there is human nature, the ancient Greeks thought so" - in contrast to the current "pure historical philosophical systems", "value is acquired (if at all) as the final consequence of action" [7, 182-184].

Accepting the rule of "human nature", Camus had to revise the Sartrean "philosophy of freedom", which was close to him until now, in "The Rebel". As before, interpreting the existence of a person as always going beyond his limits, Camus rejects the axiom of Sartre's existentialism that "existence precedes essence" ("man is such a unique being that he always denies being himself" [7, 420]). believes that it is an innocent game of thinking. "Being cannot be emphasized only as existence. It cannot always be formed by itself, there must be a beginning in it. Being has itself only in formation, but formation is nothing without existence" [7, 699].

The essence, according to Camus, exists as a seed, as a fetus, in any formative existence, it cannot be obtained from somewhere outside. The unfolding of such fullness is an absolute nothingness, an empty nothingness, about which one cannot even say anything definite, whether it is forming or standing still - because something is characteristic of it, nothing. The essence that comes before this existence is the condition of its existence, it always manifests itself, any freedom must reckon with it, so that it does not fall into tyranny. Thus, "The Rebel" with all its logic shows that Camus deviated from existential views. He used to follow it. Then the writer turns decisively towards the essential aspect of philosophical anthropology.

But Camus does not think deeply about the parts of philosophical anthropology: he only insists that it is correct, that "human nature" is the essence of the human race. It does not enter into a deep philosophical analysis. That is why Camus's anthropological ideas about "human nature" do not have a solid foundation. The main purpose of Camus writing "The Rebel" is to reveal the ethical aspects of moral humanism. In this case, he uses the Torah commandment "Thou shall not kill" as a base phrase. Killing is understood by Camus as an attack on the human essence. This constitutes Camus' moral teaching.

Attention to one's own behavior is present in the needs of any moral person, it is a criterion of a developed moral consciousness. When thinking about the consequences of a future action, when these conditions are confused, open the way to hesitations between relatively and partially correct truths, then the ideas about goodness and evil that exist "innately" in the heart of every person come into action. This leads to the arbitrary "call of conscience" and is compared to the highest goodness - which supports that vision as an ideal moral norm and highlights the unconscious will of conscience.

But the whole point is, what exactly should be taken as virtue, what provides certainty between such desire and necessity. The demand for moral goodness in Camus's late work stems from a belief in healthy morality. Personal and civil morality cannot be introduced from outside or declared by force, "it cannot be said to

be outside of history without studying the historically existing value" [7, 651]. From earlier Camus - to the concept of anthropological essence - the first basis of moral values must be earthly, worldly. At the same time, the metaphysical must have an absolute, immutable-eternal character, and must be transcendental to the individual and to human history.

Emphasizing the notarial and ahistorical phenomenon of humanist ethics, Camus abandons his earlier doctrine of "absurdity." He draws a careful line between a Nietzschean-Karamazovian ethics of the possible and a disembodied, dynamic morality. It covers all lines, signs, events of human history.

Indeed, for scientific ethnography and historical anthropology today, attitudes and moral-ontological principles differ in changing civilizations. In addition, the open recognition of morality as a product of history does not rely on established socio-historical immutable sources of moral structures. Among them, the "metahistorical" and universal concepts of good and evil, developed over centuries, adapt to the needs of human society, both in history and in everyday life.

It is a difficult issue to find a single basis for moral action in the events of these different orientations, and there are certainly contradictions here. But the constant search for the best of all possibilities, not previously given, even if they are irreconcilable, is the freedom of moral behavior for the self-conscious mind, especially because of this, which is itself absorbed in the mentality of historicity. In its place, it serves as a great arena for moral choice, the outcome of which is unknown risk, carries with it serious responsibility, and can sometimes be painful for the individual himself.

When Camus started writing "The Rebel", he wanted to protect himself from the influence of the Nietzschean will in "The Plague" (1947), the conflicts of the life situation, and "sanctity can be achieved without God". But such a confession cannot justify itself in the face of the invasions of fascism, where "bloody philosophy standing on dead bodies shows itself differently" [7, 485]. Many such dangerous situations can be found in memory, they can be cited by history, both in the past and in the present. Then the thinker wants to acquire the value of transcendental relative history from the anthropology created in Camus' workshop of thought. Anthropologism is a secularized form of the sacred. This form constitutes "human nature" in the form of absoluteness.

Thus, Camus goes to great lengths to create unassailable moral foundations. To do this, he makes full use of his way of thinking. After all, in "The Rebel" he speaks on behalf of the essence of absoluteness equal to himself. As a promulgator of absolute values, Camus needs an intellectual withdrawal, voluntary or involuntary:

the thinker himself must assume a metaphysical primacy, he must be outside the changing proportions of life, free from hot passions - he must also be outside fluid history. In this case, it seems to be above or on the side.

Camus opens the works of his philosophical reflection structure; writes: "The rebel is far from submitting to history, he does not recognize it, he denies it in the name of his vision of his nature. He does not recognize his fate; his fate is determined by history. Injustice, the fluidity of life, death is revealed through history. While denying them, he also denies history" [7, 653]. A "controversy" with such history is possible only when the "denier" appears to be unworldly, uncontaminated by anything, "divine" pure in its appearance, similar to the radiant Truth in its essence, and has earned its ascension from history or fallen from it. if there is any left. Such a soul cannot be saved by self-consolation; it is an unrealized ideal - a symbol.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Thus, Camus' moral humanism is reinforced by philosophical anthropology both in *The Rebel* and in his final instructions. This is similar to an attempt to restore the structure of religious thought in our day. It abandons its outdated, mystical-legendary shell. From the immoral contradictions that create the emptiness of unbelief, suffering from the absence of God, worldly holiness is born again.

If Camus's "The Rebel" is analyzed deeply, it is based on the "holy spirit" called "human nature". His onto-anthropology is essentially divine, so it can be cautiously renamed onto-divinity. In any case, it is one of the truths that attracted historical philosophical anthropology in the 20th century. On the one hand, it relies on a religious ontology to be solid, and on the other hand, it relies on a morality that draws strength from Christian dogmas.

Therefore, the work spent on "The Rebel", the goal aimed at solving the difficult task of creating moral humanism, played the role of a guiding beacon in the way of Camus's personal life and complex views. Camus was not mistaken when he sent his instructions to the "makers of history". At its core, there are feelings of submission to it "through endurance". The thinker himself admits this: "Submission lies dormant at the base of my rebellion" [7, 655].

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Великовский С.И. В поисках утраченного смысла. –М.: Мысль, 1979.
3. Кушкин Е.П. Альбер Камю. Ранние годы. –Л.: Наука, 1982.
4. Зотов А.Ф. Современная западная философия. –М.: Высшая школа, 2001.

5. Семенова С. Метафизика искусства Альбера Камю // Теории, школы, концепции. –М.: Мысль, 1975.
6. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Западная философия XX века. –М.: ПРОСПЕКТ, 1998.
7. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. –М.: Политическая литература, 1990.
8. Камю А. Бегона. –Тошкент: Ёзувчи, 1995.
9. Камю А. Избранные. –М.: Мысль, 1988.
10. Камю А. Сочинения. –М.: Мысль, 1989.
11. Ruzmatova G. Eastern melodies in the text of Plato // International Journal of Recent Technology and Engineering. Vol. 8, Issue-2S6, July, (2019). –P. 444-448. IJRTE. ISSN: 2277-3878.
12. Ruzmatova G. Comparativist analysis of Representations about Will in View of Friedrich Nietzsche and Jalaliddin Rumi // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020. ISSN: 1475-7192. –P. 3215-3227.
13. Rakhimdjanova D.S. Features of the freedom issues in the Plot's philosophy. International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 28, No. 16. (2019), pp. 1560-1564. ISSN: 2005-4238 IJAST
14. Ruzmatova, G.M. (2023). Comparative studies of the Oriental and Western anthropology // ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (128), 191-195. / Philadelphia, USA // <http://t-science.org>
15. Ruzmatova, G.M. (2023) West and East dialogue about human inside // «ALFRAGANUS» xalqaro ilmiy jurnali. 5-son. – B. 6-13.
16. Ruzmatova, G.M. (2023). Konfutsiychilik axloqiy negizlarida olamiy tartibot // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, илмий, оммабон журнал. – 2023. 11-12-sonlar. – B. 916-923. / Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>.
17. Ruzmatova, G.M. (2024) Overview of the moral concepts of confucianism // Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods, 2(1), 21-32. Berlin 10785, Germany / ISSN (E): 2942-1896. / Jurnal sayti: <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1>
18. Ruzmatova, G. (2024). Maurice Merleau-Ponty's Philosophy of "Phenomenological" Man // FILOLOGIYA VA MADANIYAT MASALALARI (ilmiy-uslubiy maqolalar to'plami) № 3. / ISBN 978-605-9554-90-9 / Ocak 2024 / - B. 138-156. /www.atam.karabuk.edu.tr
19. Mirakhrarovna, R. G. (2024). COMPARATIVE STUDIES OF THE IDEAS OF RATIONALITY IN THE PHILOSOPHICAL THOUGHT OF EARLY MODERN

EUROPE.

20. Ruzmatova, G.M. (2024). Rene Dekart va Blez Paskal ta'limotlarida ratsional g'oyalar komparativistikasi // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, илмий, оммабоп журнал. – 2024-йил, январ. 1-сон. – В. 689-694. / 74-91 xalqaro daraja ISSN: 2992-8982 / Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>.

XALQARO SOLIQQA TORTISHNING ASOSIY TAMOYILLARI, HUQUQIY ASOSLARI

Sultonov Sirojiddin Muqum o'g'li

O'zbekiston Respublikasi bank – moliya akademiyasi magistranti

sultonov0795@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalqaro soliqqa tortishning asosiy tamoyillari, huquqiy asoslari, xalqaro ikki tomonlama soliqqa tortish hamda mamlakatlar soliq qonunchiligida xorijiy shaxslar va kompaniyalarni soliqqa tortishning umumiy tomonlari shu bilan bir qatorda har bir mamlakat uchun xalqaro soliq munosabatlari mohiyati tahlil qilindi.

***Kalit so'zlar:** Xalqaro soliq, ikki tomonlama soliq, Jahon soliq kodeksi, xorijiy shaxslar, milliy soliq siyosati, soliq krediti, individual daromad solig'i.*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ, ПРАВОВАЯ ОСНОВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализированы основные принципы международного налогообложения, правовые основы международного двойного налогообложения и общие аспекты налогообложения иностранных лиц и компаний в налоговом законодательстве стран, а также характер международных налоговых отношений для каждой страны.

***Ключевые слова:** международный налог, двусторонний налог, Всемирный налоговый кодекс, иностранные лица, национальная налоговая политика, налоговый кредит, индивидуальный подоходный налог.*

BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL TAXATION, LEGAL BASIS

ABSTRACT

In this article, the main principles of international taxation, legal bases, international double taxation and common aspects of taxation of foreign persons and companies in the tax legislation of countries were analyzed, as well as the nature of international tax relations for each country.

***Key words:** International tax, bilateral tax, World Tax Code, foreign persons, national tax policy, tax credit, individual income tax*

METODLAR

Maqolada tarixiy hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Ma'lumotlar izlashda O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksi, soliqqa oid qonunlar va maqolalardan foydalanildi.

KIRISH

Jahon hamjamiyati iqtisodiy tizimlari integratsiyasi va tashqi iqtisodiy faoliyatning rivojlanishi xorijiy mamlakatlar soliq tizimlarini o'zaro ta'siriga olib keldi. Turli malakatlarda soliqqa tortishni u yoki bu masalalariga bo'lgan yondashuvlarni bir biriga mos kelmasligi nizoli vaziyatlarni yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, xalqaro ikki tomonlama soliqqa tortish ana shunday masalalardan biridir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Xalqaro ikki tomonlama soliqqa tortish deganda ikki yoki undan ortiq mamlakatda bir soliq to'lovchining faoliyati aynan bir xil yoki o'xshash soliq turi bilan bir vaqtning o'zida soliqqa tortish ifodalanadi. Ikki tomonlama soliqqa tortishni belgilovchi ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat:

- *soliqqa tortish obyektining o'xshashligi;*
- *soliqqa tortish subyektlarining o'xshashligi;*
- *soliq to'lash muddatining o'xshashligi;*
- *soliq to'lovining bir xilligi va boshqalar.*

Har bir mamlakatda soliq qonunchiligini kengaytirish va huquqiy jihatdan mustahkamlash, shuningdek, tovar, xizmat va kapitalni eksport qiluvchilarga soliq imtiyozlari berish bilan bog'liq tadbirlarning umumiy yig'indisi mamlakatning tashqi soliq siyosati deyiladi. Ushbu siyosatning qaysi tomonga yo'nalishi muayyan vaziyatdan kelib chiqadi. U byudjet daromadlarini oshirish nuqtai nazaridan yoki eksportni qo'llab-quvvatlash maqsadidan kelib chiqishi mumkin. Ammo, shu narsani yoddan chiqarmaslik lozimki, bu sohada manyovrlashtirish imkoniyatlari ancha chegaralangan: yuqorida aytilganidek, hech bir mamlakat o'z fuqarolari yoki kapitali uchun boshqa mamlakatdan, mahalliy aholiga qo'llanilayotgan soliqqa tortishga nisbatan imtiyozliroq bo'lgan tartibni talab qilishga haqli emas. Xuddi shuningdek, hech bir mamlakat o'z hududida faoliyat yuritayotgan xorijiy fuqaro va shaxslarga, soliq yukini mahalliy aholidan keskin farq qiluvchi nisbatlarda oshirishga haqli emas. Bunday holatning yuz berishi, mazkur mamlakatning xorijiy bozorlaridagi faoliyatiga nisbatan ham xuddi shunday chora-tadbirlar qo'llanilishiga olib kelishi mumkin.

Aksariyat mamlakatlar soliq qonunchiligida xorijiy shaxslar va kompaniyalarni soliqqa tortishning faqatgina umumiy tomonlari belgilab beriladi va ular keyinchalik hukumat ko'rsatmalarida, sud qarorlarida, ma'lum milliy odatlarda va boshqalarda

aniqlashtiriladi. Har bir mamlakat uchun xalqaro soliq munosabatlarini tartibga solinishida quyidagilar asosiy vositalar hisoblanadi:

- bir yoqlama chora-tadbirlar yoki milliy soliq siyosatining chora-tadbirlari bo'lib, boshqa mamlakatlar hukumatlari bilan hech qanaqa kelishuvlarsiz amalga oshiriladi (mamlakatda faoliyat yuritayotgan xorijliklar va mamlakatning xorijda faoliyat yuritayotgan fuqaro va korxonalariga nisbatan soliq tartibining belgilanishi);

- shartnomaviy chora-tadbirlar ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama asosda (xalqaro kelishuv), yoki "soliqlarning garmonlashuvi" deb nomlanadigan kelishuvlar doirasida (ya'ni, ikki yoki undan ortiq shartlashayotgan mamlakatlarning milliy soliq siyosatlarini o'zaro muvofiqlashtirish asosida)gi chora-tadbirlar.

Hozirgi kunda, amalda yuzdan ortiq soliq kelishuvlari mavjud. Bundan tashqari, u yoki bu darajada mamlakatlar o'rtasidagi soliq munosabatlariga tegishli bo'lgan turli xil xalqaro kelishuvlar ham mavjud. Umuman, soliq kelishuvlari bir nechta tur va ko'rinishga ega. Ulardan ayrimlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

- *ma'muriy yordam ko'rsatish bo'yicha kelishuvlar;*
- *"chegaralangan" soliq kelishuvlari;*
- *umumiy soliq kelishuvlari;*
- *hadya va merosdan olinadigan soliqlar bo'yicha kelishuvlar;*
- *ijtimoiy sug'urta to'lovlari bo'yicha soliq kelishuvlari va boshqalar.*

Hozirda ushbu kelishuvlarning barchasi ko'pchilik vaziyatlarda yangi kelishuv shakli bo'lgan "Umumiy soliq kelishuvi" bilan almashtirilmoqda (ushbu soliq kelishuvi to'liqligicha "Ikki yoqlama soliqqa tortishni bekor qilish hamda daromad va kapitalni soliqqa tortish sohasidagi chetga chiqishlarga qarshi kurash bo'yicha kelishuv" deb nomlanadi va asosan, birinchi jahon urushidan so'ng, keng qo'llanila boshlangan).

Birlashgan Millatlar Tashkiloti u yoki bu xalqaro dasturlar asosida bozor islohotlarini amalga oshirayotgan davlatlarga ma'lum bir loyihalarni ishlab chiqish va joriy etishda yordam berish hamda hamkorlik qilishni amalga oshiradi. Bunday hamkorlik yo'nalishlaridan biri - zamonaviy xalqaro iqtisodiy talablarga javob beradigan milliy soliq tizimining yuzaga kelishiga, shakllanishi va rivojlanishiga yordam berishdir. Aynan shunday chora-tadbirlarni amalga oshirish jarayonida, ya'ni xalqaro soliq dasturi doirasida Jahon soliq kodeksini tayyorlash fikri yuzaga keldi. Ushbu Kodeksning asosiy maqsadi - islohotlarni amalga oshirayotgan davlatlarga ilmiy asosda soliq munosabatlarini tashkil qilish, yagona terminologiya va yagona mazmundagi izohni yaratish imkoniyatlarini taqdim etishdir.

Jahon soliq kodeksi asoslari shaklidagi ushbu hujjat 1993-yilda tayyorlanib, nashrdan chiqarildi. Uning mualliflari Garvard universiteti (AQSh) mutaxassislari

Uord M. Xassi va Donald S. Lyubik. Ushbu Kodeks asoslari 300 betdan iborat bo‘lib, 591 ta modda va izohni o‘z ichiga olgan. Kodeksning kirish qismida mualliflar ko‘pgina davlatlar tajribasidan o‘tgan soliq tizimining zamonaviy ma‘nosini ochib berishga harakat qilganliklarini yozishgan.

Jahon soliq kodeksi namuna sifatida bo‘lishiga qaramasdan, unda soliq to‘lovlarining aniq stavkalari, uning minimumlari va imtiyozlar berilgandir. Kodeks matni va unda berilgan stavkalar kodeksdan foydalanishni xohlovchi davlatlar uchun majburiy emas, balki tavsiyaviy tusga ega. Milliy soliq qonunchiligi tayyorlanayotganda ushbu davlat mutaxassisleri tomonidan mamlakatdagi aniq iqtisodiy va huquqiy shart-sharoitlar inobatga olinishi kerak. Kodeksda berilgan nizom alohida ahamiyatga ega. Nizomga ko‘ra, soliq tizimi orqali iqtisodiy subsidiyalar berish to‘g‘ri subsidiya to‘lovlariga nisbatan kam samaralidir. Imtiyoz turlari va engilliklarning ko‘pligi, soliq imtiyozlarini nazorat qilishning qiyinligi sababli, soliq tizimini murakkablashtiradi va samaradorligini pasaytiradi, uning zarur bo‘lgan egiluvchanlik xususiyatlarini yo‘qotadi. Bundan kelib chiqib, kodeksda soliqlardan vaqtinchalik yoki doimiy ozod etish kabi imtiyozlar ko‘zda tutilmaydi. Rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyoti xususiyatlarini hisobga olgan holda, Kodeks mualliflari fikricha, ushbu davlatlar daromadlarining asosiy qismi bojxona bojlari, qo‘shilgan qiymat solig‘i, aktsizlar hamda korxonalar va tashkilotlar foydasiga soliq hisobiga shakllanadi. Bunday soliq tizimi soliqlarni undirish bilan bog‘liq bo‘lgan ma‘muriy xarajatlar jismoniy shaxslar daromadidan olinadigan soliqqa nisbatan kam bo‘ladi.

Tavsiya etilayotgan Kodeksdagi soliqlar tizimiga faqatgina yuqori daromadlarga ega bo‘lgan aholi qismiga qo‘llaniladigan jismoniy shaxslardan olinadigan individual daromad solig‘i ham kiritilgan. Bu bozor iqtisodiyotiga o‘tayotgan davlatlarda asosan rivojlanayotgan va sobiq sotsialistik davlatlarda individual daromad solig‘ini rivojlangan davlatlardagi kabi keng miqyosda qo‘llash uchun yetarli darajadagi ma‘muriy va huquqiy mexanizmlar mavjud emasligi bilan izohlanadi. Individual daromad solig‘i soliq tushumlari maqsadida emas, balki tenglik hissini qaror toptirish maqsadida joriy etiladi.

Jahon soliq kodeksini ishlab chiqqanlar, soliq qonunlarini tayyorlash va qabul qilish soliq islohotiga dastlabki qadamdir deb hisoblaydilar. Asosiysi, soliq apparatining samaradorligini yaratishda deb biladilar. Adolatli va yuqori salohiyatli soliq xizmatining mavjudligi soliq islohotidagi muvaffaqiyatlarning zaruriy shartidir. Jahon soliq kodeksi asosiy soliq turlari bo‘yicha 5 qismga bo‘linib, bozor iqtisodiyotiga o‘tayotgan davlatlarda joriy etish uchun tavsiya qilinadi. *Birinchi qism - daromad solig‘i; ikkinchi qism - qo‘shilgan qiymat solig‘i; uchinchi qism - aktsiz*

soliglari; to'rtinchi qism - ko'chmas mulkka soliq; beshinchi qism – soliq ma'muriyati, deb nomlanadi.

Xalqaro ikki tomonlama soliqqa tortishni bartaraf etishning asosiy mexanizmlaridan biri ikki tomonlama soliq kelishuvlaridir. Soliq kelishuvlarining asosiy maqsadi hamkor mamlakatlar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ikki yoqlama soliqqa tortishning barcha ko'rinishlariga barham berishdan iborat. Ushbu kelishuvlar ma'lum qoida va tadbirlar ketma-ketligini qat'iy tartibda amalga oshirishni ko'zda tutadi. Kelishuvlar ikki yoqlama soliqqa tortishga qanday qilib barham beradi? Soliq kelishuvlari ikki yoqlama soliqqa tortishga barham berishning uch pog'onali tizimini qo'llashni ko'zda tutadi. Birinchi bosqichda, hamkor mamlakatlarda “rezident” va “daromad manbasi” qoidalaridan kelib chiqadigan ikki yoqlama soliqqa tortishga barham beriladi.

Ushbu maqsadlarda kelishuvda ikki yoqlama rezidentlik va “moddiy” moddalar bo'yicha tortishuvlarni yechishga qaratilgan qismlar mavjud bo'lib, ular tomonlardan biriga daromadlarning aniq turlari bo'yicha ma'lum soliqqa tortishda mutlaq huquq beradi. Ikkinchi bosqichda, “rezident” va “daromad manbasi” moddalar bo'yicha barcha munozaralar hal etilgandan so'ng, qolgan ikki yoqlama soliqqa tortishga barham beriladi. Bunday barham berish har bir mamlakatning ichki me'yorlari asosida ta'minlanadi. Yangi soliq kelishuvida esa, ushbu me'yorlarning mavjudligi yoki mavjud emasligi ko'rib chiqiladi. Oxirgi holatda, ikki yoqlama soliqqa barham berish bo'yicha yangi tartib, kelishuv asosida joriy etilishi mumkin. Odatda, quyidagi usullardan biri qo'llaniladi: “ozod qilish” usuli yoki “soliq krediti” usuli. Soliq kelishuvi tuzilayotgan paytda tomonlar ushbu ikki usuldan birini tanlashi, yoki ularni ikkalasidan ham zaruriy paytlarda foydalanishi mumkin.

Ammo, shuni alohida ta'kidlash lozimki, soliq kelishuvlarida “soliq krediti” usulidan ko'proq foydalaniladi. Bu holatni hattoki, ichki soliqqa tortish tizimida ko'proq “ozod qilish” usulidan foydalanadigan mamlakatlarda ham kuzatish mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri “soliq krediti” usulida soliqlarni to'lashda xalqaro chetga chiqish imkoniyatlarining ancha pastligidir. Uchinchi bosqichda, hamkor mamlakatlarda soliqqa tortiladigan daromadlarni turlicha aniqlash sababli kelib chiqadigan ikki yoqlama soliqqa tortishga barham beriladi. Bunday ikki yoqlama soliqqa tortish, odatda, soliq organlarining o'z vakolatlari doirasida soliqlarni undirish uchun soliq to'lovchilar daromadlarini qayta taqsimlash bo'yicha harakatlaridan kelib chiqadi. Aksariyat mamlakatlarda soliq organlariga bunday huquq ichki qonunchilikda ko'zda tutilgan bo'lib, tadbirkorlik daromadlari, foiz va royalti to'g'risidagi kelishuv moddalari bilan tasdiqlanadi.

Masalan, 1977-yilda qabul qilingan IXRT Shakliy konvensiyasining tadbirkorlik daromadlari to‘g‘risidagi moddalariga binoan, “doimiy faoliyat yurituvchi tashkilot”ning foydasi soliq ma‘muriyati tomonidan xuddi shunday faoliyat turi bilan shug‘ullanuvchi korxonalar, tashkilotning foydasi kabi hisob-kitob qilinishi mumkin. Foiz va royalti haqidagi moddada esa, kreditor va qarzdor o‘rtasidagi alohida kelishuvlar natijasida kelib chiqadigan o‘zgarishlarga barham berish to‘g‘risida so‘z boradi. Ammo, o‘z-o‘zidan ma‘lumki, agar biror mamlakat mahalliy korxonalar nisbatan soliqqa tortiladigan daromadni yoki biror shaxsni, xorijiy shaxs foydasiga o‘tkazgan va xarajat sifatida aks ettirilgan summasini “tiklasa”, unda ushbu summani oluvchi xorijiy shaxs daromadlari bo‘yicha kerakli o‘zgarishlar amalga oshiriladi. Aks holda, birinchi mamlakat soliq organlarining bunday kvalifikatsiyani inobatga olmasligiga qaramasdan, xorijiy shaxs tomonidan olingan ushbu summa, xorijiy shaxsning daromadi sifatida qaytadan soliqqa tortilishi mumkin. Soliq kelishuvlari mavjud bo‘lmagan sharoitda, birinchi mamlakatning soliq organlari, soliq to‘lovchining bunday daromadlari, ikkinchi davlat hukumati tomonidan daromad sifatida tan olinmaydi va ushbu daromadlarni soliqqa tortish bazasidan chiqarish zarurligi bo‘yicha iltimosnomasini ko‘pchilik hollarda qondirmaydi.

Soliq kelishuvlari, ikki yoqlama soliqqa tortishga barham berish maqsadlaridan tashqari, muhim maqsad soliq to‘lashdan chetga chiqish holatlariga qarshi kurashni ko‘zlaydi. Ushbu sohada soliq kelishuvlari orqali soliq organlari hamkorligining asosi va tartibi belgilanadi. Shuning uchun ham, soliq kelishuvlarida daromadlarni yashirishga qarshi, chet elga daromadni yashirin tarzda o‘tkazishga qarshi soliq organlarining birgalikdagi kurashi bo‘yicha bir qator yo‘riqnomalar kiritiladi. Bu “doimiy faoliyat yurituvchi tashkilot”ning daromadlarini tartibga solish bo‘yicha yo‘riq; assotsiatsiyalashgan korxonalar to‘g‘risidagi modda (bosh kompaniya va filiallar o‘rtasida daromadlarni taqsimlash bo‘yicha tuzatishlar kiritishga imkon beradigan); alohida munosabatlar tufayli hamkorlar o‘rtasida foiz to‘lovlari va royalti bo‘yicha soliqqa tortiladigan daromadlardagi “xatolarni” to‘g‘rilash bo‘yicha shartlar va boshqalar.

XULOSA

Yuqorida aytib o‘tilganidek, boshqa asosiy masalalar bilan birga, soliqqa doir masalalarni ham o‘z ichida oladigan bir qancha xalqaro kelishuvlar mavjud.

*Birinchi*dan, ikki mamlakat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar asosini tashkil etuvchi keng tarqalgan kelishuvlar. Ushbu kelishuvlarda qoidaga binoan boshqa mamlakatning fuqaro va kompaniyalariga xuddi mahalliy fuqaro va kompaniyalar uchun joriy qilingan soliq tartibini joriy qilish to‘g‘risidagi yo‘riqnomalar aks etadi. Ammo, shu narsa qayd etiladiki, har bir mamlakat o‘z fuqarolariga va

kompaniyalariga beradigan soliq imtiyozlarini boshqa mamlakat fuqarolariga va kompaniyalariga berishga majbur emaslar.

Ikkinchidan, diplomatik va konsullik munosabatlarini oʻrnatish boʻyicha kelishuvlar. Ushbu kelishuvlarda tomonlar diplomatik va konsullik idoralari hamda ularda faoliyat yuritayotgan shaxslarga beriladigan soliq imtiyozlarini oʻzaro kelishadilar. Imtiyozlar hajmi, odatda, ushbu shaxslarning boshqa mamlakat hududida boʻlish maqsadlari va faoliyat doiralari bilan chegaralanadi. Mazkur imtiyozlar roʻyxati 1961 va 1963-yillarda qabul qilingan koʻp tomonlama diplomatik hamda konsullik vakolatxonalarida haqidagi Vena konvensiyalarida oʻz aksini topgan. Dunyoning aksariyat mamlakatlari ushbu konvensiyaga aʼzo. Shuni taʼkidlash lozimki, yuqoridagi ikki xil kelishuvlarda koʻzda tutiladigan kelishuvlar, u yoki bu koʻrinishda, umumiy soliq kelishuvlarida ham inobatga olinadi.

Uchinchidan, hamkor mamlakatdan olib kiriladigan tovar va xizmatlarga maksimal darajadagi qulay soliq muhitini yaratishga yoʻnaltiriladigan tartibni qoʻllash boʻyicha, tomonlar oʻrtasida tuziladigan savdo kelishuvi va shartnomalari. Soliqlar boʻyicha taʼsir etishga koʻra, ushbu kelishuvlar, koʻpchilik holatlarda faqatgina boj toʻlovlari boʻyicha keng tarqaladi. Ammo, baʼzi hollarda, ushbu kelishuvlar umumiy soliqlarga ham tegishli boʻlishi hamda tashqi savdo faoliyatining boshqa meʼyorlarini (valyuta boʻyicha, bank operatsiyalari boʻyicha va boshqalar) ham qamrab olishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Rasmiy nashr – Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: «Adolat», 2020.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi “Oʻzbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi toʻgʻrisida”gi PF-5468-son Farmoni.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-fevraldagi “Soliq qonunchiligini tubdan takomillashtirish boʻyicha tashkiliy chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi F-5214 sonli Farmoyishi.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 26 iyundagi “Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-3802-son Qarori.
5. Vahobov A.V., Joʻraev A.S. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. T.: «Sharq», 2009 y. -448 b.
6. Joʻrayev A., Safarov Gʻ. Soliq nazariyasi -T.: TMI, 2008. -210 b.
7. Черник Д.Г. Теория и история налогообложения. Учебник. –М.: «Юрайт», 2016. -364 с

8. Taxation (UK), BPP Learning Media Ltd BPP House, Aldine Place 142–

Internet saytlari:

1. www.soliq.uz// – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi rasmiy sayti.
2. www.edu.uz// – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi rasmiy sayti.
3. www.mf.uz// – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti.
4. www.norma.uz// – Informatsion huquqiy tizim dasturi.
5. www.lex.uz// – O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Huquqiy axborot bilan ta’minlash markazi rasmiy sayti.
6. www.ziyonet.uz// – Axborot ta’lim tarmog‘i.

ЛИБОС ДИЗАЙНИ СОҲАСИ ТАЪЛИМИДА КОСТЮМ ВА АКСЕССУАРЛАР ЛОЙИҲАЛАШНИНГ УСТУВОР АСПЕКТЛАРИ

Абдуллаева Ф.

К.Бехзод номидаги МРДИ “Либос дизайни” кафедраси ўқитувчиси,
мустақил тадқиқотчи

Нишанова С.

К.Бехзод номидаги МРДИ “Либос дизайни” кафедраси ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада “Либос дизайни” соҳаси таълимида костюм ва аксессуарлар лойиҳалаш жараёнларига қўйиладиган талаблар ва уларнинг аҳамияти борасидаги мулоҳазалар ёритилган.

Калит сўзлар: либос дизайнери, конструктив ечим, аксессуарлар, имидж, костюм

АННОТАЦИЯ

В статье описаны требования к процессам проектирования костюмов и аксессуаров и их практическое значение в образовании по специальности «Дизайн одежды».

Ключевые слова: дизайнер одежды, конструктивное решение, аксессуары, образ, костюм.

ABSTRACT

The article describes the requirements for the processes of designing costumes and accessories and their practical significance in education in the specialty “Fashion Design”.

Key words: fashion designer, design solution, accessories, image, costume

КИРИШ

Либослар дизайнери – эркаклар, аёллар, болалар кийим-кечакларининг янгича кўринишдаги шаклини яратувчи ҳамда уларнинг индивидуал қиёфаларини шакллантиришга хизмат қилувчи либос моделларини лойиҳаловчи рассомдир. Бу жараёнлар натижаси ўлароқ дизайнер либослардаги умумий конструктив ечим, қолаверса уларни ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланадиган технологик ва декоратив ўзига хосликлар, либосларнинг матоси ва ранг ечими, аксессуарларни ўз ичига олувчи санъат асари даражасидаги экспериментал либос моделларини лойиҳалашни ўз олдига мақсад қилиб қўядилар [1. 12-б].

Маълумки, санъат асаридаги гўзаллик инсонга ижобий ҳиссий-эмоционал таъсир этиш хусусияти билан ажралиб туради, айниқса маънавийлик билан йўғрилган санъат асари. Миллий либосларимиз ўз қадрияти ва асрлар мобайнида шаклланган анъаналари билан, тарихимиз саҳифаларида азал-азалдан мавжуд бўлган юртдошларимиз маънавиятининг ўзига хос кўзгуси сифатида баҳоланади. Ҳозирда ҳам либослар халқимиз маънавий оламини бойитиш, бадиий-эстетик дидини шакллантириш, қолаверса комил инсон руҳиятини тарбиялаш воситаси эканлиги билан аҳамияти беқиёсдир. Шунинг учун ҳам ўзбекона қадрият ва лутф уфуриб турган миллий либосларимиз ёш авлодлар учун бадиий, ахлоқий, умуминсоний тарбия воситаси сифатида, уларнинг маънавий дунёқарашини шакллантиришда муҳим воситалардан ҳисобланади. Шу билан биргаликда, замонавий либосларнинг миллий анъаналар бетакрор жозибаси ила яратилган намуналари, мамлакатимиз мода саноатини дунё мода оламида мустаҳкам ўрин эгаллаши учун асосий омил вазифасини ўтайди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД

Бугунги кунда Ўзбекистонда “Либос дизайни” соҳаси доирасидаги таълим тизимларида костюм ва аксессуарлар лойиҳалашнинг устувор аспектларини аниқлаш ва бу борада самарали педагогик фаолиятларни йўлга қўйишга қаратилган илмий тадқиқотлар кенг доирасда олиб борилмоқда. З.Умарова, С.Юнусходжаева, Г.Умарова, Ф.Атаханова, У.Хождаева, М.Абдукаримовалар томонидан тайёрланган илмий мақола ва ўқув қўлланмалари костюм ва аксессуарлар лойиҳалаш жараёнларининг бугунги кундаги илғор таълим дастурлари асосида шакллантирилган.

МУҲОКАМА

Кийимнинг асосий вазифаси инсон танасини ташқи омиллардан муҳофаза қилиши билан бирга эстетик функциялар воситасида жамият аъзоларининг ўзига хос хусусиятларини, қиёфа - имиджларини намоён қилувчи тикув буюмларининг мажмуи ҳисобланади. Кийимнинг эстетик функциялари:

- лойиҳалаш жараёнларида қўлланиладиган дизайн ечимларининг замонавий мода тенденцияларига хослиги;
- шакл ва силуэт хусусиятларининг композицион мутаносиблиги;
- тайёрлаш жараёнларидаги технологик сифат даражасининг юқорилиги;
- янги безак турларидан фойдаланиш самарадорлиги;
- истеъмолчиларнинг эстетик дидига мослиги сифатлари, ҳамда ҳаридоргирлиги каби бадиий ва технологик босқичларни қамраб олади.

Кийим-кечакнинг истеъмолга хос хусусияти қулайлик ва функционаллик бўлиб, ундаги талабларнинг мувофиқлиги эса қоматдаги камчиликларни яшира олиши, ҳаракатда қулайлиги ва инсонлар ҳақидаги илк ахборотни беришидир, яъни халқ мақолидаги “Кийимига қараб кутиб олинади, ...” каби.

Либос дизайни соҳасига қадам қўяётган ҳар бир дизайнер аввало «костюм» ва «кийим-кечак» тушунчаларини мазмун – моҳиятини тўғри англаган ҳолда уларнинг фарқли жиҳатларига оид хусусиятларини ҳам билишлари талаб этилади. Ўз ўрнида кийимларнинг барча турлари – кўйлақлар, кофта ва юбка, шим; устки кийимлар – пиджак, плаш, пальто, ёки ним калта пальто сингари кийим турлари аксессуарлар (бош кийим, оёқ кийим, сумкалар, шарф ва ҳ.к.) билан биргаликда инсонларда яхлит ассортимент маъносини, яъни костюм хусусиятини намоён этади. Ўзбек тилидаги “*либос*” ибораси мазмунан кийим-кечакдан фарқли тарзда француз тилидаги “*костюм*” иборасига мос ҳолда ифодаланади, масалан - шоҳона либос, зиёлилар либоси, дин уламолари либоси ва ҳ.к., яъни яхлит - костюм маъносида пойафзалдан тортиб бош кийимигача бўлган - индивидуал қиёфа яратишни ўз ичига олади (шу маънода - ушбу иборалар синонимлар сифатида мазкур китобда ўрнига қараб фойдаланилди). Яъни либослар, шу маънода костюм ҳам инсонлар қиёфаларидаги шахсга хослик ёки уларнинг фаолият тарзи билан боғлиқ ҳолда келади. Костюм маълум бир жамият ёки гуруҳ доирасида одат ва урф, яъни жамиятда қабул қилинган ҳолатлар ва эътиборлиликнинг ташқи кўринишидир.

“Либос дизайни” соҳаси доирасидаги ўқув жараёнлари мобайнида талабалар:

- дизайнерлар учун муҳим ҳисобланган либос дизайни соҳасидаги назарий билимлар ва амалий кўникмаларни шакллантирадilar;

- либос лойиҳалаш жараёнлари учун зарур билимлар шу жумладан, костюм лойиҳалашнинг анъанавий ва замонавий йўналишларини таҳлил этадилар;

- композиция қонуниятлари асосида либос лойиҳалаш кўникмаларини эгаллаши, янги услублар доирасида либос шакллари ҳосил қилишнинг йўналишларини таҳлил қиладилар;

- ижодий манба сифатида танланган ғояни амалда қўллай билиш кўникмаларини шакллантирадilar;

- шунингдек, манекенда ва инсон қоматида либос шакллари ҳосил қилиш усуллари, қонун – қоидаларига оид билим ва кўникмаларини эгаллаш орқали касб малакалари шакллантирилади.

Таълим жараёнларида талабаларнинг соҳа доирасидаги кўникмалари композиция қонунияти борасидаги билимлар асосида шакллантирилади.

Либосларни бадий лойиҳалашда *композиция* – костюм қисмларини жойлаштириш, мутаносиблик воситалари орқали таркибий яхлитлигини шакллантиришдан иборат. Лойиҳалашда композиция назарияси қуйидаги умумий жиҳатларга асосланади:

Композиция сўзи мазмунан *яратиш жараёнларини* англатиб, тасвирий санъат соҳаларида бирор-бир янги бадий асар, либосларда эса унинг таркибий қисмларини бир - бири билан ўзаро эстетик уйғун ҳолда қўллаш орқали яратилади. Фойдаланиш учун қулай бўлган тикув буюмларининг шаклини ҳосил қилиш жараёнларида унинг функционал хусусиятлари, конструктив ва эстетик қадриятини ҳам ҳисобга олиш лойиҳалашнинг муҳим жиҳатларидан ҳисобланади [2].

Дизайн соҳаларида иждоқор шахс томонидан яратилаётган буюмлар маълум қоидаларга мувофиқ унинг ўзига хос *ифода воситалари* ёрдамида шакллантирилади. Либос лойиҳалашда бу жараён композиция қонуниятлари асосида амалга оширилади. Бирон - бир буюм конструкцияси ва шаклининг ўзаро мувофиқлиги - композицияни ҳосил қилувчи асосий жиҳатлардан ҳисобланиб, у композиция услубидан тортиб, то композицион воситалардан фойдаланган ҳолда яратилган либосларнинг дизайни хусусиятларигача бўлган яратиш жараёнларини ўз ичига олади.

Либосларни лойиҳалаш жараёнларида композициянинг *вазифаси*, уларнинг инсон ҳаёти, турмуш тарзи, эътиқоди, қадди - қомати, ёш хусусиятлари каби бир қатор муҳим омилларга боғлиқ ҳолдаги ечимида намоён бўлади. Дизайнер либос лойиҳалаш жараёнида асосий эътиборни яратилаётган либоснинг шаклини, инсоннинг қадди – қомати ва уни ўраб турган атроф муҳит билан мувофиқлиги муносабатларига қаратиши лозим.

ХУЛОСА

Талабалар ўзларида либос дизайни мутахассислиги доирасидаги юқорида келтирилган назарий ва амалий билимларни мустаҳкамлаш воситасида келажакда кутилаётган замонавий мода тенденцияларини таҳлил қила билиш ва мавжуд тенденцияларга мос миллийлик хусусиятлари билан йўғрилган либос лойиҳаларини амалга ошира олишларига замин яратадилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Асадий Ф. Миллий, этнографик ва бадий либосларни лойиҳалаш. Т.:Extremium press. 2016, 12-б.
2. Козлова Т.В. Моделирование и художественное оформление женской и детской одежды. – М.: Легпром, 1990. -12с.

3. Зырина М. А. Современные аспекты проектной деятельности дизайнера Текст. // Мода и дизайн: исторический опыт новые технологии/ пер. С. Н. Зенкина. М.: Издательство им. Сабашниковых, 2004. 512 е.5:
4. Кадиева Н.В. Особенности профессиональной подготовки дизайнеров костюма в условиях современного высшего профессионального образования. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2015, с-102. cyberleninka.ru.

КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ. ТИРЕОТРОПИНОМА

**Бегматов Б.Б.,
Урманова Ю.М.,
Ходжаева Ф.С.,
Рихсиева Н.Т.,
Курбанов Д.Б.**

Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт, кафедра
эндокринологии, детской эндокринологии
Республика Узбекистан, 100140, г. Ташкент, ул. Богишамол 223

АННОТАЦИЯ

Диагностика тиреотоксикоза в настоящее время диагностика тиреотоксикоза не представляет серьезных трудностей. Распространение методов визуализации с каждым годом увеличивает выявляемость аденом гипофиза. Ранняя диагностика ТТГ-секретирующей аденомы предупредит ошибки в лечебной тактике, приводящие к необоснованному хирургическому вмешательству на щитовидной железе, и позволит повысить качество жизни пациентов. В статье приведен клинический случай ТТГ-секретирующих аденом гипофиза.

***Ключевые слова:** тиреотропинома, тиреотоксикоз, аденома гипофиза, клинический случай.*

ВВЕДЕНИЕ

Тиреотропиномы или ТТГ-АГ одни из наиболее редких форм функциональных аденом гипофиза, они составляют порядка 0,5–2,8% от всех аденом гипофиза [1]. Впервые J.W. Jailer и D.A. Holub в 1960 г. предположили, что опухоль гипофиза может быть ответственна за чрезмерное количество тиреотропина и тиреотоксикоза [2].

Критерием ТТГ-АГ является повышение циркулирующих св. Т4 и св. Т3 при повышенном или нормальном уровне ТТГ в крови. Секретция ТТГ первичной ТТГ-АГ стимулирует повышенную выработку гормонов щитовидной железы. Клиническая картина небольших ТТГ-АГ может проявляться лишь синдромом гипертиреоза, аналогичным манифестации диффузного токсического зоба [3]. В начале XXI века ранняя диагностика опухоли гипофиза была не очень легко и вызывал некоторые трудности.

В большинстве случаев тиреотоксикоза изменения уровня тиреотропного гормона (ТТГ) и тиреоидных гормонов (ТГ) носят разнонаправленный характер

и диагностика заболевания не вызывает серьезных затруднений. Состояния, при которых повышенная либо нормальная секреция ТТГ сочетается с повышением свободных фракций ТГ, требуют исключения лабораторной ошибки, приема некоторых лекарственных средств (амиодарон, гепарин, фуросемид), наличия антител к ТГ и ТТГ.[4, 5] При исключении вышеперечисленных причин диагностируют синдром неконтролируемой секреции ТТГ, включающий синдром резистентности к тиреоидным гормонам (СРТГ) и тиреотропиномы. СРТГ является наследственным синдромом, характеризующимся пониженной чувствительностью тканей-мишеней к гормонам щитовидной железы и аутосомно-доминантным типом наследования. Большинство больных клинически находятся в эутиреоидном состоянии [6, 7]. Фактически диагностика и лечение тиреотропином претерпели значительные изменения за последние два десятилетия благодаря распространению концепции неадекватной секреции ТТГ, сверхчувствительных методов измерения ТТГ, улучшению визуализации гипофиза и, наконец, наличию аналогов соматостатина [8]. На сегодняшний день в литературе опубликовано чуть более 450 случаев описания ТТГ-секретирующих аденом гипофиза, 30% из них являлись смешанными: секретирующими помимо ТТГ в основном соматотропный гормон роста (СТГ) и пролактин [9].

При развитии явной клиники тиреотоксикоза у больных с тиреотропиномой во многих случаях заболевание ошибочно трактуется как болезнь Грейвса (БГ), что более чем у трети пациентов приводит к неоправданной тиреоидэктомии или радиойодтерапии (РЙТ) щитовидной железы [10]. По этой причине большинство диагностированных тиреотропином являются макроаденомами с инвазивным ростом, осложнившимися развитием гипопитуитаризма, появлением неврологических симптомов и зрительных нарушений [11]. Доказано, что предшествующая тиреоидэктомия либо РЙТ способствовали более агрессивному росту опухоли [12].

Для подтверждения диагноза ТТГ-секретирующей аденомы гипофиза определяют уровень антител к рецептору ТТГ, который остается в пределах референсных значений в отличие от БГ, а также α -субъединицу ТТГ: повышение ее уровня и соотношения α -субъединица/ТТГ подтверждает наличие тиреотропиномы [4, 11]. Однако есть данные о неинформативности определения уровня α -субъединицы в случаях ТТГ-секретирующих микроаденом [12]. Для дифференциальной диагностики могут применяться функциональные пробы: стимулирующая с тиреолиберином, подавляющая с лиотиронином [13]. К сожалению, они не всегда доступны в клинической

практике, а лиотиронин вызывает тахикардию и увеличивает потребность миокарда в кислороде, что противопоказано пожилым людям, а также лицам с заболеваниями сердечно-сосудистой системы [10]. Таким образом, решающее значение в диагностике тиреотропиномы имеет визуализация хиазмально-селлярной области, в частности компьютерная томография и магнитно-резонансная томография (МРТ) гипофиза, при которых выявляется аденома гипофиза. Необходимо помнить о возможности сочетания гормонально неактивной аденомы гипофиза с СРТГ. Достоверных различий по возрасту, полу, а также концентрации фракций ТГ в крови у пациентов с СРТГ и тиреотропиномой не обнаружено [10].

Некоторую диагностическую значимость может иметь определение параметров периферического действия ТГ. К ним относятся: уровень основного обмена, время рефлексии с ахиллова сухожилия, такие лабораторные маркеры, как уровень глобулина, связывающего половые гормоны (ГСПГ), холестерина, креатининфосфокиназы (КФК), ферритина, ангиотензинпревращающего фермента, остеокальцина, С-концевого телопептида коллагена 1-го типа (СТх) и т.д [14, 15]. У всех больных с тиреотоксикозом, в том числе и при тиреотропиномах, наблюдается увеличение секреции печенью ГСПГ, а также повышение уровня ферритина в результате влияния ТГ на эритропоэз, в то время как при СРТГ концентрация ГСПГ и ферритина находится в пределах референсных значений. Уровень СТх у пациентов с тиреотропиномами в большинстве случаев повышен, а концентрация общего холестерина и КФК снижена по сравнению с данными показателями при СРТГ [16]. В сложных диагностических случаях показано проведение генетического исследования на наличие мутаций в генах, кодирующих β -рецептор ТГ.

Принципиально разными являются подходы к лечению пациентов с СРТГ и тиреотропиномами. За рубежом у пациентов с СРТГ с целью нормализации уровня ТТГ и собственно ТГ применяется аналог гормона щитовидной железы – трийодтироуксусная кислота (ТРИАК), которая в РФ не зарегистрирована. Применение аналогов соматостатина ограничено из-за побочных эффектов и неспособности адекватной супрессии ТТГ [17]. Необходимо помнить, что применение анти тиреоидных препаратов при СРТГ, как правило, не показано, несмотря на выявление при лабораторном обследовании тиреотоксикоза. При наличии выраженной синусовой тахикардии применяются β -блокаторы [6].

При тиреотропиномах методом выбора является хирургическое лечение, что приводит к достижению эутиреоидного состояния, по разным данным, примерно у трети [18] или половины прооперированных пациентов [19] ,

причем успех оперативного лечения и достижение ремиссии ассоциированы с ранней диагностикой и небольшим размером аденомы [20]. Перед оперативным вмешательством необходимо достигнуть эутиреоза при помощи тиреостатиков, β -адреноблокаторов, аналогов соматостатина [1]. При наличии противопоказаний или отказе пациента от оперативного лечения возможно проведение радиотерапии с последующим назначением аналогов соматостатина [21].

Клинический случай: Пациентка Рахимова С. 52 лет. В 2021г. обратилась на прием в РСНПМЦ Эндокринологии им.акад. Ё.Х. Туракулова г. Ташкента с жалобами на слабость, сердцебиение.

Из анамнеза известно, что в начале 2020г. впервые обратилась к эндокринологу по месту жительства в связи с тахикардией и снижением веса. Со слов пациентки, при обследовании выявлен тиреотоксикоз (ТТГ 5,19 мЕд/л, Т4 28 пмоль/л Т3 4,5 пг/мл. УЗИ щитовидной железы от 03.2020: объем правой доли 13 мл, левой доли 12 мл, суммарный объем 25 мл, узловых образований не выявлено.) назначено лечение мерказолилом, который принимала в течение 6 мес, затем препарат был отменен. Со слов пациентки стало известно, что с конце 2020 г. пациентка без назначения врача принимала тирозол, дозировка изменялась от 10 до 40 мг в сутки, однако на этом фоне эутиреоз не был достигнут. При обследовании глазные симптомы и антитела к рецептору ТТГ были отрицательными. ТТГ 6,5 мЕд/л, Т4 29,3 пмоль/л Т3 4,4 пг/мл. УЗИ щитовидной железы от 10.2021: объем правой доли 16 мл, левой доли 14 мл, суммарный объем 30 мл, узловых образований не выявлено. Пациентка направлена на МРТ головного мозга и выявлена аденома гипофиза с супра- и латероселлярным ростом размером 22 x 19 x 29 мм. При обнаружении аденомы были сданы СТГ 3,1 нг/мл, пролактин 9,7 нг/мл (2,3–18), соматомедин С 140 нг/мл (49–147), кортизол крови 415 нмоль/л (190–750) – все показатели в пределах референсных значений. Пациентка консультирована нейрохирургом, однако оперативное лечение не было рекомендовано. Осмотрена офтальмологом (поля зрения в норме, vis OD/OS = 1,0/1,0). До 2022 г. был продолжен прием тиреостатиков без существенного клинического и лабораторного эффекта.

В середине 2022 г. пациентка обращалась РСНПМЦ Эндокринологии им.акад. Ё.Х. Туракулова для контрольного обследования. При осмотре: рост 162 см, масса тела 50 кг, ИМТ 19,05 кг/м². Клинических проявлений акромегалии, гиперпролактинемии, гиперкортицизма нет. Кожные покровы физиологической окраски, умеренной влажности. АД 140/80 мм рт. ст., ЧСС 86

в минуту. ТТГ 7,9 мЕд/л, Т4 31,3 пмоль/л Т3 4,7 пг/мл. Щитовидная железа увеличена до 1-й степени, узловые образования не пальпируются. Подвижна, безболезненна. Глазные симптомы отрицательные. Тремора пальцев рук нет. Контроль МРТ головного мозга: отрицательная динамика в виде увеличения размеров аденомы гипофиза до 35 x 22 x 34 мм. Клинические, параклинические, анамнестические данные, а также результаты МРТ головного мозга подтверждали диагноз тиреотропиномы. Консультирована нейрохирургом. В качестве метода выбора пациентке было предложено оперативное лечение – трансназальная аденомэктомия. Перед операцией для достижения эутиреоза доза тирозола была увеличена до 40 мг в сутки, на этом фоне уровни св.Т3 и св.Т4 достигли референсных значений.

15.08.2022 выполнена операция: микрохирургическое удаление аденомы гипофиза из трансназального транссфеноидального доступа. Удаленный материал был исследован с помощью гистологического, иммуногистохимического методов. Заключение: Типическая аденома гипофиза. Экспрессия Ki-67 – реакция на 3% опухолевых клеток.

В раннем послеоперационном периоде развились клинические признаки вторичной надпочечниковой недостаточности, подтвержденные результатами гормональных обследований. Пациентке назначен гидрокортизон (кортеф) в дозе 20 мг в сутки. Уровни св.Т4, св.Т3 после оперативного вмешательства в пределах нормы.

После операции пациентке рекомендовано принимать гидрокортизона, препаратов для лечения вторичного остеопороза, кардиальной патологии. Контроль уровня ТТГ, св.Т4, св.Т3 каждый 6 мес. Ежегодно контроль МРТ головного мозга.

Обсуждение: Представленная клиническая ситуация отражает сложности диагностики ТТГ-продуцирующих аденом гипофиза. Несмотря на хорошую осведомленность эндокринологов о возможности развития тиреотоксикоза центрального генеза, низкая распространенность тиреотропином подчас не позволяет преодолеть стереотипность мышления врача. Нетипичные исходные показатели тиреоидного статуса — повышение уровня тиреоидных гормонов на фоне нормальных или слегка повышенных значений ТТГ, а при назначении тиреостатиков выраженное повышение уровня ТТГ на фоне снижения концентраций тиреоидных гормонов — позволяют провести обследование, направленное на выявление ТТГ-секретирующей аденомы гипофиза.

Распространенность тиреотропином невелика и в структуре аденом гипофиза составляет 0,5—2,8 %. За последнее время в отечественной

литературе описан один случай тиреотропиномы у ребенка, другой — у молодой женщины [11, 22]; всего в мире с 1960 г. описано около 350 случаев заболевания [10]. Клиническая манифестация ТТГ-продуцирующих аденом гипофиза происходит в различные возрастные периоды, однако пик приходится на пятое десятилетие. Женщины и мужчины подвержены данной патологии в равной степени [22].

В подавляющем большинстве случаев ТТГ-секретирующие аденомы являются макроаденомами и характеризуются моносекрецией ТТГ. Морфологически аденомы имеют волокнистую структуру, иногда столь плотную, что их называют «гипофизарным камнем» [23]. Как правило, тиреотропиномы доброкачественны, однако в литературе [24] имеются сведения и о ТТГ-секретирующих карциномах. К клиническим особенностям тиреотропиномы относят мягкость течения, или «молчание», которое связывают с низкой биологической активностью секретируемых аденомой молекул ТТГ. Описанный случай эутиреоидного состояния у пациентов со случайно выявленными тиреотропиномами [25]. Однако тяжелый тиреотоксикоз с фибрилляцией предсердий, сердечной недостаточностью, проходящими параличами отмечен в каждом четвертом случае [10]. Вследствие масс-эффекта возможны нарушения полей зрения (40%), головная боль (20%), парциальное или полное выпадение тропных функций гипофиза. Частичный гипогонадизм отмечен примерно у 1/3 пациентов, проявляясь у женщин нарушениями менструального цикла, а у мужчин — явлениями центрального гипогонадизма, задержкой полового развития, снижением либидо [10].

Особое внимание у пациентов с тиреотропиномами уделяется состоянию ЩЖ. В условиях гиперстимуляции формирование диффузного зоба происходит даже после частичной тиреоидэктомии. Кроме того, ЩЖ у пациентов с тиреотропиномой склонна к узловым трансформациям, однако функциональная автономия развивается нечасто [26]. Наблюдение за имеющимися узлами подлежит общепринятой тактике, поскольку в ряде случаев в таких узлах ЩЖ обнаруживают карциномы [27]. Что касается иной патологии, то, согласно литературным данным титры антител к ТПО и рецептору ТТГ не отличаются от общепопуляционных, однако имеются сообщения о развитии болезни Грейвса после аденомэктомии и двусторонней офтальмопатии на фоне появления аутоиммунного тиреоидита, а также одностороннего экзофтальма вследствие инвазий гипофизарной опухоли [28].

Дифференциальный диагноз ТТГ-продуцирующих аденом в первую очередь проводят с болезнью Грейвса и многоузловым токсическим зобом.

Диагностическими критериями тиреотропиномы являются повышение уровня тиреоидных гормонов на фоне повышенной либо нормальной концентрации ТТГ, а также наличие аденомы гипофиза при КТ/МРТ-исследовании. Тиреотропиномы, как правило, резистентны к повышению уровня тиреоидных гормонов, но очень чувствительны к снижению их количества, что объясняет высокую секрецию ТТГ и более агрессивный рост опухоли после назначения тиреостатиков, тиреоидэктомии, радиойодтерапии. Диагностика ТТГ-стимулирующей аденомы у пациентов, получающих заместительную терапию после предшествующей тиреоидэктомии или радиойодтерапии, сложна. По данным Р. Век-Рессоз и др. [22], уровень ТТГ у пациентов, перенесших аблацию ЩЖ, во много раз выше, чем у нелеченных, хотя концентрации тиреоидных гормонов находятся в гипертиреоидном диапазоне. В таких случаях диагноз можно предположить, если на фоне полной заместительной дозы левотироксина сохраняется повышенный уровень ТТГ. В сложных диагностических ситуациях проводят функциональные пробы — либо стимуляционные с тиреорелизинг-гормоном, антагонистами дофамина, либо подавляющую с трийодтиронином (проба Вернера). У пациентов с тиреотропиномой во всех случаях отсутствует адекватная реакция ТТГ.

После подтверждения тиреотоксикоза центрального генеза необходимо провести дифференциальный диагноз между тиреотропиномой и синдромом резистентности к тиреоидным гормонам (СРТГ), для которого также характерно повышение концентрации свободных Т3 и Т4 в сочетании с повышенной или нормальной концентрацией ТТГ.

СРТГ относится к группе крайне редких заболеваний, обусловленных снижением чувствительности периферических тканей к тиреоидным гормонам вследствие мутаций в гене, кодирующем рецепторы ЩЖ. У 80% больных заболевание имеет наследственный аутосомно-доминантный характер, что обуславливает возможность появления семейных форм. Клинические проявления СРТГ зависят от локализации и степени функциональной активности мутации. Характерные признаки: зоб, задержка физического и полового развития, гиперактивность и тахикардия в покое. Напротив, неврологическая симптоматика (нарушения зрения, головная боль) или клинические признаки гиперсекреции гормонов гипофиза (акромегалия, галакторея/аменорея), а также визуализация аденомы гипофиза при МРТ/КТ, свидетельствуют в пользу тиреотропиномы. Дифференциальный диагноз может быть затруднен в случае малых размеров аденомы, наличия синдрома «пустого турецкого седла» и инциденталом.

При дифференциальной диагностике СРТГ с тиреотропиномой могут быть полезны лабораторные методы. Клинические проявления тиреотоксикоза при ТТГ-продуцирующих аденомах сопряжены с повышением уровня секс-гормон-связывающего глобулина (СССГ), С-концевого телопептида коллагена 1-го типа и снижением концентрации холестерина [15, 16]. Однако методом, верифицирующим СРТГ, является молекулярно-генетическое исследование, подтверждающее наличие мутаций в генах кодирующих рецепторы тиреоидных гормонов [6].

При подтвержденном диагнозе ТТГ-секретирующей опухоли гипофиза предпочтительным методом лечения является удаление тиреотропиномы, позволяющее добиться гормональной ремиссии в 75—84% случаев. Однако радикальное удаление макротиреотропиномой достаточно часто сопряжено с техническими трудностями, связанными с фиброзом, инвазией опухоли в кавернозные синусы, внутреннюю сонную артерию или хиазму. При противопоказаниях к оперативному лечению или отказе пациента возможно проведение лучевой терапии и/или (учитывая экспрессию соматостатиновых рецепторов в большинстве ТТГ-секретирующих аденом) назначение аналогов соматостатина [10, 20].

Заключение: Представленный клинический случай иллюстрирует необходимость тщательного обследования пациентов с повышенным уровнем свободных фракций ТГ и ТТГ, что повысит вероятность раннего выявления тиреотропиномы. Своевременная и адекватно выбранная тактика лечения позволяет избежать развития множества серьезных осложнений, сократить полипрагмазию, повысить качество жизни пациентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Beck-Peccoz P. TSH-secreting pituitary tumors. Italy Summer School. 2006. Available at http://www.bioscilibrary.com/resource/summerschool/2006/ss06/ss06_bec.htm
2. Jailer JW, Holub DA. Remission of Graves' disease following radiotherapy of a pituitary neoplasm. *Am J Med.* 1960;28(3):497-500. [https://doi.org/10.1016/0002-9343\(60\)90181-9](https://doi.org/10.1016/0002-9343(60)90181-9).
3. Астафьева Л.И., Сиднева Ю.Г., Калинин П.Л., Кадашев Б.А., Коршунов А.Г., Алексеев С.Н., Кутин М.А., Лапшина А.М. Клиническая картина, диагностика и лечение ТТГ-секретирующей опухоли гипофиза (обзор литературы и случай из практики). *Медицинская помощь.* 2008;5:22-25

4. Шестакова Т.П., Комердус И.В. Диагностика редких заболеваний щитовидной железы // Русский медицинский журнал - 2015. - Т. 23. - №8. - С. 458-460. [Shestakova TP, Komerdus IV. Diagnostika redkikh zabolevanii shchitovidnoi zhelezy. Russkii meditsinskii zhurnal. 2015;23(8):458-460. (In Russ.)]
5. Khandwala H, Lee C. Inappropriate secretion of thyroid-stimulating hormone. *CMAJ*. 2006;175(4):351. <https://doi.org/10.1503/cmaj.060266>.
6. Калдымова В.А., Кияев А.В., Тюльпаков А.Н. Синдром резистентности к тиреоидным гормонам // Клиническая и экспериментальная тиреоидология. - 2013. - Т. 9. - №1. - С. 51-53. [Kaldymova VA, Kiyayev AV, Tyulpakov AN. Syndromes of resistance to thyroid hormone. *Clinical and experimental thyroidology*. 2013;9(1):51-53. (In Russ.)] <https://doi.org/10.14341/ket20139151-53>.
7. Gurnell M, Visser TJ, Beck-Peccoz P, Chatterjee VK. Resistance to Thyroid Hormone. In: Jameson LJ, DeGroot LJ, editors. *Endocrinology, Adult and Pediatric* (7th Edition, vol. II). Philadelphia, PA: Saunders Elsevier; 2016. Pp. 1648-1665. <https://doi.org/10.1016/b978-0-323-18907-1.00095-0>.
8. Socin H, Chanson P, Delemer B, et al. The changing spectrum of TSH-secreting pituitary adenomas: diagnosis and management in 43 patients. *Eur J Endocrinol*. 2003;148(4):433-442. <https://doi.org/10.1530/eje.0.1480433>.
9. Mouslech Z, Somali M, Sakali AK, et al. TSH-secreting pituitary adenomas treated by gamma knife radiosurgery: our case experience and a review of the literature. *Hormones*. 2015. <https://doi.org/10.14310/horm.2002.1640>.
10. Beck-Peccoz P, Lania A, Persani L. TSH-Producing Adenomas. 2016:266-274.e263. <https://doi.org/10.1016/b978-0-323-18907-1.00015-9>.
11. Пржиялковская Е.Г., Газизова Д.О., Григорьев А.Ю., и др. Тиреотропинома: трудности дифференциальной диагностики (клинический случай) // Клиническая и экспериментальная тиреоидология. - 2011. - Т. 7. - №2. - С. 68-73. [Prgijalkovskaja EG, Gasisova DO, Grigoryev AY, et al. Thyrotropin-producing adenoma: diagnostic challenges (Case report). *Clinical and experimental thyroidology*. 2011;7(2):68-73. (In Russ.)] <https://doi.org/10.14341/ket20117268-73>.
12. Beck-Peccoz P, Persani L. TSH-induced hyperthyroidism caused by a pituitary tumor. *Nat Clin Pract Endocrinol Metab*. 2006;2(9):524-528. <https://doi.org/10.1038/ncpendmet0276>.
13. Beck-Peccoz P, Persani L. Thyrotropinomas. *Endocrinol Metab Clin North Am*. 2008;37(1):123-134, viii-ix. <https://doi.org/10.1016/j.ecl.2007.10.001>.
14. Brucker-Davis F, Oldfield EH, Skarulis MC, et al. Thyrotropin-secreting pituitary tumors: diagnostic criteria, thyroid hormone sensitivity, and treatment

- outcome in 25 patients followed at the National Institutes of Health. *J Clin Endocrinol Metab.* 1999;84(2):476-486. <https://doi.org/10.1210/jcem.84.2.5505>.
15. Beck-Peccoz P, Roncoroni R, Mariotti S, et al. Sex hormone-binding globulin measurement in patients with inappropriate secretion of thyrotropin (IST): evidence against selective pituitary thyroid hormone resistance in nonneoplastic IST. *J Clin Endocrinol Metab.* 1990;71(1):19-25. <https://doi.org/10.1210/jcem-71-1-19>.
16. Persani L, Preziati D, Matthews CH, et al. Serum levels of carboxyterminal cross-linked telopeptide of type I collagen (ICTP) in the differential diagnosis of the syndromes of inappropriate secretion of TSH. *Clin Endocrinol (Oxf).* 1997;47(2):207-214. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2265.1997.2351057.x>.
17. Chatterjee VKK, Clifton-Bligh RJ, Gurnell M. Thyroid Hormone Resistance. In: Jameson JL, editor. *Contemporary Endocrinology: Hormone Resistance Syndromes*. Totowa: Humana Press; 1999. P. 145-153. https://doi.org/10.1007/978-1-59259-698-0_7.
18. Malchiodi E, Profka E, Ferrante E, et al. Thyrotropin-secreting pituitary adenomas: outcome of pituitary surgery and irradiation. *J Clin Endocr Metab.* 2014;99(6):2069-2076. <https://doi.org/10.1210/jc.2013-4376>.
19. Clarke MJ, Erickson D, Castro MR, Atkinson JLD. Thyroid-stimulating hormone pituitary adenomas. *J Neurosurg.* 2008;109(1):17-22. <https://doi.org/10.3171/jns/2008/109/7/0017>.
20. Yamada S, Fukuhara N, Horiguchi K, et al. Clinicopathological characteristics and therapeutic outcomes in thyrotropin-secreting pituitary adenomas: a single-center study of 90 cases. *J Neurosurg.* 2014;121(6):1462-1473. <https://doi.org/10.3171/2014.7.jns1471>.
21. Zhao W, Ye H, Li Y, et al. Thyrotropin-secreting pituitary adenomas: diagnosis and management of patients from one Chinese center. *Wiener klinische Wochenschrift.* 2012;124(19-20):678-684. <https://doi.org/10.1007/s00508-012-0216-z>.
22. Мазеркина Н.А., Трунин Ю.Ю., Горельшев С.К., и др. Тиреотропинома у ребенка: описание клинического случая и обзор литературы. // Вопросы нейрохирургии им. Н.Н. Бурденко. - 2012. - Т.76. - №5. - С.63-69. [Mazerkina NA, Trunin II, Gorelyshev SK, et al. Thyrotropin secreting pituitary adenoma in a child: case report and literature review. *Zh Vopr Neurokhir im NN. Burdenko.* 2012;76(5):63-69. (In Russ.)].
23. Beck-Peccoz P, Lania A, Beckers A, et al. 2013 European thyroid association guidelines for the diagnosis and treatment of thyrotropin-secreting pituitary tumors. *Eur Thyroid J.* 2013;2(2):76-82. <https://doi.org/10.1159/000351007>

24. Webster J, Peters JR, John R, et al. Pituitary stone: two cases of densely calcified thyrotrophin-secreting pituitary adenomas. *Clin Endocrinol (Oxf)*. 1994;40(1):137-143.
25. Mixson AJ, Friedman TC, Katz DA, et al. Thyrotropin-secreting pituitary carcinoma. *J Clin Endocrinol Metab*. 1993;76(2):529-533. <https://doi.org/10.1210/jcem.76.2.8432799>
26. Yamakita N, Ikeda T, Murai T, et al. Thyrotropin-producing pituitary adenoma discovered as a pituitary incidentaloma. *Intern Med*. 1995;34(11):1055-1060.
27. Abs R, Stevenaert A, Beckers A. Autonomously functioning thyroid nodules in a patient with a thyrotropin-secreting pituitary adenoma: possible cause-effect relationship. *Eur J Endocrinol*. 1994;131(4):355-358.
28. Kishida M, Otsuka F, Kataoka H, et al. Hyperthyroidism in a patient with tsh-producing pituitary adenoma coexisting with thyroid papillary adenocarcinoma. *Endocr J*. 2000;47(6):731-738. <https://doi.org/10.1507/endocrj.47.731>
29. Losa M, Mortini P, Minelli R, Giovanelli M. Coexistence of TSH-secreting pituitary adenoma and autoimmune hypothyroidism. *J Endocrinol Invest*. 2014;29(6):555-559. <https://doi.org/10.1007/bf03344147>

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВОЗДЕЙСТВИЯ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ-АЗИИ

Нарзуллаев Комилжон Собиржонович

Наманганский инженерно-строительный институт,

E-mail: narzullaev.komiljon@rambler.ru

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье анализируется глобальная проблема - изменения климата в Центрально-Азиатском регионе. В перспективе данная глобальная проблема найдет свое отражение в повышении температуры, экстремальных погодных явлениях, опустынивании, оползнях и нехватке водных ресурсов. Кроме того, отмечается, что количество жарких летних дней увеличиваются, что пагубно влияют на флору, фауну и здоровье людей. Наряду с этим, в статье указываются основные направления воздействия изменения климата в регионе в целом. В том числе, уменьшение поверхностной площади ледников, изменения погодно - климатических условий, снижение объемов воды в бассейнах Сырдарьи и Амударьи, сокращение посевных площадей сельского хозяйства и снижение плодородности посева.

Ключевые слова: *глобальная проблема, изменения климата, ущерб, средняя температура, ледники, вода, плодородность посева, инвестиции.*

MAIN DIRECTIONS OF IMPACT OF CLIMATE CHANGE IN CENTRAL ASIA

Narzullaev Komiljon Sobirjonovich

Namangan engineering-construction institute

E-mail: narzullaev.komiljon@rambler.ru

ABSTRACT

This article analyzes a global problem - climate change in the Central Asian region. In the future, this global problem will be reflected in rising temperatures, extreme weather events, desertification, landslides and lack of water resources. In addition, it is noted that the number of hot summer days is increasing, which has a detrimental effect on flora, fauna and human health. Along with this, the article indicates the main directions of the impact of climate change in the region as a whole. Including a decrease in the surface area of glaciers, changes in weather and climatic conditions, a decrease in water volumes in the Syrdarya and Amu Darya basins, a reduction in agricultural acreage and a decrease in crop fertility.

Keywords: *global problem, climate change, damage, average temperature, glaciers, water, crop fertility, investment.*

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время изменения климатических условий для стран Центральной Азии обретает особую остроту, которые наносят разрушительный ущерб развитию стран региона. Данные явления проявляются в повышении температуры, экстремальных погодных явлениях, опустынивании, оползнях и нехватке водных ресурсов. При этом выпадение осадков стало более изменчивым, а климатические катастрофы, такие как засухи и наводнения, стали более частыми.

Следует отметить, что в состав Центрально-Азиатского региона входят: Республика Казахстан, Республика Кыргызстан, Республика Таджикистан, Республика Туркменистан и Республика Узбекистан. Экономическая ситуация в регионе неоднородна ввиду наличия стран с уровнем дохода выше среднего и стран с низким уровнем дохода, однако все указанные государства имеют важное стратегическое значение, что обусловлено их географическим положением и обеспеченностью природными ресурсами. Государства Центральной Азии входят в число наиболее уязвимых к изменению климата стран региона Европы и Центральной Азии. В связи с этим, Всемирный банк активно содействует своевременному обмену опытом и знаниями, накопленными на национальном и международном уровнях, выявлению пробелов в информации и углублению сотрудничества с целью совместного рассмотрения общих для региона проблем [1].

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

По прогнозам Всемирного банка - средняя температура в Центральной Азии может повыситься на 6 градусов по Цельсию в ближайшие десятилетия. Что приведет к исчезновению более одной трети ледников в горах к 2050 году, а значит и к дефициту воды во всем регионе. Высокие температуры воздуха негативно влияют и на людей. Исследования показали, что порог способности человеческого организма регулировать свою температуру составляет +35°C. Превышение этого порога даже в очень короткий период воздействия может привести к риску серьезного ухудшения здоровья и даже смерти [2].

По данным Центра изучения по изменению климата и озоновому слою Таджикистана со ссылкой на Межправительственную группу экспертов по изменению климата, температура воздуха в Центральной Азии за последние 100 лет повысилась на 2 градуса.

По климату и восприятию Центральная Азия всё больше становится похожа на страны Ближнего Востока такие как Кувейт или Саудовская Аравия. Исследование показывает, что изменение климата в Центральной Азии уже наступило. Одним из главных его проявлений является очень высокая температура, достигающая 35-40 градусов по Цельсию и продолжающаяся длительное время, на протяжении целых недель или даже месяцев в летнее время. В регионе всегда были такие жаркие дни, но раньше таких дней за лето было немного. Метеорологи в Казахстане провели анализ и показали, что в 70-80-е годы прошлого века таких дней могло набраться 2 или 3 за одно лето, в то время как сегодня количество дней с температурой 40 градусов или выше достигает не менее 15–20 за лето. В этом и есть главный показатель того, как глобальное изменение климата влияет на регион. При этом Центральная Азия является одним из самых уязвимых регионов в мире к изменению климата. Средняя годовая температура здесь растёт быстрее, чем в среднем по всему миру. И это тревожная тенденция [3].

Основными направлениями негативного воздействия изменения климата в Центральной Азии станут:

- ❖ уменьшение поверхностной площади ледников в регионе за последние 50-60 лет в результате изменения климатических условий. А также таяние снежных покровов в сочетании с усилением интенсивности погодных явлений вызывает стихийные бедствия, такие как наводнения и оползни, которые происходят все чаще и сильнее [4]. В пяти странах Центральной Азии проживает 76 миллионов человек. Большая часть значительных водных ресурсов региона поступает благодаря таянию снега и ледников в горах Тянь-Шаня, Гиндукуша, Вахана и Памира, питающих стоки бассейна Аральского моря. Две крупные реки бассейна обеспечивают водные ресурсы, необходимые для здоровья человека, экосистем, сельского хозяйства, гидроэнергетики и рыболовства во внутренних водоемах [5].

- ❖ изменения погодно - климатических условий. Проливные дожди вызывают внезапные наводнения, оползни и разлив ледниковых озер. Целые регионы накрываются пыльными бурями. Например, в 2021 году пыльная буря накрыла отдельные регионы Узбекистана, в том числе г.Ташкент. И такое явление было отмечено в Ташкенте впервые. Данное явление имеет схожие характеристики с аналогичными природными катаклизмами в странах Ближнего Востока. Экспертами отмечается, что такие бури – главный признак увеличения территории пустыни. Изменения в климате уже несут в себе новые

риски для общего уклада жизни населения, флоры и фауны в Центральной Азии;

❖ снижение объемов воды в бассейнах Сырдарьи и Амударьи к 2050 году. Эти две крупные реки являются важными источниками воды для стран Центральной Азии. К 2050-2100 годам объемы воды могут уменьшиться на 30% в бассейне Сырдарьи и на 40% в бассейне Амударьи. Экспертами отмечается, что уже в настоящее время 22 миллиона человек в регионе не имеет доступа к безопасной воде. Особенно остро эта проблема стоит в сельской местности. Ожидается, что к 2050 году население региона увеличится до 90–110 миллионов человек, продолжающаяся урбанизация, потепление климата и требования экономического роста будут только усиливать давление на ограниченные водные ресурсы;

❖ сокращение посевных площадей сельского хозяйства и снижение плодородности посева. Это вызывает опасения, поскольку пониженное содержание влаги в растительности увеличивает стресс растений, что, в свою очередь, снижает урожайность ферм и может привести к появлению вредителей, заболеваний и гибели посевов [6].

Дальнейшее повышение температуры и последующие изменения климата могут привести к радикальным и необратимым изменениям практически во всех сферах. В том числе будет влиять на экономику, энергобезопасность, социальное развитие и сельское хозяйство.

Основными мерами стран Центрально-Азиатского региона в этой сфере станут:

❖ использование ресурсов солнечной и ветровой энергии. Регион Центральной Азии имеет богатый потенциал возобновляемых источников энергии. Однако, стран региона в значительной степени зависят от ископаемого топлива и гидроэнергетических ресурсов;

❖ увеличение объема инвестиций в энергетику. Отмечается, что текущие инвестиции составляют лишь около четверти этой суммы, причем большая их часть приходится на государственный сектор. В современных условиях развития экономики страны бюджетные средства имеют отрицательные показатели, то инвестиции становятся весомым фактором обеспечения устойчивого развития страны. При этом если экономика страны основывается на инновационной модели развития, в сочетании с положительными показателями притока инвестиций, то она имеет самую малую степень зависимости от конъюнктуры рынка, в данном случае от изменения характеристик внешней среды в целом [7].

ВЫВОДЫ

В целом, государства региона должны с одной стороны участвовать в международных проектах по снижению выбросов парниковых газов, которые вызывают изменение климата, а с другой стороны – принимать меры по адаптации экономики и сельское хозяйство страны к происходящим изменениям.

В настоящее время страны мира придерживаются двух направлений климатических действий:

❖ митигация - снижение выбросов парниковых газов, а также увеличение их поглощения. Перейти к низкоуглеродным источникам энергии и повышению устойчивости к угрозам, обусловленным изменением климата;

❖ адаптация - приспособление природных и антропогенных систем в ответ на фактическое или ожидаемое воздействие изменений климата или его последствий, которое позволяет снизить вред или использовать благоприятные возможности для регулирования издержек адаптации и максимизации ее выгод, принципиальное значение имеет международное сотрудничество, особенно в случае самых уязвимых стран. Инициативы должны включать в себя сотрудничество в области развития возобновляемой энергетики, эффективное управление водными ресурсами, а также обеспечения готовности к стихийным бедствиям и реагирования на них.

Принятые меры с учетом мировой практики повышает эффективность принятых мер и финансовых издержек.

ИСПОЛЬЗУЕМАЯ ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

1. World Bank in Central Asia. (2023). Official web site of the World Bank. URL: <https://vsemirnyjbank.org/ru/region/eca/brief/central-asia>.
2. Аномальная жара в Центральной Азии: почему общество должно воспринять ее всерьез. (2023) URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20210718/anomalnaya-zhara-v-tsentralnoj-azii-pochemu-obtshestvo-dolzno-vosprinyat-ee-vserez>.
3. Изменение климата в Центральной Азии: точка невозврата пройдена? (2023) Официальный веб сайт Службы водных ресурсов Кыргызской Республики. URL: https://www.water.gov.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=1584:izmenenie-klimata-v-tsentralnoj-azii-tochka-nevozvrata-projdena&Itemid=1437&lang=ru.

4. By the Numbers: Climate Change in Central Asia. (2023)
URL: [https:// www.adb.org/ru/news/features/numbers-climate-change-central-asia](https://www.adb.org/ru/news/features/numbers-climate-change-central-asia).
5. Центральная Азия: на стыке глобальных действий в отношении водных ресурсов и устойчивости к изменению климата. (2023)
URL: [https:// www.blogs.worldbank.org/ru/water/centralnaya-aziya-na-styke-globalnykh-deystviy-v-otnoshenii-vodnykh-resursov-i-0](https://www.blogs.worldbank.org/ru/water/centralnaya-aziya-na-styke-globalnykh-deystviy-v-otnoshenii-vodnykh-resursov-i-0).
6. Влияет ли изменение климата на обострение пограничных конфликтов в Центральной Азии? (2023) URL: [https:// ru.bellingcat.com/materialy/2021/08/09/is-climate-change-heating-up-central-asias-border-disputes-clues-from-satellite-imagery-ru/](https://ru.bellingcat.com/materialy/2021/08/09/is-climate-change-heating-up-central-asias-border-disputes-clues-from-satellite-imagery-ru/).
7. Нарзуллаев К.С. Инвестиции в сфере строительства // Научное обозрение. Экономические науки. – 2023. – № 1. – С. 16-20.

О СМЕШАННЫХ КРАЕВЫХ ЗАДАЧАХ ДЛЯ УРАВНЕНИЯ СОСТАВНОГО ТИПА ТРЕТЬЕГО ПОРЯДКА

Муминов Фарход Маликович

канд.мат-физ. наук, доцент,
Алмалыкский филиал Ташкентского
государственного технического университета,
Республика Узбекистан, г. Алмалык
E-mail: farxod.muminov.58@inbox.ru

Каримов Сардор Яшинович

Ассистент,
Алмалыкский филиал Ташкентского
государственного технического университета,
Республика Узбекистан, г. Алмалык
E-mail: mr_man89@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В этой статье приводится постановка смешанных задач для уравнения составного типа третьего порядка. При определённых условиях на коэффициенты и правую часть уравнения доказывается корректности этих задач в пространстве С. Л. Соболева.

Ключевые слова: *уравнения, смешанная задача, уравнения составного типа, корректность.*

ABSTRACT

This article presents the formulation of mixed problems for a compound equation of the third order. Under certain conditions, the correctness of these problems in space is proved by the coefficients and the right side of the equation

Keywords: *equations, mixed problem, compound type equations, correctness*

В цилиндрической области DCR^{n+1} рассмотрим дифференциальное уравнения третьего порядка

$$Lu \equiv -\frac{\partial \Delta u}{\partial t} + K(x, t)U_{tt} + \sum_{i=1}^n U_{x_i x_i} + \alpha(x, t)U_t + \beta(x, t)U + \gamma(t)|U|^p U = f(x, t) \quad (1)$$

где $\Delta U = U_{tt} + \sum_{i=1}^n U_{x_i x_i}$.

Отметим, что уравнения вида (1) относятся к классу уравнений составного типа [1], [2], [3]. Исследование краевых задач для уравнений составного типа представляет большой интерес, собственно в многомерном случае [3].

Всюду ниже будем предполагать, что

$$K(x,t) \in C(\bar{D}) \cap C'(D), \alpha(x,t) \in C(\bar{D})$$

$$\beta(x,t) \in C(\bar{D}) \cap C'(D), \quad 0 \leq \gamma(t) \in C'[0,1]$$

$$-1 < \rho < \frac{2}{n-1}, \quad \text{при } n \geq 3$$

($\rho > -1$, произвольно и конечно при $n=1,2$)

Обозначим через $\nu = (\nu_1, \nu_2, \dots, \nu_n)$ вектор внутренней нормали к S .

Смешанная задача 1. Найти решения уравнения (1). В области D и такое, что

$$\left. \begin{aligned} U|_{t=0} = 0, \quad U(x,t)|_{t=1} = 0 \\ U_{,i}(x,t)|_{t=0} = 0, \quad U(x,t)|_S = 0 \end{aligned} \right\} \quad (2)$$

(2) Обозначим через C_L класс функций из пространства

$$H = \left\{ U : U \in W_2^2(D); \frac{\partial \Delta U}{\partial t} \in L_2(D), U_i \in L'_p(D) \right\}$$

удовлетворяющих условиям (2). В пространстве L'_ρ , $\rho = S + 2$ норма определяется следующим образом

$$\|U\|_{L'_\rho(D)}^\rho = \int_D f(t) |U|^\rho dx dt$$

Определения. Назовем функцию $U(x,t)$ регулярным решением задачи (1)-(2), если

$$U(x,t) \in C_L$$

$$|U|^\rho U \in L_2(D); \quad \frac{\partial}{\partial t} (|U|^{\rho/2} U) \in L'_2(D), \quad \frac{\partial}{\partial x_i} (|U|^{\rho/2} U) \in L'_2(D),$$

и $u(x,t)$ удовлетворяет уравнению (1) почти всюду в области D .

Теорема. Пусть выполнены выше указанные условия для коэффициентов уравнения (1). Пусть кроме того всюду в области D выполнены условия

$$2\alpha(x,t) - \lambda K - K_t - \lambda^2 \geq \delta > 0$$

$$-\lambda\beta - \beta_t \geq \delta_1 > 0, \quad K(x,0) + \lambda \leq 0, \quad \beta(x,0) \leq 0$$

Тогда для любой функции $f(x,t)$ такой что $f \in L_2(D)$ существует единственный регулярное решение задачи 1.

Докажем справедливость следующих оценок:

$$\|U_{,i}\|_{L_2(D)}^2 + \|\Delta U_t\|_0^2 + \|U\|_{W_2^2(D)}^2 + \|U_t\|_{L_\rho(D)}^\rho \leq m \|f\|_0^2$$

$$\left\| \frac{\partial \Delta U}{\partial t} \right\|_0^2 + \sum_{i=1}^n \|U_{,x_i}\|_0^2 + \frac{\rho+1}{(0,5\rho+1)} \left[\left\| \frac{\partial}{\partial t} (|U|^{\rho/2} U) \right\|_{L'_p(D)}^2 + \sum_{i=1}^n \left\| \frac{\partial}{\partial x_i} (|U|^{\rho/2} U) \right\|_{L'_p(D)}^2 \right] \leq m_2 \|f\|_0^2$$

Для этого воспользуемся методом Галеркина (см[5]), с выбором специального базиса

Пусть $\varphi_n(x,t)$ собственные функции краевой задачи

$$\Delta \varphi_n(x,t) = -\mu_n^2 \varphi_n(x,t) \quad (3)$$

$$\left. \begin{aligned} \varphi_n(x,t)|_{t=1} &= (\varphi_n - \lambda \varphi_n)|_{t=0} \\ \varphi_n(x,t)|_S &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (4)$$

где $n = 0,1,2,\dots$

$$U^V(x,t) = \sum_{i=1}^N C_n W_n(x,t) \quad (5)$$

где C_n определяются из системы нелинейно алгебраических уравнений вида

$$(LU^N, \varphi_S)_0 = (f, \varphi_S)_0, \quad S = 1,2,\dots,N \quad (6)$$

Разрешимость этой системы следует из полученных ниже оприорных оценок приближенных решений из леммы и «об остром угле» [6]. Умножая (6) на $2C_S$ суммируя по S от 1 до N получим тождество

$$(LU^V, e^{\lambda t} U_t^V)_0 = (f, e^{\lambda t} U_t)_0 \quad (7)$$

Применяя к (7) формуле Грина и неравенство Коши

$$2|a||b| \leq \gamma |a|^2 + \frac{1}{\gamma} |b|^2, \quad \forall \gamma > 0$$

Получим

$$\|U_t^N\|_0^2 + \|\nabla U_t^N\|_0^2 + \|U_t\|_{L_p(D)}^p + \|U\|_{W_2^1(D)}^2 \leq m_3 \|f\|_0^2$$

Вернемся к вопросу о разрешимости системы уравнений (7). Если записать ее в виде $P_N(\vec{C}) = 0$, где

$$\vec{C} = \exp(\lambda t)(c_1, c_2, c_3, \dots, c_n)$$

то справедлива оценка

$$(P_n(\vec{C}), \vec{C})_0 \geq m_0 \|U^V\|_{W_2^1(D)} - m_4$$

где m_0 и m_4 некоторые положительные постоянные. В силу того, что линейная оболочка $\Phi\{W_1, W_2, \dots, W_n\}$ есть конечномерное пространство, то существует $R_1(N) > 0$ такое, что

$$\|U^N\|_{W_2(D)}^2 \geq R_1(N) \sum_{K=1}^N (C_K)^2$$

Значит выполнено неравенство

$$(P_N(\vec{C}), \vec{C})_0 \geq R_1(N) |\vec{C}|^2 - m_4 \geq 0$$

Если $|\vec{C}|$ достаточно большая величина, а это есть условия «острого угла» достаточное для разрешимости системы уравнений (7). Для того чтобы последовательность решений $\{U^V\}$ было ограничена в $H(D)$ необходимо оценить производную $\frac{\partial \Delta U}{\partial t}$ и $U_{x_i x_i}$. С этой целью благодаря (3)-(4) мы можем заменить φ_N в (7) на $-\frac{1}{\mu_n^2} \Delta \varphi_n$. Умножая в (7) на C_n и суммируя по n от 1 до

N находим

$$\left(Lu^V, \frac{-2}{\mu_n^2} \ell^{\lambda t} \left[\frac{\partial \Delta U^V}{\partial t} + 2\lambda U_n^N + \lambda^2 U_t^V \right] \right)_0 = -\frac{2}{\mu_n^2} \left(f, e^{\lambda t} \left[\frac{\partial \Delta U^V}{\partial t} + 2\lambda U_n^N + \lambda^2 U_t^V \right] \right)_0 \quad (8)$$

Применяя

формулу

Грина,

получим

$$\int_D e^{\lambda t} \left\{ \left(\frac{\partial \Delta U^N}{\partial t} \right)^2 + \frac{\lambda}{2} \sum_{i=1}^N \left(\frac{\partial^2 U^V}{\partial x_i^2} \right)^2 - \sum_{i=1}^N U_{x_i x_i}^V U_n^N + \frac{\partial \Delta U^V}{\partial t} \right\} + [(2\lambda - K(x,t))U_n^N + (\lambda^2 + \alpha(x,t))U_t^V + \beta(x,t)U^N] -$$

$$- \sum_{i=1}^N \frac{\partial^2 U^2}{\partial x_i^2} [\lambda U_n^N + \lambda^2 U_t^N] + [2\lambda U_n^N + \lambda^2 U_t^N] [-K(x,t)U_n^N - \alpha(x,t)U_t^N - \beta(x,t)U^N] dxdt +$$

$$+ \frac{1}{2} \int_S e^{\lambda t} [U_{x_i}^N V_t + \gamma(t)|U_t^N|^{S+1} U_n^N V_t + \gamma(t)|U^{\rho+2} U_{x_i} V_{x_i}] dS + \int_D e^{\lambda t} [\gamma(t)e^{\lambda t} |U^N| U_n^N] dxdt +$$

$$+ 2 \int_D \lambda e^{\lambda t} |U_t^N| U_n^N - \lambda^2 \int_D e^{\lambda t} |U_t^N|^{S+2} dD + \int_D e^{\lambda t} \gamma(t) (S+1) \left[|U_t^N|^S U_n^N + |U^N|^S U_{x_i}^N \right] dxdt = \sum_{K=1}^6 I_K \quad (9)$$

(I_1 -интеграл по области, I_2 -интеграл по границе, I_3, I_4, I_5, I_6 -интегралы по области с нелинейными членами). Из оценки (3) применяя неравенство Коши в I_1 получим, что интеграл I_1 , допускает оценку

$$I_1 \geq m_6 \int_D \left[\left(\frac{\partial \Delta U}{\partial t} \right)^2 + \sum_{i=1}^n \left(\frac{\partial^2 U^N}{\partial x_i^2} \right)^2 \right] dD$$

(10)

Учитывая условие (2) получим

$$I_2 = \frac{1}{2} \int_0^1 \left[\frac{\partial^2 U^N(x,0)}{\partial x_i^2} \right]^2 dx \geq 0$$

Члены из (10) не являющимся билинейными, можно переписать в виде

$$I_6 = \frac{2(\rho+1)}{0,5\rho+1} \int_D e^{\lambda t} \gamma(t) \left[\left\{ \frac{\partial}{\partial t} \left(|U^N|^{\frac{\rho}{2}} U^N \right)^2 \right\} + \sum_{i=1}^n \left\{ \frac{\partial}{\partial x_i} \left(|U^N|^{\frac{\rho}{2}} U^N \right) \right\}^2 \right] dx dt \quad (11)$$

Из представления (10) видно, что $I_6 > 0$ Нам осталось оценить интегралы $I_3 + I_4$. Т.е.

$$I_3 + I_4 = \int_D e^{\lambda t} [\gamma(t) e^{\lambda t}] |U_t^N|^{\rho+1} \cdot U_{tt}^N dx dt + 2 \int_D \lambda e^{\lambda t} \gamma(t) |U^N|^{\rho+1} U_{tt}^N dx dt = \int_D e^{\lambda t} (\gamma_t(t) - \lambda \gamma(t)) |U^N| |U_{tt}^N| dx dt$$

В силу неравенства Гёлдера, имеем

$$I_3 + I_4 \geq -\max |\gamma_t(t) - \lambda \gamma(t)| \cdot \|U^N\|_{L_\rho(D)}^\rho \|U^N\|_{L_q(D)} \|U_{tt}^N\|_0$$

где q (как и в теореме вложения Соболева) определяется из равенства

$$\frac{1}{n} + \frac{1}{q} + \frac{1}{2} = 1.$$

Поскольку, согласно $S \leq \frac{2}{n-2}$, следует $S \leq q$ то в силу (3) имеем

$$\|U_t^N\|_{L_\rho} \leq \text{const}(\|f\|_0)$$

Итак

$$I_3 + I_4 \geq -\text{const}(\|f\|_0) \max |\gamma_t + \lambda \gamma| \|U_t^V\|_{U_q} \|U_{tt}^V\|_0 \quad (12)$$

При выполнении условия теоремы на параметр S (12) имеем вложение

$$W_2'(D) \subset L_q(D)$$

Положим $\text{const}(\|f\|_0) \max |\gamma_t - \lambda \gamma(t)| < \delta_3$ и применяя неравенства Коши к (12) получим

$$I_3 + I_4 \geq -\frac{\delta_3}{2} \|U_{tt}^N\|_0^2 - \frac{\delta_3}{2} \|U_t^N\|_{W_2'(D)}^2$$

Следовательно вытекает вторая оценка. Итак мы получили необходимые априорные оценки для приближенного решения задача (1)-(2). Поскольку все производные, входящие в уравнение (1) квадратично суммируемы по области D , то по известной теореме о слабой компактности следует, что из

ограниченной последовательности функций $\{U^N\}$ можно извлечь слабо сходящуюся последовательность функции $\{U^{N_i}\}$ такую, что при $N_i \rightarrow \infty$ имеем

$$U^{N_i} \text{ слабо в } W_2^2(D)$$

$$\|U^{N_i}\|_{L_{\frac{\rho+2}{\rho+1}}} \rightarrow \psi \text{ слабо}$$

$$\frac{\partial}{\partial t} \left(\|U^{N_i}\|^{\frac{\rho}{2}} U^{N_i} \right) \rightarrow \psi_1 \text{ слабо в } L_2(D)$$

$$\frac{\partial}{\partial x_i} \left(\|U^{N_i}\| U^{N_i} \right) \rightarrow \psi_2 \text{ слабо в } L_2(D)$$

$$\frac{\partial \Delta U^{N_i}}{\partial t} \rightarrow \frac{\partial \Delta U}{\partial t} \text{ слабо в } L_2(D)$$

Согласно лемме 1.3 из [6] предельном переходе в нелинейном члене имеем

$$\psi = |U|^{\frac{\rho}{2}} U; \psi_1 = \frac{\partial}{\partial t} \left(|U|^{\frac{\rho}{2}} U \right); \psi_2 = \frac{\partial}{\partial x_i} \left(|U|^{\frac{\rho}{2}} U \right).$$

Теперь мы можем осуществить предельный переход в тождестве (9) при $N_i \rightarrow \infty$. Тем самым существование регулярного решения задачи (1)-(2) доказана.

Для доказательства единственности полученного решения рассмотрим разность двух возможных решений $v(x,t) = U_1 - U_2$ где U_1 и U_2 два решения задачи, тогда $v(x,t)$ удовлетворяет уравнение

$$LV = -\frac{\partial \Delta V}{\partial t} + K(x,t)V_{tt} + \sum_{i=1}^n \frac{\partial^2 V}{\partial x_i^2} + \gamma V_t + \beta V + [\gamma(t)|U_1|U_1 - \gamma(t)|U_2|U_2] \equiv 0$$

(13)

с краевыми условиями (2). Непосредственно из оценки (3) следует что

$$\|V_{tt}\|_0^2 + \|\nabla V_t\|_0^2 + \|V\|_{W_2^2(D)}^2 + \int_D e^{\lambda t} \left[|u_1|^\rho u_1 - |u_2|^\rho u_2 \right] (u_1 - u_2) dD \leq 0$$

(14)

Учитывая монотонность оператора $|u|^\rho u$, получим

$$\int_D e^{\lambda t} \left[|u_1|^\rho u_1 - |u_2|^\rho u_2 \right] (u_1 - u_2) dxdt \geq 0$$

Тогда из (14) следует, что $\|V_{tt}\|_0^2 + \|\nabla V_t\|_0^2 + \|V\|_{W_2^2(D)}^2 \leq 0$ и значит $V(x,t) = 0$. т.е. $u_1(x,t) = u_2(x,t)$ в D . Тот факт завершает доказательство теоремы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бицадзе А.В. Некоторые классы уравнений в частных производных. – М.: Наука, 1981, -448 стр.
2. Березанский Ю.М. Разложение по собственным функциям самосопряженных операторов. Киев: Наукова думка, 1965.
3. Бицадзе А.В. Об одной задаче Франкеля. Докл. АН СССР, 1956, -Т. 109, №6.
4. Врагов В.Н. Краевые Задачи неклассических уравнений математической физики. – Новосибирск: ИГУ, 1983, -84 стр.
5. Муминов Ф.М., Каримов С.Я., Утабов У нелокальная краевая задача для линейных уравнений смешанного типа *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, Volume 2 ISSUE 11 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 ASI Factor = 1.7*
6. Муминов Ф.М., Миратоев З.М. О нелокальной краевой задаче для одного неклассического уравнения. «Scientific progress» *Scientific Journal. April 2021. ISSN: 2181-1601 Volume: 1, ISSUE: 6.*
7. Муминов Ф.М., Муминов С.Ф. Об Одной Нелокальной Краевой Задаче Для Уравнения Смешанного Типа. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. Volume: 02 Issue: 04 | April 2021 ISSN: 2660-5309.*
8. Muminov F.M., Bekmurodov U.N. Mixed boundary value problems for composite type equation. *International Engineering Journal for Research and Development Vol.5, Issue 6, September 10, 2020.*
9. Трикоми Ф.О. Линейных уравнениях смещанного типа. М. Гостехиздат, 1947.
10. Франкель Ф.И. Избранные труды по газовой динамике. М.: Наука, 1973.
11. M.M.Usarovich, A.Y.Shahabidinovna, M.Z. Mirvaliyevich, Tools for formalized description and transformation of algorithms aimed at synthesizing devices of control computing systems. - *International Engineering Journal For Research &..., 2020.*
12. Соболев С.И. Пример корректности кривой задачи для уравнения колебаний струны с данными на всей границе Докл. А.К. СССР. 1956. Т109№4 с 707-709

СИ ЦЗИНЬПИН ИЛГАРИ СУРГАН МАФКУРАВИЙ ҒОЯ

Абдуазимов Жавлон

Тошкент давлат шарқшунослик университети

мустақил тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Хитой тарихида ўзига хос мафкураси билан танилган Си Цзиньпиннинг мафкуравий ғояси ҳақида фикрлар баён этилган. Шунингдек, Хитой Президенти Си Цзиньпиннинг “Давлат бошқаруви” ҳақидаги китоби хусусида таҳлиллар ёритилган.

Калит сўзлар: *мафкуравий ғоя, прагматизм, давлат бошқаруви, сиёсий рақобат, кадрият.*

ABSTRACT

This article describes the ideological ideas of Xi Jinping, who is known for his unique ideology in Chinese history. Also, the analysis of the book of Chinese President Xi Jinping on "State Management" is covered.

Key words: *ideological idea, pragmatism, public administration, political competition, value.*

КИРИШ

2014 йил Пекинда Хитой Президенти Си Цзиньпиннинг “Давлат бошқаруви ҳақидаги китоби нашр этилди²⁴¹. Ушбу асарда Хитой раҳбарининг партия форумлари, йиғилишлари ва тадбирлардаги нутқлари жамланган, шунингдек, янги ҳукуматнинг асосий тамойилларини тавсифлари берилган. Китобда Си Цзиньпиннинг иш фаолияти ва шахсий ҳаётининг турли босқичларини акс эттирувчи кўплаб фотосуратлар жамланмаси киритилган. Авваллари бундай нашрлар жуда кам кузатилган ва фақат мамлакат раҳбарларининг расмий портретлари билан чегараланиб ва баъзан куруқ таржимаи ҳоли билан чекланган. Асосан нутқлардан иборат бўлиб, жуда муҳим масалаларга бағишланган ҳамда янги мафкуравий ғоялар келтириб ўтилган. Булардан бири “Хитой орзуси” тушунчаси, иккинчиси эса, ички ривожланиш масалалари ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва бошқалар кенг таҳлилий мулоҳазаларда берилган. Асосий қисмларидан яна бири бу Хитой Халқ Республикасининг ташқи сиёсатига оид чиқишларнинг келтирилганлиги.

²⁴¹ Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 630.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

“Хитой орзуси” (中国梦 Zhōngguó mèng) тушунчаси Си Цзиньпин ХКП МК Бош котиби лавозимига сайлангандан кейин кўп ўтмай шакллана бошлаган тушунча. ХКПнинг раҳбари сифатида биринчи чиқишларида Си социализмга содиқлигини ва “Хитой миллатининг буюк мақомда тикланишини амалга ошириш” учун режаларини эълон қилади. “Хитой орзуси” биринчи марта 29 ноябрь 2012 йилда “Тикланиш сари йўл” кўрғазмасига ташрифи чоғида янграган эди: “Ҳар бир халқнинг ўз идеали ва орзу-интилишлари бўлади. Ён атрофда ҳамма хитой орзуси ҳақида гарираётган бугунги кунда яқин даврнинг энг биринчи кунларидан бошлаб хитой мамлакатини буюк мақомда тиклаш унинг орзусига айланиши менинг ҳаёлимга келади”²⁴². 2013 йил 17 мартдаги XII Бутунхитой Халқ Вакиллари Конгресси биринчи сессиясидаги нутқида Си Сзинпин “орзу” тушунчасини батафсил очиб берди. Унинг таъкидлашича, “Бойиш даражаси ўртача бўлган жамиятни ҳар томонлама барпо этиш, бой, қудратли, демократик, маданий, уйғун ва модернизация қилинган социалистик давлатга айлантириш мақсади, шунингдек,, хитой миллатининг буюк мақомда тиклаш ҳақидаги хитой орзусини амалга ошириш бой-бадавлат, гуллаб-яшнаган мамлакат қуриш, миллатни тиклаш ва халқнинг бахту саодатини таъминлаш билан узвий боғлиқдир. Буларнинг барчаси бугунги хитойликларнинг идеали - олий мақсадини чуқур акс эттиради, шунингдек,, аждодларимизнинг шонли анъаналарини – уларнинг тинимсиз тараққиётига интилишини ифода этади”²⁴³.

Бунинг учун “ – Хитой орзусини амалга ошириш учун, албатта, Хитой йўлидан бориш”, яъни Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализм цўлидан бориш шарт”. “– Хитой орзусини амалга ошириш учун хитой халқнинг руҳини, хусусан, туб ўзаги ватанпарварлик бўлганхитой миллатининг руҳини, туб ўзаги ислоҳат ва новаторлик бўлган давр руҳини қайтариш керак”, “– Хитой орзусини амалга ошириш учун мамлакатимиздаги ҳар бир миллат халқлари жипслиги орқали пайдо бўладиган миллатнинг кучини бирлаштириш”²⁴⁴ кералиги таъкидланган. Аслида, давлатни жипслаштиришга қаратилган бу ғоя янги ҳукуматнинг шиорига айланади.

“Ҳар қандай давлат сиёсий ҳокимияти сифатида жамият ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин тутаети. Давлатнинг жамият ижтимоий ҳаётидаги аҳамияти ва фаоллиги, ислоҳатлар даврида янада кучлироқ намоён бўлади. Ислоҳатларга ўтиш даврида, ислоҳатларгача жамиятдаги шаклланган ижтимоий – сиёсий қадриятлар, мавжуд бўлган эҳтиёж ва манфаатларнинг янги эҳтиёж ва

²⁴² Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 48.

²⁴³ Ўша китоб – С.52.

²⁴⁴ Ўша китоб – С.53, 54.

манфаатлар билан тўқнашуви жараёнида, давлат ва халқ манфаатини акс эттирувчи, ҳимоя қилувчи қолаверса кишилар ўртасидаги хоҳиш иродага асосланган муносаблар тизими сифатида ўзини намоён этади”²⁴⁵.

Янги даврнинг Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализм ғояси Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализмнинг сақланиши ва ривожланишини аниқ белгилайди, унинг умумий вазифаси социалистик модернизация ва хитой миллатининг буюк мақомини тиклашни амалга оширишдир. Хитойни бой ва қудратли давлатга айлантириш учун икки босқичли режа зарурати аниқланиб, унда ўрта синф жамиятининг тўлиқ қурилиши асосида бугунги асрнинг ўрталарига келиб хитой демократик ва маданиятли, уйғун ва ўзгача модернизация қилинган социалистик давлат образига эга бўлади²⁴⁶.

Хитойнинг ўзгача ривожланиш йўллари муҳимлиги келтирилиб ўтиш зарур, бу жарёнларда энг муҳимларидан бири “ХКП МҚнинг ислохотларни ҳар томонлама чуқурлаштиришнинг баъзи муҳим масалаларига доир қарори”да (2013 йил 9 ноябрь) келтирилган, ушбу ҳужжат Хитой Халқ Республикасида янги ўзгаришларни амалга ошириш дастури вазифасини бажаришди, унда мамлакатнинг янги раҳбарияти томонидан ҳал қилиниши керак бўлган асосий муаммолар, дунёнинг илғор мамлакатларидан орқада қолган илмий ва техник, ишлаб чиқариш тузилмасининг қоқлиги, шаҳар ва қишлоқларнинг ривожланиш даражалари ўртасидаги фарқ юқорилиги, турли хил ижтимоий қарама-қаршиликларга тўхталинган. Шунингдек, қарор лойиҳасида 5 жиҳат яққол ажралиб туради.

Биринчидан, партия ва давлат ишлари тараққиётнинг янги талабларига мос бўлиш, ислохотлар ва очиқликни ҳар томонлама чуқурлаштириш бўйича ХКП XVIII съезди томонидан илгари сурилган стратегик вазифаларни амалга ошириш.

Иккинчидан, ислохотларга эътиборни кучайтирган ҳолда, ҳар томонлама чуқурлаштириш борасида янги табдирларни ишлаб чиқиш лозим. Бу жараёнда одатдаги ва такрорий, ҳусусан, ривожланиб бориш ҳусусиятига эга бўлган тадбирларни ёзиш шарт эмас.

Учинчидан, асосий масалани эътиборимиз марказига қўйиб, аҳолининг энг кўп қийнаётган муаммоларини ҳал этиш, халқ оммасининг даъвати ва умид-ишончига жавоб бериш, асосий соҳалар ва ҳал қилувчи бўғинларни ажратиб

²⁴⁵ Хайдаров Х. Ислохотлар қонуниятлари. – “Ўзбекистон” НМИУ, 2010. – С.53,54.

²⁴⁶ Социализм с китайской спецификой вступил в новую эпоху // Правда. – 2017. – 10 окт.

кўосатиш, шунингдек,, иқтисодий тизимдаги ислоҳатларни бошқа соҳаларини ҳам ўзгартириш борасидаги вазифасини тўлиқ намоён этиш даркор.

Тўртинчидан, фаол ва барқарор тараққиётни қўллаб-қувватлаш, ислоҳат тадбирларини режалаштиришда дадиллик ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилиш лозим.

Бешинчидан, 2020 йилгача ислоҳатларни чуқурлаштириш дастурини режалаштириб олиш ва ана шу муддатда ислоҳ этишнинг тегишли вазифаларини илгари суриш зарур. 2020 йилгача етакчи соҳалар ва ислоҳатларнинг муҳим бўғинларида ҳал қилувчи натижаларга эришиш даркор²⁴⁷.

Ушбу бир қатор вазифаларни ечишими учун ресурсларни тақсимлашда бозорнинг ролини ҳал қилувчи ўринга чиқариш керак, аммо шу билан бирга биринчи навбатда мамлакатда макроиқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш, унинг турли номутаносибликлардан мустаҳкамлаш ва оптималлаштириш учун масъул бўлган ҳукуматнинг ролини аниқ белгилаш кераклигини унутмаслик лозим.

Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализмни фақат бутун партиянинг халқнинг фикру зикри ва иродасини бирлаштирган ҳолда ҳамда ислоҳотларни ривожлантириш учун ягона кудратли кучни шакллантиришлик билангина амалга ошириш мумкин эканлиги хитой миллий мафқурасига сингдириб борилган.

Ислоҳотларни ҳар томонлама чуқурлаштиришнинг бош вазифаси сифатида аввалгидек Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социалистик тузумни такомиллаштириш ва ривожлантириш, давлат бошқарув тизими ва бошқарув имкониятларини модернизация қилишни олдинга силжитишда, деб билиш муҳимдир. Ана шу стратегик мафқуравий ғоя асосида давлат бошқаруви тизими ва унинг имкониятларини модернизация қилишни олдинга силжитиш таклиф этилади. Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социалистик тузумни такомиллаштириш ва ривожлантиришнинг муқаррар талаби ҳам, социалистик модернизацияни амалга оширишдаги вазифалар ҳам шундан иборат.

Давлат бошқарув тизими ва бошқарув имкониятлари ўз-ўзидан у ёки бу давлат институтлари ҳамда уларни амалга ошириш имкониятларининг мужассам ҳолда кўринишини ифода этади. Давлат бошқарув тизими бу партия раҳбарлиги остида фаолият кўрсатадиган давлат бошқарувининг институционал тизими. У иқтисодиёт, сиёсат, маданият, жамоатчилик ишлари, экологик цивилизация, партия қурилиши каби соҳалардаги институтлар,

²⁴⁷ Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 106.

механизмлар, қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қамраб олади, ўзаро ҳамкорлик ва ўзаро мувофиқлаштириладиган давлат тартиб-таомилларининг бутун бир комплексини ўзида ақс эттиради.

Социалистик жаҳонда янги жаҳон сифатида қандай бошқариш масаласи ҳақда жаҳон социализмида яхши ҳал этилмаган эди. К.Маркс ва Ф.Энгельс даврида социалистик давлатни ҳар томонлама бошқариш бўйича амалиёт йўқ ва уларнинг келгуси жаҳондаги ҳақиқатга қарашлари, асосан, тахминлардан иборат эди. Россиядаги Октябрь инқилобидан кейин кўп ўтмасдан В.Ленин вафот этди, шунинг учун бу масалани у чуқур тадқиқ этолмади. Совет Иттифоқида бу масала юзасидан изланишлар бўлди ва бирмунча тажриба орттирилди, лекин жиддий ҳаттоларга ҳам йўл қўйилди, шу тариқа бу масала ҳал этилмади қолди. Партия Хитойда бутун мамлакат бўйича давлатни бошқаришга киришганидан сўнг бу масала бўйича узлуксиз изланиш олиб борди. Бу борада йўлида жиддий тўсиқ ва ғовлар бўлишига қарамасдан, биз давлатни бошқариш тизими ва қобилияти соҳасида бой тажриба тўпладик ва муҳим натижаларга эришдик. Ислоҳотлар ва очиқлик сиёсати олиб борилганидан сўнг бу яққол намоён бўлди. Мамлакатда сиёсий барқарорлик, иқтисодий тараққиёт, ижтимоий уйғунлик ва миллий жипслик дунёнинг айрим мамлакатлари ва минтақаларидаги доимий бошбошдоқлик ва тартибсизликлардан мутлақо фарқ қиладиган, бутунлай бошқа манзарани яратди. Бу давлат бошқарув тизими ва қобилияти, умуман олганда, реал воқеликка ва мамлакат тараққиёти талабларига жавоб берадиган қулай тизим эканидан далolat беради.

Шу билан бирга, мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт талаблари, халқ оммасининг орзу-умидлари ҳамда бугунги кунда жаҳонда тобора кескин тус олаётган рақобат, узок муддатли давлат бошқаруви ва юртнинг доимий тинчлиги-осойишталигини сақлаш талабларидан келиб чиқадиган бўлса, давлат бошқарув тизими ва бошқарувни амалга ошириш қобилияти соҳасида ҳали камчиликлар кўп ва бу борада бир талай масалалар бўйича фаолиятларни яхшилаш керак. Жаҳонда, ҳақиқатан ҳам, уйғунлик ва барқарорликни, давлат ҳаётида эса узок муддатли тартиб ва осойишталикни таъминлаш учун ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ миллий институтларга, давлат бошқаруви соҳасидаги санъатига, юксак малакали кадр-ҳодимларимизга ишонишимиз зарур. Хитойга хос хусусиятларга эга бўлган социалистик тузум афзаллигини янада яхшироқ намоён этмоқлик учун, давлат бошқарув тизими ва бошқарув имкониятларимизни барча соҳаларда модернизация қилиш илгари силжитиш зарур²⁴⁸.

²⁴⁸ Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 132.

Си Цзиньпин ижтимоий-сиёсий жараёнларга таъсири этувчи яна бир омил қашшоқликка қарши ўзининг янгича мафкуравий сиёсатини ҳам ишлаб чиқиб тадбиқ этди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 630.
2. Хайдаров Х. Ислоҳатлар қонуниятини. – “Ўзбекистон” НМИУ, 2010. – С.53,54.
3. Социализм с китайской спецификой вступил в новую эпоху // Правда. – 2017. – 10 окт.

ANALYSIS OF SOCRATES' MORAL PHILOSOPHY

Tian Bo,

JiNing Normal University, China

PhD student at the Department of Philosophy and Logic, NUUz

ABSTRACT

Socrates' moral philosophy focuses on people's character and lifestyle, pursues truth and wisdom, and emphasizes that people should pursue moral perfection through self-understanding and exploration. His dialogues lead people to think, discover truth, and improve their behavior through questions and inquiries. Socrates' moral philosophy had a profound influence on later philosophers and ethicists. His thoughts were further developed and improved in the philosophical systems of Plato and Aristotle, which had an important impact on the development of Western philosophy and provided an important example for later generations of moral theories.

Key words: *Socrates, Moral Philosophy, Ethics, Values, moral perfection.*

INTRODUCTION

This article's analysis of Socrates' moral philosophy mainly focuses on his exploration of truth, knowledge, virtue and his dialogue method. Focus on the famous statements such as "Know thyself", "Virtue is knowledge", "No one intentionally does evil", "Virtue can be taught" and Socratic dialogue, and analyze his moral philosophy on human inner quality and wisdom. The cultivation of moral integrity through rational thinking and self-understanding.

Literature review.

Socrates' moral philosophy is extensively expounded and discussed in Plato's Dialogues. Plato conveyed Socrates' moral concepts through works such as Dialogues on the Soul, The Republic, Phaedrus, and Symposium. . In Dialogues on the Soul, Socrates discusses morality and the nature of the soul through dialogues with various characters. The book emphasizes the importance of knowledge and wisdom for moral behavior and believes that people should develop their souls through rational thinking and introspection. In "The Republic", Socrates discussed an ideal political and social order and proposed the concept of "philosopher rulers." It is believed that only people with wisdom and morality can truly achieve justice and good governance. In addition to Plato's works, Aristotle conducted an in-depth study of morality and virtue in his ethical work, the Nicomachean Ethics.

Henry Siddiq's book "Socratic Moral Philosophy" is one of the authoritative studies on Socrates' moral philosophy. The author analyzes and explains Socrates' main ideas and discusses Socrates' ethical views and his pursuit of moral knowledge and truth. French philosopher Pierre Hadot's book *The Practice of Greek Philosophical Thought* explores Socrates' ethical views and places them within the context of the broader philosophical tradition. The 19th-century British philosopher John Stuart Mill published an essay "Utilitarianism and Socrates" in 1869, which discussed Socrates' ethics and utilitarianism. Compare Socrates' pursuit of moral truth and his concern for personal happiness, and illustrate the influence of Socrates' moral philosophy on utilitarian thought. The book "The Ethics of Socrates" (The Ethics of Socrates) by the British philosopher John Alexander Smith in the early 20th century provides a detailed study of Socrates' moral philosophy and explores Socrates' views on An understanding of virtue and moral knowledge, and Socrates' contribution to personal character and social ethics. Isadore Rosenstock's book *The Criterion of Socratic Ethics* explores Socratic ethics. He conducted an in-depth study of the moral judgments and standards of moral behavior in Socrates' thought, and proposed a method of interpreting Socratic ethics.

Research Methodology. The article uses the methods of Moral language and conceptual analysis methods, inductive methods, empirical methods of ethics, moral reflection and self-criticism methods, analysis, synthesis, dialectical, organismic methods of scientific knowledge.

Analysis and results.

1. Socrates' Ethical and Moral Philosophy.

Cicero said: "The first person to bring philosophy from heaven to earth was Socrates".[1] This sentence neatly illustrates the changes in the field of Socratic studies. Among the motivations for Socrates to turn to the study of "human beings", questioning his own research ability was an important reason. At the same time, the famous assertion that "human beings are the measure of all things"[2] put forward by the Sophists also promoted the development of ethical research at that time. The transformation of nature's tendency towards humans jointly created Socrates' own theory of studying the ethics of "human beings". The three theories of Socrates' moral ethics made outstanding contributions to the reconstruction of ancient Greek morality, namely, "Know thyself", "Virtue is knowledge" and "spiritual midwifery". These three theories provide a new way of thinking for people's moral and ethical construction, respectively from the individual's own moral inquiry, virtue sublimation to knowledge ethical inquiry and metaphor midwifery to cultivate people's spiritual pursuit of moral and ethical construction. [3] The German classical

philosopher Hegel evaluated Socrates as "not only an extremely important figure in the history of philosophy (the most interesting figure in ancient philosophy), but also a figure of world historical significance." [4] What Socrates pursued and persisted in His philosophical principles changed the development direction of ancient Greek philosophy. He confirmed the individual's subjective consciousness and replaced oracles. Moreover, he incorporated ethics into philosophy and clearly stated "know yourself" and "virtue is knowledge", becoming a Western The founder of "subject knowledge theory" in ethical and moral philosophy. [5]

2. "Know thyself"

Socrates discovered the germ of truth in the philosophy of Anaxagoras and was deeply inspired. Anaxagoras not only proposed that seeds are the origin of everything in the world, but also proposed that the driving force behind seeds forming everything in the world is the mind. Although Anaxagoras still did not completely get rid of the relics of natural philosophy when explaining the generation and existence of all things in the world, his philosophical significance lies in proposing the mind and investigating the thought itself. In Anaxagoras, "thought is represented as an omnipotent concept, as a negative power that governs all specific things and beings; its movement is the dissolution of all consciousness." [6] Socrates adopted Anaxagoras' principle that the mind is a ruling, real and self-determining universal. To this end, Socrates gave up some senses and turned to the soul, where he sought the truth of existence. In his view, when people pursue the true cause and truth of things, they cannot seek external verification based on the senses, but should reflect within themselves to reach the truth of existence. Socrates believed that the reason why philosophers in the past did not grasp the truth of existence was that the former philosophers looked outward and always tried to obtain the truth from the existence of external things. In fact, the basic principle of philosophy is to know oneself and return to oneself. Man's vocation and purpose, the ultimate goal and truth of the world, and everything that exists in and of itself must be achieved through man himself. Therefore, truth is "knowing you" Own". For Socrates, returning to oneself and knowing yourself means that everything or nature that appears to people is manifested by human consciousness. In the teachings of Socrates, the subjectivity of self-consciousness is identified. The subjectivity of self-consciousness and the certainty of thinking are regarded as a self-contained ontology and are defined as the truth of objective things. The truth of objective things is attributed to the subjectivity of self-consciousness and the thinking of the subject. This requires Human understanding returns to oneself, and self-reflection seeks within. Socrates believed that among the "common nature" of all things, the highest regulation is human ethical

regulation. Because the highest link among all things is human beings, the unified "common nature" of all things is an absolute good. This view begins to have a teleology different from that of natural philosophy. In the development of ancient Greek philosophy, because Socrates first noticed goodness through his own awareness and reflection, he established a new concept-ethics.

3. "Virtue is knowledge"

The core of moral philosophy is cognition and knowledge, that is, cognition and knowledge of good are overriding. "Virtue is knowledge" succinctly highlights the ethical and moral thought of Socrates' epistemology. Socrates was not concerned with nature but with human affairs. In his opinion, all kinds of science are of no benefit to human life, so what he should care about is things related to human moral nature, so that people can do the greatest good and know the truest things. Therefore, he neither always debates about the nature of things like natural philosophers do, nor does he explore how things in the world are created and what laws are responsible for things in the sky like wise men.[7] The essence and goal of his philosophy is not to establish a natural philosophy system, but to inspire people to love truth and virtue in order to transform personal behavior into a behavior of universal significance. Through conversations, he guides people to think about their responsibilities, helps people care about their own ethics, awakens people's moral consciousness, and makes people think about and understand what is right, what is universal principle, and what is the truth and beauty of being self-contained; People are aware and convinced that they possess truth and goodness in their own thoughts, and have the potential to produce moral behavior and understand the truth, so that they can live a legitimate life. For Socrates, possessing virtue and living a right life lies first in knowing virtue. During the Socratic period, four virtues were popular in Greece, namely courage, justice, temperance and wisdom. Socrates clearly realized that the so-called four virtues can be reduced to a unity or moral stipulation, which is human self-awareness and knowledge. According to Socrates' principles, goodness and morality are not imposed on people from the outside. Goodness and morality are inherent in human nature and are included in human spiritual nature. In his opinion, although everything starts from the outside and people just seem to be learning everything, in fact, the outside things are just a driving force for spiritual development. Goodness and virtue, as well as everything that is valuable and valid to people, are included in people themselves and must be developed from people themselves. This is "just as the Bible says, 'Flesh of my flesh and bone of my bones,' which I hold to be truth and right, the spirit of my spirit." In this regard, Hegel commented: "Socrates awakened this true conscience,

because he not only announced that man is the measure of all things, but also announced that man as a thinker is the measure of all things." [8]

Socrates attributed the good and evil of human behavior to a matter of knowledge. Then, completely equating virtue with knowledge will logically lead to the fact that the essence of human morality lies in using human cognitive ability to understand oneself. We must understand the truth that we are going against, and recognize that this is good and that is unwholesome. When people know virtue, they will naturally do good rather than evil. Therefore, the essential issue of morality is knowing virtue, and knowledge is the highest good. This reveals the bud of self-realization in the history of Western philosophy and also highlights the principle of subject freedom. In summary, Socratic moral philosophy believes that morality is not a skill, it involves the principle issue of why people are human, that is, the principle issue of whether human will is reasonable or not, and whether it should or should not be done. Morality is inherent in people, and the standard of good and evil lies in people themselves; he believes that the source of morality lies in people themselves, because goodness is intrinsic rather than external, and at the same time goodness is knowable and teachable. The significance of moral philosophy is that provisions such as goodness, ethics, and justice are freely established by the subject himself through cognition.

4. "Spiritual midwifery"

According to Socrates' views of "know yourself" and "virtue is virtue", to create a group of citizens with good quality, we must pay attention to the self-esteem of citizens. Reshaping must be supplemented by a guiding method, because good moral character is formed through subtle influence and is definitely not achieved through coercive means. Socrates believed that human knowledge is generated innately and is highly subjective. [9] The human conscience is like a fetus in the mother's womb. It already exists and can be awakened through intervention. Thus, the dialogue questioning method created by Socrates leads to the pursuit of universal "good" and the enhancement and improvement of the entire human morality. The method of "spiritual midwifery" is simply a method of dialogue, or it can be called a "questioning" method. Generally speaking, this method is mainly divided into four links, namely satire, delivery, induction, and summary. [10] Sarcasm means asking questions, directly hitting the most vulnerable part of the soul, making it the most primitive state of "ignorance", thereby removing the dross and mixture. Midwifery, also called "midwifery," is about renewing one's knowledge. Constantly ask questions to guide them to update their old knowledge, so that the other party can understand the principles of life through this kind of questioning, instead of the

questioner actively instilling these things into him and telling him what you should and should not do. All are undesirable. Learning is about understanding existing knowledge, not instilling new knowledge. Induction, that is, in the modern sense, is to summarize something universal from individual things, which is also the later "ideology theory". To summarize is to form a conclusion after cross-examination. This conclusion can only be generated spontaneously. Every time the cross-examination is completed, a conclusion must be drawn. Although the conclusion may not always be reached, this is the perfection of "spiritual midwifery". A complete and indispensable link.[11]

Result and discussions.

Socrates' moral philosophy principles changed the course of the entire world history. This turning point is reflected in: the proof of personal spirit replaced the oracle, and the decisiveness of the subject replaced the reality of ethics and the sanctity of the oracle. The certainty and directness of etiquette, customs and laws have been shaken in the subjective view. Socrates took such a new moral principle as his way of life and mission, bringing moral philosophy from heaven to earth and into people's daily lives. Hegel commented that "his philosophy and his way of studying philosophy are part of his way of life. His life and his philosophy are one and the same; his philosophical activities are by no means divorced from reality and retreat to the purity of freedom, into the realm of thought".[12] The consistency between this philosophical pursuit and lifestyle made Socrates' unique personality. Virtues such as wisdom, humility, frugality, moderation, justice, courage, perseverance, insistence on justice, and not pursuing fame and fortune are his living characters and principles, creating an admirable and noble moral image. But we must also see that Socrates' "spiritual midwifery" pursues an absolutely universal "ultimate truth", but blindly seeks conclusions through so-called "questioning". However, it cannot always be obtained. The commonly used conclusions inevitably make mistakes and do not look at the specific actual situation. Only when we see the essence of things can we make a definition, that is, the two steps of induction and conclusion, otherwise we will fall into the "abortion technique" and Not "midwifery".[13]

CONCLUSION.

Socrates' moral philosophy classifies the world into a knowable "good". "Know thyself" is the new direction of philosophical research proposed by Socrates, and it is also the basic proposition of Socrates' moral philosophy. In summary, understanding the goodness in human affairs and the goodness of the soul is the prototype of Socrates' virtue theory and methodology. Judging from the development of Socrates' entire moral philosophy, he started from the philosophical proposition "virtue is

knowledge" and further clarified that realistic and specific moral behavior is contradictory, relativistic and dual-sided, that is, there is both good and evil. As for morality as knowledge, it is absolute, relatively fixed, and eternal. Because the concept of goodness itself does not change and is absolute. Therefore, only when people truly understand the meaning of morality and understand morality and kindness can they make realistic and moral behaviors. His statement that "no one intentionally does evil" was also put forward on this basis. He attached great importance to moral education and advocated that "morality can be taught." Since morality is knowledge, it can be obtained through education. Knowledge and wisdom themselves are the results of education. Therefore, he advocated that through education, people should master moral knowledge, understand the difference between good and evil, and make people's minds possess Wisdom, be a moral and wise person.

REFERENCES:

[1] Teaching and Research Section of History of Foreign Ethics, Department of Ethics, Peking University, compiled. *Selected Readings of Original Works on Western Ethics (Volume 1)* [M]. Beijing: The Commercial Press, 1981: 64.

[2] [Ancient Greece] Plato. *Protagoras* [M]. Beijing, People's Publishing House, 2003.

[3] Lan Qingshuai. "Discussion on contemporary moral construction paths from the perspective of Socratic ethics" [J]. *Frontiers of Social Sciences*, 2023, 12(10), 5591-5596.

[4] [Germany] Hegel. *Lectures on the History of Philosophy: Volume 2* [M]. Translated by He Lin and Wang Taiqing. Beijing: The Commercial Press, 1981 edition, page 39.

[5] Wang Zhenlin. "Socrates: Truth, Knowledge and Virtue" [J]. Party School of Heilongjiang Provincial Committee of the Communist Party of China: "Theoretical Discussion". Issue 5, 2012.

[6] [Germany] Hegel. *Lectures on the History of Philosophy: Volume 2* [M]. Translated by He Lin and Wang Taiqing. Beijing: The Commercial Press, 1981 edition, page 39.

[7] Teaching and Research Office of Foreign Philosophy, Peking University. *Selected Readings of Original Works on Western Philosophy: Volume 1* [M]. Beijing: Commercial Press, 1981 edition, page 67.

[8] [Germany] Hegel. *Lectures on the History of Philosophy: Volume 2* [M]. Translated by He Lin and Wang Taiqing. Beijing: The Commercial Press, 1981 edition, page 66-67.

[9] Jiang Xiaolu. Some thoughts on Socrates' "spiritual midwifery" [J]. Journal of Xinyang Agriculture and Forestry University, 2018, 28(1): 130-132.

[10] Hu Ling, Liu Xiyan. A brief discussion on the application of Socrates' "spiritual midwifery" in moral education teaching in colleges and universities [J]. Heilongjiang Historical Records, 2008(20): 102-103.

[11] Tong Jing, Sun Wen, Guo Xiaobei. On Socrates' "spiritual midwifery" and Confucius' "heuristic" teaching [J]. New West China, 2020(15): 114, 119.

[12] [Germany] Hegel. Lectures on the History of Philosophy: Volume 2 [M]. Translated by He Lin and Wang Taiqing. Beijing: The Commercial Press, 1981 edition, page 51.

[13] Huang Kebo. On Socrates' "Dialectics" - From Spiritual Midwifery to Spiritual Abortion [J]. Jiangnan Forum, 2000(7): 67-69.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA VATANGA MEHR MAZMUNINI IFODALOVCHI AFORIZMLAR

Mamataliyeva Navbahor Xujamberdiyevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) -TerDU

Sultonova Gulchehra Husanovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, magistranti

ANNOTATSIYA

Aforizmlarning asosiy xususiyati hikmatli, tipik fikrning qisqacha badiiy ifodasi bo'lib, unda tasvir emas, ifoda ma'no yetakchisi hisoblanadi. Maqolada bir tomondan nutqdagi aforizmlarning sintaktik o'ziga xosliklarini o'rganishga qiziqish bildirilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ingliz va o'zbek tillari nutqidagi semantik xususiyatlari atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi - umumiy fikrlarni ifodalashning og'zaki vositasi sifatida aforizmning pragmatik kvalifikatsiyasining tomonlari va differensial xususiyatlarini ibora (frazali matn) shaklida voqelikni universal umumlashtirishni aniqlash va tavsiflash.

Kalit so'zlar: *Aforizm, Ingliz aforizmlari, O'zbek aforizmlari, madaniyat, maxsus omillar, vaqt tushunchalari, vatan, mehr.*

APHORISMS IN ENGLISH AND UZBEK, EXPRESSING LOVE FOR THE COUNTRY

Mamatalieva Navbahor Khujamberdiyevna

Ph.D., Department of English Language and Literacy-, TerSU

Sultonova Gulchehra Husanovna

Termiz University of Economics and Service, master degree.

ABSTRACT

The main feature of aphorisms is a brief artistic expression of a wise, typical thought, in which expression, not image, is the leader of meaning. On the one hand, the article is interested in studying the syntactic features of aphorisms in speech, and on the other hand, the semantic features in the speech of English and Uzbek languages are analyzed in detail. The purpose of the research is to identify and describe the universal generalization of reality in the form of a phrase (phrase text) and the aspects and differential features of the pragmatic qualification of aphorism as a verbal means of expressing general thoughts.

Key words: *Aphorism, English aphorisms, Uzbek aphorisms, culture, special factors, notions of time, country, love.*

АФОРИЗМЫ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЛЮБОВЬ К СТРАНЕ.

Маматалиева Навбахор Хужамбердиевна

Доктор философии в филологии (PhD)-ТерГУ

Султонова Гульчехра Хусановна

Термезский университет экономики и сервиса, Магистр

АННОТАЦИЯ

Основная особенность афоризмов — краткое художественное выражение мудрой, типичной мысли, в которой ведущим смыслом является выражение, а не образ. С одной стороны, статья заинтересована в изучении синтаксических особенностей афоризмов в речи, а с другой стороны, подробно анализируются семантические особенности в речи английского и узбекского языков. Цель исследования - выявить и описать универсальное обобщение действительности в форме словосочетания (фразового текста), а также аспекты и дифференциальные особенности прагматической квалификации афоризма как вербального средства выражения общих мыслей.

***Ключевые слова:** Афоризм, английские афоризмы, узбекские афоризмы, культура, особые факторы, представления о времени, страна, любовь.*

KIRISH

O'zbek tilidagi yurtga muhabbat mazmunini ifodalovchi aforizmlarni o'rganish til, madaniyat va vatanparvarlik chorrahasini qimmatli o'rganish imkonini beradi. Aforizmlar ixcham va tushunarli ifoda sifatida o'zbek madaniy kontekstida o'z vataniga muhabbat bilan bog'liq his-tuyg'ular, qadriyatlar va ideallarni o'rganish uchun ob'ektiv bo'lib xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi vatanga muhabbatni ifodalovchi aforizmlarni o'rganish bilan shug'ullanish lingvistik, madaniy, tarixiy, axloqiy va falsafiy jihatlarni o'z ichiga olgan maftunkor va ko'p qirrali ishdir.

Lingvistik jihatdan, ingliz tilida vatanga muhabbatni ifodalovchi aforizmlarni o'rganish tilning ixcham va hissiy jarangdor ifodalash imkoniyatlarini boy o'rganish imkonini beradi. Ushbu aforizmlarda qo'llanilgan lingvistik vositalar, ritorik uslublar va stilistik elementlarni tahlil qilib, tadqiqotchilar o'z vataniga bo'lgan muhabbatni ingliz tili orqali qamrab olish va etkazishning o'ziga xos usullarini ochib berishlari mumkin. Ushbu lingvistik tahlil ingliz madaniy va lingvistik kontekstida vatanparvarlik tuyg'ularini ta'sirchan ifodalashga hissa qo'shadigan o'ziga xos leksik tanlovlar, majoziy til va sintaktik tuzilmalar haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi.

Madaniy va tarixiy nuqtai nazardan, ingliz tilida mamlakatga bo'lgan muhabbatni ifodalovchi aforizmlarni o'rganish ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantiradigan madaniy qadriyatlar, tarixiy hikoyalar va jamoaviy xotiralarning boy gobelenini o'rganadi. Ushbu aforizmlar madaniy o'ziga xoslik, tarixiy ong va milliy axloqning aks ettiruvchi ko'zgusi bo'lib xizmat qiladi va ingliz tilida so'zlashuvchi jamoalarda mamlakatga muhabbat kontseptsiyasiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy va madaniy kuchlar haqida tasavvur beradi. Tadqiqotchilar ushbu aforizmlarni kengroq tarixiy va madaniy doirada kontekstuallashtirib, vatanparvarlik ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlarni belgilaydigan qadriyatlar, an'analar va tarixiy tajribalar bilan o'zaro bog'liqligini yoritishi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ingliz tilida vatanga muhabbatni ifodalovchi aforizmlarni axloqiy va hissiy jihatdan o'rganish vatanparvarlik g'ayratining ushbu qisqa ifodalariga xos bo'lgan axloqiy imperativlarni, hissiy rezonanslarni va axloqiy fazilatlarini o'rganish imkonini beradi. Ushbu aforizmlar ko'pincha g'urur, burch va jamoat mas'uliyatini uyg'otadi va ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarda vatanparvarlikning chuqur singib ketgan hissiy va axloqiy jihatlarini aks ettiradi. Tadqiqotchilar ushbu aforizmlar ingliz madaniyati va lingvistik muhitida mamlakatga muhabbatning axloqiy va hissiy asoslariga oydinlik kiritib, chuqur mansublik, fuqarolik ishtiroki va umumiy mas'uliyatni qanday ifodalashini tahlil qilishlari mumkin.

Til madaniyatdan tashqarida "bizning turmush tarzimizni tavsiflovchi ijtimoiy meros bo'lib qolgan amaliy ko'nikma va g'oyalar majmuasi" sifatida mavjud emas[1:183] deya e'tirof etiladi. Madaniyat har doim bir xil madaniyatga, ba'zan esa turli madaniyatlarga mansub odamlarga yordam beradigan ma'lum tushunchalar bilan birga keladi. Tushunchalar - mavhum birliklar bo'lib, olingan bilimlar, tajribalar mazmunini, insonning barcha faoliyati natijalarini va atrofdagi dunyoni bilish natijalarini ma'lum birliklar shaklida aks ettiradi.

Har bir etnik guruh dunyoni o'ziga xos tarzda, o'z madaniyati, dunyo haqidagi tasavvurlari prizmasi orqali ko'radi, shuning uchun har bir etnik guruhning dunyosi tasviri uning alohida dunyoqarash qarashi, dunyoning yaxlit modelidir. Maqol va matallarni o'rganmasdan turib, dunyoning lingvistik tuzilishini o'rganish mumkin emas. Paremiolog Wolfgang Miederning fikriga ko'ra, "Maqol - bu xalqning qisqa, umumiy ma'lum bo'lgan jumlasini bo'lib, u hikmat, haqiqat, axloq va an'anaviy qarashlarni majoziy, qat'iy va yodda qoladigan shaklda o'z ichiga oladi va avloddan avlodga o'tadi." [2:18-40]

Ayrim izlanuvchilarning tadqiqotlarida, paremiologiya frazeologiya va folklorshunoslikning kesishuvida joylashgan bo'lib, bu maqol va matallarni

o'rganishni zamonaviy lingvomadaniy yondashuv nuqtai nazaridan juda muhimdir va tilning paremiologik asosi talqinning muhim manbaidir [3] deya ta'riflanadi. "Mehr" tushunchasi har qanday madaniyatning markaziy tushunchalaridan biridir. Sevgi fenomeni o'ziga xosdir. Hech bir tushuncha "Sevgi" kabi bir qator ma'nolarni o'z ichiga olmaydi. Sevgining turli shakllari haqida gapirish mumkin. Sevgining muhim shakllaridan biri bu vatanga yoki "Vatanga" muhabbatdir.

Mazkur ishning ushbu bo'limida o'zbek va ingliz tillarida "Vatanga muhabbat" tushunchalarining tahlilini o'rganishdir. Bobda ingliz va o'zbek tillaridagi vatanga muhabbat aforizmlarining tahliliga e'tibor qaratilish bilan birga, ikki halqdagi makon haqidagi tasavvurlar talqini aks etgan.

O'zbek lingvistikasida bir qator olimlar maqol, aforizmlar, paremiyalar tadqiqoti ustida izlanishlar olib borganlar: Ulardan Berdiyev va Rasulov, Sodiqova, Sh. Rahmatullaev, Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedov, Karomatov va Karomatova, T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov, Mirzo, Ibrohim, Abdusamatov va Hamidxonova, Madayevlarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Izlanishlari natijasida aforizmlarga oid lug'atlar yaratdilar. Tadqiqotchilarning izlanishlari bugungi kunda ham izchillik bilan davom etmoqda.

Olimlarning tadqiqotlarida mazkur tushunchalar turlicha qabul qilinadi va ma'lum bir madaniyat vakillari uchun haqiqiy bo'ladi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, til birligida yashiringan axborotni olish uchun bir necha xil usullardan foydalanish zarur. Tushuncha nafaqat mavhum, umumlashgan, balki sirli hodisa bo'lib qolmay, balki u atrofdagi voqelikni odamlar ongida aks ettirish usuli bo'lib, muhim madaniy ma'lumotlarni olib yuradi, til birligida o'zining asl ma'nosini yashiradi. Shuning uchun lingvistik materiallar tavsifiy, lingvomadaniy usullar, lug'at ta'rifini tahlil qilish usuli, shuningdek qiyosiy metod yordamida tahlil qilinadi. O'zbek tili paremiologik fondida "Vatanga muhabbat" tushunchasini ifodalash uchun "O'zbek xalqi" to'plamidan "vatan", "yurt", "el", "yer" leksemali maqollar olindi. maqollari" (O'zbek xalqi maqollari)[4:368]. Ingliz maqollari uchun "Oksford maqollar lug'ati" ishlatilgan.[5:625]

Tadqiqot davomida olingan natijalar "Vatan" tushunchasining milliy-madaniy xususiyatlari haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Albatta, voqelikning ma'lum bir hodisasini bildiruvchi har bir so'zni tushuncha deb hisoblash mumkin emas. Turli tillardagi tushunchalarning o'ziga xosligi tegishli til madaniyatida qabul qilingan madaniy an'analar, tarixan mustahkamlangan qadriyat yo'nalishlari bilan belgilanadi. Tushunchalar majmui dunyoning milliy til rasmi bilan bevosita bog'liq bo'lgan aniq tilning tushuncha sohasini tashkil qiladi. Ular xalq tarixi, uning dunyoqarashi va uni o'rab turgan voqelikka qarashlari bilan yaqindan tanishish uchun bebaho imkoniyat

yaratadi. Ingliz va o‘zbek tillarida “Vatan” tushunchasini qiyosiy tahlil qilish ikki xalqning lisoniy shakldagi qadriyatlar tizimida o‘z aksini topgan o‘xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini berdi.

O‘rganilayotgan hodisaning til konseptualizatsiyasini aniqroq tavsiflash va dunyoqarashning milliy xususiyatini aniqlash uchun ingliz va o‘zbek tillari maqollari bir qancha mezonlarga ko‘ra tasniflanadi.

1. Ingliz va o‘zbek tillari maqollari xalqning turmush tarziga taalluqli bo‘lgan turli maqollar va tushunchalar bilan solishtirganda o‘z vataniga muhabbat, mehr tuyg‘usini ifodalaydi. Vatanga muhabbatning to‘la teranligi va qudratini eng yorqin ifoda eta oladigan ana shunday substansiya va tushunchalar ona va zamin tushunchalaridir.

Ona yurtni ona timsoli bilan tenglashtirishda ifodalangan ona yurtga muhabbat o‘zbek maqollarida aks etgan:

Ona yurtning — oltin beshiging;

Ona yurtning omon bo'lsa, Rangi ro'yning somon bo'lmas[6].

O‘zbeklar ongida Vatan ona bilan qiyoslanadi, chunki urug‘ning davom etishi unga bog‘liqligi barchamizga ma‘lum. Ona - bu inson hayotidagi birinchi, asosiy so'z. Ona bolasini chin dildan sevadi va unga xiyonat qila olmaydi. Qolaversa, o‘zbek xalqi o‘z yurtini yer yoki tuproq bilan bog‘laydi, chunki insonning mavjudligini yersiz tasavvur etib bo‘lmaydi, uni ko‘pincha ona deb atashadi. O‘zbek maqol fondida ham paremiyalar mavjud bo‘lib, bu yerda vatanni yer yoki tuproq bilan birlashtirish mavjud:

Ona yerning tuprog‘i — ona sutidan aziz;

Begona tuproq – devona tuproq;

Kishi joyida sulton bo'lguncha, o'z elingda cho'pon bo'l.

Bu xalq vakili ongida vatanni nafaqat ona yoki yurt sifatida qabul qilish mumkin, balki u o'ziga xos jannat, ular ibodat qiladigan muqaddas maskandir. Buni quyidagi maqol bilan isbotlash mumkin:

Qush butaga sig'inar, odam – Vatanga.

O‘zbek paremiyalarini inglizlar bilan solishtirganda, bu xalqlarning dunyoqarashida aniq farq bor. Demak, vatanni ona va zamin yoki tuproq timsoli bilan tenglashtirish o‘zbek xalqi uchun madaniy jihatdan xosdir. Ingliz maqol fondida shunga o‘xshash maqollar topilmadi.

2. Insonning o‘z vatanining qadriga yetishi, uning ahamiyati va qo‘llab-quvvatlashini anglashi o‘z zaminiga muhabbatidan dalolatdir. Bu dunyodagi eng yaxshi joy. Bu noqulay tabiat hodisalaridan boshpana va hissiy tajribalardan najot topish mumkin bo‘lgan uy sifatida qabul qilinadi.

Vatanga muhabbatdan dalolat beruvchi barcha belgilar ichida bu belgi har ikki tildagi eng ko‘p maqollar bilan ifodalangan. Bu so‘zlarni o‘zbek tilidagi quyidagi maqollar yordamida isbotlashimiz mumkin:

**Bulbul chamanni sevar, Odam — Vatanni[7];
Vatani tug'ilgan baxti bor, mehnati borning – taxti;
Vatansiz inson – kuysiz bulbul;
O‘z uyim – o‘lan to‘shagim[8];**

Qush ham ketsa keladi, o‘z uyini sevadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ingliz paremologiyasida ularning ekvivalentlarini topish mumkin:

***A cock is valiant on his own dunghill; East or West, home is best[9];
There is no place like home;
Every bird likes its own nest;
Every dog is a lion at home[9].***

Yuqoridagi misollardan ham ko‘rish mumkinki, har bir xalq uchun Vatan muqaddas va komildir. Vatan qadri umuminsoniy xarakterga ega bo‘lishiga qaramay, maqollarda har bir xalq dunyoqarashining milliy o‘ziga xosligi aks etadi. Maqollardagi milliy xususiyat bir tushunchani ifodalash uchun turli obraz va vositalarni tanlashda namoyon bo‘ladi. O‘zbek paremialarida ona vatan ham uyni, ham qishloqni o‘z ichiga olgan keng tasvir bo‘lsa, ingliz madaniyatida ona vatan uyning devorlari, o‘ralgan maydongacha torayib boradi. Maqollardan ko‘rinib turibdiki, ingliz birinchi navbatda o‘zi va oilasi uchun yashaydi, uning qulayligi va tinchligini qadrlaydi. Ingliz tilidagi mo‘tadillik va vazminlik ingliz maqollarida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, o‘zbek paremiyalaridan farqli o‘laroq, ularda ko‘proq emotsional va baholovchi elementlar va qiyoslar mavjud.

Aforizmlar umumiy haqiqat yoki mushohadani ifodalovchi ixcham gaplardir. Ular ko‘pincha tushunarli va esda qolarli bo‘lib, hayotning turli tomonlarini, shu jumladan sevgining murakkab va ko‘p qirrali tabiatini tushunishni taklif qiladi. Mehr tushunchasi mavzu sifatida tarix davomida son-sanoqsiz mutafakkirlar, yozuvchilar va faylasuflar uchun chuqur tafakkur va mulohazalar manbai bo‘lib kelgan. Binobarin, ishq mazmuniga ega aforizmlarning semantik doirasi keng ko‘lamli bo‘lib, turli nuqtai nazar va tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Sevgi aforizmlari sohasidagi asosiy mavzulardan biri uning o'zgartiruvchi kuchi g'oyasidir. Mehr odamlarni ilhomlantirish, davolash va tushunish va rahm-shafqatning yuqori darajalariga ko'tarish qobiliyatiga ega. Ko'plab aforizmlar bu hissiyotni aks ettiradi, masalan, "Sevgi eng qattiq yuraklarni o'zgartirishga qodir" yoki "Mehrda oddiy narsa g'ayrioddiy bo'ladi". Bu aforizmlar sevgining insonga qanday ta'sir qilishi

mumkinligini aks ettirib, uning hayotni sehr va hayrat tuyg'usi bilan singdirish qobiliyatini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, mehr haqidagi aforizmlar ko'pincha uning mustahkamligi haqidagi tushunchaga taalluqlidir. Sevgi ko'pincha vaqt va sharoitdan ustun turadigan kuch sifatida tasvirlanadi, buni "Mehrda chegara bilmaydi" yoki "Haqiqiy sevgi abadiydir" kabi aforizmlar tasdiqlaydi. Bu aforizmlar sevgining abadiy fazilati haqida gapirib, uning qiyinchiliklarga chidamliligini va hayot sinovlariga bardosh berish qobiliyatini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, aforizmlar ko'pincha haqiqiy sevgiga xos bo'lgan o'zaro va o'zaro manfaatlarga qaratilgan. "Mehr berish, sevish va sevilish quyoshni ikki tomondan his qilishdir" bu tuyg'uni o'zida mujassam etgan bo'lib, chinakam muhabbat va muhabbatdan kelib chiqadigan o'zaro boyitish va iliqlikni ta'kidlaydi. Ishqning bu jihati aforizmlarda keng tarqalgan mavzu bo'lib, ishq bir yoqlama harakat emas, balki simbiotik va o'zaro manfaatli kechinma ekanligini ta'kidlaydi.

Aforizmlarda aks ettirilgan sevgining yana bir e'tiborga molik jihati uning empatiya va tushunishni rivojlantirish qobiliyatidir. "Mehr insonlar o'rtasidagi tafovutni yo'q qiladi" va "Sevish - bu odamni ko'rishni xohlaganidek ko'rishdir" aforizmlari sevgining odamlar o'rtasidagi chuqur aloqalar va hamdardlikka yordam berish qobiliyatini ta'kidlaydi. Mehr odamlarga bir-birlari bilan chuqur va rahm-shafqatli munosabatda bo'lish, farqlarni engib o'tish va umumiy insoniylik tuyg'usini tarbiyalash imkonini beruvchi birlashtiruvchi kuch sifatida tasvirlangan.

Aforizmlar ham ko'pincha sevgining sirli tabiatini o'rganib, uning murakkabliklari va paradokslarini tan oladi. "Muhabbat ham savol, ham javobdir" va "Mehrda yurak va ong birlashadi" romanlari sevgining dualistik va jumboqli mohiyatini aks ettirib, uning chuqur quvonch va chuqur introspektsiyani uyg'otish qobiliyatini ta'kidlaydi. Mehr bir qator qarama-qarshi his-tuyg'ular va haqiqatlarni o'z ichiga olgan, oson tasniflashga qarshi bo'lgan ko'p o'lchovli tajriba sifatida tasvirlangan.

Bundan tashqari, mehr haqidagi aforizmlar ko'pincha sevish va sevilish tajribasiga xos bo'lgan o'zgaruvchan potentsialga murojaat qiladi. "Chuqur mehr insonga jasorat bag'ishlaydi" va "Mehr qo'rquv yopilmoqchi bo'lgan eshiklarni ochadi" kitoblari sevgining kuchli va o'zgartiruvchi xususiyatini ta'kidlab, uning insonda jasorat va chidamlilik tuyg'ularini singdirish qobiliyatini ta'kidlaydi. Sevgi shaxsiy o'sish va o'z-o'zini kashf qilish katalizatori sifatida tasvirlangan, odamlarni o'z qo'rquvlariga qarshi turishga va hayotga ko'proq ishonch bilan qabul qilishga ilhomlantiradi.

Va nihoyat, aforizmlar ko'pincha sevgining ta'riflab bo'lmaydigan va transsendent tabiatini nishonlaydi. "Mehr – qalb musiqasi" va "Mehrda so'z ortiqcha bo'ladi" asarlari sevgining ta'riflab bo'lmaydigan va transsendent xususiyatini o'zida mujassam etgan holda, uning til chegarasidan oshib o'tish qobiliyatini ta'kidlab, hayrat va hayrat tuyg'ularini uyg'otadi. Sevgi mistik va ta'riflab bo'lmaydigan kuch sifatida tasvirlangan, u oqilona tushuntirishga qarshi bo'lib, oson ifodalashdan qochadigan his-tuyg'ular va tushunchalarni keltirib chiqaradi.

Aforizmlar hikmat yoki umumiy haqiqatning ixcham va ko'pincha she'riy ifodasidir. Vatanga muhabbatni ingliz va o'zbek tillarida ifodalash haqida gap ketganda, aforizmlarning lingvistik ifodasi vatanparvarlik, vatanga muhabbat bilan bog'liq chuqur tuyg'u va tuyg'ularni qamrab oladi.

Ingliz tilida vatanga muhabbatni ifodalovchi aforizmlar ko'pincha o'z vataniga nisbatan g'urur, sadoqat va hayrat tuyg'ularini uyg'otadi. Mana shu his-tuyg'ularni o'zida mujassam etgan ingliz tilidagi aforizmlarga bir nechta misollar:

1. **"Home is where the heart is."**

Bu aforizm bizning hissiy bog'liqligimiz va daxldorlik tuyg'umiz vatanimizga bog'liq degan fikrni bildiradi. Bu odamlarning o'z ona yurtiga bo'lgan chuqur muhabbati va bog'liqligidan dalolat beradi.

2. **"Patriotism is the virtue of the vicious".**

Oskar Uayldning ushbu aforizmi o'z vataniga bo'lgan ehtirosli muhabbat va u odamlarni qanday chegaralarga olib kelishi mumkinligi haqida fikr uyg'otadi. Bu shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik olijanob bo'lishi mumkin, ammo aql va rahm-shafqat bilan muvozanatli bo'lmasa, zararli harakatlarga olib kelishi mumkin.

3. **"Vatanga muhabbat mafkurani bilmaydi".**

Bu aforizm vatanga bo'lgan chin muhabbat siyosiy qarashlar yoki e'tiqodlardan ustun turadi, degan g'oyani o'zida mujassam etgan. Unda vatanparvarlikning umumbashariy tabiati va turli millat vakillari uchun umumiy asos ekanligi ta'kidlangan.

O'zbek tilida ona Vatanga muhabbat tuyg'usini aks ettiruvchi aforizmlarning lingvistik ifodasi O'zbekistonning boy madaniy va tarixiy merosini o'zida mujassamlashtirgan bo'lardi, yerga, uning xalqiga bo'lgan teran daxldorlik tuyg'usini ham o'zida mujassam etgan bo'lar edi. Mana shu fikrni o'zida mujassam etgan o'zbek tilidagi aforizmlarga bir necha misol:

1. **"Vatan so'zi olov bilan tenglashtiriladi".**

Bu aforizm Vatan so'zi bilan olov o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni ta'kidlab, Vatanning iliqligi, himoyasi, hayotbaxsh tabiatini ifodalaydi. Unda "Vatan" atamasining bebaho olovdek ardoqlanishi, ardoqlanishi g'oyasi o'z ifodasini topgan.

2. “*Vatanga bo‘lgan sevgisi jasorat va ruhparvarlikdir*”.

Bu aforizm vatanga muhabbat mardlik va ma’naviy matonat talab qiladi, degan tushunchani ifodalaydi. Unda o‘z vataniga mehr-oqibat tuyg‘usi singdirilgan mardlik va kuch-quvvat, uning farovonligi yo‘lida fidoyilik ko‘rsatilishi ta’kidlanadi.

3. “*Vatan sevmiq - iymondandur*”.

Bu aforizm vatanga muhabbatning mohiyatini intuitiv va samimiy tuyg‘u sifatida qamrab oladi. Unda vatanparvarlik chuqur ildiz otgan tuyg‘u, ajdodlar diyoriga muhabbat va mehr-muhabbat ifodasi sifatida tasvirlangan.

Aforizmlarning lingvistik ifodasi ona yurtga muhabbat bilan bog‘liq tuyg‘u va qadriyatlarning teranligini ingliz va o‘zbek tillarida qamrab olishda kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi. U avlodlar o‘rtasida baham ko‘rish va qadrlash mumkin bo‘lgan qisqa va jarangdor iboralar orqali madaniy va milliy o‘zlikni saqlab qolish va uzatish imkonini beradi.

Har ikki tilda ham aforizmlar ona yurtga muhabbat tuyg‘ulari va qadriyatlarini ifodalashda muhim o‘rin tutadi, vatanparvarlik, ona yurtga hurmat-ehtiromning abadiy ifodasi bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sepir E. Language. Introduction to the study of speech. Selected works on linguistics and cultural studies. - M.: Progress, 1993. p.183
2. Mieder, Wolfgang. 1985. “Popular Views of the Proverb.” *Proverbium* 2: 109–143; also in Mieder 1993: 18–40.
3. Fayzullaevna, T. M. (2019). Representation Of The Concept “Love” In The English And Uzbek Proverbs. *The Philosophical Quest*, 6(2), 81-88. Retrieved from <https://journals.eduindex.org/index.php/tpq/article/view/7150>
4. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari.- Vol-1. Tashkent, “Fan”, 1987,- p.368
5. Jennifer Speake. *The Oxford Dictionary of Proverbs*. The fifth edition. Oxford University Press, 2008- 625
6. <https://www.doccity.com/en/proverbs-of-uzbek-nation/9744611/>
7. <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2019/11/Full-Paper-THE-CONCEPT-LOVE-FOR-THE-HOMELAND-IN-THE-ENGLISH-AND-UZBEK-PROVERBS.pdf>
8. Fayzullaevna, T. M. (2019). The Concept “Love For The Homeland” In The English And Uzbek Proverbs. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).

SOME ENGLISH WORDS OF ARABIC ORIGINS

Chulponov Sherzod

senior teacher of the department of languages of
Tashkent Islamic Institute named after Imam Bukhari

Tulaganova Dilfuza

4th grade student of Tashkent Islamic Institute
named after Imam Bukhari

ABSTRACT

The analysis of the origin of English words that were borrowed from the Arabic is given in the article. The article provides an analysis of the origin of English words borrowed from Arabic. The basis and base of this study is the etymological analysis of English words of Arabic origin. It was explained which language the words came from. For more than years, Arabic was the primary international language of commerce, politics and scholarship, much as English is today. Over the centuries, English adopted many words that were borrowed directly from Arabic here are some English words with Arabic origins.

Keywords: english, arabic, language, borrow, word, commerce, politic, scholarship, admiral, alchemy, algebra, jumper, serendipity, cotton, nadir, orange, macrame, mohair, safari, sugar, coffe, monsoon, lemon, tariff, elixir, mattress, castle, syrup, ghoul, carat, kohl, loofah, jar.

English is currently one of the most widely spoken languages in the world. Few languages in history have been the primary international language. No language develops 100% without borrowing words from another language. Therefore, any language borrows words from another. For more than 10 centuries, Arabic was the primary international language of commerce, politics and scholarship, much as English is today. Over the centuries, English adopted many words that were borrowed directly from Arabic here are some English words with Arabic origins. For example:

Admiral: amīr أمير

Admiral is the highest rank in a navy. The term is used internationally by many countries. It derives originally from the Arabic word amīr (commander), and came to English by way of Old French and Latin.

Alchemy: al-kīmiyā الكيمياء

The ancient branch of philosophy known as alchemy involved the study of substances and materials. Medieval alchemists believed that some liquids could be

turned to gold, or a potion that would make its drinker immortal. The original Arabic word stems from the Greek term “khemeia”, though some scholars also trace its roots back to ancient Egypt.

Algebra: Aljabr الجَبْر

Founded by Jaber bin Heyan, the field of Algebra or Aljabr (الجَبْر) as it was originally named is one of the most important branch of mathematics in which letters & symbols are used to represent unknown numbers.

Jumper: jubbah جُبَّة

The Arabic word for overcoat originally entered European languages as “juppah”, valuable silk clothing, in southern Italy in the 11th century.

Serendipity: serendib سرنديب

The ancient fairy tale place of Serendib, which appears in 1001 Nights was also the old Arabic name for the island of Sri Lanka. The English word serendipity meaning a fortunate discovery coined by author Horace Walpole in 1754.

Cotton: qutun قطن

Though cotton was known to the ancient Romans, the word and the fabric were imported by Arab merchants to Europe in the late Middle Ages Artwork Hassan Massoudy.

Nadir: nazir نظير

In English, a nadir refers to the worst moment, or the point at which something is of the least value. But in Arabic, the word means a counterpart, and was used in medieval Islamic astronomy to refer to the diametrically opposing points of a celestial sphere.

Orange: naranj نارنج

Though both the fruit and the word came from India, Arabs introduced oranges to the Mediterranean region. For many southern European countries today, they are considered a staple fruit.

Macrame: miqrama مقرمة

This type of knotted textile used in craft and high fashion originates from the hand-loomed fabrics of Arabic weavers. In Arabic, miqrama refers to an embroidered tapestry or bedspread.

Mohair: al-mokhayyar المخير

In Arabic, al-mokhayyar was a high-quality cloth made of fine goat hair. Various forms of it were imported to the West for centuries, the most famous being the wool made from Angora goats of Turkey.

Safari: safar سفر

The English adopted the Swahili word for journey – safari – in the 19th century. for their hunting expeditions in East Africa. The origins of the word are from the Arabic “safar” or “journey”.

Sugar: sukkar سكر

Another word to have travelled the Silk Road is sugar, which was originally produced in India. By the sixth century, sugar cane cultivation reached Persia & was brought into the Mediterranean by the Arabs.

Coffee: Qahwa قهوة

Originating from Qahwa (قهوة), the Arab world has not only given us the most common drink, but the name has also been derived from Arabic.

Monsoon: mawsim موسم

Early Arab sea merchants on the Indian Ocean rim used the word mawsim or seasons to refer to the seasonal sailing winds. Later, the word was adopted by English sailors as they navigated extreme weather conditions.

Lemon: Laymoon ليمون

The Arabic word Laymoon (ليمون) has taken the shape of lemon.

Tariff: ta'riff تعريف

A tariff in Medieval Arabic means a notification. It was introduced to western languages around the 14th century through commerce on the Mediterranean Sea, where it referred to the bill of lading on a merchant ship, or the statement of products and prices for sale.

Elixir: al-iksir الإكسير

Today, an elixir is a liquid remedy with healing powers. In Arabic, it originally referred to a dry powder for treating wounds. It was later adopted by alchemists who referred to an elixir as the elusive mineral powder that turns metals into gold.

Mattress: Matrah مطرح

Sleeping on cushions was actually an Arabic invention. Were it not for Arabic matrah, a place where the cushions were thrown down, the Europeans would never have adopted materacium/materatium (Latin) which passed through Italian into English as mattress.

Castle: Qasr قصر

The word “castle” comes from the Arabic term “Qasr” with the same meaning; a great construction Artwork Nja Mahdaoui.

Syrup: sharab شراب

Of course if Arabic gave us sugar and candy, it also gave us syrup. In this case, the original is sharab, which refers to a beverage: wine, fruit juice, or something sweeter.

Ghoul: ghuul غول

This word used to describe an evil being that feeds on the bodies of the deceased comes from the Arabic word ghūl, which is in turn rooted in the verb ghāla “to seize”.

Carat: qirat قيراط

In English, we use the term to measure every 200 mg of gemstones and pearls and the Arabic word, pronounced “qi:ra:t”, means “small weight”.

Kohl: kohul كحل

It's been used since ancient times to darken the eyelids & in modern times, the charcoal product is embraced across the world for use in makeup products. Pronounced kohul, it comes from the Arabic word “kah'ala” for stain or paint.

Loofah: lufah ليفة استحمام

The Egyptian Arabic word “lu:fah” comes from the fibrous plant whose pods can be used as sponges.

Jar: jarra جرّة

Jarra, is an upright container made of pottery. First records in English are in 1418 & 1421 as a container for olive oil. Arabic jarra was used in earlier centuries.

XALQARO MIGRATSIYA JARAYONLARI VA UNING FALSAFIY TALQINI

Tuxtaboyev Eldor Abdujaborovich

Toshkent davlat transport universitetining

“Ijtimoiy fanlar” kafedrası Tayanch doktoranti

Tel.+998903481486

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kundagi xalqaro migratsiya jarayonlari falsafiy talqin erilgan. Dunyo miqyosida migratsiyaning yo‘nalishlari o‘rganilgan va bu jarayon davom etmoqda. Jahonda migratsiya tez sur‘atlarda o‘sib borayotgan bo‘lsa-da, bu yo‘nalish bo‘yicha sanoqli tadqiqotlar o‘tkazilgan, kam o‘rganilgan. Jahonda va O‘zbekistonda migratsiya bo‘yicha olib borilgan ilmiy ishlar va loyihalar ilmiy jihatdan asoslanib yoritilib berilgan.

Kalit so‘zlar: *Migratsiya, mehnat migratsiyasi, erkaklar va ayollar migratsiyasi sabablari, migratsiyaning ijobiy va salbiy taraflari, inson, jamiyat, ijtimoiy-siyosiy institut.*

ABSTRACT

This article presents a philosophical interpretation of today's international migration processes. Global migration trends have been studied and this process continues. Although migration is growing rapidly in the world, few studies have been conducted in this direction, and little has been studied. The scientific works and projects carried out on migration in the world and in Uzbekistan are highlighted on a scientific basis.

Key words: *Migration, labor migration, causes of male and female migration, positive and negative aspects of migration, human, society, socio-political institution.*

KIRISH

Jahon mamlakatlarida aholi tarkibi va joylashuviga migratsiyalar katta ta‘sir ko‘rsatadi. Migratsiya (lotincha migratio – “ko‘chish”) – aholining bir hududdan boshqa hududga doimiy yoki vaqtincha muddatga ko‘chishi. Bitta manzilgoh ichidagi ko‘chish migratsiya hisoblanmaydi. Migratsiyalar bir necha mezonlarga ko‘ra tasniflanishi mumkin. Hududiy miqyosi jihatidan tashqi va ichki migratsiyalar ajratiladi. Tashqi migratsiya deganda, boshqa davlatga ko‘chish tushuniladi. Ba‘zida tashqi migratsiyalar materik ichidagi va materiklararo migratsiyalarga bo‘linadi. Ichki migratsiya bir davlat ichidagi boshqa hududga ko‘chish hisoblanadi. U o‘z navbatida, rayon ichidagi va rayonlararo migratsiyalarga bo‘linadi. Muddatiga ko‘ra

migratsiyalar doimiy va vaqtincha turlarga bo'linadi. Vaqtincha migratsiyalar mavsumiy, vaxtali hamda mayatniksimon (tebranma) bo'ladi. Mavsumiy migratsiyalar ko'proq qishloq xo'jalik ishlari bilan bog'liq bo'lsa, vaxtali migratsiyalar, asosan, tabiiy sharoiti noqulay hududlar dagi foydali qazilma konlarida yoki qurilish obyektlarida mehnat qilish bilan bog'liq. Mayatniksimon migratsiyalar esa shahar va uning atrofi o'rtasida kunlik va haftalik tartibda kechadi: shaharga uning atrofidagi qishloq va kichikroq shaharlardan aholi ishlashga, o'qishga va boshqa maqsadlarda, shaharliklar esa chetga, asosan, dam olish, ziyorat qilish yoki dehqonchilik bilan shug'ullanish uchun tez-tez qatnab turishadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugun jamiyatshunos tadqiqotchilar tomonidan izchil va chuqur o'rganilayotgan ushbu muammolar tarkibida migratsiya jarayonlar muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, BMT ma'lumotlariga ko'ra, 2016 yilda yer yuzida qariyb 1150 mln.ga yaqin migrantlar bo'lgan. Ular shu yili o'z mamlakatlariga 3000 mlrd. AQSH dollaridan ziyod sarmoyani kiritgantarini e'tiborga oladigan bo'lsak, bunda inson omili mavzusini nafaqat iqtisodiy balki ijtimoiy-siyosiy jihatdan ham o'rganish o'ta muhimligini ta'kidlash joiz. Xususan Respublikamizdagi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra: 2016 yilda 3mln, 2017 Yilning birinchi yarmida 4mln. 2018 yilda 5 mln. ga yaqin O'zbekiston fuqarosi tashqi mehnat migratsiyasida ishitirok etgan.¹

Ma'lumki, so'nggi yarim asr mobaynida katta iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishgan: Turkiya. Xitoy, Hindiston. Filipin va xatto industrial rivojlangan Yaponiya kabi davlatlar ham migratsion jarayonlar va unda shiritirok etgan fuqarolariga insoniy kechinmalari sotsiologiyasini izchil ilmiy o'rganish orqali katta yutuqlarni qo'lga kiritganlar. Ularning tajribalaridan bugungi kunda rivojlanib kelayotgan boshqa mamlakatlar ham unumli foydalanmoqda.

Darhaqiqat. migratsiya hamma vaqt barcha davlatlarda zaruriy. obyektiv jarayon bo'lgan. Bu jarayonning boshqarilishi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy barqaror rivojlanishni ta'minlagan bo'lsa. stixiyali kechishi, uning ziddiyatlarini keskinlashtirganligi haqida tarixdan ko'plab misollar keltirish mumkin. Shulardan kelib chiqqan holda, tadqiqot dolzarbligi quyidagilar bilan izoxlash mumkin.

Birinchidan, XX asrning 90 yillaridan boshlab ijtimoiy-siyosiy fanlar tizimida "inson omili" tushunchasiga bo'lgan qarashlar o'zgardi. Yuqori sur'atlar bilan rivojlanayotgan axborot asri kishisida: "salomatlik", "yuqori professional ta'lim", "intellektual salohiyat", "sog'lom turmush tarzi", "o'z haq-huquqlarini ximoya qilish", "mustaqil fikr yuritish huquqi" va boshqa demokratik tamoyillar. paradigmalar o'zgarship "inson omili" tushunchasiga nisbatan yangicha ilmiy munosabatni taqozo qilmoqda.

Ikkinchidan. Globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlarining ingensivlashuvi migratsiya fenomeniga: mintaqaviy-xududiy, etnik va diniy- konfessional yondashuvlarga asoslangan muqobil nazariyalarni vujudga keltirdi. Bu esa, ularni qiyosiy taxdil qilib, umumlashgiradigan sotsiologik tadkikotlar olib borishni kun tartibiga qo‘ymoqda. Aholi migratsiyasi murakkab ijtimoiy hodisa bo‘lib, ushbu fenomen hozirgi kunda jamiyat hayotining barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Bizning davlatimiz global migratsion jarayonda emigrant davlat sifatida ishtirok etayotganini millionlab fuqorolarimizning ta’lim olish va mehnat qilish maqsadida chet davlatlarga miratsiya qilayotgani misolida keltirish mumkin. Mamlakatimizda migratsiya keng tarqalgan bo‘lsa-da, bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar sanoqliligicha qolmoqda. Xususan, migratsiya jarayonini ijtimoiy-gumanitar soha doirasida R.Madaliyeva, T.Saidbayev, K.Kalanov, A.Rasulov, N.Qurbonov va F.Parmonovlar o‘zlarining tadqiqotlarida qisman yoritgan. O‘zbekistonda migrant oilalar ijtimoiy-psixologik tarafdin birinchi bo‘lib H. Abdusamatov tomonidan, axloqiy-falsafiy jihatdan esa S.Alimov tomonidan o‘rganilgan.

F.Parmonov olib borgan tadqiqot ishida migratsiya jarayoni qadriyatlar taransformatsiyasiga sabab bo‘lishini ta’kidlagan. Ma’lumki, har bir xalqning diniy, axloqiy va milliy qadriyatlar tizimi mavjud. O‘zbekiston aholisining ham o‘z milliy qadriyatlar tizimi mavjudligiga qaramay, migratsiyaga ketgan erkak yoki ayol o‘zga millat qadriyatlar tizimini qisman xulq-atvorida shakllantiradi. Migrant vataniga qaytgach, albatta, o‘zlashtirgan qadriyatlar tizimini oilasida joriy qila boshlaydi. O‘zlashtirilgan qadriyatlar kelajak avlod uchun salbiy ta’sir qilayotgan globallashuv davrida o‘zini ko‘rsatmoqda.

Hozirgi kunda yurtimizda nafaqat mehnat migratsiyasi, balki ta’lim, sog‘liqni tiklash, kasb egallash maqsadida va hatto nikoh migratsiyasi ham rivojlanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi huzuridagi Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yil 1-mart holatida 2 million 356 nafar yurtdoshimiz mehnat muhojiri sifatida chet elda mehnat qilmoqda. Biroq bu sonlarni migrantlarni haqiqiy, deb ayta olmaymiz, chunki noqonuniy migrantlar ham juda ko‘pchilikni tashkil qiladi.

Yurtimizda migrantlar uchun huquqiy sharoitlar yaratib berilmoqda. Bosh qomusimiz – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22-moddasiga muvofiq, “davlatimiz o‘z hududida ham, boshqa mamlakat hududida ham o‘z fuqarolarining huquq va manfaatlarini muhofaza qilishi hamda ularga homiylik qilishni kafolatlashi” belgilab qo‘yilgani bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Migratsiyaning ko‘p ijobiy taraflari bo‘lgani kabi salbiy xususiyatlari ham mavjud. Shulardan biri sifatida aholi migratsiyasi bilan bog‘liq axloqiy muammo sabab migratsiyaga ketish holatlarini keltirib o‘tish mumkin.

Axloqiy muammo – “intelektual kapitalning oqib ketishi”, ya’ni ziyolilarning xorijga chiqib ketishidir. Migratsiya yoki migrantlar haqida gap ketganda, albatta, iqtisodiy muammolar birlamchi sabab sifatida oldingi o‘ringa qo‘yiladi. Ammo aynan ziyoli qatlamning mehnat va kasb migratsiyasiga qo‘shilishiga iqtisodiy omillardan tashqari, ma’naviy va axloqiy omilar ham sabab sifatida ko‘rsatilishi mumkin. Zero, ziyoli insonlar (doktorlar, professorlar, olimlar, yozuvchilar va hokazo) jamiyatning rivojlanishiga to‘siq bo‘luvchi omillar (korrupsiya, mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik va boshqalar) ga davlat kelajagini o‘ylagan fuqaro pozitsiyasida turgan holda qarshi kurashadi. Ziyoli qatlam jamiyat rivojiga to‘sqinlik qiluvchi muammolar hal etilmagach, migratsiyaga ketishga qaror qiladi. Oqibatda jamiyatdagi faollar va ziyolilar kuchsizlashadi, ijtimoiy axloqiy muammolar esa ko‘payadi va o‘z-o‘zidan jamiyat kelajagi uchun salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda yoshlarning rivojlangan davlatlarga ta’lim maqsadida migratsiya qilishi ko‘paygani quvonarli holat, lekin ularning boshqa davlatda ta’lim olishdan ko‘zlagan niyati o‘qishni tugatgach, o‘sha mamlakatda ishlab qolish hisoblanadi. Bu ham bizning davlat kelajagi uchun katta yo‘qotishdir. Biroq boshqa tomondan esa yoshlar milliy qadriyatlar va axloqiy qarashlarimizni o‘zgartirishi mumkinligi ham muammoli vaziyat hisoblanadi.

Hozirgi zamondagi xalqaro aholi migratsiyalariga qator xususiyatlar va muammoli jihatlar xos. Eng ahamiyatlisi shundaki, migratsiya jarayonlari bugungi kunga kelib chindan ham globallashti, deyarli barcha mintaqa va mamlakatlarni o‘z doirasi bilan qamrab oldi. Tashqi migratsiya ayrim hollarda, ayniqsa, rivojlangan va o‘tish iqtisodiyotidagi davlatlar uchun aholining umumiy ko‘payishida katta rol o‘ynaydigan bo‘ldi. Ammo xalqaro migratsiya oqimlari immigratsiya markaziga aylangan davlatlar aholisining tarkibi va harakatiga, jamiyatdagi etnik va konfessional (diniy) xilma-xillikka, millatlararo va dinlararo munosabatlarga sezilarli darajada ta’sir o‘tkazmoqda. Ba’zida mahalliy aholi va kelgindilar orasida to‘qnashuv, mojarolar ham sodir bo‘lib turibdi. Shu bilan birga, oxirgi yillarda dunyoda aholining majburiy migratsiyalari kuchayib bormoqda. Bu migratsion to‘lqinlarning o‘choq lari sifatida Suriya, Iroq, Falastin, Liviya, Afg‘oniston va boshqa harbiy-siyosiy vaziyati og‘ir va aholining keng qatlamlari uchun xavfli bo‘lgan davlatlar alohida ajralib turibdi. Zamonaviy migratsiyaning yana bir muhim jihati shundan iboratki, xalqaro migrantlarning sifat tarkibi (masalan, ta’lim darajasi nuqtayi nazaridan) o‘zgarib bormoqda, davlatlararo

migratsiya oqimlarida yuqori malakali mutaxassislarning ishtiroki faollashmoqda. Bu vaziyat immigratsiya markazlari bo'lmish rivojlangan davlatlar uchun ijobiy ahamiyat kasb etsa, emigratsiya o'choqlari – rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotidagi davlatlar uchun esa buning aksi, ya'ni salbiy holat hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida takidlash joizki, migratsiya hozirgi kunda o'sishdan to'xtamaydigan jarayon hisoblanadi. Zamon talabi esa migratsiyani kengroq tadqiq etish, muammolariga yechim topishdir. Migratsiyaga ketayotgan shaxslar faqatgina moddiy mablag'ni ko'zlab, tavakkal qilib ketishi ko'plab salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Migratsiyaning ijobiy va salbiy omillari yuqorida aytilganidek, tadqiqotlarda ko'rib chiqildi. Migratsiya qaroriga kelishdan oldin har bir shaxs o'z individual xususiyatlaridan kelib chiqib, oilasi va o'zi uchun eng maqbul choralarni ko'rishi lozim. Bir narsani tan olish kerakki, migratsiyaning bir qancha ijobiy jihatlari ham mavjud. Masalan, iqtisodiy barqarorlik, dunyoqarashning kengayishi kabilar hisobiga oilalardagi ajrimlar hamda bolalarning kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatayotganini hisobga olish mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2019.
2. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация килиш ва иктисодиётимизни баркарор ривождантириш йўлида. 1б-жнлд. / Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш - барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Тошкент: Ўзбекистон нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008. - 235 б.
3. Reymbaeva Roza, Ernazarova Raya, Joldasbaeva Gulchexra, & Allamberganova Laura. (2023). HANDBALL EFFICIENCY IN THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(14), 721–725. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/1774>
4. Roza, R., Talgat, K., Raya, E., & Aynura, P. (2023). THE CONTENT AND FORMS OF SUPPORT FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENT TEACHERS. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(10), 273-279.
5. Sapparbaevna, R. R., Erejepovich, K. D., Allanazarovna, E. R., & Sabitovna, P. A. (2022). Organization Of Rational Nutrition of Athletes in Training and Competitive Activities. *Specialusis Ugdymas*, 2(43), 3566-3568.
6. Sapparbaevna, R. R., & Allanazarovna, E. R. (2020). Aspects Of Studying Snakes In The Fauna Of Uzbekistan. *Solid State Technology*, 63(6), 3765-3771.

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA TAҚИҚЛАНГАН ЭКИНЛАРНИ ЕТИШТИРГАНЛИК УЧУН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК

Гофуржонов Иброхимжон Музробжон ўғли

Фарғона вилояти ИИБ Биринчи минтақавий ҳудуд

Қува тумани ИИБ ҳузуридаги Тергов бўлинмаси суриштирувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида етиштирилиши тақиқланган экинлар, уларнинг қайси асос билан тақиқланганлиги, мазкур қилмиш учун белгиланган жиноий жазолар ўрганildi. Шунингдек, тақиқланган экинларни етиштириши жиноятини квалификация қилинишига боғлиқ айрим назарий ва амалий муаммолар ёритилган бўлиб, бу борада Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигини такомиллаштириши бўйича тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: *Тақиқланган экинлар, кўкнор, мойли кўкнор, каннабис, таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинлар, экиш, етиштириши.*

ABSTRACT

In this article, the crops that are prohibited to be grown in the Republic of Uzbekistan, on what basis they are prohibited, and the criminal punishments established for this act were studied. Also, some theoretical and practical problems related to the qualification of the crime of cultivation of prohibited crops were highlighted, and in this regard, relevant proposals and recommendations were developed for improving the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: *Illegal crops, poppy, oil poppy, hemp (cannabis), crops, plants, crops containing narcotic drugs or psychotropic substances*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются основания запрета выращивания культур, запрещенных к выращиванию в Республике Узбекистан, и меры уголовной ответственности за это деяние. Также затронуты некоторые теоретические и практические проблемы, связанные с квалификацией состава преступления выращивания незаконных культур, в связи с чем разработаны соответствующие предложения и рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства Республики Узбекистан.

Ключевые слова: *Запрещенные культуры, мак, мак масличный, конопля (каннабис), культуры, растения, выращивание, содержащее наркотические средства или психотропные вещества*

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 270-моддасида тақиқланган экинларни, яъни кўкнор ёки мойли кўкнор, каннабис ўсимлиги ёхуд таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинлар (*матнда тақиқланган экинлар деб юритилади*) ни қонунга хилоф равишда экиш ёки етиштириш учунг жинойи жавобгарлик белгиланган. [1.]

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 27 октябрдаги «Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш, ундан олиб чиқиш ва транзит тарзида ўтказиш тартибини, шунингдек уларнинг муомаласида бўлиши юзасидан назоратни такомиллаштириш тўғрисида» 2015 йил 12 ноябрдаги 330-сон қарорига ўзгартиришлар киритиш ҳақидаги 878-сонли қарори билан Ўзбекистон Республикасида муомаласи тақиқланган гиёвандлик воситалари рўйхати, Ўзбекистон Республикасида муомаласи чекланган гиёвандлик воситаларининг рўйхати, Ўзбекистон Республикасида муомаласи чекланган психотроп моддалар рўйхати ҳамда Ўзбекистон Республикасида айланмаси чекланган прекурсорлар рўйхати тасдиқланган. [2.]

Каннабис - нашанинг гашиш (гиёвандлик воситаси) олинадиган нави (жумладан, нашанинг Ҳиндистон, Жанубий Чўй, Краснодар ва бошқа турлари)га мунсуб экиндир. [3.]

Кўкнор - уруғидан ўсимлик мойи ва кўсагидан афюн (гиёвандлик воситаси) олиш учун етиштириладиган экин. [4.]

Таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа ўсимликларга кока бутаси (ундан кокаин олинади) ва таркибида гиёванд ёки психотроп моддалари бўлган бошқа экинларни киритиш мумкин.

Тақиқланган экинларни етиштириш деганда тегишли рухсатсиз ҳар қандай ер майдонида, шунингдек бўш ётган ерларда уруғни қадаш ёки ўстириш тушунилади. Жиноят ўсимлик униб чиққан ёки чиқмаганлигида қатъий назар, экин экилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. [3.], [5.]

Тақиқланган экинлар ёхуд шунга ўхшаш бўлган ўсимликлар етиштириладиганлиги аниқланган ҳолларда ушбу ҳолат терговга қадар текширув органи томонидан рўйхатга олинади ва терговга қадар текширув ҳаракатларига киришилади. Дастлаб, тақиқланган экинлар ёхуд шунга ўхшаш бўлган ўсимликлар етиштириладиган жой мутахассис (агроном) иштирокида кўздан

кечирилади. Кўздан кечириш Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 135-141-моддаларига асосан ўтказилиб, баённома расмийлаштирилади. [6.] Кўздан кечириш баённомасига жалб қилинган мутахассис (агроном) тўғрисидаги маълумотлар ҳамда унинг етиштирилаётганлиги аниқланган ўсимлик(лар) юзасидан билдирган фикрлари киритиб ўтилади. Мутахассис (агроном) етиштирилаётганлиги аниқланган ўсимлик(лар)га агротехник ишловлар берилган ёки берилмаганлиги ҳақида ўз фикрларини маълум қилиб, ўсимлик(лар)нинг қанча майдонда етиштирилаётганлиги аниқлашда иштирок этади. Кейин эса кўздан кечирилган ўсимлик(лар) илдизлари билан юлиб олиниб, алоҳида пакетга солиб, мухрланади. Алоҳида пакетда мухрланган ҳолда бўлган ўсимликлар таркибида гиёҳванд моддалар бор ёки йўқлиги, уларнинг гиёҳванд моддалар турига кириш ёки кирмаслигини аниқлаш учун судга оид кимёвий экспертизаси тайинланади.

Ўтказилган судга оид кимёвий экспертиза хулосасида аниқланган ўсимликнинг таркибида гиёҳванд моддалар борлиги ва унинг гиёҳванд моддалар турига кириши кўрсатилган тақдирда, мазкур ҳолат юзасидан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 270-моддаси билан жиноят иши қўзғатилиб, суриштирув (дастлабки тергов) ҳаракатларига киришилади.

Суриштирув (дастлабки тергов) ҳаракатлари давомида етиштирилиши тақиқланган экинларни экиш ёки етиштириш келгусида гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ёки кўзламай тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, шунингдек, ўтказиш (сотиш) билан боғлиқ бўлса, бундай ҳаракатлар Жиноят кодекси 270-моддаси ва Жиноят кодексининг бошқа моддаларида назарда тутилган жиноятлар мажмуи билан квалификация қилиниши керак. [3.]

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 17-моддасига асосан таъқиқланган экинларни етиштириш жиноятини содир этгунга қадар ўн олти ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар жавобгарликка тортиладилар. [1.]

Мамлакатимизда тақиқланган экинларни етиштириш жиноятига оид қонун нормаларини такомиллаштириш хусусида М.Х.Рустамбаев [3] ўзининг илмий ишларида ёритиб ўтган.

Хорижий мамлакатларда тақиқланган экинларни етиштириш жиноятига оид изланишларни А.Х.Ибрагимова [8] ва И.Е.Пожидаев [9]лар олиб борган.

А.Х.Ибрагимова фикрига кўра, гиёҳванд моддаларни ўз ичига олган, етиштириш тақиқланган ўсимликларни ноқонуний етиштиришга қарши курашиш муаммоси Россия давлати, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва бутун жамият учун замонамизнинг асосий муаммоларидан бирига айланиб

бормоқда. Қолаверса, ушбу турдаги жиноятларга қарши курашиш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг тор идоравий муаммоси эмас, балки узоқ вақт давомида ҳал этилиши керак бўлган умуммиллий муаммо эканлигини таъкидлаш лозим. Шу муносабат билан таркибида наркотик моддалар бўлган ўсимликларни ноқонуний етиштиришнинг олдини олиш ва олдини олиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш катта амалий аҳамиятга эга. Давлат гиёҳвандлик таҳдидини холисона баҳолаши ва бу ижтимоий ҳодисага қарши курашишнинг турли шакллари қўллаши керак. Гиёҳванд моддаларни ўз ичига олган ўсимликларни ноқонуний етиштиришга қарши курашда муҳим ўринни қонуний воситалардан фойдаланган ҳолда махсус ва умумий профилактика қилиш керак. Бу сўнгги йилларда қабул қилинган жиноятчиликка қарши кураш бўйича федерал ва минтақавий мақсадли дастурларнинг диққат марказида. [7]

И.Е.Пожидаев фикрига кўра, таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ёки уларнинг прекурсорлари бўлган ўсимликларни қонунга хилоф равишда етиштиришга қарши самарали курашиш учун фақат жиноий жавобгарлик ва жазо чораларини қўллаш етарли эмас. [8]

Гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ва психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноятлар аҳоли соғлиғига, жамиятнинг иқтисодий ва маънавий негизига жиддий таҳдид солади, оилавий муносабатларга салбий таъсир кўрсатади, бошқа ижтимоий муаммолар келтириб чиқаради. [9]

Шу сабабли, тақиқланган экинларни етиштириш жиноятига оид қонун нормаларини такомиллаштириш мақсадида жиноят ҳуқуқи назариясидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 106-моддасида кўрсатилган тасарруфида ер майдонлари бўлган шахслар томонидан ёввойи нашани йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик ҳуқуқбузарлиги бир йил давомида такроран содир этилган ҳолларда, мазкур ҳуқуқбузарлик ҳолатини Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 270-моддаси билан квалификация қилиш лозим.

Мазкур таклиф берилишига мисол қилиб, Фарғона вилояти Қува тумани ИИБ ҳузуридаги Тергов бўлинмаси томонидан суриштирув ва дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилган 302181/2022-442-сонли, 302181/2023-8-сонли, 302181/2023-25-сонли ва бошқа бир нечта Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 276-моддаси (*Гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки*

психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар) билан юритилган жиноят ишлари бўйича айбланувчилар ўз кўрсатувларида ўзлари томонидан сақлаб келинаётган гиёҳвандлик воситаларини ариқ-зовур бўйларидан ёки бутта-ўсимликлар орасида ёввойи ҳолда ўсиб ётган наша (каннабис) ўсимлигидан териб олганликларини маълум қилганлар. Юқорида келтириб ўтилган таклиф қонун нормаси сифатида киритилиши тасарруфида ер майдонлари бўлган шахслар томонидан ёввойи нашани йўқ қилиб юбориш чоралари доимий равишда кўриб борилишини, бу билан гиёҳванд моддаларни сақлаш, ўтказиш, сотиш ва гиёҳванд моддалар билан боғлиқ бошқа жиноятларнинг кескин камайишига ҳамда уларнинг олди олинишига сабаб бўлади.

2. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 270-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин бўлган терговга қадар текшириув ҳаракатлари давомида ҳодиса жойи кўздан кечирилиши ва ушбу тергов ҳаракатига мутахассис (агроном) жалб қилиниши амалиёти мавжуд. Ушбу жараёнга жалб қилинган мутахассис (агроном) ўсимликни кўздан кечириб, ушбу ўсимликга агротехник ишлов берилган ёки берилмаганлиги юзасидан маълумотнома тақдим этади ва кўздан кечириш баённомаси тўлдирилганидан сўнг, у билан танишиб, имзолайди. Ушбу ҳолатда мутахассис (агроном) ва гумонланувчи тариқасида ишга жалб қилиниши мумкин бўлган шахс ўртасида манфаат тўқнашуви юзага келган ҳолларда агротехник ишлов берилган ўсимликга мутахассис (агроном) томонидан ёлғондан ўсимликга агротехник ишлов берилмаганлиги ҳақида ёки шахсий адоват сабабли агротехник ишлов берилмаган ўсимликга мутахассис (агроном) томонидан ёлғондан ўсимликга агротехник ишлов берилганлиги ҳақида маълумотнома берилиши мумкин. Мазкур ҳолатни олдини олиш ҳамда жиноят содир этган шахсга нисбатан жазонинг муқаррарлигини таъминлаш мақсадида Республика Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг тақрибий тузилмаларидаги терговга қадар текшириув ҳаракатларига мутахассис (агроном) сифатида жалб қилинадиган ходимларини махсус ўқув курсларида ўқитиш ҳамда улар томонидан бериладиган “маълумотнома”ни “хулоса” кўринишида намунавий нусхасини тайёрлаб, ушбу хулосани тузган мутахассис (агроном)ни хулосанинг тўғри эканлигига жавобгарлигини белгилаш.

Хулоса ўрнида амалдаги Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунларининг умумий жиноят назариясига асосланган ҳолатда тўғри тадбиқ этилиши, қонун чиқарувчи томонидан белгиланган нормаларнинг мазмун-моҳиятини тўғри англаниши Ўзбекистон Республикасида ягона суд амалиётини

жорий этилиши ҳамда ҳар бир шахсинг содир этган қилмиши учун инсонпарварлик тамойиллари асосида жазо тайинланишидаги ўрни беқиёс эканлигини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим.

Фойдананилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш, ундан олиб чиқиш ва транзит тарзида ўтказиш тартибини, шунингдек уларнинг муомалада бўлиши юзасидан назоратни такомиллаштириш тўғрисида» 2015 йил 12 ноябрдаги 330-сон қарорига ўзгартиришлар киритиш ҳақидаги 878-сонли қарори. Lex.uz.
3. М.Х. Рустамбаев Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳлар. Махсус қисм. – Тошкент: “Адолат”, 2016. 801-809-б.
4. Халима Отабоева Qomus.info Online ensiklopediya.
5. БМТнинг “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни ғайриқонуний равишда муомалага киритишга қарши кураш тўғрисида”ги конвенцияси (Вена, 1988 йил 20 декабрь, Ўзбекистон Республикаси мазкур Конвенцияга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 24 февралдаги 32-I-сонли қарорига мувофиқ қўшилган, Ўзбекистон Республикаси учун 1995 йил 22 ноябрдан кучга кирган)
6. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси. Lex.uz.
7. Ибрагимова Аминат Хизбуллаевна. Незаконное культивирование запрещенных к возделыванию растений, содержащих наркотические вещества (По материалам Республики Дагестан) : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Махачкала, 2003. РГБ ОД, 61:04-12/632. Dslib.net
8. Пожидаев Илья Евгеньевич. кандидат наук. тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.08, проблемы уголовно-правового противодействия незаконному культивированию растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества либо их прекурсоры. <https://www.dissercat.com>
9. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2017 йил 28 апрелдаги “Гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ва психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 12-сонли қарори, 19-банд

1960-YIL 27-MAYDA TURKIYADAGI HARBIY TO‘NTARISH: HARAKATLANTIRUVCHI KUCHLAR VA OQIBATLAR

Fayzullayev Adham Aktam o‘g‘li

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

1950-yillarda muxolifatdagi hokimiyat tepasiga keldi, Adnan Menderes Bosh vazir bo‘ldi. Demokratik hukumat faol tashqi va ichki siyosat olib bordi. An’anaviy betaraflikdan voz kechgan Turkiya, NATO va SENTO harbiy bloklariga qo‘shildi. Hukumat jamiyat tayyor bo‘lmagan keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirdi, buning natijasida mamlakatda iqtisodiy inqiroz yuzaga keldi, uning eng xarakterli ko‘rinishi yuqori inflyatsiya bo‘ldi. Muxolifatning Respublika Xalq partiyasi rahbarlarini yakkalab qo‘yishga urinishi ularni armiyadan ittifoqchilar izlashga undadi. Bu vaqtga kelib zobitlar ongida mamlakatdagi vaziyatga nisbatan norozilik ostida 1960-yil 27-mayda bo‘lib o‘tgan harbiy to‘ntarish g‘oyasi paydo bo‘layotgan edi. To‘ntarish natijasida hokimiyat tepasiga generallar va Xalq partiyasi yetakchilaridan iborat Milliy Birlik Qo‘mitasi keldi. 1961-yilda referendumda mamlakatda qonun chiqaruvchi hokimiyat tizimini isloh qiluvchi yangi konstitutsiya qabul qilindi, shundan so‘ng hokimiyat yana fuqarolik siyosiy institutlariga o‘tdi. To‘ntarishni amalga oshirgan harbiylar yetakchisi general Jemal Gursel bosh vazir lavozimini egalladi, Ismet Inenyu esa Turkiya prezidenti bo‘ldi. Shu asnodda mazkur maqolada Turkiyada 1960-yil 27-maydagi bo‘lib o‘tgan harbiy to‘ntarish sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: 27-may to‘ntarishi, Demokratik partiya va harbiylar, siyosiy o‘zgarishlar.

ВОЕННЫЙ ПЕРЕВОРОТ В ТУРЦИИ 27 МАЯ 1960 ГОДА: ДВИЖУЩИЕ СИЛЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Адхам Актамович Файзуллаев

Студент, Ташкентский государственный университет востоковедения

АННОТАЦИЯ

В 1950-е годы к власти пришла оппозиционная Демократическая партия, а премьер-министром стал Аднан Мендерес. Демократическое правительство проводило активную внешнюю и внутреннюю политику. Турция отказалась от

традиционного нейтралитета и присоединилась к военным блокам НАТО и SENTO. Правительство осуществило масштабные реформы, к которым общество не было готово, в результате чего в стране произошел экономический кризис, наиболее характерным проявлением которого стала высокая инфляция. Пытаясь изолировать оппозицию, особенно лидеров Народно-республиканской партии, демократы поощряли их искать союзников в армии, а среди офицеров возникла идея военного переворота 27 мая 1960 года. были недовольны ситуацией в стране. В результате переворота к власти пришел Комитет национального единства, состоящий из генералов и лидеров Народной партии. В 1961 году на референдуме была принята новая конституция, реформирующая систему законодательной власти страны, после чего власть была передана обратно гражданским политическим институтам. Премьер-министром стал военачальник, совершивший переворот, генерал Джемаль Гюрсель, а президентом Турции стал Исмет Иненю. В данной статье анализируются причины и последствия военного переворота, произошедшего в Турции 27 мая 1960 года.

Ключевые слова: *Переворот 27 мая, Демократическая партия и военные, политические изменения.*

THE MILITARY COUP IN TURKEY ON MAY 27, 1960: DRIVING FORCES AND CONSEQUENCES

Adham A. Fayzullayev

student, Tashkent State University of Oriental Studies

ABSTRACT

In the 1950s, the opposition Democratic Party came to power, and Adnan Menderes became Prime Minister. The democratic government conducted an active foreign and domestic policy. Turkey renounced its traditional neutrality and joined NATO and SENTO military blocs. The government implemented large-scale reforms for which the society was not ready, as a result of which an economic crisis occurred in the country, the most characteristic manifestation of which was high inflation. By trying to isolate the opposition, especially the leaders of the Republican People's Party, the democrats encouraged them to look for allies in the army, and the idea of a military coup on May 27, 1960 arose among the officers, who were dissatisfied with the situation in the country. As a result of the coup, the National Unity Committee, consisting of generals and leaders of the People's Party, came to power. In 1961, a

referendum adopted a new constitution reforming the country's legislative power system, after which power returned to civilian political institutions. General Cemal Gursel, the military leader who carried out the coup, became the prime minister, and Ismet Inenyu became the president of Turkey. This article analyzes the causes and consequences of the military coup that took place in Turkey on May 27, 1960.

Key words: *The May 27 coup, the Democratic Party and the military, political changes.*

KIRISH (INTRODUCTION)

Yaqin Sharq arab davlatlarida mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek, davlatning yaxlitligi, osoyishtaligi va barqarorligini saqlashda hamda uning suverenitetini mudofaa qilishda qurolli kuchlar alohida o'rin tutadi. Qurolli kuchlar haqida gap ketar ekan, ularning ahamiyati yolg'iz Yaqin Sharq davlatlari taqdiri bilan bog'liq bo'lib qolmay, keng ko'lamdagi butun jahonda xavfsizlik va barqarorlik masalalariga bog'lanib ketadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Yaqin Sharq mamlakatlarining ijtimoiy-siyosiy hayotida armiyaning o'rni va roli, milliy qurolli kuchlarning modernizatsiya jarayonlari hamda ularning mamlakat iqtisodiyoti va siyosatiga ta'sir darajasini o'rganish bugungi kunning dolzarb mavzularidan bo'lib, bu masalalarni mintaqa bo'yicha yaxlit va mamlakatlar bo'yicha qunt bilan alohida-alohida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Usmonlilar imperiyasi parchalanganidan keyin Mustafo Kamol Otaturk boshchiligidagi harbiylar Turkiya Respublikasini demokratik va dunyoviy tamoyillar asosida barpo etdi. Turkiyadagi harbiy inqiloblar asosan Otaturk ishlab chiqqan tamoyillarni himoya qilish va mamlakatda "dunyoviy" va "huquqiy" davlat qurilishini nazorat qilish uchun amalga oshirilgan edi.

Dunyoviy davlat qurulishida katta hissaga ega bo'lgan harbiylar XX asrning ikkinchi yarmiga kelib o'zlarini davlatning va Otaturk tamoyillarining himoyachisi sifatida ko'rishni boshlashdi. Otaturk va Inenyu davrida siyosatga aralashmagan harbiylar, ko'p partiyaviylikka o'tilgandan so'ng bunga bevosita aralasha boshlashdi. Bu harakatlar oxir-oqibat 1960-yilgi to'ntarishga olib keldi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (LITERATURE REVIEW)

Bir qator olimlar – A.Abdulvahap, N.G.Kiryev, M.Kabasakal, R.R.Kadirov, L.Borkluog'lu, A.M.Mohamed, A.V.Bedrik, M.Sh.Tovsultanova, S.Aliyeva, G.I.Mirskiy, A.D.Vasilov, H.Akay, S.Bicher, A.Osman, J.K.Sertach H.Uyarlarning ishlarida Turkiyaning ijtimoiy-siyosiy hayotida harbiylar omili, Qurolli kuchlarning

davlat ichki va tashqi siyosatidagi roli, harbiy to'ntarishlarning sabab va natijalari kabi masalalar yoritilgan.

Maqola umumqabul qilingan tarixiy metodlar - tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, davriy izchillik kabi metodlardan foydalanildi. Shuningdek, mavzu bo'yicha izlanish olib borgan olimlarning tadqiqotlari o'rganildi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

1950-yilda Demokratik partiya tomonidan armiyada tozalashning amalga oshirilganligi harbiylar va Demokratik partiya o'rtasidagi ziddiyatga sabab bo'ldi. Biroq, keskinliklarning oshishiga 1954-yildan keyingi o'zgarishlarning ta'siri katta bo'ldi deb aytish mumkin. Shu davrdan boshlab qo'shin tarkibida norozi bo'lgan qatlam shakllana boshladi. Xalq Demokratik partiyani qo'llamay qo'ydi. Buning asosiy sababi iqtisodiyotdagi buzilishlar edi. Yuqorilab borayotgan inflyatsiya, shahar aholisi, armiya va davlat tizimidagi fuqarolarning moddiy ahvoriga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Matbuotda tanqidlar yangray boshladi. Quyida norozilik sabablaridan bir qanchasini sanab o'tamiz:

1. Devalvatsiya bilan iqtisodiy inqiroz (dollar 2,80 dan 9 TL gacha) Inflyatsion soliq siyosati va yashashning qimmatlashishi;
2. 2.1. Qora bozor;
3. Rejadan tashqari investitsiya siyosati va korrupsiya;
4. Qonun ustuvorligi tamoyillaridan uzoqlashib, partiyaviy hokimiyatni o'rnatish;
 - 4.1. 1955 yil 6-7 sentyabr voqealari;
 - 4.2. Konstitutsiyani buzish;
 - 4.3. Tergov komissiyasi;
 - 4.4. Kirshehirni tumanga aylantirish, Malatyani ikkiga bo'lish;
5. Ziyolilar, jurnalistlar va universitetlarga bosim, cheklovlar, tutqunlik, qamoq jazolari;
6. Qonun chiqaruvchi organ o'z kuchini va qonuniyligini yo'qotishi va ijro etuvchi organning ta'siriga tushishi[2].

Noroziliklar to'liqini bilan birga mamlakatda a'zolaridan faqatgina General Gursel tanish bo'lgan harbiylardan tashkil topgan guruh paydo bo'ldi. Adnan Menderes siyosatchilar sodiqligiga qattiq ishonar edi. U shu vaqtgacha befarq bo'lib kelgan harbiylarning siyosatga aralashmaydi deb o'yladi va bu uning katta xatosi edi.

1960-yil Turkiyaning siyosiy va ijtimoiy keskinlik eng yuqori cho'qqisiga chiqqan bir davri edi. Universitet talabalari ko'chalarga namoyishga chiqdi. 1960-yil 20-aprelda Istanbul universitetining talabalari ommaviy jabr-zulmga qarshi norozilik belgisi sifatida o'tkazishgan mitingga qarshi politsiya qurol ishlatdi. Tinch

namoyishning o'qqa tutilishi xalqning g'azabini uyg'otdi va norozilik arznomalari kela boshladi. Mamlakatdagi siyosiy vaziyat keskinlashganligi tufayli favqulodda holat e'lon qilindi. Shunday bir beqaror vaziyatda Qurolli kuchlar 1960-yil 27-may kuni davlat to'ntarishini boshlab yubordi. Inenyu tarafdori bo'lgan bir nechta general Demokratik partiyani hokimiyatdan tushirish, siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal etish, mamlakatni va demokratiyani saqlab qolishning birdan-bir yechimi ekanligini anglab, ushbu qarorni qabul qilgan edilar[3]. Shu asnoda 27-may sanasida harbiylarning amalga oshirgan davlat to'ntarishi keng jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlandi va bu qon to'kilishini oldini oldi. Yashirin harbiy tashkilot o'zining sodiq qo'shinlariga tayanib, barcha gubernatorlar, prezident Boyar, bosh vazir Menderesni hamda Demokratik partiyaning majlisidagi 400 deputatni qamoqqa oldi. Anqaradagi hukumat binolari egallandi. Istanbul va boshqa shaharlarda Milliy Hamjihatlik Qo'mitasi tuzildi va bu qo'mita davlat boshqaruvini o'z qo'lga oldi. Qo'mita va u tuzgan Muvaqqat hukumatga Gursel rahbarlik qildi.

1960-yil 27-mayda general Gursel Izmiridan Anqaraga yetib keldi. Anqarada joylashgan to'ntarishga mo'ljallangan markazga tashqi ishlar vaziri bosh kotibi Salim Sarper ham yetib keldi. Generallar Turkiya hududida siyosiy parokandalik yuz bergan taqdirda AQShni Turkiyaning ichki ishlariga harbiy kuch bilan aralashishidan havotirda edilar. Selim Sarper generallarni tinchlantirib AQShni Turkiya ichki ishlariga aralashmasligiga ishontirdi. Shuning uchun davlat to'ntarishi o'tkazilgan ilk kundanoq Turkiyaning NATO, SENTO va boshqa xalqaro tashkilotlar oldidagi mas'uliyatni his qilishi va talablarni to'la bajarishi va sadoqati haqida radio orqali e'lon qilinib borildi. Chetga diplomatik aloqalar o'rnatish maqsadida yuborilgan Demokratik partiya diplomatlarining barchasi chaqirib lavozimidan olindi. Siyosiy partiyalar faoliyati taqiqlanib, ilgarigi hukumat chiqargan barcha qonunlar bekor qilindi[4].

Shunday qilib, 1960-yilning 27-mayida armiya boshchiligida Otaturk prinsiplariga qaytish shiori ostida davlat to'ntarishi muvaffaqiyatli bajarildi. Hokimiyat to'ntarish o'tkazgan yangi tashkilot — Milliy Birlik Qo'mitasi (MBQ) qo'lga o'tdi. Mamlakatning vaqtinchalik konstitutsiyasi (1961-yilning 9-iyulgacha) qabul qilindi. Unga ko'ra, MBQ oliy qonun chiqaruvchi organ deb e'lon qilindi. Unga J. Gursel raislik qildi va vaqtinchalik hukumatni ham boshqardi. 1960-yilning 14-oktabrida hukumatning sobiq a'zolaridan bosh vazir A. Menderes hamda sobiq prezident J. Boyar ustidan sud jarayoni boshlandi²⁴⁹. Ularga konstitutsiyani buzish, xalq namoyishlarini shafqatsizlarcha bostirish va 1955-yilning sentabrida Istanbulda greklarga qarshi qilingan harakatni tashkil qilish kabi ayblar qo'yildi[4].

NATIJARLAR (RESULTS)

Vaqtinchalik hukumatni shakllantirish uchun MBQ nazorati ostida 28-may kuni 3 general va 15 ta oddiy fuqaro hukumatga kiritildi. Jamol Gursel bosh vazir lavozimini egalladi va milliy mudofaa vaziri bo'ldi. Tez orada yangi konstitutsiya matnini tuzish bo'yicha komissiya tuzildi. Bu komessiya tarkibiga mashhur va obro'li professorlar kiritildi va ular konstitutsiya loyihasini tayyorlashdi[5]. 27-maydagi to'ntarishdan keyin prezident Jalol Boyar, bosh vazir Adnan Menderes, hukumat a'zolari va muhim qo'mondonlardan biri bo'lgan Alu Fuat Jebesoy ham bo'lgan Demokratik Partiya deputatlari, partiya boshqaruvchilari, askarlar va ba'zi yuqori darajadagi jamoat tashkilotlari vakillari qo'lga olinib Yassi orolidaga harbiy turmaga jo'natildi. Yassi orolida sud 1960-yil 14-oktabrda boshlandi va 1961-yil 15-sentabrgacha davom etdi. Sud qarori bilan 15 kishi o'limga hukm qilindi[6].

1961-yilning 27-mayida Ta'sis majlisi konstitutsiyaning yangi matnini qabul qildi va uni referendumga qo'ydi. Referendum 9-iyulda amalga oshirildi va unda 10.3 mln kishi qatnashdi. Yangi konstitutsiya Senatni tikladi. Endi Turkiya Buyuk Millat Majlisi ikki palatadan Milliy palata va Senatdan iborat bo'ldi. Milliy palata – 450 kishidan, senat 150 a'zodan iborat bo'ldi. Senatning asosiy vazifasi – Milliy palata ustidan nazorat olib borish edi. President 7 yillik muddatga saylanardi va Milliy palata deputatlari orasidan 40 yoshga to'lgan va oliy ma'lumotga ega bo'lishi shart edi. Prezident ikki palata qabul qilgan qonunni ikkinchi bor ko'rib chiqish uchun qaytarish, bosh vazirni ta'yinlash, konstitutsiyaga binoan Milliy palatani tarqatish, yangi saylovlar qabul qilish kabi huquqlarga ega edi. U bir vaqtning o'zida qurolli kuchlar bosh qo'mondoni hisoblanar edi. Vazirlar Kengashi Milliy palata oldida kollektiv ma'suliyatga ega edi. Yangi konstitutsiyaga binoan Konstitutsion sud joriy etildi. Uning vazifasiga majlis qabul qilgan qonunlar konstitutsiyaga muvofiq bo'lishini nazorat qilish, prezident va vazirlar ustidan sud nazoratini o'rnatishdan iborat edi. Konstitutsiyaning alohida bo'limlaridan davlat majburiyatlari belgilab berildi[7]. Bu majburiyatlar quyidagilardan iborat :

- ishchilarni normal mehnat sharoiti bilan ta'minlash;
- bolalar va ayollar mehnatini himoya qilish;
- bayramlarda va har yilgi pullik dam olish kunlarini ta'minlash;
- kasaba uyushmalari tuzish huquqini berish;
- namoyish o'tkazish huquqi va boshqalar.

Siyosiy partiyalar faoliyatining huquqiy asosini yaratish ehtiyoji tufayli 1965-yilda siyosiy partiyalar to'g'risidagi qonun qabul qilindi. Mazkur huquqiy asos davlatning siyosiy partiyalar ustidan nazoratini taminladi. Ma'lumki, har bir siyosiy partiyaning tarixiy asosi va kelajakdagi vorisi bo'ladi. Ragip Gumushpala tomonidan

tashkil etilgan liberal va konservativ g'oyalarni targ'ib etuvchi Adolat partiyasi (AP) Demokratik partiyaning vorisi sifatida faoliyat olib bordi. 1961-yildagi saylovlarda AP 34.8% ovoz oldi va Respublika xalq partiyasi bilan birga Turkiya tarixidagi ilk koalitsion hukumatni tashkil etdi[8].

1961-yilgi konstitutsiya amalda 1924-yilgi konstitutsiyadan farq qilar edi. Yangi Konstitutsiya Turkiya Respublikasini siyosiy partiyalar va boshqa demokratik erkinliklarni barpo etish huquqini tasdiqlovchi, milliy demokratik, dunyoviy, ijtimoiy va huquqiy – davlat deb e'lon qildi. Shunday qilib yangi konstitutsiya, boshqaruv shaklining respublika, dunyoviy, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati mustaqilligini, vakillik organlarining tanlanishi va o'zgarishini tasdiqladi. Konstitutsiya ijro hokimiyatini kuchaytirib yubordi, TBMM tuzilishini o'zgartirdi. Mulkchilik masalalariga, iqtisodiyotga davlat aralashuvi alohida bo'limga berildi. Ijtimoiy – iqtisodiy hayotga davlatning keng aralashuvini e'tirof qilish, shubhasiz, Turkiya rivojlanish darajasi klassik shakldan farq qilishidan dalolatdir, ya'ni o'zida g'arb burjua tizimini namoyish etgan edi. 1961-yilgi konstitutsiyaning o'ziga xosligi shunda ediki, Turkiya sharoitida ijtimoiy qatlamda byurokratiya va chinovniklarning barcha darajalari ko'rsatib o'tilgan edi. Mamlakatda 1961-yil 24-sentyabrda saylovlarga quyidagi rasman to'rtta partiya saylovoldi kampaniyani boshladi: Xalq Respublika Partiyasi (JXP), Adolat Partiyasi (AP), kam sonli – Yangi Turkiya Partiyasi (YTOP) va Respublika Qishloq Milliy Partiyasi (RQMP). Prezident va boshqa rahbarlarni saylash bilan bog'liq qiyinchiliklar paydo bo'ldi. Harbiylar aralashuvidan keyingina J. Gursel Turkiya prezidenti etib saylandi, hukumat raisi lavozimiga JXP rahbari I. Inenyu tayinlandi [9].

1961-1965-yillar Turkiyaning kelgusi taraqqiyot yo'li xususida keskin siyosiy kurashlar yillari bo'ldi. Bu davrda 4 marta hukumat almashdi. Nihoyat, 1965-yildagi parlament saylovida Adolat partiyasi g'alaba qozondi. Bu partiya bug'doyning narxi ko'tarilmasligini dehqonlarga va'da qildi, diniy qatlamning ko'magi ostida kurdlarning qo'llab quvvatlashiga erishdi[10].

1960-yillarning oxirlarida butun dunyoda bo'lganidek, Turkiyada ham talabalar harakatlari, ishchi mitinglari keng qanot yozdi. Bundan tashqari mamlakat ichki siyosatiga Amerikaning aralashuvi kuchaydi. Mamlakatning ham iqtisodiy, ham siyosiy sohalarida tarang vaziyati yuzaga keldi. Bu jarayonlar natijasida mamlakat va Otaturk g'oyalarining himoyachisi bo'lgan armiya yana mamlakatning boshqaruv masalasida o'z so'zini ayta boshladi[11].

Harbiy to'ntarishdan harbiylar xohlaganicha hukumat tuzgan bo'lsa ham kelishmovchiliklar hali ham tugamagan edi. Chunki harbiylarning ichida ham turli qarashdagilari mavjud edi. Masalan harbiy maktab boshlig'i Ta'lat Aydemir bir

necha bor 60-yillarda harbiy to‘ntarish qilishga harakat qiladi, lekin bu boshqa harbiy tashkilotlar tomonida to‘xtatib qolindi. Harbiy to‘ntarishni amalga oshirgan harbiylar hech qachon jazoga tortilmas edi. Ular nafaqaga qadar ishlar, keyin esa siyosiy partiyalarda o‘z faoliyatini davom etirar edi.

1960-yilgi harbiy to‘ntarish Turkiya siyosiy tarixida burilish nuqtasi bo‘ldi. Davlat to‘ntarishi ortidan sobiq hukumat a‘zolari sud qilindi, ba‘zilari qatl qilindi. 1961-yilda yangi konstitutsiya tayyorlanib, referendumga qo‘yildi. Bu konstitutsiya Turkiyani ko‘ppartiyaviy demokratik tizimga o‘tishga yo‘naltirdi. Quyida 27-may harbiy to‘ntarishi natijalar keltirilgan:

1 Bu harbiy to‘ntarishlar ibtidosi bo‘ldi va keyingi to‘ntarishlar an‘anasiga yo‘l ochdi;

2 Sud jarayonlarining siyosiy lashishiga olib keldi. Bungacha sudlar bosim ostida, qasos quroli vazifasini bajarayotgan edi;

3 Qatl (Menderes, Po‘latkan, Zorlu) yana bir bor ijtimoiy qutblanishni qo‘zg‘atdi;

4 1961-yil Konstitutsiyasi qabul qilindi. So‘z yuritilayotgan konstitutsiya Turkiya tarixidagi eng liberal konstitutsiya bo‘lsa-da, joriy qilingan tartib bilan oldingi davrdagi kabi holatda edi. Bu o‘zi bilan yangi muammolarni keltirib chiqardi;

4.1 Vakolatlarning keskin bo‘linishi;

4.2 Parlament ustunligi tizimi o‘rniga konstitutsiyaning ustunlik tizimi: Konstitutsiyaviy sud;

4.3 Ikkilik parlament tizimi: Milliy Assambleya + Senat: TBMM.

5 Rejali iqtisodiyot uchun DPT tashkil etilishi;

6 Armiyaning siyosatdagi ta‘sirining kuchayishi, yangi davlat to‘ntarishiga urinishlar;

7 MGKning tashkil etilishi va armiyaning siyosatdagi ta‘sirini institutsional ravishda oshishi[12].

To‘ntarishning muhim oqibatlaridan biri harbiy kuchning siyosiy sohada ta‘sirchan rol o‘ynashda davom etishi edi. Turk Qurolli Kuchlari to‘ntarishdan keyingi davrda siyosiy jarayonga aralashish vakolatiga ega bo‘ldi va bu vakolatdan mamlakat barqarorligini ta‘minlash uchun vaqti-vaqti bilan foydalandi.

XULOSA (CONCLUSION)

Mavzuni o‘rganish davomida kishida beixtiyor nega aynan harbiylar to‘ntarish tashkilotchisi bo‘lgan degan fikr uyg‘onadi. Shu o‘ringa bir qancha faktlarni keltirib o‘tamiz. Bizga ma‘lumki harbiylar azal – azaldan mamlakat boshqaruvida va ijtimoiy

– siyosiy hayotida yetakchi bo‘lgan. Bundan tashqari jamiyatning harbiylar bo‘g‘inida to‘ntarish o‘tkazish uchun kuch ham jasorat ham yetarli edi. Turkiyada armiya Otaturk tamoyillarining himoyachisi bo‘lishi bilan birga, demokratiyaning tayanchi ham hisoblanadi. Albatta Turkiyada harbiy to‘ntarishlar o‘tkazilgandan keyin demokratik islohotlar davom ettiriladi. Misol uchun 1961-yilgi umumiy saylovlar oxirida Prezident J.Gursel hukumatni shakllantirish vazifasini eng ko‘p ovoz olgan Respublika Xalq partiyasi raisi sifatida I.Inenyuga beradi va natijada Turkiya parlamenti tarixidagi birinchi koalitsion hukumat Respublika Xalq partiyasi va Adolat partiyasi o‘rtasida tashkil etiladi.

1961-yilda mamlakatning yangi konstitutsiyasi qabul qilinadi, siyosiy partiyalar tuzilishiga ruxsat beriladi. Qolaversa mamlakat aholisining turmush darajasi oshadi. Inflyatsiya darajasi tushadi. Qishloq xo‘jaligi, tekstil, energetika sohalarida bir qancha amaliy islohotlar o‘tkaziladi. Shu sababli bu to‘ntarishlarning ahamiyati juda katta.

Turkiyaning yangi tarixida 1960-yilgi harbiy to‘ntarish mamlakatning siyosiy va ijtimoiy tuzilishidagi muhim burilish nuqtasidir. To‘ntaruvdan so‘ng demokratik tuzumning o‘rnatilishi va konstitutsiyaning yangilanishi Turkiyaning siyosiy tizimini shakllantirishda samarali bo‘ldi. Biroq harbiy aralashuvlarning doimiy takrorlanishi mamlakatdagi demokratik jarayonlarning beqarorligiga va ijtimoiy keskinlikka olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бедрик А.В, Волошина Е.Е, Губарев И.В. Турецкий политический процесс в 1960-Х – начале 1970-Х Гг.: Попытки реинтеграции ислама в Кемалистскую модель государства. – Кировский р, РИНХ, 2018. – С. 36.
2. Hakkı U. Türkiye’de askeri darbeler ve nedenleri üzerine bir analiz denemesi. – Izmir, Dokuz Eylül Üniversitesi. Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi, 2020. – S. 86.
3. Киреев Н.Г. История Турции: XX век. М.: Крафт+, ИВ РАН, 2007. –С. 305
4. O‘sha manba. – С. 308.
5. Demiriz M. Askeri darbeler ve Türk dış politikası. – Ankara, Atilim üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, 2011. –S. 48-49.
6. Yiğit E.S. 27 mayis 1960 darbesi sonrası çok partili hayata geçiş sürecinin ve 1961 seçimlerinin basına yansimasi. – Yozgat, Yozgat Bozok üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü tarih anabilim dalı, 2019. – S. 47.
7. Abdulvahap A. Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. – Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi IIBF Dergisi, 2014. – S. 61-62.

8. Özgül B. Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları. – Isparta, 2002, - S. 121.
9. Gökçen. S. İki darbe arası türk demokrasisi. – Anqara, Ankara Üniversitesi Türk Inkılâp tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 2020. – S.244-245.
10. Kasapsaraçoğlu M. Soğuk avaş döneminde Türkiye'de yapılan askeri darbeler ve ABD. – Antalya, Bilim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. Gaziantep University Journal of Social Sciences. - 2020. – S.
11. Abdulvahap A. Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. – Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi IIBF Dergisi, 2014. – S. 60-61.
12. Hakkı U. Türkiye'de askeri darbeler ve nedenleri üzerine bir analiz denemesi. – Izmir, Dokuz Eylül Üniversitesi. Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi, 2020. – S. 87.
13. Onaran.B. İhtilalci ve tarih: Talât Aydemir'in hatıratında zaman ve siyaset, - Istanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022. –S.64.

LIFE GIVEN TO PEOPLE

L.S.Yuldasheva

PhD., philosophy sciences, Tashkent State Dental Institute

ABSTRACT

This article devoted to the philosophical views of the scholar Abu Ali Ibn Sina, including mental potential, its impact on the functioning of the soul, and the four stages of the soul.

Keywords: *universe, mental potential, soul activity, divine spirit, ideal man.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена философским взглядам ученого Абу Али ибн Сины, в том числе умственному потенциалу, его влиянию на функционирование души и четырем стадиям развития души.

Ключевые слова: *Вселенная, психический потенциал, деятельность души, божественный дух, идеальный человек.*

INTRODUCTION

Mankind knows and respects Ibn Sina Abu Ali al-Husayn ibn Abdullah ibn al-Hasan ibn Ali - the highest peak of world culture, one of the great figures of the early Renaissance. The works of the encyclopedic scholar have to enumerate all the sciences known in the Middle Ages. This rich scientific and spiritual heritage of the scholar deserves the great title of "Shaykhur-Rais" (Chairman of Scholars) for his great contribution to world civilization.

According to Ibn Sina, philosophy is the science of existence. And existence is eternal. The eternal existence of the universe in turn is due to the fact that the universe has its own eternal cause and eternal driving force. So, the eternal driving force, that is, God, is the basis of any movement, development. The essence of everything is matter, matter manifests itself in various forms. Just as a body is not without matter, matter is not without form. Hence, according to the scientist, just as the body and its form are inseparable, so matter and form are inseparable. Matter is related to motion, space and time.

According to Ibn Sina, everything has a cause and effect, and nothing in the human world and event in the universe does not happen by itself, without a cause. "Knowing everything," he said, "if there are causes for those things, you must first know them." In medicine it is necessary to know the causes of health and disease.

Health, illness and their causes are sometimes evident and sometimes secret, and are achieved not by feeling, but by reason, thinking based on signs."²⁵⁰

Ibn Sina believed that each person is a special world, that he is independent and unique. At the same time, he is unlike any other. This means that each person has his own spiritual world, his own spiritual power. A spiritually alive, spiritually energetic person will be active and strong-willed. He can protect himself in any conflicts. Of course, the mind also plays an important role in this. The power of the human mind is that it acquires its own position and prestige, in a word, its essence is in the mind. The mind defines man. Only the mind separates pleasure and suffering, restrains passions, and prevents the development of bad habits. Only an intelligent and virtuous person deserves the highest level of respect.

MATERIALS AND METHODS

When thinking about the universe and man, Abu Ali ibn Sina used the word "Ma'ad" in his work "Al-Ishrah" - "Enlightenment". According to him, ma'ad is a place. Ma'ad is the first place of things and situations, and things and situations leave this place and then return to it. In his teaching, the soul is eternal, the body is changeable, the material world-body lives its life and disappears, and the soul leaves one body and settles in another. In this sense, the life of the soul is long and infinite. It has an infinite rotational motion. This is defined in philosophical thinking as incarnation and reincarnation.

Answering the question of what the soul is, the great thinker said, "The soul is in the body, but not the state of the body. He concluded that, the soul is the life dynamism for the body, it moves it, it drives the blood in the arteries, it mobilizes all the organs."²⁵¹

Ibn Sina, while talking about the state of the soul, the laws of its motion, put forward his own philosophical views and absolutely unique principles. In particular, the ma'ad is the space and state of the soul, and after the soul leaves the body, it returns to its original state and space. Such a circular motion was expressed by the thinker before and after, in the form of beginning and end. When the body dies, the soul resides in another space. Continuing his thought, the essence of the soul is light, and the soul is irradiated in the state of ma'ad, but all souls are divided into four stages because of their diversity.

²⁵⁰ Abu Ali ibn Sina. The Canon of Medicine. 1-book. Tashkent, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 1954 5-6pp.

²⁵¹ Qabulniyazova G.T. The human problem in the philosophy of life of the thinkers F. Nietzsche and A. Bergson. Institute of Philosophy and Law - T.: 2010 35 p.

The soul of the first stage is the soul of people who strive for perfection in this life. The stronger the physical and material barriers in the lives of these people, the stronger their quest for perfection. The souls at this stage are the souls who have attained perfection in life on earth, overcoming the feelings of the body such as lust and greed. The place of these souls in that world is heaven. In the state of ma'ad, these souls radiate and become light themselves. Ibn Sina called these souls radiant souls.

The souls in the second stage are the souls who know the way of truth and purification. But they cannot fight the feelings of lust and greed in their bodies. Souls at this stage suffer because they have not attained perfection in life on earth. These souls, after being separated from the body, receive the blessings of Allah and ascend.

The souls of the third stage are the souls of human beings who do no harm to anyone but do not strive for perfection. This state of souls is reminiscent of the state of straw that revolves around the whirlpool of life. The condition of souls who do not strive for perfection is miserable, they are forced to suffer in the whirlpool of life. In the state of ma'ad, these souls will not have a place in Paradise, but they will also be free from the torments of Hell. Their place is purgatory.

The thinker described the souls in the fourth stage as sinful souls. The souls at this stage are the souls of sinful people who have done evil and violence during their lifetime. All the evils they have done in the state of ma'ad will return to themselves. This means that not only the soul but also all the good and bad things he does will enter the state of ma'ad. In this regard, the words of the great thinker, our ancestor Abu Nasr al-Farabi, "The essence of man is in the mind, the essence of the mind is in action," were justified. Indeed, the human essence of man is in the mind. His character, his behavior, occurs within the realm of the mind. In other words, the mind cannot be held by the hand and seen by the eye. Man thinks, reacts, and acts within his mind. Only it develops, is formed, is filled with power through the soul.

RESULT AND DISCUSSION

According to Ibn Sina, the human soul is self-aware at a high stage of development and, as a result, becomes an active mind. The active mind is the activity of the soul, and it is completely different from the individual mind in its state of reflecting the external world. Through the active mind, the human soul is connected to the universal soul, and the human soul attains the vision of the universal soul. Hence, the active mind is not a reflection, but the power of will and love to reach the vision of the beloved, that is, the vision of God.

The more the soul understands itself, the more spiritually it understands itself. It is in this process that he perfects, develops and becomes a fully mature and well-rounded, active and creative person. During the process of self-improvement of the soul, the process of development and fullness of the soul, the man-human-person formula finds its solution. In other words, a helpless, mentally retarded, insensitive, empty-hearted, weak-minded person becomes an active member of society through the soul and spirit, the highest value of being human. He becomes an honorable and respectable person who realizes his inner creativity, inventiveness potential, and is able to organize his own life.

If this process endures continuously and effectively, a person will become a social activist who will be able to attract the attention of the public and find solutions to important and pressing problems of society, as his life experience will be enriched, his worldview will expand and his intellectual potential will increase. For this, it is important for a person to choose the path of goodness, to show more of his mental potential under the influence of soul and spirit.

According to the scholar, the pursuit of goodness is the essence of human life and the essence of the soul, which is the life energy. As the soul passes from this mortal world to the eternal world, it returns to its original space, and the soul that has attained perfection in this space joins the universal mind, the universal spirit. As a result of this union, the human soul becomes light and ascends to the level of an angel. Thus, Ibn Sina considers the active mind to be the activity of the higher stage of the soul.

CONCLUSION

Such views of the scholar are inherent in Eastern philosophy. The study of the rich scientific and spiritual heritage of Abu Ali ibn Sina has gained momentum to this day, and the science of sinology has developed extensively. "The Canon of Medicine" is published in almost all leading countries of the world in their native language and are widely used in traditional medicine and alternative medicine. The holding of international scientific and practical conferences on alternative medicine in Uzbekistan is a bright confirmation of our opinion.

The establishment of international Ibn Sina centers, foundations, the publication of scientific journals related to the name of the scientist. As well as the naming of cities, villages, hospitals, sanatoriums, schools, libraries, and the establishment of the Republican State Prize named after Ibn Sina and scholarships is a testament to the importance of the rich scientific heritage created by our great ancestor. The great rich spiritual and scientific heritage of Abu Ali Ibn Sina, whose name is attached to world civilization and advancement, lives on for centuries and generations.

REFERENCES

1. Abu Ali ibn Sina. The Canon of Medicine.1-book. Tashkent, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 1954.
2. Ancient and medieval Western European philosophy. T. Sharq. 2003.
3. Yuldasheva, L.S.. "THE SPIRITUAL WORLD OF EVERY INDIVIDUAL IS HIS SPIRITUAL POWER" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 3, no. 2, 2023, pp. 666-670.
4. Juraev N.Q. Nietzsche perception. T.Yangi asr avlodi. 2015.
5. Юлдашева, Л.С. (2023). МУХАММАД ИҚБОЛ ДУНЁҚАРАШИДА ИНСОН МУАММОСИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (5), 781-785.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ – ИСЛОҲОТЛАРНИНГ БОШ МАҚСАДИ

Темирова Светлана Владимировна

«Халқаро оммавий ҳуқуқ» кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Олий таълимда таълим сифатини ошириш – ислоҳотларнинг бош мақсади шунингдек ушбу ислоҳотларнинг бугунги кундаги аҳамияти ҳамда Замонавий жамият, педагогик усуллар, илғор технологиялар, анъанавий дарс технологияси, лойиҳалаштирилган таълим, шахснинг ривожланиши, таълим технологияси, таълимга технологик ёндашувлар ҳақида тухталиб утилган.

Калим сўзлар: *замонавий технологиялар, Олий таълим, талаба ёшлар, фан соҳалари, замонавий технологиялар, инновацион таълим, таълим сифати.*

ABSTRACT

This article focuses on improving the quality of education in higher education - the main goal of iclohotlap, as well as the importance of these reforms today, as well as modern society, pedagogical methods, advanced technologies, traditional lesson technology, designed education, personality development, educational technology, and technological approaches to education.

Key words: *modern technology, higher education, student youth, fields of science, modern technology, innovative education, quality of education.*

КИРИШ

XIX-XX асрлар давомида фан ва маданият тараққиёти жиҳатидан Европа минтақаси бошқалардан узил-кесил илгарилаб кетди ва натижада “жаҳон фани”, “умуминсоний кадриятлар” деганда биринчи навбатда Европа маданияти унсурлари тасаввур этила бошланди. Янги даврдаги бу минтақанинг ютуқлари кўп жиҳатдан маданий интеграция жараёнлари билан боғлиқ. Бу даврда Европа халқлари (инглизлар, немислар, французлар ва ҳ.к.) минтақа миқёсидаги ўзаро маданий ахборот алмашинув доирасидан чиқиб, ўзга минтақаларда яралган бойликларни ўзлаштира бошладилар. Шарқшунослик кенг ривож олди. Турли фан соҳалари шарқшуносларнинг ютуқларидан ижодий фойдалана бошладилар. Европаликларнинг Осиё ва Африка мамлакатлари ва халқлари ҳаётини ўрганиши, бир томондан, уларнинг олам ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириб, турли минтақа халқларининг бир-бирларини тушуниш, ўзаро эркин мулоқот қилиш имкониятларини оширган бўлса, иккинчи томондан, муайян ғаразли

кучлар учун ўзларига қараганда иқтисодий ва ҳарбий жихатдан заифроқ бўлган юртларни босиб олиш, қарамлик асоратига солишга бўлган интилишлари йўлида хизмат қилди. Мамлакатимизда сўнгги йилларда амалга оширилаётган олий таълим тизими борасидаги ислохотлар олий таълим сифатини оширишга йўналтирилганлиги билан аҳамиятлидир. Бу эса, ўз навбатида, замонавий технологиялар, инновацион таълим ва тарбия жараёнларини тадқиқ этишни тақозо этмоқда. Таълимнинг муайян тури ёки модели таълим тизимини қамраб оладиган жамият элементлари ўртасида ўрнатилган қонуниятлар ва қоидалар таъсири остида шаклланади. Ижтимоий тизимнинг муайян турини тавсифловчи ижтимоий-маданий моделлар (умумий даражадаги қонунийлик) педагогик қонуниятларнинг табиатини белгилаш орқали таълим жараёнида ҳам яққол намоён бўлади. Агарда, жамият элементлари орасидаги боғлиқлик беқарор бўлиб қолса, ёки, тез ўзгариб бораётган бўлса, бунда жамиятнинг табиий қонуниятларини аниқлаш нисбатан қийин кечади.

Натижада, ўқув жараёнининг элементлари ўртасидаги боғлиқлик ҳам беқарор тусга киради, муайян бир таълим турининг парчаланишига олиб келади. Шунингдек, янгича ижтимоий тузилмага монанд педагогик қонуниятларни аниқлаш ва ажратиб олиш жараёни қийин кечади. Оқибатда, мос келувчи таълим жараёнини лойиҳалаштиришнинг тамойил ва қоидаларини аниқлаш имконсиз бўлади. Бу ҳолатда, таълим жараёнининг асосий тамойилларини белгилаш ва таълим жараёнини ташкил этишда педагогика фақатгина билимга таянади. Амалий фаолиятда шахс ўз меҳнатини самарали ташкил этишни хоҳлайди. Бу эса, албатта, инсонни мантиқий фикрлашга мажбур этади. Мантиқий фикрлаш бошқарувнинг олий даражаси ва қуролидир. Тараққиётнинг барча босқичларида, жамиятни, жамоани қобилятли, билимли кишилар бошқаришига эҳтиёж бўлган. Бошқарув назариясининг такомиллашиб бориши натижасида барча соҳани бошқариш усули ва меҳнат методологияси юзага келади. Бошқарув назариясида бошқарув тизими, босқичи, муддати ва жавобгар шахслар кўрсатилади. Бошқарувда назариянинг самараси кўп жихатдан ушбу жараённинг асосланганлигига боғлиқдир. Ўзбекистонда бошқарув тизими хусусан, таълимнинг муассасаларининг менежменти асосий эътибор қаратилаётган муаммолардан биридир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Биз кўплаб дастурларни қабул қилмоқдамиз, лекин уларни амалга оширадиган, ташаббускор ва ватанпарвар, юқори малакали кадрлар етарлими? Олий ўқув юртларида тайёрланаётган мутахассислар олдимизга қўйилган бундай улкан вазифаларни бажаришга қодирми? Уларга таълим бераётган

ўқитувчи ва профессорларнинг билим ва малакаси давр талабига жавоб берадими? Минг афсуски, бу саволларга жавоб бериш осон эмас²⁵². Бу фикр таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари фаолиятини танқидий баҳолашлари албатта ўринлидир. Мамлакатимизда таҳлил қилиш, тезкор ва тўғри қарор қабул қилиш кўникмаларига эга кадрларга бўлган талабнинг юқорилиги ҳеч кимга сир эмас. Мавжуд вазиятда ҳар бир профессор-ўқитувчи ривожланган мамлакатлар илғор тажрибасини чуқур ўрганган ҳолда таълим-тарбия жараёнига ушбу соҳадаги энг сўнгги ютуқларни татбиқ этиши долзарбдир. Ўзбекистонда олий таълим жараёнида ҳам тизимли равишда шаклланишда ва инновацион таълим жорий этилмоқда. Хусусан, олий таълим тизимида бошқарув тизими замонавий коммуникация технологиялари асосида такомиллашмоқда.

Маълумки, «таълим сифати» тушунчаси 1998 йилда Париж шаҳрида олий таълим ва унинг сифатини янада такомиллаштириш тўғрисида ўтказилган бутун дунё конференциясида ўзининг халқаро номини олган. Ушбу конференцияда 29 та давлат иштирокида таълимнинг сифатини таъминлаш таълим муассасаларининг узоқ вақтга мўлжалланган стратегик вазифаси эканлиги таъкидланганди. Илмий фалсафий адабиётларда таълимга оид сифатнинг моҳиятини очиб берувчи ягона ёндашув йўқ. Олий таълим учун хос бўлган хусусиятлардан келиб чиқиб, файласуфлар ҳам, педагоглар ҳам бошқа фан вакиллари томонидан ягона таърифни келтириш жуда қийин масала ҳисобланади. Чунки унга таъсир этувчи бир қатор объектив ва субъектив омиллар борки, бу ягона таърифни келтиришга халақит беради. Шунингдек, дунёда идеал ҳисобланган таълим тизими мавжуд эмаслигини инобатга олсак, янгича талабларни қўйиши Таълим сифатини доимий равишда янгилашни талаб этади. Янги кашфиёт ва ихтиролар пайдо бўлиши ҳам таълимда ижтимоий ўзгаришларни амалга ошириш эҳтиёжини юзага келтиради.

Таълим сифатини таъминлашнинг омиллари сирасига мутахассислар қуйидагиларни киритишади: а) таълим муассасалари; б) профессор-ўқитувчилар; в) талабалар, битирувчилар; г) ота - оналар; д) истеъмолчилар, кадрлар буюртмачилари. 1998 йилда ЮНЕСКО томонидан ташкил этилган олий таълим муаммоларига бағишланган бутун дунё конференциясида XXI аср учун олий таълимнинг бутун дунё декларацияси қабул қилинди. Декларацияда таълимнинг сифатига алоҳида эътибор қаратилди.

²⁵² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Тadbirkorлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг VIII съездидаги “Демократик ислохотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир” мавзусидаги маърузаси. Т.: 20.10.2016 йил.

Олимлар фикрларига мурожаат қиладиган бўлсак, Джим Коллинз шундай таъкидлайди: «Буюк компанияларнинг раҳбарлари қайта ташкил этиш жараёнини ўз жамоасига керакли инсонларни олиш ва кераксиз инсонлардан қутилишдан бошлаган. Шундан сўнг улар қайси томонга сузишни танлаганлар. Асосий ғоя барча нарсаларни кадрлар ҳал қилади, нима деган сўздан ким деган сўз муҳимроқ. Чунки кадрлар – стратегия, бу ташкилий тузилма, бу тактика. Компаниялар бугунги кунда янги сифат босқичига ўтиш учун ўз асосларини яратиши зарур. Менинг фикримча, бу саволнинг фундаментал жавоби кадрлар масаласи ҳисобланади. Бир сўз билан айтадиган бўлсак, «Джим Коллинзнинг ушбу фикрлари бугунги кунда кадрлар тайёрлаш сифати таълим сифатига мувофиқ бўлиши лозим, деган сўз билан мос келади. Бунинг учун таълим муассасаларида инновацион фаолиятни олиб боришга қодир бўлган юқори малакали кадрларни тайёрлаш лозим. Бир сўз билан айтганда, кадрларни пухтароқ тайёрламасдан туриб, уларни қадрига етмасдан туриб бирор-бир соҳада муваффақиятга эришиб бўлмайди.

Олий таълим муассасалари фаолиятида таълим дастурларини баҳолаш таомилларини такомиллаштириш каби вазифалар ечимини топишни юклатмоқда. Чунки олий таълим, ўз навбатида, элитар таълим ва мутахассис тайёрлашнинг асосий бўғини бўлиб, жамиятга кириб бориш, ўз ўрнини топиш учун пойдевор вазифасини бажаради.

Шиддатли технологик ва ижтимоий тараққиёт жараёни жамият ўзгаришининг замонавий талабларига тезда мослашиш ҳамда ҳар қандай вазиятларда профессионал ва ижтимоий мақсадларга ечим топа олиш, мустақил билим ва кўникмаларни эгаллаш қобилиятини талаб этмоқда. Бугунги кунда, фақат фикрлаш қобилиятининг ўзи камлик қилади. Таълим тизимини давр талабларига мослаштириш оламшумул муаммога, буни тушуниш эса таълим тизимида давлат, жамият ва фуқаролар муносабатининг асосий белгисига айланди. Ўзбекистонда олий таълимни халқаро тажрибалар асосида ривожланмоқда ва таълим тизимидаги муаммоларни ҳал қилишда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўз навбатида Осиёда нуфузи жиҳатдан юқори бўлган Жанубий Корея таълим тизимининг асосий хусусиятларидан бири корес ва инглиз тилида тенг таълим олиш имкони бўлса, иккинчиси хорижий талабалар учун осиклиги ҳамда махсус стипендиялар тизими мавжудлигидир. Шунингдек, Сингапурда ҳам ўз она тили ва инглиз тилида тенг таълим олиш имконияти Жанубий Кореяга ўхшаш бўлса, лекин мутахассис фанларнинг моҳиятидан келиб чиқиб фақат соҳага алоқадор фанларни чуқур ўрганиш белгиланганлиги Сингапур

таълим тизимининг ўзига хослигидир. Хорижлар талабаларнинг ишлашларига имкон берилмаслиги фақат таълимда банд бўлиши кераклиги қатъий талаблардан бири сифатида сингапурда қабул қилинган. Тайванда ҳам олий таълим тизимининг ўзига хос механизмларидан бири давлат ва хусусий университетларнинг тизими йўлга қўйилганлигининг истиқболларидир. Олий таълим тизими юқори технологиялар шароитида ишлай оладиган мутахассисларни тайёрлашга йўналганлиги асосий хусусиятидир. Гонконг олий таълим тизими Британия тизими асосида ташкил этилади, лекин шарқона бағрикенглик, меҳнатсеварликка асосланади.

Олий таълим тизимида ахбороттехникаси: талабаларга таълим беришни янада самарали фаолиятга айлантириши мумкин. У консултатив функцияларнинг катта қисмини бажаришга қодир. Бу талабаларга ўқув режалари ва дастурлари, бўлажак мутахассислар, ўрганилувчи фанлар, уй вазифалари ҳақидаги сўровларга зудлик билан жавоб олиш имконини беради. Мамлакатимизда олий таълим тизимини сифат босқичига кўтариш борасида сўнгги уч йил ичида бир қанча ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалиётга фаол жорий этиб келинмоқда. Ана шундай муҳим стратегик ҳужжатлардан бирида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябридаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»²⁵³ ги Фармонида белгиланган устувор вазифаларнинг моҳияти ва мазмунига эътибор берсак, унинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда муайян вазифаларни изчиллик билан амалга ошириб бориш назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорида кўрсатилганидек, олий таълим муассасаларини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари воситалари билан таъминлаш, талабалар, ўқитувчи ва ёш тадқиқотчиларнинг жаҳондаги илғор таълим ресурслари, илмий адабиётлар ва маълумотлар базаси бўйича электрон каталогларга кириш имкониятини кенгайтириш бугунги куннинг долзарб масаласига айланиб улгурган²⁵⁴. Ҳақиқатдан, таълим тизимларида менежмент соҳасидаги янгиланишлар, таълимнинг мазмунини, уни ташкил этиш шакллари ва усуллари ўзгартириш, таълим жараёнининг бутунлай янгича технологик таъминотини яратиш йўли

²⁵³ www.lex.uz.

²⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909 сон.

билангина давр талабларига жавоб беришлари ва ривожланишнинг ҳақиқий ресурсига айланишлари мумкин.

Ўз сифати билан айрим мамлакатларнинг ва бутун инсониятнинг ривожланиш даражаси ва сифатини таъминлашга қодир бўлган таълим модели, таълим бошқаруви – узлуксизлик ва тизимлийлик, инсонпарварлик ва индивидуаллик талабларини қаноатлантириши лозим. Бу эса ўз ўзидан таълим менежментини фаол ривожлантириш механизмларига эга бўлиш, яъни муҳим хусусият – тизимли ёндашув билан тавсифланиши даркор. Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичида таълим ривожланишнинг асосий ресурсларидан бирига айланса, инновацион омил ривожланишнинг муқаррар элементи ҳисобланади.

Айтиш мумкинки, фармонда белгиланган вазифаларни истикболда амалиётга фаол тадбиқ этиш орқали олий таълим тизими сифатини ошириш билан бир қаторда, дунёда мамлакатимиз нуфузи ва обрўсининг ошишига ҳамда дунёнинг етакчи мамлакатлари тараққиёти даражасига эришиш учун хизмат қилиши шубҳасиздир» Шунингдек, Фармонда назарда тутилган мамлакатимиз аҳолисининг олий таълимнинг қамров даражасини ошириш орқали фалсафанинг асосий қонунларидан бири «миқдор ўзгаришлари билан сифат ўзгариши»га²⁵⁵ ўтиш орқали сифатли кадрлар тайёрлаш йўлга қўйиш ва кадрлар ўртасида соғлом рақобат муҳитини ривожлантириш, пировард натижада сифатли кадрларга бўлган эҳтиёжни қондириш учун маълум маънода хизмат қилади.

Бунинг учун таълим жараёнига ўқитишнинг замонавий педагогик технологияларини жорий этиш орқали ўқув жараёни самарадорлигини ошириш ҳамда таълим сифатини янада яхшилашга эришиш лозим. Бу хусусда Президент Ш.М.Мирзиёев шундай кўрсатма берган: «Мамлакатимизда илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун, аввало, ёш, иқтидорли кадрлар зарур. Шуни назарда тутган ҳолда, биз сизларнинг бой билим ва тажрибангизга таянамиз. Шу мақсадда сизларни, илмий йўналишларингиздан келиб чиқиб, республикамиздаги олий ўқув юртлири, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларига ҳамда ишлаб чиқариш корхоналарига, вазирлик ва идораларга, йирик банкларга бириктиришни лозим топдик

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.

Бугунги кунда биз педагогика соҳасидаги илғор усул ва технологияларни кенгроқ ва чуқурроқ ўзлаштиришимиз, уларни ўз минтақамизга мос ҳолда

²⁵⁵ Фалсафа асослари / Тузувчи Қ.Назаров. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 2005. – Б. 151.

қайта ишлаб чиқишимиз керак бўлади. Педагогик технология тушунчасига ҳозирги кунда турлича таърифлар берилмоқда. Муҳими шуки, педагогик технология кўзлаган мақсадга кафолатланган натижа сифатида эришишни ифодаловчи жарайондир. Педагогик технология ва таълим технологияси кўпинча синоним сифатида ишлатилади, чунки «таълим» атамасининг замонавий талқини шахсиятни тарбиялашни ҳам ўз ичига олади, унга маълум бир қиёфани беради. Юқоридагиларни умумлаштирган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, умумий маънода педагогик жарайонни технологиялаштириш унинг ривожланиш тенденцияси бўлиб, у ўқув жарайони самарадорлигини оширишга қаратилган, талабаларнинг режалаштирилган таълим натижаларига эришишни кафолатлайди.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг VIII съездидаги “Демократик ислохотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир” мавсусидаги маърузаси. Т.: 20.10.2016 йил.
2. Saparbaevna, R. R., Allanazarovna, E. R., & Nawbahar, O. (2020). Physiological Ergogenic Medicines: Modern Trends Of Application In The Training Of Athletes. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(03), 2020.
3. Reymbaeva Roza, Ernazarova Raya, Joldasbaeva Gulchexra, & Allambergenovna Laura. (2023). HANDBALL EFFICIENCY IN THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(14), 721–725. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/1774>
4. Roza, R., Talgat, K., Raya, E., & Aynura, P. (2023). THE CONTENT AND FORMS OF SUPPORT FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENT TEACHERS. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(10), 273-279.
5. Saparbaevna, R. R., Erejepovich, K. D., Allanazarovna, E. R., & Sabitovna, P. A. (2022). Organization Of Rational Nutrition of Athletes in Training and Competitive Activities. *Specialusis Ugdyimas*, 2(43), 3566-3568.
6. Saparbaevna, R. R., & Allanazarovna, E. R. (2020). Aspects Of Studying Snakes In The Fauna Of Uzbekistan. *Solid State Technology*, 63(6), 3765-3771.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КЎКНОРИ ЎСИМЛИГИНИ ЙЎҚ ҚИЛИШ ЧОРАЛАРИНИ КЎРМАГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИ БЕЛГИЛАШ ЮЗАСИДАН ТАКЛИФ ВА ТАВСИЯЛАР

Гофуржонов Иброхимжон Музробжон ўғли

Фарғона вилояти ИИБ Биринчи минтақавий ҳудуд

Қува тумани ИИБ ҳузуридаги Тергов бўлинмаси суриштирувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада тасарруфида ер майдонлари бўлган шахслар томонидан қаровсиз (агротехник ишлов берилмаган) ҳолда ўсаётган кўкнор ўсимлигини йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик учун белгиланган жавобгарлик белгилашнинг лозимлиги ёритилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси маъмурий ва жинойат қонунчилигини такомиллаштириш бўйича тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кўкнор, тасарруфида ер майдонлари бўлган шахс, йўқ қилиш чораларини кўрмаслик, ёввойи наша.

ABSTRACT

This article explains the need to establish responsibility for not taking measures to destroy poppy plants growing without care (agrotechnical processing) by landowners. Also, relevant suggestions and recommendations were developed regarding the improvement of the administrative and criminal legislation of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: poppy, landowner, failure to take eradication measures, wild cannabis

АННОТАЦИЯ

В данной статье поясняется необходимость установления ответственности за непринятие аграриями мер по уничтожению растений мака, произрастающих без ухода (агротехнической обработки). Также были разработаны соответствующие предложения и рекомендации по совершенствованию административного и уголовного законодательства Республики Узбекистан.

Ключевые слова: мак, землевладелец, непринятие мер по уничтожению, дикая конопля

КИРИШ

Кўкнор – уруғидан ўсимлик мойи ва кўсагидан афюн олиш учун етиштириладиган экин. Афюнли кўкнорнинг тўла пишмаган кўсаклари сутсимон ширасидан махсус усулда афюн олинади. Шираси таркибида 20 хил алкалоидлар, айниқса, морфин, шунингдек, варкотин, кодеин, папаверин, оқсил, углеводлар, смола, мум, пигментлар мавжуд. Тиббиётда дори-дармонлар ишлаб чиқаришда қимматли хом ашё ҳисобланади. Баъзан афюнли кўкнорнинг шираси олинмаган пишган кўсаклари майдаланиб, сувда ивитиб (эзиб) ичилади *(20 аср бошларига қадар Ўзбекистонда махсус такакўкнорихоналарда кўкнордан кайф берадиган ичкилик тайёрланиб, истеъмол қилинган)*. Ўзбекистонда ва бошқа бир нечта мамлакатларда афюнли кўкнор экиш ман қилинган. [1.]

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 270-моддасида тақиқланган экинларни, яъни кўкнор ёки мойли кўкнор, каннабис ўсимлиги ёхуд таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинларни қонунга ҳилоф равишда экиш ёки етиштириш учун жиноий жавобгарлик белгиланган. [2.]

Ҳозирда ушбу жиноят учун жавобгарликни белгилашда етиштирилаётган кўкнор ўсимлиги *(тақиқланган экинлар)*нинг парвариш қилинганлигини ёки агротехник ишлов берилганлиги асосий далиллардан бири ҳисобланади. Бундан хабардор бўлган, кўкнор ўсимлиги етиштириш ниятидаги шахс кўкнор ўсимлигини ўз хонадонидан ташқарида, ёввойи ўтлар орасида ёки бошқа қаровсиз жойларда ўстиришга ҳаракат қилади. Бу эса ушбу ўсимликка агротехник ишлов берилмаганлигини, гўёки ўсимликнинг ёввойи ҳолда ўсиб келаётганлигини кўрсатиб, шахсни жавобгарликка тортиш учун зарур бўлган белгини йўққа чиқаради.

Мазкур ҳолат эса кўкнор ўсимлиги етиштириш ниятидаги шахснинг жавобгарликдан осон йўл билан қутулиб қолишига сабаб бўлади. Амалда қонунчиликка кўра, тасарруфида ер майдонлари бўлган шахслар томонидан ёввойи ҳолда ўсган кўкнор ўсимлигини йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик учун жавобгарлик белгиланмаган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Катта ёшдаги одамлар орасида турли хилдаги, юрак касаллиги, уйқусизлик, йўтал ва бир нечта касалликларга кўкнор дамламаси даво бўлиши ҳақида тушунчалар мавжуд. Шу сабабли, кўп ҳолларда кекса ёшдаги одамлар томонидан кўкнор ўсимлигини етиштириш ва парваришlash ҳолатлари учраб турибди. Бунга мисол қилиб, Қува тумани ИИБ ҳузуридаги Тергов бўлини маси

томонидан суриштирув ва дастлабки тергов ҳаркатлари олиб борилган 302181/2023-25, 302181/2023-126, 302181/2023-161, 302181/2023-193-сонли жиноят ишлари бўйича айб эълон қилинган шахсларнинг кўкнор ўсимлигини дори сифатида истеъмол қилиш мақсадида етиштирганлиги тўғрисидаги кўрсатувларини келтириш мумкин. [3.]

diyetz.com интернет манбаасига кўра, кўкнор уруғининг энг муҳим фойдаси юрак касалликларининг олдини олишдир. Кўкнори уруғи мия фаолиятини тартибга солувчи ва нейронларнинг ривожланишига ёрдам берадиган калций ва магнийни ўз ичига олади. Уруғлар уйқусизликни ҳам даволаши мумкин. [4.]

Бу ва бунга ўхшаш мазмундаги маълумотлар шахслар томонидан кўкнор ўсимликларини экиш ва парваришlash ҳолатларини кўплаб учрашига сабаб бўлиб, жиноий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 106-моддасида тасарруфида ер майдонлари бўлган шахслар томонидан ёввойи нашани йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик учун маъмурий жавобгарлик белгиланган [5.] бўлиб, мазкур модда ёввойи ҳолда ўсган кўкнор ўсимлигини йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик учун жавобгарликни қамраб олмайди.

Россия Федерацияси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 10.5.1-моддасида таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ёки уларнинг прекурсорлари бўлган ўсимликларни қонунга хилоф равишда етиштириш (*агар бу ҳаракатда жиноий ҳуқуқбузарлик бўлмаса*) маъмурий жавобгарлик белгиланган. [6.] Мазкур модда билан наша, кўкнор, таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ёки уларнинг прекурсорлари бўлган ўсимликларни қонунга хилоф равишда етиштирган шахсларни жавобгарликка тортиш мумкин.

Шу сабабли, ёввойи ҳолда ўсган тақиқланган экинларни йўқ қилиш чораларини кўрмаганлик учун маъмурий ҳуқуқ назариясидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Гиёҳвандликка қарши кураш ва фуқароларнинг соғлом турмуш тарзини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига тасарруфида ер майдонлари бўлган шахслар томонидан (агротехник ишлов берилмаган) ёввойи ҳолда ўсган кўкнор ўсимлигини йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик учун маъмурий жавобгарлик жавобгарлик белгилангаш лозим.

Хулоса ўрнида Ўзбекистон Республикасида амалдаги қонунларининг тўғри тадбиқ этилиши, қонун чиқарувчи томонидан белгиланган нормаларнинг мазмун-моҳиятини тўғри англаниши, Ўзбекистон Республикасида ягона суд амалиётини жорий этилиши ҳамда ҳар бир шахснинг содир этган қилмиши учун инсонпарварлик тамойиллари асосида жазо тайинланишидаги ўрни беқиёс эканлигини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим.

Фойдананилган адабиётлар рўйхати:

1. Халима Отабоева Qomus.info Online ensiklopediya.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Lex.uz.
3. Қува тумани ИИБ ҳузуридаги Тергов бўлинмаси томонидан суриштирув ва дастлабки тергов ҳаркатлари олиб борилган 302181/2023-25, 302181/2023-126, 302181/2023-161, 302181/2023-193-сонли жиноят ишлари.
4. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. Lex.uz.
5. Россия Федерацияси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 10.5.1-моддаси.

ҚИСҚА, ЎРТА ВА УЗОҚ МАСОФАЛАРГА ЮГУРУВЧИЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНИШИ ВА АНАТОМИК ФИЗИОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

С.Хакимов

Фарғона давлат университети ўқитувчиси,

Ш.Худойкулов

Фарғона давлат университети талабаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада қисқа, ўрта ва узоқ масофаларга югурувчиларнинг жисмоний тайёргарликни спорт машғулотларининг уч ва тўрт йиллик дастур бўйича жисмоний ривожланиши ва анатомик физиологик хусусиятлари аниқлаш бўйича илмий - тадқиқот натижалари баён қилинган.

***Калит сўзлар.** анатомик-физиологик, жисмоний ривожланганлиги, функционал, техник, тактик ва жисмоний тайёргарлик, марфологик хусусиятлари.*

ABSTRACT

In this article, the results of scientific research on physical development and anatomical physiological characteristics of short, medium and long distance runners are described.

***Keywords.** anatomic-physiological, physical development, functional, technical, tactical and physical training, morphological characteristics.*

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5924-сонли “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида “Мамлакатда юксак маданиятга эга бўлган ҳар томонлама етук ҳамда жисмонан соғлом инсонни шакллантириш мақсадида, аҳолининг жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малака ва билимларини орттиришга қаратилган устувор йўналишларни белгилаш, иқтидорли спортчиларни танлаб олиш (селекция) жараёнига инновацион шакллар ва усулларни жорий этиш” зарурлиги алоҳида кўрсатиб ўтилган ҳамда жойларда ёшлар орасидан иқтидорли спортчиларни танлаб олиш (селекция)нинг самарали ва шаффоф тўрт босқичли – ташкилот-туман (шаҳар)-худуд-республика тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш назарда тутилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Дунё спорт амалиётида енгил атлетика спорт тури бўйича ўтказилаётган мусобақаларда спорт рақобатининг кучайиб бораётганлиги спортчилар тайёрлаш тизимини янги технологиялар асосида такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Енгил атлетиканинг югуриш турлари бўйича юқори малакали спортчиларни тайёрлаш тизимида спортчиларни комплекс тайёргарлигини такомиллаштириш бугунги кунда жаҳон миқёсида муҳим аҳамиятга эга бўлган вазифалардан саналмоқда. Югуриш турларида спортчиларни кўп йиллик босқичларига саралаш ва топ ихтисосликка йўналтириш, машғулот жараёнларини режалаштириш, нуфузли спорт мусобақаларига тайёрлаш жаҳон ҳамжамияти эътиборини ўзига тортиб келмоқда. Ўтказилаётган йиллик тайёргарликнинг босқич ва даврларида машғулотларни олиб бориш, спортчиларнинг жисмоний, техник-тактик, функционал, психологик ва интеграл тайёргарлигини такомиллаштириш, машғулот ва мусобақа фаолиятида спорт формасини ушлаб туриш каби вазифаларни ҳал этиш талабини қўймоқда.

Енгил атлетиканинг қисқа, ўрта ва узоқ масофаларга югурувчи талаба спортчилар билан ўтказиладиган спорт машғулотларида уларни жисмоний ривожланганлиги, функционал, техник, тактик ва жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларининг ўзаро корреляцион боғлиқлигини ташкил қилиши билан бегиланади.

Талаба спортчиларни тактик тайёргарлигини квалификациясини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган методика асосида ривожлантириб, машғулот ва мусобақа жараёнларида жорий, оралиқ мусобоқа олди ва мусобақаларда педагогик назорат қилиш шкаллари ва мобил электрон стартёр ускунаси ишлаб чиқилиб, амалиёт жараёнида қўлланиш натижасида югуриш турларида малакали спортчиларни тайёрлаш учун хизмат қилиши билан изоҳланади.

Енгил атлетикачи талаба-спортчиларни анатомик-физиологик хусусиятларини ўрганишга оид адабиётлар таҳлили шундан хулоса чиқариш имконини бердики, спортчиларни жисмоний ривожланиш қонуниятлари, уларнинг марфологик хусусиятлари, жисмоний сифатарини ривожлантиришнинг ёшга оид жиҳатлари очиқ берилган. Лекин қисқа, ўрта ва узоқ масофаларга югурувчиларни жисмоний ривожланишида комплекс ёндашув асосида юкламаларини таъсири етарлича ўрганилмаган.

Спринтерларда юқори натижаларни кўрсатишда жисмоний ривожланганликнинг аҳамияти катта эканлигини олиб борилган тадқиқот натижаларида аниқланди.

Жисмоний ривожланиш бўйича олиб борилган изланишларнинг кўрсатишича, бир хил гуруҳларидаги спортчиларда ҳар хил кўринишдаги жисмоний ривожланиш, ўртача бўлган ва турли даражадаги жисмоний тайёргарликка эга спортчиларни жисмоний ривожланиши ҳам турлича бўлиши аниқланди.

Спортчиларни жисмоний ривожланиши ҳаракат сифатларининг ривожланиши энергетик тизимлар динамикаси хусусиятлари билан ҳам боғлиқлиги тадқиқотларда аниқланди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Турли мушак гуруҳларининг ҳар йилдаги ўсиши бир хил эмаслиги тадқиқотларда аниқланган. Ўсмирларда 10 дан 14 ёшгача бўлган даврда оёқларни букувчи ёзувчи мушаклар кучининг ўсиши 85% ни ташкил этар экан. Елка камарини букувчи мушаклар кучининг ўсиши 24% ни ташкил қилиши аниқланган. Шу сабабли нисбий кучни ривожлантириш 13 ва 15 ёшдан бошлаб ривожлантириб бориш тавсия этилган.

1-жадвал

Қисқа масофага югурувчи талаба-спортчилар учун йиллик тайёргарлик юкламаларининг оптимал тузилиши

Ойлар		Сентябр				Октябр				
Хафгалар										9
Йиллик циклнинг тузилиши	Даврлар	Тайёргарлик								
	босқичлар	Умумий тайёргарлик								
Тайёргарлик босқичларидаги асосий кўрсаткичлари		Умумий ва махсус жисмоний тайёргарлик даражасини ошириш								
1.	Умумий машғулотлар сони	6	6	6	6	6	6	6	6	6
2.	Умумий машғулотлар соати	18	18	18	18	18	18	18	18	18
3.	Умумий югуришлар ҳажми, км	25	27	20	24,4	26,9	20,5	22,3	22,2	24,8
	Югуриш ҳажми ва шиддати 96-100%, км	1,2	1,2	1,2	0,6	1,2	1,2	1,2	1,2	0,8
	Югуриш ҳажми ва шиддати 91-96%, км	2,2	2,2	1,6	2,6	2,6	2,6	1,4	1,8	2,2
	Югуриш шиддати 90% гача, км	4,2	4,2	3,4	4,2	4,2	3,4	4,4	4,4	3,0
	Югуриш машқлари ҳажми, км	2,1	2,1	1,9	1,9	1,9	1,5	1,5	1,8	1,8
4.	Сақраш машқлари ҳажми, км	3,3	3,3	1,9	3,1	3,0	1,8	1,8	3,0	3,0
5.	Оғирликлар билан бажариладиган машқлар, т	4,5	4,5	5	4,5	4,5	5	5	5	4
6.	УЖТ, с	5	5	5	5	5	5	5	5	5

7.	Кросс югуришлар	12	14	10	12	14	10	12	10	14
8.	Назарий тайёргарлик, с	+	+	+	+	+	+	+	+	+
9.	Мусобақалар сони /стартлар, назоратлар	н		м		н		н		м
10.	Ташкилий ва ҳакамлик амалиёти, с	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11.	Тиббий назорат, с	+								+
12.	Тарбиявий ишлар, с	+	+	+	+	+	+	+	+	+

2-жадвал

**Ўрта ва узоқ масофаларга югурувчиларда жисмоний
ривожланишнинг тотал кўрсаткичлари (n=20)**

	Тана узудлиги (см)	Вазни (кг)	Кўкрак қафаси айланаси (см)		
			Тинч ҳолатда (см)	Нафас олганда (см)	Нафас чиқарганда (см)
\bar{X}	165	65,05	78,11	79,68	78,84
δ	2,69	4,99	4,28	4,95	4,5
V, %	1,5	7,92	6,21	6,16	4,57

Биз томонимиздан қисқа масофага югурувчи талаба-спортчилар учун йиллик тайёргарлик дастурини иқлим шароитимизни инобатга олиган ҳолда ишлаб чиқдик.

Дастурда қисқа масофага югурувчи талаба-спортчиларни жисмоний, функционал, техник ва тактик тайёргарлиги инобатга олиниб ишлаб чиқилган.

3-жадвал

**3000 м масофага югурувчиларда функционал кўрсаткичларнинг
тадқиқот олдида шаклланганлик даражаси**

	Ф.И	Шид					Югуриш мароми мин/кмМа кс/мин	ЮҚС макс/ўр тача	Қадам каденс и1даки қадаМ акс/ми н (сонда)	кКал кДж %
		1 Ши д.з он %	2 Шид .зон %	3 Шид.з он %	4 Шид .зон %	5 Шид.з он %				
1	Ш.Худойкулов	16	8	13	28	35	02:01/ 04:10	208/159	104/19	313
2	Б.Журахонов	22	15	24	18	21	02:35/ 04:00	197/160	111/27	338
3	А.Усмонов	13	18	21	27	21	02:14/ 04:12	195/158	147/24	318

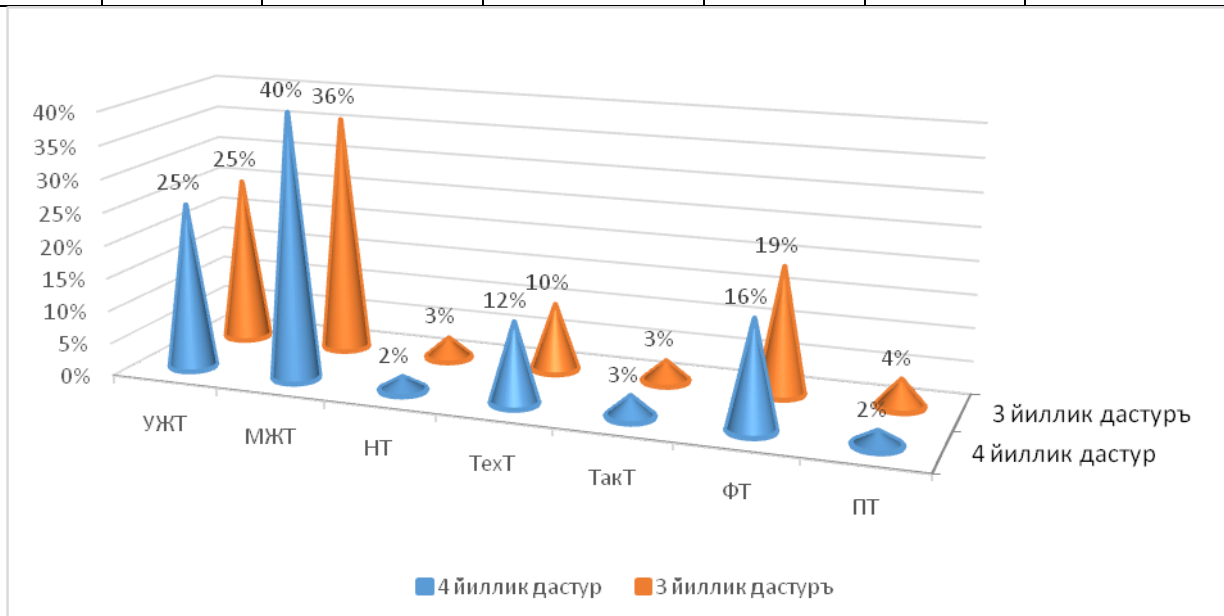
4	З.Хасанов	20	12	26	22	20	02:22/ 03:58	202/156	135/28	287
5	Р.Собиров	14	7	25	17	37	02:27/ 03:56	189/163	127/23	335
6	Б.Хожақбаров	12	16	19	24	29	02:39/ 03:51	191/154	119/29	346
7	Н.Анваралиев	10	14	18	30	28	02:41/ 04:02	201/161	109/35	365

Шунинг учун, узоқ масофага югурувчиларни машғулотлар жараёнида вақт билан маконни ҳис қилишга ўргатиш югуриш маромини ўзлаштиришини улар онгига сингдиришимиз лозим. Қолаверса узоқ масофага югурувчиларни комплекс тайёрлашда функционал ҳолатини яхшилашга қаратилган машғулот услубиятини такомиллашган дастурини ишлаб чиқиш ва илмий асослаган ҳолда амалиётга татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

4-жадвал

Енгил атлетика узоқ масофаларга югурувчиларнинг машғулотлар сони, шиддати ва ҳажми

Умумий машғулотлар сони	Умумий машғулотлар	Умумий югуришлар ҳажми	Югуриш ҳажми ва шиддати	Югуриш машқлари ҳажми	Югуриш шиддати	Кросс югуришлар ҳажми
320	640	1197,9 км	96-100%	66,6 км	91%	580 км

1-расм. Енгил атлетика ихтисослиги узоқ масофаларга югурувчиларнинг 4 йиллик ва 3 йиллик дастурларида кўрсатилган спорт педагогик маҳоратини ошириш машғулотларининг тақсимланиши

Илмий-методик адабиётларга асосан енгил атлетикачиларни кўп йиллик тайёргарлик босқичлари бўйича енгил атлетика машғулотларини бошқариш, тайёргарлик компонентларини ривожлантириш, режалаштириш ва кўп йиллик тайёргарлик босқичларидаги муаммоларни ўрганиш бўйича илмий ишлар олиб борилган. Аммо, енгил атлетикачи талаба-спортчиларни комплекс тайёргарлигини ошириш юзасидан илмий тадқиқотлар етарлича очиб берилмаган. Таҳлил қилинган ишларда спортчиларни тайёргарлигини ривожлантириш бўйича турлича ёндашувлар мавжуд. Шу муносабат билан енгил атлетикачи талаба-спортчиларни комплекс тайёрлаш бўйича илмий тадқиқотлар ўтказиш зарурлигини кўрсатади.

Жисмоний ривожланиш бўйича олиб борилган изланишларнинг кўрсатишича, бир хил гуруҳларидаги спортчиларда ҳар хил кўринишдаги жисмоний ривожланиш, ўртача бўлган ва турли даражадаги жисмоний тайёргарликка эга спортчиларни жисмоний ривожланиши ҳам турлича бўлиши мумкин. Турли тадқиқотларда югуриш турларига ихтисослашган спортчиларда бўй ва вазн кўрсаткичлари бир-бирига мутаносиб бўлишлигини кўрсатиб ўтган.

Аммо бизнинг фикримизча, бўй ва вазн оғирлиги спортчиларни географик жойлашуви билан ҳам боғлиқ. Чунки, Европа, Австралия, Америка ва Африка қитъаларининг қисқа масофага югурувчиларида тана тузилишида оёқ узунлиги кўпроқ кўзга ташланиш баробарида мушакларнинг шаклланганлиги яққол намоён бўлади. Ўрта ва узоқ масофаларга югурувчи Европа ва Африка қитъаси вакилларида ўртача тана тузилишига эга бўлган спортчилар кўпроқ учрайди. Осиё қитъаси вакилларида эса тана тузилиши оёқ қисмига нисбатан бел қисмининг узунлиги кўзга ташланади, югуриш турларида жисмоний ривожланишнинг аҳамияти жуда катта эканлиги кузатилди. Чунки, югуришда қадамлар частотаси, қадамлар узунлиги ва югуриш каденси жисмоний ривожланганлик даражаси билан боғлиқ ҳолда ишлаши керак.

Қисқа, ўрта ва узоқ масофаларга югурувчиларни педагогик назорат қилиш шкаласи югурувчиларни дастлабки тайёргарлик, оралик, мусобақа олди ва мусобақа жараёнларида уларни саралаш, натижаларни олдиндан башорат қилиш ва бошқариш имкониятларини оширади, шу боис ушбу педагогик назорат қилиш шкаласини спортчилар амалиёт жараёнига тавсия этилади. Талаба спортчиларни югуриш турларида тактик тайёргарлигини шакллантириш учун ишлаб чиқилган тактик тайёргарлик методикаси югуришга ихтисослашган учинчи разрядли спортчилардан бошлаб халқаро тоифадаги спорт усталарининг турли микроциклларда югуриш тактикасини ўзлаштириши учун тавсия этилди.

Енгил атлетикачи талаба-спортчиларни югуриш турлари бўйича мусобақаларга комплекс тайёрлаш учун ишлаб чиқилган методикалар уларни йиллик тайёргарлик циклларида жисмоний, функционал, техник ва тактик тайёргарлигини ривожлантиришда ва уларни дастлабки тайёргарлик, оралик, мусобақаолди ва мусобақа циклларида нуфузли мусобақаларга саралаб олиш, натижаларини олдиндан башоратлаш ва бошқаришда илмий-оммавий ва назарий жиҳатдан асосланган дастур сифатида югуриш бўйича спортчилар тайёрлаш тизимида тавсия этилади.

ХУЛОСА

Турли тадқиқотларда югуриш турларига ихтисослашган спортчиларда бўй ва вазн кўрсаткичлари бир-бирига мутаносиб бўлишлигини кўрсатиб ўтган. Аммо бизнинг фикримизча, бўй ва вазн оғирлиги спортчиларни географик жойлашуви билан ҳам боғлиқ.

Қисқа масофаларга югурувчиларнинг жисмоний тайёргарлигини ва спорт натижасининг юқори бўлиши нафақат тос-сон болдир мушакларининг ривожланганлигига ва уларнинг портловчанлик кучи даражасига асосланади.

Ўрта масофага югуришга ихтисослашган талаба-спортчиларда уч бўғимни ва бошқа бўғимларни ҳамда оёқнинг букувчи ва ёзувчи мушакларни бир вақтда ва алоҳида ривожлантиришга мўлжалланган интеграл ва локал таъсир этувчи восита ва усулларни ишлаб чиқишни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. ПФ-5924-сон. Тошкент ш., 2020 йил 24 январь.
2. Дукальская А.В. Современное представление о развитии физических качеств волейболистов. - Росгов-на-Дону, 1995.- 24 с.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. - М.: Физкультура и спорт, 1991.- 543 с.
4. Олимов М.С. Югуриш турларида енгил атлетикачи талабаларни тайёрлашнинг илмий педагогик асослари Автореферат. Чирчиқ-2022.
5. Khakimov, S. T. (2022). INCREASE IN THE LEVEL OF PHYSICAL TEXT CHAMPIONSHIP, DIFFERENTIATED BY YOUNG VOLLEYBALLS ACCORDING TO THE SPECIALTY OF THE GAME. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 549-556.
6. Khakimov, S. T. (2022). THE WAYS TO ENHANCE THE TRAINING

PROCESS OF YOUNG VOLLEYBALL PLAYERS. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2022(2), 118-135.

7. Shermukhammadov, B. (2022). Creativity of a Teacher in an Innovative Educational Environment. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(12), 127.

8. Siddikov, B. S. (2020). The importance of sports and recreation activities for a harmoniously developed generation. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 107-111).

9. Tulanboevich, K. S., & Nishanbaevich, M. O. (2021). Improving physical fitness and training process in young volleyball players. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 312-316.

10. Tulanboyevich, K. S. (2022). THE EFFECTIVENESS OF DEVELOPING STRENGTH AND PHYSICAL QUALITY OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH GYMNASTIC TRAINING. *Conferencea*, 176-184.

11. Tulanboyevich, X. S., & Kamolaxon, U. (2022, October). GIMNASTIKA DARSIDA SNARYADLARDA BAJARILADIGAN MASHQLARNI O'RGATISH USULLARI. In *E Conference Zone* (pp. 68-73).

12. Yuldashev, M. (2021). INNOVATIVE ASPECTS FOR HEALTHY LIFESTYLE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SPORTS. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(05), 102-107.

13. Сиддиков, Б. (2014). УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ. *Актуальные проблемы современной науки*, (5), 71-74.

14. Сиддиков, Б. С. (1994). Физическое воспитание школьников в условиях учебно-воспитательного комплекса (на материале сельских школ Узбекистана).

15. Сиддиков, Б. С. (2019). Физическое воспитание как фактор развития личности. *International scientific review*, (LXIV), 57-58.

16. Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2016). OBJECTIVES OF THE YOUTH ACTIVITY BY TEACHING TRAINING. *Учёный XXI века*, (6-2 (19)), 41-44.

17. Хайдаралиев, Х. Х. (2022). РОЛЬ РИТМИЧЕСКОЙ ГИМНАСТИКИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ ДЛЯ ДОШКОЛЬНИКОВ. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 591-599.

18. Хакимов, С. Т. (2021). Ёш волейболчилар жисмоний тайёгарлигини ўйин ихтисослиги бўйича такомиллаштириш. *Ташкилий қўмита*, 234.

19. Шермухаммадов, Б. (2012). Использование различных методов, форм и средств в воспитании молодежи. *Актуальные проблемы современной науки*, (5), 80-83.

CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ / MUNDARIJA

Talipova N.A. // <i>Chet tillarini (ingliz tili) zamonaviy interfaol metodlardan foydalangan holda o'qitishning afzalligi.....</i>	5
Bobokalonov R.R., Narzullayeva D.B. // <i>Qur'oni karim, tassavvuf ta'limoti va semantik-funksional nutqiy hosilalar uyg'unligi.....</i>	11
Hamidova M.H., Narzullaeva R. // <i>Fransuz va O'zbek tillarida deopoetonimlar tushunchalari.....</i>	19
Акрамов Б.К., Абдурахимова М.О. // <i>Структурно-семантическая природа коммерческой терминологии во французском языке.....</i>	26
Quliyeva Sh.H., Nasriyeva D.Q. // <i>Kompetentli yondashuv talabalarning professional tayyorgarligini rivojlantirish omili.....</i>	31
Nigmanov B.B. // <i>Physical education teacher in teaching practice.....</i>	39
Abdullayev A.F. // <i>Kompyuter tarmoqlarini sun'iy intellekt yordamida nazorat qilishning ayrim dolzarb masalalari.....</i>	43
Dilboboyev N. // <i>O'zbekiston Respublikasida investitsion faoliyat, uning kafolatlari va risk boshqaruvini huquqiy tartibga solish bo'yicha qonunchilik tizimi, vakolatli organlar huquqiy maqomi hamda ularning rivojlanish tendensiyasi.....</i>	51
Маматкулов Х.А. // <i>Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришнинг инновацион усуллари.....</i>	61
Muhammadiyeva G.Z. // <i>Ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy va ekologik madaniyatni shakllantirish.....</i>	67
Yangiboyeva D.R. // <i>Ko'p bolali oilalar submadaniyatida ota-ona va bola munosabatlari.....</i>	74
Абдуқодирова Н.А. // <i>Тадбиркор талаба- бугунги кун талаби.....</i>	82
Jo'rayeva G.E. // <i>A'zam O'ktam ijodida badiiy san'atlar.....</i>	86
Axmadov N. // <i>Shimoliy Afrika Arab davlatlaridan Yevropaga migratsiyaning birinchi to'liqini.....</i>	95
Shukurova L.Sh. // <i>Artistic and stylish aspects of goldsmithing and its scientific analysi.....</i>	101
Irisboyev F.B., Mukhtorov D.N. // <i>Technology of manufacturing of solar elements.....</i>	107
Турдиалиев М.П. // <i>Коммерциализация спортивных организаций.....</i>	111
Акрамов Б.К., Абдурахимова М.О. // <i>Структурно-семантические особенности современных коммерческих терминов во французском языке.....</i>	117

Irisboyev F.B., Mukhtorov D.N. // <i>Possibilities of low-energy ion implantation in obtaining nanomaterials</i>	122
Yusupov X.A. // <i>Islom dinida so'zlashuv odobiga doir ayrim dolzarb masalalar</i>	126
Sultanov M.E. // <i>Bo'lajak psixologiya o'qituvchilarining kasbiy etikasi: asosiy qadriyatlar va me'yorlar</i>	130
Sobirov M.H. // <i>Mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari</i>	137
Ishboboyeva G.R. // <i>Bikaryer oilalarning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-madaniy omillar</i>	141
Mukhammedjanova N.D. // <i>Margaret Mitchell's unique and famous historical work</i>	147
Isik E., Kalan A., Arat E., D., Bayrakci Y., // <i>The mediating effect of mental health literacy on the relationship between stigma and attitudes towards psychological help-seeking among university students in Turkey</i>	151
Salayev D.S. // <i>Global tahdidlarning O'zbekistonda qulay investitsiya muhitini shakllantirishga ta'siri</i>	167
Nuridinov Z.Sh. // <i>Assessment of the reliability of the transmission of linguistic features in the translation of a work of art</i>	177
Корёгдиев Ш.Ш. // <i>Психологическое особенности профессиональной ориентации у студентов</i>	181
Султанова Г.А., Бобоева З.О. // <i>Правила сбора и сушки лекарственных растений</i>	188
Jarilkasinova G.X. // <i>Kursantlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalar bo'yicha kasbiy kompetentligini baholash me'zonlari</i>	192
Нажметдинова М. // <i>Янги Ўзбекистонда оммавий-маданий тадбирлар ва уларнинг жамият тараққиётидаги аҳамияти</i>	199
Muinov A.M. // <i>Ishonch hissini tarbiyalash orqali kursantlarda ofitserlik shaxsini shakllantirish yo'llari</i>	206
Namozova D.T. // <i>Bo'lajak musiqa o'qituvchisi kreativ kompetentligini oshirish texnologiyalarini takomillashtirishning pedagogik talablari</i>	211
Турсунова Л. // <i>Замонавий талаба ёшлар эстетик маданиятини юксалтиришда музикаий тафаккурнинг аналитик таҳлили</i>	221
Sadixanov A.A. // <i>Ta'lim oluvchilarni kompetentlik yondashuvini shakllantirish omillari</i>	227

Djalalova N.X. // <i>Yoshlarning estetik tafakkurini yuksalishida musiqa madaniyatidagi konsepsiyalar</i>	234
Karimov O.M. // <i>Tasviriy san'at asarlarini ishlash jarayonida kompozitsiyaning xususiyatlari</i>	242
Muydinov J. // <i>O'zbek xalq cholg'u sozlarining taraqqiyoti va turlari</i>	249
Qirg'izov I. // <i>Onalar allasi- inson kamoloti omili sifatida</i>	256
Qirg'izov I., Mamajonova D.A. // <i>Qadimiy sharq musiqa san'ati rivojida ayol xonandaligining nazariy asoslari</i>	264
Sobirov B. // <i>Yoshlar ma'naviy dunyoqarashini yuksalishida beshik, nikoh, laparlar va yakka folklor qo'shiqlarining ahamiyati</i>	276
Имамалиева Д.И. // <i>Юридические сложности, связанные с применением больших медицинских данных</i>	287
Dobilova Z.A. // <i>The features of business discourse</i>	295
Акбаралиева М.К. // <i>Одам ўғрилашининг объектив белгилари</i>	300
Habibullayev Sh.A. // <i>Maktablarda nizolarni oldini olish va hal etishda duch kelinadigan qiyinchiliklar va yechimlarini topishning ayrim dolzarb masalalari..</i>	307
Mamataliyeva Sh.X. // <i>Jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligi tushunchasi</i>	313
Begimov O.T. // <i>Nofilologik oliy o'quv yurtlari talabalarida ilmiy nutqning shakllantirishning ayrim jihatlariga doir</i>	321
Mustafoyeva F.X. // <i>Adolatli ijtimoiy siyosat yangi O'zbekiston rivojlanishining muhim istiqboli sifatida</i>	329
Umarov B.I. // <i>Abu Rayhon Beruniy tabiiy-tarixiy va geografik omillarning hind jamiyatining ijtimoiy tuzilishiga ta'siri haqida</i>	334
Umarov D.O. // <i>Abdulhamid Cho'lpon hikoyalarining badiiyati</i>	342
Buriev I.I. // <i>Ibn Sina's teachings on sufism</i>	348
Qurbonova B.M. // <i>O'quvchilarni tasviriy san'at darslarida kompozitsiya tuzishga o'rgatish jarayonlari</i>	353
Qurbonova B.M. // <i>Tabaqalashtirilgan ta'lim orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish</i>	359
Xusanova D.A. // <i>Yoshlarning ma'naviyatini oshirishda pedagoglarning o'rni</i>	367
Qurbonova B.M., Raxmonjonov X.A. // <i>Arxitektura yodgorliklarining bir qismi ishtirokida tuzilgan natyurmort (kapitel)ni qalamtasvirda ishlash metodikasini takomillashtirish</i>	372

Галимов Р., Ниязова Н.М. // <i>Подходы пакистана в обеспечении безопасности в Южной Азии</i>	379
Шукурова Л.Ш. // <i>XVIII-XX асрлар Бухоро зардўзлик санъатини бадиий аҳамияти ва унинг илмий таҳлили</i>	387
Ибодуллаев С.Б. // <i>Уроки стран-участников всемирной торговой организации от процесса присоединения к вто: вызовы и угрозы для развивающихся экономик-неучастников</i>	393
Хожабеков М.Ж. // <i>Дискуссионные вопросы правового регулирования труда лиц, работающих по совместительству</i>	400
Нурназаров С.Э. // <i>Судда иш қўзғатиши ва тайёрлаш босқичидаги муаммолар ва ечимлар</i>	410
Eshchanova D.A. // <i>Features of civil law regulation of insurance investment activities</i>	418
Каюмова А.С. // <i>Обычаи в роли пробелов в законе</i>	425
Асадов Ш.Ф. // <i>Консалтинговые услуги как информационные услуги</i>	429
Ergashev A.E. // <i>Sustainable development and foreign investment in developing countries</i>	435
Tojiboyev S.Z. // <i>Legal challenges of the provision of stabilization clause in Uzbekistan</i>	439
Tukhtaev U. // <i>Issues of regulating electronic payments in the Republic of Uzbekistan</i>	448
Babaev D.I. // <i>International legal experiences with using AI for automated quality and safety control of goods</i>	455
Yuldashev I. // <i>O'rta Osiyo hududidagi qadimiy tasvirlar. sharq xalqlarining madaniy badiiy kompozitsion va estetik qarashlari</i>	464
Kadamov S.Sh. // <i>Talabalarda muomala va muloqotchanlikni rivojlantirishning ayrim dolzarb masalalari</i>	469
Исакова М.М. // <i>Генезис формирования и современные тенденции развития института персональных данных: национально-правовой аспект</i>	475
Қудратиллаев Х.З. // <i>Вопросы ареста и конфискации имущества, полученных преступным путем в Республике Узбекистан</i>	481
Umarova X.N. // <i>Belgilarni xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi Madrid kelishuvi bayonnomasi qoidalari va sanoat mulkini himoya qilish bo'yicha Parij konvensiyasining belgilarni xalqaro ro'yxatga olish to'g'risidagi qoidalarining qiyosiy tahlili</i>	492

Abdurashidov A.A. // <i>Jinoyat ishlari bo'yicha dalillar va isbotlash instituti doirasida xorijiy mamlakatlar tajribasi</i>	502
Po'latov J.M. // <i>Fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlari</i>	510
Boboqulov A.A. // <i>Ijtimoiy jarayonlarni dasturlashdagi murakkabliklar</i>	524
Mustafayeva K.R. // <i>Davlat moliyaviy nazorati organlari va ichki audit xizmatlari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari</i>	532
Fayzullaeva Sh.J. // <i>Intellectual property rights in the WTO: challenges and opportunities</i>	536
Ashurov B.Sh. // <i>Normurod Norqobilovning "Changalzor iti" qissasidagi qoravoy obrazining dinamik talqini</i>	540
Normayeva M.G'., Sayfullaev D. // <i>O'zbekistonda ayollar siyosiy faolligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari: joriy holat va istiqbollar</i>	552
Raximdjanova D.S. // <i>Ibn Rushd falsafasida zaruriyat va erkinlikni zamondoshlari fikrlari inkori asosidagi o'ziga xos talqini</i>	562
Sharafutdinova R.B., Izzetova E.M. // <i>XX asr arab-musulmon tafakkurining yaratuvchisi Shayx Muhammad Abdo hayoti va faoliyati</i>	571
Ruzmatova G.M. // <i>Problem of man in writings of Albert Camus</i>	581
Sultonov S.M. // <i>Xalqaro soliqqa tortishning asosiy tamoyillari, huquqiy asoslari</i>	593
Абдуллаева Ф., Нишанова С. // <i>Либос дизайни соҳаси таълимида костюм ва аксессуарлар лойиҳалашнинг устувор аспектлари</i>	601
Бегматов Б.Б., Урманова Ю.М., Ходжаева Ф.С., Рихсиева Н.Т., Курбанов Д.Б. // <i>Клинический случай. тиреотропинома</i>	606
Нарзуллаев К.С. // <i>Основные направления воздействия изменения климата в центральной-азии</i>	617
Муминов Ф.М., Каримов С.Я. // <i>О смешанных краевых задачах для уравнения составного типа третьего порядка</i>	623
Абдуазимов Ж. // <i>Си Цзиньпин илгари сурган мафкуравий гоя</i>	630
Tian Bo. // <i>Analysis of Socrates' moral philosophy</i>	636
Mamataliyeva N.X., Sultonova G.H. // <i>Ingliz va o'zbek tillarida vatanga mehr mazmunini ifodalovchi aforizmlar</i>	644
Chulponov Sh., Tulaganova D. // <i>Some english words of arabic origins</i>	653
Tuxtaboyev E.A. // <i>Xalqaro migratsiya jarayonlari va uning falsafiy talqini</i>	657

Ғофуржонов И.М. // <i>Ўзбекистон Республикасида тақиқланган экинларни етиштирганлик учун жиноий жавобгарлик.....</i>	662
Fayzullayev A.A. // <i>1960-yil 27-mayda Turkiyadagi harbiy to‘ntarish: harakatlantiruvchi kuchlar va oqibatlar.....</i>	668
Yuldasheva L.S. // <i>Life given to people.....</i>	678
Темирова С.В. // <i>Олий таълимда таълим сифатини ошириш – ислохотларнинг бош мақсади.....</i>	683
Ғофуржонов И.М. // <i>Ўзбекистон Республикасида кўкнори ўсимлигини йўқ қилиш чораларини кўрмаганлик учун жавобгарликни белгилаш юзасидан таклиф ва тавсиялар.....</i>	690
Ҳакимов С., Худойкулов Ш. // <i>Қисқа, ўрта ва узоқ масофаларга югурувчиларнинг жисмоний ривожланиши ва анатомик физиологик хусусиятлари.....</i>	694

“Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences”.
Ilmiy jurnal. Uzbekistan: www.oriens.uz. 2024. – 708 b.

ISSN 2181-1784

Mazkur to'plamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-sonli Farmonida ko'zda tutilgan vazifalarni ijrosini ta'minlash maqsadida "Oriental Renaissance" MChJ tomonidan ta'sis etilgan **“ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES (oriens.uz)”** ilmiy jurnalining 4-bo'lim 2-soni o'rin egallagan.

Mas'ul muharrir:

falsafa fanlari nomzodi, dotsent M. Qodirov

Ilmiy kotib:

J.B. Sulaymonov

SH.N. Pulatov

I.R. Ikramova

Texnik muharrir:

Sh.S.Jurayev

